



anemnon

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2018 • CILT/VOLUME: 6 • SAYI/NUMBER: 6

Daha Demokratik Bir Yönetimin İnşasında
Açık Hükümet Uygulamasının Kullanılması: İsveç Örneği
Anıl Kadir Eranil, Mehmet Özcan

Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Becerisinin İncelenmesi
Anıl Kadir Eranil, Mehmet Özcan

Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stillерinin İlişkilerle İlgili
Bilişsel Çarpıtmaları Yordama Gücünün İncelenmesi
Zekeriya Çam, Gülçilem Şahin Çelik

“Kara” Kelimesinin Dede Korkut Öğuznamelerindeki Kullanımı Üzerine
Muhammet Raşit Memiş, Mehmet Kara

İslam'a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri
Mahmut Dündar

Aile İşletmesi Niteliğindeki Şirketlerdeki Kurumsallaşmanın ve
Entellektüel Sermayenin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi:
Aile İşletmesi Niteliği Taşıyan Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma
Nuray Türkoğlu

Hermeneutiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi
Kasım Müminoğlu

Abdurrahim Rahmi Hekkarî ve Dersa Dîn
İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme
Ayhan Tek

Feodal Topluma Alternatif Bir Bakış: Tipler
Hüseyin Özil

Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Aile ve Girişimcilik İlişkisi
Serdar Yener

Liberal Düşüncede Adalet Mefhumu: Locke ve Hayek Örneği
Gülümser Durhan

Siber Zorbalık Davranışları ve
Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması
Hasan Çiftçi

Bingöl'de Bulunan Türbeler ve Ziyaret Yerleri
Yılmaz İrmak

Türk Gölge Oyunu “Karagöz”de Doğaüstü Tasvir ve Semboller
Burak Erhan Tarlakazan

Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin
Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi
Bilgen Kiral

Tehlikeli Madde Taşımıcılığı Güzergâh Seçimi
Problemi İçin Stokastik Bir Risk Analizi
Hamit Erdal

Türkiye' de Fark Ödemesi Desteklemelerinin Bazı Hububat Ürünlerinin
Üretici Kararlarına Etkilerinin Değerlendirilmesi
Hasan Gökhan Doğan, Mustafa Kan, Arzu Kan

Hizmet İhracatı ve Turizm Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Katkısı
Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1996-2017 Türkiye Örneği
Şakir İşleyen, Yener Altun, Çetin Görür

Eleştirel Pedagoji İnkelerine Göre Yapılan Fen Öğretiminin
Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi
Ayhan Aksakallı, Rıza Salar, Ümit Turgut

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı
Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması
Erhan Ünal, Necmettin Teker

David Mamet' in Glengarry Glen Ross Adlı Eserinde
Maçoluk ve Eş-Sosyallik
Faruk Kalay

Giyilebilir Teknolojilerin Sağlık Hizmetlerine ve
Sağlık Hizmet Kullanıcılarına Etkileri
Şenol Demirci

Öz-Yeterlik Algısı ve Örgütsel Sinizm İlişkisi:
Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü
Süreyya Ece, Zühal Kurban, Selma Gültekin

Cinsiyet Gelir Farkı'nın Cinsiyet Suç Oranı Üzerine Etkisi
Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme: Arkansas Eyaleti Örneği
Deniz Guvercin

Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükseltiyeye Göre Değişimi:
Muş İli Örneği
İskender Dölek, Vedat Avcı, Muazzez Harunoğulları

Genç Yetişkinlerde Mutluluğun Özgünlük ve
Kişisel Erdemler Açısından İncelenmesi
Merve Aydın

Çalışanlarda Erteleme Davranışı (İşyeri Prokrastinasyonu) Gelişiminde
Zaman Tuzaklarının Etkisi
Sibel Aydemir

Öğretmen Adaylarının İdeal Eğitim Ortamına Yönelik
Bakış Açılarının İncelenmesi
Emin Tamer Yenen, Fevzi Dursun

Kurumsal Performans Karnesi Ölçümü:
Üçüncü Basamak Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama
Oya Korkmaz

Türkiye'de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan
Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi
İsmail Sarı, Seyit Taşer

Kariyer Yapılandırma Görüşmesi:
Nitel Bir Değerlendirme Aracı ve Kariyer Danışma Yöntemi
Nurten Karacan Özdemir

Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Örgütsel Etkililik Sorunu:
Teorik Bir Değerlendirme
Murat Ak

Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım İşlerinin TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden
Hasılat Standartı ve BOBİ FRS Kapsamında İncelenmesi
Mustafa Kılıç, Yusuf İşık

Kadı Burhaneddin Divanı'nda Toprak İle İlgili
Hâksâr İfadesinin Kullanımı ve Düşündürdükleri
Hatice Özdiil

Faiz Oranları, Döviz Kurları ve Çekirdek Fiyat Endeksleri
Arasındaki Dinamik İlişkiler: Türkiye Örneği
İsmail Hakkı Kofuğlu, Yakup Küçükale, Rahmi Yamak

Aile Katılımlı ve Aile Katılımsız Sosyal Beceri Eğitiminin
Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisi
Remziye Ceylan, Nihal Yiğitalp



Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2018 • CILT/VOLUME: 6 • SAYI/NUMBER: 6

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.



Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
01/12/2018	:	Basım Tarihi	Published Date	:	01/12/2018
Aralık 2018	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	December 2018
6	:	Cilt	Volume	:	6
6	:	Sayı	Number	:	6
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına
Sahibi / Owner
Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members

Sekreteryaya / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Teknik Redaksiyon / Redaction
Grafik Tasarım / Design

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör)
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Adem LEVENT
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ceren YEGEN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SALMAZZEM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil TATIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN
Gazi Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Murat KAYACAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aykut KÜÇÜKPAPMAK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuri TÜRK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Arş. Gör. Abdülmecit YILDIRIM
Arş. Gör. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
Arş. Gör. Halil KILIÇ
Arş. Gör. Yusuf ÖZTÜRK
Okt. Yahya ADANIR
Öğr. Gör. Serdar DİK



Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 6

Amaç ve Kapsam Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
IIJIF (International Innovative Journal Impact Factor)
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
JournalTOCs (Journal Tables of Contents)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SIS (Scientific Indexing Services)
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)
UIF (Universal Impact Factor)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
IIJIF (International Innovative Journal Impact Factor)
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
JournalTOCs (Journal Tables of Contents)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SIS (Scientific Indexing Services)
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)
UIF (Universal Impact Factor)



Yıl/Year: 2018 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 6

Danışma Kurulu	Advisory Board
Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Saim KAYADİBİ International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Súdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

Editörden 767

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Ümmühan Kaygısız 769

Daha Demokratik Bir Yönetimin İnşasında Açık Hükümet Uygulamasının Kullanılması: İsveç Örneği
Use of the Open Government Implementation in a More Democratic Management: Swedish Example

Anıl Kadir Eranıl, Mehmet Özcan 779

Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Becerisinin İncelenmesi
Investigation of High School Students' Leisure Time Management Ability

Zekeriya Çam, Gülçilem Şahin Çelik 787

Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stillerin İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmaları Yordama Gücünün İncelenmesi
Examining Predictive Role of Attachment Styles on Interpersonal Cognitive Distortions in University Students

Muhammet Raşit Memiş, Mehmet Kara 799

"Kara" Kelimesinin Dede Korkut Oğuznamelerindeki Kullanımı Üzerine
About the Use of word "Kara" in the Book of Dede Korkut

Mahmut Dündar 809

İslam'a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri
Child's Aspects That Need to be Trained According to Islam

Nuray Türkoğlu 819

Aile İşletmesi Niteliğindeki Şirketlerdeki Kurumsallaşmanın ve Entellektüel Sermayenin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi: Aile İşletmesi Niteliği Taşıyan Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma
Impact of Institutionalization in Family-Owned Companies and Elements of Intellectual Capital on Competitive Power: A Research on Family-Owned Hospitality Businesses

Kasım Müminoğlu 831

Germenevtika İlminin Kelib Chiqishi va Rivojlanishi
Hermeneutiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi
The Emergence and Development of Hermeneutics

Ayhan Tek 839

Ebdurrehîm Rehmi Hekkarî û Tehlîlek Li Ser Berhema Wî Ya Bi Navê *Dersa Dîn*
Abdurrahîm Rahmî Hekkarî ve *Dersa Dîn* İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme
An Analysis on Abdul-Rahim Rahmi Hekkarî and His Work *Dersa Dîn*

Hüseyin Özil 859

Feodal Topluma Alternatif Bir Bakış: Tipler
An Alternative View of Feudal Society: Types

Serdar Yener 869

Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Aile ve Girişimcilik İlişkisi
Family and Entrepreneurship relationship within Context of Theories of Sociology

Gülümser Durhan 879

Liberal Düşüncede Adalet Mefhumu: Locke ve Hayek Örneği
Concept of Justice in Liberal Thought: The Case of Locke and Hayek

Hasan Çiftçi 887

Siber Zorbalık Davranışları ve Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması
Comparison of Cyber Bullying Behaviors and the Levels of Cyber-Victimization

Yılmaz İrmak 899

Bingöl'de Bulunan Türbeler ve Ziyaret Yerleri
Tombs and Religious Sights in Bingöl

Burak Erhan Tarlakazan 915

Türk Gölge Oyunu "Karagöz"de Doğaüstü Tasvir ve Semboller
Supernatural Descriptions and Symbols Of Turkish Shadowplay "Karagöz"

<i>Bilgen Kıral</i> Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi Anatolian High School Teachers' Burnout Levels Related to Various Variables	925
<i>Hamit Erdal</i> Tehlikeli Madde Taşımacılığı Güzergâh Seçimi Problemi İçin Stokastik Bir Risk Analizi A Stochastic Risk Analysis for the Problem of Route Selection of Hazardous Materials' Transportation	935
<i>Hasan Gökhan Doğan, Mustafa Kan, Arzu Kan</i> Türkiye' de Fark Ödemesi Desteklemelerinin Bazı Hububat Ürünlerinin Üretici Kararlarına Etkilerinin Değerlendirilmesi Evaluation of the Effect of Deficiency Payment Supports on the Producer's Decisions of the Some Cereal Crops in Turkey	945
<i>Şakir İşleyen, Yener Altun, Çetin Görür</i> Hizmet İhracatı ve Turizm Harcamalarının Ekonomik Büyüme Katkısı Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1996-2017 Türkiye Örneği An Empirical Analysis on the Contribution of Service Expenditures and Tourism Expenditures to Economic Growth: The Case of Turkey 1996-2017	953
<i>Ayhan Aksakallı, Rıza Salar, Ümit Turgut</i> Eleştirel Pedagoji İlkelerine Göre Yapılan Fen Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi The Impact of Science Teaching Based on Critical Pedagogical Principles on Academic Achievement of Students	961
<i>Erhan Ünal, Necmettin Teker</i> Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması The Adaption of Technology Integration Self-Efficacy Scale into Turkish	973
<i>Faruk Kalay</i> Machismo and Homosociality in Mamet's Glengarry Glen Ross David Mamet' in Glengarry Glen Ross Adlı Eserinde Maçoluk ve Eş-Sosyallik	979
<i>Şenol Demirci</i> Giyilebilir Teknolojilerin Sağlık Hizmetlerine ve Sağlık Hizmet Kullanıcılarına Etkileri The Effects of Wearable Technology on Health Services and Health Service Users	985
<i>Süreyya Ece, Zuhal Kurban, Selma Gültekin</i> Öz-Yeterlik Algısı ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü Relationship between Perceived Self-Efficacy and Organizational Cynicism: The Mediation Role of Perceived Supervisor Support	993
<i>Deniz Güvercin</i> An Econometric Investigation of the Impact of Gender Income Gap on the Gender Gap in Crime: The Case of Arkansas State Cinsiyet Gelir Farkı'nın Cinsiyet Suç Oranı Üzerine Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme: Arkansas Eyaleti Örneği	1001
<i>İskender Dölek, Vedat Avcı, Muazzez Harunoğulları</i> Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükseltiye Göre Değişimi: Muş İli Örneği Change of Population and Settlement by Elevation: Sample of Muş Province	1011
<i>Merve Aydın</i> Genç Yetişkinlerde Mutluluğun Özgünlük ve Kişisel Erdemler Açısından İncelenmesi The Investigation of the Happiness of the Young Adults in Terms of Authenticity and Personal Virtues	1023
<i>Sibel Aydemir</i> Çalışanlarda Erteleme Davranışı (İşyeri Prokrastinasyonu) Gelişiminde Zaman Tuzaklarının Etkisi Impact of Time Traps on the Development of Procrastination Behavior (Workplace Procrastination) in Employees	1031
<i>Emin Tamer Yenen, Fevzi Dursun</i> Öğretmen Adaylarının İdeal Eğitim Ortamına Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi Examination of Teacher Candidates' Opinions On Ideal Education Environment	1041
<i>Oya Korkmaz</i> Kurumsal Performans Karnesi Ölçümü: Üçüncü Basamak Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama Institutional Balanced Scorecard Measurement: An Application in Tertiary Health Care Services	1051
<i>İsmail Sarı, Seyit Taşer</i> Türkiye'de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi Examination of Master and Doctoral Theses Made in Turkey about Digital Citizenship	1063
<i>Nurten Karacan Ozdemir</i> Kariyer Yapılandırma Görüşmesi: Nitel Bir Değerlendirme Aracı ve Kariyer Danışma Yöntemi Career Construction Interview: A Qualitative Assessment and Career Counseling Method	1071

<i>Murat Ak</i>	1083
Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Örgütsel Etkililik Sorunu: Teorik Bir Değerlendirme The Problem of Organizational Effectiveness for Public Institutions and Establishments: A Review	
<i>Mustafa Kılıç, Yusuf Işık</i>	1093
Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım İşlerinin TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı ve BOBİ FRS Kapsamında İncelenmesi Examination of the Construction and Repair Works Spread Over Years within the Scope of the Revenue Standard from TFRS 15 Customer Agreements and BOBİ FRS	
<i>Hatice Özdil</i>	1105
Kadı Burhaneddin Divanı'nda Toprak İle İlgili Hâksâr İfadesinin Kullanımı ve Düşündürdükleri The Use and Make Think of the "Hâksâr" Expression Which is Related to Earth in the Divan of Kadi Burhaneddin	
<i>İsmail Hakkı Kofoğlu, Yakup Küçükkale, Rahmi Yamak</i>	1111
Faiz Oranları, Döviz Kurları ve Çekirdek Fiyat Endeksleri Arasındaki Dinamik İlişkiler: Türkiye Örneği Dynamics Relationship among Interest Rates, Exchange Rates and Core Price Indexes: The Case of Turkey	
<i>Remziye Ceylan, Nihal Yiğitalp</i>	1119
Aile Katımlı ve Aile Katılsız Sosyal Beceri Eğitiminin Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisi Effect of Social Skills Training with and without Family Involvement on Children's Social Skills	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	1129
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	1133
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	1135

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN
o.esen@alparslan.edu.tr



Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okuyucularımız,

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin (anemon) 17. sayısı (6. cilt, 6. sayı) huzurlarımızdayız. Bu sayımızla yayın hayatında altı yaşını da doldurmuş bulunmaktayız. Bu yaşına kadar dergimizin sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayan, değerli yazarlarımızdan hakemlerimize, yayın kurulumuzdan dizgi ve baskı ekibine içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu sayıda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 36 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz.

Dergimizin müteakip sayılarında da siz saygıdeğer okuyucuların, akademik çalışmalarını dergimizde değerlendirmek üzere göndermeleri için çağrıda bulunurken Dergimize olan desteğiniz için şimdiden teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim. Ayrıca bu sayımızda emeği geçen yayın ve danışma kurullarımıza, yaptıkları akademik çalışmaları dergimize gönderen yazar ve bu yayınları büyük bir özveriyle değerlendiren hakemlerimize, mesai mefhumunu unutarak fedakârlıkla çalışan bölüm editörlerimize, idari süreçte desteklerini hiçbir zaman bizlerden esirgemeyen başta Rektörümüz olmak üzere tasarım ve tanıtım süreçlerine destek olan üniversitemizin Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler birimine teşekkür ederim.

Son olarak, Muş Alparslan Üniversitesi'nin marka değeri yüksek birimlerinden biri olan anemon'un sizlerin sosyal bilimlerle alakalı özgün ve nitelikli bilimsel yazılarıyla bundan sonra da akademik camianın gurur kaynağı olmaya devam edeceğine olan inancım, hep birlikte başarılı ve verimli yeni bir çalışma dönemi diliyorum. Özgün ve nitelikli yeni ve farklı çalışmaları bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle selamlar ve saygılar...

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN

Baş Editör



Araştırma Makalesi • Research Article

Daha Demokratik Bir Yönetimin İnşasında Açık Hükümet Uygulamasının Kullanılması: İsveç Örneği

Use of the Open Government Implementation in a More Democratic Management: Swedish Example

Ümmühan Kaygısız^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 15030, Burdur/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0418-0144

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Şubat 2018

Düzeltilme tarihi: 20 Mart 2018

Kabul tarihi: 04 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

E-Devlet

Açık Hükümet

Demokrasi

Kamu Yönetimi

İsveç

ÖZ

Açık hükümet kavramı hükümetleri daha açık, katılımcı ve işbirlikçi hale dönüştürmek için temel olarak e-hükümetten daha geniş bir anlayış sözü vermektedir. Açık hükümeti, e-devlet bağlamında ve kamu idaresinin geleceği bağlamında değerlendirmek gereklidir. Günümüzde e-demokrasi ve e-hükümet, gelişmekte olan teknoloji tarafından etkinleştirilen demokratik uygulamaları idari kurumlarda birleştirmektedir. Hükümet ve vatandaşlar arasındaki etkileşim daha şeffaf, katılımcı ve işbirlikçi yani daha demokratik hale geldiğinde üretilen değeri tanımlamak için bir yöntem olarak açık hükümet çerçevesi kullanılmaktadır. Açık hükümet, daha fazla şeffaflık, katılım ve işbirliği vasıtasıyla demokrasiyi güçlendirmenin bir yolu olarak görülebilir. Bu makalede, açık hükümetin bütünüyle bir tanımını ortaya koymak için mevcut açık hükümet literatürü incelenmiş, elde edilen veriler ışığında kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve bir açık hükümet örneği olarak İsveç irdelenmiştir. Genel olarak, makalede açık hükümet konseptinin net bir şekilde anlaşılması amaçlanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 16 February 2018

Received in revised form 20 March 2018

Accepted 04 April 2018

Keywords:

E-Government

Open Government

Democracy

Public Administration

Sweden

ABSTRACT

The open government concept promises a broader understanding of the e-government as the basis for transforming governments into more open, participatory and collaborative. It is necessary to assess the open government in the context of e-government and in the context of the future of the public administration. Today, e-democracy and e-government combine democratic practices activated by emerging technology into administrative institutions. The open government framework is used as a way to define the value generated when the interaction between government and citizens becomes more transparent, participatory and collaborative, ie, more democratic. Open government can be seen as a way of strengthening democracy through greater transparency, participation and cooperation. In this article, the current open government literature is examined to reveal a complementary definition of the open government, a conceptual framework is established in the light of the obtained data, and Sweden is examined as an example of an open government. In general, it is aimed to make clear the concept of open government in the article.

1. Giriş

Açık hükümet, hem toplum hem de akademisyenler için oldukça ilgi çekici bir konudur. Açık hükümet, verileri şeffaf hale getirir, hükümet ve vatandaşlar arasındaki uzmanlık ve değer akışını yönlendirir (Noveck, 2009: 162). Açık bir hükümetin teorik bir kavramını çıkarmak için öncelikle onun gelişimini gözden geçirmek gerekir. Açık hükümet fikri genel olarak yeni değildir ve tarihsel olarak bilgi özgürlüğü,

yolsuzluk ve şeffaflık gibi çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır (Nam, 2012). Thomas Jefferson, 1789'da insanların kendi hükümetlerine güvenmeleri için iyi bilgilendirilmeleri gerektiğini ilan etmiştir (Yagoda, 2010). "Açık hükümet" terimi, Başkan Obama'nın Mart 2009'da İcra Birimleri ve Acenteler Başkanları Memorandumu'ndan bu yana, büyük çoğunlukla kamuoyu ilgisini çekmeye başlamıştır (Obama, 2009; Mergel, 2014: 2). Başkan Obama, görev süresinin ilk gününde Şeffaflık ve Açık Hükümet Sözleşmesi'ni (Beyaz

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ukaygisiz@mehmetakif.edu.tr

Saray, 2009a) yayınlamış ve yönetimini “şeffaflık, halkın katılımı ve işbirliği sistemi kurma” tavsiyeleri geliştirmeye çağırıştır. Böylelikle “Açık Bir Hükümet Yönergesi” oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Başkan, “... Hükümette benzeri görülmemiş bir açıklık düzeyi yaratmak ve toplumun güvenini sağlamak, şeffaflık, halkın katılımı ve işbirliği sistemi kurmak için birlikte çalışacağız. Açıklık demokrasimizi güçlendirecek ve hükümette verimlilik ve etkinliği artıracaktır” çağrısı yapmıştır (McDermott, 2010: 401).

Yirminci yüzyıl boyunca, Watergate skandalı gibi birkaç tarihsel olay, açık hükümet fikrini kamuoyu ilgisine taşımıştır. Bu sayede halk, giderek daha fazla ve daha iyi bilgi ve şeffaflık talep etmeye başlamıştır (Wirtz ve Birkmeyer, 2015: 382). Öte taraftan 1970’li yılların sonu ve 1980’lerin başlarından itibaren siyasal ve ekonomik anlamda dünyada önemli bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. 1979 yılında Margaret Thatcher’ın İngiltere Başbakanlığına ve 1980’de Ronald Reagan’ın Amerikan Başkanlığına gelmesiyle 1970’lerde söylem olarak kalan serbest piyasa ekonomisi ve güçlü devlet ilkeleri dile getirilmeye başlanmıştır. Devletin küçülmesi ve minimal devlet söylemleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletin sadece ne yapması gerektiği değil, üstlendiği işlevleri “nasıl yapması” gerektiği de yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Yönetim kavramı yerine çok aktörlü yönetimi ve etkileşimi ifade eden, “yönetişim” kavramının güçlendiği bu gelişim içinde; “insanları idare etme” anlayışı yerine, ortaklaşa sorun tanımlama ve çözüme yaklaşımı vurgulanmaya başlanmıştır. Yeni teknolojiler ve yönetim teknikleri kullanarak verimliliğini ve rekabet gücünü artıran özel sektör karşısında, kamunun verimliliği sorgulanmaya başlanmıştır (Eryılmaz, 2012: 51).

Genel olarak yaşanan bu gelişmeler, açıklık ve netlik kavramlarını yirmi birinci yüzyıl demokrasisinin vazgeçilmez bir unsuru olarak iyi ve etkili hükümetin merkezine almaktadır. Açık hükümet terimi, bu yüzyıl demokrasi tartışmalarının en cazip ifadelerinden biri haline gelmiştir. Çok sayıda popüler politika kavramı gibi, açık hükümet de farklı şekillerde anlaşılmaktadır. Açık hükümet, hükümetlerden vatandaşlara doğru bilgi akışını kolaylaştırmak anlamına gelirken; bugün, terim daha geniş anlamda kullanılmaktadır. Bilgilerin çok sayıda kanal aracılığıyla devletten ve hükümetten özgürce geçtiği daha şeffaf, erişilebilir ve duyarlı bir yönetim sistemi için kapsamlı bir etiket haline gelmiştir. OECD, açık hükümeti hükümet eylemlerinin şeffaflığı, devlet hizmetlerinin ve bilgilerin erişilebilirliği, hükümet ve topluluklar için bir takım avantajlar şeklinde görmektedir. Bu avantajlar politika oluşturma tabanının geliştirilmesi, dürüstlüğün güçlendirilmesi, yolsuzluğun azaltılması ve hükümete karşı kamuoyu güveninin oluşturulması vb. şeklindedir (Gavelin vd., 2009: 12).

Açık hükümet gündemi, dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerin işleyişini dönüştürmektedir. İsveç’in 200 yıl önce öncülük ettiği bilgi kanunlarına erişim, dünya çapında yaygınlaşmaya başlamıştır. Artan sayıda ülke, bağımsız denetim ve icra organlarına sahiptir. Kamu otoritelerinin şeffaflık ve erişilebilirlikle ilgili görevlerini yerine getirmesini sağlamak için bir Yüksek Denetleme Kurumu, Ombudsman Bürosu veya Enformasyon Komisyonları görev yapmaktadır. Pek çok hükümet, kamu hizmetleri ile ilgili

konularda istişarelerde bulunarak, kamu hizmetlerine daha duyarlı davranmanın yollarını da denemektedir.

Açık Hükümet paradigması içerisinde farklı terim ve kavramların yanında, yedi farklı açık hükümet eğilimi mevcuttur. Bu eğilimler açık hükümet kavramının özelliklerini tanımlamaktadır. Von Lucke, açık hükümeti şu niteliklerle tanımlamaktadır: Yeni toplulukların inşası, bilgi ve açık veri, ortak düzenleme ve tasarım, ortak danışmanlık ve tartışma, ortak karar verme ve sipariş, ortak eylem ve programlama ve siyasi ve idari konuların ortak yorumu ve değerlendirmesidir (Von Lucke, 2012: 166).

Açık hükümetin uygulaması ilk başlatıldığında kamu sektörü organlarının bir kanun ya da politikanın yürütülmesine ilişkin çabalarını ve kaynakları ifade etmekte idi. Gelişen vatandaş-hükümet iletişimi ve artırılmış iç verimlilik gibi çeşitli avantajlar, onu küresel ölçekte önemli bir konu haline getirmektedir (Wirtz ve Birkmeyer, 2015: 381-382).

Halkın katılımı konusunda uzmanlaşmak; yenilik, anlayış, tartışma ve değişimi hızlandırmak için kurumları, toplulukları ve vatandaşları bir araya getirir. Açık hükümetin daha eksiksiz bir resmini oluşturmak için gereken adımları atmada öncelikle, yasalar ve kurumların varlığı veya yokluğu değil, kapsamı ve etkinliği üzerinde odaklanmak önemlidir. Bilginin hükümete nasıl ve ne şekilde aktığına ilişkin, hangi tür bilgi yayımlandığı, hangi iletişim kanallarının kullanıldığı, erişilebilirlik ve şeffaflık hususunda hangilerinin daha büyük yarar sağladığı gibi sorularla başlamak gerekir.

Açık hükümet kavramının demokratik çerçevede ortaya konulması için hazırlanan bu makalede öncelikle geniş literatür taraması yapılmıştır. Literatürde açık hükümet kavramının ortaya çıkışı, özellikleri ve demokrasi çerçevesinde ele alınışına dair önemli çalışmalar mevcuttur.

McDermott (2010: 401) çalışmasında, Obama’nın, göreve başlamasının ilk gününde “Şeffaflık, Halkın Katılımı ve İşbirliği” konulu önerilerin geliştirilmesi için yönetimine yaptığı çağrı ile oluşturduğu Şeffaflık ve Açık Hükümet Sözleşmesi’ni incelemiştir. Ayrıca “Açık Hükümet Yönergesi” ve Bilgi Edinme Özgürlüğü Kanunu konularına değinmiştir.

Harrison vd. (2011), açık hükümeti ve kamu idaresinin geleceği için daha geniş etkilerini değerlendirmişlerdir. Şeffaflığın, katılımın ve işbirliğinin idari kurumlarda demokratik uygulamalar olarak nasıl işlev gördüğü incelenmiştir. Açık hükümetin planlanması ve değerlendirilmesi için “kamusal değer” çerçevesi belirlenmiştir (Harrison vd. 2011: 1).

Hansson vd. (2014), son zamanlarda yaygınlaşan açık hükümet kavramını, hükümetleri temel olarak daha açık, katılımcı ve işbirlikçi olduğu için e-hükümetten daha geniş bir kavram olarak incelemiştir. Açık hükümetin demokratik bir perspektiften incelenmesi için bir çerçeve sunulmuştur. 2009’dan 2013’e kadar yayınlanan çalışmalarda, demokrasi ile ilgili bazı temel konuların tartışmalarına ve önerilen çözüm önerilerine odaklanılmışlardır (Hansson vd., 2014: 540).

Geiger ve Von Lucke (2012), devlet tarafından sağlanan depolanmış kamu kesimi verisinin açıklığı ve serbest kullanımı irdelenmektedir. Açık hükümet ve açık veri

döneminde yalnızca verileri çevrimiçi hale getirmenin yeterli olmadığı bunun yerine, kamu verilerinin nasıl ve ne şekilde yayınlanıp yayınlanamayacağı hususunun tartışılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Wirtz vd. (2017), sosyal medya, kamu yönetiminin yüz yüze getirdiği açık hükümet sorununa değinmek için bir köşe taşı olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, sosyal medyanın açık hükümetten nasıl istifade edebileceğine dair bilimsel bilginin sınırlı olduğu, bu nedenle, çalışmanın, açık hükümet girişimleri ile ilgili sosyal medyanın stratejik kullanımı için kavramsal bir çerçeve geliştirmeye yönelik karma yöntem araştırması uyguladığı vurgulanmaktadır. Çalışma, sosyal medya uygulamalarının açık hükümeti desteklemek ve vatandaş-hükümet etkileşimini geliştirmek için stratejik olarak uygulanabileceği sonucuna varmıştır. Bulgulara dayanarak açık hükümetle ilgili sosyal medya uyumuna yönelik stratejik öneriler geliştirilmiş ve sorumlu kamu yöneticileri için pratik tavsiyeler verilmiştir.

Wirtz ve Birkmeyer (2015), açık hükümetin bütüncü bir tanımını teyit etmek için mevcut açık hükümet literatürü incelenmiştir. Makale, açık bir hükümetin çerçevesini çıkarmak için açık hükümetin ampirik ve kavramsal literatürünü analiz etmektedir. Genel olarak, makale açık hükümet konseptinin net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Jensen (2011) açık hükümetin şeffaflık meselesi ve Avrupa Birliği (AB) politikası olarak Avrupa Topluluğu gündemine alınması incelenmiştir. Makale, İsveç ve Danimarka'daki açık hükümet politikasını ve Avrupa politika yapımını halka daha saydam hale getirme konusundaki son girişimlerle karşılaştırmaktadır. Şeffaflık kavramının İskandinav üye ülkelerinde temelde Topluluk kurumlarına ve diğer üye devletlere göre farklı olarak algılandığı savunulmaktadır.

Kassen (2017), bilgi yasası özgürlüğünün tarihi vatani olan İsveç'in, günümüzde, açık veri fenomenlerinde ilerleme konusunda global bir lider olarak ortaya çıkmasından bahsedilmektedir. Makale, çoğunlukla bu konudaki açık veri hareketinin politik incelemesi olarak sunulmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Açık Hükümet

Açık hükümet, artan şeffaflık, vatandaşların katılımı ve hükümet ile vatandaşlar arasındaki işbirliği ile 21. yüzyıl kalkınmasının önemli bir belirleyicisidir. Açıklık temelindeki vatandaş merkezli yönetim, kamu kaynaklarının kullanımını geliştirir, kapsayıcı karar verme süreçlerini kolaylaştırır ve hükümetler ile vatandaşlar arasındaki güveni artırır. Daha açık olan hükümetler, etkili ve verimli bir şekilde hareket etmek, özel sektörün büyümesini teşvik etmek ve tüm vatandaşların gerçek ihtiyaçlarına cevap vermek için daha iyi konumlandırılmış hükümetlerdir.

Açık hükümetin özünde öncelikle bilgi şeffaflığı vardır. Bu da halkın hükümetinin işleyişini anlamasını beraberinde getirir. Kamuoyu ile angajman yoluyla halk, hükümet politikası süreçlerine ve hizmet sunum programlarına katılarak hükümetlerinin işleyişini etkileyebilir ve hesap verebilirlik ile halk, hükümeti politika ve hizmet sunum performansı için denetleyebilir.

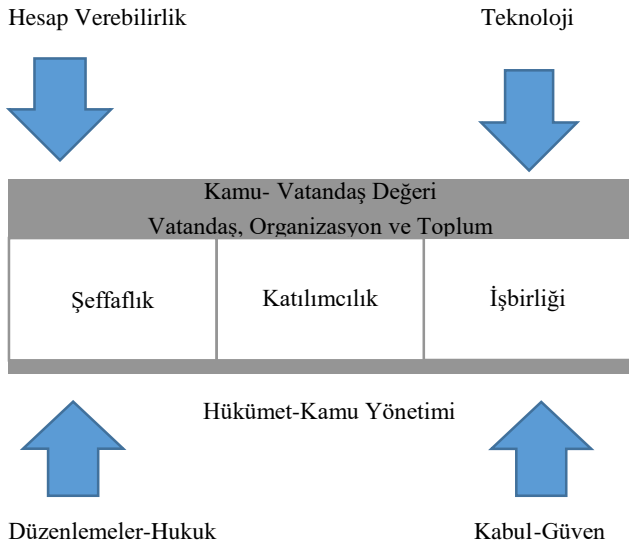
İlk olarak devletin şeffaflığı ile açık hükümet arasındaki kavramsal farkın anlaşılması gerekmektedir. Hükümet şeffaflığı ile açık hükümet arasındaki birbiriyle ilişkili kavramlar arasındaki farkı anlamak önemlidir. Örneğin, hükümetin şeffaflığı hükümette açıklık değerlerini yaygınlaştıran bir siyasi kavram ve ekonominin özel sektör ve sivil toplum sektörleriyle işbirliği yapmaya hazır olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda çeşitli kamu sektörü reformlarını uygulamak ve çeşitli etkinliklerle ilgili raporlar ve bilgi yayınlamak faaliyetleri vardır. Oysa açık hükümet modern anlamda, nispeten genç bir konsepttir; bu, çeşitli hükümet platformlarında ve teknoloji ile yönlendirilen kamusal sektör reformlarında şeffaflık, işbirliği ve katılım değerlerini dijital bir biçimde özendirilen politik bir fikir olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan, açık hükümet kavramı, çoğu zaman, kamu yönetimi ve kamu sektörü reformlarında kullanılan yenilikçi politikalar, teknolojik platformlar ve sayısal hizmetlerin bir bileşimi olarak tanımlanabilecek e-hükümet fikri ile bağlantılıdır. Dijital demokrasi fikri ise yerel toplulukların siyasal katılım düzeyini arttırmak için yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını yaygınlaştıran ve özellikle hükümeti ve vatandaşları geleneksel olarak birleştiren iletişim kanallarının temel dönüşümüyle ilişkili olarak kamu sektörü reformlarına sivil katılımı yaygınlaştıran politik bir kavramdır (Kassen, 2017: 239).

Açık hükümetin tek bir tanımı olmasa da, birçok araştırmacı bu terimi bilgi erişimi ve sivil katılım ile ilişkilendirmektedir. Hükümetin açıklığı, "hükümet bilgisine erişerek ve karar alma alanlarına girerek vatandaşların hükümet süreçlerini izleyebileceği ve etkileyebileceği" şeklinde tanımlanmaktadır (Meijer vd., 2012: 13). Bu kapsamda açık hükümet, şeffaflığın ve dolayısıyla hesap verebilirliğin, tüm kamusal alanlarda geliştirilmesiyle ilgili görülmektedir (Heckmann, 2011: 1). Bu nedenle, açık hükümet vatandaşların siyasi kararları etkileme fırsatlarını geliştirebilir. Bilgi, sivil katılımın ana unsurudur ve bilgi yayma, bir hükümetin veya başka bir siyasal kurumun eylemleri ve süreçleri hakkında vatandaşlarını nasıl doğru bir şekilde bilgilendirdiği şeklindedir.

Noveck, şeffaf bir toplum için sivil katılımı ve işbirliğini teşvik etmede toplumun daha açık kaynaklı bir hükümet talep etmesi gerektiğini vurgular. Temel olarak yalnızca reform yapmak değil, devlet kurumlarının çalışmaları ile ilgili yeniden düzenlemeler devlete yeni formları açmaya alan oluşturacak ve böylece hükümet karmaşık sorunlarla başa çıkma ve daha geniş bilgi sunma yollarını bulacaktır (Noveck, 2015).

Açık hükümet, birçok farklı fikir ve kavram için kapsayıcı bir terim görevi yapar. Açık hükümetin dar tanımlaması, şeffaflık, katılım ve işbirliği çerçevesinde devletin ekonomideki üçüncü aktörlerle veya vatandaşlarla ilerlemesi şeklindedir. Çoğu zaman, açık hükümet bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımını dolayısıyla e-hükümetle eşittir (Geiger ve Lucke, 2012).

Açık ve sorumlu hükümet, hükümet eylemlerinin şeffaflığına atıfta bulunmaktadır; devlet hizmetlerinin ve bilgilerin erişilebilirliği ve hükümetten yeni fikirlere, taleplere ve ihtiyaçlara duyarlılığı gerektirmektedir (OECD, 2009). Şekil 1'de açık hükümetin çerçevesi yer almaktadır.

Şekil 1: Açık Hükümet Çerçevesi

Kaynak: Wirtz ve Birkmeyer (2015: 389)

Ampirik literatüre dayanarak açık bir hükümet çerçevesi Şekil 1'deki gibi gösterilebilir. Şekil 1, açık hükümetin kalbinin şeffaflık, katılım ve işbirliği gibi üç temel direktan oluştuğunu göstermektedir; bunların hepsi kamuoyunu ve vatandaş değerini güçlendirmektedir. Ancak hesap verebilirlik, yönetmelikler, teknoloji ve kabul veya güven gibi açık hükümeti etkileyen dış etkenler de vardır.

Tablo 1. Açık Hükümet SWOT Analizi

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
Kamu otoritelerinin depolanmış verilerini daha yoğun kullanması	Kamu idaresi için kültürel değişim
Verilerin açıklığı	Mevcut iş modelleri için tehlike
Görüş çeşitliliği ve çıkarlar	Mevcut telif hakkı yasalarının belirsizliği
Güven imkânı	Uzun standartlaştırma işlemleri
Ekonomik kalkınma için girdi	Dijital bölünme
Fırsatlar	Tehditler
Aktif bir vatandaşlığın güçlendirilmesi	Eleştiriye artan hassasiyet
Devletteki Paradigma Değişimi (yönetim dâhil)	Eksik Yorumlayıcılık
Gittikçe büyüyen bir dünyada yönetimin modernizasyonu	Yanlış Yorumlama
Artan politik meşruiyet	Kitlelerin halkçı seferberliği
Vatandaşlar ve yönetim için yenilik	Geniş bir açıklık için katılım
	Eleştiriye ve açık platformları bilmemek

Kaynak: Geiger (2012: 274).

Öte taraftan açık hükümetin Tablo 1'de swot analizi şeklinde ifade edildiği gibi aktif bir vatandaşlığın güçlendirilmesi, devletteki paradigma değişimi, yönetimin modernizasyonu ve vatandaşlar ve yönetim için yenilik gibi sağladığı önemli fırsatların yanı sıra eleştiriye ve açık platformları bilmemek, yanlış yorumlama gibi tehditleri de vardır.

Açık hükümet genel olarak, devletin dikkatli bir şekilde açılmasıyla toplumu güçlendirmede, şeffaflık, katılım ve işbirliğinin geliştirilmesinde kolektif zekânın kullanımını gerektirir. Açık hükümet sistemlerinin başarısı, verilere basit erişim sağlanmasından daha fazlasını gerektirir. Hükümet bilgilerinin kalitesinin geliştirilmesi, açık hükümet kültürünün oluşturulması, kurumsallaştırılması ve verilerin kullanılacağı araçların sağlanması da gereklidir.

Kullanıcıların verileri anlamalarına yardımcı olan bir altyapı ve kamuya açıklık sağlamak için kurumsal önlemler gerekmektedir. Bu koşullar altında, açık veriler potansiyel olarak vatandaş katılım seviyesinin ötesine geçebilir ve kamuoyu ile hükümetler arasında kesintisiz bir diyaloga ortaya çıkarabilir (Janssen, 2012: 267).

2.2. Demokrasi

Demokratik uygulamaları desteklemek, geliştirmek, genişletmek veya yeniden canlandırmak için yeni teknolojiler kullanma fikri yeni değildir. Yeni iletişim teknolojilerinin kullanımının rutin olarak demokrasinin süreçleri ve uygulamaları üzerindeki etkileri oldukça yükündür. Bilgisayar aracılı iletişim ve bilgi teknolojileri, demokratik karar verme ve e-demokrasinin geniş süreçlerine olduğu kadar e-devlet olarak hükümet eyleminin daha hedefli biçimlerine de uygulanmıştır. E-demokrasi araştırmaları genel olarak internetin ve onunla ilişkili teknolojilerin “sıradan vatandaşların siyasi sesini çoğaltmak” için geniş siyasi süreçlerde nasıl çalışabileceğine odaklanmaktadır. Bu, politika tercihlerinin geliştirilmesi için gerekli bilginin kullanılabilirliğini artırarak gerçekleşir; kampanya, referandum ve oylamaya siyasi katılımı teşvik eder ve seçilmiş temsilcilerle etkileşim halinde olmayı sağlar (Harrison vd., 2011: 2).

“Açık hükümet” fikri, yeni teknolojinin kullanılması yoluyla siyasi olarak başarılabilir olanı iyimserlikle canlandırmakta ve kısmen “açık kaynak” programlama hareketinin felsefesine ve yöntemlerine dayanmaktadır. Lathrop ve Ruma'ya göre, açık hükümetin, vatandaşların yalnızca bilgi, belge ve işlemlere erişimi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kamuya açık bir hükümet anlamına geldiğini, açık kaynak yazılımı yoluyla kullanıcıların yazılımlarının kaynak kodunu değiştirmesine ve katkıda bulunmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir. Açık hükümet şeffaf, katılımcı ve işbirlikçi olarak nitelendirilir, ancak bu terimler demokratik teoride önemli bir geçmişi olan ve şimdi de oylama ve kamu politikası seçimleriyle ilgili vatandaş eyleminin geniş süreçleri ile doğrudan ilgili olan politik değerleri temsil etmektedir. Demokratik kuramla doğrudan ilişkili olan şeffaflık, katılım ve işbirliğinin açıklanması önemlidir (Harrison vd., 2011: 3).

Demokrasinin işbirlikçi türü, açık hükümet söylemlerini güçlendirmektedir. İşbirlikçi demokrasi, uzmanlığı geniş ölçüde hem bilimsel bilgi hem de popüler deneyimi içerecek şekilde tanımlamak suretiyle sonuçları iyileştirmek için teknolojiyi kullanan yeni bir yaklaşımdır. Teknolojinin sağladığı maliyet tasarrufu ile hiyerarşiler işbirlikçi bilgi ekosistemlerine dönüştürülebilir ve hükümet kültürü merkezi uzmanlıktan, kamu ve özel sektör kuruluşları ve bireylerin toplumsal sorunları toplu olarak çözdükleri bir uzmanlığa doğru kökten değiştirilebilir (Noveck, 2009: 17).

Açık hükümet söylemi, Habermas (1996) veya Rawls (1993) gibi müzakereci demokrasi savunucuları ile aynı doğrultuda daha katılımcı bir hükümeti desteklemektedir (Habermas, 1996: 187). Açık hükümet kavramı demokratik sürecin üç yönüyle ilişkilidir; anlama, müzakere ve temsil. Dahl'ın bakış açısıyla demokrasi, yalnızca toplu karar verme ile ilgili değil, aynı zamanda karar verme süreçlerinde temsil edilen “vatandaş” ile de ilgilidir (Dahl ve Tufte 1973; Hansson vd. 2015: 5).

Şeffaflık, katılım ve işbirliği, vatandaşların açık hükümet paradigmasına entegrasyonunun ana konularındandır. Bu merkez noktaları gerçekleştirmek için belirli verilere serbestçe erişmek gereklidir. Açık hükümet konsepti araçları odaklanmanın teknolojiye değil, teknolojinin geliştirebileceği birlikte çalışabilirlik, açıklık ve katılımcı boyutun yanı sıra hükümetlerin nasıl çalıştığı konusunda olduğunu göstermektedir. ABD, Kanada ve Avrupa Komisyonu tarafından açık hükümeti destekleyen resmi belgelerin yorumlanması, kavramın geniş anlamda çeşitli bağlamlarda aynı şekilde kullanıldığı, ancak odağın farklı olduğu noktasındadır. Tüm belgelerde, odaklanma şeffaflık ve anlayış üzerine kuruludur ve halkın katılımı, bilgi toplamak için merkezi bir araç olarak görülmektedir. Obama yönetimi, yalnızca hükümete veri sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda, farklı perspektifleri içeren işbirlikçi bir demokratik süreçte toplu bilgi akışı geliştirmek için (Amerikan Halkına Açık Hükümet Gelişme Raporu, 2009) kamu işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Singapur'un "Hükümet Sizinle" stratejisi aynı zamanda halkla ortak bilgi ve hizmet kurmayı amaçlamaktadır (Jansen vd., 2014:4). Açık hükümet kavramının anlamı, hükümeti daha verimli ve yenilikçi hale getirmenin aynı zamanda demokrasiyi geliştirmenin bir yolu olmasındadır.

2.2.1. Şeffaflık

Bilgi, şeffaflık ve demokrasi arasındaki ilişkiler temel niteliktedir. Bilgiler, tercihleri ve görüşleri formüle etme, seçenekleri test etme ve karar vermeye katılma gibi temel demokratik yetkinliklerin oluşturulması için gereklidir. Böyle yetkinlikler olmadan, bir vatandaş fikir beyan etmede zorluklar yaşar. İyi bilgi, yeterli miktarda kalite ve erişilebilirlik, "iyi" demokrasinin ön şartıdır. Şeffaflık, daha iyi karar vermeye katkıda bulunur; çünkü insanları, bilgi tabanını genişletme sürecine çeker. Devletin büyüklüğünden bağımsız olarak "şeffaflığın yapı taşları, vatandaşlara değer verilen daha dürüst, açık fikir akışı sağlar" (Casey ve Stephens, 2007: 37).

Şeffaflık, memnuniyetle karşılanabilecek ya da rahatsız edici bilgi paylaşımı ile ilgilidir. Şeffaflık "gizli gündemlerin ve koşulların olmaması, birlikte çalışma, işbirliği ve toplu karar verme için gerekli olan tüm bilgilerin varlığı" olarak tanımlanmaktadır (Farrell, 2016: 445). Şeffaflık, iletişimin açık olmasına ve halkın katılımını artırmasına katkıda bulunur. Daha bilinçli kararlara yönlendirir, çoklu stratejiler geliştirebilir.

De Ferranti'ye (2009: 7) göre, şeffaflık "hükümet faaliyetleri ile ilgili zamanında, kapsamlı, ilgili, yüksek kaliteli ve güvenilir bilgilerin kamuya ulaşılabilirliği ve artan bilgi akımını" ifade eder. Vatandaşların karar verme yetkisini devrettiği temsili bir demokraside bu tarz bir bilgi akışı, onay için sürekli bir temel oluşturmada gereklidir.

Şeffaflık, hükümet eylemlerini değerlendirmek ve karar vermede hükümet aktörlerinin kamuoyunun ihtiyaç duyduğu verileri ve belgeleri ne ölçüde sağladığını açıklar. Bütçelerin, denetimlerin, politikaların ve yürütme eylemlerinin gönüllü ve rutin olarak ifşa edilmesi, vatandaşların idari eylemin etkinliğini değerlendirmesini ve hükümet tarafından sağlanan kamu hizmetleri türlerini talep etmesini sağlamak için bir temel oluşturur. Hesap verebilirliği geliştirme ve hükümet performansını iyileştirme potansiyelinin ötesinde,

şeffaflık, meşruiyet sorunlarına araçsal bir çözüm olarak ele alınmıştır. Curtin ve Meijer, şeffaflığın, halkın kurumsal yapılarını çeşitli şekillerde kabul etme istekliliğini ve bir otorite yapısının oluşturulma biçimini netleştirerek, kurumsal eylemlerin somut faydalarını gösterdiğini vurgulamaktadır. Şeffaflık ayrıca vatandaşların kurumsal kararları etkilemek ve sonuçlarını değerlendirmek için adil bir şansa sahip oldukları inancını artırabilir (Harrison vd. 2011: 2-3).

Öte taraftan devlet süreçlerinin şeffaflığını maksimize etmenin, olağanüstü bir iyilik olmadığı bazı durumlarda hükümetin karar verme sürecinde sorunlu olan yollara keskin bir odaklanma getirebildiği bazı yazarlarca ifade edilmektedir (Fung, 2010: 2).

2.2.2. Katılım

Atina polis modeline dayanarak, demokratik yönetişimin en eski biçimi olarak katılımcı demokrasi ifade edilir. Yüz yüze görüşme ve bazen de müzakere yoluyla vatandaşlar, yurttaşlık meseleleri hakkında doğrudan karar alma sürecine girerler. Bu tür süreçler, küçük topluluklar dışındakiler için pratik olmadıklarından, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, birçok kişiyi siyasal söylemde daha fazla söz söyleme noktasında heyecanlandırmıştır. Ayrıca sivil hayatı ve siyasi katılımı yeniden canlandırma imkânı ortaya çıkarmıştır (Bertelsen, 1992: 325-337).

Temsili hükümetin aksine, katılımcı demokrasi bireylerin başkalarının bakış açıları ve bu perspektiflerin altında yatan menfaatler konusunda daha bilgili olmasını gerektirir. Böylelikle daha etkin bir şekilde müzakere yapabilirler. Görüş alışverişi çeşitli mekânlarda gerçekleşir. Habermas için kamusal ve demokratik hükümet arasındaki bağlantı, "kamusal alanda" diğer bir deyişle, vatandaşlar arasında, çeşitli kamusal mekânlarda ortak ilgi konusu olan konuları tartışan toplumsal ilişki yoluyla gerçekleşir (Habermas, 1996:329; Habermas, 1991: 27-28-181-182; Harrison vd. 2011: 4).

Şeffaflık gibi, katılımcılık, çağdaş hükümetlerin meşruiyet sorununu ele almasına yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Devletin karar alma süreçlerine halkın katılımı, karar alma sürecine kamu çıkarlarını dâhil ederek meşruiyeti artırabilir. Vatandaş katılımının yukarıdan aşağıya doğru uygulamaları ile e-katılım ve verilerin erişilebilirliği, yeniden kullanımı ve dağıtılması şeklindeki açık veriler bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Kamu desteği, hükümetin örgütlü çıkar gruplarından ziyade halkın menfaatine duyarlı olduğunu gösterir.

2.2.3. İşbirliği

Şeffaflık ve katılımdan farklı olarak, işbirliği geleneksel olarak demokratik siyasi teori ile doğrudan bağlantılı değildir. Noveck, işbirliğinin, karar alma ile bağlantılı olmayan koşullarda gerçekleşen genellikle geleneksel katılımcı ve müzakereci uygulamalardan önemli farklılıklara sahip "bir demokratik katılım biçimi" olduğunu savunmaktadır (Noveck, 2009: 40). Katılımcı demokrasinin çağdaş bir biçimi olarak işbirliği, uygulayıcı çözümler üretmek için hükümet karar mercileri ile birlikte uzmanlığı olan kişileri bir araya getirmektedir.

Katılım gibi, işbirliği de hükümetlerin etkinliğini potansiyel olarak artırabilir. Ancak tarafsızlığın, uzmanlığın, kaynakların, disiplinin ve kamu kararlarını vermenin zamanının toplumda dağıtılan kaynaklar olduğunu vurgular ve onları politika süreçlerine dâhil ederek bunu yapar. İşbirliği, toplumun farklı kesimlerinin birlikte çalışması için çağrıda bulunur; vatandaşlar kamusal sorunları çözmek için kullanılabilecek tamamlayıcı bilgiye sahiptir. Bu işbirliği potansiyel olarak vatandaşların “katma değer” roller oynaması için gerekli olan sosyal sermayeyi geliştirebilir (Mcguire, 2006: 33-43).

Bu perspektifler, şeffaflığı ve katılımı karakterize eden araçların kalitesini yansıtır. Noveck'in (2009: 39) belirttiği gibi “işbirliği bir araçtır”. Dolayısıyla, bir soruna ilişkin bilgi toplama, değerlendirme ve ölçme faaliyetlerine katılmak ve uygulamaya yönelik belirli çözümlerin geliştirilmesi için çağrıda bulunmak önemlidir.

3. Açık Hükümetin Faydaları

Açıklık, hükümetler tarafından elde edilen faydaların daha şeffaf, erişilebilir ve duyarlı hale gelmesidir. Açıklık lehindeki argümanlar genellikle güçlü bir normatif unsur içerir; açık hükümet çağdaş demokrasiye özeldir ve temel bir insan hakkı olarak değerlendirilir. Açık hükümete atfedilen yararlar çoktur. Açık hükümet, daha etkili karar alma ve hizmetlere erişim, yolsuzluklara karşı koruma, halkın denetimine izin verme ve vatandaşların hükümete olan güvenini arttırmada oldukça önemlidir.

Düzenli uygulanan açık hükümet çerçevelerinin hükümetler ve toplumlar için bir dizi fayda sağlayabileceğine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Şeffaflığın yönetim üzerindeki etkileri konusundaki bir Dünya Bankası araştırması, diğer şeylerin yanı sıra, hükümetlerde daha fazla bilgiye erişimin risk yönetimini, ekonomik performansını ve bürokratik etkinliği geliştirebileceğini bulmuştur. Diğer çalışmalar, hükümet açıklığının artmasının GSYİH büyümesinin daha yüksek bir oranına nasıl katkıda bulunabileceğini, yolsuzluk vakalarını azalttığını ve kamu yönetiminde ve hizmet sunumunda standartları yükselttiğini göstermiştir (Gavelin vd. 2009: 14).

Yeni Zelanda ve Avustralya'da bilgi mevzuatına erişimin etkileri üzerine yapılan araştırmalar, dokümantasyonun sonunda halka açılacağı bilgisinin, kamu görevlileri arasında karar alma ve kayıt tutma prosedürleri standartlarını yükseltmek için yeterli olabileceğini bulmuştur.

Arjantin ve Meksika'da yapılan çalışmalara dayanarak hazırlanan bir diğer raporda, belgelerin kamuya açık hale getirilmesinin kamu harcamalarında nasıl tasarruf ettirebileceği açıklanmıştır. Bir vakada, bir Buenos Aires hastanesinde tıbbi öğeler için sözleşme tekliflerinin yayınlanması % 50'lik bir tasarruf sağlamıştır (Gavelin vd., 2009: 14).

Bahsedilen bu etkilerin çoğunun vatandaşlar, medya ve sivil toplum için doğrudan yararı vardır. Vatandaşlara çevrelerindeki değişikliği etkilemek için bilgi ve güç verme, kendilerinin toplumdaki rolünü nasıl algıladıkları üzerinde derin etki yapabilir ve toplumun geri kalanı için çarpıcı etkiler bırakabilir. Daha bilgilendirilmiş ve güçlendirilmiş bir halk, daha uyumlu, daha etkili, daha aktif ve güvenen vatandaşlar olarak kaynaklara ve kamu hizmetlerine katkıda

bulunabilir. Erişilebilirlik ve yanıt verme ölçütleri, daha iyi kararlar vermeye ve risk yönetimine katkı sağlayabilir ve bu da daha etkin hizmetlere ve gelişmiş sosyal refaha yol açar. Bilgiye daha iyi erişim, daha aktif bir medyaya yol açabilir; bu da, daha sorumlu olan daha bilinçli seçmenlere ve politikacılara yol açar.

Bir Dünya Bankası raporu, Besley ve Burgess tarafından yapılan araştırmaların sonucunda “Hindistan'da medyanın daha faal olduğu bölgelerin kuraklık döneminde aklıktan en az acı çeken bölgeler” olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, aktif bir medyanın seçmenleri siyasetçilerin niyet ve görev kayıtları hakkında bilgilendirmesi ve böylece vatandaşlar için en iyi anlaşmayı sağladığı kişiler için oy kullanmalarını sağlamasıdır (Gavelin vd., 2009: 14).

Açık hükümetin sağladığı avantajlar, siyasi ve sosyal, ekonomik, operasyonel ve teknik yardımlar olarak sınıflandırılabilir. Genel olarak açık hükümetin ve açık bilgi sisteminin sağladığı politik ve sosyal faydalar şöyledir: Siyasi ve sosyal daha fazla şeffaflık, demokratik hesap verebilirlik, vatandaşların daha fazla katılımı ve kendi kendini güçlendirmesi, hükümete güven yaratılması, halk katılımı, verilere eşit erişim, vatandaşlar için yeni hükümet hizmetleri, vatandaş hizmetlerinin iyileştirilmesi vatandaş memnuniyetinin iyileştirilmesi, politika oluşturma süreçlerinin iyileştirilmesi, veri sağlayıcısı için daha fazla görünürlük, bilgi gelişmelerinin uyarılması, kamu sektöründe yeni anlayışların oluşturulması, yeni (yenilikçi) sosyal hizmetlerdir (Janssen, 2012: 261).

Açık hükümetin sağladığı faydaların yanında karşılaşılan bir takım engeller de vardır. Bunlardan bazıları; fırsatların ihmal edilmesi, riskten kaçınma kültürü, verilerin kamuoyuna açıklanması için standart politika olmaması, kullanıcı girdisinin tartışılabilir kalitesi, gizlilik ve güvenlik ihlali, veri kullanma lisansı olmaması, veri kullanımında sınırlı şartlar ve geçersiz veriler şeklindedir (Janssen, 2012: 262-263).

4. Açık Hükümetin Zaman İçinde Korunması ve Uygulanması: İsveç Örneği

Demokrasinin kalitesini değerlendirmek için yapılan çalışmalar mevcuttur. Özellikle demokrasi ve boyut arasındaki ilişkiye ilişkin sorular, politik düşünürler tarafından çok tartışılmıştır. Ortak bir argüman, aslında boyut ve demokrasi arasında bir ilişkinin olduğudur. Yönetici birliklerin boyutu küçük tutulursa, demokrasi için bu koşullar daha iyi olur, zira bu durum, yönetenler ve yönetilenler arasında daha fazla yakınlık yaratır. Robert Dahl ve Edward Tufte'nin klasik çalışması olan “Size and Democracy” (1973) de yazarlar küçük yönetim birimlerinin, çıkarların demokratik temsiline daha iyi uyduğunu savunurken, nüfuslarının daha homojen olduğu varsayılmaktadır. Bu, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı için daha iyi fırsatlar sağlamak için merkezi devletten yerel yönetim birimlerine geniş kapsamlı siyasi güçlerin seçilmesinin gerçekleştiği Kuzey Avrupa demokratik geleneğinde önemli bir değer olarak görülmektedir (Blomqvist ve Bergman, 2010: 45-49). Bu kapsamda İsveç iyi bir örnektir.

Devlet kurma, düzenleme ve yönetim geleneği, herhangi bir toplumda neredeyse her şeyi şekillendirmektedir. Siyasi ortamdaki işbirlikçi eğilimler yeni bir kamusal olguyu anlamayı amaçlayan herhangi bir araştırmanın en önemli

unsurudur. Bu bağlamda, temel siyasi yönlerini tarihsel bir perspektiften incelemek gerekirse, İsveç, yüzyıllardır süren demokrasi geleneği ve bireysel gelenekleri ile dünyanın en liberal toplumlarından biri olarak bilinmektedir. Özgürlükler ve sivil katılımın hem ulusal hem de yerel düzeyde hükümette karar alma süreçlerine katılımı, işbirliğine dayalı ve sosyal açıdan duyarlı bir kamu sektörünün oluşturulmasına neden olmuştur.

Aynı zamanda, İsveç, laiklik, çoğulculuk ve gönüllülük ideallerini siyasi ve sosyal alanlarda yaygınlaştırmasına rağmen, kamu politikasının birçok alanında sosyal adalet ve doğrudan demokrasi gibi kavramlarıyla da ünlüdür. Toplumsal alanda çok kültürlülük, açık toplum ve ücretsiz eğitim kavramının geliştirilmesi, telekomünikasyon endüstrisinde açık kaynaklı yazılım ve açık teknolojik platformların gerçek anlamda benimsenmesi de İsveç'i ön plana çıkarmaktadır. Bu unsurlar İsveç'te, benzersiz bir kamu zihniyetinin ve devlet geleneğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. İskandinav iklimi nedeniyle, tarihsel olarak, derebeylik sistemi ve feodalizm, sosyo-ekonomik olarak, Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi İsveç'in gelişiminde asla önemli bir rol oynamamıştır. Bu nedenle köylülerin ve halkın bireysel özgürlükleri, tarih boyunca İsveç toplumunun olağanüstü bir özelliğidir (Kassen, 2017: 249).

Siyasi ve tarihi bağlamlarda geçmişinin tüm bu belirgin özellikleri ülkenin hem ekonomik hem de sosyal olarak ilerlemesine yardımcı olmuştur. Gerçekleştirilen açık veri fenomenleri yalnızca yeni bir teknolojik araç olarak değil, daha ileri teknolojiye dayalı bir araç olarak elverişli bir ortam sağlamaktadır. Temel kamu değerlerini benimseyerek ve teşvik ederek modern demokrasiyi ve sivil toplumu dijital bağlamda ilerletmek için açık hükümet, yeni bir siyasi kavram olarak görülmektedir.

Hükümet şeffaflığını ele alan bilgi politikası ilkeleri yeni bir olgu değildir. İsveç, 1766 yılının başlarında, vatandaşın hükümet bilgisine ve ilgili kamu kayıtlarına erişme hakkını garanti eden hukuki bir usul uygulamaya koymuştur. O zamandan beri hükümet şeffaflığı ve bireysel özgürlük gelenekleri ile bilinmektedir. İlk bilgi özgürlüğü yasası olan İsveç'in 1766 Basın Özgürlüğü Yasası, parlamentodaki çoğunluğun önceki hükümetin gizlediği belgeleri görmeye çalışması nedeniyle parti siyaseti tarafından yönlendirilmiştir (Blanton, 2002: 52). Yeni kamu yönetiminin gelişimi dikkatini hükümetin şeffaflığına adanmıştır. Şeffaflığın temel unsurları, bilgi erişimi ve bilgilerin zamanında yayınlanması yoluyla genel kamu erişimini sağlamaktır. İsveç açık hükümet ve açık veri hareketlerinde küresel liderlerden biri olarak görülmektedir (Global Open Data Index, 2016; OECD, 2015; Açık Veri Barometresi, 2016). Ayrıca 2015 yılında İsveç, küresel açık veri endeksindeki tüm ülkeler arasında birinci sırada yer almıştır (WJP OGI, 2015). İsveç'te açık hükümete dair önemli düzenleyici işlemler şunlardır:

- (i) Yayın Özgürlüğü ve Resmi Belgelere Erişim Hakkındaki Kanun (1766).
- (ii) İsveç'in Açık Hükümet Ortaklığı Eylem Planı 2014-2016 (2012).
- (iii) İsveç Kişisel Bilgi Yasası (1973) (Kassen, 2017:244).

1990'lı yılların sonlarında, İsveç'teki kamu görevlileri ve kamu kurumları tarafından üretilen veya alınan tüm belgelere erişimin serbest olması gerektiğini belirten İsveç Yasası'ndaki 'Tanıtım İlkesi' ile ilgili olarak kamu görevlilerinin vatandaşlara ve dış organlara karşı görevlerini yerine getirecek bilgi ve becerilerden yoksun oldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda, sendikalar, kamu kesiminin karar alma mekanizmasının daha da kapalı olduğu konusunda uyarılar yapmıştır. Bu endişeleri gidermek için İsveç hükümeti 2000 ve 2002 yılları arasında 'Open Sweden' kampanyasını yürütmüştür. Kampanya, Kamu kurumları arasında Kuralların uygulanmasını iyileştirmek, kamu sektöründe açıklık kültürünü teşvik etmek ve toplumdaki insanların bilgi edinme hakkı konusundaki farkındalığını arttırmaktı (Gavelin, 2009: 21).

Bilgi özgürlüğünün tarihi vatanı olan İsveç, yüzyıllarca süren hükümet şeffaflığı gelenekleri ile evrensel olarak tanınmış ve ortaçağdan bu yana bireysel özgürlüklerin korunması ve saygı konusunda halkın zihninde derin kök salmıştır. 2016 yılına gelindiğinde, "Bilgi Yasağı Özgürlüğü"nü 250 yıllık yıldönümü kutlanmıştır. Bu bağlamda, insanlık tarihinde ilk ulus olarak İsveç'in özel bir yeri vardır (Kassen, 2017: 236). Bilgi düzenleme özgürlüğü ve titiz arşivleme ve tüm kamu kayıtlarının tasnifinin pratik uygulaması, yüzyıllar boyunca çeşitli formatlarda derlenen çok çeşitli hükümet dosyaları ve istatistiksel veriler üretmiştir.

Günümüzde İsveç, aynı zamanda, açık veri fenomenlerinde ilerleme konusunda küresel bir lider olarak ortaya çıkmakta ve bu alanda oldukça geniş bir kamusal platform serisi başlatmaktadır.

İskandinav ülkelerindeki yönetim oldukça yerel bir karaktere sahiptir. Çoğu kamu hizmetleri, ulusal düzeyde siyasi kurumlarla ilişkili olarak yüksek oranda özerkliğe sahip olan yerel olarak seçilmiş organlar tarafından sağlanmaktadır.

Şeffaflık kavramı İskandinav ülkelerinde diğer devletlere göre farklı olarak algılanmaktadır. İskandinav tarzı şeffaflığın ana unsuru, resmi politika yapıcılarının sorumlu tutmanın önemli bir aracı olarak algılanan resmi belgelere, dosyalara ve kayıtlara kapsamlı bir şekilde erişmektir. Çoğu devlette şeffaflık öncelikli olarak halkı, devam eden faaliyetlerden haberdar etmektir. Kamu erişimi yoluyla şeffaflık, daha kapalı politikalarda kullanılan politika yapıcılara yabancı ve uygun görünmese de, İskandinav siyasi idari hesap verme sorumluluğunu ele alan bir şekildedir. Yönetişim kavramı da oldukça yerel bir karaktere sahiptir. Çoğu kamu hizmetleri, ulusal düzeyde siyasi kurumlarla ilişkili olarak yüksek oranda özerkliğe sahip olan yerel olarak seçilmiş organlar tarafından sağlanmaktadır (Blomqvist ve Bergman, 2010: 43). İskandinav demokrasilerinin önemli unsurları şeffaflık ve halkın karar alma ve yönetime erişimidir. Açık hükümetin İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'daki uygulamaları benzerdir. Şeffaflık konusundaki ilk İsveç mevzuatı ifade edildiği gibi 1766 Basın Özgürlüğü Yasası'dır. Bugün kamu erişimi, İsveç anayasal yasalarından biri olan revize edilmiş 'Basın Özgürlüğü Yasası' ile düzenlenmektedir. Kanunda özetlenen "Şeffaflık İlkesi" dört ana unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak, resmi belgelere halkın erişimi, ikincisi, halkın Mahkeme duruşmalarına erişimi, üçüncüsü, parlamento ve belediye meclislerine toplantı yapma hakkı ve son olarak memurların

ifade özgürlüğüdür. Bununla birlikte, 'Şeffaflık İlkesi' sınırsız değildir. 1981 İsveç 'Gizlilik Yasası', kamu makamları tarafından tutulan belgelerin gizli olması gerektiğini vurgular. Kamu görevlileri belediyelerin ve belediye karar mercilerinin, kapalı kapılar ardında yürütülebileceği toplantıları gizli tutmaktadır (Grønbech-Jensen, 1998: 188).

Kamu otoriteleri belgeleri sunmakla yükümlü olmaksızın bunlara erişimi sağlamakla yükümlüdürler. Ancak erişim hakkı için iki istisna vardır. Birincisi, kişisel belge ve çalışma belgeleri gibi iç belgelere değil, sadece resmi belgelere erişme hakkı ve yasa tasarıları vardır. Bir belge bir kamu otoritesinden diğerine geçtiğinde otomatik olarak resmi bir belge karakterini alır. İkincisi, resmi belgeler, bölgenin güvenliği ve yabancı bir devletle olan ilişkiler; bölgenin dış ekonomik politika çıkarları; bir kamu otoritesinin denetimi, suçun önlenmesi veya kovuşturulması; devletin ekonomik çıkarları; bireylerin kişisel veya finansal konularının korunması gibi çıkarları korumak için gizli tutulabilir (Grønbech-Jensen, 1998: 189).

Öte taraftan resmi belgeler gizli tutulmaz. Bir belgeye erişim için yapılan her istek, yukarıda belirtilen hususlara ilişkin olarak değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bir belgeye erişimin reddi, şikâyetin nasıl ve nerede yapıldığı konusunda bir gerekçe ve bilgi içermelidir. Resmi bir belgenin yalnızca belirli bir kısmı yukarıda belirtilen çıkarlardan birini ciddi derecede tehdit ederse, kamu otoritesi başvuru sahibine belgenin geri kalanını sunmakla yükümlüdür. Ayrıca, kamu otoritesi, yayınlanmadığı, ancak yalnızca araştırma için kullanıldığı koşullar altında bir belge sunmayı seçebilir. Kamu erişimi başvurusu, kamu yetkililerinin dâhili belgelerini de içerecek şekilde belgelere erişimi genişleten Ombudsman tarafından kontrol edilir. Son olarak, ulusal mahkemelerde bir erişim inkârına itiraz edilebilir (Grønbech-Jensen, 1998: 189).

İsveç'te, kamuya ait gelen ve giden postaları içeren tüm resmi belgeler, Başbakanlığa kayıtlıdır ve dosyalar doğrudan kamu erişimine açıktır. Bu vatandaşların mevcut kamuya açık belgeler hakkında bilgisini ve İsveç politika yapımını kolaylaştırır ve daha şeffaf yönetime hizmet eder.

İsveç'te açık veri fenomeninin gelişimi için siyasi bağlamlarda önemli özellikler vardır. İsveç'te devlet inşasında temel bir ideoloji olan eşitlikçiliğin uzun süredir devam etmesi, açık veri alanında da dâhil olmak üzere her türlü sivil katılımı, işbirlikçi ve katılımcı hareketleri desteklemek için olumlu bir siyasi ortam yaratmaktadır.

Bireysel özgürlüklere saygı gelenekleri ve yerel topluluklar tarafından derin paylaşılan karar alma süreçlerine doğrudan katılımın mutlak bir kamusal değer olarak ortaya çıkması, bireysel özerkliğin başarılı bir unsur olduğu bireysel özerkliğin bulunduğu açık veri tabanlı ağ platformlarının ilerletmek için umut vadeden bir alan sağlamaktadır.

Bilgi yasaları yüzyıllarca süren gelenekler, açık verilerin ve açık hükümet hareketlerinin kamu sektörü reformlarının teknolojik araçları olarak değil, aynı zamanda açık toplum, açık bilgi ile ilgili açık fikirlerin geliştirilmesi için ideolojik platformlar olarak tanıtımının güçlendirilmesi için temel oluşturmaktadır (Kassen, 2017: 250).

5. Sonuç

Açık bir hükümet, hükümetin hesap verebilirliğine vurgu yaparak, kamu denetimi için yüksek düzeyde şeffaflık mekanizmalarına sahip olan hükümettir. Şeffaflık, açık hükümetin geleneksel sembolüdür; kamuoyunun hükümetin elindeki bilgilere erişmesi ve hükümet işlemlerinden haberdar edilmesi anlamına gelir. Bununla birlikte, son yıllardaki açık hükümet tanımı, modern, açık teknolojilerin kullanımı yoluyla artan vatandaş katılımı ve hükümet işlemlerinde işbirliği beklentilerini içerecek şekilde genişlemiştir.

Şeffaflık, katılım ve işbirliği, vatandaşların açık hükümet paradigmasına entegrasyonunun ana konularındandır. Bu merkez noktaları gerçekleştirmek için bir gereklilik, belirli verilere serbestçe erişmektir. Yönetimler büyük miktarda veri içerdiği için, açılış süreci, veri koruması konuları ve verilerin gizli kayıtları hakkındaki tartışmalar her zaman çok önemli olmuştur. Şeffaflık, iletişimin açık olmasına ve vatandaşların katılımını artırmasına katkıda bulunur, daha bilinçli kararlara yönlendirir. Şeffaflık, çoklu stratejilerle geliştirilebilir, ancak kuruluşun değerleri ve liderlik taahhüdü yoluyla temel oluşturulur. Açık hükümet, en önemli hükümet zorluklarından biridir.

Açık hükümet veri sistemlerinin başarısı, verilere basit erişim sağlanmasından daha fazlasını gerektirmektedir. Hükümet bilgilerinin kalitesinin geliştirilmesi, açık hükümet kültürünün oluşturulması ve kurumsallaştırılması, verilerin kullanılacağı araçların sağlanması da gereklidir. Kullanıcıların verileri anlamalarına yardımcı olan bir altyapı gereklidir ve kamuya açıklık sağlamak için kurumsal önlemler gerekmektedir. Bu koşullar altında açık veriler potansiyel olarak mevcut vatandaş seviyesinin ötesine geçebilir halk ve hükümetler arasında kesintisiz bir diyalog oluşturabilir.

Açık hükümet, e-demokrasi ve e-hükümetin birbirinden farklı yollarını uzlaştırmaktadır. Şeffaflık, katılım ve işbirliği başlangıçta daha fazla zaman ve kaynak alabilirken, mevcut performans hakkında ortak anlayışlar yaratarak, geçerli fikirlerin havuzunu arttırmakta ve yeni uzmanlık kaynaklarından yararlanmayı sağlamaktadır. Aynı zamanda sivil kapasite oluşturma ve politik performansı iyileştirme vaadini taşırlar. Bütün bunlar sonuçta, politika alanındaki somut gelişmelerin ve kamu hizmetlerinin kalitesinin anahtarı haline gelebilir.

İsveç açık veri fenomeninin gelişimi için kilit ülkelerden biridir. Tarihten gelen belirleyici özellikleri İsveç'e özel bir anlam yüklemektedir. Özellikle eşitlikçiliğin uzun süredir devam etmesi siyasi bağlamda oldukça önemlidir. Bu unsur sivil katılımı, işbirlikçi ve katılımcı hareketleri desteklemek için olumlu bir siyasi ortam yaratmaktadır.

Sonuç olarak, genel açık veri odaklı bir yapının ortaya çıkması, İsveç'in ekonomik olarak gelişmesine yardımcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda politik olarak yüzyıllar boyu sürececek doğrudan demokrasi konseptine de olanak tanımaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla en işbirlikçi ve şeffaf bir şekilde yerel topluluklara katılımı ve sivil katılımı teşvik etmektedir.

Böylece ortaya çıkan iyi yönetim, hükümetteki olumsuz yönleri azaltabilir, vatandaşlığın etkinleştirilmesi, ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi ve kamu idaresinin

modernizasyonu gibi olumlu etkileri güçlendirir; vatandaşlar, yönetim ve ekonomi için yenilikçi bir iklim meydana getirir.

Kaynakça

- Bertelsen, D.A. (1992). Media Form And Government: Democracy As An Archetypal Image In The Electronic Age. *Communication Quarterly*, 40, 4, 325–337.
- Blanton, T. (2002). The World's Right To Know. *Foreign Policy*, 131, 50–58.
- Blomqvist P., & Bergman P. (2010). Regionalisation Nordic Style: Will Regions in Sweden Threaten Local Democracy?. *Local Government Studies*, 36(1), 43-74.
- Casey, M., & Stephens, M. (2007). A Road Map To Transparency. *Library Journal*, 132(20), 37-39.
- Dahl, R. A., & Tuft. E. (1973). *Size and Democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Eryılmaz, B. (2012) *Kamu Yönetimi*. İzmit: Umuttepe Yayınları.
- Ferranti, D.M.D. (2009). *How to improve governance: a new framework for analysis and action*. Brookings Institution Press.
- Fung, A. (2010). Open Government and Open Society. In: D. Lathrop and L. Ruma (eds.), *Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice*. O'Reilly Media, Inc., 105-113.
- Gavelin, K., Burall, S., & Wilson, R. (2009). *Open Government: beyond static measures*, A paper produced by Involve for the OECD.
- Geiger, C. P., & Von Lucke, J. (2012). Open government and (linked)(open)(government)(data). *JeDEM-eJournal of eDemocracy and open Government*, 4(2), 265-278.
- Global Open Data Index (2016). Datasets. (Erişim: 03.02.2018), <http://index.okfn.org>
- Grønbech-Jensen, C. (1998). The Scandinavian tradition of open government and the European Union: problems of compatibility?. *Journal of European Public Policy*, 5(1), 185-199.
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. London, England: Polity
- Hansson, K., Belkacem, K., & Ekenberg, L. (2015). Open government and democracy: A research review. *Social Science Computer Review*, 33(5), 540-555.
- Harrison, T. M., & Guerrero, S. (2011). Open Government and E-Government: Democratic Challenges from a Public Value Perspective, 12th Annual International Digital Government Research Conference, June 12–15, 2011, College Park, MD, USA.
- Heckmann, D. (2011). Open government—Retooling democracy for the 21st century. Proceedings of the 44th Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii.
- Janssen, M., Charalabidis, Y., & Zuiderwijk, A. (2012). Benefits, adoption barriers and myths of open data and open government. *Information systems management*, 29(4), 258-268.
- Kassen, M. (2017). Understanding transparency of government from a Nordic perspective: open government and open data movement as a multidimensional collaborative phenomenon in Sweden. *Journal of Global Information Technology Management*, 20(4), 236-275.
- McDermott, P. (2010). Building open government. *Government Information Quarterly*, 27(4), 401-413.
- McGuire, M. (2006). Collaborative public management: Assessing what we know and how we know it. *Public administration review*, 66, 33-43.
- Meijer, A. J., Curtin, D., & Hillebrandt, M. (2012). Open government: connecting vision and voice. *International review of administrative sciences*, 78(1), 10-29.
- Mergel, I. (2015). Opening government: Designing open innovation processes to collaborate with external problem solvers. *social science computer review*, 33(5), 599-612.
- Nam, T. (2012). Citizens' attitudes toward open government and government 2.0. *International review of administrative sciences*, 78(2), 346-368.
- Noveck, B. S. (2012). Beth Noveck: Demand for a more open source government. (Erişim: 03.02.2018), https://www.ted.com/talks/beth_noveck_demand_a_more_open_source_government
- Noveck, B. S. (2015). *Smart citizens, smarter state: The Technologies of expertise and the future of governing*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Noveck, B.S. (2009). *Wiki government: how technology can make government better, democracy stronger, and citizens more powerful*. Brookings Inst Pr.
- Obama, B. (2009). *Transparency and open government. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies*. (Erişim: 12/01/2018), http://www.whitehouse.gov/the_press_office/TransparencyandOpenGovernment
- OECD (2015). *Government at a Glance 2015*. (Erişim: 10.02.2018), <https://www.oecd.org/gov/Sweden.pdf>
- Open Data Barometer (2016). Global rankings. (Erişim: 13.02.2018), <http://opendatabarometer.org/2ndEdition/analysis/rankings.html>
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York, NY: Columbia Univ. Press.
- Von Lucke, J. (2012). Open Government Collaboration. Offene Formen der Zusammenarbeit beim Regieren und Verwalten. Gutachten für die Deutsche Telekom AG zur T-City Friedrichshafen, Version vom 25.10.2012, Deutsche Telekom Institute for Connected Cities, Zeppelin Universität, Friedrichshafen 2012. (Erişim:

03.02.2018),

<http://www.zu.de/deutsch/lehrstuehle/ticc/JvL-121025-OpenGovernmentCollaborationV1.pdf>

Wirtz, B. W., & Birkmeyer, S. (2015). Open government: Origin, development, and conceptual perspectives. *International Journal of Public Administration*, 38(5), 381-396.

Wirtz, B. W., Daiser, P., & Mermann, M. (2018). Social Media as a Leverage Strategy for Open Government: An Exploratory Study. *International Journal of Public Administration*, 41(8), 590-603.

WJP OGI (2015). World justice project – Open government index. (Erişim: 13.02.2018), <http://data.worldjusticeproject.org/opengov>

Yagoda, J. A. (2010). Seeing is Believing: The Detainee Abuse Photos and Open Government's Enduring Resistance to Their Release during an Age of Terror. *University of Florida Journal of Law & Public Policy*, 21, 273–304.



Araştırma Makalesi • Research Article

Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Becerisinin İncelenmesi

Investigation of High School Students' Leisure Time Management Ability

Anıl Kadir Eranıl^a, Mehmet Özcan^{b,*}

^a Öğrt., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Kuyulutlar Şehit Erhan Karataş İlkokulu, 50700, Nevşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7804-735X

^b Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 50300, Nevşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5451-0773

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 06 Şubat 2017

Kabul tarihi: 19 Şubat 2018

Anahtar Kelimeler:

Lise Öğrencileri

Zaman Yönetimi

Boş Zaman

ÖZ

Bu araştırma, lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyini; cinsiyet, sınıf düzeyi, derslerde başarılı olma durumu, aile ve arkadaşları ile iletişim düzeyi değişkenlerine göre incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma nicel bir araştırmadır ve tarama modelindedir. Araştırmanın çalışma grubunu Nevşehir ilinde üç farklı lisede öğrenim gören 408 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırma verileri “Boş Zaman Yönetimi” ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada; bağımsız örneklem t-testi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H testi ve Tek Yönlü ANOVA ile çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi kullanılmıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin yapılmasında da uyum iyiliği indeks (X^2/sd , SRMR, NNFI, CFI, GFI ve AGFI) düzeylerine bakılmıştır ve yol şemasındaki RMSEA değeri incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre lise öğrencilerinin orta düzeyde boş zaman yönetim becerisi sergilediği bulunmuştur. Ayrıca derslerinde başarılı olan ve ailesi ile iletişim düzeyi yüksek olan öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisinin de yüksek olduğu görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 January 2018

Received in revised form 06 February 2018

Accepted 19 February 2018

Keywords:

High School Students

Time Management

Leisure Time

ABSTRACT

This study aims to investigate the degree of time management skill level of high school students in terms of gender, class level, level of academic success, and the level of communication with family and friends variables. This study is a quantitative research and designed as survey model. 408 high school students studying at three different schools in Nevşehir province constituted the study group of this research. Data of research has been collected by “Leisure Time Management” scale. Data has been analyzed by Independents Samples t-test, Mann Whitney U Test, Kruskal Wallis H Test, One Way ANOVA Test and Scheffe Multiple Comparison Test. Goodness of fit index (X^2/sd , SRMR, NNFI, CFI, GFI and AGFI) were analyzed for confirmatory factor analysis and RMSEA value in the path analysis was examined. According to results high school students have moderate level of leisure time management skills. Additionally, students who are successful at school and have high level of communication with their family have high level of leisure time management skills.

1. Giriş

Yönetim kavramı bireyin yaşamındaki birçok alanda yer aldığı gibi her bireyin içinde bulunduğu zaman kavramını yönetmesinde de oldukça önemlidir. Zamanı yönetebilmek için ise öncelikli olarak zaman kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Zaman ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde Festjens ve Janiszewski'ye (2015) göre, zaman, doğası gereği yönetilebilir bir kıymete sahip olan özü itibarıyla değerli bir kaynaktır. Al Khatib (2014), ise zamanı her bireyin aynı düzeyde sahip olduğu ancak farklı nedenlerden dolayı eşit düzeyde faydalanmadığı bir kaynak

olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlar, zamanın hareket halinde olduğunu ve iyi değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Böylece zamanın etkili kullanılmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Zamanın etkili kullanılmasının bireylerin yaşantısına sayısız katkılarının olduğu söylenebilir. Bunların başında, mutlu olmak ve başarılı olmak gelebilir. Başka bir ifadeyle, birey gün içerisinde yapacaklarını düzenli bir şekilde sıralar ve etkili bir şekilde zamanını yönetebilirse hem akademik hem de sosyal anlamda başarılı olabilir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mehmetozcan79@gmail.com

Zaman yönetimi üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde (Burt ve Kemp, 2010; Britton ve Tesser, 1991; Hall ve Hursch, 1982; Jex ve Elacqua, 1999; King, Winett ve Lovett, 1986; Macan, 1994; Orpen, 1994; Slaven ve Totterdell, 1993; Yavaş, Öztürk, Açikel ve Özer, 2012), zaman yönetimi hedeflerin, amaçların, sosyal yaşam ve zevklerin en yararlı şekilde gerçekleştirilebileceği planlama anlamına gelmektedir (Yavaş, Öztürk, Açikel ve Özer, 2012). Ayrıca, etkili zaman yönetiminin bireyin istediği amaçları gerçekleştirilmesine yardım etmek için tasarlanmış yöntemleri kapsadığını (Hall ve Hursch, 1982), genel anlamda zihinsel başarı gibi eğitim başarısı zaman alıyorsa, bunda zaman yönetimi becerilerinin etkisinin olduğunu (Britton ve Tesser, 1991), zaman yönetimi eğitiminin olumlu çıktılarının alınmasını sağlayan yönetim becerilerinin kullanımını artırdığını (Macan, 1994), zaman yönetimi eğitiminde en temel konuların amaçları belirleme, plan yapmayı öğrenme, iş ve görevler arasında öncelikleri belirleme, rahatsızlık veren durumlarla başa çıkma, dosyalama sistemi kullanma, günlük kullanma, gelen bilgilerin nasıl ele alınacağını öğrenmeyi kapsadığını (Orpen, 1994), zaman yönetiminde yeterince bilgilendirilen katılımcıların bilgilendirilmeyen katılımcılara göre olumlu etkinlikler yapacağı ve stresi kontrol ederek zamanı yönetebileceğini (King, Winett ve Lovett, 1986), yapılan iş için verilen zamanı azımsayan bireylerin zamanı erken tükettiğini ve planlanan işin bitmediğini, diğer yandan ise bireyin işi erken bitirmesi ile verilen zamanın arttığı ve başka bir iş yapmaya vakit bulabildiğini (Burt ve Kemp, 2010), düzenli bir kişinin hem ailesine hem işine yeterli vakit ayırabildiğini (Jex ve Elacqua, 1999), zaman yönetiminin özel ve resmi kurumlar tarafından temel yönetim becerileri olarak kabul edildiğini (Slaven ve Totterdell, 1993) ve genel anlamda zihinsel başarı gibi eğitim başarısı zaman alıyorsa, bunda zaman yönetimi becerilerinin etkisi olduğunu (Britton ve Tesser, 1991) araştırmacılar ifade etmektedirler. Yapılan tanımlamalar incelendiğinde birey zamanı planlı ve verimli kullanarak kendisine boş zaman yaratabilir. Böylece, sosyal etkinliklere, kişisel gelişimine ve hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik zamana sahip olabilir. Bunları yapabilmesi ise bireyin öncelikli olarak zamanı iyi kullanmasına ve boş zaman yönetme becerisini kazanmasına bağlıdır.

Zaman yönetiminin etkili yapılması beraberinde boş zamana sahip olmayı da getirir. Ayrıca boş zaman yaratabilme becerisine sahip olan bireyin bu zamanı etkili kullanabilmesi de mümkündür. Boş zamanın ifade ettiği anlam incelendiğinde, Foley, Maxwell ve McGillivray'e (1999) göre, boş zaman üç farklı anlama sahiptir. İlk olarak artık zaman kavramı olarak boş zaman ifadesinin kullanımının genellikle işe gidiş-geliş, kişisel temizlik gibi zorunluluklar ile birlikte rutin iş yeri ve ev işlerinin tamamlanmasından sonraki iş dışı saatler anlamına geldiği kabul edilir. Kavramın ikinci kullanımını genel olarak bireyleri ve grupları sosyalleştiren eğlence ve dinlenme etkinlikleridir. Üçüncü olarak boş zaman, bireylerin herhangi bir koşulda serbest hissettikleri ruh hali olarak düşünülebilir. Janicka-Panek'e (2017) göre, boş zaman kişinin fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişiminin boyutunu belirler. Ayrıca bireyin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılama yetisini belirlemeye yönelik katkı sağlar. Bu düşüncelere göre, boş zamanın etkili geçirilebilmesi için yönetilebilmesi gereklidir ve böylece boş zaman yönetimi becerisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Boş

zamanın yönetilme becerisi bireylerin stres düzeyine, akademik başarısına ve sosyalleşmesine olumlu veya olumsuz yön verebilir.

Lise öğrencilerinin içerisinde buldukları gelişim dönemleri ve stresli yoğun sınav dönemleri düşünüldüğüne, boş zaman yönetimi becerisine sahip olmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, öğrenciler akademik başarı, belirsiz bir gelecek kaygısı ve sisteme girmek için öngörülen zorluklar gibi birçok stres faktörüyle karşı karşıyadır (Shaikh, Kahloon, Kazmi, Khalid, Nawaz vd., 2004). Bu doğrultuda, Al Khatib'e (2014) göre nitelikli zaman yönetimi her birey için gerekli olmasının yanında programları ders ve etkinliklerle dolu olan öğrenciler için ise özellikle gereklidir. Janicka-Panek'e (2017), göre, boş zaman geçirme yöntemleri bir çocuğun psikolojik ve fiziksel gelişiminin yanı sıra kişilik gelişiminde, hobilerinde, yeteneklerinde ve ilgilerinde de belirleyici bir rol oynar. Durik, Vida ve Eccles'e (2006) göre zamanı okul derslerine ayırmaya ek olarak, boş zaman öğrencilerin zihinsel gelişimlerine de olanak sağlar. Özetle, zaman yönetimi becerisine sahip öğrenciler zamanını sosyal, kültürel ve akademik olarak daha verimli kullanabilirler. Bu bağlamda, öğrencilerin etkili bir zaman yönetimi becerisine sahip olması, boş zaman yaratma ve kullanma kabiliyetlerinin gelişmesi için muhtemel etkilerin saptanması önemlidir. Bu araştırmanın amacı,

- (i) Lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyini saptamak ve
- (ii) Lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin bağımsız değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, derslerde başarılı olma durumu, aile ve arkadaşları ile iletişim düzeyi) göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma nicel bir araştırma olup lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin tarama modeliyle saptanmasını amaçlamaktadır. Tarama modelleri, soruları soran ve cevapları sıralayarak, bir veya daha fazla insan grubu hakkında tutumları, özellikleri veya önceki deneyimleri hakkında bilgi edinmeyi içerir. Nihai amaç, bir örneklem araştırılarak büyük bir grup hakkında bilgi edinmektir (Leedy ve Ormrod, 2005).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 güz döneminde Nevşehir ilinde bulunan üç farklı lisede eğitim gören 408 öğrenci oluşturmaktadır. Tablo 1'de çalışma grubunun demografik özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1'de lise öğrencilerinin cinsiyet dağılımına bakıldığında toplam 375 öğrencinin 237'si kız 138'i erkektir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf düzeyi dağılımına bakıldığında toplam sayı 353'tür. 9. Sınıf (f = 126; % 35) öğrencilerinin sayısal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. En az katılımın ise 12. Sınıf (f = 35; % 9.7) öğrencilerinden olduğu görülmektedir. Öğrencilerin verdiği cevaplara bakıldığında "*derslerinde başarılı mısınız?*" sorusunu yanıtlayan 377 öğrenci vardır. Çoğunluğu (f = 307,

%81) derslerinde başarılı olduğunu ifade etmektedir. “Ailen ile iletişim düzeyin nedir?” sorusunu yanıtlayan öğrenci sayısı ise 327’dir ve öğrencilerin çoğunluğu iletişim düzeyinin çok yüksek ($f=155$; % 47.4) olduğunu ifade etmektedir. “Arkadaşların ile iletişim düzeyin nedir?” sorusunu yanıtlayan öğrenci sayısı ise 329’dur ve öğrencilerin çoğunluğu iletişim düzeyinin çok yüksek ($f=191$, % 58.1) olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubuna Ait Demografik Özellikler

*Değişkenler		f	%		
Cinsiyet	Kadın	237	63.2		
	Erkek	138	36.8		
Toplam		375			
Sınıf Düzeyi	9.Sınıf	126	35.0		
	10.Sınıf	111	30.8		
	11.Sınıf	81	22.5		
	12.Sınıf	35	9.7		
Toplam		353			
Derslerinde Kendini Başarılı Buluyor musun?	Evet	307	81		
	Hayır	70	18.5		
Toplam		377			
Ailen ve Arkadaşların ile İletişim Düzeyin Nedir?	Aile		Arkadaş		
		f	%	f	%
	Çok düşük	17	5.2	8	2.4
	Düşük	23	7	14	4.3
	Kısmen	40	12.2	27	8.2
	Yüksek	92	28.1	89	27.1
Çok Yüksek	155	47.4	191	58.1	
Toplam		327		329	

*Araştırmada yer alan bağımsız değişkenlere ilişkin her soru öğrenciler tarafından cevaplandırılmadığı ve bağımsız değişkenlere kayıp değer atanmamasından dolayı bağımsız değişkenlere yönelik grupların toplamları değişiklik göstermiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan boş zaman yönetimi ölçeği Wang, Kao, Huan ve Wu (2011) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkçeye Akgül ve Karaküçük (2015) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek dört alt boyut ve 15 maddeden oluşmaktadır ve 5’li likert tipindedir. Araştırmada yer alan demografik değişkenler ise lise öğrencisinin cinsiyeti, sınıf düzeyi, derslerde başarılı olup olmama durumu, aile ve arkadaşları ile iletişim düzeyidir. Ölçek formlarının incelenmesi sonucunda gerekli özen gösterilmeden doldurulan 16 form ve uç değerlere sahip sekiz ölçek formu ayıklanmıştır. Böylece 408 ölçek formu analizlerde kullanılmıştır. Bu araştırmada ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular incelendiğinde yapı geçerliğine ilişkin (KMO) değeri 0.858 ve Bartlett’s sonuçları 2473.899 ($p<0.00$) bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin faktör yapısının toplam varyansın % 59.37’sini açıkladığı görülmüştür. Cronbach alfa katsayı değerinin ise $\alpha =0.78$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Boş zaman yönetimi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları incelendiğinde bütün maddelerin t değerlerinin 0.05 düzeyinde manidar olduğu görülmüştür. P değeri ise 0.00000 bulunmuştur ve p değeri 0.05 düzeyinde manidardır. Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk’e (2016) göre, DFA’da p değeri beklenen kovaryans matrisi ile gözlenen kovaryans matrisleri arasındaki farkın (X^2 değerinin) manidarlığı hakkında bilgi vermektedir. Doğal

olarak p değerinin manidar olmaması istenilen bir durumdur. Ancak örneklemin büyük olmasından dolayı p değerinin manidar olması normaldir ve bu nedenle iki matris arasındaki uyuma ilişkin aşağıda yer alan uyum indekslerinin incelenmesinde yarar vardır.

Uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde $X^2=458.25$, serbestlik derecesi $sd=84$ ve X^2/sd oranı 5.45 olarak bulunmuştur. Bu değer için altında olması mükemmel uyuma, beşin altında olması ise orta düzeyde uyuma karşılık gelmektedir (Kline, 2005). Bu çerçevede, bu araştırmada X^2/sd oranının zayıf düzeyde uyum iyiliği değeri verdiği söylenebilir. Standardize edilmiş RMR’ın uyum iyiliği indeksinin 0.06 olduğu görülmektedir. RMR ve standardize edilmiş RMR’ın 0.05’in altında olması mükemmel uyuma karşılık gelmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993). Bu çerçevede, standardize edilmiş RMR’ın zayıf bir uyuma sahip olduğu söylenebilir. NNFI ve CFI uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde NNFI’nin 0.92 ve CFI’nin 0.93 olduğu görülmektedir. NNFI ve CFI indekslerinin 0.95’in üzerinde olması mükemmel uyuma, .90’ın üzerinde olması iyi uyuma karşılık gelmektedir (Sümer, 2000’dan aktaran: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Bu araştırmada NNFI ve CFI indekslerinin iyi bir uyuma sahip olduğu söylenebilir. GFI değeri 0.87 ve AGFI değeri ise 0.81 olarak bulunmuştur. GFI ve AGFI indekslerinin 0.95’in üzerinde olması mükemmel uyuma, .90’ın üzerinde olması ise iyi uyuma karşılık gelmektedir (Hooper, Caughlan ve Mullen, 2008’den aktaran: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2016). Bu araştırmada hem GFI hem de AGFI değerlerinin zayıf bir uyuma sahip olduğu söylenebilir. Son olarak, yol şemasındaki RMSEA değeri incelendiğinde 0.105 düzeyinde bir uyum iyiliği indeksi elde edilmiştir. RMSEA’nın 0.08’den küçük olması iyi uyuma işaret etmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri paket programlar ile analiz edilmiştir. Verilerin analiz sürecinde parametrik istatistik tekniklerinin öncül kriteri olan normallik varsayımı Kolmogorov Smirnov testi ve varyansların homojenliği testi olan Levene istatistiği tüm alt gruplarda uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda; bağımsız örneklem t-testi, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H testi ve Tek Yönlü ANOVA ile Scheffé çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin yapılmasında da uyum iyiliği indeksi (X^2/sd , SRMR, NNFI, CFI, GFI ve AGFI) düzeylerine bakılmıştır ve yol şemasındaki RMSEA değeri incelenmiştir. Etki büyüklüklerinin hesaplanmasında da Eta kare (η^2) hesaplama formülleri kullanılmıştır. Sonuçlar Cohen (1988) etki büyüklüğü hesaplamasına göre yorumlanmıştır. Ayrıca araştırmada betimsel istatistiklerden faydalanılmış ve araştırmanın anlamlılık düzeyi 0.05 olarak yorumlanmıştır. Bağımlı değişkenin ortalama puanının değerlendirilmesinde ise ölçeklerin kesim noktaları dikkate alınarak yorumlama yapılmıştır. Bu bağlamda, Çok yüksek: 4.20 – 5.00 / Yüksek: 3.40 – 4.19/ Orta: 2.60 – 3.39/ Düşük: 1.80 – 2.59 / Çok düşük: 1.00 – 1.79 şeklinde puanlandırılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerinin normallğine ilişkin sonuçlar ve araştırmanın amaçlarına yönelik bulgular yer almaktadır. Tablo 2’de araştırma verilerinin normallğine ilişkin sonuçlar ve araştırmanın bağımlı değişkeni olan lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi düzeyine ait betimsel istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Becerisi Düzeyine İlişkin Betimsel İstatistikler

Bağımlı Değişken	Boş Zaman Yönetimi Becerisi
N	408
\bar{X}	3.30
ss	0.73
Med	3.31
Mod	3.13
K_y	0.215
SE (K_y)	0.24
B_s	0.017
SE (B_s)	0.12

Tablo 2’ye göre 408 lise öğrencisinin boş zaman yönetimi becerisi düzeyi ortalama puanı 5 üzerinden 3.30 bulunmuştur. Bu sonuca göre lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi orta düzeydedir. Ayrıca bağımlı değişkenin mod, medyan ve ortalama değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu durum dağılımın homojen olduğuna işaret edebilir ancak bunun tam yorumlanabilmesi için basıklık ve çarpıklık puanlarının z değerlerine dönüştürülerek yorumlama yapılması gerekmektedir (Kilmen, 2015). Eşitlik (1)’de çarpıklık ve Eşitlik (2)’de basıklık değerine ilişkin z değerleri hesaplaması ve bu sonucun yorumlaması yapılmıştır.

$$Z_{\text{Çarpıklık}} = \frac{\text{Çarpıklık değeri}}{\text{Çarpıklık standart hatası}} = \frac{.017}{.12} = .14 \quad (1)$$

$$Z_{\text{Basıklık}} = \frac{\text{Basıklık değeri}}{\text{Basıklık standart hatası}} = \frac{.215}{.24} = .89 \quad (2)$$

Basıklık ve çarpıklık puanlarının z değerleri incelendiğinde basıklık z puanının (.89) ve çarpıklık z puanının (.14) homojen dağılım gösterdiği görülmektedir ancak test türünün seçilmesi için bu sonuçlar da yeterli değildir ($z < 1.96$). Bu doğrultuda, analiz türlerinin seçilmesi için bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerin tüm alt gruplarında da homojen dağılım göstermesi gerekmektedir (Kilmen, 2015). Bundan dolayı Tablo 3’te uygun analiz türleri verilerin dağılımına göre seçilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Verilerinin Normallğine İlişkin Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler		df	p	Test Türü
Cinsiyet	Kadın	237	.200	Mann Whitney
	Erkek	138	.001	U testi
Sınıf Düzeyi	9.Sınıf	126	.200	Kruskal Wallis H testi
	10.Sınıf	111	.028	
	11.Sınıf	81	.200	
	12.Sınıf	35	.200	
Derslerinde Başarılı mısın?	Evet	307	.065	Bağımsız Örnekler t-testi
	Hayır	70	.200	
Ailen ile iletişim düzeyin nedir?	Çok Düşük	17	.200	Tek Yönlü ANOVA
	Düşük	23	.200	
	Kısmen	40	.200	
	Yüksek	92	.200	
Arkadaşların ile iletişim düzeyin nedir?	Çok Yüksek	155	.200	Kruskal Wallis H testi
	Çok Düşük	8	.200	
	Düşük	14	.200	
	Kısmen	27	.012	
Yüksek	89	.200		
	Çok Yüksek	191	.200	

Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenin tüm alt gruplarındaki dağılımına Tablo 3’de yer verilmiştir. Alt gruplarda ortaya çıkan dağılıma göre veri analiz türü seçilmiştir (Kilmen, 2015). Tablo 4’te lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin cinsiyet değişkenine göre incelenmesi için yapılan Mann Whitney U testi sunulmuştur.

Tablo 4. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi için Yapılan Mann Whitney U Testinin Sonuçları

Bağımsız Değişken	Cinsiyet	
	Kadın	Erkek
N	237	138
\bar{X} sıra	193.95	177.79
\sum sıra	45965.5	24534.5
z		-1.39
r		0.07
U		14943.5
p		0.164

Tablo 4’e göre lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$). Aşağıda Tablo 5’de lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlılığını inceleyen Kruskal Wallis H testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre İncelenmesi İçin Yapılan Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Gruplar	N	\bar{X} sıra	Sd.	X^2	p
Sınıf Düzeyi	9. Sınıf	126	183.50	3	.909	.591
	10. Sınıf	111	179.93			
	11. Sınıf	81	164.20			
	12. Sınıf	35	173.93			

Tablo 5’e göre lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi sınıf düzeyi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > 0.05$). Tablo 6’da lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin

derslerinde başarılı olma değişkenine göre incelenmesi için yapılan bağımsız örneklem t-testi sunulmuştur.

Tablo 6. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyinin Derslerinde Başarılı Olma Değişkenine Göre İncelenmesi İçin Yapılan Bağımsız Örneklem İçin T-Testinin Sonuçları

Bağımsız Değişken	N	\bar{X}	ss	Sd	t	p
Derslerinde Başarılı mısın?	Evet	307	3.36	.738	375	2.453 .015
	Hayır	70	3.12	.701		

Tablo 6'ya göre lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyi ortalama puanına göre 'Derslerinde kendini başarılı buluyor musun?' sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde 'evet' ile 'hayır' cevapları arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($p < .05$). Bu farklılığa göre 'evet' cevabı veren grubun ortalama puanı 'hayır' diyen gruba göre daha yüksektir. Başka bir ifade ile derslerinde başarılı olan öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisi düzeyinin de yüksek olduğu bulunmuştur. Anlamlı çıkan bu sonucun yorumlanabilmesi için etki büyüklüklerinin hesaplanması daha doğru olabilir. Buna göre, etki büyüklüğü 0.15 olarak bulunmuştur. Bu sonuç Cohen'e (1988) göre, hesaplanan etki büyüklüğünün düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile lise öğrencilerinin derslerinde başarılı olma değişkeni, boş zaman yönetimi becerisi üzerinde düşük düzeyde etkiye sahiptir. Tablo 7'de lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin aile ile iletişim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılaşmış farklılaşmadığı sunulmuştur.

Tablo 7. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyinin Aile İle İletişim Düzeyi Değişkenine Göre İncelenmesi İçin Yapılan Tek Yönlü ANOVA ve Scheffe Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Ailen ile iletişim düzeyi nedir?	Genel	189.347	326			
	Gruplarası	19.562	4	4.890	9.275	.000
	Grupları içi	169.785	322	.527		
Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyi	Aile ile iletişim	Çok Düşük	Düşük	Kısmen	Yüksek	Çok Yüksek
	$\bar{X} = 2.85$	Çok Düşük	-	-	*	*
	$\bar{X} = 3.25$	Düşük	-	-	-	-
	$\bar{X} = 2.95$	Kısmen	-	-	-	*
	$\bar{X} = 3.31$	Yüksek	*	-	-	-
$\bar{X} = 3.52$	Çok Yüksek	*	-	*	-	-

Tablo 7'ye göre boş zaman yönetimi beceri düzeyine göre 'aile ile iletişim düzeyi nedir?' sorusuna verilen cevaplar anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < .05$). Bu anlamlı farklılığın hangi ikili gruplar arasında olduğunu ortaya çıkarmak için yapılan Scheffe çoklu karşılaştırma testine göre çok düşük/ yüksek ve çok yüksek, kısmen/çok yüksek, yüksek/çok düşük, çok yüksek/çok düşük ve kısmen ikili grupları arasında ortalama puanı yüksek olan grup lehine anlamlı farklılık vardır. Başka bir ifadeyle ailesi ile iletişim düzeyi yüksek olan öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisinin de yüksek olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğü ise 0.010 olarak bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin aile ile iletişim düzeyi boş zaman yönetimi becerisi üzerinde düşük etkiye sahiptir. Aşağıda Tablo 8'de lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyinin arkadaş ile iletişim düzeyi değişkenine göre anlamlılığını gösteren Kruskal Wallis H testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 8. Lise Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimi Beceri Düzeyinin Arkadaş İle İletişim Düzeyi Değişkenine Göre İncelenmesi İçin Yapılan Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Gruplar	N	\bar{X} sıra	Sd.	X^2	p
Arkadaşların ile iletişim düzeyi nedir?	Çok düşük	8	80.13			
	Düşük	14	152.57			
	Kısmen	27	144.02	4	8.761	.067
	Yüksek	89	171.67			
	Çok Yüksek	191	169.32			

Tablo 8'de göre lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi beceri düzeyi arkadaş ile iletişim düzeyi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p > .05$).

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, lise öğrencilerinin orta düzeyde boş zaman yönetim becerisi sergilediği bulunmuştur. Bu sonuç lise öğrencilerinin, zaman yönetimi becerisine kısmen sahip olduğu anlamına gelebilir. Boş zamanlarına yönelik yeterli düzeyde açık amaçlarının olmadığı, plan yapma becerisine yeterli düzeyde sahip olmadığı ve önceliklerini belirlemede tam olarak etkin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisi düzeyi bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Başka bir ifade ile bu durum boş zaman yönetimi becerisinde kadın ve erkekler arasında bir farkın olmadığı anlamına gelmektedir ancak alanyazında anlamlı farklılığa sahip çalışmalar vardır (Covic, Adamson, Lincoln ve Kench, 2003; Macan, Shahani, Dipboye ve Phillips, 1990; Misra ve McKean, 2000; Trueman ve Hartley, 1996). Bu çalışmalara göre, erkeklerin boş zamanı yönetebilme becerisi kadınlara göre daha yüksektir (Beville, Umstatt Meyer, Usdan, Turner, Jackson ve Lian, 2014). Covic, Adamson, Lincoln ve Kench'in (2003), araştırmasına göre kadınlar erkeklerle göre yalnızca liste yapmak ya da günlük plan yapmak gibi mekanik zaman yönetimi becerisi boyutunda başarılı olmuşlardır. Macan, Shahani, Dipboye ve Phillips (1990), kadınların mekanik zaman yönetimi becerisi davranışlarını daha etkili gösterdikleri erkeklerin ise zaman yönetimi becerisinde kendilerini daha sorumlu hissettikleri sonuçlarına ulaşarak cinsiyet ile zaman yönetimi becerisi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmışlardır. Bu sonuçların aksine Misra ve McKean'in (2000) bulgularına göre de, kadınlar zaman yönetimi becerisi davranışlarının tüm boyutlarında (zaman kontrolü, amaçları belirleme ve öncelikli olanları sıralama, işe ve görev yerine

yönelik plan yapma ve organize yaklaşımlara sahip olma) daha yüksektir. Bu sonuca paralel olarak, Trueman ve Hartley'e (1996) göre, kadın öğrenciler erkek öğrencilere göre zaman yönetimi becerisinde daha başarılıdır. Bu farklı sonuçların ortaya çıkmasında çalışılan yaş, grup ve kültürel farklılıkların sonuçlar üzerinde etkileri olabilir. Bir başka bulgu olan sınıf düzeyi değişkenine göre ise, lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi düzeyi ile sınıf düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bu araştırmada bulunamamıştır. Lise öğrencilerinde zaman yönetimi beceri düzeyi sınıf düzeyine göre değişmemektedir.

Lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisi derslerinde kendisini başarılı veya başarısız görme durumuna göre anlamlı bir farklılığa sahiptir. Buna göre kendisini başarılı olarak gören grubun boş zaman yönetimi becerisi kendisini başarılı olarak görmeyen gruba göre daha yüksektir. Bu sonuca göre derslerinde başarılı olan öğrencilerin boş zamanlarını daha etkili kullandıkları düşünülebilir. Derse karşı sorumluluk ve ilgi beraberinde boş zamanını verimli kullanabilen bireylerin de yetişmesine olanak sağlayabileceği düşünülebilir. Bu doğrultuda derslerinde başarılı olan grubun daha planlı, programlı bir çalışma alışkanlığı olduğu ve bundan dolayı boş zamanlarını da daha etkili geçirdikleri düşünülebilir. Zaman yönetimi becerisi ve akademik başarı arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar incelendiğinde; Mei'e (2016) göre, zaman yönetimi becerisi üniversite öğrencilerinin akademik alanda başarılı olabilmeleri için son derece önemlidir. Ayrıca öğrencilerin akademik başarılarının artırılması için zaman yönetiminin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hamzah, Lucky ve Joarder, 2014). Zaman yönetimi becerilerine sahip öğrenciler plan yapabilir, ödev ve etkinliklere öncelik verir. Bunun sonucunda da öğrenciler daha planlı olur, işleri ertelemekten kaçınır ve akademik başarıya önem verir (Cyril, 2014). Bu sonuçlar, düzenli, planlı ve sorumluluk sahibi olan öğrencilerin daha etkili bir zaman yönetimi becerisi sergilemesi şekilden ifade edilebilir.

Öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisi arkadaşları ile iletişim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemesine rağmen aile ile iletişim düzeyine göre anlamlı bir farklılığa sahiptir. Bu farklılığa göre ailesi ile iletişim becerisi yüksek olan öğrencilerin boş zaman yönetimi becerisinin de yüksek olduğu görülmektedir. Aile ile iletişim düzeyinin yüksek olmasının nedeni, ilgili anne baba modeli olarak açıklanabilir. Boş zaman etkinliklerinin neler olduğu alanyazında incelendiğinde, öğrencilerin boş zaman etkinliği olarak aileleri ile yaptıkları; yabancı bir dil öğrenme, spor yapma, kitap okuma, televizyon izleme, bilgisayarda oyun oynama ve birlikte vakit geçirme etkinlikleri olarak sıralanmaktadır (Janicka-Panek, 2017). Özetle, ailelerin rutin yaptıkları işler öğrencilerin boş zaman yönetim becerileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Sonuç olarak lise öğrencileri orta düzeyde boş zaman yönetim becerisine sahiptir. Bu durum öğrencilerin başta akademik ve sosyal yaşantılarında olmak üzere boş zamanı yeterince etkili yönetemedikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca bu yaşam tarzı önceliklerini sıralayamayan, yapacağı işleri zamanında tamamlayamayan, stres düzeyi yüksek başarı düzeyi düşük bireylerin yetişmesine de neden olabilir. Derslerinde başarılı olan ve ailesi ile iletişim düzeyi yüksek

olan öğrencilerin etkili boş zaman yönetimi becerisine sahip oldukları da bulunmuştur. Böylece, aileden alınan tutum ve davranışların birey üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Özetle, yirmi birinci yüzyılın şartlarına ayak uydurabilen, boş zamanını etkili ve verimli kullanabilen, sosyal ve akademik hayatta başarılı insan modelinin yetiştirilmesinde okul ve aile işbirliğinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın bulguları kapsamında öneriler;

- (i) Lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisinin geliştirilmesi için belirli dönemlerle boş zaman yönetimi becerisi eğitimleri ders kapsamında verilebilir. Böylece lise öğrencileri hem yoğun sınav dönemlerini hem de sosyal aktivitelerini dengeleyebilecek beceriye sahip olabilirler.
- (ii) Zaman yönetimi becerisi bilincinin geliştirilmesi ve davranış haline getirilebilmesi için bu konuda uzman kişiler okullara davet edilebilir.
- (iii) Okul yönetimi ve aile iletişimi geliştirilerek öğrencilerin okul dışı etkinlikleri izleme altına alınabilir. Bu durum öğrencileri uygunsuz çevre ortamlarından uzaklaştırır ve onların kötü alışkanlıklar edinmesinde önleyici olabilir.

Kaynakça

- Akgül, B. M., & Karaküçük, S. (2015). Boş zaman yönetimi ölçeği: Geçerlik- güvenilirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 1867-1880. <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v12i2.3445>
- Al Khatib, A. S. (2014). Time management and its relation to students' stress, gender and academic achievement among sample of students at Al Ain University of science and technology, UAE. *International Journal of Business and Social Research*, 4(5), 47-58.
- Beville, J. M., Umstatt Meyer, M. R., Usdan, S. L., Turner, L. W., Jackson, J. C., & Lian, B. E. (2014). Gender differences in college leisure time physical activity: application of the theory of planned behavior and integrated behavioral model. *Journal of American College Health*, 62(3), 173-184.
- Britton, B. K., & Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. *Journal of educational psychology*, 83(3), 405-410.
- Burt, C. D., & Kemp, S. (1994). Construction of activity duration and time management potential. *Applied Cognitive Psychology*, 8(2), 155-168.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Covic, T., Adamson, B., Lincoln, M., & Kench, P. (2003). Health science students' time organization and management skills: A cross-disciplinary investigation. *Medical Teacher*, 25(1), 47-53. <http://dx.doi.org/10.1080/0142159021000061422>
- Cyril, A. V. (2014). Time management and academic achievement of higher secondary students. *I-Manager's*

- Journal on School Educational Technology*, 10(3), 38-43.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Durik, A. M., Vida, M., & Eccles, J. S. (2006). Task values and ability beliefs as predictors of high school literacy choices: A developmental analysis. *Journal of Educational Psychology*, 98(2), 382-393. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.98.2.382>
- Festjens, A., & Janiszewski, C. (2015). The value of time. *Journal of consumer Research*, 42(2), 178-195. <http://dx.doi.org/10.1093/jcr/ucv021>
- Foley, M., Maxwell, G., & McGillivray, D. (1999). Women at leisure and in work-unequal opportunities? *Equal Opportunities International*, 18(1), 8-18. <http://dx.doi.org/10.1108/02610159910785637>
- Hall, B. L., & Hursch, D. E. (1982). An evaluation of the effects of a time management training program on work efficiency. *Journal of Organizational Behavior Management*, 3(4), 73-96. http://dx.doi.org/10.1300/J075v03n04_08
- Hamzah, A. R., Lucky, E. O. I., & Joarder, M. H. R. (2014). Time management, external motivation, and students' academic performance: Evidence from a Malaysian Public University. *Asian Social Science*, 10(13), 55.
- Janicka-Panek, T. (2017). Selected international definitions about young students' leisure time: theoretical and practical background in Poland. *Comparative Professional Pedagogy*, 7(1), 43-50. <http://dx.doi.org/10.1515/rpp-2017-0006>
- Jex, S. M., & Elacqua, T. C. (1999). Time management as a moderator of relations between stressors and employee strain. *Work & Stress*, 13(2), 182-191. <http://dx.doi.org/10.1080/026783799296138>
- Jöreskog, K. G., ve Sörbom, D. (1993). *Lisrel 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Lincolnwood: Scientific Software International, Inc.
- Kilmen, S. (2015). *Eğitim araştırmacıları için SPSS uygulamalı istatistik*. Ankara: Edge Akademi.
- King, A. C., Winett, R. A., & Lovett, S. B. (1986). Enhancing coping behaviors in at-risk populations: The effects of time-management instruction and social support in women from dual-earner families. *Behavior Therapy*, 17(1), 57-66.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. NY: Guilford Publications, Inc
- Leedy, P. D., & Ormrod, J. E. (2005). *Practical research*. Pearson Custom.
- Macan, T. H. (1994). Time management: Test of a process model. *Journal of applied psychology*, 79(3), 381-391.
- Macan, T. H., Shahani, C., Dipboye, R. L., & Phillips, A. P. (1990). College students' time management: Correlations with academic performance and stress. *Journal of educational psychology*, 82(4), 760-768. <http://dx.doi.org/10.1037//0022-0663.82.4.760>
- Mei, J. (2016). Learning management system calendar reminders and effects on time management and academic performance. *International Research and Review*, 6(1), 29-45.
- Misra, R., & McKean, M. (2000). College students' academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. *American Journal of Health Studies*, 16(1), 41-51.
- Orpen, C. (1994). The effect of time-management training on employee attitudes and behavior: A field experiment. *The Journal of Psychology*, 128(4), 393-396. <http://dx.doi.org/10.1080/00223980.1994.9712743>
- Shaikh, B. T., Kahloon, A., Kazmi, M., Khalid, H., Nawaz, K., Khan, N., & Khan, S. (2004). Students, stress and coping strategies: a case of Pakistani medical school. *Education For Health*, 17, 346-353. <http://dx.doi.org/10.1080/13576280400002585>
- Slaven, G., & Totterdell, P. (1993). Time management training: does it transfer to the workplace?. *Journal of Managerial Psychology*, 8(1), 20-28. <http://dx.doi.org/10.1108/02683941011056978>
- Trueman, M., & Hartley, J. (1996). A comparison between the time-management skills and academic performance of mature and traditional-entry university students. *Higher Education*, 32(2), 199-215.
- Wang, W. C., Kao, C. H., Huan, T. C., & Wu, C. C. (2011). Free time management contributes to better quality of life: A study of undergraduate students in Taiwan. *Journal of Happiness Studies*, 12(4), 561-573.
- Yavaş, Ü., Öztürk, G., Açikel, C. H., & Özer, M. (2012). Tıp fakültesi öğrencilerinin zaman yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(1), 5-10. <http://dx.doi.org/10.5455/pmb.20111018015101>



Araştırma Makalesi • Research Article

Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stillерinin İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmaları Yordama Gücünün İncelenmesi

Examining Predictive Role of Attachment Styles on Interpersonal Cognitive Distortions in University Students

Zekeriya Çam ^{a,*}, Gülçilem Şahin Çelik ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2965-2390

^b Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 68100, Aksaray/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3317-0746

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Nisan 2018

Kabul tarihi: 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Güvenli Bağlanma

Güvensiz Bağlanma

İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 March 2018

Received in revised form 12 April 2018

Accepted 21 April 2018

Keywords:

Secure Attachment

Insecure Attachment

Interpersonal Cognitive Distortions

ÖZ

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinin ilişkileri ile ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordama düzeyinin incelenmesidir. Bu amaçla Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin farklı programlarında lisans eğitimi alan ve yaşları 18-28 arasındaki 223 katılımcıdan (139 kadın %62.33, 84 erkek %37.67) araştırma verileri toplanmıştır. Bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları yordama gücü hesaplanmadan önce bu değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. Yapılan analizlerde değişkenler arasında düşük ve orta düzeyde korelasyon katsayıları elde edilmiştir. Bu aşamanın ardından yapılan regresyon analizinde güvensiz bağlanma stillerinin (kayıtsız, korkulu ve saplantılı) ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların yaklaşık %22'sini açıkladığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılarak, gelecekteki araştırmacılar ve uygulamalar için öneriler sıralanmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the predictive role of attachment styles on interpersonal cognitive distortions of university students. For this purpose, research data were obtained from 223 (139 females 62.33%, 84 males, 37.67%) university students whose age ranges between 18-28 and who are enrolled at different programs at Aksaray University Faculty of Education. For analyzing the relationships between attachment styles and interpersonal cognitive distortions, Pearson Product Moment Correlation analysis was performed. As a result, low and average correlation coefficients were found between these variables. Regression analysis states that attachment insecurities (dismissed-avoidant, preoccupied and fearful) explained approximately 22% of total variance of interpersonal cognitive distortions. Results of this study were discussed in the light of related literature and suggestions developed for future researchers and practice.

1. Giriş

Günümüzde çocuğa karşı yakın ve duyarlı bir bakımin, sağlıklı psikolojik gelişim üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Özellikle yaşamın ilk yıllarında anababa ile kurulan ilişkinin niteliği ve boyutları alanyazında atfedilen önemli durumlardan biridir. Bağlanma kavramı ise bakım veren kişi ile bebek arasında kurulan ve stresli durumlarda güven düşüncesinin kaynağını oluşturan erken dönemdeki duygusal bağın ifade edilmesinde kullanılmaktadır (Bowlby, 1988). Bağlanma kavramını

tanımlamak, önemini ortaya koymak ve gelişimsel süreçlerdeki işlevlerini açıklamak üzere oluşturulmuş bağlanma kuramları mevcuttur (Thompson, 2006). Bağlanma konusunu ilk olarak kavramsallaştıran Bowlby (1973) bebekte bağlanmanın yetişkinlikteki etkilerini ve kişilik gelişimine olan yansımalarını açıklamaya çalışan ilk kuramcılardan biridir. Bu çerçevede erken dönemde bakım veren kişi ile çocuk arasında kurulan güven temelli ilişki güvenli bağlanmanın oluşmasına, tutarsız ilişkiler ise güvensiz bağlanmanın gelişmesine neden olmaktadır. Bu durum bebeğin kendilik imgesi açısından önem taşımaktadır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: z.cam@alparslan.edu.tr

Özetle çocuk için bu dönemde sevgi ve güven duyguları önem taşımaktadır (Bowlby, 1973; Burger, 2006). Kişideki bağlanma örüntüsü gibi içsel işleyen modeller, kişinin kendisi ve diğerleri olan ilişkilerindeki temsillerin genellenmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu içsel işleyen modeller yoluyla kişide oluşan bağlanma figürleri diğer bireylerle ilişkinin niteliğinin güçlü bir yordayıcısıdır (Safran, 1990).

Bebeklik ya da çocuklukta anababalar kişinin ilk bağlanma figürü işlevini taşırlar. Ancak yetişkinlikte bağlanma figürü daha çok akranlar ya da romantik ilişkide bulunan kişi olmaktadır (Ainsworth, 1989). Bağlanma araştırmalarının temel amaçlarından biri, ilişkilerin gelişiminde bağlanma tercihlerinin nasıl ortaya çıktığının ve nasıl değiştiğinin incelenmesidir. Çoğu kez bağlanma süreci, tek bir kişinin diğerleri tarafından bağlanma figürü tarafından belirlenmesi ile gerçekleşmektedir. Ancak bu durum hiyerarşik biçimlerde de gözlenebilmektedir. Eğer eş ya da romantik partner kişinin bağlanma hiyerarşisinde yükselirse diğer bireyler daha az önemli konumda görülürler (Umemura, Lacinová, Kotřová ve Fraley, 2018).

Bağlanma, özellikle kişilerde gelişen psikolojik sorunların anlaşılmasında geniş ve yaygın bir bakış açısı sunmaktadır (Manes vd., 2016). Matas, Arend ve Sroufe (1978), güvenli bağlanan çocukların iki yaşında, güvensiz bağlanan yaşatlarından daha mutlu, istekli ve sorun çözmede daha becerikli olduğunu bulmuşlardır. Park ve Waters (1989), anne-çocuk bağının çocuğun sosyal gelişiminde ve sonraki yakın ilişkilerinde önemli rol oynadığını öne sürmüşlerdir. Başka bir çalışmada ise anneleriyle sıcak ilişki içerisinde olan çocukların güvenli bağlandıkları ve bu çocukların arkadaş çevresinde de yakın ve empatik olarak değerlendirildikleri bildirilmiştir (Denham, 1994). Buna ek olarak güvensiz bağlanmanın tek başına davranış bozukluklarını ortaya çıkaran bir faktör olmadığı belirtilmektedir. Ancak güvensiz bağlanan bireylerin yetişkinlikte panik bozukluklar, kaygı bozuklukları ve depresyon gibi duygu düzenleme güçlüklerine karşı daha kırılgan oldukları ifade edilmektedir (Boysan ve Çam, 2016).

Bir araştırmada bağlanma stilleri açısından değerlendirdikleri 12-18 aylık çocukları 6 yaşına geldiklerinde tekrar değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada, bebekliklerinde belirlenen bağlanma stilleri ile 6 yaşında belirlenen bağlanma stillerinin birbirlerine benzer olduğu bulunmuştur (Ziegenhain ve Jacobsen, 1999). Rice (1990), ebeveynleriyle erken yaşlarda güvenli bağlanan ergenlerin genellikle yüksek düzeyde özsayıgı, güçlü kişisel kimlik duygusu, düşük depresif belirtiler ve yüksek sosyal yeterliliğe sahip olduklarını bulmuştur. Psikolojik sağlık ve iyilik hali üzerinde bağlanmanın etkisinin araştırıldığı bir çalışmada anababaya bağlanmanın ergenlerde iyi oluş düzeyine etkisinin olduğu görülmüştür. Özellikle bağlanmanın niteliğinin iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Wilkinson ve Walford, 2005). Yapılan araştırmalarda güvenli bağlanmanın sosyal beceri ile ilişkisinin olduğu görülmüştür. Güvenli bağlanma stiline sahip öğrencilerin, güvensiz bağlanma stiline sahip öğrencilere göre sosyal becerilerinin de yüksek olduğu bildirilmektedir (Deniz, Hamarta ve Arı, 2005). Ergenlikte duygusal zekâ ile güvenli bağlanma arasındaki ilişkiler incelenmiş ve güvenli bağlanmanın duygusal zekâ yeterliklerinin yordayıcısı olduğu görülmüştür (Hamarta,

Deniz ve Saltalı, 2009). Aynı zamanda bağlanma örüntüsünün bireylerin kaygı düzeyleri ve kişilik profilleri ile ilişkisini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Diehl, Elnick, Bourbeu ve Labouvie-Vief, 1998; Dilmaç, Hamarta ve Arslan, 2009).

Yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde; Bowlby'nin (1973) bağlanmanın bebeklik bitiminde sona ermediğini, sonraki ilişkilere dönük yaklaşımların temelini oluşturduğu ve değişmez olduğu varsayımını desteklediği görülmektedir. Dolayısıyla bağlanmanın sadece bebeklik dönemini değil, erken çocukluk, geç çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerini de etkilediği söylenebilir (Soysal, Bodur, İşeri ve Şenol, 2005). Ancak, bebeklik döneminde kurulan bağlanmanın güvenliği büyük oranda bağlanılan kişinin sağladığı korumaya dayalı bakımla özdeşken, çocukluğun orta dönemlerinde ise çocuk, ebeveynlerine fiziksel bakımdan çok psikolojik destek için gereksinim duymaktadır. Ergenlik döneminde ise, ebeveyn-ergen ilişkisi genç bireyin daha bağımsız olma yolundaki gayretleri ile şekil değiştirir. Yani ergen, bağlanma davranışlarını akran gruplarına yöneltir (Thompson, 2006). Özellikle ilk ergenlik döneminde genel akranlar önemliken, ileri ergenlik döneminde ise karşı cinsteki akranlar önem kazanır (Steinberg, 2007). Dolayısıyla bir çocuğun asıl bağlanma figürü genellikle anne ya da baba iken, bir yetişkinin bağlanma figürü ise en yaygın biçimi ile bir akran, genellikle de cinsel bir eştir. Bebek-bakıcı bağlanması ve yetişkin romantik bağlanması arasında farklılıkların yanı sıra bazı benzerlikler de vardır (Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall, 1978). Ergen ve yetişkinlerin akranlarla yaşadıkları bağlanma ilişkisi, anne ve çocuk arasında yaşam boyu kurulmuş olan destek ve güven ilişkisini de barındırmalıdır (Saymaz, 2003).

Yetişkinlikteki bağlanmayı araştıran Bartholomew ve Horowitz (1991), kişinin diğerleri ve kendisi ile ilgili bilişlerine dayanan dört bağlanma stili kavramlaştırmışlardır. Güvenli bağlanma stili, diğerleri ve kendine ilişkin olumlu bir görüşü yansıtır. Bu gruptaki bireylerin kolayca yakın ilişkiler kurabildikleri ve ilişkilerinin doyurucu olduğu bulunmuştur (Hazan ve Shaver, 1987). Tersine güvensiz bağlanma olarak tanımlanan saplantılı, korkulu ve kayıtsız bağlanma stili bireyin diğerlerine veya kendine ya da hem kendisine hem diğerlerine karşı olumsuz görüşünü yansıtmaktadır (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

Bağlanma stillerinin yanı sıra erken dönem uyumsuz şemalar ve bilişsel şemaların yakın ilişkilere olan etkileri tartışılmaktadır. Bilişsel şemalar kişinin çevresini anlamasında ve yorumlamasında oluşturduğu oldukça direnç özelliğine sahip yapılarıdır (Simons, Sistas, Simons ve Hansen, 2018). Bilişsel terapilerin anahtar kavramlarından olan şemalar ya da erken dönem uyumsuz şemalar (early maladaptive schemas) çocuğa bakım veren kişi ile çocuk arasında kurulan karşılıklı ve önemli ilişkileri ifade etmektedir. Aynı zamanda bu şema kavramı, bağlanma örüntüsü kadar ruh sağlığı açısından önem taşımaktadır. Çocuklukta şemalar, çocuğun çevresini anlaması ve yönetmesine olanak sağlarlar. Yetişkinlikte ise erken dönemdeki uyumsuz şemalar kaygı ya da depresyon ile ilişkilendirilmektedir (Young, 1994). Bununla beraber bilişsel şemalar beliren yetişkinlikte geçirilen deneyimlere bağlı olarak pekişmekte ve güçlenmektedir. Bu dönemde

kişinin bağımsızlaşması, sorumluluk alması ve romantik ilişkiye başlaması şemaların pekişmesi ve güçlenmesini sağlamaktadır. Bu süreç yetişkinliğe kadar sürmektedir. Şüphesiz bu süreçte geçirilen olumlu deneyimler uyum sağlayıcı düşüncelerin gelişimini, olumsuz deneyimler ise uyumu bozucu düşünce biçiminin gelişmesini pekiştirmektedir. Uyumu bozan düşüncelere sahip kişilerin kendi bilişsel çarpıtmaları ve bilişsel hataları konusunda daha az içgörüyü sahip oldukları belirtilmektedir (Simons, Sistad, Simons ve Hansen, 2018). Bilişsel çarpıtmaların, kişinin içinde bulunduğu ortamı değerlendirmesinde ve bu değerlendirmelerin kendisiyle olan ilişkisini yorumlamasında işlevsiz ve uyum bozucu bir etkisi olabilir (Türkçapar, 2000). Örneğin öğrencinin ilk matematik sınavında başarısız olması sonucunda matematiği hiç başaramayacağını düşünmesi bir bilişsel çarpıtmadır.

Kişilerarası ilişkilerde önemi olan bilişsel çarpıtmaları ele alan az sayıda araştırma göze çarpmaktadır. Bu araştırmalardan biri Güven (2005) tarafından yapılmıştır. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ve evlilik doyumu arasındaki ilişkiyi araştıran Güven (2005), ilişkilere yönelik bilişsel çarpıtmalardan gerçekçi olmayan ilişki beklentisinin evlilik doyumunu yordadığını bulmuştur. Kılınc ve Sevim (2005), ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalardan yakınlıktan kaçınmanın ergenlerin yalnızlık düzeylerine göre değiştiğini bulmuşlardır. Kuyucu (2007), yaptığı çalışmada boşanmış ailede yetişen ergenlerin benlik değeriyle bilişsel çarpıtmaları arasında anlamlı bir ilişki saptamıştır. Ergenlerin benlik saygıları yükseldikçe, bilişsel çarpıtmaları azalmakta ve eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik artmasıyla, bilişsel çarpıtmaları da artmaktadır. Genç (2008), ergenleri ele aldığı çalışmada ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların utangaçlığı yordadığını bulmuştur. Çiftçi (2008) ise disiplin cezası alan lise öğrencilerinin bilişsel çarpıtma puan ortalamalarının disiplin cezası almayan öğrencilerinkinden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptamıştır. İşgör (2017) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırmada bağlanma stilleri ve akademik başarının üniversite öğrencilerinin merhamet düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Stackert ve Bursik (2003) yaptıkları çalışmada, yetişkin bağlanma stilleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Güvensiz bağlanan bireyler ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasında anlamlı düzeyde ilişki saptamışlardır. Bireyin kişilerarası ve yakın ilişkilerini etkileyen, bilişsel çarpıtmaların ve bağlanma örüntülerinin bir arada ele alındığı çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Gelişim psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, yaşam boyu süren sağlıklı bir gelişimin altında yatan süreçlerin anlaşılabilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Anababalık ve anababalığın gelişimdeki önemi bunlardan biridir. Çocuğa yakın ve duyarlı bir bakımin, sağlıklı psikolojik ve duygusal gelişim üzerindeki etkisi büyüktür (Thompson, 2006). Özellikle Bowlby'nin (1973) Bağlanma Kuramı erken dönemdeki ebeveyn çocuk ilişkisi ve bu ilişkinin uzun vadeli sonuçları üzerinde durmuştur. Bağlanma Kuramı bakım veren ile tekrarlanan ilişki sonucu gelişen zihinsel modellerin, kişinin kendisi ve başkalarına yönelik beklenti ve inançlarını etkilediğini vurgulamaktadır. Kişi kendisinin sevimliye değer olup olmadığına ilişkin ve başkalarının güvenilmeye değer olup olmadığına yönelik

inançlarını erken yaşta gelişen zihinsel modeller ile şekillendirir. Çocuğun bağlanma figürü ile olan ilişkileri sonucu içselleştirdiği deneyimleri, sonraki dönemlerde aile ortamı dışında geliştireceği yakın ilişkiler için bir prototip oluşturur (Bowlby, 1973).

Bağlanma ilişkisi örüntüsü yetişkinlikteki sosyal, duygusal ve bilişsel işlevler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla beraber özellikle güvenli bağlanan kişilerin bilişsel süreçlerinin genel olarak daha olumlu yönde işlediği ifade edilmektedir. Bunun tam aksine güvensiz bağlanma örüntüsüne sahip kişilerin ise yetişkinlikteki bilişsel işlevlerinin ise olumsuz yönde işlediği belirtilmektedir (Şahin ve Yaka, 2010). Bağlanma stilleri kişilerin duyguları ile ilişkili bir özellik olarak da ifade edilmektedir. Güvenli bağlanan kişilerin olumlu, güvensiz bağlanan kişilerin ise olumsuz duygu özelliklerine sahip oldukları belirtilmektedir. Bu duygular arasında depresyon, kaygı, öfke ve düşmanlık duyguları sıralanmaktadır (Akbağ ve Erden-İmamoğlu, 2010). Türkiye'de gerek bağlanma stilleri gerekse ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar konularında önemli ölçüde bir araştırma birikimi bulunmaktadır. Son dönemlerde bağlanma örüntüsüne benzer bir özellik olarak da değerlendirilebilecek erken dönem uyumsuz şemalar konusunda da çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Ancak bağlanma stillerini veya erken dönem uyumsuz şemalar ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların bir arada ele alındığı çalışmalara rastlanmamıştır. Kişinin bilişleri ve duygulanımı üzerinde etkisinin sıklıkla vurgulandığı bağlanma konusundaki çalışmaların eksikliği bu araştırmanın yapılma gerekçelerinden birini oluşturmuştur.

Kişinin erken yaşlardaki deneyimleri sonucu kendisi ve dünya hakkındaki temel inançlarını etkileyen bilişsel şemalar, Bağlanma Kuramındaki zihinsel modeller gibi işlev görmektedir. Daha açık bir ifadeyle erken çocukluk döneminde ebeveyninden sevgi ve destek gören bireyler, yetişkinlik dönemlerinde kendilerini sevilen ve yeterli biri olarak görürler. Bu ilişki kişinin hem bilişsel şemalarını hem de zihinsel modellerini oluşturur. Üniversite yılları, akran ilişkilerinin önemli olduğu ve yakın ilişkilerin kurulduğu geç ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemine denk gelmektedir. Özellikle öğretmen adaylarının kişilerarası ilişkilerinin önemli olduğu düşünüldüğünde, bağlanma stilleri ile ilişkilere ilişkin bilişsel çarpıtmaları birlikte ele alan bir çalışma yapma gereği duyulmuştur. Hem bağlanma kuramının hem de bilişsel şemaların, kişilerarası ilişkiler ve yakın ilişkilerin kurulması üzerinde belirgin bir role sahip olması nedeniyle; bağlanma stilleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları incelemenin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle üniversite yıllarının, ergenlik döneminin sonlarına doğru ve beliren yetişkinlik dönemine denk geldiği düşünüldüğünde, öğretmen adayları üzerinde yapılması planlanan bu çalışmanın önemi açıktır. Buradan hareketle üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların cinsiyete ve duygusal bir ilişkiye sahip olma durumuna göre karşılaştırılması ve bağlanma stillerinin üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordama düzeyinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modelindedir. İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2005).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma grubu, Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören ve çalışmaya katılmayı kabul eden 18-28 yaş arasındaki 223 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma grubunun seçiminde "ulaşılabilirlik" ve "araştırmaya katılmaya gönüllü olma" ölçütleri göz önüne alınmıştır.

Araştırma grubunun yaş ortalaması $\bar{X} = 19.74$, standart sapması ise $S_x = 1.28$ olup katılımcıların yaşları 18-28 arasında değişmektedir. Katılımcıların özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubunun cinsiyet ve duygusal ilişki değişkenine göre dağılımı

	Duygusal Bir İlişkisi				Toplam <i>n</i>
	Var		Yok		
Cinsiyet	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	
Kadın	51	36.7	88	63.3	139
Erkek	24	28.6	60	71.4	84
Toplam	75	33.6	148	66.4	<i>N</i> = 223

Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde, araştırma grubunun 139'unu kadın, 84'ünü erkek üniversite öğrencileri oluşturmaktadır ve duygusal ilişkisi olduğunu bildirenlerin oranı %33,6 (*n* = 75) olup; duygusal ilişkisi olmayanların oranı ise %66,4'tür (*n* = 148). Kadın üniversite öğrencilerinin %36,7'sinin (*n* = 51) ve erkeklerin %28,6'sının (*n* = 24) duygusal ilişkisi vardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri, bağlanma stillerini ölçen "İlişki Ölçekleri Anketi" ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerini ölçen "İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada yaş, cinsiyet gibi değişkenlerle ilgili bilgilerin elde edilmesi için bir kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.3.1. İlişki Ölçekleri Anketi (İÖA)

Ölçek başlangıçta 30 madde olarak Griffin ve Bartholomew (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte yer alan farklı maddelerin toplanması ile dört ayrı bağlanma stillinin ölçümü sağlanabilmektedir. Ölçek maddeleri 7'li Likert biçiminde puanlanmaktadır (1= Beni hiç tanımlamıyorum; 7= Tamamıyla beni tanımlıyorum). Ölçek ile Güvenli, Kayıtsız, Korkulu ve Saplantılı bağlanma stilleri ölçülebilmektedir. İlişki Ölçekleri Anketi'nin özgün formuna ait iç tutarlılık katsayılarının 0.41 ile 0.71 arasında değiştiği bildirilmektedir. Ölçeğe ait test-tekrar test güvenilirliğinin ise erkekler için 0.53, kadınlar için ise 0.79 olduğu bildirilmektedir. İlişki Ölçekleri Anketi'nin Türk kültürüne uyarlama çalışması Sümer ve Güngör (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe uyarlama çalışmasından elde

edilen güvenilirlik değerlerinin 0.27 ile 0.61 arasında değiştiği görülmüştür.

2.3.2. İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği (İİBÇÖ)

İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği Hamamcı ve Büyüköztürk (2005) tarafından bireylerin yakın ilişkilerinde gösterdikleri bilişsel çarpıtmaları değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekte toplam 19 madde ve üç alt boyut (Yakınlıktan Kaçınma, Zihin Okuma ve Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi) yer almaktadır. Ölçek 5'li Likert türü bir ölçektir ve "Hiç Katılmıyorum (1)" ile "Tamamen Katılıyorum (5)" biçiminde puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar kişide ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların olduğu yönünde yorumlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için 0.67, Yakınlıktan Kaçınma boyutu için 0.73; Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi boyutu için 0.66; Zihin Okuma boyutu için 0.49 olarak belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde farklı lisans programına devam eden üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Veriler İlişki Ölçekleri Anketi ve İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtma Ölçeği yardımıyla toplanmıştır. Araştırma verilerinin toplanması en az bir araştırmacının gözetimi altında gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri toplanmadan önce katılımcılara araştırmanın amacı ve içeriği hakkında kısa bir açıklama yapılmış, araştırmaya gönüllü olarak katılan kişilerden veriler toplanmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında eğitim-öğretim faaliyetinin aksamamasına özen gösterilmiştir. Bunu sağlamak için veri toplama araçları ders aralarında, dersler başlamadan önce ve ders bitiminde uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uygulanması 15 dakika sürmüştür. Verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Ölçekleri yanlış ve eksik dolduran 3 katılımcı analizden çıkarıldığı için 223 katılımcı analize dâhil edilmiştir. Öncelikle araştırma grubunu tanımlayan betimsel istatistiklerden frekans ve yüzdelere yer verilmiştir. Araştırmada katılımcıların ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeylerinin cinsiyet ve bir duygusal ilişkiye sahip olma değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile bağlanma stilleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı ve Çoklu Doğrusal Regresyon analizi ile incelenmiştir.

3. Bulgular

İlk aşamada katılımcıların araştırma kapsamında uygulanan ölçme araçlarından aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Hesaplanan betimsel istatistiklerden elde edilen değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Ölçme Araçlarından Aldıkları Puanlara Ait Betimsel İstatistikler

Değişkenler	N	Min.	Maks.	\bar{X}	S _x	Çarpıklık	Basıklık
GB	223	1.80	6.60	4.29	.82	.050	.149
KB	223	1.75	6.75	4.06	1.03	.047	-.228
KYB	223	2.00	7.00	4.55	.98	.209	.056
SB	223	1.00	7.00	3.84	.93	.056	.343
YK	223	8.00	39.00	20.00	5.88	.475	.015
GOİB	223	11.00	38.00	25.82	5.20	-.030	.051
ZO	223	4.00	15.00	9.73	2.22	.069	-.138
BÇ Toplam	223	33.00	84.00	55.56	9.60	.199	-.255

GB: Güvenli Bağlanma, KB: Korkulu bağlanma, KYB: Kayıtsız Bağlanma, SB: Saplantılı bağlanma, YK: Yakınlıktan Kaçınma, GOİB: Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi, ZO: Zihin Okuma, BÇ Toplam: İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar toplam puan

Araştırma grubundan toplanan verilere ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler incelendiğinde veri setinde normalden aşırı bir sapma olmadığı söylenebilir. Ortalama ve standart sapma değerleri bu duruma işaret etmektedir. Bağlanma stillerinin alt boyutlarında en yüksek puan ortalamasının *kayıtsız bağlanma* stiline, en düşük ortalamasının ise *saplantılı bağlanma* stiline ait olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ölçeği alt boyut puanları incelendiğinde en yüksek ortalamasının "*Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi*" boyutunda en düşük ortalamasının ise "*Zihin Okuma*" boyutunda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde bu değerlerin +1 ile -1 aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum veri setine ait dağılımın normalden sapma göstermediği biçiminde yorumlanabilir. Elde edilen betimsel istatistiklerin ardından bu değişkenler açısından araştırma grubundaki kadın ve erkek üniversite öğrencileri arasında bir farklılık olup olmadığı t-testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkeni Açısından Öğrencilerin Bağlanma Stilleri ve İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Cinsiyet	n	\bar{X}	S _x	Sd	t
Güvenli Bağlanma	Kadın	139	4.26	0.84	221	-0.534
	Erkek	84	4.32	0.80		
Korkulu Bağlanma	Kadın	139	4.13	0.97	221	1.289
	Erkek	84	3.94	1.12		
Kayıtsız Bağlanma	Kadın	139	4.43	0.94	221	-2.363*
	Erkek	84	4.75	1.02		
Saplantılı Bağlanma	Kadın	139	3.72	0.97	221	-2.419*
	Erkek	84	4.03	0.84		
Yakınlıktan Kaçınma	Kadın	139	19.01	5.31	221	-3.305*
	Erkek	84	21.64	6.42		
Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi	Kadın	139	25.56	5.28	221	-0.965
	Erkek	84	26.26	5.06		
Zihin Okuma	Kadın	139	9.71	2.22	221	-0.138
	Erkek	84	9.76	2.23		
Bilişsel Çarpıtmalar Toplam	Kadın	139	54.30	9.42	221	-2.568*
	Erkek	84	57.66	9.58		

* $p < .05$

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde araştırma grubundaki kadın ve erkek öğrencilerin yalnızca saplantılı bağlanma stili puan ortalamaları arasındaki farkın

istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür ($t_{(221)} = -2.419$; $p < 0.05$). Diğer bir ifade ile erkek öğrencilerin adın öğrencilere göre *kayıtsız bağlanma* stillerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bağlanma stillerinin diğer boyutlarında ise cinsiyetler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar boyutu puan ortalamaları incelendiğinde ise *yakınlıktan kaçınma* alt boyutunda erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Gözlenen bu puan farklılığının istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığına ilişkin yapılan t-testi sonuçları gruplar arasında gözlenen puan farklılığının istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu ortaya koymuştur ($t_{(221)} = -3.305$; $p < 0.05$). Buna dayalı olarak erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarda yakınlıktan kaçınmaya daha fazla başvurdukları söylenebilir. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarda diğer boyutlarında ise gruplar arasında gözlenen puan farklılıklarının istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Ancak ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar toplam puan ortalamaları incelendiğinde erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Yapılan analizlerde gruplar arasında gözlenen bu puan farklılığının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür ($t_{(221)} = -2.568$; $p < 0.05$). Bir başka deyişle erkek öğrenciler kadın öğrencilere oranla daha fazla ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalara sahiptirler.

Cinsiyet değişkeninin yanı sıra öğrencilerin duygusal ilişki durumlarına göre de bağlanma stilleri ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma düzeyleri incelenmiştir. Benzer şekilde bu karşılaştırma t-testi ile gerçekleştirilmiştir. t-testi sonuçları Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Duygusal Bir İlişkiye Sahip Olma Açısından Öğrencilerin Bağlanma Stilleri ve İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalarının Karşılaştırılması

Değişkenler	Duygusal İlişkisi	n	\bar{X}	S _x	Sd	t
Güvenli Bağlanma	Var	75	4.34	0.82	221	0.756
	Yok	148	4.26	0.82		
Korkulu Bağlanma	Var	75	4.15	0.87	221	0.886
	Yok	148	4.02	1.10		
Kayıtsız Bağlanma	Var	75	4.40	1.04	221	-1.613
	Yok	148	4.62	0.94		
Saplantılı Bağlanma	Var	75	3.93	0.88	221	1.027
	Yok	148	3.79	0.95		
Yakınlıktan Kaçınma	Var	75	19.93	5.29	221	-0.128
	Yok	148	20.04	6.17		
Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi	Var	75	26.16	5.11	221	0.675
	Yok	148	25.66	5.25		
Zihin Okuma	Var	75	10.08	2.03	221	1.655
	Yok	148	9.56	2.29		
Bilişsel Çarpıtmalar Toplam	Var	75	56.17	9.15	221	0.668
	Yok	148	55.26	9.83		

Tablo 4'te yer alan bulgular incelendiğinde kadın ve erkek öğrencilerin hem bağlanma stilleri hem de ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma puan ortalamaları arasında farklılıklar gözlenmektedir. Yapılan analizlerde gerek bağlanma stillerinin dört boyutunda gerekse ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların hem alt boyut hem de toplam puan ortalamasında kadın ve erkek öğrenciler arasında

istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p > .05$).

Cinsiyet ve duygusal ilişkiye sahip olma açısından yapılan bu ikili karşılaştırmaların yanı sıra araştırma kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilere ait Pearson korelasyon katsayıları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Güvenli Bağ.	-							
2. Korkulu Bağ.	-.30**	-						
3. Kayıtsız Bağ.	-.02	.47**	-					
4. Saplantılı Bağ.	-.036	-.06	-.11	-				
5. YK	-.21**	.43**	.36**	.18**	-			
6. GOİB	.00	-.02	.10	.24**	.21**	-		
7. ZO	.07	.16*	.16*	.11	.25**	.26**	-	
8. BÇ Toplam	-.11	.29**	.31**	.27**	.79**	.73**	.53**	-

** $p < .01$

YK: Yakınlıktan Kaçınma, GOİB: Gerçekçi Olmayan İlişki Beklentisi, ZO: Zihin Okuma, BÇ Toplam: İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar toplam puan

Tablo 5'te yer alan değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde güvenli bağlanma ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasında negatif yönde, düşük veya orta düzeyde bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir ($r = -0.11$; $p > 0.05$). Buna karşın ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ile korkulu bağlanma arasında $r = 0.29$; $p < 0.01$; kayıtsız bağlanma arasında $r = .31$; $p < .01$ ve kayıtsız bağlanma arasında $r = .27$; $p < 0.01$ düzeyinde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu korelasyon katsayıları incelendiğinde güvensiz bağlanma ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir.

Korelasyon analizinin ardından bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları ne düzeyde yordadığı regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu aşamada güvenli bağlanma ile bilişsel çarpıtmalar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki elde edilmediği için bu değişken regresyon modeline dâhil edilmemiştir. Buna dayalı olarak korkulu, kayıtsız ve saplantılı bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtma toplam puanlarındaki varyansın ne kadarını açıkladığı incelenmiştir. Bunun için basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve bağlanma stilleri yordayıcı, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ise yordanan değişken olarak regresyon modeline alınmıştır. Diğer bir ifade ile bağlanma stilleri bağımsız, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ise bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Ancak regresyon analizi yapılmadan önce analiz gerekliliklerini sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. Bu bağlamda değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerleri ile incelenmiş ve bu değerlerin referans değerler olan -1 ile +1 arasında olduğu görülmüştür (Tablo 2). Bunun yanı sıra değişkenler arasında çoklu bağlantı ya da otokorelasyon (multi-collinearity) olup olmadığı varyans şişirme faktörü (VIF), koşul indeksi (CI) tolerans değerleri (tolerance value) ve Durbin-Watson teknikleri ile incelenmiştir. Hesaplanan VIF değerinin 10'dan küçük olduğu (VIF= 1.280), CI değerinin 30'dan

düşük (CI= 7.476), tolerans değerinin 0.10'dan büyük olduğu (TOL= 0.988) ve Durbin-Watson değerinin ise 2'den küçük olduğu görülmüştür (DW= 1.740). Analizin gerekliliklerini karşılandığı görüldükten sonra çoklu regresyon analizi işlemi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Korkulu, Kayıtsız ve Saplantılı Bağlanma Stillerinin İlişkiler İle İlgili Bilişsel Çarpıtmaları Yordama Gücüne Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değ.	B	SH	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	25.061	3.984		6.291	.000**		
Korkulu Bağlanma	1.752	.629	.189	2.785	.006*	.290	.185
Kayıtsız Bağlanma	2.497	.663	.256	3.768	.000**	.312	.226
Saplantılı Bağlanma	3.128	.618	.305	5.058	.000**	.266	.323
$R = .464$	$R^2 = .215$	$F_{(3; 219)} = 20.045$				$p = .000$	

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablo 6'da yer alan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde β değeri en yüksek olan değişkenin sırasıyla saplantılı bağlanma, kayıtsız bağlanma ve korkulu bağlanma olduğu görülmektedir. β değerinin yüksek olması o değişkenin regresyon modeline en fazla katkı sunduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların en güçlü yordayıcısının saplantılı bağlanma stili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra üç ayrı bağlanma stili (korkulu, kayıtsız ve saplanma) ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalardaki varyansın yaklaşık %22'sini açıkladığı görülmüştür ($F_{(3; 219)} = 20.045$; $p = .000$; $R^2 = .215$). Diğer bir ifade ile güvensiz bağlanma stilleri üniversite öğrencilerinde ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların yaklaşık %22'sini açıklamaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Üniversite öğrencilerinde bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları yordama düzeyinin incelendiği bu çalışmada 223 üniversite öğrencisinden elde edilen verilerle çalışılmıştır. Veriler analiz edildikten sonra *Kayıtsız* ve *Saplantılı Bağlanma* boyutlarında erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı ve daha yüksek puanlar aldıkları gözlenmiştir. Bağlanmanın diğer boyutlarında ise cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarda ise Yakınlıktan Kaçınma ve toplam puanda erkeklerin kadın katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı ve daha yüksek puanlar aldıkları gözlenmiştir. Bilişsel çarpıtmaların diğer boyutlarında ise cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bağlanma stilleri ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar duygusal bir ilişkiye sahip olma durumu açısından da incelenmiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra bağlanma stilleri ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasında Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı (r) hesaplanmış ve değişkenler arasında düşük ya da orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Hesaplanan korelasyon katsayılarının ardından bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları ne düzeyde yordadığı çoklu regresyon analizi yöntemiyle incelenmiş ve güvensiz

bağlanma stillerinin (*Korkulu, Kayıtsız ve Saplantılı*) ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalardaki toplam varyansın yaklaşık %22'sini açıkladığı görülmüştür. Buna dayalı olarak güvensiz bağlanmanın ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin bağlanma stillerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordama gücünün incelenmesi ele alınmıştır. Bu bağlamda cinsiyet ve duygusal bir ilişkiye sahip olma değişkenleri açısından da bağlanma stilleri ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların farklılaşma durumu incelenmiştir. Kayıtsız ve saplantılı bağlanma stillerinde erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Alanyazında cinsiyet değişkeni açısından bağlanma stillerinin incelendiği çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bartholomew ve Horowitz (1991), cinsiyet değişkenini ele aldıkları çalışmalarında, kadınların saplantılı bağlanma stili puanlarının erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu bulmuşlardır. Erkeklerin ise kayıtsız bağlanma stili puanlarının kadınlardan anlamlı derecede yüksek olduğunu gözlemişlerdir. Araştırmacıların ulaştığı bu sonuçlar, bu çalışmadan elde edilen, kayıtsız bağlanma stilinde erkeklerin kızlardan daha yüksek ortalamaya sahip oldukları sonucuyla örtüşmesine rağmen, saplantılı bağlanma stilinde erkeklerin kızlardan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu sonucuyla örtüşmemektedir.

Shi (2003) yaptığı bir çalışmada, cinsiyete göre bağlanma stillerinde anlamlı bir farklılaşma gözlememiştir. Shi (2003) bu sonucu, bağlanma figürlerinin fiziksel ve duygusal olarak varlığı açısından, benzer yaşam deneyimlerinin kadın ve erkeklerin güvenli veya güvensiz bağlanma geliştirmelerinde eşit derecede etkiye sahip olduğu şeklinde değerlendirmiştir. Sümer ve Güngör (1999), Türk örneklem üzerinde yaptıkları çalışmalarında erkeklerin güvenli bağlanma düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç, Shi'nin (2003) çalışmalarından elde ettiği bulguları desteklememektedir. Morsünbül (2005), çalışmasında cinsiyet değişkenini ele aldığı kızların korkulu bağlanma stili puanlarının erkeklerden anlamlı derecede yüksek olduğunu gözlemiştir. Bu çalışmada istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olmasa da kadın üniversite öğrencilerinin korkulu bağlanma stili puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Onur (2006) ergenler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, bağlanma stilleri ile cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar gözlemiştir. Erkeklerin güvenli bağlanma stili puanlarının kızlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğunu, kız öğrencilerin ise korkulu, kayıtsız ve saplantılı bağlanma stillerinde erkek öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu tespit etmiştir. Saymaz (2003) da çalışmasında, Onur'un (2006) bulunduğu sonuçlarla benzer sonuçlara ulaşmıştır. Güvenli bağlanma stilinde erkek öğrenciler, kız öğrencilerden anlamlı düzeyde yüksek puanlar elde etmişlerdir. Korkulu bağlanma stilinde ise kız öğrenciler erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek puanlar almışlardır (Saymaz, 2003).

Damarlı (2006) ergenlerde toplumsal cinsiyet rolleri, bağlanma stilleri ve benlik- kavramı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında erkeklerin güvenli bağlanma düzeylerinin anlamlı şekilde kadınlardan yüksek olduğunu gözlemiştir. Diğer bağlanma stillerinde (korkulu, saplantılı, kayıtsız bağlanma stilleri) ise anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir. Şahin (2009) çalışmasında, erkeklerin

güvenli bağlanma stili puan ortalamalarının kızlardan yüksek olduğunu bulmuş; korkulu, saplantılı ve kayıtsız bağlanma stillerinde cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık gözlememiştir. Cann vd. (2007) üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından yaptıkları karşılaştırmalarda erkeklerin kaçınmacı bağlanma stilinde kadınlardan anlamlı düzeyde yüksek puan aldığı bulunmuştur.

Russell (2008) yaptığı çalışmada güvenli ve güvensiz bağlanma gruplarını cinsiyet açısından karşılaştırdığında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Saya (2006) mükemmeliyetçilik ile bağlanma arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında cinsiyet değişkeni ile bağlanma stilleri arasında anlamlı bir ilişki gözlememiştir. Alanyazındaki söz konusu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, cinsiyet değişkeni açısından bağlanma stillerinde farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar (Shi, 2003; Saya, 2006; Russell, 2008) bağlanma stillerinin cinsiyet değişkeni açısından değişmediği sonucuna varırken, bazı çalışmalar (Sümer ve Güngör, 1999; Damarlı, 2006; Onur, 2006; Şahin, 2009) ise özellikle güvenli bağlanma stilinde cinsiyetler arası farklılığa ulaşmışlardır.

Türkiye'de yapılmış çalışmaların sonuçlarının birbirine benzer olması, kültürün bağlanma stilleri üzerinde bir etken olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilmiş, güvenli bağlanma stilinde erkeklerin kızlardan anlamlı düzeyde yüksek puanlar elde ettiklerini gösteren araştırma sonuçları, Türk kültüründe erkeklerin güvenli bağlanma geliştirebilecekleri, kabul ve ilginin daha fazla olduğu bir ortamda yetişmiş olmalarından kaynaklanabilir. Ancak, bu çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye'de yapılmış çalışmalarla tam bir tutarlılık göstermemektedir. Dolayısıyla cinsiyet değişkeni açısından bağlanma stillerini inceleyen çalışmaların birbirinden farklı sonuçlar vermesi, farklı örneklem ve araştırma gruplarının ele alınmış olmasına, kültürel faktörlere, bağlanma yaşantılarının her iki cinsiyeti de benzer şekilde etkiliyor olmasına bağlanabilir.

Bu araştırma kapsamında katılımcıların bağlanma stilleri duygusal bir ilişkiye sahip olma durumları açısından incelenmiştir. Yapılan analizlerde duygusal bir ilişkiye sahip olma ya da olmama açısından katılımcıların bağlanma stilleri alt ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmüştür. Bowlby'e (1973) göre, bağlanma bebeklik bitiminde sona ermemekte, yetişkinlik dönemine kadar devam etmekte ve yetişkinlikte kurulan ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, insan yaşamının erken dönemlerinde gelişen bağlanma stilleri ve zihinsel temsiller, durağan kabul edildiğinden bireyin romantik ilişkilerinde etkilidir. Dolayısıyla birçok bağlanma kuramcısı bu varsayımı dayanarak yetişkinlikteki bağlanmayı inceleyen çalışmalar yapmışlardır (Hazan ve Shaver, 1987; Bartholomew ve Horowitz, 1991). Alanyazın incelendiğinde özellikle yakın duygusal ilişkiler ile bağlanma kuramının birlikte ele alındığı çok sayıda araştırma vardır (Webster, 1998; Işınsoy, 2003; Shi, 2003; Hamarta, 2004; Bahadır, 2006; Lehnart ve Neyer, 2006; Stackert ve Bursik, 2003; Sümer, 2006; Açık, 2008; Cann vd., 2008). Bu çalışmalar, bağlanma ve yakın ilişkileri farklı boyutlarda incelemiştir. Genelde bağlanmanın ilişkiden alınan doyum, evlilik doyumu, evlilik uyumu,

ilişkilerde çatışma çözme gibi değişkenler üzerindeki etkisine değinmişlerdir. Medeni durum ya da duygusal ilişki değişkeni ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkiye değinen çok az sayıda araştırmaya (Sümer, 2006; Açık, 2008) ulaşılmıştır.

Sümer (2006) çalışmasında, yetişkinlerin bağlanma stillerinde medeni durumlarına göre fark olup olmadığını araştırmıştır. Medeni durumlarına göre katılımcıların bağlanma stilleri bakımından anlamlı fark göstermediğini gözlemiştir. Sümer'in ulaştığı bu sonuç, bu araştırmadan elde edilen bulgular ile tutarlıdır. Işınsoy (2003) araştırmasında, aşık, nişanlı, 5 yıla kadar evli ve 5 yılın üzerinde evli olan çiftlerin bağlanma stilleri açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemiştir. Araştırma sonunda, 5 yıldan uzun süre evli olan çiftlerin ikili ilişkilerinde, nişanlı çiftlerden daha güvenli bağlanma stili ile bağlı olduklarını bulmuştur. Diğer bağlanma stilleri açısından gruplararası fark bulunamamıştır.

Açık (2008), evlilik uyumu ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, evli ve ayrı olan grupların, bağlanmanın kaygı boyutu açısından farklılaştığını, evli olanların kaygı puanlarının daha düşük olduğunu bulmuştur. Bağlanmanın kaçınma boyutunda ise evli ve ayrı olan katılımcılar arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Açık (2008) bağlanmaya ilişkin kaygının evli bireylerde daha az, ayrılarda ise daha çok olduğu sonucunun evlilik istikrarının kaygılı bağlanma stilinden etkilenmesine bağlanmıştır. Açık'ın (2008) ulaştığı sonuç bu araştırmanın bulguları ile örtüşmemektedir. Bu çalışmada, bağlanma stilleri ele alınırken, Açık (2008) yaptığı çalışmada bağlanma boyutlarını ele almıştır. Yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, bağlanma stilleri puanlarının katılımcıların medeni durumuna ya da duygusal ilişkisinin var olup olmadığına bağlı olarak değişmediği söylenebilir. İlişki doyumu, evlilik uyumu gibi değişkenlerin yanı sıra medeni durumu ya da duygusal ilişki durumunu ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırmada kadın ve erkek öğrencilerin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları cinsiyet değişkeni açısından ele alınıp incelenmiştir. Yapılan analizlerde erkek öğrencilerin *yakınlıktan kaçınma* alt boyutunda ve *ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar toplam puanında* kadın öğrencilere göre istatistiksel açıdan anlamlı ve daha yüksek puan ortalamasına sahip oldukları görülmüştür. Kılınç ve Sevim (2005), lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, kız ve erkek öğrencilerin ilişkilerle ilgili "zihin okuma" bilişsel çarpıtmaları açısından farklılaştığını bulmuşlardır. Bu bulgu, araştırmadan elde edilen sonuçları desteklemektedir. Kuyucu'nun (2007), boşanmış ailede yetişen ergenlerin bilişsel çarpıtmaları ile benlik değeri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, cinsiyet değişkeni açısından bilişsel çarpıtmalar arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Kuyucu (2007) ile Kılınç ve Sevim'in (2005) ulaştığı sonuçlar birbirleriyle örtüşmemektedir. Hamamcı (2005) ise 190 evli çift üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar açısından cinsiyet farklılıklarına rastlamamıştır.

Stackert ve Bursik (2003) çalışmalarında, ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarda cinsiyet farklılıklarına rastlamışlardır.

İlişkilerle ilgili irrasyonel inançlar (bilişsel çarpıtma) ölçeğinin, "Anlaşmazlık Yıkıcıdır" alt boyutu ile "Eşler Kesinlikle Değişmez" alt boyutunda kadınlar erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek puanlar almışlardır. "Cinsel Mükemmeliyetçilik" alt boyutunda ise erkekler kadınlara göre daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Haferkamp (1994) da çalışmasında, bilişsel çarpıtmalar açısından anlamlı cinsiyet farklılıkları bulmuştur. Çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, birbirinden farklı sonuçların elde edildiği, Kuyucu (2007) ile Hamamcı'nın (2005) çalışmasının örtüştüğü gözlenmektedir. Yapılan çalışmaların örneklem veya araştırma gruplarının farklı olması ve bu çalışmalarda farklı ölçme araçlarının kullanılması söz konusu tutarsızlıkların bir nedeni olabilir.

Araştırma kapsamında katılımcıların duygusal bir ilişkiye sahip olma durumları açısından ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları incelenmiştir. Yapılan analizlerde duygusal bir ilişkisi olan ve olmayan öğrencilerin bilişsel çarpıtma puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bilişsel-davranışçı yaklaşımın özünde, insan bilişi ile duygusunun ilişkili olduğu varsayımı yatmaktadır. Dolayısıyla alanyazında bilişsel çarpıtmaları duygusal ilişki ya da evlilik ilişkisi bağlamında ele alan çalışmalar vardır (Bradbury ve Fincham, 1993; Cramer, 2001; Stackert ve Bursik, 2003; Güven, 2005; Hamamcı, 2005; Trotter, 2010). Bu çalışmalarda daha çok ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ile evlilik ya da ilişki doyumu arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ancak bu araştırmada incelenen değişkenlerden biri olan duygusal ilişki değişkeni ile bilişsel çarpıtmaları birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Trotter (2010) çalışmasında, evli olmayan üniversite öğrencilerinin kendi ebeveyn ilişkilerini nasıl algıladıkları temelinde, yakın ilişkiler hakkındaki tutumlarını incelemiştir. Ebeveyn ilişkisini olumlu algılayanların tutumları olumlu algılamayanlara göre daha az boşanma riski içermektedir. Riggio ve Weiser (2008) çalışmalarında, aileleri boşanmış bireylerin daha olumsuz evlilik tutumlarına sahip olduklarını bulmuşlardır. Araştırma sonunda duygusal ilişkiye sahip olma değişkeninin bilişsel çarpıtmalarla doğrudan ilişkili olmadığı söylenebilir. Ancak Trotter (2010) ile Riggio ve Weiser'in (2008) çalışmalarından elde ettiği bulgular değerlendirildiğinde, ailesinin evlilik deneyimini olumlu ya da olumsuz algılama, kişinin evli ya da boşanmış olmasının bireylerin evlilik hakkındaki düşüncelerini etkilediği ve dolayısıyla bu deneyimlerin kişilerin bilişsel çarpıtmalarını pekiştireceği söylenebilir.

Araştırmada bağlanma stilleri ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bağlamda güvenli bağlanma ile ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaların alt boyutu olan "*yakınlıktan kaçınma*" boyutu dışında diğer alt boyutlar ve ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar toplam puanda istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra yapılan regresyon analizinde güvensiz bağlanma stillerinin (kayıtsız, korkulu ve saplantılı) ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar toplam puanındaki varyansın yaklaşık %22'sini açıkladığı görülmüştür. Güvensiz bağlanma stilleri olan "*kayıtsız ve korkulu*" bağlanma stilleri ile "*yakınlıktan kaçınma*" bilişsel çarpıtmaları arasında anlamlı düzeyde ilişki vardır. Kayıtsız bağlanma stiline sahip kişiler yakın ilişkilerden kaçınarak, bağımsız olmanın önemini vurgulamakta ve kişilerarası

ilişkilerin kendileri için önemsiz olduğunu düşünmektedirler (Bartholomew ve Horowitz, 1991). Korkulu bağlanma stilindeki kişilerin ise, kaygı düzeylerinin ve kaçınmalarının yüksek olduğu belirtilmektedir. Başkalarının güvenilmez ve reddedici olduğu ile ilgili inançlara sahip oldukları için yakın ilişki kurmakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla, ilişkilerle ilgili “yakınlıktan kaçınma” bilişsel çarpıtmalarını geliştirmiş olmaları olasıdır. Hem bağlanma kuramcıları (Bartholomew ve Horowitz, 1991) hem de bilişsel terapistler (Beck, 2001) kişinin erken dönemde yaşadığı deneyimlerin ileride kişilerarası ilişkilerini etkilediğini ileri sürmektedirler.

Stuckert ve Bursik’in (2003) bağlanma stilleri ve bilişsel çarpıtmalar arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, güvensiz bireylerin (kaygılı/kararsız bağlanma ve kaçınan bağlanma) güvenli bağlanan bireyler göre ilişkilerle ilgili daha fazla bilişsel çarpıtmaya sahip olduğunu bulmuşlardır. Gamble ve Roberts (2005) çalışmalarında, güvensiz bağlanma boyutlarının olumsuz bilişsel stillere katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Alanyazındaki bu bulgular, kayıtsız ve kaçınan bağlanma ile yakın ilişkiler bilişsel çarpıtmalarının ilişkili olduğunu sonucunu desteklemektedir. Diğer bir ifade ile güvensiz bağlanma stilleri ile ilişkiler ile ilgili bilişsel çarpıtmaların birbirleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak bundan sonra yapılacak çalışmalarda değişkenler arasındaki kuramsal düzeyde nedensellik bağlantısını ortaya koyacak ve yapısal eşitlik modellemesini içeren çalışmaların yapılması yararlı olabilir.

Bu araştırma, sınırlı bir araştırma grubu üzerinde yürütülmüş olup ileride yapılacak çalışmalar, daha fazla sayıda kişiyi içeren ve daha farklı özelliklere sahip (yetiştirme yurdunda yaşayan gençler gibi) örneklem ya da araştırma grupları üzerinde gerçekleştirilmelidir. Birbirleriyle bağlantılı olduğu düşünülen “bağlanma” ve “bilişsel çarpıtma” kavramlarının farklı ölçme araçları kullanılarak araştırılması alanyazına katkı bakımından farklı sonuçlar üretebilir. Yanı sıra bilişsel terapilerde sıkça ele alınan kavramlardan biri olan erken dönem uyumsuz şemalar (early maladaptive schemas) ile bilişsel çarpıtmaların ele alındığı çalışmalar konu ile ilgili alanyazındaki bilgi birikimine katkı sağlayacaktır.

Duygusal ilişki değişkeni ile ilgili alanyazında yeterli çalışmanın olmadığı görülmüştür. İlişki doyumu, evlilik doyumu gibi değişkenlerin yanında duygusal ilişki değişkeninin de araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla beraber bu çalışma tarama modelinde yürütülmüştür. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem çalışmaları alanyazına katkı sağlayabilir. Ruh sağlığı alanındaki meslek elemanlarının (psikolog, psikolojik danışman, sosyal hizmet uzmanı) ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde sıkça görülen yakın ilişkiler ve kişilerarası ilişkiler ile ilgili sorunların çözümünde bağlanma kuramını ve doğurgularını dikkate almaları soruna müdahale açısından önemli olabilir.

Kaynakça

Açık, Ö. (2008). *Evlilik uyumu ve bağlanma stilleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, Nj: Erlbaum.
- Ainsworth, M. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Akbağ, M., & Erden-İmamoğlu, S. (2010). Cinsiyet ve bağlanma stillerinin utanç, suçluluk ve yalnızlık duygularını yordama gücünün araştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(2), 651-682.
- Bahadır, Ş. (2006). *Romantik ilişkilerde bağlanma stilleri, çatışma çözme stratejileri ve olumsuz duygu durumunu düzenleme arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Beck, J. S. (2001). *Bilişsel terapi: Temel ilkeler ve ötesi*. (Çev. N. Hisli Şahin). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss (Vol. 2.): Separation, Anxiety and anger*. New York, NY: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York, NY: Basic Books.
- Boysan, M., & Çam, Z. (2016). An investigation into the role of attachment insecurities in obsessive-compulsive symptoms. *British Journal of Guidance & Counselling*, 1-16.
- Bradbury, T. N., & Fincham, F. D. (1993). Assessing dysfunctional cognition in marriage. *Psychological Assessment*, 5, 92-101.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (Çev. İ. D. E. Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Cann, A., Norman, M. A., Welbourne, J. L., & Lawrence, C. G. (2008). Attachment styles, conflict styles and humour styles: Interrelationships and associations with relationship satisfaction. *European Journal of Personality*, 22, 131-146.
- Cramer, D. (2001). Destructive disagreement belief, disagreement, negative conflict and relationship satisfaction in romantic relationships. *Genetic, social and General Psychology Monographs*, 127(3), 301-317.
- Çiftçi, M. (2008). *Disiplin cezası alan ve almayan lise öğrencilerinin ahlaki yargı yetenekleri bilişsel çarpıtmaları ve empatik becerilerinin karşılaştırılması*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Damarlı, Ö. (2006). *Ergenlerde toplumsal cinsiyet rolleri, bağlanma stilleri ve benlik kavramı arasındaki ilişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Denham, S. A. (1994). Mother-child emotional communication and preschooler's security of attachment

- and dependency. *Journal of Genetic Psychology*, 155(1), 3-119.
- Deniz, M. E., Hamarta, E., & Arı, R. (2005). An investigation of social skills and loneliness levels of university students with respect to their attachment styles in a sample of Turkish students. *Social Behavior and Personality*, 33(1), 19-32.
- Diehl, M., Elnick, A. B., Bourbeau, L. S., & Labouvie-Vief, G. (1998). Adult attachment styles: The relations to family context and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1656-1669.
- Dilmaç, B., Hamarta, E., & Arslan, C. (2009). Üniversite öğrencilerinin sürekli kaygı ve denetim odaklarının bağlanma stilleri açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(1), 127-159.
- Gamble, A. S., & Roberts, E. J. (2005). Adolescents' perceptions of primary caregivers and cognitive style: The roles of attachment security and gender. *Cognitive Therapy and Research*, 29(2), 123-141.
- Genç, B. A. (2008). *Ergenlerde bilişsel çarpıtmaların, anne baba ilişkilerinin ve bazı kişisel değişkenlerin utangaçlığı yordaması*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Griffin, D. W., & Bartholomew, K. (1994). The metaphysics of measurement: The case of adult attachment. In: K. Bartholomew, & D. Perlman (Vol. Eds.), *Attachment processes in adulthood*. Vol. 5, (pp. 17-52). London, England: Jessica Kingsley, Ltd.
- Grosman, K. E., Grosman, K., & Waters, E. (2006). Attachment from infancy to adulthood. The major longitudinal studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(9), 974-977.
- Güven, N. (2005). *İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ve evlilikte problem çözme becerilerinin evlilik doyumu ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Haferkamp, C. J. (1994). Dysfunctional beliefs, self-monitoring, and marital conflict. *Current Psychology*, 13, 248-263.
- Hamamcı, Z. (2005). Dysfunctional relationship beliefs in marital satisfaction and adjustment. *Social Behavior and Personality*, 33(4), 313-328.
- Hamamcı, Z., & Büyüköztürk, Ş. (2003). İlişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar ölçeği: Ölçeğin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(25), 107-111.
- Hamarta, E. (2004). *Üniversite öğrencilerinin yakın ilişkilerindeki bazı değişkenlerin (benlik saygısı, depresyon ve saplantılı düşünme) bağlanma stilleri açısından incelenmesi*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Hamarta, E., Deniz, M. E., & Saltalı, D. N. (2009). Bağlanma stillerinin duygusal zekayı yordama düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(1), 195-229.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love reconceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- İşinsu, M. (2003). İkili ilişki biçimi ve süresi ile bağlanma stilleri arasındaki bağlantılar. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İşgör, İ. Y. (2017). Üniversite öğrencilerinde bağlanma stilleri ve akademik başarının merhamet üzerindeki yordayıcı etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 82-99.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel yayıncılık.
- Kılınç, H., & Sevim, S. (2005). Ergenlerde yalnızlık ve bilişsel çarpıtmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(2), 67-89.
- Kuyucu, Y. (2007). *Boşanmış ailede yetişen ergenlerin bilişsel çarpıtmalarıyla benlik değeri arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Lehnart, J., & Neyer, J. F. (2006). Should i stay or should i go? Attachment and personality in stable and instable romantic relationships. *European Journal of Personality*, 20, 475-495.
- Lütkenhaus, P., Grosman, K. E., & Grosman, E. (1985). Infant-mother attachment at twelve months and style of interaction with a stranger at the age of three years. *Child Development*, 56, 1538-1542.
- Manes, S., Nodop, S., Altmann, U., Gawlytta, R., Dinger, U., Dymel, W., ... & Ritter, V. (2016). Social anxiety as a potential mediator of the association between attachment and depression. *Journal of affective disorders*, 205, 264-268.
- Matas, L., Arend, A. R., & Sroufe, A. (1978). Continuity of adaptation in the second year: the relationship between quality of attachment and later competence. *Child Development*, 49, 547-556.
- Morsünbül, Ü. (2005). *Ergenlikte kimlik statülerinin bağlanma stilleri, cinsiyet ve eğitim düzeyi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Onur, N. (2006). *Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ile atılganlık düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Öztürk, M. O. (2002). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Park, A. K., & Waters, E. (1989). Security attachment and preschool friendships. *Child Development*, 60, 1076-1081.
- Rice, K. G. (1990). Attachment in adolescence: A narrative and meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 19(5), 511-538.
- Riggio, R. H., & Weiser, A. D. (2008). Attitudes toward marriage: Embeddedness and outcomes in personal relationships. *Personal Relationships*, 15, 123-140.

- Russel, G. D. (2008). *Adolescent attachment: Predicting social support, love styles, and risky sexual behavior*. Doctoral Thesis. USA: The University of South Dakota.
- Safran, J. D. (1990). Towards a refinement of cognitive therapy in light of interpersonal theory: I. Theory. *Clinical Psychology Review*, 10(1), 87-105.
- Saya, P. (2006). *The relationship between attachment styles and perfectionism in high school students*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Saymaz, İ. (2003). *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkileri ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Shi, L. (2003). The association between adult attachment styles and conflict resolution in romantic relationships. *The American Journal of Family Therapy*, 31, 143-157.
- Simons, R. M., Sistas, R. E., Simons, J. S., & Hansen, J. (2018). The role of distress tolerance in the relationship between cognitive schemas and alcohol problems among college students. *Addictive Behaviors*, 78, 1-8.
- Soysal, A. Ş., Bodur, Ş., İşeri, E., & Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri*, 8, 88-99.
- Stackert, R. A., & Bursik, K. (2003). Why I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 34, 1419- 1429.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (Çev. F. Çok). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sümer, M. (2006). *Yetişkinlerin bağlanma stillerinin duygusal zeka, ilişkiye bağlılık, ilişkide algılanan tatmin ve bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Sümer, N., & Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örnekleme üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(43), 71-106.
- Şahin, G. (2009). *Yetiştirme yurdunda ve ailesi yanında yaşayan ergenlerin bağlanma stilleri ile kimlik statüleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Şahin, N. H., & Yaka, A. İ (2010). Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri'nin (YİYE-I), kendilik algısı, olumsuz otomatik düşünceler ve psikopatolojik belirtiler bağlamında incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 64-76.
- Thompson, R. A. (2006). Erken dönemde bağlanma ve sonraki gelişim üzerindeki etkileri. (Çev: M. Sayıl ve G. Ö. Demir). *Türk Psikoloji Bülteni*, 38, 113-120.
- Trotter, P. B. (2010). The influence of parental romantic relationships on college students' attitudes about romantic relationships. *College Student Journal*, 44(1), 77-84.
- Türkçapar, M. H. (2000). Kognitif terapi ve psikanalize bakışı. *3P Dergisi*, 8(1), 1-44.
- Umemura, T., Lacinová, L., Kotrčová, K., & Fraley, R. C. (2018). Similarities and differences regarding changes in attachment preferences and attachment styles in relation to romantic relationship length: longitudinal and concurrent analyses. *Attachment & human development*, 20(2), 135-159.
- Webster, J. (1998). Attachment styles, reminiscence functions and happiness in young and elderly adults. *Journal of Aging Studies*, 12(3), 72-96.
- Wilkinson, R., & Walford W. A. (2001). Attachment and personality in the psychological health of adolescents. *Personality and Individual Differences*, 31(4), 473-484.
- Young, J. E. (1994). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach (rev)*. Professional Resource Press/Professional Resource Exchange.
- Zigenhain, U., & Jacobsen, T. (1999). Assessing children's representational attachment models: Links to mother-child attachment quality in infancy and childhood. *Journal of Genetic Psychology*, 160(1), 9-22.



Araştırma Makalesi • Research Article

“Kara” Kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri’ndeki Kullanımı Üzerine*

About the Use of word “Kara” in the Book of Dede Korkut

Muhammet Raşit Memiş^{a,**}, Mehmet Kara^b

^a Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, 55105, Samsun/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6037-3958

^b Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, 06500, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4691-5460

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Şubat 2018
Düzeltilme tarihi: 02 Nisan 2018
Kabul tarihi: 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Dede Korkut Oğuznameleri
Kara
Renk

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 27, 2018
Received in revised form April 2, 2018
Accepted April 21, 2018

Keywords:

The Book of Dede Korkut
Black
Color

ÖZ

Korkut Kitabı, Türk kültür tarihi ve filolojisi bakımından son derece önemli bir eserdir. Bu Türk kültür hazinesinin dili ve önemi üzerine pek çok söz söylenmiş, birçok çalışma yapılmış ve hâlâ yapılmaya devam etmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri, hem dil hem de içerik olarak hâlâ güncelliğini korumakta ve günümüz insanına yönelik pek çok milli ve evrensel değerlere ait mesajları içermektedir. Türk dilinde, kültüründe ve sosyal hayatında renk adlarının özel bir kullanımı ve anlamı vardır. “Kara” kelimesi geçmişten günümüze dek renk anlamı dışında, farklı anlamlarıyla sıklıkla kullanılmış bir sözcük olmuştur. Bu çalışmada, Türkçenin bütün dönemlerinde ve Dede Korkut hikâyelerinde çok sık kullanılan bu kelime, nitel ve nicel olarak belirlenmeye çalışılmış ve “kara” kelimesinin görev, tür ve anlamsal olarak bir analizi yapılmıştır.

ABSTRACT

The Book of Dede Korkut, in terms of Turkish cultural history and philology, is a very important work. Many words were spoken about the language and the importance of this Turkish cultural treasure, many works have been done and it is still going on. Dede Korkut Stories maintains its update as both language and content and contains messages of many national and universal values for today's people. There is a special use and meaning of color names in Turkish language, culture and social life. “Kara” (black) has been the most commonly used word in different meanings since early history. In this study, an attempt was made to qualitatively and quantitatively determine the word "kara"(black) most frequently used in all periods of Turkic and in the stories of Dede Korkut, and an analysis of the word "kara"(black) was made in terms of work, genre and semantics.

1. Giriş

Türk dili ve kültürünün derin bir tarihî geçmişi vardır. Dede Korkut Hikâyeleri de bu çok köklü ve zengin dil ve kültürün neticesinde teşekkül etmiş olan Türk dilinin, tarihinin ve kültürünün eşsiz hazinelerinden birisidir. Bu hazinenin sunduğu imkânları belirlemek ve bunlardan yararlanmak üzere araştırmacılar tarafından bugüne kadar birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bazıları doğrudan eserin kendisine yönelik inceleme çalışmalarıken bazıları ise hikâyelerde geçen sözcüklerin çeşitli açılardan incelenmesine yöneliktir (Başgöz, 1960; Burdurlu, 1972;

Defne, 1988; Karabaş, 1996; Sakaoğlu, 1998; Cemiloğlu, 2001; Ercilasun, 2001; Yılmaz, 2003; Ata, 2004; Sertkaya, 2004; Kaçalın, 2006; Gömeç, 2009; Altun, 2010; Balyemez, 2012; Koca, 2012; Alyılmaz, 2015; Bekki, 2015).

Bir dilin derin ve zengin söz varlığı, uzun bir zaman süreci içinde dilin işlenerek sözcüklerin farklı farklı görevlerde kullanılması ve yeni anlamlar kazanmasıyla oluşur. Bir eserde, sayıca ve anlamca çok fazla ve türce değişik cinsten sözcüklerin bulunması, o metne edebî bir üslup ve anlamsal bir derinlik ve zenginlik kazandırdığı gibi bu durum aynı zamanda okuyucunun varlıkları, durumları ve olayları, metin

* Bu çalışma, 26 Şubat-01 Mart 2017 tarihlerinde Bakü/Azerbaycan'da düzenlenen Korkut Ata'dan Günümüze Aşkılık Geleneği Uluslararası Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muhammet.memis@omu.edu.tr

içinde daha canlı ve etkili bir şekilde tasavvur ve tahayyül etmesini de sağlar. Bu tür metinler, ayrıca okuyucuyu sıkımsaz, okuyucuda kavram ve idrak boyutunun, düşünce ufkunun gelişmesine, sanat ve edebiyat zevkinin oluşmasına da katkı sağlar (Kara, 2015: 200). İşte, Dede Korkut Oğuznameleri de toplam 32.072 sözcükten oluşan (toplam kelime) kelime hazinesi ve 6.844 (eşsiz kelime) farklı sözcük kullanımıyla bu eşsiz eserlerden biridir. Dede Korkut kitabında kullanılan 6.844 farklı sözcükten bazılarının kullanımı günümüze kadar devam etmiş, bazılarının kullanımı ise zaman içinde ortadan kalkmıştır. Bu sözcüklerden kimisi tarihi süreç içerisinde yeni anlamlar kazanmış ve farklı görevlerde kullanılmaya başlanmıştır. Kara kelimesi de bu sözcüklerden birisidir.

Türkçede kara kelimesi geçmişten günümüze kadar birçok bağlamda sıfat, isim ve fiil olarak farklı anlamlarda çok yaygın şekilde kullanılmıştır. Kara kelimesi ilk olarak Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. MS 700'lü yıllardan bu yana gelişimini takip edebildiğimiz kara kelimesi, zaman içerisinde hem sözlü hem yazılı dilde çeşitli anlam boyutları kazanmış, eklerle ve başka sözcüklerle birleşerek yeni kelimeler oluşturmuş ve çeşitli benzetmelerde olumlu veya olumsuz roller üstlenmiştir.

Kara kelimesi denince akla ilk olarak renk anlamı gelmektedir. Kara tartışmalı bir renktir, bir taraftan karanlık güçler, suç ve kötülük olarak değerlendirilirken, bir taraftan da sadakat, sebat, dayanıklılık, ihtiyat, bilgelik ve güvenilirliğin simgesi olarak görülmüştür (Küçük, 2010: 190). Türkçede diğer renklere göre her zaman daha fazla kullanılmış olan kara rengi, büyüklük, yükseklik, başatlık, bedbahtlık göstergesi (Dilaçar, 1988: 15) şeklinde de değerlendirilmiştir. Kara aynı zamanda birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de yas/matem rengidir. Şamanizm'de gök, ak, kızıl ve kara temel renklerdir. Gökhan, Akhan, Kızıllan, Karahan gibi adlandırmalar da buna örnektir (Kaşgarlı, 1984: 32-40). Türk kültüründe kara genellikle toprak rengi, yağız yer anlayışı ile birlikte kullanılır (Rayman, 2003: 14).

Bayraktar, kara kelimesinin günümüzdeki kullanımlarına ilişkin yapmış olduğu çalışmada bu kelimeyi içeren 957 sözcük belirlemiştir. Bu çalışmada kara kelimesinin kuzey (Karadeniz, karayel), çok, bol, sıradan, alelade, nitelikte iyilik, nitelikte kötülük, hastalık ve geçmeyen dert, ölüm, yas ve mezar, iftira, kanunsuzluk, tarım ve hayvancılıkta nitelikli tür belirtme, büyüklük ve aşırılık anlamlarında kullanıldığını; bu kelimeyle renk, hayvan, bitki, tıp ve hastalık, eşya, doğa olayı, yiyecek, kimya, oyun adları; bilimsel adlar, somut adlar, mecaz anlamlar, atasözleri, deyimler ve ikilemelerin türetildiğini ifade etmiştir (Bayraktar, 2004: 75).

Ak ve kara kelimelerinin Destanlar Dönemi'nden itibaren yoğun olarak kullanıldığını görülmektedir. Örneğin; Ak Han-Kara Han, Kır Han, Gök Han, Kök-Katay, Ak Koyunlular-Kara Koyunlular, Ak Tatarlar-Kara Tatarlar, Ak Hazarlar-Kara Hazarlar, Ak Kalmuklar-Kara Kalmuklar, Akşitler, Ak Süyek (ak kemik=asiller), Kara Süyek (kara kemik=avam, halk), Kara Kırgız, Ak Hunlar, Kara Hunlar, Kara Boğdan, Kara Bodun, Karahanlılar gibi (Gabain, 1968: 107-108, Kafalı, 1996: 49-50, 51). Yine tarihte Altun Orda Hanlığı'nın batı kanadı Ak-Orda, doğu kanadı Gök-Orda

olarak isimlendirilmiştir (Kafalı, 1996: 50). Hun devletinin batıdaki bölümünün adı da Ak Hunlar biçiminde geçmektedir. Avrupa'ya yürüyen Hunlar ise Kuzey Hunlarının devamı oluşları nedeniyle Kara Hunlar olarak bilinir. Bu konuda Gabain de "Batı Hunlarının bir diğer adı Ak Hunlar olup Gazneli Mahmut da, güneydeki Hindistan'a göre kuzeyin hükümdarlığını temsil ettiği için Kara Hun unvanı ile anılmıştır." demektedir (Gabain, 1968: 108).

Gömeç, Türk kültüründe yönlerin sıralanmasında; batının "ak" (hayvanı bars veya tonga), kuzeyin ise "kara" (hayvanı yılan) kelimeleri ile ifade edildiğini; kozmografik manada "yağız yer" in kara (halk), "yaşıl kök" ün ise taht (tör) işareti olduğunu belirtir ve Kök Türkçe yazılı kitabelerden çıkan kesin netice olarak "kara" kelimesinin tek başına "halk" ı gösterdiğini söyler. Ayrıca Gömeç, Türkçede kara sıfatının aslında aşağı bir dereceyi değil, bilakis büyük, kudretli ve asil manalarını ifade ettiğini, Eski Türk yazıtlarında "gücün kaynağının halkın kendisi" olduğunu, "kara"nın manaları arasında "kuvvet" ve "eskilik" anlamlarının da yer aldığını, bu ismin Türk devlet teşkilatına göre kuzeyi gösterdiğini ve eski Türklerdeki "kara" unvanlı beylerin büyük, asil, yüce kişiler olduğunu da belirtir (Gömeç, 2010: 30).

Türkçe sözlükte ise kara kelimesinin 1. En koyu renk, siyah; ak, beyaz karşıtı. 2. sf. Bu renkte olan. 3. Esmer. 4. sf. mec. Kötü, uğursuz, sıkıntılı. 5. mec. Yüz kızartıcı durum, leke. 6. mec. İftira olmak üzere 6 farklı anlamı bulunmaktadır (TDK Komisyon, 2011: 1313).

Dede Korkut Hikâyeleri, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilk ve orta öğretimde okunması tavsiye edilen 100 Temel Eser arasında yer almaktadır. Bu eserin okutulması ile öğrencilerin gerek Türk kültürünü tanımaları gerekse de söz varlıklarını zenginleştirmeleri amaçlanmaktadır. Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki sözcüklerin öğrencilerin kelime hazinelerine katılmasını sağlama konusuna akademik bir çalışmayla katkı sunabilmek için bu eserdeki söz varlığı unsurlarının farklı boyutlarının ortaya çıkarılması ve ilgililerin dikkatine sunulması gerekmektedir. Bu amaçla, Dede Korkut Oğuznameleri'nde sıkça geçen "kara" kelimesinin o dönemde hangi görevlerde kullanıldığını belirlemenin ve bu görevlerde kazandığı anlamları tespit ederek günümüzdeki kullanımlarına ışık tutmanın yerinde olacağı düşünülmektedir. Ayrıca "kara" kelimesinin bu eserdeki kullanımının arka planını ortaya çıkarılarak bu konuda bir bilgi havuzu oluşturmanın da dil eğitimi, dilbilim, psikoloji, istatistik, toplum dilbilim vb. konularda çalışma yapanlar için faydalı olacağına inanılmaktadır.

Bu gerekçelerden yola çıkarak bu çalışmanın amacı, kara kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri içerisindeki kullanıldığı dil bilimsel görevleri ve bu görevlerde kazandığı anlamları tespit etmek şeklinde belirlenmiştir. Çalışma, Dede Korkut ile ilgili temel kaynak olarak nitelenebilecek Muharrem Ergin'in "Dede Korkut Kitabı", Orhan Şaik Gökyay'ın "Dede Korkut Hikâyeleri", Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in "Dede Korkut Oğuznameleri" isimli eserleri temel alınarak yürütülmüştür.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Nitel bir araştırma olan bu çalışma, tarama modeline göre tasarlanmıştır. Tarama modelinde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2008: 77). Çalışma verilerinin toplanmasında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217).

2.2. Verilerin İncelenmesi

Araştırma, Dede Korkut ile ilgili temel kaynak olarak nitelenebilecek Muharrem Ergin'in "Dede Korkut Kitabı", Orhan Şaik Gökyay'ın "Dede Korkut Hikâyeleri", Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in "Dede Korkut Oğuznameleri" isimli eserleri temel alınarak yürütülmüştür. Bu eserlerden Dede Korkut Oğuznameleri, Dede Korkut hikâyelerinin iki nüshası olan Dresden ve Vatikan nüshalarını bir arada verdiği ve eserde geçen tüm ifadeleri Türkiye Türkçesine aktarmadan yalnızca sembollerin Latin harfleri ile okunuşlarını sunduğu için ana kaynak olarak belirlenmiştir. Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladıkları eserler ise Türkiye Türkçesine uyarlandığı için hem incelediğimiz eseri anlamak ve anlamlandırmak hem de ihtilafa düşülen yerleri belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Bunun için öncelikle Dede Korkut Oğuznameleri adlı eser bilgisayar ortamında aktarılmış ve eserin mukaddimesi ile 12 hikâyesinde geçen söz varlığının derlemi gerçekleştirilerek veriler üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Daha sonra kara kelimesinin o dönemde yer aldığı yapılar belirlenmiş ve kara sözcüğü bu yapıların kullanıldığı görevlere göre sınıflandırılmıştır. Bu kullanımlar orijinal haliyle çalışmaya alınarak gösterilmiş ve kara kelimesinin geçtiği cümlelerin hemen altında da günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Son olarak bu yapılarda "kara" sözcüğünün kazandığı anlamlar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

3. Bulgular

Bu araştırmada temel kaynak olarak incelenen Dresden ve Vatikan nüshalarının esas alındığı Dede Korkut Oğuznameleri'nde kara kelimesi yalın, birleşik ve türemiş kelime şeklinde Dresden nüshasında 291, Vatikan nüshasında 248 kez kullanılmıştır. Bu kullanımlardan bazılarının hikâyeler içinde defalarca tekrar edildiği görülürken bazılarının yalnızca bir kez kullanıldığı belirlenmiştir. Aşağıda kara kelimesinin bu hikâyelerde tespit edilen farklı işlevleri sunulmuştur:

Tablo 1. Renk Bildiren Niteleme Sıfatı Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Bir yigidün kara tag yumrisınca malı olsa	
G.T.	yıgar derer taleb eyler.	Dres.3b.2
Orj.	Bir yigidin kara dağ tepesi kadar malı olsa	
G.T.	yıgar, toplar, talep etmeye (devam eder).	Vat.58b.11

Orj.	Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz.	Dres.3b.7
G.T.	Kara eşeğin başına gem vursan (yine de) katır olmaz.	Vat.59a.1
Orj.	Kara polad uz kılıcı çalmayınca karım dönmez.	Dres.3b.11
G.T.	Kara çelik öz kılıcı çalmayınca düşman dönmez.	Vat.59a.4
Orj.	Yanaşub yola girende kara bugra görkli.	
G.T.	Yanaşıp yola girdiği zaman kara erkek deve güzel.	Dres.5b.1
Orj.	Bir yere ağ otağ bir yere kızıl otağ bir yere kara otağ kurdurmuşıdı.	Dres.7a.7
G.T.	Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu.	Vat.60b.4
Orj.	Kimün ki oğlı kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getirün.	Dres.7a.8
G.T.	Kimin ki oğlu kızı yok, (onu) kara otağa kondurun, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyunun yahnısından getirin.	Vat.60b.6
Orj.	Topugında sarmaşanda kara saçlum	Dres.8a.9
G.T.	Topuğunda sarmaşınca kara saçlum	Vat.61a.3
Orj.	Kara tonlu dervişlere nezirler verdüm.	Dres.14a.11
G.T.	Kara elbiseli dervişlere adaklar verdim.	Vat.64a.13
Orj.	Kara tonlu azgun dinlü kafirlere bir ogul aldurdunsa değil mana!	Dres.14b.4
G.T.	Kara giyimli azgın dinli kafirlere bir oğul aldırınsa söyle bana!	
Orj.	Kara kıyma gözlerün uyhu almış, açgıl ahi.	Dres.15b.4
G.T.	Kara süzme gözlerini uyku bürümüş, aç artık.	Vat.65a.5
Orj.	Yarlu kara tagların yıkılmasun.	Dres.19b.3V
G.T.	Yerli kara dağların yıkılmasın.	at.67b.2
Orj.	Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına örülü	Dres.20a.5
G.T.	kafir kızları Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı arkasına örülü kafir kızları	Vat.84a.10
Orj.	Kara bulut dedüğün senün devletündür.	Dres.23b.7
G.T.	Kara bulut dediğin senin devletindir.	Vat.86a.3
Orj.	Kara mudbak dikilende ocak kalmış.	Dres.24a.10
G.T.	Kara mutfak dikilince ocak kalmış.	Vat.86a.12
Orj.	Ag yüzünü kara yere depeydüm.	Dres.28b.9
G.T.	Ak yüzünü kara yere tepeydim.	
Orj.	Kara hindu kullarıma buyuraydum, seni pare pare tograyalarıdı.	Dres.30a.3
G.T.	Kara Hindu kullarıma buyuraydım, seni parça parça doğrasalardı.	
Orj.	Kara boğa derisinden beşiğünün yapuğı olan	Dres.31b.10
G.T.	Kara boğa derisinden beşiğinin örtüsü olan	Vat.90a.3
Orj.	Kara aygırı yarağıla getürdiler.	Dres.44a.1
G.T.	Kara aygırı silah ve teçhizatla getirdiler.	Vat.72a.8
Orj.	Kara tonuz etinden yahni yedürdün, döyemedüm.	Dres.52a.3
G.T.	Kara domuz etinden yahni yedirdin, tahammül edemedim.	Vat.76b.11
Orj.	Kazan kara köpegile haberleşdi.	Dres.25a.8
G.T.	Kazan kara köpekle haberleşti.	
Orj.	Kara deniz gibi yaykanub gelen kafirün	
G.T.	leşkeri-dür.	Dres.66a.5
Orj.	Kara deniz gibi çalkalanıp gelen kâfirin	
G.T.	askeridir.	
Orj.	Sanasın kim taz yerlere tolu düşdi ya kara kazun içine şahin girdi.	Dres.68b.6
G.T.	Sanki dar yerlere dolu yağdı ya da kara kazın içine şahin girdi.	Vat.94b.1
Orj.	Kara tırnak ağ yüzüme çalayın mı?	Dres.71b.3
G.T.	Kara tırnak ak yüzüme çalayım mı?	Vat.95b.12

Orj. Kara kıldan sicim boynına takılı, değil	Dres.74a.3
G.T. Kara kıldan sicim boynuna takılı, de.	
Orj. ... kara tuğın kafirün kılıçladı, yere saldı.	Dres.78b.1
G.T. ... kafirin kara tuğunu kılıçladı, yere düşürdü.	Vat.99b.5
Orj. Ag sakallı kara sakallı yigitlerin canını cog almışam.	Dres.81a.5
G.T. Ak sakallı kara sakallı yigitlerin canını çok almışım.	
Orj. Ol bağların kara salkımlı üzümü olur.	Dres.82a.7
G.T. O bağların kara salkımlı üzümü olur.	
Orj. Kara şapkalı teküre selam verdi.	Dres.91b.1
G.T. Kara şapkalı teküre selam verdi.	
Orj. Boğa boğa dedükleri kara inek buzagısı degülmüdür?	Dres.92b.9
G.T. Boğa boğa dedükleri kara ineğin buzağısı değil midir?	
Orj. Kalemçiler çaldığı kara kaşlum	Dres.101b.9
G.T. Kâtiplerin/Ressamların çizdiği kara kaşım.	
Orj. Kara sağrı sokmanı tolu kan oldu.	Dres.107b.1
G.T. Kara kalçası, çizmesi kan doldu.	
Orj. Kara evren kopdı Depegöz.	Dres.114a.8
G.T. Kara ejderha oldu Tepegöz.	
Orj. Kara kaplan kopdı Depegöz.	Dres.114a.9
G.T. Kara kaplan oldu Tepegöz.	
Orj. Kara kılıcun sal boynuma, kes başum.	Dres.140b.10
G.T. Kara kılıcını çal boynuma, kes başımı.	
Orj. Yelisi kara kazılık atun butun bindün.	Dres.14a.4
G.T. Yelisi kara cins atına sıçrayıp bindin.	Vat.64a.9
Orj. Acığı dutanda kara taşı kül eyleyen.	Dres.31b.11
G.T. Hiddeti tutunca kara taşı kül eden.	
Orj. Kara bıyığın yedi yerde ensesinde düğen.	Dres.31b.11
G.T. Kara bıyığı yedi yerde ensesinde düğümleyen.	Vat.90a.4
Orj. Kara sakac altında gömceden ne var?	Dres.54b.7
G.T. Kara sac altında kül ekmeginden ne var?	
Orj. Kara ayılda koyunun yüklü kodun, koç oldı.	Dres.108a.1
G.T. Kara koyun sürüsünde koyununu gebe koydun, koç oldu.	Vat.103a.10

Dede Korkut'ta kara kelimesinin renk bildiren niteleme sıfatı olarak çok sayıda sıfat tamlamasında görev alarak 39 farklı ismi nitelediği tespit edilmiştir. Bu nitelemelerde kara sözcüğü hem olumlu hem olumsuz anlamlar taşıyan tamlamalar oluşturmaktadır.

Eserde kara ile “eşek, buğra (erkek deve), koyun, boğa, aygır (erkek at), domuz, inek, ejderha (kara yılan), köpek, kaz, kaplan, at” şeklinde 11 farklı hayvan nitelenmiştir. Bunlardan “kara eşek”, “kara yılan” ve “kara domuz” ifadeleri bu hayvanların karakteristik özelliklerinden dolayı tehlikeli, korkunç ve can alan manasında (Torun 2002: 9) olumsuz bir anlam taşıırken diğer 9 kullanımda kara, hayvanların rengini bildiren ve onların gücü ya da güzelliği ile ilişkili şekilde olumlu anlamda kullanılmıştır.

İnsan ile ilişkili kullanımlarında karanın “kara saç”, “kara göz”, “kara kaş” ve “kara bıyık” gibi ifadelerde renk bildirme işlevinin yanı sıra ifadeye olumlu bir anlam kattığı sezilirken “kara tırnak” ifadesinde olumsuz bir anlamda olduğu görülmektedir. Kelimenin insan ile ilişkili kullanımlarından biri de “kara hindu kullarım” ifadesinde mevcuttur. Burada kara sıfatının, insan teninin rengini belirttiği anlaşılmaktadır.

Eserde kara sözcüğünün doğa ile ilgili “kara dağ”, “kara bulut”, “kara yer” ve “kara deniz” olmak üzere dört farklı kullanımı belirlenmiştir. Bu ifadelerden “kara dağ”, “yüce dağ” manasına gelecek şekilde olumlu anlamda kullanılırken “kara bulut”, “kara yer” ve “kara deniz” ifadeleri olumsuz bir anlam hissettirecek şekilde kullanılmıştır.

Eserdeki hikâyelerde kara sözcüğü nesnelere herhangi bir olumlu veya olumsuz anlam yüklemeyen nesnelere yalnızca rengini ifade etmek için de kullanılmıştır. Bu kullanımlarda rengi nitelenen nesnelere çelik, sac, keçe, kıl, tuğ, şapka, mutfak, kılıç ve taş şeklindedir. Bunlardan mutfak sözcüğünün kara rengi ile nitelenmesinin sebebi Andrew'sin bildirdiğine göre mutfak çadırının keçeleri duman ve isten karardığı için mutfak kara mutfak olarak anılmaktadır (Tezcan, 2001: 124). Kara kelimesinin nesnelere rengini niteleme görevinde “kara tonlu dervişler” ve “kara otağ” örneklerinde olumsuz anlamda kullanımları da mevcuttur. Kara elbise öteden beri Türklere ters gelmiş bir kıyafettir (Toker, 2009: 102). Kara otağ ise çocuk sahibi olamayanların oturtulduğu üçüncü sınıf bir otak olarak bilinmektedir. Bu hususta erkek çocuk sahibi olanlar ak otakta, kız çocuk sahibi olanlar kızıl otakta konaklanmaktadır (Toker, 2009: 108).

Tablo 2. Adlaşmış Sıfat Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Ag tonları çıkarub karaları geyen kızlar.	Dres.54b.6
G.T.	Ak elbiseleri çıkarıp karaları giyen kızlar.	Vat.78b.1

Eserde kara kelimesi adlaşmış sıfat olarak yalnızca “karaları giymek” deyiminin bir unsuru olarak kullanılmıştır. Burada “karalar” adlaşmış sıfatı, “kara elbiseler” ifadesinin yerine tercih edilmiştir. Kelimenin bu anlamdaki kullanımı, günümüzdeki kullanımın aynısıdır.

Tablo 3. Pekiştirmeli Sıfat Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Düm kara pusarik ordumun üzerine tökilür gördüm.	Dres.23a.1/2
G.T.	Kap kara duman yurdumun üzerine dökülüyor gördüm.	Vat.85b.13

Eserde kara sözcüğü, “duman” kelimesini nitelemek ve olumsuz bir anlam oluşturarak bunu pekiştirmek üzere, günümüz Türkçesindeki ifadesiyle “kap kara” şekliyle kullanılmıştır.

Tablo 4. Türetilmiş Niteleme Sıfatı Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Karanulu gözüm aydını kardaş!	Dres.130b.4
G.T.	Karanlıklık gözümün aydını kardeş!	
Orj.	Karanulıca gözlerim aydını ogul!	Dres.70b.2
G.T.	Karanlıklık gözlerimin aydını oğul!	
Orj.	Karangu ahsam olanda kaygulu çoban	Dres.22a.2
G.T.	Karanlık aksam olunca kaygılı çoban	Vat.85a.7
Orj.	Karangulu gözlerüm aydını ogul!	Dres.74b.12
G.T.	Karanlıklık gözlerimin aydını oğul!	
Orj.	Karanguluca gözlerim aydını ogul!	Dres.123b.12
G.T.	Karanlıklık gözlerimin aydını oğul!	
Orj.	Karalu göklü otağı sorar olsan agam Beyregündür.	Dres.54a.2
G.T.	Karalı mavili otağı sorarsan ağabeyim Beyrek'indir.	

Orj. Karaluca men kızın nesine gerek, ozan?	Dres.53b.6
G.T. Yaşlı ben kızın nesine gerek, ozan?	Vat.77b.10
Orj. Karanu dün de bulduğum oğul kanı?	Dres.14a.6
G.T. Kara(nlık) gecede bulduğum oğul hani?	Vat.64a.10

Eserde kara kelimesi ‘u’, ‘u+lu’, ‘u+l+ca’, ‘gu’, ‘gu+lu’, ‘gu+lu+ca’, ‘lu’, ‘lu+ca’ yapım ekleriyle türetilen “karanlık gece” ve “karanlık akşam”; “karanlık göz”; “karalı otak” ve “yaşlı kız” ifadelerinde, niteleme sıfatı görevinde kullanılmıştır. Bu ifadelerden “karanlık göz” ifadesinin günümüz Türkçesinde karşılığı “yaşlı/dertli göz” şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 5. İkileme Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj. Kara kara denizlerin gemisi ağaç.		Dres.29b.10
G.T. Kara kara denizlerin gemisi ağaç.		
Orj. Kara kara taglardan haber aşar.		Dres.95a.11
G.T. Kara kara dağlardan haber aşar.		

Eserde ikileme olarak kara kelimesi ile oluşturulmuş 2 farklı kullanım belirlenmiş, sözcük “kara kara” biçiminde deniz ve dağları niteleyen sıfat görevinde kullanılmıştır. Her iki kullanımda da “kara kara” ikilemesi, sıfat tamlamasında yer alan tamlananların hem rengini hem de büyüklüğünü ifade etmektedir.

Tablo 6. Fiil Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj. Toz yarıldı, gün gibi ışıladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi karardı.		Dres.65b.10
G.T. Toz yarıldı, güneş gibi ışıladı, deniz gibi çalkandı, orman gibi karardı.		Vat.93a.7
Orj. Deniz gibi kararub gelen nedir?		Dres.66a.2
G.T. Deniz gibi kararıp gelen nedir?		Vat.93a.12
Orj. Bıyığı kararmış yiğitçükleri çok yemişem.		Dres.118b.8
G.T. Bıyığı kararmış yiğitleri çok yemişim.		
Orj. Kara dinli kafire göz karartdı.		Dres.68a.5
G.T. Kara dinli kafire (karşı) gözünü kararttı.		Vat.94a.7
Orj. Mere çoban, karnun acıkmamış iken, gözün kararmamış iken bu ağacı koparı gör.		Dres.27a.5
G.T. Bre çoban, karnın acıkmamışken, gözün kararmamışken bu ağacı koparmaya bak.		
Orj. Kazılık Tagının günahı yoktur, ana karamağıl.		
G.T. Kazılık Dağı'nın günahı yoktur, ona beddua etme.		Vat.65a.13
Orj. Allah beni karayıbdur, begler.		Dres.36a.2
G.T. Allah beni hor görmektedir, beyler.		Vat.68a.3
Orj. Kazan karardı, döndü, eydür.		Dres.69a.12
G.T. Kazan karardı, döndü, (şöyle) söyledi.		

Eserde kara sözcüğü kelime türü olarak sadece sıfat şeklinde değil, fiil olarak da kullanılmıştır. Bu kullanım ikiye ayrılmaktadır. Birincisi “kara” ismine isimden fiil yapım eki olan -r'nin eklenmesiyle oluşturulan “kararmak” fiili (örn. karardı, kararıp), ikincisi eski Türkçede “bakmak, gözetlemek” anlamında kullanılan “karamak” fiilidir. “Orman gibi karardı”, “deniz gibi kararıp gelen” ve “bıyığı kararmış yiğitler” gibi ifadelerde geçen “kararmak” sözcüğünün kullanımı ile günümüzdeki kullanımı arasında anlamsal açıdan bir fark yoktur.

Eserdeki bir başka kullanımda “kara” sözcüğü isimden fiil yapım eki olan -r ve fiilden fiil yapım eki olan -t ekini alarak “karartmak” fiiline dönüşmüş ve “kâfire göz karartdı” ifadesinde, “günümüz Türkçesinde “gözünü karartmak”

deyimindeki mecaz anlamını kazanmıştır. “Gözünü karartmak” deyiminin anlamı bilindiği üzere “bir işe atılırken hiçbir şeyden çekinmemek” şeklindedir.

Kara sözcüğünün isimden türetilen fiil olarak kullanıldığı bir başka anlam ise “karnın acıkmamışken, gözün kararmamışken” örneğinden anlaşıldığı üzere “açlıktan bayılmak” anlamına gelen “gözü kararmak” şeklindedir.

Kara kelimesinin “karamak” fiili ile ilgili kullanımı hikâyelerde “kara-ma-gıl; kara-y-ib-dur” şeklinde iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere “karamak” fiili eski Türkçede “bakmak, gözetlemek” anlamındadır. “Kazılık Dağı'nın günahı yoktur, ona karamağıl” ifadesinde geçen “kara-ma-gıl” biçimindeki kullanım Muharrem Ergin tarafından “beddua etmek”, Gökyay tarafından ise “ilenmek” şeklinde anlamlandırılmıştır. “Allah beni karayıbdur” ifadesini ise Ergin yine “beddua etmek”, Gökyay ise “hor görmek” şeklinde günümüz Türkçesine aktarmıştır. Bu ifadenin yer aldığı bağlam ve “karamak” fiilinin eski Türkçedeki anlamı değerlendirildiğinde “karamak” fiilinin anlamsal karşılığının “kötü gözle bakmak, hor görmek” şeklinde verilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Nitekim Güncel Türkçe Sözlük, Türkiye Türkçesi Ağzı Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü'nde “karamak” sözcüğünün karşılığı “hor görmek, birinin arkasından kötü konuşmak, zemmetmek” şeklinde verilmiştir.

Eserde “Kazan kararı” şeklinde yazılan ifade, Ergin ve Gökyay tarafından günümüz Türkçesine “Kazan kararı” şeklinde hiç değiştirilmeden aktarılmış ve anlam boyutu belirsiz bırakılmıştır. “Kararmak” sözcüğünün günümüz Türkçesindeki anlamları incelendiğinde buradaki anlamının “kederlenmek, canı sıkılmak” (TDK Türkçe Sözlük) ve “surat asmak” (Türkiye Türkçesi Ağzı Sözlüğü) şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7. Yardımcı Fiil ile Birlikte Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj. Dünya âlem kâfirin başına karanu oldu.		Dres.23a.2
G.T. Dünya âlem kâfirin başına karanlık oldu.		
Orj. Dünya âlem kâfirin gözüne karangu oldu.		Dres.30b.5
G.T. Dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu.		
Orj. Tokuz tümen Gürcistan agzına varub kondı, karavulluk eyledi.		Dres.120a.12
G.T. Dokuz Tümen Gürcistan'a varıp, karakolluk eyledi.		

Eserde kara kelimesinin yardımcı fiille birlikte yüklem görevini de üstlendiği belirlenmiştir. Kara sözcüğü, isimden isim yapan -u yapım ekini alıp Türkçede yardımcı fiil olarak kullanılabilen fiillerden ol- ile birleşerek “Dünya âlem kâfirin başına/gözüne karanlık oldu.” cümlesindeki mecaz anlamını kazanmıştır. Günümüz Türkçesinde bu kullanım “gözleri kararmak” şekline dönüşmüştür.

“Karavulluk eylemek” ifadesini Ergin “karakolluk eylemek”, Gökyay ise “karakulluk eylemek” şeklinde okuyup latinize ederek Türkiye Türkçesine aktarmıştır. “Karavulluk” kelimesi morfolojik olarak incelendiğinde “bakmak, gözetlemek” anlamındaki “kara-” fiiline, meslek yapım eki olarak bilinen -vul ekinin getirildiği, daha sonra bu kelimeye isimden isim yapım eki olan -lık eki eklenip “karavulluk” kelimesinin ortaya çıkartıldığı şeklinde bir tespit bulunabilir (<kara-vul-lık) ve bu kelimenin anlamı

“gözetleyicilik” şeklinde değerlendirilebilir. Buradan hareketle “karavulluk eylemek” ifadesinin “nöbet tutmak, bir yeri gözetleyip korumak” anlamına geldiği söylenebilir.

Tablo 8. Deyim İçinde Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Bunu eşidüb Kıyan Selcük oğlu Delü Dunder ag çıkardı kara geydi.	Dres.48a.10
G.T.	Bunu duyan Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar ak çıkardı kara giydi.	Vat.74b.4
Orj.	“Toyun düğünün kara oldu!” deyü ağlar.	Dres.53a.5
G.T.	“Toyun, düğünün kara oldu!” diye ağlıyor.	
Orj.	Kara dinlü kafire göz karartdı.	Dres.68a.5
G.T.	Kara dinli kafire (karşı) gözünü kararttı.	Vat.94a.7
Orj.	Anam menüm için gök geyüb kara sarınsın.	Dres.74a.12
G.T.	Anam benim için mavi giyip kara sarınsın.	
Orj.	Mere çoban, karnun acıkمامışken, gözün kararmamış iken bu ağacı koparı gör.	Dres.27a.5
G.T.	Bre çoban, karnın acıkمامışken, gözün kararmamışken bu ağacı koparmaya bak.	

Eserde kara kelimesinin deyim içinde beş farklı kullanımı belirlenmiştir:

“Ak çıkarıp kara giymek” deymi Dede Korkut hikâyelerinde defalarca tekrar edilmiş, “ölüm karşısında çok üzülme” mecaz anlamının yanı sıra, “ölüm sonrasında siyah elbiseler giyerek kişinin üzüntüsünü göstermesi” anlamında da kullanılmıştır. Günümüz Türkçesinde “ak çıkarıp kara giymek” şeklinde bir deyim bulunmamakta, bunun yerine üzüntülü bir olay sonrasında “karalar bağlamak” veya “kara yasa bürünmek” deyimleri kullanılmaktadır. Ölüm karşısında siyah elbiseler giyme anlayışı ise günümüzde hâlâ devam etmektedir.

“Toy, düğün kara olmak.” deymi içerisinde “kara olmak” ifadesi, “bozulmak” anlamındadır. Günümüzde “düğünü kara olmak” şeklinde bir kullanım yoktur. Bu gibi durumlar için “düğünü dağılmak” veya “düğünü bozulmak” ifadeleri kullanılmaktadır.

“Göz karartmak” deyiminin bugünkü kullanımı “gözünü karartmak” şeklindedir.

“Mavi giyip kara sarınmak” deymi içerisinde “kara sarınmak” ifadesi, “çok üzülme, yas tutmak” anlamındadır. Günümüzde “mavi giyip kara sarınmak” biçiminde bir kullanım bulunmamakla birlikte bu anlamı veren deyim olarak “karalar bağlamak” ve “kara yasa bürünmek” ifadeleri kullanılmaktadır.

Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması hikâyesinde Salur Kazan, çobanı bir ağaca bağladıktan sonra onu terk edip giderken çobana oradan kurtulmak için acele etmesi gerektiğini söyler ve “Bre çoban, karnın acıkمامışken, gözün kararmamışken bu ağacı koparmaya bak.” ifadesini kullanır. Bu bağlamdan da anlaşıldığı üzere “gözü kararmak” deymi tıpkı günümüzdeki gibi “çok acıkmak” anlamındadır. Günümüz Türkçesinde bu durum için “açlıktan gözü kararmak” ve “açlıktan gözü dönmek” deyimleri kullanılmaktadır.

Tablo 9. Mecaz Anlamda Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Konugı gelmeyen kara evler yıkılsa yeg.	Dres.4a.7
G.T.	Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi.	Vat.59a.9
Orj.	Kara bağı sarsıldı.	Dres.69b.10
G.T.	Kara bağı sarsıldı.	Vat.95a.4
Orj.	Kara başum kurban olsun bu gün sana!	Dres.53b.5
G.T.	Kara başum kurban olsun bugün sana!	Vat.77b.9
Orj.	Kara ölüm geldiğinde geçit versün.	Dres.19a.13
G.T.	Kara ölüm geldiğinde geçit versin.	Vat.67a.13
Orj.	Kara yerün üstüne ağban evin diktürmişidi.	Dres.35a.13
G.T.	Kara yerin üstüne ak evini diktirmişti.	Vat.67b.8
Orj.	Bu kara yer bizi dahı yeyecekdür.	Vat.106a.4
G.T.	Bu kara yer bizi de yiyecektir.	
Orj.	Kara dinlü kafire göz karartdı.	Dres.68a.5
G.T.	Kara dinli kafire (karşı) gözünü kararttı.	Vat.94a.7
Orj.	Kara şiven senünile bile eyleyeyim, dedi.	Dres.72a.12
G.T.	Kara feryadı gelip seninle beraber eyleyeyim, dedi.	Vat.96a.9
Orj.	Kara kanı şorladı, gözine endi.	Dres.76a.4
G.T.	Kara kanı şırıldadı, gözüne indi.	Vat.98a.7
Orj.	Gece yaturiken Karacuk Çoban kara kaygulu vaki'a gördi.	Dres.21b.11
G.T.	Gece yatariken Karacık Çoban kara kaygılı rüya gördü. (Kara kaygılı rüya = Kâbus)	Vat.85a.4
Orj.	Begler, kara kura düş gördüm.	Vat.85b.12
G.T.	Beyler, kötü rüya gördüm.	
Orj.	Kara kaygular başına üşmiş.	Vat.87a.2
G.T.	Kara düşünceler başıma üşüşmüştü.	
Orj.	Aklı karalı seçilen çağda, gögsi güzel kaba taglara gün degende.	Dres.7b.5
G.T.	Aklı karalı seçilen çağda, bağı güzel koca dağlara ışık vurduğunda.	
Orj.	Haklıya hakkı değer, haksuza yüzi karası kalur.	Vat.80a.7
G.T.	Haklıya hakkı değer, haksuza yüzünün karası kalır.	
Orj.	Karanup dört yanuna bakdun mı kız?	Dres.59b.8
G.T.	Kıvramp/Ağlayıp dört yanına baktın mı kız?	
Orj.	Yedi bin alaca atlu karaca kâfir yıldıadı.	Vat.84b.7
G.T.	Yedi bin alaca atlı kötü/acımasız kâfir dörtına hücum etti.	
Orj.	Akındılı görklü sular karısa kara taşmaz.	Dres.75b.2
G.T.	Akıntılı güzel sular ihtiyarlasa/azalsa toprak taşmaz.	Vat.97b.11

Eserde kara kelimesi “kara ev”, “kara bağı”, “kara baş”, “kara ölüm”, “kara yer”, “kara din”, “aklı karalı”, “kara feryat”, “kara kan”, “kara kaygılı rüya”, “kara kura düş”, “kara düşünce”, “yüzi karası”, “kara kaygu” ve “karaca kafir” olmak üzere 16 farklı mecaza konu olmuştur. Bu kullanımlarda kara kelimesi mecazlara olumsuzluk anlamı katmıştır. Buradaki mecazlarda kara kelimesinin kazandığı anlamlar Tablo 10’ daki şekildedir:

Tablo 10. Mecazlarda Kara Kelimesinin Kazandığı Anlamlar

Mecazlı Kullanım	Kazandığı Anlam	Mecazlı Kullanım	Kazandığı Anlam
Kara ev	Uğursuz ev	Kara feryat	Acılı/Ürperten feryat
Kara bağı	Dertli/Talihsiz bağı	Kara kan	Koyu kan
Kara baş	Talihsiz/Dertli baş	Kara kaygılı rüya	Kâbus
Kara ölüm	Acı ölüm	Kara kura düş	Kötü rüya
Kara yer	Toprak	Kara düşünce	Olumsuz düşünce
Kara yer	Mezar	Yüzi karası	Utandırılacak işler
Kara din	Kötü din	Kara kaygu	Sıkıntı

Aklı karalı	İyi kötüyü	Karaca kâfir	Kötü/Acımasız kâfir
Dede Korkut'ta kara sözcüğü kullanılarak belirtilen dört farklı yer tespit edilmiştir. Bunlar "Karacuk", "Kara Dere", "Kara Dervend" ve "Kara Deniz"dir.			

Tablo 11. Yer Adı Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Karacugun kaplanı, Devletli han, meded!	
G.T.	Mana leşker ver.	
Orj.	Karacugun kaplanı, devletli han, medet. Bana asker ver.	Dres.104b.4
G.T.	Karacugun kaplanı, devletli han, medet. Bana asker ver.	
Orj.	Kara Dere agzında [Kadir veren]...	Dres.31b.10
G.T.	Kara Dere agzında Kadir veren ...	Vat.90a.2
Orj.	Bu yanadan dahi bezirganlar gelubeni Kara Dervend agzına konmuşlardı.	Dres.37a.11
G.T.	Bu taraftan da tüccarlar gelerek Kara Derbent agzında konaklamışlardı.	Vat.68b.10
Orj.	İleride yatan Kara Denize girdüm.	Dres.105a.12
G.T.	İleride duran Kara Denize girdim.	Vat.101b.7

Karacuk, Divan-ı Lügati't Türk'te قاروق şeklinde geçmektedir. Bu yer adı Türk Dil Kurumu'nun Divânu Lugati't Türk veri tabanında ve Ziya Gökalp'in Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde "Farap şehrinin adı", Besim Atalay'ın Divânu Lugati't Türk isimli eserinde ise "Oğuz şehirlerinden birinin adı" (Atalay, 2006: 487) olarak yer almaktadır. Farklı kaynaklarda ise Oğuz illerinde bir dağın adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Şamil Cemşidov, Karaçuk Dağı'nın Karabağ sıradağlarının Mil Ovası sınırında bulunduğunu söyler (Cemşidov, 1990: 45-46). Rivayete göre Türkistan ulularından Hoca Ahmed Yesevi, bu dağı kerameti ile ortadan kaldırmıştır (Köprülü, 1981: 29-31).

Kara Dere, Aras nehrinin kollarından biridir. İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletindeki Culfa şehrinin yakınlarında Yaycı köyünde bulunmaktadır. Aşağıda bağlantıdan nehir ve çevresindeki bölge görüntülenebilir. (Kare Dere)

Kara Dervend için Azeri akademisyen Hamit Araslı, Dede Korkut üzerine yaptığı araştırmalarda, bu yerin bugünkü Goranboy şehri olduğunu söylemiştir. Gökyay ise bu yerin Yukarı Pasin'de Evnik deresinden gelen suyun Aras nehrine karışmadan önce geçtiği Ermekom köyü yakınları olduğunu ifade etmiştir (Akt. Abbasov, 2009: 151-152). Harita üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda Gökyay'ın bahsettiği bu yerlerin günümüz coğrafyasında Erzurum'un Köprüköy ilçesine 7 kilometre uzaklıkta bulunan Emre köyü yakınlarından geçen Ulu Dere civarı olduğu değerlendirilmektedir (Goranboy) – (Emre Köyü).

Eserde anlatılan hikâyelerin geçtiği coğrafya dikkate alındığında Kara Deniz olarak ifade edilen yerin, ülkemizin kuzeyinde yer alan denizimiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Tezcan Dede Korkut Oğuznamelerinde geçen Kara Deniz sözcüğünü özel isim olarak anlamının mümkün olduğu gibi tıpkı Farsçadaki derya gibi deniz kelimesinin ırmak anlamında kabul edilebileceğini de belirtmektedir (Tezcan, 2001: 208).

Tablo 12. Unvan Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Kara Göne oğlu Kara Budak yetdi.	Dres.32a.10
G.T.	Kara Göne'nin oğlu Kara Budak yetiştı.	Vat.90a.8
Orj.	Gece yaturiken Karacuk Çoban kara kaygulu vaki'a gördi.	Dres.21b.10
G.T.	Gece yatariken Karacık Çoban kara kaygılı rüya gördü.	Vat.85a.4
Orj.	Kazan köpeği kovalayı Karaca Çobanun üzerine geldi.	Dres.25b.3
G.T.	Kazan köpeği takip ederek Karaca Çoban'ın üzerine geldi.	
Orj.	Sag tarafda Kara Tekür Melike Kıyan Selçuk oğlu Deli Tundar karşı geldi.	Dres.34a.6
G.T.	Sağ taraftan Kara Tekür Melike Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar geldi.	Vat.99b.4
Orj.	Kara Arslan Meliki Kara Budak yere saldı.	Dres.62a.8
G.T.	Kara Arslan Meliki Kara Budak yere düşürdü.	Vat.83b.2
Orj.	Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ...	Dres.92a.2
G.T.	Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ...	

Dede Korkut Oğuznameleri'nde kara kelimesi, altı farklı kişinin unvanı olarak kullanılmıştır. Bunlardan beşi yücelik bildiren, olumlu anlamda; biri ise olumsuz anlamdadır. Bu unvanlar "Kara Göne", "Kara Budak", "Karacuk Çoban", "Karaca Çoban", "Kara Tekür", "Kara Arslan" ve "Kara Çekür" şeklindedir. Bu unvan sahiplerinden "Karacuk Çoban" ve "Karaca Çoban", Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destanı Beyan Eder adlı boyun kahramanıdır ve aynı kişidir. Nitekim Dede Korkut'taki destansı hikâyeler incelendiğinde bu unvana sahip kişilerin çeşitli özellikleri belirtilerek övüldüğü görülmektedir. Bu hususta tek istisna, Kara Tekür'dür. Bu kişi destanlarda Türklerin düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Kara Tekür'ün unvanındaki "kara"nın "kötü", "acımasız" anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Tablo 13. Yemek Adı Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	... kara kavurma pişirüb kırk beg kızına iletün.	Dres.28a.2
G.T.	... kara kavurma pişirip kırk bey kızına iletin.	Vat.88b.7

Eserde kara kelimesi kullanılarak isimlendirilen sadece bir yemek ismi bulunmaktadır. Bu yemeğin ismi "kara kavurma"dır. "Kara kavurma", ilgili hikâyede insan etinden yapılan ve işkence edilen insanlara zorla yedirilen bir yemek olarak geçmektedir. Bu husus dikkate alındığında kara kelimesinin nitelediği yemeğe olumsuz bir anlam kattığı görülmektedir. Günümüz Türkçesinde "kara kavurma" isimli bir yemek mevcuttur; bu yemek için kullanılan kara sözcüğü ise yemeğin rengini ifade etmektedir.

Tablo 14. Birleşik İsim Olarak Kullanımı

Dili	Kelimenin Geçtiği Cümle	Nüsha
Orj.	Karavaşa ton geyürsen kadım olmaz.	Dres.3b.7
G.T.	Hizmetçiye elbise giydürsen hanım olmaz.	Vat.59a.1
Orj.	Binübene karavata vardugum yok.	Dres.58b.13
G.T.	Binip karyolaya vardığım yok.	Vat.81a.4
Orj.	Oğuz eline karavul olsun, dedi.	Dres.120a.3
G.T.	Oğuz iline karakol olsun dedi.	
Orj.	Cümle kuşlar sultanı çalkara kuş	Dres.96a.12
G.T.	Bütün kuşların sultanı kartal	

Eserde kara sözcüğünün içinde bulunduğu dört farklı sözcüğe rastlanmıştır. Bu sözcükler “karavaş”, “karavat”, “karavul” ve “çalkara” şeklindedir.

Karavaş kaynaklarda “cariye”, “odalık” ve “hizmetçi” olarak kullanılmaktadır. Orta Türkçede “karabaş” biçiminde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde “b” ünsüzünün “v” ünsüzüne dönüşmesi sonucu bu şekilde seslendirilmektedir (Eren, 1999: 211).

Dede Korkut üzerine çalışma yapan araştırmacılardan bazıları (Tezcan ve Boeschoten) Dresden ve Vatikan nüshalarında توارق veya توازق şeklinde yazılmış olan kelimeyi karavat olarak, bazı araştırmacılar (Gökyay, 2004; Ergin, 2008) ise kazavat şeklinde de okumuştur. Tezcan bu sözcüğün için umumhane anlamına geldiğini belirtmiş ancak bu ifadenin arka planı okunurken Oğuz zamanı için böyle bir kavramın varlığının söz konusu olamayacağını, bu hikâyelerin 15. Yüzyılda pek de planlı olmadan yazı geçirildiğinden hareketle bu şekilde yazıldığını ifade etmiştir (Tezcan, 2001: 195). Taşhova (2011: 1209-1210), karavat/kazavat kelimesi üzerine yaptığı araştırma ve değerlendirmede ise, yukarıda bahsedilen okunuşlara araştırmacıların verdiği anlamın fikir yürütmeye dayalı olduğunu, derleme sözlüğüne (Derleme Sözlüğü VI, 1993: 1921 – Şavşat ve köyleri) dayandığı açıklamada ise bu kelimenin “karyola, yatak” şeklinde anlamlandırılması gerektiğini belirtmiştir.

Eserde geçen bir başka birleşik kelime ise günümüz Türkçesinde “karakol” anlamına gelen karavul kelimesidir. Bu kelimenin “bakmak, gözetlemek” anlamındaki “karamak” fiiline meslek bildiren -vul ekinin getirilmesiyle oluşturulduğu düşünülmektedir. Dede Korkut’ta “nöbetçi, gözcü” ve “keşif kolu” anlamlarında kullanılmıştır.

Eserdeki hikâyelerde geçen çalkara kuş, çeşitli kaynaklarda “kartal” olarak, çevrimiçi ulaşılabilen TDK Kişi Adları Sözlüğü’nde ise “doğan türünden bir kuş” şeklinde anlamlandırılmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışmada Dede Korkut Oğuznameleri’nde sıkça geçen kara kelimesinin farklı dil bilgisel görevlerde kullanılarak çeşitli anlamlar kazandığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda kara sözcüğü renk bildiren niteleme sıfatı olarak 39 farklı sözcüğü, pekiştirmeli sıfat olarak 1 türetilmiş niteleme sıfat olarak 5 farklı sözcüğü nitelemiş, adlaşmış sıfat olarak ise 1 kez, ikileme olarak 2 kez, fiil olarak 8 kez, yardımcı fiille birlikte 3 kez kullanılmıştır. Kara kelimesi ayrıca 5 farklı deyim içinde kullanılmış ve 16 farklı isimle bir araya gelerek olumsuz anlamda kullanılan mecazlarda yer almıştır. Bundan başka kara yer ismi olarak 4, yemek adı olarak 1 ve birleşik isim olarak 4 farklı kavramı karşılamıştır. Kara sözcüğünün 6 kez unvan olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir. Sonuç olarak Dede Korkut Oğuznameleri’nde kara kelimesi 13 farklı görev kategorisinde kullanılmıştır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar göstermektedir ki Dede Korkut Oğuznameleri Türk kültürü ve Türk dili çalışmaları yapan araştırmacılar için hala önemini koruyan ve eserin yazıldığı dönemde kullanılan kelimelerin görev ve anlamlarını belirlemek için başvurulabilecek değerli bir kaynaktır.

Kaynakça

- Abbasov, N. N. (2009). Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22), 147-157.
- Altun, N. (2010). Dede Korkut’ta Yer Alan ‘Urulaşuban’ Kelimesi Hakkında. *Turkish Studies*, 5(2), 793-799.
- Alyılmaz, S. (2015). Dede Korkut Kitabındaki Bir Sözcükten (Boy) Hareketle “Bo, Bu, Abo, Abu” Seslenme Ögelerinin Yapısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(4), 1413-1424.
- Ata, A. (2004). Dede Korkut Hikâyesi’nde Şüpheli Birkaç Kelime Üzerine Düşünceler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998*, 41, 29-38.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lügati’t-Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Balyemez, S. (2012). Dede Korkut’taki Tartışmalı Kelimeler (Dresden Nüshası) Üzerine Bir Karşılaştırmalı Dizin Denemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1(3), 82-117.
- Başgöz, İ. (1960). Dede Korkut’ta Yanlış Okunan Bazı Kelimeler [Muharrem Ergin]. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 104, 442-444.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine. *TÖMER Dil Dergisi*, 126, 56-77.
- Bekki, S. (2015). *Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye’deki Yayınlar 1916-2013)*. Ankara: Berkan Yayınevi.
- Burdurlu, İ. Z. (1972). *Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları. Dilbilgisi Sorunları-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemşidov, Ş. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. (Haz.: Ü. Bulduk) Ankara: KBY.
- Defne, Z. Ö. (1988). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2001). *Dede Korkut Mirası*. (Erişim: 12.05.2017), <http://www.tdk.gov.tr/dedekorkut2.html>
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. (1968). Renklerin Sembolik Anlamları. (Çev.: Semih Tezcan). *DTCF Türkoloji Dergisi*, 1(3), 107-113.
- Gökyay, O. Ş. (2004). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gömeç, S. (2009). Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 210-217.

- Gömeç, S. (2010). Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine. *History Studies*, Volume 2/2, s. 29-33.
- Kaçalin, M. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı Kitāb-ı Dedem Korkud 'alā lisān-ı tā'ife-i Oguzān*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kafalı, M. (1996). *Türk Kültüründe Renkler, Nevruz ve Renkler*. (Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç). Ankara: AKM Yayınları.
- Kara, M. (2015). Dede Korkut Hikâyelerindeki Söz Varlığının Derlem Tabanlı İncelenmesi. İçinde: *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt Üniversitesi 21-22 Mayıs, s. 199-210.
- Karabaş, S. (1996). *Dede Korkut" ta Renkler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaşgarlı, M. A. (1984). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Koca, E. (2012). Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözlerin Leksiko-Semantik Analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 393-408.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıfla*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi.
- Küçük, S. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı, *Bilig*, 54, 185-210.
- Rayman, H. (2003). Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler. *Milli Folklor Dergisi*, 14(53), 10-15.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı, I-II, (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2004). Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılması Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 41, 131- 152.
- Taşlıova M. M. (2011). Dede Korkut'ta Bir Kelime Bir Anlam: Kazavat/Karavat. *Turkish Studies*, 6(3), 1205-1210.
- TDK Komisyon (1993). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK Komisyon (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tezcan, S. (2001) *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S., & Boeschoten, H. (2012). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toker, İ. (2009). Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine. *AÜİF Dergisi*, 50(2), 93-112.
- Torun, A. (2002), Kitab-ı Dede Korkut'ta Ak ve Kara ile İlgili Unsurlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1-12.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2003). Dede Korkut Kitabı'nda Tasvir Dünyası. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 2003-1, 1-17.



Araştırma Makalesi • Research Article

İslam'a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri

Child's Aspects That Need to be Trained According to Islam

Mahmut Dündar ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1856-6494

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Şubat 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Nisan 2018

Kabul tarihi: 23 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

İslam

Eğitim

İslami Eğitim

Çocuk

Çocuğun Eğitimi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 22 February 2018

Received in revised form 12 April 2018

Accepted 23 April 2018

Keywords:

Islam

Education

Islamic Education

Child

Child Education

ÖZ

İslam dini başta ebeveynler olmak üzere toplumun her kesimine çocukları ilahi iradeye uygun yetiştirme, yönlendirme ve eğitime sorumluluğu yüklemiştir. Erken dönemde başlanması gereken bu sorumlulukla çocuğu, ailenin ve toplumun maddi ve manevi değerlerine bağlı faydalı bir duruma getirmek gerekmektedir. İnsanın fitrat ve beşeri özelliklerini dikkate alarak eğitmeyi hedef edinen İslam'a göre çocuğu eğitmek, onun eğitilmesi gereken yönlerinin ele alınmasını ve buna göre yetiştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu düşünceden hareketle makalede İslam'a göre çocuğun eğitimine kısaca değindikten sonra, çocuğun dini eğitiminde eğitilmesi gereken yönleri ele almaya çalışacağız.

ABSTRACT

Islam has regarded the Islamic community especially parents as responsible for raising, guiding and educating their children according to Islam. On account of this responsibility, which should be started in the early period, it is necessary to raise child who is committed to the material and moral values of the family and society. According to Islam, which aims to educate by taking human nature and characteristics into consideration, educating the child requires that it must be dealt with the issues of the child that need to be educated and the child must be raised accordingly. From this perspective, in this article it is discussed that according to Islam, the child must be raised in the issues that need to be educated.

1. Giriş

Kök manası itibarıyla esneklik, sağlık, selâmet, barış, sükûnet ve teslimiyet anlamına gelen (İbn Faris, 1994: 90) İslam kelimesinin anlamına uygun İslam dini; insanları maddi ve manevi huzura götüren ilahi bir kanundur (Karahana, 1981: 25). Dolayısıyla bireyin veya öğrenenin aklını kullanarak insan onuruna yaraşır bir hayatı sürmenin yollarını gösteren İslam dini (Selçuk, 1997: 15), insanın, akıl ve iradesini devre dışı bırakarak kişiliğini erozyona uğratmamasını istemektedir (Salmazzem, 2017: 189).

Toplumunu suçtan korumaya çalışan İslam, bunun için iki yönlü bir yol izlemektedir. Birinci yönü, toplumun bireylerini dayanışma haline getirip biri diğerini desteklemektir. Diğer yönü ise, kötüye eğilim duyabilen kimseler için bu eğilimlerden kurtulmanın yollarını ortaya koymaktır. Nitekim açlık, hırsızlığa (Aydın, 2007: 16); şehvet, zinaya (Bayraklı, 1999: 151); yaşanan kötü vakalardan kurtulmak için hayal âlemine yönelme de, içki içmeye-uyuşturucu kullanmaya (Akvardar vd., 2011: 66); intikam almak ya da kin duymak ise de, adam öldürmeye iten

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mahmutlardan@hotmail.com

en büyük güçtür (Soylu, 2001: 8-28). İslam suç işlemeye sebep olan bu etkenleri ya yok etmeye ya da en aza indirmeye çalışmaktadır. Zira İslam fakirlik sorunu için zekât farızası ve teşvik ettiği diğer yollar ile yapılan infakı, çözüm yolu olarak sunarken zina sorununa karşı ise, erken evlenmeyi ve evliliği teşvik etmeyi çözüm yolu olarak öngörmüştür. Yine içki-uyuşturucu kullanmakla aklı giderme sorunu ile adam öldürme sorununun önüne geçmek için de iradeyi ön planda tutmayı çözüm yolu olarak sunmuştur (Muhammed Kutub, 2015: 112-116). Dolayısıyla iyilik, huzur ve mutluluğu temin etmeyi amaçlayan dinin mensupları da Allah'a inanan, doğruluğu göreyerek yaşayan ve insanların iyiliği için çalışan kişiler olarak nitelendirilmişlerdir. Nitekim İslam dini yukarıda belirtilenleri öngörürken Yüce Allah ise; bu dinin Peygamberi olan Hz. Muhammed'in ümmeti için şu özelliklerinden söz etmiştir: *"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."* (Al-i İmran,3/110) *"Kim Allah'a inanırsa Allah onun kalbini doğruya götürür."* (Teğabun, 64/ 11). Böylece genel eğitimden beklenilmekte olan "kişileri belli amaçlara göre yönlendirme ve davranışlarda belli gelişmeleri sağlamasına yardımcı olma ile kazandırılmış alışkanlıklarla faaliyete yönelişinin düzenlenmesi" (Savard, 1976: 4) hedefi de tamamıyla İslami eğitim için geçerli olmaktadır. Bu hedefe hizmet eden genel ve İslami eğitimin temeli ise şüphesiz ki çocukluk yıllarında daha rahat ve daha kalıcı bir şekilde atılmaktadır. Böylece çekirdekten yetiştirmenin önemine binaen Hz. Peygamber veya Hz. Ali tarafından, *"Küçük yaşta öğrenmek, taş a nakış yapmak gibidir."* ifadesi kullanılmıştır (Acluni,1352: 66; Kettani, 1990: 106-107).

Erken dönemde eğitilmesine başlanması gereken çocuğun eğitiminde İslam'a göre birinci derecede sorumluluk anne ve babalara ait olmaktadır. Zira birtakım kabiliyetlere sahip anlamına gelen fitrat (Yazır, 1992: 256-257; Emir Abdülaziz, 1986: 27) üzerine yaratılan insan ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de *"Allah insanı hanif fitratı üzerinde yaratmıştır"* (Rum,30/30)ifadesi bulunurken hadisi şerifte ise şu ifade yer almaktadır: Her doğan çocuk fitrat üzerine doğmaktadır, ebeveynlerin müdahalesi neticesinde tabii tutulduğu eğitim ile farklı kişilik ve inanç yapısına bürünmekte ve beşeri münasebetlerde bulunmaktadır (ez-Zebidi, 1985: 529; Yazır, 1992: 256).

Özellikle eğitim ve öğretim faaliyetleriyle din eğitimi, insanın doğuştan getirdiği yeteneklerini ilahi öğretiler doğrultusunda geliştirme ve bu çerçevede davranış göstermesini sağlama amacını taşımaktadır. Dolayısıyla İslam'a göre din eğitimi, dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirebilecek seviyeye getirmekle Müslüman'ı mutlu ve huzurlu bir yapıya ulaştırmaktadır. Böylece İslami eğitim, sadece iyi vatandaş yetiştirme gayesinde değil, dini ve ahlaki bilgiler doğrultusunda yaşayan kâmil insan yetiştirerek, insanı dünyada ve ahirette huzur ve mutluluğa ulaştırma gayesinde (Muhammed Kutub, 1975: 19; Dündar, 2016: 1369). Bunu sağlamak için fiziksel ve sosyal çevrenin koşullarına, inanç ve değer yargılarına göre çocuğun davranışlarında istenilen değişikliği meydana getirmek gerekmektedir. Bu da çocuğu İslam'a göre eğitmek, bu eğitimi sağlarken aşağıda ele alınacağı yönler ile eğitilmesini sağlamakla olabilmektedir (Said Ali, 2006: 43).

İslam'a göre çocuğun dini eğitimi ile ilgili birçok kitap ve makale bulunmaktadır. Örneğin; Beyza Bilgin'in "İslam ve Çocuk" adlı kitabı ile ilgili makaleleri, Mehmet Emin Ay'ın "Çocuklarımızı Allah'ı Nasıl Anlatalım" adlı kitabı, Mualla Selçuk'un "Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler" adlı kitabı, Esmâ Gül'ün "Çocuğun Din Eğitimi" adlı kitabı ve İsmail Sağlam'ın "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar" adlı makalesi vb. çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların tamamında ya çocuğa yönelik dini eğitimin mahiyeti ya da üslubu üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda üsluptan daha çok kazandırılması öngörülen hedef davranışlar tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu da literatür tarama yöntemine dayalı çocuğun eğitilmesi gereken yönleriyle ele almayı amaç edinen çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

2. İslam'a Göre Çocuğun Eğitimi

Eğitim, "bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik ve kalıcı değişme medya getirme süreci" olduğundan (Ertürk, 1979: 12) uğraş alanı insandır. Dolayısıyla öğretmenin öğrenciyi bilgiyle tanıştırmayı için öğrenciyi tüm özellikleriyle tanıması gerekir ki hakkında doğru kararlar verebilsin. Bu da eğitim psikolojisinin yardımıyla olabilmektedir. Zira bu durumda öğretmen, öğrencilerinin içinde bulunduğu gelişimsel özelliklerini anlayabilmekte, buna uygun davranışlar sergileyebilmekte, gelişmelerinde destek sunabilmekte ve uygun öğrenme ortamını oluşturabilmektedir. Böylece eğitim, bireyin her yönünden gelişimini sağlayacak davranış değişikliği oluşturulabilmektedir (Terzi vd., 2015: 289-290). Buna bağlı olarak insanın gelişiminin fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlaki boyutları bulunmaktadır. Birbirlerinden etkilenen bu gelişim boyutlarından bazıları kalıttan, bazıları da çevreden etkilenirken bazıları da her ikisinden de etkilenmektedir. Eğitimde çok önemli bir gelişim noktası olan kişilik, kalıttan etkilendiği gibi, çevresel etmenlerden de etkilenmektedir. (Çamlıbel, 2012: 5-6). Kişiliğin ileride alacağı şekli belirlemede çevre çok önemli bir rol oynamaktadır. Davranışçı okul psikologlarına göre insan tabiatı esnek, yumuşak olup bulunduğu çevreye göre şekil almaktadır (Kuzgun, 1972: 162-172). Buna göre çocuğun terbiyesindeki asıl amaç, onda sağlıklı bir kişilik oluşturmaktır. Kişilik ise, bir insanın duygu ve davranış özelliklerinin birleşimidir. Her durumda kendi kişiliğini geliştirecek olan her çocuk başta aile, okul ve toplum olmak üzere çevresel etkenler ile fitri faktörlerle şahsiyetini şekillendirmektedir. Bunun temeli de ilk çocukluk dönemi denilen ilk beş altı yıl içinde atılmaktadır (Kırca, 1996: 42). Dolayısıyla çocuğun eğitiminde çevresel etkenlere önem veren İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed meşhur hadisinde; *"Her doğan çocuğun fitrat üzerine doğduğunu, ancak anne-babasının etkilemesi ile onların dinini benimsediğini"* (Buhari, Cenaiz, ts. : 8) belirtmektedir.

Dünya ve ahiret mutluluğunu iki temel hedef olarak ortaya koyan İslami eğitim, çekirdekten başlattığı eğitimin her aşamasında, sevgi, saygı ve içtenliği esas almıştır. Nitekim bu anlamda Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız"* (Buhari, Cenaiz, ts.: 11). Dolayısıyla çağdaş eğitimde esas alınan bu ilkeler asırlar öncesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından uygulanmış ve tavsiye edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere İslam, çocuğu çok yönlü olarak ele almıştır. İslam'a göre çocuğun eğitilecek yönleri aşağıda belirtilmiştir.

2.1. Çocuğun Dini Gelişim Yönü

Çocuğun diğer gelişim özellikleri gibi, dini gelişim özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir. Din duygusu yüce ve aşkın duygular arasında yer alan fitri bir duygudur (Şimşek, 2004: 207-212). Çocuğun dini yönünü doğru bir şekilde ele alıp eğitmek ve doğru yönlendirmek büyük bir önem arz etmektedir. Zira üstün bir varlığa inanma eğiliminde olan çocuk birtakım kabiliyet ve potansiyellerle dünyaya gelmektedir. Bu kabiliyetler de yönlendirildikleri ve eğitildikleri olumlu veya olumsuz duruma göre sonuç vermektedir (Çiftçi, 2003: 44-45). Buna göre insan ya kâmil bir sığata erişmekte ya da düşük bir hayvan seviyesine, belki de yolunu şaşırıp aşağıların aşağısına düşmektedir (Furkân, 25/44). Asıl olan bu kabiliyetlerin olumlu yönde geliştirilmesi ve çocuğun dinin istediği sağlam bir karaktere sahip kılınmasıdır. Buna ciddiyetle önem veren İslam dini, insana birtakım sorumlulukları yükleyerek, şahsiyetin büyük oranda şekillendiği çocukluk yıllarını, eğitim için en uygun ve en önemli yıllar olarak görmüştür. İslam, aileyi de eğitim için en önemli yer olarak gördüğünden bu anlamda aileye büyük görevler yüklemiştir. Nitekim bu anlamda Yüce Allah; “Ey iman edenler; kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu ateşten koruyun” (Tahrim, 66/6) ifadesi ile biz iman edenleri, kendimizden olduğumuz gibi çocuklarımızdan ve çocuklarımızın eğitiminden de sorumlu tutmuştur. Hz. Peygamber de; “Hepiniz çobansınız/gözetmensiniz ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz” (Buhari-Nikah, ts.: 91), “Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir bağışta bulunmamıştır” (Tirmizi-Birr, ts.: 33) ifadeleri ile aileyi çocuğun eğitiminden sorumlu tutmuştur. Belirtilen ayet ve hadisler ışığında bazı âlimler ; “Kıyamet günü Allah, babalardan dolayı çocuklarını sorguya çekmeden önce evlatlarından ötürü babaları sorguya çeker” (İbn Kayyum el-Cevzi, 1971: 229) ifadesinde bulunarak bu sorumluluğun boyutunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda aile, çocuğun din eğitimi vazifesini yerine getirirken, genel ve din eğitimi için gerekli olan sıcak ve tutarlı ortamın hazırlamanın yanında çocuğun gelişimsel özelliklerini de bilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda ailenin çocuğun dini eğitimini gerektiği gibi verebilmesi için doğru ve yeterli bir dini birikime de sahip olmalıdır (Yığıt, 2006: 179-181).

Çocuk eğitiminde başta aile olmak üzere tüm topluma sorumluluk yükleyen İslam dini, Kur'an ve sünnet kaynaklı bu eğitimi Hz. Muhammed'in modelliğinde gerçekleştirmek istemektedir. Nitekim Yüce Allah'ın “Andolsun Resulullah'ta sizin için en güzel örnek vardır.” (Ahzab, 33/21) ifadesi bu modellik durumunu belirtmektedir. Zira bu anlamda Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları büyük önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, bir yandan İslam dinini herkese ve her kitleye ulaştırmaya çalışırken, öte yandan kendisine inananların ve onların çocuklarının eğitimiyle uğraşmıştır. Çocuklara olan eğitiminde de onlara gösterdiği büyük bir sevgi ve hoşgörünün yanında kendilerine değer vermiş, selamlaşıp hal hatırlarını sormuş, arzu ve isteklerini dikkate almış, aralarında adaleti gözetmiş, onlarla şakalaşıp dine ve eğitime olan bağlılıkları ile Allah ve Resulü'ne olan sevgilerini canlı tutmuştur (el-Hâkim, 1971: 62).

Hz. Peygamber, verdiği eğitimde Müslüman bireyin “namaz kılması, oruç tutması, hacca gitmesi vs.” gibi Allah ile olan ilişkilerindeki davranışları gösterdiği gibi, “doğruluk, adalet, insan sevgisi, üretken olma, zulme karşı durma vs.” gibi tüm insanlarda bulunması gereken değerler de göstermiştir (Sağlam, 2002: 168-170).

Çocuğun inanç yönü dini açıdan eğitilmesi gereken önemli yönlerinden biridir. Çocuğu bu yönden eğiterek sağlam bir inanca sahip kılmak sağlıklı bir İslami eğitimle olabilmektedir. İslam Dini; inanç, ibadet ve ahkâmdan oluşmaktadır. Şüphesiz ki inanç da dinin en önemli boyutlarından. Zira inanç, bu dinin diğer iki kısmını oluşturan ibadet ve ahkâmın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla inanç diğer İslami emirlere uymak için bu iki bölüm olmadan tek başına yeterli değil ise de gerekli bir şarttır. Bu nedenle İslam Dininin karşıtları dini zayıflatmak için yaptıkları ilk iş, dini eğitimde temel teşkil eden dini inançlarda şüphe oluşturmak ve sonrasında da yanlışlıkları ispata çalışmak olmuştur. Zira inanç olmadan İslami emirlere bağlılık olmaz (Davudî, 2013: 51-53). Ancak Resulullah, “Amellerin en faziletlisi Allah ve Resulü'ne olan imandır.” (Ali Nasif, ts.a: 23) demek ile inancın en temel noktasında Allah ve Resulü'ne iman olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda Yüce Allah ayeti kerimelerde şöyle buyurmaktadır: “Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan aşağısını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işlemiş olur.” (Nisa, 4/48), “Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etmiştir. Bütün müminler de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmiştir.” (Bakara, 2/285), “Ey oğlum (Lokman'ın oğluna olan hitabında)! Allah'a şirk koşma. Hiç şüphesiz şirk, gerçekten büyük bir zulumdür” (Lokman, 31/13). Dolayısıyla Yüce Allah, Allah ve Peygamber'e imanının temelinde Allah'ın varlığını-birliğini yerleştirmiş ve Allah'a ortak koşmayı en büyük günah olarak görerek bunun hiçbir şekilde affedilmeyeceğini belirtirken bundan aşağı durumda ve bunun dışındaki günahları affedebileceğini ifade etmiştir.

Yüce Allah'ın imana atfettiği öneme binaen iman eğitimi erken dönemden itibaren çocuğa vermek gerekmektedir. Dolayısıyla imanı noktada çocuğu eğitirken Allah'ı sıfatlarıyla tanıtarak varlığını kavratmak gerekmektedir. Bu çerçevede çocuk, ilk etapta Allah'ın varlığının gerekli olduğunu ve yokluğunun mümkün olmadığını, hep var olmuş ve var olacağını, ortağının olmadığını, sonradan yaratılmışlara benzemediğini ve hiçbir şeyin de ona benzemediğini, zat ve fiilleri ile kendi kendine bağlı olduğunu, zati ve subiti sıfatlara sahip olduğunu bilmelidir. Daha sonra Hz. Muhammed ise Allah'ın Peygamberi ve elçisi olduğunu, bu görevini ayırt etmeden tüm insanlar için yürüttüğünü bilmelidir. Dolayısıyla ilk önce Allah'ın varlığı ile büyüklüğünü ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğini hissettirilmesi ve anlamlandırılması, arkasından İslam'ın ilkelerine bağlı hissettiği duygu ve düşünceye uygun bir yaşam tarzının benimsetilmesi sağlanmalıdır (Alvan, 1989: 147; Kalyubi, ts.: 122) .

2.2. Çocuğun Vicdan ve Ahlaki Gelişim Yönü

Vicdan kelimesi birçok dini, tasavvufi, mistik ve felsefi akımlarda çok önemli bir kavram olarak görülmektedir. Vicdan, Felsefi açıdan iç huzura ve sıkıntıya yol açan bir kişisel yetenektir ya da kendini yargılama gücüdür. Diyalektik anlayışta ise neyin doğru, neyin yanlış olduğunu gösteren bir ahlak eğiticiyi, iyiyi ve doğruyu gösteren en iyi rehber, hatanın ve doğrunun ne olduğunu bildiren içsel-içgüdüsel ses, insanın bütün duygu ve düşüncelerini, niyetlerini adım adım izleyip değerlendiren, yargılayan canlı bir hâkimdir (Erdem, 2002: 96-98). Dolayısıyla vicdan, doğuştan gelen sezgisel yeteneğe dayalı doğruyu yanlıştan ayıran, dolayısıyla iyiliği görüp ona yönelme ve kötülükten de kaçınma kabiliyetidir (Bilgiz, 2007: 56-58). Vicdanın bir türü olan ahlaki değer ise, insan davranışlarının itici gücü ve aynasıdır. İnsanın kendi kendini muhakeme etme gücüdür. Ahlaki sorumluluk noktasında cüz-i iradenin ise; bir ayağını özgür irade oluştururken öbür ayağını ise vicdan oluşturmaktadır. (Erdem, 2002: 79).

İnsan psikolojisine dikkat çeken Kur'an; insanın doğal eğilimlerini göstermede ve benliğini gerçekleştirmede doğduğunda zayıf bir yapıda olduğunu (Nisa, 4/28), onun üretken yönü geliştirilmediğinde bu yönün yıkıcı güçlerin etkisinden kurtulamayacağını (Bakara, 2/30) belirtmektedir. Bu çerçevede din eğitimi çocuğa dini bir kişilik kazandırmak suretiyle çocuğun zayıf ve eksikliklerini gidermeye çalışmakta ve üretken yönünü geliştirmektedir. Ana özellikler, merkezi özellikler ve ikinci özellikler olarak bulunan kişisel özelliklerden dini özellikler, ana özellikler haline gelmektedir. Bu durumda dindar düşünce, duygu ve davranış hali kişinin bütün hayatını etkilemektedir (Allport, 1951: 1-58). Böylece değerler bağlamında kalp ve vicdan gözüyle âlemi gören çocuk, hayatın belirsizlik ve karanlıktan kurtulmakta ve çocuğun hayatı kolaylaşmaktadır (Hökekleli, 1985: 21). Dolayısıyla çocuğun eğitilmesi gereken önemli yönlerinden biri de vicdani yönüdür. Çocuğun bu yönünü eğitmek ise, çocuğun endişe ve güven, sevinç ve üzüntü duygularını terbiye etmek; lezzet ve ağrı gibi içsel hislerini yönlendirmek, sevgi ve nefret gibi vicdani etkilenmelerin de kontrolünü sağlamakla olmaktadır. Bu da ona verilen terbiye ve gösterilen sevgi ile kendisine saygı, başkasını koruma, başkasına iyilik ve saygı gösterme şuurunu kazandırmaktadır (el-Hüli, 1976: 503). Hz. Peygamber uygulamalarıyla bunun örnekliğini yapmıştır. Nitekim bu anlamda Ebu Hüreyre: "el-Akra' b.Habis et-Temimi Hz. Peygamber'in yanında otururken Hz. Peygamber'in Hz. Hasan'ı öptüğünü gördü. Bunu gören el-Akra' in "benim 10 çocuğum var ve bugüne kadar hiçbirisini de öpmemişim" demesi üzerine Hz. Peygamber, ona bakıp, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." (el-Buhari, ts.: 1078) hadisini rivayet etmiştir.

Çocuğu mümkün olan en erken dönemden itibaren topluma ve toplumun değerlerine uyumlu hale getiren birçok konuda eğitmek ve yetiştirmek gerekir. Bu da toplumsal etiğe bağlılığı ile toplumun yetişkin elemanları tarafından kabul edilen ahlaki erdemliğe uygun ve toplumsal hukuk için geçerli olan sosyal düzen ve kuralların tanıtılması ve uygular hale getirilmesi ile olabilmektedir. Nitekim bu anlamda Hz. Muhammed şu ifadelerde bulunmuştur: "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş

olamazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi söyleyeyim mi? Aranızda selamı yaygınlaştırın." (Ebu İsa Muhammed, 1987: 573), "Biriniz mümin kardeşini Allah için seviyorsa ona sevdiğini söylesin." (Ali Nasıf, ts.b: 85), "Kendi nefesine istediğini kardeşine istemedikçe iman etmiş olamaz.", "Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emin oldukları kimsedir." (Ali Nasıf, ts.a: 16-17), "İmanı en kamil olan, ahlaki en iyi olandır.", "Kim bir olumsuzluğu görürse onu eli ile gidersin, eğer buna gücü yetmezse dili ile müdahale etsin, buna da gücü yetmezse kalbi ile buğz etsin ki bu da imanın en zayıf derecesidir." (Ali Nasıf, ts.a: 18-19), "Birbirinize merhamet edin ki Allah da size merhamet etsin" (Ebu İsa Muhammed, 1987: 285). Dolayısıyla Yüce Allah, cennete girmeyi imana bağlı kılarken iman da müminlerin birbirlerini sevmelerine bağlı kılmıştır. Bu sevgiyi de, "birbirlerine güven telkin etme anlamına gelen "selam"ı aralarında yayma, sevgilerini birbirlerine gösterme, kendileri için istediklerini diğerleri için de istemeleri ve birbirlerine zarar vermemeleri" gibi güçlü bir sosyal ilişkiye ve bütünlüğü sağlayacak esaslara bağlı kılmıştır. Böylece çocuk, gerçekleşebilecek olan sevgi, saygı, kardeşlik ve yardımlaşma temelleri ile toplumun diğer bireyleriyle olan sağlıklı yaşama imkânını bulabilmekte ve hiçbir sıkıntı duymadan kendisini kanıtlayabilmektedir. (Muhammed Hüseyin, 2007: 357).

İslam'ın büyük önem verdiği bu durumun oluşmasına işaret eden Hz. Peygamber şu ifadelerde bulunmuştur: "Müminler birbirlerini sevmede, birbirlerine karşı merhamet ve şefkat göstermede bir beden gibi olmalıdırlar. Nasıl ki bir uzvun rahatsızlığı bedenini diğer uzuvlarını rahatsız ediyorsa aynı şekilde bir müminin rahatsızlığı da diğer müminleri rahatsız etmelidir." (Canan, 1988b: 133)

Her şeyden önce ahlak bir eğitim konusudur. Eğitim ile ahlak iç içedir. Ahlak, doğru davranışlar için temel olarak doğru değerleri sağlamakla ilgilenirken eğitim ise bu değerlerden doğru olanları tespit edip davranışa dönüştürmekle ilgilenmektedir. Dolayısıyla eğitim bir bina ise, ahlaki değerler de bu binanın tuğlalarıdır. Ahlaki eğitimin amacı; olgun davranışlar konusunda alışkanlık sağlayıp, üstün ahlaki gerçekleştirmektir. Bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve iyi ahlakla donatarak bunun kalıcılığını sağlamaktır. Bu vesile ile çocuklara sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturup çocukların "iyi insan", "iyi vatandaş" olmasını sağlamaktır. Böylece çocuklara ahlaki bir kişilik kazandırmaktır. Kişilik ise, insanın doğuştan getirdiği gizil güçlerin, yaşantıların karşılıklı etkileşimi sonucu uzun sürede insanda oluşan fiziksel yapı, ilgi, tutum, yetenek, duygu, istek, alışkanlık, bedensel ve ruhsal tüm davranış özelliklerinin tamamına denir. Kişiliğin duygusal yönünün yanında ahlaki yönü de bulunmaktadır (Aydın, 2008: 2-7). Çocuğun eğitilmesi gereken önemli yönlerinden olan ahlaki yönü ise, "insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür". (Çakan, 2015: 34). Dolayısıyla çocuk yanlış ile doğruyu, iyi ile kötüyü vb. ayırt edici özelliği kazandığı yaşa geldiğinde onu doğru bir eğitimle ahlaki ve davranışsal ilkeler doğrultusunda yetiştirmek gerekmektedir. Böylece bu ilkeleri benimseyen çocuk; dinini, şahsiyetini, cömertliğini ve kişiliğini kemale erdirebilmekte, ıslah edicilik özelliği alışkanlık haline getirebilmekte ve ilgili davranışlarında bulunabilmektedir. Haliyle çocuk dinine bağlı bir yaşam

tarzını gösterirken annesine- babasına itaatkâr ve iyilikte bulunan, diğer insanlara olan ilişkilerde edebe bağlı olan bir kişilik sergileyebilmektedir (ez-Zühayli, 2000: 30; Alvan, 1989: 167). Nitekim bunun gereğini belirten iki ayetin meali şöyledir: “Anne ve babaya iyilikle davranın, eğer onlardan birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara “öf” bile deme, onları azarlama ve onlara güzel, yumuşak söz söyle.” (İsra, 17/23), “Allah iyilikte bulunanları sever.” (Al-i İmran, 3/148). Böylece ahlakın önemine vurgu yapan Yüce Allah, Hz. Muhammed’e mealen “Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzere sin.” (Kalem, 68/4) ifadesinde bulunurken, kullarından ise, “And olsun ki, Allah’ın Resulü’nde sizin için güzel örnek vardır.” (Ahzab, 33/21) ifadesi ile diğer hususlarda olduğu gibi, ahlaki hususlarda da Hz. Peygamber’i örnek almalarını istemektedir. Tabi ki naslarda belirtilen bu ahlaki yapı ve davranış özelliklerinin temeli eğitim ve öğretim için son derece önemli olan çocuklukta (Şimşek, 2004: 207-211) atılması gerekmektedir.

Hz. Peygamber ise, ahlak ile ilgili şu ifadelerde bulunmaktadır: “Nerde olursan ol, Allah’a karşı saygılı ol. Kötülüğün peşine hemen bir iyilik ekle ki o kötülüğü ortadan kaldırsın. İnsanlara iyi ahlakla muamele et” (Ebu İsa Muhammed, 1987: 313), “insanları en çok cennete götüren amel Allah’a takva ve güzel ahlakıdır”, “müminlerin en faziletlisi ahlakı en güzel olanıdır” (Canan, 1988c: 328-330). Dolayısıyla Hz. Peygamber, Allah’ın emir ve yasalarına uygun bir yaşam tarzını göstermek olan Allah’a takva ile yapılan kötülükten pişmanlık duyarak arkasında hemen bir iyilik yapmanın ve insanlara iyi ahlakla muamele etmenin cennete götüren ameller olduğunu belirtmiş ve buna uygun bir ahlaki yapıda olmamızı istemiştir. Bazı âlimler ise, güzel ahlakın en aşağı mertebesi insanlara eziyet etmemektir, en yüce mertebesi de kendisine kötülük yapanlara iyilik yapmaktır” (Sönmez, 2016: 820-840) demiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere çocuk küçük yaştan itibaren iyi bir aile, iyi bir çevre ve iyi bir eğitimle olumlu bir ahlaki yapı yani evrensel ahlaki değerlere sahip olabilmektedir. Ahlaki gelişim kuramlarını incelediğimizde onların da bu doğrultuda olduklarını görebilmekteyiz. Nitekim Piaget, ahlaki gelişim kuramında, çocukların bilişsel gelişimi ile ahlaki yargıları arasında ilişkinin olduğunu savunmaktadır. Bunun da ilk dönemi “dışsal kurallara bağlılık” iken ikinci dönemi ise daha ileri bir aşama olan “ahlaki özerklik” tir (Semenoğlu, 2010: 62-63). Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramında ise, insanlar tüm yaşamları boyunca fiziksel, duygusal ve tüm gelişmelere karşı ahlaklarının nasıl geliştiğine bakmaktadırlar. Ona göre insanlar büyüdükçe ahlaki değerlendirmelerde değişimler olmaktadır. Ahlaki gelişimin üç ayrı aşaması (gelenek öncesi: 4-8 yaş; geleneksel: 9-14 yaş; gelenek sonrası: 14+) vardır. Her aşamanın da ikişer düzeyi bulunmaktadır. Bu aşamaların her biri bir önceki aşamaya basamak teşkil ettiği gibi, her aşamanın ilk düzeyi de o aşamanın ikinci düzeyine basamak teşkil etmektedir. Böylece sırasıyla ilk aşamanın ilk düzeyi olan “itaat ve ceza” düzeyinde olan çocuk çevreden ve toplumdaki etkilenerek onların kurallarına ve değerlerine olduğu gibi uymaktadır. Bu aşamanın ikinci düzeyi olan “saf çıkarıcı” düzeyinde olan çocuk ise tamamen otoriteye uyma aşamasını geçerek “benmerkezci” anlayışla kendi çıkarına göre hareket etmektedir. İkinci aşamanın birinci düzeyi olan “kişiler arası uyum” düzeyine ulaşan çocuk, “benmerkezci” anlayışından kurtularak akran gruplarıyla işbirliği içinde

olacak şekilde “biz merkezli” düşünmektedir. İkinci aşamanın ikinci düzeyi olan “kanun ve düzen” düzeyine ulaşan çocuk ise, akran kurallarının yerine, toplumun kanun ve kurallarına uyma düzeyine ulaşmaktadır. Üçüncü aşamanın birinci düzeyi olan “sosyal sözleşmeye eğilim” düzeyine ulaşan çocuk, genel hak ve özgürlüklerin esas alınmasının gerekliliğine inanmaktadır. En sonunda ise, üçüncü aşamanın ikinci düzeyi olan “evrensel ahlak ilkelerine eğilim” düzeyine ulaşan çocuk; insan hakları, adalet, eşitlik, doğruluk, dürüstlük gibi herkese uygulanabilen prensipleri savunur hale gelebilmektedir (Semenoğlu, 2010: 64-68).

2.3. Çocuğun Zihinsel Gelişim Yönü

Çocuğun zihinsel yönünü eğitmek için onun düşünsel kapasitesi ile fikri algılamalarının gelişmesini sağlamak gerekmektedir. Bu da hikmetle, mantıkla ve doğru düşünme ile desteklenen fikri gelişmelere katkı sunmakla, medeni, kültürel, ilmi ve şerî hususlarda bilgi edinmeye yönlendirmek ve eğitmekle olmaktadır (Muhammed Hüseyin, 2007: 250). Nitekim bu doğrultuda Kur’an-ı Kerim, ayetlerinde insanları akıllarını ve fikirlerini çalıştırmaya ve Allah’ın mahlûkatlarına bakıp düşünmeye, ders çıkararak ibret almaya davet etmektedir. Yüce Allah bu anlamda şu ifadelerde bulunmaktadır: “Eğer düşünüp anlarsanız O, doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların rabbidir.” (Şuara, 26/28), “And olsun ki biz, aklımı kullanacak bir toplum için orada apaçık bir delil bırakmışızdır.” (Ankebut, 29/35), “Bu Kur’an; kendisiyle uyarılınsınlar, Allah’ın ancak tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir.” (İbrahim, 14/52), “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emriyle sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklımı kullanan bir millet için ibretler vardır.” (Nahl, 16/12), “O(Tevrat),akıl sahipleri için bir öğüt ve doğruluk rehberidir” (Mü’min, 40/54). Dolayısıyla bilgi, fayda, yaratılış gayesi gibi anlamları kavrayabilmenin ve buna göre yaşamının yolunun doğru düşünmekten ve akıl edinmekten geçmektedir. Bu da çocuğun akli yönünü dini kaynaklara dayalı dini açıdan eğitmekle olabilmektedir.

2.4. Çocuğun Bedensel Gelişim Yönü

Çocuğu bedeni yönden eğitmek, fiziksel kapasitesinin geliştirilmesi neticesinde davranışlarında verimliliği artırmak ile olmaktadır. Dolayısıyla çocuk hayatın gereklerini yerine getirme, yükümlülükleri yerine getirme ve hayatta yaşanabilecek zorluklara katlanabilme davranışlarını göstererek hayatında gelişme ve başarı gösterebilmektedir. Bu da bedeninin sağlığını korumak ve bunun için yapılması gerekenleri yerine getirmekle olabilmektedir. Bu anlamda “sağlam kafa sağlam vücutta olur” denilmiştir (Felix Tomas, 1986: 28). Nitekim İslam, bedeninin sağlığını korumayı tavsiye ederken yeme ve içmede israf etmeyi yasaklamış, saf-temiz olmayı ve oruç tutmayı da emretmiştir (ez-Zühayli, 1996: 151).

İslam filozoflarından İbn Sina, beden terbiyesine istinaden namaz ibadetinin faydasını şöyle açıklamıştır: Namaz ibadeti fiili; bedene nizam, a’zaya itidal ve cisme kuvvet vermektedir (İbn Sina, 1943: 10). İbn Sina, bedeninin fiziki

sağlığı için düzenli spor ve uyku ile dengeli beslenmeyi önermiştir (Özgül, 1984:170).

İbn Miskeveyh'e göre ise, insan beden ve ruh bakımından sağlıklı olmalıdır. Bunu sağlamak da iyi bir eğitimle olabilmektedir. Nitekim Aristo'ya göre ruhen ve bedenen kötü olan insan eğitimle iyi insan olabilmektedir (İbn Miskeveyh, 1983: 14). İbn Miskeveyh, insanda ilk ortaya çıkan gücün beslenmeye karşı duyulan istek olduğunu belirtirken daha sonra ortaya çıkan gücün fitrat gereği zorunlu olarak insanların birbirlerine duydukları ihtiyaç olduğunu, sağlıklı bir eğitimle bu iki gücün gerekleri yerine getirilerek beden ve ruh sağlığının temin edilebileceğini belirtmektedir. Bu da beden ile ilgili tıbbın uygun gördüğü mevcut sağlığın korunması ve bozulan sağlığın tedavisi ile mümkün olabilmektedir. Bunu sağlamak ise, teorik bilgilerle yapılabildiği gibi birtakım uygulamalarla da yapılabilmektedir (İbn Miskeveyh, 1983: 34, 158).

Nureddin Tüsi'ye göre hastalıklar mizaçların dengesinden sapmadır, onun tedavisi ise, bu dengenin meydana getirilmesidir. Zira tıp ilmine göre sağlığın korunmasının kuralı, mizaca uygun olanları yapmaktır (et-Tüsi, 2007: 149). Böylece gereğinden fazla yememe ve içmeme, beden temizliğine dikkat etme ve vücudu dinlendirme gibi tıbben beden sağlığı için gerekli görülen hususlar (HÜSBF Öğretim Üyeleri, 2015: 11, 44, 50, 70, 90), dinimizde de gerekli görülmüştür (ez-Zuhali, 1996). Zira hadisi şerifte belirtildiği üzere, Allah indinde gerek beden sağlığı açısından bedenini koruyarak ve gerekse zorluklara karşı sabır göstererek fiziki ve maddi anlamda güçlü olan ile musibetler karşısında manevi ve ruhi güçlülüğü olan mümin, tersi davranıp zayıf kalan müminden daha hayırlıdır (Canan, 1988a: 99).

2.5. Çocuğun Mesleki Gelişim Yönü

Yüce Allah; *"Allah yeryüzünü yaşamaya elverişli bir yer yapmıştır. Öyleyse onun her tarafını dolaşıp Allah'ın verdiği rızaktan yiyeceğiniz. Dönüşünüzün O'na olacağını unutmayınız."* (Mülk, 67/15) ifadesiyle biz insanlara rızık talep etmemizi ve bunun için gerekli eğitimi almamızı, çaba göstermemizi ve Allah'ı unutmamamızı emretmektedir.

Kişinin yaşamını sürdürebilmesi ve insanlara yararlı hizmet veya mal üretebilmesi için belli bir eğitim sürecinden geçerek kazandıkları bilgi ve becerilere dayalı, kuralları belli olan işe meslek denilmektedir. Bunun gelişim süreci, bireyin içinde bulunduğu yaşın gelişim özelliklerine göre çeşitli evreler halinde yaşanmaktadır. Uyanış ve farkında olma evresi (5-12 yaş) olan ilk evrede ömür boyu devam eden mesleki gelişim en yoğun olarak yaşanmaktadır. Okul öncesi dönem ile ilkököl dönemini kapsayan bu evrede çocuk, aile ve okul yardımıyla meslekleri, azda olsa mesleklerin gerektirdiği ilgi ve yetenekleri merak etme düzeyinde fark etmektedir. Meslekleri keşfetme ve araştırma evresi (12-15 yaş) olan ortaokul döneminde çocuk mesleklerin ortak yönlerini keşfetmekte ve mesleklerin gerektirdiği nitelikleri fark etmektedir. Meslekleri keşfetme ve inceleme çabası neticesinde ilgi duyduğu meslekleri araştırmaya başlamakta ve meslek seçiminde yeteneklerin rolünü kavramaktadır (Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2016: 4-6; Ayas vd., 2010: 1096-1117). Lise seçme arayışını da kapsayan bu araştırmada ilgi daha çok popüler mesleklere dönük olmaktadır. Karar verme evresi (15-18 yaş) olan lise döneminde çocuk; kendi özelliklerinin çoğunun farkında

olmakta, kendisi ile meslekler arasında ilişki kurmaya başlamakta ve geleceğe yönelik ideallerini gerçekleştirmeye dönük bir mesleğe yönelmekte, ilgili adımlar atmaya başlamaktadır (Çoban, 2005: 409).

Mesleki Eğitim: Bireye iş hayatındaki belirli bir meslek ile ilgili bilgi, beceri ve iş alışkanlıkları kazandıran ve bireyin yeteneklerini çeşitli yönleri ile geliştiren eğitim sürecidir (Sezgin, 1983: 21). Çocuğu mesleki açıdan eğitmek için onu fitratına, bireysel özelliklerine, güçlü ve zayıf yönlerine, özel ve genel yeteneklerine uygun meslek hakkında bilgilendirmek ve ilgili alana yönlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla çocuğu kendisi için gerekli olan kazanç konusunda eğitirken ona uygun işleri de kendisine öğretmek gerekmektedir (es-Savi, 1992: 254). Bu da farklı zaman ve mekâna, eski ve modern çağa bağlı değişkenlik arz edebilmektedir. Böylece kazancın ve yaşamın gereği için ziraat, zanaat ve ticaret gibi alanlarda zamana ve gelişmelere bağlı gerekli olan araç ve gereçlerin temini ile bunların kullanılmasında gerekli olan yöntem ve teknikleri çocuğa öğretmek gerekmektedir (Adnan Zerzur, 1997: 77). Dolayısıyla bunların sağlanmasında gerekli olan bilişim, bilgisayar ile bunların dilleri konusunda çocuk eğitilerek bilgi sahibi kılınmalıdır (el-Esrüşeni, ts.: 132). Bunun önemine binaen her Peygamber mutlaka bir meslekle ve özellikle çobanlık mesleği ile uğraşmıştır. Nitekim bu anlamda Hz. Peygamber'in: "Hiçbir Peygamber yoktur ki çobanlık yapmış olmasın. Ya sen Ya Rasûlallah! Denildi. - Ben de- buyurdu" hadisi rivayet edilmektedir (Malik, 1981: İsti'zan, 18, II/ 971). Hz. Muhammed aynı zamanda ticaretle de uğraşmıştır. Yetişkinlik çağına geldiğinde maddi durumu pekiyi olmadığından geçimini temin etmek için müstakbelde eşi olacak Hz. Hatice ile anlaşarak onun ticaret kervanlarıyla ticaret yapmıştır (İbn Hacer, 1326: Tehzib, V / 192). Yine İslam medeniyet geleneğinde bulunan "Ahilik Teşkilatı" mesleki eğitimin ciddiyet ve önemini ileri bir boyutunu göstermektedir. Onüçüncü yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'da ortaya çıkan bu teşkilat; belirli bir iş, ahlak ve hiyerarşi disiplini içinde topluma hizmeti ve çalışmayı ibadet olarak gören kişilerden oluşan ve bu vasıflara haiz kişileri yetiştiren bir teşkilattir. Aralarında sanat ve meslek birliğini sağlayan ve bir tüzüğe bağlı olarak faaliyet gösteren bu teşkilat; bir sanata ve bir mesleğe sahip olma, dindarlık, cömertlik, misafirperverlik, yardımseverlik ve özellikle doğruluk ve dürüstlük vasıflarına sahip olma anlamına gelen "Ahi İnsan Tipi"ni yetiştirmektedir. Bu anlamda bu teşkilat toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri faaliyetlerinde etkili olmaktadır (Bayram, 1991: 15-21).

2.6. Çocuğun Dil ve Edebi Gelişim Yönü

Konuşma yeteneği, yani dil, insanın en önemli niteliklerinin başında gelir. İnsanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini bütün ayrıntılarıyla açığa vurmasını, yaşamını sürdürmesini mümkün kılar (Kol, 2011: 10). Konuşma yeti ve yeteneği ile dünyaya gelen çocuk, dünyaya geldiği andan itibaren görme, dinleme ve taklit yoluyla çevresini tanımakta, ilk bilgilerini öğrenmeye başlamaktadır. Buna bağlı olarak da dil sistemi gelişmektedir. Çocuk, doğduğu andan itibaren "dinleme" yoluyla ilk eğitimini almaya başlamaktadır. Büyüdükçe, dinleyerek öğrendiği kelimelerle "konuşma"yı gerçekleştirmektedir. Düşünürken, fikir üretirken, birçok bilgi ve fikirleri yorumlarken, hayal kurarken yine dilini kullanmaktadır." (Özbay, 2001: 102). Bu nedenle sağlıklı bir

ahlak ve edebe sahip olma gibi sağlıklı bir dili gelişime sahip olmada, iyi bir çevre ve eğitimin önemi büyüktür.

Çocuğu edebi açıdan eğitirken onu kendisini doğru ifade edebilmede, dili doğru kullanmada, ahlaklı ve edebi bir kişilik kazanmada eğitmek gerekmektedir. Bu da lügat- dil konusunda ve dilin ifade ediliş biçiminde verilebilecek sağlıklı bir eğitim ile gerçekleştirilebilir (ez-Zühayli, 2000: 29). Bu anlamda Hz. Ömer'in uygulaması anlamlıdır. Zira O, çocukların eğitimi için tespit edilen ilk programı kaleme almış ve İslam devletlerinin farklı bölgelerine göndermiştir. Programın içeriği şöyledir: "Çocuklarınıza ata binmeyi öğretiniz, onlara uygun halde olan darb-ı meselleri ve güzel şiirleri de rivayet ediniz". Böylece Hz. Ömer çocuk eğitiminde edebi ve kültürel özelliklere önem vermiştir (Çelebi, 1983: 45). Dolayısıyla güzel ahlak ile edebi içeren şiirleri öğretmenin yanında edebiyat, fesaht, gramer ve dili içeren ilimlerin temel kurallarını da öğretmek ve bu anlamda çocuğu geliştirmek gerekmektedir. Ayrıca din kitabımız olan Kuran'ı okuyup anlayabilmek ve onun Allah'ın kelamı olduğunu düşünebilmek için Arap dilini ve ilimlerini okuyup anlamak ve öğrenmek de büyük bir önem arz etmektedir (İbn Haldun, 1988: 1020-1021). Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı onda birçok çelişki bulurlardı." (Nisa, 4/82). Böylece çocuğun bulunduğu çevrenin dilini ve edebiyatını bilmesi kadar bu çevre için önem arz eden değerlerin dilini ve edebiyatını bilmesi de önem arz etmektedir. Bu nedenle İslami çevre ve din eğitimi için büyük öneme sahip olan Kur'an'ın dili Arapça olduğundan Arap dilini ve ilimlerini bilmek; Kur'an'ı anlamak, Kuran'daki tutarlılık, fesaht, belagat ve hatasız ifadesine bakarak buradan da Kuran'ın Yüce Allah'ın kelamı olduğuna kanaat getirmek bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

2.7. Çocuğun Estetik Algısı Gelişim Yönü

Ana konusu sanat ve güzelliğin oluşturduğu estetik (Yazır, 1981: 91), güzel kavramı adı altında incelenmiş ve güzelin bilimi haline gelmiştir (Uyanık, 2003: 242). Güzel; güzel hareket, güzel çalışma, güzel bir tutum ve değer gibi tüm olumlu faaliyet ve ürünlerini ifade eder (Timuçin, 1993: 15). Seyyid Şerif Cürcani; güzeli "dünyada övgüye, ahirette de ödüle konu olan güzel davranışlar" olarak tanımlarken çirkinini ise; dünyada kötülüğü ahirette de cezayı gerektiren şey" olarak tanımlamaktadır (Cürcani, 1265: 77). Sanat ise insanın, bedeni, manevi, ruhi, kısacası tüm imkânlarını kullanarak oluşturduğu etkinliktir (Güzel, 2008: 21). Çocuğu estetik açıdan eğitmek için önce ince ve hassas bir ifade ile evrenin güzelliğini çocuğa hissettirmek gerekmektedir. Bu da çocuğa güzelliğin tadını hissettirerek ona memnuniyet ve zevk hissini kazandırmakla olabilmektedir. Böylece güzelliğin zevkini alan çocuk gerek sosyal çevrede, gerek sosyal yaşamında ve gerekse manevi yaşantısında bunu koruyacaktır. Haliyle edindiği güzelliklerle ilgili duyguları yükseltmekte ve vicdanı rahatlayabilmektedir. Dolayısıyla bundan etkilenen çocuk kendine özgü yeni yeni güzellikler ve zevkler üretebilmektedir (ez-Zühayli, 2000: 34).

Yüce Allah, insanların Allah'ın gücünü ve büyüklüğünü görebilmeleri için Kur'an-ı Kerim'de süs ve güzellikten

bahsetmiş ve insanların evrende var olan güzelliğe, ihtişama, sanata ve üretkenliğe dikkat etmelerini istemiştir. Aynı zamanda Yüce Allah'ın güzel olduğunu, güzeli sevdiğini ve insanların güzel görünmelerini emretmiştir. Nitekim bu anlamda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey Âdemoğulları! Her mescide çıkışınızda/ibadetinizde ve insanların içine çıkışınızda güzel elbiselerinizi giyiniz; yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez" (Araf, 7/31). Resulullah ; "Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez" ifadesinde bulununca adamın biri "Hiç şüphesiz kişi elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını sever" ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine Resulullah, "Allah güzeldir ve güzeli sever; kibir, hakka tecavüz etmek ve insanları küçük görmektir" ifadesinde bulunmuştur (Müslim, İman 147; Tirmizi Edeb 41). Dolayısıyla İslami referanslarda, dünyevi ve uhrevi yaşam için yapılan faaliyetlerde gerek fiziki görünümde ve gerekse sosyal yaşamın gereklerinde estetiğe vurgu yapılmış ve göze hoş gelen güzel giyinme ile fitrata iyi gelen fizyolojik ihtiyaçlarının giderilmesinde israftan kaçınmak istenmiştir.

2.8. Çocuğun Cinsellik Gelişim Yönü

Canlıların üremesini mümkün kılan, erkek ve dişi farklılığını ortaya çıkaran cinselliğin (Demir ve Acar, 2002: 86), kalıtsal yönünün yanında öğrenmeye dayanan yönü de vardır (Başaran, 2005: 213). Cinsellik bir kültürün ahlaki ve dinsel inanışlarıyla, hukuki sistemiyle, çocuk yetiştirme uygulamalarıyla, kendi kendine veya bir başkasına karşı takındığı tutumuyla yakından ilişkilidir (Gander ve Gardiner, 2001: 454). Cinsellik, estetik, ahlaki, dini, hukuki, pedagojik, sanatsal ve kültürel yanı olan bir kavramdır (Z. Selçuk, 2005: 43). Dolayısıyla insanın erilliğini ve dişiliğini gösteren cinsellik, kalıtsal özelliklere dayalı öğrenilmiş davranışlardan oluşur (Başaran, 2005: 214). Ancak çocuk cinselliği, üremeye ve cinsel haz almaya yönelik olmaması bakımından yetişkin cinsellikten ayrılmaktadır (Sevim, 2002: 11).

Kişinin büyüme, olgunlaşma ve cinsel kimliğini kazanması sırasında karşılaştığı sorunları giderme çabasına cinsel eğitim denir. Bu eğitimin amacı ise, biyolojik ve cinsel gelişmeleri konusunda kişiyi bilgi sahibi yapmak, cinsellik ve sağlıklı üreme konusunda sorumlu davranmayı öğretmek, bu alandaki gerginliği azaltmaktır (Kulaksızoğlu, 1999: 54-55).

Çocuklukta başlayan cinsellik kavramı, ergenlik döneminde son şeklini almaktadır. Ergenlik döneminden sonra cinsellik özelliğinde kolay kolay değişme olmamaktadır. Önemli olan çocukluktan itibaren cinselliği sağlam temele oturtmaktır (Tuzcuoğlu, 2004: 13). Cinsellekle ilgili sağlıklı tavır, çocuğun kendi vücudu hakkında hissettikleriyle başlar. Erken yaşlarda neler yapabildiğinin farkına varır. Yapılan araştırmalar, fiziksel olarak vücut hakkında bilinenlerin %80'inden fazlası hayatın ilk 18 ayında öğrenildiğini göstermektedir (Eyre ve Eyre, 1999: 34). Üç yaşına kadar büyük oranda kız ve erkek çocukların tutumları arasında fark yoktur. Üç yaşından sonra gerek kavramsal bir etkiyle ve gerekse eğitimsel bir yönlendirmeyle kız çocukları kızsal, erkek çocukları erkeksi kimliğine bürünmeye başlamaktadır (Uçar, 1994: 43)

Çocuklar doğal olarak, yapılarında var olan cinsel donanımları doğrultusunda gelişirler. Çocuk kendi cinsinin

eğilimleri desteklendiğinde, kız ya da erkek kimliğini benimseyecektir. Zira bir çocuğun kız ya da erkek doğması, cinsel kimliğin kazanması için ilk koşuldur, ama yeterli ve tek koşul değildir (Yörükoğlu, 2004: 237).

Cinsel tutumlar, doğru ya da yanlış olabilen bilgilerle dayanmaktadır. Özellikle yanlış olan bilgiler öğrenilmiş ise, bu tutumları değiştirmek zor olmaktadır (Kotan, 1996: 5-6). Çocukların, cinsellikle ilgili kişisel tutumları; birlikte yaşadığı kimselerin, özellikle arkadaş gurubunun, içinde bulunduğu sosyal sınıfın, dini inançların, anne-babasından öğrendiği değer yargılarının, kendisini yönlendiren kavramlar ve değer yargılarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Özgül, 1997: 14).

Aile, çocuğu yetiştirirken cinsel konulardaki tutumunu, toplumun beklentilerine uygun hale getirmelidir. Dolayısıyla toplumun cinsel davranışlarda beklediği gizlilik korunmalı ve gereksiz yere cinsellikle ilgili çocuğun merakını uyandıracak davranışlardan kaçınılmalıdır (Cirhinlioğlu, 2001: 148)

Çocuğu cinsellik açısından eğitmek için, öncelikle cinsellik ve evlilikle ilgili farkındalığı oluşturmak, ilgili hükümlerden yasak olan ve olmayanları (helal ve haram olanları) öğretmek gerekmektedir. Böylece çocuk kendisini kontrol ederek bildikleri ile kendisini denetleyebilmekte; nefsi isteklerinin ardında bulunan sapıklık, çıkarıcılık ve bozukluklardan uzak durabilmektedir (en-Nahlavi, 1983: 256).

Çocuğa cinsellik eğitimi gerçekleştirmeye çalışırken onun gelişim düzeyine göre aşamalı ve dönemlere bağlı olarak verilmelidir. Ancak bu tür eğitime ipuçları ile ima edilerek başlanmalıdır. Böylece gelişecek ve genişleyecek olan çocuğun algısına bağlı olarak ilgili maharetleri ve bilgisi ortaya çıkabilmektedir. Ancak söz konusu bilgi ve maharetler de sorumluluk derecesinde buluş çağı ile kendisini göstermektedir. İslam'a göre çocuğu eğitebilmek için, çocuğa İslam'ın bu anlamdaki ilkelerine bağlılığını sağlayan bir dini eğitimin verilmesi, çocuğun cinsel uyarılardan uzak tutulması, değişik bilimsel, kültürel, sportif etkinlikler ile meşgul edilmesi gerekmektedir. Zira bu anlamda çocuk, gerektiğinde başkasından izin isteme, harama bakmaktan sakınma, ayrı yatakta yatma, namus ve hayâya bağlı kalma ile mahremelerini kiskanma duygularına sahip olabilmektedir (ez-Zühayli, 2000: 32). Resulüllah, edeb ve ciddiyeti korumakla birlikte cinsel eğitime engel olan hayâyı (utanmayı) uygun görmemiştir. Muhatabının durumu gerektirmedikçe örtülü ifadeler kullanmıştır. Zira o, cinsellikle ilgili Kur'an'da belirtilen yasakları açıklarken kinayeli sözler kullanmıştır (Demircan, 2005: 15)

Çocuğun cinsellik eğitiminde ise; "cinsel kimlik (Özgül, 1997: 76), cinsel temizlik (avret mahalli ile koltuk altı temizlik) (Müslim, Taharet, 49), tuvalet alışkanlığını kazandırmak (Doğan, 2005: 103-104), cinsiyete göre oyuncak temin etmek (Koşum, 2004: 67) ve kıyafet seçmek (Koşum, 2004: 67), cinsel uzuvlarının isimlerinin doğru öğretilmesi (Kotulak ve Connaughton, 2003: 85-86), doğum (İnanç vd., 2005: 139), cinsel tehlikeler (Taşçı, 2003: 126-129), arkadaşlık (Koşum, 2004: 62) hakkında sağlıklı bilgiler vermek; cinsel içerikli sözler ve yayınlar (Taşçı, 2003: 95-96), cinsel istismar (Kozcu, 1991: 382) ve cinsel taciz (Haffner, 2007: 181) hakkında uyararak" gibi konulara yer verilmelidir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Çocuk, hayatın başlangıcında henüz şekillenmemiş olup sade bir şekilde hem iyiliğe ve hem de kötülüğe kabiliyetlidir. Başta anne ve baba olmak üzere çevreden aldığı eğitim ile kâmil bir insan olabileceği gibi, düşük bir hayvan seviyesine belki de daha aşağıların aşağısına düşebilir. İslam, çekirdekten yetiştirme anlamına gelen çocuğun eğitimine önem vermektedir. Bunu yaparken de çocuğun fitrat ve beşeri özelliklerini dikkate almaktadır. Böylece dini eğitimden beklenen dünya ve ahiret saadeti gerçekleşebilmektedir. Yüce ve aşkın duygular arasında yer alan fitri bir duygu olan din duygusu, iyi bir çevrenin ve ailenin etkisiyle erken yaştan itibaren olumlu bir temele kavuşabilmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilen çocuğun dini eğitimi, ileriki dönemlerde yürütülecek olan dini eğitime temel oluşturmaktadır.

Şüphesiz her toplum hedeflediği insan tipini yetiştirmeyi arzulamaktadır. Buna göre İslam toplumları da kendi değer yargılarına bağlı bir nesli yetiştirmek istemektedirler. İslam'a göre eğitilen çocuk ailesinin ve toplumunun değerlerine bağlı ve onların beklentilerine cevap verebilen faydalı bir birey haline gelebilmektedir. Bu da İslami eğitimin çocuk için uygun gördüğü şekilde dini, vicdani-ahlaki, zihni, bedeni, mesleki, dil-edebi, estetik ve cinsellik yönleri ile çocuğu eğitmekle olabilmektedir.

Kaynakça

- Acluni, İ. (1352). *Keşfu'l-Hafa II*. Beyrut.
- Akvardar, Y. (2012). *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi El Kitabı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Alvan, A. (1989). *Terbiyetü'l-Evladi fi'l-İslam I*. yy.: el-Müessesetü'l-Veteniyye li'l-Fünuni'l-Matbaiyye.
- Ayas, T., Deniz, M., & Kağan, M. (2010). Ginzberg ve arkadaşlarının gelişim kuramına dayalı örnek bir mesleki grup rehberliği çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1096-1117.
- Aydın, D. (2007). *Köreselleşme ve Yoksulluk İlişkisinin Sosyolojik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Aydın, M. Z. (2008). *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Başaran, İ. E. (2005). *Eğitim Psikolojisi Gelişim Öğrenme ve Ortam*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraklı, B. (1999). *Kuran'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve Teşkilatının Kuruluşu*. Konya.
- Bilgiz, M. (2007). *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Buhari, E. (t.y.). *Sahihu'l-Buhari I*. İstanbul: Mektebetü'l-İslami.
- Bursa İl Millî Eğitim Müdürlüğü (2016). *Meslek Seçimi ve Önemi*. Bursa: MEM Yayınları

- Canan, İ. (1988a). *Kütüb-ı Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi VII*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, İ. (1988b). *Kütüb-ı Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi X*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, İ. (1988c). *Kütüb-ı Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi XVI*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2001). *Çocuk Sağlığı ve Gelişimi (Okul Öncesi Dönemi)*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çakan, İ. L. (2015). Hz. Peygamber ve Ahlak. İçinde: *Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi İlmî Toplantı 06-07 Aralık 2014*, ss.27-42. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çamlıbel, İ.A. (2012). *Çocukların Gelişim Süreci ve Televizyonun Etkileri*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.
- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 44-45.
- Çoban, A. E. (2005). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeylerinin Yordayıcı Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 39-54.
- Davudî, M. (2013). *Peygamber ve Ehlibeyt'in Eğitimsel Siyeri Dini Eğitim II*. (çev.Nurcan Altun). İstanbul: el-Mustafa Yayınları.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2002). *Sosyal Bilgiler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Demircan, A. R. (2005). *İslam'a Göre Cinsel Hayat*. İstanbul: Eymen Yayıncılık.
- Doğan, S. (2005). *Mutlu Aile Mutlu Çocuk*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Dündar, M. (2016). İnsanın Huzurunu Sağlamada Dini Bilinçlendirmenin Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 1367-1373.
- Ebu İsa, M. (1987). *el-Camiu's-Sahih Sünenü Tirmizi IV*. Beyrut: Drül'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- el-Buhari, E. (ts.). *Sahihu'l-Buhari IV*. İstanbul: Mektebetü'l-İslami.
- el-Cürcânî, S.Ş. (1265). *et-Ta'rifat*. İstanbul.
- el-Esrüşeni, M. (ts.). *Camiu Ahkami's-Sığar I*. thk: Ebi Musab el-Bedri-Mahmud Abdülmünim. Kahire: Darü'l-Fedile.
- el-Hâkim, M. (1971). *el-Müstedrek ale's-Sahihayn I*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- el-Hûli, A. (1976). *el-Fikrû't-Terbevîyyu'l-Arabîyyu'l-İslami*. Kahire: Darü'l-Fikrû'l-Arabi.
- Emir, A. (1986). *el-İnsan fi'l-İslam*. Beyrut: Daru'l-Furkan.
- en-Nahlavi, A. (1983). *Usulu't-Terbiyeti'l-İslamiyye ve Esalibuha*. Dımaşk: Darü'l-Fikir.
- Erdem, H. (2002). *Ahlak Felsefesi*. Konya: Huer Yayınevi.
- Ertürk, S. (1979). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yayınları.
- es-Savi, A. (1992). *Bülğeti's-Salik li Ekrebi'l-Mesalik Ale's-Şerhi's-Sağir I*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- et-Tûsi, N. (2007). *Ahlak-ı Nasiri*. (çev. A. Gafarov, Z. Şükürov). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Eyre, L., & Eyre, R. (1999). *Çocuğuma Cinselliği Nasıl Anlatırım*. (çev. Asude Kayaş). İstanbul: Beyaz Yayıncılık.
- ez-Zebidi, Z. (1985). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve şerhi IV*. (çev. Kamil Miras). Ankara: D.İ.B. Yayınları .
- ez-Zuhali, M. (1996). *Turuku Tedrisi Terbiyeti'l-İslamiyye*. Dımaşk: Camiatu Dımaşk.
- ez-Zühayli, V. (2000). *el-Usretü'l-Müslime fi'l-Alemi'l-Muasiri I*. Dımaşk: Daru'l-Fikir.
- Feliks T. (1986). *et-Terbiyetu fi'l-Aileti*. Beyrut: Darü'l-Hadare.
- Gander, M. J., & Gardiner H. W. (2001). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (çev: Ali Dönmez, Nermin Çelen). Ankara: İmge Kitabevi.
- Güzel, E. (2008). *İslam Sanat ve Estetiğinin Kur'an Temelleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Haffner, D. (2007). *Çağımızın Gelişen Cinselliği*. (çev: Banu Küçükakkal). İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- Hökelekli, H. (1985). Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü. *Diyanet İlmî Dergi*, 21(2), 16-28.
- HÜSBF Öğretim Üyeleri (2015). *Türkiye'ye Özgü Besin ve Beslenme Rehberi*. Ankara: HÜSBF Yayınları
- İbn Faris, E. (1994). *Mucemu'l-Mekayis fi'l-Luğa II*. thk:Şihabuddin Ebu Amr. Beyrut: Darü'l-Fikir.
- İbn Hacer, A. (1326). *Tehzibü't-Tehzib*. Byy: Matbaatü'l-Maarif.
- İbn Haldun, A. (1988). *Mukaddime II*. (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Kayyum, E. (1971). *Tuhfetu'l-Mevdud bi Ahkami'l-Mevlud I*. Dımaşk.
- İbn Miskeveyh, A. (1983). *Ahlaki Olgunlaştırma*. (çev. A. Şener vd.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- İbn Sina, E. (1943). *Namaz H akındaki Görüşleri*. (çev: Hazmi Tura). İstanbul: yey.
- İnanç, B.Y., Bilgin, M., & Atıcı, M. K. (2005). *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Adana: Nobel Kitabevi.
- Kalyubi, A. (ts.). *Haşyetu Kalyubi ve Amire Ala Şerhi'l-Mahalli*. by: Daru'l-Fikir.
- Karahan, A. (1981). *Müslümanlığın Temel Bilgileri*. İstanbul: Nurettin Uycan Cilt ve Basım Sanayi A.Ş.
- Kettani, M. (1990). *et-Teratibü'l-İdariyye*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kırca, C. (1996). Kur'an'a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 39-47.

- Kol, S. (2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 1-21.
- Koşum, A. (2004). *İslam'a Göre Çocukların Cinsel Eğitimi*. İstanbul: Okul Yayınları.
- Kotulak, D., & Connaughton, D. (2003). *Çocuk Sağlığı Rehberi*. (çev. Dilek Tunalı). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Kozcu, Ş. (1991). *Çocuk İstismarı ve İhmali. Aile Yazıları-III*. ss.379-390. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kulaksızoğlu, A. (1999). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuzgun, Y. (1972). Kendini Gerçekleştirme. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 162-172.
- Malik, b. E. (1981). *Muvatta'*. İstanbul.
- Muhammed, H. (2007). *et-Terbiyetü fi'l-İslam*. Mısır: Darü'd-Da've.
- Muhammed, K. (1975). *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. (çev. Ali Özek). İstanbul: Hisar Yayınları.
- Muhammed, K. (2015). *İslam Budur*. (çev. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Müslim, E. (1972). *Sahihu'l-Müslim*. Beyrut: Daru İhyai't-Turassi'l Arabî.
- Nasîf, A. (ts.a). *et-Tac el-Camiu li'l-Usûl fi Ehadisi'r-Resûl I*. İstanbul: Dersaadet Basım ve Dağıtım.
- Nasîf, A. (ts.b). *et-Tac el-Camiu li'l-Usûl fi Ehadisi'r-Resûl III*. İstanbul: Dersaadet Basım ve Dağıtım.
- Özbay, M. (2001). 0-6 Yaş Grubu Çocuklarındaki Dil Gelişiminin Türkçe Öğretimi Açısından Önemi. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 97-103.
- Özgül, Y. (1984). İbn Sina'da Yaşam Boyu Spor ve Kaplıcalar. *İbn Sina Kongresi*. Kayseri.
- Özgül, İ. E. (1997). *Cinsellik ve Cinsel Yaşam*. Ankara PDREM Yayınları.
- Sağlam, İ. (2002). Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkarıldığı Hususlar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 167-190.
- Salmazem, M. (2017). Kur'an'a Göre "Sınırsız İtaat" Problemi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(59), 177-190.
- Savard, C. M. (1976). *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*. (çev: Nejdet Yüzbaşıoğulları). İstanbul: MEB Yayınları
- Selçuk, M. (1997). Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri. *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*, 4, 145-158.
- Selçuk, Z. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Semenoğlu, N. (2010). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi,
- Sevim, J. (2002). *Anne Bu Ne? Çocuğun ve Ergenin Cinsel Eğitimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Soylu, Ö. (2001). *Nahid Sırrı Örik, Kıskanmak Psikanaliz*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Sönmez, N. (2016). Cahiliye Döneminde Hitabet. *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 8, 2(16), 820-840.
- Şimşek, E. (2004). Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4,(1), 207-220.
- Taşçı, A. (2003). *Cinsel Eğitim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Terzi, Ş. I., Aydoğan, A. G. D., Çardak, M., Kandemir, M., Taylı, A., Özpolat, A. R., ... & Aliyev, R. (2015). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Timuçin, A. (1993). *Estetik*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tirmizi, E. (t.y.). *Sünenü't-Tirmizi IV*. (Tah. Ahmed Muhammed Şakir). Beyrut: Daru't-Turasi'lİlmiyye.
- Tuzcuoğlu, N., & Tuzcuoğlu, S. (2004). *Çocuğun Cinsel Eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Uçar, H. (1994). *Çağdaş Çocuk Cinsel Eğitimi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uyanık, M. (2003). *Felsefi Düşünceye Çağrı*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili VI*. (sad: İsmail Karaçam vd.). İstanbul: Azim Yayınları.
- Yazır, M. B. (1981). *Kalem Güzeli*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Yiğit, A. (2006). Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 179-203.
- Yörükoğlu, A. (2004). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları
- Zerzur, A. (1997). *el-Ahlaku ve'n-Nizamü'l-İctimai fi'l-Kur'an*. Dimaşk: Matbaatü'l-İttihad.



Araştırma Makalesi • Research Article

Aile İşletmesi Niteliğindeki Şirketlerdeki Kurumsallaşmanın ve Entellektüel Sermayenin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi: Aile İşletmesi Niteliği Taşıyan Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma

Impact of Institutionalization in Family-Owned Companies and Elements of Intellectual Capital on Competitive Power: A Research on Family-Owned Hospitality Businesses

Nuray Türkoğlu^{a,*}

^a Öğr. Gör. Dr., Sinop Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği, 57000, Sinop/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8415-1302

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Ekim 2017
Düzeltilme tarihi: 02 Nisan 2018
Kabul tarihi: 23 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Kurumsallaşma
Entellektüel Sermaye
Rekabet Gücü
Aile İşletmeleri
Konaklama İşletmeleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 13 October 2017
Received in revised form 02 April 2018
Accepted 23 April 2018

Keywords:

Institutionalization
Intellectual Capital
Competitive Power
Family-owned Businesses
Hospitality Businesses

ÖZ

Bu çalışmada aile işletmesi olan konaklama işletmelerinde kurumsallaşma ve entellektüel sermaye unsurların yönetici bakış açısı ile rekabet gücüne etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma örneklemini, Türkiye’de Akdeniz Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Antalya ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlaile işletmesi olan konaklama işletmeleri yöneticileri şeklinde belirlenmiştir. Veriler 5’li derecelemeysahip anket formu ile tabakalı örnekleme kullanılarak toplanmıştır. Toplamda 210 anket formu elde edilmiştir. Verilerin analizi sonucunda aile işletmelerinde formalleşme ve insan sermayesi ile rekabet gücü arasında anlamlı etkileşim bulgulanmazken, örgüt kültürü ile müşteri ve yapısal sermayenin rekabet gücünüpozitif anlamda etkilediği görülmüştür.

ABSTRACT

In this study, it has been aimed to examine the impact of institutionalization and intellectual capital elements on administrative point of view and competitive power in hospitality businesses owned by a family. The sample of research has been determined as the directors of four or five-star hospitality businesses owned by families, which are carrying out an activity in Antalya city located within the boundaries of Mediterranean Region of Turkey. Data has been gathered by using the stratified sampling method with a survey form with 5 point graduation. As a result of data analysis, while no meaningful interaction between formalization in family-owned businesses and competitive power, it has been observed that organizational culture, customers and structural capital have positive impact on competitive power.

1. Introduction

Businesses that are the building blocks of national economic cycle have been examined. Many techniques and theories have been tried to be developed. All of these studies and theories developed are about increasing competitive power of businesses (Ketels, 2016: 16). To achieve this goal,

businesses should keep pace with the changes occurred in close or general environment and integrate their activities into environmental conditions that are changed (Ouye, 2011: 8). Acquiring a competitive advantage and to sustain that position are so hard due to the fluctuations in customer desires and expectations. Along the demand fluctuations, hospitality businesses are affected by all sorts of

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nurayturkoglu@yahoo.com.tr

environmental change. If we assume that these businesses are family-owned, they cannot resist to competitive conditions (Menkhoff and Kay, 2000: 154). Because family companies are generally small, they grow into national and even international corporations over time. However, the life span of these enterprises is short, and the number of enterprises transferred to succeeding generations is very small. Family members who want to be permanent and want to leave a strong healthy institution for future generations are obliged to renew their business from a different point of view, to institutionalize them and to prepare them for future generations (Aslan and Çınar, 2010: 92).

When we look at the distribution of family-owned businesses, it will be observed that 90% of companies excluding state-owned enterprises are family-owned (Pazarcık, 2004: 33), it is known that said percentage is 95% in Turkey (Genç and Karcioğlu, 2004: 22). Family-owned companies are established with a small structure and they grow after maturation in time. Said growth can cause emotional and economic controversies among family members, who have positions in all level of management. Within this context, those businesses should be far away. They should have a professional perspective that does not focus on economic interest. These factors are so vital for stable competition. Thus the type of management will require the element conceptualized as institutionalization (Chow and Priebe, 2013: 175). However there are some problems sourced from misunderstandings of concept in theory and practice.

To get the ability to compete and to sustain this quality, family-owned businesses should comply with the environmental conditions that change and develop. If we take the fact that every individual can reach information so easily in 21st century into consideration, hospitality businesses can hardly compete, because they cannot satisfy the desires and expectations of tourists with various motivations (Gnoth, 1997: 286-287). In this case, service quality is the prerequisite of competitiveness. One of the determinants of service quality is considered as intellectual capital in the literature (Türkoğlu, 2016: 123-124). The asset of hospitality business is intellectual capital with regards to competition. It is plainly defined as covert information owned by business. In terms of providing competitive power, it is important to have intellectual units and institutionalization for family-owned businesses (Craig, E. A. and Cowley, M. B. 1990: 125). Within this context, it was tried to determine whether there was an impact of intellectual capital and institutionalization on competitive power according to the perception of managers in family-owned hospitality businesses in this study.

2. Theoretical Research Framework: Definition of the Variables and Their Connections with the Competitive Advantage

There are many definitions in the literature on the field of family-owned businesses. With reference to these definitions, it is possible to define the family-owned business as a social structure that is commenced by enterpriser in the family, whose half of property is owned by family (Westhead-Cowling, 1997: 30), in which there are reflections of culture and traditions of family, whose

management and control are possessed by the family (Çuhadar and Özmen, 2008: 123).

Within the transition process from industrial society to information society, it is widely acknowledged that businesses are affected by dynamic environmental conditions and they have to change in contemporary modern societies. Ensuring the adaptation of businesses to environmental change is a precondition for them to keep pace with the competition. Thus, as indicated by Alkis and Temizkan (2010: 74), some businesses have chance to survive, but some reaches to end in life curve. Kimberly (1979: 447) defines institutionalization as forming a structure in compliance with norms and values of organizations to keep pace with change and to attempt to build a mechanism that necessitates a change of norms, values and structure by taking social relationships into consideration. In this case institutionalization (Selznick, 1996: 271) requires to form internal regulations, definitions of work and mission, and organizational structure and to distribute the authorities and responsibilities. As it is observed, the common point in definition of institutionalization is equipping the organization with a systemized, non-personalized structure.

There are many opinions for institutionalization and it differs for each business. The path to be followed in reviving the institutionalization (method, necessities, demand-supply, and environment) differs according to business. In this case, institutionalization as a process constituting with works to keep pace with environmental changes. However the level, method and process of institutionalization vary in reality. Although the level of institutionalization differs according to each business, there are no clear information on reasons of changes, time of realization and the way in which the process occurred (Fox-Wolfgramm et al., 1998: 87). Also Fox-Wolfgramm et al., (1998) told that there was no information about the order or activities to change, the way in the activities change the system or whether the change causes another change. However the most important issue in the process of institutionalization is accepting an understanding on competition and forming a procedure within this respect (Alkiş and Temizkan, 2010: 74). According to Tavsancı (2009), increase in the level of institutionalization of firm causes an increase in competitive power. In his study, Apaydın (2007) has referred to competitive power of firms and told that there is a positive correlation between organizational performance and institutionalization. Institutionalization will affect the value and performance of firm, so it will increase the competitiveness in market (Byun et al., 2014: 29).

It is observed that formalization, professionalization, social responsibility, cultural power and accountability are dealt with consistency and transparency (Apaydın, 2007; Şanal, 2011). Formalization is defined through the formal documentation of work and rules in an organization (Ağdelen and Erkut, 2008: 47). Professionalization is distributing the missions, authorities and responsibilities according to the people's speciality in an organization and ensuring the works and operations are fulfilled by staff (Yazıcıoğlu and Koç, 2009: 500). Organizational culture is the system that organizes and supervises the behaviors of members via shared social norms, values, mental models and social identities, so that ensures the members gather around

the common aims and think and behave together (Durgun, 2006: 118). According to Mohr et al. (2001: 46), social responsibility is the commitment to minimize or eliminate the deleterious effect of companies and to increase the long-term benefit of it to the highest level. According to Kesim (2005: 270), importance given by businesses to transparency and consistency is related with accountability. Transparency is issuing information in accurate, full and in a manner open to everybody. Consistency is continuation of activities with the harmony between visions, missions and structure of businesses and giving similar reactions to events occurred inside and in the sector (Şanal, 2011: 45).

Rudez and Mihalic (2007: 189) has defined the intellectual capital as the total of occupational abilities encompassing firms' information, technology, past experiences, relationships with customers and human resource owned by organizations, which create advantage on competition. Intellectual capital is the total of information stocks of organizations (Dzinkowski, 2000: 33), and it is a dynamic concept that requires taking the time factor into consideration, since the information has a feature of "fluidity" (Lytras and Pablos, 2009: 60). Immaterial resources included in equity components of a business highly affect the efficiency of a business (Dzinkowski, 2000: 33). To encourage the intellectual investment, it is required to form a proper environment (Bonfour and Edvinsson, 2005: 6).

According to Stewart, who firstly evaluated the intellectual capital under the conception of organization, human capital, structural capital and customer capital are the elements of intellectual capital. Different researches made different evaluations on intellectual capital. Starovic and Marr (2003: 6) has defined the human capital accumulation of knowledge that is carried to working place or taken from there by employees. Structural capital is the factor that supplements to human capital (Edvinsson and Sullivan, 1996: 360). They are the capabilities including managerial philosophy, routines, procedures, information systems and processes of organization (Cabriata and Vaz, 2005: 12). Customer capital is defined as accumulation of information including the

relationships and loyalties of employees, customers, shareholders, suppliers and all social segments (Kaya et al., 2010: 159). Although the intellectual capital is a fact that is hard to be measured and applied for organizations, it is a resource based on information, which will help organizations to outmaneuver by discovery of the system (Bontis et al., 2000: 4). Bontis (2000), Riahi- Belkaoui (2003), Chen et al. (2005), Rudez and Mihalic (2007), Yörük and Erdem (2008), Karacaer and Aygün 2009, Yıldız (2011), Ahmad and Mushraf (2011), Ling (2011), Abdullah and Sofian (2012) have supported to this knowledge by finding a positive correlation between intellectual capital and competitive power. Within this respect, these hypotheses have been developed by the help of similar studies in literature;

H1: There is a positive effect of the dimensions of institutionalization on competitive power in family-owned hospitality businesses.

H1a: There is a positive effect of the organizational culture and professionalization on competitive power in family-owned hospitality businesses.

H1b: There is a positive effect of the accountability on competitive power in family-owned hospitality businesses.

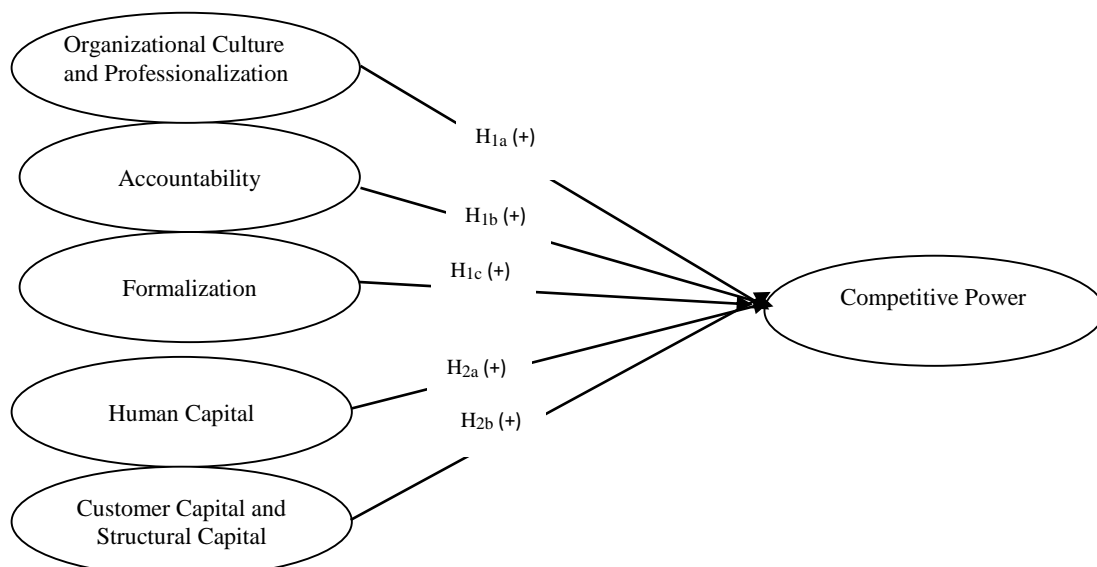
H1c: There is a positive effect of the formalization on competitive power in family-owned hospitality businesses.

H2: There is a positive effect of the dimensions of intellectual capital on competitive power in family-owned hospitality businesses.

H2a: There is a positive effect of the human capital on competitive power in family-owned hospitality businesses.

H2b: There is a positive effect of the customer capital and structural capital on competitive power in family-owned hospitality businesses.

Figure 1. Symbolic Representation of Hypotheses



3. Metodology

In this study, it has been attempted to identify the dimensions of institutionalization and intellectual capital and to determine the impact of those dimensions on competitive power. Population is composed of managers of all hotels that are family-owned businesses and carry out activity in Turkey. Target population of study is the one that is easier to reach than the general one and is representative of the general universe (Karasar, 2014: 110). Target population of study is identified as all the family-owned hotels operating in Antalya. The main reason to determine the target population of study in this manner is the fact that majority of family-owned hotels (604 hotels) are located in Antalya and its districts (1221 four and five star hotels in Turkey) (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015). In this case, it can be said that the target population of study can represent the general population. Assuming that the whole of the target population cannot be reached (604 hotel managers), it is preferable to determine the sampling method and go to sample. Within this context, managers of hospitality businesses operating as four or five-star family-owned businesses in Antalya have been identified as the sample of research. Due to the fact that majority of four or five-star hospitality businesses operating in Turkey is located in Antalya (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015), it can be assumed that the sample of research represents the population. Stratified sampling has been used as the sampling method. In stratified sampling, it is required to determine the sub-groups or groups according to the factor that has an impact on the problem of reseach (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz and Demirel, 2012: 86). As “family-owned businesses” lying at the core of this research have impact on the problem, they have been selected as sub-group. The number of managers working in four or five-star family-owned businesses in Antalya is not exactly known. Within this context, it has been assumed that nearly 90% of businesses operating in Turkey is family-owned (Çemberci, 2013). Besides, the number of employees working in four or five-star hotels is approximately 400.000 (insured). As it was assumed that 2/3 of this number is working in four or five-star hotels, it has been founded that nearly 265.000 people were working in hospitality businesses that are four or five-star hotels (Antalyaekspres, 2017). At the same time, 3.7% of employees in four or five-star hotels are working in managerial positions (Olalı and Korzay, 1993 quoted by Akgunduz, Dalgic and Kale, 2016). Within this context it has been founded that nearly 9,800 people were working as managers in four or five-star hotels operating in Antalya. Based on the number indicated, it has been determined that the number of sample was 370 (Sekaran, 1992: 253).

Data of research was gathered by preparing a survey form. The survey is composed of four sections. In the first section, the demographical variables are followed by the statements to determine institutionalization, intellectual capital and competitive power of managers. In the measurement of attitudes towards the statements, 5 point Likert scale has been used (1=Certainly Disagree, 2=Disagree, 3= Neither Agree nor Disagree, 4=Agree, 5=Certainly Agree). The variables included in the survey form have been constituted by using the study made by Türkoğlu (2016). Türkoğlu (2016) has founded the reliability value as 0,961; reliability of intellectual capital scale as 0,960 and reliability of

competitive power scale. Within this context, it can be said that the scales were reliable. To send survey forms to managers in a healthy way and to make them fill forms accurately, it was initially required to talk managers of four or five-star family-owned hotels operating in Antalya on the phone. At the end of interview, the information of communication and mail addresses were received and survey forms were sent to their mail addresses. The data acquisition has been made in the period of 01.01.2016-15.01.2017. 210 survey forms have been received within said period. 15 of them filled with wrong/imperfect data were not included in analyses. SPSS and Lisrel packaged software were used in data analysis. Frequency analysis has been made to indicate demographical features of attendants in brief. Although reliability and validity analyses of scales have been previously made, explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis in Lisrel software have been made again due to the difference in sample. Besides, to determine the correlation between variables, to make correlation analysis and to test hypotheses formed, path analysis in Lisrel software.

4. Findings

72.8% of participants (142 people) are composed of males; 45.6% is graduate (89 people); 37.9% is (74 people) between the age of 31-40 and 71.3% (139 people) is composed of managers who are not the members of family. 50.2% of hotels (98 hotels) is national chain; the age of 70.2% (136 hotel) is at 10 or over and 55.7% is legally (108 hotel) corporation.

Table 1. Demographical Variables

	n	%		n	%
Gender (n=195)	Status (n=195)				
Male	142	72,8	Founder	8	4,1
Female	53	27,2	Manager from family	48	24,6
Educational Status (n=195)	Manager out of family 139 71,3				
Elementary	5	2,6	Type of Business (n=195)		
High School	55	28,2	National Chain	98	50,2
Associate	27	13,8	International Chain	46	23,6
Graduate	89	45,6	Independent	51	26,2
Postgraduate	19	9,7	Age of Business (n=194)		
Age (n=195)	Less than 10 years 58 29,8				
21-30	30	15,4	10-20 years	68	35,1
31-40	74	37,9	21 years and over	68	35,1
41-50	68	34,9	Legal Structure (n=194)		
51 and over	23	11,8	Corporation	108	55,7
XXX	XX	XX	Limited Company	86	44,3

Factor analysis was applied to determine the validity of scales used within the scope of research. In determining the number of factors, eigenvalue is taken as a number over 1 with a load over minimum 0.500 (Hair et al., 2010); it was decided that the difference between two factors' load would be minimum 0.100 in case of overlapping (Büyüköztürk, 2002) and varimax transformation will be applied. About the institutionalization scale, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was benefited, and to determine whether variables have normal distribution or not, Bartlett Tests of Sphericity was used (Parametric analyzes are used in the analysis of data with normal distribution). As a result of tests, KMO value was

found as 0.953 and it was determined that Bartlett Sphericity Test was meaningful ($\chi^2=4641,693$; $p<0,001$). When we evaluated the results of both tests, we observed that it would be proper to apply factor analysis describing the scale. As a result of descriptive factor analysis, it was observed that one article was below 0.500 as the factor load, and the other article gave load to both factors (load difference is lower than

0.100), so they were excluded from analysis. The rest, 24 items have been collected under three factors and they have explained nearly 73% of variances. Said factors have been named as organizational culture, professionalization, accountability and formalization in compliance with literature within the conceptual framework.

Table 2. Results of Factoral Analysis Describing Institutionalization Scale

Factoral Analysis of Institutionalization Scale	Factor Load	Average	Variance Explained	Eigenvalues
Organizational Culture and Professionalization		4,029		
There is an organizational climate suited to professional management in our hotel.	0,825	3,861	33,276	7,986
There is a coherence of aim in internal sectors of hotel and different levels (up-down).	0,825	3,933		
Our employees have common institutional perspective.	0,816	3,738		
Decisions are taken by professional managers in our hotel.	0,708	4,025		
There is a powerful emotional loyalty between our employees.	0,703	3,876		
Our hotel's missions, strategies and actions are coherent with other.	0,697	4,133		
There ethical rules that identify what are right and what are wrong in our hotel.	0,691	4,071		
Our top management is composed of competent professionals educated in their related areas.	0,685	4,025		
Our hotel works in compliance with social values, occupational and sectoral norms.	0,672	4,256		
There are norms and values that shape our employees' behaviors.	0,659	3,964		
Our management wants its employees to act in compliance with social values and ethical rules.	0,645	4,271		
Owner of hotel respects to our managers' decisions.	0,634	4,015		
Our hotel tries to meet some requirements of society within the scope of social responsibility works (education, health, environment etc.).	0,611	4,148		
There is a consistency between decisions and applications of managers.	0,606	4,087	21,672	5,201
Accountability		4,346		
Information about our hotel can be reached by related people and institutions.	0,814	4,343		
Our hotel acts in compliance with the legislation in force about the issues such as tax, competition, environment, health, labor ve worker safety.	0,737	4,528		
Results of our hotel's activities are same as those told to any external auditor (supervisor, certified public accountant etc.)	0,718	4,394		
Our hotel keeps its word given to other institutions, customers and employees.	0,698	4,230		
Our hotel acts in compliance with standards stated by sectoral, occupational and governmental institutions.	0,690	4,400		
Our hotel is transparent to its stakeholders (shareholders, customers, public institutions etc.).	0,666	4,179	18,309	4,394
Formalization		4,330		
Our hotel has written documents about how the works are fulfilled.	0,877	4,323		
Our hotel has written documents indicating working rules.	0,877	4,374		
Missions, powers and responsibilities of employees were put in writing.	0,843	4,282		
There is an organizational scheme indicating superior-subordinate relationships in written in our hotel.	0,839	4,343		
KMO Value: 0.953; Result of Bartlett Test: 4641.693; Total Verified Variance: %73.256; General average: 4.235; General reliability:0.969				

Subsequent to descriptive factor analysis of institutionalization scale, descriptive factor analysis of intellectual capital was made. Assumptions important for descriptive factor analysis in institutionalization scale have been taken into consideration in descriptive factor analysis of this scale. For example, KMO value was found as 0,953 and the result of Bartlett Sphericity test was determined as meaningful ($\chi^2=4451,116$; $p<0,001$). Within this context, factor analysis was seen proper to be applied. Four of scale articles were below the load value of 0.500 and three articles

have given load (load difference is lower than 0.100), so they were excluded from analysis. The rest, 22 articles have been collected under three factors and they have explained nearly 71% of variances. Said factors have been named as human capital, customer capital and structural capital.

Table 3. Results of Factor Analysis Describing Intellectual Capital Scale

Factor Analysis of Intellectual Capital Scale	Factor Load	Average	Verified Variance	Eigenvalues
Human Capital		3,826	38,282	8,422
Our hotel's employees are creative.	0,857	3,666		
Our hotel's employees are well-informed.	0,840	3,851		
Our hotel's employees are loyal to their works.	0,791	3,902		
Our hotel's employees have innovative thoughts.	0,779	3,692		
Our hotel supports innovative thoughts.	0,775	3,933		
Our hotel's employees have high abilities and capabilities.	0,749	3,810		
Our hotel's employees have high level of satisfaction.	0,745	3,764		
Our hotel has a comprehensive recruitment programme.	0,726	3,671		
Our hotel's employees are lucky in case of promotion.	0,722	3,912		
Our hotel's employees are proud of working in this hotel.	0,717	3,902		
Our hotel puts new thoughts into practice.	0,693	3,912		
Our employees' capabilities increase due to educational programmes applied.	0,687	3,902		
Customer Capital and Structural Capital		4,128	33,119	7,286
Our hotel's market share is higher that our rivals' shares.	0,822	4,035		
Internet sales of our hotel increase.	0,799	4,025		
Brand value of our hotel is higher then our rivals' brand value.	0,783	4,107		
Our hotel knows its target market well.	0,774	4,256		
Information technology makes great contribution into our service and product quality.	0,753	4,153		
Our hotel cares about what our customers want.	0,752	4,215		
Our hotel increases its service quality.	0,729	4,256		
Factor Analysis of Intellectual Capital Scale	Factor Load	Average	Verified Variance	Eigenvalues
Customer satisfaction in our hotel permanently increases.	0,678	4,230		
Percentage of customers revisiting our hotel is higher than other hotels' percentages.	0,662	4,230		
Our hotel's income is higher than our rivals' incomes.	0,645	3,774		
KMO Value: 0,953; Result of Bartlett Test: 4451,116; Total Verified Variance: %71,401; General average: 3,977; General Reliability:0,972				

Factor analysis was made within the competitive power scale. Assumptions taken into consideration within two scales were valid for this scale before descriptive factor commenced. KMO value of scale was found as 0,879 and

Bartlett Sphericity test was found as meaningful ($x^2=1350,166$; $p<0,001$). 8 articles included in competitive power scale were gathered under sole dimension and they explained nearly 68% of variance.

Table 4. Results of Factor Analysis Describing Scale of Competitive Power

Factor Analysis of Competitive Power Scale	Factor Load	Average	Verified Variance	Eigenvalues
Competitive Power		4,099	67,795	5,424
Our product and service quality is high.	0,859	4,292		
Our hotel's prestige is high.	0,858	4,338		
Our market share is high.	0,850	4,128		
Our customer satisfaction is high.	0,842	4,317		
Our financial situation is more powerful than our rivals' situation.	0,810	4,092		
Our income is higher than our rivals' incomes.	0,809	3,841		
Our profit is higher than our rivals' profits.	0,809	3,851		
Our employees' adherence and loyalty are high.	0,744	3,933		
KMO Value: 0.879; Result of Bartlett Test: 1350.166; Total Verified Variance: %67.795; General Average: 4.099; General Reliability:0.930				

Confirmatory factor analysis was held after descriptive factor analyses of scales. Confirmatory factor analysis is a type of analysis that tests whether data acquired as a result of measurement tool was valid structure in explanation (Çokluk et al., 2010: 177). Confirmatory factor analysis belonging to measurement tool was given in Table 5. As indicated by Hair et al. (2006: 777), standardized values were requested as higher than 0.50. As a result of confirmatory factor analysis, it was found that all standardized values of scale articles subjected to analysis were over 0.50. Besides, to have statistically meaningful articles of factors, it is required that t-values should be greater than ± 1.96 (Schumacker and Lomax, 2004: 70). It was observed that the lowest value of articles was 10.46 and it was found that all articles were statistically meaningful. On the other hand, AVE (Average Verified Variance) and CR (Compound Reliability) values of variables required for confirmatory validity were given in Table 5. Fornell & Larcker (1981) have stressed that compound reliability value should be higher than 0.70 and average verified variance higher than 0.50. It was found that all AVE and CR values of variables were over lower limits.

Table 5. Results of Confirmatory Factor Analysis Belonging to Measurement Tool

Expressions	Standardized value	Margin of error	T value	AVE	CR
<u>Organizational Culture and Professionalization</u>				0,66	0,96
Q8	0,86	0,26	14,13		
<u>Expressions</u>					
<u>Organizational Culture and Professionalization</u>				0,66	0,96
Q10	0,82	0,33	13,62		
Q9	0,81	0,35	15,04		
Q6	0,83	0,32	14,05		
Q11	0,74	0,45	13,93		
Q23	0,86	0,26	15,02		
Q13	0,84	0,29	13,65		
Q5	0,83	0,31	14,13		
Q15	0,84	0,29	13,83		
Q12	0,81	0,34	12,10		
Q14	0,76	0,33	14,51		
Q7	0,80	0,37	13,28		
Q16	0,86	0,43	14,49		
Q26	0,70	0,51	11,16		
<u>Accountability</u>				0,65	0,92
Q21	0,75	0,43	12,12		
Q17	0,79	0,37	13,02		
Q25	0,83	0,31	13,99		

Table 6. Goodness of Fit Indices Belonging to Measurement Tool

Goodness of fit indices	Scale's goodness of fit values	Referential Values	
		Goodness of perfect fit value	Goodness of acceptable fit value
X^2/df	2,83	$0 \leq X^2/df \leq 2$	$2 < X^2/df \leq 5$
RMSEA	0,97	$0 \leq RMSEA \leq 0,50$	$0,50 < RMSEA \leq 0,100$
Comparative Fit Index (CFI)	0,97	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	$0,95 < CFI < 1,00$
Standardized RMR	0,06	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,010$
Goodness of Fit Index (GFI)	0,93	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$
Adjust Goodness of Fit Index (AGFI)	0,89	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$

Source: Schermelleh-Engel et al. (2003); Hair et al. (2010); Kline (2011); Çelik and Yılmaz (2013).

Average, standard deviation, Cronbach's Alpha and relationship values of values are given in Table 7. It was found that there are meaningful and positive correlation

Q24	0,82	0,33	13,79		
Q20	0,84	0,30	14,15		
Q19	0,82	0,32	13,88		
<u>Formalization</u>				0,83	0,95
Q2	0,95	0,09	17,84		
Q1	0,93	0,13	17,08		
Q3	0,88	0,22	15,57		
Q4	0,88	0,22	15,55		
<u>Expressions</u>					
<u>Human Capital</u>				0,68	0,96
Q8	0,81	0,34	13,77		
Q25	0,84	0,30	14,35		
Q9	0,84	0,30	14,33		
Q4	0,86	0,25	15,11		
Q10	0,79	0,38	13,02		
Q7	0,85	0,27	14,79		
Q5	0,87	0,25	15,20		
Q3	0,80	0,35	13,47		
Q1	0,81	0,34	13,75		
Q6	0,82	0,33	13,91		
Q2	0,84	0,29	14,48		
Q23	0,79	0,38	13,13		
<u>Customer Capital and Structural Power</u>				0,68	0,95
Q29	0,67	0,55	10,46		
Q28	0,78	0,39	12,94		
Q15	0,84	0,29	14,44		
Q16	0,81	0,35	13,54		
Q13	0,90	0,19	16,13		
Q27	0,86	0,26	14,96		
Q14	0,90	0,18	16,24		
Q11	0,84	0,29	14,53		
Q12	0,82	0,33	13,86		
<u>Competitive Power</u>				0,63	0,93
Q6	0,86	0,26	14,91		
Q8	0,86	0,26	14,91		
Q1	0,81	0,32	13,95		
<u>Expressions</u>					
<u>Competitive Power</u>				0,63	0,93
Q5	0,85	0,27	14,72		
Q4	0,74	0,46	11,80		
Q2	0,73	0,47	11,67		
Q7	0,74	0,45	11,80		
Q3	0,72	0,49	11,35		

Goodness of fit values of measurement tool was given in Table 6. Besides, reference value was shown in table. Normalized chi-square value was found as 2,83; RMSEA as 0,97; CFI as 0,97; SRMR as 0,06; GFI as 0,93; AGFI as 0,89. All values given indicate that model's goodness to fit is acceptable.

between organizational culture, professionalization and accountability ($r=0,799$; $p<0,001$); formalization ($r=0,639$; $p<0,001$); human capital ($r=0,875$; $p<0,001$); customer

capital and structure capital ($r=0,830$; $p<0,001$) and competitive power ($r=0,762$; $p<0,001$); there are meaningful and positive correlation between accountability and formalization ($r=0,605$; $p<0,001$); human capital ($r=0,756$; $p<0,001$); customer capital and structural capital ($r=0,758$; $p<0,001$) and competitive power ($r=0,616$; $p<0,001$); there is positive and meaningful correlation between the variable of formalization and human capital ($r=0,527$; $p<0,001$);

customer capital and structural capital ($r=0,505$; $p<0,001$) and competitive power ($r=0,449$; $p<0,001$); there is positive and meaningful correlation between the variable of human capital and structural capital ($r=0,792$; $p<0,001$) and competitive power ($r=0,729$; $p<0,001$); there is positive and meaningful correlation between customer capital, structural capital and competitive power ($r=0,868$; $p<0,001$).

Table 7. Results of Correlation Analysis Belonging to Variables

	Organizational Culture and Professionalization	Accountability	Formalization	Human Capital	Customer Capital and Structural Capital	Competitive Power
Organizational Culture and Professionalization	1					
Accountability	0,799**	1				
Formalization	0,639**	0,605**	1			
Human Capital	0,875**	0,756**	0,527**	1		
Customer Capital and Structural Capital	0,830**	0,758**	0,505**	0,792**	1	
Competitive Power	0,762**	0,616**	0,449**	0,729**	0,868**	1
Average	4,029	4,346	4,330	3,826	4,128	4,099
Standart Sapma	0,821	0,721	0,921	0,848	0,745	0,731
Cronbach's Alpha	0,963	0,917	0,951	0,963	0,950	0,930

** $p<0.01$

Values of measurement model's goodness to fit were given in Table 8. Besides, reference value is also indicated in the table. Normalized chi-square value was found as 2.83;

RMSEA as 0.97; CFI as 0.98; SRMR as 0.06; GFI as 0.90; AGFI as 0.86. All values given indicate that model's goodness to fit is acceptable.

Table 8. Goodness of Fit Indices Belonging to Measurement Model

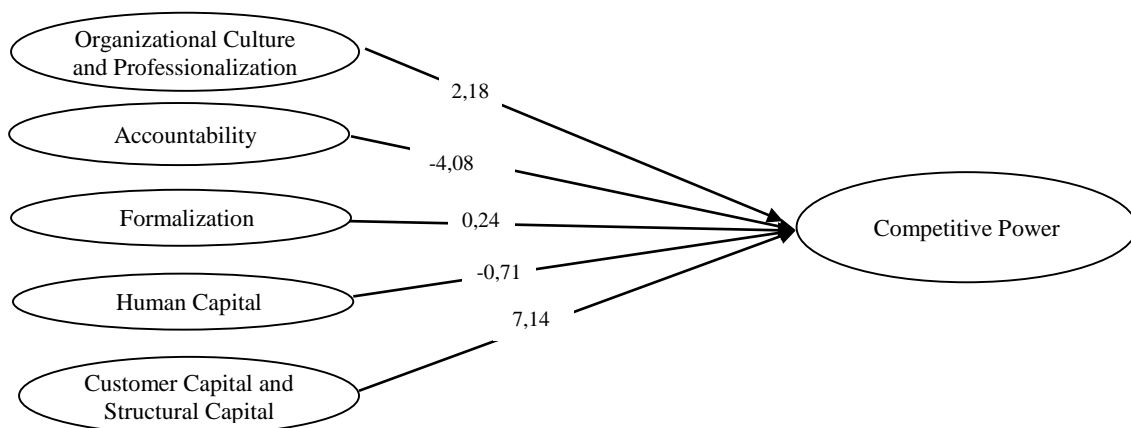
Goodness of fit indices	Goodness value belongs to measurement Aodeline	Referential Values	
		Goodness of perfect fit value	Goodness of acceptable fit value
X^2/ df	2,83	$0 \leq X^2/ df \leq 2$	$2 < X^2/ df \leq 5$
RMSEA	0,97	$0 \leq RMSEA \leq 0,50$	$0,50 < RMSEA \leq 0,100$
Comparative Fit Index (CFI)	0,98	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	$0,95 < CFI < 1,00$
Standardized RMR	0,06	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 < SRMR \leq 0,010$
Goodness of Fit Index (GFI)	0,90	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI < 0,95$
Adjust Goodness of Fit Index (AGFI)	0,86	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI < 0,90$

Source: Schermelleh-Engel et al. (2003); Hair et al. (2010); Kline (2011); Çelik and Yılmaz (2013).

As indicated by Schumacker & Lomax (2004: 70), t-values of paths of variables found in YEM should be greater than $\pm 1,96$. Within this context, we can state that there will be no meaningful interaction between formalization and

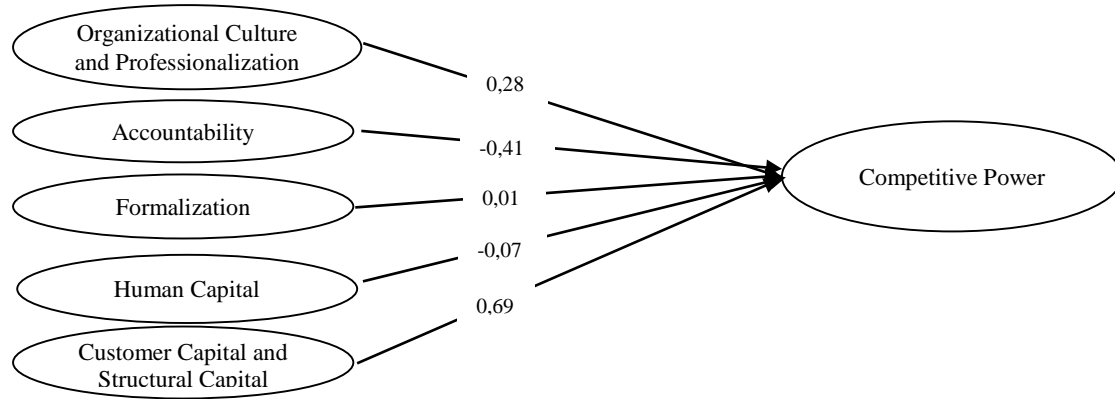
competitive power. There is a similar situation in the relationship between human capital and competitive power. It was found that t-values were meaningless for both paths.

Figure 2. SEM T-Values



According to SEM standardized analysis values, we can state that there is a meaningful and positive effect between organizational culture, professionalization and competitive power ($\beta=0,28$ $p<0,05$); between customer capital, structural capital and competitive power ($\beta=0,69$ $p<0,001$). Besides,

Figure 3. SEM Standardized Analysis Values



there is a meaningful and negative effect between accountability and competitive power ($\beta= -0,41$ $p<0,001$). Within this context, while hypotheses of H1 and H2 are supported, hypotheses of H1b, H1c ve H2 are not).

5. Discussion of Results and Conclusions

In this study, it was tried to determine whether there was an impact of intellectual capital and institutionalization on competitive power according to the perception of managers in family-owned hospitality businesses in this study. According to perspectives of managers, institutionalization was explained with three dimensions, intellectual capital was explained with two dimensions. Based on literature, said factors have been named as organizational culture, professionalization, accountability and formalization in compliance with literature within the conceptual framework; dimensions of intellectual capital were named as customer capital and structural capital. Organizational culture and professionalization are taken separately in literature, but in this study, it was observed that said factors substituted each other. Same situation is relevant for customer capital and structural capital as intellectual factors.

According to the results of analysis, while organizational culture and professionalization have positive impact on competitive power, accountability has a negative impact. There are studies in the literature on said field, which indicate family-owned businesses have low professionalisation levels, however as the durations of activities increase, professionalisation levels increase (Yazıcıoğlu and Koç, 2009). It is recommended to the family-owned firms to have institutional structure when they face the problem of not transmitting their entities to the third generation. It was observed that the majority of businesses included in the research (70.2%) have been active in the sector for ten or more years and most of their managers (71.3%) were managers who were not the members of family. In this case, it would be surprise to reach a conclusion telling that competitive power is affected by an organizational culture formed with a professional point of view. For the prerequisite of competition in said businesses is service quality, and as it is revealed by previous studies (Rızaoğlu and Ayyıldız, 2008) organizational culture and

professionalisation (Lee, 2014) have a great impact on service quality.

Hospitality businesses also stickle to attract professionals and to keep them in the business. Because each personel quitted is taken as a cost. However Professional managers who worked in this sector for many years do not have full authority and responsibility in decision making processes and also they are discouraged so they walk away from the businesses. In this study, it is thought that wrong perception about accountability causes a negative impact of accountability on competitive power. Besides, it has been determined that there was no interaction between formalisation and competitive power. This result shows that the managers do not know the concept exactly. In the literature of field, there are studies showing that formalisation has positive impact on competitive power (Türkoğlu, 2016), and also we can speak of those studies revealing that the employees are alienated due the formal organisational structure of business (Arches, 1991). Based on literature of field, we can suggest that cost of workforce new in hospitality businesses in which turnover rate due to seasonal working conditions can be decreased with formalisation. It is assumed that new personel would adapt to the work easily by constituting a formal structure with written missions, authorities and responsibilities, that is, by a formalisation that is accepted and constituted in a better manner and standardisation followed by that formalisation. Thus employees' performance will increase and competitive power will be affected in a positive way.

In this study, along the impact of institutionalisation of family-owned businesses on competitive power, the impact of intellectual capital they have on competitive power has been examined. According to the results of analysis, intellectual capital and human capital are taken as customer capital and structural capital by managers of hospitality businesses. It was founded that was no meaningful interaction between human capital and competitive power,

and customer capital and structural capital affect competitive power in a positive way.

Despite the fact that the hospitality businesses have to follow the technology due to their structural characteristics, the activities in these enterprises are mainly carried out with human resources. On the basis of human capital, the knowledge and creativity elements are at the forefront. In the hospitality enterprises, predetermined tasks are carried out in cooperation with an aim. Therefore, along with the fact that human capital in industrial enterprises, which require intensive knowledge and creativity, affects organizational performance positively (Erdoğan and Dönmez, 2014); it is possible that there is no interaction between human capital and competitive power from the point of view of the managers of family-owned hospitality businesses. However, as demonstrated by Bontis (2000); customer capital and structural capital can positively impact the performance of the business without making a difference between the service sector or the industry sector. It is also not surprising that the structured capital, which is regarded as the operational system of the client's capital and its own philosophy, processes and cultural structure, is considered important for the hospitality enterprises which are aware that the continuation of their vital activities depends on customer loyalty.

It is known that businesses financially powerful can grow, and those taken a step for growth can easily institutionalize. It is important fact that businesses that completed this process would have better prestige, image and brand before the society, and they have more competitive advantages with the help of price advantage in acquiring brand value. At this point, the precondition to outmaneuver in competition for managers in hospitality businesses is to know that each factors identifying customer capital will have positive effect against financial performance and to be aware of the fact that said factor is primarily faced within the context of competition when that factor is customer.

As it is seen in all sorts of research, there are also some limitations in this research. First limitation is about not to reach to the number of sample. The major reason not to reach to the number mentioned as 370 is the difficulty in contacting with managers. The analyses have been made according to 195 surveys. The second limitation in research is about the limits of its scope. Within this context, the objective has been taken into consideration and other factors that can affect the competitive power have been omitted. We can recommend those researchers who will make studies about this subject to focus on factors affecting competitive power such as job stress, job satisfaction, intention to quit job, organizational culture and spirit entrepreneurship. Besides, demographic invariables can also be examined rigorously and difference tests can be made with regards to invariables. This fact can reveal the differences within the context of managers' demographical features.

References

- Abdullah, D. F., & Sofian, S. (2012). The Relationship Between Intellectual Capital and Corporate Performance. *The International Conference on Asia Pacific Business Innovation & Technology Management, Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 40, 537 – 541.
- Ağdelen, Z., & Erkut, H. (2008). Firma Kurumsal ve Yönetimsel Özelliklerin İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Gazi Üniversitesi J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(6): 37-55.
- Ahmad, S. B., & Mushraf, A. M. (2011). The Relationship Between Intellectual Capital and Business Performance: An Empirical Study in Iraqi Industry. *International Conference on Management and Artificial Intelligence, IPEDR*, 6, 104-109.
- Akgunduz, Y., Dalgic, A., & Kale, A. (2016). The Effects of Stress and Managers' Behaviour on the Job Satisfaction and Organisational Citizenship Behaviour of Hotel Employees. *Turizam: međunarodni znanstveno-stručni časopis*, 64 (1), 41-62.
- Alkış, H., & Temizkan, V. (2010). İşletmelerin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesi: (Haddehaneler) Karabük Demir-Çelik Sektörü Örneği. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 21 (76), 73-92.
- Apaydın, F. (2007). *Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri*. Doktora Tezi. Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi.
- Arches, J. (1991). Social Structure, Burnout, and Job Satisfaction. *Social Work*, 36(3), 202-206.
- Aslan, İ., & Çınar, O. (2010). Bir Aile Şirketinin Kurumsallaşması: Yeniden Yapılandırma ve Varislerin Yönetime Hazırlanması Süreci. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 89-97.
- Bontis, N. (2000). Assessing Knowledge Assets: A Review of The Models Used to Measure Intellectual Capital. *Santa Clara, California Closing Keynote Presentation, KM World*, September 15.
- Bontis, N., Keow, C. C., & Richardson, S. (2000). Intellectual Capital and Business Performance in Malaysian Industries. *Journal of Intellectual Capital*, 1(1), 85-100.
- Bounfour, A. and Edvinsson, L. (2005). *Intellectual capital for communities: Nations, regions and cities*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, Jordan Hill.
- Büyükoztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyükoztürk, S., Kiliç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Byun, H. S., Lee, J. H., & Park, K. S. (2014). Corporate Governance, Product Market Competition and Payout Policy. *Seoul Journal of Business*, 20 (1), 1-34.
- Cabriata, M. R., & Vaz, J. L. (2005). Intellectual Capital and Value Creation: Evidence from The Por-Tuguese Banking Industry. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 4 (1), 11-20.
- Çelik, E. H., & Yılmaz, V. (2013). *LISREL 9.1 İle Yapısal Eşitlik Modellemesi: Temel Kavramlar- Uygulamalar- Programlama*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Çemberci, M. (2013). Kurumsal Yönetim İlkelerinin Türk Aile İşletmelerinin Yönetim İlkelerine Adaptasyonunun Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 34, 1-15.
- Chen, M. C., Cheng, S. J., & Hwang, Y. (2005). An empirical investigation of the relationship between intellectual capital and firms' market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*, 6(2), 159-176.
- Chow, W. S., & Priebe, S. (2013). Understanding Psychiatric Institutionalization: A Conceptual Review. *BMC Psychiatry*, 13, 169-184.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Craig, E. A., & Cowley, M. B. (1990). Entrepreneurship education: Current developments future directions. In: Kent, C. A. (Ed.). *Family business: A new wave for business schools*. New York, London: Quorum Books.
- Çuhadar, T., & Özmen, H. İ. (2008). Mission Statement Institutional Family Business: A Content Analysis. *First International Conference on Management and Economics, Epoka University, 28-29 March, Tirana, Albania*, 120-132.
- Durgun, S. (2006). Örgüt Kültürü ve Örgütsel İletişim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 112-132.
- Dzinkowski, R. (2000). The Measurement and Management of Intellectual Capital. *International Management Accounting Study*, 32-37.
- Edvinsson, L., & Sullivan: (1996). Developing A Model for Managing Intellectual Capital. *European Management Journal*, 14 (4), 336-364.
- Erdoğan, M., & Dönmez, A. (2014). Entelektüel Sermaye ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Panel Veri Uygulaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 362-369.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Fox-Wolfgramm, S. J., Kimberly, B. B., & James, G. H. (1998). Organizational Adaptation to Institutional Change: A Comparative Study of First-Order Change in Prospector and Defender Banks. *Administrative Science Quarterly*, 43 (1), 87-126.
- Genç, N., & Karcioğlu, F. (2004). Aile İşletmelerinin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri – Bir Uygulama. 1. *Aile İşletmeleri Kongresi*, 17-18 Nisan, 20-32.
- Gnoth, J. (1997). Tourism Motivation and Expectation Formation. *Annals of Tourism Research*, 24 (2), 283-304.
- Hair Jr., J. E., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, E. (2010). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Karacaer, S., & Aygün, M. (2009). Entelektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 127-140.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, F. B., Şahin, G. G., & Gürson: (2010). Management in Firms and Organizations: Intellectual Capital in Organizations. *Problems and Perspectives in Management*, 8 (1), 153-160.
- Kesim, E. (2005). Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu). *Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya, 18-19 Kasım*, 270-281.
- Ketels, C. (2016). *Review of Competitiveness Frameworks: An Analysis Conducted for the Irish*. National Competitiveness Council, Dublin.
- Kimberly, J. R. (1979). Issues in The Creation of Organizations: Initiation, Innovation, and Institutionalization. *The Academy of Management Journal*, 22 (3), 437-457.
- Kline, R. B. (2011). Convergence of structural equation modeling and multilevel modeling. In: Williams, M & Vogt, W. P. (Ed.), *Handbook of methodological innovation in social research methods*, (pp. 562-589). London: Sage.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2015). Turizm ve İşletme Belgeli Oteller. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (Erişim: 03.09.2016), <http://yigm.kultur-turizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html>
- Lee, K. J. (2014). Attitudinal Dimensions of Professionalism and Service Quality Efficacy of Frontline Employees in Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 41, 140-148.
- Ling, Y. H. (2011). The Influence of Intellectual Capital on Organizational Performance in Two Contexts. *International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management & Organizational Learning, January 1*, 344-351.
- Lytras, M. D., & Pablos: O. (2009). *Knowledge ecology in global business: Managing intellectual capital*. New York: Hershey.
- Menkhoff, T., & Kay, L. (2000). Managing Organizational Change and Resistance in Small and Medium-Sized Family Firms. *Research and Practice in Human Resource Management*, 8 (1), 153-172.
- Mohr, L. A., Webb, D. J., & Haris, K. E. (2001). Do Consumers Expect Companies To Be Socially Responsible? The Impact of Corporate Social Responsibility on Buying Behavior. *The Journal of Consumer Affairs*, 35 (1), 45-72.
- Ouye, J. A. (2011). Five trends that are dramatically changing work and the workplace. *Knoll Workplace Research*, 1-14.

- Pazarçık, O. (2004). Aile İşletmelerinin Tanımı, Kurumsallaşması ve Yönetişimi. *1. Aile İşletmeleri Kongresi, 17-18 Nisan*, 33-42.
- Riahi-Belkaoui, A. (2003). Intellectual Capital and Firm Performance of US Multinational Firms: A Study of The Resource-Based and Stakeholder Views. *Journal of Intellectual Capital*, 4 (2), 215 – 226.
- Rızaoğlu, B., & Ayyıldız, T. (2008). Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürü ve İş Tatmini: Didim Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 7-20.
- Rudez, H. N., & Mihalic, T. (2007). Intellectual Capital in The Hotel Industry: A Case Study from Slovenia. *International Journal and Hospitality Management*, 26, 188–199.
- Şanal, M. (2011). *Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Kurumsal Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Saraç, T. (2017). Turizmde Sigortalı Çalışan Sayısı 450 Bine Düştü. Antalya Ekspres'te 21.02.2017 tarihli yazı. (Erişim: 25.02.2017), <http://antalyaekspres.com.tr/ekonomi/haber/%E2%80%9Cturizmde-sigortalı-calisan-sayısı-450-binedustu%E2%20%80%20%9D%20-/36012>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Test of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research*, 8 (2), 23-74.
- Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business: A skill - building approach*. Canada.
- Selznick: (1996). Institutionalism “Old” and “New”. *Administrative Science Quarterly*, 41, 270-277.
- Starovic, D., & Marr, B. (2003). *Understanding corporate value - Measuring and reporting intellectual capital*. London: CIMA.
- Tavşancı, S. (2009). *Firmalardaki Kurumsallaşma Düzeyinin Rekabet Gücüne Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Türkoğlu, N. (2016). *Konaklama İşletmelerinde Kurumsallaşma, Entelektüel Sermaye ve Rekabet Gücü İlişkisinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Westhead:, & Cowling, M. (1997). Performance Contrasts Between Family and Non-Family Unquoted Companies in the UK. *Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 3, 30-52.
- Yazıcıoğlu, İ., & Koç, H. (2009). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 497-507.
- Yıldız, S. (2011). Entelektüel Sermayenin İşletme Performansına Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 11–28.
- Yörük, N., & Erdem, M. S. (2008). Entelektüel Sermaye ve Unsurlarının İMKB'de İşlem Gören Otomotiv Sektörü Firmalarının Finansal Performansı Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 397-413.



Araştırma Makalesi • Research Article

Germenevtika İlimining Kelib Chiqishi va Rivojlanishi

Hermeneutiğin Ortaya Çıktışı ve Gelişimi

The Emergence and Development of Hermeneutics

Kasım Müminoğlu^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 49100, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6649-4144

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Eylül 2017

Düzeltilme tarihi: 18 Nisan 2018

Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Hermeneutik

Yorumlama

Schleiermacher

Dilthey

Heidegger

ARTICLE INFO

Article history:

Received 21 September 2017

Received in revised form 18 April 2018

Accepted 26 April 2018

Keywords:

Hermeneutics

Interpretation

Schleiermacher

Dilthey

Heidegger

ÖZ

Bu makale, hermeneutik biliminin Antik Yunandan günümüze kadar kullanıla gelmiş anlamları üzerinde araştırma yapmayı amaçlamaktadır. İlk “*hermeneuein*” kavramının etimolojik anlamı üzerindeki araştırmalar tetkik edilerek gelişimi üzerinde durulacak. Sonra ise “*Hermeneutiğin*” bir bilim olarak gelişimini ortaya koyarken romantik hermeneutikçiler Schleiermacher, Dilthey, felsefi hermeneutikçiler Husserl, Heidegger, Gadamer, yeni romantikler Betti, Hirsch ve eleştirel hermeneutikçiler Habermas ve Apel gibi düşünürlerin hermeneutiğe katkılarını sistematik bir şekilde incelemeyi ve irdelemeyi hedefliyoruz.

ABSTRACT

The purpose of this article is to study the importance of the science of hermeneutics as a term (*hermeneuein*) starting from Ancient Greece to the present day. At the first stage, we try to study the etymological meaning of the word “*hermeneuein*”. At the second stage we will investigate the process of the development of the science of hermeneutics. At the same time, we intend to study and analyze systematically, the views of romantic hermeneutics like Schleiermacher, Dilthey, philosophical hermeneutics like Husserl, Heidegger, Gadamer, new romantics like Betty, Hirsch and representatives of critical hermeneutics like Habermas and Apel.

O'z

Bu maqola, germenevtika (hermeneutik) ilmining antik Greklardan xozirgi kungacha qo'llanilip kelgan manolari bo'yicha fikir bayon qilishni rejalashtirmoqda. İlk o'laroq “hermeneutik” so'zining etimologiyalik ma'nosining taxqiqi va germenevtika nazariyasining rivojlanishi to'g'risidaki ilmiy mulohazalar amalga oshiriladi. Bu borada romantik germenevtikchilari bo'lgan Schleiermacher, Dilthey, falsafiy germenevtikchilar, Husserl, Heidegger, Gadamer,

yangi romantikchilar Betti, Hirsh va tanqidchi germenevtikchilar bo'lgan Habermas va Apel kabi mutafakkirlarning germenevtika ilmi asosidagi ko'z qarashlari sistematik bir ravishda taxqiq va taqdim qilinishi nazarda tutulmoqda.

Kalit So'z: *Germenevtika, Sharxlamoq, Schleiermacher, Dilthey, Heidegger.*

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: k.mominov@alparslan.edu.tr

1. Kirish

Sharxlash, bilish va tushunish kabi aql faoliyatlarini o'zaro bir birlaridan ajratish mumkin bo'lmagani kabi bunday ajratishning imkoniyati muloxaza qilinishi mumkin. Qadr-qiyamatlar yoki me'yorlar olaminining quruvchisi insondir deya o'z tushunchalarini Nietzsche "*Xech bir axloqiy haqiqat yoq, faqat axloq sharxlar bordur*" shaklida deb aytgandir. "*Bashar olamining so'z ila qurilib, so'z ila yiqilgan ekanligini*" ifoda qilgan Mavlono Jaloliddin Rumi sakkiz asr muqaddam aniqlagan bo'lib bu bashariy aloqalarning til vositasi bilan mumkin ekanligini bildirgan. Xulosa qilib aytish kerak bo'lsa, falsafa, axloq, din, xuquq, sotsiologiya, siyosat, iqtisot, adabiyot, sanat va boshka bashariy bilim soxalariga tegishli masalalarni xam siniflantiruv uchun sharxlash kerakli bo'lgan muxim ishtir. Germenevtika tushunchasini asosan o'zbek tilida ifoda qiladigon bo'lsak, so'z va jummalarni insho qilish yoki, boshqacha qilib aytganda insonning dunyo bilan bo'lgan munosabatlarini muzokara qilish va baxolash harakati deb xisoplash mumkin. Antik Greklardan kunimizgacha so'z sanati mi, yoki yozuv sanati mi, kerakli degan ilmi muloxazalar bu masalaning jiddiyatini ortaga qo'ymoqta. Yer yuzudaki butkul madaniyat ve odatlar o'z meroslarini yozuv va yozilgan matnlar atrofida shakillantirgan. Germenevtika, yoki so'z sanati borasida toxtalغان problemalar yozuvning o'zi qadar eski bo'lishi bilan birga, ko'proq matnlarni anglash bilan cheklangan bir harakat bolip qaralgan. Tushunmoq yoki sharxlamog problemalari an'anaviy falsafada mantiq yoki epistomologiyaning masalasi bo'lip kelgan. Bu maqolada, germenevtika ilmining kelib chiqishi va rivojlanishi sarlovxasi ostida, falsafa, ilohiyat, tarix tadqiqotlari va adabiyot tanqidlari soxalarida keng ravishda ishlatilgan va tabora axammiyat qozongan masalalar haqida tadqiqotlar taqdim etiladi. Chunki germenevtika ilmi oldin faqatgina ilohiyat soxasida ishlatilgan bo'lsa xozirgi kunda butun ilimlarda ishlatilib kelmoqda va axammiyati shunchalik kerakli ki bu ilim soyasida nafaqat iki insonning bir biri bilan bo'lgan munosabati xatto butun bilimlar orasida yotgan problemalarni yechish mumkin ekanligi ortiq bilingan bir haqiqat. Ga'rbta 20-chi asrda bu ilimga Schleiermacher'in asos solishi va keyinchalik bo'lsa, Dilthey, Gadamer, Habermas va Apel bilan birga butun bilimlardagi anlashilmovchilik problemalarini germenevtik mulaxaza bilan yechish o'z tasirini ko'rsatdi. Turkiya'da bo'lsa Doğan Özlem va Osman Bilen'ing bu soxada xissalari juda katta ahammiyat kasb etadi (Özlem, 1995, 1996; Bilen, 2007).

2. Antik Grek Davrida "Germenevtika" So'zining Ma'nosi va Funksiyasi

Germenevtika (hermeneutik) konsepsiyasi Grekcha fe'l bo'lgan odatda "*sharxlamog*" deb tarjima etilgan "*hermeneuein*" so'zidan va isim xolatida "*sharx*" ma'nosidagi "*hermeneia*" so'zidan kelip chiqmoqda (Palmer, 2008: 39). Asosan Aristotelning mantiqqa tegishli asarlari orasida joy olgan "*Peri hermeneias*" risolasining ona mavzusu sifatida o'z yerini olmoqda. Al-Forobiy'ning "*Bari Eriminyas*" nomi bilan bilingan bu risola, uning mantiq kitoplarida "*el-İbare*" nomi bilan atala boshlagan. Al-Farobiy'ning sharx qilib ishlatgan bu so'z o'z ma'nosini zamonaviy falsafada germenevtika o'larog ishlatila boshlanishi bilan yo'qotgan. Aristotel bu so'zni "*aytmoq, tilga keltirmog, ifoda etmoq,*" ma'nolarga kelgan

"*hermeneia*" so'zini "*bir narsa haqidagi to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lgan ifodalarning*" inson aqlida to'g'ridan amalga oshgan fe'l deb hisoplaydi. Aristotel bu borada aql fe'llarini uch qisimga ajratip qaragan. A) Yolg'iz narsalarni tushunmog yoki ma'no qaliplari sifatida bu so'zlarning qast qilgan narsani tushunmog. Abu Ali İbn Sino'da bu tasavvur deb atagan aql jarayonidir. B) Tarkib va Tasnif jarayoni yana bu İbni Sino'da tasdiq bilan aloqali bo'lgan aql faoliyatidir. C) Bilingandan bilinmagani chiqarmog, aql ishlatmog, qiyos. Aristotel ma'no bildirgan ifodalarni (jummalarni) to'g'ri yo ki noto'g'ri ekanligi ispotlanishi mumkin bo'lgan ifodalarni hermeneias'ning masalasi qilib hesoblagan. Duo, amir, savol, nido kabi tilak bildirgan ifodalarni jumla sifatida ko'rmaydi (Bilen, 2007: 26).

Germenevtika (hermenias) so'zi bu falsafi ma'nosi bilan birga, ildizlari Grek mifalogiyasida Tangrilardan xabar olip kelgan xabarchi-Tangri Germes bilan yaqindan aloqalidir. Bu ma'noda olip qaralganda Germes insonlar bilan Tangrilar orasida elchi sifatida, Tangrilarning xabarlarini insonlarga tarjuma qilguvchi zottir. Bundan tufayli ki Germes, anlashilmagan narsani insonning tushunabilajagi so'z qalibiga keltirgani uchun, mifologiyada til va yozuvning ijotkori Germes'ga taalluqtir (Özlem, 1995: 12). Martin Heidegger'da bu borada ochiq bir xolatda falsafi germenevtikani Germes bilan bog'lamoqda. Heidegger'ga ko'ra Germes "*qadarning*" xabarini keltirmogda; hermeneuein bo'lsa xabar yuklangan bir narsani, xabarning o'niga qo'yilabilgan darajada sharxlamogtir. Bunday bir sharxlov ayni zamonda shoirlar tomonidan yozilgan yo ki so'ylangan narsani ochiklamogtir. Sokratga ko'ra Platonning dialog "*Ion*" da bu shunday tilga keltirilmoqda; "*Ular Tangrilarning Ichilaridir*" (Palmer, 2008: 40). Bu jihattan olip qaralganda sharxlamog ma'nosini bergan germenevtikaning klassik qollanishi, modern muzokaralarning tarkibini xam tayin qilgani uch asosi elementni belgilamoq mumkin. 1. So'z o'larog so'ylamoq, 2. İzoxga keltirish, 2. Tarjima qilmoq (Bilen, 2007: 29). Bilen'ning bu uch xil ko'rishlari, asosan taxqiq qilib qaralganda Palmer'ning "*Hermeneutik*" nomli asarida qo'lga olgan germenevtikaning olti zamonavi izohini xam oz tushunchasiga kiritmoqda. Bu masala zamonaviy germenevtikchilar tomoni-dan metodikalik izohatlarni sistematiqlashtirilishi nazariyasi tufayli yana xam qo'llanishli xolatga keltirilgan. Bu esa kunimizda mukkaddas kitoplarning, yoki tarihiy matnlarni xozirgi kunga moslashtirgan ravishda oqtaruv protsedurasini osonlashtirmogda. Asosan bo'lsa hozirgi kunda xar turli anglashmovchiliklarning yuzaga kelayotgan payitida bu kabi ilmi muloxazalarga extiyoj tobora ortip borishi turgan gap. G'arb bu problemaga Uyg'onish (Ronesans) davrida to'xtaldi va o'zaro anglashmovchilik masalalarini ushbu ilim yordamida amalga oshirgani bilingan bir haqiqat. Keling bolmasam bu misolga oz bo'lsa xam bir nazar tashlaylik.

3. O'rta Asrlarda "Germenevtika" Ilimining Axamiyati

Antik Grek dunyosida o'zini en oldingi masalalarni yechish uchun ishlatilgan alegorik sharxlov metodu, Xristiyanlikning reform davrida diniy matnlarning, dastlab "*Injil*" ning tafsiri uchun ishlatilgan metodlardan bo'lgan. Alegorik bir izohning extiyoj xoliga kelishining asos sababi matnning so'z ma'nosidan tashqari asosan mistik bir ma'no, yana da

chuqur bir “*xaqiqat*” tushunchasi tashkil qilganligi uchundur (Toprak, 2003: 27). Bu davrda Xristiyan hermenevtikasining asoschilari Martin Luther, Philo, Origenes, J. Cassinus kabi teologlar diqqatga sazovordur. (Özlem, 2004: 34, 35). Bular asosan Injil’da bildirilgan voqealarning ma’nolandiirilishi va sharxlanishi kerakligining axamiyati ustida turganlar. Asosan Origenes’ga kora muqaddas kitoplarda anglatilgan xikoyalarda faqatgina tarihiy voqealar tarihnining problemalarini emas ayni vaqitni o’zida ma’no faoliyatining masalalari bolip xesoblanadi. Bu tomondan olip qaralganda Origenes’nin metodi o’z zamonasida yozuvchilarga bir yozuvning to’rt ma’nosini ortaga chiqarish metodini ham orgatishi borasida oydinlatguvchi ro’l o’ynagan. Bu davrda qutsol matnlarda so’z ma’nosi, alegorik ma’no, axloqiy ma’no va yuksak (analogiyalik) ma’no axtarila boshlangan (Toprak, 2003: 29).

Bir sharxlov quroli tizmasi o’laroq hermenevtika va bu sharxlamaning amaliy faoliyati bo’lgan tafsirning bir birlaridan ajralganligini J. C. Dannhauer’ning 1654 “*Hermeneutica Sacra Sive Methodus Exponendarum Sacrarum Litterarum*” nomli kitobida joy olganligini korishimiz mumkin. Bu kitobning bosh qismida hermenevtikaning sharxlov metodika o’laroq exegesis (tafsir) dan ajralganini anglash mumkin. Bu tomondan olip qaralganda ana shu asrlarda hermenevtika Cherkov xokimiyatining qo’lida bo’lganini xam fikirlash mumkin. Bundan boshka bu borada Johann August Ernesti’ning asarlarida toxtalip otgan fikirlarga qarash mumkin. Keyinchalik bo’lsa Martin Luther’in reform harakatlari bilan birga Katoliklarga qarshi turush, kuchayish soyasida qutsol matnlarning dogmatik bir ravishda sharxlash kabi alegorik metodu bir tomonga tashlanip Xristiyan camoasida problemalarga to’g’ridan yo’nalgan, har turli kayfi, shahsiy izohlardan tozalangan va problemalarga ongli turda yaqinlashmoq tushunchasi joylasha boshlaganligini aytip otishimiz mumkin (Gadamer, 1981: 15, 17) O’rta asr Xristiyan olamidagi bu qidiruvlar Ronesans va ma’rifat davriga olip chqqan. Xatto man, bu qidiruvlarning G’arb olamidagi siyosiy, ijtimoi va turmush jixatlaridan xam bir kancha o’rtoq masalalarini chechabiluv metodikalariga olip borganligini aytishim mumkin. Bu masalaga boshqa bir maqolada toxtalip otmoqchiman. Shuni qisqa qilip aytishim mumkin ki, bunday bir mashaqqatli va samarali bir davrda Fredrich Ast va Cristiyon Wolf kabi fikir insonlarining hermenevtikaga qarata yurutgan nazaryalari, Friedrich. D. E. Schleiermacher gacha bo’lgan universal hermenevtikaning rivojlanishi uchun katta axammiyat tashkil etkanligini aytip o’tishimiz mumkin.

4. Ronesans So’ngrasi “*Germenevtika*” Ilmidagi Tarihiy O’zgarishlar: Fredrich Ast va Cristiyon Wolf

Öztürk’ning bayon qilip aytgani kabi, Friedrich Ast hermenevtikada “*ruh*” butunligi g’oyasining ishlap chiqishlik kerak degan fikirni ilgari surmoqdadir. Ast’ga ko’ra “*germenevtika*” matning “*geistige*” (ruhsal, ma’naviy) ma’nosini oydinlikka olip chiqarish teoriyasi bolib xisoblanadi. Shuning uchun hermenevtikaning maqsadi bir asarning o’z ich ma’nosidagi rivojlanishlari va bu asarning elementlarining o’z davri yo ki matnning o’qilayotgan davrining manaviyoti bilan bo’lgan aloqalarini izoh qilmoqdir. Bu maqsad Ast tomonidan uchta tuhsinish

formasiga ajratilmoqda. A) “*Tarihiy*” asarning san’at, bilim va ommaviy bo’g’lari bilan birga tushunmoq. B) “*Gramer*”, til va aloqador bir ravishda tushunmoq, C) “*Geistige*” asarning o’z davrining manaviyoti ramkasida tushunmoq (Öztürk, 2009: 152). Ast’ning hermenevtika ilmi asosida yurutgan fikir muloxazalari orasida eng muxim original tomoni, tuhsunma jarayonini “*qayta ishlab chiqarmoq*” fikri deb xesoplasak boladi. Ast’ning bu fikirlari xususan uchunchisi, Schleiermacher ve 19. Asrning buyuk falsafachilaridan bo’lgan Böckh tomonidan yana ham tarang-lashtirilgan (Palmer, 2008: 114).

Christian Wolf’ning hermenevtika haqidagi tushunchasi Ast’ning metodikasidan farqli o’laroq, ko’proq amaliy yoni bilan aloqali. Wolf hermenevtikani “*Vorlesung über die Enzyklopadie der Altertums-wissenschaft*” nomli maqolasida, “*ishoratlarning ma’nolarining bilinmog’ini saqlaguvchi qurollar bilimi*” deb qaraydi. Wolf’ga ko’ra hermenevtikaning maqsadi “*bir yozuvchining yozilgan yo ki aytgan tushunchalarini, aftorning bayon qilishni hohlagan tushunchani o’zini qo’lga kirituv*” deb hisoplaydi. Faqat bu borada shuni aytip otish kerakidir ki, Wolf’ning masalaga bo’lgan nazariyasi bilan Ast’ing nazariyasi orasida farq bordir. Ast’ga ko’ra ifoda qilish, anglamoq masalaning ichkarisiga joylashtirilib, anglamoq ifoda qilishdan ajratilishi kerak bo’lgan masaladir (Palmer, 2008: 118, 119). Bir shakilning ma’nosi, to’g’ridan anglamoq ostida qolga kiritiladi. Qisqacha qilip aytganda, bizlar bir narsa ustida tushunchamizi o’zimiz tushunup anglaymiz. Wolf’ga ko’ra esa bizlar boshqalariga izoh qilamiz. Bu yerda sharxlovning asosi falsafiy darajasi bo’lsa, oldingi ikki darajaning kontrol va taftish qiluvdan iborat. Wolf’nin hermenevtikaga solgan asoslari universal (olamiy, umumiy) hermenevtikalik tushunchaning rivojlanishida o’z hissasini kiritita bilgan. Ast va Wolf’dan so’nra Schleiermacher yoki Dilthey kabi faylasuflarning ijodlari romantik hermenevtikaning o’nip o’sishiga xizmat qildi.

5. Hermenevtika Ilmining Rivojlanishida Romantik Asoschilar Schleiermacher va Dilthey

Schleiermacher, matnlarni tushunmoq, anglamoq uchun tarix bilan aqlni qarshiqarshiga keltirgan problemalarni bartaf etish, tugatish kerakligini bilgani uchun hermenevtikaning bir ilim sifatida tashkil qilinishi borasida katta hissa qo’shgan. Schleiermacher’ning bu hissasi bilan birga ortiq hermenevtika teologia, adabiyot yoki huquq ilmiga hos bir distsiplinaning masalasi sifatida qaralmaydi. Schleiermacher bilan birga hermenevtika bundan kelib chiqib bir til tarkibidagi biron bir voqeani onglash, tushunush san’ati bo’lgan (Palmer, 2008: 132). Schleiermacher’ning hermenevtika tog’risida “*Hermeneutik und Kritik*” nomida yagona bir asari mavjud. Shuning bilan bir qatorda talabalariga yozgan dars konspektlari “*Compendium*” ham bor. Schleiermacher bu asarlarida hermenevtikaning universal bir tushunish san’ati bo’lganligi haqida so’z etmoqdadir (Bilen, 2007: 71). Bilen’ning ifodasiga ko’ra Schleiermacher bu asarida ikki narsani birdan amalga oshirishga kirishmoqda. 1) Onglamoq va sharxlamoq sifatida hermenevtikani qiyoslagan holda uni faqatgina muqaddas kitoblarni sharxlamoq san’ati bo’lishidan ajratilmoqda. 2) Schleiermacher hermenevtikani, bir ilim sifatida yozilgan yoki so’zli ifodalarni onglamoq va sharxlamoqning elementlarini ortaga qo’ygan va bu

elementlarni amaliyotga oshirguvchi ilim o'laroq rivojlantirishga harakat qilgan. Schleiermacher'ning tushunchasiga ko'ra "gapirmoq, so'ylamoq tushunmoqning tashqi tomoni bolip hesoplanadi" bu bog'lamda esa germenevtika tushunabiluv san'atining bir qismidir. Bu mulaxazasi bilan birga Schleiermacher germenevtika ilmini falsafi soxaga olip chiqmoqda. Schleiermacher'ning metodikasi tilning, grammatikaning, jumla strukturasi, semantikasining tarixiy strukturalarini ochiqqa chiqaruv majburiyatida bo'lganligi uchun tarixiy bo'lib va germenevtika xar doim amalga oshirayotganimiz onglamoq masalasi jixatidan umumiy bir tasvirga ega bo'lmoqda. Schleiermacher aftor bilan oquvchi orasidagi zamon masofasini tugatishni hohlaydi. Buning uchun okuvchining aftor darajasiga yuksalishi kerakligi g'oyasini ilgari suradi. Bunu amalga oshirish uchun ikki meto'd ortaga tashlamoqda. 1) Grammatikalik meto'd. 2) Psixologiyalik metod. Birinchisi tilning grammatik strukturasi bilan aloqali bolib har bir asarning qo'llangan tili ilk o'laroq grammatik jihatdan tushunchaga kiritiladi. Shuning uchun bir asarni tushunish uchun avval uni grammatik strukturasi chechuv bilan tushunmoqlik asrasi onglash uchun harakat qilish kerak. Ikkinchisi esa aftorning xolati ruhiyasi bilan aloqali mavzudur. Agar aftorning yashagan chog'idagi manaviyati, hatto ana shu davirning manaviyatini o'rganish o'qinayotgan asarning ma'nosini tushunish uchun juda xam muxim bir metodika bo'lib hisoblangan (Bilen, 2007: 77, 79). Bir asarning yozuvchisi, b.q.a. aftori, yozgan asarining to'la to'kis sharxlovchisi emas, uning o'kuvchilari ustida xarqanday bir xokimiyati yo'q. Asosan o'quvchiga so'z xaqqi bermoqda.

Schleiermacher'ning asos solgan germenevtika ilmidagi meto'dologiyalik ishlardan xabardor bo'lgan Dilthey bu borada yangi izlanishlarni boshlatabildi. Bu sohada bir muncha asarlar yaratti. Bulardan bazilari quydagi asarlardir. "Inson Bilimlariga Kirish; Omma va Tarih Qidiruvlarining Asoslari" 1883 yilida "Inson Bilimlaridan Olamning Tarihini Aniqlash" 1900 yilida chop etilgan. Keyinchalik boshqa asarlari esa talabalari tomonidan chop qilindi va 22 to'mlik asar yuzaga chiqdi. Schleiermacher'nin germenevtika ilimidagi onglamoq, tushunuv masalasini tarixiy jarayon problemi shaklida qaradi. Dilthey bir Qant'chi bir fikir insoni edi. Faqat uni Yangi Qantchilardan ajratgan narsa, tabiat bilimlari va ruh bilimlari ayrimasini markazga olish bilan birga Qant'ning amalga oshirolmagan bilim metafizikasini, germenevtika tushunchasini markazga olib metodik ravishda ruh bilimlari shaklida ishlab chiqdi. Unga ko'ra tarix va omma, soxasi ampirik metodlar bilan amalga oshiriladi soha emas. Bu masala farq etish masalasi emas tushinish, onglash masalasidir. Dilthey'ning tin (ruh) bilimlari o'laroq asos solgan soha, insonga tegishli dunyoni onglashni maqsad olmoqda. Ma'no Dilthey'ning tushunchasida manaviy hayot jarayonidagi butun va qismlar orasidagi munosabatlar tarkibida joylashmoqdadir. Bedeutung (ma'no) Verstehen (onglamoq) so'zlari tushunmoq uchun harakat qilgan narsadir (Bilen, 2007: 86; Bolnow, 2003: 97). Demak, sarxlamoq, sobitlashkan bir ifodaning ananaviy muhitda obyektiv bir ravishda tushinishi istagi bo'lsa kerak. Dilthey bu holatni shu shakilda bayon etadi:

"(...) tushunabiluv, hayotning sobitlashgan ko'rinishlarining mavjudiyatiga yonalmog'lik es ava bizlar

bularga xar doim qayta olabilsak, yahsi yolda ishlatilip, kontrol qilnabilsa, bir obyektiv darajaga chikishlik va tog'ri bir metodga ega bolish mumkin. Uzuluksiz o'laroq sobitlashgan hayot ko'rinishlariga ochilish yoki sarxlamoq nomini berurmiz... Bu sababladir kim, tushunabiluv san'ati, o'z markaz no'ktasini, insonning bor bolishining yozuvga otgan qoltilarining ochiqqlanishi vayo sarxlanishinda topadi" (Dilthey, 1999: 88-89).

Dilthey'ning falsafiy tushunchasida insonning tushunushini mumkin qilgan narsa "yashamoq istagi va ifodalari" o'laroq o'z ifodasini topadi. Dilthey bu ifodalarni ishlab chiqayotgan chog'da bularni sinflarga ajratmoqdadir (Dilthey, 1986: 153). Bular, terimlar, xukumlar va tushuncha liboslari deb ataladi. Bilen bu sinflarni uch davrga ajratib qaramoqda. Bilen'ga ko'ra Dilthey avvalo psixologiya bilmni, gumanitar bilimlarni tuhsunib yetmoq uchun bir metod sifatida rivojlantirishni hohlagan. Bu davrlarda Dilthey ta'riflovchi psixologiyani rivojlantirishla aloqali asarlar yozgan. Ikinci davrda bo'lsa "tarihni" hayot falsafasining asosi sifatida ko'ra boshlagani guvohi bolamiz. Shunday qilib tabiat butun sag'in, fanni bilimlarinin soxasi esa tarix ham inson bilimlarining soxasi qatorida qaralishi kerak. Uchunchi davrada esa germenevtikaga tayangan xolda gumanitar bilimlaridagi metodikalik problemani hal qilishni hohlagan. Dilthey'nin tushunchasiga ko'ra "hayot yoli davomida borilgan xar bir dam, mavjut payitni tashkil qiladi va tarkibi xaqiqat bilan toltirilgan zamon, bu o'timshning xotirasining tasiridan mustaqil bir ravishda bor bo'lolmaydi" (Tatar, 2016: 107). Shuning uchun xam Dilthey bir asarni o'qib sharxlagan o'quvchi bilan matnning orasidagi masofaning yol ochgan zamon farqining tarix usti bo'lishi bir qancha shubhalarni bartaraf qilish uchun yuqoridagi uch metodika vositasini amalga kiritgan.

Dilthey'ning gumanitar fanlardagi bu problemalarga metodikalik yondashuviga tasir korsatgan tushuncha J. S. Mill'ning 1843 yilida chop qilingan A System of Logic (Mantq Sistemasi) nomli asarining "Axloq Bilimlarining Mantig'ie sarlovxali to'rtinchi qismi bo'lgan (Bilen, 2007: 89). Dilthey asosiy problemani ong (aqliy) jarayon aloqalari bilan yagona formalik moddi aloqalarning bir birlariga qat'iy ravishda oxangli bo'lmaganligini isbotlash va mana shunday yo'l bilan zihniy (ong bilan aloqali) jarayonlarni, moddani bir xususi yoki bir yuzuga chegaralashni oldini olishta yotganligini tilga keltirgan. Bu borada Dilthey Mill'nin "Mantiq Sistemasi" asarida joy olgan butun (induktiv) metodikasiga murojat qilgan xolda ham bu meto'tni hamda gumanitar fanlardagi tajriba meto'diga murojat qilgan holda gumanitar fanlarining temasi yana insonning o'zi bo'lganligini aytadi. Dilthey'ning bu masala haqida ortaga chikargan ilk taspti tajriba so'zining gumanitar fanlarida farqli ma'nolarda tushunabilish kerak ekanligidir. Ikinci muammo esa, gumanitar fanlarida induktiv (butun) meto'dining (Dilthey, 1996: 231) qanday qilib uyg'ulanishi muommosidir (Bilen, 2007: 100). Dilthey masalaga bu shakilda qayrilmog'lik bilan birga zamonida bolmasa xam keyinchalik gumanitar fanlarida davom etip kelgan bir qancha problemalarni bartaraf qilinishiga katta hissa qo'shdi. Dilthey'dan so'ngra inson bilimlarida muammo bo'lgan kishilik va omma aloqasi, shahsning zixniy tushunchasiga xam tarixiy xam da ommaviy vokealarning ko'rsatgan tasirlarini to'g'ri sharxlash rivojlandi deb aytamolamiz. Dilthey, harakat qilgan qidiruvlarida tarixiy aqlning chegaralarini ko'rsatmoq bilan

birga, inson (gumanitarniy) bilimlaridagi bilgining (ma'lumotlarning) imkoniyatini belgilashni o'ziga maqsad qilib oladi. Qant'da fenomenlarning bilgisining belgili bir kategoriyalari bor. Tabiat haqidagi bilgilarimiz (ma'lumotlarimiz) narsalarning tajribalarini tartipga solgan tushunchaning yoki yana ham to'g'risi, onglamoqning kategoriyalari soyasida qolga olinadi. Aynan sof aqlning kategoriyalari kabi, Dilthey ham shu kategoriyalarini qo'llanmoqlikni mumkin ekanligini aytdi. 1) Qisim va butun katego'riyasi, 2) sabab va maqsad, 3) kuch va quvvat, 4) ich va tashqi kategoriyasi 5) qadiriqiyat kategoriyasi. Dilthey, tarixiy bilginin imkoniyatini va chegaralarini qidirar ekan, falsafa, san'at, xuquq, va ekonomika bilimlaridagi metodika problemlarini chechuv uchun harakat qilgan. Bu esa inson bilimlarini faqatgina omma va kultür bilimlari deb hisoblash no'tog'ri. Chunki gumanitar fanlari yuqorida ataganimiz bir qator ilimlarni o'z ichiga olgan. Shuning uchun ham bu bilimlarning fenomen bilan uning aniqlangan bir tarihi orasidagi aloqasini korabildish lozim. Misol uchun, tarixiy shaxar Samarqandning yoki Bog'dotning, Oshning, bir top xalqlar uchun ham nafaqat faqatgina tarixiy ko'xna bir shaxar bo'lishidan tashqari, kulturalogiyalik, ana shu xalqlarning birgalikta insho qilgan tarihi aqlining ortiq tushuncha meroslari xam bo'lganligi unutmamoq kerak. Bu misollarni kopaytirip aytmoq mumkin. Mashhur Hristiyan olimi Sn. Agustinus'ning aytgani kabi, otgan tarix, hozirgi kunning garantiyasi bo'lgani kabi, xozirgi kun bo'lsa kelajakning garantiyasi bolip hisoblanadi. Dilthey'ning "hayot dunyosi" deb aytgan masala ham bu ma'noda gumanitar fanlarning temasi bolip hisoblanadi. Dilthey'ning (Erlebnis) o'laroq ifoda qilgan so'zi bu yerda o'zgacha axamiyat kozongan. Bu masalaning o'zi esa qisqa qilip aytganda bir individ (Shaxsning) yashagan tuprog'ida, kelib ketguvchi bir shaxis emas, bir shaxsiyatga, ongli bir ma'naviyatga ega bo'lgan insonning prototipidir. Bu Heidegger'ning (Dasein) deb aytgan dunyoda bor bolish uchun kurashgan bir kishining prototipidir. O'z tuprog'ini, kulturasini, o'rf odatlarini bilgan ongli kishidan xech bir vaqit zarar kelmasa kerak. Chunki o'z kulturasini bilgan kishi boshqa kulturalarga xam yahshi ko'z bilan qaray oladi. Buning aksi esa jaxolat, aqildan noqis shahislar bo'lsa ana shunda xar qanday, dini, sayosi va boshqa ekstremislarning ko'payishi turgan gap. Butun bularni oldini olmoqlik esa mana shunday bilimlarni kuchaytirish bilan birga amalga oshadi deb oylayman.

6. Falsafiy Germenevtikaning Asoschilari, Husserl, Heidegger, Gadamer

Germenevtika ilmining rivojlanishida Dilthey, anglamoq, tushunmoq masalalarini yechish uchun germenevtikani inson bilimlarida bir meto'd sifatida qo'llandi faqat onglamoq tajribasining bir butunligi haqidagi problemani bartaraf etolmadi. Bu masalaga birinchi bo'lib Husserl (1859-1938) to'xtalgan edi. U insonning zixnida jarayot etgan bir bosqich bo'lgan, savol so'roqsiz qabul qilingan "fenomennig inson zixniga bergan tasirning" obektif ekanligini qidirdi va onglamoq kabi asosiy ong faoliyatining sharxlaguvchi strukturaga ega ekanligini isbot qilishga harakat qildi (Bilen, 2007: 115). Bu yerda Husserl uchun asosiy masala Qant'ta bo'lgani kabi numerler emas fenomenlardir. Husserl'ga ko'ra dunya va inson boshqa boshqa ma'noga ega emas. Husserl fenomenologiyaga diqqat

jalp qilish bilan birga bizlarning dunyoga qarata bo'lgan tushunchalarimizi o'zgartmoq uchun, subekt va obyekt masalasiga toxtalmoqda. Chunki bu dunyo biz insonlar uchun bir obyekt bolip, onglamoq va faoliyat korsatmoq uchun bir ufuz soxasidir. Inson bu dunyoda yashayotib, bu dunyoga qarata bo'lgan tajribalarini vositasiz bir ravishda tushunabilish quvvatini ham bu dunyodan olmoqdadir. Anashu tajribalar insonga ontologiyalik fikirlash imkoniyatini taminlamoqda. Husserl mana shu jihatdan ajralgan ki, u insoni dunyoning ontologiyasini belgilash uchun harakat qilgan (Hossein: 03.08.2017). Faqat Husserl'ning qayg'usu bilish fiillarining barchasini o'z ichiga olgan ufuz biron bir subyekt tomonidan tushunilishi mumkinmi? Bu savolga javobni Husserl "transandantal xususiyatta" izlamoqda. Lekin o'zining idealizm soxasiga yonalganini farqiga boradi.

Heidegger (1889-1976), xam Husserl kabi "bor bo'lish (ekzistans)" so'zining fenomenologiyalik imkoniyatidan harakat qilmoqda. Bu so'z asosan Aristotel mantig'ida narsalar haqida bilgi edinmog'likni mumkin qilgan kategoriyalar soxasidir. Shuning uchun xam Heidegger bor bolish o'zini qanday ifoda qilganligini aqtaruv masalasiga aylantiradi. Bu esa uning harakat nuqtai nazarini epistemologiyalik emas ontologiyalik ekanligini korsatmoqda. "Borlig' va Zamon" nomli asarida Heidegger, Dilthey'ning "Yashamoq" so'zi o'rniga "bor bolish" so'zini qo'llanadi. Heidegger'ga ko'ra bor bolish teorik aql yoli bilan tushunilishi mumkin bo'lgan narsa bol'lib hisoblanmaydi. Inson o'z bor bolishining eng tamal harakatidir. U tushunmog'liqni Dilthey'da bo'lgani kabi bir metod o'laroq ko'rmaydi, unga ko'ra germetetik, insonning bor bo'lish uslubi, tashqi dunyoga ochilish shakli o'laroq tariflaydi. Heidegger'ga ko'ra inson, olamni emas, o'z tarihi ichida o'zini borlig'ining farqiga bormoqda. Shunday ekan, germetevtika Heidegger uchun bor bolishning o'zini onglamoqdir. Buning uchun inson o'zini chambarchas o'rab turgan xar bir narsani onglash qudratiga egadir, jumladan eng oldindan o'zini (Özlem 2001: 247).

Heidegger'ning falsafiy qidirishlarining eng tamalini "bor bolish" ekzistensializm, masalasi tashkil qilgan. U xam Husserlning fenomenologiyalik germetevtikasidan xam da Dilthey'ning onglamog'lik germetevtikasidan tasirlanish bilan birga "ontologiyalik germetevtika" nomi berilgan bir germetevtika tushunchasini ilgari surgan. Uning "Borlig' va Zamon" nomli asarida ortaga qoygan "Dasein" tushunchasi metafizik tomonidan tashkil qilgan bir to'p nazariyasi bilan birga inson bilimlarida xam germetevtik ko'z qarash borasida butkul yangi bir oydinlatguvchi bolib kor'ina boshlaydi. Heidegger bilan birga onglamoq so'zi ontologiyalik bir statusga ega boldi. Bilen'ga ko'ra onglamog'likni bor bolish tamonidan uch on'g tarkibi bordir: o'ng ega bolish, oldini korabiluv va o'ng-onglamoq. O'ng onglamoq bu inson bor bo'lishing ontologiyalik strukturasi tashkil qiladi. Bor bo'lish onglamoqtir (Gadamer 1995: 19). Heidegger, tarixiy bilgi problemasiga chuqur izlanilishi kerakligini esga keltirmoqda va bu borada Dilthey bilan hamfikir bo'lib, o'z tushunchasini ifoda qilmoqda. Unga ko'ra tarixiylik, tarixning imkoniyatiga ishorat etadi. Bundan kelib chiqib, Tarix bilimi, insonning zamon ichida bir borlig' o'laroq ontologiyalik struk-turasiga tayanadi va bu struktura, insonning urf-odatlarini tushunup qarashiga imkon beradi (Bilen, 2007: 137).

Hans-Georg Gadamer (1900-1990), hermenevtika sohasidagi yurutgan fikirlari yuz yillik falsafa nazariyalarida buyuk muloxazalarga sabab bo'lip diqqatga sozovor tasirlar qoldirgan. U hermenevtika ilmini ontologiyalik bir zaminga joylashtiradi. Heidegger bilan hamfikir bo'lgan Gadamer "*Haqiqat va Metodika*" (1960) nomli asarida hermenevtikaning xususi va umumiy tomonlariga etiborini jalb qildi. (Özlem, 1998: 117). Heidegger'ning fikirlari ustiga insho qilingan bu asarida Gadamer Dilthey'dan farqli o'laroq hermenevtik fikirlashini falsafaning toq ortasiga joylashtiradi. Gadamer'ga ko'ra hermenevtik tushuncha dunyodaki bor bolishimizning tamal bir shartidir (Bernstein 1985: 34). Hekman'ga ko'ra Gadamer'ning inson bilimlarning tabiyati tog'risidagi savolga "*Xaqiqat va Metodika*" nomli asarida, butun tushunabiluvlarning lingvistik bo'lgani va inson bilimlarida tushunabiluv ishlari til vositasi bilan qaralishi kerakligini ifoda qiladi. Chunki til butun masalalarni tushunabilish uchun en kerakli bo'lgan binodir (Hekman, 1999: 129).

Gadamer insoniy hayot tajribalarimizda tilning o'rnini umumiyiligi takidlab o'tadi va hermenevtikaning tilning qoidalari zaminiga asoslantirilish kerakligini aytib otgan. Til chunki xozirgi kunda bizlar uchun uzoqlashib borgan urf-odatlarini yozilgan kultura bilan sharxlamok dolzarb ekanligini ko'rsatmoqda. Sharxlamok kunimizda o'rf-odatlarini kunumiz tiliga tarjuma qilish bolip xesoplanadi. Hermenevtikaning asosiy vazifasi bo'lib bu vazifasini asosan bu tarjimalarni bugunning otgan kun bilan bo'lgan aloqasini umumiy darajaga yuksaltmoqdir deb hisoblaydi Gadamer (Özlem, 1998: 119). Gadamer, tamal insoni tajriba xolati o'laroq onglamoq haqida taxlillarning falsafi ekanligini va bular uchun belgili bir metodika taqdim etmaganligini aytadi. Faqat, matn sharxlamokla aloqali uning praktikasiga tegishli falsafi hermenevtika bilan cheklanmagan, onglamoqning tarixiyiligi iddiosini uch farqli tomondan ishlab chiqadi: a) Tajribaning tarixiyiligi, b) tajribua etilgan narsaning tarixiyiligi, c) bilinchning tarixiyiligi. Gadamer bu uch turli onglamoqlik ko'z karashining xammasiga, birdan falsafi hermenevtika deb atamoqda (Bilen, 2007: 141). Gadamerning falsafiy hermenevtikasining muxim so'z "*nishablik; qiyshiq tusshunuv*" bo'lgan. Hermenevtika ilmi problemalarni to'g'ri tushunabiluv borasida insonga avvalam bor nishabliktan qurtulabiluvning metodikalarini orgatadi. Yuqoridagi onglamoq metodikalari insonga bu nishabliktan o'zini saqlaybilish masalasida eng muxim bosqichlar bolib hisoblanishi mumkin. Fikirimcha Gadamer bu masalalarni ko'tarib chiqish bilan birga tarixning azizlanishi va tarixiy merosning sharxlamok yoli bilan muxofaza qilinishi kerakligiga diqqatlarni jalp qilmoqda va bu borada eng muxim ish hermenevtika zimmasiga tushganligini takidlamokda.

7. Yangi Romantilchilar Betti, Hirsch va Matn Sharxlov Metodikasi O'laroq Hermenevtika

Emilio Betti (1890-1968) bir xuquq tarixchisi bo'lgan va adabiyot terminologiyasining asoschilaridan bo'lgan E. D. Hirsch (1928-) ekzistensializm va falsafiy hermenevtikaga qarshi matn sharxlov metodikasi o'laroq yangi romantik hermenevtikani korishgan bolib ular jiddiy ravishda falsafiy hermenevtikaga etirozlar va kritikalar ortaga qoyishdi. Ikkalasi ham chikish nazariyasida Seleiermacher va

Dilthey'ning asos solgan hermenevtik ko'z qarashlarga tayanadilar. Betti, hermenevtikani, xozirgi kunda mavjud problemalarni chechabiluv uchun bir metod sifatida hermenevtikani rivojlan-tirishni xoxlar ekan, Hirsch esa buni adabiyot terminologiyasiga uyg'ulamoqqa kirishgan. Aslida olip qaraganda har ikki filo'so'fning metodikasi falsafiy yoki ekzistensialistik hermenevtika metodikasidan eskidir.

Betti'ning, ekzistensialistik hermenevtikasiga qarata yo'naltgan etirozlarining tamalida "*sarxlamog'likning obyektivligi*" masalasi yotmoqdadir. Fenomonologiyalik ko'z qarashda bo'lgan "*ma'noli formalar*" muloxazalaridagi terminologiyani Betti o'z masalasining markazi xolatiga aylantirip oladi. Betti'ning tushunchasida endi esa "*ma'noli formalar*" sarxlamoklikning en asosi tamalidir. Chunki sarxlamok, ma'noli formlarning boshqa bir zixin (aql) tomonidan ishlanishi, yangittan insho qilinish jarayonidir. Bu ma'noda hermenevtika esa "*ma'noli formlarni*" sarxlamok suratiyla, bu formlarning tashiyotgan ma'noni onglamoqtir. Qisqa qilip aytganda hermenevtikaning temasi onglamoq, metodikasi bo'lsa sarxlamokdir. Bu jihatdan sarxlamog'likning temasi juda keng bolib, adabiy bir tilla yozilgan asarlardan chiroyli memoriy bilan qurulgan go'zal binoning ko'rinishi bularning xammasi sharxlamog'likka muxtojdir. Chunki faqatgina bu yo'l bilan tushunchamizga bizlar ma'nolarning aqtarilishini saqlay olamiz. Shuning uchun ham "*ma'noli formalar*" muxim bir masaladir kim, xar bir asar o'z ma'no formasiga ega. Betti Qant kabi narsalarning onglash jixatimizga ko'ra belgilanganligini qabul qilish bilan birga, xaqiqatning belgilanishini mumkin qilgan kategoriyalarning bir tomondan psixologizm boshqa taraftan esa sensatsializm tomonidan, axloqiy qadriyatlarining subjektivligini va kelib kechguvchiligini ximoya qilgan "*ekzistensialistlar*" tomonidan tahdid etilgan. Betti'ga ko'ra esa axloqiy va estetikalik qadriyatlar "*ideal obyektivlikka ega bolip bular istisnosiz o'zlariga xos qonuniy darajalarga tobii*" (Bilen, 2007: 177) Inson bu ideal obyektivligi "*onglamoq formlari*" vositasida o'z tushunchasiga kiritip bir top masalalarni oydinlatabilishi mumkin. Betti bu fikir muloxazalari vositasida hermenevtikaning tayangan epistemologiyalik fundamentni oydinlatmoqlik bilan birga, onglamoqlik jarayonini va tushina olishning obyektini belgilamoqda. Betti uchun til, ifoda qilish va zixiniy obyektivatsiyasining imkoniyatlarini tashkil etadi. Individlarning (shaxislarning) ifodalari esa bu imkoniyatlarni amalga oshirabilishlariga ko'ra o'zgaradi. Bunu tipqi arilarning uy qurush jarayoniga oqshatishimiz mumkin deb xesoplayman. Chunki bilinchli shaxislar o'z jamiyatini kerakli materyallar bilan taminlay olmasa bu jarayon ishlamasligi turgan gap. Faqat bu donishmand shaxis bu onglamoq formlarining farqida bolib o'z materyalini yoki o'z toshini ana shu quruloyatgan uyning qaysil joyiga joylashtirishning bilinchida bo'lsa ana oshandagina bu jarayon to'g'ri amalga oshadi. Bu jihatdan Betti'ning asos solgan ko'z qarashlar juda muxim deb hisoblayman.

E.D. Hirsch (1928) adabiyot terminologiyasi soxasida ijod qilgan mutafakkir o'laroq romantik yaxut metodik hermenevtikaning mudofa qilganlarning eng boshlang'ich shahislardan bo'lib hisoblanadi. Gadamer'ning "*Haqiqat va Metodika*" nomli asarining Anglizchaga tarjuma qilinishi ustiga yozgan kritikasida Hirsch, falsafi hermenevtikaning skeptisizm va nixilizm orasida ketip kelganligini ilgari suradi.

Chunki falsafi hermenevtika tushunabiluvning tarixiyligini markazi noqtai nazarga olmoqda. Betti'ning o'rtaga qo'ygan kritikallarni asos olib, buning bilan birga Hirsch, orf odatlarga, tarixiy tasirlanishga va ufuq qaynashuviga murojat qilgan xolda Gadamer'ning sarxlamoqlik borasida ortaga qoygan iddiolarining *"tarixiylikni vayronalaridan qutqaraolmasligini"* (Hirsch, 1965: 254) himoya qilib buni o'z kritikasinig asosi mavzusi qilib oladi. Hirsch onglamoqning tarixiyliigi va cheklangan bo'lishi borasidagi konsepsiyaning, mutloq ravishda bilginig imkoniyati tushunchasi ila mudofa qilinganligini tilga keltiruv bilan birga buning metodik hermenevtika uchun bazi qiyinchiliklarni tug'durganligini bayon etadi. Hirsch *"Uzoq bir o'tmish bilan hozirgi orasidagi zamon oralig'i bilan xoli hozirda yuzaga kelgan iki kishi orasidagi bir aloqadagi zamon oralig'i farqli bo'lishi mumkin mi?"* deb soraydi. Manashulardan kelib chiqib, Hirsch'ga ko'ra ontologiyalik zamon konsepsiyasiga tayangan xolda ilgari surulgan tarixiylik konsepsiyasi bilan Gadamer, subyekt bilan obyekt yoki iki subyekt orasidagi xoli hozirdagi zamon oralig'ini ozgarganligini ilgari surmoqdadir ki bu tog'ri bir iddio emas.

Hirsch o'zining kelishtirgan romantik hermenevtikasi borasidagi tushunchasida *"dastlabki tushunush"*, *"o'zgargan ufuq"*, *"diyagramma"* konsepsiyalarini rivojlantirish bilan birga Gadamer'ning tarixiy onglama konsepsiyasining bergan tushunchadan yana xam quvvatli psikolinguistik izohlarni ortaga qo'yadi. Bu izohotlarga qaraganda Hirsch'ning tushunchasida og'zaki ma'no belgisi bolip, u aslo o'zgarmaydi (Hirsch, 1967: 46). Bu holatda esa o'kuvchi matnning ochiqcha beligilayotgan ma'noni onglamoq uchun harakat qilishi lozim. Hirsch o'qurlik jarayonida individual o'qurning oldindan ko'rabilish yo ki shupxasi uchun ochiq joy qoymaydi. U yana xam ko'proq *"sezguvchilik"*, *"pozitivizm"* va *"perspektivizm"*, borasidan qarash bilan birga Heidegger'ning hermenevtikasiga qarshi og'zaki ma'noning obyektiv yetkunligini mudofa qilmoqdadir (Ulukütük, 2009: 177) Hirsch'ga ko'ra bir yozuvchining niyyatining xusisi ma'nosining aslo o'zgarmaydi. O'zgargan narsa bu matnning *"siginifcance"* ahamiyatidir, ma'nosi emas.

8. Tanqidchi Hermenevtikaning Asoschilari Habermas va Apel

Jürgen Habermas (1929) hermenevtika bilan aloqali diskursiyalarga Gadamer'ning *"Xaqiqat va Meto'dika"* nomli asari ustida yozgan tanqidiy *"hermeneutik und Ideologie kritik"* asari sabab bolgan (Topakkaya, 2017). Bu asarida Habermas falsafiy yoki ekzistiyansilaist hermenevtikaning dogmatik va konservativ bo'lganliklari uchun tanqid qildi. Habermas'ning falsafiy hermenevtikaga yo'naltgan etirozlari shu to'rt no'ktada toplash mumkin (Bilen, 2007: 213). A) Urf odat va aqliylik orasidagi aloqa; b) Hokimiyat va nishablik qarshisida tanqidchi ravishda turabiluv; c) ijtimoi bilimlardagi metodika problemi; d) hermenevtika tajribasining universalligi. Habermas bu tort problema ustida o'z fikirlarini taranglashtirip tanqidchi hermenevtika terminologiyasini tarafsiz va nishablikdan mustaqil ravishda bir aloqa vaziyatiga chikabilish uchun, urf odatning hokimiyati qurtulabiluv uchun obyektiv bir metodika bilan tushunabiluvning kerakligini aniqladi. Habermas'ga ko'ra falsafi hermenevtika, hokimiyat va urf odatga, obyektiv hermenevtika da faqatgina tilga tegishli va

matnsal munosabatlarning to'g'riligini mudofa qilgan xolda qolganicha bu ishning amalga osholmasligini bildirdi. Habermas'ning asosiy qayg'usini ham Gadamer'ning yo'l qo'ygan bu xatoga tushmasdan, asosiy problemaning onglamoq bilan aloqali problemaning urf odat bilan aloqali kalta faximlikka tayonganligini ilgari surgan ko'z qarashlarning asosda bu kalta faximliklarni qonuniylashtirmoqdami yoki yo'q mi masalasi tashkil qilgan. Habermas bu borada hermenevtikaning asosiy vazifasining insonda onglaybiluv bilinchlarini tashkil qiladigon metodikalar ishlap chiqish kerakligini bildirish bilan birga sarxlamoq doirasining pragmatik bir uyg'ulamasining bor bo'lganligini bildirdi. Habermas bu doira aslida hermenevtika doirasi bolip ijtimoi bilimlarda yangi zaminlar tashkil qilish quvvatiga egadir. Bu doiraning tashkil qilgan zamin butun bilimlarga o'z tasirini ko'rsatabilishi kerak. Buning uchun ham Habermas hermenevtik teoriyasining epistemologiyalik tarafi bilan shug'ullangan. Chunki Habermas bu tanqidchi metodikaning butun bilimlarda ijod qilgan mutafakkirlarning yoki oddiy o'quvchining ham bu borada kalta faximlikka tushmasligi uchun muxim xizmati bor ekanligini isbotlay bildi.

Karl Otto Apel'ga (1922-2017) ko'ra ham, ijtimoi bilimlarning kelib chikishi jamiyatlarining munosabatlarning tarixiy tajrubalarini mumkin qilgan ma'no ufuqindadir (Apel, 1980: 114). Subyektlar orasida qollanilgan til bilimning bir sharti bolib hisoblanadi. Chunki, so'ng tahlilda subyektlar orasidagi pragmatik aloqaning imkoniyatining ham bu jarayonga bog'liq ekanligi ochiq o'rtada va bu hermenevtika bilimining xam kelib chikishi bu yerdir deb aytadi Apel (Bilen, 2007: 221; Apel, 1967: 15). Apel'da *"ichkin tajrubaning avval bolishi"* mavzusidagi taxlili, tushunmoqni va izoh qilishni ajratilishiga tayanadi. Apel'ga ko'ra Gadamer'nin hermenevtik teoariyasi Heidegger'ning ekzistiyansilaist ko'z qarashiga bir alternativ tarixsal ko'z qarastir. Bundan tashqari Apel'ga ko'ra, falsafiy hermenevtika, Qant'chi ma'noda bolishi kerak bolgan yoki qadr qiymat va hukm problemasini diqqatga olmaydi. Shuning uchun onglama jarayonida yetkunlik darajasida yetarsiz qolmoqdadir. Bu sababla *"butunluk avvaldan tushunabilish"* sarxlamoqlikdan chiqarilgan dogmatik bir daraja o'laroq korsatilip va buni qayta tiklashga harakat qilinmoqda (Bilen, 2007: 223). Habermas'tan farqli bir ravishda Apel onglamaning tarixiyliigi disertatsiyasining *"ichinda bu shartlarni mavjud qilgan universal tarixga boshvurmoq kerakligini"* iddao qilmas. Apel, Qant va Pierce'ning izidan harakat qilip, ozod bir ravishda sarxlovchi camiyatning yo'naltguvchi fikrining saqlanuvsi kerakligini tavsiya qiladi. Chunki unga ko'ra bunday jamiyat o'zaro kelmishmovchiklarda kelishib olguvchi va xaqqoniyatli bolishini tamin qiladi. Apel, bu tushunchada bo'lgan xar bir insonning ozod fikirlashga ega bola olishini takidlaydi. Tanqidchi hermenevtikaning ilgari surgan metodika, insoniyatning o'zini tushunishi bilan birga bu falsafa tarixining aloqasiga ham uyg'ulanishi mumkin. Bu esa urf odatlarning tarixiy hermenevtik jihattan onglashuvini va ijtimoi bilim tomonidan izohlarning diyalektikasining imkoniyatini beradi. Apel bu izohlarning nixoiy xadafining *"ideologiya tanqidi"* ekanligini ifoda qilmoqda. Apel, ilmiy jihattan hermenevtikani, boshqacha qilip aytganda *"ochiqqlagan"* tabiyat bilimlari bilan *"onglagan"* tin bilimlari orasidagi zidlikni ochiqqlamoqda va tamallandirmoqda. Apel bu fikirlari bilan ayni zamonda

pozitivizm oqimining “yak-bilim” tushunchasini tanqid qilmoqdadir. Germenevtika bilan tabiyat bilimlarining temasi, aniqrog’i voqealarning sonining hayotga aqtarilishi va onglashilmovsi bir birlarini tashqarida tutgan, faqat ayni zamonda bir birlarini tamomlagan narsalar deb hisoblaydi (Topakkaya, 2017).

9. Natija

Bu maqoladan shuni xulosa qilib aytish mumkin kim “germenevtika” ilmining tomirlari to Antik Grek dunyosidagi mifologiyalik Germes’ga qadar borib taqaladi. Mifalogiyalik buloqlardan songra esa Aristoteles va yana boshqa buloqlarda bu ilimga xos xam epistemalogiyalik hamda mantiq tomirlarini ko’ra bilishimiz mumkin. So’ngra esa taniqli mutafakkir Al-Farobiyning risolalarida xam bazi buloqlarni uchratish mumkin. Shuni aytib otish kerakki Islom olamida xam germenevtika ilmiga xos buloqlar bor, faqat bu buloqlar kunimizda taxqiq va tanqid etilmaganligi sababli bu borada yana ko’p ishlar qilinish kerak ekanligini bizlarga malum. Topakkaya’ning takidlagani kabi germenevtika ilmi Antik Greklardan beri kunumizga qadar tarixiy jarayonga ega bolgan bir ilim emas. Germenevtika Schleiermacher va Dilthey’nin ijodlari soyasida tin bilimlarining sarxlamoq va onglamoq metodologiyasiga aylangan (Topakkaya, 2017). Matn ichida aytib o’tilgani kabi G’arb bu borada M. Luther’ning boshlatgan qidiruvlari bilan birga Ronesans va oydinlik davrlarida ko’p ishlar amalga oshirabildi. Bu esa ularni 20- asrda “germenevtika” ilmining sistematik bir ravishda qurulishi va yangi metodikalarni ishlab chikishiga olip keldi. Bu borada Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, Gadamer, Husserl, Ahbermas, Apel, Betti va Hirsch kabi mutafakkirlarning germenevtika ilmiga qo’shgan xissalari malum darajada. Bu mutafakkirlar xar biri o’z soxasida germenevtika ilmiga xissalarini qo’shayotip, soxalarida eng kerakli bo’lgan metodikalarni ishlashga harakat qilishdi. Schleiermacher va Dilthey romantik germenevtik ko’z qarashida tushunchalarini bildirish bilan birga germenevtika ilmining sistematik xolda inshosining bosh qaxramonlari bo’lgan. Schleiermacher va Dilthey kabi Husserl, Heidegger va Gadamar xam germenevtikaning butun ilimlarda ishlatilabilishning imkoniyatini qo’lga olgan. Ular ham germenevtikaning universal bir ilim qatorida tanitip kuchli metodikalar ustida ish olip borgan. Xususan Betti va Hirsch’ning yangi romantik germenevtika soxasidagi kiritgan “*ma’noli formalar*” metodikasi borasidagi yangiliklari Karl Otto Apel’ning fikir dunyosida katta o’zgarishlarga olip chiqqan. Xulosa qilib aytganda germenevtika ilmi insoniyatning hayotida muxim ro’lga ega. Germenevtika soxasida aql yurg’uzgan Heideggerning fikricha inson o’zining dunyoda bor ekanligini tariflayotgan vaqitning o’zida ayni zamonda tarixini xam vujutga keltirmoqda.

Manbalar (References)

- Bernsteini, R. J. (1985). *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics and Praxis*. University of Pennsylvania Press.
- Bilen, O. (2007). *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*. İstanbul. Şule Yayınları.
- Bollnow, F. O. (2003). *İfade ve Anlama, Hermeneutik Üzerine Yazılar*. (çev. & Ed. Doğan Özlem). (93-136). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Dilthey, W. (1962). *Pattern and Meaning in History*. (çev. H.P. Rickman). Hanper Torchbooks.
- Dilthey, W. (1986). The Hermeneutics of The Human Sciences. In: *The Hermeneutics Reader: Texts of the German Tradition from the Enlightenment to the Present*, (Ed.) Kurt Mueller-Vollmer, (148-164). New York: B. Blackwell.
- Dilthey, W. (1996). *Hermeneutics and Study of History*. (çev. Rudolf A. Makkreel-Frithjof Rodi). Princeton University Press.
- Dilthey, W. (1999) *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları,
- Gadamer, H. G. (1981). *Hermeneutik, Historisches Wörterbuch der Philosophie*. (der. Berlin J. Ritter). Volumen 4
- Gadamer, H. G. (1995). *Hermeneutik*. (Çev. D. Özlem), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar içinde*. Ark Yayınları.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. (çev. H. Aralan-B. Balkiz). Paradigma Yayınları.
- Hirsch, E. D. (1965). *Validity in Interpretation*. New Haven and Londra: Yale University Press.
- Özlem, D. (2004). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özlem, D. (1994). *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*. I. Cilt. Prospero Yayınları.
- Özlem, D. (1995). *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. Ark Yayınevi.
- Özlem, D. (2001). Söyleşi: Yaşam Öyküsünden Fikirlerine Doğan Özlem. *Marjinal Dergisi*, 7, 12-14.
- Öztürk, E. (2009). Hermeneutiğin Tarihsel Dönüşümü. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 1(2), 145-175.
- Palmer, R. (2008). *Hermenötik*. (cev. İbrahim Görener). İstanbul: Ağaç Felsefe.
- Tatar, B. (2004). *Hermeneutik*. İstanbul: İnsan Yay.
- Topakkaya, A. (2017). Felsefi Hermeneutik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 75-92.
- Toprak, M. (2003). *Hermeneutik ve Edebiyat*. İstanbul: Bulut Yay.
- Ulukütük, M. (2009). Hakikate Giden Yollar: Metin-Yazar-Okur Diyalektiğinde Beliren Anlama Sorunu. *Felsefe Bilim Araştırmalar Dergisi*, 15, 173-192.
- Zamanalou, H. (2017) *Husserl ve Heidegger'in Hermeneutik-Fenomonolojik Düşünümünde Kriz üzerine bir İnceleme*. (Erişim: 3.8.2017), http://www.academia.edu/11182443/Husserl_ve_Heideggerin_Hermeneutik-Fenomonolojik_Kriz_Üzerine_bir_İnceleme



Araştırma Makalesi • Research Article

Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî û Tehlîlek Li Ser Berhema Wî Ya Bi Navê *Dersa Dîn*

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî ve Dersa Dîn İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on Abdul-Rahim Rahmi Hekari and His Work Dersa Dîn

Ayhan Tek ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9862-6938

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 01 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 15 Nisan 2018

Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî

Dersa Dîn

Dindarlık

Dil

Şafi'ilik

ARTICLE INFO

Article history:

Received 01 March 2018

Received in revised form 15 April 2018

Accepted 26 April 2018

Keywords:

Abdul-Rahim Rahmi Hekari

Dersa Dîn

Piety

Language

Shafi'i

ÖZ

Abdurrahîm Rahmî Hekkarî, geçen yüzyılın önemli aydınlarından biri olarak Kürt düşünce hayatı ve edebiyatını oldukça etkilemiş bir isimdir. Dönemin birçok dergi ve gazetesinde Kürtçe ve Türkçe yazılar yayınlayan yazar, aynı zamanda pek çok önemli kitaba da imza atmıştır. Yazarın hem dinî hem de milli edebiyat içinde görebileceğimiz ve Kürtlerin uyanışı için kaleme aldığı eserlerin çoğunda çocuk ve gençlere seslendiği görülmektedir. Biz de bu yazıda Rahmi Hakkari'nin Kürt çocukları için kaleme aldığı "Din Dersleri" niteliğindeki *Dersa Dîn* kitabının tahlilini yapacağız. Eseri genel anlamda tanıttıktan sonra günümüz Kürt alfabesine aktarmış halini ilk defa ilim dünyasıyla paylaşacağız. Böylece, geçen yüzyılda yaşamış bir Kürt aydınının dinî meseleleri nasıl gördüğü ve aktardığını görmüş olacağız. Bununla beraber kendisinin de hangi kaynaklardan beslediği ve bu eseri yazarken nasıl bir motivasyon içinde olduğunu anlamaya çalışacağız.

ABSTRACT

Abdul-Rahim Rahmi Hekari is one of the intellectuals of the past century who had a remarkable influence on Kurdish literature and thought as well as in variety of the fields. In his own time, he has published many Kurdish and Turkish works and left significant numbers of books. Abdul-Rahim Rahmi Hekari's works include very important examples which he draws attention to young people and children in terms of enlightenment and reviving of national and religious ideas. This work aims to touch upon these important works of Abdul-Rahim Rahmi Hekari and by trying to bring examples from his own it indents to discover how he conducted his works for children of Kurmanji readers; and how he calls out his readers. In addition, this study will also clarify the influence of his intellectual role on narration of his books. Along with that, the reading and interpretation will focus on his book, *Dersa Dîn* (Lecture of Religion), to observe how Abdul-Rahim Rahmi Hekari was influenced from his century as an intellectual. And finally, the answers will be searched regarding why it was important to Hekari, as an intellectual, to write such book, *Dersa Dîn*, and what his motivations were.

Kurte

Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî, yek ji rewşenbîrê sedsala borî ye ku di gelek waran da tesîreke mezin li ser edebiyat û hizra Kurdî kiriye. Wî di gelek kovar û rojnameyên serdema xwe de nivîsên Kurdî û Tirkî belav kirine û herwisa hêbetek kitêb li paş xwe hêlane. Di nava xebatê wî de numûneyên girîng hene ku di rêya rewşenkirin û hişyarkirina milletî de ji aliyê dinî û millî ve wî pûtahiyeke mezin daye ciwan û biçûkan. Di vê nivîsê de em dê li ser wan taybetiyên

Rehmî Hekkarî rawestî û hewl biden ku numûneyan ji berhemê wî binin ka wî çawa ji bo piçûkê Kurmancixwan berhem nivîsîne, çawa bang li xwûneran kiriye. Herwisa em dê aşkera biken ku rola wî ya rewşenbîrîyê tesîreke çawa li ser ragihandina berhemên wî kiriye. Digel wê em dê xwandin û şîroveya xwe li ser berhema wî ya bi navê *Dersa Dîn* biken ku bibînin Evdîrrehîm Rehmî wekî rewşenbîrê ji serdema xwe çî tesîr wergirtiye. Dê li dîv bersivê derbareyê Hekkarî de bin ka wî wek rewşenbîrê çima pêwîst

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ayhangeveri@gmail.com

dîtiye ku berhemeke wek Dersa Dîn binivîsît û motivasyona wî çi bû?

Peyvên Sereke: Evdirrehîm Rehmî Hekkarî, Dersa Dîn, Dîndarî, Ziman, Şafî'îti

1. Destpêk

Wekî ku ji berhemên wî yê curbecur ku em dê behs bikin, Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî nivîskar, şair, edîb û rewşenbîrekî hişyar û têgeheştibû. Bi vî şiklî gava mirov jiyana wî û berhemên wî di nava tarîxa edebiyata Kurdî de dibînit, profileke balkêş a nivîskarekî hişyar derdikeve holê. Lewra hem ji aliyê naverokê ve hem jî ji aliyê şiklî û motivasyonê ve berhemên wî ciheke girîng digirin. Herwisa wek şexsiyeteke Kurdperwer û dîndar hem nivîskariyeke Kurdewar hem jî dîndarane kiriye. Ji ber wê jî wî gelek berhemê telîf kirine û li pişt xwe kulliyateke muhim hêlaye.

Di nav berhemên Rehmî Hekkarî de yek ji ya gelek girîng û heta niha nehatiye zanîn, *Dersa Dîn* e. *Dersa Dîn* wek ji navê wê jî dihête zanîn li ser meseleyên eqîdewî, bawerî û pratîkên dîne Islamê hatiye nivîsîn. Lê di vê berhemê de naverokeke klasîk hebît û mijarên berbelav hebin jî, bi nêrîna me, hin taybetiyên wê berhemê yê muhim hene. Beriya her tiştî ev berheme, berhemeke Kurdî ye ku di vî warî de di nav muktesebata medreseyê de yek ji numûneya pêşîn e. Lewra li ser wan mijaran berhemê hebin jî ew bi serê xwe yan Kurdî nînin di nav kitêbên din de wek şerh û haşiyeya cih digirin. Lê *Dersa Dîn* rasterast wek kitêbe muxteser li ser wê mijarê bi Kurdî hatiye nivîsîn û herwisa çapkirî (metbû') ye. Yanî berhemên di wî warî de di çarçoveya medreseyê de mane û rûyê çapxaneyê nedîtine. Lê *Dersa Dîn* ne tenê ji bo cewawereke teng, ji bo hemû xwînerên Kurdî di sala 1921ê li Stenbolê hatiye çapkirin û belavkirin. Ji aliyê di ve Rehmî Hekkarî ev berheme ne tenê ji bo mijara dîni nivîsiye. Ew ji bo perwerdeya bi Kurdî ve kitêbê di gel çend kitêbên di wek mufredatekê amade diket. Ev yek bi serê xwe nîşana girîngiya ve berhemê û niyeta nivîskarê wê diket. Lewra di dawîya ve berhemê de -wekî ku di dawîya ve xebatê de jî cih digirît- wî ew mufredat pêkaniye ku ji bo perwerdeya bi zimanê Kurdî wî numûneyeke girîng hêlaye:

[D]i dawîya berhema xwe *Dersa Dîn* (1921–2) de -wek mînaka mufredatekê- di listeyê de “*Kitêbêd Mektebê*” daye ku ew lişte, wek hejmara kitêbên medreseyan, ji 12 kitêban pêk dihêt û ji bilî Nûbara Piçûkan kitêbên di hemû yê Rehmî Hekarî ne. Di nav wan kitêban de jî di bin îbareya “*Yê Hatî Çapkirin*” ev her sê kitêb hene: “*Kilîla Xwendinê*” (Elfabe), “*Eqîda Îmanê*” (‘*Ulumuddîniyye* - ji bo sala/sinîfa yekê) û *Dersa Dîn* (‘*Ulumuddîniyye* - ji bo sala/sinîfa duyê); li hember wan jî wek nivîskar navê xwe wek “*Ebdurrehîm*” nivîsiye. Ji van berheman ya ewil li ber destê me nîne lê herduyên dawî li ber dest in. Herwisa navê kitêbên wî yê di jî di nav listeya wî de wiha derbas dibin:

(*Yê bêne çapkirin*)

1- <i>Qissa Pêxemberan</i>	(<i>Tarîxu'l-Îslam</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
2- <i>Qissa Xelîfan</i>	(<i>Tarîxu'l-Îslam</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
3- <i>Ser behr</i>	(<i>Qira'et</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
4- <i>Hejmar</i>	(<i>Hisab</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
5- <i>'Erdê Xudê</i>	(<i>Coxrafya</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
6- <i>Welat</i>	(<i>Coxrafya</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
7- <i>Mirov</i>	(<i>Hîfzussaha</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>
8- <i>Dersa Şerî'eti</i>	(‘ <i>Ulumuddîniyye</i>)	' <i>Ebdurrehîm</i>

(Gevevî 2017: 149)

Taybetiyeke di ya *Dersa Dîn* jî ew e ku ev berheme li gor rêbaza fiqha Îmam Şafî'î (767-820) hatiye nivîsîn. Ji ber wê di nava kitêbê de referans nehatibine gotin jî, metin li ber siya metnên wekî *Xayetu'l-Ixtisara Qazî Ebu Şucca û Minhacu't-Talibîna* Imam Newewî û şerha wê *Muxni'l-Muhtaca* Xatib eş-Şîrbînî berhemên wisa hatiye telîfkirin. Ew jî ji aliyê ve ji bo çavkaniyên ku Rehmî Hekkarî ew xwendine û bi wan perwerdebûye îşareteke girîng e. Lê ji aliyê di ve jî ji tîkiliya metnên modern û yê klasîk, herwisa bo navbermetniyê jî ev esere numûne ye. Herwisa di berhemên Rehmî Hekkarî ên dîni de problemeke girîng heye ku ew jî meseleya Şafî'î-bûne ye. Ji ber ku exlebê Kurdan Şafî'î ne û di pergala perwerdeyê û mizgeftan de mezhebê Henefî pêştir e Rehmî Hekkarî girîngiyeke zêde daye mezhebê xwe. Loma, çi bi Kurdî çi jî bi Tirkî bit, di hemû berhemên xwe de wî bang li Şafî'îyan kiriye. Di encama wê de jî berhemên xwe yê Kurdî yê dîni -wek *Dersa Dîn*- li gor fiqha mezhebê Şafî'î nivîsîne û di yê Tirkî de jî -wek *Oruç ve Ahkâmı, Abdest Nasıl Alınır?* û *Cenaze ve Temizlik Ahkâmı*- mijarên dîni hem li gor Henefîyan hem jî li gor Şafî'îyan îzah kiriye¹ (Zapsu 1948: 14-15; Zapsu 1946: 31). Wêca ji ber van taybetiyan, berhema Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* li ser wan meseleyan ciheke girîng digirît û em jî dê di vê nivîsê de balê bikêşîne ser taybetiyên wê û naveroka wê îzeh bikin. Herwisa di dawîya nivîsê de jî wek pêvek em dê tîpguhêziya ve berhemê bidin da ku kesên li ser wan mijaran dixebitin, bikarin jê istifade bikin. Bi vî şiklî berhemeke Kurdî ya derheq perwerde û te'lîma dîni ya ku nehatî nasîn dê bê nasîn.

2. Jiyanê Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî (Zapsu)

Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî -yan jî bi navê di yê resmî Abdurrahîm Rahmî Zapsu- di sala 1890ê de li Elbaka (Başkale) Wanê hatiye dinyayê. Ji ber ku ji aliyê cografî, tarîxî û çandî ve Başkalan girêdayê Hekkariyê ye û hingî jî di nav sinorên Hekkariyê de bû, Ebdurrehîm Rehmî wek paşnav “Zapsu” hîlbijartîye. Ji aliyê di ve jî ji ber ku ji aliyê ve malbata wî digehîte mîrên Hekkariyê. Loma wî di berhemên xwe yê Kurdî de wek nasnav “Hekkarî” bikaraniye. Di exleb kitêbên xwe yê çapbûyî de înzaya xwe wek “ji mala Hekkariyan Neviyê Hacî Teyar Begî: Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî” danaye. Lê li şûna “Ebdurrehîm Rehmî Hekkarî” hin caran -ku tede *Dersa Dîn* jî heye- înzaya xwe ve “Ebdurrehîm Rehmî Ibn-i Pertew” jî nivîsiye. Sebebê wê jî ev e ku Rehmî Hekkarî ji aliyê neseba xwe digehîte mîrên Hekkariyê û di ve silsileyê de jî ew xwe herî zêde nêzik şairê xwedan-dîwan Pertew Begê Hekkarî (1756?-1837?) dibînit.² “Pertew” yan jî “Perto” mexlesa mezinê malbata wan Mistefa Beg e ku Rehmî Hekkarî xwestiye peywendiyê xurt di navbera xwe û Pertew Beg de saz biket. Ji bo wê hem li dûmahîka navê xwe “Ibni Pertew”ê dinivîsît hem jî navê kurê xwe kiribû “Mustafa Pertew.” Bi vî şiklî Hekkarî xwestiye peywendiyê di navbera xwe û kalikên xwe danêt û silsileyê malbatî û ilmî bidomînit.

Rehmî Hekkarî, zêdetir di helbest û nivîsên xwe yê di kovara *Jînê* de dihête nasîn. Lê ev berhemên wî di nav berhemên wî yê giştî de hejmareka kêmtir digirît. Lewra berhemên wî yê Tirkî ji yê Kurdî zêdetir in. Herwisa berhemên wî yê Kurdî yê nehatine çapkirin ji yê hatine çapkirin zêdetir nebin jî kêmtir nînin. Jibîlî nivîsên wî yê Kurdî, di kovarên wekî *Büyük Doğu* û *Serbestiyê* de jî

nivîsên wî derketine. Lê berhemên wî zêdetir di kovara ku wî derdixist *Ehli Sünnetê* de derçûne. *Ehli Sünnet*, di nav çapemeniya Tirkî de ciheke girîng digire ku Rehmî Hekkarî hem berpirsyarê wê bûye hem jî bi gelek navên cuda di wê de nivîsên balkêş nivîsîne.

Rehmî Hekkarî cara ewil metnê piyesa/şanoya Kurdî *Memê Alan* (1919) nivîsiye, metneke menzûm li ser tarîxa Kurdan nivîsiye (Bozarslan 12) û di nav edebiyata Kurdî ya modern, nemaze jî di şîirê de navekî girîng e. Dîsa kitêba wî ya derheq tarîxa Islamê, *Büyük İslâm Tarihi* wek kitêbeke referans hatiye qebûl kirin.

Rehmî Hekkarî ji malbata mîrên Hekkariyê bû û ew nêrîta (traditional) heyî baş famkiribû û wek keseke mensûbê çanda medreseyê û xwedî perwerdeyê modern bû, têkiliyên di gel malbatên mezin ên Kurdan û şexsiyetên girîng hebû. Wêca ji ber van egeran, hem motivasyona wî bilindtir kiriye hem jî kariye ji wê hafîzeyê heyî istifade biket ku wê darêjite metnên xwe yên edebî. Loma jî berhemên wekî *'Eqîdeya İmanê, Dersa Dîn û Kilîla Xwendinê û Gaziya Welat* nivîsîne ku bi wan berhemên ji aliyê ve hafîzeyê Kurdan bi nivîskî neqlkiriye (Gevevî 2015: 11). Lê ji aliyê di ve jî peywendiyek di navbera nîfşa beriya xwe (wek Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî...) û nîfşa xwe de saz kiriye. Bi vî awayî Rehmî Hekkarî, yek ji şair û rewşenbîrê sedesala borî ye ku gelek berhemên wî hêj nehatine dîtin û ji ber wê jî weşandin û nasandina her berhema wî ve, dê hem ew çêtir bête nasîn hem jî serdema edebiyata Kurdî ya modern dê rontir bibit. Ji bo wê jî yek ji girîntir berhemên Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* e ku me di vê çarçoveyê de pêwîst dît em wê ji aliyê naverok û rêbaza nivîsandina wê û analîza bingeha çavkaniyên wê vebijêrin.

3. Dersa Dîn

3.1. Naveroka Wê

Dersa Dîna Rehmî Hekkarî wekî ku ji navê wê jî xuya ye, berhemeke muxteser ya li ser mijarên sereke yên bawerî û pratîkên dînê Islamê ye. Nivîskar ji ber ku ji herdu saziyên perwerdeya dînî (medrese û îlahiyat) borîbû, agahdarê naverok û metodolojîya herdu saziyan bû. Ji ber wê jî dizanî ka ji kîjan çavkaniyan sûdê werbigirît. Herwisa ji ber ku girîngiya metnên li ser fîqha Şafî'î û li beramberê jî kêmasiya wan di Kurdî de didît, wî jî berhemên kurt ên wekî *'Eqîda Kurdan*³ (Kürtçe Manzum İlmihal) û *Dersa Dîn* telif kirin.

Rehmî Hekkarî di *Dersa Dîn* de pêşiyê -wek me li jêrî iqtibas kiriye- "Ifade"yek nivîsiye ku têde xitabê birayên Musliman dike û girîngiya xebatên ji bo herdu dinyayan û destxistina rizqê helal nîşan dîket. Bi vî şiklî di rûpelê 2yan de li binê vê ifadeya xwe, tarîxa nivîsîna (20ê Çirîya Ewîl 337) berhemê dinivîsit û paşî wek îmza navê xwe didet: "Ebdurrehîm Rehmî." Bi vî awayî ji aliyê telifê ve hê di serî de navê xwe wek nivîskar destnîşan dîket. Yanî Rehmî Hekkarî navê xwe wek nivîskar di serê kitêbê de, di binê dibaceyekê/destpêkekê de, nivîsiye.

Piştî vê "Ifade"yê, li ser motivasyona nivîsîna berhema xwe rawestayê ku di vê destpêkê de jî ji ber ku Kurd li ser ictihada Imam Şafî'î ne û ji wan re "Şafî'î" tête gotin, wek sebebê nivîsîna berhemê hatiye nîşandan (*Dersa Dîn*: 3). Piştî vê agahiyê li gor rêza klasîk ku di çavkaniyên wekî *Xayetê*⁴ de jî derbas dibin, ruknên baweriyê ('eqîde), ruknên rituelan

(nimêj û şertên wê, destnimêj, paqijî, xusul, teyemmum û tiştên nimêj û destnimêjê betal dikin) û dua û sureyên kurt cih digirin. Piştî wan jî di dawiya kitêbê de nimêj çawa tête kirin bi tetbîqî hatiye gotin. Bi vî şiklî naveroka *Dersa Dîn* tamam dibit. Piştî kitêb xilas dibit, di bergê dawî yê kitêbê de jî ew listeya kitêbên ku me li jorê dabû cih digirît.

Bi vî awayî *Dersa Dîn* ji aliyê naverokê ve ji van mijaran pêk têt: 'Eqîde, ibadet û dua û tetbîqat. Ev yek girîng e, lewra gava mirov vê rêzkirina mijaran digel berhemên di muqayese dîket hingî hem tesîra metnên di li ser *Dersa Dîn* hem jî referansên nivîskarî û tiştên wî lê zêde kirine yanî nivîskariya wî derdikevîte meydanê.

Mirov dikare bibêje ku herdu qismên ewil ên *Dersa Dîn*, yanî mijarên 'eqîde û ibadet rasterast adaptasyona *Xayetu'l-Ixtisarê* ne. Ev qism jixwe di *Xayetê* de jî kurt (muxteser) in ku Rehmî Hekkarî ew gava di Kurdî de jî vegotî eynî wisa bi kurtasî û vekirî vegotine. Bi vî awayî jî rûpela 3yan heta 12an mijarên *Xayetê* ne ku di wê de çawa hatine, bi eynî tertîbê ve di *Dersa Dîn* de hatine. Di qismê ewil ('eqîde) de piştî hemda Xwedê û selata li ser Pêxemberî û nisbeta berhemê bi Imam Şafî'î, her pênc ruknên Islamê û hatine rêzkirin: "Kelîma Şehadetê, Rojî, Nimêj, Hec û Zîkat (DD: 3)." Di nav wan de tenê ruknê "Kelîme Şehadetê" û "Nimêj" hatine îzehkirin. Bi vî şiklî heta îzaha "kelîme şehadetê" qismê ewil ('eqîde) tamam dibit. Piştî wê jî vegotina ruknên nimêjê qismê ibadetê destpê dîket.

Di *Dersa Dîn* de qismê duyem yanî ibadet beşa herî dirêj e. Di wî qismî de jî mijara ewil, nimêj e. Li gor rêzê pêşiya pêşî ferziyê û şertên nimêjê tene vegotin. Bi vî şiklî 5 şertên nimêjê tene gotin (DD: 4). Paşî li ser paqijkirina bedenî, curreyên avên ku ji bo destnimêjê paqij tene dîtin û şeş şertên destnimêjê tene vegotin. Paşî deh heb sunnetên destnimêjê (DD: 6) û şeş tiştên ku destnimêjê dişkênin tene rêzkirin (DD: 7).

Piştî mijara destnimêjê, mijara xuslê (ku ew di kitêbê de wek "destnimêja mezin" hatiye bi navkirin) têtin (DD: 8). Sê ferzên xuslê û digel wê heft sunnetên wê hatine gotin ku ew wek jimar nehatine rêzkirin. Tenê hatiye gotin ku "sunnetêd xuslê pir in (DD: 8)." Piştî wê jî çar heb ferzên teyemmumê û sunnetên wê tene. Piştî wan mijaran, dîsa nivîskar behsê tîne ser nimêjê (DD: 9). Heta wir mirov dizane ku haziriya (agahdarî û tetbîq) ji bo nimêjê tamam dibe. Lewra piştî van mijaran, vê carê nimêjên ferz, ruknên nimêjê, sunnet û hey'etên wê û dawiya dawî de ji tiştên ku nimêjê betal dikin tene rêzkirin (DD: 9-12).

Gava nivîskar tete ser mijara nimêjê dîsa gazî xwîner/guhdar dîket. Lewra wek me gotî merheleya agahdarî tamam dibit û êdî tetbîqa ibadetî destpê dîket. Loma nivîskar li xwîner vedigerit: "Paşî ku em hazir bûn ji bona nimêjê "tu bizan!" nimêjêd ferz pênc in" (DD: 9). Bi vî şiklî pênc heb nimêjên ferz û hejdeh heb jî ruknên nimêjê dihene rêzkirin (DD: 9-10). Piştî van jî sunnetên nimêjê ku du heb ji wan di nav nimêjê de (et-Tehiyat û qunût) û du jî yên ji derveyê nimêjê (bang û qametgirtin) tene zikirkirin (DD: 10).

Nivîskar piştî wê, hey'etên nimêjê yanî unsurên wê rêz dîket ku ew jî panzeh heb in (DD: 11). Bi vî şiklî şertên nimêjê tamam dibin û piştî wan tiştên ku nimêjê betal dikin tene gotin. Ew jî yanzeh heb in (DD: 12). Bi vî awayî çawa ku di *Xayetê* de hatiye, herwisa di *Dersa Dîn* de ev rêzşertên bawerî û ibadetê heta vêderê hatine. Yanî *Dersa Dîn* heta

rûpelê 12an li gor tertîba *Xayetê* hatiye nivîsîn û qismên piştê wê tîn êdî îlawe û teserrûfa Rehmî Hekkarî ne. Helbet di berhemên dî ên li ser van mijaran de heman metn (dua û sureyên kurt) cih digirin. Loma Rehmî Hekkarî jî piştî mijarên sereke dua û çend sure lê zêde kirine. Wêca bi vî şiklî piştî van mijaran “Du’aya Paş Tekbîra Ewil”, “Du’aya Qunûtê”, “Tehiyyat”, “Selewat” û “Fatihe” û çar sureyên kurt (sureyên Nas, Feleq, Ixlas û Kewser) hatine (DD: 12-15) û wisa berhem ji aliyê naverokê temam bûye.

Wek dawî piştî mijarên bawerî û ibadetê li gor mezhebê Imamê Şafî’î, nivîskar ji bo du rikaet nimêja sibehê wek tetbîqî edakirina nimêjê nivîsiye: “Min destnimêj girt, kincêd min û cihê nimêjê paqij e; cihê edebê girtiye, rûyê min li qibleyê ye, wextê nimêjê hat (DD: 15).” Bi vî şiklî Rehmî Hekkarî, Muslimaneke ku mensubê mezhebê Şafî’îtiyê ye nimêja sibehê çawa diket bi teferruat vegotiyê. Elbet li vir tiştê balkêş ku divê mirov li ser bisekine ew e ku ew tetbîqkirina nimêjan di metnên kevin ên ku di medreseyan de dihatine xwendine nahêne dîtin. Ji ber wê jî mirov dikare bibêje ku Rehmî Hekkarî ew yek ji bo xwînerên Kurd ên ku bixwazin bi rêkûpêk dest bi nimêjê bikin nivîsiye. Lewra di metnên modern ên wek ilmihalana belav dibin de jî ew yek tete dîtin. Yanî bi vî awayî Rehmî Hekkarî hem nêrîn û muktesebata klasîk hem jî ihtiyac û usûla serdema xwe di *Dersa Dîn* de ji bo xwîneran darijtiye.

Naveroka *Dersa Dîn* wisa temam dibit ku di dawiya berhemê de listeya kitêbên ku Rehmî Hekkarî çapkirine û daye ber xwe ku çap bike cih digirin. Ji ber ku me di xebatên dî de jî behsa wê listeyê kiribû û di vî nivîsê de jî ew neql kir (Geverî 2017: 149), em behsa wê listeyê dirêj nakin. Lê divê em wê bibêjin ku listeyeke wisa ku rasterast peywendî bi tadrîsata Kurdî ya zikmakî ve heyî, bi serê xwe mijarakeke girîng e. Lê Rehmî Hekkarî wê yekê di dawiya berhemê dîni de didet. Lewra ew wek rewşenbîrekî Kurd, di hizra xwe de tîkiliya tadrîsata dîni û perwerdeya bi zimanê Kurdî di eynî qalibî de difikirît. Ji ber wê jî ev fikra wî jî fikreke şexsane zêdetir, nîşaneyê nêrîneke serdemekê ye û ji ber wê jî hêjayê analîzeke kûrtir ya xebatên cuda ye.

Dersa Dîn herçiqas di serdemekê nû de hatibe nivîsîn û weşandin jî mirov dikare wê, ji aliyê naverokê û referansan ve, di nav çanda beriya moderniteyê jî qeyd bike. Bi vî awayî gava mirov ji aliyê naverokê ve mijarên *Dersa Dîn* ji nû ve dabê bike, naverokeke wisa derdikeve der ku ew jî ji bo fêmkirina vî berhemê dê karê lêkolînê rehetir bike:

Tablo 1. Naveroka *Dersa Dîn*

i. Ifade
ii. [Hemd û Selat]
1. Ruknêd Islamê
1.1. Ruknê Ewil Kelima Şehadetê
1.2. Ruknê Duyê Nimêjê e
1.2.1. Ferziyeta Nimêjê:
1.2.2. Şertêd Nimêjê:
1.2.2.1. Paqijkirina Beden[î]
1.2.2.1.1. Av
1.2.2.1.2. Destnimêj
1.2.2.1.2.1. Sunnetêd Destnimêjê
1.2.2.1.2.2. Tiştêd Destnimêjê Dişkênin
1.2.2.1.2.3. Xusul: Destnimêja Mezin
1.2.2.1.2.3.1. Sunnetêd Xuslê
1.2.2.1.2.4. Teyemmum

1.2.2.1.2.4.1. Sunnetêd Teyemmumê
1.2.3. Nimêjêd Ferz
1.2.4. Ruknêd Nimêjê
1.2.5. Sunnetêd Nimêjê
1.2.6. Hey’etêd Nimêjê
1.2.7. Tiştêd Nimêjê Betal Diket
1.2.8. Du’aya Paş Tekbîra Ewil
1.2.9. Du’aya Qunûtê
1.2.10. Tehiyyat
1.2.11. Selawat
1.2.12. Sûreyê Fatihe
1.2.13. Sûreyê Nas
1.2.14. Sûreyê Feleq
1.2.15. Sûreyê Ixlas
1.2.16. Sûreyê Kewser
1.2.17. Kirina Du Rika’et Nimêja Sibê
1.2.18. Destpêkirin

iii. Kitêbêd Mektebê.

Bi vî şiklî naveroka *Dersa Dîn* wisa aşkera dibit ku ew yek dê hem nîşanê me bidet ka berhemeke wek wê çawa dihatê nivîsîn û naveroka wê ji bo lêkolînê îro çî dibêje me. Herwisa jî bo bandor û referansên berhemên wisa jî aşkerakirina naverokan dê imkanaan bide xebatên dahatuyê.

3.2. Uslûba Vegotinê

Rehmî Hekkarî ji aliyê veguherînên li Tirkîyê, di navbera du serdemên cuda de nivîskarî kiribû. Lewra wî hem serdema/salên dawî yê dewleta Osmanî ditibû hem jî şahidê avakirina Cumhuriyetê kiribû. Loma çawa ji aliyê ve çanda salên dawî yê Osmanî li ser nêrînên wî û nivîsên wî tesîr kiribû, herwisa ji aliyê vegotinê û bikaranîna amûrên ragihandinê ve jî wekî rewşenbîrekî modern tevgeriyaye. Yanî aliyekî ve çawa ji medreseyan kevin ve mucaz e yanî icazetnameya xwe ji medreseyê standiniye, ji aliyê dî ve jî sazîyên perwerdeya modern re jî derbas bûye.⁵ Herwisa ji aliyê şahidiya çanda Kurdewariyê ve jî wî hem serdema dawî ya malbatên arîstokratên Kurd û şexsiyetên wê serdemê baş nas kiribû hem jî serdema modern ya edebiyat û rewşenbiriya Kurdan ditibû. Ji ber van taybetiyên xwe, Rehmî Hekkarî çiqas modern bit ewqas jî (ji aliyê şiklî û referansan ve) aidê çanda klasîk bû. Lewra hem di kovaran de nivîsên wî ên derbarê mijarên jiyana modern tene dîtin hem jî wî gelek şî’r û berhemên ku aidê serdema medreseyan telif kirine. Bi vî awayî li aliyê *Memê Alan*, li aliyê din kitêbên wekî *Dersa Dîn* nivîsîne.

Gava mirov digel van agahiyan li *Dersa Dîn* binêre aşkera dê bête dîtin ku Rehmî Hekkarî bi rêya çapxaneyê metneke nû li ser bîngeha çavkaniyên klasîk telif kiriye. Ji ber wê yekê, ji aliyê naverokê û mijarê ve zimanê berhemê zêdetir nêzikê berhemên serdema medreseyan e.⁶ Lewra ew çanda vegotinê û te’rîfa mijaran rasterast li ser wê nêrîte ye. Bo numûne gava em berê xwe bidine destpêka kitêbê, em rastê pêşgotina Rehmî Hekkarî ya bi navê “Ifade” tîn ku tê de rasterast gazî xwendevanan dike. Helbet ji bo di çanda kevin de xitaba berhemên û diyaloga seydayan bi mêran re bû, di *Dersa Dîn* de jî xitabê ji bo “birayan” e. Di vir de hem cinsiyeteke xurt heye ku çawa di medreseyan de ‘ilm di navbera seyda û feqiyan de dihatê vegotin/ferbûn, di vî pirtûkê de jî ew çand hatiye veguhestin ku nivîskar bi ifadeya “gelfî birayan” dest bi berhema xwe diket. Jixwe di terîfa kirina nimêjê de yan jî wergirtina destnimêjê temamen bi

zimanekî mêrane hatiye vegotin. Yanî ji bo jinên Musliman di vê berhemê (û yên mînakê wê) de terîf yan jî te'lîmek ji bo jinan nîne. Lewra divêt mirov jibîr neket ku lêre îfadeya “birayan”, ji referanseke xwîni/genetik zêdetir referanseke dînî ye ku ji bingeha wê baweriya ku birabûna ew kesên li dor dînê Islamê berhev bûne ve girêdayî ye:

Gel[î]...! Birayan... Di exbaran da warid e ku:

“Ji bo dinya xwe wesa bixebite bibê qa ez di dinyayê da ebedî me.

Ji bo axreta xwe jî wesa bixebite bibê qa ez dê sibê bimrim.”

Dinya bê axret nabe; axret jî bê dinya nabe.

Xebata ji bo dinyayê, destêxistina rizqê helal e.

Xebata ji bo axretê jî; cihînanîna emrêd şerî'etî ye.

Xudê me jî îmanê bêbehr neke, amîn. (DD: 2)

Di vê dibaceya *Dersa Dîn* de nivîskar beriya her tiştî xwe dispêrite çavkaniyên beriya xwe ka wî ew çawa bihistine/xwendine. Loma ew dibêjit “di exbaran da warid e ku.” Lê gava wê referans/iqtibasê diket, nîşanê bi çavkaniyeke nivîskî naket. Li şûna wê, lêkera “warid”ê (bi menaya: “hatî”, “geheştî”, “bihîstî”) bikartîne ku ew ji bo famkirina çanda Kurdî/Islamî ya klasîk gelek girîng e. Gelo çî di metnên edebî de çî jî di metnên ‘ilmî/dînî de (wek hedîsên Muhammed Pêxemberî) awayê “neql û veguhastina agahiyê” bi rêya nivîsê bû yan bi rêya bihistîne (deng) bû? Ev yek gengeşiyê qedîm e ku hêjayê lêkolînê berfireh e. Lê di vê nivîsê de ji ber ku mijara sereke berhema *Dersa Dîn* e, mirov dikare wê tesbîtê biket ku herçiqas di perwerdeya kesên wekî Rehmî Hekkarî de nivîs girîng be jî, ew çanda nivîsî li ser xîmê çanda devkî/riwayetê geş bûye. Loma jî nivîskarên vê çandê, li şûna bang bi xwînerêkê, xitabê guhdarekê dikirin û jî usûla perwerdeya modern zêdetir bi usûla vegotina saziyên perwerdehiyê yên riwayetsera (wek medrese) berhem dinivîsîn. Ji ber wê bingehê bû ku Rehmî Hekkarî di “îfadeya” serê berhema xwe de îfadeyên wek “gelî birayan” û “warid e” bikarîname. ⁷

Rehmî Hekkarî di dewama wê de, yanî di serê berhemê de, eynî tiştî dîkt ku piştî “bismillahi û hemd û selat”ê dîsa xitabê xwîner/guhdar diket ku bi nîdayê jê re dibêjit “bizan.” Ev yek ji aliyekê ve usûla *Qur'anê* bit (wek “îqra”), jî aliyê dî ve jî transfera usûla berhemên ‘Erebî yên dînî ye. Lewra di wan berhema de exleb bi “î'lem”ê yanî “bizan”ê destpê dikin. Rehmî Hekkarî di destpêkê de “bizan” bikarîname jî di çend cihan de jî wê îfadeyê wek “tu bizan!” bikartînit (DD: 3, 4, 5, 9). Dîsa nivîskar hin çar wextê behsa kirina îbadetê diket, xwe wek vebêjer daxilê metnê diket: “Tertîb e bi terzê me gotî” (DD: 8), “[p]aş ku em hazir bûn ji bona nimêjê” (DD: 9).

Nivîskarî, çawa jî aliyê vegotinê ve xwe sipartiyê çanda vegotina klasîk herwisa jî aliyê usûla nivîsînê jî li gor wê çandê pêkîname. Ji bo wê jî eger em çend mînakên bidin divêt mirov pêşiyê behsa çawanîya destpêka mijaran biket. Lewra Rehmî Hekkarî piştî “îfade”ya xwe gava dest bi vegotina mijara xwe diket, li gor rêbaza klasîk/Islamî pêşiyê “Bismillahirrehmanirrahîm”ê û bi awayekî hiyerarşik ewil hemda Xwedê diket paşî silavan li ser Muhammed Pêxember diket: “Paş hemda Xudê û selata li ser Çêtirê hemî mexlûqatan” (DD: 3). Ji bo Pêxember jî li şûna ku navê wî bibêjit wî wek “Çêtirê hemî mexlûqatan” wesf diket. Divêt nehête jibîrkirin ku çî kitêbên edebî bin (wek dîwan û

mesnewî) çî jî yên ilmî/dînî bin di destpê nivîsîna kitaban de ev rêz dihête parastin.

Piştî van gotinan, nivîskar beriya ku dest bi rêzkirina “ruknêd Islamê” biket behsa her çar imamên mezhebên sereke diket. Piştî wê jî behsa navê imamê “me” yanî imamê Kurdan diket û rehma Xwedê li rûhê wî dînit û dibêjit ku “em Şafi'î” ne: “Navê imamê me Muhammed bin Idrîs Şafi'î ye rehmeta Xudê li ser bit. Em ku li ser ictihada wî ne, dibêjine me “Şafi'î” (DD: 3). Bi vî şiklî jî aliyê referansan ve navên jêderan nehatibine gotin jî, jî şeweya berhemê û usûla vegotina wê bi aşkera xuya dibit ku Rehmî Hekkarî berhema xwe *Dersa Dîn* li ber berhemên sereke yên fiqha Şafi'î nivîsiye. Ji bo wê jî mirov dikare bibêjit ku hem jî aliyê naverokê û rêza mijaran hem jî jî aliyê vegotinê ve ew yek adaptasyona *Xayetu'l-Ixtisarê* ye. *Xayetu'l-Ixtisar* jî yek ji girîngtirîn çavkaniya fiqha Şafi'î ye ku bi giştî hem di nav Kurdan de hem jî di nav milletên di yên Şafi'î de ew berhem wek referanseke sereke hatiye qebûlîkirin û çend şerhên wê yên cuda cuda hatine çêkirin. Wêca bi vî awayî Rehmî Hekkarî, bi kurtasî jî be, li ser wan metnên sereke yên fiqha Şafi'î (ji ‘Erebî) adapteyê Kurdî kiriye. Loma gava berhema xwe *Dersa Dîn* nivîsiye gelek cihan ew usûla *Xayetê* û usûla vegotina metnên fiqha Şafi'î veguhastiye kitêba xwe. Jixwe hem di *Dersa Dîn* de hem jî di kitêbên Rehmî Hekkarî yên li ser eynî mijarê ên bi Tirkî de baş xuya dibit ku wî *Xayet* adapte kiriye. ⁸

Taybetiyeke dî ya *Dersa Dîn* a Rehmî Hekkarî ew e ku ew berhema jî bo dewlemendkirina zimanê berhemên dînî jî numûneyek e. Lewra gelek çar wextê nivîskar behsa kirina îbadetan diket, terîfan bi Kurdî didet, li şûna termên ‘Erebî yên bi Kurdî didet. Ev yek jî jî bo lîteratura dînî ya bi Kurdî girîng e ku di vî warî dikarit bibîte mînakeke modern. Wek numûne gava Rehmî Hekkarî behsa her pênc nimêjên diket te'yîna wextê nimêjan û termên fiqhî vedibêjit uslûbeke xwerû bikartînit:

Paş ku em hazir bûn ji bona nimêjê “tu bizan!” nimêjêd ferz pênc in:

1- Nimêja nîvro: Ewilê wextê destpêkirina zewalê ye; heta bûna siha her tişteki hindî xwe.

2- Nimêja êvari: Ewilê wextê destpêkirina siha her tişteki hindî xwe heta timam avabûna rojê.

3- Nimêja mexreb: Ewilê wextê destpêkirina avabûna rojê heta windabûna şefeqa sor.

4- Nimêja ‘eyşa: Ji avabûna şefeqa sor heta spêdê.

5- Nimêja sibê: Ji spêdê heta roj derketî (DD: 9).

Bi vî awayî herçiqas berhemeke muxteser bit jî *Dersa Dîn* jî aliyê uslûba vegotinê ve dikare hem jî bo qada îlahiyatê hem jî jî bo xebatên li ser zimanî bibite çavkaniyek. Lewra nivîskarê wê hem hakimê zimanê Kurdî bû hem jî pisporê wê qadê bû. Ji ber wê jî xebatên wî yên li ser van babetan lêkolîn û nêrînên nû heq diken.

3.3. Ziman

Rehmî Hekkarî di hemû berhemên xwe yên Kurdî de li gor şeweya rêzimana serdest nivîsîne. Ew şeweya jî zêdetir wek devoka îro ya bi navê Behdîni tete gotin e. Helbet ev yek ne tenê di berhemên Rehmî Hekkarî de wisa bû. Lewra heta salên dawî di nav metnên Kurdî de zimanê serdest/dominant Behdîni bû. Ji aliyekê ve jî ber ku nivîskar di bin tesîra

kanona metnên klasîk de bûn û ji aliyê di ve jî ji ber ku alternatîfa devokeke din çênebîbû, Rehmî Hekkarî bi zimanê xwe yê rojane berhem dinivîsîn. Lê dîsa jî divêt nehête jîbîrkirin ku sinûra nivîskariya Rehmî Hekkarî ne tenê devoka Hekkarî ya rojane bû. Wî ji ber ku xitabê herkesekê dikir û di çapemeniya Kurdî ya wê serdemê dinivîsî, xwe nêzikê şêweyeke gelemperî (standard) kiribû.

Gava mirov li gel vê nêrînê bera xwe didete zimanê *Dersa Dîn*, çend taybetî derdikevine der. Beriya ku em behsa wan taybetiya bikin vê yekê bibêjin ku çawa di berhemên di yê Rehmî Hekkarî de jî em rast tînin di bergê ewil yê *Dersa Dîn* de jî danasîneke duzimanî xuya dibit. Loma beriya navê kitêbê di bergê pêş û yê navê de ev îfadeyên duzimanî hene: “Kürtçe Din Dersleri: Dersa Dîn.” Dîsa di berga navê de jî derheq tetqîqkirina berhemê ya ji aliyê Meclisa Şerr’iyyeyê bi Tirkî jî hatiye gotin. Jîbilî wan mînakên (û di bergê dawî de jî qismê adresê) di *Dersa Dîn* de zimanê vegotinê hemî Kurdî ye. Ji ber ku ayet û te’bîrên ‘Erebî wek jêder û iqtibas hatine bikaranîn, di berhemê de wek zimanê nivîskar tenê Kurdî heye.

Çawa ku di Kurdîya Behdînan ya rojane û berhemên Kurdî yê klasîk de jî derbas dibit di berhemên Rehmî Hekkarî de îzafeya/veqetandeka pirjimarî bi şiklî hevedudanî tete bikarînan. Di helbestan de ew bi du şiklan hatibe jî di *Dersa Dîn* de hemû mînak hevedudanî/pêkve hatine. Bo numûne di serê kitêbê de serenavê “Ruknêd Islamê” di forma kevin (ya di berhemên klasîk de) bi şiklê “ruknê di Islamê” dihat. Lê îro li Bakur bi şiklê bikaranîna “standard” ev mînak bûye “ruknêd ...” Lê di berhema Rehmî Hekkarî de terciheke di navbera van forman de ye ku ew wê wek “-êd” bikartînit. Her wekî di mînakên wek “emrêd şerî’etî”, “şertêd nimêjê”, “sunnetêd destnimêjê”, “tiştêd destnimêjê dişkênin”, “çîçikêd guhan” de jî tete dîtin Rehmî Hekkarî ev îzafeya pirjimarîyê wek formeke standard parastîye. Ev terciha Rehmî Hekkarî girîng e, lewra wî hem di xebatên xwe yê derbareyê ziman de hem jî di berhemên xwe yê di de bi awayekî pîsporane nêzikê meseleyên ziman bûye. Ji bo wê mirov dikare berhemên wî yê bi navê “Kilîla Xwendinê” û “Tabloyên Lêkeran” numûne bidet ku ew xwedî hişyariyeke zimanî jî bû.

Ji aliyê di ve di *Dersa Dîn* de hin nuqteyên imlayê hene divêt em li ser rawestînin. Wek me gotî nivîskar wek devoka serdest ya serdema xwe Behdîniya bikartînit. Lê ji aliyekê ve jî xwastiye ku Behdîniya xwe bexîte standardekê da ku zimanê wî bibîte zimanê berbelav. Ji bo wê jî em dişên du kelîmeyan nîşan biden. Wek tete zanîn îro jî li Behdînan jî bo “nimêjê” “nivêjê” û jî bo “destnimêjê” jî “destnivêjê” tete gotin. Rehmî Hekkarî jî ev forma rojane dizanî. Loma di berhema xwe de cara ewil vê kelîmeyê wek “niwêjê” (ku me kire “nivêjê”) bikartînit (DD: 3). Lê di hemû mînakên di de wê wek “nimêjê” û temamê “destnimêjê”an jî herwisa bi vî şiklî bikartînit. Ev yek jî nîşan didet ku wî xwastiye vê berhema xwe bigehînte herkesekî yan jî wî imlaya kelîmeyê wek “nimêjê” rasttir dîtiye.

Nivîskar di bikarînanana hin kelîmeyan de li gor telaffuza Behdîniya imla diket. Di mînaka kelîmeya ‘ezman (bi menaya “ziman”) de ew yek derdikeve der. Çunku di imlaya vê kelîmeyê de dengê ‘Erebî yê eyn nîne. Lê li Hekkarîyê ev peyv bi vî şiklî tete got: ‘ezman. Rehmî Hekkarî jî herwisa

ew bilêvkirin tercih kiriye: “Şertêd wê bi ‘ezman gotin... (DD: 4).”

Di hin cihên ku lazim e bi v’yê bêne nivîsîn di kitêbê de bi w’yê, hin caran jî bi f’yê ve hatine nivîsîn. Me ew di nava kevanên koşedar [] de wek “v” serrast kirin û wisa dan. Bo numûne “ne[v]iyê”, “di[v]êt”, “ni[v]êj”, “[v]ekirî” “çe[v]iyan”, “derke[v]tin û “miro[v]...”

Hin cihan de jî xeletiyên teshîhê derdikevine der ku di van cihan de jî me dîsa di nava kevana koşedar de ew serrast kirin. Mîsalen îfadeya “bi xuslê radi[b]e” (DD: 5) bi şiklê “bi xuslê radine” hatibû. Dîsa di serê berhema xwe de Rehmî Hekkarî gava bangî li xwendevanan diket wan wek birayan dibînit. Ji bo wê jî dibêjît “Gelî birayan!” Lê kelîmeya xitabê ya “gelî” bi şiklê “gelo”yê bikartînit. Ji ber ku di Kurdî de jî bo bang “gelî” û jî bo pirs û gumanê jî “gelo” dihête bikarînan, me ew îfade wek “gel[î]” serrast kir. Bi vî şiklî me çend cihên di yê wisa muhtacê teshîhê bûn, serrast kirin.

Li gorî berhemên ilmihal û fiqha Şafi’îyan hin dua li gorî berhema Rehmî Hekkarî dirêjtir yan jî bi hin îfadeyên dirêjtir dihêne gotin. Me ew jî jî bo terciha nivîskarî diyar bibit di nav kevana koşedar de ew zêde kirin. Bi vî şiklî dê hem usûla nivîskarî diyar bibit hem jî dê halê wan duayan bi şiklê dirêjtir bêne dîtin. Bo numûne di vane de qismên di nava kevanên koşedar de me zêde kirine: “estaxfiruke[llahumme] we etubu ileyke we sellellahu ‘ela [seyyîdîna] Muhammed’in’in-[nebiyyi]’l-ummiyyi] we [ala] alihi we sehbîhi we selleme (DD: 13).”

Cihên ku nivîskarî di nav kevanan de gotî me di nav neynikan de, cihên ku wî di nav kevana koşedar de gotî me di nav kevanên normal de bikarînan: “Niyeta min ew e nimêja ferza [v]ê sibê li ser min wacib bûy bikem ji boy Xuday Te’ala (Ellahu ekber)” (DD: 15). Ji aliyê di ve divêt bibêjin ku reqemên di nav kevanan koşedaran de rûpelên kitêbê yê orjînal in ku ew rêza sahîfeyan nîşan diket. Dîsa jî bo veguhastina tîpan jî divêt bibêjin ku di metnê translîterasyonê de me jî bo dengê xeynê (ġ) tîpa/sembola (x) bikarîna. Lewra di metnên dîni de gelek caran diyarkerîna vê tîpê, rê li ber xeletxwandina metnê vediket.

Bi giştî gava mirov bi berhemên Rehmî Hekkarî dizivirît aşkera dibînit ku ew zimanekî serkeftî bikartînit. Yanî ew hakimê zimanê Kurdî bûye. Lê di *Dersa Dîn* de numûneyek heye ku divêt mirov li ser rawestît. Ew jî ev e ku wextê behsa girtina destnimêjê diket di şertê şêşem de dibêjît “têkdana rihan e eger mezin bit” (DD: 7). Wek tete zanîn, di Kurdî rih/rêdîn bi sîfetê “dirêj” ve dihête tewsîfkirin. Yanî gava rihên yekî dirêj bin jê re “rih-mezin” nahête gotin. Lê Rehmî Hekkarî jî bo wê yekê sîfetê “mezin”ê bikartînit. Ev yek çiqas rast e yan bikaranîna wisa heye divêt mirov li ser lêkolînê biket. Lê bi ya me di Kurdî de, bi taybetî jî li Behdînan, formeke wisa nîne. Herwisa dibit ku eve şaşiya çapê jî bit.

Disa li gorî nêrîneke gramatik mirov dişet navê kitêbê bi xwe jî teshîh biket. Lewra wek terkîb di Kurdî de lazim e navê wê *Dersa Dînî* (yan jî li gorî muxeffa Hekkarî: *Dersa Dîni*) ba. Lê wî li gorî terkîba zimanê Tirkî (Din Dersi) bikarînaye. Lê mirov baş nizanî ka ev yek terciha Rehmî Hekkarî ye yan wî rasterast ew yek wek pêşniyaz/rasttir pêşkêş kiriye. Lê li gorî nêrîna îro ya li ser Kurmançî diviya ew bi şiklê *Dersa Dîni* ba. Lê me ew herwekî terciha nivîskarî hêla.

Wek me li jor jî gotî, *Dersa Dîn* ji bo termên nû metneke balkêş e. Ji bo wê jî mirov dikarî çend mînakên bidet. Lewra gava nivîskar behsa tiştê ku destnimêjê dişkênin diket ji bo pêş û paşê (“ön” û “arka”ya Tirkî) ifadeyên “ber-alî” û “pişt-alî”yê bikartînit (*DD*: 7). Dîsa gava behsa tehiyyatê diket ji bo “dest-miçiqînê” tenê “miçî”yê bikartînit: “di Tehiyyatan da destdanandina li ser rahnan e ku destê çepê [v]ekirî û destê rastê miçî ji xeyr tiliya şahdê (*DD*: 11).” Herwisa dîsa gava behsa hey’etê nimêjê diket li şûna “paş ji”yê tenê “paj”ê bikartînit: “paj rukû’ê rabûnê (10).” Bi vî şiklî *Dersa Dîn* hem kêmasiya di warê vegotina mijarên dînî tijî diket hem jî ji bo wê qadê termînolojiyekê pêşniyaz diket.

3.4. Bingeha Tarîxî û Çavkaniyên Berhemê

Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî hem ji aliyê medreseyên Kurdî ve hem jî ji aliyê perwerdeya xwe ya fermî ve hakimê çanda Islamî bû. Lewra wî hem icazeta xwe ji medreseyê wergirtibû hem jî li Stenbolê li Enstîtûya Islamê perwerdeya ilahiyatê dîtibû (*Uzun* 2013: 127). Herwisa ji malbata xwe derdora malbata xwe ve jî ew di nav çandeke wisa de bû ku haya wî ji ilmên Islamê çêdibû. Helbet wekî gelek berhemên di yên Islamî, kitêbên derbareyê fiqh û muamelatê ji heman jêderan istifade dikin. Lê dîsa jî ji bo ku mirov bergehê nivîskari û çavkaniyên ku wî jê sîd wergirti bizanî, tesbîta jêderan girîng dibit. Ji ber wê jî di serdema borî de rewşenbirekî wekî Rehmî Hekkarî kîjan kitêb dixwendin, ber destê xwûnerên wî çaxî çî kitêb hebûn, pirsên muhim in. Ev yek ji tecrûbeyên nivîskari zêdetir, diyar diket ku ka di civateke Musliman de çî di hate xwendin û ji wê civakê rewşenbireke Kurd kîjan çavkanî bo xwe kirine jêder.

Wek me li jorî di tehlîla berhama *Dersa Dîn* de jî gotî, di çanda Islamî ya klasîk de rasterast referansa kitêbên jêderk gelek caran nahête dan. Ji ber wê jî ji bo tesbîta jêderkan divê mirov lêkolînên berawerî biket ka beriya wê berhemê çî berhemên di hatine nivîsîn û di nav wê literatûrê de kîjan berhem sereke ne û wan diyar biket. Ji ber hindê jî gava mirov li *Dersa Dîna* Rehmî Hekkarî vedizivirî, mirov dibînit ku wî zêdetir ji çanda giştî û berhemên li ber dest û serekaniyan istifade kiriye.

Di nav çavkaniyên Rehmî Hekkarî de zêdetir wek serekanî berhema *Xayetu’l-Ixtisar* derdikevîte ber çav. Ew jî wê yekê nîşan didet ku di nav fiqha Şafî’îyan de ev berhem zêdetir hatiye pejirandin û tesîra wê ji yên din zêdetir bûye. Ji aliyê di ve jî ew metn wek *Ibni Qasim* jî dihête zanîn. Dîsa diyar dibit ku haya Rehmî Hekkarî ji *Minhacu’t-Talîbîna* Imam Newewî û şerha wê ya bi navê *Muxni’l-Muhtac* ya Xatîb eş-Şîrbînî hebû. Lewra ew berheme, çavkaniyên sereke yên wê mijarê ne ku bi taybetî di nav medreseyên Kurdan de dihatine xwendin.

4. Encam

Berhema Evdîrrehîm Rehmî Hekkarî *Dersa Dîn* di sala 1921ê Miladî li Stenbolê çap bûye. Lê ji ber ku gelek berhemên wî hêj jî li ber dest nînin em rasterast hejmarekê neşên diyar bikin û bibêjin ku Rehmî Hekkarî hinde berhem telif kirine. Lewra ji aliyê ve wî gelek berhem nivîsîne û ji aliyê di ve jî berhemên wî li cihekê bi awayekê rêkûpêk nehatine parastin. *Dersa Dîn* jî yek ji wan berhemên Evdîrrehîm Rehmî bû ku li ber destê lêkolîneran nebû. Lê piştî arşîva Zanîngeha Atatürkê bi awayekî dijîtal ji bo lêkolîneran hate vekirin, me şîya vê berhemê bi dest bixin.

Dersa Dîn di vê kitêbxaneyê di nav koleksiyona “Seyfettin Özege” de bi jimara 0128133/ 21385 hatiye qeydkirin. Di qeyda kitêbxanê de navê nivîskari wek “Abdurrahim Rahmi İbni Pertev” hatiye nivîsîn. Bi vî şiklî yek ji berhema Rehmî Hekkarî ya berze bû, hate peyda kirin.

Ji aliyê çanda vegotina ilmê dînî ev berhema Rehmî Hekkarî girîng e lewra ji ber ku di nava wê çandê de rituel û hemanên dînî hatine neqlkirin. Ji aliyê di ve jî di Kurdî de berhemên wisa gelek kê mî in ku ji bo sazkirina binyadeka literatûra wê qadê jî *Dersa Dîn* xwedan girîngî ye. Di vê berhemê de hafizeyê nivîskari û oral (devkî) bi rêya neqlkirina rituelên dînî derdikevîte der ku ew yek ji naveroka berhemê jî wêdetir e. Lewra mirov dikare bi rêya berhemên wisa hem tehlîla serdemekê biket hem jî seruvana mijarekê teqîb biket. Bi vî awayî ji berhema Rehmî Hekkarî diyar dibit ku zimanê berhemekê biqasê naverokê girîng dibit. Herwisa tîkiliyên di navbera dîn, çanda dîndariyê ligel ziman û meseleyên netewî hêj jî muhtacê lêkolînê ne ku bi taybet di sedsala borî de di hafizeya milletên wekî Kurdan de berhem û mijarên wisa divêt bêne vekolan û şîrovekirin.

Nîşeyan

¹ Din nav dîndarên Kurd de meseleya li gor perwerdebûn û ‘emelkirina li ser fiqha Şafî’î meseleyeke kevin e ku Rehmî Hekkarî jî di berhemên xwe de wê problemê car car vedikolît û bi taybetî jî ji melayên ku pêşnimêjiya cîma’eta Şafî’îyan (Kurdan) dikin re hin hişyariyan dinivîsit. Bo numûne, di dawîya berhemên xwe *Abdest Nasil Alınır?* û *Cenaze ve Temizlik Ahkâmıyê* de di bin serenavê “İmamlara Muhim Bir İhtar”ê de behsa destnimêja melayê ku li pey Şafî’îyan pêşnimêjiyê biket re dibêjît û ji wan dixwazît ku ew li gor usûlên cîma’eta Şafî’î tevbigerin û destnimêja xwe wek wan bigirin. Nexwe hem dê nimêja cîmaetê betal bibit hem jî dê guneh li stûyê mela bit (*Zapsu* 1985: 72; *Zapsu* 1946: 31).

² Ji bo *Dîwana* Pertew Begê Hekkarî bnr.: (Perto Begê Hekkarî: 2011).

³ Ev berhema Rehmî Hekkarî, wekî *Dersa Dîn* bi alfabe ya nû nehatiye çapkirin. Di destê me de wek destxet heyê ku wî di sala 1334ê (Miladî 1918) amade kiribû. Lê ew jî wek *Dersa Dîn* hatiye çapkirin yan ne, hêj diyar nîne. Lewra nusxeya wê ya metbû li ber destan nîne. Di vê berhemê de jî şertên îmanê, sifetên Pêxemberî û selat û selam hene. Ew jî berhemeke kurt e û bi Kurdî li ser mijarên eqîdeyê hatiye nivîsîn. Lê tişta balkêş ev e ku Rehmî Hekkarî navê kitêba xwe di destxetê de wek *‘Eqîda Kurdan* bi nav kiriye lê di dawîya listeya *Dersa Dîn* de ew wek *Eqîda İmanê* guheriye. bnr.: (Evdîrrehîm Rehmî 1334 [1918]).

⁴ Di rûpelên têt de em dê behsa vê berhemê bikin.

⁵ Rehmî Hekkarî, icazeta xwe ji destê Şêx Ebdulhekîm Erwasî wergirtiye, bnr.: (Karakaya 52-59). Piştî ku medrese di resmîyetê de rakirin wî di fakulteya İlahiyatê de jî perwerdehî dîtibû. Lewra di gelek berhemên wî de înzaya wî wisa ye: “Mûlga İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mensuplarından Abdurrahim Zapsu” bnr.: (*Zapsu* 1946). Yanî yek ji derçûyên ewilîn yê wê fakulteyê bû (*Uzun* 127).

⁶ Li vir qesda jî “serdema medreseyan” ew nîne ku êdî qed medrese neman. Kê mabin jî îro medreseyên aktîf hêj hene. Lê li vir qesd rasterast li ser bandoreke xurt ya saziya medreseyê ye. Ne ku qesda dewreke “gelek dîr” e.

⁷ Wek tete zanîn, berhema Mewlana *Mesnewiya Me’newî* bi kelimeya “bişnew” (bibihis) destpê diket û gelek helbestên/qisseyên klasîk wekî yên Feqîyê Teyran bi ifadeyên wek “guh bidere” yan jî “guh bide” destpê dikin. Loma lêre gava em behsa çanda klasîk dikin ne tenê metnên edebî/sofîgerî qesd dikin.

Bi temamî çanda Islamî di çarçoveyêke giştî de mijara wê gengeşiyê ye. Yanî Rehmî Hekkarî her çiqas di vê berhema xwe de metneke menzûm/edebî nenivîsibe jî di nava eynî çandê de “xeber didit.”

⁸ Ji bo muqayeseya naverok û mijara berhemên Rehmî Hekkarî digel *Xayetê* bnr.: (Zapsu 1946; Zapsu 1948; Zapsu 1985; Rehmî Pertew 1921; Kadî Ebu Şucca 2011).

Çavkanî

- Bozarslan, M. E. (1985). “Pêşkêşî.” *Jîn*. (cild 1). Uppsala: Weşanxana Deng. r. 6-15.
- Evdîrrehîm Rehmî (1334) [1918]. *Eqîda Kurdan*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası. [Berhem wek destxet e di arşîva me de].
- Evdîrrehîm Rehmî (1335) [1919]. “Memê Alan.” *Jîn*. hej: 15. r. 21-24.
- Geverî, A. (2015). “Evdîrrehîm Rehmî Hekarî û Berhema Wî ya Li Ser Tarîxa Kurdan: Perek Zêrîn Ji Tarîxê.” *Wêje û Rexne*. hej: 5. s. 7-27.
- Geverî, A. (2017). “Sê Tabloyên Ebdurrehîm Rehmî Hekarî Yên Derheq Kêşana Lêkerên Kurdî.” *Derwaze*. hej: 1. r. 148-155.
- Kadî Ebu Şucca (2011). *Delilleriyle Şafî İlmihali -el-Gayet ve et-Takrib-*. (Ter.: Mehmet Selim Bilge). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Karakaya, M. A. (çev.). (tarihsiz). “İcâzetnâme.” *Temizliğe Giriş Risalesi*. (Fotokopi Baskı).
- Perto Begê Hekkarî (2011). *Dîwan*. (Amd.: Tehsîn İbrahîm Doskî). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Rehmî Pertew, E. (1921). *Kürtçe Din Dersleri: Dersa Dîn*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- Uzun, M. (2013). Zapsu, Abdurrahim. *DİA*. c. 44; r. 127-128.
- Zapsu, A. (1946). *Abdest Nasıl Alınır?* İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- Zapsu, A. (1948). *Oruç ve Ahkâmı*. İstanbul: Seyhan Matbaası.
- Zapsu, A. (1985). *Cenaze ve Temizlik Ahkâmı*. İstanbul: Ehl-i Sünnet Yayınları.

Pêvek - I: DERSA DÎN (Din Dersleri)

[01]

Kürtçe Din Dersleri:

Dersa Dîn

Li ser Mezhebê Imam Şafî'î

(Rehmetullahî 'eleyh)

Esera

Ji mala Hekkariyan Ne[v]iyê Hacî Teyar Begî

'Ebdirrehîm Rehmî Ibni Pertew

Ji terefê "Civata Tedkîk-i Mesâhif û Müellifât-i Şer'iyê" hatiye tetqîqkirin

İstanbul – Çâphâne-i Necm-i İstikbâl

[1]

Kürtçe Din Dersleri:

Dersa Dîn

Li ser Mezhebê Imam Şafi'î

(Rehmetullahî 'aleyh)

Esera

Ji mala Hekkariyan Ne[v]iyê Hacî Teyar Begî

'Ebdirrehîm Rehmî Ibni Pertew

“Teddîk-i Mesâhif û Müellifât-i Şer‘iyye Meclisi’nce Tetkîk Edilmiştir.”

İstanbul – Çâphâne-i Necm-i İstikbâl

[2] **Ifade**

Gel[î]..! Birayan... Di exbaran da warid e ku:

“Ji bo dinya xwe wesa bixebite bibê qa ez di dinyayê da ebedî me.

Ji bo axreta xwe jî wesa bixebite bibê qa ez dê sibê bimrim.”

Dinya bê axret nabe; axret jî bê dinya nabe.

Xebata ji bo dinyayê, destêxistina rizqê helal e.

Xebata ji bo axretê jî; cihîrandina emrêd şerî‘etî ye.

Xudê me ji îmanê bêbehr neke, amîn.

20ê Çiriya Ewil 337¹

‘Ebdurrehîm Rehmî

¹ Ev tarîx bi Mîladî “20ê Çiriya Ewil 1921” diket (bi Hicrî jî 17ê Sefera 1340). Di kitêbê de 337 wekî 327 xuya biket jî li gor tarîxa li ser bergê kitêbê jî diyar dibit ku ew tarîxa lêre hatiye nivîsîn “337” e (A. T.).

[3] Bismillahirrehmanirrehîm

Paş hemda Xudê û selata li ser Çêtirê hemî mexlûqan.

Bizan: Paş ku me ‘eqîda xwe durist kir, em bûne xudan îman. Di[v]êt tiştê dînê me emr kirî em wan jî biken. Ku dibêjine wan (‘emel) di ‘emel da çar imam hene ku her çar jî heq in û gotina wan hemûyan jî heq e.

Navê imamê me Muhemmed bin Idrîs Şafi‘î ye rehmeta Xudê li ser bit. Em ku li ser ictihada wî ne, dibêjine me “Şafi‘î.”

Ruknêd Islamê

Paş ‘eqîdê lazim e em pênc emrêd Xudê bi cih bînin ku dibêjine wan ruknêd Îslamê:

- 1 - Kelîma Şhadetê.
- 2 - Rojî
- 3 - Ni[v]êj
- 4 - Hecc
- 5 - Zikat

Ruknê Ewil Kelîma Şhadetê

“Eşheddu‘el-Lailaheillallah we eşhedu‘enne Muhemmede‘r-Resûlullah.”

Me‘na wê bi Kurmancî: “Ez şahidiyê didem ku ji xeyri Xudê kes layîqê ‘ibadetî tunne û dîsa şahidiyê didem ku Hezretî Muhemmed [4] qasidê Xudê ye.” Şertêd wê jî bi ‘ezman gotin û ji dil bawerkirin e.

Ruknê Duyê Nimêj e**Ferziyeta Nimêjê:**

Nimêj li ser wî mirovî ferz e yê ku Islam bit, xudan ‘eql bit û hatibe heddê bulûxê.

Şertêd Nimêjê:

Tu bizan şertêd nimêjê pênc in:

- 1 - Paqijkirina bedenî ye: Çi ji pîsiyê çi ji bêdestnimêjîyê.
- 2 - Veşartina cihê edebê ye: (Ku ji bo mêran û cêriyan ji navikê ye heta çokan. Ji bo jina hurr temamê bedenî ye. Tinê ji destpêkirina pirçan heta serê çenê bi dirêjî û ji çîçîka guhê rastê heta yê çepê bi firehî (rû); dest jî heta xirtika destan cihê edebê nîne.
- 3 - Paqijkirina cilan û cihê nimêjê.
- 4 – Daxilbûna wextê nimêjê.
- 5 – Beraxwedana qibleyê.

[5] Paqijkirina Bedenî

Yek ji şertêd nimêjê paqijkirina bedenî ye ku nepakiya bedenî jî bi du terzan e: yan ji bêdestnimêjîyê, yan ji necisiyê.

Bêdestnimêjî jî du terz in: yan ya mezin e ku bi xuslê radi[b]e; yan ya biçûk e, bi destnimêj-girtinê radibe.

Nepakiya ji necisiyê jî çi cihê necis lê hebe bi şuştina wî cihê radibe.

Av

Tu bizan hemî paqijî bi avê dibe. Di nezera şerî'eti da new'êd avê çar in:

- 1 - Ava paqij û paqijker: Her wekî ava baranê, ava kahniyan.
- 2 - Ava mekrûh: Her wekî ava li ber tavê germ bûyî.
- 3 - Ava paqij, lê nepaqijker: Her wekî ava gulê û şerbetê ku bi xwe paqij in lê çu tiştî paqij naken.
- 4 - Ava necis: Ku ava pîsatî kevtî nav da.

Ji wan çar new'êd avê destnimêj, paqijî bi tenê ava "paqij û paqijker" dibe.

Destnimêj

Yek ji şertêd nimêjê, destnimêj-girtin e, ferzêd destnimêjê jî şeş in:[6]

- 1 - Niyet e digel ewelî rûşuştinê.
- 2 - Şuştina temamê rû ye "ku ji destpêkirina pirçan heta çenê bi dirêjî û navbeyna herdu çîçikêd guhan bi firehî."
- 3 - Şuştina dest û zendan e digel enîşkê.
- 4 - Mesha serî ye: Welew hindêk ji pirçê bit lê di heddê serî da.
- 5 - Şuştina piyan e digel gozekan.
- 6 - Tertîb e, pêve ku: Berî niyet digel şuştina rû, paşî şuştina destan, paşî mesha serî, paşî şuştina piyan. Eger têkelêk bête şuştin durist nîne. Lewra tertîb şert e.

Sunnetêd Destnimêjê

Sunnetêd destnimêjê deh in:

- 1 – Destpêkirina bi "Bismillahîrrehmanirrehîm"ê.
- 2 – Şuştina herdu destan heta xirtikan: pêşiya destnimêjê.
- 3 – Şuştina devî ye.
- 4 – Şuştina kepî ye.
- 5 – Mesha temamê serî ye digel mesha guhan ji derve û ji navdan bi avekî taze. [7]
- 6 - Têkdana rihan e eger mezin bit.
- 7 - Têkdana tiliyan: Çi yêd destan, çi yêd piyan.
- 8 - Pêşêxistina rastê ye li ser çepê.
- 9 - Şuştina her e'zayekî ye sê car sê car.
- 10 - Muwalat e ye'nî kirina wan e dû[v] yek.

Tiştêd Destnimêjê Dişkênin

Tiştêd destnimêjê dişkênin şeş in:

- 1 – Derke[v]tina tişteke ye yan ji ber-alî, yan ji pişt-alî.
- 2 - Xewçûn e ye'nî razan e.

- 3 - Windakirina ‘eqlî ye; çi ji te‘bî çi ji nehişyarbûnê, çi ji serxweşiyê.
- 4 - Destdana jina mehrem.
- 5 - Destdana cihê edebê ber-alî; çi jin, çi mêr, çi biçûk.
- 6 - Destdana cihê edebê piş[t]-alî; çi jin, çi mêr, çi biçûk.

Ûsul

Destnimêja Mezin

Ferzêd xuslê sê ne: [8]

- 1 - Niyet e ji bona xuslê.
- 2 - Paqijkirina pîsîtiyê.
- 3 – Gihandina avê ye li ser temamê bedenî. Heta binê mûyekî jî ziha nemîne.

Sunnetêd Xuslê

Sunnetêd xuslê pir in, ji wane destpêkirina “Bismillah”îyê û girtina destnimêjê her wekî ji bo nimêjê, mizdana tewawî bedenî, pêşêxistina rastî li ser çepê, sê-car-kirina her şuştinekê, têkdana rihan û tiliyan, temîzkirina pîsatiya li ser bedenî.

Teyemmum

Cihê av dest nekeve bi axê destnimêjê tê girtin! Dibêjine wê teyemmum. Ferzêd teyemmumê çar in.

- 1 - Niyet.
- 2 - Mesha rû.
- 3 - Mesha destan heta enîşkê.
- 4 - Tertîb e bi terzê me gotî.

Sunnetêd Teyemmumê

Sunnetêd teyemmumê pir in, ji wane destpêkirina “Bismillah”îyê, pêşêxistina rastê li ser çepê û muwalat. [9]

Nimêjêd Ferz

Paş ku em hazir bûn ji bona nimêjê “tu bizan!” nimêjêd ferz pênc in:

- 1- Nimêja nîvro: Ewilê wextê destpêkirina zewalê ye; heta bûna siha her tiştêkî hindî xwe.
- 2- Nimêja êvari:² Ewilê wextê destpêkirina siha her tiştêkî hindî xwe heta timam avabûna rojê.
- 3- Nimêja mexreb: Ewilê wextê destpêkirina avabûna rojê heta windabûna şefeqa sor.
- 4- Nimêja ‘eyşa: Ji avabûna şefeqa sor heta spêdê.
- 5- Nimêja sibê: Ji spêdê heta roj derketî.

² Nimeja êvarî li gelek deveran wek nimêja “esrê” dihête bi nav kirin û kelmeya “êvar” jî ji bo “mexreb”ê (“akşam”a Tirkî) dihête bikarînan. Lê çawa ku di Farisiya qedîm de (wek “îvar”) û Behdîniya îro de tête bikarînan “êvar” bi me’naya xwe ya dirusttir “ber-êvarkiya” yanî piştînîvro’ya îro ye. Yanî wextê hêj nebûye merxeb û dinya hêj tarî nebûye. Loma nivîskarî jî bi vî şiklî ji bo nimêja di navbera ya nîvro û merxebê de bikaranina li gor ya di Behdîniya îro de tercih kiriye (A. T.).

Ruknêd Nimêjê

Ruknêd nimêjê hejde ne ku: Paş bi cîanîna şertêd nimêjê bi wan ruknan dest bi nimêjê tê kirin:

- 1 - Niyet e: Di niyeta ferzan da kirina nimêjê, navê nimêjê, ferziyeta nimêjê divê bête gotin.
- 2 - Destpêkirina nimêjê bi lefza “Ella Ekber”ê.
- 3 - ‘Uzr tunnebe westana li ser piyan e.
- 4 - Xwendina “Fatihe”yê digel “Bismillah”îyê. [10]
- 5 - Çûna rukû’ê.
- 6 - Itmi’nana di rukû’ê da ye’nî sakinbûna paş hereketê.
- 7 - Ji rukû’ê rabûn e û westana li ser hey’eta ewelê.
- 8 - Itmia’nana paş rukû’ê da.
- 9 - Secde.
- 10 - Itmia’nana di secdê da.
- 11 – Rûniştina di navbeyna herdu secdan da.
- 12 - Itmia’nana di rûniştina mabeyna herdu secdan da.
- 13 - Rûniştina ji bo xwendina “et-Tehiyat”ê di dûmahîka nimêjê.
- 14 - Xwendina “et-Tehiyat”ê di dûmahîka nimêjê da.
- 15 - Xwendina “selawatan” di dûmahîka nimêjê da.
- 16 – Selam-dan.
- 17 – Niyeta derketina ji nimêjê.
- 18 – Tertîba erkanan.

Sunnetêd Nimêjê

Sunnetêd nimêjê pêşiya nimêjê du ne: bang, qametgirtin. Di nimêjê da jî du ne: xwendina “et-Tehiyat”a ewilê û “qunût”ê di nimêja sibê da paş rukû’a duyê. [11]

Hey’etêd Nimêjê

Hey’etêd nimêjê panzde ne:

- 1, 2, 3 - Rakirina destan e di tekbîra ewil û ya di rukû’ê da: û paj rukû’ê rabûnê.
- 4 – Girêdana destê rastê ye li ser yê çepê.
- 5 – Xwendina du’aya “Innî Weccehtû”yê paş tekbîra ewilê.
- 6 – Xwendina bi deng e di cihê bi deng we ya bê deng di cihê bêdeng.
- 7 – Gotina lefza “amîn”ê li paş Fatihê.
- 8 – Xwendina sûrekê biçûk li paş Fatihê.
- 9 – Tekbîrêd çe[v]iyan û rabûnê.
- 10 – Gotina lefza “Semi’allahû li men hemîdeh we rebenna leke’l-hemd” ji rukû’rabûnê.

- 11 – Gotina “Subhane Rebbiye’l-e’la, subhane Rebbiye’l-‘ezîm” di rukû’ û secdan da.
- 12 – Di Tehiyyatan da destdanandina li ser rahnan e ku destê çepê [v]ekirî û destê rastê miçî ji xeyr tiliya şahdê.
- 13 – Rûniştina li ser çokan di celsan da.
- 14 – Tewerruka³ di Tehiyyata dūmahikê da.
- 15 – Selama li ser milê çepê. [12]

Tiştêd Nimêjê Betal Diket

Tiştêd nimêjê betal diket [y]anzde ne:

- 1 – Xeberdan.
- 2 – Şolkirina di nimêjê da.
- 3 – Şikestina destnimêjê çi jibîrkin, çi pêzanîn.
- 4 – Xuyabûna necaseta nayê ‘efûkirin çi hişk çi ter.
- 5 – Vebûna cihê edebê.
- 6 – Vergêrana niyetê.
- 7 – Rûvergêrana ji qibleyê.
- 8 – Xarina di nimêjê da bila hindek jî bit.
- 9 - Vexarina di nimêjê da bila hindek jî bit.
- 10 – Girîn û yan kenîna di nimêjê da.
- 11 – Murtedbûna ji Islamiyetiyê.

Du‘aya Paş Tekbîra Ewil

“Innî Weccehtu wechiye li’l-lezî fetare’s-semawati we’l-erde henîfen muslimen wema ena mine’l-muşrikîn inne salafî we nusuki we mehyaye we mematilillahi rabbi’l-alemîn laşerîke lehu we b[î] zal[î]ke umirtu we ena min’el-muslimîn.”

Du‘aya Qunûte

“Allahumme’hdinî fi men hedayte we ‘afinî fi men ‘afeyte we tewellenî fi [13] men tewelleyte we barik lî fi ma e‘teyte we qîna şerre ma qedayte fe inneke teqdî we la yukda ‘eleyke we innehu la yezillu men waleyte wela yeizzu men ‘adeyte tebarekte Rebbena we te‘aleyte feleke’l-hemdu ‘ela ma qedayte estaxfiruke[llahumme] we etubu ileyke we sellellahu ‘ela [seyyidîna] Muhemmed’in’in-[nebiyyi’l-ummiyyi] we [ala] alihi we sebbihi we selleme.”

Tehiyyat

“Et-Tehiyyatu el-mubarekatu es-selewatu et-teyyibatullahi es-selamu ‘eleyke eyyuhe’n-nebiyyu we rehmetullahi we berekatuhu es-selamu ‘eyleyna we ‘ela ‘ibadillahi’s-salihîne eşhedu’el’la ilahe illallahu we eşhedu enne Muhemmede’r-Resulullah.”

³ tewerruk: di nimêjê (tehiyyatê) de li ser aliyekê rûniştin û siwarkirina piyekê li ser piyê dî ye (A. T.).

Selawat

“Allahumme salli ‘ela Muhemmedin we ‘ela ali Muhemmedin kema selleyte ‘ela Ibrahîme we ‘ela ali Ibrahîme we barik ‘ela Muhemmedin we ‘ela ali Muhemmedin kema barekte ‘ela Ibrahîme we ‘ela ali Ibrahîme fî’l-‘alemîne inneke hemîdun mecîdun.”

Sûreyê Fatihe

“Bismillahirrehmanirrehîm

el-Hamdu lillahi’r-Rebbi’l-‘alemîn er-Rehman’ir-Rehîm Maliki yewmi’d-dîn iyyake ne‘budu we iyyake neste‘în ihdine’s-sirat’el-musteqîm sirate’l-Lezîne en‘emte’eleyhîm xeyri’l-Mexdûbi ‘eleyhîm we leddallîn.” [14]

Sûreyê Nas

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul e’zû bi’r-rebbi’n-nasi meliki’n-nas ilahi’n-nasi min şerr’il-weswasi’l-xennas el-lezî yuweswisu fî sudûri’n-nas min’el-cinneti we’n-nas.”

Sûreyê Feleq

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul e’zû bi’r-rebbi’l-feleq min şerri ma xeleq we min şerri xasiqîn iza weqeb we min şerri’n-neffasati fî’l-‘uqed we min şerri hasidîn iza hesed.”

Sûreyê Ixlas

“Bismillahirrehmanirrehîm

Qul huwe’l-lahu ehed el-lahu’s-semed lem yelîd we lem yûled we lem yeku’l-Lehu kufuwen ehed.”

Sûreyê Kewser

“Bismillahirrehmanirrehîm

Inna e’teynake’l-kewser feselli li’r-rebbike we’nhar inne şanîeke huwe’l-ebter.”

Hemd ji bo wî Xudayê ku tewawê wê nivîsînê kire qîsmet; selat û selam li ser rehmeta ‘alemê Hezretî Muhemmed û li ser alê şehabeyêd emced. [15].

Kirina Du Rika’et Nimêja Sibê

Min destnimêj girt, kincêd min û cihê nimêjê paqij e; cihê edebê girtiye, rûyê min li qibleyê ye, wextê nimêjê hat:

Destpêkirin

“Niyeta min ew e nimêja ferza [v]ê sibê li ser min wacib bûy bikem ji boy Xuday Te‘ala (Ellahu ekber). Ez dê destê rastê danime li ser destê çepê li ser navkê girêdem û dest bi xwendina “Innî wecehtu îlx.”, “bismillah îlx.”, “elhemd îlx.”, “sûre”kê bikem paş xwendina wan bi kelima “Ellahu ekber”ê ez dê daçevme rukû‘ê û sê car “subhane rebbiye’l-‘ezîm we bi hemdih” bixwûnim û bêjim “Semi‘ellahu limen hemide rebenna leke’l-hemde” ji rukû‘ê rastve bim û bi lefza “Ellahu ekber”ê ez dê biçime secdê, di secdê da nava destêd min, çokêd min, tiliy[êd] piyêd min, eniya min, kepê min li erdi be û ez dê sê car bibêjim “Subhane rebbiye’l-‘e’la we bi hemdih” û bi lefza “Ellahu ekber”ê serê xwe ji secdê rakem secdek di bikem “rika’et”ek temam dibit ku westanek rukû‘ek, du secde rika’etek e û hemî nimêj bi rika’etan hafîne ki[f]şkirin di rika’eta duyê da “Innî wecehtu îlx.”yê naxwûnim tenê “elhemd”ê û “sûre”kê. Paşî dê daçivme rukû‘ê paş rabûna ji rukû‘ê ez dê destê xwe rakem “Allahumme dinî...”

du'aya qu[n]ûtê bixwûnim paşî biçime secdê paş secdan ez dê li ser çokêd [16] xwe rûnê "et-Tehiyat" û "Allahume sallî" bixwûnim rûyê xwe vegerme li ser milê xwe yê rastê bibêjim "es-Selamu'eleykum we rehmetullahi we berekatuh" dîsa li ser milê çepê jî. Hingî ez jî nimêjê xilas dibim.

1 - Ferza sibê du rika'et e.

2 - Ferza nîvro çar rika'et e.

3 - Ferza êvari çar rika'et e.

4 - Ferza me'xreb sê rika'et e.

5 - Ferza 'eyşa çar rika'et e.

Ji xeyrî nimêja sibê qunût di ferzêd din da naête xwendin. [17]

* * *

Kitêbêd Mektebê:

Yê hatî çapkirin:

1	Kilîla Xwendinê	(Elfabe)	['Ebdurrehîm] ⁴
2	'Eqîda Îmanê	('Ulumuddîniye)	Birinci sene için
3	Dersa Dîn	('Ulumuddîniye)	Îkinci sene için

Yê bêne çapkirin:

1	Qissa Pêxemberan	(Tarîxu'l-Islam)	'Ebdurrehîm
2	Qissa Xelîfan	(Tarîxu'l-Islam)	'Ebdurrehîm
3	Ser Behr	(Qira'et)	'Ebdurrehîm
4	Hejmar	(Hisab)	'Ebdurrehîm
5	'Erdê Xudê	(Coğrafya)	'Ebdurrehîm
6	Welat	(Coğrafya)	'Ebdurrehîm
7	Mîro[v]	(Hifzu's-saha)	'Ebdurrehîm
8	Nûbara Piçûkan	(Lûxet)	Hezretî Xanî
9	Dersa Şerî'eti	('Ulumuddîniye)	'Ebdurrehîm

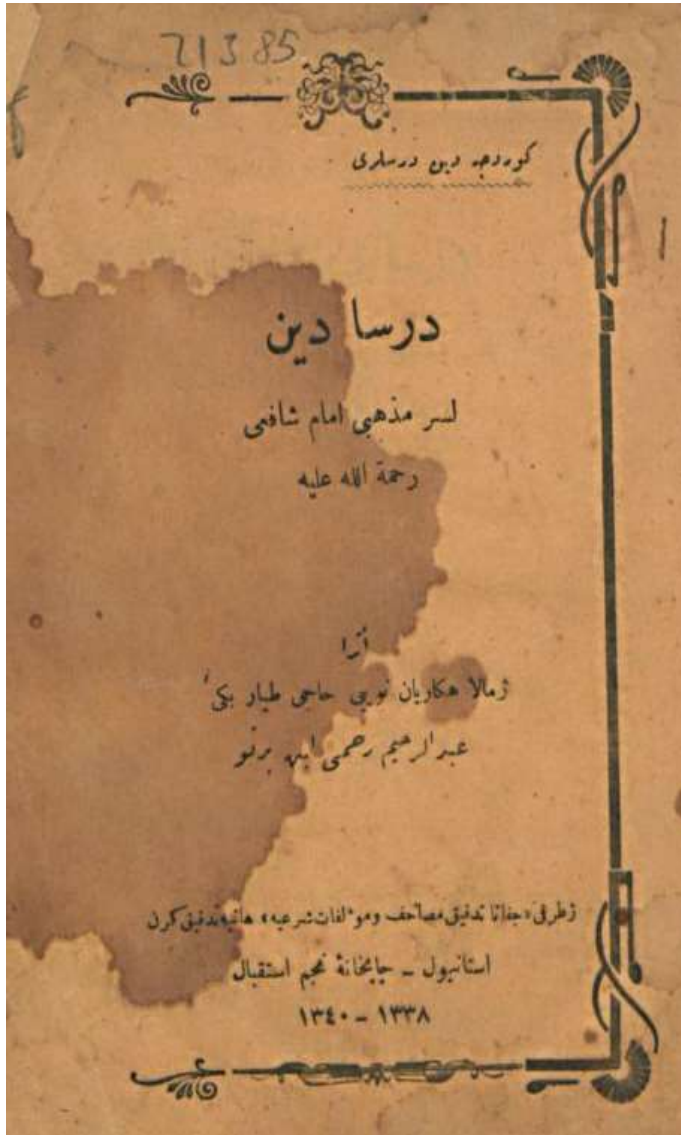
Ji hem[î] kitêbêd Kurmancî hatî çapkirin ji bo taleban hazir in.

* * *

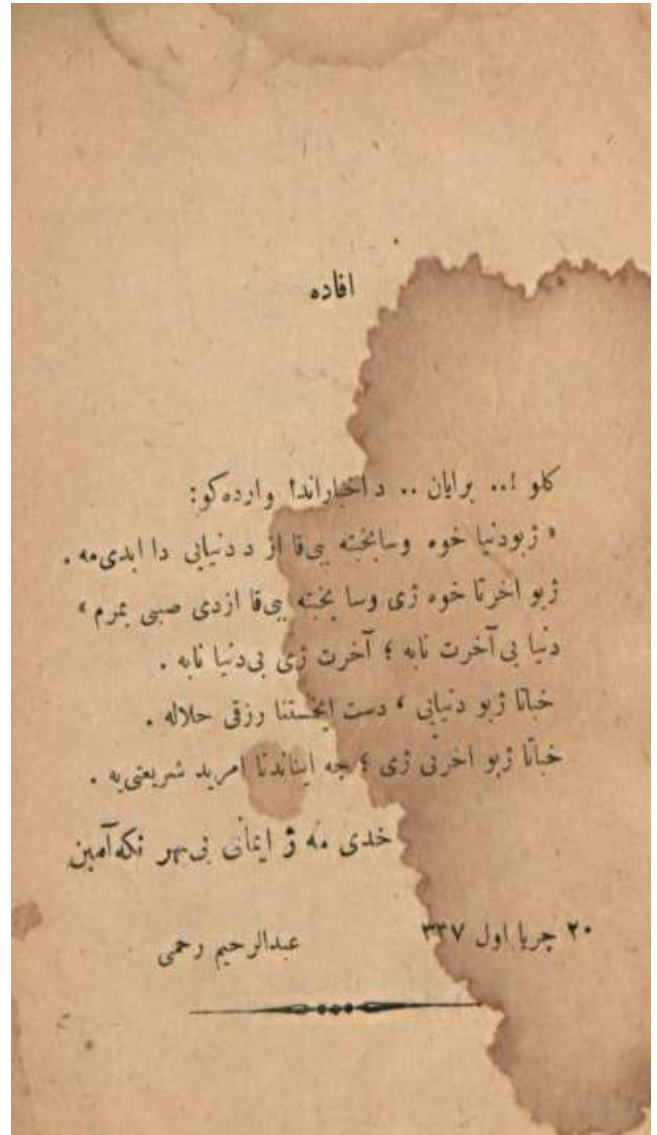
Adres: İstanbul Caddesi Ebusuûd, Matbaa-ı Necm-i İstikbâl, Abdurrahim Beg.

⁴ Di vir de navê nivîskar nehatiye, me lê zêde kir. Lewra di rûpelê dawî yê *Gaziya Welat-I* de jî behsa vê kitêbê bi navê (*Mifta Xwendî* "Mekteb Külliyyatundan" Kürdçe Elifba Kitabı) tete behskirin. Lê di wêderê jî tete gotin ku ew hêj nehatiya çapkirin lê li ber çapê ye (25).

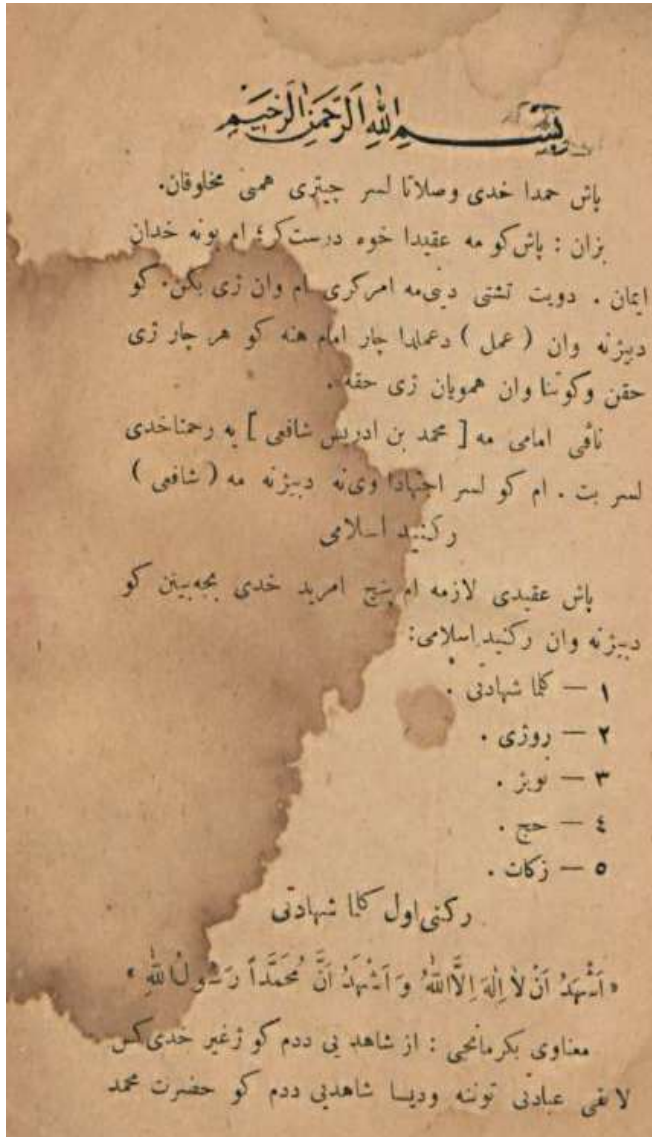
Pêvek - 2: Dersa Dîn Berg 1



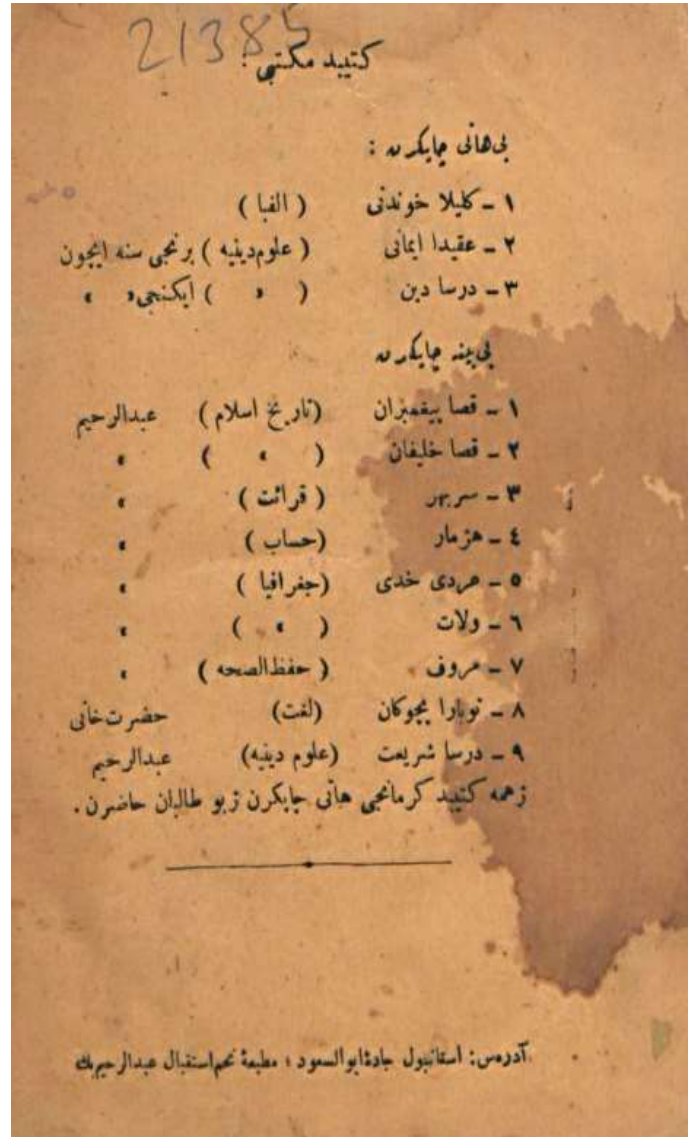
Pêvek - 3. Dersa Dîn: rûpel 2



Pêvek – 4. Dersa Dîn: rûpel 3



Pêvek – 5. Dersa Dîn: rûpel 17





Araştırma Makalesi • Research Article

Feodal Topluma Alternatif Bir Bakış: Tipler *

An Alternative View of Feudal Society: Types

Hüseyin Özil^{a,**}

^a Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 42250, Selçuklu/Konya.
ORCID: 0000-0002-0194-3727

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Eylül 2017

Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2018

Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Tipoloji

Sosyal Tipler

Feodal Toplum

ARTICLE INFO

Article history:

Received 13 September 2017

Received in revised form 20 April 2018

Accepted 26 April 2018

Keywords:

Typology

Social Types

Feudal Society

ÖZ

Bu çalışma sosyal tiplerin toplumu anlamada nasıl kullanılabileceği düşüncesinin ürünüdür. Toplum kendisini oluşturan insanlar olmadan anlaşılabilir bir bütündür. Bu çerçevede sosyal tip düşüncesi topluma dair sağladığı alternatif bakış açıları nedeniyle önemlidir. Belirtilenler neticesinde Feodal Avrupa, çalışmadaki sosyal tiplerin analiz alanı olarak seçilmiştir. Feodal Avrupa, toplumsal tip olarak da ifade edilebilecek başlıca üç toplumsal tabakadan oluşmuştur. Bunlar; Soylular, Din Adamları ve Serflerdir. Ancak çalışma aynı zamanda tacir olarak adlandırılan ek bir sosyal tip üzerinde daha durmaktadır. Çünkü tacir feodal toplum içerisinde diğer tiplerle girdiği etkileşim dolayısıyla ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu yüzden Feodal toplumu anlamak için tacir önemli bir noktadadır. Bu çerçevede dört sosyal tip üzerinden incelenen Feodal Avrupa toplumu güvenlik ilişkileri, üretim, tabiiyet ve ticaret üzerinden şekillenmiştir.

ABSTRACT

This work is the product of thinking how social types can be used in the sense of society. Society cannot be explained independently from the human beings who make it up. The idea of social types is important because it provides an alternative perspective for understanding individuals in the context of the society they live in. In this paper, Feodal Europe is chosen for the purpose of an analysis of social types. Feodal European society is mainly composed of three social strata, which in turn can be understood as social types: the nobility, clergy and the serfdom. The study also focuses on the merchant category as an intermediary social type. Because, merchants in feodal society had a special position that allowed them to interact with all other social types. Therefore, the merchants are crucial in understanding the feodal society. An analysis of feodal society based on these four categories of social types reveals that the feodal European society was shaped by relations of security, production, allegiance and trade.

1. Giriş

Dünya üzerindeki her insanın nevi şahsına münhasırlığına rağmen toplum, tüm insanların biricikliğini ahenkle bir araya getirebilen bütündür. Bu nedenle toplum, içerisindeki tüm insanların kendilerine has yanlarının olduğunun kabul edilmesinin yanında sahip olunan farklılıkların bütünüün işlerliğine katkı sağladığının da idrakini gerektirmektedir. Farklılıkların bütünüün işlerliğine katkı sağlaması ise insanların etkileşimleri ile olmaktadır. “Toplum içerisindeki etkileşimleri motive eden – çıkar, kazanç, yardım, tahakküm vb.- pek çok unsur bulunmaktadır” (Simmel, 2009: 65-134).

Dahası toplumda gerçekleşen her etkileşim mutlaka kişilerin sahip olduğu motivasyonlarla gerçekleşmektedir. Nitekim bu nedenle insanlar arasında gerçekleşen etkileşime yönelik bir inceleme, toplumsal ilişkilere dair sağlayacağı perspektif açısından önem taşımaktadır. Çünkü böyle bir incelemeyle bütüne giden yolda parçaların ihmal edilme tehlikesi bertaraf edilecektir.

Toplumu anlama uğraşısında, toplum içerisinde var olan tipler, bütünüün parçalar üzerinden gösterilmesi imkânı nedeniyle dikkat çekmektedir. Dahası tipler üzerinden bütün bir toplum incelenirken toplum içerisinde gerçekleşen

* Bu çalışma, 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “*Kapitalist Sistemin Gelişimi ve Sosyal Tipler*” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: huseyinozil@selcuk.edu.tr

etkileşimin içerik ve biçimine ulaşmakta mümkün olmaktadır. Tüm bunların dışında tipler üzerinden toplumun incelenmesi en azından konuya dair sunacağı farklı bakış açısı nedeniyle önem arz etmektedir. Ayrıca bu metotla bilimsel yöntem kaygıları nedeniyle insana dair pek çok faktörün analiz dışı bırakılmasının önüne geçilmesi de imkân dâhilinde olacaktır. Çünkü bilim gerçekliğe ulaşıırken soyutlamadan oldukça yararlanmaktadır. Bu durum ise toplum içerisinde kendini gösteren insanların -en azından- arka planda kalmasına neden olmaktadır. Çünkü insana dair pek çok hal bilimsellik kriterinin dışında kalmaktadır.

İfade edilenler çerçevesinde çalışmada Ortaçağ Avrupa'sına yoğunlaşılarak feodal toplumunun tipolojiler yardımıyla ele alınması amaçlanmaktadır. Ayrıca dönemin toplumsal etkileşimlerinin biçimleri ve içerikleri üzerinde durulmaya da çalışılacaktır. Feodal topluma ait has ilişkilerin saptanmasında ise toplumsal tipolojilerin görünür kılınmasından faydalanılacaktır. Ancak tipolojilerin elde edilmesinde birebir gözlem imkânı artık bulunmamaktadır. Bu nedenle döneme dair sunulan eserler üzerinden toplumsal ilişkilerin görünür kılınması amaçlanmaktadır. Lakin bu çalışmayla Feodal dönem içerisindeki tüm ilişkileri kapsayan bir ürünün ortaya koyulacağı iddiası yoktur. Dahası ilerleyen aşamalarda söz edilecek olan zaman ve mekânın farklılaşması ile feodal ilişkilerinde farklılaştığı düşüncesi nedeniyle böyle bir iddianın en azından dört toplumsal tip üzerinden gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir. Bu perspektifte çalışmanın temel amacının feodal toplumun gün yüzüne çıkmamış alanlarının ortaya çıkarılması ya da feodal topluma dair var olan tüm metinlerinin genel bir analizinin okuyucuya aktarılmasının olmadığına dikkat edilmelidir. Bu çalışmanın temel amacı tipler üzerinden toplumların okunabileceği düşüncesi ve böyle bir okumayla sonraki dönemlere -feodalizmden kapitalist ekonomiye- sirayet eden toplumsal etkileşimlerin veri olarak gösterilebileceği savıdır. Bu hedef doğrultusunda toplumsal incelemelerde kullanılan tiplerin ne anlama geldiğinin, nasıl elde edildiğinin ve kavramın sosyolojik imkânının tartışılmasında fayda vardır.

2. Toplumsal Tipler Rehberliğinde Bütünü Anlayabilmek

Toplumsal hayat, bireylerin bir araya gelerek amaçlarını gerçekleştirdikleri alandan bağımsız olarak düşünülemez. Bu çerçevede bireyler amaçlarını gerçekleştirmek için toplumsal alanda etkileşimde bulunurlar. İnsanlar arasındaki etkileşim hem diğer insanları etkilemek hem de onlardan etkilenmek üzere çift yönlü bir iletişim üzerinde konumlanmaktadır. Toplumsal hayatta gerçekleşen her türlü etkileşimde Simmel'e (2009: 49) göre birbirinden ayrılmaz iki unsur bulunmaktadır. Bunlar: etkileşimi sağlayan motivasyonu oluşturan amaç\çıkarcı\güdü ile etkileşimin biçimidir. Buradan hareketle toplumda gerçekleşen fenomenlere bakarak insanların eylemlerinde bulunmalarını sağlayan güdüyü görünür kılmak ve gerçekleşen fenomenlerin gerçekleşme tarzına ulaşmak mümkündür. Nitekim bu olanak toplumsal tip kavramı ile kendini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Toplumsal tip terimi ile ifade edilenlerin karşılığını tek bir insanda görmek mümkün olsa da kavram insanlardan oluşan bütüne vurgu yapmaktadır. Bu bütün, aynı toplumsal tip

içinde ele alınan her insanın gerçekleştirdiği ortak davranışlardan oluşmaktadır. Bu durumu Aydemir'in (2014: 12) ifadelerinde de görmek mümkündür. Ona göre toplumsal tip, bireysel olarak temsil edilebilen ancak çok sayıda bireyin belirli eylemleri gerçekleştirmesi ile insanda karakteristikleşen ve böylelikle de bilimsel olarak gözlenebilen durumu anlatmaktadır. Kavramın bilimsel olarak ele alınabilme imkânını diğer tanımlarda da gözlenmektedir. Baker'e (2014: 90) göre toplumsal tip; hayal gücünün, duyguların bilgisi ve olgulara hâkimiyetle harmanlanıp bilimsel bilginin süzgecinden geçirilerek elde edilmektedir. İfade edilmek istenilenler tip kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında daha net bir şekilde kendini ortaya koymaktadır. TDK'ya (2017) göre tip; *aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelere temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek* olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere tip, birbirine benzer yanları bulunan varlıkların ortaklıklarını anlatan bir bütündür. Bu bütünü toplumsal tip rehberliğinde ele almak, *tip'e* kaynaklık eden ortak özellikleri sosyal alanda defaten gerçekleşen eylemlerle demetlemek anlamına gelmektedir. Çünkü tiplendirmenin vücuda bürünebilmesi insan etkileşimindeki eylemlere yön veren alışkanlıkların bilimsel zeminde ortaya çıkarılması ile mümkün olmaktadır.

Bireylerarası etkileşimin benzer davranış kalıplarıyla gerçekleştiği analitik olarak gözlenebilen bir durumdur. Gündelik hayatta etkileşimler belirli şemalar üzerinden gerçekleşir. Yani "tüm insan faaliyeti, *mutatlaştırmaya* tabidir. Sık sık tekrarlanan her eylem, sonradan bir efor tasarrufuyla yeniden üretilen ve icracıları tarafından *ipso facto* (tam da bu nedenle) bir model olarak kavranan bir kalıba dökülmeye başlar". Ayrıca mutatlaştırmının failer tarafından karşılıklı tiplendirilmesiyle kurumsallaşma da kendini göstermektedir (Berger ve Luckmann, 2008: 82-83). Bu durumu Aydemir (2014: 11); "tipikleşen davranış ve eylem alanları, olgusal gerçekliğin düzeyinde tezahürlerini yaratsa da gerçeklik sosyal bağlamın kendisinde nüvelenmeye devam eder. Yani sosyal tip kavrayışında bireye değil, kurumsallaşmış yapıyla özdeş bir eylem alanından söz edilebilir" şeklindeki açıklamasıyla ortaya koymuştur. Toplumsal tipin ortaya çıkması bireyin eylemi olmadan olanaksız olmasına rağmen eylemin benimsenmesi ile beliren mutatlaşma bireysel eylemin ötesinde bir anlamı ihtiva etmektedir.

Toplumsal algılama, tipin ve özelliklerinin belirlenmesinde başat rol oynamaktadır. Bu nedenle tipler, tanımlanmasa bile toplum tarafından hissedilirler. Simmel bu yüzden toplumsal tiplerin aslında analitik olarak toplumsal işlevlere bağlı olduğunu belirtip tiplerin mutlaka toplum tarafından oluşturulacağına dikkat çekmektedir (Baker, 2012: 327-328). Kavramın toplumla iç içe olması ise onun özelliklerine ulaşmadaki kilit manivelayı oluşturmaktadır. Bu minvalde Klapp, kavramın dört işlevinden söz etmektedir. Bunlar; kavramın bilişsel açıdan topluma dair algıya yardımcı olması, toplumun yapısının görünür kılınması ile değişimin saptanabilmesi, bireylerin sosyal sistem içinde konumunun belirlenmesine yardımcı olması, kişinin etkileşimde bulunurken kendine uygun davranış kalıplarını benimsemesinin de katkıda bulunmasıdır (Klapp, 1958: 674-677). John McKinney (1969: 1-2) ise tiplendirme ile toplumsal kavrayışın gösterilmesi, toplumsal rollerin kavranması ve sosyal yapının geliştirilip

kurumsallaştırılabilmesi durumlarına dikkat çekmektedir. Diğer yandan ise toplumsal tipler ile insanın yaşam alanının net bir şekilde ortaya konulup herkes tarafından anlaşılabilir kılınabileceği de belirtilmektedir (Baker, 2014: 91). Bu çerçevede toplumsal tip ile öncelikle insanların zihinlerindeki toplum net bir şekilde belirlemektedir. Akabinde toplumun yaşadığı değişimin insan perspektifli gözlemlenmesi mümkün olmaktadır. Diğer bir açıdan ise toplumda var olan tiplerin ortaya konulması ile insanların hangi davranışı neden yaptığı ya da yapması gerektiği verili olarak anlatılmaktadır. Bu çerçevede tipler, toplumsal kavrayışın ortaya konulması için önem taşımaktadır.

Yazının bu noktadan sonraki aşamalarında feodal toplum içerisindeki tipler ortaya konularak Ortaçağ Avrupası'nın özellikleri okuyucuya aktarılmaya çalışılacaktır. Lakin gözden kaçırılmamalıdır ki insanların içinde bulunduğu toplumun dönem ve şartlar değişse de gerçekleşen etkileşim biçimleri temelde benzer arklar üzerinden cereyan etmektedir. Bu minvalde veri olarak tarihin herhangi bir döneminin etkileşimlerini saptamak diğer dönemleri anlamak için sunacağı perspektif bakımından kayda değerdir. Bu yüzden feodal toplumu anlamak kapitalist kültürü ve sonrasını anlamak için önem arz etmektedir. Lakin feodaliteden kapitalizme evrilen etkileşim biçimleri çalışmanın boyutlarını aşan bir niteliğe haiz olduğu için burada sadece feodal ilişkilerin veri olarak sunulması üzerinde durulacaktır.

3. Feodal Toplum

Feodal¹ dönemin hangi zaman aralığı içinde ele alınacağı konusunda net bir uzlaşma mevcut değildir. Feodal dönem aralığını, Büyük Roma İmparatorluğu'nun batı parçasının yıkıldığı 476 yılı ile başladığını ve 1400 yılı ile sona erdiğini (Hirst, 2014: 38) kabul edenlerin yanında dönemin Roma İmparatorluğunun parçalanması, 395 yılı ile başladığını ve 1453 İstanbul'un fethi ile sona erdiğini söyleyenlerde bulunmaktadır (Keçiş, 2016: 458). Dahası dönemin tarih aralığının Roma İmparatorluğunun Yıkılışı 476 tarihi ile Amerika'nın keşfi 1492 tarihlerinin olabileceğini veya 476 ile başlayıp mutlak monarşilerin çıkması ya da Fransız devrim 1789 tarihlerinin kullanılabilmesini söyleyenlerde mevcuttur. Tarihlere dair konsensüsün olmayışının nedeni feodal ilişkilerin tüm Avrupa üzerinde yeknesak cereyan etmemesidir. Keza feodal ilişkilerin ortadan kalkışı da Avrupa coğrafyası içinde farklı zaman dilimleri içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle feodal ilişkileri kesin tarihlerin içine koymak yerine ilişkinin oluşmasına kaynaklık eden faktörleri, etkileşimin seyrini ve feodal düzeni yıkan münasebetlerin oluşumuna bakmak yerinde olacaktır.

Orta çağa dair bir başlangıç belirtmek gerekirse 5. yy'deki Hun akınları dikkat çekmektedir. Bu akınlar sonucunda kuzeydeki kavimlerin Avrupa içlerine girmesi ile başlayan düzensizlik ve Müslüman dünyanın yükselmesi ile Akdeniz'deki etkinliğin yitirilmesi, Avrupa'da merkezi yönetim anlayışını gittikçe işlevsiz bir konuma gelmesine neden olmuştur (Erdem, 2009: 34). Merkezi yönetimin sağladığı güven ve ticaret ortamının ortadan kalkması ile birlikte Avrupa şehirleri canlılığını yitirmeye başlamıştır. Kentlerdeki canlılığın yok oluşunda saldırılara maruz kalınmasının yanında ticaret hatlarının gittikçe zayıflaması ile bir nevi şehirlerin yaşam damarlarının da kurumasının

etkisi de büyüktür (Goff, 2015: 43). Şehirdeki yaşamın gittikçe bozulması aynı oranda insanların buralarda yaşamalarını zorlaştırmıştır. Çünkü şehirler hem merkezi konumlarını yitirmişler hem de insanların güven içinde yaşamlarını idame ettirdikleri mekân olma özelliğini kaybetmişlerdir. Nitekim güvenli bir yaşam arayışı insanların şehirleri terk etmesine neden olmasının yanında feodal örgütlenmenin de hâkimiyetini kuvvetlendirmiştir.

İnsanların etrafı surlarla çevrili nispeten güvenli mekânlarda yaşamlarını feodal beylere ve şövalyelere emanet etmeleri neticesinde ise feodalizm kendini göstermiştir (McNeill, 2007: 330). Feodalizm özde toprağa ve toprak üzerinden şekillenen görev ve yükümlülüklerle dayalı bir sistemdir. Doğal olarak insanların konumlanışı da toprağa² sahiplik durumlarına göre olmuştur. Ancak sadece toprak temelli bakış feodal toplumun birçok özelliğinin gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Bu nedenle çağın ruhu, kişileri, ilişki zeminleri gibi dönemin karakteristik özelliklerine dikkat edilmelidir.

3.1. Feodal Dönemin Sosyal Tipleri

Feodal dönemdeki sosyal tipleri; himaye edenler, himaye edilenler ve dua edenler olarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak Feodal döneme dair çalışmalardan soyluları, kendi arasında sırasına göre Duke\Dux, Morquess\Morquis\Markgraff, Comes\Count\Viscount ve Baron olarak (Bell, 1963: 70) dua eden kesimin ise Papa, Kardinal, Başpiskopos, Piskopos ve Papaz gibi farklı sınıflandırmalara tabi tutmak da mümkündür (Bloch, 1997: 534). Çalışmada kullanılan tasnifin tercih edilmesinde ise feodal sistemin oluşmasına kaynaklık ettiğine inanılan korunma ihtiyacının önemi yadsınamaz. İnsanları dünyada koruyanlar; senyörler, insanların ahiretini koruyanlar; dua edenler ve korunanlar; serfler. Tasnifte görülmektedir ki “din, güvenlik ve yaşam” üç ana eksen olarak açığa çıkmaktadır. Keza *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* adlı kitabında Georges DUBY'de (1995: 250) benzer şekilde üçlü bir ayrıma yer verdiği görülmektedir. Ancak her ne kadar üçlü bir inceleme ile feodal toplum tiplerine ulaşılmaya çalışılsa da her sınıfın kendi arasında bir tasnife tabi olabileceğine dikkat edilmelidir. Mamafih çalışmada feodal toplumun tipleri üç ana başlık üzerinden anlatılmaktadır.

3.1.1. Himaye Edenler: Lordlar\Soylular\Senyörler

Feodal dönemde insanlar arasındaki ilişkiler tabiiyet üzerine kuruludur. Bu nedenle en tepedeki krala kadar –kralda gerçek senyör “tanrı”nın hizmetkârıdır- herkes birilerinin adamıdır. İnsanlar arasındaki ilişkiler ise hak ve yükümlülükler çerçevesinde cereyan etmektedir. Ancak gözden kaçırılmamalıdır ki himaye edenler; hayatları, düşünce dünyaları, sorumlulukları ve hakları gibi pek çok yönden feodal toplum içinde diğerlerinden farklılaşmaktadır.

Himaye edenlerin konumu doğal olarak himaye edilenlerin varlığı ile mümkündür. Ancak feodal ilişkilere bakıldığında insanların toplumsal konumlanmasındaki karşılıklı muhtaçlık belirtildiği şekilde görülmemektedir. Dahası senyörler feodal ilişkilerde baskın ve talepkâr durumda bulunmaktadır. Soyluların toplum içindeki talepkâr konumunu Bell'in (1963: 74) feodal toplum içinde hatırı sayılır her mevkiinin soyluların doğuştan kendi hakkı olarak gördüğü şeklindeki ifadesinden anlamak da mümkündür.

Soylular toplumsal mevkiler üzerindeki haklarının doğumla tevarüs ettiğine inanmaktadırlar. Doğuştan kazanılan bu haklar üzerinden himaye edilenlere tahakküm kurulmasına bakıldığında ise “biat” hususu dikkat çekmektedir.

Ortaçağda biat etmek aşağı\onursuz bir durumu ifade etmez. Aslında Ortaçağda biat silsilesi üzerinden kurulan ilişkilerle çeşitli toplumsal ayrıcalıklardan faydalanabilen bir grup mevcuttur (Stephenson, 1951: 181). Bu grubun ekseriyesini ise soylu kesim oluşturmaktadır. Lakin insanlar arasında gerçekleşen biatin farklılığına dikkat edilmelidir. Bloch (1997: 263) “*Feodal Toplum*” kitabında serf biati ile vassalların biatinin açık bir şekilde farklı olduğundan söz etmektedir. S erf biati irsi bir şekilde gerçekleşmektedir. Her gelen yeni nesilin biatini yenilemesi beklenmemektedir. *Vasselite* olarak adlandırılan ikinci biatte ise ilişki taraflardan biri ölünceye kadar gerçekleşmekte ve genellikle askeri hizmetleri içermektedir. Soylular arasındaki biatte, iki insanın kendi iradeleri ile karşılıklı yükümlülüklerde anlaşılan bir (*bir nevi*) *sözleşmeyi*³ oluşturması önemlidir. Çünkü sözleşme etrafında toplumsal etkileşimde bulunmak Ortaçağ Avrupa’sını diğer bölgelerden ayırmaktadır. (Moore, 1989: 323). İkinci biat çeşidi şerefli, soylu gibi nitelermelerle ele alınırken serf biatinde ikili bir ilişkiden çok taraflardan birinin bir canlıya sahip olması şeklindedir. Bu nedenle serf ve soylu arasında gerçekleşen ilişkide belirtilen -biat çeşidi arasındaki- fark yoğun şekilde görülmektedir. S erf-soylu arasındaki ilişkiye bakıldığında serf, soylu karşısında muhtaçtır, kaderini belirleyemez konumdadır ve soylu için ise feodal örgütlenmedi ki angaryaları yapacak zorunlu bir varlıktan öte bir anlamı bulunmamaktadır.

Lord toplumun yöneticisidir⁴ ve mevcut düzeni korumakla yükümlüdür. Lakin bu hizmet karşılıksız değildir. “Feodal sistemde vassalın korunması, toprağın işlenmesi ve vassallar arındaki anlaşmazlıkların çözülmesi karşılığında barış ve savaş zamanlarında hizmet talep edilmektedir” (Ülgen, 2010: 7). Bu çerçevede lord, vassallarının yaşamını düzenler, gerektiğinde savaşır, feodalite içinde geçimlik ürün yetiştirilmesini gözetir. Lordu toplumun reisi olarak ifade etmek te mümkündür. Yerine göre komutan, yerine göre yasaları belirleyen ve uygulayan, anlaşmazlıkları çözen ve son sözü söyleyen kişidir. Pirenne’nin (2005: 76) de belirttiği gibi feodal bey serfleri üzerinde karar alma, uygulama ve uymayanları cezalandırma gibi yargı yetkilerine haiz kişidir. Ancak lordlar adaletin yılmaz savunucuları değildir. Çünkü en nihayetinde onlar birer yöneticidir. Bu nedenle adaleti değil idareyi düşünmek ve gözetmek zorundadırlar. Bu çerçevede lordun hapse atma, asma ve direğe bağlama gibi yetkileriyle (Goff, 2015: 318) ek vergiler koyma ve bunları gerektiğinde cebren alma gibi imkânları adaletten çok lordun çıkarına hizmet etmektedir (Pirenne, 2005: 80). Feodal ilişkilerde çıkar ögesi lordlar\soylular tarafından ön planda tutmaktadır. Soylular arasında gerçekleşen savaşlar bu konuda dikkat çekmektedir.

Savaşların vassalların selameti için yapıldığı söylenmektedir. Lakin gerçekte korunan lordlardır. Çünkü “Soylu kesiminin varlığı vassalların feodal beyliğin topraklarının işlenmesi ile ancak mümkündür” (Pirenne, 2005: 77). Bu nedenle soyluların tüm çabası kendi mallarının korunmasıyla ilgilidir (Dawson, 1997: 255). Dolayısıyla savaşlar vassalların selameti için değil lordların toprağını işleyebilecek canlılar için yapılmaktadır. Ancak savaş soylu yaşamı için sadece çıkarların korunması demek değildir.

Soylu hayatının, aslında savaşa hazırlık ve savaş zamanı olarak ayrılması bu konuda önemlidir. Çünkü savaş soylu hayata o kadar nüfuz etmiştir ki barış zamanlarında yapılan savaş provaları onlar için birer eğlenceye dönüşmüştür. Soylu erkekler küçüklükten beri savaş için yetiştirilmektedir. Yaşamı boyunca savaşı bekleyen birisi için de savaş yeteneklerinin sergilenebileceği bir alandan ibaret olmaktadır (Bloch, 1997: 454).

Feodal toplum toprak üzerine temellense de lord bir tarım insanı değildir. “Tarla işleriyle ilgilenmek bir soylu için acıklı bir durumdur” (Bloch 1997: 468). Çünkü soylu için amaç finansal bir işletmenin sahibi olmak ve bunu verimli kullanmak değildir. O üzerinde insanların yaşadığı toprakların sahibi olmak istemektedir. Böyle bir sahiplikte elde edeceği hizmet⁵ onun kudretine eş değer olmaktadır. Ayrıca belirtmelidir ki “serf ile senyör ilişkisinin mahiyeti genelde mal ve hizmet ilişkisidir” (Erim, 2011: 7). Lordun diğer lordlarla girdiği mücadelede amaç daha fazla toprak elde etmek değildir. Toprak zaten bu dönemde yeterince vardır. Az olan üzerinde çalışacak insanlardır (Kılıçbay, 2005: 72). Lordun feodal dünyadaki geçim uğraşısına karşı duruşunun yanında düşünce dünyası ile de diğer kesimlerden farklılaşmaktadır.

Düşünce dünyasına bakıldığında sadakat, kan ayrıcalığı, onur, hükmetme hakkı gibi konulara soylu bakışının kendine has özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Soyluluk üzerinden sağlanan kan ayrıcalığının nesiller boyunca devam etmesi ile serfler üzerinde kurulan tahakküm doğal olarak bir noktada üstünlüğün doğuştan bahşedildiği anlayışının yerleşmesine neden olmuştur (Ülgen, 2010: 8). Lakin bu anlayışla lordun ırkçı olduğu kanaatine varmak mümkün değildir. Zaten soylu kesiminin düşüncesinde üstün olan herhangi bir millet yoktur. Onlara göre üstün olmak sahip olunan kanla, aileden tevarüsle kazanılan bir haktır. Bu düşüncelerin tezahürlerini soyluların sahip olduğu haklarda görmek mümkündür. Nitekim Ortaçağ’da avlanmak bu duruma verilebilecek basit bir örnektir. “Feodal çağda avlanmak serflere yasaklanmıştır. Bu faaliyet sadece soyluların yapabileceği bir etkinliktir” (Bloch 1997: 469). Avlanmanın serflere yasaklanması bu faaliyeti onların becerileriyle ilgili olmadığı aşıkârdır. Avlanma üstün olanların sahip olduğu bir haktır. Keza ekonomik yaşama bakış da bu çerçevede ele alınabilir.

Ortaçağda gerçekleşen etkileşimlere bakıldığında görülmektedir ki soylunun en önemli işlevi toprak üzerine temellenen ilişkilerin sürdürülmesini sağlamaktır. Bu minvalde soylunun sahip olduğu tüm özellikler düzenin - aynı zamanda soylu kesimin üstünlüğünün- devamı içindir. Keza görülmektedir ki toprağın, feodal toplum için ifade ettiği anlamın değişmesi hem soylu kesimin hem de feodal ilişkilerin değiştiği zaman dilimine denk gelmektedir. Bu konuda Moore (1989: 11-15), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* adlı kitabında belirtmektedir ki Feodal Dönemdeki toprağa hâkimiyetin insanlara hâkimiyet sağlaması 1500’lü yılların ikinci yarısından itibaren ciddi biçimde değişmiştir. Bu durumun en önemli nedeni toprağın insanlar için gittikçe ticarileşen bir nesne olmasıdır. 1580’lerde patlayan toprak satışları da belirtilen ahvali anlatması bakımından önemlidir. Ancak toprağın ticarileşmesinin feodal dönemde yeknesak gerçekleşmediği gözden kaçırılmamalıdır. Zira İngiltere ve Fransa başta olmak üzere soyluların toprağın

ticarileşmesinde farklı tepkiler verdikleri görülmektedir (Bloch, 1997: 285-305). Lakin en nihayetinde soylunun gücü toprağa sahiplik ve bu toprağın soyla elde edilmesinden gelmektedir. Keza toprağın ticarileşmesi\metalaşması onun diğer kesimler tarafından elde edilmesinin önünü açıp soylunun ayrıcalıklı konumunu sona ermesinde önemli bir mihenk taşı olmuştur. Bu nedenle feodal etkileşimlerde bir koruyucu pozisyonda bulunan soyluların konumu toprağın Ortaçağ'da ifade ettiği anlamın değişmesine paralel olarak zayıflamıştır. Dahası ticari etkileşimlerde soylu, kendine nevi şahsına münhasır bir pozisyon bulamamış üreten\tüketen, satan\satın alan ilişkileri içinde sıradanlaşmıştır.

3.1.2. *Dua Edenler: Din Adamları*

Feodal toplumun karakteristik özelliği olarak tabiiyet ilişkileri dikkat çekmektedir. Nitekim bu tabiiyet ilişkisi içerisinde insanlar serf ve senyör olarak konumlandırılmaktadır. Ancak feodal toplumda serf ve senyörden ayrı olarak konumlanan din adamları sınıfı da mevcuttur. Bu sınıf birçok yönden serf ve senyörden farklılaşmakta ve bu nedenle de ayrı bir tip olarak ele alınmaktadır. Lakin dua eden kesimi yeknesak bir kalıba oturmanın zorluğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü bu kesim içerisinde dünya işlerini tamamen bırakıp zamanını ibadetle harcayanların yanında insanların öbür dünyalarını kurtarmak için toplumun içinde bulunan din adamları da mevcuttur. Dahası Avrupa coğrafyası üzerinde farklı kilise örüntülerini de görmek mümkündür. Burada çalışmanın feodal toplumu anlama çabasının bir ürünü olması hasebiyle toplumla iç içe yaşayan kesim üzerinde durulacağı belirtilmelidir.

Kilise çatısı altındaki din adamlarının skalası feodal toplum içerisinde konumlan serf ile kral arasındaki yelpaze ile büyük oranda örtüşmektedir. Bu nedenle din adamları arasında serf gibi yaşayanlarda senyör gibi hayatlarını idame ettirenlerde mevcuttur. Hatta büyük kilise senyörlerinin en yüksek kılıç baroları ile aynı düzeyde imkânlarla sahip olduğu söylenmektedir (Bloch 1997: 534). Belirtmek gerekir ki "Ortaçağ'da pek çok kilise senyörlüğü mevcuttur. Zaten papalık inancına göre Tanrı'da tüm insanların senyörüdür. Bu nedenle serf-senyör ilişkisi kilise tarafından meşrulaştırılmaktadır" (Goff, 2005: 46). Dua edenler kendilerini tanrının adamı ve yeryüzündeki hayatı da ahiretin bir yansıması -"büyük küçük melek⁶ hiyerarşisi- olarak gördükleri için feodal düzenin doğal destekçileri konumundadırlar (Özcan, 2005: 24-25). Dua edenlere göre; gerçek senyör Tanrı'nın ta kendisidir. Tüm insanlar da onun serfi. Böylece yeryüzündeki sistemde asıl dünyanın - ahiretin- bir tezahürü olmaktadır.

Dünyayı anlamak için tek kaynağı İncil olarak gören dua edenlere göre; yaşam İncili okuyabilenler tarafından düzenlenmelidir. Bu nedenle dua edenler Ortaçağın öğretmenleridir. Çünkü onlara göre; dini metinlerin yorumlanması ve cahil ruhların kurtarılması eğitilmiş din adamlarının çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Gerçekten de bilimsel bazı hesaplamalara sadece onların ihtiyaçları vardır. "Paskalya yortusu, dua zamanları ve çanların ne zaman çalınacağına belirlenmesi konuları sadece kilisenin bilmesi gereken mevzularıdır" (Goff, 2015: 194). Bu nedenle din adamları, sosyal hayata müdahale eden ona çeki düzen

vermeye çalışan kişilerdir. Ancak bu uğraşlarındaki başarı konudan konuya değişmektedir. Evliliğin ömür boyu olduğunu düşünen kiliseye karşı ikinci ve üçüncü evlilikler feodal toplum içerisinde oldukça yaygındır. (Bloch 1997: 534). Lakin bu durum sosyal hayatta kilisenin zayıf olduğu zannına yol açmamalıdır. Çünkü devletlerin dahi merkezi otoriteden yoksun olduğu bir dönemde oldukça güçlü bir merkezi yapıya sahip kilise, aforoz⁷ ve enterdi⁸ gibi yetkileriyle sosyal hayatı tam anlamıyla durdurabilecek olanaklara sahiptir (Atsız ve Oran, 1956: 89-90). Dahası bu metinde dua edenlerin müdahaleci bir karakter taşıdıklarını vurgulanmaktadır. Bu husus için başarının önemi yoktur.

Dua edenler başkalarının yorgunluklarından geçinen insanlardır. Çünkü senyörün dua edenlere tahsis ettiği ödenekler, müminlerin bağışları, müminlerin ruhlarının selameti için yapılan duaların ücretleri, kilisenin mal varlığı üzerinden sağlanan gelir gibi büyük bir finansal güç dua edenlerin hizmetindedir (Pirenne, 2005: 76; Bloch, 1997: 536-7). Bu nedenle dua edenlerin bedenen ekonomik faaliyet içerisinde yer almalarına gerek yoktur. Lakin bu durum dua edenlerin ekonomiye müdahale etmelerine engel değildir. Heaton'un (1995: 174-177) belirttiği gibi kilise, faiz ve adil fiyat vb. konular üzerinden toplumsal hayata müdahale imkânlarını sürekli elinde tutmuştur.

Dua edenler, zengine iyi gözle bakmayan lakin buna karşı çalışmayı sürekli teşvik eden bir dimağın ürünleridir. Belirtilmelidir ki "ortaçağ boyunca en çok tasarruf eden kilise kurumudur" (Goff, 2015: 88). Keza Papalık, etki alanı olarak tarihin gördüğü en büyük imparatorluklar olan Pers ve Roma imparatorluklarının yüz ölçümü ile yarışabilecek bir alanda etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir (Mann, 2012: 438). Ancak dua edenlere göre *bir zengin cennete girmesi, bir devenin iğne deliğinden geçmesi gibidir* (Küçükkalay, 2010: 114). Diğer yandan ise onlara göre, bir insan zenginliği amaçlamamalı ancak sürekli çalışmalıdır. Çünkü "insan ilk günahın bedelini -kadın çocuk doğurarak- ancak çalışarak ödeyebilir" (Özcan, 2005: 23). Nitekim görülmektedir ki feodal toplum içinde dua edenler net bir şekilde kendilerinde toplumu yönlendirme hakkını bulabilmektedir.

Ortaçağ etkileşimlerinde din adamları dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Ancak bu ruh toplumsal etkileşimlere maddiyatın yansımalarına paralel olarak zayıflamıştır. Zira dua edenlere tabiiyeti sağlayan en önemli husus ahirette rahat olma isteğidir. Ancak feodal ilişkilerin bozulmaya başlaması ile paralel olarak insanlar, yaşadıkları dünyada kazanç elde etme temelinde bir araya gelmeye başlamıştır. Bu durumda din adamlarına olan teslimiyete son vermiş ve dua edenlerin toplumsal etkileşimlerdeki baskın konumunu zayıflatmıştır.

3.1.3. *Himaye Edilenler: Serfler*

Serfi manor⁹ örgütlenme içerisinde yaşayan ve lorda bağlı kişi olarak görmek toplumsal ilişkileri anlama açısından faydalı olacaktır. Çünkü serf yaşam, yemek ve barınma imkânlarına karşılık mal ve hizmetini lorduna adayan ve izinsiz bulunduğu yeri değiştirme imkânı bulunmayan kişidir (Stephenson, 1951: 182). Bu minvalde Feodal yaşam içerisindeki ekonomik yaşamın nitelik olarak farklılığına dikkat edilmelidir. Feodalite içerisinde toprak ve hizmet, tek ödeme şekli olmamakla birlikte ekonomide kullanılan en yaygın araçtır (Braudel, 1996: 330). Toprak ve hizmetin

ekonomi içindeki yeri serfin yaşamına bakıldığında daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortaçağ'da nicel olarak en fazla insanın serf grubu içinde yer aldığı söylenebilir. Çünkü "bir lordun manorunda lord dışına herkes, ya serf ya da yarı serftir" (Pirenne, 2005: 75). Bu bakımdan feodal sistem, çok'un aza teslimidir. S erf orta çağın sefaletini sürüp dönemin zenginliğini üreten kişidir. Çünkü serf, manor içinde tarıma elverişli olmayan toprakları kendisi için ekerken beyi için arazideki en verimli toprakları ekmektedir. Ancak serf yine de daha iyi bir yaşam sürebilirdi. Lakin beyine vermek zorunda olduğu hizmetleri olmasaydı (Huberman, 2015: 14). S erf en nihayetinde hizmetini beyin koruması altında yaşamak için veriyordu. Ancak serfin çalışmasıyla bey güçleniyor, bey güçlendikçe iş yükü artıyor ve serfin hayatını¹⁰ kısıtlayan angaryalar çoğalıyordu. Dolayısıyla daha çok çalışmak ile daha fazla iş yüküne sahip olunması içerisinde bir tezatlık barındırmaktadır. Dahası serf üretim konusunda da oldukça kısıtlamalara maruz kalmaktadır. "Üretebilmesi için gerekli toprağı ve izinleri senyöründen aldığından serf, kendisi için ne kadar çalıştı ise lordun arazisinde ve hizmetinde aynı derecede çalışması gerekmektedir" (Kılıçbay 2005: 73). Böylelikle ürettiği kadar ürün teslim eden bir sisteme ulaşıyor ve serfin kendisi içinde eline mamül geçmiş oluyordu. Lakin gerçekte serfin eline yoktan biraz fazla geçtiğini söylemek abartı bir tabir değildir. Çünkü "öncelikli olarak lord serflerinden vergi talep edebilir ve gerektiğinde bu vergileri çoğaltabilirdi. Dahası serf elde ettiği ürünü için yine lordun ambarını ya da değirmenini kullandığından ek ücret ödemesi gerekmektedir" (Goff, 2005: 249; Pirenne, 2005: 80; Stephenson, 1951: 203). Yani serfin çalışması kendisi için değil başkalarının zenginleşmesi için gereklidir.

Sosyal hayat içerisinde ise birçok yükümlülük serfin omuzlarındadır. Nitekim insanların ekonomik konumuna bakıldığında görülmektedir ki serf kendini ekonomik yönden tamamen efendisine teslim etmiş kişidir. Çalışması sonucu eline geçen anca hayatını idame ettirebilecek kadardır. Dahası ekonominin dinamik unsuru olmasına karşın bağımlı konumdadır. Kendisi için efendisinden fazla çalışması mümkün olmadığından toplum içinde mevcut konumu kendi elinde değildir. Yaşam standardını kendi belirleyemez bir düzeydedir. Lord kendi mallarını kullanması için serften ne talep ediyorsa onu vermek zorunda olduğundan ekonomik piyasa içinde sesi\talebi olamayan bir aktör konumundadır. S erfın ekonomik etkinlik içindeki edilgen konumu Orta çağda klasik feodal ekonomin değişmeye başladığı dönemlerde açıkça görülmektedir. Bu hususta İngiltere ve Fransa'daki serflerin durumlarındaki farklılık dikkat çekicidir. Moore'a (1989: 26) göre İngiltere'de gözlenen *çitleme*¹¹ hareketlerinde görülmektedir ki bu zamana kadar toprağı işlemek için beslenen serfler değişen ekonomik şartlarla birlikte toprak üzerinde fazlalık konumuna düşmüşlerdir. Serflere ihtiyacın azalmasıyla birlikte kentlerdeki iş imkânları serfler için sınımlanabilecek bir liman olmuştur. Fransa'da ise durum farklı seyretmiştir. Bu ülkede soylular toprakları üzerindeki serfleri kente göndermek yerine kontrol altında tutarak daha fazla vergi elde etme yolunu seçmişlerdir (Moore, 1989: 89-90). Anlatılanlar göstermektedir ki feodal etkileşimler içerisinde serfin ekonomik konumunun belirlenmesinde diğer toplumsal tipler belirleyici konumdadır. Bu belirleyicilik sosyal yaşamda da gözlenebilmektedir.

S erfın sosyal yaşamda karşılaşılabileceği olaylara bakıldığında görülmektedir ki serf izin alması gereken kişidir. Aslında serfin ana karakterini *bağımlı* olması oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan bağımlı, sosyal açıdan bağımlı hatta denilebilir ki yaşaması bile senyörüne bağımlı olan birisidir serf. Bu durumu serfin hayatına dair verilebilecek birkaç örnekle ortaya koymak mümkündür.

S erfın evlenmek için vergi ödemesinin yanında bulunduğu feodal beylik dışından evlenebilmesi için de izine ihtiyacı vardır (Pirenne, 2005: 79). Çoğu zaman evlenmek serfin tek başına karar verebileceği bir durum bile değildir. Bir serfin evliliğinde ilk söz hakkı aile reisindedir. Eğer aile reisi bulunmuyorsa evliliğe senyörün karışma imkânı vardır. Çünkü aile ile kurulacak yeni ekonomik birim senyörün hizmetinde çalışacaktır (Bloch, 1997: 357). S erfın yerini terk edebilmesi için bile senyöründen izin alması gerekmektedir (Kılıçbay, 2005: 73). Görüldüğü gibi hayatın her alanında yükümlü ve her türlü faaliyetine karışılan kendi hayatını başkalarının keyfine göre yaşayan birisidir serf.

S erf feodal toplum için olmazsa olmaz bir noktadadır. Serfler olmadan üretim gerçekleşemez, manorun angaryaları yapılamaz ve senyörler yaşayış tarzları devam edemezler. Ancak tüm bunlara karşın serfin bireysel davranışta bulunması nerede ise imkânsızdır. Ortaçağda serf, senyörü için yaşayıp çalışırken istekte bulunmaması gereken canlıdan öte bir konumda değildir. S erfın bu yapısı feodal ilişkilerin yıkılmasından sonrada devam etmiştir. Feodal ilişkilerin bozulmaya başlaması ile -bölgesel farklılıklara rağmen- serf grupları daha önce belirtildiği gibi şehirlere akın etmişler ve toprak yerine para üzerinden şekillenen etkileşimlerle edilgen olma konumlarını işçi kisvesi altında sürdürmüşlerdir.

4. Feodal Yapılanmayı Sarsan Aktör: Tacir

Ekonomik faaliyet insanlık kadar kadim bir geçmişe sahip olsa da tarih içerisinde yoğunlaşmış seyrekleştiği dönemler olmuştur. Nitekim feodal dönem de topluluklar arasında ticaretin seyredildiği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Zaten merkezi otoritenin olmadığı ve insanların birbirleri ile etkileşimlerinin oldukça sınırlı olduğu bir çağda ticaretin yoğun olarak yapılması beklenemezdi. Ancak bu durum ticaretin hiç olmadığı anlamına gelmemelidir. Ortaçağda ticaret vardır. Lakin oldukça sınırlı düzeydedir. Çünkü feodal sistem içindeki üretim kendi kendine yeterlilik üzerine kuruludur. Harcayabilecek parası olanların -senyörler ve dua edenler- paraları karşılığında alabileceği çok bir şey yoktur. Bu nedenle parasal ticaret oldukça az düzeydedir. Serflerin ise ne paraya ihtiyacı ne de para için ihtiyacından fazlasını üretme güdüsü vardır. (Huberman, 2015: 26-28). Çünkü eğer ihtiyacından fazla çalışırsa ürettiğinin yarısını senyörüne verecek, eline geçen para ile de yine senyörüne sunacağı çeşitli yükümlülüklerden başışıklık kazanacaktır. Dolayısıyla serfin çalışmasını motive edecek bir durum yoktur. Lakin feodal yapı içerisindeki bu durum 11 ve 12. Yüzyıllarda gerçekleşen maddi yükselişle değişmeye başlamıştır (Braudel, 1996: 335). Tarıma dayalı yerel ekonomiden kasaba ve ticaret loncaları eliyle gelişen ticaret ağları paranın gün geçtikçe toplumsal yaşam içinde yer etmesini sağlamıştır¹² (Mann, 2012: 454-456). Paranın gittikçe yaygınlaşması ve para kazanma ile motive olmuş bir insan tipi -tacir- ile ise

ekonomik hayat kökünden değişmiştir. Lakin tüccarın Ortaçağ ekonomisi içinde rolünün başlangıcına dair bilgilere ulaşmak mümkün görünmemektedir (Pirenne, 1994: 85). Kaldı ki bu çalışmada tüccarın başlangıcına dair bilgilere değil bir tip olarak feodal yapılanmaya etki eden karakterine yer verilecektir.

Tacir, feodal toplum içerisinde para kazanma güdüsüyle motive olmuş ve para kazanma amacı doğrultusunda tüm dünyayı kendine uygun bir şekilde dizayn etme cesaretine sahiptir. Nitekim bu minvalde tacir devrimci karaktere sahip kişidir. Çünkü o insanlar arasındaki ticari ilişkileri hak ve yükümlülük temelinden çıkarıp emeğin maddi değeri hüviyetinde büründürmüştür. İlişkideki bu hüviyetin başlangıcı ise tacirin organize ettiği imalathanelerde atılmıştır. Tacir ticaret için anlaştığı imalathanelerle ihtiyaçtan fazla üretmiş ve ticaret ağlarını geliştirmiştir (Tanilli, 2016: 21). Ancak bu imalathanelerde zamanla yeterli gelmemeye başlamış ve şehirlerde daha büyük üretim merkezleri kurmuştur. Yeni merkezler ise yeni iş imkânları ve kırdan kente göç demektir. Bu durum ise feodalitenin sonunun haberi niteliğindedir. Çünkü şehir hayatı feodal kalıplara uymayan mekânlara ev sahipliği yapmaktadır.

Dua edenlere ve soylulara sağlanan ayrıcalıklar, ticaret için kat edilen yollarda alınan ayakbasta paraları, diğer sınıfların ayrıcalıkları tacirler için katlanılması zor koşullardır (Bloch, 1997: 545-6). Bu nedenle tacirlerin ayrıcalık ve kısıtlamalarda kurtulabilecekleri mekânlara ihtiyaçları vardır. Nitekim bu ihtiyaç şehirleri ön plana çıkarmaktadır. Şehir hayatı ile birlikte tacir, gücünün ve parasının etkisinin farkında olarak istediklerini kimi zaman para ile kimi zaman ise –gerektiğinde- güç¹³ ile almıştır. Bu nedenle tacirin karakterinin birçok yönden serfle farklılaştığı görülmektedir. Çünkü tacir, bağımsız ve özgür davranışları benimsemiştir. Güvenliğini başkasına emanet etmeden kendi ahlakına uygun bir dünya için her yolu deneyen kişidir tüccar (Sander, 2007: 76). Bu nedenle toplum içerisinde gücün tanımının biat temelli ilişkiler üzerinden yapılmayıp maddiyata endekslenmesi tacirin zaferinin ilanı niteliğindedir. Keza Feodal yapılanma içinde soylular tacirleri ve servetlerini başlarda küçümsemişlerdir. Ancak zor durumda kaldıklarında tüccarlara başvurmaları soyluların gururlarında küçültücü bir kabullenişe sebebiyet vermiştir (Pirenne, 1994: 96-97). Nitekim bu durumu aşağıdaki tablo net bir şekilde göstermektedir. Tablonun daha iyi anlaşılabilmesi için aynı dönemde en zengin çiftlik sahiplerinin gelirlerinin 150 pound, çiftçilerin ve taradaki işçilerin gelirleri haftalık 5 veya 6 şilin¹⁴ olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Hobsbawn, 2005: 29).

Şekil 1: 1760 yılına ait İngiltere'deki gelir dağılımı¹⁵

Meslek	Hane Sayısı	Gelir ¹⁶
Tüccarlar	1.000	600
	2.000	400
	10.000	200
	2.500	400
	5.000	200
Esnaf	10.000	100
	20.000	700
	125.000	40
	2.500	200
İmalat Ustaları	5.000	100
	10.000	70
	62.500	40

Tacirin gelişile birlikte paranın değerinin toplumsal ilişkilerde artması feodal örüntünün çöküşündeki ana hususu oluşturmaktadır. Çünkü feodal örgütlenmeler güvenlik temelinde bir araya gelirken şehirler ticaret temelinde bir araya gelmektedir. Dolayısı ile insanlarda artık güven ihtiyacı temelinde değil maddi arzular neticesinde etkileşimde bulunmaktadır.

5. Sonuç

Feodal dönemin dört toplumsal tip –himaye edenler, himaye edilenler, dua edenler ve tacirler- üzerinden ele alındığı bu çalışmada görülmüştür ki toplumsal ilişkilerin hüviyetini belirleyen ana husus insanlar arasında gerçekleşen tabiiyet ilişkisinin niteliğidir. Nitekim feodal yaşamın çıkış noktasına bakıldığında görülmektedir ki güven ihtiyacı, tabiiyet ilişkilerinin çıkış manivelası konumundadır. Ortaçağda yaşanan güven ihtiyacı nedeniyle serfler yaşamın birçok alanında son kararı lorduna bırakmıştır. Feodal toplum içindeki insanlar ahiretlerini güvene almak için dua edenlere bağlılık göstermektedirler. Soylular arasındaki lord-vassal ilişkisi ise çoğu zaman lordun sağladığı imkânlardan faydalanmak için sunulan bir tabiiyettir. Ancak güven, insanın insana tabiiyetini açıklayan yegâne unsur değildir. Zira bir toplumsal tip olarak soylular, feodal toplum içindeki etkileşimlerin de sahip oldukları ayrıcalıkların doğuştan olduğuna inanmaktadır. Doğuştan kazanılan bu ayrıcalıklar nedeniyle ise diğer kesimler üzerinde hâkimiyet kurmayı da doğal bir durum olarak görmektedirler.

Feodal etkileşim içinde belirli kesimlerin tahakkümünün doğal görülmesi beraberinde yaşamın devamı için yapılması zorunlu olan çoğu faaliyetlerden aynı kesimlerin muaf olması durumunu getirmiştir. Bu nedenle ekonomi ve sosyal alanda gerçekleşen etkileşimlerde serfler sürekli dezavantajlı konumda olmuştur. Serfler feodal dönemdeki üretimi tamamına yakını gerçekleştirilmesine rağmen sermaye konusunda hiç birikim oluşturamamış hatta geçimini bile zorlanarak sağlamıştır. Ekonomi alanındaki dezavantaj ise sadece üretim alanında değildir manor örgütlenme içinde görülmektedir ki soyluların ve dua edenlerin hizmetleri angaryaları çoğu zaman yiyecek ve barınma karşılığında onlara tabi olanlar tarafından yürütülmektedir. Serflerin sosyal alanda birbirleriyle gerçekleşen etkileşimlerine bakıldığında ise ya soyluların etkileşime karışma imkânı bulunmakta ya da dua edenler tarafından ahiret hayatlarını kurtarma amaçlı etkileşimin çerçevesinin çizildiği görülmektedir. Bu çerçevede denilebilir ki serfin her toplumsal etkileşiminde edilgen konumunda olması onun diğer toplumsal tipler tarafından tabiiyet altına alınması gereken bir canlı olarak algılanmasına neden olmuştur. Dua edenler dini yaşam kisvesi altına, soylular ise doğal bir hakkın sonucu bu tahakkümü meşru görmekteyler.

Feodal toplum içerisinde konumuna dini meşruluk sağlayan sosyal tip ise dua edenlerdir. Feodal toplum içerisinde İncili okuma ve yorumlama tek elini elinde bulunduran dua edenler, toplumsal etkileşimlerde dini referanslarla konularını devamlı güçlendirip toplumun kendilerine bağlı olmalarını talep etmişlerdir. Bu talep hem soylular hem de serfler için geçerlidir. Lakin talebin derecesin iki sosyal tip için farklı etkileşim biçimlerinde cereyan ettiği görülmektedir. Dua edenler serflere etkileşimlerinde daha müdahaleci ve talepkardır. Aynı durumun soylular için de

geçerli olduğu görülmekle birlikte talebin içerik ve biçim yönünden farklılaştığı görülmektedir. Öncelikle dua edenler serfler için direk yönlendirici konumda iken soylular için yönlendirici niteliklere haiz olmakla birlikte daha çok nasihat veren pozisyonunda olduğu görülmektedir. Bu duruma kaynaklık eden ana husus ise dua eden soylu ilişkisindeki tabiiyetin farklılığı ve soylunun feodal toplum içindeki ayrıcalıklı konumu dikkat çekmektedir.

Feodal toplumun sosyal tiplerinin bir birleri ile olan etkileşimini kökten değiştiren karakter ise tacirdir. Tacir daha önce bahsi geçen etkileşimleri değiştiren ve değişmesini talep eden kişidir. Bu talebin nedeni ise tacirin toplumla olan etkileşiminde -özellikle soylu ve dua edenler tarafından- yabancı konumuna itilmesidir. Ancak tacir bu yabancı konumundan çıkıp kendisinin domine ettiği kent mekânları aracılığı ile feodal etkileşim kalıplarını yıkan bir etkiye bulunduğu görülmektedir. Aslından tacirin en önemli etkisi tabiiyeti, belirli kesimlerin sağladığı güven olgusundan çıkarıp paraya eş değer kılmasıdır. Tabiiyette görülen bu değişim insanların toplumsal konumlanmasında değiştirmiş dolayısı ile toplumsal etkileşimler feodal perspektiften çıkıp paranın sağladığı ekonomi temelli bir hüviyete bürünmüştür.

Sonuç olarak feodal ilişkilerin incelenmesinde toplumsal tipler üzerinden yapılan analiz, insanlar arasındaki etkileşimi ve konumlanmayı belirleyen en önemli unsurların tabiiyet/korunma, güven ve bağlılık olgularının olduğunu göstermiştir. Bu olgulardaki değişimi sağlayan husus ise tacir tipinin anlatmaya çalıştığı ekonomik hayattır. Feodal dönemde ekonomik hayat yerel çapta, toprağın işlenmesi ile gerçekleşirken tacirin toplumsal ilişkilerde etkinliğinin artması ile ekonomi geniş ölçekte kent imalathaneleri üzerinden gerçekleşmiştir. Bu durum ise feodal ilişkilerin geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur.

Notlar

¹ Feodalite Latince *feodum*'undan gelen bir terimdir. Kavram aslında *-fief*'in- kişisel bağımlılık karşılığında verilen mükâfata anlatmak için ortaya çıkmışsa da bütün kişisel bağımlılıkları ve ona bağlı bütün yan ilişkileri anlatan bir hüviyete kavuşmuştur (Kılıçbay, 2005: 70).

² Feodal dönemde toprakları üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Bunları *Demense*; senyöre ait olan ve serfler tarafından işlenen verimli topraklar, *Terramansinoria* veya *Mansus*; serflere verilen ve karşılığında mal ve hizmet beklenen topraklar, *Communia* veya *Marcacommunis*; orman, mera, çayır gibi alanlar olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca *Terraincultu* yani işlenmeyip nadasa bırakılan alanlarda mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Marc Bloch, Feodal Toplum, 1997.

³ Toplumsal etkileşimlere sirayet eden sözleşme anlayışı Avrupa'nın sonraki dönemlerinde görülen *çağdaş toplum, parlamenter demokrasi* vb. kavramlara kapı aralaması bakımından da önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Barrington Moore, Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, V Yayınları 1989.

⁴ Bu dönemde her soylunun yönetici olduğu söylenemez lakin her yöneticinin bir şekilde soylu kademesinde bulunduğu değerlendirilebilir

⁵ Ortaçağ'da feodal beyler ile serfleri arasındaki ilişki para karşılığı yapılan hizmetler değildir. Bu çerçevede mal ve hizmetler satılmazdı. Efendisinin ona verdiği toprak ve barınma imkânları karşılığında serfler hizmetlerini sunarlardı. Nitekim feodal yapı içerisinde paranın dolaşımı oldukça sınırlı bir hacme sahiptir.

⁶ Hristiyan öğretilerinde meleklerin baş melekten başlayarak aşağı doğru hiyerarşik bir şekilde yaratıldıkları öğretiler böyle bir örgütlenişin yeryüzünde olduğu belirtilerek feodal dönemdeki hiyerarşik yapı dini olarak haklı bir zemine oturtulmuştur.

⁷ Bir Hristiyan'ın toplum dışına atılması manasına gelmektedir. Aforoz edilen kimse ile toplum konuşmaz ondan kaçar. Eğer aforoz edilen kimse senyör ise serfleri ona itaatsizlik ederdi. Bu nedenle aforoz hiçbir kişinin maruz kalmak istemeyeceği bir durumdur.

⁸ Papalık tarafında bir şehir ya da bir ülkeye verilen cezadır. Enterdi ilan edilen yerdeki tüm dini işlerin -evlilik, cenaze, günah çıkarma, ayin vb.-durması anlamına gelmektedir.

⁹ Feodal dönemdeki toplumların örgütlenmesi "manor" olarak da adlandırılmaktadır. Bu çerçevede bir manor örgütlenme içinde feodal beyin şatosu, serfler, kilise ve ekilecek alanı içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Marc Bloch, Feodal Toplum, 1997.

¹⁰ Serfin feodal dönemde koruma karşılığı verdiği belirli bir hizmeti yoktur. Koruma karşılığı talep edilen hizmetler her alandadır. Ancak genel olarak bu hizmetler; serfin kendi tarlasında çalıştığı süre boyunca beyin tarlasında çalışması, beyin mallarının hasat edilip pazara götürülmesi, tamirat işleri, askerlik hizmeti, beyin evinin diğer işleri olarak açıklanabilir.

¹¹ Çitleme, soylu kesimi içinde değerlendirilebilecek bir grubun - ortak- tarım topraklarını çitlemek sureti ile diğerlerinin kullanımından ayırıp üzerinde hak iddia etmesidir (Kaymak, 2011: 169). Ayrıntılı bilgi için bakınız İktisada Dokunmak, Hakan Mihçı, Phoenix Yayınevi, 2011.

¹² Avrupa'da paranın yaşama gün geçtikçe girmesi toplumsal etkileşimlerde artan para talebine neden olmuştur. Bu para talebi çözümü ise Avrupa üzerinde farklı şekillerde gerçekleşmiştir. İngiltere'de köylüler kente göçmüşler ve İngiliz toprakları tarım çiftliklerine dönmüş, Fransa'da ise köylülerin üretimleri üzerindeki vergiler artırılıp bunlar pazara sunulmuş, Doğu Avrupa'da ise malikâne sistemine dönerek muhafazakâr bir tepki gösterilmiştir (Moore, 1989: 326).

¹³ Tacirlerin istediklerini almak için güç kullanmaları önemlidir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus gücün mevcut düzenin yıkılması değil kendilerine yapılan kısıtlamaların ortadan kaldırılması için kullanılmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Leo Huberman, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, İletişim Yayınları, 2015.

¹⁴ Şilin tedavülde kaldırılmış bir para birimidir. Ancak kullanıldığı dönemde 1 Pound 20 Şiline denktir. Grafikte gösterilmemesine karşın aynı dönemde taşradaki çiftçilerin haftalık gelirleri 6 veya 5 şiline denk düşmekte olup aylık gelirleri 1,5 pound düzeylerini bulmamaktadır.

¹⁵ Tablodaki veriler Eric Hobsbawn'ın *Sanayi ve İmparatorluk* adlı kitabından alınmıştır.

¹⁶ Gelir olarak ifade edilen rakamlar haneye düşen pound miktarı olarak anlaşılmalıdır.

Kaynakça

- Atsız, B., & Oran, H. (1956). *Ortaçağ Tarihi 2*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Aydemir, M. A. (2014). Sosyal Alanın Tipleştirilmesi: Toplumsal Tipler. *Sosyoloji Divanı*, 3, 9-12.
- Baker, U (2012). *Beyin Ekran*. (Der., E. Berensel). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Baker, U. (2014). *Kanaatlerden İmajlara*. Harun Abuşoğlu (Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.

- Bell, A. (1963). *A History of Feudalism: British and Continental*. Londra: Roberts&Green.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. Vefa Saygın Ögütle (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bloch, M. (1997). *Feodal Toplum*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: Opus Yayınları.
- Braudel, F.(1996). *Uygurlukların Grameri*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Dawson, C. (1997). *Batının Oluşumu*. Dinç Tayanç (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duby, G. (1995). *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Erdem, T. (2009). Feodaliteden Sanayi Toplumuna. İçinde: T. Erdem (Ed.), *Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler*, (s.31-69). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erim, N. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Goff, J. L. (2005). Ortaçağ'da Avrupa. *Doğu Batı*, 33, 39-68.
- Goff, J. L. (2015). *Ortaçağ Batı Uygurluğu*. Hanife Güven & Uğur Güven (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heaton, H. (1995). *Avrupa İktisat Tarihi: İlkçağlardan Sanayi Devrimine*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hirst, J. (2014). *Kısa Avrupa Tarihi*. Mihriban Doğan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2005). *Sanayi ve İmparatorluk*. Abdullah Ersoy (Çev.). Ankara: Dost Kitapevi.
- Huberman, L. (2015). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. Murat Belge (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaymak, M. (2011). Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi. İçinde: H. Mihci (Der.), *İktisada Dokunmak*, (s. 163-185). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Keçiş, M. (2016). Kavimler Göçü ve Feodalite. İçinde: S. H. Özkan (Ed.), *Orta Çağ Tarihi*, (s. 433-473). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kılıçbay, M. A. (2005). Ortaçağ'ın Orta Malı Olmadığına Dair. *Doğu Batı*, 33, 69-79.
- Klapp, E. O. (1958). Social Types: Process and Structure. *American Sociological Review*, 23, 674-678.
- Küçükcalay, A. M. (2010). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Beta Basım.
- Mann, M. (2012). İktidarın Tarihi: Başlangıcından MS 1760'a kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları. Esin Saraçoğlu vd. (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- McKinney, J. C. (1969). Typification, typologies, and sociological theory. *Social Forces*, 48(1), 1-12.
- McNeill, H. W. (2007). *Dünya Tarihi*. Alâeddin Şenel (Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Moore Jr., B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. Şirin Tekeli & Alaeddin Şenel (Çev.). Ankara: V Yayınları.
- Özcan, Z. (2005). Ortaçağ'da Birey ve Bireyleşme. *Doğu Batı*, 33, 11-37.
- Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri*. Şadan Karadeniz (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, H. (2005). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Uygur Kocabaşoğlu (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Simmel, G. (2009). Sosyoloji Sorunu. İçinde: Tuncay Birkan (Çev.), *Bireysellik ve Kültür*, (s.47-58). İstanbul: Metis Yayınları.
- Stephenson, C. (1951). *Medieval History*. New York: Harper&Brothers Publishers.
- Tanilli, S. (2016). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: 3. Cilt (16. – 17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TDK (2017). Tip maddesi. (Erişim: 22.05.2017), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59b8d5c4761b87.49033996
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1, 1-17.



Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Aile ve Girişimcilik İlişkisi

Family and Entrepreneurship relationship within Context of Theories of Sociology

Serdar Yener ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 57000, Sinop /Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1413-7422

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 03 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2018

Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Sosyolojik Yaklaşımlar

Girişimcilik

Aile

ÖZ

Psikolojik bir varlık olan bireyin davranışlarının içinde bulunduğu sosyal bağlamdan soyutlanarak açıklanması imkânsız gibi görülmektedir. Girişimcilik olgusunun sosyal bir kurum olan aile üzerinden yorumlanması bir gereklilik olarak görülebilir. Kişilik özelliklerinin genetik ve çevresel faktörlerin bileşimi olduğu düşünülürse çevresel faktörlerin sosyal yapı olduğu, sosyal yapının ise aile, okul, din vb. bileşenlerden oluştuğu da gözönüne alınırsa sosyolojinin girişimcilik üzerinde birçok bileşeni yoluyla etkisinin olabileceği değerlendirilebilir. Aile kurumunun girişimcilikteki rolünü ortaya koyarken öncelikle yaklaşımlardan yararlanılması sosyolojik çalışmalar için bir gerekliliktir. Yaklaşımlar da kendi içinde metodolojik ve kuramsal yaklaşımlar olarak ayrılmaktadır. Metodolojik yaklaşımlara örnek olarak eleştirel, yorumlayıcı ve pozitivist yaklaşımlar örnek verilebilir. Kuramsal yaklaşımlara ise sembolik etkileşimcilik, yapısal- işlevselcilik, modernizm, çatışmacılık, feminizm ve postmodernizm kuramları örnek verilebilir. Bu çalışmada girişimsel davranış, sosyolojinin kuramsal yaklaşımlarının aileye bakışı çerçevesinde tanımlanmaya çalışılmaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 03 March 2018

Received in revised form 20 March 2018

Accepted 29 April 2018

Keywords:

Sociological Approaches

Entrepreneurship

Family

ABSTRACT

The behaviors of individual who has a psychological structure, could not be explained independent of social contexts. Explaining entrepreneurship via family concept which is a social institution can be seen as a requirement. Considering that traits and states constitute personality features and factors such as family, school, etc. effect state factor, it can be said that sociology with its components has an effect on entrepreneurship. While revealing the effect of family on entrepreneurship, studying within sociological approaches seems as a necessity. Sociological approaches can be defined as methodological and theoretical approaches. Methodological approaches can be defined as critical, interpretive and positivist approaches. Symbolic interactionism, structural-functionalism modernism, and postmodernism are the types of theoretical sociological approaches. In this study entrepreneurial behavior is tried to be defined up to the family approaches of theoretical sociology perspectives.

1. Giriş

Bireylerin girişimcilik davranışları ortaya çıkışından itibaren sosyolojik yapı içinde farklı sosyolojik kurumlara bir ağ içinde gerçekleşmektedir. Girişimcilik olgusu psikolojik çerçevede kişilik boyutuyla açıklanmaya çalışılsa da bağlamsal ve çevresel faktörleri içine alan sosyolojik çerçevede incelenmesi gereklilik olarak görülmektedir (Chao vd., 1998: 298). Ruef (2010: 47) girişimcilik davranışının bir sosyal yapıdaki farklı unsurların bir araya gelmesi ile gerçekleşen bir süreç olduğunu öne sürmektedir. Girişim, girişimcinin içinde bulunduğu toplumdaki diğer

unsur ve yapılarla karşılıklı etkileşime dayanan bir psikolojik sözleşmesi olarak görülmektedir. Girişimci oluşturacağı etki ile içinde bulunduğu toplumda birtakım dönüşümler sağlamaktadır. Bu süreç içinde girişimci de toplumun dönüşümünden etkilenmektedir. Girişimcilik, psikolojik algıların yol açtığı bir davranış olarak görüldüğünde algıların çevresel ve bağlamsal faktörlerden etkilenebildiği dikkate alınmalıdır. Bu açıdan Giddens'in (2012:30) düşünümSELLİK önermesi referans alınabilir. Bu çerçevede Giddens bireylerin içinde bulunduğu koşullarda sürekli karar verme yerine içinde bulunduğu çevrenin kabul etmiş olduğu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serdaryener@sinop.edu.tr

düşünce ve davranış tarzını sorgulamaksızın kabul edeceğini önermektedir.

Sosyolojik açıdan girişimcilik sosyal ve ekonomik süreçleri ihtiva eden yeni örgütlerin ortaya çıkarılması olarak tanımlanmaktadır (Gartner, 1988: 14). Girişimcilik toplumsal değişimin lokomotifini taşıyan yenilikçiliğin anahtarıdır (Abaho vd., 2013: 192). Girişimcinin içinde bulunduğu toplumdaki etkilenmesi ve etkilemesi sonucu ortaya çıkan değişimler girişimcilik olgusuna sosyolojik açıdan bakmayı gerekli kılmıştır. Tarihte girişimcilik yoluyla toplumun tabakalaştığı gözönüne alındığında girişimcinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Girişimciliğin birçok tanımı olsa da günümüzdeki kullanımına yakın tanımı Baptiste Say yapmıştır. Say'a göre girişimci içinde bulunduğu toplumda ihtiyaç ve kaynakları teşhis ederek risk alıp üretim faktörlerini bir araya getiren ve kar elde etmek amacıyla üretim yapan kişidir. Diğer yandan Baptiste Say "Her arz kendi talebini yaratır" diyerek girişimcilerinde tüketim alışkanlıklarını ve dolayısıyla toplumda bir dönüşümü yaratabileceğini de iddia etmektedir. Bu bağlamda girişimcinin içinde yaşadığı toplumdaki soyutlanmış bir şekilde değerlendirilemeyeceği ifade edilebilir. Hatta girişimcinin başarısının içinde bulunduğu toplumla kurmuş olduğu sosyal ağlarla (network) doğru orantılı olduğu da ifade edilebilir (Burt, 1992: 59).

Sosyal yapının bileşenlerinin bireylerin davranışlarına ya da karar alma süreçlerine etkisi uluslararası alanyazında incelenmişse de ulusal alanyazında yeterli çalışmaya konu olmamıştır. Oysa bireysel girişimcilerin ekonominin büyük bir kısmını oluşturduğu batılı toplumlarda sosyal yapı bileşenlerinin girişimcilik olgusuna olan etkisi farklı çalışmalara konu olmuştur (Noseleit, 2008: 42; Hofstede, 1980: 129; Burt, 2010: 60). Bu belki de sosyal yapı ve girişimcilik olgusunun birbirlerinin nedeni ve sonucu olmasının bir sonucudur. Çünkü bireysel kültür temelli batılı toplumlarının bireysel girişimlerin üzerinde kurulu ekonomilerinin karşısında kolektivist özelliklere sahip doğu toplumlarında bireysel girişimin ekonomideki rolü azdır (Zhao vd., 2011: 61). Sosyolojik olarak batılı toplumlarda sosyal yapıların girişimcilik üzerine olan etkilerini sorgulayan birçok çalışmanın yapılmasının sebebi bu olabilir.

Evlilik iki birey arasında yapılan kanuni bir akte göre kurulan birlikteliktir. Sosyolojik yapıda bir kurum olarak görülen aileye birçok farklı kuram ve yaklaşım çerçevesinde bakılabilmektedir. Bu kuram ve yaklaşımlara örnek vermek gerekirse "Aile Ekoloji Kuramı", "Aile Gelişim Kuramı", "Yapısal İşlevsel Kuram", "Etkileşim Kuramı", "Değişim Kuramı", "Aile Sistem Kuramı", "Çatışmacılık ve Feminist Yaklaşımlar", "Biyososyal Yaklaşımlar" şeklinde sayılabilir (Hammond, 2010: 55).

Yukarıda da anlatıldığı gibi psikolojik bir varlık olan bireyin davranışlarının içinde bulunduğu sosyal bağlamda aile kurumundan soyutlanarak açıklanması imkânsız gibi görülmektedir. Kişilik özelliklerinin genetik ve çevresel faktörlerin bileşimi olduğu düşünülürse (Yener vd., 2015: 3) sosyolojinin girişimcilik üzerinde birçok bileşeni yoluyla etkisinin olacağı değerlendirilebilir.

Ailenin girişimcinin üzerindeki etkisi yadsınamaz olmasına rağmen davranışları etkileme mekanizması olarak yapılan çalışma çok azdır (Jennings vd., 2014: 28). Ailenin girişimci

bireyin ihtiyaç duyacağı özgüven, saygı, destek ve fikirleri tartışma imkânını sağlayan bir çevre olması (Aldrich ve Cliff, 2003: 580) bu çerçevede aileyi ele almayı gerekli kılmaktadır. Nordqvist ve Melin (2010:214) bireylerin girişimcilik potansiyelinin aileden kaynaklandığını ifade etmektedirler. Dünya genelinde kurumsallaşmış birçok aile işletmesi bunun kanıtı olarak karşımızda durmaktadır (Villalonga ve Amit, 2009:123). Ailenin girişimciliği yordadığına dair üç gerekçe ileri sürülebilir (Bird, 2014:29);

- Aile öncelikle herhangi bir proje veya takım yapılanmasından daha güvenilir, sıkı ve destekleyici etkileşim ve ilişki ortamı sunar (Discua-Cruz vd., 2013: 23). Ailenin ihtiva ettiği duygusal bağlar bireylerin diğer ilişkilerinden daha sağlamdır. (Cherlin, 1978: 62). Aile kültüre dair normların ve değer algılarının bireylere aktarılmasında araç rolünü oynar. Bu sayede girişimci birey toplumsal kültüre göre doğru değerlendirmeleri yapabilir (Segalen, 1986: 14).
- Aile girişimcinin ihtiyaç duyacağı kaynakları (Finansman, emek, bilgi vb.) sağlayabileceği çevre olarak düşünülebilir (Dunn ve Holtz-Eakin, 2000:289).
- Aile, aile bireylerinin ve kaynaklarının ortak amaç için en verimli ve etkin kullanımını sağlayabilir (Wennberg vd., 2011:359).

Ailenin girişimcilik üzerindeki etkisi bu çalışmada Granovetter'in (1985: 489) içiçe geçmişlik ya da sosyal gömülmüşlük (Social Embeddedness Theory) kuramına dayandırılabilir. Sosyal gömülmüşlük kuramı çerçevesinde bireyin aile içindeki güçlü ve yoğun etkileşimi ve ilişkileri olduğu ve bu yolla bireyin davranışlarının şekillendiği önerilmektedir. Sosyal gömülmüşlük kuramı bireyin içinde yaşadığı ailede birçok sosyal ilişkiye sahip olduğunu ve bu ilişkileriyle oluşan etkileşiminin aile dışındaki davranışlarını ve başarısını etkilediğini önermektedir (Granovetter, 1985:490). Sosyolojik çerçevede aile ve iş alanının ilişkilerinin birbirini etkilediğini öneren sosyal gömülmüşlük kuramı davranışların bu ilişkiler doğrultusunda değişken olduğunu iddia etmektedir.

Açıklayıcı (normatif) paradigma sosyolojide metodolojik düşünce çerçevesinde doğa bilimlerinin tümdengelimci tanımlamalarıyla süreçlerin açıklanabileceğini ifade eder (Wilson, 1970: 690). Bu indirgemeci (reductionist) yaklaşıma Blumer (1969: 38) sosyal içerik, ilişki ve etkileşimin dikkate alınmamasından dolayı eleştirel yaklaşmıştır. Açıklayıcı paradigmanın sosyal içerikten bağımsız bir şekilde bilgiyi açıklama gayreti sonraki dönemlerde de birçok çalışmada eleştirilmiştir (Sexton ve Bowman, 1985: 131). Blumer (1969: 43) genel olarak "bilginin" içinde bulunduğu sosyal bağlamdan bağımsız bir şekilde sıradan bir "değişken" tanımlanmasının mümkün olmayacağını iddia etmektedir.

Yorumlayıcı paradigmaya göre günlük yaşamın bileşenlerinin anlamı içinde bulunulan toplumu anlamaya yönelik yorumlama süreci sonunda oluşmaktadır (Douglas, 1973: 59). Toplumunu anlamak için bireylerin yorumlayıcı davranışlarının anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Blumer, 1962:181). Bireylerin ilgileri, bakış açıları ve yorumlamaları etkileşimin temel belirleyicileridir. Bireyler bu özellikleriyle kendi sosyal içeriklerini oluştururlar. Yorumlayıcı paradigmalarda değişmez veya sabit gibi görünen anlamları tekrar bir yorumlama sürecinden geçirerek yeni

anamlara dönüştürme yönünde eğilimleriyle açıklayıcı bakış açısından farklılık gösterir. Blumer (1962: 192) "anlam" ın kendi anlamını taşımadığını ilgili olduğu bağlam veya ilişkilerle beraber yorumlanması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla bireyin içinde yaşadığı toplumla etkileşiminden doğan anlamların hiçbir zaman sabit olamayacağı sosyal içeriğin değiştikçe anlamın da değişeceği ifade edilir. Yeniden yorumlama (reinterpretation) bir anlamda bu bağlamda sürekli olarak içerikle birlikte değişeceği için anlamın uzlaşması (müzakeresi, negotiation) olarak da adlandırılmaktadır (Brittan, 1973). Yani etkileşimden doğan anlam hiçbir zaman içsel ve evrensel değildir. Dışsal ve değişken bir yapıdadır. Bu yüzden anlam uzlaşmasına akışkan denge de denilmektedir (Carter ve Fuller, 2015: 41). Nesne ve olguya ilişkin yeni anlamlandırma ise sürekli devam eden yorumlama sürecinin sonucunda oluşmaktadır. Blumer yorumlamanın kendi çerçevesinde yapıcı ve yaratıcı bir süreç olduğunu ifade etmektedir (Blumer, 1962:192). Brittan (1973: 72) yorumlama sürecinde dinamik özne özelliklerin yorumlamanın esas bileşenleri olduğunu iddia etmektedir. Bunun zıddı olarak açıklayıcı bakış açısı ise anlamı sabit ve içerikten bağımsız olarak ele almaktadır. Açıklayıcı yaklaşıma yapılan eleştiriler ve yorumlayıcı yaklaşımın sosyolojik çerçevede kurumların ve kurumlar içinde kurulan etkileşimin önemini ortaya koyması bireylerin en yoğun ve etkin etkileşimi yaşadığı aile çevresinin girişimcilik davranışlarına olan etkisini ele almayı gerekli kılmıştır. Bu araştırmada bireylerin girişimcilik davranışları aile ve dolayısıyla sosyolojik kuramlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Alanyazı Taraması

Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi ailenin sosyolojik bir kurum olarak bireyin girişimcilik davranışları üzerindeki rolünün sosyolojik kuramlar olmaksızın tanımlanmasının mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın bu bölümünde sosyolojik kuramlar açısından aile ve girişimcilik ilişkisinin alanyazı taramasına göre ortaya konulması amaçlanmıştır.

2.1. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım- Aile- Girişimcilik

Sembolik etkileşimci yaklaşım bireyin içinde yaşadığı toplumda etkileşim içinde bulunduğu kişilere karşı davranışlarında öncelikle karşı davranışları değerlendirerek bir yorumlama sürecinden geçirdiğini ve buna göre davranışını belirlediğini önermektedir (Blumer, 1962:187). Sembolik etkileşimci yaklaşım ontolojik olarak konuya bağlamsal ve özne açısından yaklaşarak "Gerçekliğin doğası nedir? " sorusuna cevap arar. Sembolik etkileşimcilik bireyin çevresindeki dünyanın pragmatik olarak yorumlanması için alternatifler sunar (Blumer, 1969: 37). Bireyin etrafındaki pragmatik dünyanın sabit ve kesin varsayımlarla ele alınamayacağını bağlamsal olarak bireyin yaşam, biliş ve tecrübesine göre değişkenlik gösterebileceğini iddia eder (Mead, 1912: 412).

Sembolik etkileşimcilik çerçevesinde girişimciliği tanımlamak için bireyin içinde bulunduğu çevredeki etkileşimi ele alınarak anlamlandırma ve yorumlama süreci açıklanmaya çalışılır. Bireylerin duyguları, etkileşimleri, sosyal süreç ve uygulamaları, motivasyonları ve yorumlamaları sosyal dünyalarının önemli bileşenleri olup

bireylerin duygusal dışavurumları kurmuş oldukları etkileşimin niteliklerine göre şekillenmektedir (Burmeister, 2003: 38).

Sembolik etkileşimci yaklaşımda ailenin girişimcilik üzerindeki etkisi yenilikçi ve yaratıcı niyet, düşünce ve davranışları teşvik etme konusunda ele alınabilir. Sembolik etkileşimcilik düşüncesinin temel önermesi sembollerin ifade ettiği anlamların duruma göre değişebileceğidir. Düşünce, niyet ve davranışların içinde bulunulan çevre ve bağlamda etkileşimle şekillenebileceğini öneren sembolik etkileşimci yaklaşıma göre aile içindeki bireylerin farklı deneyim ve bağlamsal özelliklerinin birbirini etkileyebileceği, yeni bakış açıları sunabileceği, risk alma ve inisiyatif kullanma konusunda teşvik edebileceği düşünülebilir. Bu bağlamda Schumpeter'in yaratıcı yıkım önerisinin ifade ettiği gibi aynı ortamda farklı bakış açılarının getirdiği yenilik yoluyla girişimcilik davranışı artabilir. Bireylerin yaşamış olduğu deneyimlerin farklılığı aynı ortamda aynı objelerin farklı bireylerde farklı anlam (sembol) oluşturabilir. Aile içinde bireylerin herhangi bir konuya farklı bakış açıları ve bu bakış açılarının etkileşimiyle yeni bakış açıları ortaya çıkabilir.

20'li yaşlara kadar günün en az 15 saatini birlikte geçiren farklı özellikteki ve roldeki aile üyelerinin birbirini değiştirmesi ve birbirine benzeşmesi kaçınılmazdır. Benliğin oluşma süreci ailede başlar ve bireyler arasındaki uzlaşma (negotiation) sonucunda şekillenir. Benliğin oluşması kimliği şekillendirir (Gecas, 1982: 14). Toplumun rol beklentisi ve kimlik kombinasyonu bireylerin yaşamdan beklentilerini de şekillendirmektedir. Örneğin sorumluluklarıyla özdeşleşmiş ve muhafazakar bir aile kültüründe benliği şekillenen bireyin gelecekte kendisine yönelik beklentisi de muhafazakar ve rolüne bağımlı bir kişiliktir. Davranışları da bu yönde gelişecektir. Yani kültürün kurumlar vasıtasıyla bireylerin davranışlarını etkilemesi uzun soluklu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (North, 1990: 12).

Bu bağlamda sembolik etkileşimcilik önermesi bireysel ve kolektivist aile yapısına farklı önermeler getirmektedir. Kolektivist ailenin üyelerinin benlikleri aile çatısı altında entegre olmuş olup davranışların değerlendirilmesi aile perspektifinden yapılır. Örneğin muhafazakar ve koruyucu bir çevrede oluşan aile normlarına göre yapılan değerlendirmeler bireylerin gelecekteki davranışını şekillendirmektedir. Çünkü bireyler aile içindeki etkileşimleriyle gelecekteki davranışlarını belirlemektedirler. Aile bireylerinin aile normlarına aykırı yaratıcı ve yenilikçi davranışları iyice değerlendirilmeden "Başımıza İcat Çıkarma" vb. tepkilerle karşılaşabilir. Aile içinde daha önceden karşılaşılmamış davranış ve durumlar yenilikçi ve yaratıcı özellikler barındırır da ailenin genel yapısına tehdit olarak değerlendirilebilir.

Baskın olan bireyin yenilik ve yaratıcılık davranışını değerlendirmesi aile içindeki rolünden ileri gelmektedir. Kolektivist aile yapısında ataerkil yapının özellikleri hissedildiğinde ailenin o ana kadar uğraşları dışındaki her türlü yenilik ve yaratıcılık gayreti ailenin varlığını tehlikeye düşürebilecek bir tehdit olarak algılanabilir. Bunun yanında böyle bir toplumda bireyler bireysel farklılıklarına rağmen toplumcu yapının istediği gibi davranabilirler. Ya da yine bireysel farklılıklardan dolayı toplulukçu yapının dışına

çıkarak kendilerini ifade edebilecekleri ya da içlerindeki yenilik ve yaratıcılık düşüncelerini uygulayabilecekleri yerlere gidebilirler. Bu ise girişimci düşünceye sahip risk alabilen ve inisiyatif kullanabilen yenilikçi bireylerin kaybedilmesine yol açar.

Gorodnichenko ve Roland (2010: 498) farklı bir boyuttan bakarak toplulukçu kültüre sahip bireylerin belirli süreç gerektiren nihai ürün üretiminde daha başarılı olduğunu ifade ederken ilk madde, ara madde ve malzeme üretiminde ise bireysel kültüre sahip bireylerin daha başarılı olduğunu ifade etmektedir. Toplulukçu yapıya sahip kültürlerde ailenin bireyin girişimcilik davranışını sürdürmesindeki destekleyici rolü bireyin olumsuzluklardan etkilenmesini engelleyebilir. Ailenin destekleyici davranışı ayrıca yaşanan olumsuz sonuçların üstesinden zorlanmadan gelmeyi sağlayabilir. Türkiye’de girişimcilik davranışlarıyla öne çıkan bölgelerdeki toplum yapısı aynı zamanda kolektivist toplum yapısının özelliklerine sahiptir. Türkiye’de girişimciliğin sosyokültürel kurumların anlamlarından biri olarak öne çıktığı bölgelerde aile içindeki ilişkilerin etkileşimiyle bireyler küçük yaşlardan itibaren davranışlarında fayda-maliyet analizi yapmaya yönlendirilmektedir. Değişim ve ticaret davranışlarının teşvik edildiği bu bölgelerde bazı örneklerde girişimin tahsilden daha önemli olduğu da vurgulanmaktadır (Oğuztimur, 2013: 177).

Etkileşim yaklaşımının kullanılacağı bir diğer önerme kişilik özelliklerinin çevresel ve genetik faktörlerin etkileriyle girişimcilik davranışlarını etkilediği düşüncesidir (Fehr ve Hoff, 2011: 26). Çevresel özellikler sosyolojinin çalışma konusuna giren sosyal yapıyı oluşturan faktörler olmaktadır. Bu faktörler aile, okul, iş vb. faktörler olabilir. Girişimciliği belirleyen kişilik faktörleri olarak gösterilen sabır ve risk toleransı gibi özelliklerin üzerinde aile içindeki etkileşimin rolü büyüktür (Doepke ve Zilibotti, 2013: 71). Yenilik, risk alma ve yaratıcılık davranışlarıyla mutlu olmayı öğrenen aile bireyleri etkileşim yoluyla bunu diğer bireylere aktarır.

Mutlu insanların sabırlı ve risk toleranslı bireyler olduğunu düşünen aileler aile içi ilişkilerinde bu özelliklerin hâkim olmasına dikkat etmektedirler. Gerçekten de başarılı girişimcilik örneklerine bakıldığında sabır ve risk toleransının etkin rol oynadığı görülmektedir. Bunun etkisiyle bireysel girişimcilik davranışlarının yüksek olduğu toplumlarda sabır ve risk toleransı bireylerin genel özelliği olarak görülmektedir (Doepke ve Zilibotti, 2013: 79).

Sembolik etkileşimcilikte aile kurumunun girişimciliğe etkisinde dikkate alınması gereken bir diğer konu aile olgusunun ifade ettiği anlamın girişimciliği belirleyen bir faktör olmasının yanında girişimciliğin gerçekleştiği alan olarak ta görülmesidir. Toplumda giderek yaygınlaşan girişimcilik örnekleri aile kurumu ve aile kurumunun eklentileri üzerine olmaktadır. Aile restoranları, aile parkları, aile oyun alanları, aile aktiviteleri yeni girişimcilik alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailede kazanç amaçlı mübadele, verim ve etkinlik amaçlı yeni davranış ve uygulamaların teşvik edildiği davranış sembollerinin girişimcilik niyet ve davranışlarını arttıracakları öngörülmektedir. Değişim, verim ve etkinliği arttıracak davranışların teşvik edildiği normlara sahip aile çevresinde yetişen bireylerin girişim odaklı olacakları düşünülebilir.

2.2. Yapısal İşlevselci Yaklaşım – Aile- Girişimcilik

Yapısal işlevselcilik yaklaşımı Auguste Comte’nin Pozitivist yaklaşımındaki “Anomi” nin (kuralsızlık, kargaşa) çözümünü olarak görülen organik bağların değerini kabul ederek ailenin bu süreçte kullanılabilecek bir araç olduğunu önerir. Sistemler yaşamlarını sürdürmek için birtakım bütünleştirici, koruyucu, yönlendirici ve uygulayıcı alt sistemlere ihtiyaç duymaktadırlar. Yaklaşımın en büyük temsilcisi Talcott Parsons’a (1975: 44) göre aile kurumu toplum üst sisteminin bütünleştirici alt sistemidir. Pozitivism yaklaşımının en önemli temsilcilerinden Durkheim sistemlerin düzgün çalışması için organik bağları oluşturan alt sistemlerin işlevlerini düzgün yapması gerektiğini iddia etmektedir (Merton, 1957:14). Aile kurumu sosyal düzenin aksamadan yürütmesi için bireylerin kültürleşmesinde etkin rol oynamaktadır. Aile kurumu toplumun refah ve gelişmesi için çok önemli bir işleve sahiptir. (Lee, 1985: 23).

Yapısal işlevselci yaklaşıma göre toplum içinde davranış yapılandırılmış bir davranış olup bireyler arasındaki ilişkiler belirli normlara göre işlemektedir (Jary ve Jary, 1991: 29). Bu bağlamda toplumun farklı alt gruplarının toplumda gördüğü işleve göre tanımlanması amaçlanır. Parsons ailenin sosyal yapı içindeki iki görevini şu şekilde ifade etmektedir;

- Aile toplum içinde kabul görmüş değer ve normların toplumun bireyelerine kazandırılması yoluyla sosyalleştirme görevini yerine getirir.
- Aile kişiliğin evlilik vb. akitlerle maruz kalabileceği tehlikelerden uzaklaştırır.

Yapısal işlevselci bakış açısından ailenin girişimciliğe bakışı olumlu veya olumsuz olabilir. Örneğin klasik yapısal işlevselci modelde aile babasının eve ekme getiren rolü günümüz şartlarında ev ekonomisinin sağlıklı işletilmesi için yeterli olmayabilir. Annenin de çalışması yaygın hale gelmiştir. Girişimcilik bazen babanın tek başına altından kalkamayacağı iş yükü ve zamanı gerektirdiğinde annenin babaya yardım etmesi durumunda ebeveyn rollerinin belirsizleşmesine yol açabilir. Bu yaklaşım geçmişteki girişimcilik örnekleri veya işletmelerin aile işletmesi olmasını açıklayabilir.

Bunun yanında değişen toplum özellikleriyle birlikte geçmişteki kırsal toplumlardaki atölye tipi üretim uygulamalarından kentsel yaşamın ücretli çalışanlarına dönüşen aile bireylerindeki çocuk, anne ve baba algısının değişime uğraması girişimciliğe bakış açısını da değiştirerek ailenin girişimci birey üzerindeki desteğini azaltmıştır. Aile bireyelerinin öncelikli görevi olan aile ekonomisine katkı rolü yerini öğrenci, ev kadını vb. öncelikli rollere bırakmıştır. Bununla beraber Türkiye’de de hem aile bütünlüğünün sağlanması hem de girişimciliği destekleyici teşvik ve uygulamalar belirsizleşen aile rollerini korumaya yöneliktir. Annenin aile içindeki rolünün farkında olan devlet otoritelerinin anneye sosyal güvenlik ayrıcalıkları vermesi babanın ailesi konusunda gelecekte emin şekilde risk alarak davranmasını sağlamaktadır. Devletin bu uygulamalarına yönelik yeni girişim ve iş alanları da ortaya çıkmaktadır. Çocuk bakım ve eğitimi konusunda, ailenin saygın yeri ve rolünü destekleyecek girişim alanları gün geçtikçe hayatımızın parçası olmaktadır. Kreşler, bakım evleri, hobi bahçeleri, aile kampları bu girişim alanlarına örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan yapısal işlevselci yaklaşıma göre

ailenin toplumun temel taşı olduğu gerçeği modern devletler tarafından daha fazla kabul edilen bir gerçek olup her alanda aile bütünlüğünü koruyacak yasa, kanun ve mahkeme kararları yaygınlaşmaktadır.

Diğer yandan aileyi toplumun genel sisteminin bir alt sistemi olarak gören yapısal işlevsel yaklaşım endüstri devrinden sonra artan kentleşme faktörüyle aileyi girişimci olarak değil endüstri kollarında ihtiyaç duyulan işgücünün kaynağı olarak görmektedir (Hammond, 2010). Ailenin topyekün girişimci olarak algılandığı atölye tipi üretim dönemi endüstri devriyle kapandığında kırsal nüfus şehre göçederken aile bireylerinin atölye tipi işletmedeki rolleri değişerek ücretli çalışan rolüne dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında yapısal işlevselci yaklaşım için aile geçmişte toplumun ihtiyacı olan bir zanaat dalındaki girişimci rolünden sıyrılarak ücretli çalışan bireylerin kaynağı olmuştur.

Diğer yandan sanayi devrimiyle ortaya çıkan farklı üretim ve hizmet sektörlerinde girişimcilik alanlarının oluşması yapısal işlevsel yaklaşıma göre aileye yeni girişim rolleri de vermeye başlamıştır. Büyük sanayi enstrümanlarıyla icra edilemeyen üretim ve hizmet sektörünün bu yeni alanları için ihtiyaç duyulan girişim ihtiyaçları sanayi devriminin topluma kazandırdığı çekirdek aile yapısıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Atölye tipinin aile tipi girişimcilik anlayışı sanayi devriminde sanayi sektörleri dışındaki üretim ve hizmet sektörlerindeki aile tipi girişimcilik anlayışına dönüşmüştür. Bu süreçte yapısal işlevsel yaklaşımda geçmişte toplumun ihtiyacı olarak görülen zanaatların uygulayıcısı olan aile yerini yeni tip toplumların ihtiyacı olarak görülen hizmet ve bireysel üretimlerin uygulayıcılığına bırakmıştır. Bu akımla yaygınlaşan bireyselleşme ve özgürlük eğilimlerinin aileyle birlikte bireyin de davranışlarını da değiştirdiği kabul edilmektedir (Henrekson, 2014).

2.3. Çatışmacı Yaklaşım- Aile- Girişimcilik

Çatışmacı yaklaşım toplumdaki ilişki ve davranışların maddi, siyasi ve sosyal eşitsizliklerden doğduğunu önererek bunların sonucunda sınıf ve grupların oluştuğunu önermektedir (Chambers, 2004: 9). Çatışmacı yaklaşım düşüncesi Marksist felsefenin diyalektik materyalizmine dayanır. Temelde çatışma konusunu kapitalizm, kapitalizmin toplumdaki araçları ve etkileri üzerine yerleştiren çatışma kuramının düşünsel temelleri sanayi devriminde atılmıştır (Geus, 1981). Çatışmacı yaklaşımda üretim kaynaklarına sahip olan azınlığın toplumun kalanını sömürdüğü ve kapitalist düzenin de bu sömürde en büyük araç olduğu önerilmektedir. Klasik çatışmacı kuram Karl Marx tarafından bu şekilde ifade edilirken Modern Çatışmacı yaklaşım Mills tarafından tanımlanır. Mills, toplumda çıkarları için çatışan insanların sosyal yapının araçlarını oluşturduğunu ve bu araçların çatışmanın sürdürülmesine hizmet ettiğini ifade eder (Dandanaeu, 2008). Modern batılı devletlerin gelişmemiş ülkelerdeki davranışları bu çerçevede değerlendirilerek eleştirilir. Buna göre batılı devletler güçlü ekonomi ve güçlü orduları sayesinde gelişmemiş ülkelerdeki kaynakları kolaylı ve suni gerginlik ve savaşlar yoluyla sömürmektedir. Bu sömürde bazen doğrudan olduğu gibi bazen de vekâlet savaşları yoluyla olabilmektedir.

Çatışmacı yaklaşımlar sosyal çatışma ve eşitsizlik temelinde aileyi tanımlamaktadır. Çatışmacı yaklaşımda aile üretim kaynaklarına sahip olan grubun toplumsal yapıyı idare etmek için güçsüz grup olan kadınları ve çocukları sömürmek için uydurduğu bir araç olarak görülmektedir. Sınıf oluşumunun temeli aile kurumuna bağlanır. Engels (1884) özel mülkün yaygınlaşmasının sonucunda miras olgusuyla mülkün sonraki nesillere aktarılmasının garanti edilmesi için ailenin kullanıldığını ifade etmektedir. Bu sayede üretim faktörlerinin sahibi olan grubun mülkünü garantisini de sağlanmış olmaktadır. Foucault aile vb. bütün sosyal yapıların üretim faktörlerine sahip olan grubun gücünün devamı ve arttırılması maksadıyla oluşturulduğunu ifade etmektedir (Freedman ve Combs, 1996: 41). Gücün sahibi olan sınıf ve zümrenin diğerlerini sömürmek için sosyal kurumları araç olarak kullandığı belirtilir. Foucault beden tanımlanması yoluyla bedenin kontrol edilebileceğini ve güç sahibi iradenin doğrultusunda kullanılabileceğini ifade etmektedir (Foucault, 1980: 38). Buna göre beden toplumdaki üretim faktörlerine sahip olan grubun ihtiyaçlarına göre tanımlanmakta ve rol biçilmektedir.

Çatışmacı Yaklaşıma göre aile özellikle klasik marksizm de sanayileşen toplumdaki çalışan bireylerin yaşadığı stres ve gerginliği azaltmak maksadıyla kullanılan bir rehabilite aracı olarak görülür. Çekirdek aile kapitalizmin amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmış olduğu bir araç olarak ifade edilmektedir. Güç sahibi sınıfın aile kurumunu istediği her yönde araç olarak kullanması aileye yüklediği farklı misyonların sonucudur. Örneğin güç sahibi sınıfın ihtiyaç duyduğu tüketim davranışları ailelerde sanal ihtiyaçlar oluşturularak arttırılıp daha fazla tüketime sevk edilmesi sağlanır. Bu süreçte aile tüketim amacının davranış haline getirildiği yer haline dönüşür.

Çatışmacı yaklaşımın daha sonraki temsilcilerinden Frankfurt Okulu çatışmacı yaklaşımı eleştirel yaklaşımla zengileştirerek ailenin ekonomiyle olan ilişkisini sorgularken kadının emeğinin incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Horkheimer, 1976). Erkeğin kapitalist düzende ataerkil ve cinsiyete dayalı işbölümünde kadını sömürdüğü ifade edilirken kadının emeğinin ücretli olup olmamasının aile içindeki güç ilişkilerini de etkilediği belirtilmektedir (Wiggershaus, 1995).

Çatışmacı kuram çerçevesinde hâkim ideolojiyi yansıtan iktidar aileyi potansiyel tüketici konumuna sokarak pazara arz sağlayan azınlık üst sınıfın sözcüsü olarak görmektedir (Apple, 1995: 24). Çatışmacı yaklaşımda üretim faktörlerine sahip olan gücün dışındaki aile gibi faktörlere girişimcilik imkânı verilemeyeceği düşüncesi de ortaya çıkarılabilir. Çatışmacı yaklaşımda ailenin fonksiyonu emeğin çalışma alanındaki sağlık ve verimliliğinin devamının sağlanması için rehabilitedir. Çalışanların zinde ve verimli olması için aileler kontrol edilebilir ve rolleri belirlenmiş olmalıdır. Güç sahibi kesim dışındaki bireylerin girişimcilik davranışlarının başarılı olması ise yeni bir güç sahibinin ortaya çıkmasına neden olacağı için çatışmacı yaklaşımda uygun görülmez

2.4. Feminist Yaklaşım- Aile- Girişimcilik

Feminist yaklaşım çatışmacı yaklaşıma ek olarak ailenin ataerkilliği devam ettirdiğini de önererek erkeğin hegemonyasının arttırıldığı alan olarak aileyi tanımlamaktadır. Çatışmacı kuramın güç ve sömürge

kaynakları feminist yaklaşımda cinsiyet temelinde rol oynamaktadır (Plain ve Sellers, 2007: 62). Kadın ve çocukların egemen erkek tarafından sömürüldüğü ifade edilmektedir. Ailenin ataerkil bir kurum olarak görüldüğü feminist yaklaşımda kaynak ve güç eşitsizliğinin yanında toplumsal cinsiyet algılarındaki değişiklikler kadının davranışlarını kısıtlayarak ataerkil bir yapıya dönüştürmektedir. Kadının aile kurumunda kadın rolleri açısından uğramış olduğu baskının yanında bir de aile dışında çalışması durumunda daha da fazla baskı ve sömürüye maruz kaldığı ifade edilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ise yapısal işlevselcilerin iddia ettiğinin aksine kültürel değişimlerle değişir veya kaybolabilir. Feminizm yaklaşımına göre cinsiyet sosyalleşme sürecinde kadına öğretilen bir baskı aracıdır. Kültürlere göre değişen sosyokültürel normlarla kadınlar kendilerine dayatılan rolleri öğrenmek zorunda kalırlar.

Feminizm yaklaşımında cinsiyet rolleri geleneksel çekirdek aile çerçevesinde öğrenilir. Feministlere göre geleneksel çekirdek ailenin iki önemli rolü bulunmaktadır. Bunlar (Somerville, 2000);

- Yaşamın başındaki kadınların sosyalleştirilmesi sürecinde erkeğe bağımlı varlıklar haline dönüştürülmesi ve bunlar yaşanırken çocukların da bunları görerek öğrenmesi.
- Kadınların ev işleriyle özdeşleştirilerek kadına uygun görevlerin cinsiyetleriyle özdeşleştirilmesi.

Marksist feminizm yaklaşımında kapitalizm sonucu oluşan erkek egemenliğinin kadını sömürdüğü ifade edilirken daha önceden kapitalist olup sonra sosyalizme dönen bazı ülkelerdeki kadının sömürülmesi açıklanamamaktadır. Bu bağlamda kadınlarının evdeki rollerinin sınırları ve şekilleri belirsizlik barındırmaktadır. Marksist feminizmde esas problem kaynağı erkek değil erkeği de araç olarak kullanan kapitalizmdir (Somerville, 2000).

Kadınların iş hayatındaki girişimcilik ya da başarılarını engelleyen faktörler 1990'larda cam tavan kuramı (glass ceiling) çerçevesinde birçok araştırmaya konu olmuştur. Kurama göre kadınların toplumsal cinsiyet algısına göre toplumdaki rollerinin başarılı olmasında veya girişimciliklerinde engel oluşturacağı düşünülmektedir. Bu yüzden işletmelerde veya bireysel girişimcilikte kadın aktörlerin değerlendirilmesinde öncelikle cinsiyet tabanlı bir bakış açısı sergilenmektedir. Kuramın ortaya çıkmasında en büyük faktörlerden bir tanesi liberal feminizm düşüncesidir. Liberal feminizm düşüncesi toplumdaki her alanda kadın ve erkeğin değerlendirilmesinde cinsiyet temelli değil bireysel yetenek ve başarıya göre değerlendirilmesini önermektedir. Sosyal feminizm düşüncesinde ise erkek ve kadınların farklı geçmiş ve tecrübelerinin olabileceği ve bireyin başarısının cinsiyete göre değil bireysel deneyim ve davranışları tarafından belirlenebileceği ifade edilmektedir. Feminist yaklaşımın girişimcilik kararlarına olan etkisini araştıran çalışmalarda dikkat çekici sonuçlar gözlemlenmiştir. Bu çalışmaların bazılarında kadın girişimcilerin erkeklere göre daha fazla risk alarak getiri odaklı düşündükleri ortaya konulmuştur (Bellu, 1993). Bunun yanında geleneksel sektörlerin dışında yeni sektörlerde kadınların girişimcilik kararlarında çevrelerinden gelen baskılara karşı daha hassas oldukları gözlemlenmiştir (Macnab vd., 1993). Bunun yanında ataerkil toplumlarda kadın cinsiyet algısının

girişimcilik düşünce ve davranışlarını körelten faktörler olduğu da kadınlar tarafından dile getirilmektedir (Fagenson ve Marcus, 1991: 38).

2.5. Modernizm- Aile ve Girişimcilik

Modernizm düşüncesi batı dünyasında endüstrileşmenin yoğun yaşanmaya başlandığı 19. Yy. sonu ve 20. Yy. başlarındaki kentleşmeyle başlayarak 1950'lerde İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki bebek patlamasına kadar devam eden sosyolojik dönüşümü ifade eder (Robideau, 2008). Soğuk savaşı başlangıcına kadar devam eden modernizm süreci sanayi devriminden sonra ihtiyaç duyulan yoğun işgücünden dolayı kırsal kesimden kentlere olan göçle başlayan gelişmeleri açıklamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern dönemin özellikleri olan yaygın tüketim alışkanlıkları kitle üretim teknikleri ekonomik hayatın özellikleri olurken bu değişimler için ihtiyaç duyulan emeğin kentte kaynağı olarak çekirdek aile tipleri oluşmaya başlamıştır (Giddens, 2012). Kırsal kesimdeki geleneksel büyük ailenin yerini kentte çekirdek aile alırken yapısal- işlevselcilik, sembolik etkileşimcilik gibi başlıklarda da ifade edildiği gibi aile bireylerinin rolleri değişime uğrayarak farklılaşmıştır. Aile bireylerinin ev ekonomisine müşterek katkı düşüncesi değişime uğrayarak ekonomik yük babanın sırtına binmiş, çocuk belirli yaşa kadar eğitimle, anne ev işleriyle ilgili rollerle özdeşleştirilmiştir. Bunun yanında kitle üretim vb. faktörlerin etkisiyle ev hayatına giren buzdolabı vb. gibi değişkenler yeme alışkanlığını değiştirirken aile bireylerin görev ve sorumlulukların da değişimler yaşanmaya başlamıştır (Stacey, 1996). Yaşamın geleneksel yaşama göre kolaylaşması ve aile yaşamındaki problemlerin spesifikleşmesi çözümleri de spesifik hale sokarak hizmet sektöründe kişisel doktor, psikolog vb. hizmet alanlarının yaygınlaşmasına yol açarak yeni girişim sahaları ortaya çıkarmıştır. İş dünyasının farklı kademelerinde ihtiyaç duyulan emeğin kaynağı olarak görülen çekirdek ailede bireyler eğitim ve tecrübelerine uygun ücretli işlerde istihdam edilerek toplumsal sistemi tamamlamaktadır. Bu yüzden modern dönemde girişimcilik örneklerinin sayısı sonraki dönem olan postmodern dönemle karşılaştırıldığında az olmaktadır (Kyrö, 2015). Çünkü sanayileşmenin etkisiyle ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin sağlayıcıları mevcut büyük girişimler olduğu için girişimcilik davranışlarının ortaya çıkacağı alanlar da kısıtlı olarak görülmektedir. Bu dönemde çocuklar geleceğin mühendisi, doktoru, hakimi-avukatı, askeri, polisi, fabrika çalışanı, market çalışanı vb. ücretli çalışanlar olarak görülürken eğitim uygulamaları da buna göre şekillenmekteydi. Modern aile yapısı sanayi toplumunun ihtiyacı olan emeğin temin edilmesi için sipariş üzerine oluşturulmuş çekirdek aile mantığı üzerine kurulurken belirlenmiş roller ve ilişki yapısına sahiptir (Kyrö, 2015). Yapısal- işlevsel vb. destekleyici yaklaşımların da etkisiyle popülerleşen modern aile yapısında tüketim ve ihtiyaçlar da belirlenerek kitle üretim türleri şekillendirilmekteydi. Bunun yanında artan nüfus vb. etkilerle oluşacak işsizlik sorunu ise devletlerin altyapısını oluşturarak açacakları veya büyütecekleri yeni şehirde eskileri gibi zanaat ve hizmet sektörlerini yaygınlaştırarak giderilmeye çalışılır. Dengeli bir ekonomide ihtiyaç duyulan istihdamın sektörlere dengeli dağıtılması modern dönemde modern düşüncenin temelidir. Devletlerin amacı tam istihdam olurken eğitim vb. araçlar

buna yönelik şekillendirilir ve aileler doğrudan ya da dolaylı bu yönde motive edilir. Tüketim malları ve hizmetlerindeki belirli skalada değişen nitelik ve fiyat alternatifleriyle toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanır. Her kesim ve bütçeye hitap edecek mal ve hizmet üretimi dengeli ekonomi amacı olmaktadır. Fırsat eşitliği ilkesi kaynaklara ulaşımın dengeli olmasını sağlarken bireylerin çabalarının karşılığını almasına da imkân vermektedir. Öyle ki bu dengeli ekonominin etkisiyle oluşan özel sektörde 1952-63 yılları arasında ekonomideki en yüksek vergi oranları olan % 91'lere ulaşılmış olup bu sadece ABD'de değil Avrupa'da da görülmeye başlanmıştır (Slemrod ve Bakija, 2008: 65). Modern dönemde aile bireylerinin rol ve sorumluluklarının ayrışması ve belirginleşmesi bireyselciliğin de temellerini atarak risk alma ve insiyatif kullanma davranışlarını arttırsa da bu ekonomik sistemin izin verdiği alan ve limitlerde olmaktadır (Kyrö, 2015). Kendisine biçilen rolün dışına çıkmak isteyen bireyin durumuna göre elindeki seçenekler sistemin kendisine sunmuş olduğu alternatiflerden oluşmaktaydı. Öncelikle eğitim ve küçük işletmeciler destek programlarından oluşan bu alternatiflerin ötesine geçmek isteyen girişimcinin aykırı düşüncelere sahip olması gerekmektedir. Aile ücretli çalışan bir aileye girişimci bireye olan katkısı sınırlı olurken bireyin kaynak ihtiyacını bulması için dış kaynaklara bağımlı olması gerekiyordu (Henrekson, 2014:29). Büyük işletmelerin yaygın olduğu modern dönemde dengeli ekonominin lokomotifleri KOBİ'ler ve büyük işletmelerde çalışan ücretli çalışanlar olmaktadır. Modern dönemde çalışan baba rolündeki bireyin sunulan mal ve hizmetlere (çocukların eğitimi, müstakil ev ve araba, değişen zevkler ve tüketim ihtiyaçları) sahip olmak için ihtiyaç duyduğu geliri elde etmek için daha fazla çalışma gereksinimi babayı aile içindeki diğer bireylere yabancılaşma da yaşanmıştır. Bu dönemin etkileri olan boşanma vb. olumsuz olaylar sonraki dönem olan postmodern dönemin alternatif aile yapılarının da belirleyicisi olmuştur. Çocukların ve ev ihtiyaçlarının artması ve değişmesi babanın yoğun çalışmasını gerekli kılarken eve yorgun gelen babanın evdeki diğer bireylerle ilgilenememesi aile kopukluklarının yaşanmasına neden olmuştur (Stacey, 1996). Bunun yanında postmodern dönemde batılı devletlerin gelişmelerine önemli katkı sağlayan disiplinli ve etik çalışanlarının modern dönem ve düşüncedeki ailelerde yetişen çocuklar olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla verimlilik ve etkinlik yarışının kızıştığı modern dönemin son yıllarıyla diğer yılları ayırmakta fayda vardır. 1940 ve 50'li yıllardaki refah aile yapısı sonraki dönemde yerini yoğun ve çok çalışan bireylerin olduğu aile yapısına bıraktığında olumsuzluklar da yaşanmaya başlanmıştır. Modernizm düşüncesindeki aile içinde girişimci birey bireyselleşmenin de etkisiyle genelde kaynaklarını kendisi oluşturduğu için kendi başarısının da mimarı olmaktadır. Aile yapısı ve gelirlerinin belirli olması girişimci bireye desteği kısıtlarken bireyselciliğin etkisiyle başarı ve başarısızlığın müsebbibi aile bireyi olarak görülmektedir.

2.6. Postmodernist Yaklaşım-Aile- Girişimcilik

Modernizm dönemi 2. Dünya savaşının sonundaki bebek patlaması dönemine kadar devam ettikten sonra küreselleşmenin özdeşleştiği iletişim ve ulaşımdaki gelişmelerle batıda yeni toplumsal dönüşümler yaşanmaya

başlanmıştır. Postmodernizm yaklaşımı 1960'lı yıllardan itibaren batı Avrupa ve Kuzey Amerika' da özellikle ekonomik ve teknolojik gelişmelerle etkisini gösteren doğru ve gerçekliğin bağlamsal olarak değişebileceğini öneren bir yaklaşım olmuştur (Stacey, 1996). Postmodern yaklaşımın iki temel özelliği farklılaşma ve bölünme ile hızlı değişim şeklinde ifade edilmektedir. Bunun etkisiyle modern düşüncenin belirli ve düzenli aile yapısının yerini yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı parçalanmış veya alternatif aile formları almıştır (Stacey, 1996). Postmodernizm olgusu ilk olarak sanat, üniversite vb. alanlarda ortaya çıkmasına rağmen zamanla toplumun tüm alanlarına yayılmaya başlamıştır. Mantığına bakıldığında toplumdaki değişimleri ilk gören kurumlar da sosyal araştırmacıların görev yaptığı üniversiteler ve toplumu betimleyen sanat camiasıdır. Yapısalcıların ve etkileşimcilerin ifade ettiği çekirdek aile yapısının baskınlığını sorgulayan postmodernist yaklaşım bu aile yapısının alternatiflerinin olabileceğini ifade eder. Yapısalcı ve etkileşimci bakış açılarının önerdiği gibi insan davranışlarının aile tarafından kabul edilen tek tip şeklinde şekillendirildiği yaklaşımını reddederek aile bireylerinin aile içindeki ilişki ve bakış açılarını seçme özgürlüğü olduğunu önerir. Aileye ilişkin postmodernist bakış açısında ise doğru, gerçeklik, teklik ve değerlerin sabit olmadığı aile bireylerine göre değişebileceği ifade edilir (Tamara ve Hareven, 1978). Postmodernist yaklaşıma göre hiçbir aile üyesi kendilerine dayatılan yaşantıyı yaşamaya mecbur değildir. Aile üyeleri karşılaştıkları durumlarda kendi bakış açılarına göre kendi bağlamlarında karar verebilirler (Holdsworth ve Morgan, 2005). Modern ve önceki geleneksel dönemde batılı bireyselleşen toplumlarda aile tiplerinin farklılaşması postmodernist yaklaşımı doğrulamaktadır. Aile içindeki normların dayattığı doğru ve yanlış kültürünün aile bireylerine benimsetilmesi bireylerin davranışlarının benzeşmesine yol açmaktadır. Bireylerin düşüncelerinin olgunlaşması ve tecrübeyle birlikte elde edilen farklı bakış açılarıyla sunulan düşünce ve davranışlar aile normları çerçevesindeki doğru ve yanlış çizgisinin dışında olduğunda çatışmanın çıkacağı varsayılır. Girişimciliğin önündeki engel olarak da görülen muhafazakâr, geleneksel aile yapısının yenilik ve yaratıcılığı engellediği (Henrekson, 2014) düşünülürken postmodernizm düşüncesindeki bireysel olarak farklılaşan, bağlamsal olarak değişen doğru ve yanlış yorumlamalarının yenilik ve yaratıcılık yoluyla girişimciliği desteklediği düşünülür. Postmodernist düşüncedeki aile yapısında aile bireylerinin farklılaşmış ve bağlamsal yorum ve davranışlarına saygı gösterilmesi aynı soruna birçok alternatif çözümün sunulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda aile üyelerinin girişimcilik fırsatı olabileceği değerlendirilen herhangi bir olguya kendi tecrübesinin ve bilgisinin şekillendirdiği bakış açısıyla bakarak yorumlaması olguların girişimcilik açısından farklı değerlendirilmesini ve dolayısıyla yenilikçiliğin çıkmasını sağlar.

Girişimcilik sürecinin başarısı çıktılarının değeriyle ölçülmektedir. Çıktıların değerine göre aile bireyleri girişimci bireyin çabalarını değerlendirerek yorumlamaktadır. Girişimci bireyin girişimci çabasının diğer aile bireyleri için önemi ise aile kaynaklarının etkin veya verimli kullanılıp kullanılmadığı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunun yanında girişimcilik kaynaklarına bireysel olarak sahip olan aile bireylerinin girişimcilik sürecinde sonuçlarından dolayı kendisinden başka kimseye hesap vermeyecek oluşu (Postmodernist Yaklaşım) kendine özgüveni de arttıracak bir

faktör olarak karşımıza çıkabilir. Süreci başlatan da bitiren de kendisi olduğu için girişimcilik sürecini başarıya götürecek yenilik ve yaratıcılığı denemekte herhangi bir engel göremez. Postmodernizm modern dönemin sınırsız tüketim, yoğun ve çok çalışma vb. olumsuzluklarının sonucu ortaya çıkarken alternatif aile yapılarında kadımların ücretli ve girişimci olarak çalışmaları yaygınlaşmıştır. Postmodernist dönemde bireylerin iktisadi dünyanın hemen hemen tüm alanlarında risk alma ve inisiyatifine dayanan başarı örnekleri yaygınlaştıkça buna ilişkin olumlu düşünceler de oluşmaya başlamıştır. Yaratıcılık ve yenilikçilikle de özdeşleştirilen postmodernist dönemde girişimciliğin belirleyenlerinin de farklı ve bağlamsal düşünceden ortaya çıkan yenilik ve yaratıcılık olduğu gözönüne alınırsa bireysel girişimciliğin artması sıradışı görülmemelidir. Postmodernist dünya teknoloji ve değişimin etkisiyle kendine münhasır aile formları oluştururken özellikle batılı dünyada aile bireylerinin bireysel inisiyatif alma davranışları sıradışı görülmediği gibi teşvik de edilmektedir. Konuşma, düşünce ve fikir paylaşımının kısıtlanmadığı aile çevresinde girişimciliğe temel olacak yenilikler ortaya konulurken girişimciliğin sonraki aşamalarına geçişte ailenin rolü azalmaktadır. Bireyselleşmenin etkisiyle birey kendi kaynaklarını kendisi bulmak zorunda kalmaktadır. Girişimcilik için fırsatı gören bireyin bu fırsatı kazanca dönüştürecek girişimsel kaynakları da temin etmesi kendisine düşmektedir. Postmodernist dünya da görülen örneklerde ailenin bireye katkısı risk alma ve inisiyatif kullanma düşüncesinin oluşumu aşamasında olmaktadır. Bunun yanında postmodernizm düşüncesinde bireyselleşmenin artmasıyla risk alma ve inisiyatif davranışları yaygınlaşacağından bireylerin başarıya ulaşmaları desteklenebilir. Postmodernist dünyada bireylere haz veren duygu tüketim alışkanlığı değil toplumda karşılaşılan problemlerin çözümünde aldıkları rol olmaktadır. Postmodernist düşüncede bireylerin işlerini zevk alacakları bağlamlarla birleştirdiğinde daha mutlu oldukları ifade edilirken bireysel başarı arzulanır. Batı dünyasında soğuk savaş döneminin ortasından itibaren yoğun olarak hissedilen postmodern dönemde dünyanın en büyük küresel işletmelerinin kurulması, birçok bireysel girişimin büyük işletmelere dönüşmesi, dünyanın hemen hemen her yerindeki girişimlerin küresel işletmelere dönüşme örneğinin olması postmodernizm düşüncesinin girişimciliği olumlu etkilemesinin ispatı olarak görülebilir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Girişimsel davranış alanyazında aile çerçevesinde veya farklı sosyolojik yapıların çerçevesinde incelenmiş olmasına rağmen sosyolojinin rehberi veya referansı olarak kabul edilen kuramsal sosyolojik yaklaşımlar çerçevesinde aile olgusuyla girişimcilik davranışının biraraya geldiği araştırmalar yok denecek kadar azdır. Aile, norm, vb. sosyolojik yapıların girişimcilik üzerine etkilerinin ortaya konduğu çalışmalarda kuramsal sosyolojik yaklaşımlara değinilmemesi büyük bir eksiklik olarak görülebilir.

Girişimcinin zamanının ve ilişkilerinin büyük bir bölümünü ailesinde geçirdiği gözönüne alınırsa girişimcilik bölümünde de ifade edildiği gibi sosyal gömülmüşlük kuramı (Granovetter, 1985:494) çerçevesinde ailenin girişimcilik davranışları üzerindeki etkisi yadsınamaz. Dünyanın geçirmiş olduğu dönemlere bakıldığında aile yapısının da buna bağlı olarak

değişmesi ve girişimcilik davranışlarının buna göre şekillenmesi ailenin girişimcilik üzerindeki etkisini ispatlayan bir diğer faktördür. Bu açıdan bakıldığında literatür taramasına dayalı bu çalışmanın saha da bu konularla yapılacak birçok çalışmaya referans olacağı düşünülmektedir. Kuramsal sosyolojik yaklaşımların tümdengelimci açıklayıcı bakış açısının uygulamalı psikolojik kuramlara referans olduğu düşünülürse çalışmanın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Sembolik etkileşimci aile yapısında algıların ve tutumların semboller (anlamlar) ve aile içindeki farklı anlamların etkileşimiyle oluştuğu vurgulanarak ailedeki girişimcilikle ilgili anlamların aile bireylerinin tutum ve algılarını etkileyebileceği bunun yanında bireylerin de girişimcilik davranışı veya tutumlarının ailedeki anlamları etkileyerek karşılıklı etkileşim oluşturacağı vurgulanmıştır. Özellikle kolektivist toplumlarda aileden bireye doğru bir etkileşim olurken bireysel toplumlarda bireyden aileye bir etkileşimin olabileceği ifade edilmiştir.

Yapısal işlevselci yaklaşıma göre ailenin girişimcilik davranışlarının ailenin toplumdaki fonksiyonuyla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Bundan yola çıkarak sanayi devriminden önce aile toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklı zanaatları icra eden üretim birimi olarak görülürken sanayi devriminden sonra artan iş gücü gereksinimini karşılayan bir fonksiyona sahip olmuştur. Bununla birlikte iktisat kuramlarında girişimciliğin belirleyeni olarak görülen sermaye birikimi de ücretli çalışan aile bireylerinin tasarruflarıyla oluşarak ücretli çalışan aile yapısından girişimci aile yapısına geçişte yaşanmıştır.

Çatışmacı yaklaşım aile mekanizmasının sanayinin işgücü ve tüketici ihtiyacını karşılamak için oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü iddia ederek aile üyelerinin birer meta haline getirildiğini önermektedir. Feminizm yaklaşımı kadın ve çocukların toplumda dezavantajlı gruplar olduğunu ve hakim düşüncesinin benimsetilmesi için ailenin bir araç olarak kullanıldığını iddia etmektedir.

Modernizm yaklaşımında ailenin ücretli çalışan bireylerinin girişimcilik düşünceleri sosyal olarak desteklenirken fiziksel desteğin devletin teşvik ve hibe programlarıyla sağlanabildiği ve bu süreçte aile ve devletin karşılıklı uyumunun olduğu vurgulanmaktadır. Aile bireylerinin ücretli çalışan olma veya girişimci olma düşüncesi ve davranışlarına saygı gösterilirken aynı zamanda desteklenmektedir (Henrekson, 2014: 29).

Postmodernizmle birlikte dönüşen toplumla birlikte ailenin de dönüşerek alternatif aile formlarının yaygınlaşması girişimcilik tiplerini ve alanlarını da dönüştürmüştür. Bununla birlikte değişen aile yapılarıyla birlikte bireyselleşmenin de etkisiyle insanlık tarihi birçok girişim tecrübesini de postmodernizmle yaşamıştır.

Girişimin öncelikle niyet sonra davranış olduğu gözönüne alınırsa davranışın oluşum sürecinin ele alınması gereklilik olarak görülebilir. Sosyal normların etkisiyle oluşan değer algısıyla şekillenen davranışlarda sosyal yapının etkisi yadsınamaz. Sosyal yapıyı açıklama gayretini güden kuramsal sosyolojik yaklaşımların bu bağlamda önemi tartışılmaz.

Araştırmaya yönelebilecek olumsuz eleştiri zengin referansların kullanılmaması olabilir. Çalışmanın birçok yerinde referans verilememesi alanyazında ilgili alanda yapılan çalışmaya rastlanmamasından kaynaklanmakta olup bunun oluşturduğu açıklık sosyolojik kuramların genel önermelerinden elde edilen ipuçlarının verilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Sonraki çalışmalar için kuramsal sosyolojik yaklaşımların yanında uygulamalı teorilerin de ele alınması farklı bir çalışma konusu olarak düşünülebilir. Ayrıca kuramsal sosyolojik yaklaşımlar çerçevesinde aile ve girişimcilik çalışmasına rastlanmayışı uluslararası ve ulusal alanyazında bir tez konusu olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Abaho, E., Salim, I. S., & Akisimire, R. (2013). Culture; is it relevant in the antecedence of entrepreneurial values? *Global Advanced Research Journal of Management and Business Studies*, 2 (3), 189-198.
- Aldrich, H., & Cliff, J. (2003). The pervasive effects of family on entrepreneurship: toward a family embeddedness perspective. *Journal of Business Venturing*, 2003, 573-596.
- Apple, M. (1995). Education and power. Nueva York: Routledge.
- Bellu, R. R. (1993). Task Role Motivation and Attributional Style as Predictors of Entrepreneurial Performance: Female Sample Findings. *Entrepreneurship and Regional Development*, 5, 331-344.
- Bird, M. (2014). *The impact of Family on Entrepreneurial Outcomes*. Doctoral Thesis. Sweden: Stockholm School of Economics.
- Blumer, H. (1962). *Society as symbolic interaction*. In: Rose AM (ed.) Human Behavior and Social Processes. Boston: Houghton Mifflin Co., 179-92.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Brittan, S. (1973). *Is there an economic consensus*. London: MacMillan.
- Burt, S. (1992). The social structure of competition. Networks and organizations: *Structure, form, and action*, 57, 91.
- Burmeister, P. (2003). Breaking the code: What to present to venture capitalists. *Strategic Finance; Montvale*, 84 (9), 36-39.
- Carter, M. J., & Fuller, C. (2015). *Symbolic Interactionism*, Sociopedia.isa, <http://dx.doi.org/10.1177/205684601561>
- Chambers, S. (2004). *The Politics of Critical Theory*. In Fred Rush Fred (ed.). The Cambridge Companion to Critical Theory, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chao, C., Greeneb, P., & Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self efficacy distinguish entrepreneurs from managers. *Journal of Business Venturing*, 13(4), 295-316.
- Discua-Cruz, A. D., Howorth, C., & Hamilton, E. (2013). Intrafamily entrepreneurship: The formation and membership of family entrepreneurial teams. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 37(1), 17-46.
- Doepke, M., & Zilibotti, F. (2013). *Culture, entrepreneurship, and growth*. Handbook of Economic Growth.
- Douglas, M. (1973). *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. New York: Random House.
- Dunn, T., & Holtz-Eakin, D. (2000). Financial capital, human capital, and the transition to self-employment: Evidence from intergenerational links. *Journal of labor economics*, 18(2), 282-305.
- Engels, F. (1884). *The origin of the family, private property and the state*. Zurich: Hottingen-Zurich.
- Fagenson, E. A., & Marcus, E. (1991). Perceptions of the Sex-Role Stereotypic Characteristics of Entrepreneurs: Women's Evaluations. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 15, 33-47.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings*. New York: Pantheon Books.
- Freedman, J., & Combs, G. (1996). *Narrative therapy: The social construction of preferred realities*. New York: W. W. Norton & Company.
- Gartner, W. B. (1988). Who Is An Entrepreneur?' Is The Wrong Question. *American Journal of Small Business*, 12 (4), 11-32.
- Gecas, V. (1982). The Self-Concept. *Annual Review of Sociology*, 8, 1-33
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gorodnichenko, Y., & Roland, G. (2011). Which Dimensions of Culture Matter for Long-Run Growth ?. *American Economic Review. Papers and Proceedings*, 101(3), 492-498.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 9(3), 481-510.
- Hammond, R. J. (2010). *Sociology of the Family*. Hamond, R.J. and Cheney, P. (Eds.). (Accessed February 2, 2018), <http://www.pinxit.com/page101/page108/downloads-4/files/Sociology-of-the-family.pdf.pdf>
- Henrekson, M. (2014). *Entrepreneurship, Innovation and Human Flourishing*. IFN Worin Paper, 999.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Horkheimer, M. (1976). *Traditional and Critical Theory in Paul Connerton (ed.)*. Critical Sociology: Selected Readings, Harmondsworth: Penguin, [1937] 1976.
- Horkheimer, M. (1976). Traditional and critical theory. In: Paul Connerton (ed.), *Critical Theory: Selected Essays*, 288-243.

- Jary, D., & Jary, J. (1991). *The harper collins dictionary of Sociology*. New York: HarperCollins.
- Jennings, J. E., Breitzkreuz, R. S., & James, A. E. (2014). Theories from family science: A review and roadmap for family business research. In: L. Melin, M. Nordqvist and P. Sharma (Eds.), *SAGE handbook of family business*, 25-46. UK: London Sage Publications.
- Kyrö, P. (2015). *Handbook of Entrepreneurship and Sustainable Development Research*. MA: Edward Elgar Publications.
- Mead, G. H. (1912). The Mechanism of Social Consciousness. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 9 (15),401-406.
- Merton, R. (1957). *Social Theory and Social Structure, revised and enlarged*. London: The Free Press of Glencoe.
- Nordqvist, M., & Melin, L. (2010). Entrepreneurial Families and Family Firms. *Entrepreneurship and Regional Development*, 22(3-4), 211-239.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noseleit, F. (2008). *The Entrepreneurial Culture: Guiding Principles of the Self-Employed*. Jena Economic Research Papers 2008- 034.
- Oğuztımur, Ş. (2013). Kayseri'deki Büyük Ölçekli İmalat Sanayisi Girişimcilerinin Girişimci Tipolojileri Bakımından Değerlendirilmesi. *Megaron*, 8(3), 175-178.
- Plain, G., & Sellers, S. (2007). *A History of Feminist Literary Criticism*. New York: Cambridge University Press.
- Robideau, A. L. (2008). *An Integration of Adlerian Theory with Marriage and Family Therapy in a Postmodern World*. Doctoral Thesis. The Faculty of the dler Graduate School of Mnesota
- Ruef, M. (2010). *The entrepreneurial group. Social identities, relations, and collective action*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development* (R. Opie, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- Segalen, M. (1986). *The historical anthropology of the family*. New York: Cambridge University Press.
- Sexton, D. L., & Bowman, N. (1985). The entrepreneur: a capable executive and more. *Journal of Business Venturing*, 1(1), 129-140
- Slemrod, J., & Bakija, J. (2008). *Taxing Ourselves*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sommerville, J. (2000). *Feminism and the Family: Politics and Society in the U.K. and U.S.A*. London: Macmillan Press Ltd..
- Stacey, J. (1996). *The Postmodern Family*. New York.
- Talcott, P. (1975). *The Present Status of "Structural-Functional" Theory in Sociology*. In: Talcott Parsons (ed.), *Social Systems and The Evolution of Action Theory*. New York: The Free Press.
- Wilson, T. P. (1970). Conceptions of Interaction and Forms of Sociological Explanatin. *American Sociological Review*, 35(4), 697-710.
- Wiggerhaus, R. (1995). *The Frankfurt School*. Cambridge: Polity Press.
- Yener, S., Arslan, A., & Demirtaş,Ö. (2015). *Bilişsel Farkındalık ve Girişimci Kişilik Arasındaki İlişkide Mizaç Karakter Özelliklerinin Aracı Rolü*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi 3. Örgütsel Davranış Kongresi ,6-7 Kasım 2015 (1033 Nolu Bildiri).
- Zhao, X., Li, H., & Rauch, A. (2012). Cross-country differences in entrepreneurial activity: The role of cultural practice and national wealth. *Frontiers of Business Research in China*, 6(4), 447-474.



Araştırma Makalesi • Research Article

Liberal Düşüncede Adalet Mefhumu: Locke ve Hayek Örneği

Concept of Justice in Liberal Thought: The Case of Locke and Hayek

Gülümser Durhan ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9639-9620

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2017

Düzeltilme tarihi: 27 Şubat 2018

Kabul tarihi: 07 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Liberalizm

Adalet

Hak

Özgürlük

ARTICLE INFO

Article history:

Received 19 August 2017

Received in revised form 27 February 2018

Accepted 07 May 2018

Keywords:

Liberalism

Justice

Right

Freedom

ÖZ

17. ve 18. yüzyıllarda batı düşünce tarihini şekillendiren filozoflardan biri olan John Locke, modern toplumun yeni değerlerini ifade eden “hak, adalet, özgürlük, mülkiyet, birey” kavramlarını siyaset felsefesinin ve etiğin merkezine yerleştirmiş ve bu kavramlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Böylece Locke, bugünkü liberal düşüncenin temelini atmıştır. Aradan geçen üç yüz yıllık süreçte, liberal düşüncenin köklerinden uzaklaşıldığı teziyle ortaya çıkan Hayek, liberal düşüncenin 20. yüzyıldaki önemli düşünürlerinden birisi olmuştur. Liberalizmin bir anlam karmaşasının içine düştüğü ve giderek liberal öğelerden uzaklaşılmasından duyduğu rahatsızlıkla Hayek, eski liberal öğelerin tekrar canlandırılması üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla bu çalışmamızda, geçmişten günümüze üzerinde yoğun bir şekilde durulan; karşımıza bazen bir hak arayışı, bazen de özgürlük istemi şeklinde çıkan adaletin, Locke’ta nasıl tahayyül ettiği ve aradan geçen üç yüz yıllık süreç sonunda Hayek’te nasıl şekillendiğinin serimlenmesi amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

John Locke (1632-1704), one of the philosophers who shaped the history of western thought in the 17th and 18th centuries, placed the concepts of “right, justice, freedom, property, individual” expressing new values of modern society at the center of political philosophy and ethics and has given these concepts a new perspective. So, Locke has laid the foundations of today's liberal thinking. Hayek (1899-1992), arguing that the three hundred years passed away from the roots of the liberal thinker, was one of the important thinkers of the liberal thinker in the 20th century. Liberalism has fallen into a complexity of meaning, and Hayek has been intensely focused on reviving old liberal elements with the discomfort he felt as he began to move away from liberal elements. So in this writing, an intense longing that is intensely concentrated on the day-to-day past; our antagonism sometimes seeking a right, sometimes justice in the form of freedom, to Hayek from Locke; to show how it has been assessed over the past three hundred years and how it has changed.

1. Giriş

İnsanın doğası gereği sosyal veya toplumsal bir varlık olması hasebiyle, ömür boyu tek başına yaşaması olanaksızdır. Bu nedenle insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için toplumsal yaşamın gerekliliği inancı doğmuştur ve böylece bireyleri tek bir çatı altında toplayacak bir egemen güce ihtiyaç olduğu; yani devletin gerekliliği düşüncesi belirmiştir ve bu oluşumla birlikte siyasete ve siyaset felsefesi üzerine düşünceler de ortaya çıkmaya başlamıştır.¹ Zira siyaset ve siyaset felsefesi, toplumu ilgilendiren her tür konu ya da olayları kendine nesne edinir. Dolayısıyla bu, toplumsal bir varlık olarak her düşünürün ya da bilim adamının ilgilendiği

alanlardan biridir. Öyle ki günümüze kadar pek çok filozof, siyaset kuramı ve felsefesi geliştirmiş ve bu konuda çeşitli fikirler gündeme getirmişlerdir. Bu fikirlerden biri, siyaset felsefesi içinde en çok konuşulan ve tartışılan kuramlardan olan liberalizmdir.

Liberalizm, bireyin özgürlüğünü, kendi uyacağı yasayı kendinin belirlemesini, temel haklarını güvence altına almayı amaçlayan ve bu nedenle siyasi iktidarın yetkilerinin kısıtlanmasını öngören bir düşünce akımıdır. Bu düşünce giderek, bireylerin kendi tercihlerinde, inançlarında, günlük yaşamlarını etkileyen ekonomik ve siyasi olaylarda özgür

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: g.durhan@alparslan.edu.tr

olma istemlerinin sonucunda gelişmiştir (Held, 1987: 41; Elma, 1992: 174).

Liberalizm başlangıçta (17.yy); bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve devlet müdahalesinden uzak serbest piyasa sistemini temel almış, siyasal ve sosyal eylemlere ve devlet politikalarına yön vererek bir ideoloji haline dönüşmüştür. Bu ideolojinin üzerinde konumlandığı değerlerden ayrı tutulamayacak anlayış ise adalet mefhumudur.

Adalet mefhumu, felsefenin birçok disiplini yanında özellikle siyaset ve hukuk felsefesi alanında üzerinde durulan son derece önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu kavram, felsefenin, tarihi kadar eski bir sorunu olarak da görülmektedir. Bu sorun, adaletin kavramlaştırmasında ve bundan hareketle tanımlanmasında; kapsadığı alanlarla ilgili ortaya çıkan bir problemdir. Bu yüzden pratikte adalet anlayışına ilişkin anlam değişikliklerine rastlanmakta ve adalet kavramının içi, ilgili alana göre veya koşullara göre farklı şekilde doldurulabilmektedir. Öyle ki insan geçmişten bugüne; her daim, karşılaştığı haksız ve adaletsiz durumlar karşısında hak ve adalet talebiyle arayışı içinde olan bir varlıktır. Bu yüzden adalet, özelde felsefenin ve genelde insanlık tarihinin en eski sorunlarından biri olmuştur.

Eski bir problem olması hasebiyle ve geçmişten bugüne değişken yapısı dolayısıyla adalet anlayışı, zaman ve mekâna göre değişiklik göstermekte ve hatta bu kavrama, toplumdaki topluma bile farklı anlamlar yüklenmektedir. Bu da genelgeçer bir adalet tanımı oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle adalet, bütün toplumlar için ve her zaman erişilmek istenen bir ideal olmasına rağmen, insanlar arası ilişkilerin çeşitliliği, bireysel istek ve tercihlerin çabuk değişmesi gibi sebeplerle mutlak bir anlam yükleyememe sorununu ortaya çıkarmıştır. Ancak genel olarak adalet; “Bir toplumda değerlerin, ilkelerin ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş, somutlaşmış, hayata geçirilmiş olması durumudur. Adalet en yüce, nesnel ve mutlak bir değer anlamı olarak insanın davranışını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşünce...” (Cevizci, 1996: 11) olarak tanımlanmaktadır.

Liberal düşüncede ise adalet, kişisel çıkarlardan bağımsız tarafsız adil davranış kurallarının keşfedilmesi imkânına duyulan bir inanç üzerine temellendirilir. Ayrıca bu düşünce, insan eylemlerinin farklı bireyler veya grupların sosyal mevkileri üzerine kesin sonuçları ile değil, sadece insan eylemlerinin hak ve adalete uygunluğu ya da insan eylemlerini yöneten kurullarla ilişkilendirilen bir anlayıştır (Hayek, 2009: 214). Dolayısıyla liberal düşüncede hukuk anlayışı (özellikle doğal hukuk) ile yakın ilişki içerisinde olan adalet, bireysel eylemler ve bu eylemlerin yasallığı çerçevesinde ele alınmaktadır. O halde bu anlayışa göre, yasaların dışına çıkılmadığı sürece herkesin her şeyi yapmaya hakkı vardır. Öyle ki adaletsizlik ancak, hukuk yasalarına bağlı bir düzende değil de, kişisel çıkarlar gözetilerek oluşturulmuş kurullar üzerine inşa edilen bir toplum düzeninde ortaya çıkar.

2. Locke'un Adalet Anlayışı

Genel olarak aydınlanma çağı filozoflarına göre adalet, hukuka ve hukuk kurallarına veyahut yasalara uygun olandır.

Ancak buradaki hukuk ve hukuk kurallarından kasıt, liberalizm söz konusu olduğunda, pozitif hukuktan ziyade daha çok insan doğası ve doğa yasaları olmaktadır. Zira adaletin doğal hukukla ve temel haklarla ilişkisi onun pozitif hukukla ilişkisinden daha değerli ve temellendirme açısından daha uygun kabul edilmektedir. Bu yüzden özellikle bu filozoflar için bir eylemin adil olup olmadığı, doğal hukukla olan ilişkisi içinde değerlendirilir. İşte aydınlanma çağı filozoflarında olan Locke'a göre “hukuki düzenin temeli ve devamlılığı bu anlayışa bağlıdır” (Kabadayı, 2013: 51). Dolayısıyla, Locke'a göre adalet, “her insanın özgür ve eşit olduğunu; bir insanın diğer bir insana zarar verme hakkının olmadığını teslim etmektir. Eş deyişle, adalet; insanlığa herkesin eşit ve özgür olduğunu, hiç kimsenin bir diğer insanın sağlığına, canına, malına-mülküne, özgürlüğüne, yani, mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini dikte eder. Buna göre, “adalet mülkün (devletin) temelidir” (Kabadayı, 2013: 51). Dolayısıyla mülkü koruyacak olan da yasaları aracılığıyla devlettir.

Locke devletin ne olduğunu açıklamak için “doğa durumu”ndan hareket eder. Zira ona göre, devleti doğru biçimde anlamak ve devletin kökenini açıklayabilmek için bütün insanların nasıl bir doğa durumunda olduklarını bilmek gerekir. Bu durum, insanların doğa yasası sınırları içinde, izin istemeksizin ve başkasının isteğine bağlı olmaksızın, eylemlerini düzenlemeye, mülkleri ve kişiliklerini uygun buldukları şekilde kullanmaya yarayan yetkin bir özgürlük durumudur. Ancak doğa durumunda söz konusu olan bu özgürlük, sınırsız bir özgürlük değil bireylerin isteklerinin doğa yasalarıyla sınırlandırıldığı bir özgürlüktür (Locke, 2004: 5). Eş deyişle doğa durumu, bir özgürlük durumu olmasına rağmen, insanlara her şeyi yapma hakkını da vermez. Öyle ki bir özgürlük durumu olarak ortaya konan bu durum tam bir özgürlük durumu değildir; herkesin, her istediğini istediği şekilde yapmaya hakkı yoktur. Böyle bir özgürlük, insanların davranışlarını kontrol altında tutan doğa yasalarının izin verdiği çerçevede bir özgürlüktür.

Doğa yasalarının belirleyicisi akıldır. Öyle ki “Doğa yasası akıl yasasıdır. Doğa yasasına uygun bir biçimde hareket etmek akla uygun hareket etmek demektir, onun tersi yönde hareket etmek ise akla karşı hareket etmektir” (Çulha Zabcı, Ağaoğulları ve Ergün, 2005: 166). Öyle ki herkes veya her birey doğası gereği eşit ve bağımsızdır. Bu nedenle akıl insanlara, hiç kimsenin bir diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine karışma ya da izin verme hakkına sahip olmadığını öğretir. Çünkü her insan, her şeye gücü yeten Tanrı'nın, zanaatkarlığının ve hiç bir sınırı olmayan bilgeliğinin bir eseridir (Locke, 2004: 7).

Bütün insanlar birbiriyle benzer şekilde donatılmış olarak tek bir doğa toplumuna katılmışlardır. Kimseye değerini yok etme yetkisi verilmemiştir. Bu sebeple herkes birbirinin hakkına saygı göstermelidir. Bunun kuralları, doğa yasası tarafından belirlenmiştir. Doğa durumunda, bir hakkı ihlal edilen kişi, bunun için kendi hakkını ihlal edeni cezalandırma hakkına sahiptir. Ancak, doğa durumunda insanların sahip oldukları bu cezalandırma hakkı insanların kendi davalarının yargıçı olmalarının akla aykırılığı, adalete uygun olmayışı ve diğer insani zaafı yüzünden aşırı bir durumu ortaya çıkarabilir. Zira kendini sevme duygusu, insanları kendileri ve arkadaşları konusunda taraflı yapacaktır. İnsanın kötü doğası, tutku ve öç alma duygusu,

insanları diğerlerini cezalandırmada aşırıya götürecektir. Bu da karışıklık ve düzensizliği getirecektir. Bu durum da insanın taraflılığını ve şiddetini sınırlamak için bir merciinin gerekliliğini doğurmuştur. Ortaya çıkan bu gereklilik, insanların siyasal bir toplum kurmalarına sebep olmuştur (Locke, 2004: 7-14). O halde adaletin; hakkaniyetin sağlanmasının ön koşulu bir devletin mevcudiyeti olmaktadır.

İşte özgür, eşit ve barış içinde yaşadıkları doğa durumundan toplum durumuna geçmelerinin gizi burada yatmaktadır: Doğa durumunda haksızlığa uğrayan, kendisine haksızlık edeni cezalandırması adalete uygundur. Öyle ki beni yok etmekle tehdit eden şeyi yok etme hakkına sahip olmam, akla ve adalete uygundur. Zira insan varlığının imkân dâhilinde korunması temel bir doğa yasasıdır. Bu hakkın elinde bulundurulması doğa durumunda, karışıklık ve düzensizlik savaş durumunu doğurur. Locke'a (2004: 15) göre bu savaş durumu, insanların birbirlerine karşı düşmanlık duyduğu ve birbirlerini yok etme çabasına yönelik bir güvensizlik durumudur. Böyle bir durumda, suçlu ile cezalandırıcı arasında savaş çıkar. Zira doğa durumunda herkes, doğa kurallarını yürütme ve kurallara riayet etmeyenleri cezalandırma hakkına sahiptir. İnsanların bu haklarını kullanmak istemeleri savaş durumuna neden olur (Tannenbaum ve Schultz, 2008: 299-300). O halde bu durumda insan varlığının korunması, bir üst güç olmaksızın mümkün gözükmemektedir. Bu üst erk de, devlet dediğimiz siyasal otorite; insanların doğa durumundan çıkıp toplum halinde yaşamalarını sağlayıcı güçtür. Dolayısıyla Locke, doğa durumunun terk edilmesini ve insanların bir toplum oluşturmalarını, birbirleriyle mücadele eden insanlar arasında karar verecek bir otoritenin olmadığı bir savaş durumundan kaçınmak olarak değerlendirmektedir. Çünkü bir otoritenin bulunduğu; başvuru yoluyla kendisinden yardım alınabilen bir yeryüzü iktidarının olduğu yerde, savaş durumu sona erer ve anlaşmazlıklar bu iktidar tarafından karara bağlanır (Locke, 2004: 18-19). O halde adaletin olanağı, bir egemen gücün olmasına ve dolayısıyla insanların toplumsal yaşama katılması ile olanaklıdır. İşte bu anlayış, insanların doğa durumundan toplum yaşamına geçmelerine neden olmuştur.

Locke, insanların topluma girme amaçlarının, mülkiyetlerini korumak, barış ve güvenlik içinde kullanmak olduğunu bu amaca ulaşmanın en önemli aracının, bu toplumda oluşturulmuş yasalar olduğunu, bütün devletlerin ilk ve temel pozitif yasasının da yasama iktidarının oluşturulması olduğunu söyler. Yasamayı yönetecek "ilk ve temel doğa yasası ise toplumun ve toplum içindeki her kişinin korunmasıdır. Bu yasama, devletin sadece egemen iktidarı değildir, ancak topluluk, bu iktidarı ilk kez hangi ellere vermişse, yerleştirdiği ellerde, kutsal ve değiştirilemez olan iktidardır (Locke, 2004: 111). Bu iktidar asla ve asla keyfi davranamaz, asıl görevi adalet dağıtmaktır. Dolayısıyla iktidarın gücü sınırlıdır; o da yasalara uygulamak ve onları uymakla yükümlüdür.

Eğer iktidar keyfi davranır; yani toplumu, yasaların öngördüğü şekilde yönetmezse, artık o yönetici meşruluğunu yitirmiş demektir. Böyle bir iktidarın sözünü dinletme hakkı kalmadığı gibi, halkın kendisine uyma görevi ortadan kalkmıştır; artık devlet acziyet içindedir. Bu noktada adalete uygun olan, halkın direnme ve devrim hakkının doğmasıdır. İktidarın kendilerine olan güveni sarsıp var olan doğal

hakları çiğnemesi halkın değil kendisinin ayaklanıp savaş durumunu getirmesi demektir. Böyle bir durumda halk kendisine karşı ayaklanana karşı ayaklanması adalete aykırı değildir. Toplum durumunda olsa dahi herkesin kendini koruma hakkı saklıdır (Şenel, 2014: 376-377). Esasında burada Locke, iktidarın kötüye kullanılması durumunda, halkın kendini koruması olarak devrimi bir hak olarak sunmuştur.

Öte yandan iktidar zor kullanmadığı gibi, rızası dışında hiç kimsenin malının tek parçasına bile dokunamaz. Keza bir kişi, başkasının parasını ya da başka bir şeyini rızası dışında zor kullanarak alamaz. Başka bir deyişle, insan üzerinde emek harcadığı şeyi dilediğince kullanma hakkına sahiptir ve bu adalete uygundur. Zira kişinin kendisine ait üzerinde uğraş verdiği malı, artık onun bir parçasıdır. Bu malı her kim gasp etmeye kalkışırsa, mal sahibinin onu öldürmesi adilanedir (Şenel, 2014: 378-379). Böylece Locke açıkça, mülkiyet hakkını gasp edenin ölümle cezalandırmasını hak olarak görmektedir. Görüldüğü üzere Locke, bir emek sarf edilerek elde edilen malın dokunulmazlığı noktasında hassastır. Bir toprak parçasının etrafını çevirip sahiplenmişse bir kişi, bir emek harcamış demektir. Orası artık onundur ve orayı kimsenin elinden almaya hakkı yoktur. O halde Locke için adalet, insanların ortak kararı sonucu oluşturulmuş yetkili merciinin, kanunlar çerçevesinde insanları ve insanların emeğini koruması olmaktadır. Bu vesileyle Locke'da adaletin mülkiyetin arkasında saklandığı saptaması yerinde olacaktır.

Gelinen bu noktada Locke için adalet; temel-doğal hakların muhafazası için, insanların rızasına istinaden yapılan sözleşmelere riayet etmekten ibarettir. Kısacası kanunların mevcudiyeti adaletle oluşturulmasına bağlıdır. Adaletsizliği doğuran hiç bir kanun yoktur ki varlığını devam ettirebilsin. O halde pozitif hukuk âdil ise geçerlidir, adil değilse hiç bir bağlayıcılığı yoktur. Başka bir ifadeyle adil olmayan pozitif hukuk kurallarına, yani devletin zor kullandığı hukuka kimse itaat etmek zorunda değildir (Locke, 1967: 162). Bu durumda devletin görevi, sivil hakları uyruklarının her biri için, aynı kanunları tarafsız bir şekilde ifa ederek, güvence altına almaktır" (Locke, 1998: 16). Adalet ancak bu şekilde sağlanabilir. Uyuşuklarda bu kanunlara riayet ederek eylemlerini gerçekleştirirlerse adil davranmış olurlar. Bu bağlamda Locke'da adalet konusunda iki nokta dikkate değerdir: Biri bireyin kendini kime karşı olursa olsun koruma hakkı (devrim hakkı); diğeri de emek verip elde ettiği şeyin dokunulmazlığı, yani mülkiyet hakkıdır. Dolayısıyla devletin görevi bireylerin, toplumsal var oluşun amacı olan, bu gibi sivil çıkarlarını korumakla sınırlıdır. Böylece Locke, bu düşünceleriyle modern dönemin temel ideolojilerinden birisi olan liberalizmin temelini atmıştır.

3. Hayek'in Adalet Anlayışı

F.A. Hayek, birçok görüşünde olduğu gibi adalet anlayışında da Locke'tan etkilenmiş 20.yy siyaset felsefecisi ve modern zamanın en büyük liberal düşünürlerindedir. Locke'un doğa ve toplumsal durumuna benzer şekilde Hayek, insan yapımı (Taxis) ve kendiliğinden (Kozmos) olmak üzere iki tür düzenden bahseder: Devlet, insan yapımı ve yapay bir düzen iken; toplum, dil, piyasa gibi yapılar ise kendiliğinden düzenlerdir. İnsan yapımı düzenler Locke'ta olduğu gibi

insanın aklı ile her şeyi kontrol edebileceği inancından doğan aydınlanmacı görüşün ürünüdür. Bu görüşe sahip kişiler, aklın kurucu gücüyle, toplumu planlayarak istedikleri gibi şekillendirebileceklerine inanan kimselerdir. Hayek böyle bir kurucu akıl görüşünü reddetmekte ve insan aklının sınırlı olduğunu ve bu sınırın bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hayek, 1973: 8-9). Dolayısıyla insan yapımı yapay düzenler, belirli bir örgütün kendi amaçları doğrultusunda, belirli hukuki kuralları ve kurumları kapsayan yapıların rasyonel ve planlı bir öngörüsü iken; kendiliğinden düzen, kişilerin veya devletin iradesinden bağımsız adil davranış kurallarına bağlı farklı kişilerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için giriştikleri faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan düzendir (Madenci, 2009: 93). Bu yüzden kendiliğinden düzen, ortaya çıkardığı sonuçlara bakılmaksızın kendi başına bir iyilik kaynağıdır. Zira Hayek'e göre "toplumlar oluşur, devletler yaratılır" (Hayek, 1997: 151). Bu şekliyle yaratılmış, sonradan iradi olarak oluşturulmuş devlet daha en başından kötülüğü içinde barındırmaktadır. Hayek, kendiliğinden düzenin işleyişine müdahale eden devleti, kendiliğindenliği bozan bir dayatma olarak görmektedir (Kalfa Ataay, 2016: 135). Ancak bu görüşler hasebiyle, Hayek'e göre devletin olmaması gerektiği düşünülmemelidir.

Hayek'e göre devlet olmalıdır; ancak sadece kendiliğinden oluşan düzenin koruyucusu olarak varlığa gelmelidir. Yani Hayek'in deyişiyle, devlet hiç emir vermeyen ama kuralların uygulanmasını sağlayan bir toplumsal otorite işlevini üstlenmeli, ancak bu sınırı aşmamalıdır. Böylece Hayek günümüzde tüm neo-liberallerin ortak söylemi haline gelmiş olan "küçük ama güçlü devlet" ya da "gece bekçisi devlet" anlayışını savunmaktadır (Kalfa Ataay, 2016: 140). Başka bir ifadeyle, kendiliğinden düzen içinde toplum, kendi düzenini kendi inşa edebilir; ancak bu düzen bazen çalışmaz bir duruma veya tehlikeye düşebilir. Böyle olağan hallerde devlet, kendiliğinden düzen içinde spontane gerçekleşen adil davranış kurallarını uygulamak ve gözetmekle yükümlüdür. Yani devlet bazı hallerde adaletin sağlayıcısı konumundadır ve konumunu aşmamalıdır. Bir benzetmeyle devlet, trafikte asayiş sağlama mükellef polis olmalı; kuralları çiğnemeksizin yolunda giden sürücüyü müdahale etmemelidir. Zira böyle bir müdahale, var olan düzenin bozulmasından başka bir işe yaramaz.

Öyle ki "Hukuk devleti, hükümetin (devletin) faaliyet ve eylemlerinde önceden açıkça ilan edilmiş bir takım kurallara göre hareket ettiği bir devlettir" (Aktaş, 2001: 139). Burada esas olan herkese aynı yasaların uygulanması, yani hukuksal eşitliğin olması ve otoritenin müdahale alanının olabildiğince sınırlı olmasıdır (Aktaş, 2001: 79). Dolayısıyla rasyonalist olmayan ve kendiliğinden düzeni savunan bir liberal olan Hayek'in bu temel üzerine kurduğu adalet kuramı, prosedürel adalet kuramı (kural adaleti) olarak nitelendirilmektedir. Bu anlayışta adalet, eylemlerin sonuçları ile değil, bizatihi eylemlerin yapılış şekilleri, yani nasıl yapıldığıyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle eylemlerin gerçekleşmesinden oluşan sonuçlar göz önüne alınmaz. Zira önemli olan eylemlerin nasıl ortaya konulduğudur. Adil veya adaletsiz olan, bir hukuksal ilişkinin taraflarınca varılan sonuç değil, tarafların davranışlarının biçimsel niteliğidir (Aktaş, 2001: 210). Yani eğer kurallar çerçevesinde o eylem gerçekleştirilmişse sonucunun nasıl olduğuna bakılmaksızın eylem adaletlidir. Bu nedenle Hayek'in adalet anlayışının

sonuç odaklı değil eylem odaklı olduğunu; eylemin kuralla uygun olup olmadığı ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Liberalizmin prosedürel adalet anlayışına bağlı olan Hayek için adalet, bireyin eylemlerinin sonuçlarına uygulanan bir değer ölçüsüdür. Kendiliğinden düzenin sonuçları ise adalet açısından analiz edilemez (Hayek, 1995: 58). Zira Hayek için adalet bireysel davranışlara ilişkin olduğu için, kendiliğinden düzende toplumlar her ne kadar bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmuşsa da, toplum birey demek değildir. Bu nedenle toplumun davranışları adalet açısından değerlendirilemez. Başka bir ifadeyle, Hayek'e göre bireysel eylemlere ilişkin olan adalet somut sonuçlara değil eylemlere rehberlik eden kurallarla bağlantılıdır. Bir eylemin adaletle uygun mu yoksa değil mi olduğu, o eylemin eylemde yer alan taraflara sağladığı somut sonuçlara değil, eylemin belirli kurallara uyarak yapıp yapılmadığına bakılarak belirlenebilir. Hayek'in bu kurallara verdiği ad, önceden de belirtildiği gibi, adil davranış kurallarıdır. Adil davranış kuralları soyut ve geneldir, belirli bir özneye yönelik olumlu ya da olumsuz tavrı yoktur. Hume'dan bugüne kadar uzanan adil davranış kuralları ve günümüzde negatif statü hakları dediğimiz koruyucu haklar olan; bireysel mülkiyete saygı, mülkiyetin rıza ile transferi, sözleşmelere uyulması, hile ve zora başvurulmaması gibi temel negatif kurallardır. Bu kurallara uygunluk gösteren her türlü eylem, kim için nasıl bir sonuç vermiş olurlarsa olsunlar, adildirler; adaletlidirler (Yayla, 1992: 53; Yayla, 1999: 334). Dolayısıyla, eğer bireyin eylemleri liberalizmin öngördüğü; devlete gölge etmeme ödevi yükleyen, negatif statü haklarını koruyan kurallarla tutarlı ise adildir. Görüldüğü üzere burada bir dağıtıcılık söz konusu değildir. Bu şekliyle Hayek'te adalet, eylemin içeriğiyle değil biçimiyle ilgilidir. Böylesi bir adalet türünün en temel değeri özgürlüktür. İki kişinin karşılıklı eyleminde, önemli olan eylemin maddi içeriği değil iki tarafın birbirine karşı olan eylemlerinin özgür iradeleriyle gerçekleştirmelerine ilişkindir. Söz gelimi bir kişi diğerine düşük model araba karşılığında evini vermişse burada adaletsiz bir durum söz konusu değildir. Yeter ki bu eylemi her iki tarafta özgür iradeleriyle gerçekleştirmiş olsun. Bu durumda gerçekleştirilecek eylem bilinçli olarak yapılacak demektir. Zira özgür irade, bilinçliliği esas alır. Hayek'in buradaki temel vurgusu, insanın insan üzerindeki güç kullanımını, zorbalığı engelleme isteğidir.

O halde Hayek'in adalet teorisinin en temel karakteristiği, bir eylemin adil olup olmadığının tespitinde kullanılacak referansın bilinçli insan eylemi olup olmadığıdır. Hayek'e göre ancak bilinçli insan davranışları adil ya da adil değil olarak değerlendirilebilir. İnsanın bilinçli eylemlerinin sonucu olmayan durumlar adalet açısından bir teste tabi tutulamaz. Durum ve sonuçların adalet testine tabi tutulabilmesi için, bir kimsenin bunları gerçekleştirmekten ve gerçekleştirilmelerine izin vermekten sorumlu olması gerekir. Bu nedenle bireyin bilinçli olarak yaratmadığı bir kendiliğinden düzenin sonuçları adalet açısından değerlendirilemez (Hayek, 1995: 57). Bu durumda söz gelimi deprem, kıtlık, kasırga, salgın hastalıklar ve kuraklık gibi hiçbir insanın sorumlu olmadığı, canlı yaşamını büyük ölçülerde etkileyen hatta birçok canlının neslinin tükenmesine dahi sebep olan kimi doğal felaketler, ne kadar acı ve üzüntü verirlerse versinler, adalet açısından değerlendirilemezler. Zira bu tür doğal afetler bilinçli insan

eylemlerinin bir sonucu değildir. Yani Hayek adaleti, doğa olaylarında değil insan eylemlerinde aramaktadır.

Hayek, adaleti serbest piyasa ile ilişkilendirir; ancak piyasa sisteminde insanların gelirlerindeki farklılıklar bakımından ilişkilendirmez. Zira bu farklılıklar adalet açısından değerlendirilemezler. Yani bu ilişki birinin az birinin çok kazanması anlamında değil serbest piyasa içerisinde, bireylerin, genel kurallara uyarak, hileye veya zora başvurmadan gerçekleştirdiği işlemlerle ilişkilidir. Eğer bu işlemler veya eylemler kurallara uygun icra edilmiş; hileye veya zora başvurulmadan gerçekleştirilmiş ise adildir. Bu işlemler sonucunda işlemin bir tarafının çok şey elde etmesi, diğer tarafın ise daha az şey elde etmesi veya zarar etmesi mümkündür; ancak bu durumlar bu işlemleri adaletsiz kılmaz (Hayek, 2012a: 182-183). Söz gelimi, yüzlerce kişiye üst düzeyde bilgi sunan bir üniversite profesörünün, milyonlarca dinleyicisi olan az eğitimli bir şarkıcıdan çok daha az para kazanması, çoğu insana adaletsiz görünebilir. Aynı şekilde riskli ve yorucu bir çalışma hayatına sahip bir madenci ile milyonların izlediği bir futbolcunun kazançları arasındaki fark birçok insanın zihnindeki adalet mefhumuyla uyuzmaz. Çeşitli meslek gruplarının piyasadan elde ettikleri gelirlerin onların gerçekleştirdikleri toplumsal hizmetle uyuzmadığı ve parasal gelirlerin toplumsal değerleri yansıtmadığı düşünülür. Ancak çoğu insan piyasa fiyatlarının ve gelirlerinin adil olmadığı konusunda aynı görüşte olsalar da, neyin ya da hangi fiyatların daha adil olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Farklı miktarlarda ve farklı kalitede mal ve hizmet üreten insanların gelirlerini 'daha adilane' düzenlemek için piyasa fiyatlarının dışında bir başka fiyat listesi belirlenebileceğini düşünmek gerçek dışıdır. Zira insanların tamamının ya da hiç değilse çoğunluğunun değer olarak kabul edebileceği bir değer ölçüsü yoktur. Piyasada bir hizmeti sunana ödenen fiyat, bazı kişilerin zihinlerindeki toplumsal değer standardına göre değil, o hizmeti talep edenlerin çokluğuna ve bu talebin artışına göre belirlenir. Piyasanın belirlediği gelirler, çok sayıda üretici ve tüketici arasındaki ilişkilere bağlı olan; yani arz-talep ilişkisine bağlı olan şahsî olmayan bir sürecin sonucunda oluşurlar ve bu açıdan adil ya da adil değil olarak nitelendirilemezler (Yılmaz, 2010: 498). Zira piyasada var olan adaletsizceymiş gibi görünen veyahut adalet açısından değerlendirilebilirmiş gibi görülen farklılık, insanların piyasaya sundukları ürünlerin piyasadaki değerlerinin farklı olmasından kaynaklanır. Emek verip günlerce üzerinde yorulduğu bir X ürününün fiyatının, doğada kendiliğinden büyüyen bir Y ürününün fiyatından düşük olması adaletsiz bir tutum değil, o Y ürününe olan talebin X ürününe olan talepten daha yüksek olmasındandır. Dolayısıyla Hayek'te eylemler üzerinde aranan adalet, serbest piyasa hareketliliği üzerinde uygulanmaz. Zira burada şahsî bir eylem değil toplumsal bir faaliyet söz konusudur.

Böyle durumlarda bireyin piyasa içerisinde bir kazanç elde etmesiyle ilgili tek ahlaki yükümlülüğü, o kazancı piyasa düzenini sağlayan kurallara uygun olarak elde etmesi olacaktır. Piyasa düzeni içerisinde hiç kimsenin önceden belirlenmiş bir gelir tahsisi veya var olan gelir durumunun korunması yönünde bir ayrıcalığı yoktur (Hayek, 2012b: 334). Burada önemli olan, işlemlerin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin genel kurallardır. Hayek'e göre bu genel kuralların uygulanışında eşitlik söz konusu ise, burada farklı bireylerin farklı amaçlarına hizmet eden

işlemlerin yöntemiyle ilgili bir anlaşma oluşmuş demektir. Söz gelimi bireyler kura çekme üzerinde anlaşmışlarsa ve kuraya ilişkin kurallar, kuraya katılacak olanların hepsi için geçerli ise ve de kuraya katılma veya katılmama konusunda bir zorlama olmamış ve yine aynı şekilde kurayı gerçekleştirme esnasında bir hile yapılmamışsa, kuranın sonuçları adil demektir. Bir kişinin kuradan kazançlı çıkması, diğer kişinin kaybetmiş olması kurayı adaletsiz kılmaz; zira taraflar kuranın yöntemi ve kuralları üzerinde önceden anlaşmışlardır (Hayek, 2012b: 223). Hayek'e göre toplumun bir üyesi olarak kabul edilen bireylerin toplum içindeki diğer bireylerin gelirini azaltacak bir şey yapmaması; toplumsal dengeyi gözetmesi anlamındaki sosyal adalet fikri, kendiliğinden toplumlarda geçerli değildir. Çünkü kendiliğinden toplumların ekonomik düzeni işbölümü içerisinde rekabete dayalıdır. Kendiliğinden toplumlardaki başlıca gruplar ise, işbölümü dalları üzerinde kurulur. Bu nedenle belirli bir alanda iş yapan kişilerin bazılarının gelirlerindeki artış, diğerlerinin gelirlerinde bir azalmaya neden olabilir. Kişilerin aynı grupta birbirlerini kollaması ve birbirlerinin gelirlerini azaltmaktan kaçınması, düzenin özülü tutarlı değildir ve kabul edilebilirliği yoktur (Hayek, 2012b: 389).

Gelinen bu noktada, Hayek'in, adalet kuramıyla ilgili olarak belirtilen görüşlerin en can alıcı yanı, aynı eylemle bir kişi çok kazanırken bir diğer kişinin çok kaybetmesinin, eylemin adil olmasında veya kuralları izlenerek bu tür eylemlerin gerçekleştirildiği toplumsal düzenin genel olarak adil olmasında bir sorun yaratmamasıdır (Hayek, 2012b: 264). Kabul görmüş genel kuralların uygulanması, kısa vadede herkese kar sağlamayabilir. Hayek'in böylece özetlenebilecek adalet anlayışının temelinde yatan 'toplumsal düzenin kendiliğindenliği'nin savunusudur. Ona göre, kendiliğinden düzen içerisinde ortaya çıkan gelir dengesizlikleri veya diğer konulardaki dengesiz haller ya da daha açık ifadeyle, bir kimsenin fakir iken diğerinin zengin olması bir adaletsizlik sorunu yaratmaz (Aktaş, 2001: 63). Zira kendiliğinden düzen (Laissez Faire), bilinçli bir birey gibi ele alınamaz. Zira Hayek için adalet, ancak bireylerin veya grupların bilinçli eylemleriyle ilgili bir değerlendirmedir. Hiç kimsenin bilinçli eylemleriyle şekillendirmediği veya yönlendirmediği bir kendiliğinden düzen, adalet bakımından test edilemez. Kendiliğinden oluşmuş bir toplumsal düzen bilinçli bir varlık değildir (Aktaş, 2001: 199). Böyle bir düzen içerisindeki bireyin toplumsal ve ekonomik konumu, bireyin kendisinin de dâhil olduğu birçok bireyin birçok eyleminin birleşik sonucudur. Çok sayıda belirleyicinin olduğu böylesi durumlarda esasında hiç belirleyici yok demektir. Bu nedenle de herhangi bir bireyin konumunun ne şekilde olacağına garantiyi kimse veremez. Kimse garanti veremiyor ise kimse de sorumlu değildir demektir (Aktaş, 2001: 208). Piyasa düzeninin ürettiği somut sonuçların; yani gelir dağılımındaki dengesizliklerin adaletsiz olduğu düşüncesi ise, Hayek'e (2012b: 303-304) göre, gerçekte kimin adaletsiz olduğunu ifade etmemektedir. Sosyal adalet talebi, bireylere değil topluma yöneltilmiş bir taleptir; fakat toplumun belirli amaçlar doğrultusunda hareket edebilme ve kendi düzenini bilinçle tasarlayabilme yeteneği yoktur (Hayek, 2012b: 297-298). Dolayısıyla da toplumun davranışları adalet açısından analiz edilemez. Görüldüğü gibi Hayek birey merkezli bir adalet anlayışını tercih etmektedir. Kurallarla belirlenmiş bir düzen varsa hak, bu

düzene uygunluktur. Söz gelimi memurun çalışma saatleri sabah sekiz, akşam beş olarak belirlendiği bir devlet kurumu ile günlük 5 saat çalışan bir kurum arasında adaletsiz bir durum yoktur. Zira her kurumun kendi kuralları vardır ve bu çerçevede düzenlenmektedir. Ancak bu kurumda biri 4 saat çalışır biri beş veyahut biri dokuzda gelir diğeri onda gelirse; yani birileri şahsi olarak kayırılıyorsa bu adaletsiz bir tutumdur ve adalet sorgusu işte burada başlar. Dolayısıyla Hayek'in bu anlayışıyla gerçekçi bir düşünce ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Locke'tan Hayek'e geçen süreçte, Hayek'in iddia ettiği gibi liberalizmin savunduğu kavramların; özellikle adalet kavramının içi boşaltılmış değildir. Yalnız Locke'da cümleler arasından bulup çıkartılmaya yönelik olan ve mülkiyetin gölgesinde kalan adalet kavramı, Hayek'le birlikte açıkça göz önünde durmaktadır.

Her ikisinin de adalet anlayışı, özgürlük temellidir. Doğal durumda Locke için bireyin özgürlüğü, her türlü isteklerin ve otoritenin üstündedir. Toplum durumuna geldiğinde ise, yetkili merciinin kendisine verilen yetkiler çerçevesinde yasalarla çevrilidir. İşte adalet de, bu çerçevede sağlanmaktadır. Bu sınırın, gerek birey gerekse iktidar tarafından aşılması bir hak ihlalidir ve bu durumda gerekenin (öldürme, devrim...) yapılması haktır. Birey, yaşamı veyahut özellikle özel mülkiyet hakkının tehdit edildiği bir duruma düştüğünde, tehdit edeni öldürmesi veyahut eğer bu iktidarsa ona karşı ayaklanması, kendini korumuş olması dolayısıyla adalete uygundur.

Öyle ki Locke göre, insan için ihlal edilmemesi gereken üç temel hak vardır: yaşamak, mülkiyet ve özgürlük. Bu üç temel insan hakkı üzerinden Locke'un adalet anlayışı liberalizmin adalet anlayışıyla örtüşmektedir. Zira liberal düşünce, bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı amaçlar. Bu nedenle siyasal iktidar, bu amaçla kurulmalı ve bu amaca hizmet etmelidir. Bu anlayışın amacı, bireyin özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmak ve bireyin çıkarlarını korumaktır. Zira birey toplumu öncelendiği için, toplumu oluşturan bireyin varlığı, toplumun varlığından daha üstündür. Dolayısıyla Locke'un üç kategori şeklinde temellendirdiği temel haklar da toplum için değil, bireyler içindir. Bu düşüncesiyle Locke liberalizmin en önemli ilkelerinden biri olan, bireyin haklarını toplum haklarından üstün gören; bireyin her türlü otoriteden kurtularak özgür olmasını ve kendi hayatını kendisinin kurması gerektiği düşüncesini taşıyan bireycilik anlayışının öncüsü olmuştur. Aynı şekilde, bireyi koruyan bu adalet anlayışını yüzyıllar sonra Hayek de devam ettirmiştir.

Hayek'e göre kendisinin de savunduğu, liberalizmin adalet anlayışının dört temel özelliği vardır:

- (i) Adalet, bireysel insan eylemlerine ilişkindir. O eylemin birisi tarafından bilinçli olarak meydana getirilip getirilmediği veya getirilip getirilemeyeceği bakılarak gerçekleştirilmiş ilişkiler durumuna ilişkindir.
- (ii) Adalet, yasak koyuculuk mahiyetine sahiptir. Bir başka ifade ile adil davranış kurallarının amacı, adaletsiz olan eylemleri engellemektir.

(iii) Önlenmesi gereken adaletsizlik bir bireyin, adalet kuralları tarafından belirlenen ve korunan hakkına saldırılmasıdır.

(iv) Adil davranış kuralları negatif bir özelliğe sahiptir ve evrensel uygulanabilirlik kabiliyetleri vardır (Yayla, 1999: 334).

Görüldüğü üzere Hayek'in adalet anlayışı da genel olarak liberal söylemle aynı düzlemde kesişmektedir. Locke'un düşüncelerini destekler mahiyette Hayek'te de, hukukun öngördüğü şekilde; hukuka uyulması anlamında bir adalet anlayışı söz konusudur

Bu anlayışla, bütün devlet gücünün hukuka bağlı olması ilkeleri ile devam ederek bireylerin hukuk karşısında eşit olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Buradaki eşitlik kavramı, sosyal veya ekonomik anlamda bir eşitlik değil, herkesi birey paydasında toplayarak hukukun –adaletin- birey ayırımı yapmaması yönünde bir eşitliktir. Görülüyor ki Hayek'in hedeflediği toplum, kuralların uygulanması noktasında herkesin eşit olduğu ve korumak-kollamak dışında devletin bireylere hiç bir müdahalede bulunmadığı, özgür bir toplumdur.

Gelenen bu noktada görüyoruz ki, Liberal düşüncenin önemli düşünürlerinden olan Hayek toplumların, dayanışma ile bir aradamlığını değil ancak kurallar yoluyla toplumun oluştuğu düşüncesini savunmuştur. Bu amaçla toplumsal düzenin devamı ve sağlanabilirliğini sağlayacak bir hukuk kuramı ortaya koymuştur. Ayriyeten Hayek için hukukun geçerliliği bilinçli bireyler içindir; yani adalet bilinçli insan eylemlerinin bir niteliğidir. Hayek için bilinçli yapılmayan hiç bir eylem adalet testine tabi tutulamaz. Ancak burada filozofun, bilinçli de olsa insanların kandırılabilceğini veyahut zekâ seviyesinin herkeste eşit olmadığını göz önüne almadığını görmekteyiz. Bu şekliyle hem Locke hem Hayek kurallar çerçevesinde işleyen bir adalet düşüncesine mensup makine bir toplum anlayışı öngörmektedir. Zira makine, parçaları bir bir hangi işi görüyorsa onu yaptığı sürece çalışır durumdadır. Aynı şekilde kurallar işlerlik sağladığı sürece bir toplumda adaletsizlik söz konusu değildir. Böylece mülkiyet filozofu denilebilecek Locke ile iktisat filozofu olan Hayek'in adalet anlayışı bireyin korunmasına yönelik olan kuralların işlerliği çerçevesinde uyuşmaktadır. Ayrıldıkları nokta ise adalet anlayışlarının sınırlı olmasıdır; Locke'da insan eylemlerine ya da toplumsal ilişkilere sınırlı dönmüş; dolayısıyla mülkiyetin korunmasıyla sınırlandırılan bir adalet düşüncesi hâkimdir. Bu durumda Locke'da bir toplumsal faydayı gözetmemek, yalan söylemek, dalga geçmek, adam kayırmak, yüksek mevkilere adamını yerleştirmek, hoş görümlü davranmak vs. gibi tutumlar veya insani ilişkiler adalet çerçevesine alınmamaktadır. Hayek'te ise, sözleşmeyi yasal hale getiren unsurlar geçerli olduğu sürece, sözleşmeye dayalı piyasa ve ilişkiler, dahası eylemler, sonuçlarına bakmaksızın adil olarak nitelendirilmektedir. Ancak günümüz hukukunda geçersiz işlemler olarak düzenlenen iradeyi bozan koşullar Hayek'te, bilinçli eylemler kategorisinde ele alınmakta ve adalet çerçevesinde düşünülmemektedir. Başka bir ifadeyle, bile isteye yapılan her türlü eylem adil davranış kategorisi içinde değerlendirilmektedir. Söz gelimi, kişi mülkünü bilinçli şekilde vermişse ki tehditle bile vermiş olsa bilinçli vermiştir. O halde burada adaletsizlik yoktur. Şu halde Hayek'in adalet anlayışının derinliği olmadığını; farklı koşulları, (zekâ seviyesi, kandırılma, zor, tehdit...) göz ardı

ettiğini görmekteyiz. Yine bir örnek vermek gerekirse, geri ödemedede alınan paranın yarısı kadar faizi olan borcu, toplum, haram ve dolayısıyla haksız olarak görüp alınmasını uygun bulmazken Hayek'in buna cevabı, karşılıklı akitle ve bilinçli yapılmış bir alışveriştir olacaktır. Ayrıca ev karşılığı insanlardan para alıp evi yapmadan, öyle olmadığı halde, iflasını açıklayan bir müteahhitin de durumu yine Hayek için, adaletsiz bir tutum olmamaktadır. Dolayısıyla Hayek yüklü faiz ödemenin, insanların parasına el koymanın, kandırarak bir ürünü daha ucuza almanın ya da keçi karşılığı deve vermenin bir haksızlık olmadığını ortaya koymuş olacaktır. Bu durumda gerek Hayek gerek Locke adalet anlayışlarında, tüm insan dünyasını içine alacak ya da tüm insani ilişkileri kapsayacak bir adalet anlayışı ortaya koyamamışlardır.

Notlar

¹ Hobbes, Locke, Rousseau gibi filozofların toplum sözleşmeleri bu düşünceye örnektir.

Kaynakça

- Aktaş, S. (2001). *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları.
- Çulha Zabcı, F., Ağaogulları, M. A., & Ergün, R. (2005). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Elma F. (1992). Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke. *Journal of Qafqaz University*. 1(9).
- Hayek, F. A. (1973). *Law, legislation and liberty*. Vol. 1: Rules and order. London: Routledge Classics
- Hayek, F. A. (1995). *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*. (çev. Mustafa Erdoğan). Cilt 2. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. (1997). *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük; Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*. (çev. Mehmet Öz). Cilt III. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F.A. (2009). Liberalizm. (çev. Ünsal Çetin). *Liberal Düşünce*, 14(55), 197-224.
- Hayek, F.A. (2012a). *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*. (çev. Atilla Yayla). I. Kitap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F.A. (2012b). *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*. (çev. Mustafa Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F.A. (2012c). *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*. (çev. Mehmet Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Held, D. (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Kabadayı, T. (2013). "Hakkaniyet" Adaletin Temelidir. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 49-57.
- Kalfa Ataay, C. (2016). Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(1), 129-151.
- Locke, J. (1967). *Two Treatises of Government*. Book II. (ed., Peter Laslett). Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, J. (1998). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*. (Çev. Melih Yürşen) Ankara: Liberte Yayınları.
- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (çev. Fahri Bakırcı). Ankara: Babil Yayınları.
- Madenci, H. C. (2009). İktisadî Hesaplama Tartışması ve Hayek. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şenel, A. (2014). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tannenbaum, D., & Schultz, D. (2008). *Siyasi Düşünceler Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev. Fatih Demirci). Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (1999). Adalet Teorilerine Bir Bakış. İçinde: (der: Atilla Yayla), *Sosyal ve Siyasal Teori*, (ss.331-349). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Yayla, A. (1992). Hayek 20. Yüzyıl ve Türkiye. *Türkiye Günlüğü*, 18.
- Yılmaz, İ. (2010). 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler. İçinde: *Friedrich August von Hayek*, (pp. 449-515). İkinci Cilt, (ed. Çetin Veysal). İstanbul: Etik Yayınları.



Araştırma Makalesi • Research Article

Siber Zorbalık Davranışları ve Siber Mağduriyet Düzeylerinin Karşılaştırılması

Comparison of Cyber Bullying Behaviors and the Levels of Cyber-Victimization

Hasan Çiftçi ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, 63000, Şanlıurfa /Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5595-5726

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Nisan 2018

Düzeltilme tarihi: 11 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 09 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Siber Zorbalık
Siber Mağduriyet
Sosyal Medya
İletişim Çatışması

ARTICLE INFO

Article history:

Received 11 April 2018

Received in revised form 11 May 2018

Accepted 09 May 2018

Keywords:

Cyber Bullying
Cyber Victimization
Social Media
Communication Conflict

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Araştırma 2017-2018 eğitim öğretim yılında Şanlıurfa Fen Lisesinde 9-10-11-12. Sınıflardaki toplam 256 öğrenci ile yapılmıştır. Araştırmanın verileri Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu (2012) tarafından geliştirilen “Siber Zorbalık Ölçeği” ve “Siber Mağduriyet Ölçeği” kullanılarak yüz yüze anket yöntemiyle yapılmıştır. Sayısal değişkenlerin normallik dağılımlarına bakmak için Shapiro-wilk testi uygulanmış ve normal dağılım elde edilmiştir. Veri setinde parametrik testler kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerin çözümlenmesinde de frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerden faydalanılmıştır. Siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarının sosyo-demografik değişkenler arasındaki farklılıklarının değerlendirilmesinde bağımsız örneklem t test ve One-way ANOVA testi kullanılmıştır ayrıca gruplar arası farklılıklar için Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the levels of cyber bullying and cyber victimization in high school students in a comparative manner. The research was carried out with total 256 students in the 9th, 10th, 11th and 12th classes of Şanlıurfa Science High School in the academic year of 2017-2018. The data of the study were collected through face-to-face survey using the "Cyber Bullying Scale" and "Cyber Victimization Scale" developed by Arıcak, Kınay and Tanrıkulu (2012). To examine the normality distributions of the numerical variables, the Shapiro-Wilk test was applied and the normal distribution was obtained. Parametric tests were used in the data set. In analysing the descriptive statistics, frequency, percentage, arithmetic mean, standard deviation, minimum and maximum values were used. Independent sample t-test and One-way ANOVA test were used in assessing the differences between the cyber-bullying and cyber victimization scores of the socio-demographic variables. Tukey HSD multiple comparison test was used for differences between groups.

1. Giriş

Dünyada teknoloji son hız değişirken; değişim ve dönüşüm aynı hızla Türkiye’de de yaşanmaktadır. Diğer teknolojik değişimlere nazaran özellikle iletişim teknolojilerindeki değişim büyük talep nedeni ile oldukça fazladır. Günlük hayatımızın her alanında, her anında teknolojiyi tüketiyoruz. Genç nüfusun yeni iletişim teknolojilerini kullanması beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir. Dünyada internet kullanım oranlarının ve sürelerinin hızla artış göstermesi ve bu artışın daha çok gençler arasında yoğun olması birtakım avantajlar ve dezavantajlara neden

olmaktadır. Yeni iletişim aracı olarak internetin ve dolayısı ile sosyal medyanın kullanım amaçlarına değinen bu çalışma ergenlerin günlük internet kullanım süresinin tespiti için de oldukça önemlidir. Ergenlerin yeni iletişim teknolojilerini kullanırken zorbalık eylemi gerçekleştirmesi veya siber mağduriyete uğradıktan sonraki yaşanacak psikolojik süreçte yanlarında olmalarına, çözüm bulmalarına yardımcı olacaktır. Çünkü siber zorbalık eylemi kanunen suç sayılmaktadır ve cezai yaptırımları bulunmaktadır. Buna bağlı olarak mağdur/kurban olmanın da uzun, geçici veya kalıcı psikolojik sorunlar (şiddet, asosyalleşme, yemeden içmeden kesilme, davranış bozuklukları, intihar)

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hasanciftci@harran.edu.tr

doğurabileceği mümkündür. Ergenlere nazaran büyüklerin yaşayacakları sorunlar belki yaş, eğitim, sosyal statü, gelir durumuna bağlı olarak kendi taraflarından çözümlenebilir. Fakat ergenler henüz anne babalarına bağımlı yaşadıklarından ve kişisel gelişimlerinin ilk evresinde olduklarından dolayı oluşacak sorunu çözmede desteğe ihtiyaç duyabilmektedirler. RTÜK ve MEB tarafından 2006-2007 yılında işbirliği yapılmıştır. Bunun üzerine Medya Okuryazarlığı dersi için beş ilde pilot uygulama başlatılmıştır. Daha sonra bu ders tüm Türkiye’de seçmeli ders olarak müfredatta yerini almıştır. Bu ders ile okullarda çocukların geleneksel medya ve yeni medya araçlarını nasıl kullanacakları, gelen mesajları nasıl anlayacakları, içerikleri nasıl çözümlenecekler, nasıl içerik oluşturacakları, gelişen teknolojilerin yararlı yönlerini amaçları doğrultusunda nasıl kullanabilecekleri öğretilmesi amaçlanmıştır.

2. Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya

Yeni iletişim teknolojilerinin toplum yaşamı üzerindeki etkisi ve rolü sayesinde yeni yüz yıl bilgi çağı ve toplumu olarak tanımlanmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte kişi yaşamını değiştirmekle kalmamış bununla birlikte kişi hayatı kolaylaşmış ve hız kazanmıştır. Yeni iletişim teknolojileri günden güne yenilenmekte ve çeşitlenmektedir. Kişilerin iletişim kurmasındaki süre ve mekân kavramı ortadan kalkmıştır. Bilgi iletişim teknolojileri günümüz bilgi çağının da hareket mekanizmasını oluşturmaktadır. İletişim teknolojileri hayatımızın odak noktasını kapsamış durumdadır. Mekân kavramı ortadan kalkmıştır. Herhangi bir işlemi (bankacılık, alışveriş, sohbet, talep/şikâyet gerçekleştirmek için fiziksel güç harcamamıza gerek kalmamıştır). (İspir, 2013: 3). Görüldüğü gibi oturduğumuz yerden yeni iletişim teknolojileri sayesinde birçok eylem gerçekleştirilebilmektedir. Yeni iletişim teknolojileri kişilere fikirlerini, ürettiklerini paylaşabilecekleri ortamlar sunarken onlara özgürce paylaşım yapabilecekleri, tartışabilecekleri bir medya sunar. Bu sanal ortam sosyal medya olarak adlandırılır. Sosyal medya insanları bir ağ içerisinde buluşturan, iki yönlü etkileşime olanak sağlaması yönüyle önemlidir (Vural ve Bat, 2010: 3348). Bu sebeple her geçen gün iletişim teknolojilerindeki değişim hızlanmaktadır. Geleneksel medya yeni medya karşısında dezavantajlı durumdadır. Çünkü yeni medyanın günlük yaşama etkisi, değiştirme gücü kişilerarası iletişim başta olmak üzere birçok alışılmış davranış yeni iletişim araçları sayesinde dönüşüme uğramıştır (Yegen, 2016: 81-82). Medya kavramı olarak birçok içeriği, mesajı mekân olarak birbirinden uzakta olan hedef gruplara iletme. Yeni medya kavramı ise yeni iletişim teknolojilerinin etkisini barındıran kitle iletişim araçlarının bütünüdür. Etkileşim, kitlesizleşme ve eşzamansızlık kavramları ile yeni medya geleneksel medyadan ayrılmaktadır (İspir, 2013: 22). Buna bağlı olarak yeni medyada hedef kitlesi kullanıcı diye tanımlanmaktadır. Çünkü kullanan kişiler içerik ve zaman seçmekte bağımsızdır (Birsen, 2013: 27).

3. Sosyal Ağlar

Gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte geleneksele nazaran avantaj elde eden internet sosyal ağlar seçeneği ile de engelsiz, iki yönlü, ucuz, pratik olması tercih edilmesindeki önemli faktörlerdendir (Yegen, 2013: 120). Kişiler sosyal

ağlar sayesinde coğrafya renk, dil, ırk, cinsiyet kavramı olmadan, herhangi bir engellemeye maruz kalmadan büyük hedef kitlelere kısa zaman içerisinde ulaşabilmekte, onları yönlendirebilmekte, etkileyebilmekte hatta provoke edebilmektedir. Bu durum sosyal medyayı popüler hale getirmektedir. Çünkü aynı zamanda sosyal medyada iletişimcilerin de ideal iletişim olarak gördükleri çift yönlü iletişim imkânı vardır (Vural ve Bat, 2010: 3349).

Yeni iletişim ortamlarının gelişip hız kazandığı günümüzde, bütün çevrelerin bilgi iletişim teknolojilerine olan ilgisini arttırmış bu da, sosyal medya etkinliğini arttırmaktadır. Sosyal ağlar farklı hiç bilmediğimiz kişilerle iletişim kurmamızı sağlamaktadır. Bu durum da yeni kitle iletişim aracı olarak onu farklı konumlandırmaktadır. Çevrimiçi ağların insan hayatını sınırlandırdığının aksine etkileşim ve iletişimi, paylaşımı arttırmaktadır (Onat ve Alıkcı, 2008: 1114). Büyük gruplara yaygın kullanılması nedeni ile hitap eden sosyal ağlar aynı zamanda bilgiye çabuk erişim ve diğer araçlarla etkileşime imkân tanır (Güneş, 2016: 203). Web 2.0 olarak adlandırılan sitelerde kullanıcılar içerik oluşturan ve içeriği paylaşan aktif kaynaklardır. İnternetin bu sosyal etkileşim imkanlarından faydalandığından Web 2.0 araçları sosyal medya olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medya kavramı zikredildiğinde akla bloglar (ağ günlükleri), sosyal ağlar, forumlar (tartışma ortamları) wikiler (bilgi edinme sayfaları), gelmektedir. Youtube, Twitter, Flickr, Facebook gibi siteler Web 2.0 için örnek gösterilebilen ilk uygulamalardandır (Toprak ve Uça-Güneş, 2015: 141). Her birey sosyal ağları farklı şekillerde kullanabilmektedir. Sosyalleşmek, yakın çevresi hakkında bilgi edinmek, önemli olayları, fotoğrafları, bilgileri paylaşmak sosyal medyanın kullanım amaçlarındandır. Sosyal ağlar insanların birbiri ile iletişim kurmasına, faaliyette bulunmalarına, herhangi bir konu hakkında farkındalık yaratmalarına yarayacak bir ortamdır. Bu tür ilişki durumları kişilerin içinde bulunduğu gruplara karşı sadakatini arttırmaktadır ve kişiliğinin bu yönde şekillenmesine yardımcı olmaktadır (Güneş, 2016: 203).

4. Kavram Olarak Siber Zorbalık

Günümüz yeni teknolojilerinin gelişmesi, bilgi alışverişinin hızlandığı günümüzde ergenler diğer kişilere göre interneti süre olarak daha fazla kullanmaktadır. İnternet yaşamı kolaylaştıran, sınırları ortadan kaldıran dolayısı ile kişileri belli bir ağ içerisinde buluşturma olanağı sunan bir araçtır. Kişiler internet sayesinde günlük işlerinin büyük bir bölümünü gerçekleştirebilmektedir. Fakat iş ve işlemleri gerçekleştirmek için: uçak, otobüs bileti satın alırken, bankacılık işlemi yaparken, bilgi paylaşımlarına yorum yazarken, online kitap okurken ve ya sosyal ağlarda boş zaman doldurup, bilgi, resim paylaşırken çoğu zaman kişisel bilgilerinin kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum başkaları tarafından veya hiç tanımadığı kişilerce zararlı şekilde kullanılabilen kişilere fotoları, paylaşımları üzerinden yeni medya araçları kullanılarak zorbalık yapılabilmektedir.

Zorbalık yapmaktaki amaç;

- (i) Hedef kişiye/mağdura yapmak istemediği bir şeyi yaptırmak
- (ii) Gücünü ispatlayarak, üstünlük kurabilmek
- (iii) Dalga geçmek, küçük duruma düşürmek

- (iv) Zarar verme amacı ile öç almaya çalışmak
- (v) Kendi çıkarları doğrultusunda karar vermesini sağlamak olarak sıralanabilmektedir.

Zorbalık hangi amaçla yapılmış olursa olsun masum değildir. Çünkü birine ya da gruba zarar verme amacı taşımaktadır. Zorbalık kasti ve farkında olarak tekrar edildiğinde siber zorbalık olarak nitelendirilebilir. Siber zorbalığı fiziksel zorbalıktan ayıran farklardan en önemlisi mağdurun zorbayı tanıyamamasıdır. Çünkü zorba kimliğini gizleyebilir veya başkasının kimliğine bürünebilmektedir. Fakat okullarda ve aile içinde çocuklara yapılacak bilgilendirme ile siber zorbalık eyleminin olumsuz sonuçlar doğurabileceği, hukuki sonuçlarının olabileceği öğretilmelidir.

5. Kavram Olarak Siber Mağduriyet

Siber zorbalık hayatımızın her alanında olmakla birlikte özellikle yeni iletişim teknolojilerini kullanarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çocuklarının sosyal hayatta başkaları tarafından siber mağdur edilebilme düşüncesi birçok ailenin korkulu rüyası durumundadır. Siber zorbalık nedeni ile oluşan mağduriyetlerde kurban kısa veya uzun zamanlı psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir. Siber zorbalık daha çok kurbanlarını kendilerine boyun eğmeyen, çalışkan veya içine dönük kişilerden seçmektedirler. Kendileri de içine kapanık, fiziksel yönden güçsüz kişiler olabilmektedirler. Kişileri mağdur ederek gerçek hayatta fiziksel olarak baş edemeyeceği bir akranını bu şekilde huzursuz etmeye çalışabilmektedir. Çocuklar gelen olumsuz mesajları yaşlarından, deneyimsizliklerinden dolayı büyükler gibi algılayıp, tepki veremeye bilmektedir.

Çocuklar zamanlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri okul ortamında mağdur edilebilmektedir. Çünkü okul ortamında anne baba kontrolü oldukça eksiktir. Mağdurlar ailelerinden, öğretmenlerinden yardım olarak mağdur olma durumundan kurtulabilir. Aileden yardım almak için aile içi iletişiminin önemi oldukça büyüktür. Ailelerin çocuklarındaki değişikliği erken fark etmesi ve sorunun çözümüne çalışmaları çocuklarının sorunu az hasarla atmalarını sağlayacaktır.

6. Yeni Medyanın Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyete Etkisi

Değişen ve dönüşen dünyamızda yeni medyanın gelişmiş araçları ve ortamları, kaynaktan mesajın alınması için oldukça önemlidir. Kişiler bilgileri yeni medya araçlarından olan internet ve ortamları sayesinde alırlar (Güz vd., 2017: 48). Bu sayede bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde hayatımızın kolaylaştığı bir gerçektir. Fakat avantajlarının yanında dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Özellikle ergenler bu iletişim teknolojilerinde olumsuz etkilenebilmektedir. Geleneksel zorbalık ergenler arasında boyut değiştirerek sanal ortama taşınmaktadır. Geleneksel zorbalık ile siber zorbalık birbirinden farklıdır. Geleneksel zorbalıkta taraflar birbirini tanır, kimlikleri açıktır. Fakat sanal zorbalıkta zorbalığı yapan zorbalığa uğrayan tarafından bilinmemektedir (Korkmaz, 2013: 10). Bilhassa modern teknolojilerde riskler ve fırsatlar arasındaki denge "siber zorbalık" olarak toplumsal bir sorun haline dönüşmüş durumdadır. Bununla birlikte siber zorbalık ve siber mağduriyet kelimeleri son zamanlarda literatüre

girerek yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Notar vd., 2013: 1). Teknoloji ortamları daha fazla kullanılmaya devam edildikçe internet üzerinden nefret ve tehdit içeriklerinin oluşturulacağı muhtemeldir (Bayram ve Sayılı, 2011: 143). Kişiler teknolojinin sağladığı avantajları başkalarını özgürlüklerine müdahale ederek, paylaştığı içeriklerle onu günlük yaşamında psikolojik yönden rahatsız ederek kullanmaya devam etmektedir.

Ülkemizde internet kullanım amaçlarından olan sosyal medyanın daha çok gençler tarafından kullanılması siber zorbalığı yapan ve siber zorbalığa uğrayanlar da hali ile ergenler ve gençlerden oluşmaktadır. Başarır'a (2016: 102) göre eylemlerde, çatışmacı davranışların eğitim düzeyi yükseldikçe azalacağı söylenebilir. Bununla birlikte Oweus (1993'ten aktaran: Slonje, Smith ve Frisén, 2013: 27) siber zorbalık tanımında mağduru "zayıf" olarak tanımlamaktadır. Siber zorbalık geniş bir söylem ile sanal ortamda bir saldırganın veya zorbanın interneti ya da kablosuz iletişim araçlarını kullanarak, yaptığı tasvip edilmeyen, kabul görmeyen davranışlardır (Piotrowski, 2012: 44).

Siber zorbalık internette sosyal ağlara (facebook, instagram, twitter) fotoğraf, video veya metin içerikleri yüklenerek gerçekleştirildiği gibi; mail, Sms, telefon vasıtası ile de gerçekleştirilebilmektedir. Zorbalık davranışı birden fazla kere tekrarlanabilmektedir. Siber zorbalık akranlar arasında fiziksel şiddetin elektronik akran zorbalığı olarak ortaya çıkmıştır (Strom ve Strom, 2006: 21). Bir kişi ya da birkaç kişi tarafından bilgi iletişim teknolojileri kullanılarak ruhsal, psikolojik zarar verme amacı ile birden fazla kez art niyet ile gerçekleştirilen davranışlardır (Belsey, 2005: 3). Bir başka biçimde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak bireyin kişilik haklarına kastetme, zarar verme amacıdır (Arıcak, 2011: 10).

Bir eylemin zorbalık eylemi olarak tanımlanabilmesi için kişinin bilerek karşısındakine zarar vermeyi amacı planlaması, sürekli göstermesi, zorbalığı gerçekleştiren ile mağdur olan arasında fiziksel, psikolojik yönden güç eşitsizliğinin olması gerekmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014; Akbaba ve Eroğlu, 2013: 106). Siber zorbalık eylemi elektronik araçlar vasıtası ile ancak şu üç madde ile gerçekleşmektedir. Bunlar; ısrar etmek, tekrarlama, zarar verme çabasıdır (Yaman vd, 2010). Gençler arasında internet ve akıllı telefon kullanma ve internete zaman harcama oranındaki artış, ergenlerin siber ortamlarda iletişimde olduklarının bir göstergesidir. Buna bağlı olarak siber ortamda gerçekleştirilen iletişim, doğal olarak, siber zorbalık olarak isimlendirilen yeni bir zorbalık türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özdemir ve Akar, 2011: 609). Elektronik zorbalık, sanal zorbalık, siber zorbalık olarak adlandırılan bu zorbalık türleri gün geçtikçe iletişim teknolojileri geliştikçe dünyada tanımlanmaya, tanınmaya başlamıştır (Aksaray, 2011: 409).

Siber zorbalık eyleminde amaç mağduru utandırmak, tehdit etmek, tacizde bulunmak maksadı ile kasıtlı şekilde dijital/çevrimiçi araçların kullanılarak gerçekleştirilmesidir (Mark ve Rathliffe, 2011: 92). Siber zorbalılığı online mesajlaşma, bloglar, chat odaları, akıllı telefonlar, elektronik postalar vasıtası ile bireyleri tehdit etmek, onlara pornografik resimler, videolar, mesajların gönderilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aksaray, 2011: 409). Klasik zorbalığı siber zorbalıktan ayrılan özellikler; mekân ve zaman kavramlarının olmaması, herhangi bir fiziki gücün gerekli

olmaması, hedef bireye kolayca ulaşabilmesi, etkisinin güçlü olması, iletişim teknolojileri sayesinde mağduru baskılayabilmesidir (Yaman ve Sönmez, 2015: 20). Bu ilişkide mağdur edilen kişi kurban, mağdur edilen kişi de siber zorba olarak tanımlanmaktadır. Fakat kimi zaman birey hem kurban, hem de zorba pozisyonunda olabilmektedir. (Aksaray, 2011: 409). Ergenlerin siber zorbalık eylemine başvurmalarının nedenleri arasında sahip oldukları dostluk, arkadaşlık ilişkilerinin kendileri veya biri tarafından bozulması, bilhassa erkek kız ilişkilerinde terk edenin terk eden tarafından intikam alma duygusu ile farklı kimliklere bürünüp siber zorbalığa başvurdukları ifade edilmektedir (Özdemir ve Akar, 2011: 609-610). Gün geçtikçe hayatın içene artarak dâhil olan yeni medya ortam ve araçlarının ergenler ve gençlerin ve diğer kişilerin yaşamı üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bu etkiler hem siyasi otoritenin hem yeni medya ortamlarını oluşturan, alanında çalışan araştırmacılar için gündemi oluşturmaktadır (Binark, 2013: 51). Bu sebeple internet ortamında gerçekleştirilen davranışlar kişinin demokratik hakkı mıdır? Kişinin internet ortamındaki özgürlüğü sınırsız mıdır? Sorularına cevap aranmalıdır. Bu sayede demokrasiyi zengin kılan yeni iletişim teknolojilerinden internet ortamı olan sosyal medyaya çerçeve çizilebilir (Yegen, 2013: 119).

7. Yöntem

7.1. Araştırmanın Amacı

Bu temel çalışmanın temel amacı, Fen Lisesi öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyet eğilimlerini karşılaştırmalı şekilde incelemektir. Çalışma ile ergenlerin iletişim teknolojilerini kullanırken akranlarına cinsiyetlerine, yaşlarına, kullandıkları internet sürelerine, nereden bağlandıklarına, anne baba eğitim durumuna göre siber zorbalık yapıp yapmadıkları veya mağdur (kurban) olup olmadıkları araştırılmıştır.

Bu araştırmanın bu temel amaç doğrultusunda;

- (i) Fen Lisesi öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (ii) Fen Lisesi öğrencilerinin yaş grupları arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (iii) Fen Lisesi öğrencilerinin anne eğitimi arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (iv) Fen Lisesi öğrencilerinin baba eğitimi arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (v) Fen Lisesi öğrencilerinin ikamet yerleri arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (vi) Fen Lisesi öğrencilerinin internete kullanım sıklığı arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?
- (vii) Fen Lisesi öğrencilerinin internete en çok bağlanma yeri arasında göre siber zorbalık ve siber mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark var mıdır?

7.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

- (i) Araştırma bulguları anketin uygulandığı lisedeki öğrencilerin (Fen lisesi), anketin uygulandığı 11-13 Nisan 2018 tarihinde zaman dilimindeki siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerini belirlemektedir.
- (ii) Anket öğrencilerin zorba veya kurban durumlarını ölçmeye yönelik olduğundan; isimlerinin alınmamasına rağmen ergenler deşifre olacakları korkusu ile ankete yoğun katılım göstermemişlerdir.
- (iii) Araştırma verilerinin yalnızca anket yapılarak elde edilmesi gözlem, mülakat vb. yöntemlerinin kullanılmaması araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.
- (iv) Zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı araştırma 14-17 yaşları arasındaki Fen Lisesindeki öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Daha sonra Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi hatta üniversitelerde de uygulama yapılarak karşılaştırma yapılabilir.
- (v) Araştırmanın örnekleme üst düzey başarılı olan örneklem (Fen Lisesi) grubundan oluşmaktadır daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda okul başarısının zorba/mağdur olmaya etki edip etmemesinin araştırılması için farklı yerleşim yerinde, değişik sosyo-ekonomik, akademik düzeydeki öğrencilere de yapılması uygun olacaktır.

7.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın verileri Arıca, Kınay ve Tanrıku (2012) tarafından geliştirilen “Siber Zorbalık Ölçeği” ve “Siber Mağduriyet” kullanılarak yüz yüze ve online anket yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmanın istatistiksel analizleri SPSS 22.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Sayısal değişkenlerin normallik dağılımlarına bakmak için Shapiro-wilk testi uygulanmış ve normal dağılım elde edilmiştir. Veri setinde parametrik testler kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerin çözümlenmesinde de frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerden faydalanılmıştır. Ölçekler normallik dağılımına uygun olduğundan, bağımsız 2 grubun ortalama karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t testi, tek bağımlı ve birden fazla bağımsız grubun karşılaştırılmasında ise One-way ANOVA (Tek yönlü Varyans Analizi) testi kullanılmıştır. Sonuçlar %95’lik güven aralığında, 0,05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

7.4. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Şanlıurfa merkez Fen Lisesinde 2017-2018 eğitim-öğretim yılında 9-10-11-12. sınıflarda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 256 öğrenci oluşturmaktadır. Fen Lisesinden ankete cevap veren 256 kişinin 86’sı erkek, 170’i kız öğrencilerden oluşmaktadır. Okulun seçilmesinin nedenlerine bakıldığında okulun hem ulaşım, hem de konum olarak Şanlıurfa merkezde olması aynı zamanda farklı sosyo-ekonomik, kültürel düzeyi temsil etmesi, pansiyon olanağına sahip olması ve karma olması okulun veri toplanması için tercih nedeni olmuştur. Öğrencilere çalışmaya katılmaları konusunda herhangi bir baskı uygulanmamış katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır (öğrencilere gönüllü katılım formu imzalatılmıştır). Çalışmaya katılan öğrenci velilerinden izin belgesi alınmıştır. Çalışma Harran

Üniversitesi Etik Kurulu izni 11-13 Nisan tarihinde gerçekleştirilmiştir.

7.5. Verilerin Toplanması

Araştırmada öğrencilerin siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeylerinin belirlenebilmesi ve verilerin toplanması amacıyla Arıcağ, Kınay ve Tanırkulu (2012) tarafından geliştirilen Siber Zorbalık Ölçeği ve Siber Mağduriyet Ölçeği kullanılmıştır. Veriler Fen Lisesi öğrencileri ile yüz yüze anket yapılarak toplanmıştır. Yargısal olmayan örnekleme yöntemlerinden kota örnekleme uygulanmıştır. Siber Zorbalık Ölçeği, 24 maddeden oluşmaktadır. Dörtlü derecelendirme şeklinde Likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin maddeleri “her zaman” (4 puan), “çoğu zaman” (3 puan), “bazen” (2 puan) ve “hiçbir zaman” (1 puan) olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçekten alınabilecek en düşük (alt) puan 24, en yüksek puan (üst) ise 96 olmaktadır. Yüksek Puanlar siber zorbalığın yüksek olduğunu göstermektedir (Arıcağ, Kınay ve Tanırkulu, 2012). Siber Mağduriyet Ölçeği ise, 24 maddeden meydana gelmektedir “Evet” ya da “Hayır” şeklinde yanıtlanabilmektedir. “Evet” yanıtı iki puan, “Hayır” yanıtı ise bir puan olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan (alt) 24, en yüksek puan (üst) ise 48 olmaktadır. Puanların yüksek olması siber mağduriyetin yüksek olduğuna göstermektedir (Arıcağ, Tanırkulu ve Kınay, 2012).

8. Bulgular

Tablo 1. Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Erkek	86	34,0
Kız	170	66,0
Yaş grupları	n	%
14-17 arası	223	87,0
18-25 arası	33	13,0

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin %34’ü erkek, %66’sı kız toplam 256 öğrenciden oluşmaktadır; öğrencilerin %87’si 14-17 yaş arasında, %13’ü ise 18-25 yaşları arasında oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Anne-Baba Eğitimi

Eğitim	Anne		Baba	
	n	%	n	%
Okuma-yazma bilmiyor	25	10,0	3	1,0
Okuma-yazma biliyor	26	10,0	9	3,5
İlkokul mezunu	76	29,7	42	16,0
Ortaokul mezunu	56	22,0	55	21,5
Lise mezunu	53	20,7	84	33,0
Üniversite mezunu	17	6,6	53	21,0
Y.lisans/Doktora	3	1,0	10	4,0

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin annelerinin %10’u okuma yazma bilmekte, yaklaşık %30’u ilköğretim mezunu, %22’si ortaokul mezunu, yaklaşık %21’i lise mezunu ve %7,6’sı ise üniversite ve üzerinde eğitim aldıklarını belirtmiş olup bununla birlikte annelerin %10’u ise okuma yazma bilmemektedir.

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin babalarının %3,5’i okuma yazma bilmekte, %16’sı ilköğretim mezunu, %21,5’i ortaokul mezunu, %33’ü lise mezunu ve %25’i ise üniversite

ve üzerinde eğitim aldıklarını belirtmiş olup bununla birlikte babaların %1’i ise okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 3. İkamet Yeri

İkamet	n	%
Aile ile birlikte	150	58,5
Devlet yurdunda	28	11,0
Okul pansiyonunda	78	30,5

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin %58,5’i ailesiyle birlikte, %11’i devlet yurdunda ve %30,5’i okul pansiyonunda yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4. Bilgi İletişim Teknolojilerine Sahip Olma Durumu

Bilgi iletişim teknolojilerine sahip olma	Lise	
	n	%
Bilgisayar/laptop	11	4,0
Cep telefonu	120	47,0
Tablet	9	3,5
Bilgisayar/laptop-Cep telefonu	44	17,0
Cep telefonu-tablet	25	10,0
Bilgisayar/laptop-tablet	4	1,5
Hepsi	43	17,0

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin %4’ü sadece bilgisayar/laptop, %47’si cep telefonu, %3,5’i tablet, %17’si hem bilgisayar/laptop hem de cep telefonu, %10’u cep telefonu-tablet, %1,5’i hem bilgisayar/laptop hem de tablet ve %17’si ise bu iletişim teknolojilerinin hepsine sahip olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5. İnternet Kullanma Sıklığı ve İnternete Bağlanma Yeri

İnterneti kullanma sıklığı	n	%
Hiç kullanmam	27	11,0
Günde 1 saat	86	34,0
Günde 1-3 saat	83	32,0
Günde 3-5 saat	26	10,0
Günde 5 ve üstü	34	13,0
İnternete bağlanma yeri	n	%
Evden	80	31,0
Okuldan	10	4,0
Cep telefonundan	156	61,0
Diğer	10	4,0

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin %34’ü günde 1 saat, %32’si günde 1-3 saat, %10’u günde 3-5 saat ve %13’ü günde 5 saat ve üzerinde interneti kullandıklarını bununla birlikte lise öğrencilerinin %11’i ise hiç internet kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmada lise öğrencilerinin %31’i evden, %4’ü okuldan, %61’i cep telefonundan ve %4’ü ise diğer yerlerden internete bağlandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık ölçeği ile ilgili düşünceleri değerlendirildiğinde;

Fen Lisesi erkek öğrencilerinin ortalama %92,5’i ve kız öğrencilerin ortalama %91’i hiçbir zaman siber zorbalık yapmadıklarını; erkek öğrencilerin ortalama %5,8’i bazen, kız öğrencilerin %7’si bazen; erkek öğrencilerin %1,7’si sık sık, kız öğrencilerin ise %2’si ise sık sık siber zorbalık yaptıklarını belirtmişlerdir. Kısaca Fen Lisesi öğrencileri siber zorbalık konusunda herhangi bir yaptırımda bulunmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 6. Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Ölçek Dağılımı

	Erkek								Kız							
	Hiçbir zaman		Bazen		Çoğu zaman		Her zaman		Hiçbir zaman		Bazen		Çoğu zaman		Her zaman	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
SZÖ.1	75	87,2	9	10,5	1	1,2	1	1,2	139	81,8	23	13,5	5	2,9	3	1,8
SZÖ.2	79	91,9	6	7,0	1	1,2	0	0,0	153	90,0	13	7,6	2	1,2	2	1,2
SZÖ.3	82	95,3	4	4,7	0	0,0	0	0,0	152	89,4	16	9,4	1	,6	1	,6
SZÖ.4	81	94,2	5	5,8	0	0,0	0	0,0	162	95,3	5	2,9	2	1,2	1	,6
SZÖ.5	83	96,5	3	3,5	0	0,0	0	0,0	159	93,5	9	5,3	1	,6	1	,6
SZÖ.6	83	96,5	3	3,5	0	0,0	0	0,0	158	92,9	10	5,9	1	,6	1	,6
SZÖ.7	79	91,9	5	5,8	2	2,3	0	0,0	155	91,2	13	7,6	1	,6	1	,6
SZÖ.8	78	90,7	8	9,3	0	0,0	0	0,0	151	88,8	11	6,5	3	1,8	5	2,9
SZÖ.9	81	94,2	4	4,7	0	0,0	1	1,2	156	91,8	10	5,9	1	,6	3	1,8
SZÖ.10	82	95,3	4	4,7	0	0,0	0	0,0	164	96,5	3	1,8	1	,6	2	1,2
SZÖ.11	80	93,0	4	4,7	1	1,2	1	1,2	162	95,3	7	4,1	0	0,0	1	,6
SZÖ.12	84	98,0	2	2,0	0	0,0	0	0,0	160	94,1	8	4,7	2	1,2	0	0,0
SZÖ.13	83	96,5	3	3,5	0	0,0	0	0,0	161	94,7	7	4,1	2	1,2	0	0,0
SZÖ.14	79	92,0	3	3,5	1	1,0	3	3,5	152	89,4	13	7,6	3	1,8	2	1,2
SZÖ.15	74	86,0	9	10,5	1	1,2	2	2,3	148	87,1	19	11,2	0	0,0	3	1,8
SZÖ.16	76	88,4	7	8,1	1	1,2	2	2,3	151	88,8	15	8,8	1	,6	3	1,8
SZÖ.17	76	88,4	8	9,3	1	1,2	1	1,2	137	80,6	25	14,7	3	1,8	5	2,9
SZÖ.18	82	95,3	2	2,3	1	1,2	1	1,2	157	92,4	10	5,9	2	1,2	1	,6
SZÖ.19	79	92,0	4	5,0	1	1,0	2	2,0	158	92,9	10	5,9	1	,6	1	,6
SZÖ.20	80	93,0	3	3,5	1	1,2	2	2,3	160	94,1	8	4,7	1	,6	1	,6
SZÖ.21	82	95,3	2	2,3	1	1,2	1	1,2	160	94,1	7	4,1	1	,6	2	1,2
SZÖ.22	78	90,7	5	5,8	0	0,0	3	3,5	157	92,4	10	5,9	2	1,2	1	,6
SZÖ.23	79	91,9	6	7,0	0	0,0	1	1,2	151	88,8	15	8,8	3	1,8	1	,6
SZÖ.24	74	86,0	10	11,6	0	0,0	2	2,3	138	81,2	22	12,9	4	2,4	6	3,5
Ortalama	79,0	92,5	5,0	5,8	1,0	0,6	1,0	1,1	154,0	91,0	12,0	7,0	2,0	1,0	2,0	1,0

Tablo 7. Lise Öğrencilerinin Siber Mağduriyet Ölçek Dağılımı

	Erkek				Kız			
	Hayır		Evet		Hayır		Evet	
	n	%	n	%	n	%	n	%
SMÖ.1	77	89,5	9	10,5	154	91,0	16	9,0
SMÖ.2	76	88,0	10	12,0	155	91,0	15	9,0
SMÖ.3	79	92,0	7	8,0	157	92,0	13	8,0
SMÖ.4	71	83,0	15	17,0	154	91,0	16	9,0
SMÖ.5	73	85,0	13	15,0	163	96,0	7	4,0
SMÖ.6	71	83,0	15	17,0	160	94,0	10	6,0
SMÖ.7	72	84,0	14	16,0	164	96,5	6	3,5
SMÖ.8	75	87,0	11	13,0	154	91,0	16	9,0
SMÖ.9	64	74,0	22	26,0	140	82,0	30	18,0
SMÖ.10	75	87,0	11	13,0	163	96,0	7	4,0
SMÖ.11	78	91,0	8	9,0	163	96,0	7	4,0
SMÖ.12	75	87,0	11	13,0	164	96,5	6	3,5
SMÖ.13	75	87,0	11	13,0	160	94,0	10	6,0
SMÖ.14	72	84,0	14	16,0	151	89,0	19	11,0
SMÖ.15	74	86,0	12	14,0	159	93,5	11	6,5
SMÖ.16	77	89,5	9	10,5	162	95,0	8	5,0
SMÖ.17	66	77,0	20	23,0	149	88,0	21	12,0
SMÖ.18	78	91,0	8	9,0	162	95,0	8	5,0
SMÖ.19	77	89,5	9	10,5	160	94,0	10	6,0
SMÖ.20	69	80,0	17	20,0	151	89,0	19	11,0
SMÖ.21	76	88,0	10	12,0	160	94,0	10	6,0
SMÖ.22	73	85,0	13	15,0	157	92,0	13	8,0
SMÖ.23	76	88,0	10	12,0	162	95,0	8	5,0
SMÖ.24	64	74,0	22	26,0	128	75,0	42	25,0
Ortalama	73,5	85,4	12,5	14,6	156,0	92,0	14,0	8,0

Tablo 8. Cinsiyet, Yaş, Anne-Baba Eğitimi, İkamet Yeri, İnternet Kullanım Sıklığı ve İnternete Bağlanılma Yeri Değişkenleri İle Siber Zorbalık Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler		n	Ort.	S.S.	F/t	p
Cinsiyet ¹	Erkek	86	26,49	6,15	-0,612	0,541
	Kız	170	27,04	7,04		
Yaş grupları ¹	14-17 arası	223	26,57	5,79	-1,082	0,287

	18-25 arası	33	28,73	11,22		
Anne eğitimi ²	Okuma-yazma bilmiyor	25	26,44	4,14		
	Okuma-yazma biliyor	26	28,23	7,65		
	İlkokul mezunu	76	26,13	5,61		
	Ortaokul mezunu	56	27,39	8,85	1,624	0,141
	Lise mezunu	53	26,08	4,26		
	Üniversite mezunu	17	27,47	8,12		
	Y.lisans/Doktora	3	36,67	17,79		
Baba eğitimi ²	Okuma-yazma bilmiyor	3	24,00	0,00		
	Okuma-yazma biliyor	9	28,44	7,13		
	İlkokul mezunu	42	26,69	4,92		
	Ortaokul mezunu	55	25,85	3,67	2,471	,024*
	Lise mezunu	84	25,98	4,78		
	Üniversite mezunu	53	28,09	10,28		
	Y.lisans/Doktora	10	33,20	12,66		
İkamet yeri ²	Aile ile birlikte	150	26,84	7,05		
	Devlet yurdunda	28	26,14	5,26	0,219	0,803
	Okul pansiyonunda	78	27,13	6,68		
İnternet kullanım sıklığı ²	Hiç kullanmam	27	28,59	6,70		
	Günde 1 saat	86	26,30	6,98		
	Günde 1-3 saat	83	26,19	4,79	1,106	0,354
	Günde 3-5 saat	26	28,15	7,40		
	Günde 5 ve üstü	34	27,47	9,27		
İnternete bağlanılma yeri ²	Evden	80	25,60	4,69		
	Okuldan	10	24,20	,63		
	Cep telefonundan	156	27,60	7,74	2,177	0,091
	Diğer	10	27,90	5,53		

¹Bağımsız örneklem t testi, ²One-way ANOVA testi, *p≤0,05

Tablo 9. Cinsiyet, Yaş, Anne-Baba Eğitimi, İkamet Yeri, İnternet Kullanım Sıklığı ve İnternete Bağlanılma Yeri Değişkenleri İle Siber Mağduriyet Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Değişkenler	n	Ort.	S.S.	F/t	p	
Cinsiyet ¹	Erkek	86	27,50	5,34		
	Kız	170	25,93	3,80	2,434	,016*
Yaş grupları ¹	14-17 arası	223	26,12	3,92		
	18-25 arası	33	28,73	6,62	-2,206	,034*
Anne eğitimi ²	Okuma-yazma bilmiyor	25	26,88	5,17		
	Okuma-yazma biliyor	26	26,73	5,44		
	İlkokul mezunu	76	25,72	3,59		
	Ortaokul mezunu	56	26,96	4,79	0,788	0,580
	Lise mezunu	53	26,51	4,29		
	Üniversite mezunu	17	26,29	3,08		
	Y.lisans/Doktora	3	29,67	9,81		
Baba eğitimi ²	Okuma-yazma bilmiyor	3	26,00	3,46		
	Okuma-yazma biliyor	9	25,89	3,79		
	İlkokul mezunu	42	26,21	4,21		
	Ortaokul mezunu	55	25,69	3,67	0,553	0,767
	Lise mezunu	84	26,74	4,72		
	Üniversite mezunu	53	27,08	4,87		
	Y.lisans/Doktora	10	26,70	5,44		
İkamet yeri ²	Aile ile birlikte	150	26,72	4,68		
	Devlet yurdunda	28	26,29	4,55	0,676	0,51
	Okul pansiyonunda	78	26,01	3,87		
İnternet kullanım sıklığı ²	Hiç kullanmam	27	26,74	5,36		
	Günde 1 saat	86	25,27	2,64		
	Günde 1-3 saat	83	26,23	3,79	6,494	,000*
	Günde 3-5 saat	26	26,69	4,32		
	Günde 5 ve üstü	34	29,62	6,85		
İnternete bağlanılma yeri ²	Evden	80	26,30	4,28		
	Okuldan	10	27,20	4,16		
	Cep telefonundan	156	26,31	4,06	1,468	0,224
	Diğer	10	29,20	9,21		

¹Bağımsız örneklem t testi, ²One-way ANOVA testi, *p≤0,05

Araştırmada Fen Lisesi öğrencilerinin siber mağduriyet ölçeği ile ilgili düşünceleri değerlendirildiğinde;

Fen Lisesi erkek öğrencilerinin ortalama %85'i, kız öğrencilerin %92'si siber mağduriyet yaşamadıklarını bununla birlikte erkek öğrencilerin ortalama %15'i, kız öğrencilerin ortalama %8'i ise siber mağduriyet yaşadıklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak Fen Lisesi öğrencileri siber mağduriyet yaşamadıklarını bununla birlikte mağduriyet yaşayanların oranlarında ise erkeklerin, kız öğrencilere oranla daha yüksek olarak bulunmuştur.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık puanları, cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği değerlendirildiğinde;

Erkek öğrencilerin ortalama siber zorbalık puanı 26,49 ve kız öğrencilerin ortalama siber zorbalık puanı 27,04'tür ve aralarındaki farklılık anlamlı değildir (t:-0,612; p:0,541>0,05).

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık ve mağduriyet puanları, yaş grupları arasında farklılık gösterip göstermediği değerlendirildiğinde;14-17 yaş arasındaki öğrencilerin ortalama siber zorbalık puanı 26,57 ve 18-25 yaş arasındaki öğrencilerin ortalama siber zorbalık puanı 28,73'tür ve aralarındaki farklılık anlamlı değildir (t:-1,082; p:0,287>0,05).

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık puanları, annelerinin eğitimleri arasında farklılık anlamlı değildir (F:1,624; p:0,141>0,05). Bununla birlikte anneleri y.lisans/doktora düzeyinde olan öğrencilerin siber zorbalık puanları, diğer eğitim seviyelerindeki puanlara göre daha fazladır.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık puanı, babalarının eğitimleri arasında farklılık göstermektedir (F:2,471; p:0,024≤0,05) ve babaları y.lisans/doktora mezunu olan öğrenciler, babaları ortaokul ve lise mezunu olan öğrencilerden daha fazla siber zorbalık yaptığı belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık puanı, ikamet yerleri arasında farklılık göstermemektedir (F:0,219; p:0,803>0,05). Öğrencilerin ikamet yerlerine göre aldıkları zorbalık puanları birbirine yakın değerler almıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık puanları, öğrencilerin internet kullanım sıklıkları açısından farklılık göstermemektedir (F:1,106; p:0,354>0,05).

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık puanı, internete bağlanılma yerleri arasında farklılık göstermemektedir (F:2,177; p:0,091>0,05). Öğrencilerin internete bağlanma yerlerine göre aldıkları zorbalık puanları birbirine yakın değerler almıştır.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin mağduriyet puanları, cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği değerlendirildiğinde;

Erkek öğrencilerin ortalama siber mağduriyet puanı 27,5 ve kız öğrencilerin ortalama siber mağduriyet puanı 25,93'tür ve aralarındaki farklılık anlamlıdır (t:2,434; p:0,016≤0,05). Erkek öğrenciler kız öğrencilere göre biraz daha fazla siber mağdur olarak görülmektedir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin mağduriyet puanları, yaş grupları arasında farklılık gösterip göstermediği değerlendirildiğinde;14-17 yaş arasındaki öğrencilerin ortalama siber mağduriyet puanı 26,12 ve 18-25 yaş arasındaki öğrencilerin ortalama siber mağduriyet puanı 28,73'tür ve aralarındaki farklılık anlamlıdır (t:-2,206; p:0,034≤0,05). 18-25 yaş arasındaki öğrencilerin siber mağduriyetler, 14-17 yaş arasındaki öğrencilere göre daha fazladır.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber mağduriyet puanları, annelerinin eğitimleri arasında farklılık anlamlı değildir (F:0,780; p:0,580>0,05). Bununla birlikte anneleri y.lisans/doktora düzeyinde olan öğrencilerin siber mağduriyet puanları, diğer eğitim seviyelerindeki puanlara göre daha fazladır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin siber mağduriyet puanları, babalarının eğitimleri açısından farklılık göstermemektedir (F:0,553; p:0,767>0,05).

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber mağduriyet puanı, ikamet yerleri arasında farklılık göstermemektedir (F:0,676;p:0,510>0,05). Öğrencilerin ikamet yerlerine göre aldıkları mağduriyet puanları birbirine yakın değerler almıştır.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber mağduriyet puanı, internet kullanım sıklıkları arasında farklılık göstermemektedir (F:6,494; p:0,000≤0,05) ve günde 5 saat ve üzerinde interneti kullanan öğrenciler, günde 1 saat ve günde 1-3 saat arasında interneti kullanan öğrencilerden daha fazla siber mağduriyet yaşadığı belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber mağduriyet puanı, internete bağlanılma yerleri arasında farklılık göstermemektedir (F:1,624; p:0,224>0,05). Öğrencilerin internete bağlanma yerlerine göre aldıkları mağduriyet puanları birbirine yakın değerler almıştır.

9. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Fen Lisesi öğrencileri (ergenler) arasında siber zorbalıkları ve siber mağduriyetleri incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda siber zorbalık ve mağduriyet puanlarının sırasıyla cinsiyet, yaş grupları, anne-baba eğitimi, ikamet yeri, interneti kullanma sıklığı ve internete bağlanma durumları bakımından farklılıkları incelenmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden, %34'ü erkek, %66'sı kız ve öğrencilerin %87'si 14-17 yaş grubu arasında, %13'ü ise 18-25 yaş grubunda yer almaktadır. Fen Lisesi öğrencilerinin annelerinin %10'u okur-yazar değildir. Bunun yanında Fen Lisesi öğrencilerinin annelerinin %10'u okuryazardır. Aynı şekilde Fen Lisesi öğrencilerinin babalarının %3,5'i okur-yazar, %37,5'i ilkökul-ortaokul, %33'ü lise ve %25'i ise üniversite ve üzerinde eğitimi aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin babalarının %1'i okur-yazar değildir. Fen Lisesi öğrencilerinin %58,5'i ailesiyle birlikte, %11'i devlet yurdunda ve %30,5'i okul pansiyonunda yaşamaktadır. Fen Lisesi öğrencilerinin %47'sinde sadece cep telefonu,%17'sinde hem bilgisayar hem cep telefonu, %10'unda hem cep telefonu hem tablet ve %17'sinde tüm iletişim cihazları bulunmaktadır. İnternete en fazla bağlanma yeri olarak; Fen Lisesi öğrencileri evden (%31) ve cep telefonundan (%61) bağlanmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık ve mağduriyet puanları sırasıyla

cinsiyet, yaş, anne eğitimi, baba eğitimi, ikamet yeri, internet kullanım sıklığı, internete bağlanma yerleri değişkenleri bakımından farklılık oluşturup oluşturmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık, cinsiyetler açısından anlamlı bir fark göstermediği bulunmuştur (Tablo 8). Bununla birlikte kızların siber zorbalıkları, erkeklere göre biraz daha fazladır. Siber mağduriyet ise cinsiyetler açısından farklılık göstermiştir. Erkek öğrenciler, kız öğrencilerden daha fazla siber mağduriyet yaşamaktadır (Tablo 9). Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık yaş gruplarına bağlı olarak farklılık göstermemiştir. Bununla birlikte yaş grupları arttıkça siber zorbalık da artış göstermektedir (Tablo 8). Siber mağduriyet ise yaş grupları arasında farklılık göstermiştir ve 18-25 yaş arasındaki öğrenciler, 14-17 yaş arasındaki öğrencilere göre daha fazla siber mağduriyet yaşamaktadır (Tablo 9). Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin anne/baba eğitim durumlarına göre siber zorbalık yalnızca baba eğitimi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir ve babaları y.lisans/doktora düzeyinde olan öğrenciler, babaları ortaokul ve lise mezunu olan öğrencilerden daha fazla siber zorbalık göstermektedir (Tablo 8). Siber mağduriyet öğrencilerin anne/baba eğitim düzeyleri arasında farklılık göstermemiştir (Tablo 9). Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin ikamet yeri durumlarına göre siber zorbalık ve mağduriyet puanlarında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 8-9). Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin interneti kullanma sürelerine göre siber zorbalık puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 8). Siber mağduriyet ise interneti kullanma sıklıkları arasında anlamlı farklılık göstermiştir. Günde 5 saat ve üzerinde internet kullanan öğrenciler, günde 1 saat ve günde 1-3 saat interneti kullanan öğrencilerden daha fazla mağduriyet yaşamaktadır (Tablo 9). Araştırmaya katılan Fen Lisesi öğrencilerinin siber zorbalık ve mağduriyetleri internete bağlanılma yerleri arasında anlamlı farklılık göstermemiştir (Tablo 8-9).

Sonuç olarak öğrencilerin siber zorbalıkları yalnızca baba eğitim durumu arasında; siber mağduriyetleri ise cinsiyet, yaş grupları ve internet kullanım sıklıkları arasında farklılık göstermiştir. Cinsiyet açısından kızların erkeklere göre daha fazla siber zorbalık yaptığı, erkeklerin ise daha fazla mağduriyet yaşadıkları görülmektedir. Öğrencilerin yaşı ilerledikçe mağduriyetleri de artış göstermektedir. Anne ve baba eğitim düzeyleri ne kadar ileri seviyede olursa siber zorbalık ve mağduriyetlerde o derece artış göstermekte, öğrencilerin internette fazla çevrimiçi olmaları, interneti kullanmaları yaşayacakları siber mağduriyeti daha da arttırmaktadır. Her ne kadar erkek ve kız öğrenciler siber zorbalık yapmadıklarını ve siber mağduriyet yaşamadıklarını belirtse de, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde zorbalık yaptıkları ya da mağduriyet yaşadıkları tahmin edilmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde; kızların erkeklerden daha az zorbalık yaptıkları ve buna bağlı olarak daha az mağdur/kurban oldukları; erkeklerin daha fazla siber zorbalık eylemini gerçekleştirdikleri ve kendilerinin de daha fazla siber mağdur durumuna düştükleri tespit edilmiştir (Şahin vd., 2010: 267; Baker ve Kavşut, 2007:31; Süslü, 2016: 1; Özer, 2014: 14; Yaman ve Sönmez, 2015: 18; Ünver ve Koç, 2017: 117; Akbaba ve Eroğlu, 2013: 115; Bingöl ve Tanrıku, 2014: 1; Arıcak, 2009:167; Peker vd., 2012: 211; Korkmaz, 2016: 631; Bayram ve Saylı, 2013: 107; Yaman

vd., 2013: 323; Serin, 2012: 109; Dilmaç, 2009: 1307). “Cinsiyet açısından kızların erkeklere göre daha fazla siber zorbalık yaptığı, erkeklerin ise daha fazla mağduriyet yaşadıkları” çalışma sonucu ile örtüşmektedir. Ergenlerin ebeveyn eğitim düzeylerine göre annelerde anlamlı bir fark olmadığı, fakat babanın eğitim düzeyine göre farklılık olduğu Süslü (2016: 1) tarafından sonucuna varılmışken; Eroğlu ve Akbaba (2013: 115) ise yaptıkları araştırmada anne baba eğitim durumlarının zorbalık düzeylerini arttırdığını belirtmektedir. Ebeveyn eğitim seviyesinin okuyazar olanların Doktora mezunu ebeveynlere göre daha az fazla yaptığı tespit edilmiştir. Bu yönü ile çalışmamızda varılan; “Anne ve baba eğitim düzeyleri ne kadar ileri seviyede olursa siber zorbalık ve mağduriyetlerde o derece artış göstermekte” sonucu ile örtüşmektedir. Buna bağlı olarak; İnternette çevri içi (kullanım süreleri) durumları ile siber zorbalık ve mağduriyet arasındaki ilişkiye bakıldığında yapılan çalışmalarda günlük 3 saat ve üstü internet kullananların siber zorbalık yapma veya siber zorbalığa uğrama düzeylerinin internette daha az vakit geçirenlere göre daha fazladır (Süslü, 2016: 1; Baker ve Kavşut, 2007: 31; Smith vd., 2008: 382-383; Yaman vd., 2013: 323; Serin, 2012: 109; Hinduja ve Patchin, 2008: 130-135) Bir başka ifadeyle kullanım süresi arttıkça zorbalık ve kurban olma ters yönlü artmaktadır. Bu da çalışmamızdan çıkan “Öğrencilerin internette fazla çevrimiçi olmaları, interneti kullanmaları yaşayacakları siber mağduriyeti daha da arttırmaktadır” sonucu ile örtüşmektedir. Buna bağlı olarak; internette siber zorbalık yapanların aynı düzeyde siber zorbalığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Şahin, 2012: 834; Şahin vd., 2010: 267; Serin, 2012: 103). Ayrıca siber zorbalık davranışı sergileyenlerin sergilemeyenler göre daha fazla siber zorbalığa maruz kaldığıdır (Bingöl ve Tanrıku, 2014: 19). Yapılan çalışmalarda ergenlerin internete bağlandıkları yer (kafe, ev, okul, cep telefonu) açısından siber zorbalık yapma durumlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (Süslü, 2016: 1; Smith vd., 2008: 382; Serin, 2012: 103; Ybarra ve Mitchell, 2004: 1314; Süslü, 2016 :1). Bu sonuç siber zorbalık ve mağduriyetleri internete bağlanılma yerleri arasında anlamlı farklılık göstermemiştir” sonucumuz ile örtüşmektedir.

Ülkemizde İnternet erken yaşlardan itibaren yoğun olarak kullanılmaktadır. Ergenler İnterneti daha çok sosyal medya ortamlarında zaman harcamak için kullanmaktadır. İnternet ortamında harcama süre eksilmemekle birlikte gün geçtikçe artmaktadır. İnternette fazla zaman geçirmek bireyleri siber zorba veya kurban yapabilmektedir. Bu sebeple ebeveynler farkında olmadan çocukları internette zaman harcarken eylemin iki rolünü de gerçekleştirebilmektedir. Öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- (i) Öncelikle anne babanın çocuklarını internetin zararlı etkilerine karşı nasıl koruyacakları eğitimini almaları bununla birlikte ancak; çocuklarına karşı yasaklayıcı değil denetimci bir aile olabilirler. Denetim yöntemi çocuklara rahatsızlık verilmeden ileride oluşabilecek psikolojik sorunlar göz önünde bulundurularak kontrollü yapılmalıdır. Çocuklar zorba ya da mağdur eylemleri ile ilgili baskı altına alınıp suçlanmamalıdır. Çocuklar ebeveynlerine yaşadıklarını rahatça anlatabilmelidirler; Tabletinin, Bilgisayarının, Akıllı telefonunun kullanımının men edileceği korkusunu yaşamamalıdır.

- (ii) Anne babalar baskıcı olmak yerine çocuklarının hangi sitelerde vakit geçirdiğini hangi oyunları oynadığını, hangi sayfalara, gruplara üye olduğunu öğrenmeli, olumsuz içerikleri görmezden gelmemelidirler. Anne ve babalar, eğitimciler tarafından çocuklara zorbalığa uğradıklarında nasıl tedbir alacağı, nasıl davranacağı öğretilmelidir.
- (iii) Çoğu zaman ergenler kendilerinin zorba ya da mağdur olduğunu fark etmemektedir. Bu sebeple farkındalık eğitimleri çocukların bilinçlendirilmesinde hayati önem taşımaktadır.
- (iv) Siber zorbalık ve mağdurlar genellikle ergenlerin daha fazla zaman geçirdikleri okul çevrelerindeki akranları arasındadır. Bu sebeple okul yönetimine büyük görevler düşmektedir. Zorbalık eylemini gerçekleştiren veya kurban olan öğrencilerle karşılaşan eğitimcilerin, öğrencinin onurunu kırmayacak, ruhsal ve psikolojik sorunlar yaşatmayacak adımları atabilmeleri için konu ile alakalı öğretmenlere ve okul idaresine psikoloji alanında uzmanlar tarafından seminerler verilmelidir.
- (v) Ülkemizde yeni bir kavram olan siber zorbalık ve siber mağduriyet konusunda ilköğretimden başlayarak öğrenciler bilgilendirilmelidir. Siber zorbalık eyleminin bir suç olduğu ve bunun cezasının olduğu konusunda bilinçlendirilmelidir. Bu da medya okuryazarlığı dersinin önemini ve gerekliliğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Akbaba, S., & Eroğlu, Y. (2013). İlköğretim Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yordayıcıları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 105-121.
- Aksaray, S. (2011). Siber Zorbalık. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 405-432.
- Arıca, O. T. (2009). Psychiatric Symptomatology As A Predictor Of Cyberbullying Among University Students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Arıca, O. T. (2011). Siber Zorbalık: Gençlerimizi Bekleyen Yeni Tehlike. *Kariyer Penceresi*, 2(6), 10-12
- Arıca, O. T., Kınay, H., & Tanrıkulu, T. (2012). Siber Zorbalık Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 101-114.
- Arıca, O. T., Tanrıkulu, T., & Kınay, H. (2012). Siber Mağduriyet Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11, 1-6.
- Başarır, M. (2016). Politik Konuşmalardaki İkna ve Üslup Faktörlerinin Seçmenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri İle Siyasi Tercihlerine Göre Karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(6), 87-105.
- Bayram, N., & Saylı, M. (2011). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı, *Suç Önleme Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 143-152.
- Bayram, N., & Saylı, M. (2013). Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 71(1), 107-116.
- Belsey, B. (2005). Cyberbullying: an emerging threat to the always on generation. (accessed April 9, 2015), http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf.
- Binark, F. M. (2013). Dijital İletişim ve Yeni Medya. İçinde: M. C. Öztürk (Ed.), *Yeni Medya Kullanımının Etkileri* (s. 50-75) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Bingöl, N., & Tanrıkulu, T. (2014). Siber Zorba ve Mağdur Olma İle Algılanan Sosyal Destek Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 1-17.
- Birsen, H. (2013). Dijital İletişim ve Yeni Medya. İçinde: M. C. Öztürk (Ed.), *Değişim Aracı Olarak Yeni Medya* (s. 26-49) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Dilmac, B. (2009). Psychological Needs As A Predictor Of Cyber Bullying: A Preliminary Report On College Students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), 1307-1325.
- Erdur Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, (27), 31-42.
- Güz, N., Yegen, C., & Yanık, H. (2017). New Media as News and Information Source: Sample of Muş Province, 3rd International Conference on Social Sciences and Education Research, The Proceedings & Abstracts of ICSSER. Rome – Italy
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related To Offending And Victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129-156.
- Hinduja, S., & Patchin, W. J. (2014). Cyberbullying: Identification, Prevention, & Response, Cyberbullying Research Center, October 2014 <http://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response.pdf>
- İspir, B. (2013). Dijital İletişim ve Yeni Medya. İçinde: M. C. Öztürk (Ed.), *Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi* (s. 2-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Korkmaz, A. (2013). Siber Zorbalık: Fizikselden Sanala Yeni Şiddet, 5. *Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu*, 1-3 Kasım 2013, Antalya
- Lauren, M., & Ratliffe, T. K. (2011). Cyber Worlds: New Playgrounds for Bullying, Computers in the Schools, 28:92-116. <http://dx.doi.org/10.1080/07380569.2011.575753>
- Notar, E. C., Padgett, S., & Roden, J. (2013). Cyberbullying: A Review of the Literature, *Universal Journal of Educational Research* 1(1), 1-9.
- Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Onat, F., & Alikılıç, Ö. A. (2008). Sosyal Ağ Sitelerinin Reklam ve Halkla İlişkiler Ortamları Olarak Değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, 3(9), 1111-1143.
- Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 17 (4), 605-626.
- Özer, H. (2014). Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorba/Siber Kurban Yaşantıları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 1-19.
- Peker, A., Eroğlu, Y., & Çitemel, N. (2012). Boyun Eğici Davranışlarla Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet Arasındaki İlişkide Cinsiyetin Aracılığının İncelenmesi. *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 205- 221.
- Piotrowski, C. (2012). From Workplace Bullying to Cyberbullying: The Enigma of Eharassment in Modern Organizations”, *Organization Development Journal*, 30(4), 43-52.
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde Siber Zorbalık / Siber Mağduriyet Yaşantıları ve Bu Davranışlara İlişkin Öğretmen ve Eğitim Yöneticilerinin Görüşleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Slonje, R., & Smith, P. K., & Frisén, A. (2013). The Nature Of Cyberbullying, And Strategies For Prevention. *Computers in Human Behavior*, 29, 26–32
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its Nature And Impact İn Secondary School Pupils. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Strom, P. S., & Strom, R. D. (2006, March). Cyberbullying by adolescents: A preliminary assessment. In *The Educational Forum* (Vol. 70, No. 1, pp. 21-36). Taylor & Francis Group.
- Süslü Pekşen, D. (2016). *Lise Öğrencilerinde Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyetin Benlik Saygısı: Anne, Baba ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Şahin, M. (2012). The Relationship Between The Cyberbullying/ Cybervictimization And Loneliness Among Adolescent. *Children and Youth Sevices Rewiev*, 34, 834-837.
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö., & ER, S. H. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 257-270
- Toprak, E., & Uça Güneş, E. P. (2015). Temel Bilgi Teknolojileri. İçinde: T. V. Yüzer & M. R. Okur (Ed.), *Sosyal Ağlar* (s.138-161). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları
- Uça Güneş, P. (2016). Toplumsal Değişim, Teknoloji ve Eğitim İlişkisinde Sosyal Ağların Yeri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 191-206.
- Ünver, H., & Koç, Z. (2017). Siber Zorbalık ile Problemleri İnternet Kullanımı ve Riskli İnternet Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 15(2), 117-140.
- Vural, Z., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Yaman, E., & Sönmez, Z. (2015). Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimleri. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(1), 18-31.
- Yaman, E., & Sönmez, Z. (2015). Ergenlerin Siber Zorbalık Eğilimleri. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(1), 18-31.
- Yaman, E., Eroğlu, Y., & Peker, A. (2010). *Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yaman, E., Karakülah, D., & Dilmaç, B. (2013). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Değerlerini Yordayan İki Önemli Değişken: Siber Zorbalık Eğilimleri ve Okul Kültürü Arasındaki İlişki. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 323-337.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. (2004). Online Aggressor/Targets, Aggressors, And Targets: A Comparison Of Associated Youth Characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308–1316.
- Yegen, C. (2013). Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 119-135.
- Yegen, C. (2016). Yeni Medyanın Gündelik Yaşama Etkileri: “armut.com” ve “evebilirilazim.com” Örnekleri ile Çevrimiçi Hizmet Satın Alma Pratiği. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 81-104.



Araştırma Makalesi • Research Article

Bingöl’de Bulunan Türbeler ve Ziyaret Yerleri

Tombs and Religious Sights in Bingöl

Yılmaz İrmak^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 12000, Bingöl/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1948-4132

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 22 Nisan 2018

Kabul tarihi: 09 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Bingöl

Türbe

Ziyaret Yeri

Atalar Kültü

Ziyaret Kültü

ARTICLE INFO

Article history:

Received 5 March 2018

Received in revised form April 22, 2018

Accepted May 9, 2018

Keywords:

Bingöl

Tombs

Religious Sight

Ancestors Cult

Visiting Cult

ÖZ

Anadolu, yüzyıllar boyunca çeşitli dinlere, inançlara ve uygarlıklara beşiklik yapmıştır. Bu bakımdan birçok kültürün harmanlandığı bir coğrafyada bulunan Anadolu'nun her köşesinde dini ve kültürel unsurları yansıtan yapıları bulmak mümkündür. Bu yapıları; Orta Asya atalar, ziyaret ve dağ kültürünün izlerini taşıyan ve İslamiyet'in etkisiyle dini-tasavvufi bir kisveye bürünen türbeler ve ziyaretler örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'nin her köşesinde sıkça ziyaret edilen türbeler ve ziyaretler; çocuk sahibi olmak, şifa bulmak, kısmetin açılması, dilek tutmak, adak adamak, nazardan korunmak, geçim sıkıntısından kurtulmak, mal veya mülke sahip olmak, sevap kazanmak ve günahlardan bağışlanma dilemek gibi nedenlerden dolayı halk tarafından büyük bir ilgi görmektedir. Bunların yanı sıra türbeler ve ziyaret yerlerinin kaygı ve korkulardan korunmada psikolojik bir rahatlama oluşturduğu da söylenebilir. Bu çalışmada; Bingöl'de bulunan türbeler ve ziyaret yerleri hakkında bilgiler verilecek, bu türbe ve ziyaret yerlerinin ziyaret edilme nedenleri üzerinde durulacak ve ayrıca eski inanç ve kültürlerle ilişkisi üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

Anatolia has been a cradle to various religions, beliefs and civilizations for centuries. In this respect, it is possible to find structures reflecting religious and cultural elements in every corner of Anatolia, which is located in a geographical region where many cultures are blended. It is these structures that carry the traces of the Central Asian ancestors, visiting and mountain cults, and are influenced by Islam and are religious-mystical. People have great interest in tombs and religious sights because of having children, healing, opening up, making wishes, devoting, protecting from evil, getting rid of livelihoods, having goods or possessions, earning rewards and forgiving sins. We can also say that these places of visit create a psychological relief for protection from anxiety and fear. There are many tombs and place of visit in the central, central villages and districts of Bingöl. In this study, we will give information about the tombs and places in Bingöl and the reasons for visiting these tombs and places of visit.

1. Giriş

İnsanoğlunun tarih sahnesinde var olmasıyla birlikte ortaya çıkan inanç olgusu, geçmişten günümüze çeşitli değişim ve dönüşümler geçirerek varlığını sürdürmüştür. Çeşitli dinlerden, bir takım kültürlerden ve ritüellerden etkilenerek insanın yaşamını şekillendiren bu inançların, bugün Anadolu'da halk arasında “veli, eren, ermiş, evliya, baba, şeyh” gibi isimler verilen kişilerin mezarının bulunduğu türbe ve ziyaret yerleri etrafında yansımalarını görmekteyiz. Allah'ın sevgili kulları olduklarına ve buna bağlı olarak kendilerine birtakım olağanüstülükler bahşedildiğine

inanılan bu kişiler etrafında oluşturulan inançlar, çeşitli efsanelerle inandırıcılık özelliğini daha da arttırmış, bunun sonucunda da velinin yattığı mezar ya da türbe kutsallaştırılmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin her köşesinde sıkça ziyaret edilen bu türbeler ve ziyaretler; çocuk sahibi olmak, şifa bulmak, kısmetin açılması, dilek tutmak, adak adamak, nazardan korunmak, geçim sıkıntısından kurtulmak, mal veya mülke sahip olmak, sevap kazanmak ve günahlardan bağışlanma dilemek gibi nedenlerden dolayı halk tarafından ziyaret edilmektedir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yirmak@bingol.edu.tr

Abdülkadir İnan'a göre; bugün Anadolu'da yaşayan halk inançlarının birçoğunun kökeninde Türklerin anayurdu olan Orta Asya'da görülen Şamanizm inancı yatmaktadır. Örneğin kutlu ağaçlara ve türbelere çaput bağlamak, alkarısı efsanesi, çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara "yaşar, durmuş, satılmış ve satı" gibi isim verme geleneği, Anadolu'ya Türklerle birlikte gelmiştir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri ve İslam dinini kabul etmeleri neticesinde eskiden kalan birçok inanç, gelenek ve âyin yeni din içerisinde yaşamaya devam etmiştir (2013: 204-207). Bu durumda; Şamanizm'in bir din olarak kabul görmese de bir din kadar etkili olduğu ve Türk inanç ve geleneklerini şekillendirdiği anlaşılmaktadır (Artun, 2008: 93). Eski Türk inançlarıyla ilgili araştırmalar yapan Jean Paul Roux mezar ziyaretinin, Orta Asya'da tarihin en eski zamanlarından beri atalara duyulan güçlü bir tapınma duygusundan kaynaklandığını ve atalara tapınmanın vazgeçilmez bir koşulu olarak mezar başında bazı dönemlerde kurban kesildiğini ifade etmektedir (Roux, 1999: 188-189). Roux'un "atalara tapınma" olgusunu; insanoğlunun olağanüstü güçlere sahip olduğuna inandığı atalarına karşı saygı duyma eğilimi olarak görmek daha doğru olacaktır.

Bugün, Anadolu'da ölen kişilerin ardından yapılan bazı âdetler ve uygulamalar vardır. Mersin Tahtacıları'nda ölen bir kişinin ölümünün üçüncü, yedinci, kırkıncı ve sene-i devriyesinde "ölü yemeği" adı verilen bir gelenek devam etmektedir. Ayrıca bu günlerde mezarlık ziyareti de yapılmakta ölümlerin mezarının başında yemekler yenmekte, çörek ve tatlılar dağıtmaktadırlar. Bu bağlamda mezarlıklarda uygulanan âdet ve uygulamaların, ölen yakınları hatırlamak, ataları anmak ve onların ruhlarını memnun etmek amacıyla yapıldığı söylenebilir (Çıblak, 2005: 200-201). Günümüzde uygulanan anma törenleri; ölümlere aş verme töreninin tekâmül etmiş şekli değil, başka bir şey değildir. Öyle anlaşılıyor ki; ölümlere sunulan bu yemek, ölümlerin ruhlarının zararlarından korunmak için bir tür kurban yerine geçmektedir (İnan, 2013: 189-190). Türklerin sosyal yaşamında önemli bir yer tutan anma ritlerinin temelinde atalar kültü yer almaktadır. Türbe ziyaretleriyle, Türklerin eski ve köklü inançlarından biri olan ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan atalar kültü arasında da bir ilişki vardır. Atalar kültü, ataların takdisine dayanmaktadır. Bu kültürte, atanın öldükten sonra ruhunun bir takım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı etkilidir. Ataerkil aile tipinin yaygın olduğu toplumlarda görülen atalar kültü; ölen ataların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüğünün dokunacağı inancı ve atalara duyulan minnet ve saygı temelinde biçimlenmektedir (Irmak ve Taş, 2014: 226).

Mezarlık ziyareti, atalar kültürünün uzantısı olmakla birlikte Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle daha da bir önem kazanmıştır. İslam'a göre mezar ziyareti yapmak sünnettir ve ölümü hatırlamak için yapılmaktadır. Ölümlerin mezarının başına yiyeceklerin ve şekerlerin saçılması; ölümleri hatırlamak, ataları anmak ve onların ruhlarını memnun etmek amacıyla yapılan âdet ve uygulamalardandır. Türkler, Müslüman olduktan sonra bu kutsal mekânlar, eski inanışlardaki atalar kültürünün bir devamı olarak türbe, yatur, dede mezarı vb. biçimlerde Anadolu'ya taşınmıştır. Eski Türklerin "ıduk", "ıyık" veya "ızık" adını verdikleri bu yerler, kutsallığın ortaya çıktığı ve bu nedenle de kutsalla

temasının en kolay yoldan sağlanabileceği yerler olarak kabul edilmiştir. Patriarkal aile türünün egemen olduğu toplumlarda karşımıza çıkan inanç sisteminde; topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Bir de ölümler kültü vardır ki; bu da ölümlerin, ataların ve babaların ruhunun kutsanmasıdır. Bazı âdetlerde animizm, natürizm ve atalar kültüne ait bulanık kalıntıların, Şamanî inançlardan kaynaklanan mistik ve sihrî unsurların, Budizm ile olan paralelliklerin, Hristiyanlık ve Yahudilikle ilgili izlerin; dinî ve özellikle de tasavvufî unsurlarla birleşerek (Günay ve Güngör vd., 2001: 112) bugünkü türbe ve ziyaretlerle ilgili inançlarımızın ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir.

Önemli kültürlerden biri de; dağ ve tepe gibi tabiat varlıklarıyla ilgili olandır. Dikeyliğin güçlü simgesi, ormanlarla ve karlarla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, dorukları göklere varan dolayısıyla göğü alttan destekleyen, evrenin merkezinde bulunan dağlar ve tepeler; tarihin her döneminde yükseklikleri ve gökyüzüne yakınlıkları bakımından insanların gözünde; ululuk, yücelik ve Tanrının makamları olarak telakki edilmiştir. Dağlar; yeryüzü çekirdeğinden göğe doğru yükselişi ve Tanrıya erişmeyi simgelemektedir. Halk kültüründe bu tür mekânlar, genellikle ilahlarla temasa geçilen yerler olarak tasavvur edildiği için, dinî merasimler ve dualar buralarda yapılmıştır (Roux, 2011: 156). Eski Türklerde taş, kaya, ulu dağlar ve yüksek tepeler kutsallaştırılmıştır. Atalara ait mezarlar da bu mekânlara yapılmıştır. Bunda dağların gökyüzüne yakın olması ve kutsal kabul edilmesinin önemli bir payı vardır (Araz, 1995: 49). Türklerin yaşadığı Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında dağlara; "mübarek, mukaddes, ata, büyük ata ve büyük kağan" anlamlarına gelen adlar verilmesi, onlara gösterilen bir saygının sonucudur (Kalafat, 1999: 40). Atalar kültürünün etkisinin hissedildiği toplumlarda yaşlılar; atalar ile yaşayan canlılar arasında bir köprü işlevini görmek ve saygıyla karşılanmaktadır. Ölümlerin canlılar dünyasının bir parçası olduğu toplumlarda atalar kültü; ölü gömme biçimleri ve soyun devamına ilişkin pek çok kültürel etkinliği yönlendirmektedir. Anadolu'da soy ve aile temelinde ocağın kutsallığı ve devamlılığı, atalar kültürünün en önemli işlevlerindedir (Şahin, 2008: 263).

İşte bugün Anadolu'da türbe ve ziyaret yerlerinin dağların veya tepelerin başında olması, kutsanması ve halk tarafından sıkça ziyaret edilmesinde; atalar, dağ, ziyaret kültürünün ve en önemlisi de Türklerin İslam dinini kabul etmesinin etkisi vardır. Yine türbe ve ziyaret yerlerindeki suların şifalı kabul edilmesinde su kültürünün, ağaçlara çaput bağlanmasında ise ağaç kültürünün etkisini burada belirtmek faydalı olacaktır. Boratav (1999: 42), türbe ve ziyaret yerlerinde adak sunulmasını; yatırda yatan velinin, adak sunan kişi ile Tanrı arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Günümüzde Anadolu'da olduğu gibi Orta Asya'da da türbe ve ziyaret yerlerinin önemli olduğunu ve halk tarafından kutsandığı söylenebilir. Kırgızistan'da türbe ve ziyaret yerleri, hastalıklardan şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, dilek tutmak, adak adamak, kismetin açılması, ev, araba, mülk, servet vb. şeylere sahip olmak, rızkın artması ve geçim sıkıntısından kurtulmak gibi nedenlerden dolayı ziyaret edilmektedir (Tuğ ve Bedirhan, 2016: 204).

2. Bingöl'deki Türbeler ve Ziyaret Yerleri

Bingöl, Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer alan bir şehirdir. Doğusunda Muş, kuzeyinde Erzurum ve Erzincan, batısında Tunceli ve Elazığ, güneyinde ise Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yayladere ve Yedisu olmak üzere toplam 7 ilçeye sahip olan Bingöl, Çapakçur ovasının kuzeybatı köşesinde, Murat suyuna Genç ilçesi civarında kavuşan Göynük suyunun bir koluna hâkim düzlük üzerinde kurulmuştur. Çoğunlukla Zazaların yaşadığı bir il olan Bingöl'ün 2017 verilerine göre merkez nüfusu; 157.921, merkez ve ilçelerle beraber toplam nüfusu ise 273.354'tür.

Bu çalışmada; Bingöl'de bulunan 13 türbe ve 12 ziyaret yeri, alan araştırması yöntemiyle incelenmiştir. Türbe ve ziyaret yerleri ele alınırken öncelikle buralarda yatan veli/baba/şeyh hakkında kısa bilgiler verilecek ardından da yöre halkı tarafından kutsal kabul edilen bu mekânların ziyaret edilme nedenleri üzerinde durulacaktır. Böylece; Bingöl bağlamında türbe ve ziyaret yerlerinin inanç boyutunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bingöl'de bulunan türbeler; Şeyh Ahmed-I; Şeyh Ahmed-II, Şeyh Alaüddin, Şeyh Muhyiddin, Şeyh Mustafa, Yusuf-ı Harputî, Şeyh Abdullah, Molla İsmail, Şeyh Cemal, Şeyh Hasan, Şeker Baba, Şeyh Süleyman ve Sultan Kibes (Kubeys) türbeleridir. Ziyaret yerleri ise; Kara Baba, Molla Ali, Melik Ahmet, Şehidê Deştê (Ova Şehidi), Karer Baba, Şehit Asker, Az (Ziyarê Az), Sülbüs Dağı, Şehit Kumandan Halit, Kudret Buzrul, Seyda Efendi ve Beyaz Mezar (Mezer Sıpi) ziyaretleridir. Yöredeki türbe ve ziyaret yerleri; yürüme sorunu olanlar, kas ve kemik hastalığı olanlar, cilt ve deri hastalığı olanlar, sıtma hastalığına yakalanan kişiler, epilepsi hastaları, sürekli baygınlık geçirenler, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, kısmetini açtırmak isteyenler, depresyon ve ruhsal hastalığı olanlar, nazara uğramış kişiler, çocuk sahibi olmak isteyenler, zor durumda kalanlar, Yasin-i Şerif okumak, Allah'a dua edip günahlardan af dilemek, kayıp eşyasını bulmak, adakta bulunmak ve şeyhin maneviyatından yararlanmak isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir.

2.1. Türbeler

2.1.1. Şeyh Ahmed Türbesi-I

Şeyh Ahmed Türbesi-I¹, Bingöl'e 17 km mesafede Göltepesi (Çan) Köyü mezarlığında bulunmaktadır. 1815'de Çan Köyü'nde dünyaya gelen Şeyh Ahmed el-Çanî, Kadiri tarikatı şeyhi olan babası Şeyh Eyyüb'den ve Molla Muhammed Kazî'den ilim tahsil etmiştir. Şeyh Ahmed, Kadiri tarikatı geleneğinden gelen bir ailenin mensubu olmasına rağmen 1830 yılında Nakşibendî şeyhi Ali Septî'den icazet alarak Nakşibendî tarikatının Halidiye kolundan Septîye silsilesinin otuz ikinci şeyhi olmuştur.

Bingöl (Çapakçur), Erzurum ve Diyarbakır gibi illerde irşat faaliyetlerinde bulunan ve birçok halife yetiştiren Şeyh Ahmed, sonraki yıllarda Bingöl, Göynük, Kiğı ve Lice'de de irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kars cephesinde harbe katılmış, ancak oğlu Mahmud Efendi'nin savaşta yaralanmasından dolayı 1884 yılında Çan Köyü'ne geri dönerek burada Çan Camii'ni ve

medresesini yeniden inşa etmiştir. Yapmış olduğu üç evlilikten sekiz erkek ve dört kız çocuk sahibi olan Şeyh Ahmed, 1884 yılında doğduğu köyde vefat etmiştir.

Resim 1. Şeyh Ahmed-I Türbesi'nin Dışından Bir Görünüm



Resim 2. Şeyh Ahmed-I Türbesi'nin İçinden Bir Görünüm



Şeyh Ahmed'in türbesi özellikle yürüme sorunu, cilt ve kas hastalığı olan kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Cilt hastalığı olan kişiler türbenin içerisinde bulunan mezarın üstündeki yeşil örtüyü vücutlarında hastalıklı olan yere sürerek şifa bulacaklarına inanırlar. Türbe; ayrıca epilepsi hastaları, sürekli baygınlık geçirenler ve akıl sağlığı yerinde olmayanlar tarafından da şifa bulmak amacıyla ziyaret edilmektedir. Yörede anlatılan bir efsaneye göre türbeyi ziyaret eden köylülerden biri; "Ey Şeyh Ahmet senin hiçbir keramet yoktur" der. Bu söz üzerine Şeyh Ahmed mezarından kalkar ve boyu gökyüzüne kadar yükselir. Bu olay üzerine korkuya kapılan adam hemen af diler ve korku içinde oradan uzaklaşır.²

2.1.2. Şeyh Ahmed Türbesi-II

Şeyh Ahmed Türbesi-II, Bingöl-Genç ilçesi yolu üzerinde bulunan Güveçli (Sini) Köyü yakınlarındadır. Soyu Şeyh Berekât oğullarına dayanan Şeyh Ahmed, halkı irşat ederek ilim ve irfan yaymaya çalışmış, Bingöl'de açmış olduğu medresede birçok talebe yetiştirmiştir. 8 Nisan 1798 tarihinde vefat eden Şeyh Ahmed'in türbesi, Bingöl halkı tarafından sıkça ziyaret edilmektedir.

Resim 3. Şeyh Ahmed-II Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 4.** Şeyh Ahmed-II Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Halk arasında keramet ehli olduğuna inanılan Şeyh Ahmed'in, kendisine ait tarlasını sürerken karasabanın bir tarafında bir öküzün, diğer tarafında ise bir ayının bulunduğu ve bu ayının geceleri evinin kapısının önünde uyuduğu anlatılmaktadır. Şeyh Ahmed türbesi, yörede kısmetini açtırmak ve evlenmek isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede bulunan mezar taşlarına küçük taşlar yapıştırılmak suretiyle dilekte bulunulmakta ve dileği kabul olan kişilerin taşlarının, mezar taşına yapışıp kalacağına inanılmaktadır (Bingolonline, 2015).

2.1.3. Şeyh Alauddin Türbesi

Türbesi, Bingöl merkeze bağlı Gürpınar (Lotan) Köyü'nde bulunan Şeyh Alauddin, Çan Köyü'nde ilim ve irşatta bulunan Şeyh Ahmed'in torunudur. Şeyh Alauddin, 1901 yılında Çan Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh İbrahim Efendi, annesi ise Zekiye Hanım'dır.

Resim 5. Şeyh Alauddin Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 6.** Şeyh Alauddin Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Şeyh Alauddin ilim tahsiline Çan medresesinde başlamış, Sefkarlı Molla Muhammed gibi âlimlerden ders almıştır. Bir süre Çan'da imamlık yaptıktan sonra Yamaç bölgesinin Gürpınar (Lotan) Köyü'nde ilim ve irşat hizmetine devam eden Şeyh Alauddin, 1972 yılında Gürpınar Köyü'nde vefat etmiştir. İrfan ve kerametleriyle bilinen bir zat olan Şeyh Alauddin, depresyon ve ruhsal hastalığı olan insanlar tarafından ziyaret etmektedir.³

2.1.4. Şeyh Muhyiddin Türbesi

Bingöl merkeze bağlı Az Köyü'nde bulunan türbedir. Şeyh Muhyiddin 1890 yılında Çan'da doğmuştur. Babası Şeyh Ahmed el-Çani'nin oğlu Şeyh Hasan Efendi, annesi ise Karaçubuk (Dımlak) beylerinden Kahraman Bey'in kızı Hemze Hanım'dır. İlim tahsilini, Çan medresesinde Şeyh İbrahim Efendi'nin yanında başlayan Şeyh Muhyiddin, Palu'nun Vinderin Köyü'nde bulunan Seyda Molla Süleyman Bezâr'dan ve Hınıs'ta bulunan Şeyh Bahauddin Efendi'den dersler alarak kendisini yetiştirmiştir. Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Sait Efendi'ye intisap eden Şeyh Muhyiddin, Karakoçan'da Seyda Molla Abdülhamid Sağnisi'nin yanında ilim tahsil etmiş ve ayrıca Çan medresesinde dersler vermiştir.

Resim 7. Şeyh Muhyiddin Türbesinin Dışından Bir Görünüm

Babası Şeyh Hasan, 1925 yılında Diyarbakır'da idam edildikten sonra yedi kardeşi ile beraber güvenlik güçlerine teslim olmayarak yedi yıl dağlarda kaçak yaşayan Şeyh Muhyiddin, 1937 yılında Şeyh Sait Palevî'nin halifesi olan Şeyh Tahir Kelevî'den Nakşibendî tarikatı icazetini almış, Karlıova, Nakşan, Poğ, Yamaç (Müsyen) ve Az Aşireti'nin yaşadığı bölgelerde irşada devam etmiştir. 1954 yılında rahatsızlanarak hastaneye kaldırılan Şeyh Muhyiddin, tüm müdahalelere rağmen kurtarılamayarak hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Az Köyü'nde defnedilmiştir.

Resim 8. Şeyh Muhyiddin Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Yörede anlatılan bir efsaneye göre; Şeyh Muhyiddin'in yaşadığı dönemde köylüler hayvanlarını otlatmaya götürürken yanlarında çoban köpeği bulundururlarmış. Dinî inanç bakımından çok titiz bir insan olan Şeyh Muhyiddin, köylülere köpeklerini köyden çıkartmalarını Allah'ın izniyle hayvanlarının çobana bile gerek duymadan otlayıp geri geleceklerini söylemiş. Akşam olduğunda hayvanların kurt saldırısına uğramadan kendiliğinden eve döndüğünü gören köy halkı, bugün dahi bir çobana ve çoban köpeğine ihtiyaç duymadan sürüsünü kırlara göndermektedir. Genellikle ruhsal bozukluğu olan ve nazara uğrayan kişiler tarafından ziyaret edilen Şeyh Muhyiddin'in, yörede türbesini ziyarete gelen kötü kalpli ve ameli bozuk kişilere kapısını açmadığına inanılmaktadır.⁴

2.1.5. Şeyh Mustafa Türbesi

Bingöl'ün Sarıççek (Hac Çayır) Köyü'nde bulunan bir türbedir. Şeyh Mustafa Efendi, 1870 yılında Çan Köyü'nde Şeyh Ahmed el-Çanî Hazretleri'nin ikinci eşi Belkıs Hatun'dan dünyaya gelmiştir. İlim tahsiline küçük yaşta babasının medresesinde başlayan Şeyh Mustafa, henüz 15 yaşında iken babası vefat etmiştir. Babasının ölümünden sonra Palu'da Şeyh Hasan Efendi, Hınıs'ta Şeyh Sait Efendi ve Hacıyan'da Seyda Molla Feyzullah Efendi'den ilim tahsil eden Şeyh Mustafa, Şeyh Hasan Palevî Hazretlerinden Nakşibendi tarikatı icazetini aldıktan sonra Kiğı/Karabaşan ve Yamaç (Müsyen) bölgelerinde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur.

Resim 9. Şeyh Mustafa Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 10.** Şeyh Mustafa Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Şeyh Mustafa, 1925 yılında Şeyh Sait Ayaklanması'na destek verdikleri gerekçesiyle ağabeyi Şeyh Hasan'ın ve dört yeğeninin Diyarbakır'da idam edilmelerinden sonra Suriye'ye göç etmiştir. Suriye'nin Âmud, Haseki, Kamuşlu, Rasulayn gibi değişik bölgelerinde 25 yıl ilim ve irşat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Mustafa, Kadirî ve Rufâî icazetnamelerini alarak 1950 yılında Türkiye'ye dönmüş ve 1958 yılında 88 yaşında Hacı Çayır mezarında vefat etmiştir.

Şeyh Mustafa'nın türbesi genellikle, nazardan korunmak isteyen ya da ruhsal bunalım yaşayan insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Anlatılanlara göre Şeyh Mustafa hayatta iken bu tür rahatsızlığı olan insanlar için bazı dualar okuyarak onların sıkıntılarını kurtulmalarını sağlamıştır. Yörede bu türbeyi, Allah'tan af dileyip dua etmek için ziyaret eden insanlar da oldukça fazladır.⁵

2.1.6. Yusuf-ı Harputî Türbesi

Bingöl'e bağlı Kiğı ilçesinin Yeldeğirmeni (Zermek) Köyü'nde bulunan türbedir. Yusuf Harputî 19.yy'da Anadolu'da yetişmiş olan evliyalardandır. Babası Muhammed Efendi'dir. Soyunun Hz. Peygamber'e dayandığı söylenir. Bölgede, "Şeyh Yusuf Harputî" ve "Hacı Yusuf Harputî" adıyla tanınmıştır. Yusuf-ı Harputî, 1822 yılında Erzurum'a, bugün ise Bingöl iline bağlı olan Kiğı ilçesinin Yeldeğirmeni (Zermek) Köyü'nde dünyaya gelmiştir.

Resim 11. Yusuf-ı Harputî Türbesinin Dışından Bir Görünüm

Resim 12. Yusuf-ı Harputî Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Tahsilini Erzurum'da yapan ve zamanının usulüne göre ilim öğrenerek zahiri ilimlerde derece sahibi olan Yusuf-ı Harputî tasavvufa yönelip, baba ve dedelerinin de bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Erzurum'dan Harput'a giderek arkadaşı Mahmud-ı İsamîni ile birlikte Şeyh Ali Septî Hazretleri'nin ilim meclislerine ve sohbetlerine devam etmiştir. Bu sohbetler sırasında arkadaşları ve halk tarafından çok sevildiği için ona "Harputî" adı verilmiştir. Hocası tarafından irşat yapmak üzere köyüne geri gönderilen Yusuf-ı Harputî, burada ders halkası oluşturarak talebe yetiştirmiş ve halka vaazlar vermiştir. İman ve ibadet ile ilgili konuları ele aldığı "İmadiye'l-İslam" adlı bir eser de kaleme alan Yusuf-ı Harputî'nin yapmış olduğu evlilikten dört oğlu olmuştur. Yusuf-ı Harputî, 1908 yılında doğum yeri olan Yeldeğirmeni Köyü'nde vefat etmiştir. Cenazesi köyünde konağının bahçesine defnedilmiştir. Yusuf-ı Harputî tarafından türbenin bulunduğu bahçeye dikilen elma ağaçlarından, kabrini ziyarete gelenler bereketlenmek niyetiyle elma yemektedir. Bu elma ağaçlarının altında ise suyu az ve havuzu ufak bir çeşme vardır. Sıtma hastalığına yakalanan çocuklar, şifa bulmak için bu çeşmenin suyu ile yıkanmaktadır. Bu yüzden bu pınar halk tarafından "sıtma pınarı" olarak adlandırılmıştır.⁶

2.1.7. Şeyh Abdullah Türbesi

Bingöl ilinin Solhan ilçesine bağlı Mutluca (Melekan) Köyü'nde bulunan bir türbedir. Mutluca şeyhlerinin kökeni, 1600'lü yıllarda Botan bölgesinden gelen Molla Mustafa Cizirî'ye dayanmaktadır. Molla Mustafa Cizirî'nin 10 çocuğu olmuştur. Mutluca şeyhlerinin soyunun bu çocuklara dayandığı söylenmektedir. Şeyh Abdullah Efendi'nin babası Şeyh Mahmud Efendi de bu soydan gelmektedir.

Resim 13. Şeyh Abdullah Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 14.** Şeyh Abdullah Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Şeyh Abdullah Efendi iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Muşlu Alaaddin Bey ailesinden İzzed Bey'in kızı Nafiye Hanım, ikinci eşi ise Şeyh Sait'in kızı Hayriye Hanım'dır. Şeyh Abdullah Efendi, 1925 yılında Şeyh Sait'in başlattığı ayaklanmaya katılmıştır. Bu ayaklanmaya öncülük edenler, 1925 yılının Nisan ayında Murat Çayı üzerinde yakalanmışlar ve tutuklanmışlardır. Tutuklananlar arasında; Şeyh Sait, Şeyh Abdullah ve 30 kişi daha vardır. Tutuklanmasının ardından Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilen Şeyh Abdullah'ın türbesi, Mutluca'da köy mezarlığında bulunmaktadır. Türbesi; şifa bulmak, günahlardan arınmak ve onun maneviyatından faydalanmak amacıyla ziyaret edilmektedir.⁷

2.1.8. Molla İsmail Türbesi

Bingöl'ün Adaklı ilçesi merkezinde bulunan türbedir. Molla İsmail'in babası Seyda Molla Osman Efendi, 1914 yılında Osmanlı-Rus harbinden önce Erzurum-Çat bölgesinde Molla Ömer Köyü'nde müderrislik yapmıştır. I. Dünya Savaşı patlak verdiği zaman Ruslar, Erzurum-Kars bölgesini işgal etmiş ve bunun üzerine Molla Osman ailesiyle birlikte Erzurum bölgesinden Adaklı-Kığı bölgesine göç ederek Sefkar Köyü'ne yerleşmiştir. Daha sonra ise buradan da Urfa-Bozova'ya göç ederek burada beş yıl yaşamıştır. Bu göçler sırasında Molla Osman'ın aile üyelerinden bazıları yol şartları ve hastalıklardan dolayı vefat etmiş bazıları da irşat amacıyla farklı bölgelere dağılmışlardır.

Resim 15. Molla İsmail Türbesinin Dışından Bir Görünüm

Resim 16. Molla İsmail Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Molla İsmail'in yaşadığı yıllarda Adaklı bölgesinde Ermeni ve Sünnî halk bir arada yaşamaktadır. Ancak Rus harbinden sonra Ermeniler bölgeden göç etmiştir. Bölgede kalan Sünnî halkın isteği üzerine Molla Osman ve oğlu Molla İsmail Adaklı'ya yerleşmişlerdir. Yazın Sefkar Köyü'nde, kışın ise Adaklı'da oturarak birlikte irşat faaliyetlerinde bulunmuşlar ve 1925 yılına kadar baba-oğul bir arada yaşamışlardır. 1926'da Molla Osman vefatından sonra irşat görevini oğlu Molla İsmail devralmıştır. Molla İsmail, Adaklı ilçesi merkezindeki kiliseyi camiye çevirerek uzun yıllar burada imamlık yapmıştır.

Resim 17. Camiye dönüştürülen Kiliseden Bir Görünüm

Üç evlilik yapan Molla İsmail'in ilk eşinden hiç çocuğu olmamıştır. İlk eşinin vefatından sonra ikinci evliliğini yapan Molla İsmail, 1924 yılında ikinci eşini de kaybedince Erzurum'un Karikum Köyü'nden bir hanımla üçüncü evliliğini yapmıştır. Molla İsmail'in yapmış olduğu bu evliliklerden toplam 9 çocuğu olmuştur. Dördü kız, üçü erkek olan bu çocuklardan yedisi hala hayattadır. 1974 yılında 90 yaşında vefat etmiş olan Molla İsmail, Adaklı'da dedesi ve babasıyla birlikte aynı türbenin içinde medfundur. Molla İsmail ve babası Seyda Molla Osman Efendi yaşadıkları bölgede ahlak ve ilimleriyle halkın sevgisini kazanmışlardır. Yöre halkı, onlara olan sevgilerini sürekli mezarlarını ziyaret edip Yasin-i Şerif okuyarak göstermektedir.⁸

2.1.9. Şeyh Cemal Türbesi

Bingöl ilinin Adaklı ilçesine bağlı Kara Çubuk (Dımlak) Köyü'nde bulunan türbedir. Arap kökenli bir aileye mensup olan Şeyh Cemal Efendi'nin soyunun Hz. Hüseyin'in soyuna dayandığı belirtilmektedir. Ailesi, Bağdat'tan Anadolu'ya

göç etmiştir. Şeyh Cemal Efendi, Şeyh Ahmed el-Çani'nin soyundandır. Şeyh Ahmed'in yedi oğlu olmuştur. Bunlardan Şeyh Cemal Efendi'nin babası Şeyh Abdullah irşat amacıyla babasının yanından ayrılıp Adaklı'ya yerleşmiştir. Burada Necip Efendi'nin kızı Fazile Hanım ile evlenen Şeyh Abdullah'ın bu evlilikten 2 kız, 2 erkek çocukları olmuştur. Bu çocuklardan Şeyh Cemal Efendi, 1898 yılında dünyaya gelmiştir. İlk ilim tedrisatını babasından alan Şeyh Cemal, sonraki yıllarda ise Nakşibendi tarikatından icazet almıştır. Şeyh Cemal Efendi'nin dedesi ve üç kardeşi Abdulhakim Arvasi'nin yanında ilim tahsil etmiştir. Şeyh Cemal'in babası, Şeyh Abdullah, Şeyh Sait İsyanda dört kardeşi ile birlikte Diyarbakır'da idam edilmişlerdir. Babasının idam edilmesinden sonra Kara Çubuk Köyü'nden ayrılmayan Şeyh Cemal, burada imamlık yapmıştır. 80 yıl babasının kurduğu medresede talebelerine ilim ve irfan eğitimi veren Şeyh Cemal, 1999 yılında vefat etmiştir. Şeyh Cemal Efendi'nin türbesi köye hâkim bir tepede bulunan mezarlıktadır.

Resim 18. Şeyh Cemal Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 19.** Şeyh Cemal Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Şeyh Cemal türbesini ziyarete gidenler yanlarında şeker veya su götürmekte ve türbeyi ziyaretten sonra bu yiyecek ve içecekleri teberrük olarak dağıtmaktadırlar. Ziyaretçiler ayrıca mezarın başında Yasin-i Şerif okuyup tesbih çekmektedirler. Şeyh Cemal Efendi'yi ziyaret eden insanlar, onun yüzü suyu hürmetine günahlarının affedileceğine inanmaktadırlar.⁹

2.1.10. Şeyh Hasan Türbesi

Bingöl'ün Adaklı ilçesine bağlı Top Ağaclar (Tiz Mori) Köyü'nde bulunan bir türbedir. Şeyh Hasan'ın babası Esed Efendi, hocası tarafından irşat için Gelibolu'dan o dönem Ermenilerin de yaşadığı Adaklı'ya, kardeşi Melik Efendi ise Erzincan'a gönderilmiştir. Şeyh Hasan Efendi'nin babası Esed Efendi, Adaklı'da Ermeniler tarafından hunharca

katledilmiştir. Babasının öldürülmesi üzerine Şeyh Hasan kaçıp Top Ağaçlar Köyü'ne sığınmıştır. Bu köyde evlenen Şeyh Hasan'ın, Ahmet ve Muhammed adında 2 oğlu olmuştur. Ahmet, Osmanlı-Rus Savaşı'nda vefat etmiştir. Şeyh Muhammed ise Karakoçan'a bağlı Çan Köyü'ne yerleşmiştir.

Resim 20. Şeyh Hasan Türbesinin Dışından Bir Görünüm



Resim 21. Şeyh Hasan Efendi Türbesinin İçinden Bir Görünüm



Şeyh Hasan, Top Ağaçlar Köyü'nde bir medrese kurmuş ve öğrencilerinden birini dama çıkartıp nöbet tutturarak gizlilik içinde dersler vermiştir. Karakoçan'da da irşat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Hasan, pek çok talebe yetiştirmiştir. Fakirlik ve açlık gibi pek çok sıkıntıya rağmen halkı irşattan geri durmayan Şeyh Hasan Efendi, 1909 yılında vefat etmiştir. Türbesi, köy mezarlığının içindedir. Mezar kapısı küçük yapılmıştır böylece kapıdan girenler başlarını eğip saygı göstererek kapıdan geçmektedirler. Mezar taşı halk tarafından kazınmakta ve bu taşın tozu şifa niyetiyle yemeklere katılmaktadır. Ziyaret gelenler daha çok günahlardan arınmak için bu türbeyi ziyaret etmektedirler.¹⁰

2.1.11. Şeker Baba Türbesi

Şeker Baba türbesi, Karer bölgesinde bulunan sekiz köyden biri olan Sütlüce (Darabi) Köyü yakınlarında bulunan bir tepe üzerindedir. Şeker Baba, bölge halkı tarafından "Heser Baba" olarak da bilinmektedir. Şeker Baba'nın Hacı Bektaş Veli tarafından Anadolu'ya gönderilen erenlerden olduğu söylenmektedir. İnanca göre; Şeker Baba Çanakkale Savaşı'na çift başlı kartal olarak katılmış ve Mehmetçiğin yanında düşmana karşı savaşmıştır. Bölgede yaşayan Alevi-Zaza halkı dua ederken; "Şeker Baba sana siper olsun" diyerek dua etmekte ve "Şeker Baba'ya yemin olsun bunu

ben yapmadım" diyerek yemin etmektedirler. (Turkoloji, 2017)

Resim 22. Şeker Baba Türbesinin Dışından Bir Görünüm



Resim 23. Şeker Baba Türbesinin İçinden Bir Görünüm



Çocuk sahibi olmak isteyip çocuğu olmayanlar Şeker Baba'ya gelerek dua etmekte, türbede bulunan ve kutsal kabul edilen dilek ağacına beşiği andıran bez veya tülent bağlamaktadırlar. Adağı olan kişiler haftanın perşembe günleri Şeker Baba'yı ziyaret ederek kurbanlarını burada kesmektedirler. Şeker Baba'dan alınan taşlar teberrük (kutsal) sayılmaktadır. Ayrıca halk teberrük olması için ziyarete giderken yanında şeker götürmekte ve bu şekerleri şifa niyetiyle çocuklara dağıtmaktadırlar.¹¹

Resim 24. Şeker Baba Türbesinde Bulunan Dilek Ağacı



Resim 25. Şeker Baba Türbesinde Kurban Kesme Alanı

2.1.12. Şeyh Süleyman Türbesi

Bingöl'e 17 km mesafede Uzunsavat Köyü'nde bulunan türbedir. Seyyid Şeyh Süleyman Efendi'nin 1791 yılında Bingöl'ün Dikme (Kur) Köyü'nde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Seyyid Şeyh Süleyman'ın soyu, Ehlibeytten Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Şeyh Süleyman'ın dedeleri, Medine'den Bağdat'a, oradan da Şam'a gelmişler, Abbasiler döneminde ise Anadolu'ya göç etmişlerdir. Dedelerinden Şeyh Hasan Zerkî, Diyarbakır'ın Hazro ilçesinin Meyrani Köyü'ne, Seyyid Arif ise Bingöl'ün Dikme Köyü'ne yerleşmişlerdir.

Seyyid Arif, bu köyde medresesini kurarak ilim ve irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun vefatından sonra oğlu Seyyid Alaeddin bu faaliyetlere devam etmiş, Seyyid Alaeddin'in vefatından sonra da Şeyh Süleyman Efendi'nin babası Seyyid Mirzaeddin, bu hizmetleri sürdürmüştür. Seyyid Şeyh Süleyman, ilk tahsilini aile medresesinde babası Seyyid Mirzaeddin Efendi'nin yanında aldıktan sonra manevî bir işaret üzerine Palu'da bulunan Şeyh Ali Septî Efendi'nin yanına giderek hem ilim, hem de tasavvuf eğitimi almıştır. Daha sonra köyüne dönerek babasının medresesinin başına geçmiş ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Bir süre Dikme Köyü'nde kalan Şeyh Süleyman, bazı nedenlerden dolayı ailesi ile birlikte köyünden göç ederek dönemin mutasarrıfı Hüsnü Bey tarafından kendisine vakfedilen Uzunsavat Köyü'ne yerleşmiş, burada bir cami ve caminin yanına da bir tekke ve medrese inşa ettirerek ilim faaliyetlerine devam etmiştir.

Resim 26. Şeyh Süleyman Türbesinin Dışından Bir Görünüm**Resim 27.** Şeyh Süleyman Türbesinin İçinden Bir Görünüm

Şeyh Süleyman Efendi, yaşadığı yörede pek çok cami ve tekke yapımında öncülük ederek bölge insanının kalbinde önemli bir yer edinmiştir. Keramet sahibi bir zat olarak da bilinen Şeyh Süleyman'ın birçok el yazması eseri bulunmaktadır. Şeyh Süleyman Efendi'nin 1888 yılında Uzunsavat Köyü'nde vefat ettiği düşünülmektedir. 1998 yılında inşa edilen sulama barajından dolayı kabri, köye yakın bir tepeye taşınmıştır. Torunları tarafından eski türbenin mimarisi korunarak onun için yeni bir türbe inşa ettirilmiştir. Yöre halkının anlattığına göre; ölümünün üzerinden 100 yıl geçtikten sonra mezarı açıldığında cesedinin bozulmadığı görülmüştür.¹²

2.1.13. Sultan Kibes (Kubeys) Türbesi

Elazığ'ın Kovancılar ilçesi sınırında Kayalık Köyü yakınlarında Sultan Dağı'nın tepesinde bulunan türbedir. Arap kökenli bir sahabe olduğuna inanılan Sultan Kibes'in 11. veya 12. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Hz. Ömer döneminde İslam ordularının başında bir kumandan olarak Diyarbakır'a fetih için gönderilen Sultan Kubeys'in, Diyarbakır'ı fethettikten sonra Elazığ-Palu civarında yaşayan halkı mektupla İslam'a davet etmiş ve halkın büyük bir bölümünün Müslüman olmasını sağlamıştır. Rivayetlere göre Sultan Kibes'in bölgede İslam dininin gelişmesine büyük katkı sağladığı, hatta Diyarbakır'da cuma günleri hutbeye çıkan imamların kılıç kuşanarak hutbe okuduğu belirtilmektedir.

Resim 28. Sultan Kibes Türbesinin Dışından Bir Görünüm



Resim 29. Sultan Kibes Türbesinin İçinden Bir Görünüm



Sultan Kibes, Bingöl seferi esnasında Kayalık Köyü'nün doğusunda bulunan yüksek bir dağın eteğinde yapılan savaşta şehit olmuştur. Bu dağın zirvesinde Sultan Kibes'e ait bir mezar ve onunla beraber şehit edilmiş askerlerin mezarı bulunmaktadır. İnanışa göre Sultan Kibes'i yedi defa ziyaret eden kişi Kâbe'yi ziyaret etmiş gibi sevap almaktadır. Ziyaret sırasında Sultan Kibes'in türbesinin etrafında tavaf yapılır ve bunun büyük bir sevap olduğuna inanılır. Ziyaretten sonra eve gelindiğinde bu ziyaretle ilgili rüya görmek ziyaretin kabulüne işarettir. Eğer rüya görülürse görülen rüya kimseye anlatılmamalıdır. Bu rüya anlatılırsa şehidin bir daha o kişinin rüyasına girmeyeceğine inanılmaktadır.¹³

2.2. Ziyaret Yerleri

2.2.1. Kara Baba Ziyareti

Bingöl'ün Sancak beldesinde Büyük Baş Köyü yakınında bulunan ve bulunduğu tepeye adını veren ziyaret yeridir. Kara Baba İslam ordularıyla beraber fetihlere katılmış ve yanındaki askerleriyle bulunduğu tepede şehit düşmüştür. Ziyaretin etrafı halk tarafından duvarlarla çevrilmiştir. Ziyaretin içerisinde yan yana dört mezar bulunmaktadır. Rivayete göre Ruslar bu bölgeye kadar gelmişlerdir ancak şehre girememişlerdir. Çünkü Kara Baba tepesinden bütün gece boyunca Ruslara top atışı yapılmış ve Rus askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Resim 30. Kara Baba Ziyaretinin Dışından Bir Görünüm



Resim 31. Kara Baba Ziyareti İçinde Bulunan Dört Mezar



Yörede Kara Baba'nın kendisine gelmesini istemediği ziyaretçiler için uğultulu ve şiddetli bir rüzgâr çıkardığı ve onlara bir yılan gibi görüldüğüne (Turkoloji, 2017) inanılmaktadır. Anlatıya göre; saçı ve sakalı bembeyaz olan Kara Baba, üzerinde beyaz kıyafetleriyle mezarından kalkarak ziyaretin yakınlarında bulunan bir sudan abdest alır ve tekrar mezarına dönmüş. Eşyası kaybolan kişi eşyasını bulmak için Kara Baba'yı ziyaret etmektedir. Kara Baba türbesi haftanın perşembe günleri ziyaret edilmekte ve kurbanlar kesilmektedir. Kurban etinin bir kısmı yenilmekte bir kısmı da fakirlere dağıtılmaktadır.¹⁴

2.2.2. Molla Ali Ziyareti

Bingöl merkeze bağlı Çiçekdere (Gılbe) Köyü'nde bulunan ziyaret yeridir. Molla Ali, 1800 yılında Çiçekdere Köyü'nde doğmuştur. Babasının adı Ahmet'tir. Molla Ali genç yaşta önce Avrupa'ya daha sonra ise Arabistan'a ilim tahsil etmek için gider. Ancak ilim tahsilini yarıda bırakarak köyüne dönmeye karar verir. Köyüne geldiğinde ineğinden süt sağmakta olan bir kadınla karşılaşır. Orada oturup Yasin Suresi'ni okumaya başlar. Tam bu sırada kadının ineği huysuzlanarak süt sağmasına engel olur. Bu durum karşısında kadın da ineğine; "Rahat dur! Yoksa şu adamın Yasin'i vurduğu gibi ben de seni vururum" der. Molla Ali, kadının bu sözü üzerine ilim tahsilinin eksik olduğunu anlayarak tekrar geri döner ve Siirt'te bir âlimin yanında ilim tahsiline devam eder.

Resim 32. Molla Ali Ziyaretinden Bir Görünüm**Resim 33.** Molla Ali'nin Mezar Taşında Yazılan Olan Kaside

Molla Ali Siirt'te ilim tahsilini tamamladıktan sonra irşat yapmak üzere köyüne geri döner ve burada bir medrese kurup ders vermeye başlar. Burada evlenen Molla Ali, Arapçayı ana dili kadar iyi öğrenmiş ve bir oda dolusu fetva ve bazı şer'î kitaplar yazmıştır. Böylece çevresinde ilmiyle büyük bir ün yapmıştır. Molla Ali'nin ruhsal hastalığı olan insanları bugün halk arasında "daire kurma"¹⁵ olarak bilinen bir yöntemle tedavi ettiği rivayet edilmektedir. Molla Ali'nin el yazması kitaplarının birçoğu Şeyh Sait Ayaklanması sırasında yakılmıştır. Yangından kurtarılan kitapların çoğu da çalınmıştır. Bugün el yazması eserlerinden sadece bir kaçı kalmıştır. Molla Ali, ömrünün sonuna kadar Çiçekdere Köyü'nde yaşamıştır. Rahatsızlığı olan insanlar, mezarının yanında uykuya dalarak şifa bulacaklarına inanmaktadırlar. Molla Ali'nin mezar taşının üzerinde oğlu Hüsnü Efendi tarafından yazılmış bir kaside bulunmaktadır. Ancak bu mezar taşı zamanla ikiye bölünmüş ve taşın sadece üst kısmı kalmıştır.¹⁶

2.2.3. Melik Ahmet Ziyareti

Melik Ahmet ziyareti, Bingöl merkeze bağlı Haziran Köyü'ndedir. Melik Ahmet'in fetih için gelen İslam ordusunda bulunan bir sahabe olduğu ve köye bakan bir tepede şehit düştüğü söylenmektedir. Ziyarete yatan Melik Ahmet'in, kedi veya bir güvercin şekline girerek insanlara görüldüğüne inanılmaktadır. Şehidin sadece iyi niyetli ve temiz kalpli insanlara gördüğü belirtilmektedir. Köy sakinlerinden bazı kişiler rüyalarında; şehidi beyaz kıyafetli,

beyaz sakallı ve nur yüzlü bir zat olarak gördüklerini ve bu zatın mezarından kalkıp abdest aldıktan sonra tekrar mezarına döndüğünü aktarmaktadırlar.¹⁷

Resim 34. Melik Ahmet Ziyaretinden Bir Görünüm

Melik Ahmet ziyaretinin özellikle kas ve kemik rahatsızlığı olan hastalar için şifalı olduğu söylenmektedir. Rivayetlere göre ayakları tutmayan bir hasta Melik Ahmet'i ziyaret ettikten sonra şifa bulmuş ve yürümeye başlamıştır. Yöre halkı, ziyaret yerinin üstünde üç kez türbe inşa edildiğini ancak her seferinde ertesi gün bu inşa ettikleri türbelerin yıkıldığını aktarmıştır. Etrafı taşlarla çevrili bir mezardan oluşan Melik Ahmet ziyareti, insanlar tarafından sıkça ziyaret edilmektedir.¹⁸

2.2.4. Şehidê Deştê (Ova Şehidi)

Bingöl'ün Ilıcalar Beldesi Deşt yaylasında bulunan bir ziyaret yeridir. Rivayete göre Hz. Ali, İslam'ı yaymak için Anadolu'ya gelir ve burada geçici olarak Bingöl Karlova Kızılağaç Köyü'nde karargâhını kurar. O dönemde gayri Müslimlerin yaşadığı bir yer olan bu köyü ve Karer bölgesini fetheder. İslam'ı buralarda yaymaya başlar. Hz. Ali'nin komutası altında bulunan bazı sahabelerin burada şehit düştüğüne inanılmaktadır. Yörede "Şehidê Deştê" adı verilen ziyaret yerinde yatan şehidin, bu sahabelerden biri olduğuna inanılmaktadır.

Resim 35. Şehidê Deştê Ziyaretinden Bir Görünüm**Resim 36.** Şehidê Deştê Ziyaretinde Bulunan Kurban Kesim Yeri



Şehidê Deştê, bölge halkının büyük saygı duyduğu ziyaretlerdendir. Ziyaretin yanında suyunun şifalı olduğuna inanılan bir çeşme de bulunmaktadır. Dilekleri olan insanlar buraya gelerek mezarın üstündeki küçük çalılığa ve mezar taşına ip ya da bez parçaları bağlamaktadır. Ayrıca adağı olan insanlar, mezarın üstünde kurbanlarını kesmektedirler.¹⁹

2.2.5. Karer Baba Ziyareti

Karer bölgesine adını veren Karer; Sütlüce (Darabi), Sarıdibek (Körük), Kabaçalı (Pirican), Dolutekne (Yekmal), Altınevler (Şirman), Çamlıca (Hırçık), Doluçay (Sağyan) ve Elmaağaç (Maskan) olmak üzere sekiz köyü içine alan bir bölgedir. Karer; “sevinmiş, müjde ile parlayan göz” anlamına gelmektedir. Karer bölgesinde hemen hemen her dağın zirvesinde bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Karer Baba ziyareti Sütlüce ve Sarıdibek köyleri arasındaki sınırdadır. Karer bölgesinde ziyaretlerde yatan “Baba” unvanı ile anılan kişilerin, Hoca Ahmet Yesevi’nin yetiştirdiği ve Hacı Bektaş Veli döneminde Anadolu’ya gönderilen Horasan erenleri olduğu söylenmektedir.

Resim 37. Karer Baba Ziyaretinden Bir Görünüm



Karer Baba ziyaretinden getirilen taş ve ağaç parçaları yörede ikamet eden Alevi Zazaları tarafından teberrük olarak kabul etmektedirler. Özellikle her hafta cuma akşamları eve getirilen bu teberrüklerin bulunduğu yer aydınlatılmakta ve teberrükler özel bir torba içerisinde evin bir köşesinde saklanmaktadır. Teberrükler hasta olan kişinin başına asıldığında o kişinin şifa bulacağına inanılmaktadır. Perşembe günleri adağı olan kişiler bu ziyarete gelerek kurban kesmektedirler. Yörede bir kimseden kötülük gören kişi, birisine beddua edeceği zaman; “Ya Allah, ya Karir Baba sen bunun cezasını ver” şeklinde beddua etmektedir.²⁰

Resim 38. Karer Baba Ziyareti Kurban Kesim Yeri



2.2.6. Şehit Asker Ziyareti

Bingöl merkeze bağlı Dallı Tepe Köyü, Göl Mezrası’nda, köye hâkim tepede bulunan bir ziyaret yeridir. I. Dünya Savaşı’nın patlak verdiği dönemde Rus askerleri Erzurum-Kars civarından başlayarak Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlar ve Bingöl sınırlarına kadar gelmişlerdir. Şehit Asker ziyaretinin, bu işgal sırasında şehit olan bir askere ait olduğu söylenmektedir. Askerin şehit düştüğü yer tam olarak bilinmemektedir.

Resim 39. Şehit Asker Ziyaretinin Bulunduğu Tepe



Tepede bulunan bir ağacın, şehidin nişanesi olduğuna inanılmaktadır. Yörede kısmetinin açılmasını isteyenler bu ağaca çaputlar bağlamaktadırlar. Ancak zamanla yaşlanarak yıkılan bu ağaç, şehidin bir nişanesi olarak kabul edilmesinden dolayı odun olarak kullanılmamış ve olduğu yerde bırakılmıştır.²¹

Resim 40. Şehit Asker Ziyaretinin Nişanesi Yıkılan Ağaç



Her cuma gecesi bu ziyaretin bulunduğu tepede bir ışığın sabaha kadar yandığı belirtilmektedir. Köy halkının anlattığına göre; Cumhuriyetin yeni ilan edildiği yıllarda bölgeye gönderilen bir tabur asker bir gece bu tepedeki ışığı görmüş ve bu ışığın düşman askerleri tarafından yakıldığını sanarak gece boyunca bu tepeye ateş açmışlardır. Ancak sabah olduğunda tepeye çıktıklarında tepede ne bir insan, ne de bir kurşun kovanı bulmuşlardır. Tabur komutanı köylülerden orada bir şehidin yattığını öğrenince hemen yaptığından pişman olmuş ve tepede bir kurban kesmiştir. İşte o günden beri adağı olanlar, bu ziyaret yerinde kurbanlarını kesmektedirler.²²

Resim 41. Şehit Asker Ziyareti Kurban Kesim Yeri



2.2.7. Az Ziyareti (Ziyarê Az)

Bingöl merkeze bağlı Üç Yaka (Az) Köyü'nde köye hâkim olan bir tepede bulunan ziyaret yeridir. Rivayete göre burada yatan şehit bir kadındır. I. Dünya Savaşı sırasında bu bölgeye Ermeni saldırıları olmuş ve köyler yakılıp yıkılıp insanlar öldürülmüştür. Ermeni saldırılarından kaçan bu kadının günlerce aç ve susuz dağlarda saklandığı ancak açlıktan dolayı daha fazla dayanamayarak bu tepede can verdiği söylenmektedir.

Resim 42. Az Ziyaretinden Bir Görünüm



Resim 43. Az Ziyareti Yakınındaki Şifalı Olduğuna İnanılan Su



Bu ziyaretin yakınlarında bulunan ve yerden çıkan suyun şifalı olduğu ve hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır. Ziyarete gidenler bu sudan teberrük olarak bir miktar yanlarında götürmektedirler. Yine yöre halkının anlattığına göre; define bulmak için ziyareti kazmaya çalışan bazı köylülerin başına felaketler gelmiş, hatta bazıları hayatını kaybetmiştir. Efsaneye göre, her cuma gecesi ziyaretin olduğu tepeden bir ışık çıkar ve Az Köyü yakınlarında bulunan Çiçek Yayla (Vılvarı) Köyü'ndeki bir tepeye gidermiş. Bu bakımdan Çiçek Yayla Köyü'nde bulunan tepede de bir şehit olduğuna ve bu iki şehidin kardeş oldukları söylenmektedir. Az'daki şehidin kadın, Çiçek Yayla'daki şehidin ise erkek olduğuna inanılmaktadır.²³

2.2.8. Sülbüs Dağı Ziyareti

Ermenice; "Surp Luys" (kutsal ışık) olarak adlandırılan Sülbüs Dağı, Bingöl'ün Yayladere ilçesinin kuzey batısında yer almaktadır. Dağın üstünde dağa adını veren bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Efsaneye göre; Sülbüs adındaki yakışıklı bir delikanlı, Sitarı adında güzel bir kıza âşık olur. Araya giren bir cadı kadın bunların evlenmesine engel olur. Delikanlı aşkıdan verem hastalığına yakalanarak ölür. Bu üzüntüye dayanamayan genç kız da çok geçmeden ölür ve vasiyeti gereği cenazesi sevgilisinin yanına gömülür. Fakat cadı kadın mezarlarının arasında bile dikenli bir çalı olarak filizlenerek onları orada da rahat bırakmaz. Bu yüzden iki âşığın öbür âlemde bile kavuşamadıklarına inanılır.

Resim 44. Sülbüs Dağı Ziyaretinde Dilek Taşları



Halk arasındaki bir inanca göre Sülbüs, Hz. Hızır'ın mekânıdır. İnsanlar onun beyaz bir atın üstünde yıldırım hızıyla zor durumda kalanların yardımına geldiğine inanılmaktadır. Yörede yaşayan insanlar hasret ve dertlerinin son bulması için Sülbüs dağında Hızır'ından yardım istemektedirler. Sünni, Alevi ve Hristiyan inancına sahip olan insanlar Sülbüs'ü ziyaret ederler ve dağın başında mum yakarak, ip bağlayarak ya da taş dikerek dilekte bulunurlar. Eskiden kurbanlar, Sülbüs'ün zirvesinde kesilmekte iken son

yıllarda ziyaretin yakınında bulunan çeşmenin başında kesilmektedir.²⁴

Resim 45. Sülbüs Dağı Ziyaretindeki Dilek İçin Bağlanan Çaputlar



Halk arasında anlatılan başka bir efsaneye göre ise; Sülbüs ve Tari dağları birbirine kırgın iki kardeşler. Bölge, düşmanlar tarafından ele geçirilmek istendiğinde Sülbüs'ten düşman askerleri üzerine atılan top sesleri duyulmuş. Sülbüs düşmana saldırırken kardeşi Tari, Sülbüs'e yardım etmez. Bu yüzden de Sülbüs'ün bedduasına uğrar. Bu beddua sebebiyle Tari'nin zirvesi bir gün darmadağın olur. Bu yüzden Tari Dağı'nın tepesi zirveden daha çok düzlüğü andırmaktadır. Sülbüs'ün doruğuna üç kez çıkan insanların manevi olarak görevlerini yerine getirdiklerine inanılmaktadır. Sülbüs dağı ayrıca dağcılar tarafından da sıklıkla ziyaret edilen bir dağdır (Conag, 2017).

2.2.9. Şehit Kumandan Halit Ziyareti

Bingöl merkeze bağlı Üç Yaka (Az) Köyü'nde bulunan bir ziyaret yeridir. Rivayete göre ziyarette yatan Kumandan Halit'in Selçuklu Devleti zamanında Alaaddin Keykubad'ın komutanlarından biri olduğu söylenmektedir. Kumandan Halit, 1226' da vefat etmiştir. Köylüler tarafından yapılan mezarının etrafı duvarlarla çevrilmiştir. Kumandan Halit ziyareti ile Şeyh Muhyiddin'in türbesi birbirine yakındır. Kumandan Halit'in mezarı, halk tarafından daha çok şifa amaçlı ziyaret edilmektedir.²⁵

Resim 46. Şehit Kumandan Halit Ziyaretinden Bir Görünüm



Resim 47. Şehit Kumandan Halit'in Mezarından Bir Görünüm



2.2.10. Kudret Buzrul Ziyareti

Bingöl merkeze bağlı Simani Mahallesi'nde bulunan ziyaret yeridir. Kudret Buzrul hayatta iken halk arasında "mörjuloni" olarak adlandırılan deri hastalığını tedavi eden bir halk hekimi olarak tanınmıştır. Bu deri hastalığı mürekkepli kalemle etrafı çizilerek ve Kur'an-ı Kerim'den bazı süreler okunarak tedavi edilmektedir. Kudret Buzrul'un vefatına yakın bir zamanda ölümünden sonra egzama hastalarının mezarını ziyaret etmelerini ve mezarındaki taşları egzamalı yerlerine sürdüklerinde şifa bulacaklarını söylediği rivayet edilmektedir. Kudret Buzrul'un ölümünün ardından deri hastalığına yakalanan kişiler, şifa bulmak için onun mezarını ziyaret etmeye başlamışlardır. Ziyaretteki mezardan alınan taşların üç çarşamba, hastalığın olduğu yere sürüldüğünde ve bu taşların alındığı yere geri bırakıldığında hastalığın geçeceğine inanılmaktadır.²⁶

Resim 48. Kudret Buzrul Ziyaretinden Bir Görünüm



Resim 49. Kudret Buzrul Ziyaretinden Alınan Şifalı Taşlar



2.2.11. Seyda Efendi Ziyareti

Bingöl merkeze bağlı Karşıyaka Mahallesi'nde bulunan bir ziyaret yeridir. Ziyaretin kime ait olduğu hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte "Seyda Efendi" olarak isimlendirilen büyük bir âlime ait olduğuna inanılmaktadır. Halk arasındaki inanışa göre; bu ziyarete niyetlenip de gitmeyenler, rüyasında Seyda Efendi'yi görmektedir. Bu ziyaret, üç perşembe ziyaret edildiği takdirde bütün duaların kabul olacağına inanılmaktadır. Seyda Efendi'yi rüyasında gördüğünü söyleyen kişiler onu ak saçlı-sakallı, beyaz kıyafetli ve nur yüzlü bir zat olarak tarif etmektedirler.

Resim 50. Seyda Efendi Ziyaretinin Dışından Bir Görünüm



Seyda Efendi'nin metfun bulunduğu yer, önceki yıllarda taşlarla çevrili iken son yıllarda halk tarafından mezarı beton duvarlar ve demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Mezar taşı onarılmıştır. Mezarı sıklıkla ziyaret edilmektedir. Teberrük olarak mezarına şeker veya çeşitli yiyecekler götürülmekte ve bunlar şifa niyetiyle insanlara dağıtılmaktadır.²⁷

2.2.12. Beyaz Mezar (Mezar Sipi)

Bingöl merkeze bağlı Göl Tepesi (Çan) Köyü'nde bulunan bir ziyaret yeridir. Ziyarete "Beyaz Mezar" (Mezar Sipi) adı verilmesinin sebebi; Kadiri tarikatının göstergesi olan ve defne benzeyen mezar taşıdır. Bu mezarda metfun bulunan Şeyh Eyyüb, aslen Bağdatlıdır ve soyu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Şeyh Eyyüb Çan'da türbesi bulunan Şeyh Ahmed el-Çani'nin babasıdır. Dedelerinden Şeyh Kasım, Moğol istilasından sonra Abbasiler döneminde Silvan'a (Farkin) gelmiştir. Burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Silvan'da metfun olan Şeyh Kasım'ın burada türbesi bulunmaktadır. Daha sonra oğulları Şeyh Tahir ve Şeyh Ali Bitlis sancağına kadar gelmişlerdir. Şeyh Ali Bitlis'te

kalmış, Şeyh Tahir ise Çapakçur kazasının Tiverek Köyü Masalla mevkiine yerleşmiş ve burada tedrisatla uğraşmıştır. Şeyh Tahir, Bingöl-Erzurum yolu Ilıcalar beldesi yol güzergâhının üst tarafında metfundur.

Resim 51. Beyaz Mezar Ziyaretinden Bir Görünüm



Resim 52. Beyaz Mezar Ziyaretinin Mezar Taşı



Şeyh Tahir'in tek oğlu Şeyh İbrahim, Çan'a yerleşmiştir. Onun da Şeyh Ahmed adında bir oğlu olmuştur. Şeyh Ahmed'in oğlu olan Şeyh Eyyüb de babasının ve dedelerinin yolunu takip ederek babası ve dedeleri gibi Kadiri tarikatına intisap etmiştir. Şeyh Eyyüb'ün mezar taşı halk tarafından şifa bulmak amacıyla kazınarak kırılmıştır. Mezar taşından kazınarak elde edilen tozlar, halk tarafından yemeklere katılarak şifa niyetiyle yenmektedir. Şeyh Eyyüb'ün mezar taşının bozulan kısımları halk tarafından onarılmıştır.²⁸

3. Sonuç

Eski Türklerin "ıduk", "ıyık" ve "ızık" adını verdikleri, günümüzde ise "türbe" ve "ziyaret yerleri" olarak adlandırılan mekânlar; kutsallığın ortaya çıktığı ve bu nedenle de kutsalla temasın en kolay yoldan sağlanabileceği yerler olarak kabul edilmiştir. Ataerkil aile türünün egemen olduğu toplumlarda karşımıza çıkan inanç sisteminde; topluma önderlik eden kişiler kutsal sayılmaktadır. Ataların takdisine dayanan atalar kültüründe; atanın öldükten sonra ruhunun bir takım üstün güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Atalar kültürünün etkisinin hissedildiği toplumlarda yaşlılar; atalar ile yaşayan canlılar arasında bir köprü işlevini görmek ve saygıyla karşılanmaktadır. Eski Türklerde dağlar ve tepeler ise; yükseklikleri ve gökyüzüne yakınlıkları bakımından ululuk, yücelik ve Tanrının makamları olarak telakki edilmiştir. Dağlar ve tepeler; genellikle ilahlarla temasa geçilen yerler olarak tasavvur edilmesinden dolayı ulu kişiler bu mekânlara gömülmüş, dinî merasimler ve dualar da buralarda yapılmıştır. Temelinde atalar ve ziyaret kültürünün etkili olduğu mezarlık ziyareti, Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle daha da bir önem kazanmıştır. İslam'a göre mezar

ziyareti yapmak sünnettir ve ölümü hatırlamak için yapılmaktadır. Ölülerin mezarının başına yiyeceklerin ve şekerlerin saçılması; ölülerini hatırlamak, ataları anmak ve onların ruhlarını memnun etmek amacıyla yapılan âdet ve uygulamalardandır. Türbe ve ziyaret yerlerinde adak sunulması; yatırda yatan velinin, adak sunan kişi ile Tanrı arasında bir çeşit aracılık yapacağına inanılmasından kaynaklanmaktadır. İşte bugün Anadolu'da türbe ve ziyaret yerlerinin dağların veya tepelerin başında olması, kutsanması ve halk tarafından sıkça ziyaret edilmesinde; atalar, dağ, ziyaret kültürünün ve en önemlisi de Türklerin İslam dinini kabul etmesinin etkisi vardır. Yine türbe ve ziyaret yerlerindeki suların şifalı kabul edilmesinde su kültürünün, ağaçlara çaput bağlanmasında ise ağaç kültürünün etkisini de burada belirtmemiz faydalı olacaktır. Bu durumda eskiden gelen birçok inanç ve uygulamanın, yeni din içerisinde varlığının devam ettiği söylenebilir. Bu etkileri günümüzde Bingöl'de bulunan türbe ve ziyaretlerde görmek mümkündür. Bingöl'deki türbe ve ziyaretler; yürüme sorunu olanlar, kas ve kemik hastalığı olanlar, cilt ve deri hastalığı olanlar, sıtma hastalığına yakalanan kişiler, epilepsi hastaları, sürekli baygınlık geçirenler, akıl sağlığı yerinde olmayanlar, kısmet açtırmak isteyenler, depresyon ve ruhsal hastalığı olanlar, nazara uğramış olanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, zor durumda kalanlar, adakta bulunanlar, Yasin-i Şerif okuyup dua edenler, kayıp eşyasını bulmak isteyenler ve şeyhin maneviyatından yararlanmak isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir. Sonuç olarak; "inanç merkezleri" olarak adlandırabileceğimiz Bingöl'deki türbe ve ziyaret yerlerinin; türbe veya ziyarette yatan veli kişinin maneviyatından hareketle insanların, şifa bulmak, psikolojik olarak rahatlamak ve dileklerini Allah'a sunmak gibi işlevler gördüğünü de belirtmekte fayda vardır.

Notlar

¹ Yörede, Şeyh Ahmed Türbesi adıyla üç türbe vardır. Bu türbelerden biri, Bingöl'ün Göltepesi (Çan) Köyü mezarlığında, ikincisi; Güveçli (Sini) Köyü yakınlarında; üçüncüsü ise bugün Elazığ'a bağlı olan Palu ilçesindeki türbedir. Biz bu çalışmada sadece Bingöl sınırları içerisindeki Şeyh Ahmed türbelerini aldık ve Göltepesi Köyü'ndeki türbeyi; Şeyh Ahmed Türbesi-I olarak, Güveçli Köyü'nde bulunan türbeyi ise Şeyh Ahmed Türbesi-II olarak adlandırdık.

² Kaynak Kişi: Korkutata, Süreyya, 1966 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Bahçelievler Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 10.07.2017

³ Kaynak Kişi: Korkutata, Abdullah, 1958 Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli, Bahçeli Evler Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 10.07.2017

⁴ Kaynak Kişi: Korkutata, Süreyya, 1966 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Bahçelievler Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 10.07.2017

⁵ Kaynak Kişi: Kurkutata, Gıyasettin, 1968 Doğumlu, Önlisans Mezunu, İmam, Mirzan Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 15.07.2017

⁶ Kaynak Kişi: Baskın, Fatih, 1981 Doğumlu, Önlisans Mezunu, İmam, Bingöl, Kamış Gölü Köyü, Görüşme Tarihi: 27.07.2017

⁷ Kaynak Kişi: Baskın, Fatih, 1981 Doğumlu, Önlisans Mezunu, İmam, Bingöl, Kamış Gölü Köyü, Görüşme Tarihi: 27.07.2017

⁸ Kaynak Kişi: Arpacık, Halis, 1968 Doğumlu, Lise Mezunu, İmam, Bingöl, Adaklı, Merkez Mahallesi, Bingöl/Adaklı, Görüşme Tarihi: 25.07.2017

⁹ Kaynak Kişi: Evliyaoğlu, İbrahim, 1935 Doğumlu, İlkokul, Emekli İmam, Karaçubuk Köyü, Bingöl/Adaklı, Görüşme Tarihi: 10.08.2017

¹⁰ Kaynak Kişi: Altındış, Mehmet Sait, 1936 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Fahri İmam, Top Ağaçlar Köyü, Bingöl/Adaklı, Görüşme Tarihi: 10.08.2017

¹¹ Kaynak Kişi: Altındış, Mehmet Sait, 1936 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Fahri İmam, Top Ağaçlar Köyü, Bingöl/Adaklı, Görüşme Tarihi: 10.08.2017

¹² Kaynak Kişi: Akbana, Mirbey, 1976 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Kuyumcu, R. Tayyip Erdoğan Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 07.06.2017

¹³ Kaynak Kişi: Hanay, Ahmet, 1975 Doğumlu, Lise Mezunu, Berber, Akdurmuş Köyü, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 15.06.2017

¹⁴ Kaynak Kişi: Karaman, Kibar, 1954 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Bingöl, Nacaklı Köyü, Görüşme Tarihi: 20.08.2017

¹⁵ Halk arasında cinlerin musallat olduğu kişileri iyileştirmek ve cini o kişilerden uzaklaştırmak için yapılan uygulamadır.

¹⁶ Kaynak Kişi: Çetkin, Hakkı, 1942 Bingöl Doğumlu, İlkokul Mezunu, Emekli, Fırat Mahallesi, Malatya/Merkez, Görüşme Tarihi: 21.08.2017

¹⁷ Kaynak Kişi: Bütün, Mehmet, 1960 Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli Memur, Selahaddin Eyyubi Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 18.06.2017

¹⁸ Kaynak Kişi: Bütün, Mehmet, 1960 Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli Memur, Selahaddin Eyyubi Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 18.06.2017

¹⁹ Kaynak Kişi: Kaygalak, Veli, 1956 Doğumlu, Okuma-Yazması Yok, Çiftçi, Bingöl, Dalı Tepe Köyü, Görüşme Tarihi: 23.06.2017

²⁰ Kaynak Kişi: Kaygalak, Veli, 1956 Doğumlu, Okuma-Yazması Yok, Çiftçi, Bingöl, Dalı Tepe Köyü, Görüşme Tarihi: 23.06.2017

²¹ Kaynak Kişi: Kaygalak, Veli, 1956 Doğumlu, Okuma-Yazması Yok, Çiftçi, Bingöl, Dalı Tepe Köyü, Görüşme Tarihi: 23.06.2017

²² Kaynak Kişi: Kaygalak, Veli, 1956 Doğumlu, Okuma-Yazması Yok, Çiftçi, Bingöl, Dalı Tepe Köyü, Görüşme Tarihi: 23.06.2017

²³ Kaynak Kişi: Bütün, Abdullah, 1943 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Bingöl, Haziran Köyü, Görüşme Tarihi: 27.06.2017

²⁴ Kaynak Kişi: Bütün, Abdullah, 1943 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi, Bingöl, Haziran Köyü, Görüşme Tarihi: 27.06.2017

²⁵ Kaynak Kişi: Bütün, Mehmet, 1960 Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli Memur, Selahaddin Eyyubi Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 18.06.2017

²⁶ Kaynak Kişi: Bütün, Gülşen, 1970 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Selahaddin Eyyubi Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 19.06.2017

²⁷ Kaynak Kişi: Buğrahan, Keziban, 1971 Doğumlu, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı, Recep Tayyip Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 05.07.2017

²⁸ Kaynak Kişi: Korkutata, Halit, 1938 Doğumlu, Lise Mezunu, Emekli İmam, İnönü Mahallesi, Bingöl/Merkez, Görüşme Tarihi: 10.07.2017

Kaynakça

Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: AKM Yayınları.

Artun, E. (2008). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Bingolonline (2015). Şeyh ahmed kimdir?. (Erişim: 10.02.2018), <http://www.bingolonline.net/Haber/SEYH-AHMED-KIMDIR-50625.html>

- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Conag (2017). Kutsal dağ SILBUS. (Erişim: 21.08.2017), http://www.conag.org/tr/silbus_tr.htm
- Çıblak, N. (2005). *Mersin Tahtacıları-Halkbilimi Araştırmaları*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Günay, Ü., Güngör, H., Taştan, V., & Sayım, H. (2001). *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması "Kayseri Örneği"*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Irmak, Y., & Taş, E. (2014). *Belçika Türk Toplumunda Ölüm ve Ölülere Anma Geceleri*. İçinde: Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre (16-18 Mayıs 2014), Samsun, C.1, s.221-236.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Şahin, İ. (2008). *Göçmen Kadınların Dinî Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Tuğ, K., & Bedirhan, Y. (2016). *Kırgızistan'ın Celal-Abad Şehrinde Mezarlık Ve Ziyaret Yerleri İle İlgili Halk İnançları*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(12),193-207.
- Turkoloji (2017). Kalafat Karir. (Erişim: 15.08.2017), http://www.turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_karir.pdf



Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Gölge Oyunu “Karagöz”de Doğaüstü Tasvir ve Semboller

Supernatural Descriptions and Symbols Of Turkish Shadowplay “Karagöz”

Burak Erhan Tarlakazan ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarım, 37000, Kastamonu/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5826-2148

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 08 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 10 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Karagöz
Gölge Oyunu
Hayal
Doğaüstü Tasvirler
Sembol

ARTICLE INFO

Article history:

Received 13 April 2018
Received in revised form 08 May 2018
Accepted 10 May 2018

Keywords:

Karagöz
Shadowplay
Supernatural Descriptions
Symbol
Dream

ÖZ

Gölge oyunu televizyon, radyo, sinema gibi görsel iletişim araçlarının doğuşundan çok önce hayat bulmuş, önceleri hoşça vakit geçirmek, daha sonra günlük yaşam, eğitim, politika, siyasi görüş ve farklı kişisel tipler gibi pek çok ana konuyu işleyerek, iletişim kaynağı olmuştur. Karagöz'ü geleneksel diğer gösteri sanatlarından ayıran yanı, kendine has tekniği ve sitili ile beraber, toplumun her kesiminden her yaşa hitap etmesidir. Karagöz, saraydan mahalle kahvelerine, çocuklardan yetişkinlere kadar çok geniş bir çeşitlilikte izleyici kitlesine sahip, nadir gösteri sanatlarından. Karagöz oyunlarının ilgiyle izlenmesinin sebeplerinden biri de; sahip olduğu tasvirlerin hem gerçek dünyayla ilişkili kişiliklerin ve hem de sınırsız hayal dünyasında hayat bulan doğaüstü ve insan dışı varlıkların tasvirlerini barındırmasıdır. Araştırmada Karagöz oyunlarında yer alan doğaüstü varlıklara ait tasvir ve sembollere ait görseller belirlenerek tasvirlemede kullanılan resimleme özellikleri üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

Shadowplay found life way long before television, radio and cinema and it worked as a communication tool by processing many subjects such as daily life, education, politics, politic view and various individual types. Features that distinguish Karagöz from other traditional performance arts are its unique technic and wording and also it addresses people of all ages. Karagöz is an exceptional performance art because its audience reaches to palaces, local cafes, adults and children. Its portrayals which contain both real world related and imaginary, supernatural characters is another reason for Karagöz's being watched interestedly. Descriptions and symbols of supernatural beings located in Karagöz plays were defined and iconography features used in the descriptions were emphasized in that research.

1. Giriş

İletişim; tarih boyunca bütün toplum ve medeniyetlerin önemli bir ihtiyacı olmuş, bu ihtiyacı karşılamak için de en ilkel kabilelerden en modern toplumlara kadar insanlar; çok çeşitli araçlar geliştirmiş, farklı yöntemler kullanmış ve çeşitli uygulamalarda bulunmuşlardır.

Görsel işitsel iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde, toplulukların bir araya geldiği, etrafta olup bitenlerin paylaşıldığı, gerçek, hayal ya da doğaüstü çeşitli ilişkilerin anlatıldığı, kimi zaman dini ritüellerde, kimi zaman savaş

öncesi ya da sonrasında, kimi zaman avlanma için yapılan törenlerde ve kimi zaman eğlence temelli olmak üzere; işaretler, sesler, figürler, semboller, danslar, kuklalar, vb. kullanılmıştır. İşte bu ortamda tiyatro ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de Batılı anlamdaki tiyatronun benimsenmesi XIX. Yüzyıla dayanmaktadır.

Ancak And’a göre Türkler Anadolu’ya gelirken bazı kukla türlerini biliyorlar, bunun yanı sıra dansları ve bir takım ilkel taklit gösterilerini de kullanıyorlardı. Anadolu’ya yerleştikten sonra orada daha önce yaşamış topluluklarla,

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tarlakazan@hotmail.com

çağdaş oldukları halkların kültürleriyle alış verişleri olmuş, bunun sonucunda özellikle Anadolu köylüsünün bugün de oynadığı bolluk törenlerinin kalıntıları olan ve dünya tiyatrosunun en önemli kaynağı sayılan seyirlik oyunlarını geliştirmişlerdir (And, 1973: 115-116).

Türk halk kültürünün birer parçası olarak Türk toplumunun yaşayışında, örf adet ve gelenek özellikleri içerisinde yer bulan bu seyirlik oyunları Geleneksel Türk Tiyatrosu başlığı altında incelenmektedir.

Bu başlık altında yer alan Karagöz, ramazan ayı eğlencelerinde, mahalle kahvelerinde, sünnet şenliklerinde, düğün merasimlerinde, dini bayramlarda halka açık olarak mekânlarda oynatılarak eğlence aracı olmuştur. Karagöz, halkı eğlendirirken aynı zamanda oyunlarda kişileri ve durumları eleştirerek halkı eğitime gibi bir sosyal işlevi de yerine getirmiştir. Topaloğlu'na göre Karagöz oyunları bir mozaik gibidir. İzleyici Karagöz'de her türlü konu, bu konuya uygun seçilmiş şiir, müzik, dans, renk ve halkın arasında yer alan her kesimden kişilerin bir arada olduğunu görür. Karagöz bir ayna gibidir ve aslında toplum Karagöz'de kendini izler (Topaloğlu, 2014: 185-186).

Georgeon'a göre İstanbul ahalisi, Osmanlı döneminin en önemli etkinliklerinden olan Karagöz seyri için, bir şehzadenin doğumunu veya sünnetini, kutsal gün cumayı ve özellikle de ramazan gecelerini ipe çekmiştir (Georgeon, 2000: 83).

Türk gölge oyunu; tekniği, malzemesi, konuları, tasvirleri ve kökeniyle kültürümüzün önemli sembollerindedir. Karagöz oyunları, ruhu, felsefesi, müziği, içinde barındırdığı karakterleri, renkli figürleri ve her biri birbirinden ilginç şahsiyetlerin biçimleriyle aynı zamanda ülke tanıtımını sağlayan bir turizm elçisidir.

Karagöz oyunlarının içeriğinin dışında görsel çeşitlilik, taşıdığı semboller, felsefe, kullanılan yerel kimlikler vb. birçok bakımdan da zengin bir içeriğe sahiptir. Burada yer alan görsel unsurlar sadece Karagöz sanatçısının hayaliyle şekillenmekle kalmayıp, tarihsel bir süzgeçten geçerek toplumun birçok unsurunu bir arada bulundurma özelliğine de sahiptir.

Oyunlarda yer alan karakterlerin çoğu oyun metinlerinin paralelinde, günlük yaşamdan ve toplumun çeşitli kesimlerinde yer alan kişiliklerden müteşekkildir. Aynı zamanda kimi hayali, kimi Türk kültüründe başka kaynaklarda da karşımıza çıkan doğaüstü varlıklara ait tasvirler de yer almaktadır.

Kimi, masallarda (dev, Ferhat'la Şirin, Şahmeran, cadı vb.), kimi inançla ilgili (şeytan, cin vb.) olan ve Karagözde yer alan bu doğa dışı varlıklar görsel biçimlerinin zenginliği ile beraber oyunlarda merak uyandırıcı bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle izleyiciyi de oyunun içine dâhil ederek onun hayal dünyasını zenginleştirir.

Çalışmada amaç, Türk halk kültürünün önemli değerlerinden biri olan gölge oyununun sahip olduğu görsel zenginliğin, hayal oyunu içinde ayrıca hayal ürünü olan doğaüstü figürlerini bir arada ele alarak tanıtmaktır. Bu anlamda günümüzde her ne kadar UNESCO tarafından "İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'nde" Türkiye adına tescil edilmiş olsa da, hak ettiği ilgiyi

göremeyen Karagöz'ün zengin içeriğine ve renkli dünyasını farklı bir perspektifle ortaya koymak hedeflenmiştir.

Ayrıca günümüzde sadece Ramazan aylarında, anlamı ve amacı dışında kostümlü etkinliklerde yer verilen Karagöz oyununun daha birçok araştırmada farklı yönleriyle ele alınabilecek çeşitliliğe sahip olduğuna dikkat çekilmiştir.

Makalede doğaüstü konuların işlendiği Karagöz oyunları ekseninde bu oyunlarda yer alan fantastik figürler görsel betimleme yoluyla ele alınmıştır.

2. Karagözün Kökeni

Türk Gölge Oyunları; "Gölge Hayaller" ya da "Gölgenin Hayalleri" anlamında; "Hayal-i Zill, Zıllı Hayal, Çadır Hayal", şeklinde adlandırılmıştır. Ancak günümüzde ana karakter olarak öne çıkan Karagöz'den ötürü yaygın olarak Karagöz Oyunları olarak bilinmektedir (Mutlu, 1983: 1).

Alan yazın incelendiğinde; Türk mirasında yaklaşık beş asırlık bir mazisi olduğu görülen gölge oyununun Türkiye'de ilk hayat buluşu ile ilgili tartışmalar kesin biçimiyle sonuçlanmış değildir.

Türk gölge oyunu hakkında araştırma yapanlar Karagöz'ü Orta Asya Türk geleneği ile ilişkilendirmelerine rağmen, bunu kesin bir yargı ile ifade etmemişlerdir. Georg Jacob'un 1925 yılında yazdığı Geschichte des Schatten-theaters im morgen und Abendland adlı eserde ifade edilen bu görüş, gölge oyunu alanında Türkiye'deki ilk araştırmacılar tarafından uzun yıllar tekrarlanmıştır (Düzgün, 2014: 151).

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Selim Nüzhet Gerçek, Nureddin Sevin, Cevdet Kudret gibi araştırmacılar, ya Jacob'un bu görüşlerini tekrarlamışlar ya da farklı yaklaşımları sıralayarak görüş belirtmekten kaçınmışlardır.

1968 yılında yayımlanan bir makalesinde köken meselesini ele alan Metin And'ın ileri sürdüğü görüşler, konuyla ilgili kanaatleri değiştirmiştir. Metin And, daha önce ortaya konulan bütün değerlendirmeleri ayrıntılarıyla inceleyip dikkatlice eleştirerek gölge oyununun, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldığı 1517 yılında Cize'de seyrettiği oyunu beğenip Mısırlı gölge oyunu ustasını İstanbul'a götürmesinden sonra Türkiye'ye girdiği sonucuna ulaşmıştır. And, Orta Asya'da varlığı bilinen ve kavurcak, korçak, kolkorçak adlarıyla anılan oyun ile kuklanın kastedildiğini, araştırmacıların da bu noktada yanılarak "kolkorçak"ı gölge oyunu sandıklarını, bu yüzden kökenle ilgili yanlış tahminde bulduklarını belirtir (Düzgün, 2014: 151).

And, bu görüşlerini daha sonra farklı eserlerinde genişçe ifade etmiştir. Günümüzde en fazla kabul gören görüş budur. Ancak bu konudaki tereddütler tümüyle ortadan kalkmış değildir.

Türk gölge oyunu ile ilgili araştırmalarını "Türk gölge tiyatrosu" konulu kitabına yayımlayan Andreas Tietze burada, Karagöz'e dair en yaygın kabul gören tarihsel sıralamayı gerçekleştirmiştir.

Tietze'nin oyunun kökeni¹ ile ilgili tarihsel sürecini açıklayan tespitleri, şu şekilde maddelemek mümkündür.

- (i) Bursa'nın hâlâ başkent olduğu Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Türkler tarafından ilerlemiştir (yaygın efsane 17. yüzyıl gezgini Evliya Çelebi tarafından bildirilmektedir).
- (ii) Richard Pischel'e göre Hindistan kökenlidir ve Yakınoğu'ya Çingeneler tarafından getirilmiştir.
- (iii) Hermann Reich'e göre Türkler tarafından Bizanslılardan alınmıştır ve bu Antik Yunan Mimos'una kadar geriye gitmektedir.
- (iv) Çin kökenlidir ve Batıya Moğollar ile Orta Asya Türkleri tarafından taşınmıştır.
- (v) Orta Asya Türkleri tarafından yaratılmıştır.
- (vi) Bir başka görüşe göre; Hindistan kökenlidir ve Budizm'in yayılmasıyla paralel olarak Orta Asya'ya yayılmıştır. Türkler oyunu kullanıp sahip çıkarak İslamiyet'in kabulünden sonra Anadolu'ya getirmişlerdir.
- (vii) Selim'in Mısır'ı fethinden sonra, Mısır'dan Osmanlı başkentine getirilmiştir (Mısırlı tarihçi İbn İlyâs, Yavuz Sultan Selim'in gölge tiyatrosuna ilgisini nedeniyle fetihten sonra İstanbul'a bir hayalîyi getirdiğini kaydeder; And bu görüşü desteklemektedir). Benzer bir görüşe göre 1517 tarihinde Memluk Sultanlığı'nın düşüşü ile birlikte Mısır'dan ithal edilmiştir.
- (viii) Sanatın Müslüman mirasının bir parçası olduğu İspanya'dan göç eden Yahudilerce getirilmiştir. Bu yüzden de nihayetinde geçmişi Mısır'a uzanmaktadır (Tietze, 1977: 16)

Karagözün tarihi kökenine ait bu gibi görüşlere farklı kaynaklarda ve yapılan araştırmalarda aynı şekilde, belirli maddeleri birlikte olmak üzere ya da tek tek maddeler halinde karşılaşmak mümkündür.

3. Karagöz Oyunları

Tarih boyunca Karagöz oyunları birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir konu olmuştur. Bu araştırmalar Gölge oyununun ortaya çıkışından, Türkiye'deki başlangıcına, rol alan kimliklerin gerçekten var olup olmadıklarından, oyun türlerine, sahnesinden, müziğinden oynatıcılarına kadar vb. çeşitlilik arz etmektedir.

Karagöz oyunlarının kaynağı, oluşum dönemleri, içeriği, sınıflandırması vb. birçok konu araştırmalarda ele alınan konular arasındadır.

Önemli Karagöz sanatçısı Muhittin Sevilen (Hayali Küçük Ali) Osmanlı'dan birinci dünya savaşına kadar çok sayıda hayali olduğunu ancak bunların birçoğunun Çanakkale'de şehit olması, kalanlarında ellerindeki figürleri satması, tiyatro ve sinemanın da yaygınlaşması sebebiyle bu oyunun değerini kaybettiğini 1960'lı yıllarda vurgulamıştır.

Sevilen'e (1969: 2) göre başlangıçta gölge oyunu sayısı 12 iken zamanla kayıt altına alınan eser sayısı 30'a çıkmıştır.

Duyuran (2000: 36) klasik Karagöz repertuarında yirmi sekiz oyunun yer aldığını, bunun da sebebinin Ramazan ayı olduğunu belirtmiştir. Bu sayı ibadetle geçen Kadir Gecesi hariç tam bir Ramazan ayına tekabül etmektedir. Ramazan'ın ilk gecesinde *mandıra*, son gecesinde ise *meyhane* faslına icra etmek adet ve anane olmuştur.

Karagöz oyunları günümüze ulaşan metinler dâhilinde derleme, inceleme ve araştırmalarda kolaylık olması bakımından çeşitli sınıflamalarla ortaya konmuştur.

Bunlardan biri, Jacob tarafından yapılan ve oyunların konularına göre ele alındığı sınıflamadır (Jacob, 1900: 46-54).

Bu sınıflama aynı zamanda alanla ilgili önemli Türk araştırmacıları (Kudret, 1968: 24-25; And, 1969: 245-247) tarafından da değerlendirilmiştir. Jacob'un sınıflaması konu temelli dört başlık altındadır. Bunlar:

- (i) Karagöz'ün bir iş tutması.
- (ii) Karagöz'ün, girilmesi yasak olan yerlere girmek istemesi, yapılmaması gereken işlere burnunu sokması.
- (iii) Karagöz'ün bağımsız bir entrika içinde kendini gülünç veya çapraşık bir durumda bulması.
- (iv) Efsanelerden, halk hikâyelerinden, edebî eserlerden alınan konuların Karagöz'e uyarlanması (Sakaoğlu, 2003: 69).

Karagöz oyunlarında farklı bir sınıflama da tarihlere göre. Buna göre listeleme; 1) En eski oyunlar, 2) Meşrutiyet dönemi oyunları, 3) Cumhuriyet sonrası oyunlar olarak yapılmaktadır.

İlk sıradakiler; sadece eski değil aynı zamanda hemen her Karagözcünün bildiği yaygın oyunlardır. Kar-ı Kadim denilen bu oyunlar; "Kayık", "Meyhane", "Hamam", "Yalova Sefası", "Kanlı Kavak", "Kanlı Nigar", "Yazıcı", "Ters Evlenme", "Orman", "Abdal Bekçi", vb. Meşrutiyet dönemi oyunları; daha çok Meşrutiyetten kısa süre önce ya da sonrasında hayat bulan oyunlardır. Bunlarda melodram, tuluat ve kukla tiyatrolarının etkisi görülür. Tuluat ve kuklada başkişilerin İhtiyar ve İbiş olduğu belirtilmiştir. Bu çağın birçok Karagöz oyununda kimi kez Hacivat'ın kaldırılmış olduğunu, kimi kez de öneminin azaldığını, buna karşılık Karagöz'ün İbiş kişiliğine büründüğünü, çoğu kez ikinci başkişi olan çiftlik ağası ya da zengin ihtiyarın yanında uşak olduğunu görürüz. Nitekim "Sahte Kedi", "Sahte Esirci", "Hain Kâhya" böyledir. Tahir ile Zühre'de ise Hacivat'ın önemi çok azdır. Üçüncü tür ise Cumhuriyetten sonra hazırlanmış oyunlardır. Bu oyunlarda çağın gereklerine uygun yenilikler getirilmiştir. Hayali Küçük Ali'nin 1941'de yayınlanan *Tayyare Sefası* ile 1928'de yayınlanmış olan *Karagöz Dans Salonunda* bunlar arasındadır (And, 1977: 322-323).

4. Karagöz'de Rol Alan Karakterler, Doğa Üstü Tasvir ve Semboller

Karagöz oyunlarında yer alan karakterler, Karagöz ve Hacivat'ın çevresinde, toplumsal yaşantının ortaya koyduğu ve günlük yaşamdan beslendiği tipler olarak hayat bulmuştur. Bu tiplerin biçimleri, renkleri, giyim kuşam özellikleri ve şiveleri, tasvir yapımında ve oyunlarda dikkat edilen unsurlar olmuştur.

Karagöz oyununda kişiler, Osmanlı toplumunun farklı unsurlarını temsil eden belli özellikleri öne çıkarılmış ve değişmez yapıda olan tiplerdir. Dolayısıyla gölge oyununda baş aktör, oyunu oluşturan ve tüm görseelliği yaratan, figür ya da tasvir olarak adlandırılan görüntülerdir. Bu bağlamda bu

tasvirlerin tasarlanması ve uygulanması oyunun temelini oluşturmaları bakımından son derece önemlidir (Ersan, 2014: 74).

Seyircinin görsel temas yoluyla öncelikli etkileyen unsurun perdedeki renkli gölgelerin biçimsel ve plastik özellikleri olması bakımından tasvirlerin yapımı çok önemlidir. Yerel kimliklerin gülmeceye katkısı için Hayali tarafından yapılan şive taklitlerinin yanı sıra, toplumun içinden çıkan figürlerin kendine has giyim kuşam ve kültür özelliklerinin vurgulanması ve aynı değerlerde geleceğe aktarılması gerekmektedir.

Oyunlarda belli kişiler hep belirli biçimlerde giyinirler. Bu kılık, giyim kuşam, kişinin geldiği yerin, toplumsal sınıfının, çıktığı yerin yöresel özelliklerini taşır. Ayrıca o kişinin alışkanlıklarını uğraşını, özelliklerini de belirtir. Ayrıca Karagöz oyununda kişileri tanıtıcı işaretler arasında her kişinin kendine özgü müzik, türkü ve dansları vardır. Kişiler daha perdeye ya da meydana çıkarken, çalınan ezgiden, söylenen türküden, yaptıkları dansın, okudukları şiirden o kişi tanımlanabilir (And, 1977: 291).

Türk gölge oyunu hakkında araştırmalar yapan kimi yazarlar Karagöz'de yer alan karakterleri bir takım sınıflamalar içinde göstermişlerdir.

Metin And'a göre belli başlı dört sınıflama Jacob, S. Esat Siyavuşgil, S. Nüzhet Gerçek ve A. Kudsi Tecer tarafından yapılmıştır.

Bu sınıflamaları; Jacob tipleremelere dayalı olarak; Aslı, lehçe-şive ve marazî tipler, çocuklar ve kadınlar (Jacob, 1900: 18-40). Siyavuşgil; mahalleliler ve dışarıdan gelenler (azınlıklar) (Siyavuşgil, 1941: 144). Gerçek; taklitlere dayalı olarak, zenne, şive, İstanbul, Muhtelif ve yeni taklitler (Gerçek, 1942: 141). Tecer ise yine taklitlere göre; şive ve karakter taklitleri (Tecer, 1956: 14-18) (And, 1977: 294-295) olarak sınıflamışlardır.

Metin And'ın inceleme kolaylığı bakımından daha geniş bir tasniflemeyle Karagözde yer alan karakterleri 11 ayrı bölümde ele almıştır. Bu bölümler ise:

1) Asıl Kişiler: Karagöz-Hacivat. 2) Kadınlar: Bütün Zenneler. 3) İstanbul Ağzı: Çelebi, Tiryaki, Beberuhi. 4) Anadolu Kişiler: Laz, Kastamonulu, Kayserili, Eğinli, Harputlu, Kürt. 5) Anadolu Dışından Gelenler: Muhacir (Rumelili), Arnavut, Arap, Acem. 6) Zımmî (Müslüman olmayan) Kişiler: Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi. 7) Kusurlu ve Ruhsal Hastalar: Kekeme, Kambur, Hımhım, Kötürüm, Deli, Esrarkeş, Sağır, Aptal ya da Denyo. 8) Kabadayılar ve Sarhoşlar: Efe, Zeybek, Matiz, Tuzsuz, Sarhoş, Külhanbeyi. 9) Eğlendirici Kişiler: Çengi, Köçek, Kantocu, Hokkabaz, Cambaz, Curcunabaz, Hayalci, Çalgıcı. 10) Olağanüstü Kişiler, Yaratıklar: Cinler, Cazular, Büyücüler. 11) Geçici Kişiler ve Çocuklar (And, 1969: 296).

Araştırmaya konu olan grup Metin And tarafından yapılan sınıflamada onuncu maddede yer alan; "olağanüstü kişiler, yaratıklar; büyücü, cazular, cinler" olarak tanımlanan figürlerden oluşmaktadır.

Gölge oyununun İslamık dışı çağlarından kalma bu tabiatüstü ya da dışı unsurları, "Çifte Cazular", "Yazıcı oyunu", "Ferhat'la Şirin", "Kanlı Kavak" gibi bazı oyunlarda görülür. Büyücülerin yılanları, ejderleri vardır.

Fakat sonu iyi bitmesi gereken komedilerde bunların foyalarını çok zaman adaletin, düzenin sembolü olan Efe meydana çıkarır. Bu bakımdan Osmanlı devri hayal oyunu, bu türlü hayali varlıkların kutsallığına inanan Budist gölge oyunu aksine realisttir; oyunun sonunda mutlaka bunların hile olduğunu meydana çıkarmayı dini bir vazife bilir (Sevin, 1968: 66).

Karagöz oyunlarında yer alan doğaüstü karakter ve tasvirler şöyledir;

4.1. Büyücü

Birçok masalda hayat bulan büyücü figürü, Karagöz oyunlarında da önemli tasvirlerden biridir. Genel olarak kadın görseli ile tasvir edilen bu karakter tarihi geçmişi olan, büyü ile uğraşan kişidir. Yaşlı ve çirkin bir şekilde tasvir edilirler. Başlarında çoğunlukla güç, hâkimiyet, büyüsel ya da ruhani güçleri temsil eden ejder formu başlık, ellerinde de yine ejder başlı baston, asa, sopa vb. semboller bulunur. "Cambazlar", "Tahir ile Zühre" oyunlarında yer alırlar (Resim 1).

Resim 1. Büyücüler



Kaynak: TCF (2017)

4.2. Cadı

Karagöz oyunlarında daha çok Cazu olarak bilinir. Doğüstü güçlere sahiptir. Çarptığı kişileri değişik kılıklara sokabilir. Uçabilme yeteneğine sahiptirler. Bu yetenekleri, küp ya da bir ejderha üzerinde resmedilme biçimleri ile görselleştirilmiştir. Asa, mızrak ya da yılan biçiminde kamçuları tutar vaziyette, uçarak müzik eşliğinde özel efektlerle perdeye gelirler. Genellikle kırmızı yeşil kontrastlığı bu figürlerde kullanılan renk uygulamalarıdır. (Resim 2). Kimi tasvirlerde başında saçları ile resimlenmişken kimi figürlerde başka efsanelerde yer alan figürler (örn. Medusa; yılan saçlı yaratık) görsel olarak kullanılmıştır.

Resim 2. Cadılar

Kaynak: Sevin (1968)

Karagöz oyun dağarcığındaki ünlü Cazular (Çifte Cadılar, Çifte Sihirbazlar), oyunu, bu olağanüstü tipin (Resim 3) görüldüğü tek oyundur. Daha doğrusu bu oyun adından da anlaşılacağı üzere cadılık üzerine kurulmuştur.

Resim 3. Azraka Bânu, Nakâyi Cazü (Cazular)

Kaynak: And (1975)

Oyunda Azraka Bânu adlı cadının kızı Zenne ile Nakâyi Cazü'nün oğlu Çelebi birbirlerine âşıktır. Araları açılınca annelerinin devreye girmesiyle büyü yoluyla tuhaf yaratıklar haline çevrilirler (Resim 4). Hacivat'la Karagöz'ün bu duruma gülmeleri sonucunda bu sefer onlar büyülenerek hayvana dönüştürülürler. Karagöz eşek (Resim 5), Hacivat keçisi (Resim 6) olur.

Resim 4. Büyü İle Dönüştürülmüş Çelebi ve Zenne Tasvirleri

Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 5. Karagöz (eşek).

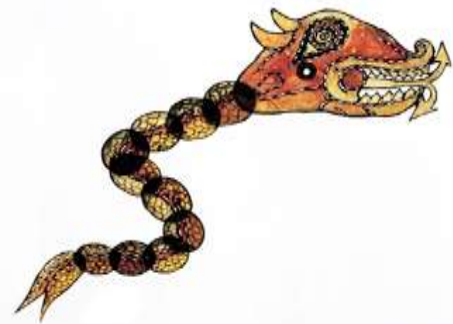
Kaynak: And (1975)

Resim 6. Hacivat (keçi).

Kaynak: And (1975)

4.3. Canavar

Gerçeküstü farklı yaratıkların birleşiminden oluşan tuhaf bir canlıdır. Gölge oyununda kötülüğü simgeler. Göstermelik olarak da oyunlarda yer alan bir figürdür (Resim 7). Helmut Ritter'in Almanca Türkische Schattenspiele adlı eserinde Hayali Nazif Efendi'yi kaynak gösterdiği ve günümüze aktarılan Balık Oyununda görülür. Karagöz sanatçıları, başını ve kuyruğunu ejderha, gövdesini yılan şeklinde tasarlamışlardır. Baş büyük boynuzlu ve yilandilidir. Gövdesi her yöne hareket edebilir. Keskin dişli, dili yilandili gibi çatalı ve başında boynuzları ile resimlenir.

Resim 7. Canavar

Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

4.4. Cin

Gölge oyununda doğadışı olan bir başka tasvirdir. Figürlerin göğüs, karın, kasık ve dizkapakları bölümlerinde kafa ve canavar başları vardır (Resim 8-9-10). Gözle görünmeyen ya da kendi isteği ile ansızın ortaya çıkan hayali tiptir. Cumhuriyet öncesine ait Karagöz oyunlarında daha çok yer almıştır. Cin figürü; "Kanlı Kavak" oyununun genelinde yer

alır. “Mal (hazine) çıkarma”, “Cincilik”, “Cambazlar” oyunlarında görülür. Mal çıkarma oyununda Hacivat ve Karagöz çarparak onları da doğaüstü hale getirir.

Resim 8. Cin, Metin And Koleksiyonu



Kaynak: And (1975)

Resim 9. Cin, Metin And Koleksiyonu



Kaynak: And (1975)

Resim 10. Nureddin Sevin Koleksiyonu



Kaynak: Sevin (1968)

Kanlı Kavak oyunu doğaüstü tasvirlerin en çok rol aldığı Karagöz oyunudur. Oyunda pekte tekin olmayan ağacın etrafında dolaşmamasını öğütleyen Hacivat'ın sözünü dinlemeyen Karagöz'ün ağacı kesmeye çalışması (Resim 11) ve Hacivat'la beraber cinler tarafından çarpılmaları konu edilmiştir (Resim 12).

Resim 11. Kanlı Kavak Oyunundan, Metin And Koleksiyonu



Kaynak: Mutlu (1983)

Resim 12. Kanlı Kavak Oyunundan, Metin And Koleksiyonu



Kaynak: Mutlu (1983)

Burada yer alan kavak ağacı da insanlaştırılmış ve figür doğaüstü bir resimleme anlayışıyla hazırlanmıştır (Resim 13-14). Ağacın etrafında yılan² sarılıdır ve gövdesinde insan başı bulunur. Bu da ağacın canlı olduğunu gösterir.

Resim 13. Kanlı Kavak, Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu.



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 14. Kanlı Kavak, Nureddin Sevin Koleksiyonu

Kaynak: Sevin (1968)

Klasik ve eski oyunlardan olan “Yazıcı” oyununda da yine doğaüstü özellik olarak cin figürü görülmektedir. Bu oyunda ayrıca gölge oyununda yer alan birçok yerel kimlik sahnede yer alır. Mektup yazdırmak için sahneye gelen figürler arasında; Zenne, Frenk, Kastamonulu, Laz, Tiryaki vb. bulunur.

Cincilik ve Mal (Hazine) çıkarma oyununda cin (Canan), Ferhat’la Şirin oyununda “büyücü, canavar-ejderha” tasvirleri yer almaktadır.

Cin konulu oyunlarda (Kanlı Kavak, Hazine (mal) çıkarma, Cincilik, Yazıcı, vb.) oyunun doğaçlama seyrinde, Hayali’ nin yetenekleri ve oyunu zenginleştirme doğrultusunda Hacivat, Karagöz ve aile fertlerinin cinler tarafından çarpılarak çeşitli kılıklarda sahnede kullanımları da yaygındır. Burada farklı tasvirler görülebilmektedir. Kazana dönüşmüş Karagöz, ibriğe dönüşen Hacivat ve çeşitli hayvanlara dönüşmüş figürler vardır.³

Şahmeran, Vakvak Ağacı, Deniz Kızı Deniz Adamı, Zaloğlu Rüstem Dev Kapışması, Şeytan tasvirleri de yine değişik oyunlarda oyun öncesi ya da sonrasında müzik eşliğinde sahnede görülen, seyirciyi izlemek üzere uyaran dikkat çekmeyi sağlayan göstermeliklerdir.

Oyunlarda rolleri olmasa da bu doğaüstü tasvirlerle hayal perdesinin renkli dünyasıyla izleyici arasında görsel bağ kurulmaktadır.⁴

Ayrıca muhtelif oyunlarda göstermelik olarak kullanılan “Burak” tasviri de doğaüstü tasvirlerle güzel örneklerdir (Resim 15-16). Oyunlarda dini sembolünün ötesinde görsel bir zenginlik olarak kullanılan bu figürler, insan görünümülü kanatlı dört ayaklı hayvan şeklinde resmedilmiştir.

Resim 15. Burak, Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu

Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 16. Burak, Metin And Koleksiyonu

Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türk Gölge Tiyatrosu, halk arasında yaygın ve bilinen adıyla Karagöz, somut olmayan kültürel mirasımızın önemli unsurları arasında yer almaktadır. Tarihi, oyun çeşitliliği, metinleri, müzikleri ve tasvirleri gibi çeşitli unsurlarıyla, farklı alanlarda birçok araştırmaya kaynak olabilecek özelliğe ve niteliğe sahiptir.

2009 senesinde UNESCO tarafında “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne alınan Karagöz, uluslararası festivaller, yayınlar, araştırmalar vb. etkinlikler yoluyla çeşitli platformlarda, Türk kültürünün uluslararası alanda da tanıtımına yardımcı bir halk sanatımızdır.

Karagöz sanatçıları gölge oyunlarının büyük bölümünü; günümüze kadar ulaşan yazılı metinlere sadık kalarak, aynı zamanda bu metinler paralelinde doğaçlama olarak sergilemektedirler. Her sanatçının ayrı bir doğaçlama yeteneği ve anlayışıyla çeşitlenen bu yaklaşım nedeniyle oyunda kullanılan tasvirler de zenginleşmektedir. Tasvirlerle ruh veren sanatçı kişisel ekolünün, hayal gücünün ve yaratıcılığının yanı sıra dönemin özelliklerini de tasarladığı karakterlerde kullanılmaktadır.

Hem gerçek hayattan hem de hayal dünyasından beslenen bu renkli karakterler arasında doğaüstü tasvirler de bulunmaktadır.

Türk tarihinin ve kültürünün oluşumuna kaynaklık eden birçok medeniyet ve unsurda doğaüstülük kavramıyla karşılaşmaktadır. Anadolu medeniyetlerinden günümüze kadar gelen birçok görsel eserde doğaüstü figürler görülmektedir. Hitit tanrılarını betimleyen taş-duvar kabartmalarından, Selçuklunun çift başlı kartalına, Osmanlı dönemi minyatürlerinden, Mehmet Siyahkalem’in resimlerine⁵ kadar çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Ayrıca halk hikâye ve söylencelerinde, Dede Korkut masallarında (devler, cinler periler, tepegöz, şahmeran, zümrüdü anka vd.) olduğu gibi Karagöz oyunlarında da doğaüstülüğe yer verilmiştir.

Günümüze kadar gelmiş olan yazılı gölge oyunu metinlerine bakıldığında; “Kanlı Kavak, Hazine (mal) Çıkarma, Cincilik, Yazıcı, Cambazlar, Ferhat’la Şirin, Balık” adlı oyunlarının bu konu çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Bu oyunlarda perdeye akseden tasvirler, “cin, canavar-ejderha, cadı, büyücü, şeytan, çarpılarak biçim değiştirmiş Hacivat Karagöz ve onların çocukları” na ait tasvirlerdir. Ayrıca bir rol figürü olmayıp göstermelik olarak oyun girişlerinde perdede canlandırılan “Burak, denizkızı-denizadamı,

Şahmeran, vakvak ağacı, Zaloğlu Rüstem dev kavgası” tasvirleri de Türk gölge tiyatrosunda yer almaktadır.

Magazine ve sosyal medya uygulamalarına dayalı günümüz yaşantısında özellikle eğitimde önemli sıkıntılar yaşandığı bir gerçektir. Eğitimin hemen her kademesinde yaratıcılığın ön plana çıkarılması adına müfredat geliştirmeleri yapılırken, Türk kültüründe yer alan; destanlar, masal ve hikâyeler, halk oyunları, gelenekler vb. unsurların bu geliştirme çabalarında kullanımı önemli farklar yaratabilir. Bu anlamda Türk gölge oyunu karakterlerinin biçimsel özellikleri ile sahip olduğu plastik değerler de görsellik ve hayal gücü bakımından bu farkı ortaya çıkarabilecek değerler olarak kullanılabilir.

Hayal gücünün ve yaratıcılığın ürünü olarak kökenine ve bulunduğu coğrafyaya sadık bir şekilde gelişimini gerçekleştiren Karagöz oyunları günümüzde eğitimden sosyal yaşama kadar birçok alanda yararlanılabilecek bir kültürel değerdir.

Sonuç olarak, ister gerçeğin bir yansıması olsun, ister hayal dünyasının tezahürü Türk gölge tiyatrosu Karagöz’ün içeriği ve bu içerikte yer alan tüm unsurları, günümüz dünyasının sanal ortamlarının soğukluğundan çıkabilmek adına eşsiz bir kaynaktır.

Notlar:

¹ Andreas Tietze kitabında, Türk gölge oyununun kökenine dair tarihsel sınıflamayı birçok araştırmacının görüşlerine dayanarak, bir arada derlemiş ve kronolojik bir karşılaştırma şeklinde sıralamıştır.

² “Yılan Doğu kültüründe kötülüğü temsil ettiği gibi aynı zamanda şifayı da simgeler. Genel olarak Anadolu’da boynuzlu hayvanlar uğur, güç ve bereket gibi iyilik unsuru olarak nitelenmiş; yılan ye akrep gibi sürüngen hayvanlar ise kötülük unsurlarının sembolü olmuşlardır” (Alp, 2009: 51).

³ Kaplumbağa, horoz, kelebek, kurbağa, Karagöz sanatçıları tarafından sıkça kullanılan hayvanlar olup, Türk Gölge Oyununun başlangıcından günümüze kadar kullanılmış tasvirler arasındadır.

⁴ Bu bölümde bahsi geçen figürlere ait görsellere yayının sonunda ek resimler bölümünde yer verilmiştir.

⁵ Mehmet Siyah Kalemin, gerçekte kim olduğu, nerede yaşadığı tam olarak bilinmese de Topkapı Sarayı Hazine Dairesi minyatür koleksiyonunda yer alan Fatih Albümünde 64 adet minyatür resmiyle tanınmaktadır. ‘Kar-ı Üstat Siyah Kalem’ adı (kalem ustası Mehmet) ile imzalanmış olan resimlerde doğaüstü birçok figür farklı bir üslupla resimlenmiştir.

Kaynakça

- Alp, Ö. (2009). *Orta Asya’dan Anadolu’ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- And, M. (1969). *Geleneksel Türk tiyatrosu/kukla-Karagöz-ortaoyunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- And, M. (1973). *Tiyatro kılavuzu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- And, M. (1975). *Turkish Shadow Theatre*. Ankara: Dost Yayınları

- And, M. (1977). *Dünyada ve bizde gölge oyunu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 174. Ankara: Doğuş Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti. Matbaası.
- Cevdet, A. (1938). *Evllya Çelebi Muhammet Zilli İbni derviş, Evllya Çelebi seyahatnamesi*. C. I. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Duyuran, D. (2000). *Karagöz Topkapı sarayındaki tasvirleriyle*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Düzgün, D. (2014). Türkiye’de Geleneksel Tiyatro Çalışmaları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 143-158.
- ICH (2017). ICH Digital Archives. (Erişim: 24.04.2017), <http://www.ichcap.org>
- Ersan, I. (2014). Karagöz perdesinde Osmanlı tasviri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, (26), 73-90.
- Gerçek, S. N. (1942). *Türk temaşası-meddah Karagöz ortaoyunu*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Georgeon, F. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nda gülmek mi? Doğu’da mizah*. (çev. Ali Berktaş), 79-101 Nr. (1408). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Jacob, G. (1900). *Türkische litteraturegeschichte in einzeldarstellungen*, I, das Türkische schattentheater, Berlin.
- Jacob, G. (1925). *Geschichte des schattentheaters im morgen-und abendland*, Hannover.
- Kudret, C. (1968). *Karagöz I*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mutlu, M. (1983). *Karagöz, Turkish shadow theatre*. Ankara: Türk tarih kurumu Basımevi.
- Siyavuşgil, S. E. (1938). *İstanbul’da Karagöz ve Karagöz’de İstanbul*. İstanbul: Bürhaneddin Basımevi.
- Siyavuşgil, S. E. (1941). *Karagöz/psiko sosyolojik bir deneme*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Reich, H. (1903). *Der mimus, ein literarent wicklungsgeschichtlicher versuch I*, Berlin.
- Sakaoğlu, S. (2003). *Türk gölge oyunu Karagöz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sevilen, M. (1969). *Karagöz*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sevin, N. (1968). *Türk gölge oyunu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TCF (2017). Witches and Sorcerers. (Erişim: 03.05.2017), <http://www.turkishculture.org/performing-arts/theatre/shadowtheatre/witches-and-sorcerers-293.htm?type=1>
- Tecer, A. K. (1956). Şive taklitleri-karakter taklitleri. *İstanbul Dergisi*, 3(29), 14-18.
- Tietze, A. (1977). *The Turkish shadow theater and the puppet collection of the L. A. Mayer memorial foundation*, Berlin.

Topaloğlu, K. (2014). Türk gölge oyunu Karagöz'de Beberuhî tipi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 185-202.

Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004). *Yıktın Perdeyi Eyledin Viran*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık

Ekler

Resim 17. Şahmeran (Metin And)



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 18. Vakvak Ağacı (Metin Özlen)



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 19. Z. Rüstem-Dev (Metin And)



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 20. Şeytan Yapı K. Kol



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 21. Deniz Kızı Deniz Adamı (Metin And)



Kaynak: Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (2004)

Resim 22. (Çeşitli figürler) ICH Digital



Kaynak: ICH (2017)



Araştırma Makalesi • Research Article

Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi

Anatolian High School Teachers' Burnout Levels Related to Various Variables

Bilgen Kırıl^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, 09010, Aydın/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5352-8552

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Şubat 2018

Düzeltilme tarihi: 23 Nisan 2018

Kabul tarihi: 10 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Öğretmen

Tükenmişlik

Anadolu Lisesi

ÖZ

Araştırma Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenlerle ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma 2016-2017 akademik yılında Aydın ilinde 294 gönüllü Anadolu Lisesi öğretmeni ile yürütülmüştür. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmada Ergin (1992) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Araştırma verileri okullara gidilerek toplanmıştır. Toplanan veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin en çok duygusal tükenme yaşadığı tespit edilmiştir. Öğretmenlerin cinsiyetine, medeni durumuna ve çalışılan okuldaki hizmet yılına göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırmada yaş, branş, kıdem, öğrenim durumu ve mesleğini severek yapma durumu tükenmişliği etkileyen değişkenler olarak tespit edilmiştir. Öğretmenlere tükenmişlikle başetme stratejileri hakkında destek faaliyetleri yürütülerek öğretmenlerin psikolojik anlamda rahatlamalarına yardımcı olma gibi önerilerde bulunulmuştur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 27 February 2018

Received in revised form 23 April 2018

Accepted 10 May 2018

Keywords:

Teacher

Burnout

Anatolian High School

ABSTRACT

The purpose of this research was to investigate the relationship between occupational burnout levels of teachers and various variables. The study was carried out with 294 volunteer Anatolian High School teachers in 2016-2017 academic year in Aydın. The research was designed in a relational screening model which is one of the quantitative research methods. In the study, Maslach Burnout Inventory adapted to Turkish by Ergin (1992) was used. The research data were collected by going to schools. The collected data were analyzed by SPSS package program. As a result of the research it was determined that the teachers experienced the emotional exhaustion the most. There was no significant difference in burnout levels according to teachers' gender, marital status, and service year in school. In the study age, branch, seniority, education status and occupation were determined as variables affecting burnout. It suggested that teachers can be helped to relax psychologically by carrying out supportive activities such as burnout strategies.

1. Giriş

21. yüzyıl rahatsızlıkları gözlemlendiğinde bunlardan en önemlilerinden birisinin tükenmişlik olduğu görülmektedir. Bireylerin iş, sosyal, ekonomik ve aile yaşamlarındaki sorunlarının psikolojik durumlarını etkilemesinden dolayı tükenmişlik yaşadıkları gözlenmektedir. Tükenmişlik kelimesinin ilk kez 1961 yılında Greene tarafından "A Burnout Case-Bir Tükenme Olayı" başlıklı bir romanda ilk kez kelime olarak geçtiği görülmektedir. 1970'lerin ortalarında Amerika'da bu kelimeyle ilgili bir makale olduğu

görülse de bu kelimenin bugün yaygın kullanılan tükenmişlikle ilgisi olmadığı görülmektedir. Bugünkü kullanım alanına uygun olarak yazılan ilgili ilk makalenin 1975'te Freudenberg tarafından yazıldığı, 1976'da ise Maslach tarafından çalışmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001).

Tükenmişlik, kişinin işinde yüz yüze geldiği bir takım sorunlar nedeniyle ortaya çıkan, karşılıklı ilişkilerde bireyleri yıpratıcı, duygusal tükenme, karşı tarafa karşı çekingenlik, yetersizlik hissi, duyarsızlaşma ve kayıtsızlık

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bilgenkiral@gmail.com

duygusuyla kendini gösteren işle ilgili bir sendrom olarak adlandırılmaktadır. Yoğun iş talepleri ve stres karşısında bireylerin gösterdikleri en belirgin tepkidir. İnsanların kendisine etkisiz ve yetersiz olduğu hissini vermeleri sonucu, alaycı yaklaştıklarını düşündüklerinde de ortaya çıkmaktadır. Tükenmişlik yaşayan kişiler, diğer bireylere karşı soğuk davranma, uzak durma, duyarsız ve kayıtsız kalma, mesafeli davranma tutumu içerisine girmektedirler. Bunun sonucunda da iş rollerini azaltma ve ideallerinden vazgeçme eğilimi de gösterebilmektedirler. Ayrıca kendilerine ve mesleki anlamda fark yaratacaklarına ilişkin yeteneklerine olan güvenlerini de kaybetmektedirler (Freudenberger, 1977; Friedman, 2000; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001).

Friedman (1996) tükenmişlik durumunun stres kaynaklı tecrübelerle olan tepkileri sonucu iki yol izlediğinden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi kişisel ve mesleki yetersizlik duygusunu içeren bilişsel yol, bir diğeri ise aşırı yüklenme duygusuna dönüşen duygusal bir yoldur. Bu ikisinin sonucu ise duygusal açıdan tükenme durumunun ortaya çıkmasıdır. Selye ise tükenmenin stres karşısında tepkisinde üzücü ve son aşama olduğunu ifade etmektedir. Selye'ye göre öncelikle olarak kişinin var olan gerilim durumu karşısında verdiği tepki olan alarm aşaması, organizmanın gerilime karşı direnç gösterme aşaması olan direnme aşaması ve son olarak da yeterli ölçüde direnç gösteremeyen organizmanın tükenmeye başladığı tükenme aşamasıdır (aktaran: Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003). Tükenmişlik yaşayan birey sadece kendine zarar vermemekle birlikte, çalıştığı örgüte de aynı oranda zarar vermektedir (Maslach, 1976).

Tükenmişliğin nedenleri incelendiğinde durumsal (situational) ve bireysel (individual) faktörlerden kaynaklandığı görülmektedir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Durumsal faktörler de kendi arasında işin, mesleğin ve örgütün özellikleri olarak üç kısımda incelenmektedir. (1) *İşin özellikleri (Job Characteristics)*. İşin niceliksel olarak fazla olması, aşırı iş yüküne karşın zaman baskısının olması, işin yorucu olması, işin gergin bir ortamda yapılması, rol çatışmaları, rol belirsizliği, artan talepler, işle ilgili bilgi eksikliği, iş özerkliğinin olmaması, geri bildirim eksikliği gelmektedir (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001, 1986; Norfolk, 1989). (2) *Mesleğin özellikleri (Occupational Characteristics)*. Mesleğe yönelik endişe duygusu, diğer insanlarla birlikte çalışmanın duygusal yoğunluğunu hissetme, insanlarla etkileşimde karşılaşılan sorunlar, kronik ya da ölümcül hastalarla temas ya da ölüm ve ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalma (asker, cezaevi çalışanı, sağlık sektörü vb.), kendisini bakıcı gibi hissetme (eğitim sektöründe çalışanlar için), duygusal olarak empatik olmaya çalışma, mesleki açıdan yorulma durumu (sosyal hizmetler çalışanları, zihinsel sağlık hizmetlerinde çalışanlar vb.) gibi her mesleğin kendisine özgü durumlarından kaynaklanan özelliklerdir (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001; Norfolk, 1989). (3) *Örgütün özellikleri (Organizational Characteristics)*. Örgütsel büyüme sonucu işin artması, örgütsel hiyerarşinin sertliği, çalışma kuralları, kaynakları ve iş dağıtımındaki adaletsizlikler, örgütte adalet ve eşitlik ilkelerinin ihlali, örgütsel değişimler, örgütün yapısının büyümesi veya

küçülmesi, örgütsel birleşmeler, psikolojik sözleşme değişiklikleri, işveren vaatlerinin değişmesi, örgüt içerisinde kariyer imkânının darlığı, iş güvenliği, ömür boyu istihdam edilememe endişesi bunlar arasında sayılabilir (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001; Norfolk, 1989).

Bireysel faktörler ise demografik ve kişisel özellikler ile iş tutumları olarak üç kısımda incelenmektedir. (1) *Demografik özellikler (Demographic Characteristics)*. Tüm demografik değişkenler içerisinde yaş tükenmişlikle en ilişki olan değişkendir. Örneğin genç çalışanlar arasındaki tükenmişlik düzeyi, 30'lu 40'lı yaşların üzerindekiilerden tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. İş tecrübesi ya da mesleki kıdemde de aynı şekilde tükenmişlik yaşandığı gözlenmektedir. Kariyerinin başında olan bireylerin tükenmişliklerinin fazla olması nedeniyle en çok iş kariyerinin ilk yıllarında olduğu görülmektedir. Kadınlardaki tükenmişliğin yüksek olduğunu gösteren çalışmalar mevcut olsa da cinsiyet tükenmişlikte önemli bir değişken olarak tespit edilmemiştir. Evlilik durumuyla ilgili tükenmişlik incelendiğinde evli olmayanların (özellikle evli olmayan erkeklerin) tükenmişlik eğilimlerinin daha yüksek olduğu, bekârların boşananlardan daha yüksek düzeyde tükenmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip olanların daha az eğitilmiş olanlardan daha fazla tükenmişlik yaşadıkları, yükseköğretime sahip olanların, sorumluluk düzeyi yüksek olanların sorumluluklarının fazlalığından dolayı daha yüksek tükenmişlik yaşadıkları, eğitilmiş insanların beklentilerinin fazla olmasından dolayı ve beklentilerinin gerçekleşmesi durumunun sıkıntılı olması durumu da tükenmişlik düzeyini artıran diğer unsurlar olarak görülmektedir (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001; Norfolk, 1989). (2) *Kişisel özellikler (Personality Characteristics)*. Dayanıklılık düzeyinin düşük olması, etkinliklere katılımda isteksizlik durumu olanlar, olaylar üzerindeki kontrol hissi düşük olanlar, değişime açık olmayanlar daha fazla tükenmişlik yaşamaktadırlar. İç kontrolden ziyade dış kontrol odağı yüksek kişilikler, başkasının bireyin yeteneğine ve gayretine güvenmemesi ve bireyin bunu hissetmesi, olayları şansa bırakmak, çatışmacı kişilik yapısına sahip olanlar, tükenmişlik ve stresle baş etme konusunda başarılı olamayanlar, stresli kişilik yapısı, eleştirel hayat tarzına sahip olan ve muhalefet olanlar, benlik saygısı düşük olanlarda da tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Sürekli kaygı, düşmanlık hisleri, yoğun, kinci, nevrotik özellikleri bozuk olanlar, duygusal açıdan dengesiz olanlar, savunmasız bir kişilik yapısına sahip olanlar, A tipi kişilik özellikleri olanlar, rekabetçi, zaman kaybına uğramış bir yaşam tarzı olanlar, aşırı kontrolcü ve denetimci olanlar, kayıtsız ve umursamaz kişilik özelliklerine sahip olanlar da yine tükenmişliği daha üst seviyede yaşayanlar arasında gelmektedir (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001; Norfolk, 1989). (3) *İş tutumları (Job Attitudes)*. İşle ilgili yüksek beklenti sahibi olanlar, heyecan verici, zorlu ve eğlenceli işler, başarıya ulaşma olasılığı olan işler, hastaları iyileştirmeye dönük işler, sonunda terfi alma ihtimali olan işler, idealist yaklaşım, gerçekçi olmadığı düşünülen fakat yapılması mecburi olan işler, risk faktörü yüksek olan işler,

yüksek çaba gösterilip sonuç alınamayan işler, sürekli tekrarlanılan fakat istenilen başarının olmadığı işler, uzunlamasına uzun dönem çalışılması gereken işler de yüksek düzeyde tükenmişlik yaşanmasına sebep olmaktadır (Friedman, 2000; Freudenberger, 1977; Maslach ve Jackson, 1981, 1986; Maslach, Schaufeli ve Leiter, 1986, 2001; Norfolk, 1989).

Tükenmişliğin boyutları incelendiğinde duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve azalan kişisel başarı olarak üç boyuttan oluştuğu görülmektedir. (1) *Duygusal tükenme (emotional exhaustion)*, kişinin yaptığı işten dolayı kendisine çok fazla yüklenildiğini, iş verildiğini düşünmesinden dolayı hissettiği duygusal tükenme durumu olup, tükenmişliğin ilk safhası, başlangıcıdır (2) *Duyarsızlaşma (depersonalization)*, bireyin çok fazla duygusal tükenme yaşaması nedeniyle kişinin duygusuz, ilgisiz, duyarsız şekilde davranmasıdır. Kişi işine ve bireylere karşı güçsüz, soğuk, yalnız ve uzak davranmaktadır. (3) *Azalan kişisel başarı (personel accomplishment)*, tükenmişliğin üçüncü boyutu olup, kişinin kendine ve işine karşı güveninin, başarmaya karşın inancının azalmasıyla birlikte kendisini yetersiz görerek strese, depresyona en meyilli olduğu boyuttur (Maslach ve Jackson, 1981, 1986). Holmes'a (2005) göre tükenmişlik belirtileri olumsuz düşünce eğilimi, yapılan yanlışların sayısının artması, motivasyon ve konsantrasyon eksikliği, uykusuzluk, çarpıntı, baş ve göğüste ağrı, baş dönmesi, uykusuzlukta artış, kabus görme, sakinleştirici türü ilaç kullanımı ve ilaç bağımlılığı şeklindedir.

Tükenmişlik bireylerin çalışma isteğini yitirmesine sebep olmakta iş başarımlarını azaltmaktadır. Tabii ki bireyin tükenmişlik durumuna gelmesine sebep olan sadece iş yükünün fazlalığı, örgütsel yapının özelliği ya da sadece kendi kişilik özellikleri değildir. Bunun yanı sıra bireylerin hayatlarına hızlı bir şekilde giren bilişim teknolojileri, teknolojik ve sosyal hayatlarında meydana gelen hızlı ve kalıcı değişimler, bunun sonucunda da gündelik ve iş yaşamlarında bir takım etkilenmelerin olması da diğer etkenler arasındadır. Bireylerin bir kısmı bunlarla baş etmeyi başarırken bir kısmı bu durumlar karşısında yenilmişlik, yalnızlık, çaresizlik ve tükenmişlik duygusuna kadar varan duyu durumları ile mücadele etmektedir (Kıral, 2008). Bu durumu yaşayanlar içerisinde eğitim emekçileri de bulunmaktadır. Eğitim sektöründe çalışan öğretmenler ve yöneticiler de kimi zaman tükenmişlik durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Alan yazında tükenmişlikle ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise Anadolu Lisesi öğretmenlerinin tükenmişliği araştırılmaktadır. Lise öğretmenlerinin tükenmişlikleri üzerinde yapılan bir takım yerli (Akbaba, 2016; Amasralı, 2016; Çintiriz, 2016; Diri ve Kıral, 2016; Özel, 2016; Uğuz, 2016; Yılmaz, 2017) ve yabancı (Antoniou, Polychroni, ve Vlachakis, 2006; Capel, 1987; Evres, Browers ve Tomic, 2002; Fang ve Yan, 2004; Pedrabissi, Rolland ve Santinello, 1993) araştırmalar mevcuttur.

Lise öğretmenleri ile yapılan yerli araştırmalardan Yılmaz (2017) öğretmenlerin sosyal destek ile tükenmişlik algıları arasında olumsuz ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Çintiriz (2016) kültür dersi öğretmenlerinin düşük kişisel başarı hissi ile yaş değişkeni arasında; öğretmenlerin mezun oldukları okul ile tükenmişlik genel puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Aynı araştırmada öğretmenlerin kıdem, brans, cinsiyet, eğitim

düzeyi ve medeni durum değişkeni öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Özel (2016) lise öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Amasralı (2016) matematik öğretmenlerinin orta düzeyde bir tükenmişlik yaşadığı, yaş ve kıdem azaldıkça öğretmenlerin mesleki tükenmişliğinin de azaldığı sonucuna varmıştır. Akbaba (2016) tarafından yapılan araştırmada beden eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu; medeni durum, cinsiyet, yaş, haftalık ders yükü gibi değişkenlerin öğretmenler arasında anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uğuz (2016) tarafından yapılan araştırmada İngilizce öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diri ve Kıral (2016) ortaokul öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerini araştırdıkları çalışmalarında cinsiyete, yaşa, medeni durum ve öğretmenlik mesleğini isteyerek seçme durumuna göre öğretmen görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lise öğretmenleri ile yapılan yabancı araştırmalardan Capel'in (1987) yaptığı araştırmaya göre lise öğretmenlerinin stres ve tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu; Fang ve Yan (2004) tarafından yapılan araştırmada erkek öğretmenlerin; 11-20 yıl arası kıdemi olan öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu; Evres, Browers ve Tomic (2002) negatif tutuma sahip öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu; Antoniou, Polychroni ve Vlachakis, (2006) ise araştırmalarında kıdemi az, genç öğretmenler ile kadın öğretmenlerin daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadığı tespit edilmiştir.

Alan yazında öğretmenlerin tükenmişlik düzeyini tespit etmeye dönük Aydın ilinde görev yapan ortaokul öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerini tespit etmeye dönük araştırmalar (Diri ve Kıral, 2016) her ne kadar mevcut olsa da Anadolu lisesi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyinin tespitine dönük bir çalışma araştırmacı tarafından henüz bulunamamıştır. Bu sebeple çalışma Aydın ilinde Anadolu Lisesi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyini araştırmaya yönelik, konuya özgü ilk çalışma olacaktır. Durum tespiti ile birlikte çözüm önerilerinin geliştirilmesi, öğretmenlerin sisteme tekrar kazandırılması, verimliliğin, başarının artması açısından çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle yapılan çalışmanın amacı Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve çeşitli değişkenlerle olan ilişkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- (i) Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri nedir?
- (ii) Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri; cinsiyet, yaş, brans, kıdem, eğitim durumu, okuldaki hizmet süresi, mesleği isteyerek yapıp yapmama değişkenlerine göre değişmekte midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve çeşitli değişkenlerle olan ilişkisinin belirlendiği bu araştırma betimsel ilişkisel tarama modelinde

desenlenmiştir (Balcı, 2009; Büyükoztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014; Karasar, 2012). Öğretmenlerin mevcut tükenmişlik durumları ile bunun yaş, okulda çalışılan süre, işini sevip sevmeme gibi değişkenlerle olan ilişkisi öğretmenlere uygulanan tükenmişlik ölçeği ile ortaya çıkarılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma örneklem grubunu, Aydın ilinde bulunan kamu Anadolu Liselerinde görevli olan öğretmenlerden araştırmaya gönüllü olarak katılan 294 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin; % 68,7'sinin (n: 202) erkek, % 31,3'ünün (n: 92) kadın; % 13,6'sının (n: 40) 30 yaş ve altı, % 20,7'sinin (n: 61) 31-35 yaş, % 27,2'sinin (n: 80) 36-40 yaş, % 18'inin (n: 53) 41 ve 45 yaş ve % 20,4'ünün (n: 60) 46 ve üzeri ; % 56,8'inin (n: 167) sözel, % 30,3'ünün (n: 89) sayısal, % 12,9'unun (n: 38) beceri dersleri branşında; % 15,6'sının (n: 46) 5 yıl ve altı, % 18'inin (n: 53) 6-10 yıl, % 22,1'inin (n: 65) 11-15 yıl, % 20,4'ünün (n: 60) 16-20 yıl ve % 23,8'inin (n: 70) 21 yıl ve üzeri kıdeme; % 87,4'ünün (n:257) lisans, % 12,6'sının (n: 37) lisansüstü mezunu; %18,4'ünün (n: 54) bekâr, % 81,6'sının (n:240) evli; % 69,4'ünün (n: 204) görev yaptıkları okulda 5 yıl ve altında, % 17,3'ünün (n: 51) 6-10yıl, % 13,3'ünün (n: 39) 11 yıl ve üzeri hizmeti; % 94,2'sinin (n: 277) mesleğini kendi isteği ile seçmiş ve %5,8'inin (n: 17) seçmemiş olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmadaki veriler Maslach Tükenmişlik Envanteri ve çeşitli demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, kıdem vb) bulunduğu bir veri toplama aracı ile toplanmıştır. *Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE)*: Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyini ortaya çıkarmak amacı ile Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Ergin (1992) tarafından yapılan bir ölçme aracıdır. Çalışmada Türkçe uyarlaması yapılan 5'li Likert [Hiçbir Zaman (1)-Her Zaman (5)] tipi formu kullanılmıştır. MTE, duygusal tükenme (9 madde), duyarsızlaşma (5 madde) ve kişisel başarı (8 madde) şeklinde üç alt ölçekten ve toplam 22 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında olumlu ifadeler ancak kişisel başarı alt boyutunda olumsuz ifadeler yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu boyuttaki maddeler veri analizinde ters kodlanmış ve bu boyut kişisel başarısızlık olarak ifade edilmiştir. Ergin (1992) ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değerlerini 0.65 ile 0.83 arasında bulmuştur. Bu araştırmada ise Cronbach Alfa değerlerinin 0.73 ile 0.85 arasında olduğu tespit edilmiştir. Her bir alt ölçek puanı ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Puanın yukarı gitmesi tükenmişliğin yüksek olduğunun göstermektedir (Maslach ve Jackson, 1986).

2.4. Verilerin Toplanması ve Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla okullara gidilerek, araştırma ile ilgili öğretmenlere gerekli açıklamalar araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırmaya ait Maslach Tükenmişlik Envanterinin Türkçe formu ve kişisel bilgileri içeren form öğretmenlere dağıtılarak doldurulmaları istenmiştir. Ardından öğretmenler tarafından

doldurulan formlar toplanarak araştırmanın analiz sürecine geçilmiştir.

Araştırma verilerin çözümlenmesinde; frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, parametrik ve parametrik olmayan fark testleri kullanılmıştır. Anadolu Lisesi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri, ortalama ve standart sapma ile; tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet, eğitim durumu, yaş, branş, kıdem, çalışılan okuldaki hizmet yılı, mesleği sevme bağımsız değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği normallik koşullarının sağlandığı durumlarda t-testi (cinsiyet, eğitim durumu değişkenleri) ve ANOVA testi (yaş, branş, kıdem, çalışılan okuldaki hizmet yılı değişkenleri) ile normallik koşullarının sağlanmadığı durumda (n<30) ise Mann-Whitney U testi (mesleği sevme değişkeni) ile analiz edilmiştir. Yapılan ANOVA testinde ortaya çıkan farkın hangi gruplardan kaynaklandığını anlamak için Tukey testi yapılmıştır (Ural ve Kılıç, 2005; Büyükoztürk, Çokluk ve Köklü, 2015).

Verilerin normallik koşullarına ilişkin önce merkeze eğilim ölçülerine bakılmış, bu ölçülerin birbirine yakın, sonra veri gruplarının basıklık ve çarpıklık katsayısına bakılmış, bu değerlerin de +1 ile -1 arasında ve son olarak da Kolmogorov-Smirnow testi sonuçlarına bakılmış, bu değerlerin de p>.05 şeklinde olduğu ve normalliği sağladığı görülmüştür. Ancak mesleği sevme bağımsız değişkenindeki veri sayısından birinin 30'un altında olduğu ve normallik koşulunu sağlamadığı görülmüştür. Bu nedenle bu veri grubu ile işlem yapılırken Mann-Whitney U testleri kullanılmıştır (Can, 2016; Büyükoztürk, Çokluk ve Köklü, 2015). Verilerin istatistiki anlamlılığı 0.05 düzeyinde sınanmıştır.

3. Bulgular

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyine ilişkin bulgular ve çeşitli değişkenlerle olan ilişkisine ilişkin bulgular şeklinde aşağıda verilmiştir.

3.1. Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bulgular

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyi

Değişken	Boyutlar	n	\bar{X}	S
Mesleki Tükenmişlik	Duygusal Tükenme	294	2.43	.74
	Kişisel Başarısızlık		2.24	.59
	Duyarsızlaşma		1.94	.67
	Genel Tükenme		2.25	.54

Tablo 1 incelendiğinde Anadolu Lisesi öğretmenlerinin en çok duygusal tükenme sonra kişisel başarısızlık ve duyarsızlaşma boyutlarında tükenmişlik yaşadığı görülmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenme boyutu görece "orta" düzeyde iken; duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutları "düşük" düzeydedir.

3.2. Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlerle Olan İlişkinin İlişkin Bulgular

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişliklerinin; cinsiyet, yaş, branş, mesleki kıdem, eğitim durumu, medeni durum, okuldaki hizmet süresi, mesleğini severek yapip yapmama değişkenlerine ilişkin incelenmesi sonucu elde edilen istatistiki veriler aşağıda verilmiştir.

3.2.1. Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, cinsiyet değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin t-testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir

Tablo 2. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Cinsiyetine Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin T-Testi Sonuçları

Boyut/Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	S	Sd	t	p
Duygusal Tükenme	Erkek	202	2.48	.72	292	1.555	.121
	Kadın	92	2.33	.77			
Duyarsızlaşma	Erkek	202	1.95	.67	292	.390	.697
	Kadın	92	1.92	.68			
Kişisel Başarısızlık	Erkek	202	2.24	.55	292	.027	.979
	Kadın	92	2.24	.66			
Genel Tükenme	Erkek	202	2.27	.52	292	.961	.337
	Kadın	92	2.20	.58			

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin cinsiyetine göre tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

3.2.2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, eğitim durumu değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Eğitim Durumuna Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Ait T-Testi Sonuçları

Boyut/Değişken	Eğitim durumu	n	\bar{X}	S	Sd	t	p
Duygusal Tükenme	Lisans	257	2.41	.74	292	1.423	.156
	Lisansüstü	37	2.59	.71			
Duyarsızlaşma	Lisans	257	1.90	.67	292	2.808	.005*
	Lisansüstü	37	2.22	.65			
Kişisel Başarısızlık	Lisans	257	2.23	.58	292	.520	.603
	Lisansüstü	37	2.28	.63			
Genel Tükenme	Lisans	257	2.23	.54	292	1.783	.076
	Lisansüstü	37	2.40	.50			

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerinin eğitim durumuna göre tükenmişlik düzeylerinin; duyarsızlaşma boyutu

dışında, diğer boyutlarda ve genel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği, lisans mezunu olanların duyarsızlaşma düzeylerinin lisansüstü mezunu olanlardan daha düşük olduğu görülmektedir

3.2.3. Medeni Durum Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, medeni durum değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin t- testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Medeni Duruma Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin T-Testi Sonuçları

Boyut/Değişken	Medeni Durum	n	\bar{X}	S	Sd	t	P
Duygusal Tükenme	Bekâr	54	2.28	.72	292	1.636	.103
	Evli	240	2.47	.74			
Duyarsızlaşma	Bekâr	54	2.02	.73	292	.966	.335
	Evli	240	1.92	.66			
Kişisel Başarısızlık	Bekâr	54	2.20	.78	292	.480	.631
	Evli	240	2.24	.54			
Genel Tükenme	Bekâr	54	2.19	.66	292	.823	.411
	Evli	240	2.26	.51			

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin medeni durumuna göre tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

3.2.4. Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, yaş değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerinin yaşına göre tükenmişlik düzeyleri; duyarsızlaşma boyutunda anlamlı bir farklılık göstermezken; duygusal tükenme, kişisel başarısızlık boyutlarında ve genel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir. Farkın kaynağını bulmak amacıyla çoklu karşılaştırma testi yapılmış, duygusal ve genel tükenmede; 30 yaş ve altındaki öğretmenlerin tükenmelerinin, 41-45 yaş grubundaki öğretmenlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kişisel başarısızlık boyutunda ise 41-45 yaş grubundaki öğretmenlerin tükenmişliklerinin, 30 yaş ve altı grubu ile 46 yaş ve üzeri grubundan anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Yaşına Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması ANOVA (Tukey Testi) Sonuçları

Boyut/Değişken	Yaş Grubu	n	\bar{X}	S	Sd	F	p	Anl. Fark
Duygusal Tükenme	30 yaş ve altı	40	2.09	.72	4:289	4.506	.002*	1/4
	31- 35 yaş	61	2.47	.67				
	36- 40 yaş	80	2.42	.74				
	41 – 45 yaş	53	2.72	.74				
	46 yaş ve üzeri	60	2.39	.73				
Duyarsızlaşma	30 yaş ve altı	40	1.95	.75	4:289	.488	.744	
	31- 35 yaş	61	1.92	.65				
	36- 40 yaş	80	2.00	.65				
	41 – 45 yaş	53	1.95	.71				
	46 yaş ve üzeri	60	1.84	.65				
Kişisel Başarısızlık	30 yaş ve altı	40	2.11	.74	4:289	3.021	.018*	4/1-5
	31- 35 yaş	61	2.30	.58				
	36- 40 yaş	80	2.17	.54				
	41 – 45 yaş	53	2.45	.52				
	46 yaş ve üzeri	60	2.15	.55				
Genel Tükenme	30 yaş ve altı	40	2.06	.63	4:289	3.365	.010*	1/4
	31- 35 yaş	61	2.29	.51				
	36- 40 yaş	80	2.23	.52				
	41 – 45 yaş	53	2.45	.52				
	46 yaş ve üzeri	60	2.18	.52				

*p<0.5 düzeyinde anlamlıdır.

3.2.5. Branş Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, branş değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Branşına Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması ANOVA (Tukey Testi) Sonuçları

Boyut/Değişken	Branş	n	\bar{X}	S	Sd	F	P	Anl. Fark
Duygusal Tükenme	Sözel	167	2.38	.74	2:291	3.381	.035*	1/3
	Sayısal	89	2.40	.70				
	Yetenek	38	2.72	.77				
Duyarsızlaşma	Sözel	167	1.94	.68	2:291	1.223	.296	
	Sayısal	89	1.87	.57				
	Yetenek	38	2.07	.82				
Kişisel Başarısızlık	Sözel	167	2.20	.61	2:291	.771	.463	
	Sayısal	89	2.27	.52				
	Yetenek	38	2.31	.61				
Genel Tükenme	Sözel	167	2.22	.56	2:291	2.323	.100	

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerinin branşına göre tükenmişlik düzeylerinin; duygusal tükenme boyutu dışında diğer boyutlarda ve genel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Yetenek dersleri branşındaki öğretmenlerin duygusal tükenmelerinin, sözel branşındaki öğretmenlerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

3.2.6. Kıdem Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, kıdem değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenlerin kıdemine göre tükenmişlik düzeylerinin; duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği ancak duygusal tükenme boyutunda ve genel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Farkın kaynağını bulmak amacıyla çoklu karşılaştırma testi yapıldığında, 5 yıl ve altında kıdemi olan öğretmenlerin duygusal ve genel tükenmişlik düzeylerinin 16-20 yıl kıdemi olan öğretmenlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Mesleki Kıdemine Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması ANOVA (Tukey Testi) Sonuçları

Boyut/Değişken	Kıdem	n	\bar{X}	S	Sd	F	P	Anl. Fark
Duygusal Tükenme	5 yıl ve altı	46	2.16	.65	4	3.581	.007*	1/4
	6-10 yıl	53	2.41	.67				
	11-15 yıl	65	2.44	.76				
	16 -20 yıl	60	2.69	.73				
	21 yıl ve üzeri	70	2.39	.76				
Duyarsızlaşma	5 yıl ve altı	46	1.90	.74	4	1.144	.336	
	6-10 yıl	53	2.02	.70				
	11-15 yıl	65	2.00	.65				
	16 -20 yıl	60	1.97	.63				
	21 yıl ve üzeri	70	1.80	.66				
Kişisel Başarısızlık	5 yıl ve altı	46	2.21	.79	4	1.551	.188	
	6-10 yıl	53	2.30	.53				
	11-15 yıl	65	2.18	.53				
	16 -20 yıl	60	2.37	.52				
	21 yıl ve üzeri	70	2.14	.57				
Genel Tükenme	5 yıl ve altı	46	2.12	.61	4	2.448	.047*	1/4
	6-10 yıl	53	2.28	.52				
	11-15 yıl	65	2.25	.54				
	16 -20 yıl	60	2.41	.48				
	21 yıl ve üzeri	70	2.17	.54				

3.2.7. Çalışılan Okuldaki Hizmet Yılı Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin, çalışılan okuldaki hizmet yılı değişkenine göre değişip değişmediğine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Çalıştıkları Okuldaki Hizmet Yılına Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması ANOVA (Tukey Testi) Sonuçları

Boyut/Değişken	Çalışılan Hizmet Yılı	n	\bar{X}	S	Sd	F	p
Duygusal Tükenme	5 yıl ve altı	204	2.39	.72	201	1.621	.199
	6-10 yıl	51	2.60	.76			
	11 yıl ve üzeri	39	2.45	.78			
Duyarsızlaşma	5 yıl ve altı	204	1.93	.70	201	.392	.676
	6-10 yıl	51	2.01	.65			
	11 yıl ve üzeri	39	1.89	.56			
Kişisel Başarısızlık	5 yıl ve altı	204	2.23	.57	201	.410	.664
	6-10 yıl	51	2.30	.61			
	11 yıl ve üzeri	39	2.20	.63			
Genel Tükenme	5 yıl ve altı	204	2.23	.54	201	1.180	.309
	6-10 yıl	51	2.36	.55			
	11 yıl ve üz.	39	2.23	.53			

Tablo 8 incelendiğinde öğretmenlerin çalışılan okuldaki hizmet yılına göre tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

3.2.8. Mevsimi Sevme Durumu Değişkenine Göre İncelenmesi

Anadolu Lisesi öğretmenlerinin mesleğini sevip sevmeme durumuna göre mesleki tükenmişlik düzeylerinin; farklılık

gösterip göstermediğine ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Anadolu Lisesi Öğretmenlerinin Mesleğini Sevip Sevmeme Durumuna Göre Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Boyut/Değişken	Mesleği Sevme	n	Ortalama Sırası	Sıra Toplamı	U	p
Duygusal Tükenme	Evet	277	141.87	39298	795	.000*
	Hayır	17	239.24	4067		
Duyarsızlaşma	Evet	277	146.26	40514	2011	.310
	Hayır	17	167.71	2851		
Kişisel Başarısızlık	Evet	277	145.73	40366	1863	.147
	Hayır	17	176.41	2999		
Genel Tükenme	Evet	277	142.76	39544.5	1041.5	.000*
	Hayır	17	224.74	3820.5		

Tablo 9 incelendiğinde öğretmenlerinin mesleğini severek yapma durumuna duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı ancak duygusal ve genel tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Mesleğini severek yapmayan öğretmenlerin duygusal ve genel tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde Anadolu Lisesi öğretmenlerinin en yüksek düzeyde duygusal tükenme yaşadıkları, sonrasında kişisel başarısızlık ve duyarsızlaşma boyutlarında tükenmişlik yaşadıkları sonucuna varılmıştır. Bunun sebebi öğretmenlerin iş yükünün fazla olması, öğrenci potansiyellerinin ergenlik dönemi içerisinde bulunan lise öğrencileri olması vb. gibi sebeplerden dolayı

öğretmenlerin en yüksek düzeyde duygusal tükenme yaşamakta oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada cinsiyet değişkeni tükenmişliğin hiçbir boyutunda anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Özel (2016), Amasralı (2016), Teltik (2009) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları da yapılan araştırma ile paralellik göstermekte; fakat Akbaba (2016) tarafından yapılan araştırmada duygusal tükenme boyutunun düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akbaba'nın (2016) sadece beden eğitimi öğretmenleri ile çalışması, beden eğitimi öğretmenlerinin ise daha sosyal olmaları, iş yükü anlamında diğer branşlara göre (yazılı yapma ve okuma, teorik ders anlatma vb.) daha az olmasından kaynaklanıyor olabileceği söylenebilir. Cinsiyet değişkeninin hiçbir boyutta anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Çintiriz (2016), Akbaba (2016), Uğuz (2016); Amasralı (2016), Bilgen ve Genç (2014) Goswami (2013), Gündoğdu (2013), Darmody ve Smyth (2011), Yılmaz-Toplu (2012), Adiloğulları (2013), tarafından yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Fang ve Yan (2004) ve Özel (2016) tarafından yapılan araştırmada erkek öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaların birbirinden farklı çıkma sebebi örneklem gruplarının farklı okul türlerindeki öğretmenler üzerinde olması sebebine bağlanabilir.

Eğitim durumu değişkeni sadece duyarsızlaşma boyutunda anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Şöyle ki lisans mezunu olan öğretmenlerin duyarsızlaşma düzeylerinin lisansüstü mezunu olan öğretmenlerden daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü mezunu olan öğretmenlerin lisansüstü eğitim alma esnasında (ders çalışma, ödev yetiştirme vb.) stres yaşamaları sebebiyle lisans eğitimi alan öğretmenlerden yüksek düzeyde duyarsızlaşma yaşadıkları söylenebilir. Çintiriz (2016), Uğuz (2016), Bilgen ve Genç (2014), Çelikkaleli (2011), Demirhan-Harmanda (2011), Kıral ve Erakin (2016) tarafından yapılan araştırmada ise eğitim durumu anlamlı bir farklılık oluşturmazken; Özel (2016), Karahan ve Uyanık-Balat (2011), Yıldız (2012) ve Gündoğdu'nun (2013) tarafından yapılan araştırmada ise değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Medeni durum değişkeni incelendiğinde bekâr ve evli öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Yıldız (2012), Çelebi (2013), Bilgen ve Genç (2014), Çintiriz (2016), Akbaba (2016), Uğuz (2016) ve Yılmaz (2017) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Amasralı (2016) tarafından yapılan araştırmada ise medeni durumun anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Evli öğretmenlerin bekârlara göre daha az tükenmişlik yaşadığı tespit edilmiştir.

Öğretmenlerin yaşına göre tükenmişlik düzeyleri incelendiğinde; duyarsızlaşma boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı; duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Olgun öğretmenlerin 30 yaş ve altındaki genç öğretmenlerden daha fazla stres yaşama sebebi işlerini daha iyi yapmaya çalışırken, psikolojik olarak yıpranmaları dolayısıyla da duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık boyutlarında tükenme yaşıyor olabilecekleri söylenebilir. Çintiriz (2016), Diri ve Kıral (2016), Özel (2016) ve Amasralı (2016) tarafından yapılan araştırma da yaş

değişkeninin anlamlı bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uğuz (2016), Akbaba (2016) tarafından yapılan araştırmada ise yaş anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin branşına göre tükenmişlik düzeylerinin; duygusal tükenme boyutu dışında diğer boyutlarda ve genel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Duygusal tükenme boyutunda yetenek dersi öğretmenlerinin sözel ders öğretmenlerinden farklı çıkma sebebi öğrencilerin malzeme getirmemeleri, derslerinin üniversite sınavında çıkmaması sebebiyle öğrencilerce önemsenmemesi gibi nedenlere bağlanabilir. Çintiriz (2016), Özel (2016), Yıldız (2012), Gündoğdu (2013), Fisher (2011), Darmody ve Smyth (2011), Kıral ve Erakin (2016) tarafından yapılan araştırmada da branşın tükenmişlik üzerinde etkili bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Bilgen ve Genç (2014) tarafından yapılan çalışmada ise branşın tükenmişlikte anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin kıdemine göre tükenmişlik düzeylerinin; duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermediği ancak duygusal tükenme boyutunda ve genel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Farkın kaynağını bulmak amacıyla çoklu karşılaştırma testi yapıldığında, 5 yıl ve altında kıdemi olan öğretmenlerin duygusal ve genel tükenmişlik düzeylerinin 16-20 yıl kıdemi olan öğretmenlerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Çalışılan okuldaki hizmet yılı değişkeni incelendiğinde boyutlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kıdemli öğretmenler işlerini daha titiz yapmaya çalışmalarını nedeniyle daha fazla duygusal tükenme yaşıyor olabilirler.

Öğretmenlerin mesleğini severek yapma durumuna duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı ancak duygusal ve genel tükenmişlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Mesleğini severek yapmayan öğretmenlerin duygusal tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Mesleğine yönelik tükenmişlik yaşayan öğretmenler mutlu olmadığı için iş başarı gücü ve iş doyum düzeyi düşük olmakta, bunun sonucu olarak da başarılı sonuçlar elde edememeleri yönünde yorumlanabilir.

Tükenmişlik diğer meslek gruplarında yaşandığı gibi öğretmenlerde de yaşanmaktadır. Toplumu şekillendiren, toplumun geleceğini şekillendiren öğretmenlerin tükenmişlik yaşamalarına neden olan etkenler nitel çalışmalarla ortaya çıkarılarak, bunun neticesinde tükenmişlik nedenlerine yoğunlaşılabilir. Çünkü mutlu, iş başarmaya istekli öğretmenlerle eğitim sisteminin istenilen düzeye getirilebileceği söylenilebilir. Ayrıca belirli zamanlarda öğretmenlere stres ve yönetimi, tükenmişlikle baş etme stratejileri gibi konularda destek faaliyetleri yürütülerek öğretmenlerin psikolojik anlamda rahatlamalarına yardımcı da olunabilir. Aynı araştırma farklı gruplarla, hatta kültürler arası çalışmalarla yapılarak, yurtdışındaki öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri kıyaslanabilir.

Kaynakça

- Adiloğulları, G. E. (2013). *Beden eğitimi öğretmenlerinin duygusal zekâ ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Akbaba, H. (2016). *Meslek liselerinde görev yapan beden eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri Ankara Yenimahalle İlçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Amasralı, A. (2016). *Ortaokul ve lise matematik öğretmenlerinin örgütsel sinizm tutumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki (Amasya ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Antoniou, A. S., Polychroni, F., & Vlachakis, A. N. (2006). Gender and age differences in occupational stress and professional burnout between primary and high-school teachers in Greece. *Journal of Managerial Psychology*, 21 (7), 682-690.
- Balcı, A. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bilgen, S., & Genç, S. Z. (2014). The Rate of burnout of elementary school teachers and elementary mathematics teachers. *International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 1-9.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & F. Demirel, (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: PegemAkademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2015). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: PegemAkademi.
- Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde veri analizi*. Ankara: PegemAkademi.
- Capel, S. A. (1987). The incidence of and influences on stress and burnout in secondary school teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 57(3), 279-288.
- Croom, D. B. (2003). Teacher burnout in agricultural education. *Journal of Agricultural Education*, 44(2), 1-13.
- Çelebi, E. (2013). *Elazığ ve Malatya il merkezinde bulunan özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ve ilgili faktörler*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Çelikkaleli, Ö. (2011). Yetişkin eğitimcisi öğretmenlerin tükenmişlik ve mesleki yetkinliklerinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 38-53.
- Çintiriz, Ş. (2016). *Mesleki ve teknik anadolu liselerinde kültür dersi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyinin tespiti:Beşiktaş ilçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Darmody, M., & Smyth, E. (2011). *Job satisfaction and occupational stress among primary school teachers and school principals in Ireland*. Dublin: The Teaching Council.
- Demirhan-Harmanda, E. (2011). *Ankara il merkezinde görev yapan okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri ile çocuklarda görülen istenmeyen davranışları değerlendirmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Diri, M. S. (2015). *Ortaokul öğretmenlerinin iş doyumlarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi Aydın ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Diri, M. S., & Kıral, E. (2016). Ortaokul öğretmenlerinin iş doyumlarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 125-149.
- Ergin, C. (1992). *Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması*. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, 22, 25.
- Evers, W. J. G., Brouwers, A., & Tomic, W. (2002). Burnout and self-efficacy: A study on teachers' beliefs when implementing an innovative educational system in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology*, 72(2), 227-243.
- Fang, W., & Yan, X. (2004). *Job burnout among elementary and high school teachers: Characteristics and relationship with social support*. Acta Psychologica Sinica.
- Fisher, M. H. (2011). Factors influencing stress, burnout, and retention of secondary teachers. *Current Issues in Education*, 14(1).
- Freudenberger, H. J. (1977). Burnout: Occupational hazard of the child care worker. *Child Care Quarterly*, 6(2), 90-98.
- Friedman, I. A. (2000). Burnout in teachers: Shattered dreams of impeccable professional performance. *Psychotherapy in Practice*, 56(5), 595-606.
- Friedman, I.A. (1996). Multiple pathways to burnout: Cognitive and emotional scenarios in teacher burnout. *Anxiety, Stress, and Coping*, 9, 245-259.
- Goswami, M. (2013). A study of burnout of secondary school teachers in relation to their job satisfaction. *Journal of Humanities and Social Science*, 10(1), 18-26.
- Gündoğdu, G. B. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin iş doyum ve mesleki tükenmişlik düzeyleri üzerine bir çalışma: Mersin ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Çağ Üniversitesi.
- Holmes, E. (2005). *Teacher well-being*. New York: RoutledgeFalmer.
- Karahan, Ş., & Uyanık-Balat, G. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının

- ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-14
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kıral, B. (2008). *Ortaöğretim okul yöneticilerinin yaşadıkları stres belirtileri düzeyi*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Kıral, E., & Erakın, B. (2016). *Öğretmenlerin Örgütsel adalet ile mesleki tükenmişlik algı düzeyleri arasındaki ilişki*. Eğitime Dönüş. E. Babaoğlu, E. Kıral ve A. Çilek (Edts). Ankara: Eyuder Yayınları.
- López, J. S. Castro Bolaño, C., & María José Santiago Mariño, M. (2010). Exploring stress, burnout, and job dissatisfaction in secondary school teachers. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 10(1), 107-123
- Maraşlı, M. (2005). Bazı özelliklerine ve öğrenilmiş güçlülük düzeylerine göre lise öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 23(3), 27-33.
- Maslach, C. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 9(5), 16-22.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1986). *The measurement of burnout*. CA: Consulting Psychologist Press.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (1986). *Maslach Burnout Inventory*. CA: Consulting psychologists press
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 397-422.
- Norfolk, D. (1989). *İş hayatında stress*. İstanbul: Form yayınları.
- Özel, S. (2016). *Farklı liselerde görev yapan yönetici ve öğretmenlerin iş doyumlarına ilişkin alguları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki Tekirdağ/Çerkezköy örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Pedrabissi, L., Rolland, J. P., & Santinello, M. (1993). Stress and burnout among teachers in Italy and France. *The Journal of Psychology*, 127(5). 529-535.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (2003). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Furkan Ofset
- Sağlam, M., & Sağlam, A.Ç., (2005). Öğretmenlik mesleğinin maddî yönüne ilişkin genel bir değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 317-328.
- Teltik, H. (2009). *Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki yeterlilik algılarının iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyleriyle ilişkisinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uğuz, S. (2016). *Adana'da mesleki ve teknik anadolu liselerinde İngilizce öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi üzerine bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Ural A., & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Yıldız, E. (2012). Mesleki tükenmişlik ve rehber öğretmenler üzerine bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(2), 37-61.
- Yılmaz, E. (2017). *Lise öğretmenlerinde tükenmişlik, iş doyumunu ve algılanan sosyal destek: Bursa ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi.,
- Yılmaz-Toplu, N. (2012). *Okul öncesi ve ilköğretim öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.



Araştırma Makalesi • Research Article

Tehlikeli Madde Taşımacılığı Güzergâh Seçimi Problemi İçin Stokastik Bir Risk Analizi

A Stochastic Risk Analysis for the Problem of Route Selection of Hazardous Materials' Transportation

Hamit Erdal ^{a,*}

^a Dr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, 25000, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8352-6427

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2018

Kabul tarihi: 10 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Tehlikeli Madde Taşımacılığı

Güzergâh Seçimi

SMAA-2

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 January 2018

Received in revised form 20 April 2018

Accepted 10 May 2018

Keywords:

Hazardous Materials

Hazardous Materials Transportation

Route Selection

SMAA-2

ÖZ

Tehlikeli madde taşımacılığı günümüzde can ve mal güvenliğinin sağlanması ve faaliyetlerin aksamadan yürütülebilmesi için üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir. Artan sanayileşme düzeyi ile birlikte daha fazla kullanılmaya başlanan tehlikeli maddelerin bir noktadan diğer bir noktaya güvenle taşınması daha önemli bir hâl almıştır. Tehlikeli maddelerin taşınmasında her ne kadar tüm taşıma modları etkin olarak kullanılsa da en çok karayolu kullanılmaktadır. Bu yüzden, tehlikeli maddelerin içerdiği risk göz önüne alınarak, daha titiz bir taşıma ve dolayısıyla daha etkin bir risk yönetimi gerekmektedir. Bu çalışmada tehlikeli madde taşımacılığının maliyet etkin, güvenli ve kesintiye uğramadan gerçekleştirilebilmesi için en uygun güzergâhın belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede Gaziantep ile Erzurum illeri arasında tehlikeli madde taşımacılığı yapan bir firmanın yetkilileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek SMAA-2 yöntemiyle tehlikeli madde taşımacılığı güzergâh seçimi yapılmıştır.

ABSTRACT

Today, hazardous materials' transportation is one of the important issues that must be taken into consideration in order to ensure the safety of life and property and to carry out operations without any interruption. With the increasing level of industrialization, it has become more important to move hazardous materials, which have begun to be used more frequently, safely from one point to another. Although all transportation modes are used effectively in the hazardous materials' transportation, mostly the roads are used. For this reason, by taking into consideration the risk, involved in hazardous materials, they require more rigorous transportation and more effective risk management. In this study, it is aimed to determine the most appropriate route for the hazardous materials' transportation in a cost effective, safe and uninterrupted manner. In this context, face-to-face meeting has been held with the managers of a company transporting hazardous materials between Gaziantep and Erzurum provinces, and the hazardous materials' transportation routes are selected by SMAA-2 method.

1. Giriş

Türkiye'de yük ve yolcu taşımacılığında en fazla karayolu tercih edilmekte, en çok Tehlikeli Madde Taşımacılığı (TMT) da karayolu ile yapılmaktadır (MEB, 2011: 4). Ancak bu maddeler kimyasal özellikleri nedeniyle diğer malzemelere göre daha farklı şekilde ele alınmalı ve incelenmelidir. Çünkü canlı ve cansız yaşamı tehdit eden maddelerin taşınması etkin bir risk ve taşımacılık yönetimi gerektirmektedir.

Örneğin, ABD Ulaştırma Bakanlığı Boru Hattı ve Tehlikeli Madde Güvenliği İdaresi tarafından yapılan araştırmada TMT'ne ilişkin 2013 yılında 15.919 olay tespit edilmiştir. Bu

olaylarda 28 kişi yatarak, 132 kişi de ayakta tedavi görmüştür. Aynı olaylarda 12 kişi hayatını kaybetmiş ve 81.365.866 dolarlık kayıp meydana geldiği raporlanmıştır (PHMSA, 2017: 1).

Yukarıdaki örnekte de açıkça görüleceği şekilde, TMT son derece hassas bir çalışma alanı olup, hem can güvenliği hem de ekonomik açıdan üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Bu doğrultuda tehlikeli maddelerin taşınması için riskleri en aza indiren bileşenlerden biri de güzergâh seçimi problemidir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hamit_erdal@hotmail.com

Tehlikeli maddeler; ihtiva ettiği bileşimleri nedeniyle, genel güvenliği ve düzeni, doğal hayatı ve toplumu tehlikeye sokabilecek olan maddelerdir (BMAEK, 2007: 1).

ABD İş Sağlığı Güvenliği İdaresi (OSHA) ise tehlikeli maddeyi, fiziksel tehlike ve sağlık tehlikesine neden olabilecekler şeklinde ikiye ayırmıştır. Fiziksel tehlike olarak parlayıcı, patlayıcı, yanıcı, kararsız reaktifler veya su ile tepkimeye girebilecekler ile normal elleçleme, oksitleyici, piroforik maddelerin kullanımı veya depolanması esnasında toz, gaz, duman veya sis açığa çıkaran kimyasal etkiler öngörülmüştür. Sağlık tehlikesine neden olabilecek tehlikeli maddeler ise, zehirli etmenler, tahriş ediciler, aşındırıcılar, ciğerleri, deriyi, gözleri veya mukoza membranını etkileyen, hassaslaştırıcılar, hematopoetik sisteme etki eden etmenler ile kanserojenler olarak belirlenmiştir (OSHA, 2017: 1).

Özellikle gelişmiş ülkelerde TMT, endüstri için vazgeçilemez bir öğedir. Bu doğrultuda günümüzde tehlikeli maddelerin birçok sektörde kullanılmasına ve artan ihtiyacın karşılanması için ulaştırma faaliyetlerine bağlı olarak tehlikeli yüklerin yer değiştirmesi tehlikeli madde lojistiği olarak tanımlanmıştır (Akçetin, 2013: 2).

Tehlikeli madde lojistiğinde önemli olan bir diğer husus da ambalajlama, işaretleme, elleçleme, taşıma ve depolama fonksiyonlarının taşıma moduna göre etkin bir şekilde uygulanması ve yönetimidir (Daimonlogistics, 2017: 1). Eğer yukarıda sıralanan lojistik fonksiyonlar etkin yönetilemez ise hem yaşam alanlarına zarar verilebilir hem de işletmeler için çok büyük zararlara neden olunabilir.

Tehlikeli maddelerin taşınmasında da sorumluluklar farklı şekillerde dağılmıştır. Öyle ki, göndericinin, yükleyenin, doldurmanın, taşımacının, taşıt sürücüsünün ve araçta bulunan diğer görevlilerin, teslim alanın, tank/konteyner/depo işletmecisinin çok çeşitli ve farklı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sıralanan paydaş ve aşamaların herhangi birinde meydana gelebilecek olası bir ihmal diğer tüm paydaşlara yansımakta ve önlenemez olumsuzluklara neden olabilmektedir (Ulaştırma Bakanlığı, 2008: 5).

Ek olarak, tehlikeli maddelerin yer değiştirme işlemleri sırasında da çeşitli önlemler alınması zorunludur. Taşınma sırasında, taşıma kaplarının darbe ve çarpmalardan korunması ve düşürülmemesi gerekmektedir. Taşıtın hızı tehlikeli madde taşıyan araçlar için öngörülen hız sınırlamalarını aşmamak üzere, görüş, yol, hava ve trafik durumuna göre bir tehlike oluşturmayacak düzeyde tutulmalıdır (Ulaştırma Bakanlığı, 2008: 5).

Ülkemizde, Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) tarafından karayolunda taşınan yükler yirmi bir farklı sınıfa ayırmıştır. Bu sınıflandırma kapsamında TMT için özel bir tehlike sınıflandırılması yapılmamış olup, kimyasallar ve kimyasal ürünleri ile ikincil hammadde ve atıkların ayrı sınıflara, ham petrol ve doğalgaz ayrı bir sınıfa, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ayrı bir sınıfa dâhil edilmiştir (KGM, 2010: 210).

TMT'de canlı ve cansız çevre korunurken maliyetlerin de kontrol altında tutulması, bu nedenlerle de en az risk ve maliyet oluşturan güzergâhın belirlenmesi son derece önemlidir.

Güzergâh seçimi problemi, çok boyutlu ve belirsizlikler içeren bir problemdir. Lojistik hizmet sağlayıcıların en kısa sürede, en kısa yolu takip ederek ve en güvenli şekilde operasyonlarını tamamlamaları ve hedef noktaya varmaları, kompleks, stokastik ve çok amaçlı/kriterli bir karar vermeyi gerektirmektedir (Murat ve Kulak, 2005: 425).

Yapılan literatür araştırmasında, rotalama ve güzergâh seçimi problemleri için zengin bir literatür tespit edilmesine rağmen TMT konusunda az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle deterministik verilerin kullanıldığı ve tehlikeli madde taşımacılığı probleminin varsayımsal yaklaşımlarla modellendiği tespit edilmiştir (ör: Bell, 2007; Dadkar vd., 2008; Caramia vd., 2010; Faghih-Roohi vd., 2016).

Bu çalışmanın amacı, TMT için en uygun güzergâhın seçilmesi amacıyla karar desteği sağlamaktır. TMT kapsamında yapılan güzergâh belirleme çalışmaları da diğer güzergâh belirleme çalışmalarında olduğu gibi özünde nitel ve nicel pek çok kriteri barındırmaktadır. Bu çalışmada kullanılan karar kriterlerinin belirlenmesi sürecinde literatürde TMT kapsamında yapılan güzergâh belirleme çalışmalarından faydalanılmıştır.

TMT kapsamındaki güzergâh belirleme problemlerinde kullanılacak kriterlerden bazıları, doğal olarak kesin olmayan değerler içerebilmektedir. Meydana gelebilecek risklerin önceden tahmin edilememesinin yanı sıra, güzergâh boyunca anlık meydana gelebilecek olaylar hakkında da elde edilen bilgiler net ve doğru olmayabilir. Bu nedenle, TMT kapsamında yapılacak çalışmalarda karar kriter değerleri stokastik olarak ifade edilebilmektedir. Bu çalışmada ele alınan problemde kullanılan karar kriterlerinin stokastiklik ve belirsizlik barındırmaları nedeniyle Stokastik Çok Kriterli Kabul Edilebilirlik Analizi-2 (SMAA-2) yöntemi kullanılmıştır. SMAA-2 yöntemi belirsiz ve/veya kesin olmayan karar kriter değerlerinin stokastik değişkenler ile ifade edilmesine olanak sağlayabilmektedir.

Bu kapsamda Erzurum-Gaziantep arasında petrokimya ürünleri taşıyan bir firma için mevcut üç güzergâh arasından maliyet ve olası risk mahsuplaşmasını esas alan bir risk analizi gerçekleştirilmiştir. Bu genel çerçevede söz konusu firmanın sahibi, lojistik müdür ve operasyon amiri ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek, karar vericilere güzergâh karar alternatifleri sunulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde TMT konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, üçüncü bölümde SMAA-2 yöntemi kısaca tanıtılmış, dördüncü bölümde yöntem probleme uygulanmış ve ileride yapılacak çalışmalara önerilerin de bulunduğu sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması

TMT konusunda, 1982-2004 yılları arasında yapılan çalışmalar Erkut vd. (2007), 2005-2014 yılları arasında yapılan çalışmalar ise Yılmaz vd. (2016) tarafından kapsamlı olarak incelendiğinden bu çalışmada gerçekleştirilen çalışmalar da daha güncel olanlara odaklanılmıştır.

Literatürde yapılan çalışmalarda TMT probleminin, risk analiz ve modelleri kapsamında incelendiği tespit edilmiştir. Bu nedenle önceki yıllarda yapılan çalışmalar, önerilen model ve yöntemler ile ele alınan kriterler kapsamında ortaya koyulmuş ve Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1. TMT Konusunda Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Yöntem	Ele Alınan Risk Model/Kriteri	Ulaştırma Mo- du	Tehlikeli Madde Türü
Huang (2006)	Analitik hiyerarşi süreci, Coğrafi bilgi sistemleri	Etkilenecek insan sayısı, terör riski, hırsızlık riski, trafik yoğunluğu, acil müdahale olanakları	Karayolu	Genel
Alumur ve Kara (2007)	Çok amaçlı tamsayı programlama modeli	Etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Geri dönüştürülebilir tehlikeli atık maddeler
Bell (2007)	Oyun Teorisi	Kaza olma olasılığı	Karayolu	Genel
Carotenuto vd. (2007)	Tabu arama sezgiseli	Güzergâh uzunluğu, nüfus yoğunluğu	Karayolu	Genel
Glickman vd. (2007)	Matematiksel programlama modeli	Kaza sayısı	Demiryolu	Kimyasal maddeler
Erkut ve Alp (2007)	Doğrusal olmayan karışık tamsayı programlama modeli, Dinamik programlama modeli	Kaza olma olasılığı, etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Genel
Dadkar vd. (2008)	K-en kısa yol algoritması, Karışık tamsayı programlama modeli, Genetik algoritma	Kaza olma olasılığı, etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Genel
Bonvicini ve Spadoni (2008)	Coğrafi bilgi sistemleri	Karayolu ağının yoğunluğu, nüfus dağılımı, meteorolojik durum	Karayolu	Genel
Dadkar vd. (2010)	Oyun teorisi	Terör riski	Karayolu	Genel
Caramia vd. (2010)	Sezgisel algoritma	Güzergâh uzunluğu, güzergâh süresi, sosyal riskler (kaza olma olasılığı ve etkilenecek insan sayısı)	Karayolu	Parlayıcı maddeler
Li ve Leung (2011)	Çok amaçlı uzlaşık programlama modeli-Coğrafi bilgi sistemleri	Güzergâh süresi, kaza olma olasılığı, kaza anında güzergâhı kullanan diğer insanlar, yol dışında etkilenecek nüfus, olumsuz ekonomik etki	Karayolu	LPG
Das vd. (2012)	Çok amaçlı optimizasyon modeli	Kaza olma olasılığı, etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Parlayıcı ve uçucu atıklar
Verma vd. (2012)	Tabu arama sezgiseli	Kaza riski, nüfus riski	Demiryolu	Genel
Chakrabarti ve Parikh (2013)	ALOHA yazılımı	Kaza oranı, güzergâh yoğunluğu, nüfus yoğunluğu	Karayolu	Parlayıcı, toksik ve aşındırıcı maddeler
Desai ve Lim (2013)	Stokastik dinamik programlama	Etkilenecek insan sayısı, maliyet, güzergâh süresi	Karayolu	Genel
Kang vd. (2014)	Riske maruz değer, Eşitlik modeli, Lagrange gevşetmesi.	Nüfus yoğunluğu	Karayolu	Genel
Mahmoudabadi ve Seyedhosseini (2014)	Bulanık analitik hiyerarşi süreci, Kaos teorisi, Matematiksel programlama modeli	Kaza riski, etkilenecek insan sayısı, çevresel riskler ve altyapısal riskler (ulaşımı aksatacak tünel, köprü vb.nin kullanılamaz hale gelmesi)	Karayolu	Genel
Karabulut ve Öcalır-Akünel (2015)	Analitik hiyerarşi süreci, Coğrafi bilgi sistemleri	Kaza olma olasılığı, çevresel riskler	Karayolu	Akaryakıt (Benzin, Motorin) ve LPG
Bronfman vd. (2015)	Matematiksel programlama modeli, Sezgisel algoritma	Etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Genel
Faghih-Roohi vd. (2016)	Dinamik koşullu riske maruz değer modeli	Kaza olma olasılığı, etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Genel
Szeto vd. (2017)	Rota-akış emisyon algoritması, Özyinelemeli dinamik algoritma	Kaza olma olasılığı	Karayolu	Akaryakıt ve parlayıcı maddeler
Bula vd. (2017)	Değişken komşuluk arama algoritması, Karışık tamsayı programlama modeli	Kaza anında etkilenecek insan sayısı	Karayolu	Genel
Garrido ve Bronfman (2017)	Matematiksel programlama modeli	Nüfus yoğunluğu, ölümlü kaza oranı	Karayolu	Endüstriyel katı atık
Hosseini ve Verma (2017)	Riske maruz değer modeli	Kaza olma olasılığı	Demiryolu	Genel
Bahramian ve Bagheri (2017)	Coğrafi bilgi sistemleri	Güzergâh uzunluğu, etkilenecek alan, etkilenecek insan sayısı, çevresel riskler (etkilenecek nehir, göl, havaalanı varlığı)	Karayolu, Demiryolu, Boruhattı	Akaryakıt

Sonuç olarak TMT ile ilgili literatür tarandığında TMT'ne ilişkin güzergâh seçimine yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma ile TMT güzergâh seçimi probleminde SMAA-2 yönteminin uygulanması çalışmanın farklılığını ortaya koymaktadır.

Yapılan literatür çalışmasında, TMT kapsamında güzergâh seçimi problemi için SMAA-2 yönteminin kullanıldığı başka bir çalışma tespit edilememiştir. Ayrıca Erzurum-Gaziantep illeri arasındaki güzergâhların incelendiği bir güzergâh belirleme çalışmasına da rastlanmamıştır.

3. SMAA-2 Metodu

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemlerinde çözüm sonuçları önemli ölçüde karar vericilerin/uzmanların değerlendirmelerine göre kriter ağırlıkları ve alternatiflerin kriterlere göre aldıkları değerlerin doğru ve tutarlı bir şekilde belirlenmesine bağlıdır. Doğal olarak, gerçek hayat problemlerinde bu değerlerin tamamını ve kesin değerlerini elde etmek oldukça güçtür. Bunun yanında grup karar verme nedeniyle karar vericilerin/uzmanların değerlendirmelerinde ki farklılıklarda, bahse konu değerlerin doğru bir şekilde saptanmasını çok daha zor bir hale getirmektedir (Lahdelma ve Salminen, 2001: 444).

SMAA yöntemi, alternatiflerin karar kriterlerinden aldıkları değerlerin ve karar kriterlerinin ağırlıklarının belirsiz olduğu gerçek hayat problemlerine çözüm üretebilmek için Lahdelma vd. (1998) tarafından önerilmiştir. Bu yöntemde belirsiz ve/veya kesin olmayan alternatiflerin karar kriter değerleri stokastik değişkenler ile üzerinde karar vericiler tarafından fikir birliği sağlanamayan kriter ağırlıkları da birleşik yoğunluk fonksiyonlu ağırlık dağılımı ile ifade edilir. Yöntemin en kritik özelliklerinden biri de hiçbir kriter ağırlık değeri girilmeden kullanılabilmesidir. Yöntem algoritmasında, alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılan (i) kabul edilebilirlik indisi, (ii) merkezi ağırlık vektörü ve (iii) güvenilirlik faktörü olmak üzere üç tip tanımlayıcı ölçek mevcuttur. Ölçek hesaplamalarında sayısal teknikler, çok boyutlu integraller ve Monte Carlo simülasyonu kullanılmaktadır (Lahdelma ve Salminen, 2001: 446).

SMAA metodu diğer ÇKKV yöntemlerinde olduğu gibi doğrudan alternatifleri sıralamak yerine, sadece alternatiflerin kabul edilebilirliğini belirlemektedir. Zaman içerisinde seçim ve sıralama problemleri için SMAA-2, SMAA-3, SMAA-O, Ref-SMAA yöntemleri, sınıflandırma problemleri için ise SMAA-TRI metodu geliştirilmiştir.

SMAA-2 yöntemi, Lahdelma ve Salminen tarafından 2001 yılında grup karar vermenin esas olduğu kesikli stokastik ÇKKV problemleri için önerilmiştir (Tervonen ve Lahdelma, 2007: 500). Yöntem en uygun alternatifin seçimi ve alternatiflerin sıralamasını yapmak için kullanılabilir. Yöntemde; sıra kabul edilebilirlik indisi, üç tür en iyi sıra ölçüğü ve tümleşik kabul edilebilir indisi olmak üzere beş farklı ölçek kullanılmaktadır (Lahdelma ve Salminen, 2001: 452-453).

Yöntemin matematiksel ifadesi aşağıda sunulmuştur (Tervonen ve Lahdelma, 2007:501-504; Demirdöğen vd., 2017: 330-333):

Karar problemi, n adet karar kriterine göre değerlendirilen m adet alternatif $\{x_1, x_2, \dots, x_m\}$ ile ifade edilir. Karar verici/uzmanın tercih yapısı, değer fonksiyonu $u(x_i, w)$ veya gerçek değerli fayda ile temsil edilir. SMAA-2 yönteminin kesin kriter değerleri ve/veya kesin kriter ağırlıklarının bilinemediği durumlar için geliştirilmesi nedeniyle belirsiz karar kriter değerleri, X uzayında birleşik olasılık dağılımlı $f(\xi)$ yoğunluk fonksiyonu ve ξ_{ij} stokastik değişkeni ile ifade edilir. Karar vericiler/uzmanlar tarafından kesin olarak bilinmeyen veya kısmen bilinen tercihler, W uygun ağırlık kümesinde $f(w)$ birleşik yoğunluk fonksiyonlu ağırlık dağılımıyla temsil edilir. Tercih bilgisinin toplam eksikliği Denklem (1)'de sunulduğu şekilde W içindeki uniform ağırlık dağılımıyla ifade edilir.

$$f(w) = 1/vol(W) \quad (1)$$

Ağırlıklar negatif değer alamamakla beraber normalleştirilmiş değerlerdir (Denklem (2))

$$W = \left\{ w \in R^n : w \geq 0 \text{ ve } \sum_{j=1}^n w_j = 1 \right\} \quad (2)$$

Değer fonksiyonundan, stokastik karar kriter ve ağırlık dağılımlarını

$u(\xi_i, w)$ değer dağılımlarına yerleştirilmek için istifade edilir. Değer dağılımına bağlı olarak Denklem (3)'de sunulan sıralama fonksiyonu ile her bir alternatifin sıralaması (en iyi (=1), en kötü (=m) ve tamsayı) yapılır. Sıralama doğru ise $\rho = 1$, değilse 0 olur.

$$rank(i, \xi, w) = 1 + \sum_{k=1}^m \rho(v(\xi_k, w) > v(\xi_i, w)) \quad (3)$$

Daha sonra Denklem (4) ile stokastik uygun sıra ağırlıkları kümesi analizi yapılır. $w \in W_i^r(\xi)$ olan farklı alternatifler için herhangi bir ağırlık değerinin uygun olarak atanmasıyla, x_i alternatifi r sırasını alır.

$$W_i^r(\xi) = \{ w \in W : rank(i, \xi, w) = r \} \quad (4)$$

SMAA-2 yönteminin sıralama yapabilmesi için geliştirilen ilk tanımlayıcı ölçüğü olan sıra kabul edilebilirlik indisi b_i^r , her bir alternatifin o sırada olma olasılığını gösterir. En yüksek seviyede kabul edilebilir (en uygun) alternatifler ilk baştaki sıralar için yüksek oranda kabul edilebilir olan alternatiflerdir. Bu indis 0-1 arasında bir değer alır. 1 değeri, belirlenen herhangi bir ağırlık için sunulan sıralamanın her zaman sağlanacağını, 0 değeri ise, alternatifin hiçbir zaman belirlenen sıralamayı sağlayamayacağını ifade eder. Sıra kabul edilebilirlik indisi Denklem (5) ile hesaplanır.

$$b_i^r = \int_{\xi \in X} f_x(\xi) \int_{w \in W_i^r(\xi)} f_w(w) dw d\xi \quad (5)$$

Merkezi ağırlık vektörü w_i^c , karar vericilerin/uzmanların söz konusu alternatifi destekleme tercihlerini ifade eder. Merkezi ağırlık vektörü Denklem (6) ile hesaplanır.

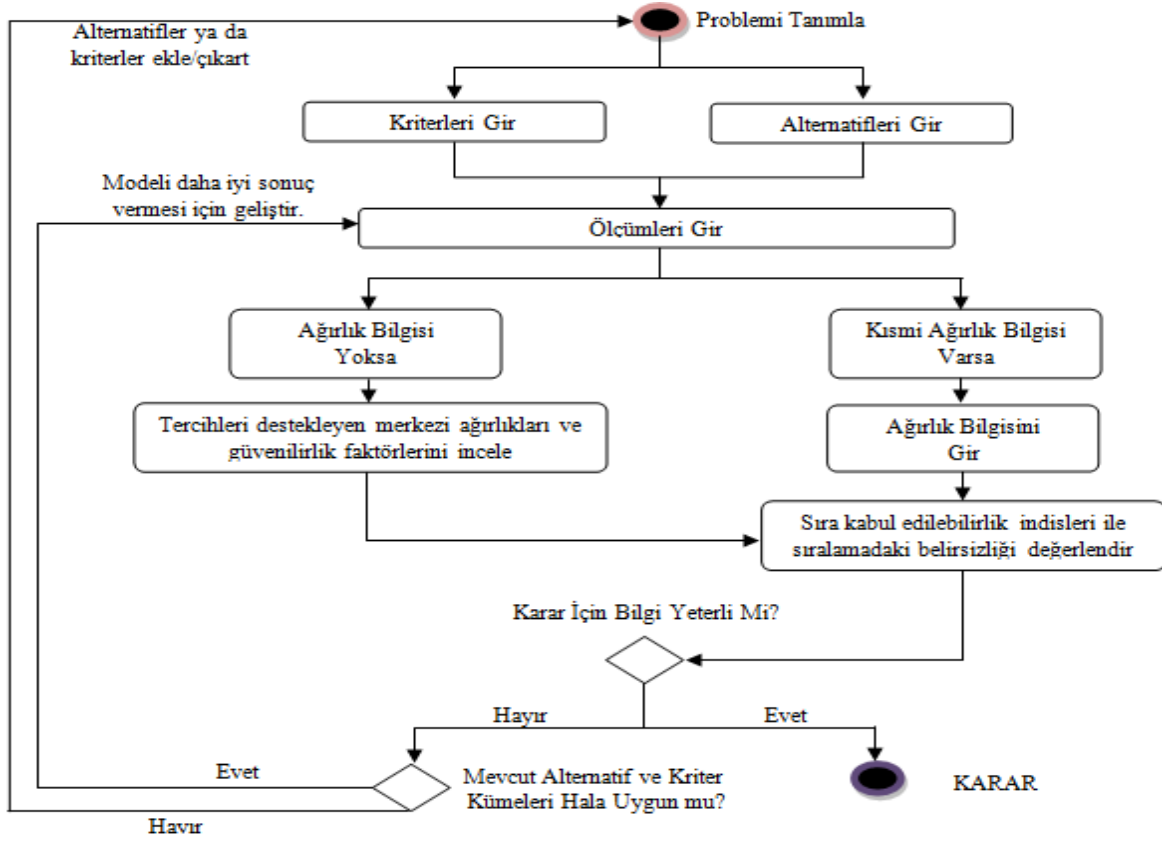
$$w_i^c = \int_{\xi \in X} f_x(\xi) \int_{w \in W_i^1(\xi)} f_w(w) w dw d\xi / a_i \quad (6)$$

Güvenilirlik faktörü p_i^c , karar kriterlerinin etkin alternatifleri ayırtmakta ne kadar doğru olup olmadığını ölçer. Güvenilirlik faktörü Denklem (7) ile hesaplanır.

$$p_i^c = \int_{\xi \in X: \text{rank}(i, \xi, w_i^f) = 1} f(x(\xi)) d\xi \quad (7)$$

SMAA-2 metodunun uygulanması için açık kaynak kodlu ve java tabanlı JSMAA yazılımı geliştirilmiştir (Tervonen, 2014). SMAA-2 yöntemi için JSMAA programının uygulama adımları Şekil 1'de sunulmuştur.

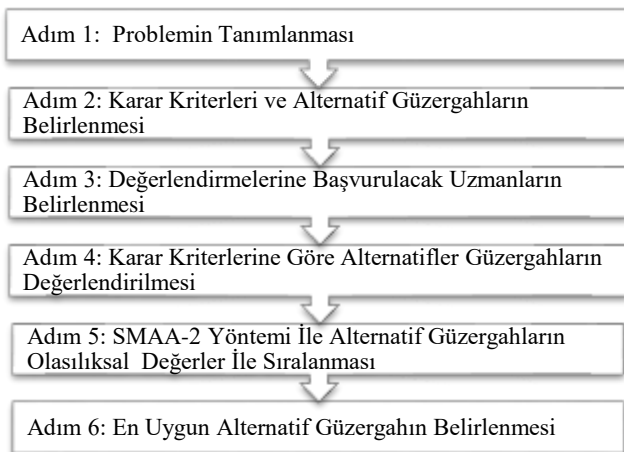
Şekil 1. SMAA-2 Yöntemi için JSMAA Yazılımı Uygulama Adımları



4. Uygulama

Erzurum-Gaziantep illeri arasında tehlikeli madde taşımacılığı güzergah seçimi probleminin çözümü için Şekil 2'de sunulan uygulama adımları izlenmiştir.

Şekil 2. Uygulama Adımları



Adım 1: Bu çalışmada, Erzurum-Gaziantep illeri arasında tehlikeli madde taşımacılığı yapan bir firma için maliyet ve olası riskleri minimize edecek en uygun güzergâh alternatifi araştırılmıştır.

Adım 2: Tehlikeli madde taşımacılığı kapsamında güzergâh seçimi için literatürde daha önceki yıllarda yapılan çalışmalarda kullanılan kriterlerden uzmanlarca belirlenen 6 tanesi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan karar kriterleri ve açıklamaları aşağıda sunulmuştur;

- Güzergâh Uzunluğu (km.):* Erzurum ve Gaziantep illeri arasında belirlenen üç alternatif güzergâhın uzunluğudur. Verilerin elde edilmesi sürecinde GoogleMaps uygulamasından istifade edilmiştir.
- İklimsellik/Afetsellik Riski:* Tehlikeli madde taşımacılığı sürecinde sevkiyatı aksatacak ve/veya tehlikeye sokacak deprem, sel, heyelan ve aşırı kış şartları/don olaylarının sayısıdır. Söz konusu afet olaylarının sayılarına ait verilere T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın resmi internet sayfasında bulunan, Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB, 2017)'nden illerin afetselliği sorgulanarak ulaşılmıştır. TABB'ın afet kriterlerine göre: (i) en az 10 ölü, veya (ii) en az 50 yaralı, veya (iii) afetten etkilenen en az 100 kişi olması, veya (iv)

afetin genel hayata etkili olması, kriterlerinden en az birinin olması afetin arşive dâhil olmasına neden olmaktadır.

- (iii) *Etkilenecek İnsan Sayısı*: Muhtemel bir risk olayı sonrasında güzergâh boyunca olaydan etkilenebilecek insan sayısını göstermektedir. Bu kriter için her üç güzergâh alternatifi boyunca belediyelere ait nüfus verilerine, Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi internet sayfasında bulunan adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (TÜİK, 2017)'nden ulaşılmıştır.
- (iv) *Kaza Sayısı*: Her üç güzergâh alternatifinde meydana gelen kaza sayılarıdır (Her ne kadar karar verme sürecinde kaza yeri ve bunun diğer kriterler üzerindeki etkisinin de dikkate alınması gerekmekte ise de bu çalışmada güzergâh seçimi problemi ele alındığından, tüm güzergâhın yer olarak değerlendirilmesi ve alternatif güzergâhlar arasındaki farkın ortaya konulmaya çalışılması nedeniyle bu çalışmada, kaza sayısı kriteri ele alınmıştır.). Önceki yıllarda meydana gelen kaza sayılarına ait verilere T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın resmi internet sayfasında bulunan, Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB, 2017)'nden illerin afetselliği sorgulanarak ulaşılmıştır.
- (v) *Terör Riski*: Her üç güzergâh alternatifinde meydana gelmesi muhtemel terör olaylarını ifade etmektedir. Bu kriter kapsamında alternatif illerin incelenmesi için uzmanlardan aralıksal (interval) ölçekte 1-10 değerleri arasında değerlendirme yapmaları istenmiştir (1-Kesinlikle risksiz, 10-Kesinlikle riskli).
- (vi) *Çevresel Riskler*: Muhtemel bir risk olayı neticesinde çevreye verilecek zararı ifade etmektedir. Bu kriter kapsamında alternatif güzergâhların incelenmesi için uzmanlardan 1-5 aralıksal ölçüğe göre değerlendirme yapmaları istenmiştir (1-Kesinlikle risksiz, 5-Kesinlikle riskli).

Kullanılması planlanan alternatif güzergâhlar Şekil 3'te sunulmuştur. Bunlar; Gaziantep-Sivas-Erzurum güzergâhı

Tablo 2. Alternatif Güzergâhlar için Karar Kriter Değerleri

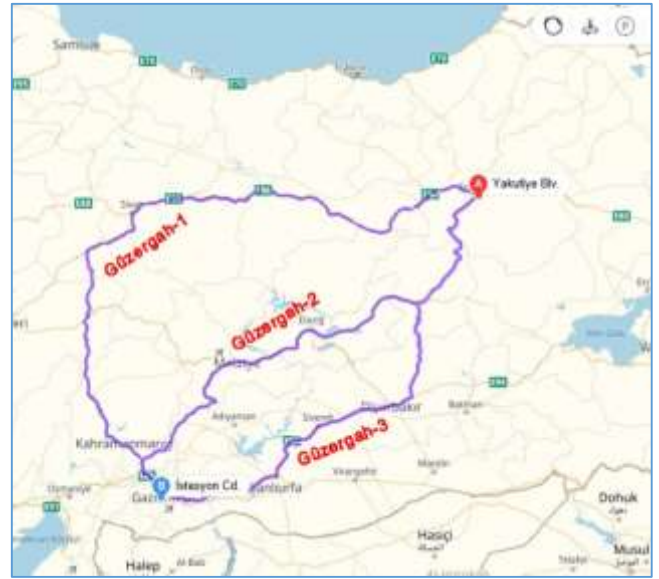
Güzergâh Uzunluğu (km.)	İklimsellik/Afetsellik Riski (adet)	Etkilenecek İnsan Sayısı (kişi)	Kaza Sayısı (adet)	Terör Riski (1-10)	Çevresel Riskler (1-5 aralıksal)
Güzergâh-1	850	5	752.514	5	2
Güzergâh-2	650	22	523.412	26	5
Güzergâh-3	650	40	473.624	40	7

Adım 5: Problemin kesin olarak öngörülemez ve yoğun risk içeren bir karar problemi olması nedeniyle uzmanlar, kriterlerin ağırlıkları konusunda kesin bir yargıya varamadıklarından net kriter ağırlıkları elde edilememiş, bunun yerine uzmanlar tarafından karar kriterleri önem derecelerine göre sıralanmıştır. Bu sıralama şu şekildedir: Kaza Sayısı ≥ Güzergâh Uzunluğu ≥ Etkilenecek İnsan Sayısı ≥ Terör Riski ≥ Çevresel Riskler.

Tablo 2.'de sunulan veriler JSMAA programına girilmiş ve problem çözülmüştür. Sıra kabul edilebilirlik indisi, her bir alternatif için her bir karar kriterine göre girilen uzman değerlendirmelerine göre alternatiflerin uygunluk sıralamasını yapmaktadır. Problem için oluşturulan modele ait sıra kabul edilebilirlik indisi Şekil 4.'de sunulmuştur.

(Güzergâh-1), Gaziantep-Malatya-Erzurum güzergâhı (Güzergâh-2) ve Gaziantep-Diyarbakır-Erzurum güzergâhı (Güzergâh-3) dir.

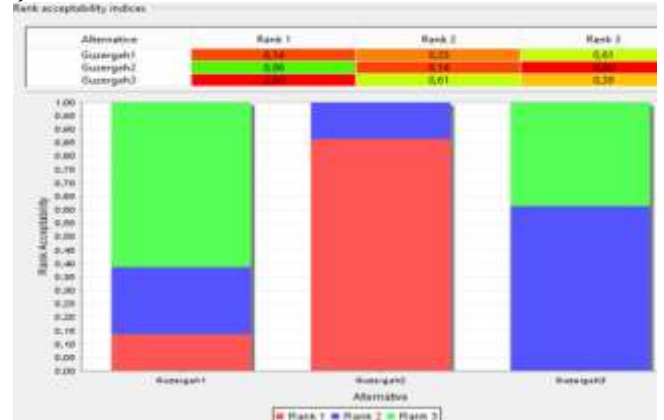
Şekil 3. Güzergâh Alternatifleri



Adım 3: Karar verici grubu olarak Erzurum-Gaziantep arasından tehlikeli madde taşımacılığı yapan firmanın sahibi, lojistik müdürü ve operasyon amirinden oluşan üç yönetici (uzman) belirlenmiştir. Uzmanların, tehlikeli madde taşımacılığı güzergâh seçiminde kullanılacak karar kriterlerinin önem derecelerinin (ağırlıklarının) belirlenmesinde kullanılmak üzere değerlendirmelerine başvurulmuştur.

Adım 4: Bu safhada uzmanlar tarafından alternatifler karar kriterlerine göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirmeler esnasında uzman grup arasında fikir birliği sağlanmıştır. Değerlendirmeler sonucunda elde edilen değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

Şekil 4. Alternatif İllerin Sıra Kabul Edilebilirlik İndisleri

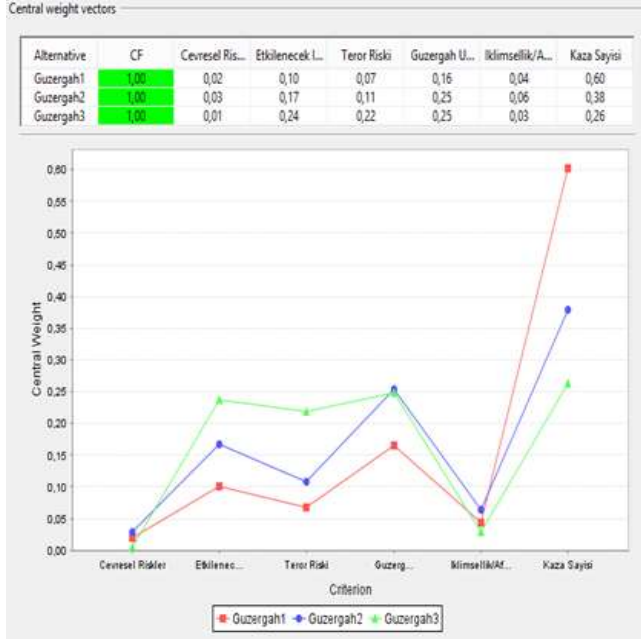


Birinci sırada, % 86 olasılıkla, Güzergâh-2 en uygun alternatif olarak seçilmiştir. Güzergâh-1'in birinci sırada olma olasılığı % 14, Güzergâh-3'ün ise % 0 olarak hesaplanmıştır.

İkinci sıra için en uygun güzergâh alternatif i %61 olasılıkla Güzergâh-3'tür. Güzergâh-1'in ise ikinci sırayı alma olasılığı % 25'dir. TMT için en az tercih edilen alternatif güzergâh ise Güzergâh-3'tür.

Modele ait elde edilen güvenilirlik faktörü ve merkezi ağırlık vektör değerleri Şekil 5'de sunulmuştur.

Şekil 5. Güvenilirlik Faktörleri ile Merkezi Ağırlık Vektörleri



Etkin alternatiflerin ayrıştırılması için kullanılan güvenilirlik faktörü, karar kriterleri için yapılan değerlendirme ve ölçümlerinin yeterince sağlıklı ve/veya doğru olup olmadığı göstermektedir. Güvenilirlik faktörü için tüm karar alternatiflerinin sıralanmasının, yani Güzergâh-2'nin birinci, Güzergâh-3'ün ikinci ve Güzergâh-1'in üçüncü olması durumunun güvenilirlik oranı % 100'dür. Alternatif güzergâhların merkezi ağırlık vektörüne bakıldığında tüm alternatif güzergâhlar için kaza sayısı kriterinin yüksek görece öneme sahip olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu kriter TMT kapsamında güzergâh seçimi problemi için her bir alternatif güzergâhın ilgili sıralarda seçilmesine en çok etkiye sahip kriterdir.

Adım 6: Erzurum-Gaziantep illeri arasında TMT için alternatif güzergâhlar arasında en yüksek sıra kabul edilebilirlik değerine sahip olan güzergâh, Gaziantep-Malatya-Erzurum (Güzergâh-2) güzergâhı olarak belirlenmiştir. Bu nedenle TMT için en uygun güzergâhın Güzergâh-2 olmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. İkinci bir güzergâh kullanılmasının gündeme gelmesi durumunda ise Gaziantep-Diyarbakır-Erzurum (Güzergâh-3) güzergâhının seçilmesi yerinde bir karar olacaktır. Güvenilirlik faktörü ve merkezi ağırlık vektörleri de incelendiğinde alternatif iller için belirlenen sıraların bu ayırt edici ölçeklerce de desteklendiği görülmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

TMT güzergâh seçimi problemi stokastik, belirsiz ve kesin olmayan değerlere sahip kriterler barındırdığından bu çalışmada Gaziantep ile Erzurum illeri arasında tehlikeli madde taşımacılığı yapan bir firmanın yetkilileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek SMAA-2 yöntemi kullanılmıştır. Çözüm sonuçlarının elde edilmesi için çalışmada JSMAA yazılımından istifade edilmiştir.

SMAA-2 yöntemi hem karar kriterlerinin kesin değerlerinin, hem de kesin ağırlık değerlerinin belirlenemediği, ayrıca karar vericiler/uzmanlardan çeşitli nedenlerle kesin değerlendirmelerinin temin edilemediği ÇKKV problemleri için önerilmiştir. Yöntem, grup karar verme esaslarına uygun olarak hem alternatiflerin kriterler açısından aldığı tercih değerleri hem de kriter ağırlık değerlerinin olasılıklı ve aralık değer olarak ifade edilebilmesine imkan tanımaktadır.

Belirsizliğin ve öngörülemezliğin yoğun olduğu TMT planlamalarında karar vericiler yoğun risk ortamında kararlarının etki ve yerindeliğini düşünülerek rahatça karar veremezler. SMAA yöntemi de bu tür karar problemleri için geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu yöntemde uzmanlar, alternatifler arasından en iyisini sunmak yerine, hangi alternatiflerin ne oranda seçilebilir olduğu bilgisini karar vericilere sunarlar. En son karar, karar verici tarafından alınır. Bu nedenle TMT güzergâh seçimi problemi için SMAA-2 yönteminin uygun bir ÇKKV metodu olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Erzurum-Gaziantep illeri arasında TMT için alternatif güzergâhlar arasında en yüksek sıra kabul edilebilirlik değerine sahip olan güzergâh, Gaziantep-Malatya-Erzurum (Güzergâh-2) güzergâhı olarak belirlenmiştir.

İleride yapılacak çalışmalarda TMT güzergâh seçimi problemi için farklı yöntemler kullanılarak aynı verilerle karşılaştırmalı bir analiz yapılabilir. Benzer şekilde kullanılan kriterlerde çeşitliliğe gidilerek kriterlerin probleme etkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Akçetin, E. (2013). *Tehlikeli Madde Lojistiğinde Risk Yönetimi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Alumur, S., & Kara, B. Y. (2007). A new model for the hazardous waste location-routing problem. *Computers & Operations Research*, 34(5), 1406-1423.
- Bahramian, Z., & Bagheri, G. (2017). An approach for road, railway, pipeline routing problem in hazardous materials transportation using multiple criteria. *4th International Conference on Transportation Information and Safety (ICTIS)*, (pp. 1088-1092), August 8-10, 2017, Banff, Canada.
- Bell, M.G.H. (2007). Mixed routing strategies for hazardous materials: decision-making under complete uncertainty. *International Journal of Sustainable Transportation*, 1(2), 133-142.
- BMAEK, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, (2007). Tehlikeli Malların Karayolu İle Taşınmasına İlişkin Avrupa Anlaşması (ADR), Cenevre.

- Bonvicini, S., & Spadoni, G. (2008). A hazmat multi-commodity routing model satisfying risk criteria: A case study. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 21(4), 345-358.
- Bronfman, A., Marianov, V., Paredes-Belmar, G., & Lüer-Villagra, A. (2015). The maximin HAZMAT routing problem. *European Journal of Operational Research*, 241(1), 15-27.
- Bula, G. A., Prodhon, C., Gonzalez, F. A., Afsar, H. M., & Velasco, N. (2017). Variable neighborhood search to solve the vehicle routing problem for hazardous materials transportation. *Journal of Hazardous Materials*, 324, 472-480.
- Caramia, M., Giordani, S., & Iovanella, A. (2009). On the selection of k routes in multiobjective hazmat route planning. *IMA Journal of Management Mathematics*, 21(3), 239-251.
- Carotenuto, P., Giordani, S., Ricciardelli, S., & Rismondo, S. (2007). A tabu search approach for scheduling hazmat shipments. *Computers & Operations Research*, 34(5), 1328-1350.
- Chakrabarti, U. K., & Parikh, J. K. (2013). Risk-based route evaluation against country-specific criteria of risk tolerability for hazmat transportation through Indian State Highways. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 26(4), 723-736.
- Dadkar, Y., Jones, D., & Nozick, L. (2008). Identifying geographically diverse routes for the transportation of hazardous materials. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 44(3), 333-349.
- Dadkar, Y., Nozick, L., & Jones, D. (2010). Optimizing facility use restrictions for the movement of hazardous materials. *Transportation Research Part B: Methodological*, 44(2), 267-281.
- Daimonlogistics. (2017). Tehlikeli Madde Lojistiği. (Erişim: 02.01.2018), <http://daimonlogistics.com/26-tehlikeli-madde-tasimaciligi/>.
- Das, A., Mazumder, T. N., & Gupta, A. K. (2012). Pareto frontier analyses based decision making tool for transportation of hazardous waste. *Journal of Hazardous Materials*, 227, 341-352.
- Demirdöğen, O., Erdal, H., Yazıcılar, F.G. & Aykol, S. (2017). Disaster Logistics Facility Location Problem: An Application For TRA1 Region, *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 323-342.
- Desai, S., & Lim, G. J. (2013). Solution time reduction techniques of a stochastic dynamic programming approach for hazardous material route selection problem. *Computers & Industrial Engineering*, 65(4), 634-645.
- Erkut, E., & Alp, O. (2007). Integrated Routing and Scheduling of Hazmat Trucks with Stops En Route. *Transportation Science*, 41(1), 107-122.
- Erkut, E., Tjandra, S. A., & Verter, V. (2007). Hazardous materials transportation. *Handbooks In Operations Research And Management Science*, 14, 539-621.
- Faghieh-Roohi, S., Ong, Y. S., Asian, S., & Zhang, A. N. (2016). Dynamic conditional value-at-risk model for routing and scheduling of hazardous material transportation networks. *Annals of Operations Research*, 247(2), 715-734.
- Garrido, R. A., & Bronfman, A. C. (2016). Equity and social acceptability in multiple hazardous materials routing through urban areas. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 102, 244-260.
- Glickman, T. S., Erkut, E., & Zschocke, M. S. (2007). The cost and risk impacts of rerouting railroad shipments of hazardous materials. *Accident Analysis & Prevention*, 39(5), 1015-1025.
- Hosseini, S. D., & Verma, M. (2017). A Value-at-Risk (VAR) approach to routing rail hazmat shipments. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 54, 191-211.
- Huang, B. (2006). GIS-based route planning for hazardous material transportation. *Journal of Environmental Informatics*, 8(1), 49-57.
- Karabulut, S., & Öcalır-Akünel, E. V. (2015). Karayolu ile tehlikeli madde taşımacılığı için coğrafi bilgi sistemi destekli çevresel risk analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(3), 351-359.
- Kang, Y., Batta, R., & Kwon, C. (2014). Generalized route planning model for hazardous material transportation with VaR and equity considerations. *Computers & Operations Research*, 43, 237-247.
- KGM, Karayolları Genel Müdürlüğü. (2010). 2010 Trafik ve Ulaşım Bilgileri. (Erişim: 17.09.2017), <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/TrafikveUlasimBilgileri/10TrafikUlasimBilgileri%20.pdf>.
- Lahdelma R., Hokkanen J., & Salminen P. (1998). SMAA-stochastic multiobjective acceptability analysis. *European Journal of Operational Research*, 106, 137-143.
- Lahdelma, R., & Salminen, P. (2001). SMAA-2: Stochastic multicriteria acceptability analysis for group decision making. *Operations Research*, 49(3), 444-454.
- Li, R., & Leung, Y. (2011). Multi-objective route planning for dangerous goods using compromise programming. *Journal of Geographical Systems*, 13(3), 249-271.
- Mahmoudabadi, A., & Seyedhosseini, S. M. (2014). Developing a chaotic pattern of dynamic Hazmat routing problem. *IATSS Research*, 37(2), 110-118.
- OSHA, Occupational Safety and Health Administration. (2017). (Erişim:14.08.2017), <http://www.osha.gov>.
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. (2011). *Tehlikeli Madde Taşımacılığı Modülü*, Ankara.
- Murat, Ş., & Kulak, O. (2005). Ulaşım ağlarında bilgi aksiyomu kullanılarak güzergâh (rota) seçimi, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(3), 425-435.

- PHMSA, United States Department of Transportation Pipeline and Hazardous Materials Safety Administration. Hazmat Intelligence Portal. (Erişim: 03.01.2018.), <https://hip.phmsa.dot.gov/analytics/saw.dll>.
- Szeto, W.Y., Farahani, R. Z., & Sumalee, A. (2017). Link-based multi-class hazmat routing-scheduling problem: A multiple demon approach. *European Journal of Operational Research*, 261(1), 337-354.
- Tervonen, T. (2014). JSMAA: Open source software for SMAA computations. *International Journal of Systems Science*, 45(1), 69-81.
- Tervonen, T., & Lahdelma, R., (2007). Implementing Stochastic Multicriteria Acceptability Analysis. *European Journal of Operational Research*, 178(2), 500-513.
- Ulaştırma Bakanlığı. (2008). Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik. 15.06.2008 tarih ve 26907 Sayılı Resmi Gazete (1. Değişiklik).
- Verma, M., Verter, V., & Zufferey, N. (2012). A bi-objective model for planning and managing rail-truck intermodal transportation of hazardous materials. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(1), 132-149.
- Yılmaz, Z., Erol, S., & Aplak, H.S. (2016). Transportation of hazardous materials (hazmat) a literature survey. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 22(1), 39-63.



Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’ de Fark Ödemesi Desteklemelerinin Bazı Hububat Ürünlerinin Üretici Kararlarına Etkilerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effect of Deficiency Payment Supports on the Producer’s Decisions of the Some Cereal Crops in Turkey

Hasan Gökhan Doğan ^{a,*}, Mustafa Kan ^b, Arzu Kan ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 40100, Kırşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5303-1770

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 40100, Kırşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9198-5906

^c Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 40100, Kırşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0788-6281

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 06 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 27 Nisan 2018

Kabul tarihi: 11 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Fark Ödemesi Destekleri

Tarımsal Destekler

Hububat

Zaman Serisi Analizi

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’ de hububat grubu içerisinde seçilmiş buğday, arpa ve mısır ekiliş alanları üzerinde fark ödemesi desteklerinin etkileri araştırılmıştır. Araştırmanın değişkenleri ekiliş alanları, cari fiyatların bir gecikmeli değeri ve fark ödemesi destekleridir. Elde edilen sonuçlara göre, arpa ve mısır ekiliş alanları üzerinde fark ödemesi desteklerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Buğday’ da ise istatistiksel olarak böyle bir etki görülmemiştir. Ancak, cari fiyatlar ile fark ödemesi desteklerinin etkileşimi ele alınan ürünlerde önemli görülmüştür. Buradan hareketle, fark ödemesi desteklerinin sürdürülmesi gerektiği söylenebilir. Bu süreklilik sağlanırken, 2000’ li yıllar öncesinde ortaya çıkan desteklerin bütçe yükü, hedef kitleye ulaşamama, etkinlik vb. hususlar açısından dikkatli olunması gerekmektedir. Politika yapıcılarının ve uygulayıcılarının bu yönlü politikaları oluşturulurken, ürün, bölge, ekonomik yapı, sosyal ve demografik özellikleri dikkate alarak oluşturması söz konusu kaynakların dağılımı ve etkisi açısından daha verimli olabileceği söylenebilir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 6, 2018

Received in revised form April 27, 2018

Accepted May 11, 2018

Keywords:

Deficiency Payment Supports

Agricultural Supports

Cereals

Time Series Analysis

ABSTRACT

In this study, we investigated effects of deficiency payment supports for wheat, barley and maize cultivation areas selected from the cereal group in Turkey between 1994-2016. Variables of the study are cultivation areas, one lag value of the current prices and deficiency payment support. According to the results obtained, it was determined that deficiency support supports are effective on the barley and corn cultivation areas. In wheat, no such effect was observed statistically. However, in the products considered, the interaction between current prices and deficiency payment support is considered important. Moving from this point, it can be said that the support for deficiency payment should be maintained. When this continuity is achieved, it is necessary to be careful about issues such as the budget burden, the failure to reach the target group, the activities, etc. It can be said that policymakers and practitioners are more productive in terms of distribution and influence of resources when they formulate these policies, considering product, region, economic structure, social and demographic characteristics.

1. Giriş

Tarım sektörü, makroekonomik bakımdan ülkelerin GSYH’ya katkı sağlamakta birlikte, insanların biyolojik olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından da özel bir öneme sahiptir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı misyonlara sahip tarım sektörü, II. Ve III. Dünya ülkeleri

olarak nitelendirilen gelişme yolundaki ülkelerde görece olarak daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü üretim faktörlerinin temininde, dış ticaretteki payında, ekonomik yapı içerisindeki özgül ağırlığında ve istihdam olanakları bakımından bir büyüklüğe sahiptir (Albayrak vd., 2004). Ek olarak, temel gıda maddelerinin üretiminin gerçekleştiği bir

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hg.dogan@ahievran.edu.tr

sektör olarak bu öneme yönelik birçok dinamiği de üzerinde barındırmaktadır. Sektör, doğrudan doğal koşullardan etkilenme düzeyi bakımından bir riziko ile karşı karşıyadır. Diğer bir deyişle, tarımsal ürünlerin büyüme, gelişme ve besin maddesi durumuna gelebilmesinde doğal koşullar büyük ölçüde belirleyicidir (Çomaktekin, 2009). Bu yönüyle varlığını devam ettiren tarım sektörü, ülkeler açısından ayrı bir politika yaklaşımının odağında olmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların gelirleri her ne kadar düşük olsa da, sektörün canlıların yaşamsal sürdürülebilirliğini sağlamadaki rolü açısından çeşitli araçlarla desteklenmeyi gerektirmektedir (Ağca, 2010). Gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin, bu yönüyle besin ihtiyaçlarını dış ticaret yoluyla sağlamadan kendine yeterli olmak ve verimlilik düzeyi trendinde gelişme sağlamak amacıyla tüm ülkeler tarafından desteklenmektedir (Kapluhan, 2013). Bu amaçla kurgulanan farklı politika araçları bulunmaktadır. Destekleme araçları, üretimden tüketime, sürdürülebilirlikten verimlilik artışına, kalite boyutundan yönlendirmeye, teknik altyapı sağlanmasından kaynak yönetimine gibi birçok alanda etki göstermektedir (Yavuz vd., 2004). Destekleme araçları, oluşturulan destekleme politikaları ile ortaya koyulabilmektedir. Buradaki önemli husus, sektörün desteklenmesiyle amaçlanan pozitif etki ve üretici refahının ilgili ülkenin ekonomik büyüklüğü ve gelişme düzeyiyle doğrudan etkileşim içerisinde olduğu gerçeğidir.

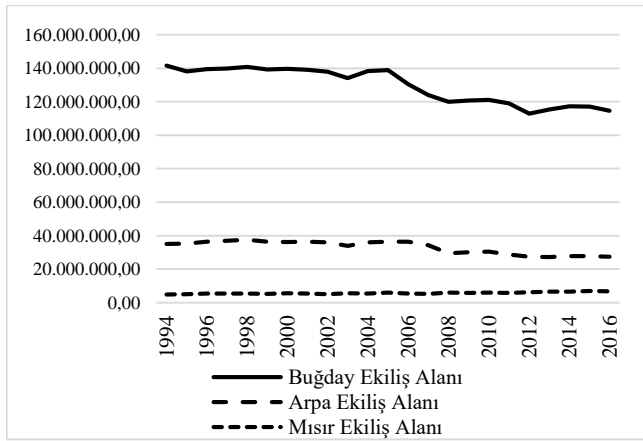
Tarım sektörünün kendine özgü bir yapısı ve bu yapıya haiz birtakım problemleri bulunmaktadır. Bu problemler sektörün iç dinamiklerinde farklılaşabildiği gibi ülkeler bazında da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu yüzden her ülkede uygulanan, farklılaşmış tarım politikaları, söz konusu ülkelerin kendi tarım sektörlerinin sahip olduğu sorunların çözümüne yönelik olmuştur (Yılmaz ve Çobanoğlu, 2017). Tarım politikaları içerisinde belki de en önemli ve hassas argümanlardan birisi destekleme araçlarıdır. Ülkeler, tarım sektörünü farklı araçlar ile desteklemektedir. Bu araçlar belirlenirken, ilgili ülkenin temel dinamikleri, ekonomik, sosyal ve yapısal özellikleri dikkate alınarak çözüm odaklı hareket edilmektedir. Bu nedenledir ki, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerdeki politika araçları farklılık göstermektedir. Kimi ülkeler kendine yeterlilik durumuna göre ticari yönlü üretim süreci izlerken, kimileri ise sadece nüfusun beslenmesine yönelik söz konusu süreci değerlendirmektedir. Tarımsal desteklemelerin birincil nedeni olarak, sektörde sürdürülebilirlik sağlamak, toplumun sağlıklı ve yeterli gıdaya erişmesi, ekonomik olarak katma değer sağlamak ve gelir dağılımına yönelik optimizasyonun sağlanması, sektörde faaliyet gösteren üreticilerin gelir ve refah seviyesini artırma, çevrenin korunmasına, kırsal kalkınma yoluyla tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliğine ve rekabet gücü yüksek bir tarım sektörünün oluşmasına katkı sağlama, (Aktaş vd., 2015; Tan ve Everest, 2015), tarımsal ürün fiyatlarında yüksek oranda dalgalanmayı engelleyerek fiyat istikrarı sağlama, tarım sektörü ile tarım dışı sektörler arasında gelir dengesizliğini azaltma gibi farklı amaçları vardır (Onurlubaş ve Kızılaslan, 2007). Ancak, tarım sektörü, diğer sektörlerden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar; doğal koşullara bağlılığın getirdiği yüksek riziko, üretim miktarında ortaya çıkan volatilitenin mevsimsel olarak boyutlanması, çıktılarının/tarımsal ürünlerin arz-talep esnekliklerinin düşük olması, iş ve aile yaşantısının bütün olması, gelir düzeyinin düşük olması, sosyal güvence ve eğitim düzeyinin az oluşu

gibi nedenler ve gelecek dönemlere yönelik arz planlamasının sınırlı düzeyde yapılmasıdır (Yıldız, 2017). Söz konusu bu nedenlerden dolayı, tarım sektörü desteklenmeye devam etmektedir.

Tarım sektörü tüm bunlarla birlikte, kırsal nüfusun istihdamına sağladığı katkı, tarıma dayalı ve tarıma bağlı sanayiyle olan ilişkisi, GSYH ve dış alım/satımdaki pozisyonu göz önünde bulundurulduğunda ekonomik anlamda göz ardı edilmeyecek bir sektör olarak değerlendirilebilir. Türkiye koşullarında, tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %19, toplam ihracat içindeki payı %3,37, toplam ithalat içindeki payı %3,54 ve (GSYH) içerisindeki payı ise %7,8'dir (TÜİK, 2017).

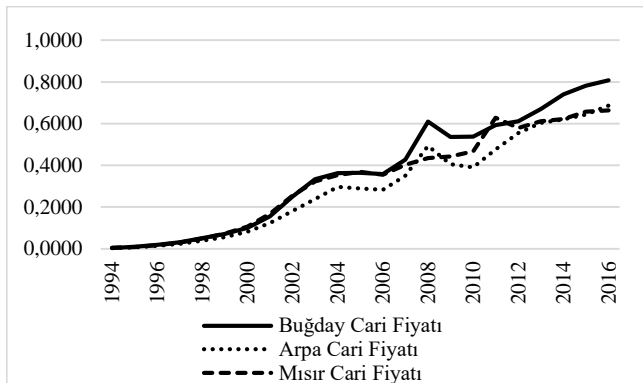
Türkiye' de dönemselsel olarak farklı destekleme araçları ile sektör desteklenmiştir. Bu bakımdan destekleme araçlarını üç dönem itibari ile ele almak mümkündür. Planlı dönemden başlayarak liberal politikaların benimsenmeye başladığı 1980' lere kadar olan dönem, 1980' li yıllardan Türkiye' nin ekonomik krizlerle yüzleşmeye başladığı 2000' li yıllara kadar olan dönem ve 2000 yılı sonrasında günümüze kadar olan süreç olarak değerlendirilebilir. Planlı dönemden liberal ekonomiye geçiş yıllarına kadar, tarım sektörü devlet müdahaleleriyle iç içe bir politikayla yönlendirilmiştir. Taban ve tavan fiyat uygulamaları gibi yöntemler ön plana çıkmıştır. Liberal ekonomiye geçişten sonra, tarım sektörü de bu politik yaklaşımdan etkilenmiş ve tarımsal desteklerin sayısı nicel olarak düşürülmüştür. 1980' li yıllarda tarım sektörü enflasyonun başlıca nedenleri arasında değerlendirilmeye başlamıştır (Türkecul, 2006). Ülke dinamikleri göz önünde bulundurularak 1993 yılına kadar 24 olan destekleme sayısı 5 Nisan kararları ile 3 ürün grubu ile sınırlandırılmıştır. Kısa vadeli ve günün gereklerine yönelik politik adımlar atılmış ve sürdürülebilirlik sağlanamamıştır (Abay vd., 2005). Ekonomik ve kamu bütçesi üzerinde oluşabilecek yükler açısından bazı düzenlemeler yapılmıştır bu dönemde. Ancak, uzun vadeli olmamış ve tekrar konjonktüre yönelik adımlar atılmıştır. Yani, devlet bütçesine yük olacak aşırı sübvansiyon uygulamaları, fiyat politikasındaki doğru olmayan yaklaşımlar, kotalardaki serbestlik gibi birçok örnek bu döneme yönelik verilebilir. 1999 ve 2001 krizi sonrasında ise, daha önceki politikaların getirdiği problemler artık bir yığın haline gelmiş ve yeni yönelimlerin oluşturulması gereği doğmuştur (Artukoğlu, 2001). Bu dönemden itibaren doğrudan gelir desteği ile başlayan ve 2005 AB tarım görüşmeleri ile çeşitlenen birçok destekleme aracı günümüz koşullarında halen devam etmektedir (Doğan ve Gürler, 2015).

Tarımsal destekleme politikası araçlarının tarımsal üretim üzerindeki etkilerinin araştırıldığı birçok çalışma farklı metodolojilerle ele alınmıştır (Acar, 2003; Erdal ve Erdal, 2008; Acar ve Bulut, 2009; Civan, 2010; Semerci, 2012; Aktaş vd, 2015; Doğan ve Gürler, 2015; Işık ve Bilgin 2015; Korkmaz, 2015; Songur, 2015; Tan ve Everest, 2015; Yılmaz ve Çobanoğlu, 2017; Yıldız, 2017) Bu çalışmada da söz konusu dönemlerde yer alan fark ödemesi desteklerinin seçilmiş bazı hububat grubu tarım ürünleri üzerindeki etkilerinin zaman serisi analizleri ile etkilerinin araştırılması hedeflenmiştir. Söz konusu ürünlere ilişkin 1994-2016 yılları arası ekiliş alanı ve cari fiyatları Şekil 1 ve Şekil 2' de verilmiştir.

Şekil 1. Türkiye’ de 1994-2016 Yılları Arası Buğday, Arpa ve Mısır Ekiliş Alanı (da)

Kaynak: TÜİK (2017)

Türkiye’ de 1994-2016 yılları arası incelendiğinde, 1994 yılında buğday ekiliş alanları 141.445.500 da, arpa ekiliş alanları 35.000.000 da ve mısır ekiliş alanları 4.850.000 da olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise buğday ekiliş alanları 114.652.688 da, arpa ekiliş alanları 27.400.521 da ve mısır ekiliş alanları 6.800.192 da olarak belirlenmiştir. İncelemeye alınan süreçte buğday ekiliş alanları %18,94 azalış, arpa ekiliş alanları %21,71 azalış ve mısır ekiliş alanları % 40,21 oranında artış göstermiştir.

Şekil 2. Türkiye’ de 1994-2016 Yılları Arası Buğday, Arpa ve Mısır Cari Fiyatları (kg/TL)*

Kaynak: TÜİK (2017)

*Cari fiyatlar TL’den altı sıfır atılmış olarak ifade edilmiştir

İncelemeye alınan ürünlerin cari fiyatları incelendiğinde, 1994 yılında buğday kg fiyatı 0.0039 TL, arpa kg fiyatı 0.0029 TL ve mısır kg fiyatı 0.0044 TL olarak belirlenmiştir. 2016 yılında ise, buğday kg fiyatı 0.8074 TL, arpa kg fiyatı 0.6869 TL ve mısır kg fiyatı 0.6635 TL olarak gerçekleşmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, fark ödemesi desteklemelerinin hububat grubu ürünlerden buğday, arpa ve mısır özelinde etkileri araştırılmıştır. Araştırma zaman serisi veri seti yardımıyla boyutlandırılmıştır. Arpa, buğday ve mısır için ekiliş alanları, cari fiyatların bir gecikmeli değeri ve fark ödemesi desteklerinden oluşan serilerden yararlanılmıştır. Seriler 1994-2016 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan serilere ilişkin bilgiler Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada İncelenen Değişkenler

Değişken Adı	Birimi	Değişken Sembolü	Değişken türü
Arpa Ekiliş Alanı	Dekar	ARE	Logaritmik seri
Buğday Ekiliş Alanı	Dekar	BE	Logaritmik seri
Mısır Ekiliş Alanı	Dekar	ME	Logaritmik seri
Arpa Cari Fiyatı (t-1)	kg/TL	ARC	Logaritmik seri
Buğday Cari Fiyatı (t-1)	kg/TL	BC	Logaritmik seri
Mısır Cari Fiyatı (t-1)	kg/TL	MC	Logaritmik seri
Arpa Prim Destekleme	1994-2006:0, 2007-2016:1	ARD	Dummy Değişken
Buğday Prim Destekleme	1994-2006:0, 2007-2016:1	BD	Dummy Değişken
Mısır Prim Destekleme	1994-2003:0, 2004-2016:1	MD	Dummy Değişken

Araştırmada, ekiliş alanı, cari fiyatların bir gecikmeli değeri ve fark ödemesi destekleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi yapılmayan serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan serilerle çalışıldığında, değişen varyans ve sabit olmayan ortalamalar ile sapmalı tahminlerin ortaya çıkması muhtemel olmaktadır. Bu sürecin sonunda elde edilen güçlü tahminler ile yapılan yorumlamalar ise doğru sonuçlara ulaşmanın önündeki büyük handikaplardan biridir (Engel ve Granger, 1987). Serilerin durağan hale gelmesi için birim kök testi sonucunda diferansiyeli alınarak durağan hale getirilmiştir. Serilerde birim kök testinin araştırılması için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi uygulanmıştır. ADF birim kök testine ilişkin notasyon (Dickey ve Fuller, 1981) Eşitlik (1)’ de verilmiştir;

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 X_{t-1} + \sum_{j=1}^n \theta_j \Delta X_{t-j} + e_t \quad (1)$$

Eşitlik 1’ de β_0 ; sabit terimi, t ; deterministik trendi, n ; gecikme uzunluğunu ve e_t ; stokastik terimi ifade etmektedir. ADF test istatistiği sonuçları Mac Kinnon kritik değeri ile karşılaştırılmış ve %1, %5, %10 önem düzeyine göre kabul/red edilmiştir (Mac Kinnon, 1996). Gecikme uzunlukları automatic selection kriteri ile belirlenmiş olup bu kriter en düşük AIC/SIC değerini veren gecikmeyi belirlemiştir. Durağan hale getirilen seriler daha sonra Granger Nedensellik Testi ve Johansen Eşbütünlük Testi ile sınanmıştır. Granger Nedensellik Testini ifade eden notasyon Eşitlik (2) ve (3)’ de verilmiştir;

$$Y_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^n \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$X_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^n \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \sigma_i Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve (3)’ de verilen λ , β , δ ve σ değişkenlere ilişkin parametreleri, n ve k gecikme uzunluklarını, e ve u ise beyaz gürültü sürecindeki hata terimlerini ifade etmektedir. Diğer bir analiz yöntemi olarak ele alınan Johansen (1988)’ in geliştirmiş olduğu Johansen Cointegration Testine ait notasyon ise Eşitlik (4) ve (5)’ de verilmiştir;

$$Y_t = \sum_{i=1}^p A_i Y_{t-i} + \beta X_t + e_t \quad (4)$$

Eşitlik (4)' de X_t ve Y_t I(0) düzeyinde durağan olmayıp I(1) düzeyinde durağan olan serilerdir. Seriler I(1) düzeyine getirilip notasyon tekrar ifade edilecek olursa;

$$\Delta Y_t = \pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \delta_i Y_{t-i} + \beta X_t + v_t \quad (5)$$

şeklinde ifade edilebilir. Burada, $\pi = \alpha\beta'$ şeklinde ifade edilmektedir. α ve β' ($k \times r$) boyutlu ve rankı r olan iki matrisi ifade eder (Göçer, 2013; Akpolat ve Altıntaş, 2015). α uyarılma hızını, β uzun dönem eşbütünleşme katsayıları matrisini ve r ise matrisin rankını ifade etmektedir (Tari, 2010). Rankın 1'e eşit olması durumunda değişkenler arasında 1 eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu, 1'den büyük ise rankın değeri kadar eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır.

3. Araştırma Bulguları

İncelemeye alınan değişkenlere ilişkin ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2' de ifade edilmiştir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	I(0)		I(1)	
	Intercept	Trend and Intercept	Intercept	Trend and Intercept
ARE	-0.2053	-2.3510	-3.8825*	-3.9265**
BE	-0.3528	-2.9223	-4.0378*	-3.9725**
ME	2.9727	-3.3444***	-6.6247*	-5.9319*
ARC	-4.2336*	-2.8305	-2.3018	-3.7603**
BC	-9.3182*	-3.9222**	-2.2917	-2.7793
MC	-10.1733*	-3.7275**	-1.8652	-2.5339

-Gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Automatic Selection kullanılmıştır (Bu yöntem en düşük AIC ve SIC veren gecikme uzunluğuna göre seçim yapmaktadır).*,**,*** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde önem seviyesini ifade etmektedir.

İncelemeye alınan değişkenlere ilişkin serilerdeki birim kök testi sonuçlarına göre, arpa, buğday ve mısır ekiliş alanları I(0) düzeyinde sabitli modelde birim kök içermektedir. Trend ve sabitli modelde ise değişkenlerden arpa ve buğday ekiliş alanı ile arpa cari fiyatlarının bir gecikmeli değeri birim kök içermektedir. Seriler I(1) düzeyine getirildiğinde,

Tablo 4. Arpa Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Johansen Cointegration Test Sonuçları

	Trace			Maximum Eigenvalue		
	Eigenvalue	Trace Statistic	Critical Value (0.05)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	Critical Value (0.05)
r=0	0.839711	79.27410	42.91525*	0.839711	32.95393	25.82321*
r=1	0.805391	46.32016	25.87211*	0.805391	29.46170	19.38704*
r=2	0.608035	16.85847	12.51798*	0.608035	16.85847	12.51798*

Tablo 4' de belirtildiği gibi, arpa ekiliş alanları, cari fiyatları ve fark ödemesi desteklerinin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Yapılan cointegration analizi sonuçlarına göre, incelemeye alınan değişkenler arasında hem Trace istatistiğine göre hem de Maximum Eigenvalue istatistiğine göre üç adet cointegration vektörü olduğu belirlenmiştir. Buna göre, ele alınan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ifade edilebilir.

Buğday ekiliş alanı, cari fiyatları ve fark ödemesi desteklerine ilişkin Granger Nedensellik Analizi sonuçları Tablo 5' de verilmiştir.

arpa, buğday ve mısır ekiliş alanları hem sabitli modelde hem de trend ve sabitli modelde durağan olarak görülmüştür. Ürünlerin cari fiyatlarının bir gecikmeli değeri ise I(0) düzeyinde durağan olarak belirlenmiştir.

Serilerden buğday, arpa ve mısır ekiliş alanları durağan hale getirilmiştir. Diferansiyel alma işlemi sonrasında, arpa, buğday ve mısır için ayrı ayrı Granger Nedensellik Analizi ve Cointegration Analizi yapılmıştır.

Durağan serilerle yapılan arpa ekiliş alanı, cari fiyatları ve fark ödemesi desteklerine ilişkin Granger Nedensellik Analizi sonuçları Tablo 3' de verilmiştir.

Arpa ekiliş alanı, cari fiyatları ve fark ödemesi destekleri arasındaki Granger Nedensellik Analizi sonuçları incelendiğinde, fark ödemesi desteklerinden arpa ekiliş alanlarına %5 önem düzeyinde, cari fiyatlardan arpa ekiliş alanlarına %10 düzeyinde, cari fiyatlardan fark ödemesi desteklerine %10 düzeyinde ve fark ödemesi desteklerinden cari fiyatlara %5 düzeyinde nedensellik belirlenmiştir. Buna göre, Türkiye' de arpa üretimi için üretici kararları üzerinde çiftçinin eline geçen fiyatlar ve fark ödemesi desteklemelerinin etkili olduğu söylenebilir. (Doğan ve Gürler, 2015)' in Yeşilirmak Tarım Havzası' nda yaptıkları çalışmada, fark ödemesi desteklemelerinin etkisi arpa üretimi açısından istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür.

Tablo 3. Arpa Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Arasındaki Nedensellik sonuçları

Hipotez	F-stat	Sonuç
ARD → ARE	4.8880**	Desteklemeler Ekiliş alanının nedenidir
ARE → ARD	0.7956	Ekiliş alanı desteklemelerin nedeni değildir
ARC → ARE	3.5732***	Cari fiyatlar ekiliş alanının nedenidir
ARE → ARC	0.5121	Ekiliş alanı cari fiyatların nedeni değildir
ARC → ARD	3.1675***	Cari fiyatlar desteklemelerin nedenidir
ARD → ARC	4.4829**	Desteklemeler cari fiyatların nedenidir

Gecikme uzunluğu AIC/SIC değerini minimum yapan gecikme (lag:4) olarak belirlenmiştir.

Arpa ekiliş alanı, cari fiyatla ve fark ödemesi destekleri arasındaki uzun dönem eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 4' de verilmiştir.

Tablo 5. Buğday Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Arasındaki Nedensellik Sonuçları

Hipotez	F-stat	Sonuç
BC → BE	3.1687***	Cari fiyatlar ekiliş alanının nedenidir
BE → BC	0.4342	Ekiliş alanı cari fiyatların nedeni değildir
BD → BE	1.4440	Desteklemeler ekiliş alanının nedeni değildir
BE → BD	2.7846***	Ekiliş alanı desteklemelerin nedenidir
BD → BC	3.7311**	Desteklemeler cari fiyatların nedenidir
BC → BD	2.8885***	Cari fiyatlar desteklemelerin nedenidir

Gecikme uzunluğu AIC/SIC değerini minimum yapan gecikme (lag:4) olarak belirlenmiştir.

Buğday ekiliş alanı, cari fiyatları ve fark ödemesi destekleri arasındaki Granger nedensellik analizi sonuçları incelendiğinde, cari fiyatlardan ekiliş alanına %10 düzeyinde tek yönlü, ekiliş alanından fark ödemesi desteklerine % 10 düzeyinde tek yönlü ve fark ödemesi desteklerinden cari fiyatlara %5 ve %10 düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlardan hareketle, buğday için ödemesi yapılan fark ödemesi desteklemelerinin üretici kararları üzerinde etkili olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, buğday üreticilerinin geleneksel olarak buğday

tarımını her koşulda sürdürdükleri ve buğdayın tarımsal ürünler içerisinde stratejik bir ürün olmasından kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Ancak, fark ödemesi desteklerinin piyasa fiyatlarına yönelik koruyucu bir etkisi olduğu ifade edilebilir.

Buğday Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri arasındaki uzun dönem eşbütünlük analizi sonuçları Tablo 6’ da verilmiştir.

Tablo 6. Buğday Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Johansen Cointegration Test Sonuçları

	Trace			Maximum Eigenvalue		
	Eigenvalue	Trace Statistic	Critical Value (0.05)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	Critical Value (0.05)
r=0	0.981659	128.9176	42.91525*	0.981659	71.97509	25.82321*
r=1	0.885880	56.94252	25.87211*	0.885880	39.06906	19.38704*
r=2	0.629525	17.87346	12.51798*	0.629525	17.87346	12.51798*

Buğday ekiliş alanı, cari fiyatları ve fark ödemesi destekleri arasındaki cointegration analizi sonuçları incelendiğinde, değişkenleri uzun dönemde eşbütünlük olduğu söylenebilir. Hem Trace istatistiğine hem de Maximum Eigenvalue İstatistiğine göre üç adet cointegration vektörü belirlenmiştir. Ele alınan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ifade edilebilir.

Araştırmada incelemeye alınan bir başka ürün mısırdır. Mısır üretimine ilişkin ekiliş alanı, cari fiyatlar ve fark ödemesi destekleri arasındaki Granger Nedensellik Analizi sonuçları Tablo 7’ da verilmiştir.

Tablo 7. Mısır Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Arasındaki Nedensellik Sonuçları

Hipotez	F-stat	Sonuç
MC→ME	1.0517	Cari fiyatlar ekiliş alanının nedeni değildir
ME→MC	0.2389	Ekiliş alanı cari fiyatların nedeni değildir
MD→ME	6.7131*	Desteklemeler ekiliş alanının nedenidir
ME→MD	1.0927	Ekiliş alanı desteklemelerin nedeni değildir
MD→MC	2.6958***	Desteklemeler cari fiyatların nedenidir
MC→MD	1.7274	Cari fiyatlar desteklemelerin nedeni değildir

Gecikme uzunluğu AIC/SIC değerini minimum yapan gecikme (lag:4) olarak belirlenmiştir.

Tablo 7 İncelendiğinde, mısır üretimi için ödenen fark ödemesi desteklerinden mısır ekiliş alanlarına yönelik %1 düzeyinde tek yönlü nedensellik ve mısır desteklemelerinde cari fiyatlara doğru %10 düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür. Destekleme ödemelerinin çiftçinin eline geçen fiyatlar üzerinde koruyucu bir etkisi olduğu da düşünüldüğünde, hayvan yemi, insan beslenmesi ve endüstriyel olarak birçok alan için girdi niteliğinde olan mısır üretimi son yıllarda Türkiye’ tarımında kendine yeterlilik düzeyini tamamlamıştır. Bunda, üretimin özendirilmesi amacıyla uygulanan fark ödemesi desteklerinin etkisinin önemli olduğunu söylemek mümkündür. (Erdal ve Erdal, 2008)’in yaptıkları benzer bir çalışmada da fark ödemesi desteklemeleriyle mısır ekiliş alanları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Mısır Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri arasındaki uzun dönem eş bütünlük analizi sonuçları Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8. Mısır Ekiliş Alanı, Cari Fiyatları ve Fark Ödemesi Destekleri Johansen Cointegration Test Sonuçları

	Trace			Maximum Eigenvalue		
	Eigenvalue	Trace Statistic	Critical Value (0.05)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	Critical Value (0.05)
r=0	0.905036	92.80801	42.91525*	0.905036	92.80801	42.91525*
r=1	0.837992	50.43143	25.87211*	0.837992	50.43143	25.87211*
r=2	0.625303	17.66946	12.51798*	0.625303	17.66946	12.51798*

Tablo 8 incelendiğinde, mısır üretim alanları, cari fiyatları ve fark ödemesi desteklerinin uzun dönemde eşbütünlük olduklarını söylemek mümkündür. Ele alınan değişkenlere ilişkin üç adet cointegration vektörü belirlenmiştir. Değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini söylemek mümkündür.

Araştırma bütünüyle değerlendirildiğinde literatürdeki (Erdal ve Erdal, 2008; Acar ve Bulut, 2009; Semerci vd., 2012; Terin vd., 2013; Gu, 2014a; Gu, 2014b; Aktaş vd., 2015; Tan vd., 2014; Doğan ve Gürler, 2015; Bayraktar ve Bulut, 2016; Yıldız, 2017; Yılmaz ve Çobanoğlu, 2017) çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Söz konusu

çalışmalardan elde edilen sonuçlar ve politika önerilerinin bu çalışmadan elde edilen sonuçlarla aynı doğrultuda olduğu ifade edilebilir.

4. Sonuç

Planlı dönemden itibaren Türkiye koşullarında tarım sektörü farklı politika araçları ile desteklenmektedir. Dönemsel olarak ürün bazında ve destekleme araçları bakımından farklılık gösteren tarım politikası yaklaşımları birçok tartışmanın da odağında olmuştur. Bu çalışmada da, söz konusu tartışmalar içerisinde yer alan fark ödemesi desteklerinin hububat grubu tarım ürünleri içerisinde

buğday, arpa ve mısır özelinde araştırması yapılmıştır. Araştırma 1994-2016 yılları arası veri seti yardımıyla boyutlandırılmıştır. Granger Nedensellik Analizi ve Johansen Eş Bütünleşme Analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirilecek olursa, fark ödemesi desteklerinin arpa ve mısır üretimi için üretici kararlarında doğrudan etkili faktörler olduğunu, buğday üretiminde ise üretici kararları bakımından doğrudan itici bir etken olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum, buğdayın tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye koşullarında da stratejik bir ürün olmasından kaynaklı olarak açıklanabilir. Ancak, üretici eline geçen fiyatlar ile fark ödemesi desteklerinin etkileşim içerisinde olduğu araştırmadan elde edilen diğer bir bulgudur. Cari fiyatlar açısından koruyucu bir nitelikte olduğu düşünüldüğünde fark ödemesi desteklerinin kontrollü bir şekilde sürdürülmesinin önemine vurgu yapılabilir. Ancak, söz konusu desteklerin devamlılığı sağlanırken 2000 li yıllar öncesinde ortaya çıkan destekleme politikalarındaki aksaklıkların (desteklerin bütçeye olan yükü, hedef kitleye ulaşmaması, kaynakların etkin kullanılmaması ve piyasa düzenlemesi konusunda yetersiz kalması vb) yaşanmaması konusunda tedbirli olunması bir gereklilik olarak durmaktadır. Destekleme ödemeleri geride bırakılan süreçlerde tartışmaların odağında olmuştur. Bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkması bir yana, sonuçları bakımından gelirinin önemli bir bölümünü tarımsal faaliyetlerden elde eden üreticilerde oluşması muhtemel gelir kaybının ortadan kaldırılması ile, sektörde çalışanların başka çalışma alanlarında istihdam edilmeme gibi bir denge mekanizmasını doğurmaktadır. Bu nedenle, uluslararası düzeyde katılım sağlanmış (DTÖ, OTP, AB vb) organizasyonların öngördüğü şekilde destekleme politikası araçlarının ekonomik, sosyal, demografik özellikler dikkate alınarak oluşturulması önemlidir. Politika yapıcılarla farklı özelliklerdeki üreticilerin aynı düzeyde etkinlik kazanması yönünde etkili olabilecektir. Bu hedefler doğrultusunda atılacak adımların, sürdürülebilir bir üretim, nitelikli ve kaliteli çıktı, çevre bilinci ile bütünleşmiş bir sektör ve katma değer yaratan faaliyetleri doğuracağı öngörülebilir.

Kaynakça

- Abay C., O., Emine, U., Y., Yavuz F., & Türkekul B. (2005). Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim. İçinde: VI. Teknik Kongre, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Acar, M. (2003). Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 101-116.
- Acar, M., & Bulut, E. (2009). Türkiye'de Ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (17), 1-19.
- Ağca, M. (2010). *Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Akpolat, A. G., & Altıntaş, N. (2013). Enerji Tüketimi İle Reel Gsyih Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1962-2010 Dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2).
- Aktaş, E., Altıok, M., & Songur, M. (2015). Farklı ülkelerdeki tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisinin karşılaştırmalı analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4):55-74.,
- Albayrak, M., Gülçubuk, B., & Güneş, E. (2004). Uluslararası Tarım Politikalarının Türkiye'de Tarımsal Üretim ve Pazarlama Sistemlerinde Meydana Getirdiği Değişimler. İçinde: Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül, Tokat, 26-36 s
- Artukoğlu, M. (2001). Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 75s.
- Bayraktar, Y., & Bulut, E. (2016). Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 45.
- Civan, A. (2010). Türkiye'de tarımsal destek politikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 127-146.
- Çomaktekin, M. F. (2009). *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Türkiye'de Uygulamalar: 1990 ve Sonrası Dönem*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49, 1057-1072.
- Doğan, H. G., & Gürler, A. Z. (2015). Türkiye Tarım Havzaları Üretim Ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılığı. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 25(3), 231-243.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 55, 251-276.
- Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye'de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 41-51.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye'de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Gu, Z. (2014a). Evolution of Post-war Agricultural Support Policies in China's Taiwan. *Asian Agricultural Research*, 6(11), 58-61.
- Gu, Z. (2014b). Agricultural support policy and farmers' income in China. *Asian Agricultural Research*, 6(10), 22-25.
- İşık, H. B., & Bilgin, O. (2016). The Effects of Agricultural Support Policies on Agricultural Production: The Case of Turkey. In: *RSEP International Conferences on Social Issues and Economic Studies, 2nd Multidisciplinary Conference Madrid SPAIN* (pp. 2-4).

- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231-254.
- Kapluhan, E. (2013). Türkiye’de Kuraklık ve Kuraklığın Tarıma Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (27), 487-510.
- Korkmaz, V. (2015). Tarım Ürünleri Destekleme Politikaları: Türkiye ve AB Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of applied econometrics*, 11(6), 601-618.
- Onurlubaş, H.E., & Kızılaslan, H. (2007). *Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayindeki Gelişmeler ve Geleceğe Yönelik Beklentiler*. Yayın No:157, Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Semerci, A., Kaya, Y., Şahin, İ., & Çıtak, N. (2012). Türkiye’de yağlı tohumlar üretiminde uygulanan destekleme politikalarının ayçiçeği ekim alanları ve üretici refahı üzerine etkisi. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 26(2), 55-62.
- Songur, M. (2015). Farklı ülkelerdeki tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisinin karşılaştırmalı analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4).
- Tan, S., & Everest, B. (2015). Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları İçinde: International Conference on Eurasian Economies, s. 266-270.
- Tan, S., Hasdemir, M., & Everest, B. (2015). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları. İçinde: *International Conference on Eurasian Economies 2015*, 266-270.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Terin, M., Aksoy, A., & Güler, İ.O. (2013). Tarımsal Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 41-50.
- TÜİK (2017). *Bitkisel Üretim İstatistikleri*. (Erişim: 02.03.2018), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001
- Türkecul B. (2006). *Türkiye’de Makroekonomik Değişkenlerin Tarım Sektörüne Kısa ve Uzun Dönem Etkileri Üzerine bir Araştırma*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Yavuz, F., Tan, S., Tunalioglu, R., & Dellal, İ. (2004). Tarımsal Destekleme Politikalarının FEOGA Çerçevesinde OTP Uyumu Üzerine Bir Çalışma. İçinde: *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 16-18 Eylül, Tokat, 44-52 s.
- Yıldız, F. (2017). Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006-2016 Dönemi. *Sayıştay Dergisi*, 104, 45-63.
- Yılmaz, H. İ., & Çobanoğlu, F. (2017). Türkiye’de Tarım Sektörünü Desteklemeye Yönelik Sağlanan Çeşitli Araçların Tarımsal Üretim Değeri Üzerine Etkilerinin

Analizi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23(2), 145-155.



Araştırma Makalesi • Research Article

Hizmet İhracatı ve Turizm Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Analiz: 1996-2017 Türkiye Örneği

An Empirical Analysis on the Contribution of Service Expenditures and Tourism Expenditures to Economic Growth: The Case of Turkey 1996-2017

Şakir İşleyen^a, Yener Altun^{b,*}, Çetin Görür^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8186-1990

^b Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1073-5513

^c İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4556-5068

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 25 Nisan 2018

Kabul tarihi: 11 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Büyüme

Turizm Harcamaları

Hizmet İhracatı

ARTICLE INFO

Article history:

Received 02 March 2018

Received in revised form 25 April 2018

Accepted 11 May 2018

Keywords:

Economic Growth

Tourism Expenditures

Service Export

ÖZ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi son zamanlarda etkileyen önemli faktörlerden ikisi turizm ve hizmet sektörüdür. Küreselleşen dünya ekonomisinde şirketler veya firmalar ürün ihracatından çok hizmet ihracatına yönelmiştir. Bir ülkede hizmet ihracatının artması için o ülkede hizmet sektörünün gelişmiş olması gerekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1996-2017 yılları arasında hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilip ekonometrik analizi yapılmıştır. Çalışma doğrultusunda 1996-2017 yılları arasında Türkiye’ye ait hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme verileri, World Bank Database web sitesinden dolar cinsinden temin edilip ampirik analizi yapılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu iki sektörde de meydana gelen artışların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

In developing countries such as Turkey, two of the most important factors affecting economic growth recently are tourism and service sector. In a globalized world economy, companies or firms have turned to exports of services rather than exports of goods. In order to increase service exports in a country, the service sector in that country needs to be developed. In this study, between the years 1996-2017 exports of services and the impact on economic growth of tourism spending in Turkey, Least Squares (OLS) method was used and econometric analysis has been applied. According to the study, between the years 1996-2017 exports of services to Turkey, tourism spending and economic growth data were obtained from the World Bank Database website in dollars and an empirical analysis was made. According to the results of the research, it has been found that there is a positive relation between service exports and tourism expenditures and economic growth. In both of these sectors, it is seen that the increases that have taken place have positive effects on economic growth.

1. Giriş

İnsanların doğasında var olan öğrenme, merak etme, görme ve öğrenme arzusu, kültürel etkilenmeden dolayı insanogluna seyahat etme gerekliliğini dayatmıştır. Bu nedenle insanları etkileyen turizm olgusu, yüksek seviyelere

çıkarak turizmi endüstriyel bir alana dönüştürmüştür. Ülkelerin var olan kültürleriyle turizm arasında büyük bir bağ olduğu söylenebilir. Türkiye’de uzun bir süreden bu yana turizm sektörü büyük bir gelişme gösterip önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm gelişimini etkileyen önemli faktörler vardır. Bunlardan bazıları;

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yeneraltun@yyu.edu.tr

teknolojik gelişimler, toplumsal ve bireysel refah seviyelerinin yükselmesi ve ulaşım olanaklarının artması gibi faktörler olarak sıralanabilir (Artun, 2013). Dünyanın en büyük ve en önemli ekonomik sektörlerinden biri olan turizm, kuşkusuz bir ülkede ekonomik kalkınmanın da en büyük etkenlerinden biri durumundadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde en büyük yatırım ve harcamaların yapıldığı sektör, turizm sektörü olarak görülmektedir. Özellikle son zamanlarda dikkat edildiğinde, dünyanın çoğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de bu alana yapılan yatırımlar ve teşvikler gün geçtikçe artmakla birlikte ekonomik alanda kalkınmaya da büyük katkı sağlamaktadır. Turizm aktiviteleri gelişen dünya ekonomisine uyum sağlayarak büyük bir ivme kazanmaktadır. Gelişmekte olan bir ülkenin uluslararası alanda turizm endüstrisine ilgi göstermesinin sebepleri şöyle sıralanabilir:

- (i) Turizm talebine gün geçtikçe ilgi artmaktadır.
- (ii) Turizm dövizdeki sıkıntılara çözüm sağlamak ve döviz ihtiyacı açığını kapatmaktadır.
- (iii) Turizm sektöründeki gelişme maliyetleri düşük seviyelerde olabilmektedir.
- (iv) Söz konusu sektör, ekonomik kısıtlamalardan daha az etkilenmektedir (Çımat ve Bahar, 2003).

Turizm gelirleri milli gelir içinde yer almakta ve milli ekonomide bir çoğaltan etkisi yaratmaktadır. Dolayısıyla bu çarpan etkisi, ekonomi üzerinde olumlu bir etki yapmakta ve birçok sektörü desteklemektedir. (Sengupta ve Espana, 1994: 41-51). Birçok ülkede turizm, ekonomik büyüme ile iş alanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca turizm ile ülkeye giren döviz, ülkenin oluşan bütçe açığını kapatmaya yardımcı olmakla birlikte işsizlik sorununun çözümü için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Özellikle son zamanlarda tarım alanında kaybolan rekabetin tekrardan canlanmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Öte yandan, turizm sektörü farklı kültürlerin etkileşimine imkân sağlamaktadır. Sosyal bir varlık olan insan, sürekli çevresinden etkilenmekte ve çevresini de etkilemektedir. Bunun için uluslararası turizmin etkisiyle ülkelerin kültürel kurumları ve tüketim alışkanlıkları da değişim göstermektedir. Bu değişim, turizmde girişimcilik faaliyetlerinin artmasını sağlamakta ve pozitif yönde ivme kazanan girişimcilik faaliyetlerinde yeni yatırımları beraberinde getirmektedir (Belk ve Costa, 1995). Ayrıca, turizm sektörü birçok sektörün gelişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir (Proenca ve Soukiazı, 2005). Bir ülke için turizmin temel kaynakları; sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerleridir. Bu değerlerin zengin olması, sağlam bir altyapıya sahip olması ve politik olarak tanıtılıp pazarlanması turizm alanında canlılığı artırmaya büyük katkı sağlamaktadır. Turizm alanındaki bu canlılık, istihdamı da olumlu yönde etkilemektedir. Globalleşen dünyada her 100 bireyden 10'unun istihdam edildiği bu alan, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerden biri haline gelmektedir. Aynı zamanda dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yoksullukla mücadele ettiği bu dönemde, turizm sektörü yoksullukla mücadele etme ve istihdam alanı oluşturma noktasında büyük bir önem taşımaktadır (Bahar ve Bozkurt, 2010).

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri kuşkusuz işsizliktir. Bu sorunun azalması için önemli bir alan olan turizm sektörü, maliyet olarak da düşük olduğu için söz konusu alana yatırımlar fazla olmaktadır. Ayrıca turizm sadece işsizlik alanında istihdam sağlamayıp ülkeye gelen

yabancı turistlerin yaptığı harcamalarının ülkeye döviz girişimini sağlaması açısından da önem arz etmektedir. Özellikle ilerleme gösteren ülkelerde, ekonomik olarak gelişmiş olan ülkelerin seviyesine çıkabilmek için uluslararası turizm talebi sürekli artmakla birlikte hızlı bir gelişme göstermektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde oluşan ekonomik kaynak, döviz ihtiyacını ve sürekli artan nüfuslarının beklentilerini karşılamak için politik olarak turizm sektörü büyük bir destek görmektedir. Söz konusu sebeplerden dolayı turizm, büyük bir istihdam alanı sağlayan, ekonomik büyüme ve kalkınmada rol oynayan önemli bir sektör olarak kabul görmektedir (Gökova ve Bahar, 2006).

Hazari ve Sgro'nun (1995) düzenledikleri dinamik büyüme modeline göre, turizm talebinin açık ekonomilerde uzun dönemli bir pozitif büyümeye neden olduğu görülmektedir. Narayan'ın (2004) Fiji için yapmış olduğu bir diğer çalışmada da, yabancı turist harcamalarındaki %10'luk bir artışın; ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında %0,5'lik, reel tüketiminde %0,72'lik ve reel anlamda ulusal refah düzeyinde %0,67'lik bir artışa neden olacağı vurgulanmıştır.

Ülkeye giren turistlerin ülke ekonomisine katkı sağlamasının yanı sıra bölgesel kalkınmaların oluşmasında da temel etkidir. Turizmin bir bölgede gelişim göstermesiyle birlikte döviz gelirleri artmakta, ödemeler dengesi ile dış ticaret açığı azalmakta, ülkenin dış borç yükü hafifletmekte ve diğer sektörlerdeki mal ve hizmetlere olan talep düzeyi artmaktadır. Sonuç olarak, yeni iş ve istihdam kaynakları ortaya çıkmakta, vergi gelirleri artmakta ve ülke insanının refah düzeyindeki artışla birlikte ekonomik büyüme bundan olumlu yönde etkilenmektedir (Bahar ve Bozkurt, 2010). Turizm, ihracata dayalı büyüme gösteren bir sektör olmakla birlikte istihdam alanını geliştirip yoksullukla mücadele anlamında büyük bir öneme sahiptir. (Fayissa vd., 2008). Turizm alanının canlı kalması için sadece doğal ve tarihi turizm alanlarının var olması yeterli değildir. Bu alanların hareketli olması ve turist akınlarının olması için birçok farklı gereklilikler vardır. Bu gereklilikler; telefon, gelişmiş altyapı, ulaşım, havaalanı ve elektrik gibi yatırımlardır. Gelişmekte olan ülkeler, uluslararası turizmin gelişim göstermesi ve gereksinim duyulan yabancı para gelirlerinin artırılması açısından diğer sektörlerle kıyasla üç temel üstünlüğe sahiptir:

- (i) Turizm sektörü sürekli ilerleme gösteren bir endüstridir.
- (ii) Turizm pazarı tüketicilerin tüketim için üretim yerine, gitmek zorunda oldukları bir pazardır.
- (iii) Turizm çoğu ülkede, hem ekonominin çeşitlenmesi hem de geleneksel ihracata bağımlılığın azaltılması anlamı taşımaktadır (Unur, 2000).

Ekonomik büyümede önemli rol oynayan sektörlerden olan tarım, sanayi ve hizmet önemli bir yere sahiptir. Hizmet sektörü, yaklaşık olarak son 70 yıldır büyük bir gelişim gösterip tarım ve sanayi sektörlerini geri planda bırakmıştır. Bu sektör son zamanlarda sadece gelişmiş ülkelerde değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde de önemli bir gelişme göstermektedir. Bundan dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörü önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum, ülkelerin hizmet sektöründe daha fazla gelir elde etmek amacıyla yatırımlarının çoğunu bu alana yaptıklarını göstermektedir. Bunun sebebi, hizmet sektörünün refah seviyelerini artırmakla birlikte gelişmişlik

düzenini artırmak konusunda önemli bir üstünlüğe sahip olmasıdır (Özsağır ve Akın, 2012). Hizmet sektörü, ekonomik büyümeyi artırmasının yanı sıra istihdam alanında da önemli bir yere sahiptir. Tarım ve sanayi sektörlerinin ekonomik kalkınmaya etkileri inişli çıkışlı, azalan ve sabit bir etkiye sahip olmalarına rağmen, hizmet sektörü sürekli pozitif artan bir etki göstermektedir (Gündoğan, 2002). Hizmet sektörünün önemi 1960'lı yıllarda fark edilmeye başlanırken, önemli bir oranda artış göstermesi 1980'li yılları bulmuştur. Bu artışın en büyük sebepleri; uluslararası şirketlerin dünya ekonomisinde gittikçe önemli bir yere sahip olmaları ve üretimlerini dünyanın birçok ülkelerine yaymaları gibi etkenlerdir (Çatalbaş, 2005). Hizmetler, arz edenin hizmetten yararlanan için faaliyet göstermesi, hizmetten yararlananın hizmetin elde edilmesi için gerekli emeği sunması ve hizmetten faydalanan ile hizmeti sunanın karşılıklı etkileşim içinde oluşturmaları suretiyle üretilmektedir (Aslan, 1998).

Türkiye'de istihdamın hizmet sektörüne yönelmesinin temel sebeplerinden biri, bu sektörde yeni iş alanlarının daha fazla yer almasıdır. Hizmet sektöründeki gelişmeler, donanımlı işgücü kadar az donanımlı işgücü için de önemli bir istihdam alanı oluşmasına olanak sağladığını göstermektedir. Hizmet sektörünün, özellikle teknolojik alanında gelişime pek ihtiyaç duymaması, Türkiye'de istihdam alanındaki geleceğini önemli derecede etkilemektedir (Karagöl ve Akgeyik, 2010).

Türkiye'nin bir "hizmet yönetim merkezi" haline getirilmesi amacıyla uzun bir süredir çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda, Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ciddi çalışmalar ile bunu göstermektedir. Uluslararası şirketler veya firmalar hizmet merkezleri için maliyeti düşük olan ülkeleri seçmektedirler. Hızla ilerleyen sosyoekonomik gelişmelerden dolayı hizmet sektörü gittikçe önem kazanmıştır. Bu nedenle hizmet sektörünün kendi arasında sınıflandırma gerekliliği doğmuştur. Hizmet Genel Anlaşması (GATS) bünyesinde, Dünya Ticaret Örgütü'nün yapmış olduğu sınıflandırma, değişik ölçütlere göre yapılan sınıflandırmalar arasında en çok kabulü görmüş sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmalar 12 başlık altında toplanmıştır:

- (i) Mesleki hizmetler
- (ii) İletişim hizmetleri
- (iii) Mühendislik hizmetleri
- (iv) Dağıtım hizmetleri
- (v) Eğitim hizmetleri
- (vi) Çevre hizmetleri
- (vii) Finansal hizmetler
- (viii) Sosyal hizmetler
- (ix) Turizme bağlı hizmetler
- (x) Kültür ve spor hizmetleri
- (xi) Ulaştırma hizmetleri
- (xii) Diğer hizmetler (Özsağır ve Akın, 2012).

Küreselleşen dünya piyasasında firmalar mal ihracından daha büyük bir oranda hizmet ihracatı yapmaya başlamıştır. Son yıllarda OECD ülkelerinde hizmet sektörünün GSMH içindeki payının %70'e yakın bir seviyede olduğu, ülkemizde ise bu oranın %60 seviyelerinin altında olmasına rağmen; gün geçtikçe payının ve öneminin artmakta olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle ülkemiz kurumları açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Hizmet sektörü geliştikçe doğal olarak hizmet ihracatının artacağı da bir gerçektir (Aytekin, 2009).

Hizmet sektörünün en önemli özelliklerinden biri; kalite ve miktarı ölçme konusunda yeterli olmayışıdır. Hizmet kalitesi sunucuya arz edilirken bunu ölçmenin tek çözümü tüketiciye arz edilirken kontrol edebilmektir. Fakat bu yöntem de tutarlı olmayabilir. Çünkü hizmetin tüketiciye sunduğu doyum özeldir (İbik, 2006: 5). Yapılan hizmet ihracatı veya ithalatına uygulanan Katma Değer Vergisi (KDV) ile elde edilen gelir ülke kalkınmasına büyük bir değer katmaktadır. Bunun dışında özellikle gelişmekte olan ülkelerde temel sorun olan işsizliğin azalması için büyük bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'de çağrı merkezi kuran büyük uluslararası bir şirketin yaratacağı büyük bir istihdam alanı ülkenin kalkınmasına büyük bir katkı sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1996-2017 yılları arasında yapılan hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini analiz etmektir. Bu doğrultuda ilk olarak, 1996-2017 yılları arasında Türkiye'ye ait hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve ekonomik büyüme verilerine World Bank Database'den ulaşılmıştır. Elde edilen veriler Eviews7 programına aktarılıp söz konusu veriler ile doğrusal bir regresyon modeli kurulmuştur. EKK yöntemi ile modelin tahmin edilmesi için dolar cinsinden olan verilerin logaritması alınarak mevsimsel arındırılma yapılmıştır. Daha sonra verilerin durağanlığı incelenip durağan olmayan veriler durağan hale getirilmiştir (Ek-1). Durağan olmayan verilerle yapılan sonuçlar sağlıklı olmayan ve sahte bir regresyon modelinin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada durağan olmayan verilerin birinci dereceden farkları alınıp durağan hale getirilmiştir. Daha sonra çoklu regresyon modelinin kurulması için gerekli olan varsayımlar analizi yapılmıştır. Tüm varsayımların sağlanmasından sonra ekonomik büyüme bağımlı değişken, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları bağımsız değişkenler olarak regresyon modeli kurulmuştur. Elde edilen regresyon modeli sonuçları ve bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ekonometrik sonuçlar analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucu parametrelerin ve modelin anlamlı olduğu, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğu ve aralarında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Doğrusal Regresyon Modeli;

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i$$

Burada;

α : Sabit terim

Y: Ekonomik büyüme

X_1 : Hizmet ihracatı

X_2 : Turizm harcamaları

ε_i : Hata terimlerini göstermektedir.

3. Çoklu Doğrusal Regresyon Varsayımları

Regresyon katsayılarının tahmininde genelde EKK yöntemi kullanılmaktadır. EKK tekniğinin varsayımlarının sağlanamaması halinde yapılan tahminler yanlı sonuçlar

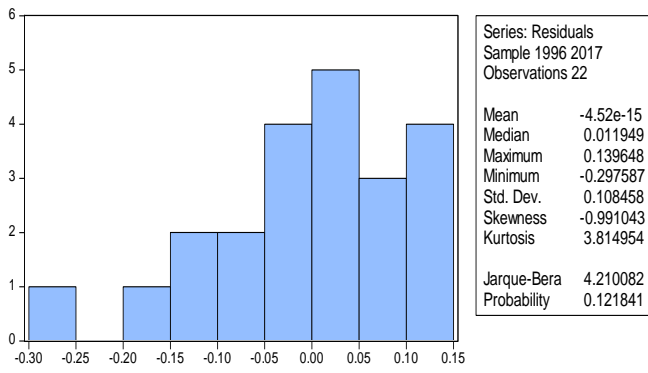
içermekte ve böylece anlamlılık testleri geçerliliğini yitirmektedir. Bu çalışmada, hata terimleri ortalamasının sıfır olması, anlamlılık testi (Jargue-Bera testi), değişen varyans analizi (Heteroskedasticity white test), hata terimlerinin ilişkisiz olma varsayımı (otokorelasyon testi) ve çoklu doğrusal bağıntı (multicollinearity) analizi yapılmıştır. Varsayımların sağlanması sonucu doğrusal regresyon modeli kurulup model analizi yapılmıştır.

3.1. Hata Terimleri Ortalamasının Sıfır Olması

Hataların beklenen değeri (ortalaması) sıfırdır: $E(\varepsilon_i) = 0$, 0.0041317117208 değeri hata terimlerinin beklenen değerini göstermektedir. Sıfıra yakın bu değer bu varsayımı sağlamaktadır.

3.2. Jargue-Bera Normallik Testi (Anlamlılık testi)

Tablo 1. Normallik Testi Sonuçları



H_0 =Hatalar normal dağılıma sahip değildir.

H_1 =Hatalar normal dağılıma sahiptir.

Jarque-Bera testinde yer alan ters hipotez durumu göz önüne alınıp Tablo 1 incelendiğinde, olasılık (Probability) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında hata terimleri normal dağılmakta H_0 red, H_1 kabul edilmektedir. İkinci varsayım olan hata terimlerinin normal dağıldığı varsayımı sağlanmıştır.

3.3. Değişen Varyans Analizi (Heteroskedasticity white test)

En Küçük Kareler tekniğinin en önemli varsayımlarından biri kuşkusuz sabit varyans varsayımdır (Tarı, 2006; Orhunbilge, 2000). EKK tekniği, bağımsız parametrelerin birim değerleri değişirken bağımlı parametrelerin birim değerlerine ait varyansın sabit kalacağını varsaymakta ve istatistiksel anlamda bu varsayımı sabit varyans (homoscedasticity) adı verilmektedir (Gujarati, 1995; Orhunbilge, 2000; Tarı, 2006; Yamak ve Köseoğlu, 2006). Değişen varyans probleminin regresyon analizi sonuçları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Değişen varyans sorunu modelin ekonometrik incelenmesi üzerinde yanlış sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Değişen varyans olduğu durumlarda EKK yöntemi yansız ve tutarlı özelliğini korumakta fakat minimum varyans özelliğini kaybetmektedir. Bundan dolayı sağlıklı olmayan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kısaca, t ve F testleri güvenilirliğini yitirmektedir (Yamak ve Köseoğlu, 2006).

Hataların varyansı sabittir (değişen varyansın olmaması): $Var(\varepsilon_i) = \sigma^2$.

Tablo 2. Varyans Analiz Sonuçları

Heteroscedasticity Test: White			
F-statistic	1.231609	Prob. F(5.16)	0.3398
Obs*R-squared	6.114123	Prob. Chi-Square(5)	0.2953
Scaled	3.148655	Prob. Chi-Square(5)	0.6771

EKK				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Prob.
C	-1145810.	1085746.	-1.05532	0.3070
TİCARİ	0.000158	0.000137	1.156307	0.2645
TİCARİ^2	-9.26E-15	7.00E-15	-1.32316	0.2044
TİCARİ*TURİZM	1.18E-13	9.35E-14	1.261345	0.2253
TURİZM	-0.000409	0.000938	-4.36246	0.6685
TURİZM^2	-4.36E-13	3.05E-13	-1.42668	0.1729

R ²	0.277915	F ist.	1.231609 (0.3398)
Düzeltilmiş-R ²	0.052263		
Tahminin Std. Hata	572470.0	DW ist.	2.037338

Tablo 2 incelendiğinde, F-statistic, Obs *R-squared ve Scaled explained SS' e ait probability değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten büyük olması değişen varyans sorunun olmadığını göstermektedir. Üçüncü varsayım olan değişen varyansın olmadığı varsayımı sağlanmaktadır.

3.4. Hata Terimlerinin İlişkisiz Olma Varsayımı (Otokorelasyon testi)

Otokorelasyon, çoklu doğrusal modellerde hata terimlerinin birbirlerini izleyen değerleri arasında ilişki olma durumudur. Otokorelasyon sorunu olan bir modelde işlem yapılması sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Dolayısıyla çoklu regresyon olan bir modelin temel varsayımlarından biride otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Modele ait otokorelasyon analizi Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3. Otokorelasyon Analiz Sonuçları

Date: 01/26/18 Time: 12:10		Sample: 1996 2017		Included observations: 22	
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	0.276	0.276	1.9098	0.167	
2	-0.330	-0.439	4.7799	0.092	
3	-0.344	-0.124	8.0751	0.044	
4	0.181	0.279	9.0388	0.060	
5	0.226	-0.130	10.630	0.059	
6	0.064	0.124	10.765	0.096	
7	-0.224	-0.152	12.533	0.084	
8	-0.066	0.093	12.699	0.123	
9	-0.142	-0.365	13.518	0.141	
10	-0.244	-0.306	16.129	0.096	
11	-0.202	-0.075	18.081	0.080	
12	0.117	-0.109	18.800	0.093	
13	0.137	-0.014	19.907	0.098	
14	0.041	0.094	20.019	0.130	
15	-0.162	-0.001	22.007	0.108	
16	-0.082	-0.045	22.598	0.125	

Tablo 3'te görüldüğü üzere; otokorelasyon ve kısmi korelasyon kısımlarında grafiklerin kesik çizgileri aşmadığı, varsayım olarak ele alınan aralıkta oldukları görülmektedir. Bu durum otokorelasyonun olmadığı anlamı taşımaktadır. Dördüncü varsayım olan hata terimleri arasında ilişkinin olmadığı yani otokorelasyon sorununun olmadığı varsayımı sağlanmıştır.

3.5. Çoklu Doğrusal Bağını Analizi (VIF: Variance Inflation Factor)

Bağımsız değişkenler arasında doğrusal veya doğrusala yakın bir ilişkinin olma durumudur. Böyle bir ilişkinin olması durumunda modelin kurulup analiz edilmesi doğru sonuçlar vermeyeceğinden doğrusal bağıntı olmaması gerekmektedir. Eviews tablosunda bağımsız değişkenlere ait VIF değerlerinin 1 ile 5 arasında bir değer alması çoklu doğrusal bağıntı sorununun olmadığı anlamı taşımaktadır.

Tablo 4. Çoklu Doğrusal Bağını Analiz Sonuçları

Variable	Coefficient Variable	Uncentered VIF	Centered VIF
Hizmet İhracatı	0.031634	1.380522	1.302970
Turizm Harcamaları	0.057225	1.837120	1.302970
C	0.001158	1.415416	NA

Tablo 4 incelendiğinde, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarına ait VIF değerlerinin 1 ile 5 arasında değerler aldığı ve çoklu doğrusal bağıntının olmadığı görülmektedir. Son varsayım olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntının olmama varsayımı da bu şekilde sağlanmış olmaktadır.

4. Model ve Analizi

Yukarıda belirtilen tüm varsayımlar analiz edildikten sonra EKK yöntemi ile modelin tahmini yapıldı. Hizmet ihracatı ve turizm harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemek için aşağıda belirtilen bir doğrusal regresyon modeli çerçevesinde analiz yapılmıştır.

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i \quad (1)$$

Model (1), EKK yöntemi ile tahmin edilmiş ve verilerin analizinde Eviews7 programı kullanılmıştır. Modelde, ekonomik büyüme bağımlı değişken, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Verilerin logaritmaları alındıktan sonra durağan hale getirilerek yukarıdaki model oluşturulmuştur. Modelde 1996-2017 yılları arasında Türkiye'ye ait ekonomik büyüme, hizmet ihracatı ve turizm harcamaları verileri World Bank Database'den dolar cinsinden temin edilip ekonometrik analizi yapılmıştır.

Tablo 4, Doğrusal Regresyon Modeli'nin EKK tahmin sonuçlarını göstermektedir. Model için kritik değer 0.05 olarak alınıp işlem yapılmıştır. Kurulan model ve sonuçları aşağıda yer alan Tablo 5'te detaylı şekilde verilip analizi yapılmıştır.

Tablo 5. Eviews7 Model Analiz Tablo Çıktısı

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Prob.
Hizmet İhracatı	0.534352	0.159360	3.353119	0.0033
Turizm Harcamaları	0.506086	0.120173	4.211309	0.0005
C	-15.06125	1.647930	-9.139497	0.0000
R ²	0.959584	F ist.	225.5548	(0.000)
Düzeltilmiş-R ²	0.955330			
Tahminin Std. Hata	0.114024	DW ist.	1.689912	

$$Y = -15.06125 + 0.534352X_1 + 0.506086X_2 \quad (2)$$

R-squared, bağımsız parametrelerin bağımlı parametreyi açıklama gücünü göstermektedir. R-squared değerinin yüksek olması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğunu gösterir. Tablo 5

incelendiğinde; R-squared değerinin 0,959584 çıkması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin %95'ini açıklayabildiğini ve açıklama gücünün gayet yüksek olduğunu göstermektedir. Probability(F-statistic) değerinin kritik değer olan 0.05'ten küçük olması, modelin bütünsel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ampirik sonuçlar, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Modelde görüldüğü gibi; hizmet ihracatındaki %1'lik bir artış, ekonomik büyümede % 0.53'lük bir artış sağlamaktadır. Ayrıca turizm harcamalarındaki %1'lik bir artışın ise, ekonomik büyümede %0,5'lik bir artışa sebep olduğu görülmektedir.

Hizmet ihracatının ekonomik büyümeye etkisine ait anlamlılık hipotezi:

$H_0 =$ Hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır

$H_1 =$ Hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur.

Hizmet ihracatına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hipotezlerden H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

Turizm harcamalarının ekonomik büyümeye etkisine ait anlamlılık hipotezi:

$H_0 =$ Turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır

$H_1 =$ Turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur.

Turizm harcamalarına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hipotezlerden H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

Modele ait hipotez kurulduğunda;

$H_0 =$ Model anlamlı değildir.

$H_1 =$ Model anlamlıdır.

Probability (F-statistic) değeri kritik değer 0.05'ten küçük olması nedeniyle model anlamlı olmakta ve H_0 red, H_1 kabul edilmektedir.

5. Sonuç

Global dünyada gelişmekte olan ülkelerin son zamanlarda hizmet ve turizm sektörlerine yöneldiği bilinen bir gerçektir. Özellikle bu iki alan, ülkelerin ekonomik büyümesine önemli katkı sağlamasından dolayı büyük rağbet görmektedir. Türkiye'nin doğal ve tarihi anlamda büyük zenginliklere sahip olması, turizm alanında gelişmiş bir ülke olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda hizmet sektöründe de büyük bir alana sahip olan Türkiye, hizmet alanında ithalat ve ihracat bakımından gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmektedir.

Hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisine ait ampirik bir analizini yaptığımız bu çalışmamızda, öncelikle 1996-2017 yıllarına ait Türkiye verileri World Bank Database web sitesinden dolar cinsinden temin edilmiştir. Yüksek verilerle işlemler yapmamak için verilerin logaritmik değerleri alınmıştır. Daha sonra durağan olmayan verilerle yapılacak işlemler sağlıklı sonuçlar ortaya çıkaracağından, verilerin durağanlığı incelenmiştir.

Durağan olmayan verilerin birinci farkları alınarak veriler durağan hale getirilmiştir (Ek-1). Doğrusal regresyon modeli kurulup EKK yöntemi ile tahminini gerçekleştirmek için gerekli olan varsayımların analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu; hata terimlerine ait ortalamanın sıfır olması, Jargue-Bera Normallik testi (Anlamlılık testi), değişen varyans analizi (Heteroskedasticity white test), hata terimlerinin ilişkisiz olma varsayımı (Otokorelasyon testi) ve çoklu doğrusal bağıntı analizi (VIF: Variance Inflation Factor) varsayımları sağlanmıştır. Bu varsayımların sonuçları, tablolar halinde gösterilip analizleri yapılmıştır. Tüm varsayımların sağlanmasından sonra doğrusal regresyon modeli kurularak sonuçlar Tablo-5'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında; R-squared değerinin 0,959584 çıkması, bağımsız parametrelerin bağımlı parametredeki değişmelerin %95'ini açıklayabildiğini ve açıklama gücünün yüksek derecede olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan, Probability (F-statistic) değeri, kritik değer olan 0.05'ten küçük olduğu için, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmadaki ampirik sonuçlar dikkate alındığında, hizmet ihracatı ve turizm harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Modelde de görüldüğü gibi; hizmet ihracatındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.53'lük bir artışa ve turizm harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.50'lik bir artışa neden olduğu görülmektedir. Ayrıca bağımsız değişken olan hizmet ihracatı, turizm harcamaları ve sabit terime ait probability değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten küçük olmasından dolayı, sabit terim ve bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu izlenmektedir.

Bir ülkede turizmin gelişmesiyle birlikte döviz sorunu azalmakta, ülkede bulunan şirketlerin ülke dışındaki rakipleri ile rekabet gücü ve sonuçta verimliliği artmakta, ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, dış ticaret dengesine olumlu yönde etki yapmakta, istihdam oluşturmakta ve milli gelirde artışa sebep olarak iktisadi kalkınma üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır (Brohman, 1996: 49-52). Yine çalışmamıza paralel olarak, Yıldırım ve Öcal (2004) Türkiye üzerinde yapmış oldukları bir çalışmada, turizm ile iktisadi kalkınma arasında kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği durumu meydana gelmiştir. Ayrıca Gökovalı ve Bahar (2006), Akdeniz Bölgesi'ndeki 19 turizm ülkesini içeren ve Panel data yaklaşımı kullanılarak yapmış oldukları çalışmada, turizmin iktisadi büyümeye pozitif katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, turizm harcamaları ve hizmet ihracatının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda:

Ülkemizde büyük bir getiri kaynağı olan turizm sektörü için;

- Yatırıma yönelik teşvik programlarının yapılması,
- Ülkemize ait doğal ve tarihi zenginliklerin iyi tanıtılması,
- Turistik bölgelere ulaşım geliştirilmeli ve uygun tarifelerle ulaşım ağının sağlanması,
- Bu alanda eğitilmiş donanımlı personellerin yetiştirilmesi,

- Sahil turizminin yanında tamamlayıcı ürünlerin ve diğer turizm alanlarının (termal enerji turizmi, doğa turizmi...) devreye girmesi, bu yönde desteklerin ve projelerin artırılması,
- Orta ve alt gelir gruplarını da içine alan ürün yelpazesinin genişletilmesi ve sosyal turizm anlayışının oluşması gerekir.

İstihdam alanında yüksek bir paya sahip olan hizmet sektörü için;

- Hizmet sektörü açısından önem taşıyan faktörlerden biri de ülkeler arasındaki kültürel farklılıklardır. Bunun için hizmet ihracatı gerçekleştirecek olan firmaların, ülkenin temel kültürel dinamikleri ve insan davranışları hakkında açık ve net bir bilgiye sahip olmaları gerekmektedir.
- Hizmet alanında daha ileriye gidebilmek için ARGE çalışmalarına önem verilmeli ve özellikle teknolojik olarak gelişimin sağlanması gerekmektedir.
- Mesleki eğitim kalitesinin geliştirilmesi ve eğitim süresince özellikle farklı coğrafya ve kültürde çalışmaları yapmak için gerekli olan bilgi ve beceri geliştirilmelidir.
- Yerli ve yabancı firmalar arasında ortaya çıkan "fırsat eşitsizliği" ve rekabet açısından sahip olunan dezavantaj ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Yukarıda turizm ve hizmet sektörü için sıralanan önerilerin bu alanların daha fazla gelişimine katkı sağlayacağını ve ülke ekonomisi için önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Artun, E. (2013). *Halkın Kültürünün Uluslar Arası İlişkilerde Ülkelerin Tanıtımına Katkısı*. (Erişim: 13.02.2018), <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/60.php>
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aytekin, S. (2009). Hizmet İhracatında Katma Değer Vergisi İstisnası. *E- Yaklaşım*, 193, 1-5.
- Bahar, O., & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Belk, R. W., & Costa, J. A. (1995). International tourism: An assessment and overview. *Journal of Macromarketing*, 15(2), 33-49.
- Brohman, J. (1996). New directions in tourism for third world development. *Annals of tourism research*, 23(1), 48-70.
- Çatalbaş, N. (2005). *Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri (Türkiye Uygulaması)*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Çımat, A., & Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-18.

Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadasse, B. (2008). Impact of tourism on economic growth and development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.

Gökovalı, U., & Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach. *Anatolia An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 17(2), 155-168.

Gujarati, D. N. (1995). *Basic Econometrics*. New Jersey: McGraw-Hill.

Gündoğan N. (2002). Hizmetler Sektöründe İstihdam. *Kamu-İş*, 7(1), 1-16.

Hazari, B.R., & Sgro, P.M. (1995). Tourism and Growth in a Dynamic Model of Trade. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 4(2), 243-252.

İbik, Ö. A. (2006). *Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Havayolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye’de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21, 1-28.

Narayan, P.K. (2004). Reformulating Critical Values for the Bounds F-Statistic Approach to Cointegration: An Application to The Tourism Demand Model for Fiji. Monash University, *Department of Economics Discussion Papers*, no:02/04, 1-32.

Orhunbilge, N. (2000). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Özsağır, A., & Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.

Proenca, S., & Soukiazis, E. (2005). Tourism as an Alternative Source of Regional Growth in Portugal, Centro de Estudos da Uniao Europeia Faculdade de Economia da Universidade de Coimbra, *Discussion paper: COIMBRA*, 1-26.

Sengupta J. K., & Espana, J.R. (1994). Exports and Economic Growth in Asian NICs: An Econometric Analysis for Korea, *Applied Economics*, 26(1):41-51.

Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.

Unur, K. (2000). Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 1-17.

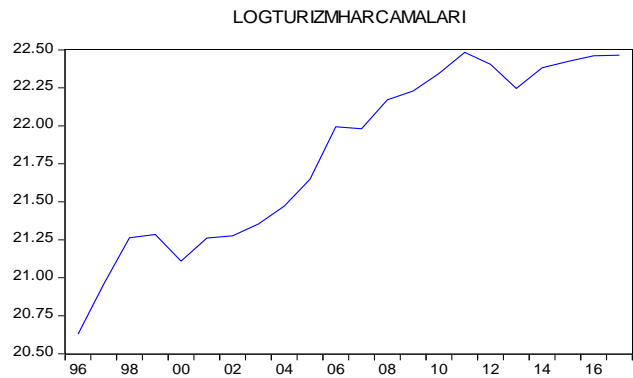
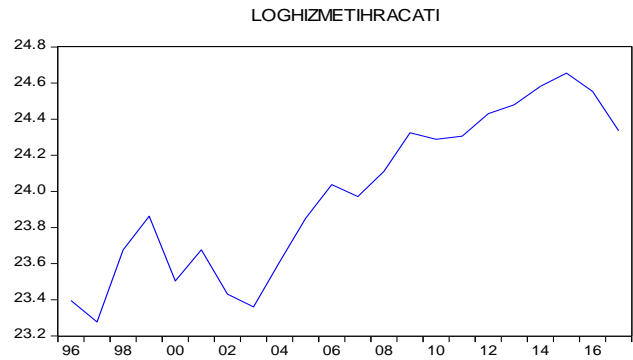
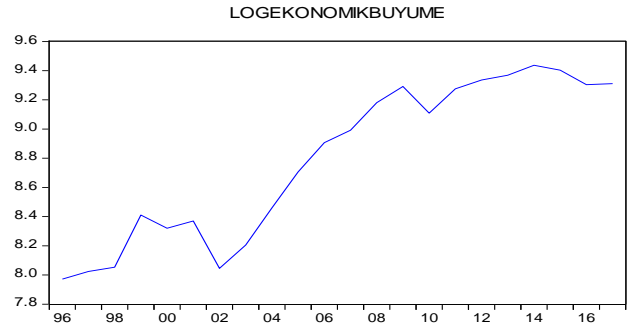
World Bank (2018). World Development Indicators. (Erişim: 13.02.2018), <http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>

Yamak, R., & Köseoğlu, M. (2006). Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

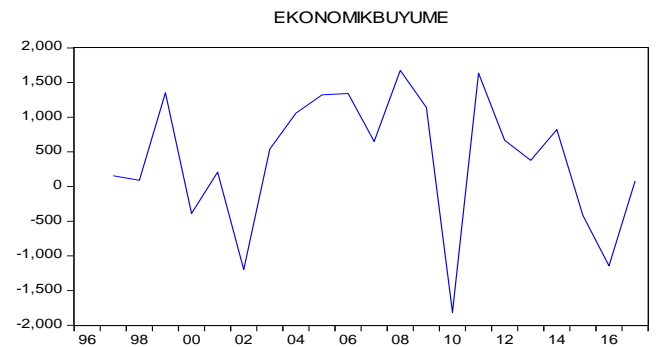
Yıldırım, J., & Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15 (52-53), 131-141.

Ek-1

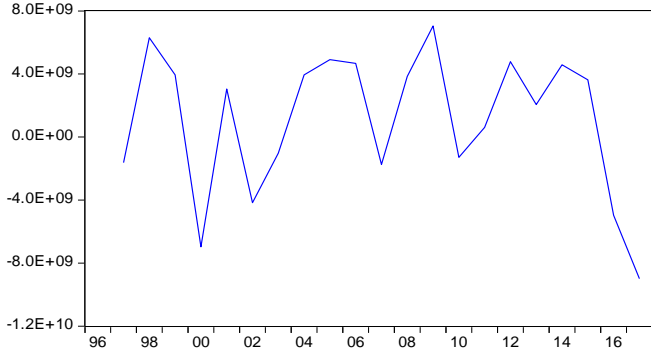
- Durağan olmayan verilerin grafiksel gösterimi



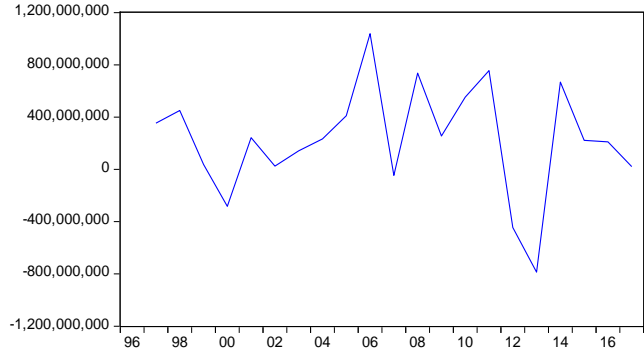
- Farkları alınıp durağan hale getirilen verilerin grafiksel gösterimi



HİZMETİHRACATI



TURİZMHARCAMALARI





Araştırma Makalesi • Research Article

Eleştirel Pedagoji İlkelerine Göre Yapılan Fen Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi

The Impact of Science Teaching Based on Critical Pedagogical Principles on Academic Achievement of Students

Ayhan Aksakallı ^a, Rıza Salar ^{b,*}, Ümit Turgut ^c

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Şair Nefi Ortaokulu, 25200, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6281-5828

^b Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, 25240, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6577-0821

^c Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, 25240, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2122-2812

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Nisan 2018

Kabul tarihi: 13 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Eleştirel Pedagoji

Fen Öğretimi

Öğrenci Görüşleri

ÖZ

Bu çalışmada, eleştirel pedagoji ilkelerine göre yapılan fen öğretiminin, öğrencilerin akademik başarılarına olan etkisini, öğrencilerin derse devam durumlarını ve eleştirel pedagoji ile ilgili öğrencilerin görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın nicel kısmında çok gruplu zaman serisi deseni, nitel kısmında durum çalışması kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet ortaokulunda üç şubesinde geleneksel pedagoji ilkelerine göre bir şubesinde ise eleştirel pedagoji ilkelerine göre fen öğretimi yapılan, dört farklı şubedeki 77 sekizinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplamak için başarı testleri, bireysel görüşmeler ve devamsızlık çizelgeleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde Kruskal-Wallis H testi, Mann Whitney U testi ve içerik analizi kullanılmıştır. Sonuçta, deney grubundaki öğrencilerin akademik başarılarının kontrol gruplarındakine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öğrenciler, eleştirel pedagoji ile yapılan fen öğretiminde kendilerini, sorgulayan, bağımsız ve eleştirel düşünen özgür bireyler olarak gördüklerini dile getirmişlerdir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 23, 2018

Received in revised form April 12, 2018

Accepted May 13, 2018

Keywords:

Critical Pedagogy

Science Education

Student Views

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine the effects of science instruction based on critical pedagogy principles on students' academic achievements, attendance statuses in the classes, and views on the critical pedagogy. In the quantitative part of the study, multi-group time series design and in the qualitative part of study, case study was used. The research group was composed of 77 eighth grade students, who have been studying in four different classes in a state secondary school. One of these classes was assigned as the experimental group, and the other three were assigned as the control groups. Achievement tests, individual interviews and attendance tables were used to collect data in the study. Kruskal-Wallis H test, Mann Whitney U test and content analysis were used in the analysis of the data. As the result of the research, it was observed that the academic achievements of the students in experimental group were higher than those of the students in control groups. Students stated that they considered themselves as questioning, independent, critical thinking individuals during the science instructions based on critical pedagogy.

1. Giriş

Doğayı anlama ve anlamlandırmak için sürekli başvurulmuş ve doğa bilimlerinin temeli sayılan fen biliminin öğretimi için sarf edilen gayretin tüm eğitim dünyasındaki yeri inkâr edilemez bir gerçektir. Özellikle, daha iyi öğretebilmek adına yapılan akademik çabaların çokluğu ülkemizde

küçümsenmeyecek kadar çoktur. Bütün bu çabalara rağmen öğrencilerden elde edilen akademik başarı veya dönütler ise istenilen oranda değildir (Sağiroğlu, 2013). Bu durumun, eğitimin, piyasa mantığı içinde tanımlanması ve neo-liberal kaygılardan dolayı pragmatik ve işlevsel bir nitelik kazanmasından kaynaklandığı söylenebilir (Sağiroğlu, 2008). Bu anlamda, eğitim ve öğretimin bireylerin gerekli

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: rizasalar@atauni.edu.tr

bilgi ve becerileri kazanarak ortaya çıkan değişimlere uyum sağlamasında merkezi bir rol oynaması, bireyleri yeni bilgiler kazanmaya teşvik etmesi ve en önemlisi okul ve iş sektörünün bir araya getirmesinde bir köprü görevi görmesi arzu edilen beklenti olmaktadır. Bu noktadan hareketle ise; eğitimin bireylerin bilgi toplumuna, öğrenen topluma, ekonomik ve teknolojik değişim ve gelişmelere ayak uydurabilmesini sağlayacak bilgi ve becerileri kazanması gerekliliğine işaret etmektedir (Ercan, 1998). Bu durum, eğitime verilen önemin artmasına, buna paralel olarak da eğitimin sermaye için yeni yatırım alanı, kar getirici bir sektör olarak algılanmasına yol açmaktadır (Ercan, 1998).

Her geçen gün eğitimin kamusal hizmet olmaktan çıkartılıp bir yatırım aracı olarak görülmesi eğitimin birey açısından özel bir yatırım aracı olarak düşünülmesine neden olmaktadır. Başka bir deyişle, eğitim; üretkenler için bir kar algısından öteye gidememektedir (Ercan, 1998). Dolayısıyla eğitim, karlılık, etkinlik, verimlilik ve rasyonellik ölçütlerine göre ele alınıp bireysel bir olgu olarak tanımlanmakta, maliyeti yüklenildiği ölçüde yararlanılan bir metaya dönüşmektedir. Eğitimin piyasa durumuna dönüştüğü bu süreçte, fen eğitimi ve öğretiminin genel anlamda ise eğitim ve öğretimdeki tüm sorumluluk bireye yüklenmektedir. Rubenson (2009), eğitimden daha çok öğrenmenin ön plana çıkarılmasının öğrenmedeki sorumluluğu tamamıyla bireye yüklediğine ve bunun gerek dış dünyada gerekse iş piyasasındaki başarısızlıktan bireyin kendisinin sorumlu tutulmasının, yeterince ve faydalı dönümler alınmamasını rasyonelleştirmeye işaret etmektedir. Başka bir deyiş ile fen bilimi toplumsal niteliğini yitirmekte ve metalaşmakta, ekonomik büyüme ve uluslararası düzeyde rekabet üstünlüğünü sağlamak için gereksinim duyulan pazarlanan fen bilimi öne çıkmaktadır (Ercan ve Uzunayla, 2009). Bunun sonucu olarak ise bireyin somut düşünmesi ile bütünsel bilgi biçimlerinin gözden düşmesi ve eğitimden dışlanması gibi sonuçların gündeme gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Ercan, 1998).

Piyasanın rekabet aracılığı ile yönetilmesi anlamına gelen neo-liberal mantık fen eğitiminin içeriğini ve amaçlarını da değiştirip ekonominin gerekleriyle daha uyumlu hale getirip örnek yerindeyse şirket mantığına sahip bir müfredat oluşturmayı hedeflemektedir. Okullar giderek tipik bir şirket mantığıyla hareket edip öğrencileri ise sadece tüketen, pasif ve müfredattan sorumlu bireyler olarak değerlendirmektedir (Ball, 2007). Neo-liberal kaygılar sadece eğitimle sınırlı kalmayıp toplumun dokusunu da büyük bir hızla değiştirdiğini düşündüğümüzde, eleştirel beyinler yaratılması, bireylerin kendilerini gerçekleştirme, eğitimin kalitesinin artırılması ve özgürleştirici bir ortamın yakalanması adına eğitimin piyasa mantığından kurtarılması gerektiği sonucuna varırız (Giroux, 2007). Kısaca ifade etmek gerekirse; politik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve toplumsal alanlarda değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı küresel değişim içerisinde fen eğitimi ve bunun temsilleri olan bireyler (öğrenciler ve öğretmenler) de nasibini almıştır. Özellikle yukarıda da adı geçen neo-liberal kaygılar toplumun her alanında bu değişimlerin yaşanmasına neden olarak eğitim sistemlerinde yeni bir paradigmanın ortaya çıkma ihtiyacını gündeme getirmiştir (Kesik ve Bayram, 2015). Nitekim insan davranışlarını istendik yönde değiştirmek için düzenlenip işe koşulan bir sistem ve bireyin davranışlarında istendik, kasıtlı yönde değişiklikler meydana

getirme süreci (Ertürk, 1972) olarak karşımıza çıkan eğitim tanımlarının çeşitli eleştirilere maruz kaldığı (Öngel, 2003) ve eğitimin bu eleştirilerden ve farklı disiplinlerden beslenen yeni tanımlara ve ihtiyaçlara gereksinim duyduğu ise kaçınılmaz bir gerçektir. Bu noktada fen eğitimi içerisinde bireyin kendini gerçekleştirme ve içerisinde bulunduğu gerçekliğe karşı eleştirel bir bakış geliştirerek edindiği bilgilerin dış dünyada pragmatik bir karşılığını bulabilmesi adına bir yön çizen eleştirel pedagoji anlayışı alternatif bir eğitim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Sağiroğlu, 2013).

İnsan sürekli değişen ve bundan kaçamayan bir varlık olduğunu düşünecek olursak, insanı tanımlamaya çalışan geleneksel pedagojinin neden eleştirilere maruz kaldığını anlayabiliriz. İnsanı biçimlendirmeyi hedefleyen geleneksel pedagoji temel argümanı davranışçı yaklaşım ekseninde dönmektedir. Öyle ki eğitimin tanımını ve uygulamasını bu argümanı dikkate alarak yapmaya çalışmaktadır. Bu pedagojiye göre eğitim, istendik yönde davranış değiştirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Yani eğitim bireyi şekillendirmekten ibarettir. Fakat bu eğitim tanımlaması öğrencileri eleştirel düşünme gücünden uzaklaştırdığı düşünülmektedir (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Özgürlükçü eğitimciler göre devlete bağlı okullar ve buralarda kullanılan eğitim programları kendini ifade etmekten uzak, içine kapanık öz güvenleri sekteye uğramış ve itaatkâr bireyler yetiştirdiğini ileri sürmektedirler (Chomsky, 2007). Buna karşı eğitim şekil vermekten ziyade özgürleştirme aracı olmalıdır. Bu anlamda özgürleştirici pedagoji kuramcılar eğitim, insanlaşmanın bir aracı olarak görmektedir. Özgürleştirici pedagoji olarak sınıflanan akımlardan biri de eleştirel pedagojidir (Yılmaz ve Altınkurt, 2011).

Eleştirel pedagojiyi genel olarak eğitim sorunlarını tartışan bir eğitim yorumu olarak düşünebiliriz (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Eleştirel pedagoji mevcut eğitim tanımlarını yeniden ele alıp farklı tanımlamalarla yeni bir eğitim yorumu inşa etmeye çalışır. Dolayısıyla bu pedagojide dikkate alınan şey eğitim içerisinde yaptığımız şeyleri neden yapıyoruz ve neden alışagelmış klasik veya geleneksel anlayış ile bunları yapıyoruz? Devlet eğitim verirken gözettiği asıl amaç nedir? Şeklindeki sorulara yanıt arayan örgütsel bir olgu olarak karşımıza çıkan felsefi bir akımdır (Giroux, 2009). McLaren'e (1993) göre ise eleştirel pedagoji özellikle eleştirel teorinin diyalektik doğası okul gibi eğitim kurumlarının sadece bir endoktrinasyon, sosyalizasyon ya da eğitim alanı olarak değil, aynı zaman da öğrencileri yetkilendirmeye ve kendi kendilerini dönüştürmeye teşvik eden kültürel bir alan olarak görülmesini sağlar. Eleştirel pedagoji, eğitim ve siyaset ile eğitsel pratikleri, gündelik hayatta ve dersliklerde iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırır (Fischman ve McLaren, 2005). Althusser'e (1991) göre okul, dolayısıyla eğitim, ideolojik aygıtlar içinde etki bakımından en güçlü olanıdır ve benimsenen ideolojik kalıpları öğretmen ve kitaplar aracılığıyla öğrenciye sunar; böylece hâkim paradigmanın değerlerini olumlayarak, bu paradigmanın kurgu ve planlamasını yapan kesimlerin politikalarına eşlik etmektedir.

Giroux'a (2009) göre eleştirel pedagojinin amacı; öğretmenlerin ve öğrencilerin kuram ile uygulama, eleştirel çözümleme ile sağduyu, öğrenme ile toplumsal dönüşüm

arasındaki ilişkiyi etkin olarak sorgulayabilecekleri, tartışabilecekleri bir ortam yaratma hedefiyle eğitsel uygulamaları dönüştürmek ve okulları bu amaç için dönüştürmektir. Eleştirel pedagoji kurucularından olan Freire'ye (2009) göre eleştirel pedagoji benimseyen bir eğitmeni özgürlükçü bir eğitmenidir. Hem gelenekçi hem de özgürlükçü pedagojide temel amaç bireylere yetkinlik ve beceriler kazandırmaktır (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Fakat gelenekçi eğitmeni sistem korunumlarını dikkate alarak bunu yaparken özgürlükçü eğitmeni ise öğrenci beklentilerini dikkate alarak bunları yapmaya çalışır (Freire, 2009). Özgürlükçü eğitmeni bireylerin kişisel özerklik, kendini tanıma, kendini gerçekleştirme, öz yönetim ve denetim, kendine güven ve kişiliğin çok yönlü gelişmesi gibi kavramlara daha çok vurgu yapmaktadır.

Öğretmen ve öğrenci ilişkileri açısından geleneksel ve eleştirel pedagojiler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Geleneksel pedagojide, öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkiler otoriter olmakla birlikte toplumdaki güç ve iktidar ilişkilerinin bir yansıması şeklinde kendini göstermektedir. Eğitim ortamında hiyerarşik bir sıralama mevcuttur. Geleneksel pedagojide öğrenciler kendilerine sunulan bilgileri çok fazla sorgulamadan aynen kabul etmektedirler. Başka bir deyiş ile eleştirel yetenekleri geliştirilmemekle birlikte çok fazla izin de verilmemektedir (Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Freire'ye (2006) göre geleneksel pedagoji daha çok ezberci bir eğitim olarak değerlendirilmektedir. Bu sistemde daha çok öğrenciler öğretmenler tarafından doldurulması gereken boş kaplar olarak görülmektedir. Öğretmen kapları ne kadar çok doldurursa o kadar iyi öğretmektedir. Kaplarda dolmaktan şikâyet etmiyorlarsa o kadar iyi öğrencilerdir. Freire (2010) göre bu şekildeki eğitimi "bankacı eğitim modeli" olarak tanımlamaktadır. Böyle bir sistemde eğitim tasarruf yatırımı, öğrenciler yatırım nesnelere öğretmenler ise yatırımcı olarak dile getirilmektedir. Freire (2006) bu modeldeki öğrenci ve öğretmen rollerini şöyle özetlemektedir: Öğretmen öğretir, öğrenciler ders alır. Öğretmen her şeyi bilir, öğrenciler hiçbir şey bilmez. Öğretmen düşünür, öğrenciler hakkında düşünülür. Öğretmen konuşur, öğrenciler uslu uslu dinler. Öğretmen disipline eder, öğrenciler disipline edilir. Öğretmen seçer, öğrenciler bu seçime uyar. Öğretmen müfredatı seçer, öğrenciler buna uyarlar. Öğretmen öğrenme sürecinin öznesi, öğrenciler sadece nesnesidir.

Eleştirel yaklaşım, "öğrencilerin öğretmeni" ve "öğretmenin öğrencileri" terimlerini ortadan kaldırmıştır. Öğretmenler sadece öğreten, öğrencilerse sadece öğretilen olmaktan çıkar ve eğitim, öğretmenin ve öğrencilerin aynı anda hem öğrendiği hem öğrettiği bir süreç haline gelir. Bu süreçte öğrenciler uysal dinleyiciler olmaktan çıkarak öğretmenle diyalog içinde eleştirel araştırma ortaklarına dönüşürler. Öğretmen öğrencilere malzemeyi sunar ve bu malzeme üzerinde düşünüp yorumlarını dile getirirken öğretmen de önceki değerlendirmelerini gözden geçirir (Freire, 2006).

Eğitim sistemimizdeki problemler, günümüz eğitim anlayışının, bilgi toplumunun taleplerine karşı olan yetersizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Eğitim sistemimiz modern ve post modern eğitim paradigmaları arasında sıkışıp kalmıştır. Öğrencilerin bir bölümü bilgi toplumunun gerektirdiği eğitim anlayışını yaşarken (özel eğitim kurumları vb.) büyük bir çoğunluğu ise bankacı eğitim anlayışını yaşamaktadır. Bankacı eğitim anlayışının

ortaya çıkarmış olduğu sorunlar eğitim sistemimizin evrilmesi gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir (Arslan ve Eraslan, 2003). Bu evrilme sorununun eleştirel pedagoji ilkelerinin öğretim ortamına yansıtılması ile çözülebileceği düşünülebilir. Bu nedenle bu çalışmada, eleştirel ve geleneksel pedagoji sınıflarındaki öğrencilerin fen ve teknoloji dersi açısından akademik başarılarını ve derse devam etme isteklerini karşılaştırmak amaçlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin eleştirel pedagojiye dayalı fen öğretimi ile ilgili görüşlerinin betimlenmesi de amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel ve nitel yöntemlerin kullanıldığı bir çalışmadır. Araştırmada, eleştirel pedagojiye göre yapılan fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarısına olan etkisini belirlemek için yarı deneysel desenlerden çok gruplu zaman serisi deseni kullanılmıştır. Çok gruplu zaman serisi deseninde, uzun süren deneysel işlemlerle birlikte deney ve kontrol gruplarından uygulama esnasında birçok ölçüm alınır (Gliner, Morgan ve Leech, 2011). Eleştirel pedagojiye göre yapılan fen öğretiminin, öğrencilerin akademik başarılarını etkisini araştırmak için uygulama sürecinde altı adet başarı testi uygulanmıştır. Öğrencilerin derse devam etme durumlarını belirlemek için ise uygulama süresince devam çizelgeleri oluşturulmuş ve hem deney grubu hem de kontrol grubu öğrencilerinin devam yüzdeleri çıkarılmıştır. Ayrıca, eleştirel pedagojiye göre yapılan fen öğretimi hakkında öğrenci görüşlerinin neler olduğunu açığa çıkarmak için nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşam veya sınırlı bir durum hakkında çoklu veri toplama araçları yardımıyla bir durum betimlemesi ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Erzurum Yakutiye ilçesi bir devlet ortaokulunda dört farklı şubede öğrenim gören 77 sekizinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. 8/B şubesi deney grubu olarak atanmış olup diğer şubeler kontrol grubudur. Tüm şubelerin bir önceki yıl Fen ve Teknoloji dersi not ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu nedenle tüm şubeler başlangıçta eşit varsayılmış, deney grubu aralarından rastgele seçilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Şubelere Göre Dağılımı

Şubeler	Öğrenci Sayısı
8/A	21
8/B	20
8/C	21
8/D	15

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Akademik başarı testleri

Eleştirel pedagojinin öğrencilerin fen bilimlerindeki akademik başarılarına olan etkisini anlamak adına 20 çoktan seçmeli sorudan meydana gelen, her bir dönemde üç kez uygulanacak olan akademik başarı testleri hazırlanmıştır.

Her bir soru beş puan olup alınabilecek azami puan 100'dür. Akademik başarı testleri araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Testlerin geliştirilme aşamasında her bir test için 40 soruluk madde havuzu oluşturulmuştur. Fen öğretiminde uzman iki fen ve teknoloji öğretmeni tarafından incelenen sorular öğretim programındaki kazanımları kapsayacak şekilde 20 soruya indirilmiştir. Daha sonra bu testler 210 dokuzuncu sınıf öğrencisine uygulanmış ve testlerin KR-20 güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda testlerin güvenilirlik katsayıları 0.82 ile 0.91 arasında bulunmuştur. Toplamda altı farklı akademik başarı testi yaklaşık her ayda bir hem kontrol gruplarına hem de deney grubuna uygulanmıştır. Bu uygulamaların zamanını gösteren çizelge Tablo 2'de verilmiştir. Akademik başarı testleri Test1, Test2, Test3, Test4, Test5, Test6 olarak isimlendirilmiştir. Bu testlerde yer alan sorular çoktan seçmeli olup her birinde dört seçenek yer almıştır. Puanlama yapılırken öğrencilerin doğru yaptıkları sorulara beş puan verilmiş, yanlış cevap verdikleri sorulara karşılık herhangi bir işlem yapılmamıştır.

Tablo 2. Akademik Başarı Testlerinin Uygulama Takvimi

	Kasım	Aralık	Ocak	Mart	Nisan	Mayıs
Test1	X					
Test2		X				
Test3			X			
Test4				X		
Test5					X	
Test6						X

2.3.2. Bireysel Görüşmeler

Bireysel görüşmeler deney grubu öğrencileriyle, öğrencilerin eleştirel pedagojiye dayalı fen öğretimi konusundaki görüşlerini açığa çıkarmak için yapılmıştır. Bireysel görüşmeleri eğitim-öğretim yılının sonuna doğru Nisan ayında yapılmıştır. Bireysel görüşmeler, deney grubu öğrencilerinden gönüllü olan 12 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış tarzda olan bireysel görüşmeler için araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış bireysel görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacıların özellikle eleştirel pedagojinin etkilerini görebilmek için dikkate aldığı temaların, öğrencilerde uyandırdığı hissi keşfedebilmek için gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıların dikkate aldığı temalar, alanyazın taraması sonucunda klasik pedagojiye göre yapılan fen öğretiminde sorun olarak açığa çıkan ve eleştirel pedagoji açısından değerlendirilmesi gereken temalar araştırmacı tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

- Fen bilimleri dersi ve günlük hayattaki karşılığı
- Fen bilimleri dersi ve müfredat özgürlüğü
- Fen bilimleri dersini takip etme zorunluluğu
- Fen bilimleri dersi ve değerlendirme
- Fen bilimleri dersi ve özne-nesne ayrımı

Bu beş ana temadan yola çıkılarak araştırmacılar tarafından beş soruluk bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan bu görüşme formu uygulanmadan önce eğitim araştırmalarında deneyimli iki profesör ile görüşme formunda yer alan soruların çalışmanın amacına yönelik olup olmadığı hususunda görüş birliğine gidilmiştir. Ayrıca hazırlanan görüşme formu uygulanmadan önce pilot çalışması

yapılmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler dikkate alınarak soruların bazıları yeniden düzenlenmiş ve katılımcılara uygulanmıştır. Görüşmeler için ses kayıt sistemi kullanılmış olup her bir görüşme süresi ise yaklaşık 20 dakika olmuştur.

2.3.3. Devamsızlık Çizelgeleri

Kontrol gruplarında sınıf defterinde bulunan yoklama listeleri yardımıyla öğrencilerin derslere ne kadar devam ettikleri saptanmıştır. Deney grubunda ise yoklama listeleri yasal olarak doldurulma zorunluluğu nedeniyle doldurulmuştur. Fakat bu durum öğrenciye aksettirilmemiş ve sanki yoklama alınmıyormuş gibi davranılmıştır. Böylece öğrenci zorunluluktan değil öğrenme ihtiyacı hissetmesi nedeniyle sınıfta var olacaktır.

2.4. Verilerin Toplanması

Uygulamalar 8. sınıf Fen ve Teknoloji dersinden yürütülmüştür. Uygulamalar 32 hafta boyunca haftada dört ders saati süresince yapılmıştır. Hem kontrol gruplarında hem de deney grubunda dersleri, öğrencilerin kendi Fen ve Teknoloji öğretmeni işlemiştir. Öğretmen, araştırmacılarından birisi olup, 21 yıllık Fen ve Teknoloji öğretmenidir.

Araştırmada, kontrol gruplarında mevcut öğretim programına göre, deney grubunda ise eleştirel pedagoji ilkelerine göre fen öğretim yapılmıştır. Kontrol grubunda, öğrenciler, klasik oturma düzeninde ve sınıf rehber öğretmenin planladığı oturma düzenine göre oturmuşlardır. Kontrol grubunda, mevcut öğretmen kullanma kılavuzunda yer alan talimatlara göre fen öğretimi yapılmıştır.

Deney grubunda ise eleştirel pedagojiye dayalı fen öğretimi yapılırken, öğrencilerin kendilerine olan güvenini artırma ve akran dayanışmasını daha çok ön plana çıkarabilmek adına sınıf oturma düzeni klasik oturma düzeninden farklı olarak, sıra dizilişi ve öğrencilerin oturma planı tamamen öğrencilerin kararlarına bırakılmıştır. Öğrenciler genel olarak "U" sınıf düzenini tercih etmekle beraber bazı haftalar klasik oturma düzenini seçmişlerdir.

Eğitim öğretim yılının başında, öğrencilere o yıl anlatılacak konular listelenmiştir. Öğrenciler ve öğretmen birlikte konuların sıralamasını yapmışlardır. Böylece öğrenciler belirli bir sınır olsa da, müfredata ilişkin görüş ve isteklerini dile getirmişlerdir. Öğrenciler işlenecek konu sıralamasına müdahale ederken, günlük yaşamda daha çok karşılaştıkları ve duydukları konuları önce ele almak istedikleri görülmüştür. Bunu yaparken müfredat ile sosyal gerçeklik arasındaki ilişkinin ne kadar önemli olduğunun öğrenciler tarafından anlaşılması hedeflenmiştir.

Eleştirel pedagojiye dayalı fen öğretimi yapılırken, öğretmenin dikkat ettiği noktalar; öğrencilerin soru sorma becerilerini üst düzeye çıkarmak, onların özgüvenlerini arttırmak, istediği zaman istediği konuda soru sorma özgürlüğüne sahip olmalarını sağlamak, öğrencilerin gerek öğretmene gerekse ders materyallerine eleştirel yaklaşım becerilerini kazandırmaktır. Ders işlenirken tamamen öğretmene bağlı kalınmamıştır. Dersi bazen öğretmen, bazen tek bir öğrenci, bazen de üçlü ya da dörtlü öğrenci grupları anlatmıştır. Dersi anlatan öğrenci ya da gruba, diğer öğrencilerin eleştirel yaklaşım göstermelerine uygun ortam hazırlanmış, demokratik kurallar içerisinde öğrenciler

eleştirel haklarını kullanmışlardır. Ders süresi ve ders aralarını öğrenciler ve öğretmen tartışarak zamanlamışlardır. Bu süreler, konu başlığına, dersi işleyen kişiye göre değişkenlik göstermiştir.

2.5. Verilerin Analizi

2.5.1. Akademik Başarı Testlerinin Analizi

Öğrencilerin akademik başarıları arasında anlamlı fark olup olmadığı belirlemek için Kruskal-Wallis H yapılmıştır. Toplan verilerin normal dağılıma uymaması ve sınıf mevcutlarının 30 altında olması nedeniyle bu yazılı değerlendirmelerin analizi için Kruskal Wallis H testine başvurulmuştur (Ho, 2006). Kruskal-Wallis H testi, birbirinden bağımsız iki ya da daha fazla grubun (örneklem) bağımlı bir değişkene ilişkin ölçümlerinin karşılaştırılarak iki dağılım arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Bu testte, gruplara ait ölçümlerin karşılaştırılmasında aritmetik ortalama yerine ortanca (medyan) değer esas alınır (Field, 2009). Bu test aynı zamanda gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını da gösterir. Hangi gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını anlamak içinde Mann Whitney U testine başvurulmuştur.

2.5.2. Bireysel Görüşmelerin Analizi

Bireysel görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar içerik analizi sonucu keşfedilebilir (Patton, 1990; Miles ve Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Kodlama ve alt kategorileştirme araştırmacı tarafından tekrarlı olarak yapılmıştır. Böylece araştırmanın problemine ve amacına bağlı kalınarak gereksiz kodlamalar çıkarılmış gerekli görülen kısımlarda da yeni kodlamalar eklenmiştir. Sonuç olarak görüşmeler boyunca katılımcıların sorular hakkındaki görüşlerinin ayrı ayrı görülebileceği tablolar elde edilmiştir. Açıklayıcı kategoriler yardımı ile görüşmelerden elde edilen ham veriler kodlama yapılarak alt kategoriler belirlenmiştir. Veriler bu alt kategoriler altında sınıflandırılarak okuyucu için anlamlı bir hale getirilmiştir.

3. Bulgular

Bu başlık adı altında SPSS, derse devam ve görüşme sonuçları tablolastırılıp yorumlanmıştır. Öncelikli olarak kontrol gruplarına ve deney grubuna uygulanan akademik başarı testlerinin SPSS analiz sonuçları verilerek eleştirel pedagoji ilkelerine göre yapılan fen öğretiminin kontrol gruplarındaki fen öğretimi ile akademi başarı yönünden bir fark olup olmadığı tespit edilip yorumlanmıştır. Daha sonra kontrol ve deney grubundaki öğrencilerin derse devam oranları verilerek yorumlamaya gidilmiştir. Son olarak deney grubunda yer alan ve bireysel görüşmeyi kabul eden 12 öğrenci ile yapılan yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler analiz edilerek yorumlanmıştır.

3.1. Akademik Başarının Karşılaştırılması

Tablo 3'de başarı testlerini karşılaştırmak için yapılan Kruskal Wallis H testinin sonuçları verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde yapılan altı sınavda da en az iki grubun

puanları arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir görülmektedir [$S_1: x_1^2 = 17,73 P < 0,05$, $S_2: x_2^2 = 15,31 P < 0,05$, $S_3: x_3^2 = 12,05 P < 0,05$, $S_4: x_4^2 = 26,24 P < 0,05$, $S_5: x_5^2 = 14,91 P < 0,05$, $S_6: x_6^2 = 19,66 P < 0,05$].

Yapılan Man Whitney U testi sonuçlarına göre Test 1'de deney grubu diğer üç kontrol grubundan daha başarılı bulunmuştur. Test 2'den elde edilen verilere göre deney grubu diğer iki kontrol grubuna göre daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Test 3 ve Test 4 için de aynı sonucu doğurmuştur. Yine benzer şekilde Test 5'de ve Test 6'da deney grubu diğer üç kontrol grubundan anlamlı olarak daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilere Uygulanan Başarı Testlerinin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Test No	Sınıflar	N	Sıra Ortalaması	df	Ki-kare	p	U
1	8A	21	28,81	3	17,739	,000	B>A B>C B>D
	8B	20	39,55				
	8C	21	30,30				
	8D	15	55,65				
2	8A	21	33,21	3	15,315	,002	C>D B>D B>A
	8B	20	41,57				
	8C	21	25,03				
	8D	15	52,85				
3	8A	21	37,81	3	12,054	,007	B>C B>D
	8B	20	34,19				
	8C	21	28,73				
	8D	15	53,00				
4	8A	21	20,74	3	26,240	,000	C>A D>A B>A B>C
	8B	20	36,93				
	8C	21	45,63				
	8D	15	55,38				
5	8A	21	34,50	3	14,910	,002	B>A B>C B>D
	8B	20	38,88				
	8C	21	25,77				
	8D	15	53,78				
6	8A	21	33,71	3	19,669	,000	B>A C>D B>C B>D
	8B	20	40,36				
	8C	21	22,87				
	8D	15	55,23				

3.2. Öğrencilerin Derse Devam Oranları

Öğrencilerin derse devam etme oranları çizgi grafiği halinde Şekil 1'de verilmiştir. Grafiğe bakıldığında ay bazındaki ortalamaların bir ay hariç geriye kalan tüm aylarda deney grubu öğrencilerinin fen bilimleri dersine daha fazla devam ettikleri görülmektedir.

Şekil 1. Kontrol ve Deney Grubu Öğrencilerinin Derse Devam Oranları

G: Müfredatı yaparken seni en çok keyiflendiren şey ne idi?

Ö9: Daha çok ilgi duyduğumuz konulardan başlamamız harikaydı. Sıkıcı konuları yazmadık. Yani en sona yazdık. Zaten TEOG sınavı var. Konuları atlayamazdık. Ama sevdiğimiz konulardan başladık. Kendimizi bir şeye bağımlı hissetmedik. Sonuçta bizim eserimiz olan bir şey yaptık

Tablo 6. Fen Bilimleri Dersini Takip Etme Zorunluluğu İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Açıklayıcı Kategori	Kodlar	Tekrarlanma Sayısı(f)	Alt Kategoriler
Fen Bilimleri Dersini Takip Etme Zorunluluğu (FBDTEZ)	Özgürlük (3a4)	4	Takip Edilme
	Kontrol (3b8)	8	Hisssinden Kurtuluş (TEHK) Bağımlı Olmama (BO)

Tablo 6'da öğrencilerin fen bilimleri dersi ve bu dersi takip etme zorunluluğu ile ilgili görüşleri verilmiştir. Yapılan analizler neticesinde özgürlük ve kontrol ulaşılan kodlar olmuştur. Bu kodlar yardımı ile takip edilme hisssinden kurtulma ve özgürlük ulaşılan alt kategoriler olarak karşımıza çıkmıştır. Özgürlük olarak ifade edilen kod sınıf içi yoklamaların alınmamasından dolayı öğrencilerde açığa çıkan bir rahatlama veya nefes alma şeklindeki bir durum olarak kendini göstermiştir. Kontrol olarak ifade edilen kod ise öğrencilerin büyük bir çoğunluğunda açığa çıkan başkaları tarafından kontrol edilme hissi olarak ifade edebileceğimiz bir durum olarak kendini göstermiştir. Bu görüşleri taşıyan ve Ö5 olarak kodlanan öğrencinin görüşleri şu şekildedir:

G: Bu sene sınıf yoklamalarında bir esneklik yaptığımızı fark ettin mi?

Ö5: Evet.

G: Nasıl bir histi? Biraz açıklayabilir misin?

Ö5: Yoklama alınmadı. Açıkçası bana biraz tuhaf geldi. Çünkü şimdiye kadar hep yok alındı. Diğer derslerde alınmaya devam ediliyor. Fakat fen dersinde alınmadı. Ama hoşuma da gitti. Birilerinin beni kontrol etmemesi güzel bir histi. İlk kez bir şeye bağımlı olmadığımı hissettim. Özgür olmak güzel bir hismiş (gülerek).

G: Yoklama alınmamasına rağmen derslere gelmeye devam ettin mi?

Ö5: Yaaa aslında gelmeyebilirdim. Fakat geldim. Çünkü o derste kendimi rahat hissediyordum. Birde sanki derse gelmem gerekiyormuş gibi bir his uyandı bende. Öğretmenim bu dersin ne kadar önemli olduğunu sürekli söylüyordu. Bu kadar önemli olan bir dersi sırf yoklamadan dolayı kaçıramazdım...

Tablo 7'de öğrencilerin fen bilimleri dersi ve ders değerlendirmesine dair görüşlerinden elde edilen kodlar

verilmiştir. Yapılan analizler neticesinde özgüven, bağımsızlık, bireyselleşme ve değerli olduğunu hissetme ulaşılan kodlar olmuştur.

Tablo 7. Fen bilimleri Dersi ve Öğrencilerin Değerlendirilmesi İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Açıklayıcı Kategori	Kodlar	Tekrarlanma Sayısı(f)	Alt Kategoriler
Fen Bilimleri Dersi ve Öğrencilerin Değerlendirilmesi (FBDÖD)	Özgüven (4a4)		Kendini Gerçekleştirme (KG)
	Bağımsızlık (4b2)	4	
	Bireyselleşme (4c2)	2	
	Değerli Olduğunu Hissetme (4d4)	2	

Bu kodlar yardımı ile kendini gerçekleştirme ise elde edilen alt kategori olarak karşımıza çıkmıştır. Özgüven ve değerli olduğunu hissetme en sık karşımıza çıkan bir kod olmuştur. Öğrencilerin bilindik, sıradan veya alışlagelmiş sorulardan ziyade kendilerini daha çok gerçekleştirecek ve birey olduklarını hissettirecek soruları daha çok desteklediklerini gösteren kodlar olarak kendilerini göstermişlerdir. Bir öğretmen ya da başka bir uyaran olmadan salt kendilerine ait bir ürün oluşturma isteği bağımsızlık kodu olarak karşımıza çıkmıştır. Değerlendirme sorularının daha çok öğretmeni ön plana açığa çıkarmaktansa öğrencilerin ne bildiklerine dair kaygıları ön plana sürmesi açısından bireyselleşme kendini gösteren başka bir kod olmuştur. Söylenenleri destekler mahiyette Ö7 olarak kodlanan öğrenciye ait alıntı şu şekildedir:

G: Fen bilimleri dersini değerlendirme açısından bu sene dikkatini çeken şey neydi?

Ö7: Yazılı soruları. Her zamankinden farklıydı. Özellikle günlük hayatımızla ilgili sorular vardı. İşlediğimiz konularla ilgili günlük hayattan örnekler vermemiz isteniyordu. Uzun ve sıkıcı sorular yoktu. Tamamıyla hayatımızla ilgili sorulardı. Özellikle değişik insanlarla yaptığımız röportajlar çok zevклиydi.

G: Bu seneki fen derslerindeki yazılı sorularınız farklı mıydı?

Ö7: Evet.

G: Biraz açıklar mısın?

Ö7: Alıştığımız yani diğer hocaların sorduğundan farklıydı.

G: Ne gibi?

Ö7: Yaaa... işte doğru-yanlış, boşluk doldurma gibi sorular yoktu. Daha çok kavram haritaları oluşturmamız isteniyordu. Özellikle röportaj yaptığımız konularla ilgili kavram haritaları yapmamız isteniyordu.

G: Peki, bu seni mutlu etti mi?

Ö7: Biraz yorucuydu ama evet. Çünkü kavram haritasını oluştururken kendim olduğumu hissediyordum. Yani... Herhangi bir şeye bağımlı olmadan sadece bana ait olan bir şey yapıyordum.

G: Bir şeye bağımlı olmadan derken neyi kastediyorsun?

Ö7: Öğretmeni, kitabı, müfredatı ve en önemlisi arkadaşları (gülerek). Kimseye bağımlı olmadan veya yardım almadan daha önce yaptığım bir şeyi bir kalıba koymak beni çok heyecanlandırdı.

Tablo 8. Fen Bilimleri Dersindeki Özne-Nesne Ayrımı İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Açıklayıcı Kategori	Kodlar	Tekrarlanma Sayısı(f)	Alt Kategoriler
	Birlikte		
Fen Bilimleri Dersi ve Özne-nesne Ayrımı (FBDÖN)	Hareket Etme (5a6)	6	Karşılıklı Yer Değiştiren ve Sorgulayan Öğeler (KYDSÖ)
	Doktriner (5b2)	2	
	Diyalog (5c4)	4	

Tablo 8’de öğrencilerin özne (öğretmen)-nesne (öğrenci) ayrımı açısından ifade ettikleri görüşleri göstermektedir. Yapılan analiz neticesinde birlikte hareket etme, doktriner ve diyalog ulaşılan kodlar olmuştur. Bu kodlar yardımı ile karşılıklı yer değiştiren ve sorgulayan öğeler ise ulaşılan alt kategoriler olmuştur. Öğretmen ve öğrencilerin sürekli etkileşim halinde olması ve dersleri sürekli birlikte işlemelerinden dolayı birlikte hareket etme en çok tekrar eden kod olarak karşımıza çıkmıştır. Öğretmen ve öğrencilerin sürekli diyalog halinde olması ve derslerin monolog olarak işlenmemesi diyalog koduna ulaşmamızı sağlamıştır. Öğrencilerin sürekli olmasa da öğretmeni bir kültür ögesi olarak görmelerinden dolayı doktriner elde edilen diğer kod olmuştur. Bu kodları birleşiminden karşılıklı yer değiştiren ve sorgulayan öğeler karşımıza çıkan alt kategoriler olmuştur. Bu düşünceleri paylaşan ve Ö2 olarak kodlanan öğrencinin görüşleri şu şekildedir:

G: *Bu seneki fen derslerinizde öğretmenin nasıl ders işlediğini açıklayabilir misin?*

Ö2: *Şeyyy... daha çok biz anlattık sanki.*

G: *Biraz açıklayabilir misin?*

Ö2: *Yaa... öğretmenimiz gerekli ön bilgileri veriyordu. Daha sonra biz komple sınıf olarak karşılıklı tartışma halinde devam ediyorduk. Herkes birbirine sorular soruyordu. Eksik yanlarımızı buluyorduk.*

G: *Bu arada öğretmeniz ne yapıyordu?*

Ö2: *Bize katılıyordu. Sorular soruyordu. Bizde ona soruyorduk tabi(Gülerek).*

G: *Peki bu durumun sende uyandırdığı his neydi?*

Ö2: *Kendimi öğretmen gibi hissediyordum (gülerek). Düşünebiliyor musunuz öğretmenime sorular soruyordum. Tıpkı onun gibi. Güzel bir hismiş.*

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, eleştirel pedagoji ilkeleri yardımı ile öğrencilerin akademik başarılarında meydana gelen değişimi, öğrencilerin derse devam etme isteklerini ve eleştirel fen öğretimi ile ilgili görüşlerini tespit ederek elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Fen bilimlerinin günlük hayattaki karşılığı, müfredat özgürlüğü, fen bilimleri dersini takip etme zorunluluğu, öğrencilerin değerlendirilme biçimi, özne-nesne ayrımı ve bunlara ait değerleri daha aktif hale

getirebilmek adına bir analiz dili oluşturulmaya çalışılmıştır. Fen öğretimine farklı bir perspektiften bakarak günümüzde geçerliliğini koruyan geleneksel kaygılardan özgürleştirilmeye çalışılmıştır.

Eleştirel pedagoji ilkelerine göre fen öğretimini daha çok uygulanabilir hale getirebilmek için her şeyden önce öğretmenlerimizin bu dili içselleştirmeleri gerekmektedir. Henry Giroux’ın (1979) dediği gibi eleştirel dili olabilirlik dili ile bütünleştirmek gerekmektedir. Bu anlamda öğretmenlerin fen öğretiminin gerek sınıf içerisinde gerekse kamusal yaşamda değişime dönüştürecek analiz dillerini oluşturmaları gündeme gelmektedir. Başka bir deyişle fen grubu öğretmenlerinin fen öğretiminde çığır açabilecek parametreleri keşfedip bunların geliştirilmesine yönelik bir anlayış ile fen öğretimine bakmaları ciddi bir önem arz etmektedir. Özellikle Aronowitz ve Giroux’ın öğretmenleri, değiştirici entelektüeller olarak tanımlamaları yukarıdaki cümleleri destekler mahiyettedir (Mclaren, 2011). Fen öğretiminde ihtiyaç hissedilen başarı fen öğretimi süresince karşılaşılan olumsuz parametreleri öğrenciler açısından daha olumlu sonuçlara dönüştürmekten geçmektedir. Özellikle; genelde okul özelinde ise sınıf ortamlarını özgürleşmenin sağlandığı asıl alanlar olarak görmek gerekmektedir. Sınıfları fen öğretimi adına değişik pazarların bir uzantısı olarak değil anlamlı diyalogu ve eylemi yücelten ve öğrencilere fen bilimlerinin kamusal yaşamda beklentilerini verebilen demokratik alanlar olarak tanımlamak gerekmektedir. Bunun sonucu olarak ise fen grubu öğretmenlerinin ilerlemeci pedagojiyi savunan birer kişilik olarak kendilerini görmeleri gerekmektedir. Fen grubu öğretmenlerinin öğrencilerin beklentilerine cevap verebilen bu anlamda fen bilgisi öğretimini daha anlamlı ve özgürlükçü bir yapıya büründürmeleri kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada belirlenen beş açıklayıcı kategorinin fen öğretiminde dikkate alınmasına dair bir gereksinim olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle bu beş açıklayıcı kategorinin eleştirel dil ile ilişkili olduğunu düşünecek olursak öğretmenlerin eleştirel dili kullanma ve geliştirmeye istekli olmaları şeklinde bir sonuç doğurmaktadır. Giroux’ın (1979) dediği gibi eleştirel dil öğretmenlerin kapasitelerini artırmakla kalmaz aynı zamanda onların işlerini eleştirel öğrenme ve sosyal güçlendirme gibi pedagojik bilgilerle bağdaştırır. Fen eğitimini daha radikal boyutlara taşımak için eğitimciler yeni bir bakış açısı geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Böyle bir bakış açısı fen eğitimin yeni bir kimlik kazanması bağlamında fen öğretmenleri açısından hayati bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, 32 hafta boyunca eleştirel dil kullanılarak fen öğretimi yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen olumlu dönütler dikkate alındığında, bu dilin okullarda ve öğretmenler arasında daha çok egemen olması arzu edilen bir beklentiye dönüşmektedir. İyi bir fen öğretmeni olmanın yollarından biri de eleştirel dil ve diyalogu kullanmaktan geçtiği söylenebilir. Özellikle sistemin öğretmenleri, öğrencilerinde birbirlerini anlayabilmesinin bu dil ile çözülebileceğini düşünülmektedir. Tüm bu beklentiler içerisinde sonuç olarak, eleştirel pedagoji yardımı ile fen öğretiminin keskin bir şekilde yön değiştirebileceği, radikal başlangıçların kök salabileceği ve geleneksel sıkıntılardan kurtulmuş yeni bir fen öğretimi argümanını oluşturmanın mümkün olduğu savunulabilir.

Eleştirel pedagoji ilkeleri dikkate alınarak yapılan fen öğretiminde öğrencilerin akademik başarılarındaki değişimi tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada 32 hafta boyunca geleneksel ve eleştirel pedagoji ilkeleri dikkate alınarak deney ve kontrol gruplarına yapılan fen öğretiminde deney grubundaki öğrencilerin akademik başarılarında daha olumlu bir değişim meydana geldiği tespit edilmiştir. Her iki dönemde deney ve kontrol grubuna uygulanan akademik başarı testlerinde deney grubundaki öğrencilerin daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Man Whitney U testi sonuçlarına göre deney grubundaki öğrenciler tüm akademik başarı testlerinde kontrol gruplarındaki öğrencilere göre daha başarılı olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Diaz (2016) yaptığı çalışmada, eleştirel pedagoji kullanılan sınıflarda öğrencilerin fen bilimleri dersindeki akademik başarılarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Yine benzer şekilde, Rogers, Mosley ve Folkes (2009), yaptıkları araştırmada eleştirel pedagoji ilkeleriyle okuma-yazma eğitimi verdiklerinde, öğrencilerin ve onların ailelerinin okuma-yazma becerilerinin daha çok geliştiği sonucuna varmışlardır.

Öğrencilerin fen bilimleri dersini takip etme durumları açısından bir karşılaştırma yapılacak olursa; Deney grubundaki öğrencilerin kontrol gruplarındaki öğrencilere göre bir ay hariç (Nisan) diğer tüm aylarda (Ekim, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Mayıs) fen bilimleri dersini daha çok takip ettikleri görülmektedir. Sınıf yoklamalarının alınmadığı deney grubunda başka bir deyişle eleştirel sınıfta, bu durum sevindirici bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın nitel kısmından yani öğrenci görüşmelerinden elde edilen dönütler ise şu şekildedir;

Öğrencilerin fen bilimleri dersinin günlük hayattaki karşılığına dair yapılan görüşme sonuçları analizi neticesinde bu konuda kendilerine yardımcı olabilecek tek faktörün öğretmen olduğunu dile getirmişlerdir. Sınıf içerisindeki tek egemen gücün öğretmen olduğunu ifade ederek fen bilimlerinin kamusal yaşamdaki karşılığının ne kadarını görebileceklerini yine öğretmenin kararları ile orantılı olduklarını dile getirmişlerdir. Bu durum ise günlük hayatta yer alan fen bilimleri ile sınıf içerisinde karşılaştıkları fen öğretimi arasında öğretmenin ciddi bir handikap olarak öğrencilerin karşısında durduğuna dair bir sonuç doğurmaktadır. Öğrencilerin fen bilimlerine ait kavramları içselleştirme açısından otoriteryen bir yaklaşımın çok da sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı gibi fen bilimlerini değişen topluma ve çevreye nasıl uygulayabileceklerine ait gerekli kavramlardan uzak kalacaklarına dair kanaatler oluşturmaktadır. Kıyıcı ve Aydoğdu'nun (2011) çalışmalarında belirttiği gibi öğretmenler öğrencilerin bilimsel bilgiler edinmesi sürecinde günlük hayatla bağlantılar kurarak, gerekli örnekler vererek öğrencileri aktif kılan bir yaklaşım izlemelidirler.

Öğrencilerin fen bilimleri dersi ve müfredat özgürlüğü ile ilgili yapılan görüşme sonuçlarının analizinde müfredat oluşturma aşamasında işbirlikçi yaklaşımdan yana olduklarını beyan ederken bağımsız ürün oluşturma ve bağımsız müfredat sürekli dile getirdikleri ifadeler olmuştur. Kendilerine sunulan müfredatın aslında başkalarına ait olduklarını dile getirerek onların istedikleri ölçüde öğrenebileceklerini kendince dilleri ile söylemişlerdir. Müfredat oluşturma aşamasında işin içerisinde kendilerinin de olması gerektiği dile getirerek özellikle ilgi duydukları

konuların daha yoğun olması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu anlamda kendilerinin oluşturdukları müfredatta ilgi duydukları konuların öncelikli sıralarda olduğu ayrıca gözlemlenmiştir. Özellikle kendilerinin hazırladığı müfredatta yine kendilerine ait bir dil geliştirerek fen eğitimi açısından bir mantık yürütme becerileri kazanmışlardır. Bunun yanı sıra fen problemlerini çözme yeteneklerinin geliştiği ve yaratıcılarının arttığına da şahit olunmuştur. Öğrenciler bilimsel süreç becerilerinde kendilerine sunulan müfredattan ziyade daha çok kendilerinin aktif bir rol üstlenmeleri gerektiğine dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda fen öğrenimde sorumluluğun müfredattan daha çok kendilerinde olması gerektiğini de ayrıca belirtmişlerdir. Öğrenciler yine kendi dillerince müfredat oluşum aşamasında demokratik haklarını kullanmadan yana olduklarını bir öğrenci üslubuyla ifade etmeye çalışmışlardır. Oakes' in (2005) dediği gibi demokratik bir eğitim programı bilgiyi seçme geleneğinin ve egemen kültür tarafından uygun bulunan anlamların ötesinde, daha geniş ölçekte görüş ve seslere doğru gitmenin yollarını araştırmalıdır. Aynı şekilde Beane'in (2005) de ifade ettiği gibi demokratik bir eğitim programı sadece yetişkinlerin önemli olarak gördükleri değil, gençlerin kendileri ve dünyaları hakkındaki soru ve ilgilerini de kapsamalıdır. Özetle, öğrenciler müfredat oluşumu aşamasında kendilerini bilginin müşterileri şeklindeki pasif bir rol üstlenmekten ziyade anlam yaratıcıları olarak daha aktif bir rol üstlenme endişesi içerisinde oldukları söylenebilir.

Fen bilimleri dersi ve bu dersi takip etme zorunluluğu ile ilgili öğrenci görüşleri analiz edildiğinde öğrencilerin daha çok takip edilme hissinden duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Günlük alınan yoklamaların öğrencileri kontrol ederek denetim altına alma şeklindeki sonuçlarla karşılaşmışlardır. Öğrenciler özellikle içselleştirme olarak ifade edebileceğimiz kavramı yine kendi dillerince ifade etmeye çalışmıştır. Yani fen bilimlerinin önemini bilen kişi fen kültürü ile ilgili değer ve kuralları kendi kişiliğinde yoğunlaştırdığından dolayı bu dersi zamanla benimseyecektir. Bunun sonucu olarak ise yoklama gibi bir denetim mekanizmasına gerek kalmayacağı öğrencilerden duyulan ifadeler olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışmamız boyunca deney grubu olarak ifade ettiğimiz eleştirel sınıfta yoklama sistemine başvurulmamasına rağmen derse devam oranının kontrol grubu öğrencilerine çok yüksekte olması öğrencilerin ifadelerini destekler şeklinde durmaktadır.

Fen bilimleri dersi ve öğrencilerin değerlendirilmesi ile ilgili öğrenci görüşleri analiz edildiğinde özgüven ve değerli olduklarını hissetme öğrencilerden en çok duyulan ifadeler olmuştur. Özellikle alışlagelmiş sorulardan sıkıldıklarını ifade ederek kendilerini ön plana çıkaran soruların sorulması öğrencilerin beklediği temenniler olarak açığa çıkmıştır. Kendilerinin ne yapabileceklerini açığa çıkaran soru tiplerinden daha çok hoşlandıkları görülmüştür. Bu anlamda kendilerine sorulan kavram haritaları sorularını da sürekli destekledikleri ayrıca görülmüştür. Özellikle kamusal alanda fen bilimlerine ait meslek grubu kişiler ile yaptıkları röportajları poster ve kavram haritası olarak sunmalarından doğan memnuniyetin alternatif ölçme tekniklerinin her alanda olduğu gibi fen alanında ne kadar önemli olduğunu bir kez gözler önüne sermiştir. Geleneksel ölçme algısının öğretmenler arasında ne kadar egemen olduğu artık bilinen

bir gerçektir. Alternatif ölçme tekniklerini benimsemek ve kullanmak çok arzu edilmesine rağmen istenilen oranda olmadığı hiç de hoş olmayan bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Anderson'un (1998) dediği gibi geleneksel değerlendirme tekniklerinden alternatif değerlendirme tekniklerine geçiş zaman ve büyük teorik değişimler gerektirmektedir. Roach ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan bir çalışmada öğretmenlerin ölçme değerlendirme teknikleri ile profesyonel gelişimlerine katkıda bulunacak programların geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu anlamda eleştirel dil farklı bir değerlendirme aygıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirmenin çalışabilmesi adına öğretmen ve öğrencilerin karşılıklı olarak bu dili benimsemeleri gerekmektedir. Neukom'un (2000) dediği gibi alternatif ölçme değerlendirme tekniklerinden elde edilecek başarı hem öğretmene hem de öğrenciyeye bağlıdır.

Eleştirel pedagoji argümanında sürekli dile getirilen "bankacı eğitim modeli" yani öğrencilerin içleri doldurulması gereken boş birer kaplardan ibaret olması (Freire, 2006) anlayışı geleneksel pedagojinin öğrenme sürecindeki öznesine öğretmeni koyarken nesne durumunda ise sürekli öğrenciyi bulundurur. Bu çalışmada öğrenciler yapılan görüşmelerde, özne-nesne ayrımı olarak belirlenen açıklayıcı kategorinin analizi neticesinde, bağımsız düşünebilme becerilerinin zamanla daha pozitif yönde değiştiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen ile yer değiştirmenin yani nesne durumundan sıyrılıp öğretime bizzat dâhil olmalarının bilimsel düşünme becerilerini daha çok harekete geçirdiklerini dile getirerek, kendi eleştirel düşüncelerini ortaya koyduklarının altını çizmişlerdir. Birlikte hareket ederek sürekli diyalogla ilerleyen bir fen öğretiminde kendi yargılarını ifade edebilecekleri bir güven duygusunun geliştiğini yine kendi dilerince ortaya koymuşlardır. Öğrenciler; öğretmenin doktriner kimliğinden sıyrılmasının yaratıcı ve eleştirel düşüncelerini daha çok ortaya çıkarmakla beraber iletişime açık, sorgulayan ve katılımcı bir bireye dönüştüklerini de ayrıca belirtmişlerdir.

Araştırmanın sonuçlarına dayanarak uygulayıcılara ve gelecek araştırmalara ilişkin öneriler aşağıda maddeler halinde sunulmuştur:

- (i) Araştırma sonucuna göre eleştirel pedagoji ilkelerine göre yapılan fen öğretiminin klasik pedagojiye göre öğrencilerin akademik başarılarını daha çok arttırdığı belirlenmiştir. Buna göre, öncelikli olarak fen eğitime yön veren oluşumların, eleştirel dilden kendini uzak tutmaması önerilebilir. Fen öğretmenlerine, fen öğretmeni yetiştiren kurumlarda iken bu dili kazandırmak faydalı olabilir. Bu anlamda fen öğretmeni yetiştiren kurumlar bu dili öğretmen adaylarına hakim kılmak için gerekli eleştirel dile sahip olmakla birlikte bunun için uygun yöntem ve tekniklere başvurabilirler.
- (ii) Eleştirel pedagoji ilkelerine göre yapılan öğretimde, hazırlanan müfredatın, mevcut müfredata göre öğrencilerin, sosyal becerilerini, beklentilerini ve bağımsız müfredat oluşturma becerilerini geliştirdiği gözlenmiştir. Bu anlamda sistem, fen öğretmenlerine bağımsız fen müfredatı oluşturabilme adına gerekli hakları verebilir. Bunun için de genelde milli eğitim bakanlığı özelde fen öğretmeni yetiştiren fakülteler eleştirel dili egemen kılabilmek için eleştirel eğitim

programlarını hedefleri arasına alabilir ve fen öğretmenlerinin üst düzey eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamalara yer verebilirler.

- (iii) Eleştirel pedagoji ilkelerine göre oluşturulan sınıftaki öğrencilerin derse devam durumu geleneksel sınıflardaki öğrencilerin derse devam durumlarında daha yüksek oranda olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, daha özgürlükçü bir fen dili oluşturabilmek için sınıf içi yoklamadan kaçınılabilir. Öğretmenler, öğrencileri yoran ve baskı altına alan ve adeta kışla mantığındaki sınıf içi yoklamalarından vazgeçebilirler. Fen anlamında öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmesi adına fen gurubu öğretmenlerinin sınıf içi yoklama konusunda okul idareleri ile sürekli görüş halinde olabilirler. Bu anlamda fen grubu öğretmenleri sınıfların eleştirel düşünen, entelektüel bir yapıya sahip olan, sorgulayan, haklarını bilen ve arayan bireyler yetiştirmeyi hedefleyen yerleşkeler olduğu gerek okul idarelerine gerekse zümrelerine telkin edip daha özgürlükçü fen öğretimi adına farklarını ortaya koyabilirler.
- (iv) Yapılan öğrenci görüşmelerinden elde edilen bulgulara göre; fen gurubu öğretmenleri fen öğretimi adına ezberci, salt bilgili ve kendini gerçekleştirmeyen bireyler yetiştirmekten kaçınılabirler. Öğrencilerini derece, not, sıralama gibi niceliksel olan ölçüm öğeleri ile değerlendirip bu parametreler içinde kaybolmamalarına dikkat edebilirler.

Kaynakça

- Althusser (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İttihaki Yayınları.
- Anderson, R. (1998). Why talk about different ways to grade? The shift from traditional assessment to alternative assessment. *New Directions for Theaching and learning*, 74, 5-15.
- Arslan, M. M., & Eraslan, L. (2003). Yeni eğitim paradigması ve Türk eğitim sisteminde dönüşüm gerekliliği. *Milli Eğitim Dergisi*, 160(2).
- Ball, S. J. (2007). *Education plc: Understanding private sector participation in public sector education*. London and New York: Routledge.
- Beane, J. (2005). *A reason to Teach: Creating Classrooms of Dignity and Hope*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Chomsky, N. (2007). *Chomsky, Demokrasi ve Eğitim*. (Çev. E. Abaoğlu). İstanbul: BGST Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Diaz, M. (2016). *Critical pedagogy and student success: The transformative work of teaching and learning*. Doctoral Dissertation. New Mexico State University.

- Emir, S. (2012). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 34-57.
- Ercan, F. (1998). *Eğitim ve Kapitalizm: Neo- Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*. İstanbul: Bilim.
- Ercan, F., & Uzunyayla, F. (2009). *A Class Perspective on the New Actors and Their Demands from the Turkish Education System*. New York: Routledge.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken Tepe Yayınları.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage Publications.
- Fischman, G.E., & McLaren, P. (2005). *Rethinking Critical Pedagogy and the Gramscian and Freirean Legacies: From Organic to Committed Intellectuals or Critical Pedagogy, Commitment, and Praxis*. *Cultural Studies-Critical Methodologies*, 5(4), 425-447.
- Freire, P. (2006). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. Dilek Hattatoğlu, Erol Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2009). Dönüşümün Riskleri ve Hissettiği Korkular. *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri*. (Çev. E.Ç. Babaoğlu). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giroux, H. A. (1979). Paulo Freire's Approach to Radical Educational Reform. *Curriculum Inquiry*, 9(3), 257-272.
- Giroux, H. A. (2007). *Eleştirel Pedagoji ve Neoliberalizm*. İstanbul: Kalkedon.
- Giroux, H. A. (2009). Dil/Kültürel İncelemeler Alanında Eleştirel Pedagojinin Bir Rolü Varmıdır? *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri*. (Çev. E.Ç. Babaoğlu). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., & Leech, N. L. (2011). *Research methods in applied settings: An integrated approach to design and analysis*. Routledge.
- Ho, R. (2006). *Handbook of univariate and multivariate data analysis and interpretation with SPSS*. CRC Press.
- Kesik, F., & Bayram, A. (2015). Eğitim Sisteminin Eleştirel Pedagoji Perspektifinden Bir Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 900-921.
- Kıyıcı, F. B., & Aydoğdu, M. (2011). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Günlük Yaşamları İle Bilimsel Bilgileri İlişkilendirebilme Düzeylerinin Belirlenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(1).
- McLaren, P. (1993). *Schooling As a Ritual Performance: Towards a Political Economy of Educational Symbols and Gestures*. New York: Routledge.
- McLaren, P. (2011). *Okullarda Yaşam. Eleştirel Pedagojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- McLaren, P. L. (2003). *Revolutionary Pedagogy in Post Revolution Times. Rethinking the Political Economy of Critical Education*. NY: Routledge Falmer.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: A sourcebook*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Neukom, J. R. (2000). *Alternative Assessment: Rubrics Sdunets Self Assessment Process*. Master Thesis. The Faculty of Pasific. Lutheran Universty, U.S.A.
- Oakes, J. (2005). *Keeping Track: How Schools Structure Inequality*. New Haven, CT: Yale Universty Press.
- Öngel, Ü (2003). Şekerli Eğitim: Davranışçılığın Eğitim Uygulamalarındaki Sakıncaları ve Alternatif Modeller. İçinde: *XII Eğitim Bilimleri Kongre Kitapçığı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. SAGE Publications.
- Roach, A. T., Elliot, S. N & Bernotl, S. (2007). The teacher perceptions and the consequential validity of an alternate assessment for students with significant cognitive. *Journal of Disability Policy Studies*, 18, 168-175.
- Rogers, R., Mosley, M., & Folkes, A. (2009). Focus on policy: Standing up to neoliberalism through critical literacy education. *Language Arts*, 87(2), 127-138.
- Rubenson, K. (2009). *Lifelong Learning: Between Humanism and Global Capitalism*. London New York: Routledge.
- Sağiroğlu, N. A. (2008). Özgürleştirici Bir Eğitim Arayışı: Eleştirel Pedagoji Okulu I. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 6(24), 50-51.
- Sağiroğlu, N. A. (2013). Özgürleştirici Eğitim Arayışları: Köy Enstitüleri ve Eleştirel Pedagoji Okulu. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(1), 81-98.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K., & Altınkurt, A. (2011). Öğretmen Adaylarının Eleştirel Pedagoji İle ilgili Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 195-213.



Araştırma Makalesi • Research Article

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması *

The Adaption of Technology Integration Self-Efficacy Scale into Turkish

Erhan Ünal ^{a,**}, Necmettin Teker ^b

^a Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, BÖTE Bölümü, 03200, Afyonkarahisar/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5349-4193

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, BÖTE Bölümü, 06590, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6496-9556

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 05 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 21 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Teknoloji Entegrasyonu

Öz-Yeterlik

Bilgi ve İletişim Teknolojileri

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2, 2018

Received in revised form May 5, 2018

Accepted May 21, 2018

Keywords:

Technology Integration

Self-Efficacy

Information & Communication Technologies

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Wang, Ertmer ve Newby (2004) tarafından geliştirilen Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlamaktır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak için Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 748 öğretmen adayından veri toplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiş ve benzer yapı elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayısı hesaplanmış ve 0.936 olarak bulunmuştur. Ölçeğin madde-toplam korelasyonları ise 0.60 ile 0.707 arasında değişmektedir. Ölçeğin ölçüt geçerliğinde Kabakçı-Yurdakul, Odabaşı, Kılıçer, Çoklar, Birinci ve Kurt (2012) tarafından hazırlanan Teknopedagojik Eğitim Yeterlikleri Ölçeği ile arasındaki korelasyon katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur. Yapılan analizler sonucunda Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algı Ölçeği'nin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğuna karar verilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this study is to adapt the Technology Integration Self-Efficacy Scale which was developed by Wang Ertmer and Newby (2004) into Turkish. Validity and reliability studies were carried out on 748 pre-service teachers studying in Afyon Kocatepe University Faculty of Education. For construct validity, exploratory and confirmatory factor analyses were applied and it was found similar to the original scale. For reliability analysis, Cronbach Alpha reliability coefficient was calculated as .936. Item-total correlations coefficients of the scale ranged from .60 to .707. To measure the criterion referenced validity of the scale Technological Pedagogical Content Knowledge Scale which was developed by Kabakçı-Yurdakul, Odabaşı, Kılıçer, Çoklar, Birinci and Kurt (2012) was employed and correlation coefficient was calculated as .74. Overall findings demonstrated that this scale is valid and reliable instrument.

1. Giriş

Teknoloji entegrasyonu alanyazında farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Hew ve Brush (2007) teknoloji entegrasyonunu öğretimsel amaçlar için kişisel bilgisayar, dizüstü bilgisayar, avuçiçi bilgisayar, yazılım ve internet gibi BİT araçlarını okullarda kullanma olarak tanımlamıştır. Bir diğer tanıma göre, teknoloji entegrasyonu sınıflara teknolojinin yerleştirilmesi değil aynı zamanda öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılmasını ifade etmektedir (Earle,

2002). Bir başka deyişle teknoloji entegrasyonunda belirlenen hedeflere ulaşmak için içerikle ilgili uygun teknolojinin seçilerek kullanılması ve böylece öğrenmenin etkili bir şekilde gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Diğer taraftan teknoloji sadece içeriğin öğretiminde kullanılabilir bir araç iken, teknoloji entegrasyonu teknolojinin öğrenme ortamlarında kullanımı üzerine odaklanmaktadır. O halde okullarda görev yapacak olan öğretmenlerin bu bağlamda yetiştirilmesi bir başka deyişle

* Bu çalışma, 2013 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tarafından kabul edilen “Öğretmen Adaylarının Teknoloji Entegrasyonu Öz-Yeterlik Algıları ve Teknolojik Pedagojik İçerik Bilgisi Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: eunal@aku.edu.tr

teknolojiyi sınıf ortamlarına entegre edebilecek bilgi ve becerilerle donatılması gerekmektedir.

Teknoloji entegrasyonunu etkileyen faktörlerle ilgili olarak alanyazında Ertmer'in (1999) yaptığı çalışma karşımıza çıkmaktadır. Ertmer (1999), teknoloji entegrasyonunu etkileyen faktörleri ikiye ayırmıştır. Bunları bilgisayar ve yazılım eksikliği, teknik destek yetersizliği birincil faktör; öğretmenlerin bilgisayara, öğretime yönelik tutumları ve düşünceleri ikincil faktör olarak sınıflamıştır. Ayrıca Hew ve Brush (2007), inceledikleri çalışmalarda teknoloji entegrasyonunu etkileyen faktörleri kaynaklar, bilgi ve beceriler, kurum, tutum ve düşünceler, değerlendirme, içeriğin özelliği şeklinde altıya ayırmıştır. Burada belirtilen iki sınıflamada da öğretmenlerin tutum ve düşüncelerinin (Ertmer, 1999; Hew ve Brush, 2007) teknoloji entegrasyonunda önemli olduğu görülmektedir. Alanyazında da teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik kavramı yer almaktadır. Bu bağlamda ilk olarak öz-yeterlik kavramı daha sonra teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik kavramı açıklanmıştır.

Öz-yeterlik kavramından ilk defa Bandura 1977 yılındaki, "Self-Efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change" (Öz-yeterlik: Davranışsal değişimin bütünleştirici kuramına doğru) makalesinde bahsetmiştir. Öz-yeterlik, bireyin karşılaşabileceği durumların üstesinden gelmek için gerekli etkinliği organize ederek ne kadar başarılı olacağına ilişkin bireysel inancıdır (Bandura, 1994). Öz-yeterlik bireyin bir durum karşısında kendi becerilerini kullanarak yapabildiğine ilişkin yargısıdır. Öz-yeterlik inancı bireyin düşünme, hissetme, güdülenme ve davranışı üzerinde etkilidir. Bireyin daha önce yaptığı bir eylemin sonucu hakkındaki yorumu, daha sonra karşılaşılan benzer bir eylemi yerine getirebilme konusundaki inancının oluşmasına neden olur. Bu nedenle bireylerin öz-yeterlik algıları sayesinde hangi bilgi ve becerilere sahip olduğu ve neler yapabileceği belirlenebilir (Pajares, 2002).

Bandura'nın belirttiği (1994), öz-yeterlik inançlarının 4 temel kaynağı şöyledir:

- (i) Doğrudan deneyimler: Öz-yeterlik inancı oluşturmada en etkili yoldur. Bireyin karşılaştığı durumlarda gösterdiği başarı, onun diğer benzer durumlarda başarılı olacağını gösterir.
- (ii) Dolaylı yaşantılar: Bireyin kendisine model aldığı kişilerin karşılaştığı durumlarda gösterdiği başarılar, bireyin başarılı olabileceği beklentisini artırır.
- (iii) Sözel ikna: Öz-yeterlik inancını artıran bir diğer yol ise sözel iknadır. Bireyin yapabileceği işlerde başkaları tarafından verilen sözel mesajlar bireyi cesaretlendirerek o işi yapmaya yönelik inancını artırır.
- (iv) Duygusal durum: Bireyin verilen bir görevi yerine getirirken içinde bulunduğu fiziksel ve duygusal durum bireyin öz-yeterlik inancını etkiler.

Öz-yeterlik kavramından hareketle Nathan (2009) teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik algısını, öğretmen adaylarının/öğretmenlerin teknolojiyi öğrenme ortamlarında etkili bir şekilde kullanabilmede kendilerine güvenmeleri, olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının eğitsel inanışları ve öz-yeterlikleri, onların öğretimsel kararlarını ve sınıf içi uygulamalarını etkilemektedir (Pajares, 1997). Bu doğrultuda alanyazında öğretmen

adaylarının teknoloji entegrasyonu öz-yeterlik algılarını ölçmek için Wang, Ertmer ve Newby (2004) tarafından bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu konusunda öz-yeterlik algılarını belirlemek için hazırlanmış beşli likert tipi bir ölçektir. Bu ölçek yurt dışındaki çalışmalarda farklı amaçlar için kullanılmış ve öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algıları ortaya konulmuştur (Abbitt, 2011; Choy, Wong ve Tan, 2011; Nathan, 2009). Bu çerçevede bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlanarak ülkemizde teknoloji entegrasyonu konusunda öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öz-yeterliklerini belirlemede yapılacak çalışmalarda kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Wang, Ertmer ve Newby (2004) tarafından İngilizce olarak hazırlanan "Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algı Ölçeği'ni" kültürümüze uyarlamaktır. Bu çerçevede ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece bu ölçeği Türkçe'ye uyarlayarak ülkemizdeki araştırmalarda kullanılma imkânının oluşturulması amaçlanmıştır. Bir diğer taraftan teknoloji entegrasyonu ile ilgili tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çeşitli projeler gerçekleştirilmektedir. Bu projelerle eğitimin kalitesinin artması beklenmektedir. Bu amaçla yetiştirilen öğretmenlerin teknolojiyi öğrenme-öğretme sürecinde etkin kullanması ve bu konuda kendilerine güvenmeleri gerekmektedir. Bu ölçek ile FATİH Projesi gibi teknoloji entegrasyonu projelerinin yürütülmesinde önemli rol oynayacak olan öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu konusunda öz-yeterlikleri belirlenebilir ve projenin uygulanması süreci hakkında çeşitli öneriler sunulabilir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Bu araştırma, tarama modeline dayalı olarak yapılmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunu Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği, Sosyal Bilimler Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği (BÖTE) bölümlerinde öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının sınıf ve cinsiyete göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Cinsiyet ve Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları

Sınıf / Cinsiyet	Kız		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1	134	26,6	62	25,4	196	26,2
2	136	27,0	68	27,9	204	27,3
3	140	27,8	68	27,9	208	27,8
4	94	18,7	46	18,9	140	18,7
Toplam	504	67,4	244	32,6	748	100

Tablo 1'de de görüldüğü gibi araştırmaya 748 öğretmen adayı katılmıştır. Araştırmaya katılan kızların oranı erkeklerden fazladır. Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıflara göre dağılımları 4. sınıflarda biraz düşüken diğer sınıflarda birbirine yakındır.

2.2. İşlem

Özgün Ölçek: Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği, Wang, Ertmer ve Newby (2004) tarafından öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu konusunda öz-yeterlik algılarını belirlemek için hazırlanmış beşli likert tipi (1-Kesinlikle katılmıyorum – 5-Kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Orijinal ölçeğin kapsam geçerliği için öz-yeterlik konusunda uzman 6 kişiye başvurulmuştur. Uzmanların görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Daha sonra ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek iki faktörlü ve bu faktörlerin toplam varyansın %55,36'sını açıkladığı bulunmuştur. Ölçeğin ilk faktörü 16 maddeden oluşmakta ve Bilgisayar Teknolojileri Yeterliği ve Stratejileri olarak adlandırılmıştır. Bu faktördeki maddelerin yük değerleri, 0.51 ile 0.84 arasında değişmekte ve bu maddeler toplam yapının %46.92'sini açıklamaktadır. Ölçeğin ikinci faktörü 5 maddeden oluşmakta ve Bilgisayar Kullanımını Etkileyen Dış Unsurlar olarak adlandırılmıştır. Bu faktördeki maddelerin yük değerleri, 0.56 ile 0.77 arasında değişmekte ve bu maddeler toplam varyansın %8,4'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin güvenirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ile hesaplanmış ve 0.94 olarak bulunmuştur.

Çeviri Aşaması: Ölçek uyarlama sürecine, sahibinden e-posta ile gerekli izinler alındıktan sonra başlanmıştır. Türkçe'ye uyarlama çalışmasında ölçek öncelikle üç dil uzmanı ve araştırmacı tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra çevrilen ölçek iki dil uzmanı tarafından tekrar geri çevrilmiştir. Maddeler dilbilgisi yönünden ve anlam bakımından araştırmacı ve Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri alanında uzman iki kişi tarafından incelenmiş ve önerileri de dikkate alınarak ölçek düzenlenmiştir. Daha sonra ölçeğin Türkçeye çevrilmiş hali kullanılan ifadeler ve kavramlar bakımından Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri alanında uzman yedi öğretim üyesi tarafından değerlendirilmiştir. Uzmanlar her bir madde çevirisini orijinali ile karşılaştırarak uygun değil, düzeltme gerekli ve uygun şeklinde işaretlemişlerdir. Her bir madde için %80 oranında "uygun" ifadesinin olması aranmış ve bu oranın altında olan maddeler uzmanlardan alınan öneriler doğrultusunda düzeltilmiştir. Ölçeğin son hali verildikten sonra 20 BÖTE bölümü öğrencisi ile pilot çalışma yapılmış ve ölçeğin anlaşılabilirlik ve okunabilirliği kontrol edilmiştir. Daha sonra ölçeğin orijinal ölçekle eş değer olup olmadığını kontrol etme işlemine geçilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik: Ölçeğin geçerlik analizinde yapı geçerliği için SPSS 17.0 programı ile Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulmayı hedefleyen bir işlemdir (Büyüköztürk, 2010). Ölçek uyarlama çalışmalarında ölçeğin uyarlanan kültürde yapısını ortaya koymak ve hangi alt faktörlerinin olduğunu belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır önerilmektedir (Erkuş, 2003). Yapı geçerliği çalışmalarıyla ortaya konulan faktör yapısının uygunluğunu belirlemek üzere doğrulayıcı faktör analizlerinden yararlanılmış; bu amaçla LISREL 8.7 paket programı kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizinde Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin madde analizinde ise düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu ve t testi kullanılarak üst %27 ile

alt %27'lik grupların madde ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığı incelenmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin uyarlama çalışması ile ilgili geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Dilsel Eşdeğerlik

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin dilsel eşdeğerlik geçerliğinin belirlenmesi için ölçek, Anadolu Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nde öğrenim gören, her iki dili de bilen 33 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Dilsel eşdeğerlik çalışması sonucunda, özgün ve Türkçe ölçek arasında yüksek düzeyde, anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür ($r=.756$; $p<01$). Buna göre, ölçeğin dil yönünden eşdeğer olduğu kabul edilmiştir.

3.2. Yapı Geçerliği

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliğini incelemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde ilk olarak verilerin faktör analizine uygunluğuna bakılır. Bunun için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Küresellik (sphericity) testi incelenir. KMO katsayısı, veri yapısının faktör çıkarma için uygunluğu hakkında bilgi verirken, Barlett testi değişkenler arasında ilişki olup olmadığını kısmi korelasyonlar temelinde inceleyerek ki-kare değeri verir. KMO katsayısının 0.60'tan büyük ve hesaplanan bu ki-kare değerinin anlamlı çıkması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2010). Bu çalışmada KMO katsayısı 0.963 bulunmuştur. Bu değer elde edilen verilerin faktör analizine çok uygun olduğunu göstermektedir. Barlett testi sonucunda elde edilen χ^2 değeri ise 8051,955 ($p<.001$) bulunmuştur. Bu değer anlamlı çıkması, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini gösterir.

Açımlayıcı faktör analizinin uygulanmasında temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi bulguları yorumlanırken bir maddenin bir faktörde gösterilebilmesi için en az 0.40 faktör yüküne sahip olması gerekli görülmüştür (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bununla birlikte madde seçiminde maddelerin buldukları faktördeki yük değerleri ile diğer faktörlerdeki yük değerleri arasındaki farkın 0.10 ve daha yukarı olmasına dikkat edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği orijinal ölçekle tutarlı olacak şekilde 2 faktörlü olarak bulunmuştur. Bu 2 faktörün açıkladığı varyans sırasıyla %47,11 ve %6,05, özdeğerler sırasıyla 9,894 ve 1,272 olarak bulunmuştur. Ayrıca, 2 faktörün açıkladığı toplam varyans %53,11 olarak hesaplanmıştır. Faktör yükleri incelendiğinde tüm maddelerin yük değerleri 0.527 ve üzeri olduğu görülmektedir. Ayrıca, 7. ve 18. maddeler iki faktörde yüksek yük değerine sahiptir. Yüksek iki yük değeri arasındaki farkın en az 0.10 ve üzeri olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2010). Bu nedenle önce 18. madde çıkarılarak analiz tekrarlanmış, ancak 7. maddenin yine iki faktörde de yüksek yük değerine sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle 7. madde de atılarak analiz yapılmıştır. Geriye kalan 19

madde için açımlayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin 2 faktörünün açıkladığı varyans sırasıyla %47,23 ve %6,65, özdeğerler sırasıyla 8,974 ve 1,266 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, 2 faktörün açıkladığı toplam varyans %53,89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri ve açıkladıkları varyans oranlarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği İkinci Faktör Analizi Sonuçları

Madde No	Faktör Ortak Varyansı	Faktör Yükleri	
		Faktör 1	Faktör 2
m1	,661		,784
m2	,691		,802
m3	,582		,700
m4	,554		,692
m5	,585		,680
m6	,618		,656
m8	,452	,582	
m9	,503	,610	
m10	,492	,659	
m11	,490	,633	
m12	,498	,663	
m13	,528	,655	
m14	,472	,543	
m15	,580	,735	
m16	,460	,609	
m17	,530	,610	
m19	,506	,683	
m20	,500	,646	
m21	,481	,644	
Açıklanan Varyans			
Toplam: %53,89			
Faktör 1: %47,23			
Faktör 2: %6,65			

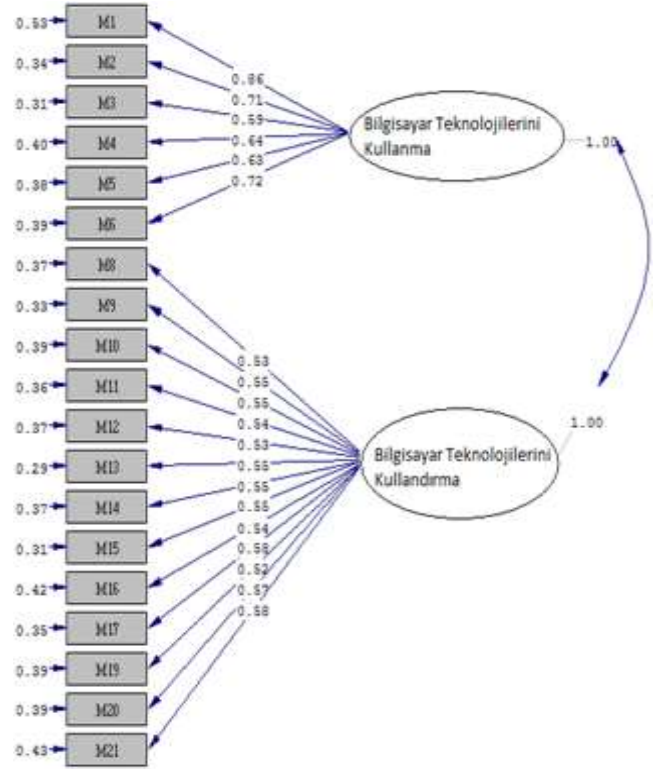
Tablo 2 incelendiğinde Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin birinci faktörü 13 maddeden oluşmakta ve bu faktör toplam varyansın %47,23'ünü açıklamaktadır. Bu 13 maddenin faktör yükleri 0.543 ile 0.735 arasında değişmektedir. Ölçeğe ait ikinci faktör ise, 6 maddeden oluşmakta ve bu faktör toplam varyansın %6,65'ini açıklamaktadır. Bu 6 maddenin faktör yükleri 0.656 ile 0.802 arasında değişmektedir.

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı Faktör Analizi, daha önceden tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir yapının, bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığının test edildiği bir analizdir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bu nedenle ölçeğin istenen yapıyı ölçüp ölçmediğine doğrulayıcı faktör analizi ile bakılarak test edilmiştir. Analiz sonuçları Şekil 1'de gösterilmektedir.

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, elde edilen uyum indeksleri; $\chi^2=509,47$, $\chi^2/sd= 3.73$ ($509.47/151$), $RMSEA=.056$, $GFI=.93$, $AGFI=.92$, $SRMR=.034$, $NNFI=.98$, $CFI=.99$ olarak hesaplanmıştır. Bu indeksler alanyazında yer alan kaynaklar dikkate alınarak değerlendirilmiştir (İlhan ve Çetin, 2014; Kline, 2011). Değerlendirme sonucunda modelin iyi uyum gösterdiği söylenebilir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları



3.4. Güvenirlilik Analizi

Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin güvenilirliğini bulmak için Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0.70 ve üzeri olması ölçeğin güvenilirliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2010). Ölçeğin son 19 maddelik hali ve alt faktörleri için hesaplanan Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeğin İç Tutarlık Katsayıları

Faktör	Cronbach Alfa İç Tutarlık Katsayısı
Faktör 1	.915
Faktör 2	.875
Ölçeğin tamamı	.936

Tablo 3'e göre, ölçeğin son 19 maddelik hali için hesaplanan Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayısı 0.936 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin birinci ve ikinci faktörlerine ait Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayıları sırasıyla 0.915 ve 0.875 olarak bulunmuştur. Hesaplanan Cronbach Alfa İç Tutarlık katsayıları incelendiğinde ölçeğin ve alt faktörlerine ilişkin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu söylenebilir.

3.5. Madde Analizi

Ölçekteki maddeler ya da alt boyut toplam puanları ile ölçek toplam puanları arasındaki korelasyon katsayıları iç tutarlılık göstergesi olarak kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2010). Ölçeğin iç tutarlık göstergesi olarak kabul edilen madde-toplam puan korelasyonları, ölçek maddelerinden alınan puanlar ile ölçeğin toplam puanı arasındaki ilişkiyi açıklar. Genel olarak madde-toplam korelasyonu pozitif ve 0.30 ve üzeri olan maddelerin iyi derecede ayırt edici olduğu söylenebilir. Madde-toplam korelasyonun pozitif ve yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve

testin iç tutarlığının yüksek olduğunu gösterir (Büyüköztürk, 2010). Bu amaçla her bir maddeden elde edilen puanlar ile ölçeğin bütününden elde edilen puanlar karşılaştırılarak her bir madde için korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ayrıca madde analizinde ölçekten alınan toplam puanlara göre, grubu en yüksek puandan en düşük puana doğru sıralandığında üst ve alt grupların her bir maddeye verdikleri puan ortalamaları karşılaştırılır (Tavşancıl, 2010). Testin toplam puanlarına göre oluşturulan %27'lik alt ve %27'lik üst grupların madde ortalama puanları arasındaki farkların bağımsız örneklem için t-testi kullanılarak incelenmesi madde analizi için bir diğer yöntemdir. Gruplar arasında istendik yönde gözlenen farkların anlamlı çıkması ölçeğin iç tutarlılığının bir göstergesi olarak kabul edilir. Analiz sonuçları, maddelerin bireyleri ölçülen davranış bakımından ne derece ayırt ettiğini gösterir (Büyüköztürk, 2010). Bu amaçla %27'lik alt ve %27'lik üst gruplar madde puanlarındaki farklara ilişkin t değerleri hesaplanmıştır.

Ölçek maddeleri için hesaplanan korelasyon katsayıları ve %27'lik alt ve %27'lik üst grupların madde puanlarındaki farklara ilişkin t değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğe İlişkin Madde-Toplam Puan Korelasyonları, Aritmetik Ortalama, Standart Sapma Değerleri ve %27'lik Alt-Üst Grup Farkına İlişkin t Değerleri

Madde No	\bar{X}	SS	r	t
te1	3,46	1,125	,643	22,30*
te2	3,75	,915	,667	18,80*
te3	3,88	,810	,647	18,25*
te4	3,62	,901	,628	20,32*
te5	3,59	,883	,651	19,15*
te6	3,62	,954	,707	21,30*
te8	3,84	,807	,615	16,20*
te9	3,89	,795	,659	16,98*
te10	3,80	,833	,617	17,88*
te11	3,81	,809	,638	17,64*
te12	3,85	,806	,626	16,74*
te13	3,83	,770	,671	19,82*
te14	3,75	,823	,645	17,59*
te15	3,80	,779	,657	17,23*
te16	3,77	,842	,611	17,56*
te17	3,85	,823	,677	20,03*
te19	3,98	,813	,600	17,34*
te20	3,71	,845	,636	19,43*
te21	3,78	,872	,620	18,54*

*p<.001

Tablo 4'te görüldüğü gibi korelasyon katsayıları 0.60 ile 0.707 arasında değişmektedir ve 0.05 seviyesinde anlamlıdır. %27'lik alt ve %27'lik üst grupların madde puanlarındaki farklara ilişkin ($t_{sd}=402$) değerlerinin ise 16,20 ($p<.001$) ile 22,30 ($p<.001$) arasında sıralandığı görülmüştür. Korelasyon katsayıları incelendiğinde her bir maddenin değerinin pozitif ve 0.30 üzerinde olduğu bulunmuştur. Buna göre ölçekteki maddelerin geçerliklerinin yüksek olduğu, teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algılarını ölçme bakımından katılımcıları ayırt ettiği bulunmuştur. Ayrıca, Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'nin alt faktörleri arasındaki ilişki incelenmiş ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin Alt Faktörleri Arasındaki Korelasyon

Faktör	Faktör-1
Faktör-1	1
Faktör-2	,740*

* p<.01

Tablo 5 incelendiğinde, ölçeğin alt faktörleri arasında korelasyon 0.74 olarak bulunmuş ve bu değer 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Bu korelasyon değeri iki faktör arasında yüksek düzeyde ve anlamlı ilişki olduğunu gösterir.

3.6. Ölçüt Geçerliği

Ölçeğin benzer ölçek geçerliğini saptamak için Kabakçı-Yurdakul, Odabaşı, Kılıçer, Çoklar, Birinci ve Kurt (2012) tarafından hazırlanan Teknopedagojik Eğitim Yeterlikleri Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, öğretmen adaylarının teknopedagojik eğitim yeterliklerini ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. Bu kapsamda ölçek Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 748 öğretmen adayına uygulanmıştır. Daha sonra bu ölçekle arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. Hesaplanan korelasyon katsayısı $r=0.740$ olarak bulunan bu değer 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Büyüköztürk'a (2010) göre korelasyon katsayısının 0,70-1,00 arasında olması, yüksek derecede bir ilişkiyi göstermektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Wang, Ertmer ve Newby (2004) tarafından geliştirilen Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği'ni Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için yapılan açımlayıcı faktör analizinde iki faktörlü yapı bulunmuştur. Ortaya çıkan yapı doğrulayıcı faktör analizinin ortaya koyduğu uyum indeksleri ile desteklenmiştir.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analiz sonucunda, Teknoloji Entegrasyonuna Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği 19 madde ve iki faktörlü olup geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır. Ölçek maddeleri 5'li likert tipi olup "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" şeklindedir. Ölçeğin orijinalinde ilk faktör Bilgisayar Teknolojileri Yeterliği ve Stratejileri, ikinci faktör Bilgisayar Kullanımını Etkileyen Dış Unsurlardır. Ancak, uyarlanan ölçekte maddeler incelenmiş ve uzman görüşleri doğrultusunda faktörler Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma Öz Yeterliği ve Bilgisayar Teknolojilerini Kullanma Öz Yeterliği şeklinde yeniden adlandırılmıştır. Ölçeğin orijinalindeki gibi 2 faktörlü olduğu bu faktörler sırasıyla toplam varyansın %47,23'ünü ve %6,65'ini açıkladığı bulunmuştur. İkinci faktörün açıkladığı varyans dikkate alınırsa ölçeğin tek faktörlü olarak kullanılmasına uygun olabilir Verilerin analizinde aritmetik ortalama puanları kullanılacaktır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 19, en yüksek puan 95'tir. Ölçekten alınan puan 95'e yaklaştıkça teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısının arttığı, 19'a yaklaştıkça teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algısının azaldığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu ölçeğin öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterlik algılarını ölçmede geçerli ve güvenilir olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda ölçek öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonu konusunda öz-yeterliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılacak olan tarama araştırmalarında kullanılabilir. Çalışmadan çıkan sonuca göre gerekli önerilerin sunulmasında yol gösterici olabilir. Bir diğer taraftan bu ölçek öğretmen adaylarının teknoloji entegrasyonuna yönelik öz-yeterliklerinin gelişimini ve değişimini test etmek için yapılacak olan deneysel çalışmalarda kullanılabilir. Ayrıca bu ölçek, öğretmen adaylarının kendilerini teknoloji entegrasyonu konusunda değerlendirebilmeleri hususunda öz değerlendirme aracı olarak da kullanılabilir.

Kaynakça

- Abbitt, J. T. (2011). An investigation of the relationship between self-efficacy beliefs about technology integration and technological pedagogical content knowledge (TPACK) among preservice teachers. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 27 (4), 134-143.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-225.
- Bandura, A. (1994). *Self-efficacy*. In: V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman [Ed.], *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998).
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: PegamaYayıncılık.
- Choy, D., Wong, A. F. L., & Tan, S. C. (2011). Singapore student teachers' intentions and practices in integrating technology in their teaching. In: Williams, G., Statham, P., Brown, N., ve Cleland, B. (eds.), *Proceedings of the Annual Conference of the Australasian Society for Computers in Learning in Tertiary Education*, online, 227-233.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik Spss ve Lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegama Yayıncılık.
- Earle, R. S. (2002). The Integration of instructional technology into public education: promises and challenges. *Educational Technology*, 42 (1), 5-13.
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ertmer, P. A. (1999). Addressing first- and second-order barriers to change: Strategies for technology integration. *Educational Technology Research and Development*, 47(4), 47-61.
- Hew, K. F., & Brush, T. (2007). Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research. *Education Technology Research & Development*, 55, 223-252.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (YEM) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Kabakçı-Yurdakul, I., Odabaşı, H. F., Kılıçer, K., Çoklar, A. N., Birinci, G., Kurt, A. A. (2012). The development, validity and reliability of TPACK-deep: A technological pedagogical content knowledge scale. *Computers & Education*, 58 (3), 964-977.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Nathan, E. J. (2009). *An examination of the relationship between preservice teachers' level of technology Integration self-efficacy (TISE) and level of technological pedagogical content knowledge (TPACK)*. Doctoral Thesis. Houston: University of Houston.
- Pajares, F. (1997). Current directions in self-efficacy research. *Advances in motivation and achievement*, 10(149), 1-49.
- Pajares, F. (2002). *Overview of social cognitive theory and of self-efficacy*. (Erişim: 09.01.2012), <http://www.emory.edu/EDUCATION/mfp/eff.html>
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Wang, L., Ertmer, P. A., & Newby, T. J. (2004). Increasing preservice teachers' self-efficacy beliefs for technology integration. *Journal of Research on Technology in Education*, 36 (3), 231-250.



Araştırma Makalesi • Research Article

Machismo and Homosociality in Mamet's *Glengarry Glen Ross**

David Mamet' in *Glengarry Glen Ross* Adlı Eserinde Maçoluk ve Eş-Sosyallik

Faruk Kalay^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, 09010, Aydın/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7917-7930

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 10 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 21 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

David Mamet
Darwinizm
Glengarry Glen Ross
Eş-sosyallik
Maçoluk

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 25, 2018
Received in revised form May 10, 2018
Accepted May 21, 2018

Keywords:

David Mamet
Darwinism
Glengarry Glen Ross
Homosociality
Machismo

ÖZ

Amerikan edebiyatının ve sinemasının önemli isimlerinden biri olan David Mamet bir çok oyun ve senaryo yazmış ve bunların bir çoğunu yapımcılığını ve yönetmenliğini kendisi üstlenmiştir. Tüm erkek karakterlerden oluşan *Glengarry Glen Ross* işten atılma korkusuyla ofisteki panoda isimlerinin en alta yazılmasını istemeyen dört gayrimenkul satıcısıyla ilgilidir. Bu korku onları manipülasyona, yalancılığa ve hatta kanunsuzluğa yönlendirir. Oyundaki en göze çarpan şey karakterlerin birbirleriyle olan ilişkileridir. Karakterler, ahlak ve ilke yoksundur. Eş-sosyal ofis, karakterlerin hayatta kalmaya çabaladığı bir maço arenaya dönüşür. Mamet, oyunda Amerikan rüyasına referans yaptığı Darwinist bir toplumu hicveder. Karakterlerin birbirleriyle olan ilişkisi modern çağa karşılık ilkel ve pragmatist durur. Bu minvalde oyun erkek iç dünyasını göstermek bakımından önemli bir rol üstlenir. Bu çalışmada David Mamet'in önemli oyunu *Glengarry Glen Ross* maçoluk, eş-sosyallik ve erkek psikolojisi açılarından irdelenecektir.

ABSTRACT

One of the distinctive persons of American literature and cinema, David Mamet has written a great number of plays and scripts and many of which are produced or directed by Mamet himself. *Glengarry Glen Ross* consisting of all male characters deals with four real estate salesmen who do not want to be the bottom name on the board in their office for fear of dismissal. This fear leads them to manipulation, falsehood and even illegality. The most conspicuous thing in the play is characters' relationships to each other. Characters have a lack of morality and principle. The homosocial office turns into a macho arena where characters endeavor to survive. Mamet satirizes a dog-eat-dog society in the play, which has also a reference to American dream. The characters' interaction to each other seems primitive and manipulative despite modern age. In this sense, the play also reveals male's inner psychology because human's instinctual aims such as surviving and potency are unearthed in the play. In this study David Mamet's distinctive play *Glengarry Glen Ross* will be argued with machismo, homosociality, man's psychology.

1. Giriş

David Mamet is one of the distinctive dramatists, script writers and producers in American theatre and film industry. *Glengarry Glen Ross* is about four real estate salesmen whose fear is to be written at the bottom of a chart because it means the person written will quite likely be dismissed. All salesmen are male named as Shelly Levene, Richard Roma, George Aronow and Dave Moss and they can fight a circle saw so all want to have the leads written the premiere customers they can easily sell real estate even if it depends

on burglary. Furthermore, Mamet leaves the characters in the middle of a dilemmatic chaos. Because, if they want to attain the deadbeat leads, they have to gain sales chart. For this reason, the characters are drawn into vortex from which they cannot escape. Yet, if they postulate a well sale chart, they need these deadbeat leads. Despite being friendship to each other, they live in a dog-eat-dog world.

The play becomes very successful at Britain's National Theatre and was also awarded the Pulitzer Prize. The film adaptation co-starring Al Pacino, Ed Harris, and Jack

* This paper was presented at the 12th International IDEA Conference: Studies in English, April, 10-12, 2018, Antalya, Turkey.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: faruk.kalay@adu.edu.tr

Lemmon was shot and directed by James Foley. The critics pay much attention to the play. Bigsby (2004b: 177) asserts that Mamet depicts “capitalism as an enabling myth rooted in greed”. Furthermore, the other critic, Piette summarizes the play as “a play about trust and trust betrayed, about dreams cynically manipulated and refashioned to serve something both more and less than human need” (Piette, 2004: 78). In this context, Mamet attempts to comprehend man’s inner psychology profoundly.

The success of play depends on the author himself. Many critics speak well of Mamet himself and his plays. For instance Harold Bloom (2004: 1) likens him to Marlow while Christopher Bigsby resembles him Arthur Miller. He believes the reason why Miller and Mamet write plays on American business is due to their families’ financial difficulties (Bigsby, 2004a: 33). In this sense, his ability and success are incontestable. However, his experiences in a real estate office are sources of inspiration of *Glengarry Glen Ross*. (Nightingale, 2004: 89). However, Mamet generally deals with male characters as all figures in the play are men. It is not exceptional in his plays. Mamet reflects a world where everybody gasps for life. The critic states “in Mamet’s world, to survive is to seem to succeed” (Bruster, 2004: 51).

All these findings indicate that the play has an important role to recount men’s behavioral patterns and their inner psychology. Creating a setting where there is no woman character, Mamet argues the relationship between male and other males. Also, he intends to indicate the consequences of American dream imposed. Hence, we must, first of all, observe the social background of the play.

2. American Dream or American Business

Mamet creates an ambiance which everyone regards everybody as an enemy. As Roudané (2004: 67) names, it is a “rhetorical battleground”. The salesmen feel the pressure of imperatives which consist of American myth and norms. This makes their life harder than it is. Living a life in terms of social expectancy forces the figures behave differently. The author complains about American conditions and describes the country as “spiritually bankrupt” (Nightingale, 2004: 101). The possibility of doing everything for good economic conditions results in sociological freakiness and frightening. Being a man like that urges the person to seek any opportunity for overwhelming the person[s] regarded as enemy. One’s failure is another’s success. It can be thought as a lottery that one is able to manage while all the others fail. This symbolizes economic life in America and life conditions in the play. Mamet’s preference of salesmen is also distinctive to picture stereotyped American figures because they are representative of the capitalist American society. However, we must bear in mind that they are the victims of this society as well. This feature makes them both murderers and victims. While reading the play, readers hesitate about the emotions they feel. The characters claiming to own a dream land sell pieces of land which consist of marshes out of Florida. As Nightingale asserts, “the business of America is business, America itself” (Nightingale, 2004: 93). Furthermore as Billington from the Guardian states “a chillingly funny indictment of a world in which you are what you sell” However, Piette takes the idea

a step further by associating with the politic era. According to him, the characters reflect the then term’s political views:

Mamet’s salesmen seem apt representatives of the Reagan–Bush–Thatcher era, which in turn prefigured the brutal downsizing of companies which characterized the 1990s. Mamet’s salesmen are not simply the agents of a callous capitalism: they are also its victims. In this respect, the burglary of the office simply replicates the predatory values of the culture (Piette, 2004: 78).

It would be injustice if it was said that the entire American business system was like that. Mamet emphasizes his disappointment of business system, which was experienced in estate agent by himself.

On the other hand, many critics including Roudané, Piette and Nightingale come to agree that Mamet forms a Darwinist world on the subject of American business society. While Roudané (2004: 70) uses “an ungovernable Darwinianism” for office milieu, Piette thinks the characters reflect “a portrait of a battle for survival, a Darwinian struggle in which the salesmen offer a dream of possibility” (Piette, 2004: 78). Also Nightingale (2004: 91) depicts the office conditions as “heartless and soulless, a Darwinian mix of unscrupulous competitiveness and greed”. The stronger ones survive in this Darwinian world. No matter what kind of situation it is, human instinctively tries to sustain his life.

The business ethics is another important factor in the play. The author emphasizes deceptions and disloyalty. If it helps you reach the summit, you can do whatever you can do. Cheating and even robbery are allowable in the play. For instance, stealing the leads is a very important factor in the play. The corruption of the system is portrayed very skillfully. However, as aforementioned, readers are confused with the feeling while reading the play. We cannot get angry with, or be sad about the characters who stole the leads. Because they live in rapacious agent and when they are at the bottom of table, they will be fired. If you are at the top, you will have the Cadillac. The lack of humanist feelings, asperity of the organization and harsh behaviors make both employees and employers place in a situation “that require decisive but unpopular behavior” (Garaventa, 1998: 541). Their attitudes can be regarded as unethical or unpopular. Nevertheless, another critic Goldensohn (2000: 250) views from different perspective. In his opinion religion and ethics are perverted in the USA: “messianic and Salvationist hope and the pastoral ethical teachings of Christianity struggled with the language of daily life and commerce”.

The contradiction in the play is a setting which is created for the rise in the clash. Mamet expects to accelerate the suspense in the play. The reason why the play is written is to perform in the theatre. So it is typical for a writer to confuse the readers’/audiences’ feelings. However, Mamet well knows the negative effects of salespeople in the society. Trying to sell encyclopedias or hoovers, salesmen are indicated as greedy, crafty and garrulous in especially media sector. Mamet’s preference of salesperson as a character refreshes his setting in the play.

The base of system emerges from desire of realization of American dream. There is a direct target that is encouraged or manipulated to be had. Money and potency are the most wanted things for fulfillment of this dream. Yet, in the play,

instead of money salesmen are fighting for the leads which enable them to make easy sales. The leads symbolize to be at the top of table. In fact, many of the second generation Jewish writers such as Saul Bellow and Arthur Miller are concerned about the same idea. For instance, Miller's *Death of a Salesman* and Bellow's *Seize the Day* have the same topic. Mamet was inspired by these writers. However, the relationship between men should be argued

3. Machismo

As aforementioned, all characters in the play are male and they live in dog-eat-do world. In this kind of milieu marriage or having a family seems a burden for men. Furthermore, it can be regarded as uninspiring and uninteresting. Also, in a patriarchal society the responsibility of taking care of a family forwards burdens more and more deadweight, which makes men want to escape from. Hence, men must create a prototype to follow. Mamet generally creates model men in his plays. As the critic states, in David Mamet's *Glengarry Glen Ross* he manipulates "the willingness of the traditional hero the white heterosexual male to empower himself through mythmaking and impersonality, and thereby to embrace these agents as the essential components of a man's survival" (Vorlicky, 1995: 92). Moreover, the sales rates determine the masculinity level. The success brings more testosterone. Although there are no female characters except Levene's daughter indirectly, we can deduce their machismo from play's setting. Holmberg (2014: 75) states: "*Glengarry Glen Ross* consecrated Mamet the Molière of male masochism".

However, in Mamet's world, the characters' attitudes and transformations are the result of America and American dream. In his many plays the relationship between men and women are "raping and pillage" (Mamet, 1988: 133). The characters seek for power and potency by using the advantage of their gender. The fight between each other is not always fair or ethical. Mamet thinks that it is America itself. They have to be tough enough to wear the britches in the family. As the critic states, these characteristics make the male figures vicious and malicious:

The excerpt from *Glengarry Glen Ross* at the beginning of this article, in which a malevolent superior characterizes "being a good father" as incompatible with doing the job well, is illustrative (Tepper, 2000: 181).

The machismo can be viewed in all characters' attitudes in the play. However, Richard Roma, a successful salesperson, is a good model to exemplify it. Like all the characters in the play he has lack of humanity, benevolence and is stuck in atmosphere of dystopia at high pressure. In this situation his dialogue with James Lingk is an acceptable example:

You think you're queer...? I'm going to tell you something: we're all queer. You think that you're a thief? So what? You get befuddled by a middleclass morality...? Get shut of it. Shut it out. You cheated on your wife...? You did it, live with it. (Pause.) You fuck little girls, so be it. There's an absolute morality? May be. And then what? If you think there is, then be that thing. Bad people go to hell? I don't think so. If you think that, act that way. A hell exists on earth? Yes. I won't live in it. That's me. You ever take a

dump made you feel you'd just slept for twelve hours...? (*Glengarry Glenn Ross*, 39).

Roma's inner psychology is subverted by the idea of fulfilling American dream. Starting a family or marriage is only obstacle for it. According to him, world turns into escapade and accomplishment. Nightingale claims; "Flatteringly, he implies that the man whose macho self he hopes to discover and exploit is, like him, a world-weary stud" (Nightingale, 2004: 100). Other characters like Shelly Levene more or less act like Roma does. For instance, Levene has a daughter suffering from illness and his daughter is the weakest part of him. Levene regards her as a burden and he forces himself to work harder and to search alternative ways of gaining money. Levene's biggest obstacle in order to fulfill his dream is his family.

4. Homosociality

Although the play seems about the business ethics, and American dream, it also deals with males' psyche and their relationships between each other. Mamet uses a setting that there are no female characters. So, it becomes a manly world. Digou (2003: 272) claims that distractions and pretense characters are only about the play. This allegation encapsulates Mamet who substantially intends to create a manly world. He basically deals with the masculinity in his plays and film scripts. He underlines male features such as his fear, desires, and priorities. Furthermore, when depicting his male characters, he uses usual masculine words including slangs, jargons and argots. All these figures in Mamet's plays are exposed to Darwinist society, harsh capitalism and failed business. On the other hand, Mamet's depiction of women contains misogyny: in one of his plays, *Lakeboat*, he depicts women as "soft things with a hole in the middle" (Mamet, 1987: 59). It is enough to turn the spotlights on him. Especially feminist critics strictly criticize him

After all, the relationships between each other play very important role for definition of homosociality in the play. There isn't any difference between their business life and free activities. As McDonough (1992: 201) asserts, "distinctions between business and personal or leisure activity become blurred". For instance, the characters are shuttles between office and Chinese restaurant. The Chinese restaurant is a place for fraternizing and drinking. It is the only place to socialize. So all day they are together and have no opportunity to meet new friends or people except their customers. This creates a homosocial space. Radavich touches on characters' friendships and fights:

Glengarry Glen Ross (1983) showcases the sexopolitical battle of the male "pack," with one-on-one friendships relegated to somewhat lesser status. In yet another all-male play of characters now middle-aged, the focus shifts to male rape ("fucking up the ass") and enslavement (18). And the "screwing" is not merely verbal. (Radavich, 2004: 74)

They are at shambles and they have to be successful in order not to lose. Their selling rates run parallel to their testosterone level. Success raises their masculinity.

To argue more broadly, we must focus on characters' identity. Their way of business and connection with others shape their identities. Also, the critic considers it from a different angle. He claims the play "similarly makes

financial desperation over into a problem of identity” (Quinn, 2004: 99). Quinn is right about this idea; yet, their pain threshold [masculinity] is very high. Although they desperately want to get rid of the job, they carry on work in the office under high pressure, which proves to have limited identities because they hasped in rivalry in the office. And they are also well aware of the identities. For instance, Teach, Edmond, and Levene can be argued in terms of their identity. Regarding of understanding their weakness, the characters tends to compare themselves with the women by believing that men are stronger than women. The characters, considering the social norms and expectations, are examinee in contrast and are apt to stand by the stronger ones as in the case of Darwinist society. Their homosocial tendency may as well emerge from this thought.

The characters’ perspective to femininity has a distinctive role to understand their homosociality better in the play. As aforementioned, the characters think being a woman is deficiency or loss. As McDonough insists, “woman as contamination, woman as threat is the basis of much of the paranoia common to Mamet's male characters” (McDonough, 1992: 203). There are many examples in the play to prove it. For instance, Lingk is persuaded by Roma to buy land. In fact, Lingk quests Roma’s friendship and an approval as a man by other men. The following day, Lingk comes and says “It's not me, it's my wife” (*Glengarry Glen Ross*, 89). Also he lacks “the power to negotiate” (*Glengarry Glen Ross*, 92). Frustration or wife’s dominance is a dichotomy and it is enough to ostracize from the group. Furthermore, as McDonough asserts, woman symbolizes American dream: “Suddenly, now that it has proven to be impossible to grasp or to maintain, has proven to be a failure, the American Dream has been genderized-now it is woman” (McDonough, 1992: 204). This dream is inaccessible. No matter how hard you work to be prosperous, something pulls you down. Like Mamet, the characters have misogynist thoughts and behaviors.

Although the characters are at the age of forties and fifties, they sometimes behave like schoolkids. For example when Roma whiffled the smoke to Williamson, he threw pencils to Roma’s back. Again Roma told Moss “Hey, let me buy you a pack of gum, I’ll show you how to chew it” (*Glengarry Glen Ross*, 71). Even though it seems boyish jokes and friendly behaviors, harsh competition and predated lie behind. The office turns into an arena where gladiators fight. American dream sounds like strong capitalism. The characters survive by sticking together. Holmberg (2014: 79) likens the milieu to what is seen “as in chimpanzee politics, so too in the homosocial real estate office. Domination and submission drive the all-male action”. While Levene approaches to the coffee machine, Blake said “Put that coffee down. Coffee’s for closers only” (*Glengarry Glen Ross*, 10). Instead of Levene, Moss protested and attempted to leave.

Glengarry Glen Ross is slightly different from Mamet’s other works. Although eroticism constitutes a big part of his all male plays, this play deprecates any sex. The characters like Roma find sex no worth and insignificant: “The great fucks that you may have had. What do you remember about them?” (*Glengarry Glen Ross* 28). His previous plays details sexuality, potency and male loyalty. Yet, one cannot catch this because the play comprises homosocial milieu. However, it mustn’t be confused with homosexuality. There

is no reference about it. The relationships between each other are homosocial not homosexual even though they quite often use slang, swearing words and phrases. Surrounded with male friends, the characters in the play regard the slangs or swearing words as normal language in their daily lives. Their homosocial space provides them convenience and comfort. The use of disapproval language becomes an ordinary and everyday activity for the characters.

Hence, Mamet’s language must be argued in the play. Mamet uses sexual words and slangs in almost every play. However, there are many critics such as Zinman thinking that Mamet’s language is great in stylization and writing:

But Mamet's "fucks" are not boring-he can inflect the word in more ways than anyone could have imagined. Every critic, every reviewer, every writer of book-cover blurbs tells us how Mamet's ear is so finely attuned to American speech; he is the magician of macho, the wizard of obscenity. (Zinman, 1992: 208)

The conversations between characters are dominated by sexual words. Dean (2004: 7) postulates that it is “an effort to conceal their insecurity and loneliness”.

5. Conclusion

To sum up Mamet is a distinctive person in American film industry and literature. His usage of American context that includes his society and the people desiring to fulfill American dream is so successful. Although he uses disapproving and slang language and his plays teem with fucks, he intends to indicate the reality as it is. As the critic states: “The relentless flow of words- complaints, boasts, and bids for pity, all wrapped in obscenity- depicts a world in which greed is the central motivation” (Weales, 1984: 595). This situation forces the characters live in dog-eat-dog society. However, Mamet’s men manage to survive in this kind of space. Their relationship between each other is so close that they do not think about female friendship or any intimacy with them. They are stuck between each other, which Mamet wants to indicate his society and the individuals of modern period. He can be regarded as playwright of American literary society depicting males’ psychology. Especially in homosocial environment, Mamet well observes man versus other man or men in his plays. His characters are overwhelmed with capitalism, social pressure, and expectancy of others. So, Mamet successfully reveals his desires, fears, and the relationships between each other. In this context, he displays male attitudes and personality well in this play.

Kaynakça

- Bigsby, C. W. E. (2004a). *The Cambridge Companion to David Mamet*. New York: Cambridge University Press.
- Bigsby, C. W. E. (2004b). David Mamet: All True Stories. In: Harold Bloom (ed.), *Bloom’s Modern Critical Views: David Mamet* (pp. 163-201). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Bloom, H. (2004). *Bloom’s Modern Critical Views: David Mamet*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Bruster, D. (2004). David Mamet and Ben Jonson: city Comedy Past and Present. In: Harold Bloom (ed.),

- Bloom's Modern Critical Views: David Mamet* (pp. 41-56). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Dean, A. (2004). Sexual Perversity in Chicago. In: Harold Bloom (ed.), *Bloom's Modern Critical Views: David Mamet*, (pp. 5-40). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Digou, M. (2003). Hitchcock's MacGuffin in the Works of David Mamet. *Literature/Film Quarterly*, 31(4), 270-275
- Garaventa, E. (1998). Drama: A Tool for Teaching Business Ethics. *Business Ethics Quarterly*, 8(1), 535-545.
- Goldensohn, B. (2000). Melville's "The Confidence Man" and His Descendants in David Mamet's Work. *AGNI*, 52, 248-256.
- Holmberg, A. (2014). *David Mamet and Male Friendship: Buddy Plays and Buddy Films* New York: Palgrave Macmillian.
- Mamet, D. (1988), David Mamet. In: David Savran (ed.), *In Their Own Words: Contemporary American Playwrights*, (pp. 132-144). New York: Theatre Communications Group.
- McDonough, C. J. (1992) Every Fear Hides a Wish: Unstable Masculinity in Mamet's Drama. *Theatre Journal*, 44(2), 195-205.
- Nightingale, B. (2004). *Glengarry Glen Ross*. In: Christopher Bigsby (ed.), *The Cambridge Companion to David Mamet* (pp.89-102). New York: Cambridge University Press.
- Piette, A. (2004). The 1980s. In: Christopher Bigsby (ed.), *The Cambridge Companion to David Mamet*, (pp. 74-88). New York: Cambridge University Press.
- Quinn, M. L. (2004). Anti-Theatricality and American Ideology: Mamet's Performative Realism. In: Harold Bloom (ed.), *Bloom's Modern Critical Views: David Mamet* (pp. 93-110). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Radavich, D. (2004). Man Among Men: David Mamet's Homosocial Order. In: Harold Bloom (ed.), *Bloom's Modern Critical Views: David Mamet* (pp. 69-80). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Roudané, M. (2004). Betrayal and friendship: David Mamet's American Buffalo. In: Christopher Bigsby (ed.), *The Cambridge Companion to David Mamet*, (pp. 57-73). New York: Cambridge University Press.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of Abusive Supervision. *The Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.
- Vorlicky, R. (1995). "No Use Gabbin' Here All Night": Male Talk and Silence in "Hughie. *The Eugene O'Neill Review*, 19(½), 81-94.
- Weales, G. (1984) American Theatre Watch, 1983-1984. *The Georgia Review*, 38(3), 594-606.
- Zinman, T. S. (1992). Jewish Aporia: The Rhythm of Talking in Mamet. *Theatre Journal*, 44(2), 207-215



Araştırma Makalesi • Research Article

Giyilebilir Teknolojilerin Sağlık Hizmetlerine ve Sağlık Hizmet Kullanıcılarına Etkileri

The Effects of Wearable Technology on Health Services and Health Service Users

Şenol Demirci ^{a,*}

^a Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8552-8151

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 15 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 24 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Giyilebilir Teknolojiler

Sağlık Teknolojileri

Sağlık Hizmetlerinde Teknoloji

ARTICLE INFO

Article history:

Received 11 January 2018

Received in revised form 15 May 2018

Accepted 24 May 2018

Keywords:

Wearable Technologies

Health Technologies

Technology in Health Services

ÖZ

Sağlık hizmetleriyle alakalı beklentiler ve yatırımlar; hastalıkların daha önceden tespitine, sağlık durumlarının izlenmesine, sağlıklı yaşam tarzı ve genel yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik değişmiştir. Doktorların hastalarının durumlarını hastane dışında da uzun süre takip edebilme isteği, evde yapılabilecek öz bakım faaliyetlerinin artması ve bireylerin/hastaların bilinç düzeylerinin gelişmesiyle sağlık durumlarını takip etme istekleri giyilebilir teknolojilere olan ihtiyacı arttırmıştır. Giyilebilir teknolojiler, vücuda yapılandırılabilen, elbise ya da aksesuarların içine yerleştirilebilen tüm elektronik cihazlar olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada dünya çapında kullanımı gittikçe yaygınlaşan giyilebilir teknolojilerin tanımı, önemi ve dünyadaki kullanım düzeyleri açıklanmıştır. Bunun yanı sıra giyilebilir teknolojilerin; sağlık ve sağlık hizmetleriyle ilişkisinden, sağlığa ve sağlık hizmetlerine muhtemel katkılarından ve hangi amaçlar için kullanılabileceğinden de bahsedilerek öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

Expectations and investments related to health services have changed to prior detection of illnesses, monitoring of health conditions, improvement of healthy lifestyle and overall quality of life. Physicians' willingness to follow their patients health status by increasing the number of self-care activities that can be done at home and the level of awareness of individuals / patients has increased the need for wearable technology. Wearable technology is defined as any electronic device that can be affixed to the body and placed inside a dress or accessory. In this work, the definition of wearable technology increasingly used around the world, its importance and its level of use in the world are explained. Besides this, some suggestions have been offered by mentioning the relationship of wearable technologies with health and health care, its possible contributions to health and healthcare services and for what purposes it can be used.

1. Giriş

Sağlık hizmetlerinin üretimi ve sunumu sırasında; çeşitli teknikler, teknolojik ürün olan donatılar (alet, takım, cihaz, makine, tertibat vs.) ve ilaçlar kullanılmaktadır. Uzun zamanlar boyunca sağlık hizmetlerinin sunumunda ucuz ve doğal teknikler kullanılırken, teknolojik gelişmelerle birlikte ilk başlarda basit teknolojik ürünler kullanılmış zamanla hem kullanılan teknikler hem de yararlanılan teknolojiler hızlı ve dinamik bir değişim sürecine girerek, gelişerek çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır (Sargutan, 2005: 113-114).

Dünya Sağlık Örgütü, sağlık hizmetlerinde teknolojiyi yaşam kalitesini artıran ve bir sağlık sorununu çözmek için geliştirilen sistemler, yöntemler, aşilar, ilaçlar, cihazların

geliştirdiği yetenekler ve organize bilgilerin uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunumunda genel olarak teknolojiler; sağlamlık halinin devam ettirilmesi, hastalıkların başlangıç safhasının geciktirilmesi ya da engellenmesi ve sağlık problemlerine çözümler geliştirmek için kullanılmaktadır (National Center for Health Statistics, 2009: 59).

Sağlık hizmetlerinde teknolojiler daha iyi sağlık sonuçlarının elde edilmesini iki şekilde sağlamaktadır. İlk olarak, yaşam kalitesini iyileştirerek ve yaşam süresini uzatarak sağlık sonuçlarının doğrudan iyileşmesini sağlamaktadır. İkinci olarak, yeni teknolojiler hastanede kalış sürelerini ve sağlık

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: s.demirci@alparslan.edu.tr

harcamalarını azaltarak sağlık sistemini diğer açılardan da olumlu etkilemektedir (Lichtenberg vd., 2014: 4).

Bugünün sağlık hizmeti tüketicileri, alacakları sağlık hizmetlerini belirlemede daha ön planda yer almakta ve daha fazla seçenek talep etmektedir. Bu yüzden de sağlık hizmet sektörü yöneticilerinin; yüksek kalitede sağlık hizmetleri sunarken sunulan hizmetin maliyetini azaltması, mümkün olduğu kadar çok insanın hizmete erişimini sağlaması, her zaman ve her yerde sağlık çalışanlarına kolay şekilde erişim sağlaması, sağlık harcamalarının tedaviden çok koruma ve önleme programlarına yönelik olması, sağlık hizmetlerinin tek bir yerden sunulması yerine hizmet noktalarının dağıtılması ve hastane kalış sürelerinin kısaltılmasıyla birlikte yaşanan nüfusun ve kronik olarak hasta bireylere sunulan sağlık hizmetlerinin kontrol altında tutulması gerekmektedir (Gopalsamy vd., 1999: 153).

Bütün bu gerekliliklerin yerine getirilmesi sağlık hizmetlerinde teknolojinin kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Teknoloji, yaşlı bir bireyden yeni doğan bebeğe kadar herkesin hayat kalitesini geliştirmekle birlikte tıp uygulamaları ve sağlık hizmetlerini de hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Bu yüzden de, yaşam kaybına neden olabilecek tüm durumları minimize edebilen ve yaşam kalitesini arttıracak her teknoloji paha biçilemez değere sahiptir (Park ve Jayaraman, 2003: 42).

Son zamanlarda sağlık hizmetleriyle alakalı beklentiler ve yatırımlar, hastalıkların daha önceden tespitine, sağlık durumlarının izlenmesine, sağlıklı yaşam tarzı ve genel yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik değişmiştir (Lymberis ve Dittmar, 2007: 29). İnsanlar sağlıkları açısından çok daha bilinçli olmuş ve hastalar sağlık hizmetleri, rehabilitasyon, spor dahil yaşam tarzlarını yöneten ve çok daha sağlıklı olmak isteyen sağlık tüketicileri olmuştur. Klasik hastane merkezli sağlık hizmeti sunumu yerine hasta/birey merkezli sağlık hizmeti sunumu gelişmiş hastalıkların ve sağlık sorunlarının teşhis ve tedavisi yerine de çabalar, hastalıkları daha önceden tespit ederek engellemeye yönelik değişmiştir (Lymberis, 2003: 1).

Bireylerin istekleri ve sağlık hizmetlerinde gelişen, değişen trendler bireylerin sağlık durumları hakkında daha fazla veri toplamasını zorunlu kılmıştır. Bireyin alışkanlıkları, yatış ve kalkış saatleri, ilaç kullanım saatleri, daha önce geçirdiği rahatsızlıklar, daha önce yapılan tetkikler, tanısı konulan hastalıklar bu verilerden bazılarıdır. Giyilebilir teknolojiler istenilen bu verilerin toplanmasını sağlamada öncül olabilecek araçları içermektedir. Giyilebilir teknolojiler sayesinde hastalar/bireyler genel sağlık durumları hakkında bir sağlık kuruluşuna gitmeden de bilgi sahibi olma imkânı elde edecektir.

Doktorların hastalarının durumlarını hastane dışında da uzun süre takip edebilme isteği, evde yapılabilecek öz bakım faaliyetlerinin artması ve bireylerin/hastaların bilinç düzeylerinin gelişmesiyle sağlık durumlarını takip etme istekleri giyilebilir teknolojilere olan ihtiyacı artırmaktadır (Bostancı, 2015:549). Giyilebilir teknolojiler, klinik(kan basıncı, kalp hızı, oksijen seviyesi, şeker düzeyi, kilo, hayati işaretler) ve davranışsal(koşma, yürüme, tırmanma) veriler elde edilmesini sağlamakla birlikte farklı uygulamaları da içermektedir (Lewy,2015: 2-3).

Bu çalışmada dünya çapında kullanımı gittikçe yaygınlaşan giyilebilir teknolojilerin tanımı, önemi ve bireyler üzerindeki etkileri açıklanacaktır. Bunun yanı sıra giyilebilir teknolojilerin; sağlık ve sağlık hizmetleriyle ilişkisinden, sağlık ve sağlık hizmetlerine muhtemel katkılarından ve hangi amaçlar için kullanılabilirliğinden de bahsedilecektir. Uluslararası literatürde giyilebilir teknolojilerin sağlıkla ilişkisi hakkında çok sayıda çalışma bulunmasına karşın Türkçe literatürde çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Giyilebilir Teknolojilerin Tanımı ve Önemi

Giyilebilir teknolojiler, vücuda yapıştırılabilen, elbise ya da aksesuarların içine yerleştirilerek taşınabilen tüm elektronik cihazlar olarak tanımlanmaktadır. Bu giyilebilir cihazlar bilgisayar ve akıllı cep telefonlarının yapabildiği pek çok görevi yapabilmektedir. Fakat giyilebilir teknolojiler bazı durumlarda birçok teknolojik cihazdan daha iyi olabilmektedir. Giyilebilir teknolojiler, biyolojik geri bildirim ve psikolojik durumların izini sürmek gibi cep telefonlarında ve bilgisayarlarda görülemeyen birçok özellikle birlikte algılama ve izleme özelliği de sağlamaktadır (Tehrani vd., 2014).

Giyilebilir teknoloji, iletişim yeteneklerinin bazılarına ve giyen kişinin gerçek zamanlı bilgilerine erişim imkânına sahiptir. Elde edilen bu bilgileri ve verileri kendi cihaz hafızasında depolayarak gerektiğinde bilgisayar ya da farklı cihazlarla bağlantı sağlayarak aktarabilmektedir (Tehrani vd., 2014). Giyilebilir cihazların kendi depolama alanları bulunmakta ve istenildiği zaman veri giriş çıkışı yapılmaktadır. Bu cihazların farklı farklı görevler ya da spesifik bir görevi yerine getirme özellikleri bulunmaktadır.

Giyilebilir cihazlar akıllı telefonlar için hazırlanan uygulamalarla da bağlantı kurarak anlık veri transferi sağlamaktadır. Giyilebilir cihazın sağladığı veriler mobil uygulama tarafından işlenerek ihtiyaç duyulan sonuçlar, programda kullanıcıya yansıtılarak kullanıcı sürekli olarak bilgilendirilmektedir. Bazı giyilebilir cihazlar doğrudan kendi üzerlerinde bulunan ekranlardan da kullanıcıya bilgi sağlama kolaylığını vermektedir.

Saatler, bileklikler, gözlükler, lensler, e-tekstil ürünleri, akıllı kumaşlar, kafa bantları, yüzükler ve iştirme cihazları gibi takılar günümüzde kullanılan giyilebilir cihazlardır. Fitness bileklikleri, iz sürücüleri ve akıllı saatler en yaygın kullanılan giyilebilir cihazlar arasında yer almaktadır. İlk giyilebilir cihaz 1955 yılında oyunlarda hile yapmak amacıyla tasarlanmıştır. Bundan sonra ağırlıklı olarak sağlık ve egzersiz alanları olmak üzere oyun ve eğlence alanlarında giyilebilir teknolojilerde büyük gelişmeler yaşanmıştır (Sağbaş vd., 2016: 2).

ABI araştırma şirketine göre 2013 yılında 50 milyonun üzerinde giyilebilir cihazın satıldığı tahmin edilmektedir. Orange araştırma şirketinin verilerine göre satılan bu giyilebilir cihazların %60'ını fitness ve tıbbi giyilebilir cihazlar oluşturmaktadır. 2018 yılında satılan giyilebilir cihaz sayısı 540 milyona çıkacağı ve pazar büyüklüğünün de 25 milyar \$ olacağı tahmin edilmektedir. IDTechEx analizcileri de giyilebilir teknolojiler pazarının 2023'e kadar 100 milyar \$, 2026'e kadarda 150 milyar \$ üzerine

çıkacağı tahmin etmektedir (Pai, 2014; Orange Healthcare, 2014; i-Scoop, 2018).

3. Sağlık Geliştirilmesinde ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Giyilebilir Teknolojilerin Etkileri

Giyilebilir teknolojilerle alakalı 1000 kişi üzerinde yapılan araştırmaya göre sağlık nedenlerinden dolayı giyilebilir teknolojileri satın alma ve kullanma ilk sırada yer almaktadır. Aynı araştırmada en çok satılan giyilebilir cihazlarında %45'le fitness bileklikleri ve iz sürücüler, %27'de akıllı saatlerin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların %60'ı giyilebilir cihazların obeziteyi azaltabileceğini ve %70'i de yaşam süresinde bir artış sağlayabileceğini söylemiştir. Satılan giyilebilir cihazlara ve araştırmaya katılanların verdikleri cevaplara bakıldığında insanların bu cihazları seçmelerinde, sağlıklarını korumak ve iyilik hallerinin devam ettirilmesi ana neden olarak görülmüştür (PWC Health Research Institute, 2016).

Giyilebilir teknolojiler daha iyi beslenme, egzersizlerin kontrolü, tıbbi bilgiye erişimi geliştirme, hastaların ve bireylerin klinik karar aşamasına daha çok katılımı ve hastalık ya da sağlık sorunlarının daha doğru teşhisini sağlamaktadır. Bu teknolojiler sayesinde kullanıcılar kendi sağlıklarını kontrol etme ve yönetme imkânı elde edebilir. Sağlık kuruluşları ise hastalarını uzaktan izleyebilecekleri cihazlar sayesinde potansiyel olarak maliyetlerini düşürmekte ve hizmetlerini geliştirme imkânı elde etmektedir (PWC Health Research Institute, 2014).

Giyilebilir teknolojiler, tam zamanında geri bildirimlerle sağlık bilincini artırarak farkındalık inşa etme potansiyeline sahiptir. Bu teknolojiler bireylerin sağlıklarını yönetme imkânı sağladığı için yaşam stillerinin gelişmesine de yardımcı olabilecek araçlar haline gelmiştir. Daha önemli olarak giyilebilir cihazlar, hastalıkları tedavi etmekten ziyade hastalık başlamadan önlemeye çalışarak ve hastayı daha fazla kontrol altında tutarak tutarak sağlık hizmet sunucularının görev ve sorumluluklarını azaltabilir. Giyilebilir teknolojiler anlamlı mesajlar, çekici görseller ve kullanıcılara oyun sistemlerinde olduğu gibi belli puanlar veren çeşitli yöntemler aracılığıyla pozitif davranışları ödüllendirerek sağlıklı davranışların yapılmasını sağlayabilir (Ananthanarayan ve Siek, 2012: 236).

Giyilebilir teknolojiler sayesinde fizyolojik verilerin uzun süre izlenmesi kardiyovasküler hastalıklar, hipertansiyon, diyabet ve obezite gibi rahatsızlıkların/hastalıkların teşhis ve tedavi edilmesi önemli derecede kolaylaşabilir ya da rahatsızlıklar/hastalıklar daha meydana gelmeden önlenmesi sağlanabilir. Örneğin, sağlık aktivitelerini izleyen giyilebilir cihazlar daha fazla fiziksel aktivite yapması için kullanıcıyı teşvik ederek hareketsiz yaşamın neden olabileceği obezite, kardiyovasküler hastalıklar gibi sağlık sorunlarının önlenmesini sağlayabilir (Bonato, 2010: 2021; Nasir ve Yurder, 2015: 1265).

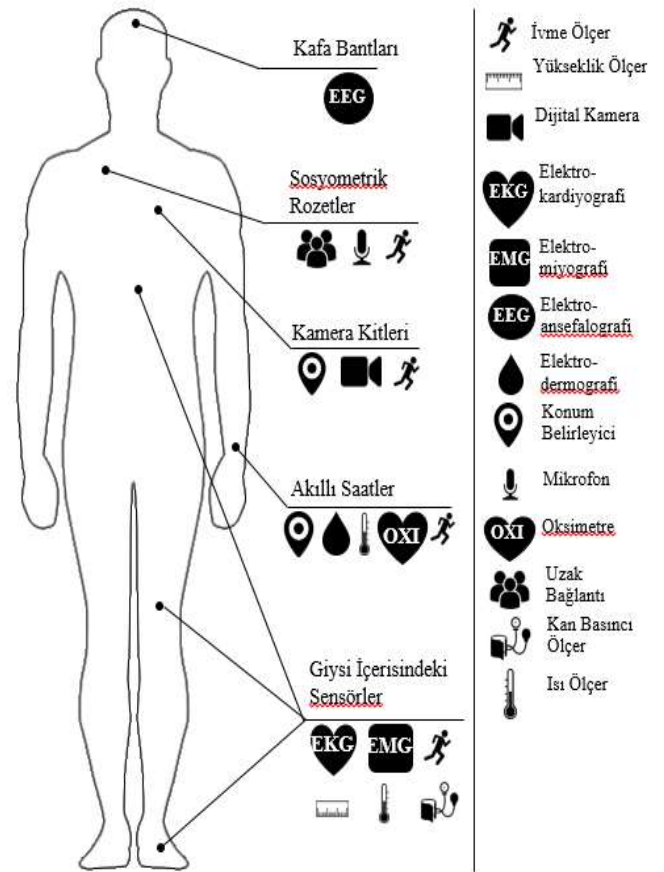
Sağlık hizmet sunucuları, giyilebilir cihazların kişilerden topladığı veriler sayesinde büyük bir veri tabanı oluşturarak birey için hangi tıbbi testin yapılması gerekeceğine ya da hangi ilacın reçete edileceğine hızlıca karar verebilir. Veri tabanının oluşturulması sağlık hizmeti maliyetlerini düşürmesinin yanında toplum sağlığının geliştirilmesi için

de güçlü epidemiyolojik bilgiler sağlayabilir. Örneğin, pazara yeni sunulan bir ilacın yapılan testler dışında olumlu/olumsuz yan etkilerinin öğrenilmesi uzun zaman alabilirken oluşturulan veri tabanı sayesinde elde edilecek davranışsal verilerle ilacın yan etkileri ya da faydaları çok hızlı bir şekilde öğrenilebilecektir (Pentland, 2004: 43).

Toplum sağlığı için kişilerin giyilebilir cihazlarından elde edilen verilerle oluşturulan veri tabanları sayesinde önemli salgın hastalıklar önceden tespit edilebilir. Benzer semptomlarla hastaneye olağandışı sayıda hastanın gelip tedavi görmesi potansiyel bir salgının ilk işareti sayılır. Giyilebilir cihazlarla geniş çaplı olarak sürekli bireylerin izlenmesi ve bunlara yönelik oluşturulan veri tabanları sayesinde bir salgın oluşumunun meydana gelip gelmediği hastalar hastaneye başvurmadan da tespit edilebilir (Pentland, 2004: 43).

Şekil 1'de giyilebilir teknolojilerin insanlara sağlayacağı faydalar ve hangi faaliyetleri yerine getireceği gösterilmiştir. Özellikle daha büyük cihazlar tarafından yapılan beyin, kalp ve kasların elektriksel faaliyetlerini ölçme işlemi giyilebilir teknolojilerle, giysilerin içerisine yerleştirilen sensörler ve beyin elektriksel aktivitesini ölçmek için geliştirilen kafa bantları sayesinde daha ergonomik hale gelebilir.

Şekil 1. Giyilebilir Cihazlar Hangi Amaçlar İçin Kullanılabilir?



Kaynak: Piwek vd. (2016: 2)

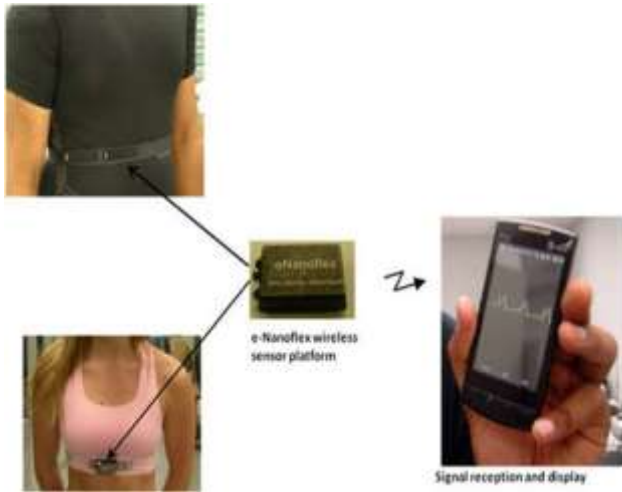
Nabız ve kandaki oksijen saturasyonu bir yüzüğün ya da akıllı saatin içerisine yerleştirilen oksimetreyle ölçülebilir. Kas aktiviteleri elbise içerisine yerleştirilen elektromiyografi (EMG) sensörüyle, bileklik içerisine yerleştirilen elektrodermal sensörle stres ve bir saat içerisine yerleştirilen

hız ölçücüsüyle fiziksel aktivite ya da uyku düzeni ölçülebilir. Sosyometrik rozetler, kullanıcının sosyal etkileşim seviyesini bulunulan ortamdaki WİFİ ya da Bluetooth bağlantısı olan cihazlarla etkileşimini ölçerek belirlemektedir. Giyilebilir cihazlar sensörleri aracılığıyla elde ettiği bilgileri, belirlenen amaçlara yönelik geri bildirimleri hemen ve belirlenen ölçütte gönderebilir ve devamlı şarj edilmesi gerekmeden uzun süre fonksiyonlarını devam ettirebilir (Piwek vd., 2016: 2).

4. Sağlığın ve Sağlık Hizmetlerinin Geliştirilmesinde Katkıları Olabilecek Muhtemel Giyilebilir Cihazlar

Giyilebilir cihazların çoğunu fitness iz sürücüler, akıllı saatler ve akıllı gözlükler oluşturmaktadır. Fitness iz sürücüler, akıllı saatler ve akıllı gözlükler genel olarak nabız sayısını, atılan adım sayısını ve uyku düzenini ölçmektedir. Derlemenin daha faydalı olması için daha spesifik işlemler yürüten; sağlığın ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilecek giyilebilir teknolojilerden bahsedilecektir. Mevcut giyilebilir teknolojilere ulaşabilmek için de literatürden yararlanılmıştır.

Şekil 2. e-Nanoflex



Kaynak: Varadan (2011: 37)

Arkansas Üniversitesi'nden bir grup bilim insanı e-Nanoflex adında elbiselerin içine takılarak kişinin kalp durumunu izlemeyi amaçlayan nano yapıları geliştirmişlerdir. Bu giyilebilir cihaz kalp sağlığı açısından risk altında olan bireylerin sağlık durumlarının devamlı izlenmesini sağlamaktadır. E-Nanoflex sadece kalp sağlığı için kullanılmamakta nörolojik rahatsızlıkların izlenmesinde ve atletlerin rutin antrenmanlarını geliştirmesinde de kullanılmaktadır. E-Nanoflex giyildiği andan itibaren yürüme, çalışma, oturma ve diğer yapılan fiziksel aktivitelerle alakalı bilgiler toplayarak bu bilgiyi akıllı telefonlara yollayabilmektedir. E-Nanoflex bir EKG cihazının yaptığı tüm işlemleri de yapabilmekte ve anlık olarak akıllı telefonlara bireyin sağlık durumuyla alakalı bilgiler aktarmaktadır (Varadan, 2011: 36).

Ronco ve Fecondini, VİWAK (Vicenza Wearable Artificial Kidney) adını verdikleri giyilebilir böbrek cihazını geliştirmişlerdir. Cihaz ayakta periton diyalizini mümkün kılmakla birlikte hastanın da günlük işlerine devam etmesini

sağlamaktadır. VİWAK kullanıcıların cihazı daha rahat kullanmalarını sağlayan bir ara yüze ve el ile yapılması gereken müdahaleleri azaltacak sisteme sahiptir. Cihazın kumandasında bulunan ekranda sistemde nelerin gerçekleştiğini gösteren ve gerektiğinde müdahale edilmesi için butonlar bulunmaktadır. Sistem, periton diyalizini sürekliliği için özel bir devreyle emici maddeleri ve gün boyu akışın devam etmesi için özel boş tüpler kullanılmaktadır. Cihazın geliştiricileri yaptıkları araştırma sonucunda VİWAK'ın kronik böbrek rahatsızlığı olan hastaların istedikleri yerde sürekli olarak diyaliz olmaları için alternatif bir yol olabileceğini düşünmektedirler (Ronco ve Fecondini, 2007: 383).

Patel ve arkadaşları Parkinson hastalarındaki aşırı motor sistemi değişimlerini evden izlemeye giyilebilir teknolojilerin yararlı olup olmayacağını araştırmışlardır. Yaptıkları çalışmada giyilebilir EKG, solunum ve hareket sensörleri kullanarak bu sensörlerden elde ettikleri verileri hastanenin merkez ağına gönderebilmek için web tabanlı bir cep telefonu uygulaması kullanmışlardır. Oluşturulan bu sistemle elde edilen veriler hastanenin merkez ağına düşmekte oradan sorumlu hekimin bilgisayarına ulaşmaktadır. Patel ve arkadaşları, geliştirdikleri bu sistemin motor sistemdeki değişimler sonucu meydana gelen komplikasyonları ve semptomların şiddetini değerlendirmek için Parkinson hastalarından veri toplama da etkili bir şekilde kullanılabilirliğini düşünmektedirler (Patel vd., 2010: 4411).

Tognetti ve arkadaşları, nörolojik rahatsızlıklarda özellikle de inme gibi rahatsızlıkların rehabilitasyonun da kolları hareket ettirmek ve vücudun pozisyonunu tespit etmek için giyilebilir teknoloji olan ULKG adını verdikleri tişörtü geliştirmişlerdir. ULKG inme hastalarının, hastalıktan dolayı etkilenen kol ya da bacaklarının tekrardan kontrolünü sağlamak için daha önceden belirlenen egzersizleri yaptırmada sanal çalıştırıcı olarak kullanılabilir. ULKG'nin arayüzü kullanıcıların teknolojiyi kullanmasını kolaylaştırmakta ve gerektiğinde ilgili sağlık çalışanıyla birebir etkileşim kurmasını sağlayabilen klinik iş akışı içerisinde entegre edilebilir (Tognetti vd., 2005: 1).

Guinovart ve arkadaşları yaraların pH seviyelerini izlemeye yarayan, bandaj içerisine yerleştirilmiş giyilebilir elektrokimyasal sensör geliştirmişlerdir. Cihaz yaranın pH seviyelerindeki değişimini sürekli olarak kontrol etmeye yararmaktadır. Cihazı geliştiren takım cihazın basit ve düşük maliyetli olmasının yanı sıra yara sağlığını elektrokimyasal olarak değerlendirme imkanı sunduğu içinde trend olacağını düşünmektedir (Guinovart vd., 2014: 1345).

Linti ve takım arkadaşları ev ya da klinik koşullarda bebeklerin genel sağlık durumlarını izlemeye yarayan teknolojik bir yelek geliştirmişlerdir. Yeleğin içerisine solunum, kalp ritim hızı, ter ve vücut ısısını ölçen sensörlerle birlikte bu sensörlerden gelen verileri bilgisayara aktarmaya yarayan işlemci yerleştirmişlerdir. Yelek hastalıkların ilk evresinden ilerleyişini ya da gelişimini tespit etmenin yanında bebeğin yaşamını tehdit edebilecek durumların da tespit edilmesini sağlayabilmektedir. Bunun neticesinde de bebeğin sağlığının korunması sağlanacak ve yaşamını tehdit edebilecek durumlara zamanında müdahale etme imkanı oluşabilecektir (Linti vd., 2006).

Yang ve Rhee, hastaların parmaklarındaki kan akışını 24 saat boyunca izlenmesini sağlayan bir yüzük geliştirmiştir.

Geliştirdikleri yüzük kandaki oksijen yoğunluğunu ve nabız ölçen detektör, işlemci, anten ve batarya ile donatılmıştır. Yüzük üzerinde bulunan kablosuz işlemci, tespit ettiği sinyalleri bir bilgisayara göndermektedir. Bilgisayar elde ettiği verileri yüzüğün geliştiricileri tarafından yazılan programla ayırt edip değerlendirmenin yapılmasını sağlamaktadır. Elde edilen verilerle basit kalp ve dolaşım rahatsızlıklar tespit edilmektedir. Bunlara ek olarak yüzük sayesinde hastaların kardiyovasküler durumlarının belirlenmesi için damardaki kan miktarının değişimi ve oksijen doygunluğu da ölçülmektedir (Yang ve Rhee, 2000: 273).

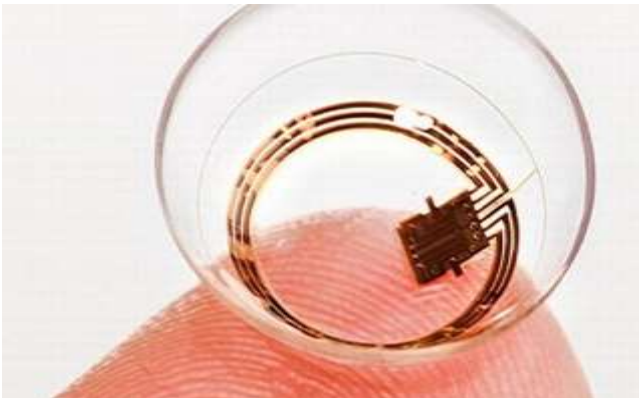
Şekil 3. Akıllı Astım Yönetim Cihazı (Adamm)



Kaynak: Health Care Originals (2018).

Health Care Originals tarafından geliştirilen Adamm, akıllı astım yönetimi sağlayan giyilebilir bir teknolojidir. Adamm öksürük oranı, solunum düzeni, kalp hızı, vücut ısısı, astım ilacı kullanımı ve astımla alakalı semptomlar hakkında veriler toplamaktadır. Elde ettiği verileri entegre olduğu cep telefonu uygulamasına aktararak hem hastanın kendisini takip etmesini hem de doktorun hastayı kontrol altında tutmasına imkan sağlamaktadır. Cihaz uygulamayla beraber hastanın günlük değerlerini tutmakta, astım durumunun oluşması durumunda cihaz titreşim yoluyla hastayı uyarılmaktadır. Halen tasarım ve üretim aşamasında olan cihaz birçok organizasyon ve kuruluş tarafından ödüllendirilmiştir (Health Care Originals, 2018).

Şekil 4. Google Lens



Kaynak: Senior (2014: 856)

Google, miyoplu bireylerin düzgün görmesini ve diyabetli bireylerin de kan şekeri seviyelerini ölçebileceği akıllı lens geliştirmiştir. Lensin içerisinde cep telefonu ya da bilgisayarlarla bağlantı sağlayacak ufak bir çip, glikoz sensörü ve ufak bir batarya bulunmaktadır. Lensin içerisinde bulunan ufak bir delik, gözyaşının içine akmasını sağlayarak

kan şekeri seviyesini akıllı telefon aracılığıyla ölçmektedir (Senior, 2014: 856).

Dekübitus ülseri engellemek amacıyla Leaf Patient Monitoring System (Leaf Hasta İzleme Sistemi), Leaf Healthcare tarafından geliştirilmiştir. Bu sistem bilgisayarlarla bağlantı sağlayan hasta sensörü, anten ve kullanıcı ara yüzü olmak üzere üç ana bileşenden oluşmaktadır. Dekübitus ülser hastasının çok uzun süre hareket etmemesinden, oturmasından ya da yatmasından kaynaklanmaktadır. Geliştirilen bu sistemde hasta sensörü hastaya takıldığından itibaren hastanın pozisyonunu, hareketini ve aktivitelerini izlemeye başlar. Eğer hastanın hareket etmesi gerekirse hastayı uyararak ne tarafa doğru dönmelerini ya da hareket etmesi gerektiğini kullanıcı ara yüzünde gösterir. Genel olarak hastanelerde kullanılan bu sistem hasta doğru pozisyonları almadığında hemşire ya da doktora uyarı göndererek bilgilendirilmesini sağlamaktadır (Frost & Sullivan, 2016: 4).

Şekil 5. Leaf Hasta İzleme Sistemi



Kaynak: Frost & Sullivan (2016: 4)

Şimdilerde ilaç şirketleri de giyilebilir teknolojilerle ilgilenmektedir. Geçmişte ilaç şirketleri kardiyovasküler, diyabet ve solunum gibi rahatsızlıkları tedavi etmek için devrim niteliğinde moleküller üretirlerdi. Günümüzde ilaç şirketleri; elektronikler, bilgi iletişim teknolojileri ve giyilebilir teknolojiler alanlarında yapılan icatlarla, birçok hastalığın sürekli doktor kontrolüne gerek kalmadan kontrol altında tutularak tedavi edilmesi için bu alanlara yatırım yapmaktadır (Chan vd., 2012: 152).

Literatür incelendiğinde mevcut giyilebilir teknolojilerin büyük bir kısmı nabız, kalp atış hızı, kandaki oksijen doygunluğu, solunum sayısı, vücut ısısı gibi yaşamsal bulguları ölçmektedir. Bu alanda geliştirilen cihazlarda diyabet, kardiyovasküler rahatsızlıklar, göz hastalıkları, solunumsal rahatsızlıklar gibi çeşitli kronik hastalıkların tedavi edilmesini ya da sağlık durumunun kötüleşmesini engelleyecek daha spesifik özelliklere sahip cihazlar da test edilmeye ve geliştirilmeye başlanmıştır. Hala istenilen derecede işlemler yürütememesine karşın giyilebilir teknolojiler gelecekte sağlık hizmetlerine yadsınamaz derecede önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Giyilebilir teknolojiler hastalar, sağlık hizmet sunucuları, klinik uygulamalar ve diğer hizmet sunucuları için yeni bilgi ve uygulamalar getirerek yeni fırsatlar oluşturmuştur. Bu teknolojiler sayesinde farklı kökenlerden sürekli olarak

klirik ve davranışsal veri toplanması hastalıkların gelişimini ve ilerleyişini daha iyi anlayarak daha önceden tespit etme ve müdahale etme imkânı sunmaktadır. Bunlar sayesinde hasta da kendi tedavisini planlamada doktorla karar verme imkânı elde etmektedir (Lewy, 2015: 5).

Giyilebilir teknolojiler sayesinde bireylerin sağlık durumlarının devamlı izlenmesi bireylere sağlık durumları hakkında kapsamlı bilgi sağlamaktadır. Yüksek derece güvenilirlikle belirli hastalıklar hakkında tahminler yapabilen, tahmin edici algoritmaların yanında veri analizi ve izleme de yapabilen bu teknolojiler, hastalıkların daha önceden teşhisini ve tedavi edilmesini sağlamaktadır. Herhangi bir sağlık sorunu tespit edildiği zaman cihaz, hemen tıbbi müdahalede bulunulabilmesi için hücresel ağlar ya da internet gibi uzaktan bağlantı sağlanan araçlar yardımıyla sağlık hizmet sunucusuna ya da ilgili kişiye durum hakkında uyarı göndererek müdahale edilmesini sağlamaktadır (Majumder, 2017: 35).

Geniş bir yelpazede kullanım imkânı sunan giyilebilir teknolojiler, yakın gelecekte insan hayatında önemli gelişmeler sağlayacaktır. Tıp alanında yaygın bir şekilde kullanılmasıyla klinik dışında teşhis kolaylaşacak ve hasta öz bakımını kolaylaştıracaktır. Tıbbi eğitim faaliyetlerinde de kullanılmasıyla mevcut giderlerde önemli azalmalar meydana gelecektir. Daha kesin bilgiler elde edilip tanı koyulacağı için yanlış teşhisin önüne geçilerek hasta mağduriyetlerinin de azalması sağlanacaktır (Bostancı, 2015: 550).

Giyilebilir teknolojileri, sağlık hizmetlerine adapte edebilmek için giyilebilir cihaz geliştiricileri ve sosyal planlayıcılar, politika ve stratejiler geliştirmelidir. Teknoloji, sağlık hizmeti ve mahremiyet sağlık hizmetlerine teknolojiyi adapte etmede bireylerin niyetlerini etkileyen üç temel unsurdur. Sosyal planlayıcılar ve geliştiriciler sağlık hizmetlerine giyilebilir teknolojileri adapte edebilmek için bu üç unsura dikkat etmelidir. Örneğin sosyal planlayıcılar ve geliştiriciler sadece kolay kullanım, fonksiyonel uyum ve cihazların beğenilmesine odaklanmamalı aynı zamanda bireyin davranışlarını ve mahremiyetini de düşünmeli tasarımlarında ergonomikliğe dikkat etmelidir (Gao vd., 2015: 1719).

Geliştirilen teknolojiler, yeni bir pazar oluşturma potansiyeline ve özelliğine sahip olmasına karşın hala başlangıç aşamasında olup, popüler hale ve satın alınabilir düzeye gelmeden önce bazı zorlukları bulunmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar giyilebilir cihazların milyar dolarlık bir endüstri oluşturacağını ve bu teknolojiyi daha fazla geliştirmek için potansiyele sahip olacağını göstermektedir. Şu anda bu teknolojilerin potansiyel ve pratik kullanımlarıyla, insan ve teknoloji arasındaki etkileşimde yeni bir çağ açılmıştır (Sultan, 2015: 526).

Mevcut giyilebilir teknolojileri, daha çok bireylerin kendi sağlık durumlarını takip ederek ve aynı anda ilgili doktora ya da sağlık hizmet sunucusuna bireyin sağlık durumuyla alakalı bilgileri gönderen cihazların oluşturduğu görülmektedir. Bu teknolojilerin her ne kadar hastalıklardan koruyucu ya da erken teşhis edici etkisi olduğu görülse de sürekli yaşamsal bulgular ve diğer bulgular kontrol altında tutulmaya çalışıldığı için kronik hastalıklara yakalanma riskini de azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Bireyler sürekli kendi sağlıklarını izledikleri ve bununla alakalı veriler

cihazlardaki uzak bağlantı sağlayıcı araçlarla sağlık hizmet sunucularına yönlendirildiği için bireyler ya da hastalar sürekli kontrol altında tutulmaktadır. Verilerin sürekli olarak sağlık hizmet sunucularına gönderilmesi bireyle alakalı bilgilerin buralarda depolanarak tıbbi kayıtların tutulmasına da imkân sağlamaktadır. Buralarda tutulan veriler sayesinde bireyin geçmiş sağlık verileriyle yeni elde edilecek veriler karşılaştırılarak birey hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Sağlık hizmetlerinde giyilebilir teknolojilerin tüm topluma adapte edilmesi toplum sağlığında ciddi gelişmeler sağlayacaktır. Hükümetler, yaşamsal bulguları ölçen yüzük, bileklik ya da farklı şekillerdeki giyilebilir cihazları topluma ücretsiz olarak dağıtımını sağlayıp mevcut hastanelerle de bu cihazların entegrasyonunu sağlayarak toplumdaki bireylerin sağlık durumlarını kontrol altında tutmaya çalışabilir. Oluşturulan bu sistemle bireylerin hem sağlık durumları büyük ölçüde kontrol altında tutulmaya çalışılacak hem de salgın hastalıklar ortaya çıkar çıkmaz sağlık kurumları hemen müdahale edebileceklerdir.

Giyilebilir teknolojilerin teşhis ve tedaviye yönelik faydalarına ek olarak tıp ve sağlık eğitiminin geliştirilmesine ve öğrencilerin teorik olarak öğrendiklerini uygulamaya çevirmesine imkân verecektir. Bu teknolojiler sayesinde, geleneksel eğitim yöntemlerinin dışına çıkılarak öğrenci ve öğreticinin sürekli etkileşim içerisinde kalması, soru ve sorunların anında çözülmesi sağlanacaktır (Demirci, 2018: 40).

Mevcut giyilebilir teknolojiler çoğunlukla koruyucu sağlık hizmetleri ve basit işlemler yürütmek için kullanılıyor da olsa giyilebilir teknolojiler alanındaki gelişmeler gelecekte daha spesifik işlemler yürütecek cihazların ortaya çıkacağını göstermektedir. Henüz bebeklik aşamasında olan bu teknolojilerin ilerleyen zamanlarda önemli sağlık sorunlarını gidermesi ve karmaşık işlemleri basite indirgeyerek yapmasından ötürü bireylerin ve sağlık kuruluşlarının vazgeçilmezleri arasına gireceği düşünülmektedir.

Giyilebilir teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler bir sağlık kurumuna gitmeden sağlık durumlarını kontrol etme imkânı elde edip anında sistemlerin tavsiye ettiği önerileri uygulayarak kendilerini tedavi edebileceklerdir. Önerilerin yetersiz olması durumunda cihazlar sağlık kuruluşlarıyla entegre olacaklarından ötürü mevcut bilgiler sorumlu hekime iletilerek sağlık sorununun giderilmesi sağlanacaktır. Bireyin sağlık kuruluşuna gitmeden sorununun çözülmesi zamandan ve sağlık hizmetleri için yapılan büyük harcamalardan tasarruf edilebilmesine imkân verecektir.

Kaynakça

- Ananthanarayan, S., & Siek, K. A. (2012). Persuasive Wearable Technology Design for Health and Wellness. In: *Pervasive Computing Technologies for Healthcare (PervasiveHealth), 2012 6th International Conference on*, San Diego, 236-240.
- Bonato, P. (2010). Advances in wearable technology and its medical applications. *Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC), 2010 Annual International Conference of the IEEE*, Buenos Aires, 2221-2224.

- Bostancı, E. (2015). Medikal Alanda Kullanılan Giyilebilir Teknolojiler: Uygulamalar, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. In: *Tıp Teknolojileri Ulusal Kongresi*, Muğla, 549-552.
- Chan, M., Estève, D., Fourniols, J., Escriba, C., & Campo, E. (2012). Smart wearable systems: Current status and future challenges. *Artificial Intelligence in Medicine*, 3(56), 137-156.
- Demirci, Ş. (2018). Sağlık Hizmetlerinde Sanal Gerçeklik Teknolojileri. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 6(1), 35-46.
- Frost & Sullivan (2016). *2016 North American Pressure Ulcer Prevention New Product Innovation Award*. (Erişim: 21.05.2018), https://ww2.frost.com/files/6514/5858/2856/Leaf_Healthcare_Award_Write_Up.pdf
- Gao, Y., He L., & Yan L. (2015). An empirical study of wearable technology acceptance in healthcare. *Industrial Management & Data Systems*, 115(9), 1704-1723.
- Gopalsamy, C., Park, S., Rajamanickam, R., & Jayaraman, S. (1999). The Wearable Motherboard™: The first generation of adaptive and responsive textile structures (ARTS) for medical applications. *Virtual Reality*, 4(3), 152-168.
- Guinovart, T., Valdés-Ramírez, G., Windmiller, J. R., Andrade, F. J., & Wang, J. (2014). Bandage-Based Wearable Potentiometric Sensor for Monitoring Wound pH. *Electroanalysis*, 6(26), 1345-1353.
- Health Care Originals (2018). ADAMM. (Erişim: 21.05.2018), <http://healthcareoriginals.com/solutions/#adamm-rsm>
- i-Scoop (2018). Wearables market outlook 2020: drivers and new markets. (Erişim: 11.05.2018), <https://www.i-scoop.eu/wearables-market-outlook-2020-drivers-new-markets>
- Lewy, H. (2015). Wearable technologies – future challenges for implementation in healthcare services. *Healthcare Technology Letters*, 2(1), 2-5.
- Lichtenberg, F. R., Tatar, M., & Çalışkan, Z. (2014). The effect of pharmaceutical innovation on longevity, hospitalization and medical expenditure in Turkey, 1999-2010. *Health Policy*, 117(3), 1-41.
- Linti, C., Horter, H., Osterreicher, P., & Planck, H. (2006). Sensory baby vest for the monitoring of infants. *Wearable and Implantable Body Sensor Networks 2006*, Cambridge, 1-3.
- Lymberis, A. (2003). Smart wearables for remote health monitoring, from prevention to rehabilitation: current R&D, future challenges. In: *4th International IEEE EMBS Special Topic Conference on*, Birmingham, 272-275.
- Lymberis, A., & Dittmar, A. (2007). Advanced Wearable Health Systems and Applications - Research and Development Efforts in the European Union. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine*, 26(3), 29-33.
- Majumder, S., Mondal, T., & Deen, M. J. (2017). Wearable Sensors for Remote Health Monitoring. *Sensors*, 17(1), 130-175.
- Nasir, S., & Yurder, Y. (2015). Consumers' and Physicians' Perceptions about High Tech Wearable Health Products. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 1261-1267.
- National Center for Health Statistics (2009). *Health, United States, 2009: With Special Feature on Medical Technology*, Hyattsville.
- Orange Healthcare (2014). [infographic] Wearable tech boom in healthcare. (Erişim: 11.05.2018), <http://healthcare.orange.com/en/Press-and-medias/Infographics/2014/infographic-Wearable-tech-boom-in-healthcare>
- Pai, A. (2014). ABI: 90M wearable devices to ship in 2014 (Erişim: 11.05.2018), <http://www.mobihealthnews.com/29532/abi-90m-wearable-devices-to-ship-in-2014>
- Park, S., & Jayaraman, S. (2003). Enhancing the quality of life through wearable technology. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine*, 22(3), 41-48.
- Patel, S., Chen, B., Buckley, T., Rednic, R., McClure, D., Tarsy, D., Shih, L., Dy, J., Welsh, M., & Bonato, P. (2010). Home monitoring of patients with Parkinson's disease via wearable technology and a web-based application. In: *Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society*, 4411-4414.
- Pentland, A. (2004). Healthwear: Medical Technology Becomes Wearable. *Computer*, 5(37), 42-49.
- Piwek, L., Ellis, D. A., Andrews, S., & Joinson, A. (2016). The Rise of Consumer Health Wearables: Promises and Barriers. *PLoS Med*, 13(2), 1-9.
- PWC Health Research Institute (2014). *Health Variables: Early Days*. (Erişim: 21.05.2018), <https://www.pwc.com/us/en/health-industries/top-health-industry-issues/assets/pwc-hri-wearable-devices.pdf>
- PWC Health Research Institute (2016). *The Wearable Life 2.0 Connected Living in a Wearable World*. (Erişim: 21.05.2018), <https://www.pwc.com/ee/et/publications/pub/pwc-cis-wearables.pdf>
- Ronco, C., & Fecondini, L. (2007). The Vicenza Wearable Artificial Kidney for Peritoneal Dialysis (ViWAK PD). *Blood Purif*, 25(4), 383-388.
- Sağbaşı, E. A., Ballı, S., & Yıldız, T. (2016). Giyilebilir Akıllı Cihazlar: Dünü, Bugünü ve Geleceği. İçinde: *XVIII Akademik Bilişim Konferansı*, Aydın.
- Sargutan, A. E. (2005). Sağlık Teknolojisi Yönetimi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(1), 113-144.
- Senior, M. (2014). Novartis signs up for Google smart lens. *Nature Biotechnology*, 32(9), 856.

- Sultan, N. (2015). Reflective thoughts on the potential and challenges of wearable technology for healthcare provision and medical education. *International Journal of Information Management*, 5(37), 521-526.
- Tehrani, K., & Michael, A. (2014). Wearable Technology and Wearable Devices: Everything You Need to Know. (Erişim: 21.05.2018), <http://www.wearabledevices.com/what-is-a-wearable-device>
- Tognetti, A., Lorussi, F., Bartalesi, R., Quaglini, S., Tesconi, M., Zupone, G., & Rossi, D. D. (2005). Wearable kinesthetic system for capturing and classifying upper limb gesture in post-stroke rehabilitation. *Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation*, 2(8), 1-16.
- Varadan, V. K. (2011). An EKG in your underwear: Nanostructured sensors, smart phones, and cloud computing promise a new platform for everyday medical monitoring. *Mechanical Engineering-CIME*, 34-37.
- Yang, B., & Rhee, S. (2000). Development of the ring sensor for healthcare automation. *Robotics and Autonomous Systems*, 30(3), 273-281.



Araştırma Makalesi • Research Article

Öz-Yeterlik Algısı ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü

Relationship between Perceived Self-Efficacy and Organizational Cynicism: The Mediation Role of Perceived Supervisor Support

Süreyya Ece ^{a,*}, Zuhale Kurban ^b, Selma Gültekin ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 73000, Şırnak/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2110-8091

^b Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, 81650, Düzce-Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6638-2337

^c Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, 81650, Düzce-Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0854-606X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Şubat 2018

Düzeltilme tarihi: 16 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Öz-Yeterlik Algısı

Örgütsel Sinizm

Algılanan Yönetici Desteği

ARTICLE INFO

Article history:

Received 23 February 2018

Received in revised form 16 May 2018

Accepted 25 May 2018

Keywords:

Self-Efficacy

Organizational Cynicism

Perceived Supervisor Support

ÖZ

Bu çalışmada, çalışanların öz-yeterlik algıları ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ayrıca bu ilişki üzerinde algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında farklı kamu kuruluşlarında görev yapan 150 kişiyle anket yapılmıştır. Araştırma modelini test etmek için korelasyon analizi, doğrusal regresyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, öz-yeterlilik algısı ile çalışanların örgüte karşı sinik tutumları arasında aynı yönde ilişki olduğu ve bu ilişki üzerinde algılanan yönetici desteğinin tam aracılık etkisine sahip olduğu bulunmuştur.

ABSTRACT

In this study, the relationship between employees' self-efficacy perceptions and organizational cynicism was investigated. Moreover, the mediating relationship of perceived manager support on this relationship is examined. Within the scope of the study, 150 people working in different public institutions were surveyed. Correlation analysis, linear regression analysis and hierarchical regression analysis were applied to test the research model. Results showed that self-efficacy perception is positively related to employees' cynical attitudes toward the organization. It was also found that perceived supervisor support has mediated effect on this relationship.

1. Giriş

Bir örgütün başarısı, büyük ölçüde örgütün işlerini yapan çalışanlarına bağlıdır. Bu bağlamda örgütlerin en değerli varlıklarının çalışanları olduğu söylenebilir. Çünkü çalışanlar, diğer örgütsel unsurları harekete geçirebilecek, yönlendirebilecek ve kontrol edebilecek özelliklere sahiptir. Buna göre bir örgüt, kendisine yön veren çalışanları kadardır denilebilir. Örgütlerin başarısı ve devamlılığı, çalışanlarının örgütlere yönelmiş olumlu, güçlü duygular ve bununla uyumlu davranış eğilimleriyle ilişkilidir. Örgütlerde yaygın

olarak görülen, çalışanların örgüte karşı geliştirdikleri olumsuz inanç, duygu ve davranış olan sinizmin üstesinden gelmek ve sinizmi yönetmek için çalışan davranışında önemli bir belirleyici olan öz-yeterlilik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilere algılanan yönetici desteğinin etki edip etmediğini araştırmak önemli hale gelmektedir.

Sinizm eski bir kavram olmasına karşın, örgütsel davranış alanında son yıllarda yaygın olarak çalışılmaya başlanan bir konudur. Yapılan çalışmalar sinizme yönelen çalışanların, örgütlerini kendi ölçütlerinde değerlendirme eğilimi

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sureyyaece@yahoo.com

içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, kendi kendine yeterli olduğuna inanan çalışanların, örgüte yönelik benzer bir tutum içinde olabilecekleri düşünülmektedir. Kollektivist, güç mesafesi yüksek toplumlarda ilişkilerin örgüt ve görevin önüne geçmiş olması nedeniyle yöneticinin çalışan davranışları üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle sinik ve öz-yeterli çalışanların, yöneticilerinden destek algıladıklarında davranışlarında değişiklikler beklenebilir.

Bu çalışmada öz yeterliği yüksek çalışanların örgütlerine karşı tutumları araştırılmıştır. Araştırmada ayrıca öz yeterliği yüksek çalışanların örgüte karşı geliştirdikleri sinizmde yöneticiden algılanan desteğin rolü ele alınmıştır. Çalışmada, bu amaçlardan hareketle öz yeterlik ile örgütsel sinizm ve yönetici desteği arasındaki ilişkileri anlayabilmek için araştırma konusu olan değişkenlerin tanımlarına yer verilmiş, daha sonra söz konusu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinin ele alındığı bazı araştırma sonuçlarından bahsedilmiştir. Son olarak çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler, yapılan bir ampirik çalışmayla test edilmiştir. Çalışma, bulgulara ilişkin değerlendirme ve yorumlarla sonuçlandırılmıştır.

2. Yazın Taraması

Öz-yeterliğin kuramsal temellerinde sosyal öğrenme teorisi vardır (Robbins ve Judge, 2012). Sosyal öğrenme teorisi, birinin davranışını motive etmede ve yönlendirmede kendiliğinden duyarlı etkilerin rolüne vurgu yapar. Teoriye göre, çevresel olasılıklar düzenlenerek, belirli hedefler oluşturularak ve bireylerin eylemleri için sonuçlar üretilerek, bireylere, davranışlarını nasıl kontrol edebileceği öğretilir (Frayne ve Latham, 1987). Sosyal öğrenme teorisinde öz-yeterlik, doğrudan ve dolaylı deneyimin aktardığı çeşitli bilgi kaynaklarından ortaya çıktığı için kavramsallaştırılmıştır (Bandura, 1977). Sosyal öğrenme sisteminde yeni davranış kalıpları doğrudan tecrübe edilerek ya da başkalarının davranışları gözlemlenerek kazanılabilir (Bandura, 1971). Sosyal öğrenme teorisinin bir bileşeni olarak kabul edilen öz-yeterlik, bir bireyin, belirli bir işi gerçekleştirme veya istenen hedeflere ulaşmak için belirli bir davranış içerisinde bulunma becerilerine sahip olduğuna dair inancını ifade eder. Başka bir ifadeyle öz-yeterlik kişinin, bir etki yaratma gücüne sahip olduğuna dair inancıdır (Onyishi ve Ogbodo, 2012).

Bandura (1982)'ya göre bireylerin sahip olduğu öz-yeterlik mekanizması, onların düşünce kalıplarını ve eylemlerini etkilemektedir. Öz-yeterlik ayrıca duygusal uyarılma üzerinde de etkiye sahiptir. Öz-yeterlik seviyesinin yüksek olmasının, bireyin performansını da olumlu yönde etkilediği ileri sürülmektedir (Bandura, 1982). Çünkü öz-yeterlik, davranışların başlıca belirleyicilerinden biridir. Ancak, ortamda uygun güdüler ve gerekli beceriler mevcut olduğunda ortaya çıkmaktadır (Feltz, 1988).

Öz-yeterlik kavramına yakın gibi görünen bazı örgütsel davranış kavramları bulunmaktadır. Bu kavramlardan birisi öz-saygı kavramıdır. Öz-saygı (self-esteem) kavramının klasik tanımı Rosenberg tarafından, "her insanın bir kişi olarak değeri hakkındaki duygusu" şeklinde yapılmıştır (Bilgin, 2007: 284). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin dördüncü basamağında yer alan öz-saygı daha geniş bir tanımla, "insanların kendi öz değerleri, yani kendilerini ne

kadar iyi, yeterli ve saygın gördükleri ile ilgili değerlendirmeleridir" (Aranson vd., 2012; 45). Buna göre öz-saygı bireyin kişisel değer yargısına dayanmaktadır (Feltz, 1988). Öz-yeterlik daha çok bir bireyin belirli bir amaca ulaşım ulaşamayacağına dair bir algıyı ifade ederken, öz-saygı bireyin kendisi hakkında ne düşündüğünü ifade etmektedir (Arseven, 2016).

Öz-yeterlik kavramına yakın bir diğer kavram öz-güven (self-confidence) kavramıdır. White (2009), öz-güvenin temel özelliğinin, belirli bir durumda olumlu sonuçlara ulaşabileceğine dair açık kişisel bir inanç olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre öz-güven sahibi biri, çeşitli prosedürler hakkında bilgi sahibi olabilir, kendisini destekleyici bir sistem kazanabilir, beceri geliştirebilir ve içerisinde bulunduğu durumlara uygun bir şekilde donanımına da sahip olabilir; ancak bütün bunların sonucunda başarı elde edemediği takdirde öz-güven duygusu azalacaktır (White, 2009). Nitekim Perry (2011), öz-güven kavramını, kişinin başarılı olabileceğine dair inancı olarak tanımlamıştır. Perry (2011)'ye göre özgüven, belirli görevlere özgü olup, bazı insanlar bu özelliği çok çeşitli faaliyetlerle sergiliyor gibi görünmektedir. Bu açıdan öz-güven, öz-yeterlik teorisine ilişkili olabilmektedir (Perry, 2011). Swann (1990)'a göre bir bireyin kendi yeteneklerine ve yeterliliğine güvenmesi daha iddialı hedefler üstlenmesini ve sorunlara karşı daha mücadeleci olmasını sağlayabilir.

Öz-yeterlik ile benzer görünen bir diğer kavram ise öz-doğrulama kavramıdır. Öz-doğrulama (self-verification), bireylerin kendi görüşlerini onaylama isteğinde olduklarını varsaymaktadır. Öz-doğrulama ise kişinin kendisi hakkında olumlu ya da olumsuz doğru ve geçerli bilgiye sahip olma güdüsüdür (Hogg ve Vaughan, 2011). Başka bir ifadeyle öz-doğrulama bireyler, içerisinde buldukları durum üzerinde kontrolü sağlamak için çaba sarf ederken kendi görüşlerine güvenirlir. Bireylerin öz-doğrulama, çevrelerindeki olayların tahmin edilebilir ve kontrol edilebilir olduğuna yönelik görüşlerini desteklemenin bir aracı olarak kullandıkları ileri sürülmektedir. Dolayısıyla öz-doğrulama süreci, kendini geliştirme arzusundan farklı olarak tahmin edebilme ve kontrol edebilme arzusuyla başlamaktadır (Swann, 1990). Bu açıdan öz-yeterlik kavramından farklılaşmaktadır. Çünkü öz-yeterliğe ilişkin yapılan ve yukarıda değinilen tanımlamalara bakıldığında (Bandura, 1982; Onyishi ve Ogbodo, 2012; Feltz, 1988) öz-yeterlikte çevreyi kontrol etme arzusu veya tahmin edebilme isteğinin olmadığı söylenebilir. Bu tanımlardan hareketle öz-yeterliliğin öz-saygı, öz-güven ve öz-doğrulama içerisine alan bir kavram olduğu söylenebilir.

Algılanan öz-yeterlik, davranışsal ortamların seçimini etkiler. İnsanlar, yeteneklerini aştıklarını düşündükleri durumlardan korkar ve bu durumlardan uzak durma eğiliminde olurlar. Durumu kontrol edebileceklerine inandıkları durumlarda ise faaliyetlere dâhil olurlar ve kendilerinden emin bir şekilde davranırlar. Öz-yeterlik algısı dışında bireylerin ortam ya da faaliyet seçiminde etkili olan başka faktörler de bulunmaktadır. Nihai başarı beklentisi de başa çıkma çabalarını etkileyebilir. Yeterlik beklentisi, bireyin ne kadar çaba harcayacağını ve çeşitli engeller ve caydırıcı deneyimlere karşı ne kadar dayanabileceğini belirler. Bireyin algıladığı öz-yeterlik duygusu ne kadar güçlü olursa, birey o derecede çaba harcar (Bandura, 1977).

Çalışanların işe ilişkin öz-yeterliği, onların iş gereklerini başarılı bir şekilde yerine getirmedeki yeterlilikleri konusunda yaptıkları değerlendirmedir (Mills vd., 2014). Gist'e (1987) göre öz-yeterlik bir çalışanın, belirli bir görevi yerine getirebilecek yeterliliğe sahip olduğuna inanmasıdır (Gist, 1987). Gupta'ya (2007) göre ise öz-yeterlik, kişinin üstlerinden çok fazla yardım almadan bir iş yapabilmeye kabiliyetine yönelik duygusudur (Gupta, 2007). Bandura (1977) bireylerin öz-yeterlik inançlarının, onların motivasyon düzeylerini belirlediğini ileri sürmüştür.

Gordon (1998) öz-yeterliliği çalışanların bir görevi başarılı bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği konusundaki algılarını ifade eder şeklinde tanımlamıştır. Gordon'a göre bu algı, amaçların zorluğunu, hedeflere bağlılığı ve çalışanlar tarafından seçilen görevleri etkiler. Çalışanın öz-yeterlik algısı yüksekse, başaracağına ilişkin güveni de yüksek olmaktadır. Zorlayıcı görevlerde öz-yeterlik algısı düşük olanlar ya çabalarını azaltacak ya da kolayca vazgeçebileceklerdir; öz-yeterlik algısı yüksek olanlar ise daha fazla çaba gösterecekler ve zorluğun üstesinden gelmeye çalışacaklardır (Stajkoviç ve Luthans, 1998). Bandura, öz-yeterliğin yükselmesinde geçmiş deneyimler, rol modelleri, dışsal motivasyon ve fizyolojik durumun (Robbins ve Judge, 2012) etkili olduğunu öne sürmüştür. Yapılan görgül araştırmalar öz-yeterliğin sonradan kazanılabileceğini göstermektedir. Bu araştırmaların birinde (Blittner vd., 1978) katılımcılara öz-yeterlik hissi aşılandığında sigarayı bırakmalarına yardım edecek 14 haftalık programdan başarı ile ayrıldıkları görülmüştür (Aranson vd., 2012).

Negatif örgütsel davranışlardan biri olan örgütsel sinizm kavramı, kökeni yüzyıl öncesine dayanmakta olup, eskiden başkalarına karşı erdemli olmayı ön planda tutan antik Yunan felsefesini tanımlamaktaydı. Günümüzde ise sinizm terimi, başkalarına erdemsiz olduklarından dolayı güvenilmemesi gerektiğine dair inanç olarak tanımlanmaktadır (Lorinkova ve Perry, 2017). Başka bir tanıma göre sinizm, bir bireyin yaşadığı olumsuz tecrübeler sonucunda ortaya çıkan eleştirel ve küçümseyici bakış açısidir (Karacaoğlu ve İnce, 2013). Örgütsel sinizmin kuramsal temellerinde beklenti, atfetme, tutum, sosyal takas kuramları (James, 2005) bulunmaktadır. Örgüt içinde çalışanların birçok davranışı, bu davranışlardan beklediği sonuçlara bağlıdır. Bu sonuçlar çalışanın beklentilerini karşılamıyorsa, bu durum çalışanların sinik tutum içerisine girmesine neden olacaktır (Robbins ve Judge, 2012). Weiner'in atfetme modeline göre, kişiler önce bir kimsenin başarılı olup olmadığını değerlendirir, sonra bu değerlendirme sonucuna göre ona karşı olumlu ya da olumsuz bir duygu geliştirirler (Hogg ve Vaughan, 2007). Örgütsel sinizmi anlamaya tutum kuramları da yardımcı olmaktadır. Tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları örgütsel sinizm için kuramsal bir çerçeve çizmiştir. Sosyal takas kuramı, örgütsel sinizmi, çalışanların birbirine karşılıklı yardım için hizmet takası yapmaları ile açıklamaktadır (Bilgin, 2007).

Andersson ve Bateman'na (1997) göre sinizm, bir kişi, grup, ideoloji, sosyal düzen veya kuruma yönelik duyulan öfke ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygularla nitelendirilebilir. Bu nedenle yazarlar, sinizm teriminin hem genel hem de özellikli bir tutum olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını belirtmişlerdir (Andersson ve Bateman, 1997).

Örgütsel sinizm ise bireyin, çalıştığı kurumun politika ve uygulamalarından duyduğu rahatsızlık (Fitzgerald, 2002:1), bütünlükten yoksun olduğuna dair inanç (Johnson ve O'Leary-Kelly, 2003) ve eleştirel davranışları (Dean vd., 1998) sonucunda geliştirdiği kötü bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Yasin ve Khalid, 2015). Buna göre örgütsel sinizm, örgütün bütünlükten yoksun olduğuna dair bir inanç, örgüte yönelik olumsuz bir duygu ve bu inanç ve duyguyla tutarlı olarak örgüte yönelik aşağılayıcı, eleştirel davranış (Dean vd., 1998) olarak üç boyutta ele alınıp incelenmektedir. Çalışanların, örgüte karşı geliştirdikleri bu olumsuz inançlar, örgüt içerisinde yaşadıkları olumsuz deneyimler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Johnson ve O'Leary-Kelly, 2003). Örgütsel sinizmin yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle günümüzde örgütsel sinizme daha fazla önem verilmektedir (Mousa ve Abdelgaffar, 2017). Örneğin Ankara'da özel bir şirkette çalışan 176 kişiyle yapılan çalışmada bireylerin, sinik tutumları arttıkça işten ayrılma niyetlerinin de arttığı belirlenmiştir (Polat ve Meydan, 2010). Yine Türkiye'de yapılan başka bir araştırmada örgütsel sinizm ile tükenmişlik arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Fettahlıoğlu, 2015). Sivas'ta bir kamu hastanesinde görevli sağlık çalışanlarıyla yapılan araştırma istismarcı yönetim arttıkça örgütsel sinizmin de arttığını; benzer şekilde iş yeri yalnızlığının da örgütsel sinizmi arttırdığını göstermiştir (Ay, 2015).

Örgütsel sinizm üzerinde etkili olduğu düşünülen bir diğer kavram algılanan yönetici desteğidir. Yönetici desteği, çalışanların görevlerini daha iyi yerine getirebilmeleri için yöneticileri tarafından ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Bhantumnavin, 2003). Yönetici desteğinin yönü, çalışanların itaat etmeleri ya da uysallaştırılmaları değildir. Yönetici desteğinin yönü, çalışanların nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesidir (Başaran, 1991). Yönetici desteği almayan çalışanlar, verimin düşmesine yol açacaklardır (Hoyi, 1981). Çalışanların, kurumlarının refahlarını önemsedikleri yönünde bir algıya sahip olduklarında, kurumlarının etkinliğine daha fazla katkı sunmak için çaba sarf edecekleri düşünülmektedir (Son ve Kim, 2016). Yöneticilerinden destek algılayan çalışanların ayrıca stres düzeyinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (Park ve Jang, 2017; Gouweloos-Trines, vd., 2017). Yöneticilerinden destek algılamayan çalışanlarda ise depresyon ve anksiyete bozukluğu görülmüştür (Sinokki vd., 2009).

Yukarıda tanımları verilen öz-yeterlik algısı, örgütsel sinizm ve algılanan yönetici desteği kavramlarının birbirleriyle ilişkilerini ele alan araştırma sonuçları incelenmiştir. Söz konusu araştırma sonuçları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Bireylerin öz-yeterlik algıları ile çalıştıkları kuruma yönelik sinik tutumlarının ilişkili olduğuna dair çok sayıda çalışma mevcuttur. Örneğin Schaufali ve Salanova (2007) tarafından Hollanda ve İspanya'da üniversite öğrencileri ve işçilerle yapılan 4 farklı çalışmanın hepsinde de yeterlik algısı ile sinizm arasında anlamlı negatif korelasyon bulunmuştur (Schaufali ve Salanova, 2007). Benzer şekilde İspanya ve Hollanda'daki öğrencilerle yürütülen iki farklı çalışmada da önceki çalışmaları destekleyen sonuçlar elde edilmiştir (Bresó ve Salanova, 2007).

Tablo 1: Yazın Taramasında İlgili Çalışmalar

Çalışmalar/Değişkenler	Öz-yeterlik-Örgütsel Sinizm	Öz-yeterlik-Algılanan Yönetici Desteği	Algılanan Yönetici Desteği - Örgütsel Sinizm
Pati ve Kumar (2010)		+	
Mills vd. (2014)		+	
Kesen ve Akyüz (2015)	+		
Akyüz vd (2016)	+		
Kasalak vd (2014)			
Karacaoğlu ve İnce (2013)	-		
Lai ve Kapstad (2009)		İlişki yok	
Nisula (2015)		+	
Chen vd (2016)		+	
Karatepe ve Olughade (2009)		+	
Schaufali ve Salanova (2007)	- (4 örneklem)		
Breso ve Salanova (2007)	- (2 örneklem)		
Richardsen vd. (2006)	-	İlişki yok	-
Cole vd. (2006)			-
Neves (2012)			-

Kayseri İlindeki bir işletmede yapılan araştırmada öz-yeterlik algısının, örgütsel sinizmi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Karacaoğlu ve İnce, 2013). Noveç'te yapılan bir araştırmada da benzer bir sonuç bulunmuştur (Richardsen vd., 2006). Bu sonuçlardan farklı olarak, Kesen ve Akyüz (2015) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada akademik öz-yeterlik algısının, örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç Akyüz vd. (2016) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan araştırma sonuçlarıyla da desteklenmiştir.

Yapılan yazın taramasında öz-yeterlik algısının, sinizm dışında, algılanan yönetici desteğini de etkilediğine dair çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmalarından biri Pati ve Kumar (2010) tarafından yapılmıştır. Pati ve Kumar (2010), bir yazılım firmasındaki çalışanlarla yaptıkları araştırma sonucunda algılanan yönetici desteği ile öz-yeterlik arasında pozitif yönde ilişki bulmuşlardır (Pati ve Kumar, 2010). Farklı sektörlerde çalışan 350 katılımcıyla yapılan başka bir çalışmada da bu sonuca benzer şekilde yönetici desteği ile öz-yeterlik arasında pozitif korelasyon olduğu belirlenmiştir (Mills vd., 2014). Finlandiya'da yapılan bir araştırma, algılanan yönetici desteğinin, öz-yeterlik algısını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir (Nisula, 2015). Bandura (1977)'ya göre bir bireyin elde ettiği bir başarı ustalıklarla, tesadüfi olarak veya dış kaynaktan alınan yardımla sağlanmışsa, bu başarının öz-yeterliliği artırması olasıdır. Dolayısıyla yönetici desteği bir dış kaynak olduğundan, bireyin yönetici desteği almasının onun öz-yeterliliği üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Çin'de faaliyet gösteren bir iletişim firması çalışanlarıyla yürütülen çalışma, çalışanların öz-yeterliliği ile yönetici desteği arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermiştir (Chen vd., 2016).

Karatepe ve Olughade (2009) tarafından Nijerya'daki bir otelde gerçekleştirilen araştırma sonucunda öz-yeterlik ile yönetici desteği arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Karatepe ve Olughade, 2009).

Richardsen vd. (2006) tarafından Norveç'te yürütülen çalışmada yöneticilerden gelen sosyal destek araştırmaya dahil edilmiş olup, söz konusu değişken ile yeterlik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bir kamu kurumunda

yapılan çalışmada da, bu sonucu destekler nitelikte bulgular elde edilmiştir (Lai ve Kapstad, 2009).

Çalışanların yöneticilerinden algıladıkları desteğin, onların sinik tutumlarıyla ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri Norveç'te yürütülmüştür. Norveç'te polislerle yapılan bu çalışmada yöneticilerden gelen sosyal destek ile sinizm arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Richardsen vd., 2006). Almanya'da yapılan araştırma sonuçları, algılanan yönetici desteğinin, sinizm üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Cole vd., 2006). Portekiz'de 45 farklı firmada yürütülen araştırma sonuçlarında da algılanan yönetici desteğinin örgütsel sinizm ile negatif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Neves, 2012).

Yukarıda özetlenen araştırma sonuçlarına dayanarak bu çalışmada aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H₁: Çalışanların öz-yeterlik algısı ile örgütsel sinizmi arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

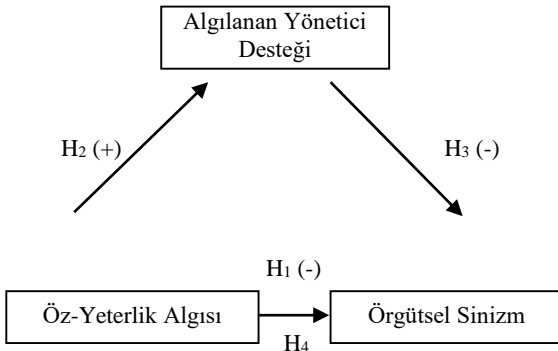
H₂: Çalışanların öz-yeterlik algısı ile algıladıkları yönetici desteği arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₃: Çalışanların algıladıkları yönetici desteği ile örgütsel sinizmi arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

H₄: Algılanan yönetici desteği, öz-yeterlik algısı ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki üzerinde aracılık etkisine sahiptir.

Bu hipotezlere göre araştırma modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Araştırılacak değişkenler ve aralarındaki ilişkiler şekilde gösterilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi öncelikle öz-yeterlilik algısının örgütsel sinizm üzerindeki etkisi ve bu etkide yönetici destek algısının bir rolünün olup olmadığı araştırılacaktır.

Şekil 1. Araştırma Modeli



3. Alan Araştırması

Bu çalışmada öz-yeterlilikleri yüksek çalışanların örgütlerine karşı sinik tutumları ele alınmış ve bu ilişkide yönetici desteğinin aracılık rolü araştırılmıştır. Örgüt içerisinde bazı çalışanlar, örgütü beğenmemeye, küçük görmeye, yapıcı olmayan eleştirel yaklaşımlar sergilemeye, örgüte karşı öfke duymaya başlamakta ve bu durumlara örgüte karşı güvensizlik, kötümser bir bakış açısı eşlik etmektedir. Çalışanların öz-yeterlilik algısı ne kadar yüksekse başaracağına yönelik inancı o kadar yüksektir (Robbins ve Judge, 2012). Bu nedenle öz-yeterlilik algısı yüksek çalışanların standartları yüksektir. Bu çalışanların örgütsel yapıya ya da örgütsel işleyişe diğer çalışanlara nazaran daha eleştirel bakmaları beklenebilir. Türkiye’de yöneticilerin çalışan davranışları üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Yöneticilerinden destek algılayan çalışanların örgüt içerisinde davranış değişikliği göstereceği düşünülebilir. Bu çalışma ile ilgili olarak yapılan literatür taramasında öz-yeterliliği yüksek çalışanların yönetici desteği aldıklarında gösterecekleri davranış değişikliğinin yönü konusunda yeterli çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmanın amacı belirlenirken, literatürdeki bulgulara dayanarak, çalışanların öz-yeterlilik algıları ile örgüte karşı sinik tutumları arasındaki ilişkinin nedeninin çalışanların yöneticilerinden algıladıkları destek olduğu varsayımından yola çıkılmıştır. Buna göre, çalışanların öz-yeterlilik algılarının örgüte karşı sinik tutumları arasındaki ilişkinin çalışanların yöneticiden algıladıkları destek üzerinden gerçekleştiği düşünülmüştür. Yapılan literatür taraması sonucunda öz-yeterlilik algısı, örgütsel sinizm ve algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkileri birlikte ele alıp inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

3.1. Yöntem ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Düzce İlinde faaliyet gösteren kamu kurumları çalışanlarından oluşmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemiyle örneklem seçilme yoluna gidilmiş olup, veri toplama tekniği olarak kullanılan anket 300 çalışana dağıtılmış ve 211’i geri dönmüştür. Buna göre eksik, hatalı, değişkenler arasında çoklu bağlantı bulunduğu saptanan anketler elimine edilerek (Tabachnick ve Fidell, 2013) 150 anket (%50’si) değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmaya katılanların %44’ü kadın, %56’sının ise erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 37 olup, %61’i bekârdır. Kurumdaki çalışma süreleri incelendiğinde, katılımcıların ortalama çalışma süresi ise 10 yıl olarak tespit

edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde betimsel istatistiklerin yanı sıra araştırma kapsamında oluşturulan H₁, H₂ ve H₃ hipotezlerini test etmek için basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Aracı değişkenli H₄ hipotezini test etmek için ise hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Veriler SPSS paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

3.2. Ölçme Araçları

Bu çalışmada, katılımcıların öz-yeterlilik algılarını ölçmek için Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen 10 ifadeli ölçek; algılanan yönetici desteğini ölçmek için Giray ve Şahin (2012) tarafından geliştirilen 11 ifadeli ölçek ve son olarak örgütsel sinizm düzeyini ölçmek için Brandes ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilen ve Karacaoğlu ve İnce (2012) Türkçeye uyarlanan 13 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerde yer alan her bir ifade için katılımcılara “Tamamen Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Tamamen Katılıyorum” şeklinde 5 farklı cevap alternatifi sunulmuştur. Her bir cevap için sırasıyla 1 ile 5 arası puan verilmiştir. Skorun yüksek olması, öz-yeterlilik algısının, örgütsel sinizmin ve algılanan yönetici desteğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

150 katılımcıdan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalamasının 37 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerdeki ifadelerin normallik dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre bütün ifadelerin anlamlılık düzeyi 0.05’ten küçük çıkmıştır. Bu durum, verilerin normal dağılmadığını göstermekle beraber ifadelerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin de göz önüne alınması gerekmektedir. Söz konusu değerler incelendiğinde ölçeklerdeki toplam 34 ifadenin basıklık ve çarpıklık değerlerinin tavsiye edilen +2 ve -2 arasında olduğu görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu nedenle verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerine göre normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Verilere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	SS	1	2	3
Öz-Yeterlik Algısı	3,64	0,64	(.90)		
Algılanan Yönetici Desteği	3,12	1,3	-.21**	(.98)	
Örgütsel Sinizm	3,11	.96	.23**	-.56**	(.95)

**p<0.01

Yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda öz-yeterlilik algısı ölçeğinin güvenilirliği %90; algılanan yönetici desteğinin güvenilirliği %98 ve son olarak ta örgütsel sinizm ölçeğinin güvenilirliği %95 oranında bulunmuştur.

H₁, H₂ ve H₃ hipotezlerini test etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmış olup, analiz sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

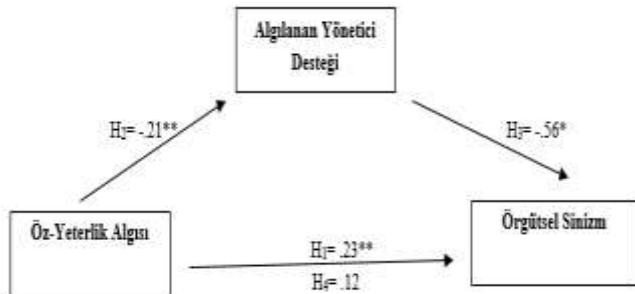
Tablo 3. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

	R	R ²	R ² Değişim	Beta
1. Aşama: Algılanan Yönetici Desteği & Örgütsel Sinizm	.56	.31		-.56*
2. Aşama: Öz-Yeterlik Algısı & Örgütsel Sinizm	.57	.33	.013	.12

*p<.05

Hiyerarşik regresyon analizinde 1.aşamada aracı değişken olduğu düşünülen algılanan yönetici desteği ile bağımlı değişken olan örgütsel sinizm değişkeni dâhil edilmiştir. 2.aşamada ise bağımsız değişken olarak öz-yeterlik algısı modele dâhil edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere öz-yeterlik algısının örgütsel sinizm üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmuş, ancak hiyerarşik regresyon analizinde aracı değişken olduğu düşünülen algılanan yönetici desteği kontrol altına alındığında öz-yeterlik algısının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir (F (2.14)= 33,4; R²= 0.33; p= 0.102). Bu sonuç, algılanan yönetici desteğinin, öz-yeterlik algısı ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bireyler, yöneticilerinden destek algılamadığında sahip oldukları öz-yeterlik duygusu, örgüte yönelik sinik tutumlarını etkilememektedir. Bu sonuç, çalışma kapsamında oluşturulan H₄ hipotezini desteklemektedir.

Yapılan analizler sonucunda araştırma modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Şekil 2: Analizler Sonrası Araştırma Modeli

*p<0.01; **p<0.05

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, öz-yeterli çalışanların yönetici desteğini algıladıklarında örgüte yönelik sinik tutumlarının nasıl geliştiği araştırılmıştır. Bu amaçla toplanan veriler değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan öz-yeterli çalışanların algıladıkları yönetici desteği ile örgüte karşı sinik tutumları arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Öz-yeterlik algısı, bireyin her işin üstesinden gelebilecek yeteneklere sahip olduğuna yönelik inancıdır. Bir örgüt içerisinde öz-yeterlik algısı yüksek olan çalışanların, kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirecekleri beklenir. Yapılan araştırmalar öz-yeterlik algısı yükseldikçe çalışanın örgüte karşı geliştirdiği olumsuz bir tavır olarak ifade edilen sinik tutumlarını azalttığı belirlenmiştir (Schaufeli ve Salanova, 2007; Bresó ve Salanova, 2007; Karacaoğlu ve İnce, 2013; Richardsen vd., 2006). Bu çalışma sonucunda ise bireylerin öz-yeterlik algıları arttıkça örgüte yönelik sinik tutumlarında da artış

olacağı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre öz güveni olan, kendi kendine yetebileceğine inanan çalışanlar, örgüte karşı olumsuz tutumlarını arttıracak; örgütün ahlaki bütünlükten yoksun olduğunu, eşitlik, dürüstlük, samimiyet gibi ilkelerin yok sayıldığını (Berneth vd., 2007) düşünecek, örgüt uygulamalarını önemsemeyecek, ciddiye almayacak (Brandes, vd., 1999) örgütü küçümseyecek, kendilerini örgütten üstün görmeye başlayacaklardır. Kabataş'ın (2010) çalışmasında başarılı olduğuna dair algıları artan öğrencilerin üniversitelerinin eksikliklerini daha fazla hissettikleri ve bunun sonucunda da üniversitelere karşı kızgınlık ve öfkelerini arttırdıkları görülmüştür. Bu sonuca göre öz-yeterlilik algısı yüksek olan çalışanların standartları diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğu için örgütten beklentilerini yüksek tutacak, bu beklentilerin karşılanmadığını gördüklerinde ise hayal kırıklığına uğrayacak ve örgüte karşı sinizme yönelecektir. Çalışmanın yapıldığı örgütün bir kamu örgütü olması nedeni ile örgütsel yapının bürokratik özelliklere sahip olmasının da bu sonucun alınmasında etkili olduğu söylenebilir.

Yapılan yazın taramasında, öz-yeterlik arttıkça algılanan yönetici desteğinin de arttığı şeklinde sonuçlara rastlanmıştır (Pati ve Kumar, 2010; Mills vd., 2014; Nisula, 2015; Chen vd., 2016; Karatepe ve Olughade, 2009). Bu araştırma sonucunda ise söz konusu iki değişken arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Yani öz-yeterlik algısı yüksek olan bireyler, yönetici desteğine ihtiyaçları olmadığını düşündüklerinden (Gupta, 2007), daha az yönetici desteği algılamaktadırlar.

Daha önce yapılan araştırma sonuçlarına göre (Richardsen vd., 2006; Cole vd., 2006; Neves, 2012) algılanan yönetici desteği arttıkça, bireylerin örgüte yönelik sinik tutumlarında azalış beklenmiştir. Araştırma sonucunda algılanan yönetici desteğinin, örgütsel sinizmi negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre bir çalışanın, yöneticisinden destek algıladığında, örgütü küçümseme davranışında azalma görüleceği söylenebilir.

Araştırmada algılanan yönetici desteğinin, öz-yeterlik algısı ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki üzerinde aracılığa sahip olup olmadığını test etmek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, algılanan yönetici desteğinin sözü geçen iki değişken arasında tam aracılığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre öz-yeterliği yüksek bireyler, yönetici desteği aracılığıyla örgüte yönelik sinik tutum geliştirmektedirler. Başka bir ifadeyle, öz-yeterliği yüksek bireyler, yöneticilerinden destek algılamadıklarında, örgütü küçük görme, kendilerini örgütten üstün göre davranışı olan sinik tutum sergilememektedirler. Yöneticilerinden destek algıladıkları zaman örgüt ile ilgili değerlendirmeleri daha olumsuz hale gelmektedir. Dolayısıyla bu sonuca göre, yöneticilerin, öz-yeterlik algısı yüksek bireylere destek vermekten kaçınmaları, aksi takdirde bu bireylerin arkalarında yönetici desteği de hissetmelerini kendilerini örgütün bütününden üstün görmeye başlayacakları söylenebilir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular çalışmaya katılan bir bölgedeki kamu kuruluşunda görevli çalışanlarla sınırlıdır. Bu sonuçların genellenmesi için benzer çalışmaların farklı örneklem grupları ile tekrarlanabilmesi yoluyla mümkündür. Araştırma sonuçlarının farklı bölgelerde, farklı

kurumlarda yürütülecek çalışmalara yön verebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, B., Kesen, M., & Oğrak, A. (2016). Örgütsel güven ve akademik özyeterlilik algısının genel sinizm ve etik dışı davranışlara etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 085-106.
- Andersson, L., & Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 449-469.
- Arseven, A. (2016). Öz yeterlilik: Bir kavram analizi. *Turkish Studies*, 11 (19), 63-80.
- Ay, F. A. (2015). İstismarcı yönetim, işyeri yalnızlığı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: Sağlık çalışanlarına yönelik bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1116-1126.
- Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. New York: Genral Learning Press.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Başaran, İ. E.,(1991). *Örgütsel Davranış: İnsanın Üretim Gücü*. Ankara: Kadioğlu Yayıncılık.
- Bernerth, J. B., Armenakis, A. A., Feild, H. S., & Walker, H. J. (2007). Justice, cynicism, and commitment: A study of important organizational change variables. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 43(3), 303-326.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived social support from supervisor and group members' psychological and situational characteristics as predictors of subordinate performance in Thai work units. *Human Resource Development Quarterly*, 14(1), 79-97.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999), Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.
- Bresó, E., & Salanova, M. (2007). In search of the "third dimension" of burnout: efficacy or Inefficacy? *Applied Psychology: An International Review*, 56(3), 460-478.
- Chen, T., Li, F., & Leung, K. (2016). When does supervisor support encourage innovative behavior? Opposite moderating effects of general self-efficacy and internal locus of control. *Personnel Psychology*, 69, 123-158.
- Cole, M. S., Bruch, H., & Vogel, B. (2006). Emotion as mediators of the relations between perceived supervisor support and psychological hardiness on employee cynicism. *Journal of Organizational Behaviour*, 27, 463-484.
- Dean Jr, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management review*, 23(2), 341-352.
- Feltz, D. L. (1988). Self- confidence and sports performance. *Exercise and Sport Science Reviews*, 16(1), 423-458.
- Fettahlioğlu, Ö. O. (2015). Günümüz işletmelerinin temel hastalığı: Örgütsel sinizme yönelik algılamaların, tükenmişlik boyutları üzerine etkisi. *The Journal of Academic Social Science*, (13), 178-191.
- Fitzgerald, M. (2002), Organizational Cynicism: Its Relationship Perceived Organizational In justice Explanatory Style. Doktora Tezi. Cincinnati: University of Cincinnati.
- Frayne, C. A., & Latham, G. P. (1987). Application of social learning theory to employee self-management of attendance. *Journal of Applied Psychology*, 72(3), 387-392.
- Gist, M. E. (1987). Self-Efficacy: Implications for organizational behavior and human resource management. *The Academy of Management Review*, 12(3), 472-485.
- Gordon, J. R. (1998). *Organizational Behavior A Diagnostic Approach*. Upper Saddle River, Prentice Hall, New Jersey.
- Gouweloos-Trines, J., Tyler, M. P., Giummarra, M. J., Adams, N. K., Landolt, M. A., Kleber, R. J., & Alisic, E. (2017). Perceived support at work after critical incidents and its relation to psychological distress: a survey among prehospital providers. *Emerg Med J*, 34(12), 816-822.
- Gupta, K. S. (2007). Empowerment: A comparative study. *The ICAFI Journal of Organizational Behavior*, 6(4), 37-52.
- Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2011). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Aydın Gelmez ve İbrahim Yıldız), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hoyi, F. (1981). *Ast-üst ilişkileri içerisinde etkileşimler,örgüt içi küçük gruplar (klikler) ve üst yönetim açısından yaklaşımlar*. Yönetim Psikolojisi II. Ulusal Sempozyumubildiriler kitabı içinde (s.105-118) TODAİE Yayınları, Ankara.
- James, M. S. L. (2005). Antecedents And Consequences of Cynicism in Organizations: An Examination of The Potential Positive And Negative Effects on School Systems. Doctoral Thesis. USA: The Florida State University.
- Johnson J. L., & O'Leary-Kelly, A. M. (2003).The effects of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal, *Journal of Organizational*, 24, 627-647.
- Karacaoğlu, K., & İnce, F. (2013). Pozitif örgütsel davranışın örgütsel sinizm üzerindeki etkileri: Kayseri ilindeki imalat sanayii işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 181-202.
- Karatepe, O. M., & Olughade, O. A. (2009). The effects of job and personal resources on hotel employees' work

- engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 504-512.
- Kesen, M., & Akyüz, B. (2015). Akademik özyeterlik algısı, örgütsel güven ve örgütsel sinizm ilişkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 47-68.
- Lai, L., & Kapstad, J. C. (2009). Perceived competence mobilization: an explorative study of predictors and impact on turnover intentions. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(9), 1985-1998.
- Lorinkova, N. M., & Perry, S. J. (2017). When is empowerment effective? The role of leader-leader exchange in empowering leadership, cynicism, and time theft. *Journal of Management*, 43(5), 1631-1654.
- Mills, M. J., Matthews, R. A., Henning, J. B., & Woo, V. A. (2014). Family-supportive organizations and supervisors: how do they influence employee outcomes and for whom?. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(12), 1763-1785.
- Mousa, M., & Abdelgaffar, H. A. (2017). Afloat in uncertainty and cynicism: An experience from Egypt. *Journal of Commerce & Management Thought*, 8(3), 508-530.
- Neves, P. (2012). Organizational cynicism: Spillover effects on supervisor-subordinate relationships and performance. *The Leadership Quarterly*, 23, 965-976.
- Nisula, A.M. (2015). The relationship between supervisor support and individual improvisation. *Leadership & Organization Development Journal*, 36(5), 473 - 488.
- Onyishi, I. E., & Ogbodo, E. (2012). The contributions of self-efficacy and perceived organisational support when taking charge at work. *SA Journal of Industrial Psychology*, 38(1), 1-11.
- Park, R., & Jang, S. J. (2017). Mediating role of perceived supervisor support in the relationship between job autonomy and mental health: moderating role of value-means fit. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(5), 1466-4399.
- Pati, S. P., & Kumar, P. (2010). Employee engagement: Role of self-efficacy, organizational support & supervisor support. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 46(1), 126-137.
- Perry, P. (2011). Concept analysis: Confidence/Self-confidence. *Nursing Forum*, 46(4), 218-230.
- Polat, M., & Meydan, C. H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 145-172.
- Richardson, A. M., Burke, R. J., & Martinussen, M. (2006). Work and health outcomes among police officers: The mediating role of police cynicism and engagement. *International Journal of Stress Management*, 11(4), 555-574.
- Robbins, S.P., & Judge, T. A. (2012). *Örgütsel Davranış*. (çev. İnci Erdem). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Schaufeli, W. B., & Salanova, M. (2007). Efficacy or inefficacy, that's the question: Burnout and work engagement, and their relationships with efficacy beliefs. *Anxiety, Stress, and Coping*, 20(2), 177-196.
- Schumpeter, J. A. (2014). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*. (çev. Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayınları.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). *The General Self-Efficacy Scale (GSE)*. (Erişim: 05.05.2016), <http://userpage.fu-berlin.de/~health/engscal.htm>
- Seck, A. (2012). International Technology Diffusion and Economic Growth: Explaining the Spillover Benefits to Developing Countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, (23)4, 437-451.
- Silaghi, M. I. P., Alexa, D., Jude, C., & Litan, C. (2014). Do business and public sector research and development expenditures contribute to economic growth in Central and Eastern European Countries? A dynamic panel estimation. *Economic Modelling*, 36, 108-119.
- Sinokki, M., Hinkka, K., Ahola, K., Koskinen, S., Kivimäki, M., Honkonen, T., Puukka, P., Klaukka, T., Lönnqvist, J., & Virtanen, M. (2009). The association of social support at work and in private life with mental health and anti depressant use: The Health 2000 Study. *Journal of Affective Disorders*, 115, 36-45.
- Son, S., & Kim, D.Y. (2016). The role of perceived management support and trust in mentors on protégés' organizational citizenship behavior. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 54(4), 481-497.
- Stajkovic, A. D., & Luthans, F. (1998). Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 124(2), 240-261.
- Swann, W. B. (1990). To be adored or to be known? The interplay of self-enhancement and self-verification. In: E. T. Higgins, & R. M. Sorrentino (Eds.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (s. 408-448). New York: Guilford Press.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taymaz, E., & Suiçmez, H. (2005). Türkiye' de Verimlilik, Büyüme ve Kriz. *Türkiye Ekonomi Kurumu*.
- Wang, D. H. M., Yu, T. H. K., & Liu, H. Q. (2013). Heterogeneous effect of high-tech industrial R&D spending on economic growth. *Journal of Business Research*, 66(10), 1990-1993.
- White, K. A. (2009). Self-confidence: A concept analysis. *Nursing Forum*, 44(2), 103-114.
- Yasin, T., & Khalid, S. (2015). Organizational cynicism, work related quality of life and organizational commitment in employees. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 9(2), 568-582.
- Yaylalı, M., Akan, Y., & Işık, C. (2010). Türkiye'de Ar-Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki

Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990–2009. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, (5)2, 13-26.

Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Ankara: Nobel Yayınları.



Araştırma Makalesi • Research Article

An Econometric Investigation of the Impact of Gender Income Gap on the Gender Gap in Crime: The Case of Arkansas State

Cinsiyet Gelir Farkı'nın Cinsiyet Suç Oranı Üzerine Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme: Arkansas Eyaleti Örneği

Deniz Güvercin^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü, 34500, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6158-3877

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Aralık 2017

Düzeltilme tarihi: 05 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Cinsiyet Gelir Farkı

Cinsiyet Suç Farkı

Suç Oranı

Küme Dirençli Standart Hatalar

Tutuklanma Oranı

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 14, 2017

Received in revised form May 5, 2018

Accepted May 25, 2018

Keywords:

Gender Wage Gap

Gender Gap in Crime

Crime Rate

Cluster Robust Standard Errors

Rate of Arrest

ÖZ

Bu çalışma, cinsiyet hususunu dikkate alarak suçun belirleyicilerini açıklamayı hedeflemektedir. Arkansas eyaleti ve bu eyalet içerisinde 4 şehir rassal olarak seçilmiştir. Standart en küçük kareler ekonometrik tahmin sisteminin küme dirençli standart hatalar yöntemiyle kullanılmasıyla elde edilen tahmin sonuçları, gelir düzeyinin negatif ve tutuklanma olasılığının suç piyasasına katılımı pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olarak etkilediğini göstermiştir. Bu çalışmanın en önemli bulgusu erkek ve kadınlar arasında gelir farkının artmasının erkeklerin, kadınlara göre, suç işleme oranını arttırdığını göstermesidir. Sonuçlar literatürden farklı olarak, tutuklanma olasılığının belirli bir eşik değerinden sonra, suç oranlarını arttırdığını göstermektedir.

ABSTRACT

The paper examines the determinants of crime by focusing on gender issue. We randomly select the state of Arkansas and four counties in Arkansas. We estimate econometric models to examine the determinants of crime market participation. Estimations based on ordinal least squares using clustered robust standard errors imply that probability of arrest affects the crime market participation. One of the significant contribution of the paper is that, according to the estimation results crime gap increases as gender income gap increases explaining the decline in the gender wage gap and gender gap in crime in the last decades. Furthermore the results contrary to literature, imply that there is threshold level after which increase in probability of arrest leads to the crime market participation.

1. Introduction

Crime rates have been declining over centuries for humanity. Particularly, homicide rates, men to men conflict in public space decreased worldwide. However, for decades the crime rates are fluctuating around some steady values in different regions of the worlds.

There are economic, social, juridical, and political determinants of crime. These determinants constitute the

incentive structure for the offenders in different age cohorts. In other words, individual from certain race, family, income level, neighborhood would compare his future self with the income level of the individual in the old age cohort at the current period with same background and then invest in skills either for legal market or for the crime market. Therefore, economic and social conditions are closely related to incentive to entering to the crime market. Particularly, if individual from certain race with certain

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: denizguvercin@icloud.com

family income, which is, say, low, observes that he would earn low income level regardless of his/her education level, he would have low incentive to accumulate skill, or demand education. Instead, he would accumulate skills for crime market if there would be higher income stream to capture.

Therefore, racial/ethnic/cleavage based discrimination in the job market might result in variation in crime rates across these cleavages which would exacerbates with poverty level in the country. Moreover, immigration might exacerbate the crime rate in the country. Buonanno and Montolio (2008) using panel data set of Spanish provinces from 1993 to 1999 and using GMM-system estimator report that immigration affects positively crime rate. They report that immigration in one way contributes to the economic growth due to labor shortage in the country, however, in other way it affects positively crime rate in Spain.

Economic analyses of crime market participation mostly base their arguments on rational choice based explanations of committing crime. Becker (1968) benchmark model provides rational choice theory ground for most of the following researches on crime. Becker (1968) argue that probability of arrest and severity of punishment affect negatively crime participation whereas rewards obtained from criminal activity affect positively the crime participation. Therefore, criminal activity is taken if there are more expected gains than costs. From this respect, it can be claimed that arrest rate should affect negatively crime rate.

Economic incentives or crime offend include economic rewards/returns of criminal activity (Becker, 1968), the poverty level of the individual (Ehrlich, 1973) or low level legal wage income. Wage level used in the literature (Machin and Meghir, 2004; Grogger, 1998) as the indicator of the level of economic well-being of the individual that would be correlated with the criminal behavior. On the other hand, economic inequality level also would be correlated with the crime participation rate in the country because people would not submit the social contract that distributes resources unequally among citizens (Fajnzylber, 2002). Unemployment rate also highly referred in the literature as the economic determining factor for the crime market participation. Allan and Steffensmeier (1989) particularly emphasize that youth unemployment rate affects positively arrest rate for youth whereas full time employment affects negatively arrest rate for youth. Edmark (2005), using a panel of Swedish counties data over the period of 1988-1999 argue that unemployment increase property crimes and do not make any significant effect on the violent crimes.

There are other determinants of the crime referred in the literature such as education level, age, arrest rate and effectiveness of the law enforcement. Imrohoroglu et al. (2006) report that 50% of sentences in England and Wales require sentencing more than 2 years, however it is valid only 6 % of sentences in France. Imrohoroglu et al. (2006) also report that arrest rate negative significantly affect crime rate.

On the other hand, since Mincer's (1962) benchmark study on education and earnings, there are several researches seeking to provide evidence on the fact that additional years of schooling increases wage level. Therefore, from this respect, it is obvious that additional schooling years increases opportunity cost of going to jail. Lochner (2004) shows that education decreases crime market participation if

only the reward of education in the form of the high legal wage income exceeds the rewards from crime market participation.

Age is another factor determining the crime rate referred in the literature. Hirschi and Gottfredson (1993) argue that distribution of crime on age looks like normal distribution so that crime rate increases by age and peaks at early adulthood and then falls. Greenberg (1983) argues that employment status of youth has the determinant role on this particular shape of crime rate distribution whereas Benson (2001) argue that having varying level of family responsibilities over different ages has determinant role on this particular shape of crime rate distribution.

Crime committing in Becker's (1968) argument is the outcome depending on individual expected utility maximization. However, macroeconomic conditions affecting general economy also would make significant impact on various crime types. Particularly, business cycles would affect the level of criminal activity in the country. Arvanites and Defina (2006) show that property crimes are driven by the business cycle and have counter cyclical components. They report that strong economic performance diminishes the number of property crimes. On the other hand, Cook (1985) shows that economic performance of the country does not make any significant impact on the homicide rate.

The gender issue is closely related in decision to commit a crime because incentives and disincentives differ between genders. Particularly, convergence of social roles of sexes, feminization of labor market, and changing bargaining power of female in household in recent decades, changes the scope of mobilization of female labor power. Goldin (2006) used the term of "quiet revolution" to describe the increase in women's labor force participation rate. Over recent decades women become more part of the economic machine, and attached to the labor market. Women's income particularly married women's income partly offsets the husband's income loss which would make significant effect on the probability of committing crime (for anyone) in the household.

The wage gap between genders and blockages on reaching top, managerial positions for female workers which is also called as "glass ceiling" in the literature in gender (labor) economics are significant factors determining the (legal) labor supply decision of female workers. According to OECD 2017 Gender Wage Gap Data, female median income is less than median male income by 18 % in United States, 16% in United Kingdom, 18% in Canada, %17 in Germany.

There are several empirical studies focusing on the determinants of gender wage gap. Pissarides et al. (2005) argue that recent decrease in gender wage gap can be attributed to the increases in education investments by women. Blau et al. (2014) argue that women become more highly educated than men in recent decade. However, women having low education level would commit crime with higher probability than highly educated women. Moreover, poor families adapting traditional gender labor division use less resources for educational investment of daughters than sons. Therefore, it can be claimed that women with poor and traditional families would be more likely to commit crime. Polachek (1981) argue that work

experience is significant factor explaining the gender wage gap. Altonji and Blank (1999) argue that because women has interrupted work history due to their social roles such as childbearing, firms discriminate on women in wages. Gender wage gap would put certain conditions on the maximum market wage women can possibly achieve that would result in increase in the probability of crime committing by women.

Therefore, even the labor market became more feminine, female workers earn less than male colleagues even if they have same educational history. We consider that would affect female workers' decision to enter the crime market partially to compensate wage gap, or totally leaving the legal market to enter the crime market. Economic activity if centered on male power, and if there is not gender mobility in the labor market then opportunity cost of participating crime market is small. In other words, if the probability of replacement of male worker that is paid higher than median male by female worker is very low, then female worker would seek to participate to higher rewarding crime activity that has very small opportunity cost.

Mostly, in developed countries family establishment is not on traditional mechanics, women mostly uses her income stream to smooth consumption. Women worker would calculate the expected future income given the probability distribution of gender wage gap in future to accumulate the skill needed for future job positions. However, because skill accumulation is costly and the present value of future wage stream is small then the return on skill accumulation would be very small which would disincentive to accumulate skills. However, median income for unskilled labor would be lower than skilled labor. Additionally, crime market activities require mostly risk taking behavior than being skilled labor, therefore, the wage gap between crime job and legal job for unskilled workers would be high compared to wage gap between crime job and legal job for skilled workers which would motivate women worker to participate in crime market.

Additionally, gender wage gap which disincentives the skill accumulation although it doesn't motivate mother to participate in crime market, it might cause children to participate in crime market. Because less skill accumulation would result in low education that ensures the certain level of illiteracy or low educational capital in lower economic classes. Families that consist of members that has less educational capital would suffer from high crime rate more likely. Thus, gender wage gap would affect crime rate in general.

Additional to labor market conditions, social mobilization, and gender based norms, implementation of crime prevention policies also explain the crime rate. If there is strong police force presence, and if judicial system functions effectively then incentives to commit a crime would be lower. For example; we would expect that crime rate would reduce in those times when the probability of arrest high. Therefore, the size of offender population would be very closely affected by crime prevention methods, and effectiveness of these methods in crime prevention.

This study aims to examine determinants of crime rate by emphasizing the role of economic, social factors with gender focus. The literature on crime is gender blind, and there are very few studies on the determinants of gender gap in crime

and few studies emphasize socio economic and juridical factors in explaining gender gap in crime. This paper contributes particularly into the literature by linking crime rates to economic and socio economic factors and arrest rate both in linear and non-linear fashion. Therefore, the paper brings evidences on the existence of the causal link between crime and socio economic and juridical variables (i.e. arrest gap) relation. One of the significant contribution of the paper is that, according to the estimation results crime gap increases as gender wage gap increases explaining the fact that gender wage gap is declining as well as gender crime gap in the last decades. Moreover, this result suggests that Becker's (1968) theorem as well as Adler's (1975) theorem could both be part of the explanation for the current trend in wage and crime gap.

We collect data from NIBRS, and randomly select state of Arkansas and four counties in Arkansas that are Pulaski, Saline, Benton, and Washington for the purpose of the study. We set up particular set of econometric estimation to examine the determinants of crime rate for both gender in these counties.

2. Literature: Gender Gap in Crime

Gavrilova and Campaniello (2013) reports that arrest rate for shoplifting and robberies is higher for female than male while in other crime activities women face lower probability of arrest than men. They also report than females are not less likely to be arrested than males in recently, and females do not respond much to increase in arrest rate for females but responds strongly to increase in earnings from criminal acts. Simon (1976) reports that females mostly have record of property crimes.

Campaniello (2014) argues that technological advancement and transformation of (old fashion- sexist) social norms provided women space to participate in labor market and the crime market. She argues that crime rates for women is lower than men because ,for married women, they are not very exposed to the negative income shocks as they depend on spouse's income, are more risk averse than men. Moreover, she also argues that having children lowers the incentive to commit a crime for women. Additionally, she argues that because judicial system is akin to be forgiving against women offenders, number of female offenders has been rising.

Campaniello (2014) argues that given there is significant wage gap between educated and uneducated women, and the gender wage gap within the highly educated female cluster is smaller than the gender wage gap within the uneducated female cluster, so that rising schooling per women would reduce the incentive to commit the crime for women.

Akerlof and Kranton (2005) argues that if the social norms impose that the crime is masculine job then either other males would discriminate against the females, or females themselves would despise criminal acts resulting in lower female crime participation even there is significant gender wage gap.

Campaniello and Gavrilova (2018), report that women participate more in shoplifting than men. They report that men have higher elasticity of crime income than women, whereas both genders have similar elasticity of arrest. They

report that women earn 13 % less than men from participating crime, but they face 9 % lower probability of arrest.

Suppose that female workers do not participate in home production, but mostly in legal market activity. However, because of the high gender wage gap, women would participate both in home production and market production which results in highly valued leisure time for women. Women would then make a decision to give birth and leave the market for a while when she also consumes leisure, or to stay in market. If women decides on making child then her work flow would be discontinuous which would affect the wage gap she offers to employer to be employed. If female worker postpones childbearing later in her life time she would face higher opportunity cost as the wage rate increases with age, and would use less her leisure time. In crime market there is no need for regularity and continuous job attendance which would attract female workers. Female workers by participating in crime market would save time for home production and legal market production. Therefore, female workers would compensate wage premium in legal market by crime market earnings which also affect their childbearing decision. This scenario would be very valid if arrest rate gap between male and female offenders is high, and arrest rate is low.

There are also sociological theories on the gender gap in crime. Simons et al. (1980) argue that because men are more inclined to have deviant peers than women, it is the natural outcome that there is crime gender gap. Gilligan (1982) argue that because women are more exposed to social stigma than men, they behave under more socially convenient way so that are less inclined to commit a crime. Mears (1998) provides the evidence confirming the Gilligan's argument that because women are more constrained in moral boundaries set by the society are less inclined to have deviant friends thus having lower crime rates than men

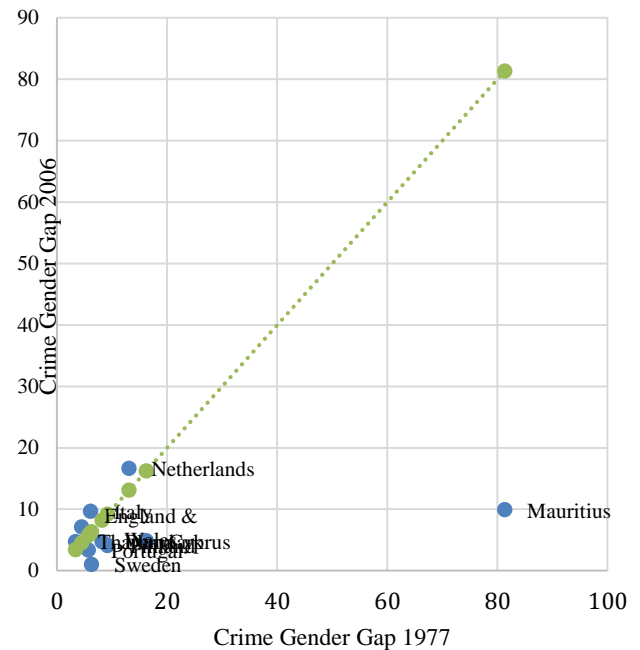
Steffensmeier et al. (2005, 2006) argues that ("net widening enforcement" approach) that the transformation of societal view of the crime (and content of crime) would affect the arrest rate for women even if it would not affect the actual crime rate. Steffensmeier et al. (2005, 2006) argue that such a change would decrease gender gap in crime by increasing female arrest rate more than male arrest rate.

Adler (1975) argue that- ("offender behavioral changes" approach) that as society discriminates less on the gender ground, and becomes more egalitarian, female crime rate increases. They argue that women become more inclined to crime as they have wider economic and political rights and improved public image.

Because of the lack of the data we could find the crime gender gap for some of the countries where crime gender gap is measured as the number of male offenders per female offender. The graph illustrates that for some of the countries such as Italy, England, Netherlands the number of male offenders per female offender is higher in 2006 than 1977. However, for some countries such as Sweden, Cyprus, Portugal, Finland Netherlands the number of male offender per female offender is lower in 2006 than 1977. The graph does not reveal any general trend of gender gap across countries. We can at this point conclude some of the root causes of gender gap in crime vary considerably across

countries that lead to very different gender gap trend across time.

Figure 1. Crime Gender Gap in 1977 and in 2006



Committing crime is not different than any other decision made by the rational economic agent. It has expected costs, and benefits. Becker (1968) identifies main determinants of committing the crime, the probability of imprisonment, probability distribution of the jail years, harshness of sentence, the expected loss in income if jailed¹, physical cost of spending time in the jail² the expected earnings from the illegal activity; income level provided by legal labor market; and risk aversion. According to Becker (1968) the economic conditions, police force, judicial system, relative earnings in crime market would affect crime behavior across countries.

This study focus on determinants of crime rates by focusing on the gender dimension in crime. We claim that drivers of the crime in both genders are different, hence, determining the size of effects for each variable affecting the crime would suggest variation of policies on gender axes that would be more effective in crime prevention.

3. Data

We used the data set of National Incident Based Reporting System (NIBRS) for the year of 2015. This data set provides us information regarding the number of offenses, arrests, and demographic profile of criminals such as age, gender, and race. The crimes are coded according to the geographical location, state and county it committed. Additionally the data provides the information regarding the content of the crime. However, the data set does not provide information regarding the income, wealth, education profile of the offenders.

We employed Us Census Data for Social, Economic and Health Research (IPUMS) to obtain the average income and education level for individuals that have same gender, age cohort, race, and county.

We randomly select the Arkansas as the case study, and randomly select the four counties in Arkansas which are Benton, Pulaski, Saline, and Washington. We used the data from NIBS, and IPUMS for these counties. We constructed income and education data for each gender/race/age/county cohorts. Additionally, we used IPUMS data set to construct crime rate variable that is the number of crimes committed in each cohort of each gender/race/age/county divided by the number of people (general population) in this specific cohort. Rate of arrest that is the number of arrests divided by the number of offenses given that each incident does not entail more than one offense, represents the probability of arrest of offenders calculated by the crime statistics in NIBRS.

We used the data set of NIBRS for crime statistics, IPUMS and US Census Statistics data set for demographic variables for the year 2015. We used random sampling from NIBRS data through which we obtain 4296 observations.

Furthermore, to reveal the causality between crime gender gap, arrest gender gap, and gender pay gap we calculated the income, arrest and crime rate differences for each gender that is the difference between average crime (income level, arrest rate) rate differences for each race/age/county cohorts.

There are two categories of race which are black and white. There are two age for each gender/race/county cohorts. One age cohorts contain offenders younger than 20 years old, another age cohorts contain offenders older than 20 years old. There are different type of crimes committed. Table 1 below illustrates the demography of the crime in these counties. In table, number of offenders, black and white offender population, average age, average income, education, crime rate, and rate of arrest information for both genders for each county are provided.

Table 1. Descriptive Statistics of Female and Male Offenders across Counties

	Female				Male			
	Benton	Pulaski	Saline	Washington	Benton	Pulaski	Saline	Washington
Average Income	25443	36537	27832	25520	46882	41150	48365	43191,6
Average Schooling	12,5	12,8	12,9	12,35352	12,06	11,98	13,04	12,6
Average Crime Rate	0,0097	0,003	0,003	0,004	0,03	0,009	0,009	0,0139
Average Rate of Arrest	0,77	0,5	0,203	0,65	0,73	0,54	0,184	0,62
Age	34,5	33	35,8	34,5	31,6	34,5	37,9	34,6
Black	30	139	-	-	97	507	-	-
White	274	304	123	280	542	708	354	935
People	304	443	123	280	639	1215	354	935

Table 1 illustrates that in the sample; men and women do not much differ in terms of educational background, and year of schooling for both genders are almost same in all counties. The average schooling for both genders are around 13 years. However, average crime rate differ significantly across genders where the crime rate for men is well above the women. Average arrest rate for women is higher in Benton, and Saline, but lower in Pulaski, and Washington. However the difference between average rate of arrest for women and men is not significant. Additional to significant crime gap for both genders, there is significant wage gap, income gap for both genders in all counties.

Table 2 below illustrates gender profile of different crime categories which are grouped according to their main purpose. One category is Violent Crimes which include Murder, Negligent Manslaughter, Kidnaping, Aggravated Assault, Simple Assault, Intimidation, Arson. Another Category is Theft which includes Robbery, Burglary, Shoplifting, Theft (from building/motor vehicles/Part of Motor Vehicles), and Larceny. Other crime category is Electronic/Organized Robbery which includes Counterfeiting, Swindle, Credit Card/Automatic Teller Machine Fraud, Impersonation, Confidence Game, and Wire Fraud. The final category is Other Crimes containing Drug and Prostitution.

Table 2. Decomposition of Crime Categories According to Gender and County (%)

	Female				Male			
	Benton	Pulaski	Saline	Washington	Benton	Pulaski	Saline	Washington
Violent Crime	28	24	31	21	72	76	69	79
Theft	40	31	31	26	60	69	69	74
Electronic/Organized Robbery	50	41	30	36	50	59	70	64
Other Crimes	27	30	56	27	73	70	44	73

According to the data female mostly abstain from violent crimes, and are more prone to theft and organized, mostly electronic, theft. Decomposing the theft crime category for all counties show that 14 % of theft is burglary, 33 % is shoplifting, and 44% is larceny. These statistics indicate that women committing theft crime which involves less violent action. For example, even though average rate of arrest for burglary is 0,5 and for shoplifting is 0.67, female commit more shoplifting than burglary.

Furthermore, we run the two tail z-test to compare the means for female and male share of different crimes after pooling data in Table 2. Means are 33 % for female, and 67 % for male. The test results suggest that means are not same for these two groups. Therefore we can conclude that for, overall, these counties there is significant crime gender gap.

4. Econometric Model

In this section we investigate the determinants of crime for both genders. We claim that rate of arrest, and income level are main drivers for committing crime. Particularly, if the rate of arrest is low, and personal income is low, then crime rate would be high. We claim that legal and illegal earnings are substitutes so that as the market income level diminishes, participation to crime market would increase.

Additionally, we expect that education level significantly affects the crime participation behavior because cost of education increases the opportunity cost of crime. Furthermore, education provides social status, as well as more stable social relations that would entail huge crime rewards to forgo and commit a crime. Education, in essence, are anti-crime activity, and to this purpose it entails processes through which attenders are educated to solve problems in civilized manner. Therefore, we expect that it would affect the crime rate. We also examine the presence of the non-linear relations between regressors and dependent variable.

We should be aware that education level and income level are not individual specific values but averages for each gender/race/age/county cohorts in general population. Therefore we interpret estimations based on cohorts of general population, and individuals (offenders) within these cohorts.

We used standard OLS techniques for estimation. The nature of the data indicates potential heterocedasticity problem which can be dealt with estimation with cluster robust standard errors. Cluster-robust standard errors first proposed by White (1984) for OLS, Liang and Zeger (1986) for linear and non-linear models, and by Arellano (1987) for the panel data. Cameron and Miller (2015) argue that failing of taking into account the within cluster variation leads to very small standard errors, and low p values. Therefore, we use gender/race/age/county cohorts as the clusters. We therefore based our estimation on cluster robust standard errors which is also heterocedasticity consistent. Additionally, number of observations are 4296 which is sufficient to enable Law of Large Numbers to hold that ensures statistically correct confidence interval estimation for estimated coefficients. Because estimation based on cluster robust standard errors there is no need to check for heterocedasticity.

The cluster based econometric model frame is the following;

$$Z_{gm} = \alpha + X_{gm}'\beta + U_{gm} \tag{1}$$

where $m = 1, \dots, M_G; g = 1, \dots, G$

$$U_{GM} = V_G + F_{GM} \tag{2}$$

where $m = 1, \dots, M_G$

Wooldridge (2006: 8) argues that “If U_{gm} has the form in (2), the amount of within-cluster correlation can be substantial, which means the usual OLS standard errors can be very misleading”. The variance matrix estimator, also provided by Stata, is based on absence of cluster correlation and heteroskedasticity. The variance matrix estimator, also provided by Stata, is based on absence of cluster correlation and the heteroskedasticity.

The cluster robust covariance matrix estimator which is the generalization of the Huber (1967) and White (1980) is the following:

$$Cov(\widehat{\beta}) = (X'X)^{-1} \left[\sum_{g=1}^G X_g' \widehat{v}_g \widehat{v}_g X_g \right]$$

Econometric Model is the following:

$$\begin{aligned} Crime\ Rate_{ig} = & \delta + \theta Rate\ of\ Arrest_{ig} + \beta Income_{ig} \tag{3} \\ & + \varphi Education_{ig} + \gamma Age_{ig} + \eta Age_{ig}^2 \\ & + \alpha Rate\ of\ Arrest_{ig}^2 + \gamma Education_{ig}^2 \\ & + \theta Income_{ig}^2 + \Gamma X_{ig} + \varepsilon_{ig} \end{aligned}$$

Demographic profiles of the population would also affect the crime rate. To this purpose, we used time invariant heterogeneities such as age, race information for the offenders as control variables. We use county dummies to control county fixed effects, such as different size, and effectiveness of police force presence in these counties, or juridical system heterogeneities.

We also consider the curved relation between crime rate and independent variables. Therefore we added squared terms into the model. X is the vector of control variables containing individual time invariant characteristics for individual observations (race/age), and variables controlling county fixed effects. The sub index of i represents individual observation, and c is the cluster the ith observation belongs to. We estimate this equation for both female and male. We illustrated certain descriptive statistics for female offenders below

Table 3. Descriptive Statistics for Female Offenders

Variables	Obs.	Mean	Std. Deviation	Min.	Max.
Income	1152	25098	12714	1557	36577
Education	1148	12.6	2.7	4.05	15.5
Rate of arrest	1152	.58	.17	0	.774
Crime rate	1151	.005	.006	.002	.04
Age	1151	34	12.2	11	99

Estimation outcomes for female is below.

Table 4. Econometric Estimation Results for Female Offenders

Variables	Model 1	Model 2
Rate of Arrest	-.89*	-1.02*
Income	-.00*	-.00*
Education		
Age		
Race	-.009*	
Income Squared	.000*	
Education Squared		
Rate of Arrest Squared	.922*	1.1*
Dummy Pulaski	-.03*	-.012
Dummy Benton	.03*	.044*
Dummy Saline	.07*	.102*

The estimated coefficients with * are significant at 5 % statistically significance level indicating that all of the variables except the Dummy Pulaski are statistically significant. We also should state that the models are selected among the models by excluding insignificant variables and according to F value by which we check the overall significance of the variables in the model. The models estimations suggest that wage level negatively affects the crime rate for women even though it is not very much.

Model 1 indicates that there is threshold level for rate of arrest, 0.42, above which increase in rate of arrest increases

crime rate. Additionally, there is rate of income level, 18970- which is very close to minimum level of income, above which increases in income level, crime rate increases. This result can be interpreted as legal work and illegal work are complement rather than substitutes for female offenders.

In most of the models age variable is insignificant so that it is dropped from estimation. Additionally, education and income variable show significant correlation so that education variable is dropped. We also estimated model without imposing non-linear relation between crime rate and income level in Model 2. In Model 2 the rate of arrest threshold is, 0.56, above which increases in income level, crime rate increases

In both model, rate of arrest has threshold level, U-turn relation, which indicates that after certain value of probability of arrest, participation to crime increases. It can be claimed that increase in arrest rate would signal offenders that it is more probable to be arrested which would decrease the rate of crime. On the other hand, it would signal police forces that crime rate would be low because the first effect is significant, which would reduce the police attention resulting in increase in crime rate. This finding contradicts with what Becker (1968), argued that probability of arrest reduces incentive to commit a crime.

Table 5. Descriptive Statistics for Male Offenders

Variables	Obs.	Mean	Std. Deviation	Min.	Max.
Income	3142	43734	18686	1965	61492
Education	3130	12.29	2.52	4.837	13.92
Rate of arrest	3143	.56	.15	.183	.742
Crime rate	3143	.014	.016	.007	.1
Age	3143	34	12.6	10	99

Table 6. Econometric Estimation Results for Male Offenders

Variables	Model
Rate of Arrest	-8.75*
Income	-.000*
Education	
Age	
Race	-.033*
Income Squared	
Education Squared	
Rate of Arrest Squared	7.41*
Dummy Pulaski	-.046*
Dummy Benton	-.13*
Dummy Saline	-1.22*

The estimated coefficients with * implies that the relevant variable is statistically significant at 5 % significance level. The model is selected among the models by excluding insignificant variables and according to F value by which we check the overall significance of the variables in the model. The model estimations suggest that wage level negatively affects the crime rate for men even though it is not very much. There are not compatible models for men. Age, Education, and income squared variables are ignored because of multicollinearity, and the F test results. Model indicates that the threshold level for rate of arrest is also present for men. The threshold level is 0,56 which is higher than for female offenders.

5. Crime Gap

In the section above we investigate the main determinants of crime rate for both gender. This section is devoted to analyze the determinants of crime gap. The econometric model that is set up for this purpose is the following.

$$\begin{aligned}
 \text{Crime Gender Gap}_{ig} &= \delta + \alpha \text{ Gender Arrest Gap}_{ig} \\
 &+ \beta \text{ GenderIncome Gap}_{ig} \\
 &+ \gamma \text{ Age}_{ig} \Gamma X_{ig} + \varepsilon_{ig}
 \end{aligned}
 \tag{4}$$

Gap variables are calculated by taking difference of income levels, rate of arrest, and crime rates between male and female offenders within the same cohort of age/race/county. The model outcome is below.

Table 7. Econometric Estimation Results for Determinants of Crime Gender Gap

Variables	Model 1	Model 2
Arrest Gap	-.036*	-.036*
Income Gap	.000*	.000*
Age	-.000*	-.000*
Race	-.007*	-.016*
Dummy Pulaski	-.003*	-.0025*
Dummy Benton	-.002*	.000*
Dummy Saline	-.002*	-.0022*
Arrest Gap Squared		-.045*

The estimated coefficients with * implies that the relevant variable is statistically significant at 5 % significance level. The coefficient for income gap indicates that if income gap between male and female rises (in favor of male), crime gap increases (in favor of male). The result indicates that the effect is significant and positive and becomes very significant if the wage gap is very high. This result seems to contradict with the Becker’s hypothesis on the ground that if (economic) opportunity cost of committing crime decreases, in terms of (relative) market wage forgone, the individual (women) becomes more inclined to commit a crime decreasing the gender gap in crime (or as men becomes less inclined to commit a crime). However, it can be argued that as the gender wage gap increases the labor force participation rates decreases or women becomes less inclined to invest in human capital that decreases their position in possessing social capital. Therefore, the effect of rise in gender income gap would trigger the women to position itself at job market and public sphere at lower ranks which according to Adler’s (1975) theory of offender behavioral change theory decreases female crime rate resulting the widened gender crime gap. Therefore, even there is negative impact of rising wage level for men on their crime market participation, increased gender income gap decreases women’s crime market participation as well according to Adler’s (1975) theory of offender behavioral change theory. This result also confirms the decline in gender wage gap and gender crime gap in the recent decade.

Arrest gap coefficient indicates that if rate of arrest gap between male and female within same cohort increases (in favor of male), crime gap decreases (in favor of men). These results indicate rate of arrest gap affects the crime gap as it is expected (negatively). Second Model indicates that there is no arrest gap threshold so that there is no U-turn relation between arrest gap and crime gap. Therefore, if male become to get arrested more frequently than female, they commit less

crime, and this negative effect is valid in all arrest rate, and it is more significant at higher arrest rate gap levels.

6. Violent Crime vs. Shoplifting

Decomposing crime for all counties reveal that male offenders are more prone to commit violent crimes, including murder, kidnap, assault, intimidation, etc. On the other hand, female offenders are more prone to commit shoplifting, larceny, etc. We below reveal the determinants of crime rates for each crime category for relevant gender.

Econometric estimation results for violent crimes for male offenders:

Table 8. Econometric Estimation Results for Violent Crimes for Male Offenders

Variables	Model 1
Rate of Arrest	-.296*
Income	-.000*
Rate of Arrest Squared	-.445
Race	-.017
Dummy Pulaski	.025
Dummy Benton	.061
Dummy Saline	-.029

Econometric estimation for shoplifting and larceny for female offenders:

Table 9. Econometric Estimation Results for Shoplifting for Female Offenders

Variables	Model 2
Rate of Arrest	-.05*
Income	-.000*
Race	-.009*
Rate of Arrest Squared	.061*

The model examining the determinants of violent crime for men indicates that both rate of arrest and income is significant and affects crime rate negatively, at least after certain threshold level, 0,34. This result contradicts the result provided previously imply that for violent crimes that is subject to long years of jail if the probability of arrest increases offenders abstain from committing the crime

Model 2 indicates that there is threshold level of arrest rate, 0,39, after which the rate of arrest increase leads to increase in the crime rate. This result complies with the result provided previously.

7. Discussion and Conclusion

This paper attempts to reveal the determinants of crime for male and female. To this end, we collect data from NIBRS, and randomly select state of Arkansas and four counties in Arkansas that are Pulaski, Saline, Benton, and Washington. We have 4296 observations to estimate econometric model. Observations are offenders which are coded according to gender, age, race, location of crime, arrest and offense code, and whether they are arrested or not. These information with the information we collect from IPUMS regarding income level, education level, population for each age/gender/race/county cohort constitute our data set to estimate econometric model.

Econometric estimation outcomes provide the ground for explanation of the current trend in gender wage gap and crime gender gap. According to estimation results in the paper, there is economic cost of crime market participation which supports the Becker's (1968) rational choice based explanation of crime market participation. On the other hand, results on gender gap in crime and gender wage gap indicates that as the economic cost of the crime committing rises for men (relative to women) they become more inclined to commit a crime (relative to women). Eventhough the result does not completely confirm the Beckers' hypothesis it would comply with the Adler's (1975) explanation of crime market participation of women. Therefore, we suggest that as the gender income gap rises the women become less inclined to accumulate skills and become more inclined to position itself at the lower ranks of job market and public sphere that decreases crime rate for women as claimed by Adler (1975). Adler (1975) argues which is also known as liberation theory of female criminality that as women shows up at the public sphere more the crime rate for women increases. Therefore, we argue that even though increase in wage gap decreases the crime rate for men, it decrease in crime rate for women as the mechanism described by Adler (1975) would be at work.

We argue that there are strong policy implications of the model in the sense that economic growth accompanying gender wage gap decline should be accompanied with changes in law enforcement rules to increase the cost of committing crime. Therefore, gender wage gap decline that is in favor women should not trigger higher crime participation rate for women.

Econometric model outcomes indicate that there is threshold issue center playing between the crime rate and probability of arrest. The results confirm that income threshold level does not arise in all models significantly, and education level is much correlated with income level which is corrected by excluding it.

Rate of arrest shows the probability of getting arrested given that offense is committed. The econometric result indicates that after certain threshold the crime rate increases following increase in arrest rate. We conceive that because rate of arrest signal both police forces and offenders that committing crime would go down would imply that there would be more offenders seeking opportunity to commit a crime given that police forces put less attention.

On the other hand, estimation results for male committing crime suggest that there is no threshold level indicating U-turn relation. We conceive this result as the outcome of the harsh sentencing, and long years of jail for violent crimes if arrested. Therefore, male offenders, which is the gender that committing the most of the violent crimes, that are potentially ready to commit violent crime would not commit, if the rate of arrest increases.

Estimation result for shoplifting indicating that following increase in probability of arrest, committing crime increases after threshold level. This result confirms the findings from other estimations except for violent crimes. We consider that because shoplifting is not punished very heavily, and does not result in long years of jail if arrested, the result of estimation differs from violent crimes.

According to estimations for crime gap between male and female (not vice versa) indicates that (rate of) arrest gap is significant and affect negatively the crime gap. In other words, if male get arrested more than female they abstain more from committing crime than female. Additionally, estimation results indicate that there is no arrest gap threshold so that there is no U-turn relation between arrest gap and crime gap. Therefore, if male become to get arrested more frequently than female, they commit less crime, and this negative effect is valid in all arrest levels, and it is more significant at higher rate of arrest gap levels.

Notes

¹ There would not be income stream in the jail. Additionally, after jail, there would be loss in potential income due to the criminal record of the offender.

² This includes health cost of spending time in jail. Additionally, the criminal would have less opportunity to become happy in Daily life which would affect the health, particularly stress level, condition of the person.

References

- Adler, F. (1975). *Sisters in crime: The rise of the new female criminal*. McGraw-Hill.
- Akerlof, G. A., & Kranton, R. E. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715-753.
- Altonji, J. G., & Blank, R. M. (1999). Race and gender in the labor market. *Handbook of labor economics*, 3, 3143-3259.
- Arellano, M. (1987). Computing Robust Standard Errors for Within-Group Estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434.
- Arvanites, T. M., & Defina, R. H. (2006). Business cycles and Street crime. *Criminology*, 44(1), 139-164
- Becker, G. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 2, 169-217.
- Benson, M. L. (2001). *Crime and the Life Course: An Introduction*. Los Angeles: Roxbury.
- Blau, F. D., Kahn, L. M., Liu, A. Y. H., & Papps, K. L. (2013). The transmission of women's fertility, human capital, and work orientation across immigrant generations. *Journal of Population Economics*, 26(2), 405-435.
- Buonanno, P., & Montolio, D. (2008). Identifying the socio-economic and demographic determinants of crime across Spanish provinces. *International Review of Law and Economics*, 28(2), 89-97.
- Cameron, A. C., & Miller, D. L. (2010). *Robust inference with clustered data* (No.10, 7). Working Papers, University of California, Department of Economics.
- Cameron, A. C., & Miller, D. L. (2015). A practitioner's guide to cluster-robust inference. *Journal of Human Resources*, 50(2), 317-372.
- Campaniello, N. (2014). Women in crime. *IZA World of Labor*, (105).
- Campaniello, N., & Gavrilova, E. (2018). Uncovering the gender participation gap in crime. *European Economic Review*, (In Press). <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2018.03.014>
- Cook, P. J., & Zarkin, G. A. (1985). Crime and the business cycle. *The Journal of Legal Studies*, 14(1), 115-128.
- Edmark, K. (2005). Unemployment and crime: Is there a connection?. *The Scandinavian journal of economics*, 107(2), 353-373.
- Ehrlich, I. (1973). Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation. *Journal of political Economy*, 81(3), 521-565.
- Fajnzylber, P., Lederman, D., & Loayza, N. (2002). Inequality and violent crime. *The Journal of Law and Economics*, 45(1), 1-39.
- Gavrilova, E., & Campaniello, N. (2013). Gender in the Crime Market: Arrest and Wage Gaps. http://conference.iza.org/conference_files/riskonomics2014/campaniello_n9943.pdf
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Harvard: Harvard University Press.
- Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *American economic review*, 96(2), 1-21.
- Greenberg, D. (1983). Age and crime. In: *Encyclopedia of crime and justice*. Macmillan.
- Grogger, J. (1998). Market wages and youth crime. *Journal of Labor Economics*, 16(4), 756-791
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. (1993). Commentary: Testing the general theory of crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 30(1), 47-54.
- IPUMS (2017). US Census Data for Social, Economic and Health Research. (Accessed 02.12.2017), <https://www.ipums.org/>
- İmrohoroğlu, A., Merlo, A., & Rupert, P. (2006). Understanding the determinants of crime. *Journal of Economics and Finance*, 30(2), 270-284.
- Liang, K. Y., & Zeger, S. L. (1986). Longitudinal data analysis using generalized linear models. *Biometrika*, 73(1), 13-22.
- Lochner, L. (2007). Education and crime. *University of Western Ontario*, 5(8), 1-14.
- Machin, S., & Meghir, C. (2004). Crime and economic incentives. *Journal of Human resources*, 39(4), 958-979.
- Mears, D. P., Ploeger, M., & Warr, M. (1998). Explaining the gender gap in delinquency: Peer influence and moral evaluations of behavior. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35(3), 251-266.
- Mincer, J. (1962). Labor force participation of married women: A study of labor supply. In: *Aspects of labor economics* (pp. 63-105). Princeton University Press.
- NIBRS (2012). National Incident-Based Reporting System Series. (Accessed 1.2.2012),

<https://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/NACJD/series/128>

- Pissarides, C., Garibaldi, P., Olivetti, C., Petrongolo, B., & Wasmer, E. (2005). Women in the labour force: How well is Europe doing?. *Women at work: an economic perspective*, 7-63.
- Polachek, S. W. (1981). Occupational self-selection: A human capital approach to sex differences in occupational structure. *The review of Economics and Statistics*, 63(1), 60-69.
- Steffensmeier, D. J., Allan, E. A., Harer, M. D., & Streifel, C. (1989). Age and the distribution of crime. *American journal of Sociology*, 94(4), 803-831.
- Steffensmeier, D., Schwartz, J., Zhong, H., & Ackerman, J. (2005). An Assessment of Recent Trends In Girls' violence Using Diverse Longitudinal Sources: Is The Gender Gap Closing?. *Criminology*, 43(2), 355-406.
- Steffensmeier, D., Zhong, H., Ackerman, J., Schwartz, J., & Agha, S. (2006). Gender gap trends for violent crimes, 1980 to 2003: A UCR-NCVS comparison. *Feminist Criminology*, 1(1), 72-98.
- White, H. (1984). *Asymptotic Theory for Econometricians*. San Diego: Academic Press.
- Wooldridge, J. M. (2006). Cluster-sample methods in applied econometrics: and extended analysis. Working Paper.



Araştırma Makalesi • Research Article

Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükseltiye Göre Değişimi: Muş İli Örneği

Change of Population and Settlement by Elevation: Sample of Muş Province

İskender Dölek ^{a,*}, Vedat Avcı ^b, Muazzez Harunoğulları ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5922-8515

^b Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 12000, Bingöl/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1439-3098

^c Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 79000, Kilis/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4334-3364

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 20 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 30 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Muş
Nüfus ve Yerleşme
Yükselti
Coğrafi Bilgi Sistemleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 13, 2018
Received in revised form May 20, 2018
Accepted May 30, 2018

Keywords:

Muş
Population and Settlement
Elevation
Geographic Information Systems

ÖZ

Muş ilinin de içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölge'sinin, ekonomisi tamamen insan gücü ile ayakta durmaktadır. Bu açıdan nüfusunun mekân üzerindeki dağılışı ve bu dağılışı etkileyen faktörlerin ortaya konması oldukça önemlidir. Muş ilinde nüfusun %1'inin 1000-1250 m, % 69'unun 1251-1500 m, % 25'inin 1501-1750 m, % 4'ü nün 1751-2000 m, % 1'inin ise 2001-2250 m yükselti basamağı aralığında, yerleşmelerin % 2'sinin 1000-1250 m, % 39'unun 1251-1500 m, % 39'unun 1501-1750 m, % 17'sinin 1751-2000 m, % 3'ünün ise 2001-2250 m yükselti aralığında yer aldığı belirlenmiştir. Muş ilinde sanayi ve makineleşmeye bağlı bir gelişim diretmesinden ziyade yayla, mağara, ekolojik, termal turizm, dağ sporları (kayak) gibi ilde var olan potansiyele dayalı aktivitelere yoğunlaşmasının ilin gelişimi açısından daha gerçekçi olacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

The economy of Eastern Anatolia Region, where Muş province is located, depends completely on human power. In this sense, it is significant to reveal the distribution of the population by space and the factors affecting this distribution. In Muş province, the distribution of population was detected as 1% at 1000-1250 m, 69% at 1251-1500 m, 25% at 1501-1750 m, 4% at 1751-2000 m and 1% at 2001-2250 m elevation step and distribution of settlements was detected as 2% at 1000-1250 m, 39% at 1251-1500 m, 39% at 1501-1750 m, 17% at 1751-2000 m and 3% at 2001-2250 m elevation range. It is believed that the concentration of activities based on the current potential such as highland, cave, ecological, thermal tourism, mountain sports (skiing) is more realistic in terms of the development of Muş province instead of insisting on the development based on industry and mechanization.

1. Giriş

Günümüzde ülkelerin, bölgelerin ya da illerin gelişmiş ya da geri kalmış olarak nitelendirilirken dikkate alınan esaslardan biride yerleşme alanlarının durumudur. Artan nüfusla birlikte büyüyen yerleşmelerde fiziki, sosyal ve ekonomik açılardan değişimler yaşanmaktadır. Bu durum gelişen yerleşme alanlarında fiziki, sosyal ve ekonomik olarak planlama zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Planlama; sorunlar ortaya çıktıkça bunları çözmek için ya da

ileride doğması muhtemel problemlere çözüm getirmek için yapılır. Planlamanın hem “mekânı” hem de “sosyo ekonomik” şartları kapsaması gerekir. Bu amaca yönelik olarak planlama çalışmasına konu olacak mekâna ait bilgilerin toplanması gerekir. Toplanan bilgilerin mekâna ait fiziki koşulları da kapsaması oldukça önemlidir.

Mekâna ait sosyo-ekonomik koşullar hakkında bilgi elde edilebilecek unsurlardan biride mekân üzerindeki nüfus ve yerleşme özellikleridir. Yerleşmeler, buldukları doğal

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: isdolek@gmail.com

ortam özellikleri ile sosyo-kültürel yapıdan etkilenen dinamik unsurlardır. Çünkü yerleşmelerin ortaya çıkmasında hem doğal ortam koşulları hem de beşeri ve ekonomik özellikler etkilidir.

Yerleşme ve nüfus dağılışı üzerinde yükseltinin etkisinin açıklanması, insana bağlı faaliyetlerin genel yapısı hakkında önemli neticeler verebilmektedir. Ayrıca mekân üzerindeki bu ilişkinin geçmişten günümüze seyrinin izlenmesi, değişikliklerin belirlenmesi, analizlerinin yapılması veya haritalanması mekânın gelecekteki durumunun öngörülmesi açısından planlama çalışmalarında büyük önem taşımaktadır (Tekeli, 2005). Bu gerçekleştirildiğinde gerek planlama, gerekse doğal kaynakların daha sürdürülebilir bir şekilde kullanımı yanın da beşeri faaliyetlerin kendi içindeki dağılımı açısından da birçok avantaj sağlanmaktadır (Atasoy ve Özşahin, 2013).

Doğal ortama ait birçok unsur yerleşmelerin konumunu etkileyebilmektedir. Örneğin; eğim değerinin belirli rakamın üzerine çıktığı yerler (Tunçdilek, 1985), iklimin çok sıcak veya çok soğuk, bitki örtüsünün çok sık olduğu, çöller ve kutuplar gibi alanlarda insanların yaşamını ve geçimini sürdürebilmesi için yeterli düzeyde ekonomik kaynak bulunmamaktadır (Yücel, 1987). Bu bölgeler önemli bir yeraltı kaynağına, doğal ya da kültürel öneme sahip bir yapıya sahiplerse çok nadir olarak yerleşmeye açıllar.

Yerleşme ile birlikte nüfus, nüfusun dağılışı, yoğunluğu, yaş ve cinsiyet yapısı, aktif ya da bağımlı olma oranı gibi pek çok özelliğinin yanı sıra, kadın-erkek nüfusun birbirine oranla az ya da çok oluşu gibi nitelikler, o bölgenin doğal ve beşeri coğrafi özellikleri ile yakından ilgilidir (Zaman ve Coşkun, 2008). Coğrafi mekâna ait nüfus ve yerleşme özellikleri üzerinde yapılacak analizler coğrafi mekânın doğal ve beşeri özellikleri hakkında bilgi sağladığı gibi ortam ve insan etkileşimine ait önemli ipuçları verebilmektedir. Çünkü iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, toprak ve madenler gibi doğal faktörler, nüfusun dağılışı ve büyüklüğünün şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Tümertekin, 1994). Bu durum sadece ülkemize özgü bir özellik değildir. Dünyanın birçok bölgesinde fiziki coğrafya unsurları ile özellikle topografya ve iklim koşulları, nüfusun dağılışında ve nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Örneğin, kıyı alanları dünya üzerinde nüfuslanmanın en fazla olduğu yerlerdir. Birleşmiş Milletlere göre de dünya nüfusunun yarısı 60 kilometrelik kıyı alanında yaşamakta, büyük şehirlerin % 75'i de yine bu kıyıya yakın alanlarda toplanmaktadır (Karaburun ve Karakuyu, 2015).

Doğal ortama ait topoğrafik özelliklerden biri olan yükselti, yerleşmeyle birlikte hem nüfusun dağılışında hem de şekillenmesinde önemli bir faktördür. Türkiye'de yerleşmeler, belirli yerlerde değil, tam tersine relief üzerinde hemen her yere dağılmış olarak bulunurlar (Tunçdilek, 1985). Yerleşmelerin ve nüfusun yükselti basamaklarına göre gösterdiği dağılış paterni, bilhassa yükselti farkının bariz olduğu veya yerleşmelerin ve nüfusun yükseltiye bağlı olarak belirgin kuşaklarla ayrıldığı mekânlarda daha çok önem kazanmaktadır. Nitekim yükseklik faktörünün hem kırsal (Tolun-Denker, 1977) hem de şehrsel (Aliğaçoğlu ve Uğur, 2010) yerleşmelerin ve buralarda yaşayan nüfusun dağılışını değişen uygarlık seviyesine göre farklı şekillerde etkilediği bilinen bir gerçektir. Sahip olunan teknolojik olanaklar ve bilgi birikimi doğal ortam üzerinde sınırsız bir

denetim olanağı sağlayamaz. İnsanoğlu gelişmişlik düzeyine bağlı olarak az ya da çok doğal koşullardan etkilenir.

Ülkemizde nüfusun ve yerleşmelerin yükseltiye bağlı değişimine yönelik olarak literatürde çok sayıda çalışmaya ulaşmak mümkündür (Baykal ve Koçman, 1983; Avcı, 1992; Özdemir ve Karadoğan, 1996; Kızılcıoğlu ve Soykan, 1998; Öztürk, 2002; Tıraş, 2002; Koca, 2004; Çağlıyan, 2005; Kaya, 2005; Tıraş vd., 2009; Akbulak, 2010; Güngör ve Bozyiğit, 2011; Atasoy, 2012; Tapur ve Tuncer, 2012; Güner ve Çiftçi, 2012; Kaya, 2013; Karaburun ve Karakuyu, 2015; Özdemir vd., 2016; Avcı, 2017). Bu çalışmaların çoğu bir il ya da bölge bazında yerleşme ve nüfusun yükseltiye bağlı olarak değişimini konu edinmiştir. Doğu Anadolu bölgesinin bütününe kapsayan çalışmalar olsa da Muş iline yönelik olarak yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmada sosyo-ekonomik koşullar bakımından Türkiye'nin en geri kalmış illerinden biri olan Muş ilinde nüfusun ve yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılımı ve bu dağılımın nedenleri değerlendirilmiştir. İlin ekonomik anlamda gelişmesi için sürdürülen çabalar ve planlama çalışmalarında değerlendirilmek üzere ilin fiziksel koşullarından yükselti unsuru esas alınarak, nüfus ve yerleşme özellikleri ile ilgili analizler yapılmış, hem karar vericilere, hem de planlamacılara katkı sunacak veriler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Muş sosyo-ekonomik koşullar bakımından Türkiye'nin en geri kalmış illerinden biridir. Geri kalmış bölgelerde en önemli ekonomik değerlerden biri sahip olunan nüfus miktarıdır. Nüfus sadece toplam insan sayısından ibaret değildir. Nüfusun niteliği, dağılışı gibi özellikleri de nüfus değerini artıran nüfusa ait diğer niteliklerdir. Sanayileşmemiş, tarım ve hayvancılığın önemini koruduğu Muş gibi illerde, sahip olunan nüfus çok önemli bir ekonomik güçtür. Toprağın işlenmesinden, ürünlerin hasadına kadar olan süreçte, hayvan yetiştiriciliğinin her aşamasında da nüfus ve ona bağlı olarak oluşan potansiyel işgücü önemli bir etkidir. Başka bir deyişle ekonomik faaliyetlerin çoğu insan gücüne dayalıdır.

Muş il sınırları içerisinde ova/havza/vadi tabanları ile dağlık alanlar arasında nüfusun ve yerleşmelerin dağılışı büyük farklılıklar göstermektedir. Bu durum nüfus ve yerleşmelerin belirli yükselti basamaklarında yoğunlaşmasına neden olmuştur. Yükseltiye bağlı olarak gerek yerleşme gerekse nüfus miktarı azalmaktadır. Ova ve havza tabanları ile akarsu vadileri gibi jeomorfolojik ünitelerde çevresine göre nispeten daha elverişli iklim koşullarının yaşanıyor olması, tarım ve ulaşım olanaklarının daha kolay olmasından dolayı ulaşımın gelişmiş olması bu jeomorfolojik birimleri yerleşmeler için daha cazip hale getirmiştir. Muş, Varto, Malazgirt ve Bulanık ovalarının özellikle kenar kesimleri ile Karasu ve Murat Vadileri nüfusun ve yerleşmelerin çevrelerine göre daha yoğun olduğu yerlerdir. Muş ilinde yerleşme üst sınırı 2220 m'dir. Özellikle Muş il sınırları içerisinde ki yerleşmelerin % 2'si 1000-1250 m, % 39'u 1250-1500 m, % 39'u 1500-1750 m, % 17'si 1750-2000 m, % 3'ü 2000-2250 m yükselti basamağında yer alır. 1250-1500 m yükselti aralığı yerleşme sayısının en fazla olduğu yükselti aralığıdır.

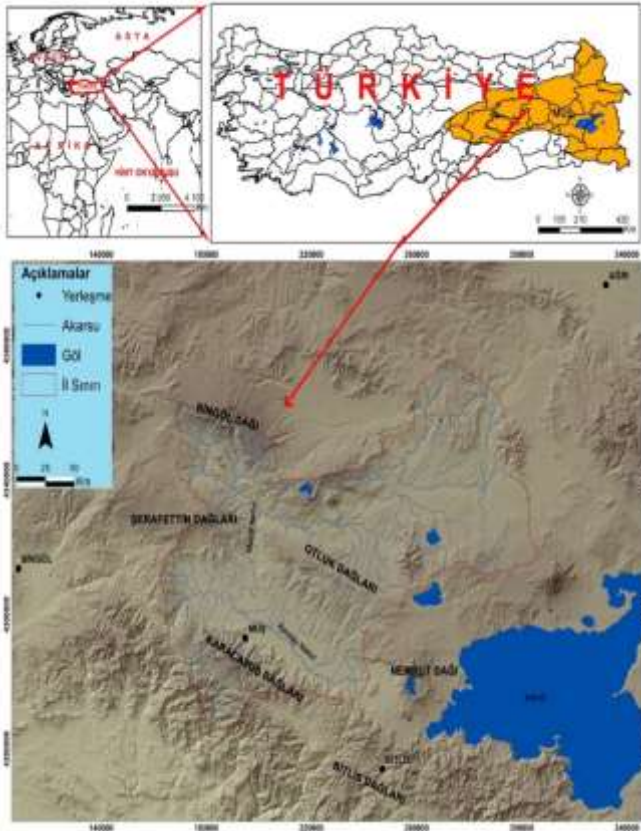
Yükselti arttıkça Muş ilinde yükseltiye bağlı olarak karasallığın şiddeti daha da artmaktadır. Bu durum ovoidan kuzeye ve güneye doğru gidildikçe artan yükseltiye bağlı olarak sıcaklık ortalamalarının azalmasına, yaz ve tarım

süresinin kısalmasına, kış süresinin, kar yağışlı gün sayısı ile donma olaylarının sıklığı, karın toprak üzerinde kalma süresini artırmaktadır. Değişen bu doğal özellikler yükseklerde hem ekonomik etkinliklerin türünü hem de süresini sınırlandırmaktadır.

2. Çalışma Alanı ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Muş ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer almaktadır. İl, Ağrı, Bitlis, Bingöl, Erzurum, Diyarbakır ve Batman illeriyle komşudur (Şekil 1). Muş ilinin kuzeydoğusunda Patnos ve Tutak (Ağrı), doğusunda Ahlat, Adilcevaz ve Güroymak (Bitlis), kuzeyinde Karayazı, Hınıs, Tekman ve Karaçoban (Erzurum), güneyinde Kulp (Diyarbakır), Sason (Batman) ve Mutki, Güroymak (Bitlis), batısında Karlıova, Solhan (Bingöl) bulunmaktadır.

Şekil 1. Muş İlının Lokasyon Haritası



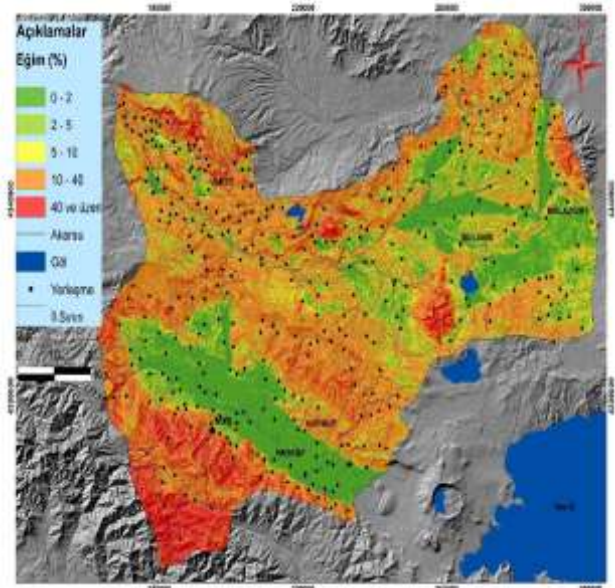
Muş il sınırları içerisinde farklı kayaç türlerine rastlanılması çok farklı jeolojik ve jeomorfolojik süreçlerin etkili olduğunu göstermektedir. Paleozoyik'e ait gnays, mikaşist, mermer, granit gibi kayaçlar en yaşlı kaya birimlerini oluşturmakta ve bunlar ilin güneyinde Karaçavuş dağları ile güneydoğusunda yer alan Bitlis Dağlarını meydana getirmektedir. Tersiyere ait çökellerin yaygın olduğu Muş ovası il sınırları içerisinde kalan en önemli yer şekillerinden biridir. Muş ovası Doğu Anadolu'nun Iğdır Ovası'ndan sonra ikinci büyük ovasıdır. Güneyde Bitlis Dağları ile sınırlandırılan yapı, kuzeyde Bingöl Yanardağı ve Hamurpet Yükselimi ile Hınıs Havzası'ndan, Nemrut Volkanı ile de Ahlat-Adilcevaz-Van gölü havzalarından ayrılmaktadır (Şaroğlu, 1985). Muş Havzası DKD-BGB uzanımlı uzunluğu yaklaşık 96 km genişliği ise yaklaşık 18 km olan enine dar ve uzun eksenli bir düzlük niteliğindedir. Kuzeyde

Tersiyer yaşlı çökel kayalar ile volkaniklerden meydana gelen Şerafettin dağları, güneyde ise Bitlis Masifi olarak tanımlanan metamorfik kayalar ile granitlerden oluşan dağ silsilesi ile sınırlandırılmaktadır. Havza tektonik kökenli deformasyonlar sonucunda meydana gelmiştir. Kuzeyde yer alan kıvrımlardan Şerafettin Dağı bir antiklinoryuma, Muş Havzası'nda doğuya doğru dalımlı bir senklinoryuma karşılık gelmekte, bu şekilde Muş Havzası dağ arası havza olarak adlandırılmaktadır (Şaroğlu, 1985).

Muş ilinde topoğrafik koşullar nüfus ve yerleşme üzerinde etkin olan önemli süreçlerdir. İlin yükselti değerleri 916-3090 m arasında değişirken, ortalama yükseltisi yaklaşık 1692 m'dir. Bu ortalama değer Doğu Anadolu Bölgesinin 1829 m. olan ortalama yükseltisinden azdır. Çalışma alanının ortalama yükseltisi bölge ortalamasının altında olsa da ortalama yükselti değeri Türkiye ortalamasının üzerindedir.¹

Ancak il sınırları içerisinde yer alan Muş, Bulanık, Liz, Malazgirt gibi ovaları çevreleyen dağlık alanlar da yükselti çok kısa mesafeler içerisinde artmaktadır. Çalışma sahasına ait eğim değerleri % 0-191 arasında değişmekte ortalama eğim değeri yaklaşık % 17'dir. Çalışma saha sına ait eğim değerleri Erol (1993) tarafından önerilen sınıflandırma dikkate alınarak düzlük ve yamaç olmak üzere temel iki sınıfa ayrılmıştır. Bu iki ana sınıf kendi arasında da düzlükler % 0-2 (düzlük) ve % 2.01-5 (dalgalı düzlük), yamaçlar ise % 5.01-10 (az eğimli yamaç), % 10.01-40 (eğimli dik yamaç) ve % 40.01+ (çok dik yamaç) olarak alt gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir. Muş ilinde eğimin 0-2 arasında değiştiği alanların oranı % 20,3, 2-5 arasında değiştiği alanların oranı % 10,1, 5-10 arasında değiştiği alanların oranı % 44,8, 40 ve üzeri eğime sahip alanların oranı % 11,1'dir. Ova ve havza tabanlarında eğim değerleri düşükken dağlık alanlarda eğim değerleri yükseltiye bağlı olarak artmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Muş İlının Eğim Haritası



Muş ilinde dağlar, platolar, ovalar ana yer şekillerini oluşturmaktadır. Bu yer şekillerinin önemli bir kısmını oluşturan dağlar çoğu yerde dar ve derin vadiler tarafından parçalanmış, ovalar ise bu akarsuların taşkın yatakları haline gelmiştir. İlde çeşitli büyüklüklerde ovalar (Varto, Malazgirt ve Bulanık) yer almasına rağmen, nispi yükseltinin fazla

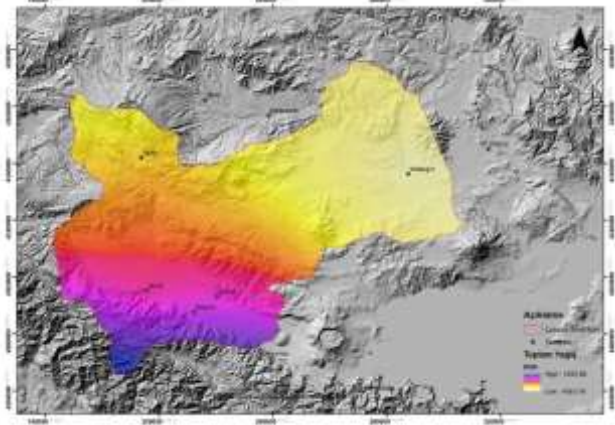
olması (1500 m'nin üzerinde) ekonomik faaliyetlerin zor koşullar altında sürdürülmesine neden olmaktadır (Sönmez, 2010). Bu durum ova/havza/vadi tabanlarının yerleşme alanı olarak seçilmesine doğal olarak da nüfusun bu sahalarda yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Şerafettin dağları, Bingöl Dağı, Karaçavuş ve Otluk Dağı önemli dağlık kütlelerdir. Bu dağlık alanları önemli kılan özelliklerinden biride flora bakımından zenginlikleridir.

Batıda yer alan Şerafettin Dağları'nın ortalama yükseltisi 2400-2500 m arasında değişmekte olup, yükseltisi batıdan doğuya doğru azalmaktadır (Avcı, 2014). Dağlık kütle üzerinde yer alan platolarda dağ çayırları doğal bitki örtüsünü oluşturmaktadır. Dağın yüksek bölümlerinde ise yaylacılık faaliyetleri önem kazanmaktadır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde geçimin hayvancılık faaliyetleri ile sürdüren göçebe Beritan aşireti, yaz mevsiminin büyük bir bölümünü Şerafettin ve Bingöl Dağları'ndaki yaylalarda geçirmektedir (Tonbul, 1990).

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olmasına rağmen geniş ve kütleli bir yapıya sahiptir. Etrafındaki denizlerin derin kollar halinde iç kısımlara sokulamayışı ve kıyıların hemen gerisinde yükselen dağlar denizel etkilerin birçok yerde iç kısımlara kolaylıkla girmesine izin vermez (Koçman,1993). Bu durum iklim özellikleri üzerinde kendini belirgin bir şekilde hissettirir. Ülkemizin iç kısımlarında karasal iklim özellikleri görülür. Erinç (1969) tarafından Muş ili ve yakın çevresi, şiddetli kontinental, donlu, soğuk ve uzun kışlar ile karakterize edilen "Doğu Anadolu" iklim tipine dâhil edilmiştir. Yükseltinin artması ve yükselti artışına bağlı olarak havada su baharı miktarının azalması ile sıcaklık mevsimler arasında büyük değişimler göstermektedir (Erinç,1969). Özellikle Muş'ta yıllık ortalama sıcaklıklar arasındaki fark 32,6 °C yi bulmaktadır (Koçman,1993). Sezer formülünün uygulanması ile elde edilen karasallık derecelerini gösteren çalışmada ise Muş ilinde karasallık derecesi % 42,4 olarak belirtilmektedir. Bu değer aynı zamanda Türkiye'de en yüksek karasallık derecesini ifade etmektedir (Koçman, 1993).

Bölgenin hem yüksek ve hem de Anadolu'nun iç kısmında bulunması, karasallığın etkin bir biçimde belirmesine ve yaz aylarında sıcaklığın artmasına, kış aylarında da aşırı soğumaya sebep olmaktadır (Atalay, 1983). Meteorolojik verilere göre (2017) karla örtülü gün sayısı 100,6 gün, donlu gün sayısı ise 145 güne ulaşmaktadır. Muş Doğu Anadolu Bölgesindeki birçok yere göre daha fazla yağış almaktadır. Ortalama yağış miktarı yaklaşık 768 mm'dir. Bu yağışın büyük bir bölümü ilkbaharda düşmektedir.² Meteoroloji Genel Müdürlüğüne ait verileri kullanarak oluşturulan Muş iline ait yağış haritasında (Şekil 3), Muş Ovası'ndan kuzey ve güneye doğru gidildikçe yağış miktarının belirgin bir şekilde değiştiği gözlenmektedir. Ovanın kuzeydoğusunda kalan kesimde (Malazgirt, Bulanık) yağış miktarı 450 mm ye kadar düşerken, ovanın güneyinde yağış miktarı 1050 mm ye kadar çıkmaktadır (Şekil 3). Bu durum yağış getiren hava kütlelerinin yönü ile ilgili olduğu kadar, kuzeyden gelen hava kütlelerinin ilin güneyinde yer alan dağlık kütle ile karşılaştığında tekrar yükselmesi ile de açıklanabilir. Yağış miktarının fazla olduğu kesimlerin engebeli olması buraların az nüfuslanmasına neden olmuştur.

Şekil 3. Muş İlinin Yağış Dağılım Haritası



3. Muş İlinin Tarihi Gelişimi

M.Ö. XII. Yüzyıldan VI. yüzyıla kadar geçen devrelerde Muş tarihi hakkında kesin bilgiler vermek oldukça zordur (San, 1966). Muş yerleşmesinin tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte bölgenin sulak ve verimli arazilere sahip oluşu buranın tarihin erken dönemlerinde yerleşilen bir yer olduğu fikrini vermektedir (Darkot, 1997). Muş ilinin de içinde yer aldığı geniş bir bölge Hurriler, Mitaniler, Urartular, Asurlular, Kimriler, Medler, Ermeniler, Makedonyalılar, Firikyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, ve Büyük Selçuklu Devletinin hakimiyeti altına girmiştir (San, 1966). Ancak bu fetihten sonra Bizans bu bölgeye yeniden hâkim olmuş ve Taron Theması olarak teşkilatlandırmıştır. Selçukluların bölgeye gelişine kadar Müslümanların hâkimiyeti kısmen sağlanmıştır. Muş ve çevresi Bizanslılarla Müslümanlar arasında sık sık el değiştirmiştir. XI. yüzyıldan itibaren bölgeye Türk akınları yapılmıştır. 1071'de Malazgirt Meydan Muharebesinin Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından kazanılmasıyla Selçukluların egemenliğine giren Muş ve çevresinde yoğun Türkmen iskânları yaşanmıştır. XII. yüzyılın başlarında Ahlatşahlar (Sökmenoğulları) Beyliğinin sınırlarında bulunan il, daha sonra Eyyübiler'in buyruğuna girmiştir. Bölge daha sonra kısa bir süre de olsa Harzemşahların yönetimine geçmiştir. 1232'de Anadolu Selçuklu topraklarına dâhil olan Muş, 1243'teki Köseadağ savaşıyla Moğol egemenliği altına girmiştir (Eser, 2014). XIII. Yüzyılın ilk yarısındaki Moğol istilası sonrasında Karakoyunlu topraklarına sahip olan Timur'un idaresine alınmıştır. Daha sonra Akkoyunluların hâkimiyetine giren Muş, Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Osmanlı-Safevi savaşlarından etkilenen Muş ve çevresinde Amasya Antlaşmasından sonra tekrar huzur sağlanmıştır. Osmanlı mülki idare teşkilatında Van eyaletine bağlı bir ocaklık statüsündeki Bitlis sancağının bir parçası olmuştur. 1879'da Bitlis vilayetine bağlı sancak haline getirilmiştir. Daha sonra doğrudan Van'a bağlı sancak merkezi haline gelmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2014). I. Dünya savaşında Rus işgaline uğrayan bölge 1916-1917 yıllarında yeniden Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Muş, Bitlis vilayetine bağlı bir sancak iken, Cumhuriyetin ilanından sonra Muş'un il olmasıyla Bitlis Muş'a bağlanmış, 1935'te Muş ve Bitlis iki ayrı il haline getirilmiştir (Darkot, 1997; Tuncel, 2006; Sönmez, 2010).

4. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Muş ili ve ilçelere ait yerleşmelerin 2016 yılı nüfus verileri ve çalışma alanına ait Sayısal Yükselti Modeli (SYM) ile topoğrafya haritaları kullanılmıştır. TÜİK veri tabanından yerleşmelere ait nüfus verisi Excel formatında indirilmiş, topoğrafya haritasından sayısallaştırılan yerleşmelerin veri tabanına nüfus miktarı işlenmiştir. Sayısal topoğrafya haritalarından SYM oluşturulmuş ve 250 m. aralıklarla yeniden sınıflandırılmıştır. Yeniden sınıflandırılan SYM raster formattan vektör formatına dönüştürülmüş ve yerleşme katmanı ile çakıştırılmıştır. Bu işlemle her yükselti basamağında bulunan yerleşme sayısı ve nüfus miktarı bulunmuştur. Bu veriler Microsoft Excel programı kullanılarak grafikleştirilmiştir.

5. Muş İlinde Nüfusun Gelişimi

Muş ilinin 1830-1840 yıllarındaki nüfusunun 7 000 olduğu tahmin edilmektedir. 1890 ile 1912 yıllarında nüfusun 27000 olduğu ifade edilmektedir (Behar, 2011). 1927 yılında Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Bu tarihte yapılan nüfus sayımına göre Muş ve bugünkü ilçelerinin nüfusu 43584'dür. Bu nüfusun 21499'u Muş merkez ilçe, 9822'si Varto, 6966'sı Malazgirt, 5297'si Bulanık'ta yaşamaktadır. Bu dönemde nüfusun yaklaşık % 13'si şehirlerde yaşarken yaklaşık % 87 ise kırsal kesimde

yaşamaktadır. Bu dönemde nüfusunu en yoğun olduğu yerleşme Varto iken bu ilçeyi, Muş merkez ilçe, Bulanık ve Malazgirt takip etmektedir.

Bölgede geniş mera ve düzlüklerin bulunması hayvancılık faaliyetlerini avantajlı kılmış, bununla birlikte Muş ve Bulanık ovalarının tarıma elverişli olması sebebiyle nüfus büyük oranda kırsal alanlarda yerleşmiştir (Yuca, 2011). 1935 yılında yapılan Genel nüfus sayımına göre Muş ilinin nüfusu 67322 iken, nüfus artış hızı da % 1.9' dur.

Nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem 1945-1950 yılları arasında kalan dönemdir. Bu dönemde Muş ilinin nüfusu 107 286, nüfus artış hızı ise % 4,8'dir. 1950 den 2007 yılına kadar geçen sürede Muş ilinin artmaya devam etmiştir. 2007 yılındaki nüfus miktarı 405509'dur. 2009 yılından sonra Muş nüfusu artmaya başlamış kişi sayısı 2011'de 414 706'ya çıkmıştır. 2012'de nüfus miktarında bir azalma yaşanmış buna bağlı olarak nüfus artış hızı da eksiye düşmüştür. Nüfustaki azalış 2016 yılına kadar sürmüştür. TÜİK verilerine göre, 2016 yılında Muş nüfusu 406.501 ve nüfus değişimi -2.227 kişi (% -,5) iken, ilin Türkiye nüfusuna oranı ise % 0,5 olmuştur (Tablo 1) (Şekil 4) (TÜİK, 2017b). Çalışma sahasında nüfusun gelişimi 2007 yılına kadar artan bir seyir izlerken 2007'den sonra azalan-artan-azalan şeklinde yıllar arasında bir dalgalanma göstermiştir.

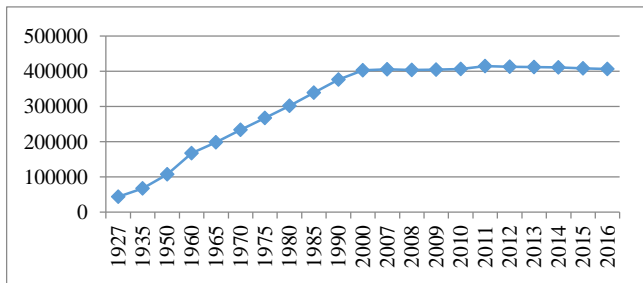
Tablo 1. Muş İlinin Nüfus Gelişimi (1927-2016)

Yıllar	Nüfus	Artan-Azalan (Kişi)	Değişim % (artış/azalış)	Yıllar	Nüfus	Artan-Azalan (Kişi)	Değişim % (artış/azalış)
1927	43 584	-	-	2007	405 509	2 274	0,57
1935	67 322	23 738	54,46	2008	404.309	-1 200	-0,30
1950	107 286	39 964	59,36	2009	404.484	175	0,04
1960	167 638	60 352	56,25	2010	406 886	2402	0,59
1965	198 716	31 000	18,53	2011	414.706	7 820	1,92
1970	234 250	35 534	17,88	2012	413.260	-1 446	-0,35
1975	267 203	32 953	14,07	2013	412 553	-707	-0,17
1980	302 406	35 203	13,17	2014	411 216	-1 337	-0,32
1985	339 492	37 086	12,26	2015	408 728	-2 488	-0,61
1990	376 543	37 051	10,91	2016	406 501	-2 227	-0,54
2000	403 236	26 693	7,09				

“-“ ile gösterilen rakamlar azalmayı ifade etmektedir.

Kaynak: TÜİK (2017a, 2017b)

Şekil 4. Muş İline Ait Nüfus Gelişim Grafiği (1927-2016)



1965-2016 yılları arasında Muş ilinin nüfusunda negatif-pozitif yönde dalgalanmalar yaşanmış olmakla birlikte genel olarak bir nüfus artışı olduğu görülmektedir. İlde erkek nüfus oranı kadın nüfus oranından her zaman daha fazladır. Bunun sebeplerinden birinin doğumlarda erkek nüfusun fazla olmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. 1965'te erkek nüfusunun toplam nüfusa oranı % 51,98 iken, kadın nüfus oranı %48,02'dir. 2016 yılında bu rakam erkeklerde % 50,97 kadınlarda % 49,03'tür. Nüfus yoğunluğu ise 1965'te km²'de 23 iken 2016'da km²'de 47'dir (Tablo 2).

Tablo 2. 1965- 2016 Yılında Muş İli Cinsiyet Dağılımını, Kadın Erkek Oranları Ve Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Yıl	Toplam nüfus	Erkek	Kadın	Erkek %	Kadın %	Yoğunluk
1965	198.716	103.298	95.418	51,98	48,02	23
1970	234.250	120.494	113.756	51,44	48,56	27
1975	267.203	138.880	128.323	51,98	48,02	31
1980	302.406	156.610	145.796	51,79	48,21	35
1985	339.492	174.542	164.950	51,41	48,59	39
1990	376.543	192.327	184.216	51,08	48,92	44
2000	453.654	236.214	217.440	52,07	47,93	52
2007	405.509	206.589	198.920	50,95	49,05	47
2008	404.309	207.270	197.039	51,27	48,73	47
2009	404.484	207.251	197.233	51,24	48,76	47
2010	406.886	207.115	199.771	50,90	49,10	47
2011	414.706	212.717	201.989	51,29	48,71	48
2012	413.260	211.516	201.744	51,18	48,82	48
2013	412.553	210.513	202.040	51,03	48,97	48
2014	411.216	209.668	201.548	50,99	49,01	48
2015	408.728	208.329	200.399	50,97	49,03	47
2016	406.501	207.190	199.311	50,97	49,03	47

Kaynak: TÜİK (2017).

1990 yılında toplam şehir nüfusu 103 089 iken kır nüfusu 273 454'tür. 2000 yılında şehir ve kır nüfusunda artış söz konusudur. 2000 yılında şehir nüfusu 159 503, kır nüfusu 294 151'dir. Bu yılda şehirdeki nüfus artış hızı % 43,64, kırdaki % 7,29 olmuştur. 2000 yılındaki il nüfus yoğunluğu ise km²'de 56 kişidir (Tablo 3).

2007-2016 yılları arasında Muş il, ilçe, belde ve köylerindeki toplam nüfusta, erkek ve kadın nüfusta, nüfus yoğunluğunda farklılıklar meydana gelmiştir. Bu dönemde il ve ilçe merkezlerindeki nüfusta genelde bir artış yaşanırken, belde ve köylerde ise toplam nüfusta azalışlar yaşanmıştır. İldeki nüfus yoğunluğu 2007-2010 yıllarında km²'de 50 iken, 2011-2015

dönemlerinde nüfus yoğunluğu km²'de 51, 2016 ise km²'de 50'dir. 1990 yılında Muş merkez ilçe nüfusu 141 651 iken 2000 yılında nüfus 171 023'e çıkmıştır. Bulanık, Hasköy, Korkut ve Malazgirt ilçe merkezlerindeki nüfus 2000 yılında artış gösterirken, Varto ilçesinin nüfusunda 2000 yılında 1150 kişilik bir azalış meydana gelmiştir (Tablo 4). Çalışma sahasında şehir nüfusunda meydana gelen artışta, kırsal kesimde yaşayan nüfusun çeşitli sebeplerden dolayı (ekonomik, güvenlik gibi) kırdan kente göç etmesi önemli olmuştur. Kırsal nüfustaki artışın en önemli nedeni doğum oranının yüksek olmasıdır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan aileler için nüfusun büyüklüğü oldukça önemlidir.

Tablo 3. Muş İli İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, Yıllık Nüfus Artış Hızı, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu, 1990-2000

	Toplam Nüfus	1990		2000		Yıllık nüfus artış hızı (%)			Yüzölçümü	NüfusYoğ.	
		Şehir	Köy	Toplam Nüfus	Şehir	Köy	Toplam Nüfus	Şehir			Köy
M. ilçe	141 651	44 019	97 632	171 023	67 927	103 096	18,84	43,37	5,44	2 604	66
Bulanık	78 995	14 988	64 007	99 819	24 020	75 799	23,39	47,15	16,90	1 680	59
Hasköy	25 014	10 532	14 482	39 915	21 342	18 573	46,72	70,61	24,87	379	105
Korkut	25 391	3 132	22 259	32 416	6 135	26 281	24,42	67,22	16,61	503	64
Malazgirt	62 851	19 079	43 772	68 990	23 697	45 293	9,32	21,67	3,41	1 527	45
Varto	42 641	11 339	31 302	41 491	16 382	25 109	-2,73	36,78	-22,04	1 366	30
Toplam	376 543	103089	273454	453654	159503	294151	18,63	43,64	7,29	8 059	56

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı

Tablo 4. Muş İl/İlçe Merkezi, Belde/Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu 2007-2016

Yıllar	Toplam nüfus	Toplam		İl ve İlçe merkezleri			Belde ve Köyler			Nüfus yoğunluğu
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	
2007	405 509	206 589	198 920	142 913	72 901	70 012	260 596	133 688	128 908	50
2008	404 309	207 270	197 039	138 089	71 921	66 168	266 220	135 349	130 871	50
2009	404 484	207 251	197 233	139 332	72 917	66 415	265 152	134 334	130 818	50
2010	406 886	207 115	199 771	143 624	74 131	69 493	263 262	132 984	130 278	50
2011	414 706	212 717	201 989	152 064	79 848	72 216	262 642	132 869	129 773	51
2012	413 260	211 516	201 744	154 472	80 279	74 193	258 788	131 237	127 551	51
2013	412 553	210 513	202 040	156 411	80 206	76 205	256 142	130 307	125 835	51
2014	411 216	209 668	201 548	160 888	82 680	78 208	250 328	126 988	123 340	51
2015	408 728	208 329	200 399	163 040	82 812	80 228	245 688	125 517	120 171	51
2016	406 501	207 190	199 311	164 669	83 522	81 147	241 832	123 668	118 164	50

Kaynak: TÜİK (2017b), ADNKS sonuçları, 2007-2016

Tablo 5. Muş İli Şehir ve Köy Nüfusları, Kırsal ve Kent Nüfus Oranı İle Nüfus Yoğunluğu (2016)

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Belde/Köy Nüfusu	Kırsal Nüfus Oranı (%)	Kent Nüfus Oranı (%)	Erkek Nüfus	Kadın nüfus	Erkek Kadın		Yıllık Artış Hızı (%)	Yüzölçümü km ²	N. Yoğ.
								%	%			
Merkez İlçe	189.606	93.052	96.554	51	49	96.795	92.811	51,05	48,95	5,6	3 065	62
Bulanık	81.330	25.741	55.589	68	32	41.439	39.891	50,95	49,05	-10,7	1 625	51
Hasköy	26.245	12.393	13.852	53	47	13.266	12.979	50,55	49,45	-14,9	227	117
Korkut	25.845	3.526	22.319	86	14	13.270	12.575	51,34	48,66	-7,3	575	45
Malazgirt	52.606	19.986	32.620	62	38	26.788	25.818	50,92	49,08	-28,2	1 392	39
Varto	30.869	9.971	20.898	68	32	15.632	15.237	50,64	49,36	-10,2	1 312	24
İl Toplamı	406.501	164.669	241.832	59,5	40,5	207 190	199311	50,97	49,03	-5,5	8 196	50

Kaynak: TÜİK (2017b), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları, 2017.

Tablo 6. Muş İli Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)

Yıllar	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Artış Hızı	-3,0	0,4	5,9	19,0	-3,5	-1,7	-3,2	-6,1	-5,5

2016 yılında Muş ilinde yaşayan toplam nüfus 406 501 iken, şehirde yaşayan nüfus miktarı 164 669, kırsal nüfus ise 241 832 kişidir. Kırsal nüfus oranı % 59,5 iken, kent nüfus oranı % 40,5'tir. Bu yıldaki nüfus yoğunluğu ise km²'de 50 kişidir (Tablo 5).

Çalışma sahasında yıllık nüfus artış hızı 2007-2015 yılları arasında dalgalanma göstermektedir. 2007-2008 döneminde yıllık nüfus artış hızı % -3,0 ile azalışta iken 2008 yılından 2011 yılına kadar bu oran artışa geçmiştir. 2011'deki nüfus artış hızı % 19,0 olmuş, 2012 yılından itibaren nüfus artış hızında yeniden azalış yaşanmış ve 2016'ya kadar devam etmiştir (Tablo 6).

Nüfus artış hızında yaşanan gerilemenin en önemli sebebi ilden dışarıya yaşanan göçlerdir. TÜİK (2017) verilerine göre Muş ilinin 1985- 2015 yılları arasında aldığı göçün verdiği göçten daha az olduğu dikkat çekmektedir.

ADNKS'ye göre Muş ilinin 2015-2016 döneminde aldığı göç 11 309 iken verdiği göç ise 21 683, net göç -10374, net göç hızı binde -25,2'dir (Tablo 7).

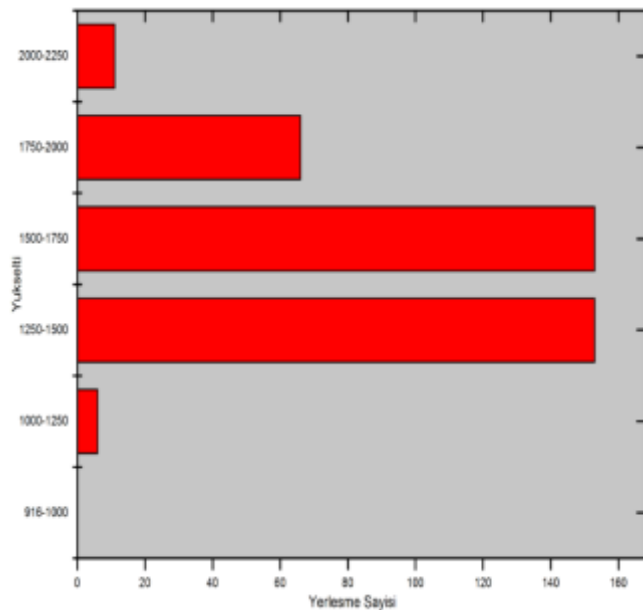
Tablo 7. Muş İlinin Verdiği Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı, 1980-2016

Dönem	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
1980-1985	283 438	11 237	25 583	- 14 346	-49,4
1985-1990	319 813	12 425	46 254	- 33 829	-100,5
1995-2000	390 308	13 379	37 448	- 24 069	-59,8
2007-2008	404 309	10 058	25 896	- 15 838	-38,4
2008-2009	404 484	10 158	20 182	- 10 024	-24,5
2009-2010	406 886	11 782	17 841	- 6 059	-14,8
2010-2011	414 706	12 895	18 663	- 5 768	-13,8
2011-2012	413 260	9 914	20 646	- 10 732	-25,6
2012-2013	412 553	11 070	20 193	- 9 123	-21,9
2013-2014	411 216	12 077	22 688	- 10 611	-25,5
2014-2015	408 728	12 752	23 855	- 11 103	-26,8
2015-2016	406 501	11 309	21 683	-10 374	-25,2

6. Muş İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı

Muş merkez ilçe dâhil olmak üzere çalışma sahasında 6 ilçe, 365 köy, 21 belde yerleşmesi bulunmaktadır. Araştırma sahasında; Varto ilçesine bağlı 93 köy (% 25,47), Muş merkez ilçeye bağlı 11 belde ve 96 köy (% 26,30), Malazgirt'e bağlı 75 köy (% 20,54) Bulanık ilçesine bağlı 8 belde 54 köy (% 14,79), Korkut ilçesine bağlı 1 belde 30 köy (% 8,2), Hasköy ilçesine ait 1 belde 17 köy (% 4,6) olmak üzere toplam 392 yerleşme bulunmaktadır. Yerleşmelerin 6'sı 1000-1250 m yükselti aralığında, 156'ü 1250-1500 m yükselti aralığında, 153'ü 1500-1750 m yükselti aralığında, 66'sı 1750-2000 m yükselti aralığında, 11'i 2000-2250 m yükselti aralığında yer almaktadır (Şekil 5).³

Şekil 5. Muş İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı



Çalışma sahasında 1200-1400 m arasındaki yükselti kuşağında bulunan yerleşmelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu kuşakta toplam nüfusun % 52,6'sı yaşamaktadır. Sahada bulunan toplam 392 yerleşme 1200-2300 m yükselti kuşağındadır. Çalışma sahasında 1200

m'nin altında ve 2300 m'nin üzerinde yerleşmelere rastlanmamaktadır. Muş ilinde yerleşmenin üst sınırı 2300 m'dir. Çalışma sahasında yükseltisi en düşük olan yerleşmelerin yükselti basamağı 1240-1250 m'lerdir. Bu basamakta Muş merkez ilçe idari sınırları içinde kalan 6 köy bulunmaktadır. Bu köylerin nüfusu ise 5185'tir (Tablo 9).

Tablo 8. Muş İlindeki Yerleşmelerinin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı (2016)

Yükselti basamağı (m)	Yerleşme Sayısı	Oranı (%)	Nüfus miktarı (kişi)	Oranı (%)
1201-1300	59	15,5	83 763	20,6
1301-1400	44	11,2	129 977	32,0
1401-1500	60	15,4	73 673	18,1
1501-1600	72	18,0	64 112	16,0
1601-1700	60	15,0	28 422	7,0
1701-1800	37	9,5	9951	2,4
1801-1900	27	6,9	6222	1,5
1901-2000	22	5,6	6930	1,7
2001-2100	9	2,3	1950	0,5
2101-2200	1	0,3	918	0,2
2201-2300	1	0,3	583	0,06
2301-2500	-	-	-	-
2500 ve üzeri	-	-	-	-
Toplam	392	100,0	406 501	100,0

Kaynak: TÜİK (2017b), 2016 Yılı ADNKS Sonuçları ve Topografya Haritaları

Çalışma sahasında 6 yerleşmenin yükseltisi 2060 m. nin üzerindedir. 2060 m'nin üzerinde yer alan bu köy yerleşmelerinde 2017 verilerine göre toplam 1591 kişi yaşamaktadır (Tablo 10).

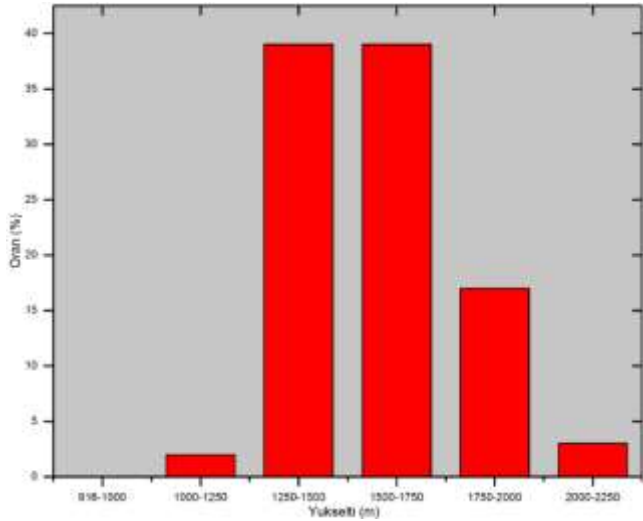
Tablo 9. Yükselti Seviyesinin En Düşük Olduğu Yerleşmeler

Yerleşim Yeri	Yerleşim Türü	Bulunduğu İlçe	Yükselti (m)	Nüfus
Eğirmeç	Köy	Merkez ilçe	1243	715
Yoncalıöz	Köy	Merkez ilçe	1245	808
Kıyık	Köy	Merkez ilçe	1245	1699
Gölköy	Köy	Merkez ilçe	1247	400
Çatbaşı	Köy	Merkez ilçe	1247	1011
Kumluca	Köy	Merkez ilçe	1250	552

Tablo 10. Yükselti Seviyesinin En Yüksek Olduğu Yerleşmeler

Yerleşim Yeri	Yerleşim Türü	Bulunduğu İlçe	Yükselti (m)	Nüfus
Gölyayla	Köy	Varto	2063	73
Tatargazi	Köy	Malazgirt	2066	709
Karapınar	Köy	Varto	2094	291
Çaltılı	Köy	Varto	2097	30
Kızılyusuf	Köy	Malazgirt	2175	358
Mağalcık	Köy	Malazgirt	2219	130

Yerleşmelerin yükselti basamaklarına oransal dağılımı değerlendirildiğinde; 1000-1250 m % 2, 1250-1500 m % 39, 1500-1750 m % 39, 1750-2000 m % 17, 2000-2250 m % 3'tür. 1250-1500 m ile 1500-1750 m yükselti basamaklarında yerleşmelerin daha fazla olması bu yükselti basamaklarının il genelinde daha geniş olması ile açıklanabileceği gibi doğal ve beşeri koşulların elverişliliği ile de ilgilidir. Her iki yükselti basamağına yakın bir alana sahip 1750-2000 m yükselti basamağında yerleşmelerin seyrekleşmesi hem iklim koşullarının uygun olmayışı hem de yeryüzü şekillerinin engebeli olması ile alakalıdır (Şekil 6).

Şekil 6. Muş İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Oransal Dağılımı

7. Muş İlinde Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı

Yükselti özellikle iklim özelliklerini etkileyerek insanın tarımsal ve ekonomik etkinliklerinin biçimini de belirler. İnsanın yeryüzündeki coğrafi dağılışı da doğrudan ya da dolaylı olarak iklime bağlıdır. Çağdaş yapılar, teknolojik olanaklar ve tüm donanım çeşitleri, insanları ve toplumları ancak bir dereceye kadar iklimin etkisinden korumaktadır. İklim ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınma düzeylerini denetleyen başlıca etmenlerden biridir. Tarım ve sanayi alanlarının dağılışı onlara bağlı ticaret çeşitleri iklimin denetimindedir (Türkeş, 2017).

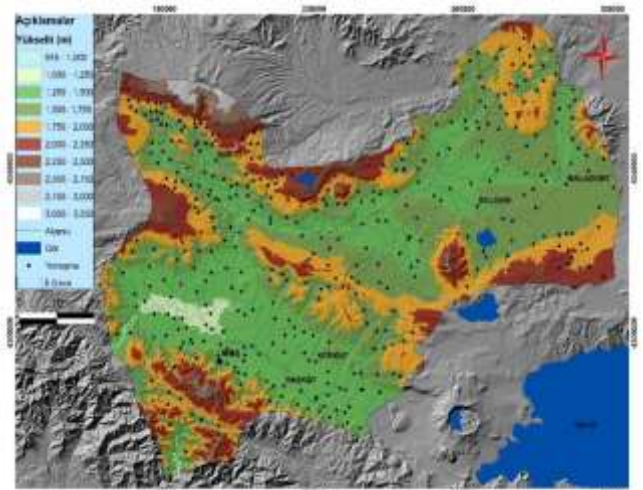
Nüfusun dağılışı üzerinde yeryüzü şekilleri ve yükselti büyük bir rol oynamaktadır. Ovalar ve vadi tabanları nüfuslanmanın sık olduğu alanlar iken yüksek platolar ve dağlar nüfusun seyrek olduğu yerlerdir. Ekonomik hayatın canlılık kazandığı, su imkânlarının elverişli olduğu, tarımsal faaliyetlerin çeşitlendiği alanlar daima daha fazla nüfus çekmiştir. Yükselti, nüfusun dağılışında etkili olan önemli coğrafi faktörlerden biridir. Yükselti nüfusun temel

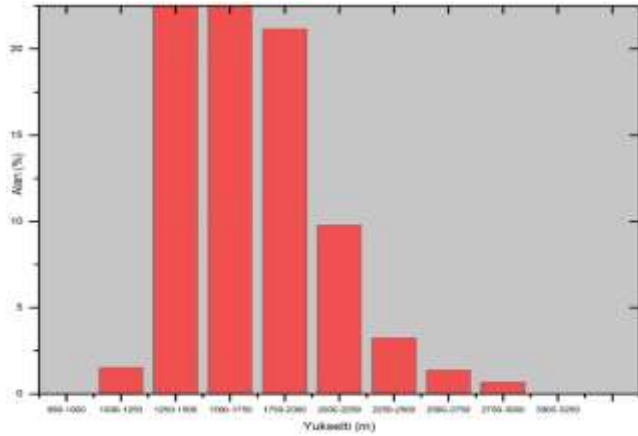
ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilemekte, iklim, toprak ve bitki örtüsüne yaptığı tesirle kısa mesafelerde bu özelliklerin değişmesine (Sergün, 1994) neden olmakta, nüfusun miktarı ve dağılışında da büyük bir önem arz etmektedir. Yükseltisi az olan sahalarda nüfus fazla iken yükselti arttıkça nüfus miktarında da bir azalış ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yüksek yerlerde etrafı dağlarla çevrili depresyon sahaları yerleşmeye ve nüfuslanmaya en uygun yerleri teşkil etmektedir.

Batıdan doğuya yükseltisi artan ülkemizde 0-500 m'ler arasındaki yükselti kademeleri ülke yüzölçümünün % 17.5'ini, 500-1000 m arasındaki alanlar Türkiye'nin % 15.5'ini oluşturur. Başka bir deyişle 1000 metreden yüksek alanlar bütün ülke yüzölçümünün % 55.5'ini, yani yarısından fazlasını meydana getirir. 2000 metreden yüksek alanların kapladığı saha ise Türkiye'nin % 10'u civarındadır (Tanoğlu, 1947). Bu durum ülkemizin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde önemli ölçüde etkilidir. Ülkemizde yaşam ve ekonomik faaliyetler her şeyden önce yükselti ile iklimin etkisi altındadır. Ülkemizin yarısından fazla bir kısmının 1000 metreden yüksek oluşu sosyoekonomik faaliyetlerin belirli kademelerde toplanmasına yol açmıştır (Günel, 1993).

Muş nüfusunun yaklaşık % 70'i 1250-1500 m yükselti kademesinde yerleşmiştir. Muş ilinde 2016 yılı ADKNS verilerine göre toplam nüfus 406.501'dir. Bu nüfusun % 47'si merkez ilçede yaşamaktadır. Merkez ilçeyi % 20 ile Bulanık takip etmektedir. Toplam nüfus içinde Malazgirt % 13, Varto % 8, Hasköy % 6, Korkut % 6 paya sahiptir.

Muş ilinde ortalama yükselti değeri fazladır. Bu açıdan karşılaştırıldığında ova/havzalar ile dağlık alanlar arasında belirgin fark dikkati çekmektedir. Nitekim Muş Ovası, Varto Havzası, Bulanık ve Malazgirt Ovalarında yükselti 1250-1550 m arasında iken, dağlık alanlarda 3000 m'nin üzerine çıkmaktadır (Şekil 7). Yükselti basamakları haritasına göre 1000-1250 m % 1.5, 1250-1500 m % 27.4, 1500-1750 m % 34.8, 1750-2000 m % 21.1, 2000-2250 m ise % 9.7, 2250-2500 m % 3.2, 2500-2750 m % 1.3, 2750-3000 m % 0.6'dır. 1250-1500 m yükselti basamağının kapladığı alanın fazla olması Muş, Varto, Bulanık ve Malazgirt gibi geniş düzlüklerin bu yükseltilerde yer alması ile ilgilidir. 1500-1750 m yükselti basamağı düzlük alanlar ile dağlık alanlar arasındaki geçiş sahasına karşılık gelmektedir (Şekil 8).

Şekil 7. Muş İlinin Yükselti Basamakları Haritası

Şekil 8. Muş İlinde Yükselti Basamaklarının Oransal Dağılımı

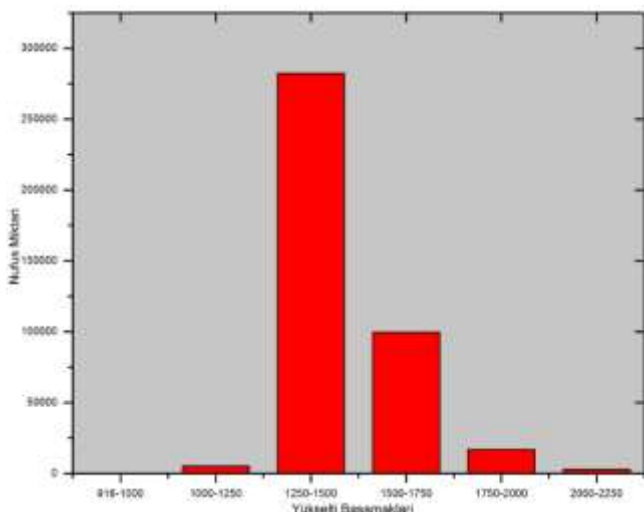
Çalışma sahasında kadın ve erkek nüfus arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Kadın nüfus 199 311, erkek nüfus 207 190 kişidir. Bu nüfus içinde 0-14 yaş grubundaki nüfus miktarı 147 394'tür. Aynı yaş grubundaki erkek nüfusu kadın nüfusundan 3086 kişi daha fazladır. Bu durum çalışma sahasında doğumlarda erkek miktarının daha fazla olduğunu göstermektedir. 0-14 yaş grubu nüfusu toplam nüfus içinde 5 36,25'lik bir paya sahiptir. Kırsal kesimlerde doğurganlık oranları yüksektir (Tablo 11).

Tablo 11. Muş İlinde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2016)

Yaş grubu	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	Toplam Nüfus %'si
0-14	72 154	36.2	75 240	36.3	147 394	36,25
15-64	116 704	58.6	124 355	60.0	241 059	59,29
65+	10 453	5.2	7595	3.7	18 048	4,44
Toplam	199 311	100.0	207 190	100.0	406 501	100

Kaynak: TÜİK, ADNKS sonuçları

Muş İlinde toplam nüfusun yarısından fazlası (282.341) 1250-1500 m yükselti basamağında toplanmıştır. Bu durum Muş merkez, Bulanık, Hasköy ilçe merkezlerinin bu yükseltide yer almalarının sonucudur. Bu yükselti basamağı aynı zamanda ova/havza tabanlarına karşılık gelmektedir. Bu alanlar yerleşme ve nüfuslanma için çevrelerine nazaran daha elverişli koşullara sahiptir. Bu durum nüfusun bu yükseltide toplanmasına neden olmuştur (Şekil 9).

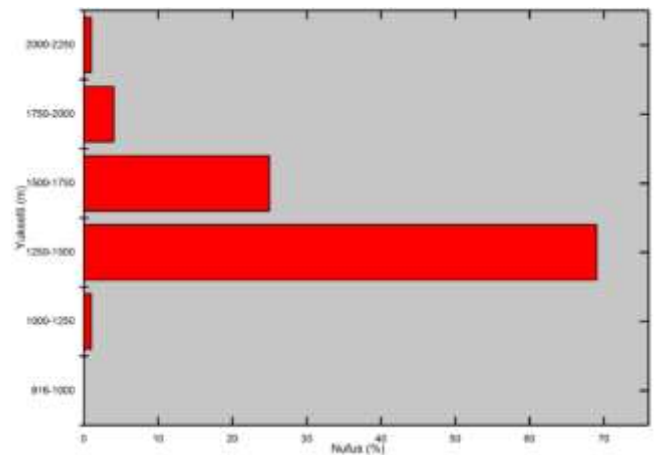
Şekil 9. Muş İlinde Nüfusun Yükselti Basamaklarına Dağılımı

Muş'ta toplam nüfusun % 69'i 1250-1500 m yükselti basamağında yer almaktadır. Bu yükselti basamağında sonra nüfus miktarı kademeli olarak azalmaktadır (Tablo 12). 2250 m yükseltisinden sonra daimî yerleşme bulunmadığından nüfus bu yükseltiden sonra yoktur. 2250 m'den sonra dağlık alanlar üzerinde yer alan aşınım düzlükleri ve volkanik plato düzlüklerinde yaylacılık faaliyetlerine bağlı olarak mevsimlik yerleşmeler bulunmaktadır. 1000-1250 m yükselti basamağında nüfusun % 1'i, 1500-1750 m yükselti basamağında % 25'i, 1750-2000 m yükselti basamağında % 4'i, 2000-2250 m yükselti basamağında % 1'i yaşamaktadır.

Tablo 12. Muş İlindeki Belde ve Köylerin Nüfus Miktarlarının Belirli Aralıklara Göre Dağılımı (2016)*

Nüfus Aralığı	Yerleşme Sayısı	Oranı (%)	Nüfus Miktarı	Oranı (%)
200'den az	117	30.6	13385	5.5
201-400	80	20.9	23 183	9.5
401-600	46	12.0	22 522	9.3
601-800	42	11.0	28 611	11.7
801-1000	24	6.3	21 140	8.7
1001-1200	24	6.3	26 197	10.7
1201-1400	13	3.4	18 345	7.5
1401-1600	7	1.8	10 333	4.3
1601-1800	4	1.0	6736	2.7
1801-2000	6	1.6	11 539	4.6
2001-2200	5	1.3	10 211	4.2
2201-2400	1	0.2	2308	0.9
2401-2600	3	0.8	7554	3.1
2601-2800	3	0.8	8073	3.3
2801-3000	1	0.2	2977	2.2
3001-3200	1	0.2	3034	1.2
3201-3400	-	-	-	-
3401-3600	-	-	-	-
3601-3800	1	0.2	3643	1.5
3801-4000	2	0.5	7746	3.2
4000 +	3	0.8	14 295	5.9
Toplam	382	100.0	241 832	100.0

* İl merkezi ve ilçe merkezleri hariç

Şekil 10. Muş İlinde Nüfusun Yükselti Basamaklarına Oransal Dağılımı

1000-1250 yükselti basamağında bulunan 6 yerleşmede 5185 kişi yaşamaktadır. 1251-1500 yükselti basamağında yer alan 153 yerleşmede yaşayan nüfus ise 28 341'dir. Bu miktar toplam nüfusun % 69.3'ünü meydana getirmektedir. 1501-1750 m yükselti basamağındaki 153 yerleşmede nüfus miktarı 99.540'dır. Bu sayı toplam nüfusun % 24.4'ünü oluşturmaktadır (Şekil 10). 1751 metreden sonra yükselti

arttıkça nüfus miktarı da azalmakta, 2250 m'nin üzerinde yerleşik nüfus bulunmamaktadır (Tablo 13). Doğu Anadolu'da nüfus daha ziyade çukur sahalarda, yani depresyon tabanlarında toplanmıştır. Buralarda Türkiye ortalamasının üstüne çıkan nüfus yoğunluklarına rastlanır. Bu durumun sebebi bu çukur sahalarda insanların gerek kendi hayatları gerekse tarımsal faaliyetler için daha korunaklı, daha müsait bir yer, daha az şiddetli bir iklim bulmuş olmalıdır. Doğu Anadolu insanının yerleşme yerini daha ziyade sıcaklık tayin etmiştir (Erinç, 1953).

Tablo 13. Muş İlinde Nüfus-Yükselti Basamağı İlişkisi

Yükselti Basamakları (m)	Yerleşme Sayısı	Yerleşme %	Nüfus Miktarı	Nüfus %	Yerleşme Başına Düşen Nüfus
1000-1250	6	2	5185	1.3	864.16
1251-1500	153	39	282 341	69.3	1845.36
1501-1750	153	39	99 540	24.4	650.58
1751-2000	66	17	16 638	4.0	252.09
2001-2250	11	3	2 797	1	254.27
2250 ve +	-	-	-	-	-
Toplam	389	100.0	406 501	100.0	3866.46

8. Sonuç

Yüksek ve engebeli olan Muş ilinin % 36'sında yükselti 1750 m'nin üzerindedir. Bu durum nüfusun ve yerleşmelerin dağılımında belirleyici olmuştur. Bu durum, ildeki tarımsal faaliyetler, ticaret, ulaşım gibi birçok sosyo-ekonomik özelliği olumsuz etkilemektedir.

Yerleşmelerin ortalama yükselti değeri 1566 m'dir. Eğirmeç (Muş, Merkez) (1243.8 m), Yoncalıöz (1245 m), Kırıyık (1245), Gök köy (1247.1) ve Çatbaşı (1247.4 m) köyleri düşük yükseltideki yerleşmelerdir. Mağalcık (2219.9 m), Kızılyusuf (2175 m), Tatargazi (Malazgirt) (2066.9 m), Çaltılı (2097.3 m), Karapınar (Varto) (2094.9 m) yerleşmeleri de yükseltisi en fazla olan yerleşmelerdir. Yükseltisi en fazla olan yerleşmeler Malazgirt ilçesinde yükseltisi en düşük olan yerleşmeler ise Merkez ilçede yer almaktadır

Muş ilinde yerleşmelerin yer seçiminde ve nüfus dağılımında yüzey şekillerinin etkisi fazladır. Yerleşmelerin büyük bir bölümü ova/havza tabanları ile vadi kenarlarında, birikinti konilerinde ve yamaçlarda kurulduğu görülmektedir.

Yükseltiye bağlı olarak yerleşme ve nüfus miktarının azaldığı görülmektedir. Ova ve havza tabanları ile akarsu vadilerinin çevrelerine göre nispeten daha elverişli iklim koşullarına sahip olması, tarım ve ulaşım olanaklarının daha gelişmiş olmasından dolayı yerleşme için daha fazla tercih edildikleri görülmektedir. Muş, Varto, Malazgirt ve Bulanık ovaları ile Karasu ve Murat Vadileri boyunca yerleşmeler yoğunlaşmaktadır.

Muş ilinde nüfusun % 1'i 1000-1250 m, % 1'i 2000-2250 m, % 69'u 1250-1500 m, % 25'i 1500-1750 m, % 4'ü 1750-2000 m yükselti basamağında yerleşmiştir. 1250-1500 m yükselti basamağında nüfusun toplanması bu yükselti aralığının düz ya da düze yakın alanlara karşılık gelmesinden dolayı tarımsal olanaklar arttığı gibi ulaşım daha kolaydır. Eğitim azaldığı bu alanlar, daha sorunsuz tarım topraklarına sahip yerlerdir. Bu yükselti basamağında Muş Merkez

ilçesinin yer alması nüfus değerlerinin yüksek çıkmasının başka bir nedenidir.

Ovalık alanlardan dağlık alanlara geçiş sahaları olan 1500-1750 m yükselti basamağında hem tarım hem de hayvancılık imkânları bulunmaktadır. Buna bağlı olarak bu yükselti basamağı toplam nüfusun yaklaşık %25'ini barındırmaktadır.

Yerleşmelerin % 2'si 1000-1250 m, % 39'u 1250-1500 m, % 39'u 1500-1750 m, % 17'si 1750-2000 m, % 3'ü 2000-2250 m yükselti basamağında yer almaktadır. 1250-1500 m yükselti basamağında yerleşme sayısı en fazladır. Bu durum düz ya da düze yakın yerlerin bu yükselti aralığında yoğunlaşması ile ilgilidir. Bu durum çevresine göre bu yükselti aralığında doğal ve beşeri koşulların daha elverişli olmasının sonucudur. Muş ilinde yerleşme üst sınırı 2220 m'dir. Bu durum karasallığın yüksek olmasının doğal bir sonucudur. Muş ili nüfus ve yerleşmelerin yükseltiye bağlı olarak dağılımı değerlendirildiğinde doğal koşulların belirleyici olduğu görülmektedir.

Notlar

¹ Türkiye'nin ortalama yükseltisi Tanoğlu'na (1947) göre 1132 metre, Elibüyük ve Yılmaz'a (2010) göre ise 1141 metre olarak belirtilmektedir.

² İlkbaharı kış ve sonbahar mevsimleri takip etmektedir.

³ Bu çalışmada yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre değişimi (250 metre aralıklarla) metin içinde verilmiştir. Bu çalışmada daha hassas verilere ulaşmak ve yükselti basamaklarına göre yoğunlaşmayı belirlemek için 100m aralıklarla da yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılımına bakılmıştır. Daha dar yükselti aralıklarına göre (100 m aralıklarla) yapılan sınıflamada ise; Muş ilinde ki toplam 392 yerleşmenin 59'u 1200-1300 m yükselti aralığında bulunduğu belirlenmiştir. Bu yerleşmelerin 9'u belde, 1'i ilçe (Hasköy) diğerleri ise köy yerleşmesidir. 1200-1300 yükselti basamağında yer alan yerleşmelerin 11'i Hasköy, 9'u Korkut, 1'i Varto ilçelerine ait iken 38'ise Muş merkez ilçeye ait belde ve köylerdir. Bu yerleşmeler genellikle engebeli alanların arasında kalan düz ya da düze yakın alanlarda kurulmuştur. 1300-1400 m basamağında 44 yerleşme bulunmaktadır. Bunların 1'i Bulanık, 7'si Hasköy, 6'sı Korkut (yerleşmelerden biri Korkut ilçesidir) 3'ü Varto, 27 si ise Muş merkez ilçe idari alanı içinde bulunmaktadır. Bu yerleşmelerden biri Muş şehridir. Muş şehri dağlar arasında yer alan tektonik kontrollü bir ova olan Muş Ovasının güneydoğusunda birikinti konisi üzerinde yer almaktadır. Bu 44 yerleşmede 129 977 kişi (toplam nüfusun % 32'si) yaşamaktadır. Özellikle verimli tarım topraklarının yer aldığı ovalık alanlar nüfusun yerleşmesi için elverişli bir konuma sahiptir. 1400-1500 yükselti basamağında 60 yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin 26'sı Bulanık ilçesine bağlı köyler (19) ve beldeler (7), 11'i Malazgirt idari sınırı içinde yer alan köy, 9'u Muş merkez ilçeye bağlı köy, 13'ü ise Varto ilçesi idari sınırı içinde kalan köylerdir. Yerleşme sayısının en fazla olduğu yükselti basamağı 1500-1700 m'dir. Bu yükselti aralığında toplam 132 yerleşme bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Varto ve Malazgirt ilçe merkezleri, diğerleri ise Muş ilinin tüm ilçelerine ait köylerdir. 1700 m den itibaren yükselti arttıkça yerleşme sayısı ve nüfusta bir azalış görülmektedir. 2000 m'nin üzerindeki yükseltide 11 köy yerleşmesi bulunmaktadır. 2100-2200 ve 2200-2300 m yükseltilerde sadece 1'er köy bulunmakta, 2301 m'den daha yüksek yerlerde ise yerleşmeler görülmemektedir (Tablo 8). Daha dar yükselti aralıklarına göre (100 m aralıklarla) yapılan sınıflamada nüfusun daha alt yükseltilerde toplandığını yüksek yerlerde yerleşme sayısı artsa da nüfus miktarının azaldığını, kent yerleşmelerinin daha alt yükselti basamaklarında olduğunu göstermektedir (Tablo 8). 1200-1300 metrelere göre daha bir üst yükselti basamağında nüfusun daha fazla olması, özellikle ilkbahar ya da yaz başlarında kar

erimleri ve yağışlarla meydana gelen ova tabanının büyük bölümünde etkili olan sel ve taşkın olaylarının muhtemel zararlarından korunmak amacıyla seçildiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akbulak, C. (2010). Kara Menderes Havzası'nın (Çanakkale) Nüfus Özellikleri. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 7 (2).
- Akış, A., & Başkan, H.O. (2008). Salihli'nin (Manisa) Nüfus Özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 23-39.
- Aliagaoglu, A., & Uğur, A. (2010). *Şehir Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Atalay, İ. (1983). *Muş Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Atasoy, A., & Özşahin, E. (2013). Yükseltiye Bağlı Olarak Nüfus Değişir mi? Hatay Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 92-108.
- Atasoy, A. (2012). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Köy Yerleşmelerine Coğrafi Bir Bakış. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20).
- Avcı, S. (1992). Bayburt ilinde nüfusun gelişimi ve dağılışı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 27, 159-179.
- Avcı, V. (2014). *Karlıova Havzası (Bingöl) ve Çevresinin Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Avcı, V. (2017). Bingöl İlinde Nüfus ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 201-222.
- Baykal, F., & Koçman, A. (1983). Ege Bölgesi'nde Nüfusun Alansal Dağılışı ve Sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 1, 100-106.
- Behar, C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Çağlıyan, A. (2005). Elazığ İlinde Yükselti Basamaklarına Göre Kırsal Yerleşmelerin Dağılışı. *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına)*. 29-30 Eylül 2005.
- Darkot, B. (1997). *Muş*. Eskişehir: İslam Ansiklopedisi.
- Elibüyük, M., & Yılmaz, E. (2010). Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğitim Grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8 (1), 27-55.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:15.
- Erol, O. (1993). Ayrıntılı Jeomorfoloji Haritaları Çizim Yöntemi. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 10, 19-37.
- Eser, M. (2014). Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi. *Turkish Studies*, 9 (1), 185-207.
- Günel, N. (1993). Marmara ve Ege Bölgelerinde Kır Yerleşmelerinin Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 28, 143-154.
- Güner, B., & Çiftçi, M. D. (2012). Kuruluş Yeri ve Yükselti Basamaklarına Göre Pütürge (Malatya) Köylerinin Dağılışı. *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu*, Hatay.
- Güngör, Ş., & Bozyiğit, R. (2011). Gazipaşa İlçesi'nde (Antalya/Türkiye) Yerleşmelerin Yükseltiye Göre Dağılışının Cbs Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 267-292.
- Karaburun, A., & Karakuyu, M. (2015). Türkiye'de İlçelerin ve 2012 Yılı İlçe Nüfuslarının Yükseklik ve Kıyı Yakınlığına Göre Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 74-87.
- Kaya, F. (2013). Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi. *International Journal of Social Science*, 6 (8), 297-328.
- Kaya, G. (2005). Posof Çayı Havzası'nda Yerleşmeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, (1).
- Kızılcıoğlu, A., & Soykan, A. (1998). Manyas İlçesinde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı ve Gelişimi. *III. Ulusal Nüfusbilim Konferansı*, 02-05 Aralık 1998.
- KGM (2016). *Muş il sınırı* (format shp). Muş: Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Koca, N. (2004). Lapseki İlçesi'nde Köy Yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12.
- Özdemir, M. A., & Karadoğan, S. (1996). Türkiye'de İl Merkezlerinin Coğrafi Mekanla İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 271-291.
- Özdemir, M. A., Yılmaz, F. K., Gür, E., & Bozyurt, O. (2016). Dinar İlçesinde Yerleşmelerin Yer Seçiminde Jeomorfolojik Etkenler. *4th International Geography Symposium-GEOMED 2016*
- Öztürk, M. K. (2002). Nevşehir İli Nüfusu ve Nüfusun Eğitim Durumu (1935-1996). *Hacettepe Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 249-258.
- San, M. S. (1966). *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Sergün, Ü. (1994). Türkiye'de Kır Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 11, 7-14.
- Sönmez, M. E. (2010). Muş İlinde Nüfus Hareketlerinin Nedenleri ve Sonuçları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 55, 45-57.
- Şaroğlu, F. (1985). *Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi*. Ankara: MTA Raporu.
- Tanoğlu, A. (1947). Türkiye'nin İrtifa Kuşakları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 9 (10), 37-63.
- Tanoğlu, A. (1959). Türkiye'de Nüfusun Dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 5 (10).

- Tapur, T., & Tuncer, B. (2012). Çumra İlçesinde Kırsal Yerleşmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27.
- Tekeli, İ. (2005). Türkiye’de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler: (1935-2000). *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22 (11), 85-102.
- Tıraş, M. (2002). Yusufeli İlçesinde Köy Yerleşmeleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 38, 133-147.
- Tıraş, M., Kaya, G., & Sevindi, C. (2009). Yusufeli İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (43).
- Tolun Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Tonbul, S. (1990). Bingöl Ovası ve Çevresinin İklimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 347-374.
- Tonbul, S. (1996). Bingöl Dağı’nın Volkan Morfolojisi ve Volkanizma-Tektonik İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 311-340.
- TÜİK (2017a). *Muş İlinin 2016 Yılı Nüfus Verisi*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Tuncel, M. (2006). *Muş*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğr. Enst. Yayınları.
- TÜİK (2017b). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafyaya Giriş*. İstanbul: İst. Üniv. Yayınları.
- TDV (2014). *Muş*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Yalçınlar, İ. (1976). Türkiye’de Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 18 (16), 53-66.
- Yuca, S. (2011). Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri, *Akademik Bakış Dergisi*, 24, 1-31.
- Yücel, T. (1987). *Türkiye Coğrafyası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enst. Yay.
- Zaman, S., & Coşkun, O. (2008). Rize İlinde Nüfus Coğrafyası Özellikleri ve Bunları Etkileyen Etmenler Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2).



Araştırma Makalesi • Research Article

Genç Yetişkinlerde Mutluluğun Özgünlük ve Kişisel Erdemler Açısından İncelenmesi

The Investigation of the Happiness of the Young Adults in Terms of Authenticity and Personal Virtues

Merve Aydın ^{a,*}

^a Özel Başakşehir Birey Özel Öğretim Kursu, 34490, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9216-3410

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 01 Haziran 2018
Kabul tarihi: 05 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Genç Yetişkin
Mutluluk
Özgünlük
Kişisel Erdemler

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 16, 2018
Received in revised form June 1, 2018
Accepted June 5, 2018

Keywords:

Young Adult
Happiness
Authenticity
Personal Virtues

ÖZ

Bu çalışmanın amacı genç yetişkinlerin mutluluğunu cinsiyet, özgünlük ve kişisel erdemler açısından incelemektir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma grubunu 18-25 yaş aralığında bulunan 198 genç yetişkin oluşturmaktadır. Araştırmada Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu, Özgünlük Ölçeği ve Kişisel Erdemler Ölçeği kullanılmış, veriler SPSS 21 İstatistik Programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde Mann Whitney U-testi, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bulgulara göre genç yetişkinlerin mutluluk düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Mutluluk ile özgünlük, sorumluluk, amaçlılık ve değerlilik özellikleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki saptanmıştır. Özgünlük, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliği bir arada genç yetişkinlerin mutluluğunu % 45,8 düzeyinde yordamaktadır.

ABSTRACT

The purpose of this study is the investigation of the happiness of the young adults in terms of gender, authenticity and personal virtues. The correlative investigation model was used in this research. A total of 198 participants who were young adults between the ages of 18 and 25 were included in the study. In this research Short Form of the Oxford Happiness Questionnaire, Authenticity Scale and Personal Virtues Scale were used. The data were analyzed through the SPSS 21 statistical software. In the data analysis, the multiple regression analysis, the correlation analysis and Mann Whitney U-test have been used. According to results, happiness of the young adults do not differ according to gender. Positivity and meaningful relationships were determined between happiness and authenticity, responsibility, purposefulness, worthiness. According to the results of the regression analysis, it was found that authenticity, purposefulness and worthiness highly (45.8 %) predicted to happiness of the young adults.

1. Giriş

Psikoloji bilimi çoğunlukla Amerika ve Kıta Avrupası'nda ortaya çıkmış ve gelişmiştir (Ekşi, Kaya ve Çiftçi, 2016). Batı'da ortaya çıkan bu bilimin, psikiyatri bilimi ile beraber insanların sağlıksız/hasta duygu, düşünce ve davranışlarını açıklamaya çalıştığı (Merter, 2014), ruh sağlığına yönelik değerlendirmelerde genellikle psikopatolojinin gösterge olarak kullanıldığı (Wang, Zhang ve Wang, 2011) ve psikolojik rahatsızlıkları anlama ve tedavi etmede gelişmeler kaydedildiği (Dahlsgaard, Peterson ve Seligman, 2005) görülmektedir. Ancak bunların yanı sıra psikoloji biliminden insanların mutluluklarını artırması ve kendilerini daha doygun hissetmelerine yardımcı olması da beklenmektedir

(Güngör, 2017). Nitekim insanın sadece patolojik yanına vurgu yapılması onun bir bütün olarak anlaşılmasını da engellemektedir. İnsanın olumlu özelliklerinin göz ardı edilmesi son yıllarda eleştirilmiş (Ergüner-Tekinalp ve Işık-Terzi, 2015), psikoloji biliminin insan ruh sağlığına olan bakış açısı değişmeye başlamıştır (Tuzgöl-Dost, 2005). Psikolojik rahatsızlıkların giderilmesinin yanı sıra bireyin güçlü yanlarının korunmasının ve güçlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmış ve böylece pozitif psikoloji yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Thalji, 2012).

Pozitif psikoloji, insanların yaşamlarını anlamlı kılma, sahip oldukları yetenekleri geliştirme, zorlayıcı yaşam olaylarıyla başa çıkarak yaşamlarını devam ettirme eğilimleri gibi

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mrvydn2034@gmail.com

olumlu yanlarını vurgulayan bir yaklaşımdır (Eryılmaz, 2016a). Kişinin kendini kötümser, yargılayıcı, kıskanç ve menfaatçi olarak algılamaması gerektiğini belirtmektedir (Aydın, Yılmaz ve Altunkurt, 2013). Aynı zamanda psikologların da insanların potansiyellerini, kapasitelerini ve güdülerini daha açık ve takdir edici bir bakış açısıyla değerlendirmelerini vurgulamaktadır (Sheldon ve King, 2001). Bu yaklaşımda insan var olan yeteneklerini çevrelerine uyum sağlarken kullanan, bu şekilde sorunlarını çözebilen bir canlı olarak değerlendirilir (Eryılmaz, 2016b) ve en uygun biçimde yaşama uyum sağlamaya yardımcı olmayı hedefleyen çalışmalar yapılır (Eryılmaz, 2013). Pozitif psikolojinin psikoloji alanında genellikle ihmal edildiği gözlenmektedir (Ergüner-Tekinalp ve Işık-Terzi, 2015). Bu yaklaşımın 1980'lerden sonra gelişim göstermesi de (Eryılmaz, 2010a) bu gözlemin kanıtı niteliğindedir. Bu alanda yapılan çalışmalarla etkili ve sistematik bir yardımın verilebileceği görülmüştür (Eryılmaz, 2017) ve akımlı son yıllarda popülerliği giderek artmıştır (Ergüner-Tekinalp, 2016). Bu alanın etkisiyle insan doğasındaki dayanıklılık ve işlerlik üzerinde hızlı gelişmeler gerçekleştirilmiştir (Kararımk ve Siviş, 2008).

Pozitif psikoloji iyi oluş, memnuniyet, sevinç, iyimserlik, umut, inanç gibi konularla ilgilenmektedir (Seligman, 2002). En önemli çalışma alanlarından biri de mutluluktur (Doğan ve Eryılmaz, 2013). Bu yaklaşımın gelişimi beraberinde mutluluk üzerinde de giderek fazla çalışma yapılmasını sağlamıştır (Eryılmaz, 2009a). Mutluluk, insanların varoluşlarını değerlendirdiklerinde ulaştıkları bilişsel ve duyusal sonuçlar hakkında ne düşündüklerini ve nasıl hissettiklerini ifade eden bir kavramdır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). İnsan yaşamının her anının farklı olmasını sağlayabilecek güce sahip olan mutluluk (Kırık ve Sönmez, 2017), güncelliğini kaybetmeyen bir konudur (Çivitci, 2012). Mutluluk enerjik olmaya, akış halini yaşamaya, toplumsal etkileşimde bulunmaya, uzun süreli evlilik yaşantısına ve üretkenliğin artmasına katkı sağladığından (Eryılmaz, 2009b), mutluluğun sürdürülmesi gerekmektedir. Bu gereklilikten dolayı mutluluğun nasıl gerçekleşeceğini bulmak da önem arz etmektedir (Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade, 2005).

İnsan yaşamında mutluluğun oldukça önemli olması, üzerinde çok sayıda araştırma yapılmasına yol açmıştır. Alan yazın incelendiğinde farklı gelişim dönemlerindeki katılımcılar üzerinde mutluluğun sosyodemografik özellikler (Bülbül ve Giray, 2011), fiziksel çekicilik (Diener, Wolsic ve Fujita, 1995), beden imajı (Oktan, 2012), beş faktör kişilik özellikleri (Doğan, 2013), farkındalık (Yıldız-Akyol ve Işık, 2018), değer yönelimi (Kılıç, Yıldız-Akyol ve Yoncalık, 2018), utangaçlık (Booth, Bartlett ve Bohnsack, 1992), sosyal zekâ (Doğan ve Eryılmaz, 2014), iyimserlik (Gülcan ve Nedim-Bal, 2014), cinsel yaşam kalitesi (Doğan, Tuğut ve Gölbaşı, 2013), öz eleştirisi (Doğan, Sapmaz ve Akıncı-Çötök, 2013), dindarlık (Aydemir, 2008), psikolojik sağlamlık (Toprak, 2014), yaşamda anlam (Şahin, Aydın, Sarı, Kaya ve Pala, 2012), ahlaki olgunluk seviyesi (Demir-Çelebi ve Sezgin, 2015), birincil ve ikincil yetenekler (Eryılmaz, 2011a), merhamet (İşgör, 2017), inanç (Daaleman, 1999), yaratıcılık (Bilgin, 2017), mizah tarzları (Reisoğlu ve Yazıcı, 2017), aile yapısı (Eryılmaz, 2010b) gibi çeşitli açılardan incelendiği görülmektedir

Diener ve Seligman (2002) yüksek düzeyde mutlu olan insanların daha sosyal, daha güçlü romantik ilişki ve diğer sosyal ilişkilere sahip olduklarını belirtmektedir. Gelişim dönemleri açısından bakıldığında kişilerarası ilişkilerin genç yetişkinlik döneminde önem kazanmaya başladığı görülmektedir (Sardoğan ve Karahan, 2012). Bu dönemde genç yetişkin, yakın ilişkiler kurmaya yönelerek yalnızlık ve yalıtılmışlıktan kaçınır (Eryılmaz, 2004), kimliğini yitirme korkusunun önüne geçer (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2011). Genç yetişkinin bu süreçte mutlu olması, destekleyici ve doyum verici yakınlıklar kurup bu yakınlıkları sürdürübilmesini kolaylaştırarak sağlıklı bir kimlik gelişiminin devamını sağlamaktadır.

Genç yetişkinlerin kişilerarası ilişkilerini sürdürürken mutlu olması için ilişkilerinde kendi düşünce, duygu ve değerlerini ifade edebilmesi ve kendi gerçek benini ortaya koyabilmesi gerekmektedir. Bu noktada özgünlük (otantiklik) kavramı karşımıza çıkmaktadır. Özgünlük bir kişinin varoluşunu içsel dinamikleriyle gerçekleştirmesi olarak değerlendirilebilir (Sarçalı, 2014). Özgünlükte kişinin söyledikleri, inandıkları ve yaptıkları şeyler arasında tutarlılık bulunmaktadır (Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017). Özgün olan bir kişinin kendini olabildiğince tanıyarak olduğundan farklı davranışlar sergilememesi beklenir. Özgün bir kişi yaşamını gerçek benliğine göre sürdürdüğünden, başkalarının etkisi altında kalmadan kendine özgü bir şekilde yaşayabilir (Duman, 2014). Bir insanın gerçek benliğini kişilerarası ilişkilerinde ortaya koyması, psikolojik sağlığını olumlu yönde etkilemesi (İlhan ve Özdemir, 2013) bakımından son derece önemlidir.

Özgünlük hem iyi oluş hem de kültürel faktörlerle ilişkili bir kavramdır (Özdemir ve İlhan, 2013). Toplumumuza bakıldığında günlük hayatta sık kullanılan "kendine gel" ikazı ve "özü sözü bir olma"ya verilen önem özgün olmak ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda özgün olmanın çok eski zamanlardan beri âlim ve düşünürler tarafından vurgulandığı da görülmektedir. Örneğin Yunus Emre'nin "Bende bir ben var benden içeri", "Sen kendini bildiğin sürece doğru insansın", "İlim kendin bilmektir" sözlerinde kişinin kendini bilmesi, tanınması ve anlamasının üzerinde durularak özgün olmanın ilk aşaması olarak kabul edilebilecek farkındalık boyutunun vurgulandığı görülmektedir. Benzer şekilde Mevlana'nın "Beni bilen ben ile kendime geleyim", "Kitaplardan önce kendimizi okumaya çalışalım", "Ve insan kendisini bilince her şeyi bildi demektir", "Bir can var canında o canı ara" sözlerinde kendini bilmek, anlamak, tanımak; "Ya olduğun gibi görün ya göründüğün gibi ol" sözünde de gerçek bene uygun davranmak vurgulanmıştır. Özgün bir kişi ilişkilerinde kendi olacağından (Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017), daha az stresin yaşanacağı ve mutlu olunacağı öngörülmektedir.

Yakın ilişkiler kişinin gelişim görevlerini başarılı biçimde tamamlaması için gereklidir (Gizir, 2012). Bunun yanı sıra genç yetişkinlik döneminde kişinin hayatında iş yaşamı ve kariyer de önemli hale gelmektedir (Gürses ve Kılavuz, 2011). Genç yetişkinlerin bu görevleri başarılı biçimde atlatılabilmesinde sorumluluk özelliklerinin önemli bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Sorumluluk bir kişilik özelliğidir (Abdi-Golzar, 2006). Aynı zamanda devamlı geliştirilmesi gereken, vazgeçilemeyecek insani bir değerdir (Acar, 2012). Sorumluluk, başarı yönelimli olmayı, kendini düzenlemeyi ve öz disiplini içermektedir (Eryılmaz, 2009b).

Yıldırım (2016) sorumluluğun bir karakter eğitimi olarak adlandırılabileceğini belirtmektedir. McCrea ve Costa'ya (1991) göre sorumluluk özelliği mutluluğu artırmaya katkıda bulunabilir. Alan yazın incelendiğinde de bir kişilik özelliği olan sorumluluğun iş doyumu (Demirci, 2003), iş değerleri (Tomrukçu, 2008) ve pozitif duygu (Bacanlı, İlhan ve Aslan, 2009) ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle iş ve kariyer yaşamının son derece önemli olduğu genç yetişkinlik döneminde, genç yetişkinlerde sorumluluk özelliğinin mutluluğunun üzerinde etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Sorumluluk özelliğine sahip kişiler kararlılık ve amaçlılık gösterirler (Tatlıoğlu, 2014). Amaçlar insan yaşamında son derece önemli bir yere sahip olan, insanların yaşamlarını planlayıp gelişimlerine yön veren, insan yaşamının etrafında örgütlendiği unsurlardır (Eryılmaz, 2012). "Psikoloji literatürüne bakıldığında, 'amaç oluşturmanın ve oluşturulan amaçları yaşama aktarmanın' insanın en belirgin özelliği olarak ele alındığı görülmektedir" (Eryılmaz, 2011b, s.1748). Bir insanın amaca bağlanması ve amacının peşinden gitmesi varoluşunu devam ettirmesi için son derece önemlidir (İlhan, 2015). Amaçlar ve amaca doğru ilerleme yaşam memnuniyetini etkileyebilmektedir (Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999). Amaçları olan insanlar yaşama daha sıkı bağlandıklarından ve güçlüklerin üstesinden daha iyi gelebildiklerinden (Aydın, 2011), amaçlılık özelliğinin ruh sağlığını koruyucu yönde etkisinin olduğu söylenebilir. Amaç belirlemek yaşamdan alınan doyumu da artırabilir (Bakioğlu ve Eraslan-Çapan, 2015). İlhan (2009) tarafından yapılan çalışmada yaşam amaçlarının olumlu duygular ve yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Olumlu duygular ve doyumlar da mutluluk halinde görüldüğünden (Eryılmaz, 2016a), genç yetişkinlerdeki amaçlılık özelliğinin mutluluklarını desteklediği düşünülmektedir.

Genç yetişkinlerin mutluluklarında önemli görülen bir özellik de değerliliklerdir. Bir insanın kendini değerli olarak değerlendirmesi ruh sağlığına önemli katkılar sağlamaktadır (Saygın, 2008). Değerlilik özelliği yüksek olan kişilerin kendini değerli hissetmesi, kendine karşı affedici ve anlayışlı olması, kendini acımasızca eleştirmemesi beklenmektedir. Zorlayıcı gelişim görevleriyle, özellikle de evlilik ve iş yaşamı gibi ilklerle karşı karşıya kalan genç yetişkinlerin bu deneyimleri sürecinde değerlilik özelliği ile kendine karşı anlayışlı ve affedici olması mutlulukları açısından önem taşımaktadır.

Alan yazın incelendiğinde sorumluluk, amaçlılık ve değerlilik özelliklerinin bir arada Kişisel Erdemler Ölçeği ile incelenebileceği görülmüştür. Bu çalışmada da anılan ölçek kullanılarak sorumluluk, amaçlılık ve değerlilik özellikleri ile mutluluk arasındaki ilişkiler incelenmiş, ayrıca kişisel erdemlerin özgünlükle beraber genç yetişkinlerin mutluluğunu ne düzeyde açıkladığı araştırılmıştır. Bu bakımdan çalışma alan yazında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca alan yazında özgünlükle ilgili yapılan çalışmalar açısından da büyük bir boşluk olduğundan (Duman, 2014), bu çalışmada genç yetişkinlerdeki mutluluğun özgünlük ile ilişkisi de incelenmiştir. Eryılmaz ve Ercan (2011) tarafından yapılan çalışmada genç yetişkinlerin (19-25 yaş) mutluluğu, hem ergenlerin (14-17 yaş) hem de yetişkinlerin (26-45 yaş) mutluluğuna göre anlamlı düzeyde düşük çıkmıştır ve yazarlar gelişim

görevlerinin zorlayıcılığına bağlı olarak mutluluklarının düşmüş olabileceğini belirtmiştir. Bu bakımdan bu çalışma sadece genç yetişkinler üzerinde yürütülerek, genç yetişkinlerin mutluluğu açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmanın genç yetişkinlerde mutluluğun özgünlük ve kişisel erdemler ile ilişkisini saptayarak ilgili konuda alan yazına katkıda bulunacağı ve alan çalışanları tarafından genç yetişkinlerin mutluluklarına yönelik yapılacak çalışmalara bilgi sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Genç yetişkinlerin mutluluğunun özgünlük ve kişisel erdemler açısından incelendiği bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde en az iki değişken arasındaki birlikte değişimin varlığının tespit edilmesi amaçlanır (Karasar, 2017).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 198 genç yetişkin oluşturmaktadır. Katılımcıların 158'i (% 79,8) kadın, 40'ı (% 20,2) erkektir. Yaşları 18-25 aralığındadır ve yaş ortalamaları 20.69 olarak bulunmuştur. Çalışma grubu amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi belirli ölçütleri karşılayan bir ya da daha fazla özel durumlarda çalışılmak istendiğinde seçilen bir yöntemdir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016). "Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel anlayış ise, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır" (Geçer ve Özel, 2012, s.3). Bu doğrultuda katılımcıların genç yetişkin olması, 18-25 yaş aralığında olması ve üniversite öğrencisi olması dikkate alınarak veriler toplanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu, Özgünlük Ölçeği ve Kişisel Erdemler Ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmaları Doğan ve Akıncı-Çötök (2011) tarafından yapılmıştır. Ölçek 7 maddelik beşli Likert tipindedir. Ölçeğin madde toplam korelasyon değerlerinin 0.36 ile 0.55 arasında değiştiği, test tekrar test güvenilirlik katsayısının 0.85 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.74 olarak saptanmıştır. Bu çalışmada da ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.75 olarak bulunmuştur.

Özgünlük Ölçeği Kernis ve Goldman (2006) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışmaları Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk (2011) tarafından yapılmış, ardından ölçeğin Türkçe formunun psikometrik özellikleri Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk (2017) tarafından incelenmiştir. Ölçek farkındalık, tarafsızlık, davranış ve ilişkisel özgünlük alt boyutlarından ve toplam 39 maddeden oluşmaktadır. Ölçek hem alt boyutlar hem de toplam puan alınarak kullanılabilmeğe uygundur. Tüm ölçek için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.86 olarak

saptanmıştır. Bu çalışmada da ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.83 olarak bulunmuştur.

Kişisel Erdemler Ölçeği Demirci ve Ekşi (2018) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek sorumluluk, amaçlılık ve değerlilik olmak üzere üç alt boyuttan ve toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Her alt boyut kendi içinde puanlanmakta ve alınan puanlar arttıkça ilgili özellik de artmaktadır. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.86, sorumluluk alt boyutunun Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.82, amaçlılık alt boyutunun Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.77, değerlilik alt boyutunun Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı 0.75 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada da ölçeğin iç tutarlık katsayıları tüm ölçek için 0.89, sorumluluk alt boyutu için 0.87, amaçlılık alt boyutu için 0.85, değerlilik alt boyutu için 0.77 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri 2018 yılı Mayıs ayında toplanmıştır. Katılımcılara öncelikle araştırmanın amacı, konusu, önemi, yaklaşık olarak ne kadar süreceği, kimlik bilgilerinin istenmediği, soruların doğru cevabının olmadığı, soruları içtenlikle cevaplamalarının önemli olduğu ve verilerin sadece araştırmacı tarafından değerlendirilerek gizli tutulacağı hakkında bilgi verilmiştir. Ardından gönüllü olan katılımcılar ile veriler toplanmıştır.

Toplanan veriler daha sonra SPSS 21 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde mutluluğun cinsiyete göre incelenmesinde Mann Whitney U- testi; mutluluk, özgünlük ve kişisel erdemler arasındaki ilişkinin incelenmesinde basit korelasyon analizi; özgünlük ve kişisel erdemlerin mutluluğu yordama düzeyinin incelenmesinde çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Cinsiyete Göre Mutluluk Düzeyinin İncelenmesine Yönelik Bulgular

Tablo 1'de mutluluğun cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Cinsiyete Göre Mutluluğun İncelenmesi

	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	P
Mutluluk	Kadın	158	98.03	15489.00	2928.000	.47
	Erkek	40	105.30	4212.00		

Tablo 1'de mutluluk düzeyi sıralama ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı (U=2928.000; p>.05) saptanmıştır.

3.2. Mutluluk İle Özgünlük ve Kişisel Erdemler Arasındaki İlişkilere İlişkin Bulgular

Tablo 2'de mutluluk ile özgünlük ve kişisel erdemler arasındaki ilişkilere ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 2'de mutluluk ve özgünlük arasında pozitif yönde ve anlamlı ($r = .39$, $p < .01$), mutluluk ve sorumluluk özelliği arasında pozitif yönde ve anlamlı ($r = .35$, $p < .01$), mutluluk ve amaçlılık özelliği arasında pozitif yönde ve anlamlı ($r = .55$, $p < .01$), mutluluk ve değerlilik özelliği arasında pozitif

yönde ve anlamlı ($r = .59$, $p < .01$) bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Mutluluk İle Özgünlük ve Kişisel Erdemler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	r
Özgünlük	.39
Sorumluluk Özelliği	.35
Amaçlılık Özelliği	.55
Değerlilik Özelliği	.59

$p < .01$

3.3. Özgünlük ve Kişisel Erdemlerin Mutluluğu Yordamasına İlişkin Bulgular

Tablo 3'te özgünlük ve kişisel erdemlerin, genç yetişkinlerin mutluluğunu yordamasına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 3. Özgünlük ve Kişisel Erdemlerin Mutluluğu Yordaması

	B	Yordama Hatası	β	t	p
Özgünlük	.047	.020	.146	2.37	.02
Sorumluluk Özelliği	-.105	.095	-.080	-1.10	.27
Amaçlılık Özelliği	.464	.092	.369	5.02	.00
Değerlilik Özelliği	.502	.080	.387	6.23	.00
R= .676 R ² = .458 F=40.708 p=.000					

Tablo 3'te özgünlük ve kişisel erdemlerin birlikte genç yetişkinlerin mutluluğunu anlamlı düzeyde yordadığı (R=.676, R²=.458, F=40.708, $p < .01$) görülmektedir. Sonuçlara göre özgünlüğün ($\beta = .146$, $p < .05$), amaçlılık özelliğinin ($\beta = .369$, $p < .01$) ve değerlilik özelliğinin ($\beta = .387$, $p < .01$) genç yetişkinlerde mutluluğu açıkladığı görülmektedir. İlgili değişkenler mutluluktaki varyansın % 45,8'ini açıklamaktadır.

4. Tartışma

Bu çalışmada genç yetişkinlerin mutluluğu cinsiyet, özgünlük ve kişisel erdemler açısından incelenmiştir. Çalışmada genç yetişkinlerin mutluluğunun cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Eryılmaz ve Ercan (2011) tarafından yapılan çalışmada da genç yetişkinlerin mutluluğunun cinsiyete göre farklılık göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte Gülcan ve Nedim-Bal (2014) tarafından genç yetişkinler üzerinde yapılan çalışmada ise kadınların mutluluk düzeyi puan ortalamaları erkeklerin mutluluk düzeyi puan ortalamalarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Araştırma sonuçları arasında farklılık görülmekle birlikte alan yazındaki çoğu çalışmada cinsiyete göre mutluluğun farklılaşmadığı (Aydemir, 2008; Saygın, 2008; Eryılmaz ve Aypay, 2011; Şahin vd., 2012; Duman, 2014; Çağlayan-Tunç, 2015; Güner ve Çetinkaya-Bozkurt, 2018) tespit edildiğinden bu bulgunun literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Mutluluğun cinsiyet, yaş, gelir düzeyi gibi değişkenlerle incelendiği araştırmaların çoğunda bu değişkenlerle mutluluğun çok küçük bir kısmının açıklandığı görülmektedir (Kermen ve Sarı, 2014). Demografik etmenlerin mutluluk üzerindeki etkisinin çok düşük olması (Eryılmaz, 2016a), mutluluğun demografik bir değişken olan cinsiyete göre farklılaşmamasını açıklayabilir.

Çalışmada özgünlüğün mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve mutluluğu açıkladığı bulunmuştur. Özgünlük, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliğinin genç yetişkinlerde mutluluktaki varyansın % 45,8'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Alan yazında da mutluluk ve özgünlüğün ilişkili olduğunu gösteren araştırma sonuçları (Wood, Linley, Maltby, Baliouis ve Joseph, 2008; İlhan ve Özdemir, 2013; Özdemir ve İlhan, 2013; Duman, 2014; Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017) bulunmaktadır. Gencin özgün oldukça kendini daha iyi tanıması, düşünce, duygu ve değerlerinin farkında olup ona uygun davranarak gerçek benini daha az baskılaması, bu şekilde kendine uygun davranışlar sergileyip ilişkilerinden doyum alarak daha olumlu duygular yaşaması ile mutluluğunun artması açıklanabilir.

Çalışmada sorumluluk özelliği, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliği boyutlarıyla kişisel erdemlerin mutluluk ile ilişkisi de araştırılmıştır. Sorumluluk özelliği ile mutluluğun pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Alan yazın incelendiğinde sorumluluk kişilik özelliği ile mutluluğun ilişkili olduğunu tespit eden çalışmalar (Eryılmaz, 2009b; Eryılmaz ve Öğülmüş, 2010; Eryılmaz ve Ercan, 2011; Doğan, 2013; Reisoğlu ve Yazıcı, 2017), araştırmanın bu bulgusunu desteklemektedir. Sorumluluk özelliğinin mutluluk ile pozitif yönde ilişkisinin olduğu bulunmakla birlikte genç yetişkinlerdeki mutluluğu yordayıcı gücünün anlamlı olmaması dikkat çekicidir. Amaçlılık özelliğinin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve mutluluğu açıkladığı tespit edilmiştir. Mutluluk insanların hayatlarının bilişsel ve duyuşsal olarak değerlendirmelerini içerir (Diener, 2000). Bu bağlamda yaşam koşullarını doyum verici olarak değerlendiren ve çoğunlukla olumlu duygular yaşayan insanlar oldukça mutludurlar (Eryılmaz, 2009b). İlhan (2009) tarafından yapılan çalışmada yaşam amaçlarının olumlu duygular ve yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğu yönünde tespit edilen bulgunun bu araştırmanın sonucunu desteklediği söylenebilir. Amaçlılık özelliği olan insanlar kendilerine hedefler koyup bu hedeflerin peşinden giderler, bu süreç içerisinde de umutludurlar. Hedefler konulduğunda yaşam anlamlı bir hale gelir (Tatlıoğlu, 2012). Amaçlılık özelliği yüksek olan bir kişinin yaşamını anlamlı olarak görüp yaşamından doyum alması ve amaçlarının peşinden giderken umut gibi olumlu duygular yaşaması, mutluluğunun yüksek oluşunu açıklayabilir. Son olarak çalışmada değerlilik özelliğinin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve mutluluğu açıkladığı tespit edilmiştir. Alan yazın incelendiğinde kişinin kendini değerli hissetmesi olarak tanımlanan benlik saygısı (Damar, 2015) ile mutluluğun ve yaşam doyumunun ilişkili olduğunu saptayan araştırmaların (Dilmaç ve Ekşi, 2008; Yiğit, 2010; Doğan ve Eryılmaz, 2013) bu bulguyu desteklediği söylenebilir. Değerlilik özelliği yüksek olan bireylerin mutluluklarının da yüksek olması bu bireylerden kendilerine karşı anlayışlı ve affedicisi olması, kendini acımasızca eleştirmemesi, kendini değerli hissetmesi beklendiğinden düşük düzeyde olumsuz yüksek düzeyde olumlu duygular yaşaması ile açıklanabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada genç yetişkinlerin mutluluğunun cinsiyete göre farklılaşmadığı; özgünlük, sorumluluk özelliği, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliğinin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu; özgünlük, amaçlılık özelliği ve

değerlilik özelliğinin mutluluktaki varyansın % 45,8'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Bulguların alan yazındaki diğer araştırmalarla desteklendiği görülmektedir. Bununla birlikte bu araştırmanın çalışma grubunu üniversite öğrencisi olan genç yetişkinlerin oluşturması bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Bulgular ve sınırlılıklar doğrultusunda aşağıda önerilere yer verilmiştir:

- (i) Benzer içerikte bir araştırma üniversite öğrencisi olmayan genç yetişkinler üzerinde yürütülebilir.
- (ii) Psikolojik yardım sunan alan uzmanları genç yetişkinlerde mutluluğu artırmaya yönelik olarak vereceği yardım hizmetlerinde özgünlük, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliğini geliştirmeye yönelik çalışmalara yer verilebilir.
- (iii) Genç yetişkinlerde mutluluğu artırmaya yönelik yapılacak rehberlik programlarında özgünlük, amaçlılık özelliği ve değerlilik özelliği vurgulanabilir.
- (iv) İlişkisel bir çalışma olarak bu araştırmada tespit edilen genç yetişkinlerde mutluluğu özgünlük, amaçlılık özeliği ve değerlilik özelliğinin artırdığı bulgusu, deneysel çalışmalarla da incelenebilir.
- (v) Özgünlük ve kişisel erdemlerin mutluluk ile ilişkisi diğer gelişim dönemlerindeki katılımcılar üzerinde yürütülecek araştırmalarla da incelenebilir.

Kaynakça

- Abdi-Golzar, F. (2006). *İlköğretim 5.sınıf öğrencilerine yönelik sorumluluk ölçeğinin geliştirilmesi ve sorumluluk düzeylerinin cinsiyet, denetim odağı ve akademik başarıya göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Acar, M. C. (2012). *Varoluşçu yaklaşım odaklı sorumluluk eğitimi programının ilköğretim 8.sınıf öğrencilerinin sorumluluk düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi (İlk yetişkinlik dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi.
- Aydın, A., Yılmaz, K., & Altınkurt, Y. (2013). Eğitim yönetiminde pozitif psikoloji. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 1470-1490.
- Aydmer, B. B. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz-yeterlik, yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Aydoğan, D., Özbay, Y., & Büyüköztürk, Ş. (2011). *Özgünlük ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. XI. Ulusal Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi, 3-5 Ekim, İzmir.
- Aydoğan, D., Özbay, Y., & Büyüköztürk, Ş. (2017). Özgünlük ölçeğinin uyarlanması ve özgünlük ile mutluluk arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolü. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 38-59.
- Bacanlı, H., İlhan, T., & Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi:

- Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Bakioğlu, F., & Eraslan-Çapan, B. (2015). Günlük amaçlar ölçeği Türkçe formunun psikometrik özellikleri. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16, 64-72.
- Bilgin, D. (2017). *Understanding the relationship between happiness and creativity in terms of the dimensions of psychological and subjective well-being*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Booth, R., Bartlett, D., & Bohnsack, J. (1992). An examination of the relationship between happiness, loneliness, and shyness in college students. *Journal of College Student Development*, 33(2), 157-162.
- Bülbül, Ş., & Giray, S. (2011). Sosyodemografik özellikler ile mutluluk algısı arasındaki ilişki yapısının analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11, 113-123.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çağlayan-Tunç, A. (2015). *Sporun üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ve öznel iyi oluş düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Çivitci, A. (2012). Üniversite öğrencilerinde genel yaşam doyumu ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 321-336.
- Daaleman, T. P. (1999). Belief and subjective well-being in outpatient. *Journal of Religion and Health*, 38(3), 219-228.
- Dahlsgaard, K., Peterson, C., & Seligman, M. E. (2005). Shared virtue: The convergence of valued human strengths across culture and history. *Review of General Psychology*, 9(3), 203-213.
- Damar, S. B. (2015). *Üniversite öğrencilerinde anne-baba tutumu ve benlik saygısı ile umutsuzluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi.
- Demirci, İ. & Ekşi, H. (2018). Keep calm and be happy: A mixed method study from character strengths to well-being. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 18(2), 303-354.
- Demirci, S. (2003). *Öğretmenlerde beş faktör kişilik özellikleri ile iş doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Demir-Çelebi, Ç., & Sezgin, O. (2015). Lise öğrencilerinin öznel iyi oluşları ile ahlâkî olgunluk seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 99-146.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55 (1), 34-43.
- Diener, E., & Seligman, M. E. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13(1), 81-84.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Diener, E., Wolsic, B., & Fujita, F. (1995). Physical attractiveness and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(1), 120-129.
- Dilmaç, B., & Ekşi, H. (2008). Meslek yüksek okullarında öğrenim gören öğrencilerin yaşam doyumları ve benlik saygılarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 279-289.
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Doğan, T., & Akıncı-Çötök, N. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 165-172.
- Doğan, T., & Eryılmaz, A. (2013). İki boyutlu benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 107-117.
- Doğan, T., & Eryılmaz, A. (2014). The role of social intelligence in happiness. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 16(3), 863-878.
- Doğan, T., Sapmaz, F., & Akıncı-Çötök, N. (2013). Öz-eleştiri ve mutluluk. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(1), 391-400.
- Doğan, T., Tuğut, N., & Gölbaşı, Z. (2013). The relationship between sexual quality of life, happiness, and satisfaction with life in married Turkish women. *Sexuality and Disability*, 31(3), 239-247.
- Duman, S. (2014). *Öğretmen adaylarında özgünlük ve özduyarlılığın mutluluk ile ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma. İçinde: Ekşi, H., & Kaya, Ç. (Eds.), *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma* (ss:13-46). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ergüner-Tekinalp, B. (2016). Adleryan kuramın pozitif psikoloji bağlamında değerlendirilmesi. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 34-49.
- Ergüner-Tekinalp, B., & Işık-Terzi, Ş. (2015). Eğitimde pozitif psikoloji uygulamaları. İçinde: Ergüner-Tekinalp, B., & Işık-Terzi, Ş. (Eds.), *Eğitimde pozitif psikoloji uygulamaları* (ss:1-10). Ankara: Pegem Akademi.
- Eryılmaz, A. (2004). *Ergenlik ve genç yetişkinlik döneminde romantik yakınlığı başlatmada algılanan kontrol*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara.
- Eryılmaz, A. (2009a). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 975-989.
- Eryılmaz, A. (2009b). *Baş çıkma stratejilerinin kişilik özellikleriyle ergen öznel iyi oluşu arasındaki aracı rolü*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Eryılmaz, A. (2010a). Yeniden gözden geçirme: Pozitif psikoterapi ve gelişimsel rehberlik bağlamında ergenler için amaçları genişletme programı. *Aile ve Toplum*, 11(5), 53-66.
- Eryılmaz, A. (2010b). Aile yapısı ergeni mutlu eder mi? *Aile ve Toplum*, 11(6), 21-30.
- Eryılmaz, A. (2011a). Yetişkin öznel iyi oluşu ile pozitif psikoterapi bağlamında birincil ve ikincil yetenekler arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 14, 17-28.
- Eryılmaz, A. (2011b). İhtiyaç doyumu ve yaşam amaçları belirleme: Lise öğrenimi gören ergenler için bir öznel iyi oluş modeli. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1747-1764.
- Eryılmaz, A. (2012). Amaçlar: Ruh ve beden sağlığını korumanın önemli bir aracı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4 (4), 428-448.
- Eryılmaz, A. (2013). Pozitif psikolojinin psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında gelişimsel ve önleyici hizmetler bağlamında kullanılması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(1), 1-22.
- Eryılmaz, A. (2016a). *Herkes için mutluluğun başucu kitabı: Kuramdan uygulamaya pozitif psikoloji*. Ankara: Pegem Akademi.
- Eryılmaz, A. (2016b). *Bireyle psikolojik danışmada sık karşılaşılan psikolojik sorunlara müdahale ve kendi kendine yardım kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Eryılmaz, A. (2017). Pozitif psikoterapiler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(3), 346-362.
- Eryılmaz, A., & Aypay, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşu ile kimlik statüsü ilişkisinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 167-179.
- Eryılmaz, A., & Ercan, L. (2011). Öznel iyi oluşun cinsiyet, yaş grupları ve kişilik özellikleri açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 139-151.
- Eryılmaz, A., & Öğülmüş, S. (2010). Ergenlikte öznel iyi oluş ve beş faktörlü kişilik modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 189-203.
- Geçer, A., & Özel, R. (2012). İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğretmenlerinin öğrenme-öğretme sürecinde yaşadıkları sorunlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 1-26.
- Gizir, C. A. (2012). İlişki inançları ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 37-45.
- Gülcan, A., & Nedim-Bal, P. (2014). Genç yetişkinlerde iyimserliğin mutluluk ve yaşam doyumu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1), 41-52.
- Güner, F., & Çetinkaya-Bozkurt, Ö. (2018). İşgörenlerin öznel iyi olma düzeylerinin farklı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi: Banka çalışanları üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Güngör, A. (2017). Eğitimde pozitif psikolojiyi anlamak. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2), 154-166.
- Gürses, İ., & Kılavuz, M. A. (2011). Erikson'un psiko-sosyal gelişim dönemleri teorisi açısından kuşaklararası din eğitimi ve iletişimin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 153-166.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33, 1073-1082.
- İlhan, T. (2009). *Üniversite öğrencilerinde benlik uyumu modeli: Yaşam amaçları, temel psikolojik ihtiyaçlar ve öznel iyi oluş*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İlhan, T. (2015). Öz belirleme. İçinde Ergüner-Tekinalp, B., & Işık-Terzi, Ş. (Eds.), *Eğitimde pozitif psikoloji uygulamaları* (ss:75-109). Ankara: Pegem Akademi.
- İlhan, T., & Özdemir, Y. (2013). Otantiklik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(40), 142-153.
- İşgör, İ. Y. (2017). Merhametin öznel iyi oluş üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (2), 425-436.
- Kararımak, Ö., & Siviş, R. (2008). Modernizmden postmodernizme geçiş ve pozitif psikoloji. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 102-115.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kermen, U., & Sarı, T. (2014). Üniversite öğrencilerinde ihtiyaç doyumu ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkisinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 175-185.
- Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Research and theory. In: M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 38, pp. 284-357). San Diego, CA: Academic Press.
- Kılıç, S., Yıldız-Akyol, E., & Yoncalık, O. (2018). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ve farkındalıklarının mutluluk düzeylerini yordaması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6(1), 49-60.
- Kırık, A. M., & Sönmez, M. (2017). İletişim ve mutluluk ilişkisinin incelenmesi. *İnif e-dergi*, 2(1), 15-26.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., & Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9, 111-131.
- McCrae, R. R., & Costa P. T. (1991). Adding Liebe und Arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227-232.
- Merter, M. (2014). *Psikolojinin üçüncü boyutu nefis psikolojisi ve rüyaların dili*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Oktan, V. (2012). Beden imajı ve reddedilme duyarlılığının öznel iyi oluşu yordama gücü. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 11(22), 119-134.
- Özdemir, Y., & İlhan, T. (2013). Benlik kurguları ve öznel iyi oluş: Otantik olmanın aracılık rolü. *International Journal of Social Science*, 6(2), 593-611.
- Reisoğlu, S., & Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 888-912.
- Sardoğan, M. E., & Karahan, T. F. (2012). Kişilik gelişimi. İçinde Kaya, A. (Ed), *Eğitim psikolojisi*, (ss:120-148). Ankara: Pegem Akademi.
- Sarıçalı, M. (2014). *Psikolojik danışman adaylarının kendini engelleme algılarının özgünlük düzeyleri ve aldıkları süpervizyon açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Saygın, S. (2008). *Üniversite öğrencilerinin sosyal destek, benlik saygısı ve öznel iyi oluş düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. In: Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (Eds.). *Handbook of Positive Psychology* (pp. 3-9). New York: Oxford University Press.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Sheldon, K. M., & King, L. (2001). Why positive psychology is necessary. *American psychologist*, 56(3), 216-217.
- Şahin, M., Aydın, B., Sarı, S. V., Kaya, S., & Pala, H. (2012). Öznel iyi oluşu açıklamada umut ve yaşamda anlamın rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 827-836.
- Tatlılıoğlu, K. (2012). Üniversite öğrencilerinin kardeş sayıları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 7(4), 2857-2872.
- Tatlılıoğlu, K. (2014). Üniversite öğrencilerinin beş faktör kişilik kuramına göre kişilik özellikleri alt boyutlarının bazı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, (17), 939-971.
- Thalji, A. L. (2012). *A dual-factor model of mental health in high school students: Group characteristics and social functioning*. Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida.
- Tomrukçu, B. (2008). *Beş faktör kişilik özellikleri ile iş değerleri arasındaki ilişki üzerine bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Toprak, H. (2014). *Ergenlerde mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık ve psikolojik ihtiyaç doyumunu*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Tuzgöl-Dost, M. (2005). Öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103-111.
- Wang, X., Zhang, D., & Wang, J. (2011). Dual-factor model of mental health: Surpass the traditional mental health model. *Psychology*, 2(8), 767-772.
- Wood, M. A., Linley, A. P., Maltby, J., Baliousis, M., & Joseph, S. (2008). Authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55(3), 385-399.
- Yazgan-İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2014). *Kişilik Kuramları* (Dördüncü Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, Ş. (2016). *Ortaöğretim öğrencilerinde kişisel sorumluluk ile ruh sağlığı düzeyleri arasındaki ilişki: Adana Çukurova ilçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Çağ Üniversitesi.
- Yıldız-Akyol, E., & Işık, Ş. (2018). Akademisyenlerde mutluluğun yordayıcıları olarak farkındalık ve stresle başa çıkma tutumları. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6(1), 1-17.
- Yiğit, H. (2010). *Ergenlerin benlik saygılarının yaşam doyumunu ve bazı özlük nitelikleri açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.



Araştırma Makalesi • Research Article

Çalışanlarda Erteleme Davranışı (İşyeri Prokrastinasyonu) Gelişiminde Zaman Tuzaklarının Etkisi

Impact of Time Traps on the Development of Procrastination Behavior (Workplace Procrastination) in Employees

Sibel Aydemir ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, 67500, Zonguldak/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6599-681X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 25 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 06 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

İşyeri Prokrastinasyonu
Erteleme Davranışı
Zaman Tuzakları
Örgüt İklimi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çalışanlarda erteleme davranışı eğilimi ile zaman tuzaklarını saptamak, erteleme davranışı ile zaman tuzakları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırmak, eğer anlamlı bir ilişki var ise kişi ve iş kaynaklı zaman tuzaklarının erteleme davranışına etkisini belirlemek ve çalışanların erteleme davranışının demografik faktörlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu amaca bağlı olarak Zonguldak ilinde faaliyet gösteren özel bir işletmede çalışan 170 kişiden yüz yüze anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler SPSS ve AMOS programları ile değerlendirilmiş, güvenilirlik, geçerlilik, frekans, korelasyon, çoklu regresyon, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri ile analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda; zaman tuzaklarının erteleme davranışına etki eden önemli bir faktör olduğu, özellikle de kişi kaynaklı zaman tuzaklarının erteleme davranışı üzerinde baskın bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2, 2018
Received in revised form May 25, 2018
Accepted June 06, 2018

Keywords:

Procrastination in the Workplace
Procrastination Behavior
Time Traps
Organizational Climate

ABSTRACT

The purpose of this study is to detect the tendency to procrastination and time traps in employees, to investigate if there is a meaningful relationship between procrastination behavior and time traps and, if there is a meaningful relationship, to determine the impact of employee or work-based time traps on procrastination behavior and to examine whether this behavior of employees has a meaningful difference according to demographic factors. Therefore, using a face-to-face survey method, the data have been obtained from 170 employees working in a private company in Zonguldak. These data were evaluated by SPSS and AMOS programs and analyzed with reliability, validity, frequency, correlation, multiple regression, Mann-Whitney U and Kruskal Wallis H tests. As a result of the analyzes; we drew a conclusion that time traps are an important factor influencing procrastination in workplace and in particular, employee-based time traps have a dominant impact on procrastination.

1. Giriş

Bir eylemi gelecekteki bir tarihe erteleme eğilimi, insanların günlük olarak karşılaştıkları pek çok görev için ortak bir davranıştır. Görevlerde ve uzun vadeli projelerde ertelemekten kaçınmak önemlidir. Ertelemek, kaçınılmaz olanı son dakikaya bırakmak demektir. Çoğu zaman, insanlar görevlerini ertelemektedir. Bu davranışın kişiye yüklediği maliyetlerin yüksek olmasına rağmen yine de erteleme davranışı görülebilmektedir. Son dakikada bir görev veya uzun vadeli proje hakkıyla gerçekleştirilemeyecektir. Kişinin görevini bir dereceye kadar ertelemesi normal olsa da bu durum rutin işleyişe engel olunca erteleme sorunu

ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda erteleme, yeterli olmayan çaba ile işin olması gerektiği şekilde yapılabilmesi için gereken zamanın bulunamamasına yol açmaktadır. Diğer taraftan erteleme ile ilgili bir diğer sorun ise kişinin zaman baskısı içerisinde tam olarak potansiyelini ortaya çıkartamamasıdır. Erteleme, zaman baskısını artıran kısır döngünün bir parçası olarak düşünülebilmektedir. Çalışanlar zaman baskısı altındayken bile zamanı etkin kullanamadıkları için yapmaları gereken işleri erteleyebilmektedir. Erteleme davranışına zaman perspektifinden bakıldığında ise ertelemenin gün içerisinde değerli zamanın kaybedilerek üretkenliğin ve verimliliğin

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aydemir_sibel@hotmail.com

azalmasına yol açabileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda zamanın etkin kullanılarak yönetilebilmesi ile kişi ve iş kaynaklı zaman tuzaklarına düşülmemesi büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı da çalışmamız kapsamında örgütlerde çalışanları erteleme davranışına yönlendirebileceği düşünülen kişi kaynaklı zaman tuzakları ile iş kaynaklı zaman tuzakları incelenmektedir.

2. Çalışanlarda Erteleme Davranışı

İş hayatında çalışanlar pek çok farklı sebeplerden dolayı önceliklerini değiştirebilmektedir (Akhtar ve Malik, 2016). Çalışanlar önceliklerini değiştirdiğinde ya da tamamlaması gereken bir görevi ertelediğinde erteleme davranışı gerçekleşir. Erteleme, kişinin performansı, psikolojisi, iyilik hali ve hatta sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahip olması bakımından kendi kendini düzenleyememe eksikliğidir (Steel, 2007). Pychyl (2013) yapılmak istenmeyen iş/görevlere karşı tamamen içgüdüsel ve duygusal bir tepki olarak tanımladığı erteleme davranışının göreve karşı isteksizlikle bağlantılı olarak artacağını belirtmektedir ve bir görevi daha fazla olumsuz yapan yedi tetikleyiciyi tanımlamıştır. Bunlar bir görevde erteleme eğilimine götüren özellikler olarak; sıkıcı, sinir bozucu, zor, belirsiz, yapılandırılmamış, özünde ödüllendirici olmayan (süreci eğlenceli olmayan), kişisel anlamda verilen değerden yoksun şeklinde sıralanmıştır.

Erteleme üzerine etkili olan içsel ve psikolojik faktörlerin; düşük benlik, kıskançlık, aşırı beklenti, düşük tolerans eşiği, obsesif mükemmeliyetçilik, sorumluluk üstlenme eksikliği, depresyon ve kaygı olduğu belirtilmektedir (Azimi vd., 2017; Steel, 2007). Diğer taraftan erteleme üzerine etkili olan dış ve çevresel faktörlerin diğer insanlarla geliştirilen ilişki ve çevresel şartlar ile ortaya çıkan diğerlerine karşı sorumsuzluk, dik başlılık, genelin ilgisini çekmeye çalışmak, erteleme ve pasif agresiflik, arkadaşlık kurma, diğerlerinin aşırı beklentileri, mevcut şartlardan memnuniyetsizlik ve daha cazip ve eğlenceli unsurlar olduğu ileri sürülmektedir (Azimi vd., 2017). Erteleme, algılanan stres, kötü sağlık ve daha yüksek kronik hastalık riski, yetersiz uyku, düşük öznel iyi oluş ve akademik görevlerde daha düşük performans gibi birtakım olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Hofer vd., 2012; Sirois, 2015; Sirois vd., 2015; Steel vd., 2001; Tice ve Baumeister, 1997; Vansteenkiste vd., 2009).

Mevcut yazının erteleme sürecini öz-düzenleme başarısızlığı ve olumsuz bir gecikme biçimi olarak açıkça tanımladığı göz önüne alındığında, bazı araştırmacıların “aktif erteleme” olarak adlandırılan pozitif bir erteleme biçimini kavramsallaştırdığı görülmektedir. Aktif erteleme, motivasyonun artırılması ve işin yapılması için çalışmayı son dakikaya erteleme kararının kasten alınarak işin son bitirilme tarihine daha yakın bir şekilde yapılması olarak ifade edilmektedir. Araştırmacılar, aktif ertelemenin önceki erteleme araştırmalarında bulunan olumsuz sonuçların aksine daha iyi performans, daha iyi sağlık ve zihinsel esneklik gibi olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu açıklamaktadır (Choi ve Moran, 2009; Chu ve Choi, 2005). Bu doğrultuda tipik dürtüsel davranış modellerinin aksine, zamanı indirgeme modelleri ile bireyler daha uzun süreli hedeflerden ziyade daha kısa süreli hedeflere yönlendirildiğinde daha teşvik edici olması bakımından

ertelemenin azalacağı gösterilmektedir (Shu ve Gneezy, 2010).

Steel'in (2007) meta analizinden yola çıkarak, “ertelemenin genellikle zararlı, bazen zararsız, ama asla yararlı olmadığı gerçeğinden hareketle; Bailey (2017) araştırmasında ertelemenin üstesinden gelmek için bir takım yollar önermektedir. Bunlar ertelemeye yönelten tetikleyicileri tersine çevirmek, göreve karşı direnci kırmak adına doğru çalışma süresini deneme yanılma yoluyla bulmak, görevin bilinçaltında yeniden gözden geçirilmesini sağlamak ve ertelemeye yönelten tetikleyicilerin ön yargılarından kurtulmak açısından başlamak bitirmenin yarısıdır mantığıyla ilk hamleyi yapmaya zorlamak, ertelemenin neden olduğu maliyetleri göz önünde bulundurmak, dikkat dağıtıcı olması bakımından sosyal medyaya elektronik veri iletişimini kesmek şeklinde sıralanmaktadır. Van Eerde (2000) iradenin güçlendirilerek ertelemenin üstesinden gelebilmek için, erteleme davranışını değiştirmede artan farkındalığın bir başlangıç noktası olacağını, bir görevi daha az tehdit edici veya daha keyifli hale getirmeye yardımcı olabilecek her şeyin ve planlamanın somut bir şekilde ileriye dönük sonuca ulaşmak yönünde katkısı olacağını belirtmektedir. Bununla birlikte Van Eerde (2003) yaptığı çalışmada zaman yönetimi eğitiminin iş yerinde endişe ve ertelemenin azaltılmasında yardımcı olduğunu göstermektedir. Özellikle zaman yönetimi eğitimi, yoğunlukla planlama alanındaki stratejileri öğrenmeye yönelterek dikkatin gelecekteki önemli sonuçlara odaklanmasını sağlamaktadır. Sağladığı bu katkı çalışanların zaman baskısıyla daha uygun bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olabilmeleri açısından önem arz etmektedir (Van Eerde, 2003). Benzer şekilde Wolters vd. (2017) de erteleme oranını azaltmak için özellikle hedefleri ve öncelikleri belirlemeye yönelik zaman yönetimini potansiyel bir mekanizma olarak kullanılmasını önermektedir.

3. Örgütlerde Zaman Tuzakları

Yönetim alanında Peter Drucker (1967) “her şeyin zaman gerektirdiğini, bunun evrensel bir durum olduğunu, tüm işlerin zaman içinde gerçekleştiğini ve işlerin gerçekleşmesi için zamanın kullanıldığını” vurgulamıştır. Zaman sonlu ve değer kaybına uğrayabilen bir kaynaktır (Okada ve Hoch, 2004). Durdurulamaz veya saklanamaz özelliği bulunmaktadır. Bu nedenle, zamanın değeri doğal olarak kullanımına ve yanlış kullanımına bağlıdır. İnsanlar zamanı boşa harcamış olduğunun, bu zamanın daha iyi kullanılmaya başlanabileceğinin, çoğu zaman faaliyetlere zaman ayırma konusunda kontrol sahibi olmadıklarının ve özellikle zamanın kullanılmasında etkili olabilecekleri fırsatlar olduğunun bilincindedir (De Graaf, 2003; Kimmel, 2008; Menzies, 2005). Bir diğer ifadeyle, insanlar zamanın değerinin değiştiğinin farkındadır. Bu doğrultuda değerli olan zaman yönetimi, amaca yönelik faaliyetlerde bulunurken zamanın etkin kullanımını hedefleyen ve başarıya götüren davranışları ifade etmektedir (Shen Shih, 2017). Bir başka tanımda ise zaman yönetimi zamanı değerlendirmenin, hedef belirlemenin, planlamanın ve izleme faaliyetlerinin bir kombinasyonu olarak nitelendirilmektedir (Hafner ve Stock, 2010).

Orlikowsky ve Yates (2002) dünyanın küresel bir köy haline gelmesi nedeniyle zamansal boyutun önemine atıfta

bulunarak; yaşanan yoğun rekabetin, mal ve hizmetlerin hızlı ve istenilen zamanda bulunabilmesine yönelik artan talebe yol açtığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda Palmer ve Schoorman (1999) da çalışmasında örgütsel yapıda zamanın boyutunu incelemiş, Major vd.(2002) ile Trueman ve Hartley (1996) de çalışanlar arasındaki zamanı etkin kullanma bağlamındaki baskının rolünü anlamaya çalışmıştır. Zamanın artan önemi hem teorik hem de uygulamalı yayınlarda yansıtılmaktadır. Zaman yönetimi; iş-yaşam çatışması (Adams ve Jex, 1999), iş performansı (Barling vd., 1996), kültürlerarası yönetim (Nonis vd., 2005), stres (Hafner vd., 2014), yaratıcılık (Zampetakis vd., 2010), yaşam memnuniyeti (Macan vd., 1990) ve hatta işsizlik (Wanberg vd., 1997) gibi çok sayıda alt alanda önemli rol oynamaktadır.

Verimliliğin artmasında, başarı elde edilmesinde ve hedeflere ulaşmada taşıdığı önem açısından zaman tuzaklarını analiz etmenin önemi yadsınamaz. Zaman tuzaklarının, “zamanı yönetme gayretini engelleyen, hayatın her alanında ve her anında karşılaşılan en büyük düşman” olduğu ifade edilmektedir (Örücü vd., 2007: 12). Mackenzie (2009) çalışanların hedeflerine ulaşmasını engelleyen yirmi zaman tuzağı belirlemiştir. Bunları: 1. kriz döneminde yönetim, 2. telefon nedeniyle kesintiler, 3. yetersiz planlama, 4. çok fazla girişimde bulunmak, 5. habersiz ziyaretçiler, 6. etkin olmayan yetki devri, 7. kişisel düzensizlik, 8. öz disiplinin eksikliği, 9. hayır diyememek, 10. erteleme, 11. toplantılar, 12. evrak işleri, 13. görevlerden vazgeçmek, 14. yetersiz personel, 15. sosyalleşme, 16. karıştırılmış yetki ve sorumluluk, 17. zayıf iletişim, 18. yetersiz kontroller ve ilerleme raporları, 19. eksik bilgi ve 20. seyahat şeklinde sıralamıştır. Bir diğer açıdan zaman tuzakları; “*kişi kaynaklı (hedeflerin belirsizliği, öz disiplin yokluğu, erteleme ve oyalama, aşırı sosyal ilişkiler), iş kaynaklı (bürokrasi, beklenmeyen ziyaretçiler, gereksiz toplantılar, krizler, yetersiz iletişim, gereksiz ve yoğun elektronik posta kullanımı) ve yönetim kaynaklı (yetersiz iletişim, açık kapı politikası, aşırı veya yetersiz yönetim, yetki devrinden kaçınma, yönetsel hedeflerin belirsizliği, yetersiz planlama) olmak üzere üç şekilde sınıflandırılmaktadır*” (Akyüz vd., 2015). Mackenzie ve Nickerson (2009) araştırmalarında katılımcıların zaman tuzakları içerisinde internet, e-posta (anlık mesajlaşma dâhil) ve cep telefonu kullanımının da bulunması gerektiği görüşünde olduklarını belirtmiştir. Araştırmada en çok maruz kalınan ilk beş zaman tuzağının sırasıyla kriz döneminde yönetim, yetersiz planlama, hayır deme yetersizliği, zayıf İletişim, iyi yönetilemeyen toplantılar olduğu ortaya konmuştur (Mackenzie ve Nickerson, 2009).

Örücü vd. (2007) farklı sektörlerde faaliyetlerini sürdüren işletmelerdeki zaman yönetimi uygulamasını ve zaman tuzaklarını analiz etmek üzere yaptıkları çalışmada işletmelerde genellikle yönetsel zaman tuzaklarıyla karşılaşıldığı görülmektedir. Akyüz vd. (2015) çalışanların, zaman yönetimi tutumlarını analiz etmek ve zaman yönetimi tutumlarının ve alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, çalışanların çalışma süresinin (deneyim) artmasıyla, zaman tutumlarının daha olumluya gittiği ve daha az zaman tuzaklarına düştüğü sonucuna varmıştır. İşyerinde sanal tembellik davranışı ve etkin zaman yönetimi ilişkisinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise

zaman tuzaklarının, sanal tembellik davranışını pozitif yönde etkilediği bulgusu elde edilmiştir (Genç ve Aydoğan, 2016). Kocabaş ve Erdem (2003) yönetici adayı öğretmenlerin “yararsız görüşmelere hayır diyememe” ve “ziyaretçiler için belirli saatler ayarlayamama” gibi zaman tuzaklarını kontrol edemediklerini ortaya koymuştur. Erdem (1997) hastane yöneticilerinin zaman yönetimi tutum ve davranışlarını incelediği çalışmasında kadınların erkeklere oranla zamanlarını daha iyi yönettiklerini ve çalışanların nitelik ve nicelik olarak eksikliği ile gereksiz ve zamansız ziyaretlerin en çok zaman kaybettiren faktörler olduğunu ifade etmiştir.

Charumathi vd. (2013), zaman yönetimi kapsamında, hayatın kalitesini arttırmak amacıyla daha fazla değer elde edilmesine yardımcı olacak bir dizi prensip, uygulama, beceri, araç ve sistem olduğunu düşünmektedir. Başarılı bir zaman yönetimi uygulamasını gerçekleştirebilmek için yöneticilerin; birinci aşamada zamanın önemini kavramaları, ikinci aşamada zaman kullanım analizi yoluyla zamanlarını nereye ve ne şekilde harcadıklarını belirlemeleri, üçüncü aşamada ise zaman kaybına neden olan sorunları belirleyerek zaman israfına neden olan faaliyetleri tespit etmeleri gerekmektedir. Zaman yönetimi zorludur ve çözümlerin bireysel iş tercihi ve örgüt kültürüne göre uyarlanması gerekmektedir. Kaliteli işten ve kişilerarası ilişkilerden ödün vermeden, gün içinde etkin zaman geçirmek için ipuçları ve stratejilerden faydalanmak gerekmektedir. Zamanın yönetilmesine yardımcı olacak yollar olarak planlama ile öncelikleri belirleme, organizasyonun hedeflerine ulaşmasını sağlayacak faaliyetlere odaklanma, yetki devri yapma, yetki ve sorumlulukları belirleme, kişisel ve mesleki gelişim zamanlarını çalışma programlarına dâhil etme önerilmektedir (Farrell, 2017). Yöneticiler, çalışanlarının zaman yönetimi konusundaki algılarını, çeşitli zaman yönetimi davranışları üzerine atölye çalışmaları sunarak yönlendirmeyi sağlayabilmektedir. Çalışanlara sağlanan eğitim, kısa ve uzun vadeli hedeflerin planlanması doğrultusunda zamanla kişinin kontrol algısının güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Azar, 2017). Literatürde, zaman yönetimi uygulamaları konusunda, Öz-yönetim, Zamanlama, Eisenhower Matrisi, Pomodoro, Pareto Metodu gibi çeşitli yöntemler ve teknikler bulunmaktadır. Öz-yönetim bireyin, kişisel veya profesyonel yaşamının her seviyesinde kısa ve uzun vadeli stratejik planlar kullanarak, maksimum ve adım adım ilerleyebilmek için yaşamını ve zamanını nasıl analiz edip düzenleyeceğini öğrenerek kendi kendini örgütlemesini ifade etmektedir. Zamanlama, gerçekleştirilen eylemlerin süresinin sabitlenmesi ve ölçülmesi yoluyla zaman sarfiyatının incelenmesi yöntemidir. Eisenhower Matrisi tekniği kişinin önceliklerini, bir görevin aciliyetine ve önemine göre belirlemesine yardımcı olmaktadır. Pomodoro tekniği; tükenmişliğin ortadan kaldırılması, dikkat dağıtıcıların yönetilmesi ve daha iyi bir iş-yaşam dengesi yaratılması açısından işleri bölümlenme ve aralıklar arasında kısa molalar oluşturma yöntemidir. Pareto metoduna göre zamanın başarılı bir şekilde yönetilmesinin tek yolunun, çabaları sonuçlara odaklamaktan ziyade çalışma sürecine odaklamak olduğu belirtilmektedir (Kirillov vd., 2015; Cirillo, 2006). Bu kapsamda söz konusu çalışmalardan hareketle mevcut çalışmada zaman tuzakları ile erteleme davranışı arasındaki ilişki test edilmesi amaçlanmış ve aşağıdaki araştırma hipotezleri kurgulanmıştır.

4. Araştırma Yöntemi

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, örgütün etkinliği ve verimliliği açısından oldukça önemli olan zaman tuzaklarının kişi kaynaklı ve iş kaynaklı dağılımını saptamak, zaman tuzakları ile erteleme davranışı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek, eğer anlamlı bir ilişki var ise zaman tuzaklarının hangi boyutunun erteleme davranışı üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu incelemek ve çalışanlarda iş erteleme istekliliğinin çeşitli demografik faktörlere göre istatistikî farklılığını incelemektir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni tüm özel sektör çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Zonguldak ilinde faaliyet gösteren özel bir işletmede çalışmakta olan ve araştırmaya katılan çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış olup, uygulanan araştırma sonucunda 182 özel sektör çalışanından veri elde edilmiş, değerlendirmeye uygun olmayan 12 anket değerlendirmeden çıkartılmış ve örneklem hacmi 170 olarak belirlenmiştir.

4.3. Araştırmanın Veri Toplama Metodu

Araştırmada kullanılacak veriler, örneklemden yüz yüze anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket; zaman tuzakları ve erteleme davranışı (işyeri prokrastinasyonu) olmak üzere iki ölçekten oluşmaktadır. Bu ölçekler 5'li Likert tarzında hazırlanmıştır. Kavramsal model içerisinde yapıları temsil eden değişkenlerin ölçülmesinde yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın birinci bölümü yapılarak ilişkin sorulardan oluşmakta iken ikinci bölüm ise katılımcıların demografik özelliklerini içeren sorulardan oluşmaktadır. Zaman tuzakları ölçeği için Silahtaroglu (2004) tarafından iki boyutta hazırlanan zaman tuzakları ölçeğinden, erteleme davranışı ölçeği için ise Lay (1986) tarafından geliştirilen ve Balkıs (2006) tarafından paylaşılan erteleme ölçeğinden yararlanılmıştır. Söz konusu ölçekler aşağıda açıklanmıştır.

Zaman Tuzağı Ölçeği: Araştırmada kullanılan zaman tuzağı ölçeği, kişi kaynaklı zaman tuzakları ve iş kaynaklı zaman tuzakları olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Toplam 17 maddelik ölçekte ilk 10 soru kişi kaynaklı zaman tuzağına, son 7 soru ise iş kaynaklı zaman tuzağına aittir. Orijinali Türkçe olarak hazırlanan ölçeğe yönelik olarak Silahtaroglu (2004) tarafından faktör analizi yapılmamış ancak bu araştırma kapsamında doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Ertelme Davranışı Ölçeği: Araştırmada kullanılan erteleme davranışı ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır. Orijinal dili İngilizce olan ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Toplam 20 sorudan oluşan ölçeğe yönelik Lay (1986) tarafından gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach' Alpha değeri 0,82 bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe'ye çevirisi Balkıs (2006) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Türkçe versiyonu için geçerlik ve güvenilirlik analizi

yapılmış, orijinal ölçekten 5 madde çıkartılmış ve Cronbach' Alpha değeri 0,84 saptanmıştır.

4.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Tarama modeli kullanılan araştırmanın bağımlı değişkeni erteleme davranışı, bağımsız değişkenleri ise kişi kaynaklı zaman tuzakları, iş kaynaklı zaman tuzakları ve demografik faktörlerdir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli



Araştırmanın Hipotezleri;

H1a: Ertelme davranışı ile kişi kaynaklı zaman tuzakları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1b: Ertelme davranışı ile iş kaynaklı zaman tuzakları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1c: Zaman tuzakları arttıkça erteleme davranışı artar.

H1d: Ertelme davranışı algısı yaşa göre farklılık göstermektedir.

H1e: Ertelme davranışı algısı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H1f: Ertelme davranışı medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H1g: Ertelme davranışı eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H1h: Ertelme davranışı aylık gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H1k: Ertelme davranışı iş deneyimine göre farklılık göstermektedir.

4.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmadan elde edilen bulgular SPSS 20.0 ve AMOS 24.0 programları kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma ölçeklerinin iç tutarlılığının tespitinde güvenilirlik analizi, yapısal geçerliliğin sağlanması için ise doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini saptamak amacıyla korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla çoklu regresyon analizi, farklılıkları saptamak amacıyla da parametrik

4.6. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

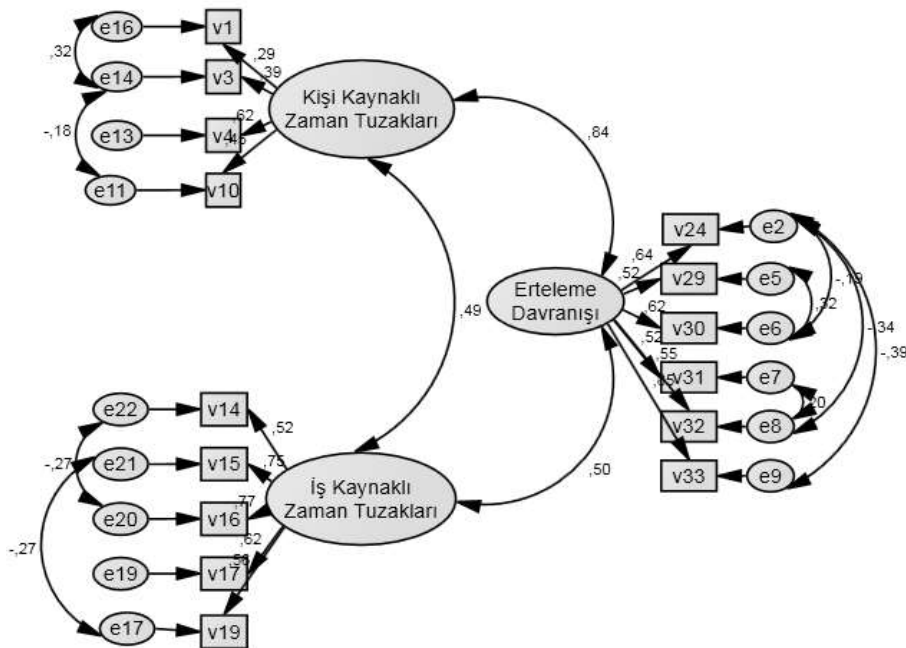
Örneklemin demografik özelliklerine ilişkin frekans değerleri Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde; araştırmaya katılan çalışanların %85,9'unun erkek, %14,1'nin ise kadın olduğu ve örnekleme erkek cinsiyetin belirgin dominantlığı görülmektedir. Yaş dağılımı incelendiğinde, örneklemin %85,3'ünün 21-40 yaş aralığında olduğu; gelir düzeyleri incelendiğinde, örneklemin %64,1'inin 2000TL ile 3000TL arasında aylık geliri bulunduğu belirlenmiştir. Tablo 1'de eğitim düzeyleri

açısından örneklemin sadece %33,5'inin üniversite mezunu olduğu, %52,4'ünün lise mezunu olduğu görülmektedir. İş deneyimi sürelerine bakıldığında, örneklemin %99,4'ünün 1 yıl ve 1 yıldan daha fazla iş deneyimine sahip çalışanlardan oluştuğu saptanmıştır. Ayrıca, çalışanların %61,8'inin evli olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Veri Sağlayıcıların Temel Bilgileri (N=170)

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	146	% 85,9
Kadın	24	% 14,1
Yaş		
21'den küçük	1	% 0,6
21-30	57	% 33,5
31-40	88	% 51,8
41-50	23	% 13,5
51-60	1	% 0,6
Gelir Düzeyi		
1000-2000 TL arası	42	% 24,7
2001-3000 TL arası	109	% 64,1
3001-4000 TL arası	14	% 8,2
4001-5000 TL arası	4	% 2,4
5001 TL veya daha fazla	1	% 0,6
Eğitim Durumu		
İlköğretim	24	% 14,1
Lise	89	% 52,4
Önlisans	32	% 18,8
Lisans	20	% 11,8

Şekil 1. Standardize Edilmiş Çözümleme Değerleri



Tablo 3'te araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde kullanılan alfa katsayıları (Cronbach's Alpha) yer almaktadır. Gerçekleştirilen güvenilirlik analizleri sonucunda, zaman tuzakları ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0.725, erteleme davranışı ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise

Yüksek Lisans	5	% 2,9
İş Deneyimi		
1 yıldan az	1	% 0,6
1-2 yıl arası	13	% 7,6
2-3 yıl arası	29	% 17,1
3-4 yıl arası	21	% 12,4
4 yıl veya daha fazla	106	% 62,4
Medeni Durum		
Evli	105	% 61,8
Bekâr	65	% 38,2

Araştırma kapsamında oluşturulan modelin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Kişi kaynaklı zaman tuzakları ve iş kaynaklı zaman tuzakları ile erteleme davranışına yönelik DFA analizi sonuçları Tablo 2'de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Uyum Değerleri

Uyum Kriteri	χ^2	p	χ^2/sd	RMSEA	SRMR	NFI	CFI	GFI
Önerilen								
Uyum Değerleri	100,60	0,043	1,29	0,040	0,055	0,870	0,966	0,936

Tablo 2'deki önerilen uyum değerleri incelendiğinde ki-kare değeri 100,605; p değeri 0,043; RMSEA değeri 0,040; ki-kare/serbestlik derecesi 1,290; SRMR değeri 0,055; NFI değeri 0,870, CFI değeri 0,966; GFI değeri 0,936 olarak belirlenmiştir. Bu değerler kabul edilebilir uyum ölçütleri aralığındadır (Schermele-Engel vd., 2003). Şekil 1'de test edilen modele ilişkin standardize edilmiş çözüm değerleri ifade edilmiştir.

0.765 olarak saptanmıştır. Elde edilen bu değerler, araştırmada kullanılan her iki ölçeğin de iç tutarlılığa sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N of Items
Zaman Tuzakları	0.725	9
Erteleme Davranışı	0.765	6

Tablo 4'te araştırmanın bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonucu görülmektedir. Bu tabloya göre; çalışanların erteleme davranışı ile kişi kaynaklı zaman tuzakları arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde, çalışanların erteleme davranışı ile iş kaynaklı zaman tuzakları arasında ise orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

		Erteleme Davranışı
Kişi Kaynaklı Zaman Tuzakları	Pearson Correlation	0.606
	Sig. (2-tailed)	0.000
İş Kaynaklı Zaman Tuzakları	Pearson Correlation	0.418
	Sig. (2-tailed)	0.000

Tablo 5'te erteleme davranışı ile zaman tuzakları arasındaki ilişkiye yönelik çoklu regresyon analizi görülmektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucu incelendiğinde F değerinin istatistiksel anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük ($p < 0.05$) olmasından dolayı kurulacak regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği saptanmıştır.

Tablo 5. ANOVA Testi

	Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
Erteleme Davranışı	Regression	1366.961	683.481	
	Residual	1954.033	11.701	58.413
	Total	3320.994		0.000

Tablo 6'da oluşturulan model özeti ifade edilmektedir. Gerçekleştirilen analiz sonucuna göre; çalışanların erteleme davranışındaki değişimin %40,5'ini zaman tuzaklarındaki değişimin açıkladığı saptanmıştır. Buna göre örgüt çalışanlarının erteleme davranışının alabileceği değer aşağıdaki şekilde formüle edilebilir;

$$\text{Erteleme Davranışı} = 3.007 + (0.709 \times \text{Kişi Kaynaklı Zaman Tuzakları}) + (0.237 \times \text{İş Kaynaklı Zaman Tuzakları})$$

Modele göre; kişi kaynaklı zaman tuzaklarındaki 1 birimlik artışın erteleme davranışı üzerinde 0.709 birimlik bir artışa, iş kaynaklı zaman tuzaklarındaki 1 birimlik artışın ise erteleme davranışı üzerinde 0.237 birimlik bir artışa neden olduğu saptanmıştır.

Tablo 6. Model Özeti

	β	t	Sig.	r ²	Adjusted r ²
Erteleme Davranışı	Constant	3.007	2.833	0.005	
	Kişi Kaynaklı Zaman Tuzakları	0.709	8.201	0.000	0.412

Tablo 9. Erteleme Davranışı ve Cinsiyet / Mann-Whitney U Testi

	Cinsiyet	N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Erteleme Davranışı	Erkek	146	86.07	12566.50				
	Kadın	24	82.02	1968.50	1668.500	1968.500	-0.375	0.708

Tablo 10. Erteleme Davranışı ve Medeni Durum / Mann-Whitney U Testi

İş Kaynaklı Zaman Tuzakları	0.237	3.565	0.000
-----------------------------	-------	-------	-------

Tablo 7'de araştırma kapsamında elde edilen verilere yönelik normallik testi sonucu görülmektedir. Bu sonuç incelendiğinde, erteleme davranışı ölçeğine ilişkin anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilecek farklılık analizlerinde parametrik olmayan teknikler kullanılacaktır.

Tablo 7. Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov ^a		Shapiro-Wilk			
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Erteleme Davranışı	0.119	170	0.000	0.969	170	0.001

Tablo 8'de erteleme davranışı ile çalışanların yaşı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçları incelendiğinde; anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Buna göre; erteleme davranışının çalışanların yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği, 21-30 yaş aralığındaki çalışanlarda erteleme davranışının daha yoğun olduğu ve çalışanların yaşı bu noktadan ileriye gittikçe erteleme davranışının azaldığı belirlenmiştir. Bu duruma 39-53 yaş aralığını kapsayan X kuşağı ve 17-38 yaş aralığını kapsayan Y kuşağının özellikleri açısından baktığımızda; 21-30 yaş aralığında bulunan Y kuşağının yaptıkları işten çok kolay sıkılabilmeleri ve günün önemli bir kısmını medya ve iletişim teknolojileriyle etkileşim içerisinde geçirmeleri (Adıgüzel vd., 2014) nedeniyle erteleme davranışının daha fazla görüldüğü düşünülmektedir. Örnekte yer alan 31 yaş ve üstü olan X kuşağı çalışanlarının ise çalışkan, gerçekçi ve kanaatkar (Adıgüzel vd., 2014) bir yapıya sahip olmaları nedeniyle erteleme davranışının yaşın artmasıyla birlikte azaldığı sonucu doğmaktadır.

Tablo 8. Erteleme Davranışı ve Yaş / Kruskal-Wallis H Testi

	Yaş	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Erteleme Davranışı	>21	1	30.50			
	21-30	57	102.08			
	31-40	88	79.31	11.372	4	0.023
	41-50	23	71.89			
	51-60	1	53.50			

Tablo 9'da çalışanların cinsiyetleri ile erteleme davranışı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Asymp. Sig. (Anlamlılık) satırındaki değer incelendiğinde bu değer 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; erteleme davranışının çalışanların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Alan yazınında erteleme düzeyinin cinsiyete göre anlamlı farklılığı olmadığını gösteren benzer çalışma bulguları bulunmaktadır (Ferrari, 2001; Kachgal, Hansen, ve Nutter, 2001; Schouwenburg, 1992; Grund ve Fries, 2018).

Medeni Durum	N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)	
Erteleme Davranışı	Evli	105	79.26	8322.00	2757.000	8322.000	-2.110	0.035
	Bekâr	65	95.58	6213.00				

Tablo 10'da erteleme davranışı ile çalışanların medeni durumu arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu ve erteleme davranışının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Buna göre; bekâr çalışanlarda evli çalışanlara kıyasla erteleme davranışının daha yoğun olduğu belirlenmiştir. Bu duruma evlilikle birlikte sorumluluk yüklenme boyutu açısından bakıldığında, bekârken sorumlulukların nispeten daha az olması bakımından erteleme davranışının daha fazla görülebileceği düşünülmektedir.

Tablo 11'de çalışanların erteleme davranışı ve eğitim durumu arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde, anlamlılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu saptanmıştır. Buna göre; çalışanların erteleme davranışının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Araştırma örnekleminin yapısı ve örneklemdaki çalışanların eğitim düzeyi dikkate alındığında, örneklem içerisinde eğitim düzeyi açısından homojen dağılımın olmadığı, ortalamalar incelendiğinde ise erteleme davranışının eğitim durumundan bağımsız olarak arttığı veya azaldığı görülmektedir. Bundan dolayı her ne kadar eğitim durumları arasında erteleme davranışı düzeyi farklı olsa da bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlılık ifade etmediği tespit edilmiştir.

Tablo 11. Erteleme Davranışı ve Eğitim Durumu / Kruskal-Wallis H Testi

Eğitim Durumu	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Erteleme Davranışı					
İlköğretim	24	79.98	1.629	4	0.804
Lise	89	88.61			
Önlisans	32	77.80			
Lisans	20	89.30			
Yüksek Lisans	5	90.80			

Tablo 12'de çalışanların erteleme davranışı ve aylık gelir düzeyi arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde, anlamlılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu saptanmıştır. Buna göre; çalışanların erteleme davranışının aylık gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Gelir düzeyi yükseldikçe sanal kaytarma (alışveriş, finansal işlemler) yapma ihtimali artsa da iş yoğunluğu nedeniyle gelir düzeyine bağlı erteleme davranışının görülmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 12. Erteleme Davranışı ve Aylık Gelir / Kruskal-Wallis H Testi

Aylık Gelir Düzeyi	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Erteleme Davranışı					
1001 - 2000 TL	42	99.12	5.323	4	0.256
2001 - 3000 TL	109	82.28			
3001 - 4000 TL	14	78.68			
4001 - 5000 TL	4	62.00			
5001 TL / +	1	53.50			

Tablo 13'te iş deneyimi süresi ile erteleme davranışı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçları incelendiğinde; anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Buna göre; erteleme davranışının çalışanların iş deneyimi süresine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği, 1 yıldan az iş tecrübesine sahip çalışanlarda erteleme davranışı en az seviyede iken 2-3 yıl arasında iş deneyimine sahip çalışanlarda erteleme davranışının en yüksek seviyede olduğu ve bu aşamadan sonra erteleme davranışının giderek azaldığı belirlenmiştir. Bu durum yeni işe başlayan çalışanların, işimi kaybederim korkusundan ve kendini kanıtlamak istemesinden dolayı erteleme davranışını daha az gösterdiği; orta düzeyde deneyime sahip olanların ise işe ve işletmeye alışmış olmanın avantajlarını kullanabiliyor olmasından dolayı erteleme davranışının en fazla olduğu şeklinde açıklanabilmektedir. İlerleyen yıllarda ise sorumluluk bilincinin yaşla birlikte artması ile olgunlaşması ve iş aile dengesi bilinci çalışanın erteleme davranışını azaltmasını sağlayabilmektedir.

Tablo 13. Erteleme Davranışı ve İş Deneyimi / Kruskal-Wallis H Testi

İş Deneyimi	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
Erteleme Davranışı					
> 1 yıl	1	30.50	10.347	4	0.035
1-2 yıl	13	98.46			
2-3 yıl	29	106.84			
3-4 yıl	21	89.17			
4 yıl ve +	106	77.86			

5. Sonuç ve Değerlendirme

Gerçekleştirilen çalışmada, zaman tuzakları ile erteleme davranışı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmış, zaman tuzaklarının boyutları ile erteleme davranışı ve erteleme davranışının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırma kapsamında öne sürülen hipotezler, 170 özel sektör çalışanından anket yöntemiyle elde edilen veriler ile sınanmıştır. Bu verilere yönelik gerçekleştirilen analizler sonucunda; oluşturulan modelin yapı geçerliliğinin ve iç tutarlılığının olduğu, erteleme davranışı ile hem kişi kaynaklı zaman tuzakları hem de iş kaynaklı zaman tuzakları arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğu, zaman tuzaklarının erteleme davranışını %40,5 oranında etkilediği ve kişi kaynaklı zaman tuzaklarının erteleme davranışı üzerinde iş kaynaklı zaman tuzaklarına oranla çok daha fazla etkisinin bulunduğu saptanmıştır. Bu bilgiler değerlendirildiğinde; zaman tuzaklarının erteleme davranışına etki eden önemli bir faktör olduğu, özellikle de kişi kaynaklı zaman tuzaklarının erteleme davranışı üzerinde baskın bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu doğrultuda hem kişi kaynaklı zaman tuzakları kapsamında; hedeflerin belirsizliğinin, öz disiplin yokluğunun, erteleme ve oyalamanın, aşırı sosyal ilişkilerin; hem de iş kaynaklı zaman tuzakları kapsamında;

bürokrasinin, beklenmeyen ziyaretçilerin, gereksiz toplantıların, krizlerin, yetersiz iletişimin, gereksiz ve yoğun elektronik posta kullanımının erteleme davranışını arttırdığı anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalarla da paralellik göstermektedir (Genç ve Aydoğan, 2016; Kocabaş ve Erdem, 2003; Erdem, 1997). Bununla birlikte tamamlanması gereken bir görevin ertelenmesi durumunda ortaya çıkan erteleme davranışının özellikle ve ağırlıklı olarak kişi kaynaklı zaman tuzaklarından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle çalışanlar hedeflerini belirleyemediklerinde, kendilerini disipline edemediklerinde, göreve başlamak yerine oyalandıklarında ve sosyal ilişkilere gereğinden fazla zaman ayırdıklarında erteleme davranışı daha fazla görülmektedir. Erteleme davranışı; algılanan stres, kötü sağlık ve daha yüksek kronik hastalık riski, yetersiz uyku, düşük öznel iyi oluş ve akademik görevlerde daha düşük performans gibi birtakım olumsuz sonuçlara yol açması (Hofer vd., 2012; Sirois 2015; Sirois vd., 2015; Steel vd., 2001; Tice ve Baumeister 1997; Vansteenkiste vd., 2009) nedeniyle üstesinden gelinmesi gereken önemli bir faktördür. Van Eerde (2003) ve Wolters vd. (2017) zaman yönetiminin erteleme oranının azaltılmasında yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu durumda kaliteli işten ve kişilerarası ilişkilerden ödün vermeden, gün içinde etkin zaman geçirmek için ipuçları ve stratejilerden faydalanmak gerekmektedir. Zamanın etkin yönetilmesi için planlama ile öncelikleri belirleme, organizasyonun hedeflerine ulaşmasını sağlayacak faaliyetlere odaklanma, yetki devri yapma, yetki ve sorumlulukları belirleme, kişisel ve mesleki gelişim zamanlarını çalışma programlarına dâhil etme gibi eylemler önerilmektedir (Farrell, 2017). Bu doğrultuda çalışanlara atölye çalışmaları ile sağlanan zaman yönetimi eğitimi de kısa ve uzun vadeli hedeflerin planlanması kapsamında zamanla kişinin kontrol algısının güçlendirilmesine yardımcı olacaktır (Azar, 2017).

Araştırmada erteleme davranışının çalışanların yaşına, iş deneyimi süresine ve medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Özellikle 21-30 yaş aralığındaki çalışanlarda erteleme davranışının daha yoğun olması erteleme üzerinde etkili olan içsel ve psikolojik faktörlerin ağırlıklı olarak nispeten bu daha genç yaş aralığını daha fazla etkileyebileceğini düşündürmektedir. Literatürde bu faktörler düşük benlik, kıskançlık, aşırı beklenti, düşük tolerans eşiği, obsesif mükemmeliyetçilik, sorumluluk üstlenme eksikliği, depresyon ve kaygı olduğu belirtilmektedir (Azimi vd., 2017; Steel, 2007). Benzer şekilde bekâr çalışanlarda evli çalışanlara kıyasla erteleme davranışının daha yoğun olması erteleme üzerinde etkili olan içsel ve psikolojik faktörlere bağlanabilir. Duruma evlilikle birlikte sorumluluk üstlenme perspektifinden yaklaşıldığında ise erteleme davranışının evli çalışanlarda daha az görüleceği sonucu doğabilmektedir. Bununla birlikte 1 yıldan az iş tecrübesine sahip çalışanların erteleme davranışının en az seviyede olması ve ilerleyen yıllarda dalgalanma göstererek artması yine yeni işe başlayan çalışanın sorumluluk duygusuyla kendini gösterme ve kanıtlama çabası içerisinde yüksek oranda görevleri zamanında yapma eğilimi içerisinde olması şeklinde değerlendirilebilmektedir. Benzer olarak Akyüz vd. (2015) de çalışanların çalışma süresinin (deneyim) artmasıyla, zaman tutumlarının daha olumluya gittiği ve daha az zaman tuzaklarına düştüğü sonucuna varmıştır.

Sonuç olarak, zaman tuzaklarından kaçınılması açısından işletmelerde zaman yönetiminin ve çalışanların zaman yönetimi becerilerinin geliştirilmesinin çalışanlar, işletmeler ve toplum için uzun vadeli faydalar sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu bağlamda çalışanların doğru çalışma sürelerini bulmaları, süreli molalar vermeleri, ertelemeye yönelten ön yargılardan kurtulmaları, ertelemenin neden olduğu maliyetlerin farkına varmaları, dikkat dağıtıcı olması bakımından sosyal medya ile elektronik veri iletişimini ve sosyal ilişkileri ölçülü tutmaları büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adams, G. A., & Jex, S. M. (1999). Relationships between time management, control, work-family conflict, and strain. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4, 72-77.
- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Akatay, A. (2003). Örgütlerde Zaman Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 281-300.
- Akhtar, S., & Malik, M. F. (2016). Effect of Boredom and Flexible Work Practices on the Relationship of WFC with Procrastination and Affective Commitment: Mediation of Non-Work-Related Presenteeism. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 17(4), 343-356.
- Akyüz, B., Ünal, Ö. F., Mete, M., & Doger, F. (2015). İnşaat Sektöründe Zaman Yönetimi: Irak'ın Kuzeyindeki Türk Şantiyeleri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (21), 85-106.
- Azar, S. (2017). Time Management Behaviors Sanction Adoption of Flexible Work Arrangements. *Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing*, 9(1), 12-24.
- Azimi, H., Ajalli, M., & Amari, M. (2017). Presentation of a Model for Survey of the Effective Factors on Procrastination of Employees in Organizations. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 4(6), 675-681.
- Bailey, C. (2017). *Productivity 5 Research-Based Strategies for Overcoming Procrastination*. Canada: Harvard Business Rewiev.
- Balkıs, M. (2006). *Öğretmen Adaylarının Davranışlarındaki Erteleme Eğiliminin, Düşünme Ve Karar Verme Tarzları İle İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Üniversitesi.
- Barling, J., Cheung, D., & Kelloway, E. K. (1996). Time management and achievement striving interact to predict car sales performance. *Journal of Applied Psychology*, 81, 821-826.

- Charumathi, N., Anusha, V., & Josephin, J. (2013). Time Management Area: Human Resource. *IOSR Journal of Business and Management*, 42-45.
- Choi, J. N., & Moran, S. V. (2009). Why not procrastinate? Development and validation of a new active procrastination scale. *Journal of Social Psychology*, 149(2), 195-211.
- Christopher, A. W., Won, S., & Hussain, M. (2017). Examining the relations of time management and procrastination within a model of self-regulated learning. *Metacognition Learning*, 12, 381-399.
- Chun Chu, A. H., & Choi, J. N. (2005). Rethinking procrastination: Positive effects of "active" procrastination behavior on attitudes and performance. *The Journal of Social Psychology*, 145 (3), 245-264.
- Cirillo, F. (2006). *The Pomodoro Technique*. (Erişim: 07.03.2018), <http://baomee.info/pdf/technique/1.pdf>
- De Graaf, J. (2003). *Take Back Your Time: Fighting Overwork and Time Poverty in America*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Drucker, P. F. (1967). *The effective executive*. Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.
- Erdem, R. (1997). *Zaman Yönetimi ve Hastane Üst Düzey Yöneticileri Açısından Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Farrell, M. (2017). Time Management, *Journal of Library Administration*, 57, 215-222.
- Ferrari, J. R. (2001). Procrastination and attention: Factor analysis of attention deficit, boredom, intelligence, self-esteem, and task delay frequencies. *Journal of Social Behavior & Personality*, 16, 185-196.
- Genç, E., & Aydoğan, E. (2016). İşyerinde Sanal Tembellik Davranışı Ve Etkin Zaman Yönetimi İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 558-571.
- Grund, A. & Fries, S. (2018). Understanding procrastination: A motivational approach. *Personality and Individual Differences*, 121, 120-130.
- Hafner, A., & Stock, A. (2010). Time management training and perceived control of time at work. *Journal of Psychology*, 144, 429-447.
- Hafner, A., Oberst, V., & Stock, A. (2014). Avoiding procrastination through time management: An experimental intervention study. *Educational Studies*, 40, 352-360.
- Hofer, M., Kuhnle, C., Kilian, B., & Fries, S. (2012). Cognitive ability and personality variables as predictors of school grades and test scores in adolescents. *Learning and Instruction*, 22, 368-375.
- Kachgal, M. M., Hansen, L. S., & Nutter, K. J. (2001). Academic procrastination prevention/intervention strategies and recommendations. *Journal of Developmental Education*, 25(1), 14-20.
- Kimmel, J. (2008). *How Do We Spend Our Time? Evidence from the American Time Use Survey*. Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.
- Kirillov, A. V., Kabdullinova, T. D., Vinichenko, M. V., & Makushkin, S. A. (2015). Theory and Practice of Time-Management in Education. *Asian Social Science*, 11(19), 193-204.
- Kocabaş, İ., & Erdem, R. (2003). Yönetici Adayı Öğretmenlerin Kişisel Zaman Yönetimi Davranışları, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 203-210.
- Macan, T. H., Shahani, C., Dipboye, R. L., & Phillips, A. P. (1990). College students' time management: Correlations with academic performance and stress. *Journal of Educational Psychology*, 82, 760-768.
- Mackenzie, A., & Nickerson, P. (2009). *The Time Trap*. USA: American Management Association.
- Major, V. S., Klein, K. J., & Ehrhart, M. G. (2002). Work time, work interference with family, and psychological distress. *Journal of Applied Psychology*, 87, 427-36.
- Menzies, H. (2005). *No Time: Stress and the Crisis of Modern Life*, Vancouver: Douglas & McIntyre.
- Nonis, S. A., Teng, J. K., & Ford, C. W. (2005). A crosscultural investigation of time management practices and job outcomes. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 409-428.
- Okada, E. M., & Hoch, S. J. (2004). Spending Time versus Spending Money, *Journal of Consumer Research*, 31, 313-23.
- Orlikowsky, W. J., & Yates, J. (2002). It's about time: Temporal structuring in organizations. *Organization Science*, 13(6), 684-700.
- Örücü, E., Tikici, M., & Kanbur, A. (2007). Farklı Sektörlerde Faaliyetlerini Sürdüren İşletmelerde Zaman Yönetimi Üzerine Ampirik Bir Araştırma: Bursa İli Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 9-31.
- Palmer, D. K., & Schoorman, F. (1999). Unpackaging the Multiple Aspects of Time in Polychronicity. *Journal of Managerial Psychology*, 14(3-4), 323-344.
- Pychy, T. A. (2013). *Solving the Procrastination Puzzle: A Concise Guide to Strategies for Change*. USA: Penguin Grup.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schouwenburg, H., C. (1992). Procrastinators and fear of failure: An exploration of reasons for procrastination. *European Journal of Personality*, 6, 225-236.
- Shih, S. S. (2017). Factors related to Taiwanese adolescents' academic procrastination, time management, and perfectionism. *The Journal of Educational Research*, 110(4), 415-424.

- Shu, S. B., & Gneezy, A. (2010). Procrastination of Enjoyable Experiences. *Journal of Marketing Research*, XLVII, 933-944.
- Silahtaroglu, F. (2004). *Akademisyenlerde Zaman Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Sirois, F. M. (2015). Is procrastination a vulnerability factor for hypertension and cardiovascular disease? Testing an extension of the procrastination-health model. *Journal of Behavioral Medicine*, 38(3), 578-589.
- Sirois, F. M., Van Eerde, W., & Argiropoulou, M. I. (2015). Is procrastination related to sleep quality? Testing an application of the procrastination-health model. *Cogent Psychology*, 2(1), 1-11.
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133(1), 65-94.
- Steel, P., Brothen, T., & Wambach, C. (2001). Procrastination and personality, performance, and mood. *Personality and Individual Differences*, 30, 95-106.
- Tice, D. M., & Baumeister, R. F. (1997). Longitudinal study of procrastination, performance, stress, and health: The costs and benefits of dawdling. *Psychological Science*, 8, 454-458.
- Trueman, M., & Hartley, J. (1996). A comparison between the time-management skills and academic performance of mature and traditional-entry university students. *Higher Education*, 32(2), 199-215.
- Van Eerde, W. (2000). Procrastination: Self-regulation in initiating aversive goals. *Applied Psychology: An International Review*, 49, 372-389.
- Van Eerde, W. (2003). Procrastination at Work and Time Management Training. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*, 137(5), 421-434.
- Vansteenkiste, M., Sierens, E., Soenens, B., Luyckx, K., & Len, W. (2009). Motivational profiles from a self-determination perspective: The quality of motivation matters. *Journal of Educational Psychology*, 3, 671-688.
- Wanberg, C., Griffiths, R. F., & Gavin, M. B. (1997). Time structure and unemployment: A longitudinal investigation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 75-95.
- Zampetakis, L. A., Bouranta, N., & Moustakis, V. S. (2010). On the relationship between individual creativity and time management. *Thinking Skills and Creativity*, 5, 23-32.



Araştırma Makalesi • Research Article

Öğretmen Adaylarının İdeal Eğitim Ortamına Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi*

Examination of Teacher Candidates' Opinions On Ideal Education Environment

Emin Tamer Yenen ^{a,**}, Fevzi Dursun ^b

^a Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 50300, Nevşehir/Türkiye
ORCID: 0000-0003-2359-3518

^b Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 60250, Tokat/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2103-8940

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 07 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 01 Haziran 2018

Kabul tarihi: 06 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

İdeal Eğitim Ortamı

Eğitim Ortamını Tasarlama

Öğretmen Adayı

ARTICLE INFO

Article history:

Received 07 May 2018

Received in revised form 01 June 2018

Accepted 06 June 2018

Keywords:

Ideal Education Environment

Designing Education Environment

Teacher Candidates

ÖZ

Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının ideal ve demokratik eğitim ortamına ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Çalışma nitel araştırma deseni çerçevesinde, durum çalışması yöntemi ile sürdürülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu, 2016-2017 öğretim yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesindeki 20 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak açık uçlu anket tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Çalışmada, ideal eğitim ortamının oluşturulmasında sınıfın fiziki koşullarının ve psikolojik dinamiklerin dikkate alınması gerektiği ve olumlu bir sınıf iklimi oluşturmanın ideal ve demokratik bir eğitim ortamı için önemli bir unsur olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the teacher candidates' opinions regarding the ideal and democratic education environment. The study was carried out by the case study method in framework of qualitative research design. Study group of the research consists of 20 teacher candidates from Gaziosmanpaşa University in 2016-2017 academic year. In the research open-ended questionnaire technique was used as a data collection tool. The obtained data were analysed by descriptive analysis method. It has been found in the study that the physical conditions and psychological dynamics of the class must be taken into account while forming an ideal educational environment, and creating a positive classroom climate is an important element for an ideal and democratic educational environment.

1. Giriş

Sınıf, ortak bir varoluş alanıdır. Farklı kültürel yapılar ve sosyo-ekonomik düzeylere sahip öğrencilerin paylaştığı sınıf ortamı, çok boyutlu ve dinamik bir süreklilik içinde yaşanmaktadır. Bu bağlamda, değişik algı ve beklentilerin tanımlanması ve bütünleştirilmesi şeklinde sürdürülen sınıf yaşamı, sosyal yapının küçük bir kesitini oluşturur (Aydın, 2014: 35). Okul içerisindeki eğitim öğretim etkinliklerinin gerçekleştiği bu sosyal yapıda sistemin belirlediği amaçların gerçekleşmesi için, sınıf ortamının amaca ve öğrencilerin

etkin öğrenebilmelerinin sağlanmasına yönelik düzenlenmesi gerekmektedir (Tabancalı, 2014: 63). Çünkü öğrenci okulda bulunduğu sürenin büyük bir bölümünü öğretmeni ile sınıfta geçirmektedir. Bu süreçte, eğitim öğretim etkinliklerinin başarılı olabilmesi için öğretmen ve öğrenci ilişkisinin yanında sınıfın fiziki koşulları ve psikolojik dinamikler diğer bir ifadeyle eğitim ortamı büyük önem arz etmektedir. Eğitim ortamı, öğrenme-öğretme sürecinin olduğu, kişiler arası etkileşimin bulunduğu, öğrencilerin yetenekleri doğrultusunda, arzu ettiği işleri yapabildiği ve kendilerini rahat ifade edebildiği bütün

* Bu çalışma, 18-24 Eylül 2017 tarihlerinde Malaga, İspanya'da düzenlenen 1.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (USOS 2017) bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: tamer-yenen@hotmail.com

ortamlar olarak adlandırılabilir (Aydoğan, 2015). Entwistle ve Tait (1995) öğrenme ortamını dersler, ders anlatımları, ödevler, testler ve çeşitli öğrenme kaynakları ile ilişkili bütün öğrenme durumları olarak tanımlamaktadır. Buna paralel olarak Lipmann (2010) da öğrenme ortamını, öğrenciler, öğretmenler ve fiziksel ortamın oluşturduğunu belirtmektedir. İdeal öğrenme ortamı ise Byrne, Hattie ve Fraser (1986) tarafından, en üst düzeyde öğrenme ve başarının gerçekleştiği yer olarak tanımlanmaktadır. İdeal bir öğrenme ortamı öğrencileri destekleyici, eşitlikçi, demokratik olmalı ve içerisinde öğrenmeyi kolaylaştırıcı düzenlemeler ve önceden belirlenmiş kurallar yer almalıdır (Zedan, 2010).

İdeal bir eğitim ortamı tasarlanırken birçok faktör göz önünde bulundurulmaktadır. Fiziksel ortamın düzenlenmesi bunlardan biridir. Fiziksel ortam, eğitim etkinlikleri için tahsis edilen mekânın ya da odanın fiziki özelliklerini belirtir. Sınıftaki öğrencilerin sayısı, masalar, sıralar, bilgisayar ekipmanları, duvar ve eşya renkleri, ışık, ısı, temizlik, gürültü düzeyleri ve görünüm, sınıftaki fiziksel ortamın öğeleri olarak sayılabilir (Başar, 2014, 33; Cohen vd., 1996; Hannah, 2013). Fiziksel ortam öğrencilerin sınıfta kendilerini rahat hissetmelerini, öğrenme becerilerini, moral ve motivasyonlarını etkileyebilir. Sınıf ortamında kendilerini rahat hisseden öğrencilerin, rahat hissetmeyenlere göre daha fazla bilgi edindikleri ve elverişsiz sınıf ortamlarındaki öğrencilerin öğrenmeye daha az istekli oldukları belirtilmektedir (Suleman ve Hussain, 2013). Dolayısıyla, ideal bir öğrenme ortamı düzenlenirken termal konfor, ışık, temizlik, gürültü kontrolü, sınıf eşyaları, havalandırma, teknik araç-gereçler gibi bileşenlerin sağlanması gerekmektedir (Basque ve Dare, 1998; Murugan ve Rajoo, 2013).

Eğitim ortamı öğrenme-öğretme faaliyetlerinin yürütüldüğü fiziksel mekânları içermekle beraber aynı zamanda öğrencilerin ruhsal durumlarını ve öğretimi yönlendiren, öğrencilere rehberlik eden öğretmen davranışlarını da içermektedir. Öğrencilerinin psikolojik durumlarını iyi analiz edebilen ve duygusal ihtiyaçlarına cevap verebilen öğretmenlerin, öğrencileri üzerinde daha etkili oldukları konu ile ilgili yapılan çalışmalarda (Davis, 2006; Hamre ve Pianta, 2005) görülmektedir. Dolayısıyla, bir öğretmen eğitim ortamını etkileyen fiziksel ve psikolojik dinamiklerin önemini bilerek öğretim uygulamalarını icra etmelidir. Çünkü iyi oluşturulmuş eğitim ortamları öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşimi olumlu şekilde etkileyebilir.

Nitelikli eğitim ortamı ile; öğretmenlerin öğrencilere karşı duyarlılığının ve arkadaşça davranmalarının arttığı, öğrencilerin etkinliklerde daha çok katıldıkları ve arkadaşlarına karşı daha iyi davrandıkları, öğrenme ortamının kalitesi düşük olduğunda ise öğrencilerin, derse daha az ilgili ve daha az katılımcı olduğu, ayrıca öğretmenlerin de nötr ya da duyarlı olmayan davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir (Aydoğan, 2015). Benzer şekilde Kayıkçı (2009) da iyi hazırlanmış fiziksel bir ortamın öğrenmeyi teşvik ettiğini ve öğrencilerin derse katılımını kolaylaştırdığını, aksine monoton, gürültülü ve kötü hazırlanmış bir sınıf ortamının öğrencilerin öğrenmesini ve

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, öğretmen adaylarının öğretim ortamına ilişkin görüşlerini ortaya koymak için nitel araştırma yaklaşımına

etkinliklere katılımı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ve sınıf yönetimi problemlerini arttırdığını ifade etmiştir. Dolayısıyla, eğitim ortamının öğrenci ve öğretim programının özelliklerine göre düzenlenmemesi öğrenmeyi zorlaştırabilir. Öğrenmenin kolay olduğu bir eğitim ortamı ise, ancak iyi fiziksel donanımlarına sahip bir mekân, öğretmenin yönlendirmesi ve öğrencilerin katılımı ile sağlanabilir (Brophy ve Good, 1986). İlgili alan yazında öğrenme ortamının öğretmenlerin ve öğrencilerin performanslarını etkilediği (Anderson vd., 2004; Fraser, 2015; Stewart ve Evans, 1997) ve öğrencilerin akademik başarılarıyla ilişkili olduğu (Hattie ve Watkins, 1988; Lumpkin, 2013; Persaud ve Turner, 2008; Shamaki, 2015) görülmektedir. Dolayısıyla, etkili öğrenme ortamlarının hazırlanmasında öğretmenlere büyük görevler düşmektedir. Bu görevlerin neler olduğu ve ideal bir öğrenme ortamının hangi faktörlerden oluştuğu, hizmet öncesi eğitimler yoluyla öğretmen adaylarına kazandırılmaktadır.

Etkili bir sınıf yönetiminin önemli bileşenlerinden olan öğrenme ortamlarının düzenlenmesi, öğretmen adaylarının kazanması gereken en değerli öğretim becerilerinden biridir (Woodcock ve Rupert, 2012). İyi öğretimin temelinde yer alan davranış yönetiminin gerçekleştiği sınıf ortamlarında, istenmeyen öğrenci davranışlarının ve öğrenme engellerinin sıklıkla yaşandığı birçok araştırmacı tarafından ortaya koyulmaktadır (Giallo ve Little, 2003; Main ve Hammond, 2008; Shen vd., 2009). Özellikle mesleğin ilk yıllarında sınıf ortamında karşılaşılan bu engellerin (Fowler, ve Şaraplı, 2010; Luo vd., 2000) aşılmasında, öğretim ortamlarının düzenlenmesi kritik bir rol oynamaktadır (Choi ve Lee, 2009). Dolayısıyla, öğretmenlerin meslekte karşılaşılabilecekleri bu problemlerin üstesinden gelebilmeleri için, hizmet öncesi aldıkları eğitimin öğrenme ortamlarını düzenleme hususundaki yansımalarının incelenmesi araştırmaya değer görülmüştür. Bu nedenle, öğretmen adaylarının gerçek sınıf ortamında nasıl ideal bir öğrenme ortamı tasarlamayı düşündüklerini ortaya çıkarıp, elde edilen bulguları ilgili literatürle karşılaştırmalar yaparak değerlendirmenin, öğretmen eğitimi programlarına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada öğretmen adaylarının ideal ve demokratik eğitim ortamına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemek için beş soru kullanılmıştır. Sorular;

- (i) *Sizce ideal bir eğitim ortamı nasıl olmalıdır?*
- (ii) *Öğretmen olduğunuzda nasıl bir öğretim ortamı oluşturmayı düşünüyorsunuz?*
- (iii) *Şu andaki öğrenim gördüğünüz eğitim ortamının olumlu ve olumsuz taraflarını nasıl açıklarsınız?*
- (iv) *Sizce demokratik bir öğretim ortamında öğreticinin nasıl davranış ve düzenlemeler yapması gerekmektedir?*
- (v) *Öğrencilerin kendilerini rahat ve özgür hissedebilecekleri bir eğitim ortamının özellikleri neler olmalıdır?* olarak sıralanmıştır.

2. Yöntem

uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması en temel bir durumun güncel

bağlam ya da ortam içerisinde derinliğine araştırılmasıdır (Yin, 2009).

2.2. Çalışma Grubu

Zaman ve ulaşılabilirlik kaygısı nedeniyle, çalışma grubu belirlenirken amaçsal örnekleme yaklaşımlarından uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, çalışma grubu araştırmaya gönüllü olarak katılan, 2016-2017 öğretim yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Programındaki 10 öğrenci ve Temel Eğitim Bölümü Sınıf Öğretmenliği 3. ve 4. sınıfta okuyan 10 öğretmen adayından oluşmaktadır. Çalışma grubunda 6 erkek, 14 kadın öğretmen adayı bulunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden açık uçlu anket tekniği ile sürdürülmüştür. Bu teknikte, bir dizi standart soru seti vardır ve görüşülen birey bu sorulara kendi istediği tarzda öznel olarak yanıt vermekte serbesttir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 121). Açık uçlu anket öğretmen adaylarının ideal eğitim ortamı hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik beş açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Beş açık uçlu sorudan oluşan görüşme formları 20 öğretmen adayına uygulanmıştır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış ve izin alınan katılımcılarda ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler ortalama 15-25 dakika arasında, toplamda 361 dakika sürmüştür. Bir öğretmen adayı ses kayıt cihazı kullanılmamasını istemediğinden, görüşme verileri görüşme formu üzerine not edilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada açık uçlu anketlerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar öncelikle tema ve alt temalara ayrılmış ve kategorize edilerek tablolar halinde sunulmuştur. Daha sonra elde edilen bulgular temalara göre özetlenip yorumlanmıştır. Bu süreçte anlatımı güçlendirmek için katılımcı mülakatlarından çarpıcı alıntılara yer verilmiştir. Alıntılar yapılırken her alıntının sonuna nereden alındığını gösteren ÖA. 1 (Öğretmen Adayı-1) şeklinde açıklayıcı kısaltmalar konulmuştur.

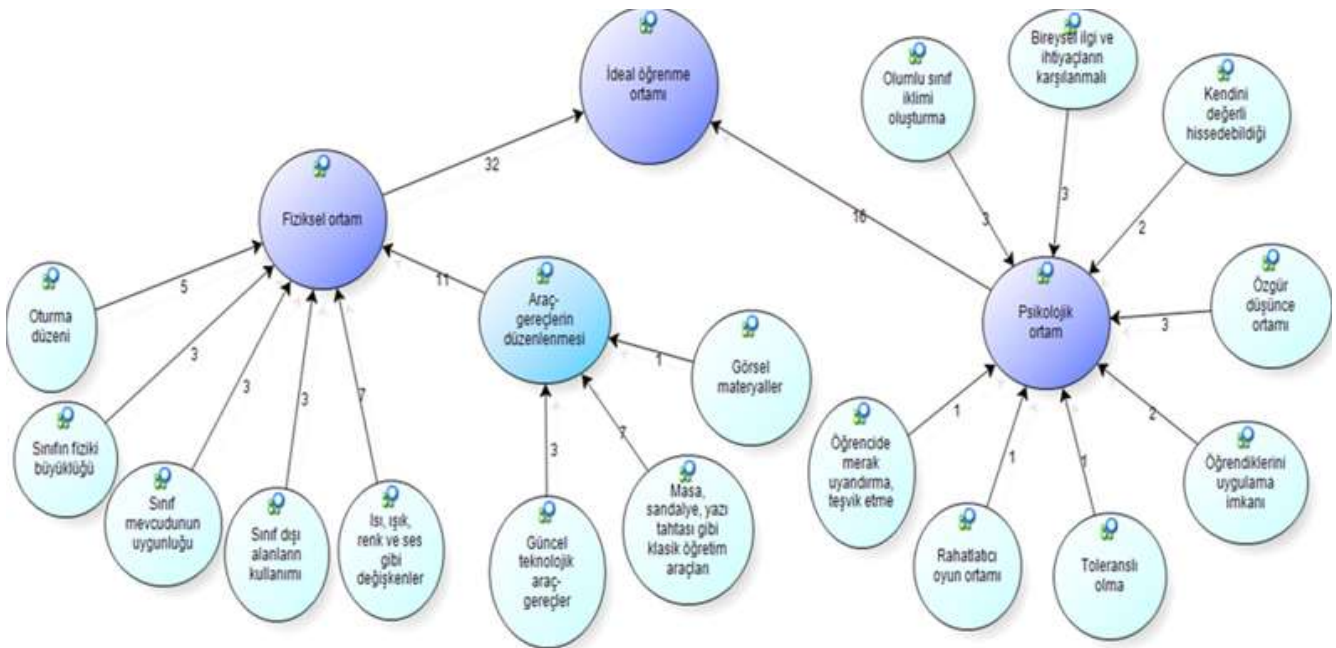
3. Bulgular

3.1. Öğretmen Adaylarının İdeal Eğitim Ortamına Yönelik Görüşleri

Araştırmada ilk olarak, öğretmen adaylarının ideal bir eğitim ortamının nasıl olması gerektiğine dair görüşleri alınmıştır. Elde edilen bulgular tema ve alt temalara ayrılarak görselleştirilmiştir. Bu temaya ilişkin oluşturulan kodları ve frekanslarını gösteren model Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1 incelendiğinde, öğretmen adaylarının ideal eğitim ortamına yönelik görüşlerinin fiziksel ortam (f=32) ve psikolojik ortam (f=16) alt temaları altında toplandığı görülmektedir. Fiziksel ortama ilişkin en çok belirtilen görüşlerin araç-gereçlerin düzenlenmesi alt temasında yer alan masa, sandalye, yazı tahtası gibi klasik öğretim araçlarının ile ısı, ışık, renk ve ses gibi değişkenlerin düzenlenmesi kodlarına yönelik geldiği tespit edilmiştir. Bu temaya ilişkin sıklıkla dile getirilen diğer bir görüş ise, öğrencilerin oturma düzeninin öğrencinin öğretmenini ve arkadaşlarını rahat bir biçimde görebilmesine yönelik ayarlanması gerektiği olmuştur.

Şekil 1. Öğretmen Adaylarının İdeal Eğitim Ortamına Yönelik Görüşlerine İlişkin Model



Bu temaya yönelik diğer bir başlık olan psikolojik ortama ilişkin aday öğretmenler genel olarak, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının gözetilerek, fikirlerini özgürce ifade edebilecekleri olumlu bir sınıf ikliminin oluşturulması

gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bu konuyla ilgili belirtilen görüşlerden bazıları aşağıda sunulmuştur:

“Klasik sıra düzeni yerine öğrencilerin birbirleriyle etkileşim içinde olmaları şeklinde sınıf düzenlenmelidir.

Saygı ve sevgi çerçevesinde olumlu bir sınıf iklimi oluşturulmalıdır. Öğrencide merak uyandırılmalı, cesaretlendirilmelidir. İdeal bir ortamda; öğretmenin de öğrencinin de birbirlerini sabırla dinlemeleri, birbirlerini anlamaya çalışmaları gerekir.” (ÖA.1)

“...öğrencilerin oturacakları koltuklar, kullanacakları tahta ve sınıf mevcudu uygun olmalıdır. Öğretmen ve öğrencilerin birbirlerini göreceği şekilde oturma düzeni oluşturulması da önemlidir bence. “U” şeklinde oturma düzeni olabilir mesela.” (ÖA.10)

“Bana göre ideal bir eğitim ortamı öğrencilerin fiziksel, zihinsel, duygusal durumlarına göre düzenlenmelidir. Bireysel ilgi ve ihtiyaçlar karşılanmalıdır. Oturma düzeni bana göre sık sık derslerde ki amaçlara göre düzenlenmesi kolay olmalıdır. O demir ve tahtadan sıraların yerine daha hafif ve kullanışlı sıralar olmalıdır. Sınıfın fiziki durumu bana göre ev gibi olmalıdır. Uygun aydınlanma, ısınma, havalandırma gibi olaylar göz ardı edilmemelidir. Son olarak da eğitim ortamı sınıf olarak değil okulun bahçesiyle bir bütün olması gerekir. Sadece beden eğitimi derslerinde bahçeyi kullanmak yetersizdir bana göre bahçeler oyun parkları derslerin yaparak yaşayarak öğrenileceği birer uygulama bahçelerine dönüşmelidir.” (ÖA.12)

“İdeal bir sınıf ortamının oluşturulması için öncelikle sınıf içerisindeki araç ve gereçlerin eğitim-öğretime uygun olarak düzenlenmesine bağlıdır. Örneğin sınıf içindeki masa,

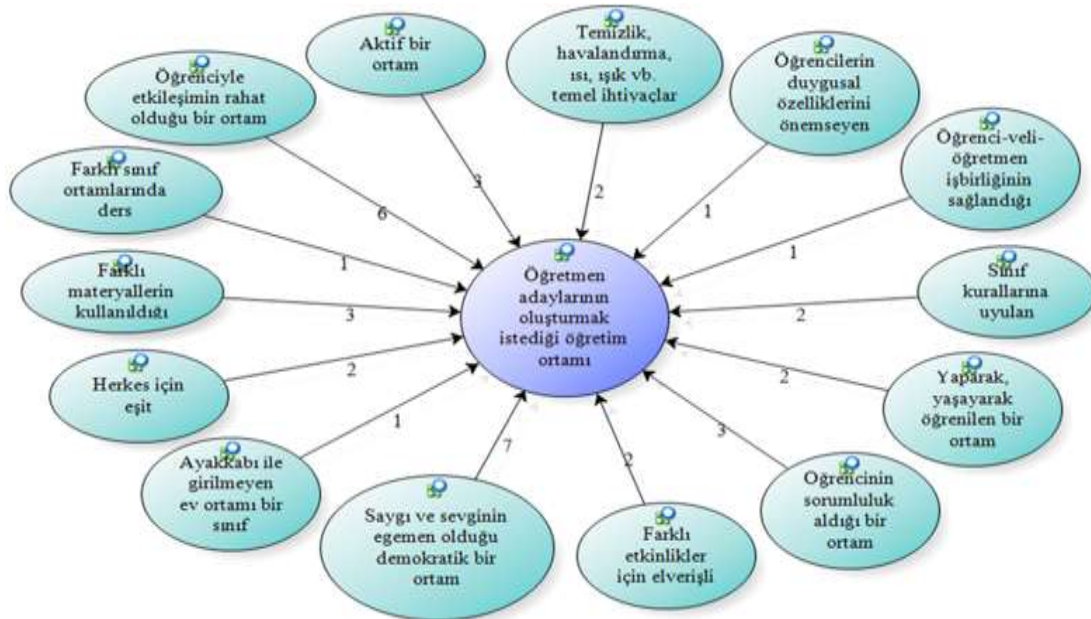
sandalye, yazı tahtası gibi öğretim araçlarının düzenlendiği gibi ısı, ışık, ses gibi faktörler de öğretim açısından düzenlenmiş olması gerekmektedir. Bu faktörlerin yanında renk, yerleşim düzeni, sınıfın fiziki büyüklüğü de dikkat edilmesi gereken fiziki faktörler arasındadır.” (ÖA.17)

Öğretmen adaylarının söz konusu temaya ilişkin görüşleri; ideal bir eğitim ortamında öğrencilerin masa ve sıra gibi temel sınıf gereçleri bakımından rahat etmeleri gerektiği, ortam ısısının ve ışığının belirli standartlarda olması, sınıf büyüklüğünün ve mevcudunun öğrencilerin konforu düşünülerek ayarlanması, oturma düzeninin çağdaş öğretim ortamlarındaki gibi öğretmen ve öğrencilerin birbirleriyle rahatça etkileşim içinde olabilecekleri şekilde düzenlenmesi ve özgür düşüncenin hâkim olduğu, öğrencilerin isteklerini göz ardı etmeyen olumlu bir sınıf ikliminin oluşturulması şeklinde özetlenebilir.

3.2. Öğretmen Adaylarının Öğretmen Olduklarında Oluşturmak İstedikleri Öğretim Ortamına İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının oluşturmak istedikleri öğretim ortamına ilişkin görüşlerini almak için “Öğretmen olduğunuzda nasıl bir öğretim ortamı oluşturmayı düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara ilişkin oluşturulan kodları ve frekanslarını gösteren model Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Öğretmen Adaylarının Oluşturmak İstedikleri Öğretim Ortamına Yönelik Görüşlerine İlişkin Model



Şekil 2’de görüldüğü gibi öğretmen adaylarının bu temaya ilişkin görüşlerinin en çok saygı ve sevginin egemen olduğu demokratik bir ortam (f=7) ve öğrenciyle etkileşimin rahat olduğu bir ortam (f=6) kodları altında belirtildiği tespit edilmiştir. Bu görüşlerin yanı sıra, öğrencinin sorumluluk aldığı, yaparak yaşayarak öğrendiği, aktif ortamlara ve farklı materyal ve etkinliklere vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının bu temaya ilişkin görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Öğrencilerimin beni rahatlıkla takip ettikleri, göz temasını iyi kurabileceğim, etkinlikler yapabileceğim bir sınıf ortamı

düzenlerim. Özellikle sınıfın oturma düzeni benim için çok önemlidir.” (ÖA. 2)

“Başta sınıfa güler yüzlü bir şekilde girmek. Bütün öğrencilerimi severim onlara ve fikirlerine değer veririm. Öğrencilerimin fikirlerini hür ve korkmadan söylemelerini isterim.” (ÖA.16)

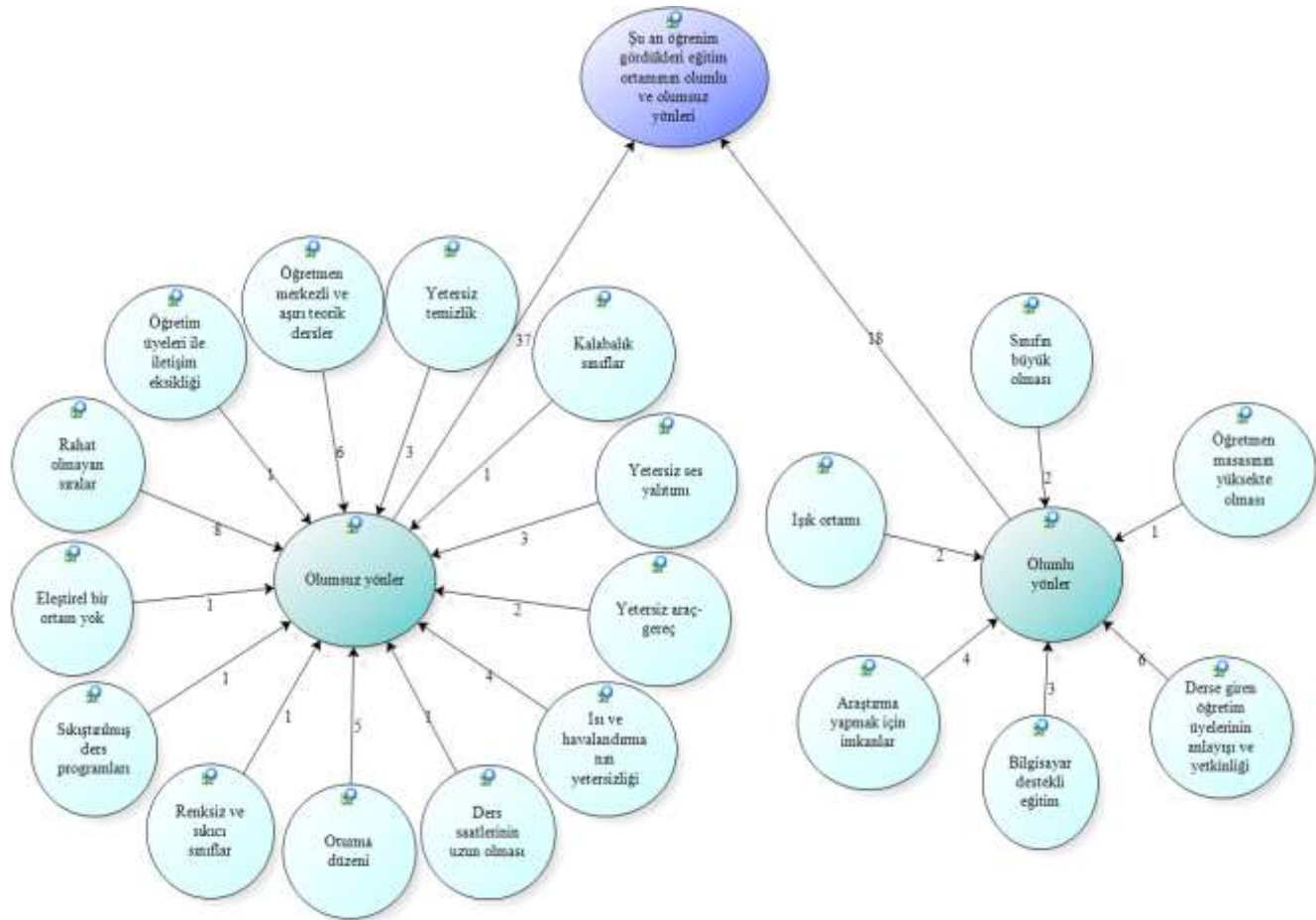
“Öğrencilerimin bana soru sormaktan çekinmediği sınıf içerisinde bir öğretmen diğer zamanlarda onların sorunlarına sevinçlerine ortak olabileceğim bir ortam bunların yanı sıra sınıf içerisinde ki otoritemi ve disiplinin korunduğu bir ortam oluşturmayı düşünüyorum.” (ÖA.13)

“Öğrencinin daima aktif olduğu bir eğitim ortamı olur kesinlikle. Sınıfın fiziksel yapısını olması gerektiği gibi yaparım ve sınıf ortamını düzenlerken öğrencilerimin desteğini alırım çünkü öğrenciler kendi elleriyle eğitim görecekları sınıfı düzenlerlerse çok istekli okula gelirler ve hiç sıkılmazlar.” (ÖA. 20)

3.3. Öğretmen Adaylarının Şu An Öğrenim Gördükleri Eğitim Ortamına Yönelik Görüşleri

Araştırmada öğretmen adaylarına şu an öğrenim gördükleri eğitim ortamına yönelik görüşleri sorulmuştur. Elde edilen bulgulara ilişkin oluşturulan kodları ve frekanslarını gösteren model Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3. Öğretmen Adaylarının Şu An Öğrenim Gördükleri Eğitim Ortamına Yönelik Görüşlerine İlişkin Model



Şekil 3 incelendiğinde, öğretmen adaylarının şu an öğrenim gördükleri eğitim ortamına ilişkin görüşlerinin olumsuz yönler (f=37) ve olumlu yönler (f=18) alt temaları altında toplandığı görülmektedir. Elde edilen bulgularla ilgili yapılan analizlerde adayların en çok rahat olmayan sıralardan şikâyetçi oldukları, bunu sırasıyla öğretmen merkezli ve teorik ağırlıklı derslerin, oturma düzeninin ve ısı ve havalandırma yetersizliğinin takip ettiği tespit edilmiştir.

Öğrenim gördükleri eğitim ortamının olumlu yönlerine ilişkin en fazla değinilen görüş dersle ilgili öğretimin anlayışı ve yetkinliği olmuştur. Bu hususta öğretmen adayları, öğretimin üyeleri ile iyi bir iletişime sahip olduklarını, hocalarının birçok konuda kendilerine yardımcı olduklarını ve anlayış gösterdiklerini ve alanlarında yetkin kişiler olduklarını vurgulamışlardır. Öğretmen adayları ayrıca, öğrenim gördükleri ortamda araştırma yapmak için yeterli teknolojik imkânların var olduğunu ve bu imkânlardan bazılarının sınıf ortamında kullanıldığını dile getirmişlerdir. Bu temaya yönelik görüşlerden bazıları şöyledir:

“Olumlu yanları binanın yeni yapıldığı için ferah ve temiz görüntüsü var. Işıklı ortamı, görünüm gayet iyi. Olumsuz yanı ise oturma düzeni, oturduğumuz sıralar rahatsız edici ve sabit. Başka sınıftan seslerin kolaylıkla duyuluyor.” (ÖA.5)

“Olumlu tarafı araştırmak ve öğrenmek için imkânlarımız çok fazla. Eğitimimiz açısından bilgiye ulaşmamız için kolaylıklar mevcut. Aynı zamanda öğretmenlerimizin yanına istediğimiz zaman gidip bir şeyler danışma hakkına sahibiz. Bu konuda öğretmenlerimiz anlayışlı ve istekliler. Olumsuz yönü ise sınıf ortamlarının fiziksel yapısının insan iskeletine olumsuz etki edecek şekilde düzenlenmiş olması. Özellikle rahatsız edici sıralar.” (ÖA.6)

“Sadece sunuş yoluyla eğitim gördüğümüzden pek de etkili olmadığını söyleyebilirim. Bununla birlikte belli öğrencilere hitap ediyor, bu da diğerlerini tembelleğe itmekte...” (ÖA.20)

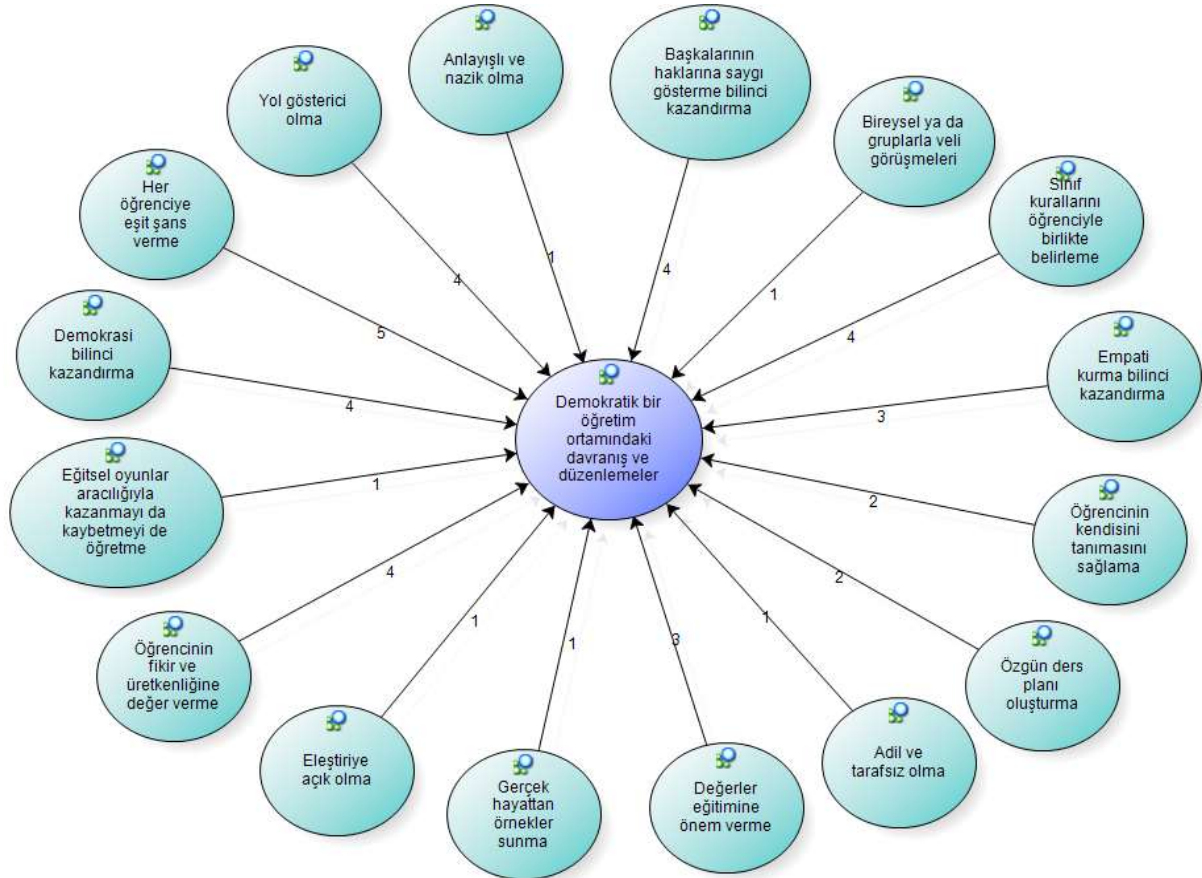
“Teknolojik donanım ve akıllı tahtanın kullanımı artı bir yön. Olumsuz yanları ise perdeler ve ortam pis, yan sınıftan gürültüsü duyuluyor. Sıralar çok rahatsız. Bir arkadaşım konuştuğunda 180 derece dönerek arkaya bakıyorum.” (ÖA.14)

Bu temaya yönelik görüşler özetlendiğinde, olumsuz yönlerin öğrenci rahatı düşünülmeden düzenlenen konforsuz sınıf ortamı ve teorik ağırlıklı, sunuşa dayalı, monoton geçen derslerin; olumlu yönlerin ise teknolojik imkânlar ve öğretim yöntemlerinin öğretim becerileri olduğu söylenebilir.

3.4. Öğretmen Adaylarının Demokratik Bir Öğretim Ortamında Öğreticinin Yapması Gereken Davranış ve Düzenlemelere İlişkin Görüşleri

Araştırmada öğretmen adaylarının demokratik bir öğretim ortamında öğretmenlerin nasıl davranış sergilemeleri ve ne

Şekil 4. Öğretmen Adaylarının Demokratik Bir Öğretim Ortamındaki Davranış ve Düzenlemelere Yönelik Görüşlerine İlişkin Model



Şekil 4'te görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının en çok her öğrenciye eşit şans verilmesi hususunda görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Öğretmen adayları ayrıca, öğrencilerin öğrencilerine yol gösterici olmalarına, başkalarının haklarına saygı gösterme ve demokrasi bilinci kazandırma hususuna, öğrencilerin fikir ve üretkenliğine değer verme ve sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirleme konularına vurgu yaptıkları saptanmıştır. Öğretmen adaylarının bu konuya yönelik görüşlerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

"Bence özgürlükçü, demokratik bir öğretmen; öğrencilerin fikirlerine ve ürettiklerine değer verir, sınıf içi ve dışı etkinliklerde demokratik davranır, her öğrencinin başarılı olacağına inanır, sınıf kurallarını öğrencileriyle birlikte belirler..." (ÖA.4)

"İlk önce öğrenciye demokrasiyi öğretmeli, öğrencinin demokratik davranışını teşvik etmeli. Öğretmen öğrencilerine rol model olmalıdır. Kazandırdığı demokrasiyi sınıfına uygulamalıdır. Sözel olarak kavramları verip geçmemelidir." (ÖA.12)

tür düzenlemeler yapmaları gerektiğine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla, onlara "Sizce, demokratik bir öğretim ortamında öğreticinin nasıl davranış ve düzenlemeler yapması gerekmektedir?" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen bulgulara ilişkin oluşturulan kodları ve frekanslarını gösteren model Şekil 4'te sunulmuştur.

"Öğretici eşit ve bütüncül eğitim vermeli, öğrenciyi aktif olarak derse dâhil etmeli." (ÖA.19)

"Öğrencilerin açık fikirli olması gerekir, başka arkadaşı konuşma yaparken kendi düşüncesinden farklı şeyler söylese bile onu saygılı bir biçimde dinlemeli. Arkadaşlarıyla dalga geçmemeli ve empati yapmayı öğrenmeli bir öğrenci. Öğrenci kendini bilmeli, haklarını bilmeli ve onu korumalı, kendini ezdirmemeli. Bu konuda aileye de büyük pay düşüyor öğretmene de, iki tarafta öğrenciyi iyi yönlendirmeli doğruyu yanlış çocuğa iyi bir şekilde öğretmeli." (ÖA.15)

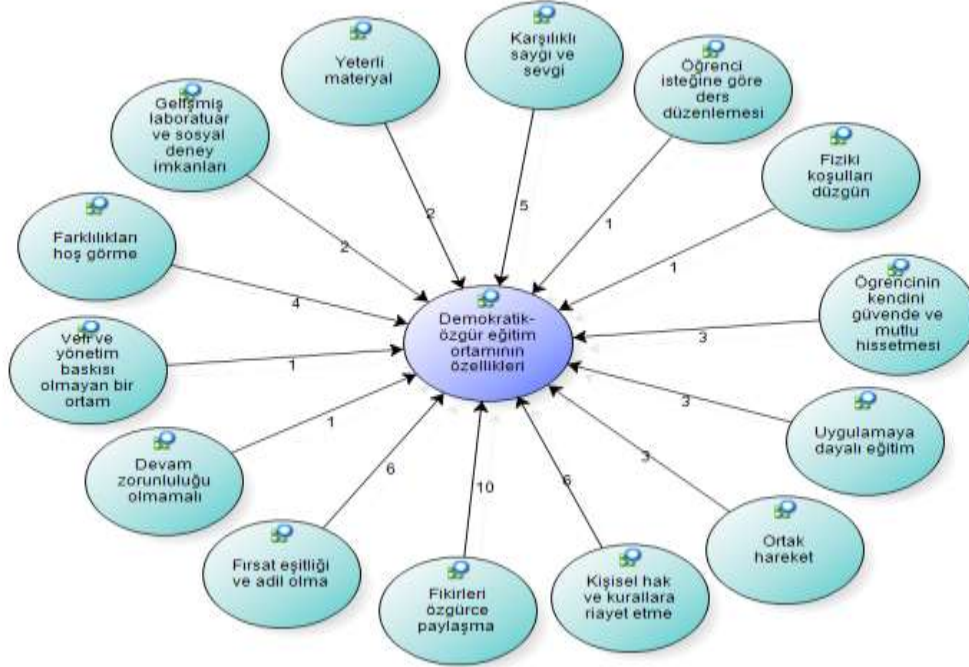
Bu temaya ilişkin görüşler incelendiğinde, çok çeşitlilik göze çarpmaktadır. Elde edilen bulguları genel olarak özetlediğimizde, öğrencilerin fikir ve düşünce hürriyetine, seviye farkı gözetmeksizin tüm öğrencilerine eşit şekilde davranmalarına, öğrencilerin birbirlerinin haklarına ve sınıf içi kurallara uymalarına ve demokrasi ile ilgili değerlerin içselleştirilmesi hususunda yol gösterici olmalarına özen göstermeleri gerektiği söylenebilir.

3.5. Öğretmen Adaylarının Öğrencilerin Kendilerini Rahat ve Özgür Hissedebilecekleri Bir Eğitim Ortamının Özelliklerine İlişkin Görüşleri

Araştırmada son olarak öğretmen adaylarının öğrencilerin kendilerini rahat ve özgür hissedebilecekleri bir eğitim

ortamının nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara ilişkin oluşturulan kodları ve frekanslarını gösteren model Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. Öğretmen Adaylarının Rahat ve Özgür Bir Eğitim Ortamının Özelliklerine Yönelik Görüşlerine İlişkin Model



Şekil 5 incelendiğinde, öğrencilerin fikirlerini özgürce paylaşması (f=10) kodunun en çok vurgu yapılan görüş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kişisel hak ve kurallara riayet etme, fırsat eşitliği ve adil olma, karşılıklı sevgi ve saygının derslerde egemen olması alt temaları da sıklıkla dile getirilen diğer hususlar olmuştur. Öğretmen adaylarının bu konuya yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Öğrenci fikirlerini açıkça paylaşmalıdır (saygı çerçevesinde). Öğretmenin kendisi de kurallara uymalıdır. Gerektiğinde bir sorun sınıfça tartışılıp çözümlenmelidir.” (ÖA. 3)

“Demokratik bir okulda öncelikle demokrasi kavramından anlaşılacağı gibi herkesin düşünce ve fikir özgürlüğü olmalıdır. Herkes yasalar önünde eşit olmalı ve sınıf kademesi gözetmeksizin ayırım yapılmaması gerekir. Başarılı veya başarısız öğrenci ayırımı yapılmak yerine herkesi başarıya yönlendirecek eylemler yapılmalıdır.” (ÖA. 7)

“Benim hayalimdeki eğitim ortamında ilk önce saygı ve sevgi olmalıdır. Herkes işini, görevini severek yapmalıdır. Öğrencilerim isteklerini ya da söylemek istedikleri her şeyi rahatça söyleyebilmelidir. Arkadaşlık ortamlarının çok iyi olmasını isterim. Sınıfça hareket etmeleri beraber sevinip üzülmeleri benim için önemlidir.” (ÖA. 18)

“Öğrenciler birbirine saygı duymalı. Fikirlerini korkmadan rahat bir şekilde dile getirmeliler. Öğretmen kızarak değil, tatlı dille anlatım yapmalı. Öğrenciler ve öğretmen adil olmalı. Öğretmen, öğrenci ayırımı yapmamalı. Öğrenciler tartışma ortamını bilmeli. Öğrenci arkadaşının hakkını bilmeli ve onu ihlal etmemeli. Burada en büyük görev

öğretmen düşmektedir öğrenciyi nasıl yönlendirse öyle devam eder öğrenci.” (ÖA. 19)

Bu temaya ilişkin görüşler genel olarak değerlendirildiğinde, kişisel hak ve hürriyetlerin, ortak kurallar ve karşılıklı saygı ve sevgi çerçevesinde korunması ve öğretmenin bu bilinci öğrencilerine kazandırması hususunun öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, demokratik ve özgür bir eğitim ortamının sağlanması için, öğretmenin öğrenci farklılıklarını hoş görmesi ve adil bir şekilde davranması ve ortak demokratik değerlerin herkes için geçerli olduğu bilincini öğrencilerine aşılması gerekmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmada ulaşılan sonuçlar, ideal eğitim ortamının oluşturulmasında sınıfın fiziki koşullarını ve psikolojik dinamikleri dikkate alarak oluşturulması gerektiğini göstermektedir. İdeal bir öğrenme ortamının önemli bir boyutu olan fiziki koşulların öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırıcı bir şekilde düzenlenmesi için, öncelikle sıra ya da sandalyelerin rahat ve esnek oturma düzeninin sağlanması açısından hareket edebilir olması gerekmektedir. Günümüzde sıkça kullanılan geleneksel düz sıra düzeninin, öğrencinin derse odaklanmasını düşürdüğü, gürültüye müsait bir ortam hazırladığı ve öğrencilerin birbirleriyle olan etkileşimi azalttığı bilinen bir gerçektir (Hannah, 2013). Buna karşın, öğrenci-öğrenci ve öğrenci-öğretmen etkileşiminin artırılması için oturma düzeninin, “U” ya da “V” oturma şekilleri gibi kişilerin birbirlerini rahatça görebilecek biçimde ayarlanmasının büyük önem taşıdığı söylenebilir. Öğrenci etkileşimini arttırmaya yönelik bir başka oturma düzeni şekli de sıraları dairesel biçimde

düzenlemektir. Sınıf mevcudunun daha az olduğu sınıflarda etkili olabilecek bu yöntem, topluluk önünde konuşmayı ve sınıf tartışmalarını teşvik edici bir ortam sunmakta ve etkin bir şekilde dinlemeye ve göz teması kurmaya imkân sağlamaktadır (Campbell, 2008). Öğrenci etkileşimini arttırmaya yönelik bir başka oturma düzeni şekli de sıraları dairesel biçimde düzenlemektir. Sınıf mevcudunun daha az olduğu sınıflarda etkili olabilecek bu yöntem, topluluk önünde konuşmayı ve sınıf tartışmalarını teşvik edici bir ortam sunmakta ve etkin bir şekilde dinlemeye ve göz teması kurmaya imkân sağlamaktadır (Campbell, 2008).

Fiziksel ortama ilişkin elde edilen sonuçlardan bir diğeri ise, etkili bir öğrenme-öğretme ortamının sağlanması için ısı, ışık, sınıf duvarlarının rengi, ses düzeni ve yalıtımı, temizlik, sınıfın büyüklüğü, sınıf mevcudu ve teknolojik eğitim donanımları gibi birçok faktörün dikkate alınması gerektiği olmuştur. Bu sonuç, önceki çalışmaların (Basque ve Dare, 1998; Duruji vd., 2014; Murugan ve Rajoo, 2013) sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Buna paralel olarak, Lumpkin, (2013); Persaud ve Turner, (2008); Suleman ve Hussain, (2014); Shamaki, (2015) çalışmalarında fiziksel ortamın kalitesinin, öğrenci başarısıyla doğru orantılı olduğunu ve iyi düzenlenmiş fiziki öğrenme ortamlarının öğrenci başarısını arttırdığını tespit etmişlerdir. Yeterli düzeyde öğrenme ortamına sahip bir okul, etkili öğretme ve öğrenmeyi teşvik ederek beklenen öğrenme çıktılarına ulaşmada katkı sağlayabilir (Duruji vd., 2014). Çünkü pozitif bir öğrenme ortamının oluşturulmasındaki en önemli amaç, öğrenci sonuçlarıdır (Fraser, 2015). Bu bakımdan, öğrencilerinde istenilen performansı yakalamayı arzu eden eğitimcilerin, pozitif öğrenme ortamları oluşturma hususuna önem vermeleri gerekmektedir.

Çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan biri de, kişisel hak ve hürriyetlere saygı çerçevesinde, fikirlerin özgürce paylaşıldığı, olumlu sınıf iklimi oluşturmada ideal ve demokratik bir eğitim ortamı için vazgeçilemez bir unsur olmasıdır. Öğretmen adaylarının birçok tema altında sıklıkla dile getirdiği özgür düşünce ortamının sağlanması, öğretmen ve öğrencileri arasındaki güven ilişkisine bağlıdır. Özgür bir ortamın oluşturulması, güveli bir ortamın sağlanmasından geçmektedir (Aydoğan, 2015). Öğretmenin, öğrencilerin görüşlerini korkmadan paylaşabileceği bir ortam yarattığından emin olması gerekir. Bunu gerçekleştirebilmek için öğretmenin ders içinde uygun olmayan davranışların neler olduğunu, farklı düşünceleri olan kişilere nasıl saygı gösterileceğini ve tartışma ortamının nasıl bir düzen içerisinde gerçekleştiğini öğretmesi büyük önem taşımaktadır (Cornelius ve Herrenkohl, 2004). Bu açıdan bakıldığında, etkili bir eğitim öğretim sürecinin sağlanması adına sadece fiziksel ortamın özelliklerine değil, psikolojik dinamiklere de dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak öğrencinin kendini rahat hissedemediği ve düşüncelerini özgürce ifade edemediği bir öğrenme ortamından verim alması beklenemez. Dolayısıyla, öğretmenlerin görev yaptıkları kurumlardaki öğrenme ortamlarını öğrenci seviyesine ve ilgi düzeyine göre düzenlemeleri ve temel fiziki şartların hazır olmasına özen göstermelerinin yanında, öğrencilerin psikolojik durumlarının da iyi analiz edilmesi, eleştirel ve yaratıcı düşünebilmeleri için onlara imkânlar sunulması ve kendilerini toplumun saygın bir ferdi olarak görmeleri

sağlanarak özgür düşünebilme fırsatları verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bütün bu değerlendirme ve araştırma bulguları ışığında, ideal bir eğitim ortamı oluşturulması için şu önerilerde bulunulabilir:

- (i) Bir eğitim ortamındaki en temel gereçler olan başta sıra ve sandalyeler olmak üzere, masa, yazı tahtası ve akıllı tahta gibi klasik öğretim araçları, güncel teknolojik araçlarla ve mobilya donanımlarıyla desteklenerek öğrenci konforu gözetilerek düzenlenebilir.
- (ii) Sınıf ortamındaki ısı, ışık, ses düzenekleri (ses sistemi ve yalıtımı), renk ve görseller öğrenciyi rahatsız etmeyecek, dikkatini dağıtmadan derse odaklayacak bir biçimde ayarlanabilir.
- (iii) Sınıflardaki oturma düzenleri esnek bir şekilde organize edilerek öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle olan etkileşiminin artırılması sağlanabilir.
- (iv) Öğrencilerin her konuda sorumluluk aldığı, yaparak ve yaşayarak öğrenilen aktif bir öğrenme ortamları oluşturulabilir.
- (v) Öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının gözetildiği, fikirlerini özgürce ifade edebildikleri, karşılıklı güven ortamının olduğu, bireysel hak ve hürriyetlerin korunduğu olumlu bir sınıf ikliminin oluşturulmasına özen gösterilebilir.

Araştırmacılara yönelik olarak:

- (i) Bu çalışma sınırlı bir sayıda öğretmen adayının görüşlerine başvurulmuş nitel bir araştırmadır. İleriki araştırmalarda ideal bir öğrenme ortamına yönelik daha geniş örneklem gruplarının görüşlerine başvurulması suretiyle tarama çalışmaları ve korelasyonel araştırmalar yapılabilir,
- (ii) İdeal öğrenme ortamlarına yönelik örnek uygulamaların gözlem sonuçlarının ortaya koyulduğu ya da öğrenme ortamlarına yönelik farklı modellerin uygulandığı deneysel çalışmalar düzenlenebilir.

Kaynakça

- Anderson, A., Hamilton, R. J., & Hattie, J. (2004). Classroom climate and motivated behavior in secondary schools. *Learning Environments Research*, 7, 211–225.
- Aydın, A. (2014). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aydoğan, Y. (2015, Mayıs). Tematik (disiplinler arası) öğrenme ve öğretmenin rolü. İçinde: *Okul Öncesi Eğitimde Arayışlar Sempozyumu*, Gaziantep, Türkiye.
- Basque, J., & Dare, S. W. (1998). Environment and apparatuship Information. *Journal of Distance Education*, 13(1), 626-638.
- Başar, H. (2014). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Brophy, J. E., & Good, T. L. (1986). Teachers behaviour and student achievement. In: Wittrock, M. C. (Ed). *Handbook of research on teaching*, New York: Macmillian.
- Byrne, D. B., Hattie, J. A., & Fraser, B. J. (1986). Student perceptions of preferred classroom learning

- environment. *Journal of Educational Research*, 80, 10–18.
- Campbell, D. E. (2008). Voice in the classroom: How an open classroom climate fosters political engagement among adolescents. *Political Behavior*, 30(4), 437-454.
- Choi, I., & Lee, K. (2009). Designing and implementing a case-based learning environment for enhancing ill-structured problem solving: Classroom management problems for prospective teachers. *Educational Technology Research and Development*, 57(1), 99-129.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (1996). *A guide to teaching practice*. London ve New York: Routledge Falmer.
- Cornelius, L. L., & Herrenkohl, L. R. (2004). Power in the classroom: How the classroom environment shapes students' relationships with each other and with concepts. *Cognition and Instruction*, 22(4), 467-498.
- Davis, E. A. (2006). Characterizing productive reflection among pre-service elementary teachers. *Teaching and Teacher Education*, 22, 281–301.
- Duruji, M. M., Azuh, D., & Oviasogie, F. (2014). Learning environment and academic performance of secondary school students in external examinations: A study of selected schools in Ota. *Paper presented during Proceedings of EDULEARN14 Conference*, Barcelona, Spain.
- Entwistle, N., & Tait, H. (1995). Approaches to studying and perceptions of the learning environment across disciplines. *New Directions for Teaching and Learning*, 64, 93-103.
- Fowler, J., & Şaraplı, O. (2010). Classroom management: What ELT students expect. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 3, 94-97.
- Fraser, B. (2015). Classroom learning environments. *In Encyclopedia of Science Education* (pp. 154-157). Springer, Dordrecht.
- Giallo, R., & Little, E. (2003). Classroom behaviour problems: The relationship between preparedness, classroom experiences, and self-efficacy in graduate and student teachers. *Australian Journal of Educational ve Developmental Psychology*, 3(1), 21-34.
- Hamre, B., ve Pianta, R. (2005). Can instructional and emotional support in the first-grade classroom make a difference of children at risk of school failure? *Child Development*, 76(5), 949–967.
- Hannah, R. (2013). *The effect of classroom environment on student learning*. Honors Theses. Paper 2375.
- Hattie, J., & Watkins, D. (1988). Preferred classroom environment and approach to learning. *British Journal of Educational Psychology*, 58, 345–349.
- Kayıkçı, K. (2009). The effect of classroom management skills of elementary school teachers on undesirable discipline behavior of students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 1215-1225.
- Lippman, P. C. (2010). *Can the physical environment have an impact on the learning environment?*. CELE Exchange 2010/13.
- Lumpkin, T. B. (2013). School facility condition and academic outcomes. *International Journal of Faculty Management*, 4(3), 1-6.
- Luo, J., Bellows, L., & Grady, M. (2000). Classroom management issues for teaching assistants. *Research in Higher Education*, 41(3), 353-383
- Main, S., & Hammond, L. (2008). Best practice or most practiced? Pre-service teachers' beliefs about effective behaviour management strategies and reported self-efficacy. *Australian Journal of Teacher Education*, 33(4), 28-39.
- Murugan, A., & Rajoo, L. (2013, June). Students' perceptions of mathematics classroom environment and mathematics achievement: A study in Sipitang, Sabah, Malaysia. In: *International Conference on Social Science Research*, Penang, Malaysia.
- Persaud G., & Turner, T (2002). High definition planning for effective schools: *Reflections from the Field. Educational Planning*, 14(1), 65-76.
- Shamaki, T. A. (2015). Influence of learning environment on students' academic achievement in mathematics: A case study of some selected secondary schools in Yobe State-Nigeria. *Journal of Education and Practice*, 6(34), 40-44.
- Shen, J., Zhang, N., Zhang, C., Caldarella, P., Richardson, M. J., & Shatzer, R. H. (2009). Chinese elementary school teachers' perceptions of students' classroom behaviour problems. *Educational Psychology*, 29(2), 187-201.
- Stewart, S. C., & Evans, W. H. (1997). Setting the stage for success: Assessing the instructional environment. *Preventing School Failure*, 41(2), 53-56.
- Suleman, Q., & Hussain, I. (2014). Effects of classroom physical environment on the academic achievement scores of secondary school students in kohat division, Pakistan. *International journal of learning and development*, 4(1), 71-82.
- Tabanlı, E. (2014). Sınıf ortamının fiziksel özellikleri. İçinde H. Kıran (Ed.), *Etkili sınıf yönetimi*. (ss. 63-81). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Woodcock, S., & Reupert, A. (2012). A cross-sectional study of student teachers' behaviour management strategies throughout their training years. *The Australian Educational Researcher*, 39(2), 159-172.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and method*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zedan, R. (2010). New dimensions in the classroom climate. *Learning Environments Research*, 13, 75-88.



Araştırma Makalesi • Research Article

Kurumsal Performans Karnesi Ölçümü: Üçüncü Basamak Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama*

Institutional Balanced Scorecard Measurement: An Application in Tertiary Health Care Services

Oya Korkmaz^{a,**}

^a Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, 33400, Mersin/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4570-803X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 04 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 20 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 08 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Performans
Kurumsal Performans Karnesi
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Uygulama ve Araştırma Hastanesi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 04 April 2018
Received in revised form 20 May 2018
Accepted 08 June 2018

Keywords:

Organizational Performance
Institutional Balanced Scorecard
Zonguldak Bülent Ecevit University
Application and Research Hospital

ÖZ

Kurumsal Performans Karnesinin (Balanced Scorecard) potansiyel faydasına dikkat çekmek ve hastane yöneticilerinin kullanımına sunmak amacıyla yapılan bu çalışmada üçüncü basamak bir sağlık kuruluşuna 2007, 2008 ve 2009 yılları itibarıyla Kurumsal Performans Karnesi uygulanmış ve şu sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, toplam kurumsal performans 2007 yılında %54.63, 2008 yılında %62.48 ve 2009 yılında ise %63.32 olarak ölçülmüştür. Ayrıca belirtilen yıllar itibarıyla kurumsal performans karnesinin alt boyutlarının performansları da tespit edilmiştir. Çıkan sonuca göre iyi performansın korunması, kötü performansın ise iyileştirilmesi yönünde önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In order to draw attention to the potential benefits of Balanced Scorecard and to make it available to hospital managers, Balanced Scorecards were applied to a tertiary health care facility in 2007, 2008 and 2009 and the following results were obtained. According to the results obtained, total corporate performance was measured as 54.63% in 2007, 62.48% in 2008 and 63.32% in 2009. In addition, the performances of the sub-dimensions of the Balanced Scorecard have also been determined for the specified years. According to the result obtained, suggestions were made to maintain the good performance and to improve the poor performance.

1. Giriş

Kurumsal performans ölçümü uzun yıllardan beri işletme literatüründe araştırılan konuların başında gelmektedir. Önceleri kurumsal performans ölçümü sadece finansal göstergelere dayandırılarak ölçülmekteydi. Kaplan ve Norton (1992) yılında yayınladıkları makalelerinde sadece finansal ölçütlere dayandırılarak hesaplanan performans ölçümlerinin kurumlar için yeterli gösterge olmadığını

belirtmişler ve bu geleneksel performans ölçüm yöntemlerine karşı alternatif bir yöntem geliştirmişlerdir. Kaplan ve Norton (1992) Kurumsal Performans Karnesi olarak adlandırdıkları bu yöntemin performansı daha kapsamlı ve anlamlı bir ölçüm seti haline dönüştürerek ölçtüğünü ifade etmişlerdir. Ayrıca Kaplan ve Norton (1992) Kurumsal Performans Karnesinin dört farklı boyutunun ve bu dört farklı boyuta bağlı çok sayıda performans

* Bu çalışma, 2011 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Örgütsel Performansın Kurumsal Performans Karnesi Yöntemi İle Ölçülmesi: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Hastanesi Üzerine Yürütülen Bir Araştırma” adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*.
e-posta: oyakorkmaz@mersin.edu.tr

göstergesinin olduğunu ve bu boyut ve göstergeler yardımıyla performans ölçümünün daha sağlıklı bir şekilde yapılabileceğini belirtmişlerdir.

Türkiye’de devletin sağlık harcamalarına ait giderlerinin her yıl artması¹ ve genel bütçe içerisinde sağlık harcamalarına ayrılan payın oldukça yüksek olması² sağlık kurumlarının kendilerini ekonomik anlamda değerlendirmeye ve kendileri için ayrılan bu kaynakları daha etkin ve verimli bir şekilde kullanma zorunluluğuna itmiştir. Kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ise ancak kurumların ve çalışanların performanslarının ölçülmesi, zayıf performansların geliştirilmesi ve iyi performansların ise sürdürülmesi ile mümkün olmaktadır (Uygur vd., 2015: 194; Yiğit vd., 2017: 26-27).

Performans ölçüm yöntemlerinden biri olan Kurumsal Performans Karnesi hastanelerin sağlık ve mali kaygılardan dolayı sağlık sektörüne uyarlanmış bir yöntemdir. Kurumsal Performans Karnesi hastane yöneticilerine bir iç besleme mekanizması sunmakta ve onlar için kritik bir başarı faktörünü oluşturmaktadır. Kurumsal Performans Karnesi hastanelerin hem mali problemlerine hem de pek çok farklı paydaş gruplarının (hastalar, hasta aileleri, çalışanlar ve doktorlar gibi) sorunlarına çözüm önerisi getiren eşsiz bir yöntemdir. Kurumsal Performans Karnesi türbülanslı bir çevrede faaliyet gösteren hastane yöneticilerinin alet çantasında bulundurması gereken ve gerektiğinde çıkarıp kullanabilecekleri mükemmel bir yöntemdir (Yee-Ching vd., 2000: 1-2).

Kurumsal Performans Karnesi yönteminin performansı geniş kapsamlı ve sağlıklı bir şekilde ölçmesi nedeniyle birçok işletmede olduğu gibi birçok sağlık kuruluşunda da bu yöntem performans ölçüm yöntemi olarak kullanılmaktadır (McDonald, 2012: 1). Kurumsal Performans Karnesi yapısında bulundurduğu dört boyut sayesinde karar alıcılara hastanenin bütününe ne olup bittiği ile ilgili bir fikir vermekte ve karar alıcılara bu boyutlardaki üstünlük ve zayıflıkları göstererek örgütün tamamına bütüncül bir bakış açısı ile bakmalarını sağlamaktadır (Lee vd., 2000: 68). Kurumsal Performans Karnesi aynı zamanda karar alıcılar için bir stratejik değerlendirme ve kontrol aracı olarak da işlev görmektedir (Karsavuran, 2013: 18; Georgiev, 2017: 31). Kurumsal Performans Karnesi hastanelere stratejik bir bakış açısı kazandırmakta ve bu

bakış açısıyla bu yönteme bakıldığında bu yöntemi uygulayanların uygulamayanlara göre bir rekabet üstünlüğü sağladığı ve bunu sürdürülebilir bir hale getirdikleri görülmektedir (Karadal vd., 2013: 144). Hızlı değişimlerin ve yoğun rekabetin yaşandığı bu sektörde (Ünalı, 2015: 108) Kurumsal Performans Karnesi hem hastanenin verimliliğini artırmakta hem de kaliteli sağlık hizmetinin verilmesini sağlamaktadır (Walker vd., 2006: 85). Kısaca Kurumsal Performans Karnesi günümüz iş koşullarıyla mücadele edebilecek mükemmel bir yöntemdir.

Kurumsal Performans Karnesi her sektörde olduğu gibi büyüklü küçüklü her türlü hastanenin süreçlerine ve yaklaşımlarına pratik ve başarılı bir şekilde uygulanabilir olması bu yöntemi eşsiz kılmaktadır (Walker vd., 2006: 85). Kurumsal Performans Karnesinin geleneksel performans ölçüm yöntemlerine göre sahip olduğu bu üstünlükleri Kurumsal Performans Karnesinin bu çalışmada kurumsal performans ölçüm yöntemi olarak seçilmesine neden olmuştur. Ölçülemeyen yönetilemez mantığıyla araştırmamızda Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin kurumsal performansı çeşitli yıllar itibarıyla ölçülmüş ve elde edilen sonuçlar yine yıllar itibarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmamızda Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin performansının ölçülmesine bu tip hastanelere ait mevzuatların sık aralıklarla değişmesi ve önemli bir kısmının finansal sıkıntı içerisinde düşmesi nedeniyle karar verilmiştir. Bu durum bu kurumların kurumsal performanslarının ölçülmesinin önemini iki kat daha artırmıştır.

2. Performans ve Performans Ölçümü

Performans, genel anlamda, amaçlı ve planlanmış bir etkinlik sonucunda elde edilen kazanımları, nicel ya da nitel olarak belirleyen bir kavramdır. Bu durumda performans, örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi için gösterilen tüm çabaların değerlendirilmesi olarak da tanımlanabilir (Tarım, 2004: 234; Özutku, 2010: 31). Diğer bir ifadeyle, performans işletmenin amaçlarına ulaşma düzeyini tanımlayan çok boyutlu bir kavramdır (Karaman, 2009: 411). Bu boyutlar; etkenlik, verim ve girdilerden yararlanma oranı, kalite, verimlilik, çalışma yaşamının kalitesi, yenilik, karlılık ve bütçeye uygunluktur.

Tablo 1. Literatürde Bahsedilen Performans Ölçüm Sistemleri, Uygulayıcıları ve Literatürdeki Yeri

Yöntem	Yöntemi Ortaya Koyanlar	Referans
Yatırımın Geri Dönüş Oranı (ROI)	Du Pont. 1920’ler	Horne ve Wachowicz (1995)
Sink ve Tuttle Modeli	Sink ve Tuttle (1989)	Folan ve Browne (2005); Tangen (2004)
Marka Değerleme		Cravens ve Guilding (1999)
Müşteri Değer Analizi	Rappaport (1997)	Rappaport (1997)
Faaliyet Tabanlı Maliyetlendirme	Johnson ve Kaplan (1987)	Gupta ve Galloway (2003)
Ekonomik Katma Değer	Stern Stewardsc Co.	Pettit (2000)
Performans Piramidi	Judson,(1990); Lynch ve Cross (1991)	Folan ve Browne (2005)
Performans Prizması	Kennerly ve Neely (2002)	Folan ve Browne (2005); Bourne vd., 2003
Kurumsal Karne	Kaplan ve Norton (1992)	Tangen (2004)
Mükemmellik Modeli	Avrupa Kalite Derneği (1992)	Folan ve Browne (2005)
Performans Ölçüm Matrisi	Keegan vd. (1989)	Medori ve Steple (2000); Folan ve Browne (2005)
Performans Ölçüm Anketi	Dixon vd. (1990)	Medori ve Steple (2000); Bititci vd. (2000)
Dünya Çapında Üretim İçin Performans Ölçümü	Maskell (1991)	Medori ve Steple (2000)

Günümüzde artan rekabet performansın doğru bir şekilde ölçülmesini gerektirmektedir. Stratejik kontrol ve geribildirim aracı olarak kullanılan performans ölçümü işletmelerin başarısında ve sürekliliğinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İşletmeler için bu kadar önemli olan bu kavramın geçmişten günümüze kadar izlediği süreç Tablo 1’de görülmektedir.

Kurumsal Performans Karnesi dışındaki diğer geleneksel performans ölçüm sistemlerinde performans; karlılık, bilanço büyüklüğü, satışlar, maliyetler, üretim, verimlilik ve kar gibi yönetim muhasebe sistemlerine dayandırılmaktadır. Çoğunu firmaların gelir tabloları, bilançolar ya da yönetim muhasebe sistemi aracılığıyla takip edebildiğimiz bu performans ölçüm kriterleri, gerçekte geçmişteki performansı göstermektedir. Sadece bu finansal verilerden yola çıkarak analiz yapmak firmanın gelecekteki pozisyonu hakkında fazla bir fikir vermemektedir. Çünkü bu veriler geçmişteki performansın sonuçlarıdır. Performansın artırılması ve finansal amaçların başarılması için finansal olmayan göstergelere de (ürün gelişimi, süreç gelişimi, personelin yeteneği, motivasyon ve müşteri memnuniyeti) ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (Pham-Gia, 2009:7). İşte bu ihtiyaç geleneksel performans ölçüm sisteminden yeni performans ölçüm sistemine geçme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Dressler, 2004: 215). Söz konusu ihtiyacı karşılayacak yeni performans ölçüm yöntemlerinden birisi de Kurumsal Performans Karnesidir.

3. Kurumsal Performans Karnesi

Kurumsal Performans Karnesi, örgütlerin misyonunu ve stratejilerini kapsamlı performans ölçüleri setine dönüştürerek stratejik performans ölçümü ve yönetimi için bir çerçeve oluşturan, ölçme esasına dayalı bir stratejik performans yönetim sistemidir (Coşkun, 2006: 128).

Kurumsal Performans Karnesi kavramı literatürde “Dengeli Not Defteri”, “Denge Kontrol Paneli” ve “Dengeli Puan Cetveli” gibi 25 farklı kavramla ifade edilmektedir.

Kaplan ve Norton (1992) Kurumsal Performans Karnesini tanıttıkları ilk makalelerinin ardından Kurumsal Performans Karnesi birçok sektörde ve farklı büyüklükteki işletmelerde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kaplan, 2010: 2). Kurumsal Performans Karnesinin yaygın bir şekilde kullanıldığı sektörlerden birisi de sağlık sektörüdür. Çünkü sağlık sektörü hizmet sektörü içerisinde en fazla dikkate değer bir bölümü ve ülke ekonomisi içerisinde ise en büyük payı oluşturmaktadır. Ayrıca sağlık kuruluşları; tıbbi teknolojinin çok hızlı değişmesi, demografik faktörlerdeki değişim ve yaşam tarzında gerçekleşen hızlı değişim gibi stabil olmayan bir çevrede faaliyet göstermeleri nedeniyle Kurumsal Performans Karnesini performans ölçüm yöntemi olarak kullanma gerekliliği hissetmişlerdir (Rahimi, 2017: 17).

Günümüzde sağlık kuruluşları yaşanan yoğun rekabete ve hükümetten gelen finansal baskılara ve artan maliyetlere maruz kaldıkları için, paydaşları ve kendileri için kurumsal performans geliştirme ihtiyacı duymuşlardır. Bütün bu olumsuz koşullar sağlık yöneticilerini etkin bir yönetim aracı aramaya yönlendirmiştir. Sağlık kuruluşları yöneticileri Kurumsal Performans Karnesinin sağlık kuruluşları için etkin bir yönetim aracı olabileceğini düşünerek, Kurumsal

Performans Karnesini sağlık kuruluşlarına adapte etmişlerdir. Sağlık organizasyonlarına adapte edilen Kurumsal Performans Karnesi sağlık organizasyonlarına kapsamlı bir performans indikatörü seti sunarak performansın daha kapsamlı bir şekilde ölçülmesini sağlamıştır (Lupi vd., 2011: 1).

Ayrıca günümüzde sağlık kuruluşları yöneticileri yukarıda belirtilen dış faktörlerin dışında; maliyet, artan sağlık tüketicileri, kalite, erişim, tüketici seçimi ve kısıtlayıcı düzenlemeler arasındaki karmaşık değişimleri dengelemek zorunda da kalmışlardır. Bu nedenle yöneticiler bu sorunlarla baş edebilmek için daha stratejik bir yaklaşıma sahip olmalarına yardımcı olacak yeni araçlara ve en iyi uygulamalara başvurma ihtiyacı duymuşlardır (Chang vd., 2008: 1143). İşte yöneticilerin sorunlara stratejik bir bakış açısıyla bakmalarını ve sorunlarını çözmelerine yardımcı olacak yeni araçlardan birisi de Kurumsal Performans Karnesidir. Kurumsal Performans Karnesi hedef hastanelere göre uyarlanabilir bir özellik gösterdiğinden dolayı esnek bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle Kurumsal Performans Karnesi hastaneler için terzinin bir kişiye diktiği kıyafet gibidir. Kurumsal Performans Karnesi uygulaması kapsamında anahtar performans indikatörleri seti belirlenmekte ve böylece hastane yöneticileri daha az zamanda ve daha düşük maliyetle kritik noktaları belirleyebilmektedirler. Dolayısıyla bu model performansı değerlemede ve karşılaştırmada faydalı bir modeldir (Rahimi, 2017: 23).

Sağlık yöneticileri rekabetin yoğun yaşandığı böyle bir sektörde, farklı hizmetler ve daha cazibeli işler yapmanın yanında mevcut işlerin geliştirilmesi üzerine de yoğunlaşmışlardır. Sağlık yöneticilerinin mevcut işlerin daha nasıl geliştirilebileceğine dair kafa yormaları sonucunda Kurumsal Performans Karnesinin bunu sağlayabileceği sonucuna varmışlar ve Kurumsal Performans Karnesini performans ölçme yöntemi olarak kurumlarında uygulamışlardır (Chang vd., 2008: 1143). Sağlık organizasyonlarının ölçekleri büyük, görevleri ise karmaşıktır, bu da daha iyi bir ölçüme sahip olmanın ve stratejik yönetim sisteminin önemini artırmaktadır (Chang vd., 2008: 1143).

Sağlık kurumları gerek kurumsal gerekse poliklinik düzeyde performanslarını iyileştirmek için stratejik bir yaklaşım içerisine girmektedirler. Sağlık kurumları faaliyetlerinde kurumsal performans karnesi yönetim sistemini kullanarak rekabette ayakta kalma ve büyüme girişimlerinde bulunmaya çalışmaktadırlar (Hill vd., 2005: 6).

Kurumsal Performans Karnesi, yönetim kurulu üyeleri ve üst düzey yönetim için başlangıçta mükemmel bir performans ve stratejik yönetim sistemi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bugün ise bu durum aynı şekilde devam etmektedir. Çünkü Kurumsal Performans Karnesi; devam eden, gelişen ve güncellenebilen bir sistemdir. Başlangıçta hastanenin tümüne uygulanan Kurumsal Performans Karnesi daha sonraları departman düzeyinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda örgüt; bağlılıkta ve çalışan motivasyonunda artış, kaynakların adil dağıtılması, örgütün vizyon ve misyonuna ulaşma gibi birçok kazanımlar elde etmektedir (Chang vd., 2008: 1152-1153). Kurumsal performans karnesinin sağlık sektörüne başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda elde edilen başka yararlar da söz

konusudur bu yararlar; artan finansal getiri, amaçlara uygun çalışma grupları oluşturma, işbirliğini geliştirme ve sürekli strateji üzerine odaklanma şeklinde sıralanabilir (Hill vd., 2005: 7).

Bütün bunların yanında Kurumsal Performans Karnesi; hekim, personel ve hasta arasındaki sebep sonuç ilişkisini açıklamaya daha fazla imkan vermekte ve yönetimin klinik ve finansal boyutları arasındaki ideal bir temas noktasını oluşturmaktadır. Kurumsal Performans Karnesi sağlık kuruluşları için geleneksel performans ölçme yöntemlerine göre birçok avantaj sağlasa da, başlangıçta bilgi sistemlerinin, verilerin ve sağlık çalışanlarına ait spesifik kriterlerin yokluğundan dolayı sağlık kuruluşlarına uyarlanmaları oldukça zor olmuştur. Başlangıçta bu sistemin (projenin) uygulanması için gerekli olan veriler literatürde mevcut olmadığından veriler kurumsal amaçlardan ve benchmarking (kıyaslama) incelemelerinden türetilmiştir. Bu durumda araştırmalar tarihsel analizlere ve mesleki deneyimlere dayanarak geliştirilmiştir. Bu nedenle bu yöneme faktörlerin ve her bir amaç için atanan ağırlıkların subjektif olduğu iddiasıyla eleştiriler getirilmiştir (Verzola, 2009: 6). Fakat bazı eksikliklerine rağmen bir grup yönetici eğer Kurumsal Performans Karnesi hastanelere ya da kurumlara başarıyla uygulanabilirse getirisinin maliyetinden çok daha fazla olacağını ifade etmişlerdir (Chan vd., 2000). Gerçekte Kurumsal Performans Karnesinin sayılan üstünlükleri eksikliklerinden daha fazla olduğu için bu yöntem sağlık sektörü yöneticileri dahil birçok sektör yöneticileri tarafından oldukça fazla tercih edilmektedir.

Kurumsal Performans Karnesinin hastanelere uygulanabilmesi için bazı ön koşullar gerekmektedir. Bu ön koşullar şu şekilde sıralanmaktadır (Hill vd., 2005: 11):

- (i) Yönetimin stratejik planı desteklemesi,
- (ii) Yönetim kurulunun Kurumsal Performans Karnesinden sorumlu bir yönetici ataması,
- (iii) Kurumsal Performans Karnesinden sorumlu yöneticiye yeterli kaynakların ve desteklerin verilmesi,
- (iv) İstenilen sonucu almak için kesin başarı sağlayacak göstergelerin seçilmesi,
- (v) Seçilen göstergeler için rapor ve izleme mekanizmalarına kolayca ulaşılabilecek sistemin kurularak verilerin temin edilmesi ve
- (vi) Bu süreçlerin gerek mali gerekse mevcut kaynaklara ulaşma açısından basit olması gerekmektedir.

Kurumsal Performans Karnesinin hastanelere uygulanırken izlenmesi gereken adımlar ise (Yang vd., 2005: 296):

- (i) Kurumsal Performans Karnesi için bir amaç geliştirmek,
- (ii) Uygun bir örgütsel birimi seçmek için gerekli kriterleri belirlemek,
- (iii) Güçlü bir liderlik ve sponsorluk,
- (iv) Kurumsal Performans Karnesini hastaneye uygulayacak takımı oluşturmak,
- (v) Kurumsal Performans Karnesinin proje planını yapmak,
- (vi) Kapsamlı bir iletişim planı oluşturmak ve uygulamak,
- (vii) Verilerin toplanmasını ve dağıtımını gerçekleştirmek,
- (viii) Misyonu, vizyonu, değerleri, stratejileri doğrulamak ve geliştirmek,
- (ix) Örgütün strateji sistemini oluşturmak,

- (x) Kurumsal Performans Karnesinin içeriğinin geliştirilmesi için ortak bir karara varmak,
- (xi) Örgütün yönetim sistemi içerisinde Kurumsal Performans Karnesinin art arda uygulanmasını sağlamak,
- (xii) Amaçları gerçekleştirmek için bütçe tahsis etmek şeklinde sıralanmaktadır.

Sağlık sektörü; çok hızlı büyüyen, karmaşık bir yapıya sahip ve farklı paydaş gruplarını içeren, hasta haklarının fazlaca yoğun yaşandığı bir sektördür. Bu sektörün başarısı ve etkinliği ancak performansın doğru ölçülmesi ile sağlanabilmektedir. Sağlık kuruluşları için en doğru performans ölçümü ancak bu kuruluşların yapısında birçok faaliyetin yapıyor olması ve karmaşık yapıya sahip olmalarından dolayı tek bir boyut ile değil (finansal boyut), birçok boyutun ölçülmesi ile mümkün olabilmektedir (Catuogno vd., 2017: 522-523). Bu sayede Kurumsal Performans Karnesi hastanelerin performansına dar bir bakış açısı ile değil, geniş bir bakış açısı ile bakılmasını sağlamaktadır. Kurumsal Performans Karnesi hastaneler için stratejik plan girişiminin bir bölümü olarak, stratejik yönetim sistemi içinse performans ölçüm aracı olarak geliştirilmiştir (Hwa vd., 2013: 148-149).

3.1. Kurumsal Performans Karnesinin Boyutları

Kurumsal Performans Karnesi dört boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar örgütün maddi varlıkları yanında maddi olmayan varlıklarını da içermektedir. Böylelikle sadece finansal göstergelerin değil, örgütün diğer alanlarına ait göstergelerin de kullanılması ile örgütün toplam durumunu gösteren bir tablo elde edilmektedir. Kurumsal Performans Karnesinde kullanılan boyutlar; finansal, müşteri, şirket içi yöntemler, öğrenme ve gelişme boyutu şeklinde sıralanmaktadır (Berry, 2004: 243).

Kurumsal Performans Karnesi boyutları bir ağaç modeline benzetilerek incelenmektedir. Kurumsal Performans Karnesi için önerilen ağaç modeli Şekil 1'de görülmektedir. Kurumsal Performans Karnesinin öğrenme ve gelişme boyutu ağacın köklerine, şirket içi yöntemler boyutu ağacın gövdesine, müşteri boyutu ağacın dallarına ve finansal boyut ise ağacın yapraklarına benzetilerek incelenmektedir. Kurumsal Performans Karnesinde, yenilenme ve büyümenin devam eden döngüsü şu şekilde açıklanmaktadır. Düşen yaprak kök kısmında (öğrenme ve gelişme boyutu) gübre etkisi yaratmakta ve organizasyonun büyümesini teşvik etmektedir. Öğrenme ve gelişme boyutundaki ilerlemeler ise şirket içi yöntemlerin gelişmesine dolayısıyla işletmenin müşterilerine daha kaliteli mal ve hizmet sunmasına yol açmaktadır. Bütün bunların sonucunda ise müşteri memnuniyeti sağlanmaktadır. Müşteri memnuniyetindeki bu artış ise finansal göstergelere yansarak döngü tamamlanmaktadır (Hill vd., 2005: 7-8).

Şekil 1. Kurumsal Performans Karnesi İçin Ağaç Modeli



Kaynak: Hill vd. (2005: 8)

Bu dört boyut dikilmiş ve giyilmeye hazır bir ceket olarak değil, bir kalıp veya şablon olarak değerlendirilmelidir. Bu dört boyutun tümünün de gerekli ve yeterli olacağı bir matematiksel model yoktur. Bu dört boyut içinden sadece iki veya üç tanesini kullanacak örgütler olduğu gibi, faaliyet gösterdikleri sektörün şartları ve örgütün stratejisine bağlı olarak bunlara bir veya daha fazla boyut ekleyecek örgütler de olabilecektir (Kaplan vd., 1996: 44). Bu kapsamda Curtright vd. (2000) Mayo Clinic hastane kompleksinde yaptıkları bir çalışmada Kurumsal Performans Karnesini sadece finansal göstergeler ve klinik verimliliği boyutuyla incelemişlerdir. Zelman vd. (2003) ise sağlık kuruluşlarına yaptıkları bir çalışmada, Kurumsal Performans Karnesinin klasik dört boyutunu; finansal performans, hasta memnuniyeti, klinik fayda ve sonuçlar, sistemlerin entegrasyonu ve değişimi olmak üzere yine dört boyutta incelemişlerdir. Lyons vd. (2003) ise A.B.D'deki Bridgeport hastanesine yaptıkları bir çalışmada hastanenin performansını beş Kurumsal Performans Karnesi boyutuyla değerlendirmişlerdir. Bu boyutlar; organizasyonun iyileştirilmesi, süreçlerin geliştirilmesi, kalitenin artırılması, pazar payının artırılması ve finansal durumun iyileştirilmesidir. Berger (2004) ise Brilliant Hastanesine uyguladığı Kurumsal Performans Karnesinde, Kurumsal Performans Karnesinin klasik dört boyutunu kullanmıştır. Finansal boyutta; net varlıkların getirisi, rekabet pozisyonu, iş hacmindeki büyüme, nakit ödemelerdeki azalma ve nakit girişlerinde artış olmak üzere beş performans ölçütü kullanmıştır. Süreçler boyutunda ise; yeni ürün geliştirme, mükemmel sunulan hizmetler, kalite ölçüleri ve kliniklerle ilgili çıktılar yer almaktadır. Müşteri boyutunda ise; sadece hasta memnuniyeti performans ölçüsü olarak kullanılmış, öğrenme ve gelişme boyutunda ise; stratejik duyarlılık, liderlik araştırması ve çalışan başına düşen eğitim sürelerine yer verilmiştir. Chingos vd. (2005) ise Maine Tıp Merkezine performans ölçüm yöntemi olarak Kurumsal Performans Karnesinin geleneksel dört boyutunu uygulamışlardır. Yap vd. (2005) ise Kanada'da Ontario şehrindeki hastanelere yaptıkları çalışmada oluşturdukları Sistem Seviye Karnesini orijinal Kurumsal Performans Karnesini göz önüne alarak dört boyuttan oluşturmuşlardır. Bu boyutlar; sistem entegrasyonunu ve yönetimde yeniliği (öğrenme ve gelişme boyutunu), klinik uygulamalarını ve sonuçlarını (iç süreçler), hasta memnuniyetini (müşterileri), finansal performansı ve finansal performansın şartlarını içermektedir. Walker vd. (2006) ise performans ölçümlerini girdiler (personel, servisler, ekipmanlar, tedarikçiler, binalar vb.), çıktılar (hizmet sunma, seçilmiş önemli servisler, mesleki deneyim, eğitim vb.) ve sonuçlar (girdi ve çıktılarının sonuçları) olmak üzere üç kısımda incelemişlerdir. Chen vd. (2006) ise iki

farklı ülke (Çin, Japonya) ve iki farklı hastane için performans ölçüm yöntemi olarak Kurumsal Performans Karnesi tekniğini kullanmışlardır. Bu uygulama için Çin ve Japonya'da bulunan benzer özelliklere sahip iki hastane seçilmiş ve Kurumsal Performans Karnesi; finansal, şirket içi yöntemler, müşteriler (hastalar), öğrenme ve gelişme boyutu olmak üzere dört boyutta incelenmiştir.

Kurumsal Performans Karnesinin dört boyutunun ağırlıkları her örgüt için farklı olmaktadır. Norton, Kurumsal Performans Karnesinin dört boyutunun, finansal boyut %22, müşteri boyutu %22, şirket içi yöntemler boyutu %34, öğrenme ve gelişme boyutu ise % 22 olmak üzere, dengeli bir şekilde ağırlıklandırılmasını önermiştir. Ayrıca, Kurumsal Performans Karnesinde yer alacak ölçü sayısının da dengeli bir şekilde dağıtılarak, finansal boyutta 5, müşteri boyutunda 5, süreçler boyutu 8-10 arası, öğrenme ve gelişme boyutu ise 5 olmak üzere, toplam 23-25 arasında olması gerektiği belirtilmiştir (Norton, 2000: 13). Daha sonraki çalışmalarda, performans ölçülerinin 20-30 arasında olmasının normal karşılanacağı da ifade edilmiştir (Kaplan vd., 2004b: 41). Kurumsal Performans Karnesinin boyutları için önerilen ağırlıklar ve boyutlardaki önerilen ölçü sayısı Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 2. Kurumsal Performans Karnesindeki Boyutların Ağırlıkları ve Her Bir Boyut İçin Önerilen Gösterge Sayısı

Performans Karnesinin Boyutları	Toplam İçinde Ağırlığı	Performans Göstergelerinin Sayısı
Finansal Boyut	22%	5
Müşteri Boyutu	22%	5
Süreçler Boyutu	34%	8-10
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	22%	5
Toplam	100%	23-25

Kaynak: Norton (2000: 13)

Tablo 2'de yer alan boyutlara ait amaçlar ve ölçüler ise sırasıyla Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'de görülmektedir.

Tablo 3. Kurumsal Performans Karnesi Tekniğinde Finansal Boyut

Amaçlar	Ölçüler
Satışlar	Satış ve karlardaki yıllık artış
Yeni mamullerin sayısındaki artış	Yeni mamullerin satış yüzdesi
Yeni bir fiyatlama stratejisinin uygulanması	Mamul ve müşteri karlılığı
Birim mamul maliyetinin azaltılması	Mamullerin birim maliyeti
Birim müşteri maliyetinin azaltılması	Müşterilerin birim maliyeti
Satışların maliyeti	Yıllık bazda belli bir düzeyde kalma veya azalma
Varlık kullanımının geliştirilmesi	Varlık sermayesi devir hızı, ekonomik katma değer

Kaynak: Kaygusuz (2005: 91).

Tablo 4. Kurumsal Performans Karnesi Tekniğinde Müşteri Boyutu

Amaçlar	Ölçüler
Pazar payının artması	Pazar payı yüzdesi
Müşteri sadakatinin arttırılması	Gelişme yüzdesi, yeni müşteri/toplam müşteri oranının yüzdesindeki artış
Devamlı, zamanında teslim	Siparişlerin karşılanması

Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi	İlişkide bulunulan müşteri sayısı
Müşteri tatmini	Sıfır hata, tam zamanında teslim, yüksek kalite, düşük fiyat
Mamul kalitesinin artırılması	İade yüzdesi
Pazara girişlerde artış	Müşteri sayısı, satış hacmi

Kaynak: Kaygusuz (2005: 94).

Kurumsal Performans Karnesinin kapsadığı bu dört boyutun her birinin incelenmesi sayesinde strateji içerisindeki; vizyonun, amaçların, ölçümlerin, hedeflerin ve insiyatiflerin anlaşılması daha kolay olmaktadır. Kurumsal Performans Karnesi finansal ölçümler ile geçmişe, müşteri ve iç ölçümlerle bugüne, öğrenme ve gelişme ölçümleri ile geleceğe kapsamlı bir bakış açısı getirmektedir. Bütün bunlardan başka Kurumsal Performans Karnesi gelecekteki örgütler için ortak bir dil geliştirmektedir. Ayrıca Kurumsal Performans Karnesi amaçlar ve sonuçlar arasındaki neden-sonuç ilişkisi üzerinde de durarak örgüt stratejisinin geçerliliğini test etmektedir (Jo Hall, 2000: 27). Kurumsal Performans Karnesi sayesinde gereksiz veri depolamanın önüne geçilmektedir. Toplanan veriler ise strateji ile ilişkilendirilmektedir (Hill vd., 2005: 14).

Tablo 5. Kurumsal Performans Karnesi Tekniğinde İç İş Süreçler Boyutu

Amaçlar	Ölçüler
Yeni mamul sayısındaki artış	Yeni mamul sayısı/ planlanan yeni mamul
Süreç kalitesinin artırılması	Kalite maliyetleri, hatalı mamul yüzdesi
Süreç zamanının azaltılması	Üretim süreç etkinliği
Süreç geliştirme	Hata oranında azalma, katma değer analizi
Yeni mamule başlama	Yeni mamul satışları, yeni mamule talep sayısı
İşgören tatmini	İşgören anketleri

Kaynak: Kaygusuz (2005: 96).

Tablo 6. Kurumsal Performans Karnesi Tekniğinde Öğrenme ve Gelişme Boyutu

Amaçlar	Ölçüler
Yeni mamul liderliği	Yeni mamullerden elde edilen satışlar, Ar-Ge harcamaları, tasarım maliyetlerinin toplam maliyet içindeki payı
Çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi	Çalışan tatmini, çalışan devir hızı
Çalışanların motivasyonu	Çalışanların dönemlik incelenmesi
Beklenti üstü gelişme	Yeni mamullerden edinilen satışlar
Teknoloji liderliği	Yeni mamulleri geliştirme süresi

Kaynak: Kaygusuz (2005: 97).

4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu bölümde üçüncü basamak sağlık işletmelerinin; verimliliğini ve kalitesini artırmak, kaynaklarından etkin ve verimli bir şekilde yararlanmak, maliyetlerini azaltmak, kurumsal performanslarını yönetmek ve iyileştirmek adına matematiksel bir model önerisi sunulmuştur.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, üçüncü basamak sağlık işletmelerinin yöneticilerinin kurumlarının performanslarını yönetmek ve iyileştirmek adına onlara kurumlarında uygun maliyetle ve pratik bir şekilde uygulayabilecekleri bir matematiksel model önerisi sunmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada önerilen bu model sayesinde performansın boyutlar itibarıyla ölçülmesi sağlanarak ölçüm sonucunda hangi boyutlarda zayıflıkların hangi boyutlarda ise güçlü olduğunun belirlenmesi sağlanmaktadır. Böylece bu çalışmayla yöneticinin örgütü bir bütün olarak görmesi ve zayıflıkların hangi boyutlardan kaynaklandığını tespit etmesi ve o boyuttaki o zayıflıkları giderecek faaliyetler içerisine girerek performansı artırması hedeflenmektedir. Ayrıca bu modelle kurumun farklı yıllara ait performanslarını karşılaştırarak başarılı uygulamaları yaygınlaştırmak da araştırmanın temel amaçları arasında yer almaktadır. Yine bu çalışmadaki temel amaçlardan birisi yöneticilerin planlama ve kontrol işlevlerini daha kolay ve etkili bir şekilde gerçekleştirmelerini, çalışanların birbiriyle ve yöneticileriyle olan ilişkilerini ve iletişimlerini daha olumlu bir hale dönüştürmelerini sağlamaktır. Böylelikle çalışanlarını daha yakından tanıyan yöneticinin yetki devri kolaylaşmaktadır. Ayrıca, bu çalışma yöneticilerin yönetsel becerilerini geliştirmeyi ve yöneticilerin çalışanların performanslarına ilişkin elde ettikleri olumlu geri bildirim sayesinde duydukları iş tatmin düzeylerini ve güven duygularını artırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışanlar ve yöneticiler açısından yaşanan olumlu gelişmeler organizasyonun etkinliğini, verimliliğini ve karlılığını artırmaktadır.

Özetle bu çalışmayla hedeflenen durum hastanenin hizmet kalitesini geliştirmek, hastane personelinin eğitim ihtiyacını belirlemek ve eğitim ihtiyacına paralel olarak eğitim bütçesini daha kolay ve daha doğru bir biçimde tespit etmektir. Ayrıca hastanenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağı ve insan kaynağı ile ilgili faaliyetlerin planlanması, standartlarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi gibi konularda Kurumsal Performans Karnesi hastaneye güvenilir ve geçerli bilgiler sağlayarak, hastanenin stratejilerini belirlemede büyük bir rol oynamaktadır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Zonguldak ilinde faaliyet gösteren üçüncü basamak bir hastane olan Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi oluşturmaktadır. Araştırmada performans ölçümleri ile ilgili veriler 2007, 2008 ve 2009 yılları itibarıyla üç yılı kapsayan dönem için hastane müdürü ve yardımcılarında oluşan bir ekip ve ilgili istatistikî değerleri tutan personel ile görüşülerek elde edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Modeli

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2007 yılına ait kurumsal performans karnesi sonuçlarının Balanced Scorecard Designer Software programında nasıl oluşturulduğuna dair bir matematiksel model örneği aşağıda görülmektedir. Bu modelde her bir boyut içerisinde yer alan performans ölçüm kriterlerine 0 ile 10 arasında bir değer verilmektedir. Bu değerlerin nasıl dağıtılacağı, hangi kriterin daha yüksek değer alacağı ve

performans karnesine ait mevcut dört boyutun önem derecesine göre ağırlıklandırılması hastane yönetimi ve ilgili uzmanların birlikte yapmış oldukları değerlendirmeler sonucunda belirlenmiştir. Kurumsal Performans Karnesi için oluşturulan matematiksel modele göre önce mutlak ağırlık (absolute weight) değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Mutlak ağırlık (absolute weight) değerleri ise aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$AW_n = \left(\frac{W_n}{10}\right) \times \left(\frac{PW_n}{10}\right) \quad (1)$$

AW_n = Her bir performans kriterine ait mutlak ağırlık değeri

W_n = Her bir performans kriterine ait ağırlık

PW_n = Boyut Ağırlığı

Kurumsal Performans Karnesi için oluşturulan matematiksel modele göre her bir boyuttaki performans ölçüm kriterlerine ait mutlak ağırlık değerleri hesaplandıktan sonra mutlak performans (absolute performance) değerlerinin hesaplanmasına geçilmektedir. Mutlak performans değerleri ise maksimize ve minimize etmek istediğimiz göstergeler için iki türlü hesaplanmaktadır. Maksimize etmek istediğimiz performans kriteri (gelir gibi) için mutlak performans değeri denklem 2 ile minimize etmek istediğimiz performans kriteri (maliyet gibi) için mutlak performans değeri ise denklem 3 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$AP_n = AW_n \times \left[\frac{(V_n - V_{\min_n})}{(V_{\max_n} - V_{\min_n})} \right] \quad (2)$$

$$AP_n = AW_n \times \left[\frac{(V_n - V_{\max_n})}{(V_{\min_n} - V_{\max_n})} \right] \quad (3)$$

AP_n =Mutlak performans (absolute performance),

AW_n =Her bir performans göstergesine ait mutlak ağırlık (absolute weight),

V_n =Her bir performans göstergesinin aldığı gerçek değer,

V_{\min} = Her bir performans göstergesinin alabileceği minimum değer,

V_{\max} = Her bir performans göstergesinin alabileceği maksimum değer.

Daha sonra her boyutun toplam mutlak ağırlık değerleri hesaplanmaktadır. Her boyutun toplam mutlak ağırlık değeri ise her boyut içerisinde yer alan her bir performans kriterinin denklem 1 yardımıyla hesaplanan mutlak ağırlık değerlerinin toplamından oluşmaktadır.

$$\sum_1^n AW_n = AW_1 + AW_2 + AW_3 + AW_4 + AW_5 + AW_6 + \dots + AW_n \quad (4)$$

Her boyut için hesaplanan toplam mutlak ağırlık değerinden sonra yine her bir boyut için toplam mutlak performans değeri hesaplanmaktadır. Bunun için her bir boyutta yer alan her bir performans kriterlerinin denklem 2 ya da 3 yardımıyla hesaplanan mutlak performans değerlerinin toplanması gerekmektedir.

$$\sum_1^n AP_n = AP_1 + AP_2 + AP_3 + AP_4 + AP_5 + AP_6 + \dots + AP_n \quad (5)$$

Bu hesaplamalardan sonra tek bir boyutun toplam performans değeri denklem 6 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$TP_{fb} = \frac{\sum_1^n AP_n}{\sum_1^n AW_n} \quad (6)$$

Finansal boyutun toplam performansını bulmak için izlenen adımlar; müşteri, iç iş süreçler, öğrenme ve gelişme boyutu için tekrar edilerek geriye kalan diğer üç boyutunda toplam performansı bulunmaktadır. Dört boyutun toplam performansı bulunduğundan sonra Kurumsal Performans Karnesinin toplam performansı denklem 7 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$TP_{KPK} = \left[\frac{TP_{fb} \times W_{fb} + TP_{mb} \times W_{mb} + TP_{iisb} \times W_{iisb} + TP_{ögb} \times W_{ögb}}{W_{fb} + W_{mb} + W_{iisb} + W_{ögb}} \right] \quad (7)$$

TP_{KPK} = Kurumsal Performans Karnesinin toplam performansı (Total Performance),

TP_{fb} = Finansal boyutun toplam performansı,

W_{fb} = Finansal boyutun ağırlığı,

TP_{mb} = Müşteri boyutunun toplam performansı,

W_{mb} = Müşteri boyutunun ağırlığı,

TP_{iisb} = İç iş süreçler boyutunun toplam performansı,

W_{iisb} = İç iş süreçler boyutunun ağırlığı,

$TP_{ögb}$ = Öğrenme ve gelişme boyutunun toplam performansı,

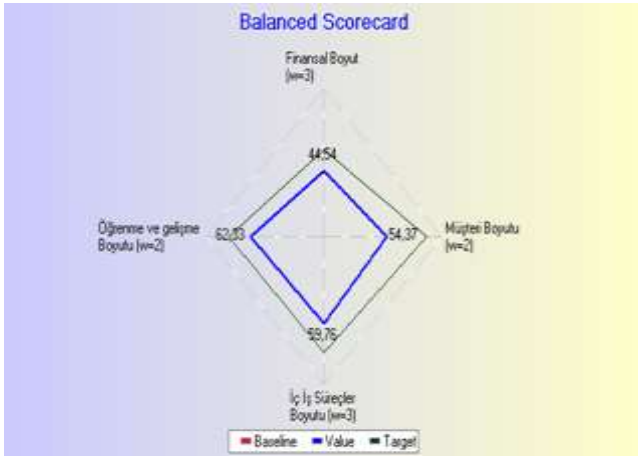
$W_{ögb}$ = Öğrenme ve gelişme boyutunun ağırlığı.

Bu çalışmada üçüncü basamak bir sağlık işletmesi olan Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2007, 2008 ve 2009 yıllarına ait kurumsal performans değerleri yukarıda açıklanan matematiksel model yardımıyla hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar ise yıllar itibarıyla karşılaştırılmıştır. 2007 yılına ait kurumsal performans karnesi sonuçları Tablo 8, Şekil 3 ve Şekil 4'de verilmektedir.

Tablo 8. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2007 Yılı Kurumsal Performans Karnesi

Boyut	Performans
Finansal Boyut	44,54%
Müşteri Boyutu	54,37%
İç İş Süreçler Boyutu	59,76%
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	62,33%
Toplam Performans	54,63%

Şekil 3. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2007 Yılına Ait Elmas Grafiği



Bu tür grafikler yardımıyla boyutların hedeflenen değerlere ne kadar yaklaştığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Bu grafikte müşteri boyutu hariç diğer üç boyutun hedeflenen değere yaklaştığı görülmektedir.

Şekil 4. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2007 Yılına Ait Ölçek Grafiği



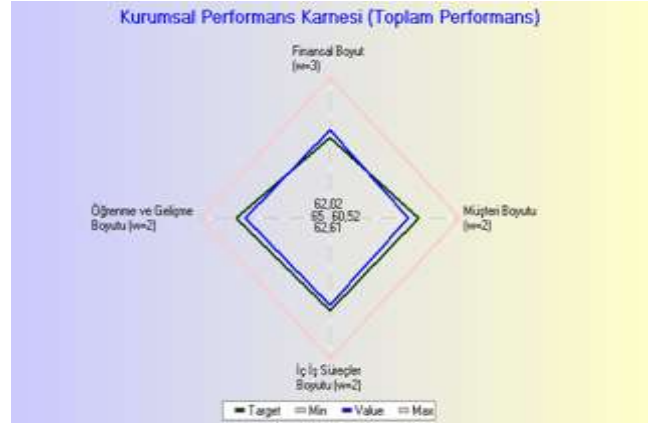
Bu grafiğe göre, performansın %0-%20 arasında bulunması performansın kırmızı bölgede olduğunu göstermekte, işletme yöneticileri tarafından performans artırıcı müdahalenin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Performansın %21-%80 arasında olması performansın sarı bölgede ve orta seviyede olduğunu göstermekte işletme yöneticileri tarafından yakın takibin yapılması gerektiği önerilmektedir. Performansın %81-%100 arasında olması durumunda ise performans açısından bir sorunun olmadığı anlamına gelmektedir. İşletme yöneticileri bu durumda mevcut durumun sürekliliğin sağlanmasına yönelik stratejiler geliştirerek üstün performansı sürdürmeyi amaçlamaktadır. Kısaca bu grafikte kırmızı renk düşük performansı ki bu değer gerçek performansın amaçlanan değerden çok çok gerisinde kaldığını, sarı renk orta performansı ki bu değer gerçek değerle amaçlanan değere yaklaştığını, yeşil renk ise gerçek değerle amaçlanan değerle aynı olduğunu göstermektedir.

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2008 ve 2009 yıllarına ait hesaplanan Kurumsal Performans Karnesi değerleri ise Tablo 9 ve Tablo 10'da verilmiştir.

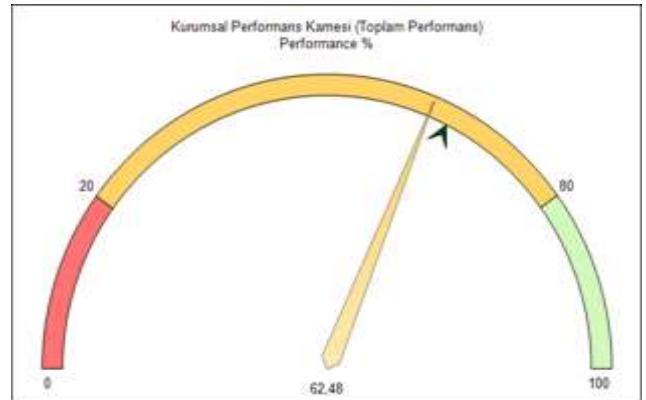
Tablo 9. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2008 Yılı Kurumsal Performans Karnesi

Boyut	Performans
Finansal Boyut	62,02%
Müşteri Boyutu	60,52%
İç İş Süreçler Boyutu	62,61%
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	65%
Toplam Performans	62,49%

Şekil 5. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2008 Yılına Ait Elmas Grafiği



Şekil 6. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2008 Yılına Ait Ölçek Grafiği



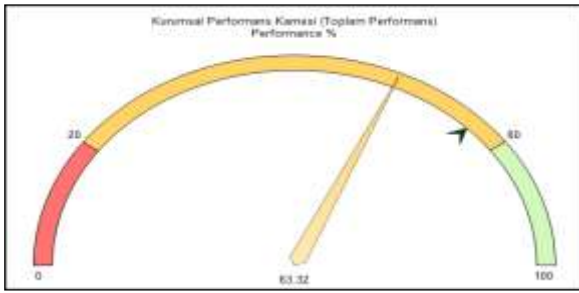
Tablo 10. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2009 Yılı Kurumsal Performans Karnesi

Boyut	Performans
Finansal Boyut	65,16%
Müşteri Boyutu	59,11%
İç İş Süreçler Boyutu	63,41%
Öğrenme ve Gelişme Boyutu	64,61%
Toplam Performans	63,32%

Şekil 7. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2009 Yılına Ait Elmas Grafiği



Şekil 8. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin 2009 Yılına Ait Ölçek Grafiği



5. Sonuç ve Değerlendirme

Performans ölçümü, bir işletmenin ne kadar başarılı olduğunu, hedeflerine ne ölçüde ulaştığını, verimsizliğin nedenlerini saptayarak düzeltici önlemlerin alınmasına yardımcı olmaktadır. Performans ölçümüne önemli katkı sağlayan performans karnesi, işletmelerin sorunlarını çözmeye kullanılacak iyi bir araç olarak görülmektedir.

Bu çalışmada, Kurumsal Performans Karnesinin performans ölçme ve değerlendirme aracı olarak diğer işletmelerde olduğu gibi, hastanelerde de kullanılabilmesi uygulanmaktadır. Kurumsal Performans Karnesini hastanelerde uygulayabilmek için öncelikle stratejik hedefler belirlenmiş, vizyon ve misyon tanımları yapılmış, performans boyutları ve bunlarla ilgili performans göstergeleri oluşturulmuştur. Bütün bunlardan sonra Kurumsal Performans Karnesi uygulamaya geçirilip sonuçlar yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinde Kurumsal Performans Karnesi tekniği kullanılarak performans ölçümü yapılmıştır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinde 2007, 2008 ve 2009 yıllarını kapsayan 3 yıl için yapılan performans ölçümü sonucunda hastanenin zaman içerisinde kurumsallaştıkça daha iyi bir finansal, müşteri, iç iş süreçler ve öğrenme gelişme boyutu gösterdiği görülmüştür. Çalışmada 4 boyut ve literatüre uygun olarak seçilen 28 performans göstergesi kullanılmış olup, söz konusu gösterge sayısı Kaplan ve Norton'un önerdiği ideal gösterge sayısı aralığına girmiştir. Kurumsal Performans Karnesinin her bir boyutu için doğru gösterge seçimi önemli olup, bu göstergeler stratejik öncelikler doğrultusunda ilgili süreçlerden türetilmiştir. Kurumsal Performans Karnesinin öğrenme gelişme boyutu sayesinde

iç iş süreçler boyutu, iç iş süreçler boyutu sayesinde müşteri boyutu ve müşteri boyutu sayesinde de finansal boyutun gelişmesi sağlanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, toplam kurumsal performans 2007 yılında %54,63, 2008 yılında %62,48 ve 2009 yılında ise %63,32 olarak ölçülmüştür. Dolayısıyla hastanenin söz konusu dönemlerde toplam performansının artış gösterdiği tespit edilmiştir. Toplam performansın 2008 yılında 2007 yılına göre önemli oranda artış göstermiştir. Bunun nedeni hastanede daha fazla hizmet biriminin faaliyete geçmesi, yeni uygulamaların hayata geçirilmesi ve yönetimde profesyonelleşmenin artması olarak açıklanabilir.

Hastanenin 3 yılı kapsayan performans ölçümü sonucuna göre toplam performansı etkileyen dört performans boyutundan en önemli parametrenin öğrenme ve gelişme boyutu olduğu görülmüştür. Öğrenme ve gelişme boyutu ilgili yılın toplam performansına katkı sağlayan en önemli boyut olmuştur. 2007 yılında toplam performans %54,63 iken, öğrenme ve gelişme boyutunun performansı %62,33, 2008 yılında toplam performans %62,48 iken öğrenme ve gelişme boyutunun performansı %65 ve 2009 yılında toplam performans %63,32 iken öğrenme ve gelişme boyutunun performansı ise %64,61 olarak gerçekleşmiştir. Öğrenme ve gelişme boyutunun toplam performans içerisindeki katkısının çok yüksek olmasına rağmen toplam performans içerisindeki oransal payı yıllar itibarıyla görece olarak azalma eğilimi göstermiştir. Bunun nedeni diğer boyutların zaman içerisinde gelişme göstermesidir. Öğrenme ve gelişme boyutunun toplam performansa sağladığı önemli katkının nedeni çalışma kapsamına alınan hastanenin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinde hizmet veren doktorların aynı zamanda tıp fakültesinde araştırmacı akademisyenler olması, çok sayıda bilimsel yeni uygulama, araştırma, makale ve tebliğ çalışmaları yapmaları bu oranın artmasını sağlamıştır.

Toplam kurumsal performansı etkileyen ikinci parametrenin ise iç iş süreçler boyutu olduğu tespit edilmiştir. 2007 yılında toplam performans %54,63 iken iç iş süreçler boyutu %59,76, 2008 yılında toplam performans %62,48 iken iç iş süreçler boyutu %62,61 ve 2009 yılında toplam performans %63,32 iken iç iş süreçler boyutu %63,41 olarak gerçekleşmiştir. İç iş süreçler boyutu performansına etki eden faktörlerin başında yatak kullanım oranı gelmektedir. Araştırmanın uygulama ve araştırma hastanesinde yapılmış olması ve söz konusu hastanenin üçüncü basamak sağlık kuruluşu olması nedeniyle hemen her türlü ameliyatların yapılabilir olması, yoğun bakım üniteleri ve uzun süreli tıbbi hizmetlerin veriliyor olması yatak kullanım oranını artırmaktadır. Ayrıca doktor başına düşen yatan hasta sayısında da yıllar itibarıyla önemli artışlar görülmektedir. 2010 yılı şubat ayı itibarıyla uygulamanın kalkmış olmasına rağmen çalışmanın yapıldığı 2007, 2008 ve 2009 yıllarında devam eden özel muayeneye gelen hastalar ile yeni tıbbi cihaz ve cerrahi alet sayısının iç iş süreçlerin performansına önemli katkı sağladıkları saptanmıştır.

Toplam kurumsal performansı etkileyen boyutlardan biride müşteri boyutu olmaktadır. 2007 yılında toplam performans %54,63 iken müşteri boyutu %54,37, 2008 yılında toplam performans %62,48 iken müşteri boyutu %60,52 ve 2009 yılında toplam performans %63,32 iken müşteri boyutu

%59,11 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılından 2008 yılına geçişteki performans artışı 2009 yılında gözlemlenememiştir. Doktor sayısı, doktor başına düşen hasta sayıları ile hemşire ve sağlık personeli sayısındaki artış parametreleri müşteri boyutunun performansının artmasında etkili olmuştur. Ancak hasta sayısındaki artış oranının müşteri performansına katkısı yıllar itibarıyla azalma eğilimi göstermiştir.

Toplam kurumsal performansını belirleyen boyutlardan birisi de finansal boyuttur. 2007 yılında toplam performans %54,63 iken finansal boyut %44,54, 2008 yılında toplam performans %62,48 iken finansal boyut %62,02 ve 2009 yılında toplam performans %63,32 iken finansal boyut %65,16 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin finansal performansı diğer boyutlara göre nispeten düşük görünmektedir. Finansal performansın toplam kurumsal performans içerisinde nispeten düşük görünmesinin önemli nedenlerinden birisi uygulama ve araştırma hastanesinin yasal yapısından kaynaklanmaktadır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi devlete bağlı, sosyal amacı ekonomik amacının önünde tutularak kurulmuş olması nedeniyle verilen sağlık hizmetinin sosyal boyutuna daha çok ağırlık verilmiştir. Tedavi amacıyla hastaneye gelen hastaların önemli bir kısmı devlete bağlı Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı olduklarından almış oldukları sağlık hizmetlerinin bedelleri ilgili kurumları tarafından ödenmektedir. Dolayısıyla ilgili devlet kurumlarının daha önceden belirlemiş oldukları tarifelerden ücretlendirmeler yapılmaktadır. Sosyal amaç ve ülkeye özgü sosyo-ekonomik şartlar nedeniyle bazı ücret politikalarının zorunlu kılması hastanenin vermiş olduğu hizmetlerin maliyetini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca sık aralıklarla değişen mevzuatlar finansal performans tahminlerini zorlaştırmakta, yönetimde etkinliği zayıflatmaktadır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesinin asıl amacı eğitim, öğretim ve araştırma ile birlikte ileri düzeyde sağlık hizmeti sunmak olduğundan belirli aralıklarla tıbbi teknoloji ve alt yapı yatırımlarına sürekli harcama yapması gerekmektedir. Söz konusu tıbbi teknolojilerin satın alınması, hizmet vermeye başlamaya hazır hale getirilmesi, yardımcı madde ve malzemeleri ve bakım onarımları oldukça ciddi maliyetlere neden olmaktadır. Bu maliyetlerin karşılanabilmesi için piyasa şartlarında oluşan fiyatlandırma sistemi gerekli görülmektedir. Ayrıca hastanenin uygulama ve araştırma özelliği dolayısıyla her bölümün kar merkezi olarak çalışması mümkün görülmemektedir. Bazı bölümler daha çok tıbbi araştırmalara odaklandıklarından hastalardan doğrudan gelir sağlamadıkları gibi bazı harcamalarda bulunmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı hastanenin finansal performansı toplam performans içerisinde görece olarak geri kalmaktadır.

Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde toplam performansın yıllar itibarıyla artış göstermesi hastanenin kurumsallaştığını ve uygulanan politika ve stratejilerin hastane için uygun olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere özellikle finansal boyutun performansının artırılmasına yönelik işletme içi ve dışı, yasal ve organizasyona yönelik yeniden yapılandırma çalışmalarının yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Müşteri boyutunun toplam kurumsal performansa etkisinin artırılabilmesi için

hasta ve hasta yakınlarının şikâyetlerini de kapsayacak, hizmet kalitesini artıracak bir dizi uygulamaların hayata geçirilmesi gerekli görülmektedir. Kurumsal Performans Karnesinin hastanelere uygulanmasına yönelik gelecekte yapılacak çalışmalar için şu önerilerde bulunulabilir. Gelecekte yapılacak olan benzer araştırmalarda daha çok mikro ölçekte (klinik düzeyinde) performans ölçümü yapılarak sonuçlar dönemsel olarak analiz edilebilir. Sağlık kuruluşlarının hizmet birimleri ayrı ayrı ele alınıp incelenebilir. Böylece hangi departmanın kurumsal performansa daha çok katkı sağladığı belirlenebilir. Dolayısıyla bölümlerin gösterdikleri performansa göre ücret ve ödül sistemi oluşturulabilir. Ayrıca birbirine benzer başka hastanelerin performansları ile karşılaştırmalara (benchmarking) yönelik araştırmalar yapılabilir. Kurumsal performansa etki eden faktörleri belirlemek için büyüklük, hukuki yapı, uzmanlaşma gibi unsurları dikkate alan araştırmalar da yapılabilir. Bir başka araştırma da normal ekonomik dönemlerle, kriz dönemlerinde performans boyutlarının aynı oranda etkilenip etkilenmedikleri incelenebilir. Eğer işletme faaliyetlerinde mevsimsel etki söz konusu ise performans ölçümleri bu etkiyi de dikkate alarak yapılabilir. Son olarak sağlık kuruluşlarında kurumsal performans ölçümlerinin çalışanlar ve üst düzey yöneticiler üzerindeki etkisi ve algılamalarına yönelik çalışmalar da söz konusu olabilir.

Notlar

¹ TÜİK (2018) verilerine göre devletin toplam sağlık harcaması 2012 yılı için 74189 Milyon TL, 2013 yılı için 84390 Milyon TL, 2014 yılı için 94750 Milyon TL, 2015 yılı için 104568 Milyon TL ve 2016 yılı için 119766 Milyon TL olarak belirlenmiştir.

² Hastanelerin sağlık harcamaları içerisindeki payı ise 2012 yılı için 36088 Milyon TL, 2013 yılı için 41785 Milyon TL, 2014 yılı için 46429 Milyon TL, 2015 yılı için 51083 Milyon TL ve 2016 yılı için 60141 Milyon TL olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2018).

Kaynakça

- Berger, H. S. (2004). 10 Ways to Improve Healthcare Cost Management. *Healthcare Financial Management*, LVIII(8), 76-80.
- Berry, J. (2004). *Tangible Strategies for Intangible Assets: How to Manage and Measure Your Company's Brand, Patents, Intellectual Property, and Other Sources of Value*. New York: McGraw-Hill Professional.
- Catuogno, S., Arena, C., Saggese, S., & Sarto, F. (2017). Balanced performance measurement in research hospitals: the participative case study of a haematology department. *BMC health services research*, 17(1), 522-534.
- Chang, W. C., Tung, Y. C., Huang, C. H., & Yang, M. C. (2008). Performance improvement after implementing the Balanced Scorecard: A large hospital's experience in Taiwan. *Total Quality Management*, 19(11), 1143-1154.
- Chen, X. Y., Yamauchi, K., Kato, K., Nishimura, A., & Ito, K. (2006). Using the balanced scorecard to measure Chinese and Japanese hospital

- performance. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 19(4), 339-350.
- Chingos, J. P., & Wong, R. (2005). *Implementing A Hospital Balanced Scorecard*. (Erişim: 24.05.2018), <http://www.nesug.org/proceedings/nesug05/dp/dp9.pdf>
- Coşkun, A. (2006). Stratejik Performans Yönetiminde Performans Karnesi Kullanımı: Türkiye'deki Sanayi İşletmeleri Üzerine bir Araştırma. *MÖDAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 8(1), 127-153.
- Curtright, J. W., Stolp-Smith, S. C., & Edell, E. S. (2000). Strategic performance management: development of a performance measurement system at the Mayo Clinic. *Journal of Healthcare Management*, 45(1), 58-68.
- Dressler, S. (2004). *Strategy, Organizational Effectiveness and Performance Management: From Basics to Best Practices*. U.S.A: Universal Publishers.
- Georgiev, M. (2017). The Role of The Balanced Scorecard as A Tool of Strategic Management And Control. *Journal of Innovations and Sustainability*, 3(2), 31-63.
- Gumbus, A., Lyons, B., & Bellhouse, D. E. (2003). Aligning Capital Investment Decisions with The Balanced Scorecard. *Cost Management*, 17(2), 34-39.
- Hill, J. T., & Powell, L. (2005). *Balanced Scorecard for Small Rural Hospitals: Concept Overview & Implementation Guidance*. Washington: Health Resources and Services Administration. (Erişim: 15.03.2018), [file:///C:/Users/oya%20korkmaz/Downloads/Final%20BSC%20Manual%2010.18F%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/oya%20korkmaz/Downloads/Final%20BSC%20Manual%2010.18F%20(4).pdf)
- Hwa, M., Sharpe, B. A., & Wachter, R. M. (2013). Development and implementation of a balanced scorecard in an academic hospitalist group. *Journal of hospital medicine*, 8(3), 148-153.
- Jo Hall, M. (2000). Using The Balanced Scorecard to Move from Leadership Strategy to Employee Action and Organizational Results. *PM: Program Manager*, 29(6), 24-31.
- Kaplan, S. R. (2010). *Conceptual Foundations of The Balanced Scorecard*. (Erişim: 21.05.2018), https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/10-074_0bf3c151-f82b-4592-b885-cdde7f5d97a6.pdf
- Kaplan, S. R., & Norton, P. D. (1996). *Balanced Scorecard*. (çev. S. Ege). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Kaplan, S. R., & Norton, P. D. (2004). How Strategy Maps Frame an Organization's Objectives. *Financial Executive*, 20 (2), 40-45.
- Kaplan, S. R., & Norton, P. D. (1992). The Balanced Scorecard-Measures That Drive Performance. *Harvard Business Review*, 70(1), 71-79.
- Karadal, H., & Çelikdin, A. (2013). Balanced Scorecard İle Analitik Hiyerarşik Proses Yönteminin Kullanılabilirliği Üzerine Bir Uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 142-151.
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 411-427.
- Karsavuran, S. (2013). Stratejik Değerlendirme ve Kontrol: Dengeli Puan Kartı'nın Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 6(2), 1-21.
- Kaygusuz, S. Y. (2005). Yönetim Muhasebesinin Performans Yönetimi Fonksiyonunda Geldiği Son Nokta: Balanced Scorecard (Ölçüm Kartı Tekniği). *İŞGÜÇ-Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(1), 81-103.
- Keskin, B. (2009). *Balanced Scorecard Aracılığıyla Performans Analizi ve Kütahya Gediz Devlet Hastanesinde Bir Model Denemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Korkmaz, O., & Murat, G. (2011). *Örgütsel Performansın Kurumsal Performans Karnesi İle Ölçülmesi: Zonguldak Karaelmas (Bülent Ecevit) Üniversitesi Hastanesi Üzerine Yürütülen Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Lee, S. F., & Sai On Ko, A. (2000). Building balanced scorecard with SWOT analysis, and implementing "Sun Tzu's The Art of Business Management Strategies" on QFD methodology. *Managerial Auditing Journal*, 15(1/2), 68-76.
- Lupi, S., Verzola, A., Carandina, G., Salani, M., Antonioli, P., & Gregorio, P. (2011). Multidimensional evaluation of performance with experimental application of balanced scorecard: a two year experience. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 9(7), 1-5.
- McDonald, B. (2012). *A Review of The Use of The Balanced Scorecard in Healthcare*. (Erişim: 18.05.2018), http://www.bmcdconsulting.com/index_htm_files/Review%20of%20the%20Use%20of%20the%20Balanced%20Scorecard%20in%20Healthcare%20BMcD.pdf
- Norton, P. D. (2000). Beware: The Unbalanced Scorecard. *Balanced Scorecard Report*, II(2), 13-14.
- Özutku, H. (2010). *Örgütsel Performans Boyutuyla İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pham-Gia, K. (2009). *Balanced Scorecard-Solving All Problems of Traditional Accounting Systems?*. Germany: GRIN Verlag.
- Rahimi, H., Kavosi, Z., Shojaei, P., & Kharazmi, E. (2016). Key performance indicators in hospital based on balanced scorecard model. *Journal of Health Management and Informatics*, 4(1), 17-24.
- Tarım, M. (2004). Sağlık Organizasyonlarında Performans Ölçme ve Dengeli Puan Cetveli (Balanced Scorecard). *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 7(2), 233-248.
- TUİK (2018). *Türkiye İstatistik Kurumu*. (Erişim: 18.05.2018), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084
- Uygur, A., & Sarıgül, S. S. (2015). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim Sistemi. *Selçuk*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 189-201.
- Ünalı, N. (2015). Sağlık Hizmeti Sunan Kurumlarda İtibarın Önemi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(2), 100-111.
- Verzola, A., Bentivegna, R., Carandina, G., Trevisani, L., Gregorio, P., & Mandini, A. (2009). Multidimensional evaluation of performance: experimental application of the balanced scorecard in Ferrara university hospital. *Cost Effectiveness and Resource Allocation*, 7(1), 15.
- Walker, K. B., & Dunn, L. M. (2006). Improving hospital performance and productivity with the balanced scorecard. *Academy of Health Care Management Journal*, 2.
- Yang, C. C., Cheng, L. Y., & Yang, C. W. (2005). A study of implementing Balanced Scorecard (BSC) in non-profit organizations: A case study of private hospital. *Human Systems Management*, 24(4), 285-300.
- Yap, C., Siu, E., Baker, G. R., Brown, A. D., & Lowi-Young, M. P. (2005). A comparison of systemwide and hospital-specific performance measurement tools/practitioner application. *Journal of healthcare management*, 50(4), 251.
- Yee-Ching, L. C., & Shih-Jen, K. H. (2000). The Use of Balanced Scorecard in Canadian Hospitals. *American Accounting Association Northeast*, 17, 1-10.
- Yiğit, V., & Esen, H. (2017). Pabon Lasso Modeli ve Veri Zarflama Analizi İle Hastanelerde Performans Ölçümü. *SdÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 26-32.
- Zelman, W. N., Pink, G. H., & Matthias, C. B. (2003). Use of the balanced scorecard in health care. *Journal of health care finance*, 29(4), 1-16.



Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi

Examination of Master and Doctoral Theses Made in Turkey about Digital Citizenship

İsmail Sari ^{a,*}, Seyit Taşer ^b

^a Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, 42090, Konya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8592-7758

^b Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, 42090, Konya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2236-4644

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 30 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 09 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

İçerik Analizi
Dijital Vatandaşlık
Yüksek Lisans ve Doktora Tezi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dijital vatandaşlık konusuyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin genel eğilimlerini ortaya çıkarmaktır. Araştırma, tarama modeline dayalı olarak yapılmıştır. Dijital vatandaşlığa yönelik tezler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından faydalanılarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda, 2004-2017 yılları arasında hazırlanan 16 adet izinli tez, içerik analizi yöntemine dayalı olarak incelenmiştir. “Tez Çözümleme Formu” aracılığıyla elde edilen veriler, frekans ve yüzde hesaplamalarıyla tablolaştırılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, dijital vatandaşlıkla ilgili tezlerin çoğunluğunun eğitim bilimleri enstitüsü bünyesinde ve yüksek lisans seviyesinde çalışıldığı saptanmıştır. Ayrıca tezlerde en çok ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin örneklem grubu olarak tercih edildiği, çalışmaların çoğunlukla karma (nicel + nitel) ve nicel araştırma yöntemine dayalı olarak yapıldığı ve veri toplama aracı olarak en çok ölçeklerden faydalandığı saptanmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 April 2018
Received in revised form 30 May 2018
Accepted 09 June 2018

Keywords:

Content Analysis
Digital Citizenship
Master and Doctoral Thesis

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal general trends of master and doctoral theses prepared related to digital citizenship in Turkey. The research was carried out in screening model. Theses related to the field of digital citizenship were obtained from the Database of National Thesis Center of the Council of Higher Education. In this direction, 16 authorized theses prepared between the years of 2004-2017, were examined based on content analysis method. The data obtained through the “Thesis Analysis Form” was tabulated and interpreted with frequency and percentage calculations. As a result of the research, it was determined that most of the theses related to digital citizenship were prepared at the institute of educational sciences and as a master thesis. Also it was determined that primary and secondary school students were preferred mostly as sampling group, researches were mostly done on the basis of mixed (quantitative + qualitative) and quantitative research methods and mostly scales were used as data tools.

1. Giriş

İnternete bağlı olarak dijital teknolojiler (bilgisayar, laptop, akıllı telefon vb.) alanında yaşanan gelişmeler ve dijital teknolojinin dünya üzerinde giderek artan etkisi toplumsal ilişki ve eylemlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Dijital teknolojinin sunmuş olduğu olanaklar ticaret, eğitim, iletişim vb. iş ve eylemleri gerçek hayattan dijital ortama taşımıştır (Musgrave, 2016: 49-50; Chayko, 2017: 1-2). Bu gelişmelere paralel olarak, teknoloji kullanıcılarının, internet

ağı aracılığıyla ortak bir platformda, hem ulusal hem de uluslararası boyutta toplumsal, siyasal ve ekonomik faaliyetlere katılım sergilemeleri, vatandaşlık kavramının yaşanan gelişmeler doğrultusunda, farklı bir bakış açısıyla ele alınmasını gerekli kılmıştır (Reynolds ve Scott, 2016: 18-19; Ohler, 2010: 15).

Dijital teknolojilerin getirmiş olduğu küreselleşme olgusu, coğrafi sınırlara dayalı birey-devlet bağlarını hak ve sorumluluklar çerçevesinde esas alan (Ulutaş, 2014: 77)

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ism984@hotmail.com

geleneksel vatandaşlık kavramını geride bırakarak, bütün insanları ortak bir paydada buluşturan kendisine has, olgusal ve değer yargıları olan dijital vatandaşlık kavramının doğmasına sebep olmuştur. İlk kez Ribble ve Bailey (2004) tarafından ortaya atılan ve tanımlanan dijital vatandaşlık kavramı, diğer araştırmacılar tarafından da farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Ribble (2008:15) dijital vatandaşlık kavramını; uygun ve sorumlu teknoloji kullanım normları olarak, Vizenor (2013:61); kişilerin siyasi, sosyal ve toplumsal faaliyetleri için teknolojik cihazları kullanarak dijital ortama katılım süreci olarak, Ross, Bailey ve Ribble (2004: 7); teknoloji kullanımına ilişkin davranış normları olarak, Mossberger (2009: 173) ise; toplumsal faaliyetlere online katılma ve bilgi teknolojilerini etkili kullanma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Tanımların, dijital vatandaşlık kavramının bir bütün olarak daha iyi anlaşılması noktasında, birbirinin tamamlayıcısı konumunda oldukları söylenilebilir.

Bu çalışmada, dijital vatandaşlıkla ilgili lisansüstü tezlerinin incelenmesi hedeflediğinden dolayı mevcut çalışmada, geçmişte lisansüstü tezlerinin incelenmesini konu alan araştırmalar taranmıştır. Tarama sonucunda, alanyazında farklı alanlarda yapılan tezlerin incelenmesi konulu araştırmaların olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, ulaşılan alanyazın tarama sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Şenyurt ve Özer Özkan (2017) eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında hazırlanmış yüksek lisans tezlerini, Güven, Aslan ve Yıldız Akyol (2017) psikolojik danışma ve rehberlik alanında hazırlanmış doktora tezlerini, Gündüz, Başpınar ve Büyükkaracı (2017) değerler eğitimi konusunda hazırlanmış doktora tezlerini, Alpaydın ve Erol (2017) eğitim ekonomisi alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Çelik (2016) yenilikçilik konusunda hazırlanmış doktora tezlerini, Akyol ve Akçay (2015) örgütsel davranış konusuna ilişkin hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Coşkun, Dündar ve Parlak (2014) özel eğitim alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Alkan (2014) muhasebe alanıyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Özenç ve Gül Özenç (2013) üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Ahi ve Kıldan (2013) okulöncesi eğitimi alanında hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Benligiray (2012) bankacılık konusunda hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini, Can Yaşar ve Aral (2011) okulöncesinde drama konusunda hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini ve Tarman, Acun ve Yüksel (2010) sosyal bilgiler eğitimi alanıyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerini araştırma konuları, üniversite, enstitü, araştırma yöntemi, yıl, anabilim dalı gibi çeşitli özellikler çerçevesinde incelemişlerdir.

Bu bilgi ve bulgulardan hareketle, dijital vatandaşlık konusunda yapılan tezlerle ilgili olarak alanyazın taramasına dayalı ayrıntılı bir incelemenin yapılmadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, dijital vatandaşlık konusuna yönelik yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesini esas alan kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür. Dolayısıyla, bu çalışmanın,

- (i) Dijital vatandaşlık konusu ile ilgili yapılmış tezlerin genel görünümünü ortaya koyması,
- (ii) Dijital vatandaşlıkla ilgili tez çalışmalarının çok boyutlu bir şekilde ele alınıp sonuçlarının tartışılmasına olanak sağlaması,

- (iii) Dijital vatandaşlık konusundaki çalışmalara yön vermesi,
- (iv) Ulaşılan bulgulardan hareketle, uygulamaların niteliklerini artırmaya yönelik öneriler sunması,
- (v) Dijital vatandaşlıkla ilgili alanyazındaki bir boşluğu doldurmaya katkı sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın, aynı zamanda, dijital vatandaşlık konusunda yapılan tezlerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına ve yapılan çalışmalar konusunda araştırmacılara ve karar vericilere zengin bir bakış açısı kazandırmasına katkı sağlaması beklenilmektedir.

Bu çalışmada, 2004-2017 yılları arasında dijital vatandaşlık konusu ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin genel profilini araştırma sistematığı çerçevesinde belirlemek, eğilimlerini saptamak ve alanyazına genel bir bakış açısı kazandırmaktır. Bu doğrultuda, dijital vatandaşlık konusunda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri çeşitli kategoriler çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. Buna göre, tezlerin hangi yılda yapıldığına, tezlerin türünün ne olduğuna, tezlere danışmanlık yapan öğretim üyelerinin hangi unvana sahip olduğuna, tezlerin özgün dilinin ne olduğuna, tezlerin hangi üniversite ve enstitüde yapıldığına, tezlerde hangi araştırma yönteminin kullanıldığına, tezlerde hangi veri toplama araçlarının kullanıldığına ve tezlerin örneklem grubunun ne olduğuna yönelik dağılımları incelenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Türkiye’de dijital vatandaşlıkla ilgili hazırlanan lisansüstü tezlerinin bir bütün olarak incelendiği bu araştırma, tarama modeli kapsamında yapılmış betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli yaklaşımında, geçmişte var olan ya da halen varlığını sürdüren herhangi bir durum, kendi koşulları içerisinde, sahip olduğu şekliyle incelenerek betimlenmeye çalışılır. Araştırmaya konu olan kişiye, vakaya ya da nesneye yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmaz (Karasar, 2012: 77).

2.2. Araştırmanın Materyali

Bu çalışmanın materyalini, Türkiye’de dijital vatandaşlık ile ilgili yapılmış 22 adet lisansüstü tezi oluşturmaktadır. Ancak, araştırma konusuna ilişkin YÖK’ün veri tabanına kayıtlı olan bu tezlerin 6 adedine (5 adet yüksek lisans ve 1 adet doktora) tez yazarları tarafından erişim kısıtlaması getirildiğinden dolayı, mevcut araştırma, sadece erişime açık olan tezler üzerinden yürütülmüştür. Dolayısıyla, mevcut araştırmanın çalışma materyali, 2004 ile 2017 yılları arasında yapılmış 16 adet tezdendir. Lisansüstü tez incelemesinin 2004 yılından başlatılmasının sebebi Türkiye’de dijital vatandaşlık konusuna yönelik ilk lisansüstü tezinin bu tarihte hazırlanmış olmasıdır. Sistemde erişim kısıtlaması getirilen bazı tezlerin, yazarları tarafından belirlenen zaman diliminden sonra erişime açılması ve sisteme yeni tezlerin eklenmesi durumları dikkate alınarak, araştırma konusuna yönelik YÖK’ün veri tabanı, son kez 20.02.2018 tarihinde taranmış ve veri toplama işlemi sona erdirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Lisansüstü tezlerinin genel olarak ele alınıp incelendiği bu araştırmada, veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen “Tez Çözümleme Formu” aracılığıyla toplanmıştır. Bu form, araştırmanın amaçları doğrultusunda; tezin yapılmış olduğu yıla, tezin türüne, tezin yazılmış olduğu özgün diline, teze danışmanlık yapmış olan öğretim üyesinin unvanına, tezin yapılmış olduğu üniversiteye, tezin yapılmış olduğu enstitüye, tezin araştırma yöntemine, tezin örnekleme ve tezde kullanılmış veri toplama araçlarına ilişkin bilgileri içermektedir. Formun geliştirilmesi sürecinde alanyazın taraması yapılmış ve benzer çalışmalarda kullanılan formlar (Ozan ve Köse, 2014; Kutluca, Hacıömeroğlu ve Gündüz, 2016; Gündüz vd., 2017) titizlikle incelenmiştir. Araştırma kapsamında, tezlerin hangi temalar doğrultusunda inceleneceği kararlaştırıldıktan sonra taslak form için gerekli maddeler hazırlanmıştır. Taslak formun amaca hizmet etme durumunu, barındırdığı ölçütlerin anlaşılabilirliğini, tutarlılığını ve yeterliliğini saptamak amacıyla 8 kişilik uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda, mevcut uzman kişilerden bir çalışma grubu oluşturulmuş ve bunlar kendi içlerinde 2’şer kişiden oluşmak üzere 4 alt gruba ayrılmıştır. Araştırma kapsamında, belirlenen tezlerden tesadüfi olarak seçilen 8 adet tez bu alt gruplara dağıtılmıştır. Her bir alt grupta yer alan katılımcılara değerlendirilmek üzere verilen 2 adet tez, dönüşümlü olarak belirlenen ölçütler çerçevesinde incelenmiş ve bu incelemeler sonrasında alt grupların tezlerle ilişkin değerlendirmeleri karşılaştırılmıştır. Aralıklarla yapılan 3 deneme oturumu sonucunda; görüş birliğine varılamayan ölçütler tekrardan gözden geçirilmiş, yapılan öneriler doğrultusunda ölçütlerde gerekli düzeltmeler yapılmış ve deneme formuna nihai şekil verilmiştir.

Çalışma kapsamında, veri toplama aracının güvenilirlik düzeyinin belirlenmesinde Miles-Huberman formülü kullanılmış ve bu çerçevede kodlayıcıların yaptıkları kodlamalar arasındaki tutarlılık saptanmıştır. Bu formüle göre, güvenilirlik çalışmasında kabul edilebilir en düşük uzlaşma değeri %70’tir (Miles ve Huberman, 1994: 64). Bu çalışma sonucunda, hesaplanan uzlaşma yüzdesi %92’dir. Bu değer, kodlayıcılar arasında yüksek düzeyde uzlaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analiz Edilmesi

Bu araştırmadaki veriler, YÖK’ün internet sitesinde, lisansüstü tezlerinin erişimine olanak sağlayan ulusal tez merkezi linkinden faydalanılarak toplanmıştır. Araştırma konusuna yönelik tezler, “dijital vatandaşlık”, “e-vatandaşlık” ve “sayısal vatandaşlık” anahtar kelimeleri arama butonunda kullanılarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda, elde edilen dokümanlar titizlikle incelenmiş ve nitel araştırma veri analizi yöntemlerinden içerik analizi yöntemi çerçevesinde çözümlenmiştir. İçerik analizi, yazılı ve sözlü içeriğin, önceden hazırlanan yönerge doğrultusunda, tarafsız ve sistematik bir şekilde analiz edilmesi ve kodlama yoluyla nicelleştirilmesi işlemidir. Nicelleştirilme süreci, çoğunlukla, yüzde ve frekans gibi istatistiksel hesaplamalar aracılığıyla yapılır (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 19). “Tez Çözümleme Formu” aracılığıyla tezler üzerinden elde edilen veriler, Excel (2016) paket programı aracılığıyla çözümlenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, dijital vatandaşlık konusuyla ilgili yapılan tezler üzerinden toplanan verilerin istatistiksel analizleri, araştırma kapsamında elde edilen bulgular ve bulgularla ilgili yorumlar yer almaktadır.

3.1. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Yapıldığı Yıllar ve Türler Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Yapılan Tezlerin Yıllara ve Türlerine Göre Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Yıllar	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	
	f	f	f	%
2004	1	-	1	6,25
2006	1	-	1	6,25
2011	-	1	1	6,25
2012	1	-	1	6,25
2013	1	1	2	12,5
2015	3	-	3	18,75
2016	2	2	4	25
2017	3	-	3	18,75
Toplam	12 (%75)	4 (%25)	16	100

Tablo 1’deki veriler doğrultusunda, hazırlanan tezlerin yıl bağlamında mevcut dağılımları incelendiğinde; 2004-2017 yılları arasındaki zaman zarfında en çok tezin 2016 (4 adet) yılında; en az tezin ise 2004, 2006, 2011 ve 2012 (1 adet) yıllarında hazırlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 1’deki veriler, dijital vatandaşlık konusuna ilişkin 2005, 2007, 2008, 2009, 2010 ve 2014 yıllarında hiç tez yayımlanmamış olduğu bilgisini ortaya koymaktadır. Bir diğer taraftan araştırma konusunun esas alındığı yıllar arasında, hazırlanan yüksek lisans tez sayısı (12 adet) miktarının, doktora tez sayısı (4 adet) miktarından daha fazla olduğu görülmektedir.

3.2. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Yazıldıkları Özgün Diller Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yapılan Tezlerin Özgün Dillerine Göre Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Tezin Özgün Dili	f	%
Türkçe	15	93,75
İngilizce	1	6,25
Toplam	16	100

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde, dijital vatandaşlık konusuna yönelik hazırlanan tezlerin %93,75’inin özgün dilinin Türkçe olduğu, geriye kalan %6,25’lik tezin özgün dilinin ise İngilizce olduğu görülmektedir. Mevcut konu alanına ilişkin yabancı dilde hazırlanan tez sayısının çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

3.3. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlere Danışmanlık Yapan Öğretim Üyelerinin Unvanları Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Yapılan Tezlere Danışmanlık Yapan Öğretim Üyelerinin Unvan Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Danışmanın Unvanı	f	%
Prof. Dr.	3	18,75
Doç. Dr.	7	43,75
Yrd. Doç. Dr.	6	37,5
Toplam	16	100

Tablo 3’teki veriler doğrultusunda, dijital vatandaşlık konusuyla ilgili yapılan tezlere danışmanlık yapan öğretim üyeleri, sahip oldukları unvanlar çerçevesinde incelendiğinde, doçent doktor unvanına sahip öğretim üyesi sayısının 7 adet (%43,75), yardımcı doçent doktor unvanına sahip öğretim üyesi sayısının 6 adet (%37,50) ve profesör doktor unvanına sahip öğretim üyesi sayının 3 adet (%18,75) olduğu görülmektedir.

3.4. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Üniversiteler ve Enstitüler Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Yapılan Tezlerin Üniversitelere ve Enstitülere Göre Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Üniversiteler	Enstitüler			Toplam	
	Eğitim Bilimleri	Sosyal Bilimler	Fen Bilimleri	f	%
Gazi	-	1	-	1	6,25
Orta Doğu Teknik	-	-	1	1	6,25
Amasya	-	-	1	1	6,25
Kastamonu	-	1	-	1	6,25
Eskişehir Anadolu	1	1	-	2	12,5
Karadeniz Teknik	2	-	-	2	12,5
Marmara	1	1	-	2	12,5
Sakarya	1	-	-	1	6,25
Atatürk	1	-	-	1	6,25
Necmettin Erbakan	1	-	-	1	6,25
Çukurova	-	1	-	1	6,25
Akdeniz	1	-	-	1	6,25
Fırat	1	-	-	1	6,25
Toplam	9 (%56,25)	5 (%31,25)	2 (%12,5)	16	100

Tablo 4’te yer alan veriler incelendiğinde, Türkiye’de dijital vatandaşlık konusuyla ilgili toplam 13 üniversitede tez çalışması yapılmış olduğu ve bu tezlerin en çok Marmara Üniversitesinde (%12,5), Karadeniz Teknik Üniversitesinde (%12,5) ve Eskişehir Anadolu Üniversitesinde (%12,5) hazırlanmış olduğu görülmektedir. Bir diğer taraftan hazırlanan tezlerin enstitüler bağlamında dağılımları incelendiğinde, eğitim bilimleri enstitüsü %56,25’lik oranla birinci sırada yer almaktadır. Bu enstitüyü %31,25’lik oran

ile sosyal bilimler enstitüsü takip etmektedir. Ayrıca en az oranın (%12,5) fen bilimleri enstitüsüne ait olduğu görülmektedir.

3.5. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Araştırma Yöntemi Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Yapılan Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Araştırma Yöntemi	f	%
Nitel	4	25
Karma (Nicel + Nitel)	6	37,5
Nicel	6	37,5
Toplam	16	100

Tablo 5’teki veriler incelendiğinde, dijital vatandaşlık konusunun araştırılmasına yönelik yapılan tezlerin 4’ünde (%25) nitel, 6’sında (%37,5) karma ve 6’sında (%37,5) nicel yöntem esas alındığı görülmektedir. Nitel yöntem, hazırlanan tezlerde en az tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır (%25).

3.6. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Örneklem Grupları Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Yapılan Tezlerin Örnekleme Göre Dağılımlarını Betimleyen İstatistik Değerler

Örneklem	f	%
İlkokul ve Ortaokul Öğrencileri	5	31,25
Üniversite Öğrencileri	4	25
Öğretmenler	2	12,5
Okul Yöneticileri	2	12,5
Diğer	2	12,5
Belirtilmemiş	1	6,25
Toplam	16	100

Tablo 6’daki verilerden anlaşılacağı üzere, dijital vatandaşlıkla ilgili yapılan tezlerde, örneklem seçiminde en çok ilkökul ve ortaokul öğrencileri (%31,25) çalışma grubu olarak tercih edilmiştir. Bu çalışma grubunu %25’lik oran ile üniversite öğrencileri takip etmektedir. Ayrıca araştırmanın yapısından kaynaklı olarak 1 tez araştırmasında örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Örnekleme belirtilmemiş biçiminde kategorize edilen bu tez çalışmasında, Türkiye’de dijital vatandaşlık uygulamalarının gelişim süreci yönetim ve hizmet boyutuyla ele alınmıştır.

3.7. Türkiye’de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Tezlerin Kullanılan Veri Toplama Araçları Açısından Dağılımları

Çalışmanın bu boyutuna ilişkin betimsel istatistikler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7’de yer alan verilerden hareketle, dijital vatandaşlıkla ilgili yapılan tezlerde, araştırmacıların, veri toplama aracı olarak en çok ölçeklerden (%52,17) faydalandıkları görülmektedir. Bunu, %34,78 ile görüşme takip etmektedir. Ayrıca yapılan tezlerde, veri toplama aracı olarak en az,

gözlemden (%4,34) yararlanılmıştır. Bir diğer taraftan veri toplama araç sayısının toplam tez araştırması sayısından fazla olmasının sebebi bazı tez araştırmalarında birden fazla veri toplama aracının bir arada kullanılmış olmasındandır.

Tablo 7. Yapılan Tezlerin Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımların Betimleyen İstatistik Değerler

Veri Toplama Aracı	f	%
Görüşme/Mülakat	8	34,78
Gözlem	1	4,34
Ölçek	12	52,17
Doküman Analizi	2	8,69
Toplam	23	100

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, 2004-2017 yılları arasında dijital vatandaşlık konusuyla ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin genel eğilimleri, çok boyutlu bir incelemeye dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler aşağıda belirtildiği gibidir:

- (i) Araştırma sonucunda, dijital vatandaşlıkla ilgili hazırlanan doktora türündeki tezlerin büyük çoğunluğunun 2013 yılında, yüksek lisans türündeki tezlerin büyük çoğunluğunun ise 2015 ve 2017 yıllarında hazırlandığı saptanmıştır. Ayrıca mevcut konu alanına ilişkin her iki türde de hazırlanan tez sayısının son yıllarda artış gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte, yüksek lisans türünde hazırlanan toplam tez sayısının, doktora türünde hazırlanan toplam tez sayısından daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu sonuç; Karadağ (2009), Çeşit (2015), Ahi ve Kıldan (2013), Benligiray (2012), Tarman vd. (2010), Şahin, Gögebakan Yıldız ve Duman'ın (2011) alan yazın taramasına dayalı olarak lisansüstü tez incelemesi araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bir diğer taraftan dijital vatandaşlık konusuyla ilgili her iki türde de hazırlanan tezler miktar açısından değerlendirildiğinde, bu konudaki araştırmaların henüz başlangıç seviyesinde olduğu söylenilebilir. Bu durumun sebebi, dijital vatandaşlık konusunun alan yazındaki yerinin oldukça yeni olmasına bağlanabilir.
- (ii) Hazırlanan tezlerin 15 adedinin Türkçe, 1 adet tezin ise İngilizce yazılmış olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, dijital vatandaşlık konusunda yabancı dilde hazırlanan tez sayısının yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Alpaydın ve Erol (2017) lisansüstü tezlerini kapsayan araştırmalarında, yabancı dilde hazırlanan tez sayısının çok düşük düzeyde olduğunu saptamışlardır. Çelik (2016) doktora düzeyinde yapılan tezleri incelemiş, araştırma sonucunda, yabancı dilde hazırlanan doktora tez sayısının yetersiz olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçlar, mevcut araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Tezlerin yazım dilinin çoğunlukla Türkçe olması, uluslararası boyutta mevcut tezlerin tanıtım, okunurluk ve atıf oranını düşürmektedir. Tezlerin yabancı dillerde hazırlanması, Türkiye'de yapılan araştırmaların hem uluslararası boyutta

incelenmesine hem de akademik çalışmalara daha fazla katkı sağlanmasına olanak sağlayacaktır.

- (iii) Dijital vatandaşlıkla ilgili tez çalışmalarının en çok doçent doktor unvanına; en az ise profesör doktor unvanına sahip öğretim üyelerinin danışmanlığında gerçekleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle, doçent doktor unvanına sahip akademisyenlerin dijital vatandaşlık konusuna yönelik ilgileri, diğer unvanlara sahip akademisyenlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bir diğer taraftan dijital vatandaşlık konusunda doktor unvanına sahip öğretim üyelerinin danışmanlığında herhangi bir tezin hazırlanmamış olduğu saptanmıştır. Nitelikli araştırmaların yapılmasında ve araştırmacıların yönlendirilmesinde uzman kişilerin bilgi, deneyim ve eğilimleri azami derecede önem arz etmektedir. Dolayısıyla, tez danışmanlıkları kapsamında doktor unvanına sahip öğretim üyelerinin de dijital vatandaşlık konusuna ilgi göstermeleri, bu konuda yapılacak çalışmaların çeşitlenerek artmasını sağlayabilir.
- (iv) Dijital vatandaşlıkla ilgili tez çalışmalarının, toplam 13 devlet üniversitesinde yürütülmüş olduğu belirlenmiştir. Ayrıca mevcut konu alanına ilişkin tezlerin en çok Marmara Üniversitesinde, Karadeniz Teknik Üniversitesinde ve Eskişehir Anadolu Üniversitesinde yapılmış olduğu görülmüştür. Dijital vatandaşlıkla ilgili lisansüstü tezlerinin daha çok bu üniversitelerde yürütülmüş olmasında; üniversitelerin köklü geçmişi, gelişmişlik düzeyleri, tez çalışmalarını yürütebilecek unvanlara sahip öğretim üyelerinin varlığı ve öğretim üyesi sayısı etkili olduğu düşünülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, mevcut konu alanına ilişkin tez araştırmalarının diğer üniversitelerde de ele alınması, araştırmaların kapsamını zenginleştireceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, bulgular, tezlerin çoğunluğunun eğitim ve sosyal bilimleri enstitüsü bünyesinde; çok az bir kısmının ise fen bilimleri enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital vatandaşlık; eğitim ve sosyal bilimleri ile ilgili olduğu kadar, teknolojik gelişmelere dayalı olarak meydana gelen bir konu olduğu için bir o kadar da fen bilimleri ile de ilişki içerisindedir. Dolayısıyla, fen bilimleri enstitüsü bünyesinde de dijital vatandaşlık konu alanına ilişkin çalışmaların artırılması, mevcut konu alanının hem farklı bakış açısıyla ele alınmasına hem de çalışmalara çeşitlilik kazandırmasına olanak tanıyacaktır.
- (v) Mevcut araştırmaya ilişkin sonuçlar, dijital vatandaşlık konusuyla ilgili hazırlanan tezlerde nicel ve karma yöntemin dengeli dağıldığını ve en fazla tercih edilen araştırma yöntemleri olduğunu; nitel yöntemin ise en az tercih edilen araştırma yöntemi olduğunu ortaya koymuştur. Tavşancıl, Erdem, Yalçın, Yıldırım ve Bilican (2010) eğitim bilimleri alanında yapılan yüksek lisans tezlerini incelemiş, araştırma sonucunda, tezlerin büyük çoğunluğunda nicel araştırma yönteminin kullanıldığını ve bu yöntemi, sırasıyla nitel ve karma yöntemin takip ettiğini saptamışlardır. Çanakçı (2015) lisansüstü tez incelemesi çalışmasında, 2009 yılından itibaren

araştırmacıların, çalışmalarında karma yöntemi kullanmaya başladıklarını ve bu yöntem olan eğilimin son yıllarda büyük artış gösterdiğini belirtmiştir. Özenç ve Gül Özenç (2013) lisansüstü tez incelemelerini kapsayan çalışmalarında, araştırmacıların, çalışmalarında büyük oranda nicel yöntemden faydalandıklarını, karma yöntemin nicel yöntemden sonra en fazla tercih edilen yöntem olduğunu; nitel yöntemin ise araştırmacılar tarafından en az kullanılan yöntem olduğunu tespit etmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle, yöntem tercihinin olan eğilim sürecinin, dijital vatandaşlıkla ilgili yapılan tez araştırmalarında benimsenen yöntem tercihlerine uyumlu bir şekilde yansımış olduğu söylenilebilir.

- (vi) Dijital vatandaşlıkla ilgili yapılan tez araştırmalarında çoğunlukla ilkököl ve ortaokul (%31,25) öğrencilerinin örneklem grubu olarak tercih edildiği saptanmıştır. Bu bulgu, Özenç ve Gül Özenç (2013) ve Kutluca vd. (2016)'ün lisansüstü tez incelemeleri kapsamında yapmış oldukları araştırma sonucunda elde etmiş oldukları bulgularla benzerlik göstermektedir. Greenhow (2010), özellikle, ilkököl kademesinden başlamak üzere bütün eğitim kademelerinde dijital vatandaşlığa yönelik çalışmaların yaygınlaştırılması, nitelikli dijital vatandaşların yetiştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, dijital vatandaşlığa yönelik tez çalışmalarının daha çok öğrenci eksikliğini karşılaması, bu konuda önemli gelişmelerin kat edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.
- (vii) Dijital vatandaşlık konusuna yönelik yapılan tez araştırmalarında ölçek, en çok tercih edilen veri toplama aracı olmuştur. Bu sonuç, araştırmacıların nicel veri toplama aracı kullanımına ilişkin eğilimlerinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Özenç ve Gül Özenç (2013) yaptıkları tez incelemesi çalışmalarında, araştırmacıların, çalışmalarında daha çok nicel araştırma veri toplama araçlarından ölçek, test ve anket kullandıklarını, Kutluca vd. (2016) yaptıkları çalışmada, araştırmacıların, tez çalışmalarında çoğunlukla test, ölçek ve anket gibi nicel araştırma veri toplama araçlarını kullandıklarını, Akyol ve Yavuzkurt (2016) yaptıkları çalışmada, araştırmacıların, tezlerinde en çok nicel araştırma veri toplama araçlarından ölçek ve anket kullandıklarını saptamışlardır. Bu bağlamda, mevcut araştırmada, veri toplama aracı kullanımına ilişkin elde edilen bulgu, daha önceki tez incelemeleri sonucunda ulaşılan bulgularla benzerlik göstermektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak dijital teknolojilerin son yıllarda toplum hayatında meydana getirdiği değişim, dijital vatandaşlık konusunu ve bu konuda yapılan çalışmaları, üzerinde daha fazla durulması gereken bir aşamaya getirmiştir. Bu çerçevede yapılan araştırmada elde edilen bulguların, dijital vatandaşlık konusunun araştırmacılar tarafından geniş bir perspektiften ele alınmasına olanak sağlaması ve araştırmacılara bu konuda kılavuz olması öngörülmektedir. Ayrıca araştırmacıların, dijital vatandaşlık konusunda yapılmış tez çalışmalarında tercih edilen araştırma yöntemlerini, örneklem gruplarını, veri toplama araçlarını

vs. bilmeleri, yapılacak araştırmalara ışık tutması açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bu araştırmadaki bulguların, dijital vatandaşlık konusuna ilgi gösteren araştırmacıları yeniliklere yönlendirmesi beklenilmektedir.

Bu araştırma sonucunda, dijital vatandaşlık konusunda yapılan yüksek lisans ve doktora tez sayısının az olduğu görülmüştür. Ancak son yıllarda dijital vatandaşlık konusuna yönelik yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılan tez sayısında görülen artış, bu konuya giderek daha fazla önem verilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca yapılacak çalışmalar, araştırmanın ortaya koymuş olduğu bulgular doğrultusunda, mevcut araştırma konusuna ilişkin tespit edilen eksiklikleri giderecek şekilde yapılırsa, bu konunun daha fazla gelişeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan hareketle, dijital vatandaşlık konusuyla ilgili araştırmalara çeşitlilik kazandırmak ve mevcut konu alanının çeşitli boyutlarıyla ele alınıp değerlendirilmesine olanak sağlamak için şu önerilerde bulunulabilir:

- Dijital vatandaşlıkla ilgili tez araştırmalarında gözleme dayalı çalışmaların yaygınlaştırılması yanı sıra test, anket ve değerlendirme formlarının kullanılmasıyla veri toplama araçlarının çeşidi artırılabilir.
- Dijital vatandaşlık konusunda doktora düzeyinde tez araştırma sayısının artırılması gerekmektedir.
- Dijital vatandaşlıkla ilgili tez araştırmalarında nitel araştırma yöntemi çerçevesinde çalışmaların yaygınlaştırılması önerilmektedir.
- Fen bilimleri enstitüsü bünyesinde dijital vatandaşlık konusuna yönelik araştırmaların yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Ahi, B., & Kıldan, O. (2013). Türkiye'de okulöncesi eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi (2002-2011). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(27), 23-46.
- Akyol, B., & Akçay, R. C. (2015). Analysis of organizational behavior studies in Turkey, *Journal of Theory and Practice in Education*, 11(1), 149-170.
- Akyol, B., & Yavuzkurt, T. (2016). Türkiye'de lisansüstü tezlerde eğitim denetimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 908-926.
- Alkan, G. (2014). Türkiye'de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 41-52.
- Alpaydın, Y., & Erol, İ. (2017). Türkiye'de eğitim ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45(45), 23-41.
- Benligiray, S. (2012). Araştırmacıların bankacılık alanına bilimsel katkıları: Bankacılık konusunda yapılan lisansüstü tezlere ilişkin bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(6), 26-46.

- Can Yaşar, M., & Aral, N. (2011). Türkiye’de okul öncesinde drama alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(22), 70-90.
- Chayko, M. (2017). *Superconnected: The internet, digital media, and techno-social life*. California: SAGE Publications, Inc.
- Coşkun, İ., DüNDAR, Ş., & Parlak, C. (2014). Türkiye’de özel eğitim alanında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (2008-2013). *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 375-396.
- Çanakçı, A. A. (2015). Din eğitimi anabilim dalı 17. koordinasyon toplantısı, 1-3 Mayıs 2015, Diyarbakır. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 185-193.
- Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(1), 29-42.
- Çeşit, C. (2015). Türkiye’de viyola üzerine yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 445-462.
- Greenhow, C. (2010). A new concept of citizenship for the digital age. *Learning & Leading with Technology*, 37(6), 24-25.
- Gündüz, M., Başpınar, Z., & Büyükkarcı, A. (2017). 200-2015 yılları arasında değerler eğitimi üzerine yapılan doktora tezlerinin içerik analizi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 705-718.
- Güven, M., Aslan, B., & Yıldız Akyol, E. (2017). Türkiye’de psikolojik danışma ve rehberlik alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 136-147.
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi (23. Baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- Kutluca, T., Hacıömeroğlu, G., & Gündüz, S. (2016). Türkiye’de bilgisayar destekli matematik öğretimini temel alan çalışmaların değerlendirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(6), 1253-1272.
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. California: SAGE Publications Inc.
- Mossberger, K. (2009). Toward digital citizenship: Addressing inequality in the information age. In: A. Chadwick ve P. N. Howard (Ed.), *Routledge handbook of internet politic* (s.173-185). New York: Routledge.
- Musgrave, M. L. (2016). *Digital citizenship in twenty-first-century young adult literature*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ohler, J. B. (2010). *Digital community, digital citizen*. California: Corwin Press.
- Ozan, C., & Köse, E. (2014). Eğitim programları ve öğretim alanındaki araştırma eğilimleri. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 116-136.
- Özenç, M., & Gül Özenç, E. (2013). Türkiye’de üstün yetenekli öğrencilerle ilgili yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin çok boyutlu olarak incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171, 13-28.
- Reynolds, L., & Scott, R. (2016). *Digital citizens: Countering extremism online*. London: Demos.
- Ribble, M. S., & Bailey, G. D. (2004). *Point of view on technology drivers’ licenses*. (Erişim: 04.02.2018), <https://www.districtadministration.com/article/point-view-technology-drivers-licenses>.
- Ribble, M. (2008). *Passport to digital citizenship: Journey toward appropriate technology use at school and at home*. Washington DC: The International Society for Technology in Education (ISTE).
- Ross, T. W., Bailey, G. D., & Ribble, M. S. (2004). Appropriate technology use. *Learning & Leading with Technology*, 32(1), 6-12.
- Şahin, M., Gögebakan Yıldız, D., & Duman, R. (2011). Türkiye’deki sosyal bilgiler eğitimi tezleri üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırma Dergisi*, 2(2), 96-121.
- Şenyurt, S., & Özer Özkan, Y. (2017). Eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin tematik ve metodolojik açıdan incelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(2), 628-653.
- Tarman, B., Acun, İ., & Yüksel, Z. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi alanındaki tezlerin değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 725-746.
- Tavşancıl, E., & Aslan, A. E. (2001). *İçerik analiz ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon.
- Tavşancıl, E., Erdem, D., Yalçın, N., Yıldırım, Ö., & Bilican, S. (2010). Examination of data analyses used for master’s theses in educational sciences. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 1467-1474.
- Ulutaş, E. (2014). Türkiye’de vatandaşlık ve anayasal süreç. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 73-102.
- Vizenor, K. V. (2013). *Binary lives: Digital citizenship and disability participation in a user content created virtual world*. Doctoral Dissertation. , New York: University at Buffalo.



Araştırma Makalesi • Research Article

Kariyer Yapılandırma Görüşmesi: Nitel Bir Değerlendirme Aracı ve Kariyer Danışma Yöntemi

Career Construction Interview: A Qualitative Assessment and Career Counseling Method

Nurten Karacan Ozdemir ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 27410, Gaziantep/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2909-6857

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 01 Haziran 2018
Kabul tarihi: 09 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Kariyer Yapılandırma Kuramı
Kariyer Yapılandırma Görüşmesi
Nitel Değerlendirme
Post-Modern Yaklaşımlar
Kariyer Danışmanlığı

ÖZ

Bu makalede, post modern kariyer danışmanlığı yaklaşımlarından Kariyer Yapılandırma Kuramına dayalı Kariyer Yapılandırma Görüşmesi (KYG) hakkında bilgi verilmiştir. KYG, kişiyi kariyer danışmanlığına getiren problemlerin altında yatan dinamikleri ortaya çıkarmada kariyer seçimlerinin altında yatan nedenleri ve motivasyonları belirlemek üzere kullanılan nitel bir değerlendirme aracı ve kariyer danışmanlığı yöntemidir. KYG'ye uluslararası alanyazında sıklıkla rastlanmakla birlikte Türkiye'de konuya ilişkin çalışma oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, bu çalışmada, KYG'nin uygulama, değerlendirme ve yorumlama süreçleri ele alınmış ve uygulamada göz önünde bulundurulması gereken noktalar ve önlemlere dikkat çekilmiştir. Teoriye yöneltilen eleştirilere rağmen, KYG'nin kültüre özgü, kariyer danışmanlığında paradigma değişimi ihtiyacına cevap veren, kişinin kariyerini yapılandırmada ihtiyaç duyduğu en önemli noktalardan biri olan kendini tanıma sürecine öznel, anlamlı ve bütüncül bir inceleme sunan bir yöntem olduğu görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 12, 2018
Received in revised form June 1, 2018
Accepted June 09, 2018

Keywords:

Career Construction Theory
Career Construction Interview
Qualitative Assessment
Post-Modern Approaches
Career Counseling

ABSTRACT

This study examines Career Construction Interview (CCI) based on Career Construction Theory as one of post-modern career theories. CCI is used as qualitative career assessment tool and career counseling method in order to determine reasons and dynamics underlined problems that bring the client to counseling. There are enormous studies in the international literature, yet few in Turkey. Therefore, this study aims to review main principles, evaluation and interpretation of the CCI and draw attention to caveats. In spite of critics to the theory, the CCI is tool that is culturally sensitive, responsive to the need of paradigm shift in career counseling and provides subjective, meaningful and holistic examination of the self, which contributes to self-exploration that the clients crucially need in their career construction.

1. Giriş

21. yüzyılın getirdiği teknolojik, bilimsel, ekonomik, toplumsal ve ahlaki alanlardaki hızlı değişimlerin etkilerini hem kişiler hem de iş dünyası üzerinde görmek mümkündür. Wall (2004), yeni neslin kariyerlerini yapılandırırken öne çıkan unsurların yüksek kazanç sağlamak, bunun için hızlı bir şekilde iyi pozisyonlara gelmek, yaptıkları işte eğlenmek ve övgüyle söz edilmek olduğunu belirtmiştir. İş dünyasına bakıldığında ise, küreselleşmenin getirdiği belirsizliği ve

esnekliği görmek mümkündür (Savickas, 2009). Bu iki unsurun etkileşimiyle, kişilerin birden fazla işle meşgul oldukları ya da sık iş değiştirdikleri, geçici görevler veya proje bazlı çalışmalarla mobil çalışanlar haline geldikleri; iş dünyasında ise kurumların çalışanlarına sürekliliklerine dair güvence vermedikleri ve sınırları olmayan örgütlerin doğduğu gözlenmektedir (Savickas, 2011a). Bu durum, kişinin bütün hayatını belirleyen tek seferlik bir “meslek seçimi” yerine “kariyeri yapılandırma” kavramını öne çıkarmış; kişinin özellikleri ile mesleklerin özelliklerini

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: karacan.nurten@gmail.com

eşleştiren geleneksel yaklaşımların ötesinde, kişilerin anlam arayışı ve yaşamlarına yön verme ihtiyaçlarına göre bir ömür boyu kariyerlerini yapılandırmaya devam ettikleri yaklaşımları gerekli kılmıştır (Savickas, 2013).

Bu noktada, özellikle 21. yüzyılın getirdiği değişimlerle birlikte kariyer danışmanlığında paradigma değişimi öne çıkan bir gereklilik olmuştur (Yeşilyaprak, 2012). İçinde bulunulan post-modern çağ ile kişilerin sadece kariyerlerini değil aynı zamanda yaşamını şekillendirmesine dayanan yapılandırmacı kariyer danışmanlığının açtığı yola duyulan ihtiyaç da artmıştır (Bucassa, 2007). Savickas'ın sunduğu Kariyer Yapılandırma Kuramı bunlardan biridir.

1.1. Kariyer Yapılandırma Kuramı

Kariyer Yapılandırma Kuramı (KYK) (Savickas, 1989, 2005, 2012, 2013), bireylerin kişisel ve sosyal yapılandırmacılık yoluyla kariyerlerini nasıl inşa ettiklerine açıklama getirir. Kişisel açıdan bireylerin kendi gerçeklerini ve bu gerçeklikleri nasıl yorumladıklarını bakarken; bir kişinin gelişiminde tek başına bunun etkili olmadığına ve kişilerin gelişimlerinin çevrelerine olan uyumun etkisiyle şekillendiğine vurgu yaparak “bağlam”ı da göz önünde bulundurur. Bu nedenle, psikodinamik, çevresel ve gelişimsel özellikleri dikkate alan bir meta-teoridir (Maree, 2014).

KYK, günümüzün değişen koşulları ve sıklaşan iş geçişleri karşısında kişinin kendini merkezde tutmayı başarabilmesi için kişisel yaşamı ile kariyerini uyumlaştırmasının zorunluluğunu vurgulamıştır. Gelişimsel ve bireysel farklılıklara dayalı, yaşam boyu öğrenme ve uyum sağlama becerilerini önemseyen bir kariyer danışmanlığı modeli sunmaktadır (Savickas, 2005). KYK’da kişilere sadece bir kariyer yolu seçmeleri değil, kendilerini tanımları, çevreyle olan etkileşimleri ve öğrenmeleri aracılığıyla yaşamlarındaki anlam ve amacı nasıl oluşturduklarının farkına varmaları ve aslında yaşamlarını biçimlendirmelerine (Savickas, 2005) yardımcı olmak amaçlanır. Bu nedenle danışma süreci Yaşam Biçimlendirme Danışmanlığı (Life-Desing Counseling) (Savickas vd., 2009) olarak da adlandırılır. Amacı, kişilerin yaşam hikâyelerindeki temaları ortaya çıkarmak ve danışanın dünyasını anlamaya çalışmak ve böylece seçimlerinin arkasında yatan motivasyonları, ihtiyaçları ve dinamikleri görmesine, davranışlarına yön veren amacı anlamasına ve yaşamını anlamlı hale getirmesine yardımcı olmak olarak özetlenebilir. Bu amaçla, yapılandırmacı kariyer danışmanlığı kişideki üç noktayı; “mesleki kişilik tiplerini”, başa çıkma becerileri anlamına gelen “kariyer uyum yeteneğini” ve “yaşam temalarını” ortaya çıkarmaya ve geliştirmeye çalışır.

Mesleki kişilik tipleri çocukluk döneminde şekillenmeye başlar. Çocuk aileye geldiğinde “aktör” rolündedir; çevresini anlamaya çalışır, onun kurallarına göre rolünü oynar, cinsiyet, doğum sırası, etnik köken gibi özelliklere göre ailesinde ve toplumda yer alır. Ayrıca, kendi kişilik özelliklerine göre (dışa dönük, uyumlu, deneyimlere açık vb.) çevresindeki kişiler tarafından tanımlanmaya başlanır (Savickas, 2011a). Bu durum, onun mesleki tercihlerini gösteren bir mesleki kimlik geliştirmesi anlamını taşır ve kariyer danışmanlığının amaçlarından biri de bunu ortaya çıkarmaktır (Busacca, 2007). KYK, bu noktada birey-çevre uyumu yaklaşımı çerçevesinde, sosyal çevre içinde

şekillenen kişilik tipleri ile mesleki çevrenin eşleştirilmesine dayanan Holland’ın (1997) kuramından faydalanır. Holland tarafından tanımlanan 6 mesleki kişilik tipi (Gerçekçi, Araştırmacı, Sanatçı, Sosyal, Girişimci ve Geleneksel) kullanılarak danışanın mesleki kişilik tiplerinin keşfi aracılığıyla bundan bağımsız olamayacağı düşünülen ilgileri ortaya çıkarılmaya çalışılır.

Kariyer uyum yeteneği çocuğun okul hayatı ile aktör rolünden çıkıp kendi kariyerinin “biçimlendiricisi” (agent) rolüne girmesi; kendine hedefler koymaya başlaması ve öz-düzenleme becerileri ile şekillenmeye başlar (Savickas, 2011a). Kariyer uyum yeteneği, kişilerin kariyer gelişimine dair görevlerin, iş ya da okul değiştirme gibi geçişlerin ya da iş kaybı gibi travmatik durumların üstesinden gelmede sahip oldukları başa çıkma becerileri (Savickas ve Porfeli, 2012) olarak tanımlanabilir. Özellikle post-modern dünyanın getirdiği okuldan işe, işten yükseköğrenime, bir işten başka bir işe, bir pozisyondan başka bir pozisyona gibi değişimlerin etkili bir şekilde yönetilebilmesi kişinin süreçlere etkin bir şekilde katılımını gerektirmektedir (Maree, 2014). Kariyer danışmanlığının amacı, İlgi, Kontrol, Merak ve Güven olmak üzere 4 boyuttan oluşan kariyer uyum yeteneklerini artırmaktır. İlgi, kişinin öncelikle kariyer fırsatları ve seçeneklerinin farkında olması ve bunlara yönelmesi ile ilgilidir. Kontrol, kendi geleceği üzerinde kontrole sahip olduğunu fark etmesi ve önündeki seçeneklere dair karar verebilme becerilerini kullanabilmesidir. Merak, mesleklerin özellikleri ve gerekliliklerine dair çevresini araştırırken kendi ilgi, yetenek, değer gibi özelliklerini de incelemesini ifade etmektedir. Güven ise tüm bu süreçleri yönetmede kendine güven duyması anlamına gelmektedir (Porfeli ve Savickas, 2012).

Çocuklukta aktör, okul yaşamında özne (agent) rollerini üstlenen kişi, ergenlik ve genç yetişkinlik dönemleri ile birlikte artık kendi yaşam hikâyesinin “yazarı” (author) haline gelmiştir. Kişinin yaşam teması da bu hikâyelerde gizlidir (Savickas, 2011a). Temelleri Adler’in Bireysel Psikolojisine dayanan KYK’nın bu bölümünde, kişinin diğer yaşam rolleri gibi kariyer rollerinin altında da kendini güçlü, önemli ve güvende hissetmek ve yetersizlik duygusunun üstesinden gelmek için çocukluk döneminde oluşturulmuş imgesel bir amaç olduğundan ve bu amacın kişinin seçimlerini şekillendirdiğinden bahsedilir. Meslek seçimlerinin altında da kişinin çocukluk döneminde oluşturduğu ve onu imgesel amaçlarına doğru hareket ettiren yaşam temaları yatar. Diğer bir deyişle kişinin seçtiği meslek, yaşamında (pasif bir şekilde) maruz kaldığı konuların ve endişelerin (aktif bir şekilde) üstesinden gelme yolu sunmaktadır (Savickas, 2011a).

Kariyer danışmanlığı sürecinde bütün bunları ortaya çıkarmak ve çalışmak için Savickas (1989, 2002, 2011a, b) Kariyer Yapılandırma Görüşmesini (KYG) (daha önceki isimleriyle Kariyer Stili Görüşmesi ve Kariyer Hikâyesi Görüşmesi) alana kazandırmıştır. KYG, kişinin iyilik halini artırma, yaşamına anlam ve bütünlük katma, kişisel gelişimleri için kendi özelliklerinin farkında olma ve bunları uygun şekilde kullanma konularında danışana destek olmak için kullanılacak bir yöntemdir (Hartung ve Taber, 2008).

1.2. Kariyer Yapılandırma Görüşmesi (KYG)

KYG, danışanın kariyerine ilişkin küçük hikâyeleri bütüne bağlayarak yaşamındaki önemli yönleri ve yapıları, davranışlarının altında yatan amaç ve motivasyonları, kişilik tarzını ve kariyer uyum becerilerini (ilgi, kontrol, merak, güven) ortaya çıkarmaya ve üzerinde çalışmaya yardımcı olan nitel bir değerlendirme aracı ve bir kariyer danışma yöntemidir.

KYG, her biri bir amaca hizmet eden yapılandırılmış 5 sorudan oluşur. Bunlar; çocuklukta hayran olunan rol modelleri, favori dergiler ya da televizyon programları, favori hikâye ya da kitap, favori söylem ya da motto (slogan) ve 3 tane erken çocukluk anılarına ilişkin sorulardır. KYG soruları ve yorumlamaya dair özet bilgi Tablo 1'de görülebilir.

KYG'nin değerlendirilmesi ve yorumlanması (örneğin, Barclay ve Wolff, 2012; Maree, 2012; Savickas, 2011b, 2012, 2013; Taber, Hartung, Briddick, Briddick ve Rehfuß, 2011) her bir sorunun amacı ve işlevi göz önünde bulundurularak yapılır.

İlk olarak, danışana "Kariyerini yapılandırmanda sana nasıl faydalı olabilirim?" sorusu yöneltilir. Bu soru ile danışanın kariyer danışma sürecinden ve kariyer danışmanından ne/neler beklemekte olduğu anlaşılmasına çalışılır. Bu soruya verilen yanıt, danışanın kariyer danışmanlığından beklentilerini ve ulaşmak istediği amaçlarını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, kariyer danışmanının ne sunabileceği, nasıl yardımcı olabileceği ve danışanın beklentilerinin ne ölçüde karşılanabileceğine dair yaptığı açıklamaları ile danışan ile kariyer danışmanı arasında kurulan ilişkiye dair bir sözleşme yapma fırsatı sunmaktadır (Savickas, 2011b). Bu anlaşmanın ardından, KYG'nin ana bölümünü oluşturan uyarıcı nitelikteki sorular ile devam edilir.

Birinci soruda, çocukluğa dair hayran olunan rol-modelleri araştırılır. Bu sorunun cevabında danışanın kimlik gelişimine ve benlik algısına ilişkin örüntüler, imgesel yaşam amaçları, mevcut problemler ve bu problemlere ilişkin potansiyel çözümler yatmaktadır. Rol modelleriyle benzeyen ve ayrışan yönleri danışanın kendilik algısına dair ipuçları içermektedir. Bunu ortaya çıkarmada, danışanın kahramanlarını tanımlarken kullandığı ilk sığata ve tekrar eden kelime örüntülerine bakılır. Ayrıca rol modellerin danışana göre sahip olduğu farklı yönleri, danışanın yaşamakta olduğu ikilemler ya da yaşam zorluklarına dair çözümler sunmaktadır.

İkinci soruda favori dergiler ya da televizyon programları aracılığıyla danışanın mesleki ilgileri ve bu ilgilerine yönelik doyum bulabilecekleri çalışma koşulları ve çevresi araştırılır. Bunlar, Holland'ın mesleki tipolojisindeki 6 kişilik tipi ve mesleki ilgi (RIASEC; Realistic= Gerçekçi, Investigative= Araştırmacı, Artistic=Sanatçı, Social=Sosyal, Enterprineur= Girişimci ve Conventional= Geleneksel) kategorilerine göre incelenir.

Üçüncü soruda, favori hikâye, kitap ya da filmler sorulur. Kitap ya da filmdeki kahramanlar ile özdeşim kurduğu noktalardan hareketle kişinin ideal ego biçimlenmesine dair örüntülere ulaşılabilir. Ayrıca, kişinin yaşam temalarında gizli çatışmaları, problemleri ya da ikilemlerine dair

çözümlerine ve kullandığı başa çıkma biçimlerine ulaşılabilir.

Dördüncü soru, favori söylem ya da motto ile ilgilidir. Bu yolla, danışanın kaygılarının ya da güçlüklerinin üstesinden gelmede kendine verdiği tavsiyeler, problem çözüm yolları incelenir. Bunların olumlu ya da olumsuz hangi doğrultuda olduğu, danışanın kendi kendine nasıl rehberlik ettiği gibi açılardan değerlendirilmesi önemlidir.

Son soruda danışandan erken çocukluk dönemine ait üç anı getirmesi istenir. Bireysel Psikoloji Yaklaşımından hareketle, kişinin getirdiği anılar rastgele ifade bulmuş anılar değil, kişinin hedeflerine odaklanmayı sürdürmesi ve geçmiş deneyimlerinden edindiği tavsiyeler aracılığıyla geleceğe yönelik kendini hazırlaması için kendi kendine hatırlatmak istediği veya kendini rahatlatan hikâyelerdir (Adler 1932; Akt: Maree, 2012). Bunların analizinde; kullanılan ilk fiil, tekrar eden kelimelerin tespit edilmesi, anılara konulan başlıkların değerlendirilmesi gibi yöntemler kullanılır. Bu yolla, kişiyi danışmaya getiren çatışmaları, bunların altında yatan olası yaşam temaları ve imgesel amaçları, kariyerini biçimlendiren dönüm noktalarına dair ipuçları elde edilir. Bu, kişinin meslek seçimlerinin altında, çocukluk döneminde yaşanan acıların ve bunlar karşısında oluşturduğu yaşam amaçlarının yattığı hipotezine dayanmaktadır.

1.2.1. KYG'nin Nitel Bir Değerlendirme Aracı Olarak Kullanılması

KYG gibi post-modern kariyer teorileri ile birlikte puanlara dayanan nicel değerlendirmelerinden çok, kişilerin kariyer gelişimindeki öznel yönü ve algılarını ortaya çıkarmayı teşvik eden nitel değerlendirmeler öne çıkmıştır. Sosyal ve çevresel unsurların, anlamın ve bağlamın etkisi ile daha karmaşık bir yapıya sahip olan kariyer gelişimi, bu yönüyle bütüncül bir yorumlamayı gerektirmesi açısından nitel değerlendirmeleri gerekli kılmaktadır (McMahon ve Patton, 2002). Savickas (1993) da, nitel değerlendirme aracılığıyla danışanların kariyerlerine ilişkin öznel algıların ortaya çıkarılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. KYG bunu gerçekleştirmede kullanılabilir bir değerlendirme aracıdır.

KYG kapsamında Savickas (2011a) üç tür müdahaleden söz eder. Bunlar; kariyer rehberliği, kariyer eğitimi ve kariyer danışmanlığıdır. Kariyer danışmanı, danışanın yardım talebine göre, bu üçünden hangisine ihtiyacı olduğunu değerlendirir ve buna göre bir yardım planı geliştirir. Eğer danışan basitçe bir akademik öneri ya da bir mesleki yönlendirme arıyor ise, danışan "aktör" pozisyonundadır ve bir role ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda kariyer danışmanı geleneksel bir yöntem olan "kişisel özellikler ile meslekleri eşleştirme"yi kullanacaktır. Eğer danışan kariyer seçeneklerini araştırma, kariyer kararı verme, kariyer planı yapma, iş arama gibi konularda yardım istiyorsa "özne" rolünü artıracak kariyer eğitimi ve psiko-sosyal destek müdahaleleri kullanacaktır. Son olarak, eğer danışan yaşamında bir anlam oluşturma, kimliğini biçimlendirme gibi ihtiyaçlar içindeyse kariyer danışmanı, danışanın kariyer hikâyesini dinleyecek ve kariyer danışmanlığı sunacaktır. Çok az da olsa, bazen danışanlar aynı anda bu üçü için de talepte bulunabilir ya da ihtiyaç duyabilirler (Savickas,

2011a). Danışanın kariyer ihtiyaçlarını değerlendirmede KYG bir araç olarak kullanılabilir.

Nitel değerlendirme ile sonuç odaklı olmaktan çok süreç odaklı olmak; dolayısıyla test sonuçları yerine kariyer hikâyelerini incelemek vurgulanmaktadır (Savickas, 1993). Örneğin, Holland'ın mesleki tipolojisinde aynı kategoriye düşen iki farklı kişinin yaşam temaları, yaşam amaçları ve seçimleri tamamen birbirinden farklı olabilir (Savickas, 1995). Bu nedenle test sonuçlarına dayalı mesleki kişilik tipleri ve ilgilerin ötesinde kişilerin yaşamlarını yapılandıran bireysel farklılıklarını anlamada ve danışana da kendisiyle ilgili farkındalık kazandırmada, KYG daha faydalı ve daha iyi sonuçlar sunar (Savickas, 1996).

KYG ile kişilerin kendisi tarafından ifade edilen hikâyeleri aracılığıyla yaşam rolleri, uyum stratejileri, motivasyonları,

mücadeleleri ve kişilik tipleri hakkında bilgi toplanır (Taber vd., 2011). Bir diğer deyişle, KYG kapsamında tanımlanan üç unsur; mesleki kişilik tipleri, yaşam temaları ve kariyer uyum yeteneği ortaya çıkarılır. Böylece, danışanı kariyer danışmanlığına getiren sebepler ya da belirtilerin mesleki durumu ile ilişkisi değerlendirilir (Busacca, 2007). Bu değerlendirme ile birlikte, hem danışanın problemine dair bir farkındalık kazanmasına yardımcı olunmuş olup hem de kariyer danışmanlığı sürecinin nasıl yapılandırılacağına ve ilerleyeceğine dair bir öngörüye ulaşılmış olur. Böylece, geçmişi kullanarak şu andaki koşulları anlamlandırma ve geleceği biçimlendirme fırsatı sunar (Hartung ve Taber, 2008). Bu noktada, kariyer değerlendirmesi ve danışmanlığının iç içe geçmiş ve birlikte ilerleyen, birbirini besleyen süreçler olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Kariyer Yapılandırma Görüşmesi

Sorular	İlgili Alan	Açıklama
a.) Kariyerini yapılandırmada sana nasıl yardımcı olabilirim?		Danışanla psikolojik danışman arasında bir bağ kurulmasını sağlar.
1. Büyürken kime hayranlık duyardın? (Kadın ya da erkek) kahramanların kimlerdi?	Rol modelleri	İdeal benlik arayışını gösterir. Yorumlamada, kime hayranlık duyulduğundan çok neye hayranlık duyulduğu araştırılır.
Açıklama: 6-7 yaşları civarındayken anne ve baban dışında, hayran olduğun 3 kahraman söyler misin? Bunlar, bir komşunuz, öğretmenin gibi çevrenizden bir kişi, çizgi film karakteri ya da bir süper kahraman ya da sanatçı, sporcu, bilim insanı vb. olabilir.		
2. Düzenli olarak okuduğun dergi ya da izlediğin televizyon programı var mı? Hangileri?	Favori dergi, televizyon programı ya da web sayfası	Mesleki kişilik tipi ve buna uygun tercih edilen iş çevresini gösterir. Bu açıdan, yorumlamada mesleki ilgiler ve bunu doyuracak iş çevreleri araştırılır.
Açıklama: Takip etmekten hoşlandığın 3 tane dergi ya da televizyon programı söyler misin? Bunların her birinde hoşlandığın şeyler neler? (Dergi ya da televizyon programı yoksa en sık ziyaret edilen web sayfası da sorulabilir.)		
3. Şu andaki favori hikâyeyi ne?	Favori kitap ya da film	Danışanla benzer problemi yaşayan ana karakter ortaya çıkarılır. Kahramanın bu problemle başa çıkma biçimi ve danışanın başa çıkma yöntemleri arasındaki benzerlikler araştırılır.
Açıklama: Tekrar tekrar okuduğun bir kitabı düşün. Bana bu kitabın hikâyesini anlatır mısın? Eğer bu şekilde bir kitap yoksa tekrar tekrar izlediğin bir film de olabilir. Bu filmin hikâyesini anlatır mısın?		
4. Favori söylemin/motton ne?	Favori söylem ya da motto	
Açıklama: Duyduğun ve hoşlandığın, kendi kendine söylediğin favori söylemin ne? Bu odanda asılı olan posterdeki bir söz de olabilir. Eğer varsa birden fazla da paylaşabilirsin veya eğer yoksa kendin bir tane yazabilirsin.		
5. Erken yaşlardaki 3 anını anlatır mısın?	Erken çocukluk anıları	Kişisel amaçların altında yatan temel kaygıları ve yaşam temalarını ortaya çıkarır.
Açıklama: 3-6 yaş arasında hatırladığın üç tane anını anlatır mısın? (Danışan anılarını anlatıp bitirdikten sonra) Bunlara sırasıyla bir başlık koysan ne koyardın?		

Kaynak: Hartung ve Taber, 2008; Taber vd., 2011. Not. KYG'nin son formundan çıkarılmış soruları içermemektedir.

1.2.2. KYG'nin Kariyer Danışma Yöntemi Olarak Kullanılması

Kariyer Yapılandırma Modeline dayalı kariyer danışmanlığı beş adımdan oluşur (Savickas, 2012, 2013). Bunlar;

anlamlandırma, çözümlenme, yeniden yapılandırma, birlikte yapılandırma ve eylem aşamalarıdır. Birinci aşamada, kariyer danışmanı KYG aracılığıyla danışanın küçük hikâyelerini anlatmasını sağlayarak kariyer gelişimini anlamlandırmasına ve kariyerini yapılandırmasına yardımcı

olur. Kariyer danışmanı KYG'deki sorular aracılığıyla danışanın benlik, kimlik ve kariyerini yapılandırma yollarını ve uyum stratejilerini görebilir (Taber vd., 2011). İkinci aşamada, KYG'de verdiği cevaplar ve bunların çözümlenmesi aracılığıyla danışanın kendini tanımaya ilişkin sorgulamaları ve incelemeleri desteklenir. Örneğin, danışanın takip ettiği favori dergileri ve televizyon programları ilgilerine dair ipuçları verir ve bunlar danışanla birlikte analiz edilerek danışanın kendine ilişkin farkındalık kazanmasına yardım edilir. Bu farkındalıklar danışanı kariyerini yeniden yapılandırma aşamasına doğru götürür. Bu süreç, kariyer danışmanının danışana rehberlik etmesi aracılığıyla birlikte yapılandırma olarak görülür. Eğilimlerini belirlemesi ve önceliklerini netleştirmesi için danışan ile kariyer danışmanı birlikte ilerlerler (Savickas, 2011a). Kariyer danışmanı danışanı dikkatli bir şekilde dinler, kişinin kendilik algısı ve ilgilerini yansıtan temaları ve kalıpları ortaya çıkarır ve bunları danışanın görüşüne sunar. Eğer danışan da bunlara katılır ve böyle olduğunu düşünürse eğitsel ya da mesleki seçimlerini yapılandırmaya yönelik işbirliği yapma süreci başlar (Barclay ve Wolff, 2012). Bu durumda KYG'den elde edilen bilgiler aracılığıyla kariyer danışmanlığında eylem aşamasına doğru ilerlenir. Bu aşamada danışanın ileriye yönelik bir değişim getirecek ve Taber, 2008). Bu nedenle, yaşam boyu süren, bütüncül ve önleyicidir (Maree, 2010).

1.2.3. KYG Uygulamalarını ve Etkililiğini Gösteren Çalışmalar

KYG değerlendirmeden uygulamaya farklı amaçlarla kullanılmış ve etkililiği pek çok farklı çalışma ile ortaya konulmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, ilk olarak, KYG'nin kariyer danışmanlığında nasıl kullanılabileceğine dair örnekler sunan vaka çalışmalarını görmek mümkündür.

Savickas (1995, 2005, 2013), Elaine adındaki danışanı ile KYG kullanarak Kariyer Yapılandırma Danışmanının nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir örnek sunmuştur. Araştırmacı ilk yayınında (1995) kariyer kararsızlığını incelemiş ve Kariyer Yapılandırma Kuramı çerçevesinde KYG'deki sorular üzerinden kariyer kararsızlığının nasıl ele alınabileceğini örneklemiştir. 2005 ve 2013 tarihli yayınlarında bu vaka üzerinden KYG analizinin ve kariyer yapılandırma danışmanlığı sürecinin nasıl yapılacağını açıklamıştır. Bu araştırmalarda vaka çalışması olarak incelenen Elaine, tıp okumayı düşünen ancak bu karardan çok da emin olmayan bir danışandır. Kariyer danışmanından tıp alanının kendisi için doğru bir tercih olup olmayacağını öğrenmek ve karar vermesinde kendisine yardımcı olmasını istemektedir. Danışan, Mühendislik alanlarına yönelik dersler almıştır. Kimya Mühendisliğinin kendisi için uygun bir meslek olacağını düşünmekle birlikte, İnşaat Mühendisliğinin kendisine daha kolay geldiğini ifade etmektedir. Yazar, KYG'nin ilk sorusu ile danışanı kariyer danışmanlığına getiren sebebi; yani karar verme güçlüğüne, ortaya koymuş ve görüşme boyunca bu durumun danışanın yaşam temaları ile nasıl ilgili olduğunu incelemiştir. Ayrıca, karar verme becerileri kariyer uyum yeteneğinin "kontrol" alt boyutu ile ilişkili olduğu için Elaine'nin kariyer kontrolünü geliştirme konusunda desteklenebileceğini ifade etmiştir. Arkasından, KYG'deki erken çocukluk anılarına bakmıştır. Danışanın kullandığı ilk "filleri" inceleyerek ve

harekete geçmesi ve ilk adımları atması beklenir. KYG aracılığıyla gerçekleştirilen kariyer danışmanlığı yaklaşık 3 oturum sürer (Savickas, 2005).

Savickas (2009) kişinin yaşam temalarından hareketle kariyer danışmanlığında kullanılmak üzere başarı formülü (success formula) olarak adlandırdığı bir formül geliştirmiş ve bunlar üzerinde çalışıldığında kişinin meslek seçimlerinin altındaki amaçların ortaya çıkarılabileceğinden ya da onu kariyer danışmanlığına getiren nedenler üzerinde çalışılabileceğinden bahsetmiştir. Kariyer Yapılandırma Danışmanlığı süreci kişinin meslek ya da iş seçimi yapmasına yardımcı olmanın ötesine geçerek, danışanın da aktif katılımı ile iş, aile, ilişki alanları gibi yaşamındaki farklı rollerine ilişkin farkındalığını ve geçmiş deneyimler, medya, aile gibi farklı kanallarla oluşan inanç sistemi arasındaki sinerjiyi ortaya çıkaran bir yaklaşımdır (Brott, 2005). Bu doğrultuda, kariyer danışmanlığında kişiye kariyerini yapılandırırken yaşamındaki anlam ve amacı bulmasına ve bu doğrultuda yaşamına bir yön çizmesine yardımcı olmak amaçlanır (Bucassa, 2007). Bütün bu bilgiler ışığında, KYG sadece bir kariyer değerlendirme ya da danışma yönteminden öte kişinin yaşamına anlam katan bir uygulama haline gelir (Hartung

bu anılar boyunca kullandığı kelimeleri inceleyerek danışanın yaşamındaki hareket tarzını ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin, danışan ilk olarak "gitmek" fiilini kullanmıştır. Bu KYG boyunca ifade edilen hikâyeler aracılığıyla "hareket etme, yolda olma ve seyahat etme" isteği olarak yorumlanmıştır. Benzer şekilde, KYG'nin 3. sorusu olan favori kitap/hikâye sorusunda da "dans etme, şarkı söyleme, hareket etme" ifadeleri öne çıkmıştır. Erken çocukluk anılarında da iletişim kurmaktan hoşlandığı, yaşamdan keyif almayı, eğlenmeyi istediği ortaya konmuştur. Öte yandan, erken çocukluk anılarında, danışan dans ederken iki kadın ona oturmasını ve oynamayı kesmesini söylemektedir. Bu analiz, danışanın yaşam temasını oluşturan çatışmayı ve bu durumun şu andaki yaşamında nasıl bir ikileme neden olduğunu ortaya koymaktadır. Çocukluk anılarına verdiği başlıklarda, Elaine "kendisini eğlenmekten alıkoyan yetişkinlere kızgın olan küçük kız" ifadesini kullanmıştır. Yaramazlık yapıp onların isteklerine uymayabileceğini bilse de bu planın uzun vadede başarısızlığa uğrayacağını anlar. Bu durum, onun şu andaki yaşadığı kariyer kararsızlığını açıklamaktadır; kariyer danışmanından hayattan keyif alabileceği bir seçim yapması için kendisini desteklemesini istemekte ve bu kararın uzun vadede başarısız olmamasını istemektedir. KYG'nin 1. sorusuna verdiği yanıtta, Elaine'nin rol modelleri (hedef odaklı, istediği şeyi yapan, eğlenceli, tutkulu, rekabetçi, kafasına koyduğu şey için mücadele eden, kararlı, savaşçı) onun ideal benlik arayışına ve yaşadığı probleme çözüm sunmaktadır. KYG ile Elaine'nin kariyer uyum yeteneğinin "merak" boyutunda güçlü olduğu, ancak kendi geleceğine ilişkin kararlılık, planlı olma ve süreklilik gösterebilmesi için "güven" ve "kontrol" boyutlarında desteklenmeye ihtiyaç duyduğu ortaya konmuştur. Mesleki kişilik tipleri açısından ise, Araştırmacı ve Geleneksel tipin ağırlıklı olduğu, ikisinin ortasında ise Sosyal tipin yer aldığı ifade edilmiştir. Tıp ya da İnşaat Mühendisliğinin gereklerinin aksine, Gerçekçi özellik taşımadığı, Sanatçı ve Girişimci tip özelliklerinin ise seyahat etmeyi, eğlenmeyi sevmesine rağmen daha az öne çıktığı belirtilmiştir. Bu yorumlamalardan hareketle danışanla birlikte başarı formülü ve yaşam portresi

çıkarılmıştır (Savickas, 2005). KYG'ye dayalı kariyer değerlendirmesi ve danışmanlığı aracılığıyla danışanın Bilgisayar Bilimleri alanına yönelebileceği ortaya konulmuştur. Danışan ayrıca güvengencilik becerilerini geliştirebilmesi için bireysel danışmaya yönlendirilmiştir. İzleme çalışmaları aracılığıyla danışan bilgisayar bilimlerinden mezun olduktan sonra kolayca iş bulmuş ve yaptığı seçimden son derece memnun olduğunu ifade etmiştir. Yazarın KYG'nin kullanımı ve analizi konusunda yayınladığı diğer makaleleri de incelenebilir (Örn. Savickas, 2002, 2009, 2012, 2015).

Benzer şekilde, Taber vd. (2011) hukuk okumak ile lisanslı profesyonel psikolojik danışman olmak arasında kararsızlık yaşayan 23 yaşındaki Emma ile örnek bir uygulama sunmuşlardır. Emma, kariyer danışmanlığına gelme sebebi olarak bu iki seçenek arasında sıkışıp kalmasını, bu durumun kendisinde oluşturduğu stresi ve geleceğe yönelik somut bir plan yapamamasını göstermiştir. Yazarlar, KYG kullanarak Emma'nın kariyerine ilişkin yaşadığı ikilemi ve bunu çözmek için geliştirdiği motivasyonları ve çabaları incelemiştir. Özellikle erken çocukluk anılarını danışanla birlikte inceleyerek yaşamı boyunca onu yönlendiren yaşam temalarını ortaya çıkarmış ve bunların meslek yaşamına nasıl transfer edilebileceğini keşfetmişlerdir. Sık kullandığı fiilleri (uyandırmak, koşuşturmak ve oturmak) inceleyerek Emma'nın sürekli bir şeyler için koşuşturduğunu öte yandan diğerlerini çok geç olmadan bazı konularda "uyandırmak" gibi bir misyon taşıdığını ve çoğu zaman ne ve nasıl yapacağını bilmediği için bu iki seçenek arasında sıkışıp kaldığını ve hiçbir şey yapmadan oturduğunu ortaya koymuşlardır. Rol modellerini inceleyerek ideal benliğini; olmak istediği Emma'yı (diğerlerini önemseyen, bağımsız, düşüncelerini özgürce ifade edebilen, kararları üzerinde kendi kontrolü olan) danışanla birlikte tanımlamışlardır. Rol modellerinin aksine Emma, hayatını bir koltukta oturarak kendini ifade edemeden geçirmek istememekte, kendisi gibi adaletsizliklerle karşılaşmış kişiler adına mücadele etmek, onların sesi olmak istemektedir. Kariyer uyum yetenekleri açısından danışanın "kariyer kontrol"ü alt boyutunda desteklenmeye ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. KYG aracılığıyla incelenen hikâyelerine göre danışanın aile baskısı gibi engellerin neden olduğu stresle mücadele etmeye ve geleceğine ilişkin kararları üzerinde kendi kontrolünün olmasını sağlamaya çalıştığını göstermektedir. Emma'nın KYG ile ortaya konan "başkalarını önemseme", "besleme", aktif ve proaktif "bağımsızlık" davranışlarının Holland'ın Mesleki Tipolojisi ve Strong İlgi Envanteri sonuçları ile de benzerlik göstererek "Sanatçı", "Sosyal" ve "Girişimci" mesleki kişilik tipleri ile tutarlılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca mesleğini uygulayacağı çevresel koşullar açısından bir ofise ya da sadece tek bir konuma bağlı kalmak istemediği görülmüştür. Kariyer danışmanlığı sürecinde danışanın sadece bir tane diploma almak zorunda olmadığı, psikolojik danışma derecesi ile hukuku nasıl birleştirebileceği üzerinde durulmuştur. Psikolojik danışma eğitimiyle birlikte "başkalarının sesi" olabileceğini daha iyi taşıyabileceği tartışılmıştır. Emma hukuk ve psikolojik danışma derecelerinin ikisini bir arada almaya ve "diğerlerini önemsediyi", "bağımsız bir şekilde hareket edebildiği" ve "adaletsizliğe uğrayanları savunabildiği" bir kariyer inşa edebilmek üzere her iki mesleği birleştirmeye karar vermiştir. Bu uygulamada KYG'nin, danışanın yaşam temalarını, kariyer uyum yeteneklerini ve mesleki kişilik

tiplerini ortaya çıkarmada nitel bir kariyer değerlendirme aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, bunların, danışanı kariyer danışmanlığına getiren problemin çözümüne yönelik çözümlenmesi, yapılandırılması, danışanla birlikte yeniden anlamlandırılması ve geleceğe yönelik bir planlama yapılmasında kullanılması ile kariyer danışmanlığı süreci olarak kullanılmıştır.

KYG, çok kültürlü kariyer danışmanlığı kapsamında da kullanılmıştır. Maree (2014), KYG'yi gay bir danışanla yaptığı kariyer danışmanlığında nitel bir değerlendirme aracı olarak kullanmış ve Kariyer Yapılandırma Danışması gerçekleştirmiştir. Bu vaka çalışması ile Maree, KYG'nin farklı kültürel özelliklere sahip danışanların iş yaşamındaki travmalarla başa çıkmalarında ve kariyer ve yaşam hikâyelerini kabul etmelerine yönelik sunulacak yardım sürecinde kullanılabilecek bir yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca KYG'nin, danışanın yaşam portresini ortaya çıkarmada ve LGBTİ'lilerin kariyerleriyle ilgili yaşadıkları güçlükler konusunda nasıl çalışılabileceği konusunda bir örnek sunmuştur. KYG'nin nitel değerlendirme aracı ve kariyer danışmanlığı metodu olarak kullanılmasına yönelik başka makaleler ve vaka örnekleri de mevcuttur (Bkz. Glavin ve Berger, 2012; Maree, 2010, 2012).

KYG kariyer danışmanlarının eğitimi sürecinde de kullanılmıştır. Rehfuß (2009) KYG'nin kariyer danışmanlarının eğitiminde kullanımına ilişkin çeşitli teknikler ve yöntemler önermiştir. Ayrıca, KYG'nin kullanımına ilişkin kariyer danışmanlarının yaklaşımlarının da olumlu olduğu görülmüştür. Rehfuß, Cosio ve Del Corso (2011), üniversite kariyer merkezinden okullara kadar farklı düzeylerde çalışan ve KYG konusunda eğitim almış ve KYG'yi daha önce kullanmış olan 34 kariyer danışmanının, KYG'nin kariyer kaygıları olan danışanlarla kullanımındaki işlevselliğine ilişkin görüşlerini incelemiştir. Katılımcılar, KYG'nin danışanların kendilerini ve kendi yaşam hikâyelerini anlamalarına ve bir anlam oluşturmalarına yardımcı olmada değerli bir anlatımsal kaynak olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle, danışanın yaşam temalarını ortaya çıkarmada ve anlamlı bir kariyer seçimi yapmalarında etkili bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan, KYG kullanmak için çalışma ortamlarının uygun olmaması gibi bazı engeller de ifade edilmiştir.

KYG'nin sadece bireysel kullanıma değil aynı zamanda grup uygulamasına da uygun olduğu ortaya konulmuştur. Di Fabio ve Maree (2012), tarım ve ticaret sektörlerinden İtalyan katılımcılarla grup temelli Yaşam Yapılama Danışması gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar bu çalışmada, KYG'nin katılımcıların algılanan kariyer kararı verme öz-yeterliklerini artırmada ve kariyer kararı verme güçlüklerini azaltmadaki etkisini incelemiştir. Deney grubu 34 katılımcıdan, kontrol grubu ise 38 kişiden oluşmuştur. Her iki grup da 15 kişiden fazla olmamak üzere küçük gruplara bölünmüştür. KYG'deki her bir soruya yönelik yazılı etkinlikleri içeren program günlük 7 saatten oluşan toplam 6 oturumu içermiştir. Sonuçlar, katılımcıların kariyer karar verme güçlüklerinden Bilgi Eksikliği ve Tutarsız Bilgi düzeylerinde azalma ve kariyer kararı verme öz-yeterlik algılarında ise artış göstermiştir.

KYG'nin, kariyer yapılandırma danışmasının temel amaçlarından olan kariyer uyum yeteneğini artırma amacıyla

da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Rehfuß, Del Corso, Galvin ve Wykes (2011) KYG'nin kariyer ilgisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 20 ila 55 yaşları arasındaki 18 katılımcı ile KYG gerçekleştirilmiş ve 2 hafta sonrasında da bir izleme görüşmesi yapılmıştır. Bu izleme görüşmelerinden elde edilen veriler üzerinde gerçekleştirilen nitel analizlere göre katılımcılar, KYG sonrasında kendilerine yardım edildiğini ve desteklendiklerini hissettiklerini, farkındalık, kendine güven, yaşamına bir yön çizme, onaylama konularında kazanımlar elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca izleme ölçümlerinde KYG sorularının ne ölçüde hatırlandığına ve katılımcılar tarafından ne şekilde değerlendirildiğine bakmışlardır. Katılımcılar, KYG'nin en anlamlı yönü olarak rol modellerin incelenmesini ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların yarısı KYG ile ortaya çıkarılmış olan yaşam temalarından en az bir tanesini, KYG sonrasında oluşturulan başarı formüllerini ve KYG içeriklerinde Holland'ın mesleki tipolojisi kullanılarak ortaya konulmuş olan baskın 3 mesleki kişilik tiplerini hatırlamışlardır. Benzer şekilde, Rehfuß ve Sickinger (2015) rol modelleri, favori söylem/motto ve favori hikaye, televizyon programı, kitap, web sitesi ve aktivitenin sorulduğu KYG'nin 3 soruluk kısa formunu oluşturmuş ve düşük kariyer ilgisi ve merakına sahip lise öğrencilerinin kariyer kararı verme süreçlerini desteklemek için kullanmışlardır. Çalışmanın etkililiğini değerlendirmek için Kariyer Geleceği Otobiyografisi yöntemini kullanmışlardır. 11 öğrencinin katıldığı çalışmanın öğrencilerin kariyer ilgisi ve merakını artırdığı; kendilerine ilişkin farkındalıklarında ve mesleklere ilişkin araştırma yapma davranışlarında artış sağladığı belirtilmiştir. Stoltz, Wolff ve McClelland (2011), KYG'yi kariyer ve yaşam stili analizi ve yorumlamasını içeren farklı tekniklerle birlikte kullanmışlar ve KYG'nin Afrika kökenli Amerikalı lise öğrencilerinin kariyer kararı verme süreçleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu rapor etmişlerdir.

Son yıllarda, KYG kullanılarak yapılan Kariyer Yapılandırma Danışmasının etkililiğinin Kişiler Arası Süreci Hatırlama (KASH) (Interpersonal Process Recall) yöntemi ile değerlendirildiği görülmektedir. Hartung ve Vess (2016), KYG aracılığıyla gerçekleştirdikleri Kariyer Yapılandırma Danışmasını KASH yöntemi ile değerlendirmişler ve kariyer yapılandırma danışmasında nelerin değişimi ve yansıtmayı ortaya çıkardığını incelemişlerdir. Çalışmada, rol modellerin kimlik oluşumu ile ilgili yansıtmayı tetiklediği, erken çocukluk anılarının kariyer hikâyesindeki benzerlik ve tutarlılıkları içerdiği ve danışana anılarını kabul etmesine yardımcı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bir bütün olarak KYG sorularının danışana kariyerine ilişkin bir bakış açısı kazandırdığı ve kariyerini yapılandırmaya yönelik harekete geçme ihtiyacını tetiklediği ifade edilmiştir. Son olarak, kariyer danışmanının bu süreçte danışana açıklık ve doğrulama sağladığı ve izleme sorularının hikâyeye derinlik kazandırdığı aktarılmıştır. Benzer şekilde Maree (2016), KASH yöntemini kullanarak KYG kullanımını değerlendirmiş ve kariyer danışmanlığı sürecindeki en önemli içeriğin rol modellerin ve erken çocukluk anılarının tartışılması olduğunu rapor etmiştir. Sürece dair en öne çıkan bulgunun ise danışanın geçmiş yaşantılarının şu andaki seçimleriyle ve durumlarla nasıl ilişkili olduğuna dair farkındalığı olduğu ifade edilmiştir. Reid, Bimrose ve Brown (2016) benzer incelemeyi İngiltere'de yapmışlar ve iki vaka örneği sunmuşlardır. Kariyer yapılandırma danışması

sonrasında gerçekleştirilen KASH ile KYG'nin danışanların içsel farkındalık kazanmalarında olumlu sonuçlar verdiği belirlenmiş ancak, KYG'nin uygulanmasında kişisel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya koymuştur. Bazı danışanlarla KYG'nin tek oturumda uygulanması problem oluşturmazken, bazı danışanların özellikle KYG boyunca ortaya çıkan duyguların içselleştirilebilmesine ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir. Bu ihtiyaçtaki danışanlar için, ilk oturumda sadece KYG sorularının sorulması, ikinci oturumda yorumlamanın gerçekleştirilmesi ve izleme sürecini içeren üçüncü oturumun yaklaşık bir ay sonra yapılması önerilmiştir. Son olarak, Vilhjálmssdóttir ve Tulinius (2016) benzer doğrultuda gerçekleştirdikleri çalışmalarında KYG'nin danışanda farkındalık yaratma ve değişim konularında çok etkili bir araç olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Farklı olarak ise KYG ve KASH üzerinde gerçekleştirdikleri nitel analizler konusunda araştırmacıların daha fazla eğitim almaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Özetle bu araştırmaların, KYG'nin kariyer yapılandırma danışması sürecindeki etkililiğine dair olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir.

KYG'nin geçerliğini inceleyen araştırmaya da rastlamak mümkündür. Barclay ve Wolff (2012) 83 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdiği çalışmada KYG sorularından elde edilen Holland'ın mesleki tipolojisinde ifade edilen 6 kişilik tipine yönelik kodlar ile Strong İlgililer Envanteri'nden (SIE) elde edilen kodlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu doğrultuda, KYG'deki rol modeller, favori dergi, televizyon programı ve web sitesi ve KYG'nin en son versiyonundan çıkarılmış olan okuldaki favori dersi sorularına verilen yanıtlar 6 kişilik tipolojisine göre kodlanmıştır. Aynı şekilde SIE de bir kodlamaya tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar, bu nicel ve nitel değerlendirme araçlardan elde edilen sonuçlar arasında zayıftan ortaya negatif korelasyonlar, yüksek düzeyde de pozitif korelasyon ortaya koymuştur. Bu bulgular, KYG'nin mesleki kişiliği incelemede geçerli bir nitel değerlendirme aracı olduğunu göstermiştir.

KYG'nin Türkiye'de kullanımına bakıldığında, çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Karacan-Özdemir (2017) tarafından karma araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, Kariyer Uyum Yetenekleri Ölçeği'nin (Porfeli ve Savickas, 2012) lise öğrencileri için uyarlanan Türkçe formu (Karacan-Özdemir, 2016) kullanılarak belirlenen kariyer uyum yeteneği yüksek ve düşük lise öğrencilerine KYG uygulanmış ve katılımcıların yaşam temaları incelenmiştir. KYK temel alınarak oluşturulan kod listesinde, yaşam temaları altında iki ana tema ortaya çıkmıştır: temel yaşam ikilemleri/kaygıları ve temel yaşam amaçları. Kariyer uyum yeteneği yüksek grupta temel yaşam ikilemleri altında ortaya çıkan kodlar "özgür ve bağımsız hissetmeme, yeterli hissetmeme, başarılı, güçlü ve girişken hissetmeme" olmuştur. Bu kaygılar karşısında oluşturulan yaşam amaçları "başarılı olma, yaşamında bir şeyi elde etmiş olma, bağımsız olma ve yeterli olma" olarak ortaya çıkmıştır. Kariyer uyum yeteneği düşük grupta ise açığa çıkan temel yaşam kaygıları "kendine güven eksikliği, kararlılık eksikliği, güven arayışı ve başkalarından onay alma ihtiyacı" olarak tespit edilmiştir. Bunlar karşısında geliştirilen yaşam amaçları ise entelektüel olma, cesur olma, başkalarına yardım etme ve meşhur olma" olarak belirlenmiştir. Bu kodlar ergenlerin kariyer gelişimi ve KYK literatürü kapsamında incelendiğinde birinci grubun daha

çabaya dönük yaşam amaçları geliştirmiş oldukları ve “öğrenmeye dayalı hedef yönelimi” özelliği gösterdikleri görülmüştür. Bu özelliğin kariyer uyumunun bir göstergesi olduğu görülmektedir. İkinci grupta öne çıkan temel yaşam kaygılarından kararsızlık, güven eksikliği ve onay arayışı ise kariyer uyum yeteneğinin alt boyutları olan kontrol ve güven boyutundaki gelişme ihtiyacının göstergesi olmuştur. Ayrıca, bu grubun geliştirdiği yaşam amaçlarının “performansa dayalı hedef yönelimi” özelliği gösterdiği ve çabadan ziyade dışsal unsurlara yüklemeye yapıldığı görülmüştür. Son zamanlarda, ülkemizde KYK temelli kariyer uyum yetenekleri kavramının nicel araştırma yöntemleri kullanılarak sıklıkla çalışıldığı görülmekle birlikte (örneğin, Büyükgöze-Kavas, 2014, 2016, Kalafat, 2012; Karacan-Ozdemir ve Yerin-Güneri, 2017; Öncel, 2014; Siyez ve Belkis, 2016), KYG kullanılarak yapılan gerçekleştirilen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Özetle, KYG hem nitel bir değerlendirme aracı olarak hem de kariyer danışma yaklaşımı olarak özellikle uluslararası alanyazında sıklıkla çalışılmış ve etkili bir yöntem olduğu ortaya konulmuştur. Ülkemizde ise yapılan çalışmalar dikkate alındığında bu konuda araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

2. KYG'nin Türk Kültürüne Uygunluğu

Post-modern kariyer teorileri ile kariyer danışmanlığında kültüre duyarlılık öne çıkan bir kavram olmuştur. Kuşkusuz, kültüre duyarlılık ile vurgulanan, bölgesel ya da coğrafi farklılıklardan ziyade cinsiyet, yaş, ırk, etnisite gibi bireysel farklılığa konu olabilecek bütün değişkenlerin göz önünde bulundurulmasıdır. KYK temelli KYG, öznel algı ve bağlamın göz önünde bulundurulması açısından kültürel farklılıklara dayalı değerlendirme ve yorumlama fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle ülkemizde de kullanıma uygun olduğu söylenebilir.

Ülkemizde kariyer danışmanlığı hizmetlerine yakından bakıldığında daha çok özellik-etmen kuramı temelli eşleştirme yaklaşımına dayalı hizmetler sunulduğu görülebilir. Örneğin, eğitim sistemi içinde kariyer danışmanlığı çalışmalarının odağını yükseköğretime geçiş süreci oluşturmaktadır (Yeşilyaprak, 2012). Bu hizmetlerin ağırlıklı olarak test ve envanter uygulayarak kişilerin kendilerini tanımalarına yardımcı olma (Mesleki Bilgi Sistemi gibi web temelli programlar ya da klasik kağıt-kalem testleri aracılığıyla ilgi, yetenek ve değerlerin ölçümü) ve meslekleri ve yükseköğretim kurumlarını tanıtmaya yönelik olduğu görülebilir. Bu araçlar ve yöntemlerin bir noktaya kadar kişilere faydalı olduğu apaçık ortadır. Ancak, kişinin kendini tanıması, meslekler ya da üniversiteler hakkında bilgi toplaması kadar kolay ve basit bir süreç değildir. Ülkemizde, sınava dayalı üniversiteye giriş sistemi nedeniyle ortaya çıkabilen yanlış tercih ve memnuniyetsizlikleri önlemede kişinin kendisine uygun bir meslek seçimi yapmasına yardımcı olacak bir kariyer danışmanlığı hizmeti sunmak son derece önemlidir. Bu nedenle, kişinin kendi algısına dayalı bu ölçme araçlarının yanı sıra, öznel ve psikodinamik inceleme ve yorumlamaları içeren KYG gibi alternatif yöntemlere duyulan ihtiyaç açıktır.

Yeşilyaprak (2012), kariyer danışmanlığında paradigma değişimine duyulan ihtiyacı vurgularken, kariyer danışmanlarının da rolleri ve kimlik algısında ortaya çıkan

değişime işaret etmiştir. Değişen dünya ve koşullar karşısında eski yöntemlerle yardım sunan kariyer danışmanlarının danışana engel yaratacağını, bu nedenle danışanın kendisini keşfetmesine ve farkındalıklarını artırmasına yönelik yardım sunmalarını belirtmiştir. KYG, danışanın kendisine dair bütüncül, anlamlı ve kişisel bir resmini ortaya koymaktadır (Taber vd., 2011).

Bu yöntemin bir diğer avantajı, ucuz, kolay ulaşılabilir olmasıdır (Savickas, 1996). Bu anlamda, kariyer danışmanlarını kurumun imkânlarına bağımlı hale getirmekten çıkarmaktadır.

3. Teoriye Yöneltilen Eleştiriler

Kariyer danışmanlığı ve rehberliği alanında, süregiden tartışmaların ve KYK'dan bağımsız olarak teorilere yönelik sunulan eleştirilerin başında, bu hizmetlerin Batıda, özellikle ABD'de, doğması ve Batı kültürlerine dayalı olmasıdır (Hofstede, 1984). Örneğin Herr (1996), kariyer gelişimini desteklemeye yönelik uygulamaların politik, ekonomik ve sosyal bağlam içinde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bu noktada, KYK'ya getirilen eleştiri, özellik-etmen, psikodinamik ve gelişimsel teorileri kapsayarak bir meta-teori olduğunu iddia etmesine yöneliktir. Örneğin, KYK kapsamında kullanılan Holland'ın Mesleki Tipolojisinde sunulan mesleki kişilik tiplerinin Batılı olmayan kültürlerde, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerden etkilenebileceği ifade edilmiştir (Watson, 2013).

Ek olarak, kariyer uyum yeteneğine duyulan ihtiyacı vurgulamada kuramın dayanağı olan, post-modern dünyada ortaya çıkan hızlı kariyer geçişleri, iş kaybı, proje bazlı çalışmalar ve tek bir işe bağlı kalmama gibi görüşlerin, henüz endüstrileşmeye yeni geçmekte olan toplumlarda geçerli olmayacağına vurgu yapılmıştır (Watson, 2013). Nitekim dünyaya bakıldığında, Endüstri 4.0'a geçen süper ekonomiler kadar henüz endüstrileşme sürecinde olan ülkeleri de görmek mümkündür. Ayrıca, kariyer uyum yeteneğinin kontrol boyutunda, kişinin mesleki geleceği üzerinde kendi kontrolü olduğunu görmesi ve bunu geliştirmesi vurgulanmaktadır. Bu noktada, ülkemiz gibi aile ve sosyal destek sistemi içerisinde yer alan diğer önemli kişilerin kariyer kararları üzerindeki rolü ve etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu noktanın da tartışmaya açık olduğu görülmektedir.

Kuram çerçevesinde bahsedilen KYG'nin ülkemizde uygulanabilirliğine yönelik en önemli sınırlılığının ise, her ne kadar grup uygulamasına elverişli olsa da, butik bir hizmet olmasında yattığı söylenebilir. Daha önce belirtildiği gibi, KYG, en az üç oturumdan oluşan bir süreci içermektedir. Bu noktada, okullar, üniversiteler, İŞKUR vb. kariyer danışmanlığı ve rehberliği sunan kurumlarda sınırlı işgücü ile kısa zamanda çok sayıda kişiye bu yardımı sunmanın pratik olmayabileceği söylenebilir.

4. Sonuç ve Öneriler

KYG, danışanların benlik, kimlik, kariyer ve yaşamlarını nasıl inşa ettikleri ve yapılandırdıklarına dair zengin bir içerik verir (Savickas, 2013). Bu anlamda bir değerlendirme aracı olarak danışanın kariyer gelişimine dair detaylı bilgi toplama, bunu yaparken de danışana farkındalık kazandırma işlevi görür. KYG, kariyer danışmanlığı metodu olarak da kullanılabilir; bu yolla danışanların kariyer uyum yetenekleri ve öz yeterlik inançlarını artırma ve mesleki

geleceğine yönelik hedefler koyma konularında yardım sunulabilmektedir (Savickas, 2012).

KYG'nin psiko-dinamik, gelişimsel ve birey-çevre yaklaşımları temelli kapsayıcı ve bütüncül bir meta-teoriye dayandığı göz önünde bulundurulduğunda öncelikle bunu uygulayacak psikolojik danışmanların bu konuda eğitim almaları ve kendilerini yetiştirmeleri önem arz etmektedir. Kariyer kuramlarına hâkimiyet, kariyer danışmanlığı ve Adler Yaklaşımına dayalı psikolojik danışma konusunda bilgi, beceri ve yeterliliklere sahip olmak dikkate alınması gereken gereklilikler olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda kendini geliştirmek isteyen psikolojik danışmanlar için, Savickas (2011) tarafından KYG'nin bir değerlendirme aracı ve danışma yöntemi olarak kullanımını örnekleyen bir eğitim DVD'si bulunmaktadır.

KYG'de değerlendirme ve yorumlama, psikolojik danışmanın bir uzman kimliğine bürünerek yorum yaptığı bir süreçten ziyade danışanla eşit bir ilişkinin kurulduğu, işbirliğinin yapıldığı, sonuçlar ve çıkarımlar üzerinde görüş birliğine varıldığı bir süreçtir (Cardoso, Silva, Gonçalves ve Duarte, 2014). Savickas (2011b) kariyer yapılandırma danışmasının öznel bir yorumlamaya dayandığına işaret etmektedir. Bu nedenle, kariyer danışmanlarının kendi değer yargılarının farkında olması, KYG üzerinde yaptığı çıkarımlar, yorumlamalar ve analizleri danışana bir hipotez gibi sunması ve danışanın bu konudaki düşünceleri, bunları duyunca nasıl hissettiği ve bunlara katılıp katılmadığının değerlendirilmesi son derece önemlidir.

KYG'nin, ergenlerle kullanımında; kimlik arayışı süreçlerinde "Ben kimim?", "Bu toplumdaki yerim ne?" "Bu dünyadaki rolüm ne?" gibi sorgulama süreçlerine anlamlı katkı sağlayacağı düşünülebilir. Gelişimsel açıdan soyut düşünebilme becerileri çocukluğa göre daha gelişmiş olan ve kendileri üzerinde düşünmekten hoşlanan ergenlerin bu sorgulama ve incelemeden keyif alacakları varsayılabilir. Ayrıca bu yöntemin sunduğu kendini keşfetme ve inceleme yollarının mesleki kimlik oluşturma süreçlerine de katkı sağlayacağı öngörülebilir. Bu noktada, KYG'nin ergenlerle çalışırken yaratıcı, ilgi çekici, eğlenceli bir yöntem olduğu ve proaktif bir yardım aracı olduğu söylenebilir.

Son olarak, KYG'nin değerlendirmede tek başına kullanılmaması ve nicel değerlendirme yöntemlerinden elde edilen sonuçlarla birlikte değerlendirmeye alınması önerilir. Özellikle post-modern yaklaşımlarla birlikte, kariyer danışmanlığı değerlendirme süreçlerinde sadece psikometrik testlerin kullanılmasının kültür, eğitim, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenler açısından bağlamsal bir değerlendirme yapma fırsatı ve derinliği sunmadığı için eleştirildiği görülmektedir (Maree ve Morgan, 2012). Bu nedenle nitel değerlendirmelerin nicel yöntemler ile bütünleştirilmesi önerilmiştir. Benzer şekilde Savickas (2002) da her iki yönteminin bir arada kullanılmasının yapılan değerlendirmenin kalitesini artıracağına vurgu yapmıştır.

Özetle, ergenlerden yetişkinlere kadar, kariyer rehberliği, kariyer eğitimi ve kariyer danışmanlığı süreçlerinde hem nitel bir değerlendirme aracı, hem de kariyer danışma yöntemi olarak kullanılabilir bir görüşme tekniğidir. Bu yöntemi kullanmak isteyen psikolojik danışmanların psikolojik danışma ilke, teknik ve becerilerinin yanı sıra kariyer danışmanlığı yeterliliklerine de sahip ve ayrıca

KYG'nin dayandığı kuramsal yaklaşıma hakim olması önem taşımaktadır. Ayrıca, kariyer danışmanının yardımı ihtiyacı duyan ve kariyer danışmanından gelebilecek herhangi bir açıklama ya da yoruma açık halde bulunan danışana gönderdiği sözlü ve sözsüz mesajlara dikkat etmelidir. Yardım süreci güç dengesizliğine değil, kariyer danışmanının danışanla işbirliği ilişkisi kurduğu, bir takım olarak sorunun üzerinde birlikte çalıştıkları, ancak çözüm için seçilecek rotalara nihayetinde danışanın karar verdiği bir dengeye dayalı olmalıdır. Gelecek araştırmalarda, KYG'nin nitel bir değerlendirme aracı ve kariyer danışmanlığı yöntemi olarak kullanımının farklı yaş grupları ile meslek seçme, iş arama, değiştirme ya da kaybı ve emeklilik gibi kariyerinin farklı dönemlerinde olan kişilerle deneysel araştırmalarla test edilmesi veya vaka çalışmaları sunulması önerilir.

Kaynakça

- Barclay, S. R., & Wolff, L. A. (2012.). Exploring the career construction interview for personality assessment. *Journal of Vocational Behavior, 81*, 370-377. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.09.004>
- Brott, P. E. (2005). A constructivist look at life roles. *The Career Development Quarterly, 54*(2), 138-149. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2005.tb00146.x>
- Busacca, L. A. (2007). Career construction theory: A practitioner's primer. *Career Planning and Adult Development Journal, 23*(1), 57-67.
- Büyükgöze-Kavas, A. (2014). Validation of the Career adapt-abilities scale-Turkish form and its relation to hope and optimism. *Australian Journal of Career Development, 23*(10), 125-132. <https://doi.org/10.1177/1038416214531931>
- Büyükgöze-Kavas, A. (2016). Predicting career adaptability from positive psychological traits. *The Career Development Quarterly, 64*(2), 114-125. <http://dx.doi.org/10.1002/cdq.12045>.
- Cardoso, P., Silva, J. R., Gonçalves, M. M., & Duarte, M. E. (2014). Innovative moments and change in career construction counselling. *Journal of Vocational Behavior, 84*(1), 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2013.10.001>
- Di Fabio, A., & Maree J. G. (2012). Group-based life design counseling in an Italian context. *Journal of Vocational Behavior, 80*(1), 100-107. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2011.06.001>
- Glavin, K., & Berger, C. (2012). Using career construction theory in employment counseling for sales/office and administrative support occupations. *Journal of Employment Counseling, 49*(4), 185-191.
- Hartung, P. J., & Vess, L. (2016). Critical moments in career construction counseling. *Journal of Vocational Behavior, 97*, 31-39. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2016.07.014>
- Hartung, P.J., & Taber, B.J. (2008). Career construction and subjective well-Being. *Journal of Career Assessment, 16*(1), 75-85. <https://doi.org/10.1177/1069072707305772>

- Herr, E. L. (1996). Perspectives on ecological context, social policy, and career guidance. *Career Development Quarterly*, 45(1), 5-19.
- Hofstede, G. H. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. (Abridged ed.). Newbury Park, CA: Sage
- Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Kalafat, T. (2012). Kariyer Geleceği Ölçeği (KARGEL): Türk örnekleme için psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(38), 169-179.
- Karacan-Özdemir, N. (2016). *The factors contribute to career adaptability of high school students*. Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Karacan-Özdemir, N. (2017). The life themes of adolescents. In: *International Conference of the IAEVG*, Mexico City, Mexico.
- Karacan-Ozdemir, N., & Yerin Guneri, O. (2017). The factors contribute to career adaptability of high school students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 67, 183-198. <http://dx.doi.org/10.14689/ejer.2017.67.11>
- Maree, J. G. (2010). Brief overview of the advancement of postmodern approaches to career counselling. *Journal of Psychology in Africa*, 20(3), 361-368. <https://doi.org/10.1080/14330237.2010.10820387>
- Maree, J. G. (2012). Using "informal" hypnotherapy in career counselling: Blending Savickas and Erickson to "free the angel". *South African Journal of Psychology*, 42(2), 156-168.
- Maree, J. G. (2014). Career construction with a gay client: A Case Study. *British Journal of Guidance and Counselling*, 42(4), 436-449. <https://doi.org/10.1080/03069885.2014.886670>
- Maree, J. G. (2016). How career construction counseling promotes reflection and reflexivity: Two case studies. *Journal of Vocational Behavior*, 97, 22-30. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2016.07.009>
- Maree, J. G., & Morgan, B. (2012). Toward an integrated, qualitative-quantitative approach: Advancing postmodern career counselling theory and practice. *Cyprian Journal of Educational Sciences*, 7, 311-325.
- McMahon, M., & Patton, W. (2002). Using qualitative assessment in career counselling. *International Journal of Educational and Vocational Guidance*, 2(1), 51-66.
- Öncel, L. (2014). Career adapt-abilities scale: Convergent validity of subscale scores. *Journal of Vocational Behavior*, 85(1), 13-17. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.03.006>
- Porfeli, E. J., & Savickas, M. L. (2012). Career adapt-abilities scale-USA form: Psychometric properties and relation to vocational identity. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 748-753. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.009>
- Reh fuss, M. C. (2009). Teaching career construction and the career style interview. *Career Planning and Adult Development Journal*, 25(1), 58-71.
- Reh fuss, M. C., & Sickinger, P. E. (2015). Assisting high school students with career indecision using a shortened form of the career construction interview. *Journal of School Counseling*, 13(6), 1-23.
- Reh fuss, M. C., Cosio, S., & Del Corso, J. (2011). Counselors' perspectives on using the career style interview with clients. *Career Development Quarterly*, 59(3), 208-218. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2011.tb00064.x>
- Reh fuss, M. C., Del Corso, J., Galvin, K., & Wykes, S. (2011). Impact of the career style interview on individuals with career concerns. *Journal of Career Assessment*, 19(4), 405-419. <https://doi.org/10.1177/1069072711409711>
- Reid, H., Bimrose, J., & Brown, A. (2016). Prompting reflection and learning in career construction counseling. *Journal of Vocational Behavior*, 97, 51-59. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2016.07.013>
- Savickas, M. L. (2009). Career studies as self-making and life designing. *Career Research and Development*, 24, 15-77.
- Savickas, M. L. (1989). Career-style assessment and counseling. In: T. Sweeney (Ed.), *Adlerian counseling: A practical approach for a new decade*, (ss. 289-320). Muncie, IN: Accelerated Development Press.
- Savickas, M. L. (1993). Career counseling in the postmodern era. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 7, 205-215.
- Savickas, M. L. (1995). Constructivist counseling for career indecision. *Career Development Quarterly*, 43(4), 363-373. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1995.tb00441.x>
- Savickas, M. L. (1996). A framework for linking career theory and practice. In: M. L. Savickas ve W. Bruce Walsh (Eds.), *Handbook of career counseling theory and practice*, (ss. 191-208). Palo Alto, CA: DaviesBlack Publishing.
- Savickas, M. L. (2002). Career construction: A developmental theory of vocational behavior. In: D. Brown (Ed.), *Career choice and development*, (ss. 149- 205). Jossey-Bass: San Francisco.
- Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction. In: R. W. Lent ve S. D. Brown (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, (ss. 42-70). Hoboken, NJ: John Wiley, USA.
- Savickas, M. L. (2011a). Contracting careers: Actor, agent and author. *Journal of Employment Counseling*, 48(4), 179-181.
- Savickas, M. L. (2011b). *Career counseling*. Washington, DC: APA.
- Savickas, M. L. (2012). Life design: A paradigm for career intervention in the 21st century. *Journal of Counseling*

- and *Development*, 90(1), 13-19.
<https://doi.org/10.1111/j.1556-6676.2012.00002.x>
- Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In: R. W. Lent ve S. D. Brown (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, (ss. 144-180). Hoboken, NJ: John Wiley.
- Savickas, M. L. (2015). *Life-design counseling manual*. (Accessed 05/02/2018), https://dwd.wisconsin.gov/youthapprenticeship/pdf/2017_forum/eidsmoe/manual_LifeDesignCounseling.pdf
- Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). The career adaptabilities scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 744-747.
<https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011>
- Savickas, M. L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J. P., Duarte, M. E., Guichard, J., Soresi, S., Esbroeck, R. V., & Vianen, A. E. M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 239-250.
<https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.04.004>.
- Siyez, D. M., & Belkıs, Ö. (2016). Üniversite öğrencilerinde kariyer iyimserliği ve uyumluluğu ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 279-285.
- Stoltz, K. B., Wolff, L. A., & McClelland, S. S. (2011). Exploring lifestyle as a predictor of career adaptability using a predominantly african american rural sample. *Journal of Individual Psychology*, 67, 147–161.
- Taber, B., Hartung, P., Briddick, H., Briddick, W., & Rehfluss, M. (2011). Career style interview: A contextualized approach to career counseling. *The Career Development Quarterly*, 59(3), 274-287.
- Vilhjálmssdóttir, V., & Tulinius, T. H. (2016). The career construction interview and literary analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 97, 40–50.
- Wall, C. L. (2004). *Generation Y? Because we need you: The relationships among work-related values and career decision self-efficacy*. Doctoral Dissertation. USA: Fielding Graduate Institute.
- Watson, M. (2013). Deconstruction, reconstruction, co-construction: career construction theory in a developing world context. *Indian Journal for Career and Life Planning*, 2(1).
- Yeşilyaprak, B. (2012). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığında paradigma değişimi ve Türkiye açısından sonuçlar: geçmişten geleceğe yönelik bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 97-118.



Araştırma Makalesi • Research Article

Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Örgütsel Etkililik Sorunu: Teorik Bir Değerlendirme

The Problem of Organizational Effectiveness for Public Institutions and Establishments: A Review

Murat Ak ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, 70100, Karaman/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2292-1444

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Mart 2018
Düzeltilme tarihi: 18 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Etkililik
Verimlilik
Örgütsel Etkililik
Türk Kamu Sektörü

ÖZ

Bir örgüt için ihtiyaç duyduğu kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Çünkü kaynaklar, örgütler için son derece sınırlı ve pahalıdır. Örgütsel etkililik, kıt ve pahalı olan kaynakların hangi seviyede iyi kullanılabilirdiğini açıklamaktadır. İnsan kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu kamu örgütleri için de örgütsel etkililik büyük önem taşımaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında örgütsel etkililik, kamu kurum ve kuruluşları için de önem taşımaktadır. Nitekim ülkemizde kamu bürokrasisinde örgütsel etkililik, performans gibi kavramlara artık sıklıkla rastlanmaktadır. Kamuoyunun gündeminde de kamu sektöründeki örgütsel etkililik ile ilgili sorun tespitlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bağlamda kamuoyunda oluşan algı çoğunlukla olumsuz bir nitelik göstermektedir. Türk kamu sektöründe örgütsel etkililiğe yeterince önem verilmediği, bu yöndeki çalışmaların yetersiz olduğu sıklıkla değerlendirilmektedir. Çalışmada örgütsel etkililik kavramına değinildikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarındaki örgütsel etkililik sorunu teorik bağlamda değerlendirilmekte ve çözüm önerilerine yer verilmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 15, 2018
Received in revised form June 18, 2018
Accepted July 17, 2018

Keywords:

Organizational Effectiveness
Productivity
Organizational Effectiveness
Turkish Public Sector

ABSTRACT

The resources that an organization needs are of great importance. Because resources are very limited and expensive extremely for organizations. Organizational effectiveness explains that limited and expensive resources which level may be used well. Organizational effectiveness is also of great importance for public organizations where human resources are intensive. In today's globalizing world, organizational effectiveness is also important for public institutions and organizations. As a matter of fact, concepts such as organizational effectiveness and performance in the public bureaucracy are now frequently encountered in our country. Problems related to organizational effectiveness in the public sector are frequently encountered in the agenda of the public opinion. In this context, public perception is mostly negative. It is frequently evaluated that organizational effectiveness is not given enough importance in the Turkish public sector and studies in this direction are inadequate. After discussing the concept of organizational effectiveness in the study, the organizational effectiveness problem in public institutions and organizations is evaluated in the theoretical context and solutions are suggested.

1. Giriş

Örgütler, belli bir amacı gerçekleştirmek üzere teşkilatlanmış, faaliyetlerini bu yönde planlamış, beşeri ve mali kaynaklarını organize etmiş, teknik altyapılarını hazırlamış yapılardır. Her örgüt için hedeflerine ulaşma büyük önem taşımaktadır. Çünkü kar amaçlı olsun veya olmasın örgütlerin var oluş nedenini hedefleri oluşturmaktadır. Belirlenmiş bu hedeflere en az maliyetle ve en hızlı şekilde ulaşmak her örgüt için arzu edilen ve

üzerinde çalışılan bir olgudur. Örneğin örgütsel kaynakların, yeteneğin, performansın etkililiğine bağlı olarak örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde ortaya pozitif veya negatif sonuçlar çıkabilir (Türkmenoğlu, 2018: 340). Burada anahtar rol oynayan kavram, etkililik olmakta, söz konusu unsurların etkililiği oranında örgüt, hedeflerine daha hızlı ve kolay ulaşabilmektedir.

Etkililik, çok boyutlu ve kapsamlı bir kavramdır. Bu kapsamda etkililiğin tanımı içerisinde değerlendirilebilecek

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: efe_2288@hotmail.com

birçok unsur ve işlevden bahsetmek mümkündür. Nitekim örgütte bulunan beşeri, mali, teknik sermayenin kullanımındaki akılcılık ve tasarruf, kaynaklardan maksimum seviyede istifade edebilme, girdi – çıktı hacminin yüksek olması etkililik ile açıklanabilecek kavramlardır. Hizmet sunumunun odak nokta olduğu örgütlerde ise işgücünün hizmet sunumunun gereklerini karşılayacak şekilde seçilmesi, seçilen işgücünün yerinde kullanılması ve bilgi, beceri ve kabiliyetlerinden maksimum seviyede değerlendirilmesi, rasyonel ve verimli performans değerlendirme sistemlerinin kurulması, ödül ve ceza sisteminin iyi işletilmesi, yönetim uygulamalarının ve süreçlerinin niteliği ve esnekliği, etkililik kavramı kapsamında değerlendirilebilecek unsurlardır. Söz konusu tüm uygulama ve prosedürlerin hedefi, örgütte etkililiğin daha fazla geliştirilmesi için olmaktadır. Nihayetinde etkililik seviyesi yüksek olan örgütler, çıktı ve hizmet hacimlerinin yüksek ve daha nitelikli olması nedeniyle hedeflerine daha hızlı ve etkin ulaşabileceklerdir.

Etkililik kavramının çoğunlukla literatürde verimlilik, etkililik kavramları ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla etkililik sağlanabildiğinde, verimlilik de sağlanmış olacaktır. Örgütsel etkililiği sağlayabilmiş örgütler, aynı zamanda verimliliği de elde etmiş organizasyonlardır. Çoğunlukla kar amacı taşıyan özel sektör işletmeleri için örgütsel etkililiğin son derece stratejik bir önemi vardır. Karlılıkta verimlilik ve etkinlik büyük önem taşımaktadır. Verimlilik, etkinlik beraberinde etkililiği ve kar maksimizasyonunu beraberinde getirecektir. Bu nedenle özel sektör işletmelerinin etkililiği artırabilmek için kalite ve etkinlik birimleri kurdukları, performans değerlendirme ve ölçme çalışmaları yaptıkları, maliyet etkinlik analizleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Örgütsel etkililiği sağlama ve artırma yönünde sürdürülen bu çalışmalar örgütler için maliyetli ve emek yoğun çalışmalar olsa bile örgütün verimliliğine ve hedeflerine ulaşma hacmine yapacağı yansımalar düşünüldüğünde son derece efektif ve rasyonel çalışmalar şeklinde değerlendirilmektedir.

Halkın eğitim, sağlık, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı kamu sektörü özel sektör gibi kar amaçlı bir nitelik taşımasa da hizmetlerinin etkinliği ve verimliliği sık sık kamuoyunda tartışılmaktadır. Kamuoyunda kamu sektörü için oluşan algı halkın genelini ilgilendiren hizmetlerin belli bir standartta ve verimlilikte yürütüldüğü yönündedir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin standartları özel sektör nezdinde olduğu gibi yüksek bir seviyede kabul edilmemekte görece olarak kamuoyunda böyle bir algı oluşmaktadır. Nitekim kamu sektöründe örgütsel etkililiğe çok fazla önem verilmemiş, bu nedenle kamunun hizmet sunumunda ve kalite standartlarında istenilen ivme yakalanamamıştır. Son dönemde kamu sektöründe örgütsel etkililik konusu gündeme gelmesine rağmen halen bu konuya yeterince önemin verilmediği ve gerekli çalışmaların yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Çalışmada bu sorunlar ve çözüm önerileri teorik bağlamda değerlendirilmektedir.

2. Örgütsel Etkililik Kavramı ve Yaklaşımları

Örgütsel etkililik kavramının, yönetim bilimlerindeki yerini özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aldığı görülmektedir. Nitekim örgütsel etkililik kavramı ilk olarak ekonomi biliminde kullanılmış daha sonra farklı bilim alanlarına genişlemiştir (Yükçü ve Atağan, 2009: 25).

Etkililik, farklı bilim alanlarında özellikle verimlilik ile de yakın bir ilişki içerisinde kullanılmıştır. Fakat organizasyonun başarısı veya performansının değerlendirilebilmesi için kullanılan yöntemlerden biri olan verimliliğin, daha çok girdi ve çıktı arasındaki ilişkiye odaklanması nedeniyle organizasyonların değerlendirilmesinde bazı sorunlar ile karşılaşmıştır (Altunoğlu, 2013: 3). Nitekim bu sorunlar, örgütsel etkililik adı altında yeni bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örgütsel etkililiğin aynı zamanda çok boyutlu bir kavram olması nedeniyle, birçok bilim insanı tarafından çok sayıda tanımlanmıştır. Bazı bilim insanları, içsel kuvveti ve bu kuvvetin örgütsel etkililik içerisindeki yansımalarını ele almışlar, organizasyonun bazı sınırlayıcıları memnun edildiğinde veya örgütsel çıktılar, arzu edilen hedeflere yaklaştığında veya çıktılarının hedefleri de aşması durumunda etkililiğin sağlanabileceğini ifade etmektedirler. Nitekim örgütsel etkililik, çoğu zaman verimlilik kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Esasında bu çok sayıda tanımlama, örgütsel etkililiği ifadesi oldukça zor ve karmaşık bir olgu haline getirmiştir. Yine benzer şekilde örgütsel kuramlardaki zenginlik, değişik örgütsel etkililik boyutlarını meydana getirmektedir. Dolayısıyla örgütsel etkililiğin net bir tanımlanmasının yapılması ve ölçüm kısıtlarının ortaya konulması güçleşmektedir (Cameron ve Whetten, 1983: 34-35). Öte yandan Pfeffer ve Salancik, örgütsel etkililiği, organizasyonun farklı grupların beklenti ve isteklerini hangi seviyede olumlu karşılayabildiğinin bir göstergesi olduğunu belirtmektedirler. Bununla birlikte Pfeffer ve Salancik, organizasyonun gerçekleştirdiği faaliyetlerin faydalılığını ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi esnasında kaynakların verimli kullanılma oranını da örgütsel etkililik olgusuna eklemiştir. Karşı (1998) ise literatürde önemli bir yeri bulunan Kreitner ve Kinicki'nin (1995) ifade ettiği genel örgütsel etkililik ölçütlerini dört unsur altında özetlemektedir. Bunlar;

- (i) Hedefe Ulaşma - Tespit edilen hedefleri gerçekleştirme
- (ii) Kaynak Sağlama - Üretim girdilerinin çoğaltılması
- (iii) İç İşlevler - Sağlıklı örgüt yapılarını tesis etme ve sürdürülebilir kılma
- (iv) Stratejik Yapıların Tatmini - Bütün önemli ve stratejik hisse sahiplerinin ya da üyelerin tatmininin sağlanması (Karşı, 1998: 11).

Tüm organizasyonların amacı, etkililiği sağlayabilmektir. Dolayısıyla örgütsel etkililiğin ölçülmesinde daha çok hedeflere ulaşma seviyesi ve zamanı baz alınabilir. Bununla birlikte finansman tedariki, daha çok kamu tarafından sağlanan kamu organizasyonlarının değerlendirilmesinde değişik ölçütlerin tercih edilmesi faydalı olabilir. Nitekim kamu organizasyonları, daha çok hizmet sunumunda bulunmakta, eğitim, sağlık, kültür gibi hizmetlerin sunumunu ve koordinasyonunu yerine getirmektedirler. Bu durum, kamu organizasyonlarının uzun süreli çalışmalarını değerlendirme kapasitesine sahip etkililik kavramını gündeme getirmektedir (Altunoğlu, 2013: 3). Etkililik, esasında hedeflere arzulanan seviyede ulaşabilmektir. Arzulanan seviyede hedeflere ulaşılabilmesi için bireyin ve organizasyonun yetkin ve faal olması gerekmektedir. Örgütsel etkililik ile ilgili gerçekleştirilen tanımlamalar esasında organizasyonun bir tarafını ya da fonksiyonunu betimlemekte ve örgütsel etkililik kavramını bu doğrultuda açıklamaktadır (Karşı, 1998: 6).

Örgütsel etkililik genel olarak organizasyonlarda arzu edilen bir olgudur. Örgütsel etkililik için yaygın olarak kullanılan tanımlamalarda; organizasyonun hedeflerine ulaşma seviyesi, ortamdaki sınırlı ve kıymetli kaynakları tedarik edebilme becerisi, güçlü bir sistem ve koşullar arasında ortak iletişim sağlayabilme, sağlıklı ve güçlü örgütsel yapılar tesis edebilme ve sürdürübilme, alıcılarına tatmin sağlayabilme ve ortama uyum sağlayabilme kabiliyeti şeklinde ifade edilmektedir (Cameron ve Whetten, 1983: 34-35). Nitekim etkililik; organizasyonların hedeflerini gerçekleştirme seviyesine, iç ve dış ortamlarıyla sağladıkları etkileşime ve organizasyon bünyesindeki karar mekanizmalarının işlevselliğine göre organizasyonların performansı ve verimliliği hakkında bilgi sağlayan bir değerlendirme tekniğidir (Altunoğlu, 2013: 4).

Örgüt teorilerinde başlangıçta etkililiği tespit etmek için kıstaslar; kar oranının en yüksek seviyeye ulaştırılması, doyurucu ve ekonomik bir hizmet olması, yüksek seviyede verimlilik ve çalışanın moral ve motivasyon zenginliği şeklinde açıklanmaktadır. Fakat kar veya yararlı bir hizmetin olmasının, tek kıstas olarak değerlendirilmesi durumunda bir takım sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin rasyonel olduğu düşünülen organizasyonların dahi bu kıstasları baz alması durumunda, etkililiği bazen sağlayamamaları ve kendi arasında çatışan çok taraflı eylemler gerçekleştirmek zorunda kalmaları söz konusu olabilmektedir. Bu durum ise söz konusu bu kıstasların genel geçerliliği üzerinde tereddüt doğurmaktadır (Schein, 2000: 137). Nitekim Cameron, tüm organizasyon kuramlarının ve terimlerinin hedefinin, etkin iş verimliliğini (performansı) ifade etmek ve açıklamak olduğunu fakat örgütsel etkililik kavramını ifade edecek genel kabul gören yetkin bir kuram veya kriterler dizininin bulunmadığını ifade etmektedir (Roberts, 1993: 55-73). Bu kapsamda çalışmada örgütsel etkililik yaklaşımları; amaç, sistem ve ekolojik yaklaşım başlıkları altında değerlendirilmektedir.

2.1. Amaç Yaklaşımı

Günümüz modern toplumlarında, sosyal ve toplumsal ihtiyaçları gideren çok sayıda ve farklı yapıda organizasyon bulunmaktadır. Tüm bu organizasyonların belli bir misyonu ve amacı bulunmaktadır. Belli bir misyonu ve amacı bulunmayan organizasyondan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Organizasyonlar, birçok çalışanın birlikte meydana getirdiği toplumsal oluşumlardır ve bu çok sayıda insanın daha önceden tespit edilen hedef veya hedefleri gerçekleştirebilmek için gayret sarf etmektedirler (Polatoğlu, 2004: 63). Sarf edilen bu gayret için bir takım etkililik ölçümlenmeleri gerçekleştirilmektedir. Organizasyon yaşam çizgisinin değişik evrelerinde etkililik ölçümlemesinde tercih edilen bu ölçütler de değişebilmektedir (Gaziel, 1996: 475). Dolayısıyla bu ölçütlerde, organizasyonun yeni veya orta vadede ya da uzun vadede faaliyetlerini sürdürüyor olması belirleyici olabilmektedir. Organizasyonlar, daha çok sağladıkları çıktılarını ölçüp değerlendirme, diğer organizasyonlarla mukayese etme, kalite uygulamalarını iş periyotlarına adapte etme gibi değişik yöntemler kullanarak etkililik seviyelerini belirlemeyi arzu etmektedirler (Sowa vd., 2004: 711). Nitekim organizasyonlar, toplumsal hayatın vazgeçilmez, bütüncül bir parçası konumundadırlar. Nasıl ki toplumsal hayatın bir takım hedefleri ve misyonu varsa, organizasyonların da belli hedefleri ve misyonları

bulunmaktadır (Polatoğlu, 2004: 63). Bu bağlamda organizasyonların en önemli varlık nedeni, önceden tespit etmiş oldukları hedefleri gerçekleştirebilmektir. Bu yaklaşıma göre organizasyon, bir takım hedeflere ulaşabilmek için oluşturulmuş bir form veya sistemdir. Organizasyonun varlık nedenini, hedefleri oluşturmaktadır. Hedefleri bulunmayan bir organizasyon ise adeta yok hükmündedir. Dolayısıyla amaç yaklaşımında tüm eksen, örgütsel hedefler etrafında şekillenmekte ve yapılanmaktadır.

2.2. Sistem Yaklaşımı

Bir örgüt karşılıklı bağlantılı alt yapılardan meydana geldiğinden bu yapılar arasında da ortak ilişki ve bağlılık söz konusudur. İdarecinin bu ortak ilişki ve bağlılığı bilmesi ve organizasyonun etkililiğini sürdürmesi gerekmektedir. Sistem yaklaşımı bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Sistem yaklaşımı, örgüt ve kamu yönetimi alanında ilk olarak David Easton tarafından vurgulanmıştır. Easton (1957), siyasi hayatı "birbirleri ile ilişkili faaliyetler sistemi" şeklinde tanımlamış, kamu politikalarının ve siyasal sistemin analiz edilmesine dönük bir model ortaya koymuştur (Sabuncuoğlu, 2010: 54). Esasında sistemin bir parçasında oluşabilecek herhangi bir değişim, sistemin diğer parçalarını da etkileyebilecektir. Simon ise sistem yaklaşımını, yönetim bilimi içinde büyük önem taşıdığını savunarak, organizasyonları "karar verme süreçlerinden oluşan karmaşık sistemler" şeklinde ifade etmektedir (Aldemir, 1985: 36-41). Söz konusu bu karmaşık sistemler, organizasyonun hedeflerine ulaşmasını ve başarısını hedeflemektedir. Organizasyonların başarı durumlarının değerlendirilmesinde ise çok sayıda ölçüm değişkeninden söz etmek mümkündür. Nitekim örgütsel etkililik, nicel ölçümler ile birlikte nitel olarak da değerlendirilmesi faydalı olan bir kavramdır. Yöneticiler, örgütsel incelemelerinde ve strateji belirlemelerinde sadece sayısal bilgilerden istifade etmemekte, nitel gösterge ve verilerden de faydalanmaktadırlar. Dolayısıyla örgütsel etkililiğin bütünsel bir makro yaklaşım ve sistemsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin büyük önemi bulunmaktadır.

2.3. Ekolojik Yaklaşım

Ekolojik yaklaşım, örgüt için çevresel unsurları vurgulamaktadır. Ekolojik yaklaşıma göre örgüt, belli bir çevre içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kapsamda örgütün çevresel unsurlardan bir takım beklenti ve talepleri olabildiği gibi çevresel öğelerin de örgütten beklenti ve taleplerini ne ölçüde ve hangi seviyede karşılayabildiği ise etkililik kavramı ile açıklanabilmektedir (Özutku, 2001: 39). Esasında ekolojik yaklaşım, etkililiği, salt kendi bütünlüğü ile açıklamamakta, amaç ve sistem yaklaşımlarından da yararlanmaktadır. Böylelikle karma ve diğer yaklaşımları tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla stratejik birimler ismi de verilen ekolojik yaklaşım, amaç ve sistem yaklaşımlarına ilave olarak örgüt için önem taşıyan çevresel stratejik yapılara da vurgu yapmaktadır (Sabuncuoğlu, 2010:45). Diğer taraftan organizasyonlar ile ilgili etkililik değerlendirmeleri, organizasyonlarının vizyonunu tespit etme misyonu da bulunan yönetici ve karar vericilere de yol göstermektedir. Böylece organizasyonun genel durumu hakkında da kapsamlı bilgi sahibi olunabilmektedir

(Altunoğlu, 2013: 4). Genel durum ile bilgiler çevreden de sağlanabilmektedir. Nitekim Ülgen ve Mirze (2004: 80-82) çevrenin yasal, siyasi, ekonomik, demografik olarak sınıflandırılabilirliği gibi ekolojik yaklaşıma göre de gruplandırılabilirliği belirtmektedir.

3. Örgütsel Etkililiğin Unsurları

Örgütsel etkililiği oluşturan bir takım unsurlardan söz etmek mümkündür. Örneğin eğitim alanında örgütsel etkililiğin unsurları öğrenci başarısı, okulun yapısal özellikleri, eğitim periyotları ve dış çevresel unsurlar olabilmektedir (Witte ve Walsh, 1990: 188). Odden (2013) ise eğitim alanındaki örgütsel etkililik olgusuna yeni bir bakış açısıyla öğretmen ve okul idarecilerinin tespiti, yerleşimi, değişimi ve gelişimi, analizi, kıdem ve terfisi, ödül ve ceza mekanizmaları gibi unsurları dâhil etmektedir (Demirkasımoğlu ve Taşkın, 2010: 269). Bazı çalışmalarda ise örgütsel etkililik unsurları, söz konusu organizasyondaki baskın roldeki üyelerin tatmin ve memnuniyetine dair kıstaslar üzerinden belirlenebilmektedir (Cameron, 1978: 604). Gerçekleştirilen bir araştırmada ise Ankara İlindeki özel ilk ve ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlerin özel okulların ifa ettiği yetenek yönetimi stratejilerinin örgütsel etkililiğin bir unsuru olarak rolü analiz edilmektedir (Demirkasımoğlu ve Taşkın; 2015: 1). Bu çalışmada ise örgütsel etkililiğin unsurları; organizasyonel, bireysel, çevresel öğeler başlıkları altında değerlendirilmektedir.

3.1. Organizasyonel Öğeler

Organizasyonel öğeler, örgütsel etkililik kavramını belirleyen stratejik unsurlardır. Bu unsurlar; organizasyonel kültür, organizasyonel iklim, organizasyonun verimliliği, organizasyonun aktifliği, organizasyonun yararlılığı ve organizasyonun performansı şeklinde değerlendirilmektedir.

3.1.1. Organizasyonel Kültür

Organizasyonel kültür, organizasyon mensuplarına özgün bir kişilik kazandıran, onların organizasyona aidiyet duymasına destek olan ve organizasyon mensuplarının içselleştirilen iç farklılıkları betimlemektedir. Organizasyona yönelik bu simgesel yaklaşım, organizasyon kültürü olgusuyla organizasyonu bir makine ya da bir canlı varlık şeklinde değerlendirmenin ötesinde farklı bir yaklaşım kazandırmıştır (Yüceler, 2009:447). Organizasyon bünyesindeki organizasyonel kültürün pozitif olması durumunda, örgütsel etkililiğin bundan son derece olumlu etkileneceği ve gelişeceği rahatlıkla ifade edilebilir.

3.1.2. Organizasyonel İklim

İklim kavramı, sadece meteorolojik kavramları ifade etmek için kullanılmamakta örgüt mensuplarının örgüt çevresini nasıl tanımladıklarıyla da ilgili olmaktadır. Bu bağlamda psikolojik bir boyutu da bulunmaktadır (Gilmer, 1971: 27). Kişilerin psikolojik özelliklerinin tanımlanması organizasyonların da yapıcı, pozitif, uyumlu, sıcak, çalışan dostu gibi karakteristik özelliklerinin ifade edilmesini kapsayan organizasyonel iklim ortamının pozitif olması, örgütsel etkililiğin de gelişmesine ve artmasına son derece olumlu katkı sağlayacaktır.

3.1.3. Organizasyonun Verimliliği

Organizasyonlarda verimlilik, esasında çalışanların güdülenmeleri ve eylemlerinin organizasyon hedeflerine kanalize edilmesiyle meydana gelmektedir. İşgörenler, bireysel hedeflerini gerçekleştirmelerinin, organizasyonun hedeflerinin gerçekleşmesiyle bağlantılı bir olgu olduğunu kavradıklarında, etkin ve verimli bir eylemde bulunma tutumu takımacaklardır. Aksi durumda çalışanlar mevcut görevlerini yalnız hayatlarını ikame ettikleri bir unsur olarak görecektir. Böyle bir eylem ise organizasyonların etkililiğini önemli ölçüde kısıtlayacaktır (Dinçer ve Fidan, 1996: 53). Olağan bir verimliliği geliştirme aşamasında, bireylerin olası değişim sürecine destek ve katkılarını temin etmek büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple iyi bir verimliliği esas alan programları yürüten idareciler, birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı destek sağlayan iki etkinlik anlayışını tercih ederler. Dürtüsel ve teknik dürtüsel faaliyetler, bireylerde gelişim isteği oluşturur ve bu isteğin devam etmesini öngörür. Teknik faaliyetler ise bireylerin bir problemi çözmek istediklerinde ve sağladıkları çözüm yolunu uygulamaya geçirdiklerinde ihtiyaç duyacakları analitik, organizasyonel, teknik, eylemsel araç ve yöntemleri temin eder. Başarılı bir verimlilik programı idarecisi, söz konusu iki grup faaliyetini dengelemeye çalışır ve sürekli uygular (Prokopenko, 1995: 76).

3.1.4. Organizasyonun Aktifliği

Aktif bir organizasyon, etkili bir organizasyondur. Küreselleşen dünyada kompleks bir görünüm sergileyen koşullar ile faal bir biçimde mücadele edebilmek için çok sayıda organizasyon biçimi öngörülmüştür. Profesyonel idareciler, özellikle bu yüzyılda basit organizasyon biçimlerinden yola çıkarak daha süratli değişim gösteren çevresel şartlara uyum sağlayabilmek için daha kompleks ve elastik organizasyon formları meydana getirdiler. Çevresel koşullardaki bilinmezlik ve değişim süreci sürdüğü organizasyon biçimlerinin daha esnek bir yapıya kavuşması zorunluluk taşıyacaktır (Nemli, 1998: 77).

3.1.5. Organizasyonun Yararlılığı

Organizasyonun etkililiğini tespit etmede kullanılan bir başka usul de organizasyonun yararlılığıdır. Organizasyonel yararlılığın kapsamı, bir organizasyonun sağladığı çıktılarla içerisinde bulunduğu topluma faydalı olabilmesi, çevresine ise zarar vermemesidir. Dolayısıyla yararlılık terimi, topluma hizmet etmeyi ve çevresini de koruyarak tahrip etmemeyi kapsamaktadır. Toplumsal yönden etkililiği en yüksek organizasyon, toplumdan temin ettiği kaynakları değerlendirip maksimum değerlerde çıktı haline getirerek topluma arz eden organizasyondur (Başaran, 1982: 41).

3.1.6. Organizasyonun Performansı

Organizasyonel performans, organizasyonların tespit edilen amaçlarını gerçekleştirebilmesi amacıyla sergilediği gayretin kalitatif ve kantitatif olarak vurgulanmasıdır (Şimşek ve Nursoy, 2002: 43). Organizasyonel performans olgusu, belli bir gayretin ve çalışmanın farklı şekillerde ölçülmesini ifade etmektedir. Bu alanda farklı teknikler bulunmaktadır. Organizasyonlar, biçimleri gereğince ister kar odaklı olsun, ister olmasın bir takım amaçları gerçekleştirme hedefi üstlenen yapılardır. Organizasyonların belirtilen amaçlarına erişmelerinde gösterdikleri veya gösterecekleri performans son derece önemlidir. Günümüz

şartlarında özel sektör için bahsedilebileceği gibi kamu sektörü için de performans olgusu sıklıkla ele alınmakta, performans ile alakalı inceleme ve analiz çalışmaları gerçekleştirilmektedir.

3.2. Bireysel Unsurlar

Bireysel unsurlar, organizasyonel etkililiğin ortaya çıkmasında ve tespitinde belirleyici bir misyonu olan unsurlardır. Bu unsurlar; liyakat, eğitim, motivasyon, iş doyumunu ve iş barışı başlıkları altında ele alınmaktadır.

3.2.1. Liyakat

Örgütsel etkililiğin sağlanmasında gerekli bireysel ilkelerden öncelikle vurgulananlardan biri de liyakat olmaktadır (Yıldız, 2016: 141). Liyakat kelimesinin dayandığı meritokrasi kavramı, ilk olarak Michael Young tarafından 1958 yılında yazılan "Meritokrasinin Yükselişi" isimli kitapta kullanılmaktadır (Torun, 2009: 97). Daha çok ehliyet, kariyer gibi kavramlar ile kullanılan liyakat kelimesi layık, layık olma anlamlarında kullanılmaktadır. gerek kamu gerekse özel sektörde olsun çalışanların ifa etmekte olduğu görevler için liyakat unsurunu taşımaları halinde örgütsel etkililiğin de bundan son derece pozitif ve orantılı etkileneceği düşünülmektedir.

3.2.2. Eğitim

Küreselleşen dünyada, önemli değişim süreçlerinin yaşandığı bir dönemde, organizasyonlar, varlıklarını sürdürebilmek için değişime yönelerek veya değişimin hızının da ötesine geçebilmek için çaba harcamaktadırlar. Söz konusu bu durum, eğitim çalışmalarını organizasyonlar için eskiye nazaran çok daha elzem ve stratejik bir duruma taşımıştır. Bu kapsamda organizasyonlardaki eğitim çalışmaları detaylanmış, eğitime tahsis edilen kaynaklar geliştirilmiş ve eğitim faaliyetlerinden arzu edilen faydalar organizasyonların geleceklerini etkiler hale gelmiştir (Eroğlu, 2006: 18). Bununla birlikte eğitim çalışmalarından arzu edilen faydalar, çalışanların da niteliksel birikimlerini dolayısıyla geleceklerini etkilemektedir. Söz konusu bu birikimin kişisel nihayetinde örgütsel etkililiğe yansımaması ise mümkün gözükmemektedir.

3.2.3. Motivasyon

Çalışanlar, faaliyette buldukları organizasyonlarında psikolojik, fizyolojik ve sosyal gereksinimlerini giderebilecek iyi bir yönetimi arzularlar. Bu gereksinim, organizasyon yöneticileri tarafından iyi karşılanabildiği ölçüde çalışanlar organizasyonlarıyla kendilerini özdeşleştirirler ve motivasyon sağlarlar. Söz konusu bu özdeşleşme ve motivasyon, organizasyonun hedeflerine ulaşabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için önemli bir unsurdur (Ergül, 2005: 68). Dolayısıyla çalışanlar, faaliyette buldukları görevden ve iş ortamından tatmin oldukları ölçüde daha etkili olabilmektedirler (Eren, 1993: 315). Bu noktada motivasyon, oldukça stratejik ve önemli bir unsurdur.

3.2.4. İş Doyumu

İş doyumunu, yazında sıklıkla ele alınan ve yaygın araştırmaların gerçekleştirildiği bir olgudur. Bu bağlamda iş doyumunun çok sayıda kavramla bağlantısı incelenerek açıklanması hedeflenmiştir. Gerçekleştirilen araştırmalarda iş doyumunun çok sayıda bileşen ile bağlantısının olabileceği düşünülmektedir. İş doyumunu için ifade edilen tanımlarda da konunun oldukça kapsamlı nitelikler sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki organizasyonlarda bütün çalışanların, gerçekleştirdikleri faaliyetler sonrasında çeşitli deneyim ve izlenimleri oluşmaktadır. Böylelikle çalışanlarda, işleri ile ilgili memnun olma veya olmama duygusu ortaya çıkmaktadır. İş tatmini, bu duyguların toplamından oluşmaktadır (Erdoğan, 1999: 231). Çalışanların iş doyumlarının meydana gelmesinde, iş süreçlerini ilgilendiren çok sayıda bileşen, belirleyici bir misyon üstlenebilmektedir. İş doyumunun güçlü ya da zayıf olması ise etkililik, etkinlik, performans gibi çok sayıda kavrama etki edebilmektedir. Bu bağlamda iş doyumunu, organizasyonel etkililiği meydana getiren bireysel unsurlar olarak değerlendirilmesi gereken önemli olgulardan birini oluşturmaktadır.

3.2.5. İş Barışı

İş barışı, çalışanların organizasyonlarında ortak uyumu ve iş dayanışmasını gerçekleştirmelerini belirtmektedir. Bu tür bir organizasyon yapısında hakkaniyetsiz ve şüpheli eylemler tercih edilmemekte çalışanlar, güven ve dayanışma yaklaşımıyla işlerini ifa etmektedirler. İş barışının temin edildiği organizasyonlarda, iş doyumunu, organizasyonel aidiyet ve iş güdülenmesi de oldukça yüksek oranda görülecektir.

İş barışının, örgütsel etkililik kavramı ile yakın bir bağlantısı bulunmaktadır. İş barışının tesis edilmesi halinde örgütsel etkililik gelişecektir. Aksi takdirde işgörenlerin güdülenmeleri ve doyumları da düşeceğinden bunun örgütsel etkililiğe yansımaları olumsuz olacaktır. Nitekim iş barışı ve etkililik için direkt bir bağ söz konusudur. Örgütsel etkililiğin güçlü gerçekleşmesini amaçlayan organizasyonlar, çalışma barışının üzerinde durmalı, organizasyon bünyesinde eşit işe eşit ücret, sosyal olanaklardan istifade etme, görevde yükselme, denetim ve ödüllendirme ölçütlerinin adil ve hakkaniyetli bir nitelik taşıması, kişiye göre hareket edilmemesi gibi tarafsız ve genel kabul gören normlara büyük önem vermelidir. Böylelikle iş barışı temin edilebilecek, moral ve bağlılığı güçlü çalışanlar örgütsel etkililiği tesis ederek zenginlik sağlayacaklardır.

3.3. Çevresel Unsurlar

Çevresel unsurlar, etkililiğin ortaya çıkmasında ve tespit edilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu unsurlar; yerel çevre, milli çevre ve küresel çevre başlıkları altında bütünüyle yazar olarak tarafımızca değerlendirilmektedir.

3.3.1. Yerel Çevre

Organizasyonların; pazarlamacılar, tedarikçiler, alıcılar, hisse sahipleri gibi yerel çevrelerini meydana getiren değişkenler ile güçlü bir bağı söz konusudur. Organizasyonlar, kendi yerel çevrelerini meydana getiren bu etmenlerin bazı talep ve arzularını almaktadırlar. Organizasyonlar, bu talepleri giderebildikleri oranda

etkililiklerini gerçekleştirebilmekte ve güçlendirebilmektedir. Ortak menfaat ve arzuların belirleyici bir misyon üstlendiği yerel çevre ile etkileşimde, organizasyon bu talep ve dilekleri, etkinliğini ortaya koyabilmek için karşılayabilmeyi hedeflemektedir. Ayrıca organizasyonun da yerel çevresinden bazı arzu ve gereksinimleri olabilmektedir. Bu arzu ve ihtiyaçların karşılanma seviyesi de organizasyonun etkililiğinin ortaya konulmasında misyon üstlenebilmektedir.

3.3.2. Milli Çevre

Bütün organizasyonlar, bir milli çevrede varlıklarını sürdürmektedirler. Organizasyonlar, mensubu buldukları milli çevrenin tesiri altında kalmakta ve bu çevreden karşılıklı etkileşim sağlamaktadırlar. Mesela iktisat, teknolojik olanaklar, rekabet, ulaşım ve tedarik olanakları, bu noktada misyon üstlenebilmektedir. Milli çevre olarak ele alınan ekonomi olgusundan etkilenmeyecek bir organizasyondan bahsetmek pek mümkün olmayacaktır. Ekonominin olumlu bir görünüm sergilediği, enflasyon ve faiz rakamlarının düşük seviyede gerçekleştiği bir çevreden, örgütsel etkililik oldukça pozitif etkilenecektir. Aksi halde çevresel şartların güçlüğü ortaya çıkacak, organizasyon performansı azalacak, bu durum ise örgütsel etkililiğe negatif yansıtacaktır. Aynı şekilde milli çevre faktörlerinden teknolojik olanakların ya da ulaşım şartlarının iyi olmamasının, örgütsel etkililiğe etkisi son derece olumsuz olacaktır. Nitekim milli çevreyi tayin eden etmenlerin, örgütsel etkililiğin ortaya konmasında önemli bir rolü bulunmaktadır.

3.3.3. Küresel Çevre

Organizasyonların kendilerini küreselleşme olgusundan dışlamaları, yalnız yakın ve milli çevreleri ile temasta olmaları, günümüzde oldukça kısıtlayıcı ve zorlayıcı bir durumdur. Organizasyonlar, küresel çevre ile de güçlü bir bağ tesis etmek durumundadırlar. Küresel çevreyi meydana getiren politik, iktisadi ve teknolojik faktörlerin pozitif olması, organizasyonların etkililik ve etkinlik seviyesini de güçlendirecektir. Küresel likiditenin kıtlığı, iktisadi türbülanslar ve darboğazlar, mali kurumların iflas etmesi, devletlerin borç darboğazına girmeleri şeklinde küresel ölçekte meydana gelebilecek negatif gelişmeler, organizasyonların etkililiğine tesir edebilecek ve olumsuz sonuçlar ortaya koyabilecektir. Böylelikle küresel çevre unsurları da diğer unsurlar gibi örgütsel etkililik için belirleyici ve etkileyici bir misyon üstlenebilmektedir.

4. Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Örgütsel Etkililik Sorunu

Örgütsel etkililik, kar maksimizasyonu sağlamak, hedeflerine en kısa ve verimli bir şekilde ulaşmak isteyen her organizasyon için son derece önemli bir kavramdır. Daha çok özel sektör işletmeleri için değerlendirilen ve üzerinde analizler gerçekleştirilen örgütsel etkililik, son yıllarda kamu sektörü için de gündeme gelmektedir. Kamu sektörünü oluşturan kurum ve kuruluşlar; kamu hizmetlerinin görülmesi misyonuyla kurulmuş, tüzel kişiliği bulunan kamu organizasyonları, amme müesseseleridir. Kamu sektörünün sunduğu hizmetler, kamu kurum ve kuruluşları tarafından sunulmakta ve bu hizmetlerden toplumun tamamı etkilenmekte ve yararlanmaktadır. Bu bağlamda kamu

hizmetlerinin sunumu ve kalite standartları büyük önem taşımaktadır. Örgütsel etkililik, bu bağlamda kamu sektöründe de değerlendirilmesi gereken stratejik ve önemli bir konudur. Hâlbuki Türk kamu sektöründe örgütsel etkililik konusu, önemli bir sorun alanını oluşturmaktadır. Bunun çeşitli nedenlerini bir takım başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

Türk kamu sektörü, nitelikleri itibarıyla halen Weber tipi yönetim anlayışını sürdürmektedir. Sistemin daha çok esnek olmayan, sert ve katı kurallar ile işletildiği Weber tipi bürokrasi anlayışı, günümüzün modern organizasyon işleyişi ve yönetim yapısına uymamaktadır. Gerek çalışanlar gerekse kamu yönetimleri için hareket esnekliği ve kabiliyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Sert ve katı bir hiyerarşik yapılanmanın olduğu bu model, hızlı ve rasyonel kararların alınmasına çoğu zaman engel olmakta, kamusal hedeflere ulaşılması ve etkinliğin sağlanmasında önemli bir sorun alanını oluşturmaktadır.

Ölçek ekonomileri verimlilik ve üretkenlik ile anılmakta, organizasyonların finans rasyonelitesini sağlamalarında oldukça önemli bir rol üstlenmektedirler. Hâlbuki kamu sektöründe ölçek ekonomisinden yeterince faydalanamamakta, oldukça büyük potansiyel bir ölçek ekonomisi sağlanması mümkünken planlama, karar verme ve uygulama aşamalarında faaliyete geçirilememektedir. Söz konusu bu durum örgütsel etkililiğin de istenilen seviyede gerçekleştirilememesine neden olmaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşlarında hizmet üretimini sağlayan personel her zaman yerindelik ve liyakat ilkesini karşılamamaktadır. Belirli bir hizmetin gereklerini ve niteliklerini taşıması gereken personel yerine, bir takım referanslar ve nepotik uygulamalar sonucu bu göreve gelmiş personel, hizmet sunumunun kalitesini olumsuz etkilemekte örgütsel etkililiğin düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet sunumunu ve kalite standartlarını belirleyecek ve denetleyecek, işleyişi yakinen takip edecek bir model kurulamamıştır. Hâlbuki denetim, işlevsel olarak verimli ve etkin organizasyon modelleri için yadsınamaz bir mekanizma konumundadır. Aksayan iş süreçlerinin ve görevlerin tespiti, gereken müdahalelerin ve uygulamaların gecikmeye mahal bırakılmaksızın gerçekleştirilebilmesi için denetim mekanizmasının sağlıklı ve işlevsel kurulabilmesi büyük önem taşımaktadır. Kamu sektöründe denetim mekanizmasının işlevsel ve etkin olmaması, kamu sektöründeki örgütsel etkililiğin sağlanmasında görülen en önemli eksikliklerden biridir.

Rekabet, sağladığı enerji dinamizmi ve daha iyisini, daha kalitelisini sağlayabilmede verdiği motivasyon ile organizasyonları verimliliğe ve etkililiğe adeta zorlamaktadır. Kamu sektöründe ise rekabet anlayışının pek söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum kamu sektörünü gelişime kapalı, statik, pasif bir yönetim anlayışına mecbur bırakmaktadır. Böyle bir yönetim anlayışının beraberinde örgütsel etkililiği getiremeyeceği yadsınamaz bir gerçektir.

21. yüzyıl'da, organizasyonlarda istenilen ve hedeflenen verimliliğe ve etkililiğe ulaşabilmek için beşeri kaynak olan insandan daha fazla yararlanılması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Nitekim verimliliği hedefleyen tüm organizasyonlarda reel sermaye insan olmaktadır (Ferecov,

2011: 35). Bu kapsamda performans değerlendirme konusu, insan kaynakları yönetiminin önemli fonksiyonlarından birini oluşturmaktadır. Performans değerlendirme bir bireyin belli bir alandaki bir etkinliğinin ve verimliliğinin tespit edilmesi için gerçekleştirilen faaliyetleri belirtmektedir (Gavcar vd. 2006: 32). Özel sektör organizasyonları tarafından yaygınlıkla kullanılan ve efektif sonuçlar alınabilen performans değerlendirme sistemi, kamu sektöründe etkin ve yerinde bir model eşliğinde kurulamamış ve işletilememiştir. Bu kapsamda verimlilik ve etkililik bağlamında değerlendirildiğinde performans değerlendirme kamu bürokrasisi için bir sorun alanı olarak varlığını korumaktadır. Bu sorun alanı, örgütsel etkililiğin kamu bürokrasisinde işlevsel olarak kurulamaması ve istenilen sonuçların alınamamasında rol oynayan faktörlerden biri konumundadır.

Kamu sektörü, hizmetlerinin büyüklüğü ve genişliği itibarıyla yüzbinlerce hatta milyonlarca iş gücünü ve sayısız birçok hizmeti bünyesinde barındırabilmektedir. Büyük iş ve görev fonksiyonlarını bünyesinde barındıran organizasyonlarda esnek ve sistematik bir yönetim organizasyonu yapıları kurulamadığı takdirde örgütsel etkililik ve verimlilikten söz edilemeyeceği açık ve net bir gerçek durumundadır. Nitekim günümüzün modern dünyasının ihtiyaç ve gereklerini karşılamaktan uzak, daha çok Weber tipi bürokrasi anlayışını yansıtan bu hantal yapı, birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Çalışanlarda iş tatminsizliği, yönetimde koordinasyon ve yetki karmaşaları, rol belirsizlikleri, dış müdahaleler gibi sorunlardan bahsedilebilecek oldukça hantal ve kompleks kamu yönetim ve bürokrasi yapısı, örgütsel etkililiğin ve verimliliğin de oldukça düşük olmasına neden olmaktadır.

Kamuda yenilenme ve dönüşüm programları, uzun zamandır kamuoyu ve kamu yönetiminin gündeminde bulunmaktadır. Kamunun mevcut yapısının hantal, oldukça büyük, kompleks ve işlevsel olmadığı genel kabul gören bir gerçek durumundadır. Mevcut bu durum, kamunun örgütsel etkililiğinin önündeki en önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Kamu yönetiminde ve bürokrasisinde özellikle cumhuriyetin kuruluşundan bu yana günümüzün modern dünyasına uyum sağlayacak şekilde dönüşümün ve değişimin sağlanamaması verimlilik ve etkililik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Kamuda yenilenme ve dönüşüm programlarının gerekliliği üzerinde hemfikir olunan konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu dönüşümün çerçevesinin ne olacağı, kamuda hizmet verimliliğini ve örgütsel etkililiği ne yönde etkileyeceği güncel tartışma konularından biridir. Bu bağlamda dönüşümün kamu çalışanlarının beklenti ve taleplerini, iş tatmini, örgütsel güven, örgütsel kültür bileşenlerini karşılayacak şekilde yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. Kamu çalışanlarının mutlu ve tatminlerinin yüksek olduğu bir kamu bürokrasisinde örgütsel etkililiğin yüksek olması beklenen ve istenilen bir sonuç olacaktır. Yine dönüşümün etkin ve verimli organizasyon modeline uygun olarak kompleks olmayan, eşgüdüm mekanizmalarının etkin kurulduğu, yönetim olgusuna önem verildiği, rollerin olabildiğince minimum seviyede tutulduğu, yeni hizmet alanlarını kapsayıcı bir yapıda kurulması kamu kurum ve kuruluşlarında örgütsel

etkililiğin sağlanabilmesinde stratejik bir rol üstlenebilecektir.

Türk kamu sektörü, uzun yıllardır Weber tipi bürokrasi anlayışını kullanmaktadır. Weber tipi bürokrasi anlayışı, Türk kamu sektöründeki yapısal sorunların temelini oluşturmaktadır. Nitekim daha çok, esnek olmayan, sert ve katı kurallar ile işletilmekte ve günümüzün modern organizasyon işleyişi ve yönetim yapısına uymamaktadır. Bu durum gerek çalışanların gerekse kamu yönetimlerinin hareket esnekliği ve kabiliyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Sert ve katı bir hiyerarşik yapılanmanın olduğu bu model, hızlı ve rasyonel kararların alınmasına çoğu zaman engel olmakta, kamusal hedeflere ulaşılması ve etkinliğin sağlanmasında önemli bir sorun alanını oluşturmaktadır. İletişim ve etkileşimin hız kesmediği günümüzün modern dünyası, esnek ve hızlı kararlar almayı gerektirmektedir. Bu kapsamda sert ve katı bir hiyerarşik yapıyı öngören Weber tipi bürokrasi anlayışını terk etmek gerekmektedir. Nitekim esnek yapıda, rasyonellik, yerindelik, durumsallık ve liyakat ilkelerinin belirleyici olduğu bir bürokrasi anlayışın benimsenmesi durumunda, Türk Kamu Yönetiminde daha efektif ve hizmet sunum kalitesini artıracak, örgütsel etkililiği ve verimliliği artıracak başarılı sonuçlar elde edilebilecektir.

Ölçek ekonomisi, verimlilik ve etkililik üzerinde son derece önemli bir role sahiptir. Bu kapsamda ölçek ekonomisinin gereklerini yerine getiremeyen Türk Kamu Yönetiminde bu konuya önem verilmeli, etkililiğin ve verimliliğin sağlanmasında son derece önemli bir misyona sahip ölçek ekonomisinin avantajlarından ve öncü rolünden faydalanılmalıdır.

Kamu kurum ve kuruluşlarında liyakat ve ehliyet önem taşıması gereken konulardır. Hâlbuki kamu kurum ve kuruluşlarına yerleştirmelerde çoğu zaman nepotik yöntemler kullanılabilir. Hizmet etkinliğinin ve evrimliliğinin sağlanabilmesi için kadro pozisyonunun gereklerini karşılayacak, ehliyet ve liyakat sahibi bireylerin görevlendirilmesi, rasyonel ve yerindelik ilkelerinin gereğini oluşturmaktadır. İnsan kaynaklarının bu ilkeler baz alınarak oluşturulması kamuda örgütsel etkililiğin sağlanmasına da önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet sunumunu ve kalite standartlarını belirleyecek ve denetleyecek, işleyişi, işlevsel sorunları ve aksayan yönleri yakinen takip edecek bir model kurulması gerekmektedir. Böylece etkililik ve verimlilik önündeki sorunlar ve engeller, hızlı ve doğru bir şekilde tespit edilebilecek ve gerekli müdahaleler gerçekleştirilebilecektir.

Kamu kurum ve kuruluşlarındaki en temel işlevsel sorunlardan biri rekabet eksikliğidir. Rekabet, kaliteyi ve verimliliği artırıcı işleviyle organizasyonlar için önemli bir konudur. Rekabet anlayışından uzak ve bağımsız yapıyla kamu sektörü, kendine has dinamiklere sahiptir. Hâlbuki ilgili olduğu alanlarda özel sektör ile rekabet sağlayabilecek kamu hizmet alanlarında etkililik ve verimlilik daha hızlı ve başarılı sağlanabilecektir. Bu kapsamda belli alanlarda, kamunun hizmet nitelikleri ve kalite standartları belirlenmeli, özel sektör işletmeleriyle rekabet edilebilir bir seviyeye getirilmelidir.

Performans değerlendirme konusu, en önemli misyonu hedeflerine en kısa ve en verimli bir biçimde ulaşmak olan

organizasyonlar için stratejik bir anlam taşımakta ve önemli bir işlev üstlenmektedir. Özel sektörün başarılı bir şekilde kullanabildiği bu model, kamu sektörünün dinamikleri ve şartları göz önüne alınarak değerlendirilmeli, subjektif ve nepotik yöntemlere fırsat vermeyecek bir model etrafında uygulanabilmelidir. Bu durumda performans değerlendirme modelinin başarısı ile örgütsel etkililiğin sağlanması arasında doğru orantıda bir korelasyondan söz etmek mümkün olacaktır.

Kamunun mevcut yapısının hantal, oldukça büyük, kompleks ve işlevsel olmadığı genel kabul gören bir gerçektir. Kamu sektöründe örgütsel etkililiğin önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilebilecek bu sorunun çözülebilmesi için yenilenme ve dönüşüm programları büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda kamuda yenilenme ve dönüşüm programları, işlevsel ve yapısal dönüşümü öngöreceği bir modelde yapılandırılmalı, etkililik ve verimliliğin artırılmasına öncelik verilmelidir.

Örgütsel etkililiğin yüksek olması durumunda, organizasyonların hedeflerine hızlı ve etkin ulaşabilmesi beklenen bir sonuç olacaktır. Örgütsel bağlılık ile örgütsel etkililik birbirlerini aynı yönde ve nitelikte etkileyen kavramlardır. Dolayısıyla organizasyonlar, bağlılığı yüksek işgörenleri bünyesinde tutmayı başarabilmeleri durumunda örgütsel etkililik yüksek seviyede gerçekleşebilecektir. Aksi durumda bağlılık seviyesi düşük işgörenler ile örgütsel etkililiğin sağlanabilmesi son derece güç olacaktır. Bu bağlamda kamu sektöründe örgütsel bağlılık konusuna, kamu çalışanlarının bağlılıklarını artırıcı çalışmalara, analizlere önem ve öncelik verilmelidir.

Kaynakça

- Aldemir, C. (1985). *Örgütler ve yönetimi*. İzmir: Bilgehan Basımevi.
- Altunoğlu, B. K. (2013). *Sağlık bilimleri enstitüsünün örgütsel etkililik analizi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Başaran, İ. E. (1982). *Örgütsel davranışın yönetimi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Cameron, K. (1978). Measuring organizational effectiveness in institutions of higher education. *Administrative Science Quarterly*, 23(4), 604-632.
- Cameron, K. S., & Whetten D. A. (Eds.). (1983). *Organizational effectiveness: A comparison of multiple models*. Academic Press. USA: Academic Press.
- Demirkasımoğlu, N., & Taşkın, P. (2015). Yetenek yönetiminin örgütsel etkililik ile ilişkisi: özel öğretim kurumları örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 268-285.
- Diñer, Ö., & Fidan, Y. (1996). *İşletme yönetimine giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Easton, D. (1957). An approach to the analysis of political systems. *World Politics*, 9(3), 383-400.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme yönetiminde örgütsel davranış*. İstanbul: Avcıol Basım Yayımları.
- Eren, E. (1993). *Yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş..

- Ergeneli, A. (1995). Örgütsel etkililik kriteri olarak lider davranışının örgütsel iklim ile ilişkisi: görev karmaşıklığı bakımından farklılaşan iki örgüte ilişkin bir uygulama. *AÜSBF Dergisi*, (50), 187-199.
- Ergül, H. F. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(14), 67-79.
- Eroğlu, U. (2006). İşletmelerde eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ölçümüne ilişkin bir model önerisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 111-132.
- Ferecov, R. (2011). İnsan kaynakları yönetiminde performans değerlendirme yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 133-154.
- Gavcar, E., Bulut, Z. A., & Engin, K. (2006). Konaklama işletmelerinde uygulanan performans değerlendirme sistemleri ve uygulama alanları (Muğla ili örneği). *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 31-45.
- Gaziel, H. (1996). School effectiveness and effectiveness indicators: parents', students', teachers, and principals' perspectives. *International Review of Education*, 42(5), 475 - 494.
- Gilmer, V. H. (1971). *Industrial and organizational psychology*. New York: Mc Graw-Hill Book Comp.
- Karlı, M. D. (1998). *Yönetimsel etkililik*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Nemli, E. (1998). Rekabet avantajı kazanmada örgütsel esnekliğin önemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(3), 75-86.
- Odden, A. (2013). *Getting the best people into the toughest jobs; changes in talent management in education*. Washington, DC: Center for American Progress.
- Özutku, H. (2001). *Küçük ve orta ölçekli işletmelerde örgütsel etkililik ve Afyon bölgesinde mermercilik işletmelerinde bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Polatoğlu, A. (2004). Örgüt kuramları ve iletişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(4), 31-55.
- Prokopenko, J. (1995). *Verimlilik yönetimi uygulamalı el kitabı*. (Çev: O. Baykal, J. L. Price, N. Atalay, & E. Fidan). The study of organizational effectiveness, sociological quarterly. Ankara: NPM Yayınları.
- Roberts, K. H. (1993). *New challenges to understanding organizations. Organizational effectiveness as a theoretical foundation for research on reliability enhancing organizations*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Sabuncuoğlu, E. T. (2010). *Kamu örgütlerine yönelik örgütsel etkililik modeli*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Schein, E. H. (2000). *Örgüt psikolojisi*. (Çev. Mustafa TOSUN). Ankara: TODAİE.
- Sowa, J. E., Coleman, S., & Sandfort, J. R. (2004). No longer unmeasurable? A Multidimensional integrated model of nonprofit organizational effectiveness. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33, 711-728.

- Şimşek, M., & Nursoy, M. (2002). *Toplam kalite yönetiminde performans ölçümü*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Torun, Y. (2009). Meritokrasi: adaletin terazisi mi yoksa bir adalet illuzyonu mu?. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 7(26), 89-99.
- Türkmenoğlu, M. A. (2018). *Putting humanity before brand reputation in the context of Turkey*. In: *Reputation Management Techniques in Public Relations* (pp. 339-357). USA: IGI Global.
- Ülgen, H., & Mirze S. K. (2004). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Witte, J. F., & Walsh, D. J. (1990). A systematic test of the effective schools model. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 12(2), 188-212.
- Yıldız, G. (2016). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2016 Özel Sayı), 140-180.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 445-458.
- Yükçü, S., & Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.



Araştırma Makalesi • Research Article

Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım İşlerinin TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı ve BOBİ FRS Kapsamında İncelenmesi

Examination of the Construction and Repair Works Spread Over Years within the Scope of the Revenue Standard from TFRS 15 Customer Agreements and BOBI FRS

Mustafa Kılıç^{a,*}, Yusuf Işık^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, 80000, Osmaniye/Türkiye. ORCID: 0000-0002-9283-9852

^b Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, 31060, Hatay/Türkiye. ORCID: 0000-0001-5842-4365

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 22 Haziran 2018

Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

İnşa Sözleşmeleri

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat

BOBİ FRS

ÖZ

Yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde ortaya çıkan gelir ve maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ve kar veya zararın doğru hesaplanması büyük önem taşımaktadır. İnşaat sözleşmeleri kapsamında elde edilen gelir ve maliyetlerin muhasebeleştirilme esasları 31/12/2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı ile düzenlenmekteydi. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı yürürlükten kaldırılmış ve 01/01/2018 tarihinden itibaren başlayan hesap dönemlerinden itibaren kullanılmak üzere TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat ve BOBİ FRS yürürlüğe girmiştir. TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı, müşteriyle yapılan bir sözleşmeden doğan hasılatın finansal tablolarda raporlanmasında uyulacak ilkeleri belirlemektedir. BOBİ FRS’de ise müşterilerle yapılan sözleşme kapsamında İnşa Sözleşmelerine ilişkin hükümler Hasılat başlıklı beşinci bölümde düzenlenmektedir. Bu çalışmada, yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri kapsamındaki müşterilerle yapılan inşa sözleşmelerinin TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı, BOBİ FRS ve ilgili diğer standartlar çerçevesinde incelenmesi ve örnek bir uygulama çalışması ile alan yazına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 19, 2018

Received in revised form June 22, 2018

Accepted July 17, 2018

Keywords:

Construction Contracts

TFRS 15 Revenue from Contracts with

Customer

BOBI FRS

ABSTRACT

It is very important to correctly determine the revenue and costs of construction and repair work arising from years and to correctly calculate the profit or loss. The principles of accounting for income and costs obtained within the scope of construction contracts were regulated by the TAS 11 Construction Contracts Standard for the periods before 31/12/2005. The standard of TAS 11 Construction Contracts was abolished and TFRS 15 Revenue from Contracts with Customers and BOBI FRS have entered into force for the accounting periods beginning after 01/01/2018. The TFRS 15 Customer Contracts Revenue Standard sets out the principles to be complied with when reporting revenue generated from a contract made with a customer on the financial statements. Judgements relating to the Construction Contracts in the scope contract with the customers are issued in the fifth chapter titled Revenue of BOBI FRS. In this study, it is aimed to examine the construction and repair works spread over years within the framework of the TFRS 15 Revenue from Contracts with Customers, BOBI FRS and other relevant standards and to contribute to the literature with a sample application study.

1. Giriş

Taahhüt şeklinde yapılan inşaat işleri tamamlanma süresi dikkate alınarak yıllara yaygın ve yıllara yaygın olmayan

inşaat ve onarım işleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yıllara yaygın olmayan inşaat işlemleri başlangıcı ve bitimi aynı yıl içinde olduğundan, gelirin ve maliyetlerin hesaplanması ve kar veya zararın tespiti yine aynı yıl içinde

* Sorumlu yazar/*Corresponding author.*
e-posta: killimustafa@hotmail.com

olmaktadır. Ancak yıllara yaygın inşaat ve onarım işlemlerinde inşaat işinin başlangıcı ve bitimi aynı yılda olmayıp birden fazla yılı kapsamaktadır. Bu durumda dönemsellik kavramının bir gereği olan gelir ve giderlerin ait oldukları dönemlere aktarılmalı ifadesinin dikkate alınması gerekmektedir.

GVK madde 42’de “Bir takvim yılından daha fazla süreye sirayet eden inşaat (dekapaj¹ işleri de dâhil olmak üzere) ve onarım işlerinde ortaya çıkan kar veya zarar işin tamamlandığı yıl kesin olarak tespit edilir ve bütün kar veya zarar işin bittiği yılın geliri/maliyeti sayılarak, söz konusu yıl beyan edilir.” ifadesi uzun yıllar sürse dahi (5-10 yıl gibi) inşaat işinin bittiği tarihte kar veya zarar olarak tespit edilmesini ve tümünün söz konusu yılın geliri/maliyeti sayılmasını gerektirmektedir. Yapılan bu uygulamaya “Tamamlanmış Sözleşme Yöntemi” denmektedir. Bu yöntem muhasebenin temel kavramlarından dönemsellik kavramına aykırı bir uygulama yapması yönüyle farklı bir vergilendirme rejimini de ortaya çıkarmış olmaktadır. Farklı bir vergilendirme rejimi ifadesinin temelinde GVK madde 85’te yer alan “Mükellefler ikinci maddedeki kaynaklardan bir takvim yılında elde edilen kazanç ve iratları için bu Kanunda zıttı bir hüküm yer almadıkça yıllık olarak beyan ederler. Bu kanuna göre beyan edilmesi gereken gelirlerin yıllık olarak beyan edilmesi zorunludur” ifadesi yatmaktadır. Keza bu maddeye göre bir takvim yılında elde edilen kazanç ve iratlar için verilmesi gereken beyan inşaat işlerinde işin bitimi hangi yıl olursa o tarihte verilmesi yönünde hükme bağlanmıştır (GVK Md. 42 ve 85).

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı ve BOBİ FRS’nin Hasılat başlıklı beşinci bölümü vergi mevzuatının aksine dönemsellik kavramının doğru şekilde uygulanabilirliğine ortam hazırlamaktadır. İnşaat sözleşmelerinin nitelikleri gereği işin başlamasıyla tamamlanması farklı hesap dönemlerini ilgilendirmektedir. BOBİ FRS inşaat sözleşmelerine ilişkin hasılat ve maliyetlerin, raporlama dönemi sonunda sözleşme kapsamındaki inşaat işinin tamamlanma düzeyi dikkate alınarak kar veya zarara yansıtılacağına hükme bağlanmıştır (BOBİ FRS, prgf.5.23). TFRS 15 standardı ise, işletmenin bir mal veya hizmetin kontrolünü zamana yayılı olarak devretmesi ve dolayısıyla bir edim yükümlülüğünü zamana yayılı olarak yerine getirmesi durumunda hasılatı zamana yayılı olarak finansal tablolarına alacağı hükmünü getirmektedir (TFRS 15, prgf.35).

Standart vergi mevzuatında eleştirilen tamamlanmış sözleşme modelinin aksine dönemsellik kavramına uygun bir uygulama olan “tamamlanma yüzdesi” yönteminin dikkate alınması istemektedir. Tamamlanma yüzdesi yöntemi, yıllara yaygın inşaat ve taahhüt işlerinde gelir ve kazançların iş ilerledikçe oluştuğu esasına dayanmaktadır (Epstein ve Jermakowicz, 2010:289). Tamamlanma yüzdesi yöntemi mali tablolarda sunulacak gelir ve giderlerin tespit edilmesinde sözleşme konusu işin tamamlanma aşamasını esas alır. Bu yöntem, sözleşme konusu işin tamamlanan kısmına isabet eden hasılat, maliyet ve karın finansal raporlarda sunulmasını sağlar. Bu yöntem finansal raporlarda sunulan bilgilerin daha gerçekçi olmasını ve finansal bilgi kullanıcılarına yararlı bilgi iletilmesini sağlar.

Sözleşmeyi yerine getirme maliyetleri TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının 95-98’inci

paragraflarında açıklanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken TRFS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardında 96. paragrafta yer alan “Müşteriyle yapılan bir sözleşmenin yerine getirilmesi kapsamında katlanılan ve başka bir Standardın kapsamında yer alan maliyetler o Standart uyarınca muhasebeleştirilir” ifadesidir. Standardın bu paragraftan da anlaşıldığı gibi inşaat sözleşmeleri kapsamında katlanılan borçlanma maliyetleri TMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardı kapsamında muhasebeleştirilecektir.

Çalışmada tüm bu unsurlar göz önüne alınarak, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat, BOBİ FRS ve TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı hükümleri çerçevesinde yıllara yaygın inşaat sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesine yönelik örnek uygulama çalışması yapılmıştır.

2. Alanyazın Taraması

Altay ve Sultankhanova (2016) tarafından yapılan çalışmada, yıllara yaygın inşaat, taahhüt ve onarım işlerinin hesaplama boyutunda vergi mevzuatında ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardında önerilen “Tamamlanmış Sözleşme Yöntemi” ve “Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi” örnekler yoluyla karşılaştırılmıştır. Vergi mevzuatı ve ilgili standart kapsamında düzenlenen finansal tablolar karşılaştırılmış ve değişiklikler incelenmiştir. Sonuç olarak işletmelerin ödeyecekleri vergi ve elde ettikleri net karın her iki yöntemde de değişmediği fakat işletmenin ödeyeceği vergilerin dönemlerinde uygulanan yöntemlerden dolayı önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Badem ve Tosun (2014), tarafından yapılan çalışmada yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde muhasebeleştirme ile raporlama işlemleri vergi kanunları ile TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı hükümleri kapsamında karşılaştırılmıştır. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı hükümlerine göre yapılan muhasebeleştirme ve raporlamada TMS 12 Gelir Vergileri Standardı kapsamında ortaya çıkabilecek ertelenmiş vergi etkisi birbirini takip eden üç hesap dönemi açısından incelemiştir. Sonuç olarak yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde katlanılan maliyetlerin ve gelirin ölçümü için vergi mevzuatı ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardının öngördükleri iki farklı ölçüm yöntemi ile kar veya zararın belirlenmesi ve raporlanma zamanı açısından ciddi farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işletmelerin vergi mevzuatına uygun hareket etmesi gerçek faaliyet durumlarını yansıtmadığı için dönemsel anlamda finansal raporlarında yanıltıcı bilgi sundukları sonucuna ulaşılmıştır.

Çatıkkaş (2014), inşaat bir hesap döneminden uzun süren yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinde gelirin ve maliyetlerin doğru tespit edilmesi açısından yıllara yaygın inşaat faaliyetlerini vergi kanunları ile TMS 11 İnşaat Sözleşmesi standardı kapsamında karşılaştırmalı olarak örneklerle değerlendirmiştir. Sonuç olarak GVK 42. maddede tarif edilen yıllara yaygın inşaat faaliyetlerinde kar veya zararın belirlenmesinde kullanılan tamamlanmış sözleşme yöntemi ile TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardında yer alan tamamlanma yüzdesi yöntemi örneklerle karşılaştırılmıştır. Tamamlanmış sözleşme yönteminde dönemsellik kavramının ihlal edildiği, tamamlanma yüzdesi yönteminde ise her dönemin kar veya

zararı yine ilgili döneme aktarıldığından finansal tablo kullanıcılarına doğru bilgi sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karaca ve Misket (2014) tarafından yapılan çalışmada TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı kapsamında yıllara yaygın inşaat taahhüt işlerinde iş sürecinde oluşan gelir ve maliyetler tespit edilerek kapsamlı gelir tablosunda gelir ve gider olarak ne zaman sunulacaklarını açıklamıştır.

Kıymetli Şen (2012) tarafından yapılan çalışmada inşaat sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde kullanılan tamamlanmış sözleşme yöntemi ve tamamlanma yüzdesi yöntemleri vergi mevzuatı ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

Yereli, Kayalı ve Demirlioğlu (2011) tarafından yapılan çalışmada yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde gelir – giderin hesaplanması, kar veya zararın belirlenmesinde yöntem olarak kullanılan “Tamamlanmış Sözleşme Yöntemi” ve “Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi” karşılaştırarak ilgili standart kapsamında inşaat ve onarım işlerinin muhasebeleştirilmesi örneklerle açıklanmıştır. Çalışmada inşaat işletmelerinin TMS 11 kapsamında finansal tablolarında mevcut uygulamalardan farklı olarak nasıl sunum yapacaklarını Tekdüzen Hesap Planına önerdikleri yeni hesaplarla ortaya koymuşlardır.

Yukarıda verilen çalışmalar genel itibarıyla TMS 11 İnşaat sözleşmeleri standardı ve vergi mevzuatını karşılaştırmaktan ibaret kalmışlardır. Ancak inşaat işi çok kısa sürede üretimi tamamlanabilecek, seri üretim hattına sahip bir iş değildir. İş niteliği itibarıyla büyük maddi tutarlar barındırmaktadır. Bu da inşaat ve onarım işi yapan veya yaptıran işletmelerde yapılmakta olan iş için belli oranda finansman ihtiyacı olacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın önceki çalışmalardan farkı TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının yerini alan TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının 96. paragrafında yer alan “Müşteriyle yapılan bir sözleşmenin yerine getirilmesi kapsamında katılan ve başka bir Standardın kapsamında yer alan maliyetler o Standart uyarınca muhasebeleştirilir” ifadesine yer vermesi ve örneklerle açıklamasıdır.

3. TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı Kapsamında İnşa Sözleşmeleri

İnşaat sözleşmeleri kapsamında elde edilen hasılat ve maliyetlerin muhasebeleştirilme esasları 31/12/2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere ilk olarak 26 Ekim 2005 tarih ve 25978 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı ile düzenlenmekteydi. Ancak 01/01/2018 tarihinden itibaren başlayan hesap dönemlerinden itibaren kullanılmak üzere TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının yayınlanmasıyla TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı yürürlükten kaldırılmıştır. TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı, inşa sözleşmeleri de dahil olmak üzere müşteriyle yapılan bir sözleşmeden doğan hasılatın finansal tablolarda raporlanmasında uyulacak ilkeleri belirlemektedir.

3.1. Genel Esaslar

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardının amacı müşterilerle yapılmış olan sözleşmelerden kaynaklanan hasılatların ve nakit hareketlerinin niteliği,

tutarı, zamanlaması ve belirsizliğine ilişkin faydalı bilgilerin finansal bilgi kullanıcılarına raporlanmasında işletmelerin uyması gereken ilke ve esasları düzenlemektir (TFRS 15, Prgf. 1).

TFRS 15 standardının 2. paragrafında temel ilke olarak yer olan “İşletmenin müşterilerine taahhüt ettiği mal veya hizmetlerin devri karşılığında hak kazanmayı beklediği bedeli yansıtan bir tutar üzerinden hasılatı finansal tablolara yansıtmalıdır.” ifadesi yürürlükten kaldırılmış olan TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardında paragraf 25-26’da açıklanan Tamamlanma Yüzdesi Yöntemini vurgulamaktadır. TFRS 15’in 35. Ve 46.paragraflarındaki bir edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi durumunda veya zamana yayılı olarak yerine getirildikçe işletme bu edim yükümlülüğüne karşılık gelen işlem bedelini hasılat olarak finansal tablolara alır ifadesi de aynı doğrultudadır.

Bir inşaat sözleşmesi ancak aşağıdaki koşulları sağladığı takdirde TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı hükümleri çerçevesinde muhasebeleştirilir. Bu koşullar (TFRS 15, Prgf. 9) ;

- Sözleşme tarafları, sözleşmeyi yazılı, sözlü veya diğer ticari teamüller çerçevesinde onaylamış ve sözleşme kapsamında kendi edimlerini yerine getirmeyi taahhüt etmiş olmalıdır,
- Sözleşme kapsamında tarafların hakları açıkça belirlenmiş olmalıdır,
- Sözleşme kapsamında yapılacak ödeme koşulları açıkça belirlenmiş olmalıdır,
- Sözleşme, ticari nitelikte olmalıdır,
- İşletmenin müşteriye devredebileceği mal veya hizmet karşılığında hak kazanacağı bedeli tahsil edecek olması muhtemeldir.

TFRS 15, müşterilerle yapılan sözleşmelerin ayrı ayrı muhasebeleştirilmesini öngörmesine rağmen bazı durumlarda sözleşmelerin birleştirilmesine de izin vermektedir. Benzer durum yürürlükten kaldırılan TMS 11 İnşaat sözleşmeleri standardında da bulunmaktaydı. TMS 11’e göre standartta yer alan hükümlerin her inşaat sözleşmesine birbirlerinden bağımsız bir şekilde uygulanabilme imkanı varken bazı durumlarda, bir sözleşmenin ayrı ayrı tanımlanabilme özelliğine sahip bölümlerine ya da bir sözleşmeler topluluğuna beraber de uygulanabilmekteydi (Örten vd., 2009: 129-130). Aşağıdaki koşullardan en az birinin karşılanması durumunda aynı ya da yakın zamanlarda aynı müşteri ile yapılan sözleşmelerin ya da söz konusu müşterinin ilişkili tarafları ile yapılan sözleşmelerin tek bir sözleşme şeklinde muhasebeleştirilmesine izin verilmektedir (TFRS 15, Prgf.17).

- Sözleşmenin aynı amaç doğrultusunda paket halinde görüşülmesi,
- Bir sözleşme için ödenecek bedelin diğer sözleşmenin fiyatıyla ya da edimiyle bağlantılı olması,
- Sözleşme kapsamında taahhüt edilen mal veya hizmetlerin tek bir edim yükümlülüğü oluşturması.

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı gereği sözleşme bedeli belirlenirken sözleşme hükümleri ve ticari

hükümleri dikkate alır. Sözleşme bedeli işletmenin vergiler, aracılık ücretleri gibi üçüncü kişiler adına tahsil ettiği tutarlar dışında taahhüt ettiği mal veya hizmeti müşteriye devretme karşılığında hak ettiği bedeldir. Sözleşme bedeli sabit tutarları, değişken tutarları veya her ikisini birlikte içerebilir (TFRS 15, Prgf. 47). Sabit tutarlı ve değişken tutarlı sözleşme bedeli yürürlükten kaldırılan TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardında paragraf 3'te "Sabit Fiyatlı Sözleşme" ve "Maliyet Artı Kar Sözleşmesi" olarak yer almaktaydı. Sözleşme bedelini belirlerken aşağıdakilerin tamamının göz önünde bulundurulması gerekecektir (TFRS 15, Prgf. 48-72).

Değişken bedel: İndirimlerin, yapılan geri ödemelerin, para iadelerinin, puanların, olası miktar indiriminden kaynaklanacak fiyat avantajlarının, devlet teşviklerinin, performans primlerinin, satış hedeflerine ulaşıldığında ortaya çıkacak ödüllerin, cezaların ve benzeri unsurların var olması sebebiyle sözleşme bedelinde değişiklikler görülebilir. Böylesi bir durum var olduğunda sözleşme bedelinin belirlenmesinde tahmin söz konusu olacaktır.

Değişken bedel tahminin sınırlandırılması: Tahmin edilen değişken bedelinin kısmen ya da tamamen işlem bedeline dahil edilebilmesi için, değişken bedelle ilgili var olan belirsizliğin sonradan ortadan kalkması durumunda mali tablolara alınan kümülatif hasılat tutarında önemli derecede iptal olmayacağına kuvvetle muhtemel olması gerekir.

Sözleşmede önemli bir finansman unsurunun varlığı: Sözleşmenin taraflarca belirlenen ödemelerin zamanlaması açıkça veya zımni bir şekilde taraflara mal ve hizmetin devrinin finansmanı şeklinde bir fayda sağlaması durumunda sözleşme bedeli belirlenirken taahhüt edilen bedelde paranın zaman değeri göz önüne alınarak düzeltme yapılır. Önemli bir finansman unsurunun varlığı için finansman taahhüdünün sözleşme hükümlerinde açıkça veya zımnen ifade edilmiş olması bir farklılık yaratmaz. Paranın zaman değeri etkisinin göz önüne alınmasıyla önemli bir finansman unsuru için taahhüt edilen bedelde düzeltme yapılacak ve taahhüt edilen mal veya hizmetler devredildikçe müşteri bu mal ve hizmetler için nakit ödeme yapması durumunda ödeyeceği fiyat üzerinden hasılatın finansal tablolara alınması sağlanacaktır. Paranın zaman değeri etkisi belirlenirken; taahhüt edilen bedel ile nakit satış bedeli arasındaki fark, mal ve hizmetin devredildiği zaman ile söz konusu bu mal ve hizmet karşılığında ödeme yapılması arasındaki sürenin uzunluğu ve piyasa faiz oranları etkili olacaktır.

Gayri nakdi bedel: Gayri nakdi bedelle ödeme taahhüdünün olduğu sözleşmelerde gayri nakdi bedelin gerçeğe uygun değeri üzerinden değerlendirilir. Eğer gayri nakdi bedelin gerçeğe uygun değeri doğru bir şekilde tahmin edilemiyorsa taahhüt edilen mal veya hizmetin satış fiyatını referans alarak gayri nakdi bedel dolaylı olarak ölçülür.

Müşteriye ödenebilir bedel: İşletmenin müşterisine ya da müşterisi ile bağlantılı üçüncü bir kişiye ödeyeceği nakdi tutarları ifade eder. Müşteriye ödenecek bedel puan, indirim kuponu veya hediye çeki gibi unsurları da kapsar. Müşteriye yapılacak ödemeler söz konusu sözleşme kapsamı dışında yapılmıyorsa müşteriye ödenebilir bedel hasılatla azalma olarak muhasebeleştirilir.

3.2. Sözleşme Maliyetleri

Sözleşme maliyetleri sözleşme yapılması ile ortaya çıkan maliyetlerdir. Diğer bir ifadeyle eğer sözleşme yapılmamış olsaydı ortaya çıkmayacak maliyetlerdir. Sözleşme yapılması için katlanılan ek maliyetlerin geri kazanılma ihtimali var ise bu maliyetler dönem gideri olarak muhasebeleştirilmeyip geri kazanılma vaktine kadar varlık olarak finansal durum tablosunda yer alır. Ancak sözleşme ile ilgili olmayıp, sözleşmeden bağımsız olarak ortaya çıkan maliyetler gider olarak finansal tablolara aktarılır. TFRS 15 kolaylaştırıcı bir uygulama yaparak varlığın itfa süresinin bir yıl veya daha az olması durumunda sözleşme yapılması için katlanılan maliyetleri doğrudan gider olarak muhasebeleştirme imkânı tanımıştır (TFRS 15, Prgf. 91-94).

Sözleşmenin gerçekleştirilmesi için katlanılan ve başka bir Standartın kapsamına giren maliyetler söz konusu Standart hükümlerince kaydedilir. Buna örnek olarak TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardında yer bulmayan inşaat sözleşmelerinde ortaya çıkan borçlanma maliyetleri TMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardı kapsamında muhasebeleştirilecektir. Ancak sözleşme yerine getirilirken başka bir Standart hükümleri kapsamında olan maliyetler aşağıdaki şartların birlikte var olması koşuluyla varlık olarak finansal durum tablosunda yer alır (TFRS 15, Prgf. 95-96).

- Ortaya çıkan maliyetlerin direkt olarak bir sözleşme ile ilişkili olması,
- Söz konusu maliyetlerin gelecekte işletmede kullanılacak kaynakları yaratması veya geliştirmesinin beklenmesi,
- Söz konusu maliyetlerin geri kazanılma ihtimalinin muhtemel olması.

Tüm bu şartların birlikte var olması durumunda aşağıda sayılan maliyetler varlık olarak finansal tablolarda yer alacaktır (TFRS 15, Prgf. 97):

- Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri,
- Direkt İşçilik Giderleri,
- Genel Üretim Giderleri, (Sözleşme açısından direkt nitelikte olanlar)
 - Sözleşme yönetim ve gözetim maliyetleri, sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi esnasında kullanılan malzemelerin sigortalanma veya amortisman maliyetleri gibi sözleşmeyi doğrudan ilgilendiren maliyetler,
 - Sözleşme hükümleri kapsamında müşteri talebiyle ortaya çıkmış ve müşteriye fatura edilebileceği açıkça sözleşme hükümlerinde yer alan maliyetler,
 - Borçlanma maliyetleri ve taşeronlara yapılan ödemeler, genel maliyetler, yönetim maliyetleri² gibi işletmenin sözleşme yaptığı için katlandığı diğer maliyetler.

Varlık olarak muhasebeleştirilen maliyetlerin yanı sıra bazı maliyetler de katlandıkdıkça gider olarak finansal tablolara yansır. Bu maliyetler (TFRS 15, Prgf. 98):

- Sözleşme hükümleri gereğince müşteriye açıkça fatura edileceği belirtilmeyen genel maliyetler ve yönetim maliyetleri,

- Taraflarca sözleşme bedeline yansıtılmamış fazla tüketilen malzeme, boş işçilik veya diğer kaynakların maliyetleri,
- Geçmiş edimlere ilişkin maliyetler,
- İşletmenin gelecekte yerine getireceği edim yükümlülükleri ile mi yoksa geçmiş edim yükümlülükleriyle mi ilişkili olduğu tam olarak ayırt edilemeyen maliyetler.

3.3. Finansal Tabloda Sunum

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı açısından sözleşme kapsamında edinim ve yükümlülüklerin finansal tablolarda sunum esasları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (TFRS 15, Prgf.105-109).

- Sözleşme taraflardan en az biri tarafından yerine getirildiğinde işletme sözleşmeden doğan haklarını sözleşme varlığı olarak gösterir.
- İşletme sözleşme bedeliyle ilişkili koşulsuz haklarını bir alacak olarak ayrıca gösterir.
- Sözleşmeden kaynaklanan yükümlülükleri ise sözleşme yükümlülüğü olarak finansal tablolarda kaynak unsuru içinde sunar.
- İşletme sözleşmeye konu mal veya hizmeti müşteriye devretmeden önce, müşterinin bedeli ödemesi ya da işletmenin bir alacak hakkının bulunması durumunda, sözleşmeyi ödemenin yapıldığı veya ödemenin vadesi geldiği tarihten erken olanında sözleşme yükümlülüğü olarak gösterir.
- Müşterinin sözleşme bedelini ödemediği veya vadesi gelinceye kadar mal veya hizmetleri işletme müşteriye devrederek edimini yerine getirmiş ise sözleşmeyi bir sözleşme varlığı olarak gösterir.
- Sözleşme varlığında olası değer düşüklüklerinde TFRS 9 Finansal Araçlar: Sunum standardı kapsamında değerlendirir. Olası değer düşüklükleri finansal tablolarda değer düşüklüğü zararı olarak gösterilir.
- Finansal tablolarda “sözleşme varlığı” ve “sözleşme yükümlülüğü” terimlerinin kullanımı zorunlu değildir. Bu kapsamda daha iyi ifade ettiği düşünülen farklı terimler de kullanılır. Ancak bu durumda terimlerin kullanımı ile ilgili ayrıca bilgi verilir.

4. TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı Kapsamında Borçlanma Maliyetlerini Muhasebeleştirme Esasları

TMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardı hükümleri kapsamında özellikli bir varlığın elde edilmesi, inşası veya üretilmesi ile doğrudan bir ilişki kurulabilen borçlanma maliyetleri söz konusu özellikli varlığın maliyetinin bir kısmını oluşturur. Bu sebeptir ki işletmeler tarafından, özellikli bir varlığın elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan bir ilişki kurulabilen borçlanma maliyetleri, ilgili özellikli varlığın maliyetine dâhil edilmek üzere aktifleştirilir. Bunun dışında diğer genel borçlanmalara ilişkin borçlanma maliyetleri ise ortaya çıktıkları dönemin gideri kabul edilerek kaydedilirler. Yine aynı standartta yer alan özellikli varlık tanımında ise amaçlandığı kullanıma veya satış koşullarına hazır hale getirilebilmesinde geçen

sürenin zorunlu olarak uzun olduğu varlıklar özellikli varlık olarak belirlenmiştir. Standart, aktifleştirilebilecek borçlanma maliyetlerini de özellikli varlığa ait harcamaların hiç yapılmamış olması halinde ortaya çıkmayacak borçlanma maliyetleri olarak tanımlamıştır (Aydın, 2016: 1241).

Ayrıca özellikli varlığın finansmanında kullanılan söz konusu fon özellikli varlığın finansmanına aktarılmaya kadar herhangi bir şekilde nemalandırılırsa bu işlemde elde edilen gelir borçlanma maliyetini azaltır. Bazı durumlarda işletmeler doğrudan özellikli varlık için borçlanmaya gitmez de genel amaçlı olarak yapmış oldukları çeşitli borçlanmalardan elde ettikleri fonları özellikli varlığın inşasında kullanırlar. Bu durumda genel borçlanmalara ilişkin borçlanma maliyetlerinin ağırlıklı ortalaması hesaplanarak ortalama borçlanma maliyeti oranı belirlenir. Borçlanma maliyetleri belirlenen oran üzerinden özellikli varlığın maliyetine yansıtılır (Deran ve Savaş, 2014: 122).

Borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmeye başlanabilmesi için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar; a) işletmenin söz konusu varlık için yapmış olduğu bir harcamanın olması, b) özellikli varlığın finansmanında kullanılan borçlanmaya ilişkin faiz ödemelerinin veya diğer giderlerin tahakkuk etmesi ve c) özellikli varlığın amaçlanan kullanıma veya satışa hazır hale getirilebilmesi için gerekli olan faaliyetlerin başlatılması. Borçlanma maliyetleri standardının 17. paragrafında belirtilen bu koşulların tümünün birlikte gerçekleşmesi durumunda borçlanma maliyetleri özellikli varlığın maliyetine dâhil edilebilmektedir (Deran, Erduru ve Sürer, 2016: 14)

İnşası devam eden bir özellikli varlıkta yapılan işlemlere uzun bir müddet ara verilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda söz konusu varlıkla ilgili katlanılan borçlanma maliyetlerinin varlığın maliyetine dâhil edilmesi ara verilen süre için durdurulmuş olur. Bu süreçte ortaya çıkan borçlanma maliyetleri dönem gideri olarak muhasebeleştirilir. Ancak üretim fiziki olarak durmuş olmasına rağmen bu süreç üretim için kaçınılmaz ise bu durumda aktifleştirmeye devam edilir. Ayrıca ara verme işlemi üretimin bir parçası olmamasına rağmen bu süreçte önemli teknik ve idari işlere devam ediliyorsa bu durumda da aktifleştirmeye ara verilmez (TMS 23, Prgf: 21).

Söz konusu varlık amaçlanan kullanıma veya satışa hazır hale geldiği an itibarıyla borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesine de son verilir. Normal şartlarda varlığın üretimi genel itibarıyla tamamlanmasına rağmen olağan yönetsel süreç devam ediyorsa bu varlığın üretiminin devam ettiği anlamına gelmez. Bu gibi durumlarda

5. BOBİ FRS Kapsamında İnşaat Sözleşmelerinin Muhasebeleştirme Esasları

Bağımsız denetime tabi olup TMS uygulamayan işletmeler için 29 Temmuz 2017 tarih ve 30138 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan ve 01/01/2018 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere yürürlüğe giren BOBİ FRS'nin Hasılat başlıklı beşinci bölümünde müşterilerle yapılan sözleşme kapsamında İnşa Sözleşmelerine ilişkin hükümler düzenlenmektedir.

BOBİ FRS'nin Hasılat başlıklı beşinci bölümünde işletmenin yüklenici olduğu inşa sözleşmelerinden elde

edilen hasıllata ilişkin muhasebe ilkeleri, hasıllatın kayda alınma zamanı ve ölçümü ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir. BOBİ FRS'de bir varlık, tasarım, teknoloji, özellik, nihai amaç ve kullanım açısından birbiri ile ilişkili ya da bağımlı bir grup varlığın yapımı için özel olarak taraflar arasında hazırlanan sözleşme olarak tanımlanan inşaat sözleşmesi, sonucun güvenilir olarak tahmin edilmesi koşuluyla raporlama dönemi sonunda mali tablolarda sunulur. Sonucun güvenilir olarak tahmin edilmesi inşanın tamamlanma derecesinin, gelecekte beklenen maliyetlerin ve faturaların tahsiline ilişkin beklentilerin güvenilir bir biçimde tahmin edilmesi olarak ifade edilebilir. İnşa sözleşmesine ait hasılat ve maliyetler gerekli olan bu koşulun ortaya çıkması durumunda sözleşmeye konu faaliyetin tamamlanma derecesi dikkate alınarak kar/zarara yansıtılır (BOBİ FRS, B5, 22-24). Vergi mevzuatının aksine BOBİ FRS bu yöntemle dönemsellik kavramının da gereğini yerine getirmiş olmaktadır.

Bazı durumlarda ekonomik belirsizliklerin ve birçok farklı sebebin etkisiyle inşaat işine ilişkin sonucun güvenilir şekilde ölçülmesi olanaksız olmaktadır. Bu durumda geri kazanılma ihtimali olan gider tutarı kadar hasılat tutarı kayda alınır. Bazı durumlarda ise sonucun güvenilir olarak tahmin edilememesi ile birlikte katlanılan giderlerin de geri kazanılma ihtimalinin olmadığı durumlar söz konusu olabilir. Bu durumda ise hasılat kayda alınmayıp katlanılan giderler kar/zarara yansıtılmaya devam edilir. Söz konusu belirsizlik ortadan kalkar kalkmaz inşa sözleşmesine ilişkin hasılat ve maliyetler tamamlanma dereceleri göz önüne alınarak finansal tablolara yansıtılmaya başlanır. Ancak güvenilir olarak ölçülemeyen geçmişteki dönemlere ilişkin bir düzeltme yapılmaz (BOBİ FRS, B5, 22-24).

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardında olduğu gibi BOBİ FRS'de de inşa sözleşmeleri hükümleri her bir inşa sözleşmesine izin verilen haller dışında ayrı ayrı uygulanarak finansal tablolarda gösterilir (BOBİ FRS, B5, 26-28).

6. İnşaat Sözleşmesi Gelir ve Giderlerinin Muhasebeleştirilme Esasları

Vergi mevzuatında yıllara yaygın inşaat ve onarım işi ile ilgili gelir ve giderler tamamlanmış sözleşme yöntemine göre muhasebeleştirilmektedir. Bu yöntemde iş ne kadar uzun sürerse sürsün işin tamamlandığı yıl işin yapıldığı yıl olarak kabul edilmektedir. Bunun birçok dezavantajı olmasına, özellikle de dönemsellik kavramına aykırı bir durum olmasına rağmen vergi mevzuatı açısından yürürlükte olan sistem budur.

Örneğin, bir inşaat işi 2012'de başlamış ve 2017 yılında tamamlanmış olsun. Tamamlanmış sözleşme yöntemine göre inşaatın devam ettiği sürede elde edilen hakedişler 2017 yılında gelire aktarılmak üzere 350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri hesabında takip edilir (Özlu, 2012: 55). İnşaat için katlanılan maliyetler 740 Hizmet Üretim Maliyeti hesabına borç kaydedilirken dönem sonlarında 741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma hesabı aracılığı ile 170-179 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri hesabına aktarılır. İşin tamamlandığı yıl hakedişler hesabındaki tutar, işin bittiği yılın gelirene aktarılırken 17 grubunda aktifleştirilmiş inşaat maliyetleri ise işin bittiği yılın giderine aktarılır (Sevilengül, 2008: 376-377).

TFRS 15, yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri ile ilgili sözleşme sonucunun güvenilir olarak öngörülmesi durumunda inşaat işine ilişkin gelir ve giderlerin iş devam ettiği sürece dönem sonlarında söz konusu işin tamamlanma dereceleri dikkate alınarak gelir ve gider olarak muhasebeleştirileceği hükmünü getirmiştir. Aynı şekilde BOBİ FRS inşa sözleşmesinin finansal tablolara aktarılmasını Bölüm 5'te Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi başlığı altında 29-35 paragraflarda açıklamıştır

Tamamlanma yüzdesi oranına göre işin başladığı yıl itibarıyla iş tamamlanmaya kadar her raporlama dönemi sonunda işin tamamlanma derecesi hesaplanır. İşin tamamlanma derecesi söz konusu dönemde yapılan harcamaların işin tamamlanması için öngörülen maliyetlere oranı üzerinden hesaplanır. Bu sayede gelir ve giderler ilgili oldukları dönemlerde muhasebeleştirilerek sonuçta elde edilen kar veya zarar da ilgili olduğu dönemin finansal raporlarında yerini bulmuş olacaktır (Gökçen, Ataman ve Çakıcı, 2016: 282-283).

Tamamlanma oranının belirlenmesinde raporlama döneminde katlanılmış olan inşaat maliyetleri dikkate alınır. Ancak bu maliyetler içinde daha sonradan yapılacak işler için harcanmış tutarlar var ise bunlar dikkate alınmaz. Sadece fiziki olarak yapılan işle ilgili olan maliyetler dikkate alınır. Örneğin, gelecekte yapılması planlanan işlerle ilgili teslim alınan malzeme maliyetleri, gelecekte yapılması planlanan işlerle ilgili henüz iş gerçekleştirilmeden taşeron firmalara yapılan ödemeler (BOBİ FRS, B5, 33).

7. İnşaat Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesinde TMS 12 Gelir Vergileri Standardı ve BOBİ FRS Açısından Ertelemiş Vergi Etkisi

TMS 12 Gelir Vergileri Standardı bazı istisnalar dışında işletmelerin ertelenmiş vergi borçlarının veya ertelenmiş vergi alacaklarının muhasebeleştirilmesini zorunlu tutmaktadır. İnşa sözleşmeleri TMS 12 Gelir Vergileri Standardına göre değerlendirildiğinde cari dönemin ve önceki dönemlerin vergileri finansal tablolarda borç unsuru olarak muhasebeleştirilir. Ancak cari dönem ve önceki dönemler için ödenmiş olan vergiler ilgili dönemlere ait vergiden fazla olduğu durumda fazlalık kısım finansal tablolarda varlık olarak muhasebeleştirilir (TMS 12, Prgf 12). Gelir Vergileri Standardına göre vergiye tabi bütün geçici farklar için ertelenmiş vergi borcu muhasebeleştirilmelidir (TMS 12, Prgf 15)

BOBİ FRS, Gelir Üzerinden Alınan Vergileri açıkladığı 23. Bölümde büyük işletmeler ve orta büyüklükteki işletmelerde ertelenmiş vergi tutarlarının finansal tablolarda sunulmasında farklı uygulamaya gitmiştir. Büyük işletmelerin hem konsolide hem de münferit hazırlanan finansal tablolarında, ertelenmiş vergi tutarlarını sunmaları zorunlu tutulmuştur. Orta ölçekli işletmelerde ise ertelenmiş vergiden kaynaklanan ödenecek veya geri kazanılacak tutarların finansal tablolarda sunumuna ilişkin bir zorunluluk getirmemiştir. Ancak bu işletmelerin ihtiyari olarak konsolide finansal tablo düzenlemeleri durumunda ertelenmiş vergiden kaynaklanan ödenecek ve geri kazanılacak tutarların sunulması zorunlu iken, münferit finansal tablolarında isteğe bağlı tutulmuştur (BOBİ FRS, B23, 3). İnşa sözleşmelerinden elde edilen gelirlerin muhasebeleştirilmesinde, BOBİ FRS Bölüm 23 Gelir

Üzerinden Alınan Vergiler kapsamında ortaya çıkan ertelenmiş verginin “Ertelenmiş Vergi Varlığı” veya “Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü” olarak finansal tablolara alınmasına ilişkin hüküm getirilmiştir (BOBİ FRS, B23, 13).

Ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlüğünün muhasebeleştirilmesinde kullanılmak üzere ilgili çalışmaların yazarlar tarafından hesaplar önerilmektedir. 283 Ertelenmiş Vergi Alacağı-483 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü (Sümer Göğüş, 2010: 25-26); 284 Ertelenmiş Vergi Varlıkları- 484 Ertelenmiş Vergi Yükümlülükleri (Tekşen, 2010: 303,307); 284 Ertelenmiş Vergi Varlığı- 484 Ertelenmiş Vergi Borcu (Yıldıztekin, 2013:312); 289 Ertelenmiş Vergi Varlığı-489 Ertelenmiş Vergi Borcu (Badem ve Tosun, 2014: 61).

8. Örnek Uygulama

Nida İnşaat firması 10.04.2016 tarihinde 48 ayda bitirmek üzere Sağlık A.Ş. tarafından yaptırılan bir özel hastanenin ek bina yapım ihalesini kazanmıştır. İhale 2.000.000 TL + %18 KDV sabit fiyatlı sözleşme³ olup tahmini inşaat yapım maliyetinin etkin faiz oranı ile indirgenmiş bugünkü değeri 1.500.000 TL olacaktır. İnşaat firması işe başlamak için 01.05.2016 tarihinde 4 yıl vadeli 800.000 TL tutarında banka kredisi kullanmıştır.⁴ Aylık faiz oranı %1 olup faiz ve anapara ödemeleri yılsonlarında yapılacaktır. Nisan 2016 tarihinde inşaatına başlanan bina, tahmini 48 ayda bitirilecektir. Ayrıca inşaat faaliyetlerine Ekim 2017 tarihinde 3 ay ara verilmiş olup Ocak 2018’de tekrar inşaat işine başlanmıştır. Verilen 3 aylık ara inşaat işinin niteliği gereği olmayıp olağanüstü bir gecikmeden kaynaklanmıştır. KDV tevkifat oranı⁵ 3/10 olup, hakediş ödemelerinden %3 stopaj yapılacaktır. Tablo 1’de projeye ilişkin hakedişlerden kaynaklanan nakit girişleri ve faiz dışı nakit çıkışları verilmiştir.

Tablo 1. Proje Bilgileri (TL)

	2016 (8 Ay)	2017	2018	2019	2020 (4 Ay)
Hakedişten kaynaklanan nakit girişleri	350.000	400.000	500.000	550.000	200.000
Faiz dışı nakit çıkışları	250.000	300.000	350.000	400.000	200.000

Tablo 2’te proje kapsamında kullanılan banka kredisine ilişkin taksit ve faiz tutarları verilmiştir.

Tablo 2. Yıllık Kredi Ödeme Planı (TL)*

Dönem	Taksit Tutarı**	Faiz	Anapara
2016 Yılı (Mayıs-Aralık)	168.536,55	60.267,12	108.269,42
2017 Yılı	252.804,82	73.350,41	179.454,41
2017 Yılı (Ekim-Aralık)***		16.309,23	
2018 Yılı	252.804,82	50.591,10	202.213,72
2019 Yılı	252.804,82	24.945,34	227.859,48
2020 Yılı (Ocak – Nisan)	84.268,27	2.065,30	82.202,97
Genel Toplam	1.011.219,28	211.219,28	800.000,00

* KKDF ve BSMV ihmal edilmiştir.

**Taksit tutarları Anüite formülü ile hesaplanmıştır.

***İnşaat faaliyetlerine ara verilen dönem olup TMS 23 standartları gereği inşaatın maliyetine dâhil edilmeyecektir.

İşlemlerin muhasebeleştirilmesi için TFRS 15 Paragraf 2’de vurgulanan tamamlanma yüzdesinin hesaplanması gerekecektir. Tamamlanma yüzdesi ilgili dönemdeki toplam fiili harcamaların tahmini sözleşme maliyetine oranlanması sonucu hesaplanmaktadır. Örneğimizde banka kredisi kullanıldığı için sözleşme maliyetine TFRS 15 ve TMS 23 kapsamında borçlanma maliyetlerinin de eklenmesi uygun olacaktır. Bu durumda tahmini sözleşme maliyetine eklenecek faiz gideri (211.219,28-. 16.309,23⁶) 194.910,05 TL ve tahmini sözleşme maliyeti ise 1.694.910,05 TL⁷ olacaktır.

Tablo 3. Tamamlanma Yüzdesi Yöntemine Göre Tamamlanma Oranının Hesaplanması (TL)

Yıllar	Harcamalar*	Faiz	Toplam Harcama	Tamamlanma Oranı**
2016	250.000	60.267,12	310.267,12	0,18
2017	300.000	57.041,18	357.041,18	0,21
2018	350.000	50.591,10	400.591,10	0,24
2019	400.000	24.945,34	424.945,34	0,25
2020	200.000	2.065,30	202.065,30	0,12

*Faiz ödemeleri haricindeki nakit çıkışlarıdır.

** Tamamlanma Oranı = Toplam Harcama/Tahmini Maliyet

2016 Yılı Kayıtları

01.05.2016			
102 Bankalar Hesabı		800.000,00	
400 Banka Kredileri Hesabı			800.000,00
<i>4 yıl vadeli kredi çekilmesi</i>			
2016			
740 Hizmet Üretim Maliyeti		310.267,12	
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksit ve Faizleri			60.267,12
320 Satıcılar / 102 Bankalar			250.000,00
<i>İnşaat harcamaları ve inşaat maliyetine eklenecek borçlanma maliyetinin kaydı</i>			
2016			
102 Bankalar / 120 Alıcılar		380.282,00	
295 Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar		10.500,00	
740 Hizmet Üretim Maliyeti		3.318,00	
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri			350.000,00
391 Hesaplanan KDV			44.100,00
<i>Damga Vergisi:</i> $350.000 * 0,00948 = 3.318$			
<i>KDV Tevkifatı:</i> $350.000 * 0,18 = 63.000$			
$63.000 * (3/10) = 18.900$			
<i>Stopaj:</i> $350.000 * 0,03 = 10.500$			

2016 yılında 350.000 TL+ KDV hakediş tahsil edilmiştir. Ancak tamamlanma oranına göre (2.000.000*0,18) 360.000 TL’nin dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Bu durumda işin tamamlanma düzeyine göre gelir olarak kaydedilmesi gereken ancak henüz hakedişe bağlanmamış

gelirlerin tahakkuk olarak izlenmesi gerekir. Bu tutar için "186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları" hesabı kullanılabilir (Akdoğan vd., 2011:285; Acar, 2013:36). Hakedişi henüz düzenlenmemiş olan ancak dönemsel kavram gereği sonuç hesaplarına aktarılması gereken ilgili tutarlar 60 hesap grubundaki satışlar hesabının alacağı karşılığında bu hesabın borcuna kaydedilir. Hakediş gerçekleştiğinde ise bu hesap alacaklandırılarak kapatılır (Akdoğan vd., 2011:289).

31.12.2016		
186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları	10.000,00	
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hak.	350.000,00	
600 Yurt İçi Satışlar		360.000,00
<i>Hakediş tutarının gelire aktarılması</i>		
31.12.2016		
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	313.585,12	
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı		313.585,12
<i>Döneme ait maliyetlerin yansıtılması</i>		
31.12.2016		
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı	313.585,12	
740 Hizmet Üretim Maliyeti		313.585,12
<i>Yansıtma hesabının kapatılması</i>		
31.12.2016		
622 Hizmet Üretim Maliyeti	313.585,12	
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri		313.585,12
<i>2016 Yılı inşaat maliyetlerinin dönem gideri olarak kaydedilmesi</i>		

2016 yılında fiili maliyet (313.585,12 TL), dönem gelirinden (360.000,00 TL) düşük olduğu için (9.282,98 TL) ertelenmiş vergi borcu çıkacaktır. Ortaya çıkacak ertelenmiş vergi borcu TMS 12 ve BOBİ FRS kapsamında "Ertelenmiş Vergi Borcu" hesap kalemine alacak kaydedilerek muhasebeleştirilebilir.

2017 Yılı Kayıtları

2017		
740 Hizmet Üretim Maliyeti	357.041,18	
780 Finansman Giderleri*	16.309,23	
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksit ve Faizleri		73.350,41
320 Satıcılar / 102 Bankalar		300.000,00
<i>İnşaat harcamaları ve borçlanma maliyetleri</i>		
2017		

102 Bankalar / 120 Alıcılar	434.608,00	
295 Peşin Ödenen Vergi Ve Fonlar	12.000,00	
740 Hizmet Üretim Maliyeti	3.792,00	
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri		400.000,00
391 Hesaplanan KDV		50.400,00
<i>Damga Vergisi:</i>		
<i>400.000*0,00948=3.792,00</i>		
<i>KDV Tevkifatı: 400.000*0,18=72.000</i>		
<i>72.000*(3/10)=21.260,00</i>		
<i>Stopaj: 400.000*0,03= 12.000</i>		

*İnşaat işine olağanüstü olarak ara verilmesinden dolayı ara verilen süre için tahakkuk eden borçlanma maliyeti hizmet maliyetine dâhil edilmeyip dönem gideri olarak muhasebeleştirilmiştir.

2017 yılında 400.000 TL+ KDV hakediş tahsil edilmiştir. Ancak tamamlanma oranına göre (2.000.000*0,21) 420.000 TL'nin dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Aradaki 20.000 TL'lik fark yukarıda da bahsedildiği üzere daha sonra hakedişe bağlanmak üzere "186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları" hesabında muhasebeleştirilecektir.

31.12.2017		
186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları	20.000,00	
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri	400.000,00	
600 Yurt İçi Satışlar		420.000,00
<i>Tamamlanma yüzdesine göre hesaplanan hakediş tutarının gelire aktarılması</i>		
31.12.2017		
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	360.833,18	
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı		360.833,18
<i>Döneme ait maliyetlerin yansıtılması</i>		
31.12.2017		
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı	360.833,18	
740 Hizmet Üretim Maliyeti		360.833,18
<i>Yansıtma hesabının kapatılması</i>		
31.12.2017		
622 Hizmet Üretim Maliyeti	360.833,18	
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri		360.833,18
<i>2017 Yılı inşaat maliyetlerinin dönem gideri olarak kaydedilmesi</i>		

2017 yılı itibarıyla 186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları hesabında (10.000+20.000) 30.000 TL birikmiştir.

2017 yılında fiili maliyet (360.833,18 TL), dönem gelirinden (420.000,00 TL) düşük olduğu için (11.833,36 TL) ertelenmiş vergi borcu çıkacaktır.

2018 Yılı Kayıtları

2018			
740 Hizmet Üretim Maliyeti	400.591,10		
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksit ve Faizleri		50.591,10	
320 Satıcılar / 102 Bankalar		350.000,00	
<i>İnşaat harcamaları ve borçlanma maliyetleri</i>			
2018			
102 Bankalar / 120 Alıcılar	543.260,00		
295 Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar	15.000,00		
740 Hizmet Üretim Maliyeti	4.740,00		
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri		500.000,00	
391 Hesaplanan KDV		63.000,00	
<i>Damga Vergisi:</i> $500.000 * 0,00948 = 4.740$			
<i>KDV Tevkifatı:</i> $500.000 * 0,18 = 90.000$			
$90.000 * (3/10) = 27.000$			
<i>Stopaj: $500.000 * 0,03 = 15.000$</i>			

2018 yılında 500.000 TL+ KDV hakediş tahsil edilmiştir. Ancak tamamlanma oranına göre ($2.000.000 * 0,24$) 480.000 TL'nin dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Aradaki 20.000 TL'lik fark daha önceden hakedişe bağlanmak üzere tahakkuk ettirilen ve "186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları" hesabında muhasebeleştirilen tutardan karşılanacaktır.

31.12.2018			
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri	500.000,00		
186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları		20.000,00	
600 Yurt İçi Satışlar		480.000,00	
<i>Tamamlanma yüzdesine göre hesaplanan hakediş tutarının gelire aktarılması</i>			

31.12.2018			
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	405.331,10		
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı		405.331,10	
<i>Döneme ait maliyetlerin yansıtılması</i>			

31.12.2018			
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı	405.331,10		
740 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma hesabının kapatılması		405.331,10	
31.12.2018			
622 Hizmet Üretim Maliyeti	405.331,10		
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri		405.331,10	
<i>2018 Yılı inşaat maliyetlerinin dönem gideri olarak kaydedilmesi</i>			

2018 yılı itibariyle 186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları hesabında (10.000 + 20.000- 20.000) 10.000 TL birikmiştir. 2018 yılında fiili maliyet (405.331,10 TL), dönem gelirinden (480.000,00 TL) düşük olduğu için (14.933,78 TL) ertelenmiş vergi borcu çıkacaktır.

2019 Yılı Kayıtları

2019			
740 Hizmet Üretim Maliyeti	424.945,34		
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksit ve Faizleri		24.945,34	
320 Satıcılar / 102 Bankalar		400.000,00	
<i>İnşaat harcamaları ve borçlanma maliyetleri</i>			

2019			
102 Bankalar / 120 Alıcılar	597.586,00		
295 Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar	16.500,00		
740 Hizmet Üretim Maliyeti	5.214,00		
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri		550.000,00	
391 Hesaplanan KDV		69.300,00	
<i>Damga Vergisi:</i> $550.000 * 0,00948 = 5.214$			
<i>KDV Tevkifatı: $550.000 * 0,18 = 99.000$</i>			
$90.000 * (3/10) = 29.700$			
<i>Stopaj: $500.000 * 0,03 = 16.500$</i>			

2019 yılında 550.000 TL+ KDV hakediş tahsil edilmiştir. Ancak tamamlanma oranına göre ($2.000.000 * 0,25$) 500.000 TL'nin dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Aradaki farkın 10.000 TL'si daha önceden hakedişe bağlanmak üzere tahakkuk ettirilen ve "186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları" hesabında muhasebeleştirilen tutardan karşılanacak, 40.000 TL'si ise 382 Ertelenmiş Gelirler hesabında muhasebeleştirilecektir.

31.12.2019			
------------	--	--	--

350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri	550.000,00	
186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları		10.000,00
382 Ertelemiş Gelirler		40.000,00
600 Yurt İçi Satışlar		500.000,00
<i>Tamamlanma yüzdesine göre hesaplanan hakediş tutarının gelire aktarılması</i>		
31.12.2019		
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	430.159,34	
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı		430.159,34
<i>Döneme ait maliyetlerin yansıtılması</i>		

31.12.2019		
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı	430.159,34	
740 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma hesabının kapatılması		430.159,34
31.12.2019		
622 Hizmet Üretim Maliyeti	430.159,34	
170 Yıllara Yaygın İnşaat Ve Onarım Maliyetleri		430.159,34
<i>2019 Yılı inşaat maliyetlerinin dönem gideri olarak kaydedilmesi</i>		

2019 yılı itibariyle 186 Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları hesabı kapatılmıştır. 2019 yılında fiili maliyet (430.159,34 TL), dönem gelirinden (500.000,00 TL) düşüldüğü için (13.968,13) ertelenmiş vergi borcu çıkacaktır.

2020 Yılı Kayıtları

2020		
740 Hizmet Üretim Maliyeti	202.065,30	
303 Uzun Vadeli Kredilerin Anapara Taksit ve Faizleri		2.065,30
320 Satıcılar / 102 Bankalar		200.000,00
<i>İnşaat harcamaları ve borçlanma maliyetleri</i>		
2020		
102 Bankalar / 120 Alıcılar	217.304,00	
295 Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar		6.000,00
740 Hizmet Üretim Maliyeti		1.896,00
350 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakedişleri		200.000,00
391 Hesaplanan KDV		25.200,00
<i>Damga Vergisi:</i>		
$200.000 * 0,00948 = 1.896$		
<i>KDV Tevkifatı:</i>		
$200.000 * 0,18 = 36.000$		
$36.000 * (3/10) = 10.800$		
<i>Stopaj: $200.000 * 0,03 = 6.000$</i>		

2020 yılında 200.000 TL+ KDV hakediş tahsil edilmiştir. Ancak tamamlanma oranına göre ($2.000.000 * 0,12$) 240.000 TL'nin dönem geliri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Aradaki 40.000 TL'lik fark daha önceden 382 Ertelemiş Gelirler hesabına aktarılan tutardan karşılanacaktır.

30.04.2020		
350 Yıllara Yaygın İnşaat Ve Onarım Hakedişleri	200.000,00	
382 Ertelemiş Gelirler		40.000,00
600 Yurt İçi Satışlar		240.000,00
<i>Tamamlanma yüzdesine göre hesaplanan hakediş tutarının gelire aktarılması</i>		
30.04.2020		
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	203.961,30	
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı		203.961,30
<i>Döneme ait maliyetlerin yansıtılması</i>		
30.04.2020		
741 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hesabı	203.961,30	
740 Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma hesabının kapatılması		203.961,30
30.04.2020		
622 Hizmet Üretim Maliyeti	203.961,30	
170 Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri		203.961,30
<i>2020 Yılı inşaat maliyetlerinin dönem gideri olarak kaydedilmesi</i>		

İnşaat işi tamamlandığında toplam hakediş tutarı ile toplam maliyet arasındaki fark ($2.000.000,00 - 1.713.870,04 = 286.129,96$ TL) inşaat firmasının bu işten elde ettiği gelir tutarıdır. Ödenecek gelir vergisi ise ($286.129,96 * 0,20$) 57.225,99 TL olacaktır. Bu tutarın 50.018,25 TL'si önceki yıllara ait ertelenmiş vergi borcudur.

9. Sonuç ve Değerlendirme

Yıllara yaygın inşaat ve taahhüt işlerinin muhasebeleştirilme esasları vergi mevzuatımız ve TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı ve BOBİ RFRS açısından karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. Vergi mevzuatınca işin tamamlandığı dönemde gelir ve gidere aktarılan sözleşme maliyet ve hasılatları, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı ve BOBİ RFRS kapsamında muhasebeleştirildiğinde ilgili oldukları dönemde gelir ve gidere aktarılarak finansal tablolara yansıtılmaktadır. Bu da finansal bilgi kullanıcılarına daha doğru bilgi verilmesini sağlamaktadır.

Yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri yapan işletmelerin TFRS 15 kapsamında yükledikleri işler ile ilgili olan borçlanma maliyetleri sözleşmelere yüklenebilmektedirler. İnşaat Sözleşmesi hükümleri kapsamında işle ilişkisi olan ve

sözleşmeye yüklenebilen borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine yönelik bir örnek uygulama çalışması yapılmıştır.

Örnek uygulamada, sözleşme tutarı vergi mevzuatı çerçevesinde muhasebeleştirilmiş olsaydı 2.000.000 TL + %18 KDV tutarı için bittiği 2020 yılında gelir, 1.500.000 TL tutarındaki tahmini inşaat maliyeti de yine 2020 yılında gider olarak muhasebeleştirilecek ve ayrıca ortaya çıkan borçlanma maliyetleri vergi mevzuatımız gereği dönem gideri olarak muhasebeleştirilecekti. Sözleşme kapsamındaki borçlanma maliyetleri TFRS 15 Müşteri Sözleşmeleri standardı kapsamında TMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardının izin verdiği sınırlar dâhilinde borçlanmaya sebep olan hizmetin maliyetine dâhil edilmiştir. Vergi mevzuatı kapsamında değerlendirildiğinde 1.500.000 TL olarak hesaplanan inşaat maliyeti işin devam ettiği müddetçe ortaya çıkan borçlanma maliyetlerinin dâhil edilmesiyle 1.694.910,05 TL olarak hesaplanmıştır.

Sonuç olarak, TFRS 15 ve TMS 23 standartları yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinin “Dönemsellik” ve “Tam Açıklama” kavramları dâhilinde muhasebeleştirilmesine, daha doğru ve güvenilir bir finansal raporlama yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

Notlar

¹ Dekapaj: Bir inşaat terimi olan dekapaj bina yapılacak bir arsa, dolgu yapılacak bir arazinin üzerindeki bitkisel ya da yumuşak toprağın, açık maden işletmelerinde cevher üzerindeki toprağın sınırlanması işlemidir.

² Genel maliyetler ve yönetim maliyetlerinin müşteriye açıkça fatura edilme koşuluyla varlık olarak muhasebeleştirme izni vardır.

³ Sabit fiyatlı sözleşme: Yüklenici firmanın ihale bedeli veya üretilen birim başına sabit bir tutar gibi sabit bir sözleşme fiyatını kabul ettiği sözleşmelerdir. Sabit fiyat uygulamasının istisnası maliyet güncelleştirmeleridir (eskalasyon).

⁴ Uygulamada taahhüt işinde genel itibariyle hakediş ödemeleri yapılan işin belli aşamalara gelmesi ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle bu tür iş ile uğraşan işletmeler için büyüklüğü sebebiyle iş başlangıcında finansman ihtiyacını kredi kullanarak karşılayabilmektedirler. TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardında 96. paragrafta yer alan “Müşteriyle yapılan bir sözleşmenin yerine getirilmesi kapsamında katlanılan ve başka bir Standartın kapsamında yer alan maliyetler o Standart uyarınca muhasebeleştirilir” ifadesi ile borçlanma maliyetlerinin de sözleşmeye yüklenebileceğine ilişkin hüküm vardır. Bu kapsamda söz konusu borçlanma maliyetleri de sözleşmeye dâhil edilerek örnekte verilen etkin faiz oranı ile indirgenmiş bugünkü değeri 1.500.000 TL öngörülen inşaat maliyetinin borçlanma maliyeti sonrası oluşacak maliyet dağılımı ve muhasebeleştirilmesi üzerinde durulacaktır.

⁵ 14 sıra no’lu Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliğinde yapılan değişiklikle (I/C-2.1.3.2.1.1.) bölümünün birinci paragrafında yer alan “(2/10)” ibaresi 1 Ekim 2017 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere “(3/10)” olarak değiştirilmiştir (Verginet, 2018)

⁶ TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı kapsamında aktifleştirmeye ara verilmesi başlığı altında paragraf 20-21 hükümleri gereği varlığın kullanıma hazır duruma getirilmesine yönelik faaliyetlere Ekim-Aralık 2017 ara verilmiş olmasından dolayı bu süredeki borçlanma maliyetlerinin aktifleştirilmesi uygun değildir. Dolayısıyla bu tutarlar oluştukları dönemde gider olarak muhasebeleştirilirler.

⁷ (194.910,05 + 1.500.000,00)

Kaynakça

- Acar, V. (2013). Türkiye Muhasebe Standartları – 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının İncelenmesi Ve Yeni Türk Ticaret Kanunu’na Geçiş Sürecinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşleri Uygulama Çalışması, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 25-50.
- Akdoğan, N., Aktaş, R., Deran, A., Erhan, D. U., & Acar, V. (2011). *Türkiye Muhasebe Standartları İle Uyumlu Sektörel Muhasebe*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altay, A., & Sultankhanova, G. (2016). Yıllara Yaygın İnşaat, Taahhüt ve Onarım İşlerinin Muhasebeleştirilmesinde TMS 11 ile Türkiye Mevzuatının Karşılaştırılması ve Uygulama Örneği. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 49, 89-102.
- Aydın, S. (2016). TMS 23 ve Vergi Usul Kanunu Kapsamında Borçlanma Maliyetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 21(4), 1239-1249
- Badem, C., & Tosun, V. (2014). Yıllara Yaygın İnşaat İşlerinde Muhasebe Uygulamalarının Vergi Kanunları ve TMS 11 Açısından Karşılaştırılması ve Ertelemiş Vergi Etkisi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Ekim, 39-64.
- BOBİ FRS (2018). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı*. (Erişim: 01.03.2018), http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/bobi_frs.PDF
- Çatıktaş, Ö. (2012). Yıllara Yaygın İnşaat Faaliyetinin Vergi Kanunları ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Açısından Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Eylül, 69-84.
- Deran, A., & Savaş, İ. (2014). Borçlanma Maliyetlerinin Muhasebeleştirilme Esaslarının 23 Nolu Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Değerlendirilmesi. *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi*, Temmuz-Ağustos, 113-128
- Deran, A., Erduru, İ., & Sürer, A. (2016). Muhasebe Meslek Mensuplarının TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardına İlişkin Bilgi Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 47, 12-26
- Epstein, B., & Jermakowicz, E. K. (2010), *Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards*, Canada: Wiley&Sons,Inc.
- Gökçen, G., Ataman, B., & Çakıcı, C. (2011). *Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamaları*. İstanbul: Beta Yayınları
- Karaca, N., & Misket, G. (2014). TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Kapsamında Muhasebe Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 10, 169-203.
- Kıymetli Şen, İ. (2012), TMS11 - İnşaat Sözleşmeleri Standardına Göre Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 83-94.

- Örten, R., Kaval, H., & Karapınar, A. (2009). *Türkiye Muhasebe – Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özlu, Y. (2012). *Yıllara Yaygın İnşaat, Taahhüt ve Onarım İşlerinde Muhasebe İşlemleri İnşaat Taahhüt İşletmelerinde İç Kontrol ve Denetim*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Sevilengül, O. (2008). *Genel Muhasebe*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Sümer Göğüş, H. E. (2010), Ertelenmiş Vergi ve Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm*, 101(Eylül-Ekim), 13-29.
- Tekşen, Ö. (2010), TMS-12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Verginin İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 291-317.
- TFRS 15 (2018). Türkiye Finansal Raporlama Standardı 15-Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat. (Erişim: 01.03.2018), http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TFRS/TFRS_15_2018.pdf
- TMS 23 (2018). Türkiye Muhasebe Standardı 23-Borçlanma Maliyetleri. (Erişim: 01.03.2018), http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_23_2018.pdf
- Verginet (2018). KDV Tevkifat Oranları. (Erişim: 05.03.2018), <http://www.verginet.net/dtt/1/KDV-Tevkifat-Oranlari.aspx>
- Yereli, A. N., Kayalı, N., & Demirlioğlu, L. (2011). İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı TMS 11 Çerçevesinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 113-135.
- Yıldıztekin, İ. (2013), TMS-11 ve 12 Standardı Kapsamında Ertelenmiş Vergilere İlişkin Muhasebe Kayıtları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 295-320.



Araştırma Makalesi • Research Article

Kadı Burhaneddin Divanı'nda Toprak İle İlgili Hâksâr İfadesinin Kullanımı ve Düşündürdükleri *

The Use and Make Think of the “Hâksâr” Expression Which is Related to Earth in the Divan of Kadi Burhaneddin

Hatice Özdil ^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 13000, Bitlis/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6372-7272

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mart 2018
Düzeltilme tarihi: 22 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Kadı Burhaneddin Divanı
Hâk
Hâksâr
Toprak

ARTICLE INFO

Article history:

Received 20 March 2018
Received in revised form 22 June 2018
Accepted 17 July 2018

Keywords:

Divan of Kadi Burhaneddin
Hâk
Hâksâr
Earth

ÖZ

Toprak, insanın ve dünyanın yaratılışının ana maddelerinden biri olarak kabul edilir. Dolayısıyla, toplumumuzda toprak kavramına birçok açıdan kutsiyet yüklenmiş ve toprak tevazu, bereket, teslimiyet, sadakat sembolü olarak kullanılmıştır. Kadı Burhaneddin Divanı'nda altı defa kullanılan hâksâr kelimesi, şairin şiirlerinde sevgilinin üstün güzelliği karşısında perişan olan, yüzünü gözüne toprağa süren, sevgilinin ayak toprağına kapanan zavallı, zelil bir âşık manzarası çizer. Çalışmamızda Kadı Burhaneddin'in “hâksâr” ifadesini kullandığı şiirlerinde, âşığın sevgilinin güzelliği karşısında perişan bir durumda kendini toprakla bütünleştiği, kendini taş toprağına vurması, yüzüne gözüne toprak bulması sonucu oluşan bu acınacak tabloyu bir şair gözüyle nasıl ifade ettiği anlatılmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Earth is regarded as one of the main subjects of man and the creation of the world. Therefore, in our society, the concept of earth has been used in many respects as a symbol of humility, abundance, surrender, loyalty. The word “hâksâr”, which is used six-times in the Divan of Kadi Burhaneddin, draws the sight of a misery and down-sight lover who is miserable against the superior beauty of the beloved, whose face looks at the earth and who falls on the feet of his beloved. In this study where Kadi Burhaneddin uses the expression “hâksâr” in his poems, the lover integrates himself with the soil in a miserable situation because of the beauty of his beloved, abandons himself to the soil and stone and covers his face with soil. And we will try to explain how Kadi Burhaneddin expresses this poignant picture from the viewpoint of a poet.

1. Giriş

Toprak, insanın ve dünyanın yaratılışının ana maddelerinden biri olarak kabul edilir. Dolayısıyla, toplumumuzda toprak kavramına birçok açıdan kutsiyet yüklenmiş ve toprak tevazu, bereket, teslimiyet, sadakat sembolü olarak kullanılmıştır. Toprak kelimesi ile oluşturulan yeni ifadeler de bu semboller etrafında teşekkül etmiştir: “Toprak ana”, “benim sadık yârim kara topraktır”, “toprak gibi mütevazı olmak”, “ayağına toprak olmak” bu ifadelerle örnek olarak

gösterilebilir. Toprak kelimesinin Farsça karşılığı olan hâk ve bu kelime ile türetilen benzeri kelimelerin anlamlarına ve sembolize ettikleri kavramlara bakıldığında Türkçede kullanılan yönleri ile bir paralellik olduğu görülmektedir. Farsçada, hâk, hakîr, hâksâr, hâk-i pây, hâk ber-ser şoden, bende-i hâksâr gibi ifadelerin olduğu görülmektedir. Bunlardan divan şiirinde birçok farklı anlamıyla kullanılan “hâksâr” kelimesine; toprakla beraber, zelil, hakîr (tevazu tâbiri), mütevazı, düşkün, hali perişan, berbat, acınacak halde, toz toprak içinde sürünen, fakir gibi anlamlar verilmektedir.

* Bu çalışma, 13-15 Ekim 2017 tarihlerinde Sivas'ta düzenlenen Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve BEBAP 2017.22 nolu proje kapsamında Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: hozdil@beu.edu.tr

Tasavvufî Türk edebiyatının sık kullanılan sembollerinden biri olan toprak, evrenin, dünyanın ve insanın yaratılışının ana maddesi olarak kullanılmış, “mâşuk dışındaki bütün varlığın toprak olduğu” (Schimmel, 2004: 24) görüşü yaratılış âyetlerinden yapılan iktibaslarla, telmihlerle daha da etkili kılınmaya çalışılmıştır. Toprakta yaratılan insanın hasletleri olan tevazu, teslimiyet, sadakat ve rıza, eminlik gibi özelliklerin de toprakla ilişkilendirilmesi yadsınamaz. Toprak, bir değer birimi, inanış, rahmet ve bereket sembolleri yanında ölümü de çağrıştıran bir öge olarak dikkati çeker (Harmancı, 2014: 37).

Yeryüzü katmanını en alt ve en aşağı kabul eden kültür, toprakla pek çok kez aşağı olma, değersiz olma, hakîr olma hallerini karşılar. Bu algısı ile toprak mecazî olarak değer birimi işlevini de görür. Âşık, karşısındakini yüceltmek ve kendisini değersiz, mütevazî göstermek için “ayağına toprak olma”, “ayak toprağı” gibi deyimleri kullanır. Gerçek âşık kendini değersiz kılmak için üzerinden basıp geçilen toprak olmak ister (Harmancı, 2014: 31). Su ve toprak dünyada en bol bulunan şeylerden olmaları ve özellikle toprak, üzerine basılıp geçilen bir konumda bulunması bakımından tevazuun yanı sıra değersizliğin sembolü olarak da kullanılırlar. Ancak bu değersizlik daha çok hor ve hakîr bir konumda duran böylesi bir nesneden olağanüstü güzellikler yaratılması sadedinde gündeme getirilir ve böylece Allah’ın yücelik ve kudreti sergilenmeye çalışılır (Şentürk, 2016: 28).

Klasik Türk Şiiri’nde “başa toprak saçmak” deyimini genellikle aşk eksenli yer alır. Şairler, âcizlik bildirmek amacıyla bu ifadeyi kullanırken, aşkın âşıkta neden olduğu çeşitli ögelere gönderme yapmayı ihmal etmezler. Özellikle XVI. yüzyıl mesnevilerinde âcizlik bildirme isteği, aşk sebebiyle çekilen acı ve sıkıntılar, bir ölümlüğün ardından tutulan yaslar, dünya gamının verdiği eziyetler ve insanlardan kaçıp yalnız kalma düşüncelerini ifade etmede “başa toprak saçmak” yapısıyla karşılaşılır (Yılmaz, 2013: 338).

“Başa toprak saçmak” yapısıyla birlikte kullanılan “hâksâr olmak” ifadesi, “dünyayı boşlayıp her şeyden el etek çekmek” manasını verir. Şairler “başa toprak saçma”nın âcizlik ve çaresizlik bildirmesinden hareketle “hâksâr” kelimesini kullanıp kelime oyunları yapmıştır. Şeyhî, divanlar içerisindeki yazının, sevgilinin ayva tüyünü gördükten sonra başına topraklar saçtığını şöyle ifade eder:

*Divanlar içre hattun elinden sakim olup
Toprak saçar başına k’olur hâksâr hat*

(Yılmaz, 2013: 338).

Kadı Burhaneddin Divanı’nda hâksâr kelimesi altı defa kullanılmıştır. Bu kelime ile şair, şiirlerinde sevgilinin üstün güzelliği karşısında perişan olmuş, yüzünü gözünü toprağa süren, sevgilinin ayak toprağına kapanmış zavallı, zelif bir âşık portresi resmeder.

Çalışmamızda, Kadı Burhaneddin’in “hâksâr” ifadesini kullandığı şiirlerinde, âşığın sevgilinin güzelliği karşısında perişan bir durumda kendini toprakla bütünleştirmesi, kendini taşa toprağa vurması, yüzüne gözüne toprak bulması sonucu oluşan bu acınacak tabloyu bir şair gözüyle nasıl ifade ettiği gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Kadı Burhaneddin Divanı’nda Hâksâr İfadesinin Geçtiği Beyitler

- (i) *Zülfün iren yire kohusını bulam diyü
Sünbül yüzün sürer özini hâksâr ider.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Gazel 190/10; British Library Or. 4126: 44a; KBD Tıpkıbasım, 1943: 86).

*(Sünbül, yere inen saçlarının kokusunu bulayım
diye, (toprağı) yüzünü sürer, kendini perişan eder.)*

Sünbül, Klasik Türk Şiiri’nde daha çok sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçına benzeyen sünbül, şaire göre sevgiliyi kıskanmakta ve ona özenmektedir (Karaman, 2012: 303). Bu çiçeğin ayakta kalması, olağanüstü kokusuna rağmen bodur boylu ve toprağına yakın oluşu sebebiyledir. Şairler onun bu durumunu sevgilinin saç ve onun güzel kokusuyla yarışa kalkışmasına karşılık bir ceza olarak tevil ederler (Şentürk, 2016: 466).

Sünbülün en belirgin bitkisel özelliği güzel kokulu oluşudur. Divan şiirinde sevgilinin saçları, zülfü, kâkülü, güzel ve cezb edici kokusu nedeniyle sünbüle benzetilir. Müşğîn, ‘abîr, mu‘anber, ‘anberîn, nâfe-i Çin kelimeleri bu anlamda sünbül ve sevgilinin saçının kokusunu anlatan kelimeler olarak şiirde geçer. Öyle ki, sevgilinin saçları sünbülünden daha güzel kokar. Fuzûlî’nin aşağıdaki beytinde bu duruma tanık oluruz:

*Hiç sünbül sünbül-i zülfün kimi müşğîn değil
Nâfe-i Çin’i saçın tek derler ammâ çin değil*

(Karaman, 2012: 304).

Klasik Türk şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım, dalgalı ve karmaşık görünümlü saçları sünbüle benzetilir. Âşüfte, perişân, târmâr, halka halka, çîn, târ kelimeleri bu benzerliğe işaret olarak sünbül ile birlikte anılır. Sünbüllerin perişan oluşunun bir sebebi de sevgilinin saçının güzelliğinden duydukları üzüntüdür:

*Gam-ı gîsün ile âşüfte degül ger sünbül
Ne için böyle perişân olur ekser sünbül*

(Karaman, 2012: 307-308).

Halk şairinin mor sünbül şeklinde ifade ettiği sünbülün bu koyu rengi, Klasik Türk Şiiri’nde çokça işlenir. Rengi bakımından duman, bulut, gölge, gece, gökyüzü, gök, toprak, tuğra, yazı, Hristiyan başta olmak üzere çeşitli kelime ve kavramlarla ilişkilendirilen sünbül kara rengin simgesel anlamlarının da eşliğinde çok renkli hayallere konu olur. Mesela Fuzûlî,

*Sünbül özünü zülfüne benzetti nigârın
Bildi ki hatâdur
Dağlarda biter yüzü kara başı aşağı
Kaygulu mükedder*

diyerek sünbülün kara rengini, işlediği hataya karşılık verilen bir ceza olarak nitelendirerek hüsn-i talil yapmaktadır. Şaire göre sevgilinin saçları sünbülünden daha güzel kokar. Sünbül, sevgilinin saçına özendiği için cezalandırılan bir çiçek olarak nitelenir. Dağ çiçeği olup koyu renkli, başı aşağıya dönük çiçekler açması, kaygılı ve üzgün oluşunun, Yaratıcı tarafından cezalandırılışının göstergesi olarak algılanır (Karaman, 2012: 308-309).

Kadı Burhaneddin'in beytine baktığımızda şiirde sümbül ile ilgili bu örnek kullanımların birleştiğini görmek mümkündür. Sümbül, sevgilinin saçlarının kokusunu kısıkanıyor ve yere kadar inen dağınık saçlarını takip ediyor, böylece yerdeki toprağa ulaşıyor. Geleneğimize göre değerli veya kutsal sayılan toprak, koku serpilerek karıştırılır ve dolayısıyla toprak da güzel kokar. Sevgilinin yere inen güzel kokulu saçları toprağın da güzel kokmasına sebep olmalıdır. Sümbül, bu güzel kokulu toprağa yüzünü sürüyor, yüzü gözü toprak içinde kalıyor, kendisinden güzel koktuğu için kiskançlığından kendini yerlere atıp perişan oluyor, başına toprak saçıyor. Hâksâr kelimesi bütün bu anlatılanları tek başına karşılıyor: perişan olmak, başına toprak saçmak, toz toprak içinde sürünmek, zavallı duruma düşmek. Adeta gözümüzde, kiskançlıktan saçını başını yolan, feryat figan içinde kendini yerlere atıp toza toprağa bulanana zavallı biri canlanıyor. İşte bu görüntü "hâksâr" kelimesinin taşıdığı anlamlardan bir tanesidir.

(ii) *Bü'l- 'aceb budur ki hâkî zülfiñ için her sabah
Yüz yire koyup benefşe hâksâr olmuş durur.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Gazel 315/4; British Library Or. 4126: 71b; KBD Tıpkıbasım, 1943: 141).

(*Menekşenin her sabah, toprak rengi (toprağa ait)
saçların için yüzünü yere koyup perişan olması
şaşılacak şeydir.*)

Sevgilinin ayağını bastığı toprak ve bir insan vücudundaki en yüce, aziz ve itibarlı bölge olan alın arasındaki tezadı vurgulamak üzere Necati alımlarını bu toprağa sürmekle şeref buldukları iddiasındadırlar:

*Ayaguñ topragına secde itdüm
Cebinümde görünür nûr-i tâ 'et*

(Şentürk, 2016: 262).

Sevgilinin ayağı toprağı olmak yani ayağını bastığı yerdeki toprak olmak, âşık için en büyük şereftir. Bu ifadenin ardında ölüp toprak olma arzusunun başlayıp varlığını terk ederek onun yakınında bulunma uğruna toprak olma isteğine kadar geniş bir anlam yelpazesi söz konusudur (Şentürk, 2016: 379).

Kökleri toprakta olması bakımından edebî tasvir ve yorumlarda ağaç ve çiçekler sevgili ile kıyaslanırken âciz kalmalarını vurgulama sadedinde Aşıkî'nin şu beytinde olduğu gibi ayaklarının toprağa saplı olduğu yani âciz kaldıkları dile getirilir:

*Hevâ-yi kâmet-i dil-berle servüñ
Kalupdur bend-i gil içre ayığı*

(Şentürk, 2016: 442).

Şu beyitte de sevgilinin boyunu gören bir şimşadın âcizliği vurgulanmaktadır:

*'Ar'ar kadüñi gördi çün ey serv budacı
Haclet irişüp kaldı gil içinde ayığı*

(Şentürk, 2016: 442).

Kadı Burhaneddin, tabiat tasvirlerinde realist bir ressam gibi hareket eder (Alparslan, 2000: XXXIX). Kadı Burhaneddin'in beytinde kullanılan menekşenin divan şairlerinin dikkatini çeken bitkisel özellikleri; kısa boylu ve

taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilkbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olmasıdır (Bayram, 2007: 215). Bu beyitte menekşe kısa boyu nedeniyle toprağa çok yakın duran yaprakları ile karşımıza çıkar. Adeta menekşe yüzünü toprağa koymuş, secde eder vaziyettedir. Secde, dinî bir ritüel olması yanında başka işlevlerle de kültürde yer edinmiştir. Zaman içerisinde; başına toprak atmak, yerlere kapanmak, yer öpmek, yüzünü toprağa sürmek deyimleri ile karşılanan saygı ve itaat eylemleri secde çağrışımı ile kültüre girmiştir. Tasavvufta, tevazu ve alçakgönüllülük ifadesi olarak eğilme, toprağa bakma halleri secde işlevi ile karıştırılmamak şartıyla dervişlik hallerinden kabul edilir (Harmancı, 2014: 32).

Beyitte aşığın sevgilisini yüceltip, ayağının bastığı toprağa yüz sürmesi, toprağını öpmesi, koklaması, kendisini zavallı ve perişan hale getirme görüntüsü karşımıza çıkmaktadır. Aşığın bunu yapmasının en büyük sebebi, sevgilinin eşsiz güzelliği karşısında âciz kalması ve elinden bir şey gelmemesidir.

(iii) *Saba yiline benzer 'ahdi yâruñ
Ki bulunmaz anuñ bir dem karârı
Saba dün gece vardı işiğine
Didi ki sürünüz bu hâksârı.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Gazel 1032/8-9; British Library Or. 4126: 226a; KBD Tıpkıbasım, 1943: 450).

(*Sevgilinin sözü, vaadi, sabah rüzgârına benzer,
onun değişmediği bir an bile yoktur. Sabah rüzgârı,
dün gece sevgilinin eşğine vardığında sevgili ona
'Bu rezili (hâksârı, âşığı) sürün, kovun' dedi.*)

Klasik şiirimizde, âşıkların tam bir ümitle bekleyişlerine rağmen sevgili bir türlü yüzünü göstermez. Bu sebeple geleceği vaadinde bulunmasına rağmen sözünü tutmamak, sevgilinin klişeleşmiş vasıflarından biri hâlini almıştır. Ancak sevgiliyi ümitle beklemek, âşıklığın vazgeçilmez şartlarından biridir. Bu sebeple şiir geleneğinde âşıklar sürekli sevgiliyi görmeyi ümit eder, onun ahdinde duracağı günü bekler dururlar (Şentürk, 2016: 175). Âşıklar bıkmadan usanmadan sevgilinin eşğine yüz sürerler. Eşiğin kutsiyeti inancından hareketle alının sürüleceği yer sevgilinin eşigidir. Sevgilinin ayak toprağı yahut eşigindeki bir toz parçası dahi âşık için nice hükümdarların tacından daha mukadderdir:

*Ser-i 'âşıkda tâc-i Hüsrevânî olmadan yegdür
Cebîn-sây-i gubâr-i âsitân-i dil-rübâ olmak*

(Şentürk, 2016: 262).

Necati, "Eşiğinde âhımı işitenler gözyaşları dökerler. Nitekim kible rüzgârı esse çokça yağmur yağar" derken âhımı kible tarafından esen rüzgâra benzetmekle birlikte sevgilinin eşiginin de Kabe olduğunu ustaca ima etmiştir:

*İşigünde âhum işiden döker gözyaşların
Nitekim kible yili esse fîrâvân yagdurur*

(Şentürk, 2016: 170).

Feryat ve âhların sevgilinin eşğine ulaşmaması karşısında Yahya Beğ, feleğin en yüksek tabakasına kementle ulaşmanın mümkün olmadığını, dolayısıyla buna şaşılmayacağını ifade ederken aynı zamanda sevgilinin

eşiğini, yani bulunduğu yerin en aşağı noktasını, göğün en yüksek tabakasıyla eşdeğer gösterir:

*İrişmez âh ü figân âsîân-i cânâna
Cihanda ire mi zâtü'l-bürüc-i çarha kemend*

(Şentürk, 2016: 167).

Sürekli sevgilinin ayağı toprağına ve kapısı eşiğine sürülmesi sebebiyle âşığın alını daima tozlu ve topraklı olup secde izi taşır:

*Berk urur rûy-i Gubârîde 'ibâdet nûri
Eser-i secde-i hâk-i der-i cânânımdan*

(Şentürk, 2016: 262).

Kadı Burhaneddin'in beytine baktığımızda, sevgilinin sabah rüzgârına, kapısındaki hâksârı kovmasını emrettiğini görüyoruz. Bu hâksâr, sevgilinin eşiğinde toza toprağı bulanmış perişan bir şekilde bekleyen âşıktan başkası değildir. Sabah rüzgârı, bu tozu toprağı esintisiyle oradan kovabilme yetisine sahiptir.

Varlığını sevgilinin kapısında toprak derecesinde yok eden âşık mutlak anlamda kulluğun bilinci içerisinde teslim olmuş ve sevgiliden gelecek her türlü karara baştan rıza göstermiş durumdadır (Şentürk, 2016: 215).

(iv) *İy niçe miskin gönül olmuş saçuñdan hâksâr
Viy niçe sevdâyî cânlar k'andan olmuş bî-karâr.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Gazel 1190/1; British Library Or. 4126: 262a; KBD Tıpkıbasım, 1943: 522).

*(Ey sevgili, nice miskin gönül senin saçın yüzünden
perişan olmuştur ve ey sevgili, nice sevdalanmış
canların, yerlerinde duramayışı bu yüzdendir.)*

Emrî'nin "Dün gece senin saçın sebebiyle gönlüm perişan bir halde idi. Gam her yandan onu ayaklar altına almıştı fena halde yerlerde sürünüyordu" şeklinde yorumlanabilecek beytinde âşığı "ayaklar altına alma" yani "çiğneme, ezme" ifadeleri kullanılmıştır:

*Dün gece zülfüñ elinden dil perişân-hâl idi
Her taraftan gam ayaklardı kati pâ-mâl idi*

(Şentürk, 2016: 461).

Ali Alpaslan'a göre Kadı Burhaneddin'in "en tipik ve onu diğer bütün şâirlerden ayıran, en mühim tarafı sevgilinin güzellik unsurlarını teşkil eden saç, kaş, göz, hat, kirpik, yüz, ağız, dudak, diş, bel, boy gibi beden azalarını işlemiş olmasıdır." (Alpaslan, 2000: XXXIII).

Sevgilinin saçını âşığın aklını başından alır. Hem kokusuyla hem güzelliğiyle en sakin duran âşıkları bile harekete geçirir ve onları perişan eder. Kadı Burhaneddin'in beytinde, miskin kelimesi ile hem uyusuk, zavallı âşıklara hem de sevgilinin misk kokan ve misk gibi siyah renkli saçlarına gönderme yapılmıştır. Sevda kelimesi de hem siyahlığı hem de yalıcılığı âşık olma halini anlatır. "Bî-karâr cân" ifadesinden, âştan durduğu yerde duramayan heyecanlı âşıkların hali gözler önüne serilir. Ayrıca yerinde durmayan cân ifadesi ile, canını vermiş, ölmüş âşık da anlaşılabilir. Bunca perişanlığın sebebi hep sevgilinin siyah, misk kokulu, güzel saçlarıdır.

(v) *Hezâr cân ser-i zülfünde hâksâr olmuş
Ol ortada ne sanursın ne sanı var gönülün.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Gazel 1225/3; British Library Or. 4126: 269b; KBD Tıpkıbasım, 1943: 537).

*(Binlerce cân, saçlarının ucunda perişan olmuş, o
arada gönlün adı sanı mı kalır sanıyorsun!)*

Klasik Türk Şiiri'nde, şâirlere göre saçın uzun olanı makbuldür. Bazen topuğa, yere kadar uzanan saçın her bir teline âşığın paramparça olmuş gönül parçaları asılmıştır. Âşığın bu gönül parçaları, sevgilinin saçıyla birlikte yeri süpürmekte, toza toprağı bulanmakta, ayaklar altında perişan ve acınacak bir halde görünmektedir. Böyle bir manzara karşısında sevgilinin vefasızlığı, âşığın perişanlığı söz konusudur. Yine hâksâr kelimesi ile kastedilen perişanlık arasındaki ilgi bağı topraklıdır. Hem toprağı bulanmak hem de toprağın ölümü hatırlatan manasını düşündüğümüzde, saçlarına asılı binlerce âşığın can vermesi şeklinde düşünmek mümkündür.

(vi) *Devletinden kaçan olur hâksâr
'Âşık olur ma'şukundan şermsâr
Himmatımız iki 'âlemde gezer
Nolısar Amasiye ya Nigısar.*

(Kadı Burhaneddin Divanı Tıyüğ 14; British Library Or. 4126: 295a; KBD Tıpkıbasım, 1943: 588).

*(Devletinden kaçan yerle bir (sayılacak kadar
düşük) olur. Böyle bir zilleti işleyen âşık (kişi bile
olsa) sevdiğine (karşı) yüzü kara olur. Hükmümüz
iki cihanı dolaşmaktayken, (böylesi bir fetih azmi
karşısında) Amasya ve Niksar ne olabilir (ki?))
(Demirbağ, 2011: 322)*

"Kendi devletine sırt çeviren bedbaht yerle bir olacak derecede alçalmış ve en sevdiğinin gözünde bile utanç verici bir duruma düşmüştür!" (Demirbağ, 2011: 322). "Devletinden kaçan olur hâksâr" sözleri ile ifadeye dökülmüş ilk mısradaki tevriyeli olan hâksâr kelimesi devletinden kaçanın yerle bir sayılmayı gerektirir bir perişanlığa düşeceğini ihtâr ederken, aynı zamanda "yere serilmesi" yani öldürülmesi gerektiğini de tehdit yollu bildirmektedir (Demirbağ, 2011: 323).

Kadı Burhaneddin'i diğer şâirlerden ayıran özelliklerinden birisi de edebî sanatlardan özellikle teşbih, tevriye ve cinası fazla kullanmasıdır. Şâir bunlarla kelime oyunları yapar (Alpaslan, 2000: XXXIII). Devlet kelimesinin diğer bir anlamı saadet, mutluluktur. Kelime, bu anlamıyla düşünüldüğünde, şâir "Ey sevgili, senin saadetinden kaçan perişan olur. Âşık sevdiğinden utanacak duruma düşer." şeklinde de algılanabilir. Bu durumda yine sevgiliden ayrılan âşığın perişanlığı, yerlerde sürünmesi söz konusudur.

Kadı Burhaneddin'in bir başka özelliği ise şâirlerimizde pek rastlanmayan kahraman ve cengâver ruhunun yerine göre sert, yerine göre mert ve tok ifadesinin şâire aksetmesidir. O, bu tip şâirleriyle bir elinde kılıç bir elinde kalem tutan bir Orta Anadolu hükümdarı, beyi ve silahşörü olarak görünür. Bilhassa tıyüğlerinde bu tarafı ağır basan erkekçe seslenişleri bunun açık birer misalidir (Alpaslan, 2000: XL).

3. Sonuç

Klasik Türk Şiiri'ndeki klişelerden olan “zâlim sevgili”, “mazlum âşık” tipleri şâirlerin en çok kullandığı malzemelerdendir. Çalışmamızda incelediğimiz “hâksâr” kelimesi, bu iki tipin de özelliklerini ortaya koyabilen bir ifadedir. Perişan eden ve perişan olan iki karakter vardır: Sevgilinin kapısında bekleyen, eşiğine yüz süren, sevgilinin ayağının bastığı toprağa secde eden, başına toprak saçan, adeta yerlerde sürünen, toz toprak içinde perişan olan bir âşık ve bu duruma neden olan sevgili ve sevgilinin güzelliği.

Kadı Burhaneddin Divanı'nda altı yerde kullanılan hâksâr ifadelerini, beyitlere kattığı anlam bakımından incelediğimizde, sevgilinin güzelliği karşısındaki âciz, zavallı, perişan bir âşık karşımıza çıkar. Bu âşık bazen sevgilinin misk kokulu saçının kokusunu kısıkanan ve kısıkanlıktan yüzünü gözünü toprağa sürüp, kendini dağıtan bir sümbüldür ya da sevgilinin toprak rengi saçları için, saçlarının değdiği toprağa secde eden bir menekşedir. Kimi zaman sevgilinin kutsal eşiğinde, vaadini tutar ümidiyle bekleyen, eşikte toza toprağa bulanana ve karşılığında sevgilinin rüzgâra kovdurduğu zavallı biridir. Sevgili saçlarıyla binlerce canı perişan eder, peşinden süründürür, canından eder. O öyle bir sevgilidir ki, onun saadetinden kaçan da perişan olur.

Çalışmamızda, Kadı Burhaneddin'in “hâksâr” ifadesini kullandığı şiirlerinde, âşığın sevgilinin güzelliği karşısında perişan bir durumda kendini toprakla bütünleşmesi, kendini taşa toprağa vurması, yüzüne gözüne toprak bulması sonucu oluşan bu acınacak tabloyu bir şair gözüyle nasıl ifade ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Alpaslan, A. (2000). *Kadı Burhaneddin Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, Y. (2007). Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler. *Turkish Studies Dergisi*, 2/4, 209-219.
- Demirbağ, Ö. (2011). *Kadı Burhânettin ve Şiiri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Harmancı, M. (2014). Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, 23-38.
- Kadı Burhaneddin, (ty). *Divan*. British Library, Or. 4126.
- Karaman, G. (2012). Perişân Çiçek Sümbül ve Klasik Türk Şiirinde İşleniş. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2, 288-319.
- KBD, (1943). *Kadı Burhanettin Divanı Tıpkıbasım*. İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Schimmel, A. (2004). *İslamın Mistik Boyutları*. (çev. Ergun Kocabıyık) İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Şentürk, A. A. (2016), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu I*. İstanbul: OSEDAM.
- Yılmaz, O. (2013). Gelenekten Deyişe” Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak. *Türük, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 336-350.



Araştırma Makalesi • Research Article

Faiz Oranları, Döviz Kurları ve Çekirdek Fiyat Endeksleri Arasındaki Dinamik İlişkiler: Türkiye Örneği

Dynamics Relationship among Interest Rates, Exchange Rates and Core Price Indexes: The Case of Turkey

İsmail Hakkı Kofoglu^{a,*}, Yakup Küçükale^b, Rahmi Yamak^c

^a Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, 61080, Trabzon/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1548-017X

^b Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 61080, Trabzon/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9724-3388

^c Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 61080, Trabzon/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2604-1797

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Haziran 2018

Düzeltilme tarihi: 18 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 23 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Faiz Oranları

Döviz Kurları

Çekirdek Fiyat Endeksleri

Johansen-Juselius Eşbütünlük

VECM

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 19, 2018

Received in revised form July 18, 2018

Accepted July 23, 2018

Keywords:

Interest Rates

Exchange Rates

Core Indexes

Johansen-Juselius Cointegration

VECM

ÖZ

Bu çalışmada çekirdek fiyat endeksleri (A, B, C, D) ve TÜFE ile Faiz, USD ve EURO arasındaki dinamik ilişkiler Türkiye'nin 2003Q1-2016Q4 dönemi için araştırılmıştır. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişki, birim kök, eş-bütünlük ve nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre çekirdek fiyat endeksi A ile Faiz-USD ve Faiz-Euro; Çekirdek Fiyat endeksi C ile Faiz-USD ve Faiz-Euro; çekirdek fiyat endeksi D ile Faiz-EURO arasında eşbütünlük ilişkisi belirlenmiştir. Nedensellik analizine göre USD'den Faize doğru tek yönlü ve EURO ile Faiz arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, Euro'dan çekirdek fiyat endeksi A, C ve D'ye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Sonuç olarak EURO'dan çekirdek fiyat endeksi A, C ve D'ye geçişkenlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the dynamic relationships between the core price index (A, B, C, D) and CPI and between the interest rate and USD and EURO were investigated for Turkey's 2003Q1-2016Q4 period. In this context, the relationship between variables is analyzed by unit root, cointegration and causality tests. A cointegration relation was determined between the Core price index A and interest-USD and interest-EURO; Core Price Index C and Interest-USD and Interest-EURO; the core price index D and interest-EURO. According to the analysis of causality, from USD to interest rate unidirectional and from EURO to interest rate bi-directional causality were determined. Moreover, it is seen that there is a one-way causality relationship from the EURO to the core price index, A, C and D. As a result, it has been reached that the changes in EURO pass through to the core price index, A, C and D.

1. Giriş

Türkiye'de 1980 yılında başlayan liberalleşme ve dış açılma eğilimi 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Arka arkaya meydana gelen 2000 ve 2001 krizlerinden çıkmak amacıyla Merkez Bankası denetiminde oluşturulan yeni politikalar ekonomiyi daha dirençli hale getirmeyi

amaçlamıştır. Ancak, ülke ekonomisinin dış açık olması doğal olarak hem para hem de sermaye piyasalarını dış etkilere karşı daha duyarlı yapmıştır. Krizler sonrası enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesi ve ekonomide birçok yapısal reformlar ve düzenlemelerin yapılmasıyla yeni dönemde fiyat ve finansal istikrarının sağlanması

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: i.h.kofoglu@hotmail.com

hedeflenmiştir. Yurtiçi piyasaların uluslararası para ve sermaye hareketlerinin etkisinde kalması doğal olarak faiz politikasını etkilemiş ve bunun neticesinde kısa vadeli faiz oranları politika aracı olarak belirlenmiştir. Böylece 2001 sonrasında faiz politikasının temel hedefi fiyat istikrarını sağlamak, para ve sermaye piyasalarını düzenlemek ve bu piyasaları istikrar bozucu uluslararası para ve sermaye hareketlerine karşı korumak olmuştur. Büyüme ve istihdam gibi hedefler ise faiz politikasının diğer hedefleri olarak belirlenmiştir.

Türkiye'nin dışa açık bir ekonomi olması uluslararası piyasalardaki birçok ekonomik ve sosyal gelişmelerden etkilenmesine ve kendi iç fiyat hareketleri yanında uluslararası fiyat hareketlerinin etkisinde kalmasına sebebiyet vermektedir. Yurtdışı fiyat hareketlerinin yurt içi fiyatları etkilemesi ithal mallar, enerji fiyatlarındaki değişimler, döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar gibi birtakım makroekonomik faktörlere bağlıdır. Bu noktadan hareketle döviz kurlarındaki değişimler (ister hammadde veya yarı mamuller isterse nihai mal ve hizmetler olsun) tüketilmekte olan tüm mal ve hizmet fiyatları üzerine doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir. Bu nedenle, enflasyondaki gerçek eğilimleri görebilmek için uluslararası piyasalardaki fiyat hareketlerinden etkilenen başta enerji olmak üzere ürünlerin fiyatlarındaki değişimlere bağlı olarak fiyat endekslerinde meydana gelen gelişmelerin arındırılması gerekmektedir. İşte çekirdek fiyat endeksleri de bu amaçla oluşturulmuş özel kapsamlı TÜFE endeksleri olarak hazırlanmakta ve politika oluşturulurken göz önünde bulundurulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, TÜFE genel endeksi ile Merkez Bankasının uygulamakta olduğu politikalarda dikkate aldığı düşünülen özel kapsamlı TÜFE endeksleri yani çekirdek fiyat endeksleri (A, B, C, D) ile TCMB gecelik borç verme faiz oranları olarak bilinen kısa vadeli politika faizi (FAİZ), USD ve EURO arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri ekonometrik olarak araştırmaktır. Bu çalışmada, faiz ve kur değişimlerinin enflasyon üzerindeki etkisinin doğrudan TÜFE üzerinden olmayıp TCMB'nin uygulamış olduğu politikalarda dikkate aldığı özel kapsamlı TÜFE endeksleri yani çekirdek fiyat endeksleri üzerinden olup olmadığı ortaya koyularak literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın genel çerçevesi ise şöyle çizilmiştir. İkinci bölümde çekirdek fiyat endeksleri, TÜFE ve diğer değişkenler hakkında kavramsal düzeyde bilgi verilmiş, üçüncü bölümde literatür özeti yapılmış, dördüncü bölümde yöntem ve bulgular ortaya konulmuş, sonuç ve öneriler bölümü olan beşinci bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. Çekirdek Fiyat Endeksleri, TÜFE, Politika Faizi ve Döviz Kuru Geçişkenliği

Çekirdek fiyat endekslerinden üretilen "çekirdek enflasyon" kavramı ilk olarak Otto Eckstein (1981)'in "Core Inflation" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Parkin (1984) tarafından kısaca özetlenen ve yetersiz bulunan Eckstein'in çekirdek enflasyon çalışması üç çeşit enflasyon içermektedir. Bu enflasyonlar sırasıyla şöyle tanımlanmaktadır.

- (i) Çekirdek enflasyon; şokların olmadığı ve talep enflasyonunun nötr olduğu varsayımı altında ekonomi uzun dönemli büyüme seyrinde iken fiyatlardaki

değişim olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Eckstein'a göre çekirdek enflasyon üç değişken tarafından belirlenmektedir: Sermaye fiyatında, emek fiyatında ve verimlilikteki değişim oranı.

- (ii) Talep enflasyonu, emek ve sermayenin kullanım oranları tarafından belirlenmektedir.
- (iii) Şok enflasyonu, Eckstein'e göre şok enflasyonun beş farklı kaynağı bulunabilir. Bunlar; enerji fiyatlarındaki değişimler, gıda fiyatlarındaki değişimler, döviz kurundaki değişimler, sosyal güvenlik primlerindeki değişimler ve minimum ücret düzeyindeki değişimler.

Türkiye'de 2001 sonrasında öncelikle örtük olarak ve daha sonra açık olarak enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiş ve hedeflenen enflasyonu elde etmek amacıyla uygun olarak reformlar yapılmış ve uygulanan politikaların etkisinin daha iyi gözlenmesi için yeni ölçütler geliştirilmiştir. Değişen hedeflere uygun olarak kullanılan ölçütler ve veri üretme yöntemi de değişmiştir. Böylece, değişen politikalar doğrultusunda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yeni fiyat endeksleri üretilmiştir. Bu fiyat endeksleri 2003 yılını temel alan ve TÜFE'den ayrı olarak üretilen çekirdek fiyat endeksleridir.

Çekirdek fiyat endeks serileri, fiyatlarda gözlenen tüm geçici etkiler arındırıldıktan sonra fiyatlar genel düzeyindeki artışı ifade etmektedir. Fiyatlardaki bu arındırma özel kapsamlı TÜFE endeksleri ile yani çekirdek fiyat endeksleri ile yapılmaktadır. Arındırma sürecinde TÜFE genel endeksine dâhil olan alt kalemlerden bazıları dışlanmakta ve çekirdek fiyat endeks serileri elde edilmektedir (TÜİK, 2008: 11). İstatistiksel açıdan çekirdek enflasyon, aşırılıkların dışlanmasından sonra geride kalan ve bir değişiklik olmaksızın enflasyonun uzun süredir devam etmekte olan kısmı olarak tanımlanmaktadır (Telatar, 2002: 109). Çekirdek enflasyon, genel enflasyon değerinden geçici hareketlerin çıkartılması veya diğer tekniklerle dışlanması suretiyle elde edilen ve enflasyonun daha kalıcı kısmını gösteren enflasyon olarak tanımlanmaktadır (Ceylan, 2010: 19).

2005 yılı itibariyle hesaplanmakta olan ancak 2003 yılı sonrasını kapsayan çekirdek TÜFE endeksleri 2016 yılı sonuna kadar toplamda 9 çeşit olup A, B, C, D, E, F, G, H ve I türleri için hesaplanmıştır. Ancak 2017 yılı itibariyle bazı endeksler birleştirilerek dokuz adet olan çekirdek fiyat endeks sayısı dörde indirilmiştir. Bu endeksler herhangi bir harf veya sayı ile tanımlanmamış, ancak bu uygulamanın kolayca yürütülebilmesi için A, B, C ve D olarak harflendirilmiştir.

Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE), enflasyon ölçümü, hükümetlerin ekonomi politikalarının belirlenmesi, ücret ve fiyatların ayarlanması, deflatör olarak dikkate alınması, fiyat analizlerinde kullanılması, milli muhasebe hesapları ve ticari faaliyetlerin yönlendirilmesi, perakende fiyat ve kira artışlarının belirlenmesinde gösterge olması gibi amaçlar için kullanılmaktadır (TÜİK, 2008: 20-24).

Faiz oranlarındaki değişimlerden fiyatlar genel düzeyine olan geçişkenlik aktarma mekanizmaları sayesinde meydana gelmektedir. Bu mekanizma sayesinde, politika faiz oranlarındaki değişimler faiz oranları, varlık fiyatları, beklentiler ve döviz kuru kanallarıyla fiyatlar genel düzeyini geçmektedir. Aktarma kanallarının işlemesiyle toplam

talepte değişimler meydana gelmekte ve bu değişimler fiyatlar düzeyine yansımaktadır. Ancak faiz oranlarının fiyatlar genel düzeyini etkilemesi toplam talep etkisinin dışında doğrudan fiyatlar genel düzeyini etkileyerek de gerçekleşebilmektedir. Benzer şekilde döviz kurlarından fiyatlar genel düzeyine aktarım toplam talepteki değişimlere olan etkisinin yanında ithal mal fiyatlarındaki değişimler tarafından da olabilmektedir (TCMB, 2013: 3).

Döviz kurlarındaki herhangi bir değişim mal ve sermaye hareketlerinden kaynaklanabileceği gibi enflasyon ve faiz oranlarındaki değişimlerden de kaynaklanabilir. Döviz kurlarındaki değişimin fiyatlar genel düzeyi ile ilişkili olduğu diğer bir değişle, fiyat düzeyini etkilediği bilinmektedir. Döviz kurundaki bir değişimin fiyatlar genel düzeyini ithal mal fiyatları vasıtasıyla etkilemesine “döviz kuru geçişkenlik etkisi” denilmektedir. İthal mal fiyatlarından fiyatlar düzeyine geçiş etkisinin olabilmesi için ithalatçı ülkenin ithal mallara olan bağımlılığının yüksek olması gerekmektedir. Diğer durumda ise bu etki çok belirgin olmayabilmektedir (Şentürk ve Dücan, 2017: 2). Döviz kurlarından fiyatlar genel düzeyine geçişkenlik doğrudan ve dolaylı olabilmektedir. Doğrudan geçişte fiyatlar genel düzeyi TÜFE ve ÜFE üzerinden etkilenirken, dolaylı geçişte ise geçiş yolu farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, döviz kurlarındaki herhangi bir artış bir taraftan yurt içinde üretilen ikame mallara olan talebi artırırken diğer taraftan ihraç mallarına olan talebi de artıracaktır. İkame mal talebi hem fiyatlar genel düzeyini doğrudan etkileyerek hem de işgücü talebini etkileyerek ücret artışları üzerinden fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine sebep olabilmektedir. İhraç edilen mallara olan talep artışı işgücü talebinin artmasına ve ücretlerin yükselmesine sebep olurken fiyatlar genel düzeyini de yükseltmektedir (Erdem ve Yamak, 2016: 306).

3. Literatür Özeti

Ampirik literatürde faiz ve döviz kuru ile çekirdek fiyat endeksleri ilişkisini araştıran çalışmaların sayıca az olmakla beraber oldukça yakın tarihli çalışmalardır. Bu sebeple bu bölümde çalışmanın içeriğiyle benzerlik gösterdiği düşünülen; faiz-enflasyon ilişkisini, faiz döviz-kuru ilişkisini, faiz-döviz kuru-enflasyon ilişkisini ve döviz kuru-enflasyon ilişkisini araştıran çalışmalardan bazıları özet olarak sunulmuştur.

Çekirdek fiyat endeks konusunda yapılan araştırmalar genel TÜFE göstergeleri dışında daha durağan bir ölçüt elde edilmesi gayesini gütmüşlerdir. Türkiye için yapılan bu çalışmalara; Telatar (2002), Berkmen (2002), Ceylan (2006), Atuk ve Özmen (2009), Ceylan (2010), Tekatlı (2010), Yiğit ve Gökçe (2012) ve Kulaksızoğlu (2015)'in yapmış olduğu çalışmalar örnek olarak verilebilir. TÜFE ile çekirdek enflasyon ilişkisini konu edinen çalışmalardan Eckstein (1981), Parkin (1984), Quah ve Vahey (1995), Landau (2000), Cogley (2002), Bilke (2006), Martel (2008), Dospinescu (2010), Charemza ve Shah (2012), Konotek ve Zaman (2014) ve Stock ve Watson'ın (2016) yapmış olduğu çalışmalar dünya literatürüne örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye örneğinde faiz-enflasyon ilişkisini konu edinen çalışmalar arasında Bolatoğlu (2006) ve Atagür ve Altay (2015)'in yapmış olduğu çalışmalarda nominal faiz oranları ile enflasyonun eş bütünleşik olduğu belirlenmiştir.

Tanrıöver ve Yamak (2015) yapmış oldukları çalışmada ise faiz oranları ile fiyatlar genel düzeyi arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiş ve nedensellik yönünün fiyatlar genel düzeyinden faiz oranlarına doğru olduğu ortaya konmuştur. Doğan vd.(2016), enflasyondan faize doğru tek yönlü nedensellik belirlemiştir. Faiz - döviz kuru ilişkisini konu edinen çalışmalar arasında Karamustafa ve Küçükale (2002), kur-faiz-borsa ilişkilerini analiz etmişler ve faiz oranından USD'a doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Karaca (2005), Türkiye için dalgalı kur dönemini kapsayan çalışmasında 2001-2005 dönemi için faiz-döviz kuru arasında pozitif fakat zayıf bir ilişki belirlemiştir. Doğan vd. (2017), faiz oranlarındaki oynaklığın döviz kurundaki oynaklığı artırdığını belirlemiştir. Faiz oranı-döviz kuru-enflasyon ilişkisini konu edinen çalışmalar arasında Sever ve Mızrak (2007), Türkiye için yaptıkları çalışmada değişkenlerin hem kendilerinde hem de diğer değişkenlerde meydana gelen değişimlerden etkilendiklerini tespit etmişlerdir. Mamak Ekinci vd. (2016), Türkiye'de enflasyon ve döviz kurlarından faizlere doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir.

Döviz kuru-enflasyon ilişkisini konu edinen çalışmalar arasında Hahn (2003), yurt dışındaki fiyatların EURO alanındaki fiyatlara geçişinde, petrol dışı ithal fiyatların etkisinin en yüksek olduğu, bunu döviz kuru şokları ve petrol fiyatlarındaki şokların izlediğini belirlemiştir. Işık vd. (2004), döviz kuru ile enflasyon arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığına dikkat çekmişlerdir. Campa ve Goldberg (2005), 23 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmada imalat sanayinde kısa vadede döviz kurlarından enflasyona geçişin olduğunu ve bu geçişin uzun vadede üretici fiyatlarında daha belirgin olduğu ve geçişlerin döviz kurlarındaki oynaklığın etkisinde olduğunu belirtmişlerdir. Peker ve Görmüş (2008), Türkiye'de döviz kurundaki değişimlerin orta ve uzun vadede fiyatlara yansımakta olduğunu belirlemiştir. Kara ve Ögünç (2012), Türkiye'de döviz kuru ve ithalat fiyatlarının çekirdek tüketici fiyatları (işlenmemiş gıda -alkollü içecekler ve tütün hariç TÜFE) üzerindeki etkisini yani geçişkenliğini incelemişler ve USD ile EURO'dan çekirdek endeks H'ye geçişin olduğunu belirlemiştir. Türk ve Çetinkaya (2015), Türkiye için yaptıkları çalışmada nedenselliğin döviz kurundan enflasyona doğru olduğu şeklinde bulgulara ulaşmışlardır. Nedenselliğe gerekçe olarak Türkiye'nin ara mallara ve emtia mallarına olan bağımlılığını göstermişlerdir. Erdem ve Yamak (2016), Türkiye'nin 2003-2014 dönemi için doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış regresyon yöntemiyle yaptıkları çalışmada EURO ve USD kurlarının hem TÜFE hem de ÜFE üzerinden genel fiyat düzeyi üzerindeki geçiş etkisinin doğrusal olmadığını belirlemiştir. Ayrıca, kısa dönemde hem USD hem de EURO'dan fiyatlar genel düzeyine geçişin etkileri yaklaşık iken uzun dönemde EURO'dan fiyatlar genel düzeyine geçişin USD'den geçişe nazaran daha büyük düzeyde olduğunu göstermişlerdir.

4. Yöntem ve Bulgular

4.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada Türkiye için 2003Q1-2016Q4 dönemi üç aylık serilerle analiz edilmiştir. Tüm verilerin kaynağı TCMB

elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS) olup serilerin ayrıntılı bilgileri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Seti Değişkenler Tablosu

Değişken	Açıklama
FAİZ*	TCMB/ON Faiz, FAİZ olarak adlandırılmıştır
USD	Nominal Dolar Kuru TL değeri
EURO	Nominal EURO Kuru Türk Lirası Kuru değeri
A**	Mevsimlik ürünler hariç TÜFE Endeks serisi
B	Enerji, İşlenmemiş Gıda Ürünleri, Alkollü İçkiler, tütün ile Altın hariç
C	Enerji, İşlenmemiş Gıda Ürünleri, Alkollü İçkiler, tütün, Altın ile alkolsüz içkiler hariç TÜFE
D	İşlenmemiş Gıda, Alkollü İçkiler ve tütün ürünleri hariç TÜFE
TÜFE	2003=100 Bazlı TÜFE Endeksleri

*Bu seri TCMB/ON faizlerinden yazarlar tarafından basit aritmetik ortalama yöntemiyle üç aylık seriyeye dönüştürülmüştür.

**Çekirdek endeksler için A, B, C ve D gibi harflendirme, ham serilerde yapılmaktadır.

Tablo 1’de belirtilen seriler ile analiz yapılabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Durağanlık kavramı, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin gerçek mi yoksa sahte mi olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Eğer, iki zaman serisi durağan olmadan analize tabi tutulursa elde edilecek sonuçların gerçeği yansıtmama olasılığı yüksek olacaktır. Sahte sonuçlardan kaçınmanın yolu serilerin durağan olup olmadıklarını belirleyerek yapılacak analize göre kullanmaktır.

Durağanlık, ekonometrik olarak bir zaman serisinin ortalaması ve varyansının zaman içinde değişmeyip ne zaman ölçülürse ölçülsün çeşitli gecikmelerdeki ortak varyansının aynı kalma durumunu ifade etmektedir (Gujarati, 2011: 713). Pratikte durağanlık kavramı denilince zayıf durağanlıktan bahsedilmektedir. Zayıf durağan bir seri normal dağılım varsayımını sağlarsa güçlü durağan bir seri olur. Pratikte durağanlık kavramıyla genel olarak zayıf durağanlıktan bahsedilmekte ve analiz yapmak için yeterli görülmektedir (Akdi, 2010: 20). Zaman serilerinde durağanlığın belirlenmesinde grafiksel analiz, otokorelasyon fonksiyonu (ACF) ve birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlığını belirlemek için Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır.

Durağanlık testleri sonucunda serilerin birlikte durağan olup olmadıkları ise Johansen-Juselius (J-J) eşbütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. J-J eşbütünleşme testinde tüm değişkenler bağımlı olarak kendi gecikmeli değerleri ile diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak ele alınmakta ve yöntem VAR modeline dayanmaktadır (Çil Yavuz, 2015: 404). J-J Test sürecinde eğer eşbütünleşme belirlenmişse analize Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) tahmini ile devam edilir ve uzun dönem ilişkileri araştırılır. Eğer test sürecinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemişse bu defa kısıtsız VAR yöntemi tercih edilir.

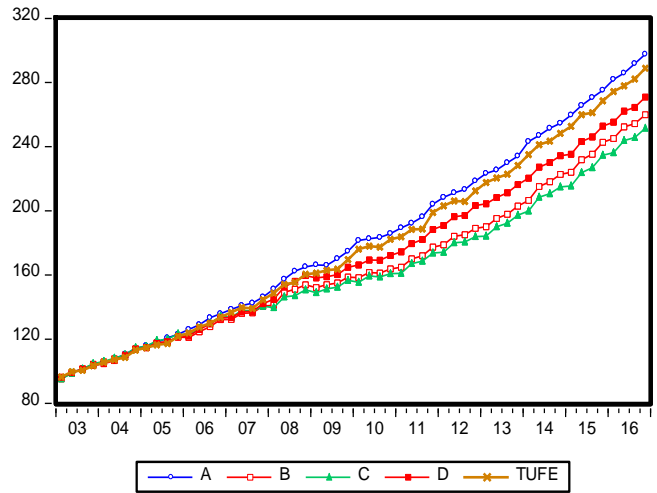
Eğer Y ve X değişkenleri fark durağan I(1) ve eşbütünleşik ise bu durumda eşbütünleşme analizi yapılmalı ve hata düzeltme modeli VECM tahmin edilmelidir. Y_t ve X_t gibi iki değişken ile temsil edilen iki durağan olmayan zaman serisi $Y_t \sim I(1)$ ve $X_t \sim I(1)$ fark durağan seriler eşbütünleşik olsun

ve eşbütünleşme denklemi $Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t$ gibi formüle edilsin. Eşbütünleşik bu iki seri arasında eşbütünleşme belirlenmişse VECM yöntemi uygulanarak analize devam edilmektedir (Hill vd. 2011: 499-501). Analiz sürecinde son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla Granger nedensellik testleri yapılması gerekmektedir.

4.2. Ekonometrik Bulgular

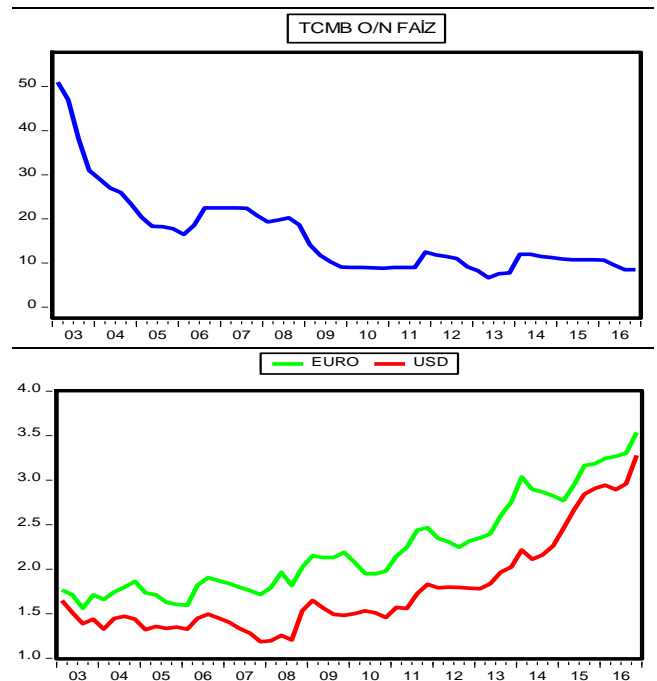
Serileri durağanlık analizlerine tabi tutmadan önce serilerin zaman yolu grafikleri incelemelidir. Bu çalışmada kullanılan değişkenler hakkında ön bilgi edinmek amacıyla zaman yolu seyri Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Çekirdek Fiyat Endeks Serileri A, B, C, D ve TÜFE



Şekil 1 incelendiğinde çekirdek fiyat endeksleri serileri A, B, C, D ve TÜFE serilerinin sabit terim ve trend eğilimi içeren zaman serisi özelliği göstermektedirler. Seriler durağan olmadıkları ve durağanlaştırılmaları yönünde önsel bilgi içermektedirler.

Şekil 2: FAİZ, USD ve EURO Serileri



Şekil 2'den görüleceği gibi FAİZ serisi azalan bir seyir izlemektedir. USD ve EURO serileri ise artan bir seyir izlemekte ve serilerin trend içerdiği gözlenmektedir. Bu incelemeye ek olarak FAİZ, USD ve EURO serilerinin korelegramları incelenmiş ve serilerin yüksek otokorelasyona sahip olduğu ve durağan olmadığı belirlenmiştir. Ön bilgi veren bu incelemelere göre bir sonraki aşamada yapılacak birim kök testlerinde serilerin seviyelerinde durağan bulunmayacakları beklenmektedir.

Tablo 2. KPSS Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnFAİZ	(0.195620)*** I~(1)	(0.157778)* I~(0)
lnUSD	(0.624881)* I~(1)	(0.059931)*** I~(1)
lnEURO	(0.216415)*** I~(1)	(0.044445)*** I~(1)
lnA_SA	(0.333521)*** I~(1)	(0.182131)* I~(1)
lnB_SA	(0.183544)*** I~(1)	(0.125480)** I~(0)
lnC_SA	(0.249996)*** I~(1)	(0.135639)** I~(0)
lnD_SA	(0.149874)*** I~(1)	(0.144322)** I~(0)
lnTUFES_SA	(0.307583)*** I~(1)	(0.207447)* I~(0)
Kritik Değerler	0.739000 %1 Düzey 0.463000 %5 Düzey 0.347000 %10 Düzey	0.216000 %1 Düzey 0.146000 %5 Düzey 0.119000 %10 Düzey

*:0,01 düzeyde durağan; **:0,05 düzeyde durağan; ***:0,10 düzeyde durağan; I~(0): Seviyesinde durağan, I~(1): 1. Farkında durağan

Tablo 2'deki KPSS birim kök test sonuçlarına göre sabitli model için yapılan analizde seriler birinci farklarında yani I~(1), sabitli ve trendli model için yapılan analizde ise serilerden bazıları seviyesinde durağan I~(0) ve bazıları ise birinci farklarında I~(1) durağan bulunmuştur. PP birim kök test sonuçları ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Philips – Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli	Sabitli Trendli	None
lnFAİZ	I~(1)*	I~(1)*	I~(0)**
lnUSD	I~(1)*	I~(1)*	I~(1)*
lnEURO	I~(1)***	I~(1)*	I~(1)*
lnA_SA	I~(0)***	I~(1)*	I~(1)***
lnB_SA	I~(1)*	I~(1)*	I~(1)***
lnC_SA	I~(1)*	I~(1)*	I~(1)*
lnD_SA	I~(1)*	I~(1)**	I~(1)*
lnTUFES_SA	I~(1)*	I~(1)*	I~(1)*

*: 0,01 düzeyde durağan. **: 0,05 düzeyde durağan. ***: 0,10 düzeyde durağan; I~(0): Seviyesinde durağan. I~(1): 1. Farkında durağan

Tablo 3'ten görüldüğü gibi sabitli model için yapılan PP test sonuçlarına göre çekirdek fiyat endeksi A serisi seviyesinde ve diğer seriler birinci farklarında durağan bulunmuştur. Sabit ve trend içeren model için yapılan PP birim kök test sonuçlarına göre tüm seriler birinci farklarında I~(1) durağan bulunmuştur. Sabitsiz ve trendsiz modele için yapılan PP birim kök test sonuçlarında FAİZ serisi seviyesinde I~(0), çekirdek fiyat endeksi serileri C ve D ise ikinci farklarında I~(2) ve diğer seriler ise birinci farklarında I~(1) durağan bulunmuştur.

Bu çalışmada PP birim kök testlerinin sonuçları dikkate alınarak analize devam edilmiştir. Tüm serilerin sabitli ve trendli modelleri için yapılan PP test sonuçlarında seriler birinci farklarında I~(1) durağan bulunmaları dolayısıyla J-J eşbütünlük testi yapılmasına karar verilmiştir. J-J eşbütünlük testinde eşbütünlüğün varlığına karar verebilmek için hesaplanan iz ve özdeğer istatistiklerinin tablo kritik değerlerinden büyük olması gerekmektedir. Bu

Birim kök analizlerine başlamadan önce nominal FAİZ, USD ve EURO serilerinin logaritmaları alınmış ve serilere "ln" öneki eklenmiştir. Ayrıca, çekirdek fiyat endeksi serileri A, B, C, D ve TÜFE serileri mevsimsellikten arındırılarak serilere _SA soneki eklenmiştir. Bu çalışmada kullanılan tüm serilere Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) birim kök testi (KPSS) ile Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır.

açıklamalar altında oluşturulan tahmin modelleri, bilgileri ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te özetlenerek sunulmuştur.

Tablo 4. Johansen – Juselius Eşbütünlük Test Sonuçları (AIC Çözüm)

Tahmin Modelleri	Optimal Gecikme	% 5 Sonuç
lnA_SA – lnFAİZ - lnUSD	4	Eşbütünlük var
lnA_SA – lnFAİZ - lnEURO	4	Eşbütünlük var
lnB_SA – lnFAİZ - lnUSD	1	Eşbütünlük yok
lnB_SA – lnFAİZ - lnEURO	2	Eşbütünlük yok
lnC_SA – lnFAİZ - lnUSD	1	Eşbütünlük var
lnC_SA – lnFAİZ - lnEURO	1	Eşbütünlük var
lnD_SA – lnFAİZ - lnUSD	1	Eşbütünlük yok
lnD_SA – lnFAİZ - lnEURO	2	Eşbütünlük var
lnTUFES_SA – lnFAİZ - lnUSD	1	Eşbütünlük yok
lnTUFES_SA – lnFAİZ -lnEURO	1	Eşbütünlük yok

Tablo 4'ten anlaşılacağı gibi eşbütünlük test sonuçlarına göre çekirdek fiyat endeksi B ile FAİZ-USD ve FAİZ-EURO modellerinde, çekirdek fiyat endeksi D-FAİZ-USD modelinde ve lnTUFES ile FAİZ ve USD modellerinde eşbütünlük ilişkisi belirlenmemiştir. Bu modellerin dışındaki tüm modellerde eşbütünlük ilişkisi mevcuttur. Bundan sonra eşbütünlük modeller için VECM tahmin edilmiş ve tahmin edilen katsayıları Wald testi uygulanarak kısa dönem nedensellikler belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5'ten görüldüğü gibi değişkenler arasında uzun dönem nedenselliğinin olduğunu gösteren (istatistiksel olarak anlamlı olan) hata düzeltme terimi ECT(-1) katsayıları ve olasılık düzeyleri aynı tablonun en sağdaki sütunda koyulaştırılarak sunulmuştur. Hata düzeltme terimleri değişkenler arasındaki eşbütünlük dengesinin bozulması durumunda bir sonraki dönemde bozulan dengenin ne kadarlık bir kısmının düzeleceğinin yüzde olarak gösteren bir terimdir.

Tablo 5. VECM ve Wald Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler			Δlnçekerdek_SA (A,B,C,D)	ECT(-1) Katsayısı ve () Olasılık
	ΔlnFAİZ	ΔlnUSD	ΔlnEURO		
ΔlnA_SA	1.516 ^a (0.678) ^b	2.982 (0.394)			-0.029 ^c (0.043)**
ΔlnFAİZ		7.652 (0.053)***		lnA/1.189 (0.755)	0.548 (0.030)
ΔlnUSD	2.312 (0.510)			lnA/3.336 (0.342)	-0.71 (0.584)
ΔlnA_SA	2.464 (0.481)		6.435 (0.092)***		-0.061 (0.031)**
ΔlnFAİZ		4.868 (0.817)		lnA/0.943 (0.815)	0.350 (0.502)
ΔlnEURO	7.540 (0.056)***			lnA/1.333 (0.721)	-0.804 (0.001)
ΔlnC_SA	0.797 (0.371)	0.849 (0.356)			-0.068 (0.002)*
ΔlnFAİZ		0.734 (0.391)		lnC/1.239 (0.265)	0.997 (0.009)
ΔlnUSD	0.764 (0.382)			lnC/1.247 (0.264)	0.463 (0.022)
ΔlnC_SA	0.233 (0.629)		7.974 (0.004)*		-0.065 (0.001)*
ΔlnFAİZ		5.048 (0.024)**		lnC/1.300 (0.254)	0.981 (0.011)
ΔlnEURO	1.926 (0.165)			lnC/0.169 (0.680)	0.357 (0.033)
ΔlnD_SA	0.033 (0.853)		9.432 (0.002)*		-0.171 (0.000)*
ΔlnFAİZ			4.135 (0.042)*	lnD/0.096 (0.755)	-0.920 (0.254)
ΔlnEURO	3.591 (0.058)***			lnD/0.318 (0.572)	-1.054 (0.002)*

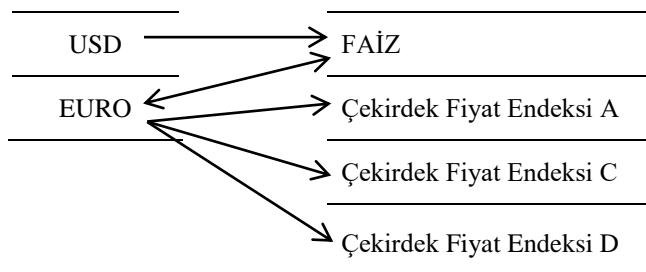
* 0.01 düzeyde anlamlı, ** 0.05 düzeyde anlamlı, *** 0.10 düzeyde anlamlı

^a Ki-Kare-İstatistik değeri

^b () Parantez içindeki değerler Ki-Kare İstatistikleri ve olasılık değerleridir.

^c ECT(-1) hata düzeltme katsayısı

Çekirdek fiyat endeksi A-FAİZ-USD modelinde ECT(-1) hata düzeltme terimi katsayısı -0.029 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Benzer biçimde, A endeksi-FAİZ-EURO modelinde bu katsayı -0,061 olarak tahmin edilmiştir. Aynı zamanda katsayı istatistiksel anlamlıdır. Hata düzeltme terimi katsayısı, EURO-FAİZ-A endeksi modelinde ise mutlak anlamda daha büyük ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu katsayının mutlak değeri 0.804'tür. C endeksi-FAİZ-USD ile C endeksi-FAİZ-EURO modelinde bu terim sırasıyla -0.068 ve -0.065 olarak tahmin edilmiştir. Her iki katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır. Son olarak, D endeksi-FAİZ-EURO modeli hata düzeltme terimi katsayısı -0.171 ve EURO-FAİZ D endeksi hata düzeltme terimi katsayısı -1.054 olarak negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellikler VECM'de tahmin edilen katsayılara uygulanan Wald Testi ile belirlenmiştir. Bu sonuçlar Tablo 5'de χ^2 ve olasılık değerleri ile birlikte koyulaştırılarak sunulmuştur. Kısa dönem nedensellik ilişkileri Şekil 3'de görülmektedir.

Şekil 3: Nedensellik İlişkileri

Şekil 3'den görüldüğü üzere USD'den FAİZ'e doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. EURO ile faiz arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca, Euro'dan çekirdek fiyat endeksi A, C ve D'ye doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye örneği için faiz, kur ve çekirdek fiyat endeksleri arasındaki dinamik ilişkiler kısa ve uzun dönem itibarıyla araştırılmıştır. Ekonometrik analiz kısmında 2003Q1-2016Q4 dönemini kapsayan üç aylık verilere KPSS ve PP durağanlık analizleri yapılmış değişkenler birinci farklarında durağan bulunmuştur. Birinci farklarında durağan serilerle değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri incelenmiştir. Eşbütünleşme testlerinde eşbütünleşik bulunan modeller için vektör hata düzeltme modeli tahmin edilmiş ve elde edilen katsayılara Wald testi uygulanarak kısa dönem nedensellikler belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Dolar kurundan faize doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre para politikası kararları dolar kurundaki değişimlere etkili biçimde tepki vermektedir. Ancak, faizden Dolar kuruna doğru nedenselliğin olmaması, uygulanan faiz politikasının Dolar kuru üzerinde etkisinin olmadığını veya ulusal/uluslararası yatırımcıların faiz politikasına yeterli düzeyde duyarlı olmadığını göstermektedir. Euro ile faiz arasındaki çift yönlü nedensellik, Euro kuru ile faiz arasındaki dengenin sağlanmasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu işaret etmektedir. Yani, Euro döviz kurunun yükselmesi durumunda kuru dengelemek için faiz oranları önce yükseltilmekte, faizin yükselmesiyle kur düşmekte, kurlar düştükten sonra faizler eski seviyesine geri çekilmekte, sonuç olarak düşük kur ile düşük faiz oranları aynı anda söz konusu olabilmektedir. Buradan, kur değişimlerinin para politikalarını, para politikalarının da kur değişimlerini karşılıklı olarak etkilediği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kurların farklı çekirdek enflasyon serilerine farklı şekilde etkide bulunuyor olması, bu çekirdek enflasyon serilerinin içeriği ile ilişkilendirilebilir. Ancak söz konusu bu farklı içerikler, kurların enflasyon üzerindeki nihai geçişkenlik etkisini olumsuz yönde etkilememektedir. Geçişkenlik etkisinin söz konusu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışma, istikrar politikaları uygulanırken, kurlardaki

geçişkenlik etkisi kadar, çekirdek enflasyon serilerinin içeriklerinin de önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akdi, Y. (2010). *Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atgür, M., & Altay, N. O. (2015). Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013). *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 521-533.
- Atuk, O., & Özmen, M. U. (2009). Design and Evaluation of Core Inflation Measures for Turkey. (No. 0903), *Central Bank of The Republic of Turkey*, 1-43.
- Berkmen, P. (2002). Measuring Core Inflation for Turkey-Trimmed Means Approach. *Central Bank Review*, 2(2), 1-18.
- Bilke, L., (2006). *A User Point of View on Core Inflation Measures*. Economic and Social Council, WP. No:8.
- Bolatoğlu, N. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Fisher Etkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1-15
- Campa, J. M., & Goldberg, L. S. (2005). Exchange Rate Pass-Through Into Import Prices. *The Review of Economics and Statistic Exchange*, 87(4), 679-690.
- Ceylan, S. (2006). Dışlama Yöntemi ve Türkiye’de Çekirdek Enflasyon. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1), 41-56.
- Ceylan, S. (2010). Türkiye Ekonomisi İçin Alternatif Çekirdek Enflasyon Ölçütleri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 19-34.
- Charemza, W., & Shah I. H. (2013). Stability Price Index, Core Inflation and Output Volatility. *Applied Economics Letters*, 20(8), 737-741.
- Cogley, T. (2002). A Simple Adaptive Measure Of Core Inflation. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 34(1), 94-113.
- Çil Yavuz, N. (2015). *Finansal Ekonometri*, İstanbul: Der Yayınevi.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö., & Değer, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Doğan, İ., Afsal M. Ş., Aydın, B., & Gürbüz, S. (2017). Faiz Oranları ve Döviz Kuru Dönemsel Analizi: Türkiye Örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 99-205.
- Dospinescu, A. S. (2010). Measuring Core Inflation in Romania Using The Dobrescu Method–Acomparative Approach. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 13(2), 308-319.
- Eckstein, O. (1981). *Core Inflation*. Prentice Hall.
- Erdem, H. F., & Yamak, N. (2016). Döviz Kurunun Fiyatlar Genel Düzeyi Üzerindeki Geçişkenlik Etkisi: Gecikmesi Dağıtılmış Yaklaşım. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 7(13), 303.
- Gujarati, D. N. (2011). *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hahn, E. (2003). Pass-Through of External Shocks to Euro Area Inflation. *ECB Working Paper*, No. 243
- Hill, R. C., Griffiths, W. E., & Lim, G. C. (2011). *Principles of Econometrics*. USA, Wiley, 4th. edition
- Işık, N., Acar, M., & Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 325-340.
- Kara, H., & Ögünç, F. (2012). Döviz Kuru Ve İthalat Fiyatlarının Yurt İçi Fiyatlara Etkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(317), 09-28.
- Karaca, O. (2005). Türkiye’de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltirmi. *Discussion Paper, Turkish Economic Association*. No. 2005/14).
- Karamustafa, O., & Küçükale, Y. (2002). Türkiye’de Kriz Döneminde Kur-Faiz-Borsa İlişkilerinin Dinamik Analizi. *Banka, Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (11), 47-56.
- Knotek, E. S., & Zaman, S. (2014). Nowcasting US Headline and Core Inflation. *Federal Reserve Bank of Cleveland, Working Paper*, 14(03), 1-55.
- Kulaksızoğlu, T. (2015). Measuring the Core Inflation in Turkey with The SM-AR Model. *MPRA Paper No. 62653*, 1-12.
- Landau, B. (2000). Core Inflation Rates: A Comparison of Methods Based on West German Data. *Discussion Paper Series 1 / Volkswirtschaftliches Forschungszentrum der Deutschen Bundesbank*, No. 2000(04), 1-61.
- Mamak Ekinci, E. B., Alhan, A., & Ergör, Z. B. (2016). Parametrik Olmayan Regresyon Analizi: Faiz oranı, Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Örneği. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(9).
- Martel, S. (2008). A Structural VAR Approach to Core Inflation in Canada (No.2008-10). *Bank of Canada Discussion Paper*, 2008-10, PP. 1-29.
- Parkin, M. (1984). On Core Inflation By Otto Eckstein: A Review Essay. *Journal of Monetary Economics*, 14(2), 251-264.
- Peker, O., & Görmüş, Ş. (2008). Türkiye’de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2).
- Phillips, P. C. B., & Perron P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 335-346.
- Quah, D., & Vahey, S. P. (1995). Measuring Core Inflation. *The Economic Journal*, 105(432), 1130-1144.

- Sever, E., & Mızrak, Z. (2007). Döviz Kuru, Enflasyon Ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(13), 264-283.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2016). Core Inflation and Trend Inflation. *Review of Economics and Statistics*, 98(4), 770-784.
- Şentürk, M., & Dücan, E. (2017). Enflasyon Dinamikleri ve Döviz Kuru Geçişkenliği: Bir Makro İktisadi Sarmal. V. *Anadolu International Conference in Economics*, May 11-13, 2017, Eskişehir, Turkey
- Tanrıöver, B., & Yamak, N. (2015). Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisinin Gibson Paradoksu Çerçevesinde Analizi. *Maliye Dergisi*, 168, 186-200.
- TCMB (2013). *Parasal Aktarım Mekanizması*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları. (Erişim: 15.03.2017), <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?MOD=AJPERES&CID=>
- Tekatli, N. (2010). A New Core Inflation Indicator for Turkey. *Central Bank Review*, 10(2), 9-21.
- Telatar, E. (2002). Çekirdek Enflasyon: Tanım ve Ölçüm Yöntemleri. *Ekonomik Yaklaşım*, 13(42-43), 105-124.
- TÜİK (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon*. Yayın No: 3128.
- TÜİK (2017). İstatistik Veri Tabanı. (Erişim: 13.03.2017), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>
- Türk, E., & Çetinkaya, A. T. (2015). Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Granger Nedensellik Testi İle İncelenmesi "Türkiye Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Wojciech, C., & Shah, I. H. (2013). Stability Price Index, Core Inflation and Output Volatility. *Applied Economics Letters*, 20(8), 737-741
- Yamak, R., & Erdem, H. F. (2017). *Uygulamalı Zaman Serileri Analizleri: E Views Uygulamalı*. Trabzon: Celepler Matbaası
- Yiğit, Ö., & Gökçe, A. (2012). Türkiye'de Çekirdek Enflasyon: Ekonometrik Bir Yaklaşım. *Central Bank Review*, 12(1), 37.



Araştırma Makalesi • Research Article

Aile Katılımlı ve Aile Katılımsız Sosyal Beceri Eğitiminin Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisi *

Effect of Social Skills Training with and without Family Involvement on Children's Social Skills

Remziye Ceylan ^{a,**}, Nihal Yiğitalp ^b

^a Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, 34349, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3227-7189

^b Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Çıncarcık Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, 77200, Yalova/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3785-3002

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Ağustos 2018
Düzeltilme tarihi: 31 Ağustos 2018
Kabul tarihi: 03 Eylül 2018

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Beceriler
Sosyal Beceri Eğitimi
Aile Katılımı
Okul Öncesi Eğitim

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 5, 2018
Received in revised form August 31, 2018
Accepted September 03, 2018

Keywords:

Social Skills
Social Skill Training
Family Involvement
Early Childhood Education

ÖZ

Bu çalışmada, sosyal beceri eğitiminin çocukların sosyal becerileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, 2016-2017 eğitim öğretim yılında, bir devlet üniversitesinin okul öncesi eğitim kurumuna devam eden altı yaş grubundaki çocuklarla yapılmıştır. Ön test - son test -kalcılık testi - kontrol gruplu yarı deneysel yöntem kullanılan çalışmada, sadece sosyal beceri eğitimi uygulanan bir grup, aile katılımlı sosyal beceri uygulanan bir grup ve Milli Eğitim Programı uygulanan kontrol grubu yer almıştır. Sosyal beceri eğitimi uygulamaları sınıfta öğretmenler tarafından 10 hafta süre ile haftada üç gün yapılmış, aile katılımlı gruba ayrıca her hafta bir aile katılımı etkinliği yaptırılmıştır. Sosyal beceri eğitimi uygulamalarının sonrasında, deney grubundaki çocukların sosyal beceri ölçeği toplam puanlarının ve alt boyutlardaki puanlarının kontrol grubundaki çocuklardan son test ve kalcılık testlerinde anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, kalcılık testinde gruplar arasındaki farkın devam ettiği gözlenmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this research was to investigate the effect of social skills training on children's social skills. Participants were six years old children, attending child care facilities at a state university in 2016-2017 academic year. A quasi-experimental study design with pretest-posttest-follow up control group was applied. One group received a social skills training program with family involvement, another group received a social skills training without family involvement and control group received Early Childhood Education program provided by Ministry of Education. Teachers implemented social skills trainings for 10 weeks, three days a week. The group receiving social skill training with family involvement were given additional home activities once a week. Results showed that children in experimental groups scored significantly higher than control group in the posttest and follow up test.

1. Giriş

Sosyal beceriler, bireylerin sosyal görevleri yetkin bir şekilde yerine getirmesini sağlayan becerilerdir (Cook, Gresham, Kern, Barreras, Thornton ve Crews, 2008). Durualp ve Aral'a (2010:161) göre "Sosyal beceriler, bireyin sosyal ortamlarda olumlu sosyal sonuçlar elde etmesini sağlayan, başkaları ile iletişimi mümkün kılan, sosyal açıdan kabul edilebilir ve öğrenilmiş davranışlar

olarak tanımlanmaktadır". Sosyal becerilerin çocukların okula uyumuna ve akademik başarılarına katkısına dair bilimsel bulgular (Agostin ve Bain, 1997; Alexander, Entwisle ve Dauber, 1993; McClelland, Morrison ve Holmes, 2000) erken çocukluk yıllarından başlayarak bu becerilerin geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Okul öncesi dönemdeki çocukların velileri ve öğretmenlerine göre, okul öncesi kurumlarının en önemli

* Bu çalışma, 18-21 Ekim 2017 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen 5. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: rceylan@yildiz.edu.tr

fonksiyonu çocukların sosyal becerilerinin gelişmesi ve sosyalleşmesidir (Gamble, Ewing ve Wilhlem, 2009; Şahin, Şak ve Şahin, 2013; Vandenbroeck, De Visscher, Van Nuffel ve Ferla, 2008). Sosyal becerilerin önemi üzerinde yapılan araştırmalarda veliler ve öğretmenlerin bu görüşlerini destekler niteliktedir. Yıllardan beri yapılan çalışmalar, sosyal becerilerin akademik başarıda, kişilerarası ilişkiler kurma ve devam ettirmede ve akran kabulünde önemli bir ön koşul olduğunu tespit etmiştir (Elksnin ve Elksnin, 1995; Elliott ve Gresham, 1987). Sosyal becerilerin az gelişmiş olması hem sosyal alanı hem de akademik alanı etkiler (LaGreca ve Stone, 1990). Sosyal becerileri zayıf olan çocuklar kısa ve uzun vadede olumsuz sonuçlarla karşılaşır. Erken çocukluk döneminde sosyal becerilerdeki eksiklikler zamanında müdahale edilmezse, etkileri daha sonra da devam eder ve düşük akademik başarı, sosyal adaptasyonda problemler ve psikopatolojik durumlara yol açabilir (Elliott ve Busse, 1991). Sosyal becerilerin bu önemini fark edilmesiyle birlikte çocuklara uygun sosyal beceriler kazandırmaya yönelik çabalarda artmıştır (Elksnin ve Elksnin, 1997). Bu doğrultuda, araştırmacılar tarafından çocuklara yönelik sosyal beceri geliştirme eğitimi uygulama ve müdahaleleri yapılmıştır.

Bu araştırmada, okul öncesi kurumuna devam eden normal gelişim gösteren çocukların sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik olarak hazırlanıp uygulanmış olan aile katımlı ve aile katımsız sosyal beceri geliştirme programının çocukların sosyal becerileri üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu çalışma üniversite bünyesindeki okul öncesi kurumlarına devam eden çocuklar üzerinde gerçekleştirilmiş olup, farklı bir örneklem grubuna uygulanan sosyal beceri eğitiminin çocukların sosyal becerileri üzerine etkisini incelemek açısından önemlidir. Daha önceki çalışmalarla yöntem olarak benzerlik gösteren bu çalışma ile mevcut literatüre ekleme yapılması ve böylece sosyal beceri eğitiminin çocuklar üzerinde etkisi olup olmadığına dair birikimin genişletilmesi amaçlanmıştır.

2. Sosyal Beceri Eğitim Programlarının Sosyal Becerilere Etkisi

Sosyal beceri eğitimi; sosyal becerilerin öğretilbilir olduğu varsayımından yola çıkılarak, bireylere hedeflenen sosyal becerileri kazandırmaya yönelik uygulamalardır (Gresham, 1997). Kavale ve Mostert (2004), öğrenme gücü olan çocukların sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik yapılmış olan eğitim müdahalelerinin etkinliğini meta-analiz yoluyla incelemiş ve etkisinin çok düşük olduğunu bulmuştur. Fakat düşük olmasında eğitimlerin süresi, sosyal beceri ölçekleri, eğitim programlarının içeriği, bağlamsal değişkenlerle ilgili çeşitliliğin rol alabileceği sonucuna varmıştır. Başka bir meta-analiz çalışması, Cook vd. (2008) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar, duyu ve davranış bozukluğu olan çocukların sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik yapılan müdahalelerin, sosyal becerileri geliştirmede etkili olduğunu bulmuştur. Quinn vd. (1999) yapılan araştırmaları yine meta-analiz yöntemiyle incelemişler ve sosyal beceri eğitiminin duyu ve davranış bozukluğu olan çocukların sosyal becerilerinin gelişimine katkısının düşük olduğunu sonucuna varmıştır. Fakat, genel sosyal becerileri geliştirmeye yönelik değil de, spesifik sosyal becerileri geliştirmeye yönelik eğitim müdahalelerinin daha etkili olduğunu bulmuşlardır.

Uluslararası literatürde sosyal beceri eğitimi müdahale çalışmaları (Bierman ve Furman, 1984; Bornstein, Bellack ve Hersen, 1977; Estell, Jones, Pearl, Van Acker, Farmer ve Rodkin, 2008; Webster-Stratton ve Reid, 2004) ve yukarıda örneklendirilen meta-analiz çalışmaları (Cook vd., 2008; Kavale ve Mostert, 2004; Quinn vd., 1999) genellikle sosyal beceri eksikliği gösteren özel eğitim grubundaki çocuklarla yapılmıştır. Okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerilerini geliştirmek amacıyla sosyal beceri programları geliştirerek, programın çocukların gelişimine etkisini araştırmış olan ulusal çalışmalar arasında özel eğitim grubundaki çocuklara odaklanan çalışmalar nadir olup (Avcıoğlu, 2012; Totan ve Kabasakal, 2012), çoğunluğu normal gelişim gösteren çocuklara odaklanmıştır (Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Özdil, 2008).

Sosyal beceri eğitimlerinin normal gelişim gösteren çocukların sosyal becerilerine etkisini araştıran ulusal çalışmalar (Boz, Uludağ ve Tokuç, 2018; Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Göktaş ve Ogelman, 2016; Özdil, 2008; Pekdoğan, 2016), genellikle Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki anaokullarında beş-altı yaş grubu ile gerçekleştirilmiş ve ön test - son test (bazılarında kalıcılık testi) kontrol gruplu deneysel yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları genel sosyal becerileri geliştirmeye yönelik eğitim (Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009), bazıları ise sosyal becerilerin bir alt boyutu olarak değerlendirilebilecek olan kişiler arası problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programları (Koruklu ve Yılmaz, 2010; Özdil, 2008) uygulamıştır. Sosyal beceri eğitimleri uygulamaları minimum beş hafta, maksimum 10 hafta sürmüştür; haftada iki gün ile haftada beş gün sıklıkla uygulamalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan sosyal becerileri değerlendirme ölçekleri ve dolayısıyla kapsadığı alt boyutlar da çeşitlilik göstermiştir. Örneğin; üç çalışmada (Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Göktaş ve Ogelman, 2016; Pekdoğan, 2016) Avcıoğlu (2007) tarafından geliştirilmiş olan ve dokuz alt boyuttan oluşan *Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği*, bir çalışmada (Özdil, 2008) Anlık (2004) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan *Okul Öncesi Kişiler Arası Problem Çözme Testi*; bir araştırmada (Boz vd., 2018), Alisinanoğlu ve Özbey (2009) tarafından Türkçeye uyarlanması yapılmış olan ve üç alt boyuttan (sosyal işbirliği, sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri ve sosyal etkileşim) oluşan *Sosyal Beceri Ölçeği*; bir çalışmada da (Durualp ve Aral, 2010) Acun Kapıkıran vd. (2006) tarafından geliştirilen *Sosyal Beceri Ölçeği* kullanılmıştır. Benzer şekilde, çalışmalarda uygulanan sosyal beceri eğitimleri çeşitlilik göstermektedir. Geliştirilen sosyal beceri eğitimleri arasında oyun temelli sosyal beceri eğitimi (Durualp ve Aral, 2010), hikaye-tabanlı sosyal beceri eğitimi (Pekdoğan, 2016), sadece aile katımlı sosyal beceri eğitimi (Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009), hem aile katımlı hem aile katımsız fakat odağı belirtilmemiş sosyal beceri eğitimi (Boz vd., 2018; Göktaş ve Ogelman, 2016) programları bulunmaktadır.

Bu çalışmaların tamamında genel olarak sosyal beceri eğitimi alan çocukların son test toplam puanlarının ve alt boyutlardaki puanlarının eğitim almayan çocuklardan anlamlı olarak yüksek olduğu (Boz vd., 2018; Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Göktaş ve Ogelman, 2016; Özdil, 2008; Pekdoğan, 2016), bu farkın

kalıcılık testinde de korunduğu (Durualp ve Aral, 2010) tespit edilmiştir.

Aile katılımı ile çocukların akademik başarıları ve sosyal beceri arasındaki ilişkisi araştırmacıların ilgi odaklarından biri olmuştur (Castro vd., 2015; El Nokali, Bachman ve Votruba-Drzal, 2010; Kim ve Hill, 2015; McNeal, 2014; McWayne, Hampton, Fantuzzo, Cohen ve Sekino, 2004; Niehaus ve Adelson, 2014; Wilder, 2014; Yaşar Ekici, 2013). Araştırma sonuçları, aile katılımının çocukların akademik başarılarını ve sosyal becerilerini olumlu olarak etkilediğini tespit etmiştir. Yaşar Ekici (2013), tarama modeli ile yaptığı çalışmada, aile katılım çalışmalarına katılan ailelerin çocuklarının genel sosyal becerilerinin ve sosyal beceri alt boyutlarının (sosyal işbirliği, sosyal bağımsızlık-sosyal kabul ve sosyal etkileşim becerileri) aile katılım çalışmalarına katılmayan ailelerinin çocuklarından daha gelişmiş olduğunu bulmuştur.

Son zamanlarda, aile katımlı sosyal beceri eğitimlerinin normal gelişim gösteren okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerilerine etkisine bakan ulusal çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, bu çalışma ile çok benzerlik gösteren, Boz vd. (2018) aile katımlı sosyal beceri oyunları oynanan grup, aile katımsız sosyal beceri oyunları oynanan grup ve kontrol grupları belirlemiştir. Her iki deney grubu da sekiz hafta, haftada üç gün ve her gün ortalama 45 dakika süre ile sekiz hafta, haftada üç gün ve her gün ortalama 45 dakika süre ile sınıf içi sosyal beceri oyunları oynanmış; aile katılımı grubu ayrıca haftada üç gün evde ebeveyn ile sosyal beceri oyunu oynamıştır. Deney grupları ile kontrol grubu arasında oyun uygulamalarından önce fark olmamasına rağmen; oyun uygulamaları yapıldıktan sonra deney grubundaki çocukların sosyal beceri puanlarının kontrol grubundakilerden; aile katımlı sosyal beceri oyunları oynanan çocukların puanlarının aile katımsız sosyal beceri eğitimi uygulanan çocuklardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Alt boyutlarda ise; aile katımlı ve aile katımsız sosyal beceri oyun gruplarında sosyal işbirliği ve sosyal etkileşim alt boyutlarında anlamlı bir fark olmadığı; sosyal bağımlılık ve sosyal kabul becerileri boyutunda aile katımlı grubun puanlarının yüksek olduğu; aile katımlı sosyal beceri oyun grubunun sosyal beceri ve sosyal bağımlılık ve sosyal kabul becerileri boyutunda puanlarının kontrol grubu çocuklardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer başka bir araştırma Göktaş ve Ogelman (2016) tarafından yapılmış, aile katımlı sosyal beceri eğitimi, aile katımsız sosyal beceri eğitimi ve sadece aile katılımı olmak üzere üç eğitim programı üç farklı deney grubu üzerinde 8 hafta uygulanmış ve deney grupları birbiriyle ve kontrol grubuyla karşılaştırılmıştır. Araştırmada her bir programın uygulandığı grubun, uygulama sonrası sosyal beceri puanlarının uygulama öncesi sosyal beceri puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca sosyal beceri puanlarının en yüksek olduğu grubun aile katımlı sosyal beceri programının uygulandığı grup olduğu; bu grubun puanlarının sadece sosyal beceri eğitimi uygulanan ve sadece aile katılımı uygulanan grupların sosyal beceri puanlarından anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer benzer bir çalışmada, İkinci Vural ve Gürşimşek (2009) sadece aile katımlı sosyal beceri eğitimi uygulamış ve deney grubu ile kontrol grubu arasında ön test puanlarında fark olmamasına rağmen, deney grubuna uygulanan beceri eğitimi sonrasında deney grubundaki çocukların kişiler arası beceriler, dinleme becerileri, sözel

açıklama becerileri, kendini kontrol etme becerileri puanlarının kontrol grubundaki çocuklara göre anlamlı olarak yüksek olduğunu bulmuştur.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada ön test - son test - kalıcılık testli kontrol gruplu yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Deneysel yöntemlerde bir müdahalenin sonuç üzerinde etkisinin olup olmadığına bakılır. Araştırmacı bir müdahale, uygulama, ya da işlemi bir gruba (deney grubuna) uygularken, diğer gruba (kontrol grubuna) uygulamaz. Deney ve kontrol gruplarının seçiminin yansız veya yanlı olmasına göre deneysel yöntemler gerçek deneysel (yansız) yöntemler ve yarı deneysel (yanlı) yöntemler olarak sınıflandırılır. Yarı deneysel araştırma modellerinde, katılımcıların kontrol ve deney gruplarına atamaları daha çok uygunluğa (convenience) göre yapılır (Creswell, 2003). Bu araştırmada iki farklı uygulama iki farklı deney grubu üzerinde yapılmış ve kontrol grubu MEB Okul Öncesi Eğitim Programı uygulamasına devam etmiştir. Araştırma deseni Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Deseni

Deney1:	ön test	uygulama1	son test	kalıcılık testi
Deney2:	ön test	uygulama2	son test	kalıcılık testi
Kontrol:	ön test	MEB programı	son test	kalıcılık testi

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5 yaş grubundaki toplam 56 çocuk oluşturmuştur. Çocukların devam ettiği okul öncesi eğitim kurumları İstanbul'daki bir devlet üniversitesine bağlı olup, iki farklı kampüste hizmet vermektedir.

Araştırma, iki deney grubu ve bir kontrol grubu olmak üzere üç grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Deney gruplarında 19'ar çocuk, kontrol grubunda ise 18 çocuk yer almıştır. Her iki deney grubuna, kurumun programının yanı sıra sosyal beceri eğitimi verilmiştir. Deney 2 grubuna ayrıca aile katılımı çalışması uygulanmıştır. Dolayısıyla, deney 1 grubunu aile katımsız sosyal beceri eğitimi verilen çocuklar; deney 2 grubunu aile katımlı sosyal beceri eğitimi verilen çocuklar oluşturmuştur. Kontrol grubuna ise sadece kurumun normal programı uygulanmıştır.

Araştırmada kurumsal yapı, kurumlardaki çocuk sayısı, ulaşım gibi araştırmacıların kontrolü dışındaki bazı sebeplerden dolayı, çocukların gruplara atanması rastgele yapılmamıştır. Sonuç olarak, deney grupları aynı kampüste hizmet alan çocuklardan, kontrol grubu da diğer kampüste hizmet alan çocuklardan oluşturulmuştur. Araştırma dizaynındaki bu durum için istatistikî kontrol yapılmaya çalışılmıştır. Bunun için, bütün gruplara ön test olarak OSBED uygulanmış ve daha sosyal beceri eğitimi verilmeden, araştırmaya katılan gruplar arasında farklılık olup olmadığı tespit edilmesi hedeflenmiştir. Çocukların OSBED ön test puanlarının Kruskal Wallis H analizleri sonucunda, deney 1, deney 2 ve kontrol gruplarının sosyal beceri toplam puanlarında ve alt boyut puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 3). Bu sonuca göre, grupların sosyal becerileri, uygulama öncesinde

benzerlik göstermektedir. Başka bir deyişle araştırmaya katılan deney ve kontrol grubundaki çocukların uygulama öncesindeki sosyal becerilerinin birbirine denk olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma grubundaki anne-babaların eğitim durumlarını içeren demografik bilgileri, onayları alınarak kurum kayıtlarından temin edilmiştir. Tüm gruplar için demografik özellikler benzerlik göstermekte ve dolayısıyla bu değişkenlerin etkileri göz ardı edilebilmektedir. Deney 1, deney 2 ve kontrol grubunda yer alan çocukların cinsiyet, anne ve babalarının eğitim durumları ve bu çocukların kardeş sayılarına yönelik veriler, Tablo 1’de gösterilmiştir.

Çalışmaya katılan kız çocuklarının sayısı erkek çocuk sayısından daha fazladır. Çocukların %73,2’sinin annesinin eğitim seviyesi lisans veya lisansüstü eğitim sahibi; %76,8’inin babasının eğitim seviyesi lisans veya lisansüstü eğitim sahibidir. Çocukların %78,6’sı tek çocuk veya iki kardeşlidir. Kontrol grubunda, deney gruplarına göre daha fazla kız çocuğu (%66,7), annesi lisans veya lisansüstü eğitim mezunu (%83,3) ve tek çocuk veya iki kardeş olan (%83,3) çocuk vardır.

Ayrıca, Tablo 1’e göre kişisel bilgi formlarından elde edilen verilere göre, deney 1, deney 2 ve kontrol grubundaki tüm çocukların anne ve babalarının yaşlarının 35-46 arasında olduğu, hepsinin öz, sağ ve birlikte yaşıyor oldukları belirlenmiştir.

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri

	Deney1		Deney 2		Kontrol		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>Çocuğun Cinsiyeti</i>								
Kız	11	57,9	10	52,6	12	66,7	33	58,9
Erkek	8	42,1	9	47,4	6	33,3	23	41,1
<i>Annenin Eğitim Düzeyi</i>								
Lise /altı	2	10,5	1	5,3	1	5,6	4	7,1
Önlisans	5	26,3	4	21,1	2	11,1	11	19,6
Lisans	4	21,1	5	26,3	12	66,7	21	37,5
Lisansüstü	8	42,1	9	47,4	3	16,7	20	35,7
<i>Babanın Eğitim Düzeyi</i>								
Lise	2	10,5	1	5,3	2	11,1	5	8,9
Ön lisans	2	10,5	3	15,8	3	16,7	8	14,3
Lisans	6	31,6	5	26,3	10	55,6	21	37,5
Lisansüstü	9	47,4	10	52,6	3	16,7	22	39,3
<i>Kardeş Sayısı</i>								
1	3	15,8	5	26,3	4	22,2	12	21,4
2	12	63,2	9	47,4	11	61,1	32	57,1
3 veya 4	4	21,1	5	26,3	3	16,7	12	21,4
Toplam	19	100,0	19	100,0	18	100,0	56	100,0

Notlar: Deney1= sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; Deney2 = Aile katılımlı sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup. Yüzdeler sütun bazında hesaplanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, “Genel Bilgi Formu” ve çalışma grubundaki çocukların sosyal becerileri belirlemek amacıyla “Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme (OSBED) Ölçeği” kullanılmıştır.

3.3.1. Genel Bilgi Formu

Genel bilgi formu, çalışma grubunda yer alan çocukların yaşı, cinsiyeti ve anne ve babasının öğrenim düzeyi ve

kardeş sayısına yönelik bilgileri içeren soruları içermiştir. Bu bilgiler ailelerin izni ile kurum kayıtlarından elde edilmiştir.

3.3.2. Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme (OSBED) Ölçeği

OSBED, TÜBİTAK tarafından desteklenen, “Okul Öncesi Sosyal Beceri Destek Projesi (OSBEP)” kapsamında 2012 yılında, 36-72 aylık çocukların sosyal becerilerine ilişkin yeterliliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir (Ömeroğlu vd., 2012). Çocukların sosyal becerilerinin bir yetişkin tarafından değerlendirilmesini esas alan ölçeğin, öğretmen ve anne-baba versiyonu bulunmaktadır. Toplam 49 sosyal beceri maddesinden oluşan ölçeğin, güvenilirliği oldukça yüksektir (öğretmen formu $\alpha=.96$; veli formu $\alpha=.95$).

Ölçek; başlangıç, akademik destek, arkadaşlık ve duygularını yönetme olmak üzere dört sosyal beceri alt boyutundan oluşmaktadır. Başlangıç becerileri; selamlaşma, vedalaşma, izin isteme, özür dileme, teşekkür etme gibi kolay öğretilebilir temel sosyal becerileri kapsamaktadır.

Akademik destek becerileri; çocukların ilkökula uyumunu sağlayacak; yönergelere uyma, uygun bir şekilde soru sorma, soruya cevap verme ve söz alma, düşüncelerini ifade etme gibi becerileri içermektedir. Arkadaşlık becerileri; arkadaşlarıyla işbirliği yapma, sıra bekleme, paylaşma, oyuna girme gibi çocukların arkadaşlarıyla etkileşimini içeren becerilerdir. Duygularını yönetme becerileri; kendisinin ve başkalarının duygularını anlama, duygularının nedenlerini ve sonuçlarını ifade etme ve duyguları kontrol etme gibi becerileri kapsamaktadır.

Çocukların sosyal becerileri kullanmaları 1’den 5’e kadar (hiç iyi değil =1; hemen hemen her zaman iyi=5) derecelendirilmiş olan beşli Likert üzerinde değerlendirilir. Bir çocuğun ölçekten alabileceği en düşük puan 49; en yüksek puan ise 245’tir. Çocuğun puanı ne kadar yüksekse, sosyal becerileri o kadar gelişmiş kabul edilir.

3.4. Sosyal Beceri Geliştirme Programı

3.4.1. Programı Geliştirme Süreci ve Programın İçeriği

Araştırmada uygulanmak üzere, araştırmacılar “Aile Katılımlı Sosyal Beceri Geliştirme Programı” hazırlamıştır. Program, sınıf etkinliği ve aile katılımı olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Sınıf etkinlikleri, sınıfta öğretmenler tarafından uygulanacak bölüme; aile katılımı ise, sınıf dışında aileler tarafından yaptırılmak üzere hazırlanan programı kapsamaktadır. Alan yazın üzerine inşa edilmiş olan program geliştirilirken, önce programın amacı ve kapsayacağı sosyal beceriler belirlenmiştir. Kapsayacağı sosyal beceriler yaş grubuna göre belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından toplam 30 tane oyun, drama, Türkçe-dil, müzik, sanat ve okuma yazmaya hazırlık etkinlikleri hazırlanmıştır. Bu etkinliklerde hem sınıf içi aktivitelere hem de aile katılımına yer verilmiştir. Bu etkinliklerde, oyun, drama, rol oynama, gösterip yaptırma ve işbirlikli öğrenme yöntemleri kullanılmıştır. İlgili alanlardan üç akademisyen programda kullanılmak üzere hazırlanan etkinlikler üzerinde uzman görüşü beyan etmiş, görüşler

çerçevesinde etkinlikler gözden geçirilerek son şekli verilmiştir.

3.4.2. Programın Uygulanması ve Veri Toplama Süreci

Program 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde uygulanmıştır. Veliler ve öğretmenler araştırma ve sosyal beceriler eğitimi seminerleri hakkında bilgilendirilmiştir. Daha sonra belirlenen gün ve saatlerde, sadece deney gruplarına yönelik araştırmanın yapıldığı kurumlarda öğretmen ve ailelere araştırmacılar tarafından “Okul Öncesi Dönemde Sosyal Becerilerin Önemi”, “Sosyal Beceri Eğitiminde Uygulanan Aile Katılımı Çalışmaları ve Etkinlikleri” ile ilgili seminerler verilmiştir. Kontrol grubundaki çocukların ailelerinden çocuklarının araştırmaya katılması için, deney grubundaki aile ve öğretmenlerden ise hem çocuklarının hem de kendilerinin araştırmaya katılmaları için izin formları elde edilmiştir.

Uygulamaya başlanmadan önce, ön test olarak öğretmenler her çocuk için OSBED doldurmuştur. Ayrıca, genel bilgi formu vasıtasıyla aile ve çocuk hakkında demografik bilgiler ailelerden elde edilmiştir. Deney gruplarına sosyal beceri etkinlikleri haftada üç kez 10 hafta boyunca, araştırmacının gözlem ve rehberliğiyle, sınıfta öğretmenler ile birlikte uygulanmıştır. Araştırmacı sürece katımlı gözlemci olarak dâhil olmuştur. Aile katılımı grubuna, 10 haftalık süre boyunca haftada bir kez, ilgili haftanın etkinliklerine yönelik, evde aileler ve çocuklar tarafından hafta sonları uygulanmak üzere aile katılım etkinlikleri verilmiştir. Ailelerin etkinlikleri uygulayıp uygulamadıkları geri dönüşler ve ailelerden istenen yorum mektupları ile takip edilmiştir. Kontrol grubunda ise öğretmenler 2013 MEB Okul Öncesi Eğitim Programı'nı uygulamaya devam etmişlerdir. Bütün gruplara, 10 haftalık uygulama tamamlandıktan hemen sonraki hafta son test, son testten 4 hafta sonra da izleme/kalıcılık testi yapılmıştır. Her iki testte de, ön testte olduğu gibi sınıf öğretmenleri her bir çocuğun sosyal becerilerini OSBED formu üzerinde değerlendirmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kullanılacak yöntemi belirlemek amacıyla öncelikle değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiş; bu amaçla değişkenlerin birim sayılarına en uygun test olan Shapiro Wilk's testinden yararlanılmıştır. Shapiro Wilk's testi sonuçlarına göre değişkenlerin hiç birisinin normal dağılım göstermediği ($p < 0,05$) tespit edilmiştir. Bu nedenle gruplar arasındaki farklılıklar incelenirken Kruskal Wallis-H Testi kullanılmış, testin istatistiksel olarak anlamlı çıktığı durumlarda Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi uygulanarak, farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu bulunmuştur. Grupların ön testten son teste ve kalıcılık testine kadar zamanla kendi içindeki değişimleri incelemek amacıyla Friedman's Two-Way ANOVA kullanılmış; istatistiksel olarak anlamlı farklılık çıktığı durumlarda Çoklu Karşılaştırma Testlerinden yararlanılarak birbiriyle farklılık gösteren zaman değişkenleri tespit edilmiştir. Analizler IBM SPSS Statistics Version 20 paket programı ile yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak, $p < 0,05$ belirlenmiştir.

4. Bulgular

Tablo 2'de çalışmaya katılan çocukların OSBED öntest, son test ve kalıcılık testi ortalama ve standard sapma ve değerleri verilmiştir.

Tablo 2. Ön test, Son test ve Kalıcılık Testlerine Dair Betimsel İstatistikler

Alt Boyutlar	Grup	N	Öntest		Son test		Kalıcılık Testi	
			\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS
Başlangıç	D1	19	43,53	9,57	50,11	8,05	53,37	7,61
	D2	19	46,05	6,73	53,47	5,32	53,42	5,40
	K	18	40,83	7,71	43,50	6,22	45,67	5,28
	T	56	43,52	8,23	49,13	7,72	50,91	7,10
Akademik	D1	19	43,26	8,11	51,00	6,62	53,79	5,71
	D2	19	42,95	4,73	52,21	5,91	50,05	5,78
	K	18	44,00	6,55	44,33	6,62	44,89	5,93
	T	56	43,39	6,51	49,27	7,16	49,66	6,77
Arkadaşlık	D1	19	47,95	7,19	55,05	6,59	58,79	6,25
	D2	19	49,84	5,86	58,11	6,39	54,95	6,12
	K	18	48,44	7,23	47,94	7,59	47,72	6,54
	T	56	48,75	6,71	53,80	7,97	53,93	7,71
Duygu Yönetme	D1	19	37,37	5,11	46,84	8,21	51,95	8,00
	D2	19	38,63	6,83	49,84	7,01	48,00	6,97
	K	18	40,56	9,31	41,44	8,10	40,89	7,06
	T	56	38,82	7,23	46,13	8,40	47,05	8,56
Toplam	D1	19	172,11	25,21	203,00	25,77	217,89	24,59
	D2	19	177,47	19,44	213,42	20,06	206,42	19,82
	K	18	173,83	27,98	177,22	27,53	179,17	21,92
	T	56	174,48	24,06	198,25	28,56	201,55	27,19

Notlar: D1= Sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; D2 = Aile katımlı sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; K= Kontrol grubu; T= Toplam

OSBED toplam ortalama puanları ön testte $\bar{X} = 174,48$ ($ss=24,06$); son testte $\bar{X} = 198,25$ ($ss=28,56$); ve kalıcılık testinde $\bar{X} = 201,55$ ($ss=27,19$) olmuştur. Grupların toplam ve alt boyutlardaki ortalama değerleri ön testte birbirine yakın iken; son test ve kalıcılık testinde bu değerlerin ayrıştığı göze çarpmaktadır.

Çocukların ön test - son test - kalıcılık testi puanları incelendiğinde, puan artışlarının gruplara göre farklılık gösterdiği; kontrol grubundaki çocukların ortalama puan artışlarının deney grubundaki çocuklardan çok daha az olduğu görülmüştür. Ayrıca, çocukların ön test - son test - kalıcılık testi puanlarının kontrol ve deney1 grubunda sırasıyla giderek yükseldiği; deney2 grubunda ön testten son teste yükseldiği fakat son testten kalıcılık testine kadar bir miktar düştüğü gözlenmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte deney 2 grubunun başlangıç becerileri ön test, arkadaşlık becerileri ön test ve OSBED ön test toplam puanının daha yüksek olduğu, kontrol grubunun ise akademik destek becerileri ön test ve duygu yönetme becerileri ön test puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sosyal beceri geliştirme programı uygulamasının çocukların sosyal beceri gelişimine katkısı olup olmadığını belirlemek amacıyla, deney ve kontrol grupları birbiriyle ve kendi içlerinde karşılaştırılmıştır. Tablo 3'de ön test, son test ve

kalicılık testleri Kruskal Wallis-H ve Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön test, Son test ve Kalıcılık Testleri Kruskal Wallis-H ve Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Alt Boyutlar	Ön test		Son test		Kalıcılık Testi		
	Grup	$\bar{X}_{sıra}$	H	$\bar{X}_{sıra}$	H	$\bar{X}_{sıra}$	H
Başlangıç	1.D1	29,76		30,89		34,87	16,35**
	2.D2	33,21	4,41	38,05	17,79**	34,21	(3<1, 3<2)
	3.K	22,19		15,89		15,75	3<2)
Akademik Destek	1.D1	30,66		32,34		38,32	16,26**
	2.D2	26,13	0,74	34,84	11,81*	29,74	(3<1, 3<2)
	3.K	28,72		17,75		16,83	3<2)
Arkadaşlık	1.D1	27,34		31,05		38,97	19,42**
	2.D2	31,26	0,84	37,29	15,75**	30,26	(3<1, 3<2)
	3.K	26,81		16,53		15,58	3<2)
Duygu Yönetme	1.D1	25,29		29,82		37,95	16,61**
	2.D2	28,68	1,43	35,89	9,79*	30,50	(3<1, 3<2)
	3.K	31,69		19,31		16,42	3<2)
Toplam	1.D1	26,89		31,21		38,26	20,12**
	2.D2	30,37	0,44	37	15,17**	31,66	(3<1, 3<2)
	3.K	28,22		16,67		14,86	3<2)

Notlar: D1= Sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; D2 = Aile katılımlı sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; K= Kontrol grubu. * $p<0,01$; ** $p<0,001$.

Çalışmaya katılan çocukların son testteki ve kalıcılık testindeki performanslarını karşılaştırmaya temel teşkil etmesi açısından, OSBED ön testteki toplam puanları ve alt boyutlardaki puanları değerlendirildiğinde, çocukların ön test puanlarının buldukları gruba göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, deney1 ve deney2 grubundaki çocukların OSBED son test puanlarının kontrol grubundaki çocukların puanlarından; toplam ölçekte ($H=15,17$; $p<0,001$) ve başlangıç ($H=17,79$; $p<0,001$); akademik destek ($H=11,81$; $p<0,01$) ve arkadaşlık ($H=15,75$; $p<0,001$) alt boyutlarında anlamlı olarak daha yüksek olduğu; deney1 ve deney2 grupları arasında fark olmadığı ortaya çıkmıştır (yani kontrol < deney1; kontrol < deney2; deney1 = deney2).

Duygu yönetme alt boyutunda ise, deney2 grubunun sosyal beceri puanlarının kontrol grubunun sosyal beceri puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu; fakat kontrol grubu ile deney1 grubu arasında ve deney1 ve deney2 grupları arasında fark olmadığı ($H=9,79$; $p<0,01$) bulunmuştur (yani kontrol<deney2; kontrol=deney1; deney1=deney2). Kalıcılık testi sonuçlarına bakıldığında da, son testte olduğu gibi deney1 ve deney2 gruplarının OSBED puanlarının kontrol grubundaki çocukların toplam ölçekte ($H=20,12$; $p<0,001$) ve bütün alt boyutlarda (başlangıç $H=16,35$; $p<0,001$; akademik destek $H=16,26$; $p<0,001$; arkadaşlık $H=19,42$, $p<0,001$; duygu yönetme $H=16,61$; $p<0,001$) yüksek olduğu; deney1 ve deney2 grupları arasında fark olmadığı görülmüştür (kontrol< deney1; kontrol< deney2; deney1=deney2).

Grupların kendi içinde ön test -son test -kalıcılık testi kazanımları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Ön test, Son test ve Kalıcılık Testi Grup İçi Friedman’s Two-Way ANOVA ve Çoklu Karşılaştırma Test Sonuçları

Alt Boyutları	Test	D1 (n=19)		D2 (n=19)		K (n=18)	
		$\bar{X}_{sıra}$	X^2	$\bar{X}_{sıra}$	X^2	$\bar{X}_{sıra}$	X^2
Başlangıç	1.ÖT	1,24	23,22**	1,24		1,61	
	2.ST	2,03	(1<2,	2,45	19,91**	1,97	6,29*
	3.KT	2,74	1<3)	2,32	(1<2, 1<3)	2,42	(1<3)
Akademik Destek	1.ÖT	1,18	23,17**	1,16		2,03	
	2.ST	2,16	(1<2,	2,68	24,11**	1,92	0,21
	3.KT	2,66	1<3)	2,16	(1<2, 1<3)	2,06	
Arkadaşlık	1.ÖT	1,24	21,21**	1,21		2,03	
	2.ST	2,13	(1<2,	2,74	23,44**	2,06	0,21
	3.KT	2,63	1<3)	2,05	(1<2, 1<3)	1,92	
Duygu Yönetme	1.ÖT	1,08	30,28**	1,24		1,92	
	2.ST	2,13	(1<2,	2,61	20,99**	2,11	0,38
	3.KT	2,79	1<3)	2,16	(1<2, 1<3)	1,97	
Toplam	1.ÖT	1,16	31,57**	1,11		1,89	
	2.ST	1,89	(1<3,	2,84	30,33**	2,14	0,59
	3.KT	2,95	2<3)	2,05	(1<3, 1<2, 3<2)	1,97	

Notlar: D1 = Sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; D2 = Aile katılımlı sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grup; K= Kontrol grubu; ÖT=Ön test; ST=Son test; KT=Kalıcılık Testi. * $p<0,05$; ** $p<0,001$.

Grup içi kazanımlar karşılaştırıldığında, kontrol grubunun sadece başlangıç alt boyutunda kalıcılık testindeki puanının ön test teki puanına göre anlamlı olarak yüksek olduğu (yani ön test < kalıcılık; ön test = son test; son test = kalıcılık; $X^2 = 6,30$; $p<0,05$); diğer alt boyutlarda ve toplam puanda bir fark olmadığı bulunmuştur. Deney1 grubunun alt boyutlardaki son test ve kalıcılık testi puanlarının ön test puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu; son test ve kalıcılık testi puanları arasında fark olmadığı bulunmuştur (yani ön test < kalıcılık; ön test < son test; son test = kalıcılık; başlangıç $X^2 = 23,23$; $p<0,001$; akademik destek $X^2 = 23,17$; $p<0,001$; arkadaşlık $X^2 = 21,21$, $p<0,001$; duygu yönetme $X^2 = 30,28$; $p<0,001$). Toplam puanda ise kalıcılık puanının son testten; son test puanının da ön testten yüksek olduğu (yani ön test < son test < kalıcılık testi; $X^2 = 31,57$, $p<0,001$) tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Deney2 grubunun alt boyutlardaki son test ve kalıcılık testi puanlarının ön test puanlarından anlamlı olarak daha yüksek olduğu; son test ve kalıcılık testi puanları arasında fark olmadığı bulunmuştur (yani ön test<kalıcılık; ön test<son test; son test = kalıcılık; başlangıç $X^2 = 19,91$; $p<0,001$; akademik destek $X^2 = 24,11$; $p<0,001$; arkadaşlık $X^2 = 23,44$, $p<0,001$; duygu yönetme $X^2 = 20,99$; $p<0,001$). Toplam puanda ise ön test puanının son test ve kalıcılık testi puanlarından, kalıcılık testi puanının da son test puanından düşük olduğu (yani ön test < son test; ön test < kalıcılık testi; kalıcılık testi<son test -diğer bir ifadeyle- son test > ön test; son test >kalıcılık testi; kalıcılık testi > ön test; $X^2 = 31,57$, $p<0,001$) tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, okul öncesi kurumlarına devam eden, normal gelişim gösteren altı yaş grubundaki çocuklara uygulanan

sosyal beceri eğitiminin çocukların sosyal becerilerinin gelişimini etkileyip etkilemediği deneysel yöntem kullanılarak araştırılmıştır. Çocukların tamamının sosyal becerileri değerlendirildikten sonra, bir gruba sadece sosyal beceri eğitimi, diğer bir gruba aile katılımlı sosyal beceri eğitimi, kontrol grubuna ise Milli Eğitim programı uygulanmıştır. 10 haftalık uygulama sonrasında grupların sosyal becerileri tekrar değerlendirilmiştir.

Çalışmadan çıkan en önemli sonuç, sosyal beceri eğitiminin çocukların sosyal gelişimlerine katkı sağladığıdır. Bu çalışma, normal gelişim gösteren çocuklarla yapılan ve benzer deneysel yöntemler kullanılan ulusal çalışmaların bulguları ile uyum halindedir (Boz vd., 2018; Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Göktaş ve Ogelman, 2016; Özdil, 2008; Pekdoğan, 2016). Araştırmanın verilerine göre; deney grubundaki çocukların sosyal beceri ölçeği toplam puanlarının ve alt boyutlardaki puanlarının kontrol grubundaki çocuklardan son test ve kalıcılık testlerinde anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca, kalıcılık testinde, gruplar arasındaki farkın devam ettiği gözlenmiştir. Bu bulgular sosyal beceri geliştirme programının etkili olduğunu göstermiştir ve literatür ile uyumludur (Boz vd., 2018; Durualp ve Aral, 2010; Ekinci Vural ve Gürşimşek, 2009; Göktaş ve Ogelman, 2016; Özdil, 2008; Pekdoğan, 2016).

Sadece sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grupta ön testten son teste, son testten kalıcılık testine sosyal becerileri gelişiminin devam ettiği görülmüştür. Diğer bir deyişle, bu gruptaki çocukların kalıcılık testindeki sonuçları son testten daha yüksektir. Aile katılımlı sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grupta ise son testten kalıcılık testine sosyal beceri puanlarında düşüş olmuştur. Benzer şekilde kontrol grubunda ön testten son teste sosyal beceri puanları yükselmiş; son testten kalıcılık testine sosyal beceri puanları düşmüştür. Deneysel yöntemlerde uygulamaların etkileri kalıcılık testinde de devam etmesi mümkündür (Durualp ve Aral, 2010) ve uygulamanın etkinliğinin bir ölçüsü olarak algılanabilir. Fakat kalıcılık testi puanlarının son test puanlarından daha yüksek olması çok beklenen bir durum değildir. Bulguların bu yönde olmasının çeşitli sebepleri olabilir. İlk olarak, çocuklar edindikleri becerileri pekiştirerek ve üzerine yenilerini ekleyerek son testten kalıcılık testine gelişme göstermeye devam etmiş olabilir. Diğer bir sebep, sosyal beceri geliştirme programı uygulanan grubun öğretmeni, uygulaması bittikten sonra da, uygulanan etkinliklerden yola çıkarak gruptaki çocukların sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler yapmaya devam etmiş olabilir. Ayrıca kontrol grubunun öğretmeni de Milli Eğitim müfredatını uygulamaya devam etmiştir. Böyle bir durum da yine çocukların sosyal becerilerinin gelişmesine sebep olmuş olabilir. Son bir ihtimal ise, çocukların değerlendirmelerini aynı öğretmenler yaptığı için değerlendirmelerinde yanlı davranılmış, ölçme hatasına yol açılmış olabilir.

Bu çalışmanın bulgularına göre sadece sosyal beceri eğitimi uygulanan ve aile katılımlı sosyal beceri eğitimi uygulanan çocukların son test ve kalıcılık testi puanları arasında bir fark bulunmamıştır. Diğer bir ifadeyle, çocukların sosyal beceri gelişimlerine sosyal beceri eğitiminin etkisinin aile katılımı olup olmamasına göre fark etmediği bulunmuştur. Bu bulgu Boz vd. (2018) ve Göktaş ve Ogelman'ın (2016) çalışmasında ortaya çıkan aile katılımlı sosyal beceri

programının uygulandığı grubun puanının sadece sosyal beceri eğitimi uygulanan grubun sosyal beceri puanlarından yüksek olduğu bulgusu ile uyuşmamaktadır. Bu farklılığın sebebi, programların odağı aynı olsa bile içeriklerindeki olası farklılıklar, ailelerin aile katılımı etkinliklerini uygulama dereceleri ve çalışmaya katılan ailelerin sosyo-demografik yapısındaki farklılıklardan kaynaklanabilir. Ayrıca, aile katılımı etkinliklerinin bu çalışmada diğer çalışmalara göre daha az sayıda yapılmış olması (haftada 1), aile katılımlı sosyal beceri eğitimi ile katılımsız sosyal beceri eğitimin etkilerinin benzer olmasına yol açmış olabilir. Bir diğer sebep ise, sadece sosyal beceri eğitimi verilen gruptaki aileler, evde uygulamaları için etkinlikler verilmemiş olsa bile, uygulanan sosyal beceri eğitiminin içeriği ve sosyal becerileri geliştirmenin önemi hakkında bilgilendirildiği için evde çocuklarına destek vermeye devam etmiş olabilirler.

Bu araştırmanın bulgularından birisi de kontrol grubundaki çocukların sosyal beceri geliştirme eğitimi almamış olmalarına rağmen başlangıç alt boyutunda kalıcılık testi puanlarının ön test puanlarından yüksek olmasıdır. Benzer bir sonuç, Ekinci Vural ve Gürşimşek (2009) tarafından yapılan çalışmada da ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; kontrol grubundaki çocuklarda, bazı alt boyutlarda (kişiler arası beceriler ve kendini kontrol etme becerileri) son test puanlarının ön test puanlarına göre yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgulardan yola çıkılarak ve Acun Kapıkıran vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada ortaya çıkan yaşça büyük olan çocukların sosyal becerilerinin daha gelişmiş olduğu bulgusu ile desteklenerek, çocukların yaşının büyümesine ve zamana bağlı olarak sosyal becerilerinin herhangi bir eğitim almamış olsa bile geliştiği söylenebilir. Fakat yaşa bağlı sosyal gelişim sosyal becerinin her alanında değil, bazı alt boyutlar da olmuştur: Bu alt boyutlar bu çalışmada başlangıç becerileri; Ekinci Vural ve Gürşimşek'in (2009) çalışmasında kişiler arası beceriler ve kendini kontrol etme becerileri; Acun Kapıkıran vd. (2006) çalışmasında iletişim ve uyumsuzluk alt boyutlarıdır. Çocukların sosyal becerilerinin her boyutunda gelişimin sağlanabilmesi ve/veya hızlandırılabilmesi için eğitimin etkili olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kontrol grubundaki çocukların kalıcılık testindeki başlangıç alt boyutu puanlarının ön test puanlarından anlamlı olarak yüksek olmasının bir diğer sebebi ise, bu gruptaki çocukların Milli Eğitim programını almaya devam etmeleri ve bu programda da sosyal beceri kazandırmaya yönelik etkinlikler olması olabilir. Yani kontrol gurubu değerlendirilirken hiç eğitim almayan grup olarak değil, başka bir program uygulanan grup olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat kontrol grubundakilerin kazanımları devam etmiş olsa bile, bu çalışmada uygulanan sosyal beceri eğitimi programı alan grupların kazanımlarının anlamlı olarak daha fazla olduğu unutulmamalıdır. Uygulanan programın etkinliğinde, program içeriğinin yanısıra, bu program çerçevesinde deney grubundaki öğretmenlere ve velilere verilip, MEB programı uygulanan gruptaki öğretmenlere verilmeyen eğitim ve desteğin de etkili olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu araştırmanın sınırlılığı olan ve araştırmacılara ışık tutacak bazı hususlara değinmek gerekir. Şöyle ki; çalışmada her ne kadar deneysel yöntem kullanılarak mümkün olduğu kadar araştırma sonuçlarını etkileyebilecek diğer faktörler elenmeye çalışılsa bile, yukarıda da bahsedildiği üzere,

araştırmanın sonuçlarını etkileyebilecek başka etmenler olabilir. Bunlar ışığında, bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu hususların göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

Özet olarak, ön test - son test - kalıcılık testi kontrol gruplu yarı deneysel araştırma deseniyle, sadece sosyal beceri eğitiminin, aile katılımlı sosyal beceri eğitiminin ve MEB Okul Öncesi Eğitim Programı kapsamındaki sosyal beceri eğitiminin karşılaştırıldığı bu çalışmada, sosyal beceri eğitimlerinin çocukların sosyal beceri gelişimlerini olumlu olarak etkilediği bulunmuştur. Araştırmanın sonuçları genel olarak literatür ile uyumlu olup, mevcut bulguları ile okul öncesi eğitimin geliştirilmesine ve bu dönemdeki çocukların gelişimine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu bulguların ışığında; çocuklarda spesifik becerileri geliştirmeyi hedefleyen uygulamaların, odak noktası olmayan uygulamalardan daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bundan yola çıkılarak, okul öncesi dönemdeki çocukların genelde gelişim alanlarının, özelde sosyal becerilerinin, dikkatli bir şekilde değerlendirilerek; çocukların destek alması gereken beceriler tespit edilerek, bu becerilerin geliştirilmesine yönelik, odaklanmış programlar uygulanmalıdır. Ayrıca, okul öncesi programlarında velilerin ve öğretmenlerin çocukların gelişimlerini nasıl destekleyecekleri konusunda sürekli bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve desteklenmesi gereklidir. Bu da, öncelikle öğretmenlerin desteklenmesi ile öğretmenlerin desteklenmesi ise kurum ve üniversiteler arasındaki işbirliği ile mümkün kılınabilir.

Kaynakça

- Acun Kapıkıran, N., Bora İvrendi, A. & Adak, A. (2006). Okul öncesi çocuklarında sosyal beceri: Durum saptaması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 19-27.
- Agostin, T.M., & Bain, S.K. (1997). Predicting early school success with developmental and social skill screeners. *Psychology in the Schools*, 34, 219-228
- Alexander, K.L., Entwisle, D.R., & Dauber, S.L. (1993). First-grade classroom behavior: Its short and long-term consequences for school performance. *Child Development*, 64, 801-814
- Alisinanoğlu, F., & Özbey, S. (2009). Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 173-198
- Anlıak, Ş. (2004). *Farklı eğitim yaklaşımları uygulayan okul öncesi eğitim kurumlarında kişiler arası bilişsel problem çözme becerisi programının etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Avcıoğlu, H. (2007). Sosyal becerileri değerlendirme ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması (4-6 yaş). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 93-103.
- Avcıoğlu, H. (2012). Zihinsel yetersizliği olan çocuklara sosyal beceri kazandırmada işbirliğine dayalı öğrenme ve drama yöntemlerinin etkililiği. *Eğitim ve Bilim*, 37(163), 110-125.
- Bierman, K. L., & Furman, W. (1984). The effects of social skills training and peer involvement on the social adjustment of preadolescents. *Child Development*, 55(1), 151-162.
- Bornstein, M. R., Bellack, A. S., & Hersen, M. (1977). Social-skills training for unassertive children: A multiple-baseline analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 10(2), 183-195.
- Boz, M., Uludağ, G., & Tokuç, H. (2018). Aile Katılımlı Sosyal Beceri Oyunlarının Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Sosyal Becerilerine Etkisi. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty*, 38(1), 137-158.
- Castro, M., Expósito-Casas, E., López-Martín, E., Lizasoain, L., Navarro-Asencio, E., & Gaviria, J. L. (2015). Parental involvement on student academic achievement: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 14, 33-46.
- Cook, C. R., Gresham, F.M., Kern, L., Barreras, R. B., Thornton, S., & Crews, S. D. (2008). Social skills training for secondary students with emotional and/ or behavioral disorders: A review and analysis of the meta-analytic literature. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 16(3), 131-144. <http://dx.doi.org/10.1177/1063426608314541>
- Creswell, J.W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Durualp, E., & Aral, N. (2010). Altı yaşındaki çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(39), 160-172.
- Ekinci Vural, D., & Gürşimşek, I. (2009). Okul öncesi eğitimde aile katılımlı sosyal beceri eğitimi. *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 4(3), 1110-1122.
- El Nokali, N. E., Bachman, H. J., & Votruba-Drzal, E. (2010). Parent involvement and children's academic and social development in elementary school. *Child Development*, 81(3), 988-1005.
- Elksnin, L. K., & Elksnin, N. (1997). Issues in the assessment of children's social skills. *Diagnostique*, 22(2), 75-86.
- Elksnin, L.K., & Elksnin, N. (1995). Assessment and instruction of social skills. San Diego, CA: Singular Publishing Group.
- Elliott, S. N., & Busse, R. T. (1991). Social skills assessment and intervention with children and adolescents: Guidelines for assessment and training procedures. *School Psychology International*, 12(1-2), 63-83.
- Elliott, S. N., & Gresham, F. M. (1987). Children's social skills: assessment and classification practices. *Journal of Counseling and Development*, 66, 96-99.
- Estell, D. B., Jones, M. H., Pearl, R., Van Acker, R., Farmer, T. W., & Rodkin, P. C. (2008). Peer groups, popularity,

- and social preference: Trajectories of social functioning among students with and without learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 41(1), 5-14.
- Gamble, W. C., Ewing, A. R., & Wilhlem, M. S. (2009). Parental perceptions of characteristics of non-parental child care: belief dimensions, family and child correlates. *Journal of Child and Family Studies*, 18 (1), 70-82.
- Göktaş, İ., & Ogelman, H. G. (2016). Aile katılımı ve sosyal beceri eğitimi programlarının tek başına ve birlikte 4-5 yaş çocuklarının sosyal becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 417-440.
- Gresham, F. M. (1997). Social competence and students with behavior disorders: Where we've been, where we are, and where we should go. *Education and Treatment of children*, 233-249.
- Kavale, K. A., & Mostert, M. P. (2004). Social skills interventions for individuals with learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 27(1), 31-43.
- Kim, S.W., & Hill, N. E. (2015). Including fathers in the picture: A meta-analysis of parental involvement and students' academic achievement. *Journal of Educational Psychology*, 107(4), 919.
- Koruklu, N., & Yılmaz, N. (2010). Çatışma çözme ve arabuluculuk eğitimi programının okulöncesi kurumlara devam eden çocukların problem çözme becerisine etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-20.
- LaGreca, A. M., & Stone, W. L. (1990). Children with learning disabilities: The role of achievement in the social, personal, and behavioral functioning. In: H. L. Swanson & B. K. Keogh (Eds.), *Learning disabilities: Theoretical and research issues*, (pp. 333-352). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- McClelland, M. M., Morrison, F. J., & Holmes, D. L. (2000). Children at risk for early academic problems: The role of learning-related social skills. *Early childhood research quarterly*, 15(3), 307-329.
- McNeal Jr, R. B. (2014). Parent involvement, academic achievement and the role of student attitudes and behaviors as mediators. *Universal Journal of Educational Research*, 2(8), 564-576.
- McWayne, C., Hampton, V., Fantuzzo, J., Cohen, H. L., & Sekino, Y. (2004). A multivariate examination of parent involvement and the social and academic competencies of urban kindergarten children. *Psychology in the Schools*, 41(3), 363-377.
- Niehaus, K., & Adelson, J. L. (2014). School support, parental involvement, and academic and social-emotional outcomes for English language learners. *American Educational Research Journal*, 51(4), 810-844.
- Ömeroğlu, E., Büyüköztürk, Ş., Aydoğan, Y., Çakan, M., Çakmak, E. K., Özyürek, A., ... & Yurt, Ö. (2014). Okul öncesi sosyal beceri değerlendirme ölçeği öğretmen formunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik analizleri. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(8),37-46.
- Özdil, G. (2008). *Kişilerarası problem çözme becerileri eğitimi programının okulöncesi kurumlara devam eden çocukların kişilerarası problem çözme becerilerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Pekdoğan, S. (2016). Investigation of the Effect of Story-Based Social Skills Training Program on the Social Skill Development of 5-6 Year-old Children. *Eğitim ve Bilim*, 41(183), 305-318.
- Quinn, M. M., Kavale, K. A., Mathur, S. R., Rutherford Jr, R. B., & Forness, S. R. (1999). A meta-analysis of social skill interventions for students with emotional or behavioral disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 7(1), 54-64.
- Şahin, B. K., Sak, R., & Şahin, İ. T. (2013). Parents' views about preschool education. 2nd Cyprus International Conference on Educational Research. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 89, 288 -292.
- Totan, T., & Kabasakal, Z. (2012). The effect of problem solving skills training on the social and emotional learning needs and abilities of 6th grade students. *İlköğretim Online*, 11(3), 813-828.
- Vandenbroeck, M., De Visscher, S., Van Nuffel, K., & Ferla, J. (2008). Mothers' search for infant child care: The dynamic relationship between availability and desirability in a continental European welfare state. *Early Childhood Research Quarterly*, 23, 245-258.
- Webster-Stratton, C., & Reid, M. J. (2004). Strengthening social and emotional competence in young children—The foundation for early school readiness and success: Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum. *Infants & Young Children*, 17(2), 96-113.
- Wilder, S. (2014). Effects of parental involvement on academic achievement: a meta-synthesis. *Educational Review*, 66(3), 377-397.
- Yaşar Ekici, F. (2013). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceriler açısından karşılaştırılması. *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 167-186.



Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazarlarının izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek alarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimedenden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiriyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiyegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayım aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.



Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition, tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>
- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
- (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
- (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
- (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
- (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
 - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
 - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
- The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
- The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.



Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.



Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.



Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.



Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronic environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr